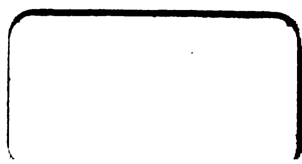
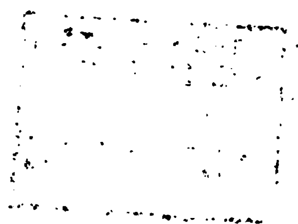

GFC
Starbäck

Konung CARL XII.

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN

AF

C. GEORG STARBÄCK,

FORTSATTA

AF

P. O. BÄCKSTRÖM.

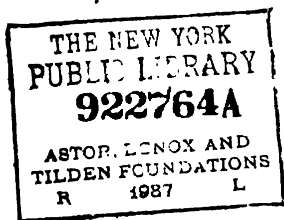
7-8

SJUNDE BANDET.

CARL XII.

NY REVIDERAD UPPLAGA.

STOCKHOLM,
F. & G. BEIJERS FÖRLAG.

Stockholm,
tryckt hos A. L. Normans Boktryckeri-Aktiebolag, 1886.

INNEHÅLL.

Carl XII:s uppfostran.

Carl XII, konung Carl XI:s och drottning Ulrika Eleonoras andra barn och äldste son, föddes å Stockholms slott den 17 Juni 1682. Till sitt sjunde år lemnades han i moderns vård, men redan 1686 eller i sitt fjerde år erhöll han särskild lärare. Drottningen reste då med honom till Upsala och sedan hon gjort sig noga underrättad om hvilka bland dervarande professorer kunde vara de lämpligaste att handleda den unge prinsens undervisning, utsåg hon tre deribland och uppmanade prinsen att sjelf välja en af dessa. Han räckte då genast handen åt eloqventiæ professorn *Andreas Norcopensis*, som också blef till hans lärare antagen. Den nye läraren var då redan en 54 års man, känd såsom stark latinare och väl förfaren äfven i andra kunskaper, för öfrigt enkel, tarflig och gammaldags både i drägt och seder. Han fick nu titel af statssekreterare och adlades med namnet *Nordenhielm*. Redan från första bekantskapen förstod han att vinna sin lärjunges tillgifvenhet, och under hans ledning gjorde denne hastiga framsteg, vittnande om lätt fattningsgåfva och ganska lysande, om de jemföras med faderns vid samma ålder. Carl XII hade ock den lyckan, hvilken hans fader saknat, att ega en mor som lifligt intresserade sig för hans förkofran i studier och nitiskt biträdde lärarens bemödanden i detta hänseende. Vanligen lät hon prinsen om qvällarna göra reda för hvad han under dagens lopp inhemtat, och om söndagarna fick han äfven inför drottningen aflägga en redogörelse för predikans innehåll. Dessutom vandes han att, med henne och hennes omgifning, knäböjande och andaktsfullt deltaga i de dagliga morgon- och aftonbönerna samt hade för öfrigt i henne den vackraste föresyn i tålamod, mildhet och välgörenhet.

Från 1689 års början, då prinsen var $6^1/_2$ år gammal, togs han från fruntimrens vård samt erhöll egna rum och egen betjening. Till hans guvernör utnämndes, ehuru mot moderns önskan, kungliga rådet grefve *Erik Lindsköld*, som då stod högt i Carl XI:s ynnest, men som afled redan i Juni 1690, då kungliga rådet grefve *Nils Gyldenstolpe* äfven emot drottningens önskan nämndes till kronprinsens guvernör.

Redan tidigt framträdde egenheterna i den unge prinsens lynne. Han var ännu icke sju år gammal, då han, på Nordenhielms fråga hurudan en bra karl borde vara, gaf till svar: »Han skall vara mild, men hafva hjerta i bröstet; mot fienderna barsk som ett lejon, mot hemmavarande from som ett lam», hvilket svar han derefter sjelf an-

tecknade. De nordiska kämpasagorna voro hans älsklingsläsning, och han önskade sig en bror för att, såsom det tillgick i vikingatiden, stanna hemma och styra riket, medan Carl med sina kämpar drog omkring i verlden. Curtii och Cesars krigsberättelser gjorde honom äfven stort nöje. Då Nordenhielm vid ett tillfälle frågade honom hvad han tyckte om Alexander, svarade han, att han gerna skulle blifva honom lik. »Men», inföll Nordenhielm, »han fick ej lefva längre än till sitt 32:dra år». Prinsen svarade: »Man har lefvat länge nog, när man eröfrat ett rike».

Visade han någon gång mindre håg under läsningen, så behöfde man blott erinra honom om att andra konungar vid hans ålder haft de eller de kunskaperna, och genast fick läsningen ny fart. Tyska språket hade han lärt af modern redan i barndomen. Latinet, som var hans lärares starka sida, hade han inhemtat så, att han kunde läsa flere äldre författare och talade det äfven med någorlunda färdighet. Svenska språket stafvade han visserligen bättre än fadern, men hans meningar voro långsläpiga och äfven hans stafning långtifrån säker. Hans skrifstil fans mera svårläst, ju äldre han blef. Fransyska lärde han sig läsa och någorlunda förstå, men ville likasom fadern ej tala detta språk. Då Lindsköld förestälde honom huru nyttigt det vore, om han kunde sjelf i vigtiga frågor meddela sig med de franska sändebuden, utan att behöfva främmande biträde, svarade den sjuårige prinsen: »Min käre Lindsköld, jag vill nog lära mig fransyska, och när jag råkar konungen i Frankrike, skall jag med honom tala hans språk; men kommer en fransk minister hit, så är det mer passande att han lär sig svenska för min skull, än att jag lär mig franska för hans.» Sedermera visade likväl Carl XII vid åtskilliga tillfällen, att han ganska väl kunde underhålla ett samtal på fransyska med Ludvig XIV:s ministrar, ehuru han ej ofta kunde förmås dertill.

För kroppsöfningar hade prinsen, likasom hans fader, tidigt en afgjord böjelse. Redan vid fyra års ålder syntes han på en liten Ölandshäst stundom bevista truppernas vapenöfningar. Vid sju års ålder red han större hästar och i sitt trettonde år skref han med förtjusning om det nöje han haft att få galoppera omkring på faderns stridshäst Brillant. Hans lärmästare i ridkonsten var stallmästaren och kammarherren *Axel Hård*, som ofta nog fick göra prinsen föreställningar för hans vilda framfart på hästryggen. Så sade han till honom vid ett tillfälle: »Gud har nu tvänne gånger skyddat eder, men kommer man oftare igen, så är den högste Guden excuserad, ty jag har i all min lefnad icke sett någon som ridit så oförväget. Gud har skapat kreaturen oss menniskor till tjenst, men icke att vi med dem skola bryta halsen af oss.»

Äfven i jagtens nöjen och vådor började den unge prinsen tidigt deltaga. Vid sju års ålder sköt han en räf och vid ej fylda tolf år sin första björn. Man beundrade den säkerhet och kallblodighet, hvarmed denne tolfåring riktade sitt gevär, när det vilda djuret kom emot

honom. I faderns kappkörningar så väl som i hans soldatöfningar tog prinsen likaledes en liflig del.

Vid elfva års ålder förlorade prinsen 1693 sin förträffliga mor, som allt dittills tagit en lika verksam som välgörande del i hans uppfostran. Följande året afled äfven hans lärare Nordenhielm och fick till efterträdare kanslirådet *Thomas Polus*, en kunskapsrik man, men som icke sällan hindrades af sina embetsgöromål, hvarföre han fick till biträde kammarherren hos prinsen friherre *Gustaf Cronhielm*, som äfven var en både kunnig och i allo aktningsvärd man. Carl XII:s uppfostran var sålunda ojemförligt bättre vårdad och äfven hans omgifning vida bättre vald än faderns; men äfven han visade en alltför öfvervägande håg för kropps- och militäriska öfningar, och denna håg uppmuntrades också af fadern, hvilken, allt efter som prinsen blef äldre, äfven allt oftare medtog honom å sina ridter, jagter och vapenöfningar.

I krigskonst och matematik hade prinsen till lärare sin kammarherre, generalqvartermästaren *Carl Magnus Stuart*, hvars föreläsningar hans lärjunge ansåg såsom sina angenämaste lärostunder. Han röjde ock tidigt mycken skarpsinnighet och fallenhet för matematiska studier, i hvilka han med tiden förvärfvade sig djupa insigter samt förklarade den för en »half-menniska», som ej kände matematik. Redan då han var sex år gammal, anlades för hans undervisning vid Carlberg en skans, hvars alla bastioner voro olika, så att han kunde öfverse och med hvarandra jemföra de särskilda befästningssätten. Äfven kanongjuterier besöktes, och prinsen var outtröttlig i att fråga och taga reda på allt som hörde till krigskonsten. Så ofta det lät sig göra, var han närvarande vid faderns mönstringar och öfningsläger, och i de strider, som der föreföllo, deltog prinsen allt ifrån sitt trettonde år med en ifver och en djerfhet, som ofta nog blottstälde hans lif, men visade tillika en kallblodighet i faran, som lyckligen räddade honom derur.

Tidigt gaf prinsen flera bevis på själsstyrka och på fasthet i sina beslut. Han var ännu blott ett barn, då han en gång vid moderns bord blef af en hund, åt hvilken han räckte en brödbit, illa biten i handen, men utan att yttra ringaste tecken till smärta, lindade han servietten om handen och det var endast genom det framsipprande blodet, som man erfor att han blifvit sårad. Under sin ännu tidigare barndom hade hans sköterska satt honom i en med pinnar stängd stol och fått hans löfte, att han skulle stanna der till dess hon komme tillbaka. Under tiden inträdde drottningen för att taga prinsen med sig, men han förklarade att han lofvat sitta qvar och detta löfte måste han hålla. Icke sällan urartade dock denna fasthet till envishet. Han hade en gång förklarat att hofmålaren Behn liknade en markatta, och hvarken bannor eller aga kunde förmå honom att frångå detta yttrande.

Vid sin faders död gaf den då ännu ej fullt femtonårige prinsen de bästa förhoppningar genom de hos honom tydligt och bestämdt framträdande berömvärda egenskaperna af mod, ordhållighet kraft,

rättskänsla och gudsfruktan, i förening med lätt fattningsgåfva, mycken skarpsinnighet och goda kunskaper, såsom följd häraf. [1])

Carl XII:s minderårighet.

Dagen efter Carl XI:s död öppnades hans testamente. Han hade deri förordnat, till riksstyrelsens förande under den unge konungens minderårighet, enkedrottningen *Hedvig Eleonora*, med biträde af *Bengt Oxenstierna* för handläggningen af utrikesärendena, *Christofer Gyllenstierna* för de angelägenheter som rörde krigsmakten till lands, *Fabian Wrede*, för flottans ärenden, *Nils Gyldenstolpe* för rättsväsendet och *Lars Wallenstedt* för kammar- och handelsärendena. Enkedrottningen skulle i denna regering hafva två röster, de öfriga hvar sin. I rättegångs- och utrikesärenden samt sådana, som anginge »rikets välfärd, ro och säkerhet», skulle hela rådet höras samt beslutet bestämmas af de flesta rösterna. Öfriga ärenden skulle afgöras af riksförmyndarne, äfven om de funnit skäligt derom höra rådet. Förmyndarestyrelsen i dess helhet var förpligtad att »styra riket efter Guds och Sveriges lag samt den gjorda regeringsformen, och de skulle och borde så förestå sitt förmynderskap, som de det inför Gud och en myndig konung ansvara kunde.»

Detta förordnande om regeringens förande trädde genast i verkställighet, men framkallade icke så få anmärkningar, särdeles med hänseende till ärendenas fördelning mellan de särskilda regeringsledamöterne. Med undantag af Bengt Oxenstierna kunde nemligen ingen af dessa anses vara rätt hemmastadd i de ärenden han egde att sköta. Christofer Gyllenstierna hade, såsom öfverste för gardet, aflagt många lysande prof af personligt mod under danska kriget och sedermera varit en kraftig öfverståthållare i Stockholm, men hade hvarken den kännedom om krigsärendena eller det personliga anseende som en Erik Dahlberg eller Nils Bielke, endera af hvilka man väntat att finna ställd i spetsen för denna gren af förvaltningen. Dahlberg var likväl för tillfället generalguvernör i Lifland och Bielke i Pomern, den senare dessutom i gammal ovänskap med Bengt Oxenstierna, hvilken af Carl XI synes varit afsedd till den egentlige ledaren inom regeringen. Fabian Wrede var fullkomligt främmande för flottans ärenden, hvilka Hans Wachtmeister deremot nu i flera år skött till stor fördel både för flottan och för rikets försvar i allmänhet. Deremot kände Wrede bättre än någon annan kammar- och räkenskapsverken, hvilka dock blifvit anförtrodda åt Lars Wallenstedt, som dittills företrädesvis egnat sig åt rättsväsendet, hvaremot Nils Gyldenstolpe, som fått dettas vård, mest sysselsatt sig med utrikesärendena. Denna besynnerliga fördelning kan svårligen finna annan förklaring än i Carl XI:s vanliga miss-

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser XXI: 1—10.

tänksamhet, som befarade, att dessa riksförmyndare skulle blifva alltför mäktiga och göra sig alltför oumbärliga, om de finge sköta de ärenden, med hvilka de voro fullt förtrogne, hvaremot de nu skulle nödgas oftare rådgöra med sina underordnade eller sina medbröder.

Genast efter Carl XI:s död inbjöds den nye konungen att bevista riksförmyndarnes sammanträden, hvilket också skedde rätt träget och hvarvid han visade rätt mycken skarpsinnighet och beslutsamhet. Vid den stora slottsbranden hade han äfven utmärkt sig genom lugn värdighet. Då den gamla enkedrottningen visade sig i hög grad bestört och nedslagen, tröstades hon af sin femtonårige sonson, som, medan gamla slottet brann, påminte om att det ju i alla fall skulle rifvas, och när elden spridde sig äfven till det nya, sade blott: »Ske Guds vilja, välsignadt vare hans namn!»

De vigtigaste tilldragelserna under Carl XII:s minderårighet rörde förhållandena till utländska makter. Sveriges bemedling hade af de europeiska makterna blifvit antagen för afslutandet af det krig, som allt sedan 1688 pågått mellan Frankrike å ena sidan samt kejsaren, tyska riket, Spanien, England och Holland å den andra. En fredskongress var samlad i Ryswijk, ett slott i granskapet af Haag, der *Nils Lillieroth* var Sveriges ombud, då underrättelsen kom om Carl XI:s död. Den var välkommen för Frankrike, emedan man nu hoppades kunna åter stämma svenska regeringen mera fördelaktigt för denna sin forna bundsförvandt, och verksamma bemödanden i denna riktning skedde af Frankrikes härvarande sändebud, grefve *d'Avaux*, hvars bref till sin konung lemna flera upplysningar om förhållandena härstädes vid denna tid. Med undantag af Bengt Oxenstierna och af enkedrottningen, som merendels slöt sig till hans mening, voro eller blefvo de öfrige riksförmyndarne vunne för Frankrike, och den gamle kanslipresidenten stod alltmera ensam om sin mening. Då den svenska bemedlingen icke tycktes utöfva synnerligt inflytande på underhandlingarna vid fredskongressen, ditsändes, såsom utomordentligt svenskt sändebud, kungliga rådet grefve *Carl Bonde*, men innan han der inträffade, hade den franska diplomatien förstått tillvägabringa en söndring mellan de förbundna makterna och en särskild fred, som den 20 September 1697 afslöts mellan Frankrike, å ena, samt England, Holland och Spanien, å andra sidan, hvarefter den 30 Oktober Frankrike ingick fred äfven med kejsaren och tyska riket. Genom denna fred återföll Zweybrücken till svenska konungahuset, äfvensom hvad Frankrike tillvällat sig från tyska riket åter afträddes, utom Elsass, hvilket, jemte sin hufvudfästning Strassburg, förblef i Frankrikes våld.

Mot *Danmark* upprätthöll förmyndarestyrelsen kraftigt hertigens af Holstein rättigheter, och d'Avaux afrådde ifrigt sin konung att gifva danska regeringen något stöd i detta hänseende, hvilket otvifvelaktigt skulle aflägsna den svenska från hvarje förbindelse med Frankrike. Man hade sökt att få en garanti för hertigens rättigheter införd i Ryswijkska fredsfördraget, men det hade ej lyckats, och ännu vid förmyndare-

styrelsens upphörande var den holsteinska frågan oafgjord. Ludvig XIV gjorde emellertid flera försök att få denna tvistefråga bilagd, så väl som i allmänhet att bibehålla ett godt förstånd mellan de båda nordiska makterna.

Med *Holland* fördes åtskilliga underhandlingar. Republikens härvarande sändebud *Heckeren* sökte utverka en förnyelse af det förra förbundet och understöddes dervid ifrigt af Bengt Oxenstierna, hvaremot dennes motparti visade föga håg härför. Den egentliga tvistefrågan härvid var Heckerens yrkande om upphäfvande af det i Sverige gällande förbudet för utländska handelsagenter att här uppehålla sig längre än fyra månader hvarje år, så vida de ej ville blifva svenske borgare. Man fann detta Heckerens yttrande affattadt i ett stötande språk, och ehuru Oxenstierna föreställde de öfrige riksförmyndarne, att man ej derföre borde stöta sig med sjömakterna, förklarade dock både Wrede och Gyldenstolpe, att förordningen till följd af föreskrifterna i Carl XI:s testamente icke kunde ändras, samt yrkade, att man ej borde fästa något afseende vid den gjorda framställningen. Sådant blef ock regeringens beslut, skriften återlemnades och Lillieroth fick befallning att i Haag anföra klagomål öfver Heckeren. Härmed afstannade underhandlingarna om förbundets förnyande. Holländarne klagade ock öfver vägrad religionsfrihet åt reformerta lärans bekännare inom Sverige, likasom man å Sveriges sida hade fortfarande flera anledningar att besvära sig öfver holländska kaperier.

Till *England* var förhållandet ungefär detsamma som till Holland. Äfven från Englands sida yrkades upphäfvande af det ofvannämnda förbudet, och härvarande engelske residenten *Robinson* föreslog sin regering att, såsom repressalier, förbjuda svenska fartyg att besöka England mer än under fyra månader af året samt att bestämma dessa fyra månader till December, Januari, Februari och Mars, då de svenska fartygen lågo infrusna i hamnarna. Framställningen bifölls visserligen icke af engelska regeringen, men detta förbud, så väl som det i Sverige rådande religionstvånget, väckte äfven hos engelska regeringen en viss obenägenhet mot den svenska och medverkade i det följande att sjömakterna ej ogerna sågo äfven Ryssland deltaga i östersjöhandeln. Å andra sidan utgjorde de engelska kaperierna, lika väl som de holländska, en fortfarande orsak till missnöje hos svenska regeringen så väl som hos de svenska handlandena och skeppsredarne, och detta missnöje stegrades ytterligare, då under de sista månaderna af kriget, medan Sveriges ombud var sysselsatt med fredsbemedlingen och fredens afslutande med det snaraste väntades, engelska flottan under amiral Rookes befäl tvang ett svenskt konvojfartyg att stryka flagg samt införde till Plymouth de krigsfartyget åtföljande köpmansfartygen, 43 svenska och 6 danska, hvilka der länge qvarhöllos och af hvilka en del förklarades förbrutna.

Med *Brandenburg* hade det 1686 ingångna förbundet blifvit förnyadt i Juli 1696 genom *Nils Bielke*, som då på kurfurstens begäran infunnit sig i Berlin och der kommit på så förtrolig fot med hofvet,

att detta sedermera blef en af anklagelsepunkterna emot honom. I det förnyade förbundsfördraget erhöll brandenburgska huset Sveriges garanti för sin rätt till Mecklenburg, enligt gamla arfffördrag med dess hertigar, hvaremot kurfursten erbjöd och svenska regeringen antog hans garanti för svenska konungahusets arfsrätt till Neumark, Kur-Pfaltz och Baiern. Vid samma tillfälle ville kurfursten äfven hafva svenska regeringens garanti för andra arfsanspråk, dem han egde eller kunde få, men detta blef icke beviljadt.

I förhållandena till *Polen* och *Ryssland* fortsatte förmyndarestyrelsen Carl XI:s statskonst, och vi skola återkomma till dessa förhållanden vid redogörelsen för anledningarna till dessa makters krig mot Sverige, sedan Carl XII sjelf tillträdt regeringen. [1])

I en skrift, uppsatt tio år före hans död, hade Carl XI på det allvarligaste ålagt dem, som under hans sons möjliga minderårighet komme att utöfva riksstyrelsen, att blifva faste vid de förbund, konungen för Sveriges intresse slutit, samt att »vara svenske» och söka endast fäderneslandets intresse och bestånd. Han visste nemligen, att bland dem funnos många, som hade »franska magar» och hvilka han fruktade skulle föra Sverige in på en äfventyrligare och olycksbringande politisk bana. Det hade otvifvelaktigt varit ur denna synpunkt, som han gifvit *Bengt Oxenstierna* ledningen af utrikesärendena under sonens minderårighet; men, enligt hvad vi redan anmärkt, visade det sig snart nog, att flertalet inom förmyndarestyrelsen hyste helt andra grundsatser i afseende å förhållandena till utrikes makter, än Carl XI och Oxenstierna omfattat, samt att Frankrike der vunnit allt flera anhängare. Oxenstierna hade på sin sida egentligen endast enkedrottningen, som dock hade allt för inskränkta själsförmögenheter att vinna något synnerligt inflytande. Bland de öfrige hade *Christofer Gyllenstierna* ringa insigter i statssaker, men slöt sig vanligen, då han i sådana skulle afgifva något yttrande, till Oxenstiernas motparti. *Fabian Wrede*, kanske den utmärktaste bland de många duglige embetsmän Sverige den tiden egde, hade länge tillhört det franska partiet och var under förmyndarestyrelsen, jemte Gyldenstolpe, dess ifrigaste förfäktare. *Nils Gyldenstolpe*, hade, likasom Wrede, tidigt slutit sig till det fransyska partiet, hvilket han gjorde ännu större nytta än Wrede, genom de insigter i den europeiska politiken, han under sin föregående diplomatiska bana vunnit; men han ansågs mindre pålitlig än Wrede och, ehuru båda voro tillgänglige för Frankrikes guld, erkände dock den franske ministern, att detta icke inverkade på Wredes öfvertygelse, hvaremot Gyldenstolpes väsentligen bestämdes deraf. Såsom Carl XII:s guvernör och förmyndare var Gyldenstolpe ofta i tillfälle att gifva den unge konungen del af sina franska sympatier samt försummade icke att för honom framställa nödvändigheten af en nära förbindelse med Frankrike.

---

[1]) Jfr *Wahrenberg*, Bidrag till historien om Sveriges yttre politiska förhållanden från Carl XI:s död till freden i Traventhal. Stockh. 1855, s. 1—33.

Lars Wallenstedt ansågs af d'Avaux vara lika fransysk som han sjelf, men tillhörde dock ej dem, som stodo i Frankrikes sold, utan hade slutit sig till det franska partiet af öfvertygelse eller möjligen för att vara af annan mening än Oxenstierna, hvars vedersakare han sedan gammalt varit.

Enigheten inom förmyndarestyrelsen var sålunda icke den bästa. Den led af samma brist som den nästföregående under Carl XI:s minderårighet, att inom sig icke ega någon med tillräcklig öfverlägsenhet att leda det hela, hvarföre den ock, likasom denna, mer och mer försvagade sig genom inre söndringar. Också dröjde det icke särdeles länge, innan man från åtskilliga håll började önska ett snart slut på denna förmyndarestyrelse, och hos allt flera vaknade tanken att påskynda den unge konungens myndigblifvande — hos en och annan af sjelfva riksförmyndarne under beräkning att uti den i statssaker oerfarne konungens namn styra hans rike lättare än under ständiga strider med de öfrige regeringsledamöterne; hos en stor del af adeln under förhoppning att af den unge konungen, som redan visat, att han snarare ärft sin moders gifmildhet än sin faders karghet, kunna utverka ett slut på alla reduktionsåtgärder och möjligen åt adeln återvinna en del af dess förlorade egendom; hos icke få bland den större allmänheten af öfvertygelse om den unge konungens berömvärda egenskaper och af farhåga, att denna förmyndarestyrelse icke skulle blifva bättre än den föregående, hvarföre säkrast vore att så snart som möjligt göra slut derpå.

Enligt uppgifter af härvarande danske och franske ministrarne skall kort efter Carl XI:s död en vidtomfattande plan varit å bane bland en stor del af adeln att med understöd från Danmark göra »en rebellion» för att omstörta förmyndarestyrelsen, hvarefter man hos den myndig förklarade konungen skulle utverka återställandet af de gods och den makt, hvilka adeln ansåg sig hafva blifvit orättvist beröfvad. Hufvudmän för detta parti skulle varit Nils Brahe, Nils Bielke, Clas Rålamb och Nils Gyllenstierna, då svensk guvernör i Wismar. Man skall hafva för danske ministern *Luxdorph* förespeglat återlemnande till Danmark af Skåne, Halland och Bleking, om danske konungen ville understödja denna plan. De, som uppgjort densamma, tyckas likväl snart nog kommit på andra tankar. Rålamb skall hafva afrådt hvarje våldsamt företag och angifvit en lugnare väg att komma till samma mål genom att vid den riksdag, som komme att utlysas för firande af Carl XI:s begrafning, yrka inställandet af alla ytterligare reduktionsåtgärder och återgifvandet åt adeln af dess gamla rättigheter, samt vidtaga alla åtgärder, som funnes erforderliga för att genomföra detta yrkande.

Medan man sålunda på flera håll af olika anledning önskade påskynda Carl XII:s tillträde till regeringen, tycktes hos honom sjelf något hinder derför ej böra möta. Flera af hans yttranden under deltagandet i förmyndarestyrelsens öfverläggningar vittnade, att hans för-

ståndsförmögenheter redan voro utvecklade vida öfver hans ålder, samt röjde ingen försagdhet eller misstroende till egen förmåga. Man visste dessutom, att han hyste ingen synnerlig benägenhet för de båda främsta personerna i förmyndareregeringen. Mot enkedrottningen synes han fattat en viss ovilja alltsedan missförhållandet mellan henne och hans mor, och mot Oxenstierna hade dennes många ovänner icke försummat att göra konungen mindre vänligt stämd.

För öfrigt saknades ej heller de, som sökte ställa sig in hos honom genom att föreställa honom, det han väl sjelf kunde föra regeringen och icke längre behöfde stå under förmynderskap, hvilka föreställningar också ej blefvo utan verkan. Vid ett tillfälle syntes han, under mönstringen af några trupper, djupt försänkt i tankar, och då *Carl Piper* frågade efter anledningen, svarade han: »Jag tycker, att jag kunde vara värdig att sjelf föra befälet öfver dessa raska gossar, och att hvarken de eller jag borde regeras af en qvinna.» Piper försummade icke att följa denna vink och begynte nu ifrigt arbeta på, att konungen snart måtte förklaras myndig. För att få saken i gång och sprida tanken derpå bland allmänheten tog han till biträde öfverstelöjtnanten Axel Sparre, som hade många bekantskaper, synnerligast bland befälet för de i hufvudstaden förlagda trupper. Bland sjelfva riksförmyndarne var Lars Wallenstedt för saken, och de öfrige riksförmyndarne, som hörde till Bengt Oxenstiernas motparti, vunnos likaledes efter hand. Äfven Oxenstierna sjelf, som mötte allt starkare motstånd af sina embetsbröder, ville slutligen hellre lemna regeringen åt den unge konungen, öfvertygad att, genom sin långvariga och noggranna kännedom om regeringsärendena samt gynnad tillika af enkedrottningen, få mera inflytande hos den myndig blifne konungen än nu inom förmyndarestyrelsen. Den som visade minsta håg att frånträda regeringsbestyren var enkedrottningen, men äfven hon gaf vika, då Christofer Gyllenstierna lät henne temligen tydligt förstå, huru hon vid förmyndareräfsten 1680 dragit sig undan och lemnat de öfriga riksförmyndarne i sticket, hvarföre de nuvarande icke ville mot konungens önskan längre bibehålla styrelsen, emedan de ock kunde, likasom de föregående, blifva vid den kommande redovisningen öfvergifna.

Man blef sålunda inom förmyndarestyrelsen mer och mer ense att icke längre sätta sig mot den önskan, konungen redan vid flera tillfällen gifvit tillkänna, att sjelf få utöfva regeringen, och äfven inom rådet var flertalet böjdt derför, synnerligast de, som trott sig böra blifva, men icke blifvit bland riksförmyndarnes antal. Om hufvudsaken hade man sålunda visserligen förenat sig, men nu återstod att äfven öfverenskomma om sättet, huru man härvid borde gå till väga. Carl XI hade i sitt testamente icke bestämt någon viss tid, när sonen skulle blifva myndig. Sjelf hade han blifvit det, då han inträdde i sitt adertonde år, och man förmodade, att han för sonen afsett samma myndighetstid; men då sådant icke var uttryckligen föreskrifvet och man ej heller hade någon äldre ännu gällande föreskrift att i detta hän-

seende åberopa, så var man också ej bunden af någon viss myndighetsålder och kunde således icke sägas bryta mot gällande stadgar, om man genast förklarade konungen myndig. Detta framhölls i synnerhet af Wallenstedt, som alltid varit det kungliga enväldets ifrigaste försäktare och nu äfven yrkade, att förmyndareregeringen, såsom för tillfället innehafvare af den enväldiga konungamakten, äfven vore fullt berättigad att förklara den unge konungen myndig, så snart hans förmyndare funne honom ega erforderliga egenskaper att utöfva regeringen. De öfrige riksförmyndarne ansågo dock denna fråga, i likhet med hvad som skett vid Carl XI:s myndighetsförklaring, böra hänskjutas till ständerna, hvilket åter Wallenstedt befarade kunna leda derhän, att dessa kunde begagna tillfället till införande af åtskilliga inskränkningar i konungamakten, äfvensom att adeln, hos hvilken rådde mycken förbittring öfver reduktionen, kunde yrka en återgång häri och möjligen en förändring i hela regeringssättet. Det hade likväl alltid varit öfligt, att vid hvarje regentombyte ständerna sammankallades för att helsa och hylla den nye konungen, och då en riksdag således i alla fall borde utlysas, ansåg man lämpligast att till dess uppskjuta myndighetsförklaringen.

Riksdagen 1697.

Ständerna sammanträdde i Stockholm den 3 November 1697. Till landtmarskalk var utsedd landshöfdingen i Dalarne friherre *Nils Gripenhielm*, äldste sonen till Carl XI:s förre lärare, sedermera riksrådet friherre Edmund Gripenhielm. Presteståndets talman var, likasom under de fyra nästföregående riksdagarna, erkebiskopen *Olof Svebilius*, borgareståndets justitieborgmästaren i Stockholm, *Gustaf Holmström*, bondeståndets *Nils Andersson* från Olands härad i Upland.

Den 6 November öppnades riksdagen å rikssalen, och redan den 8 November började å riddarhuset landtmarskalken, medan riddarhussekreteraren var bortskickad för att hemta några handlingar, tala om hvilken »oförliknelig hugnad uti allas sorg det vore att i en stor konungs ställe så snart derpå se en mild och nådig fullväxt och lika stor konung igen», tilläggande: »Huru lycklige vore vi, om vi nu vid närvarande tillfälle finge se honom på sin tron och sjelf allena styra sitt rike, emedan ingenting hindrar, då inga år äro föreskrifna uti högtsalige hans maj:ts disposition. Hans maj:t torde ock kanske vara tillfreds och med nåder upptaga dess trogne undersåtars begäran. Vi sågo ju honom i förgår på rikssalen som en engel, att allas hjertan rördes, och tror jag ingen trogen undersåte finnes, som icke skulle önska hans maj:t på sin ärftliga tron.»

Här afbröts landtmarskalken af höga bifallsrop från adelns närvarande ledamöter, som ville genast utse ett utskott, för att till den unge konungen framföra adelns anhållan, att han ville åtaga sig rikets styrelse. Landtmarskalken erinrade emellertid, att detta vore ett vig-

tigt ärende, som icke borde till afgörande företagas medan intet protokoll fördes. Sedan riddarhussekreteraren återkommit, anmälde ock landtmarskalken till protokollet, att riddarhusets första klass önskade, det konungen nu genast måtte tillträda regeringen, hvilket första klassen bekräftade medelst höga bifallsrop, hvari äfven de öfriga klasserna instämde. Adelns närvarande ledamöter yttrade ock, att de gerna ville vara de förste att göra framställningen hos konungen, för att förekomma de öfriga stånden och »dermed insinuera sig hos kongl. maj:t samt för honom visa sin kärlek och sin trohet». Landtmarskalken gick upp till konungen för att utbedja sig hans samtycke att få göra framställning i ämnet hos regeringen och rådet, och sedan detta samtycke blifvit lemnadt, utsågs ett talrikt utskott af adeln att, anfördt af landtmarskalken, hos regeringen och rådet framföra adelns önskan.

Sedan detta skett, togs frågan inom rådet till öfverläggning, i hvilken enkedrottningen samt, af de öfrige riksförmyndarne, Bengt Oxenstierna, Christofer Gyllenstierna, Fabian Wrede och Lars Wallenstedt deltogo (Nils Gyldenstolpe var för sjukdom frånvarande), äfvensom kungliga råden Johan Gabriel Stenbock, Hans Wachtmeister, Axel Stålarm, Didrik Wrangel, Carl Gyllenstierna, Gabriel Falkenberg, Axel Wachtmeister, Jakob Gyllenborg och Jürgen Mellin. Från ingen hördes någon invändning, Wrede anmärkte endast att de öfriga stånden äfven borde höras. Stenbock yttrade sin synnerliga belåtenhet, »att man en sådan affektion för sin öfverhet hos undersåtar förspörjer. Jag måste säga: denna är den dagen som Herren hafver gjort och detta är Guds verk». Alla begåfvo de sig till konungen för att höra hans tanke och fingo af honom till svar, det han ej ville undandraga sig att, efter ständernas önskan, »regementet sjelf anträda och taga Gud till hjelp», hvilket derefter tillkännagafs för adelns utskott.

När detta återkom till riddarhuset och meddelat ståndet utgången af det erhållna uppdraget, skedde meddelande derom äfven till de öfriga stånden, hvilka anmodades genom »starka utskott», företrädda af ståndens talmän, ännu samma dag klockan 3 e. m., infinna sig å riddarhuset. Det skedde och sedan landtmarskalken i ett kort tal utvecklat anledningen till sammankomsten och meddelat det beslut, i hvilket rådet och adeln stannat, att åt konungen uppdraga regeringen, förklarade erkebiskopen å presterskapets vägnar, att ingen bland detta fans, som icke önskade konungen i utöfning af regeringsärendena, men begärde dock rådrum att härom öfverlägga med ståndet. Borgerskapets talman tackade för meddelandet och sade alla önska att kongl. maj:t ville sjelf påtaga sig bördan och styra sitt rike. Böndernes talman sade sig tycka detta vara ett ärende, som mer tillhörde de höge herrar förmyndare än bondeståndet att svara på; »men så tycke vi dock att vi hellre se en konung än flere, som styrer och regerar sitt land», hvarefter landtmarskalken yttrade, att då ingen funnes, som icke åstundade detta verket gjordt, borde ständerna ju förr desto hellre uppdraga åt kongl. maj:t rikets styrelse. Häri instämde adeln med höga

rop af »Lefve kung Carl!», kastande hattarne högt uppe i vädret. »Detta ropade alla med en mun, som var remarquabelt», heter det i adelns protokoll.

Landtmarskalken uppmanade emellertid de ofrälse ståndens utskott att meddela sig med sina ståndsbröder, »på det allt må gå ordentligen till». Kort derefter återkommo ock utskotten och anmälde att borgare- och bondeständen enhälligt bifallit. Presteståndet hade åtskilts, innan utskottet dit anländt. Saken ansågs emellertid nu afgjord å ständernas sida, och riddarhussekreteraren Johan Gyllenkrook skickades upp till slottet för att förfråga sig när utskott från samtliga riksstånden kunde få företräde »uti en högst angelägen sak». Tiden utsattes till klockan 6 e. m., då det stora utskottet infann sig samt landtmarskalken så väl som de öfriga ståndens talmän, hvar å sitt stånds vägnar, anhöllo att hans maj:t ville sjelf åtaga sig regeringen. Konungen svarade med några få ord, att han icke ville afslå ständernas begäran utan med Guds hjelp taga mot regementet, och så blef ännu samma dag, som frågan derom först väcktes å riddarhuset, Carl XII af samtliga stånden förklarad myndig samt tillträdde regeringen kort derefter [1]).

Inför presteståndet ansåg sig likväl erkebiskopen böra afgifva ett slags ursäkt för att man i denna vigtiga sak gått nog hastigt till väga, och biskopen i Lund Mathias Steuchius anmärkte äfven, att man plägat taga sig bättre tid i långt mindre angelägna ärenden; men å andra sidan befarade man ock, att den begäran om betänketid, erkebiskopen yttrat under sammanträdet med adeln, kunde tydas såsom angifvande någon obenägenhet för saken hos det högvördiga ståndet, hvarföre erkebiskopen gjorde en särskild uppvaktning hos enkedrottningen, för att uttryckligen förklara presterskapets tillgifvenhet för konungen vara lika uppriktig som de öfriga ståndens.

Frågan om Carl XII:s förklarande för myndig hade vid denna riksdag utgått från adeln och inom denna från dess första klass, som synes sökt på detta sätt försäkra sig om den unge konungens välvilja. Högadeln hade ock ingen anledning att önska fortfarandet af en förmyndarestyrelse, som till största delen utgjordes af reduktionsmän, hvaremot konungen redan gifvit flera prof af gifmildhet, som kunde föranleda förhoppningar om någon återgång i reduktionsverket. Dessa förhoppningar gingo dock ej i fullbordan, ty redan en vecka efter myndighetsförklaringen lät konungen för adeln uppläsa Gyllenborgs berättelse om reduktionsverkets fortgång, i hvilken yttrades att allt hvad Carl XI derutinnan företagit var rätt och väl gjordt. När läsningen var slutad, sade landtmarskalken: »Ingen lärer finnas, som icke med vördnad erkänner sanningen af denna skrift, och får jag nämna, att hans maj:t önskar, det något härom måtte intagas i riksdagsbeslutet» — ett yttrande, som af adeln besvarades endast med tystnad. I riks-

[1]) Jfr Handlingar rörande Skandinaviens historia, XXV: 314—364. — *M. Höijer*, Om Carl XII:s myndighetsförklaring vid 1697 års riksdag. Stockholm 1866.

dagsbeslutet blef också reduktionen icke på annat sätt omnämnd, än att bland annat, som anfördes till Carl XI:s berömmelse, äfven omtalades att han »märkligen förmerat dess rikes årliga inkomster och ingälder».

Riksdagens förhandlingar förete i öfrigt föga af intresse. Ett sekreta utskott var äfven nu tillsatt och dess ledamöter, såsom under Carl XI:s regering varit vanligt, förordnade af konungen, men dess protokoll upptaga ej mer än $2^1/_2$ skrifna ark. Konungens hemliga proposition blef den 9 och 10 November af Carl Piper uppläst inför utskottet, som deraf »med allra största förundran och vördnad försporde hans högtsaliga kongl. maj:ts stora och oändliga besvär, flit och möda till att sätta riket uti det välstånd, hvaruti det i alla förra tider icke funnes hafva varit».

Efter det ständerna varit närvarande vid Carl XI:s begrafning den 24 November, afslutades riksdagen redan den 29 i samma månad och hade således pågått endast i 23 dagar.

Vid samma tillfälle, då riksdagen afslutades, öfverlemnade riksförmyndarne å rikssalen regeringen åt den unge konungen, som sålunda från och med denna dag tillträdde densamma.

Samtliga riksstånden qvarstannade i hufvudstaden någon tid efter riksdagens slut för att öfverlägga om några sina särskilda angelägenheter. I synnerhet sökte man inom adeln tillvägabringa några lindringar i åtskilliga punkter rörande reduktionsverket, hvarom ock framställningar gjordes hos konungen; men de blefvo icke af honom bifallna. Äfven bad adeln om bekräftelse på sina förläningar, men fick till svar, att sådant icke vore nödigt, »emedan ingen lärer dem deruti oroa, utan få de dem efter gamla förläningsbref oklandradt innehafva, *så länge kongl. maj:t behagar det tillåta*». Vidare anhöll högadeln om stadfästelse af sina privilegier, men konungen svarade, att såsom många ändringar blifvit sedan 1680 i dessa privilegier vidtagna, så kunde han icke stadfästa dem, innan de blifvit närmare öfversedda, hvartill nu ej vore tid. På adelns böneskrift om lindring i allmänhet af dess stora besvär svarades, att »konungen i nåder inhemtat deras ödmjuka anhållan, och lär bäst veta, hädanefter som hittills, med kunglig nåd anse de bland ridderskapet, som dertill göra sig värdiga medelst trogna tjenster och vördsamt förhållande mot kongl. maj:t och dess kungliga hus.» Äfven hade adeln klagat öfver, att andra utom adelsståndet brukade i sina sigill öppen hjelm, kronor och vapen, hvarpå konungen svarade, att sådant väl vore »oanständigt», men som ingen derigenom komme att njuta adliga förmåner, »så ville synas, att slikt intet kunde vara af synnerligt värde».

Dessa svar visade tillräckligt, att om adeln genom sin under riksdagen ådagalagda ifver att påskynda konungens myndigblifvande trott sig kunna för sig utverka några fördelar eller andra bevis på hans bevågenhet för ståndet i allmänhet, så hade sådant icke lyckats.

De första åren af Carl XII:s regering.

När Carl XII vid ej fullt $15^1/_2$ års ålder tillträdde regeringen, var han ännu en smal, spenslig yngling, med fin hy, hvilken han gjorde allt för att få solbränd och väderbiten. Hans drägt var helt enkel, liknande faderns, lefnadssättet likaledes, och äfven hans nöjen voro desamma som faderns, men ännu mera äfventyrliga och öfverdådiga, jagtnöjena ännu vildare. Räfvar, vargar, elgar och helst björnar voro deras föremål, men i stället att man under Carl XI:s jagter mot dessa djur begagnade eldgevär, skulle nu endast jagtspjut och hirschfängare få användas. Sjelf gick den unge konungen med dessa vapen modigt björnen till mötes, och ju farligare striden var, desto större var nöjet. En gång voro björnen och konungen hvarandra så nära, att björnens ena ram grep konungen i hufvudet, men fick lyckligtvis endast hans peruk, hvilken Carl då, enligt tidens sed, ännu bar. Slutligen fann han äfven jernvapen gifva alltför stor öfverlägsenhet öfver björnen att göra jagten tillräckligt vådlig, samt försåg sig och sina jagtkamrater med långa trägafflar, hvilka, när björnen kom upprest mot jägaren, skulle stötas mot hans hals, så att han föll baklänges, hvarefter man skulle kasta rännsnaror om hans bakfötter. Under en stor björnjagt vid Kungsör begagnades sådana vapen jemte väldiga knölpåkar, men både eldgevär och jernvapen voro förbjudna. Icke desto mindre dödades vid detta tillfälle 14 björnar. En bland de största anföll konungen, som med sin knölpåk gaf honom några så kraftiga slängar, att han döfvades och blef bunden af konungens jagtkamrater.

Icke mindre vådliga voro den unge konungens ridter och krigsöfningar, hvilka senare utfördes med sådan ifver, att den låtsade striden ofta nog tycktes vilja öfvergå till en på fullt allvar. Vid slädfarter och sjöfärder tillgick det lika öfverdådigt, och för öfrigt voro brottningar samt hvarjehanda kroppsöfningar, ju vågsammare desto bättre, ett bland konungens älsklingsnöjen. Härunder utvecklades hans kroppskrafter alltmera, och tillika gjorde han allt för att härda sig. Icke sällan brukade han under nätterna lemna sängen och lägga sig på hårda golfvet nästan utan några kläder, och i December 1698 låg han tre nätter å rad oafklädd på en bland hofstallets höskullar. Då man frågade honom hvarföre det skedde, svarade han att han på detta sätt ville härda sin kropp för framtida fälttåg och mödor.

I umgänget med sina närmaste vänner var han ännu öppen och glad, men vid alla offentliga tillfällen iakttog han en kall och allvarsam, nästan stel hållning, och mot alla, som ej tillhörde den förtroligaste vänkretsen, var han mycket sluten och förbehållsam. De främmande sändebuden talade med förvåning om den sextonårige konungens slutenhet ända derhän, att ingen kunde ens gissa hans tankar och känslor. Äfven visade han sig mer och mer sjelfrådig, ville nästan ensam göra allting, omfattade ock i början med mycken ifver re-

geringsärendena samt röjde mycken ömtålighet om sitt kungliga majestät så väl som om sin envåldsmakt. Det visade sig snart nog, att hans tidiga myndighetsförklaring icke varit till hans nytta. Hans högre bildning och utvecklingen af hans förståndsförmögenheter förhindrades genom den oinskränkta myndighet att råda öfver sin tid och sina handlingar, som nu tillföll honom, och med de föreställningar om den kungliga maktfullkomligheten, hvari han uppväxt, framträdde nu hos honom allt mera ett sjelfförtroende och en sjelfrådighet, som kunde blifva ganska vådliga äfven för hans rike.

Sin uppfattning af kunglighetens helgd och oberoende af allt, äfven af urgamla sedvänjor, röjde Carl XII redan i fråga om sin kröning samt saknade icke heller dem, som häri styrkte honom. Den vid riksdagen samlade adeln hade den 11 November genom ett utskott anhållit, att konungen måtte med det första på vanligt sätt afgifva sin konungaförsäkran och låta kröna sig; men *Wallenstedt* yttrade i rådet, att kröningen vore öfverflödig, emedan konungen var född till kronan. Någon konungaförsäkran behöfde han ej heller aflägga, ty den hans farfar aflagt 1654 gälde ännu och vore gällande så länge några af konung Carl Gustafs ättlingar i rätt nedstigande led funnes till. Man borde dessutom afskära all sjelftagen myndighet å ständernas sida och hvarje deras försök att blanda sig i saker, som dem icke anginge. Äfven *Gyldenstolpe* ansåg kröning erforderlig endast i valrike; i ett arfrike vore förhållandet helt annat. Adeln fick också till svar, att konungen skulle tillkännagifva sitt beslut angående kröningen, så snart det blifvit fattadt, men att ridderskapet icke borde derom öfverlägga hvarken med rådet eller med de andra stånden. Enkedrottningen bad dock sin sonson på det enträgnaste, att han måtte låta sig krönas, och från flere så väl inom rådet som bland biskoparne inkommo föreställningar derom. Man anmärkte äfven, att han utan kröning icke kunde kallas Herrans smorde eller i folkets föreställningar vinna den helgd en sådan smörjelse medförde. För att möta denna anmärkning beslöts att konungen skulle högtidligen smörjas, men icke krönas, emedan han, såsom född till kronan, icke kunde mottaga den af en annans hand. Den högtidliga akten skulle också derföre kallas smörjelseakt, icke kröning, och till dess så väl som hyllningens förrättande inbjödos ständerna att qvarstanna, när riksdagen afslutades.

Den 13 December på förmiddagen skedde hyllningen å den öppna platsen framför det s. k. kungshuset å Riddarholmen. Alla stånden aflade trohetsed på vanligt sätt, utom att adeln icke, såsom förut varit öfligt, infann sig till häst, hvartill såsom anledning anfördes, att adeln icke längre hade några förläningar, som behöfde stadfästas. Rätta skälet ansågs emellertid vara, att konungen icke ville tillerkänna adeln några företräden ens i ceremoniväg framför de öfriga stånden. Eget nog hade likväl förslaget blifvit framstäldt af Johan Gabriel Stenbock, tillhörande den gamla högadeln, som förr alltid visat sig så anspråksfull.

Följande dagen firades den kröningen motsvarande smörjelseakten.

Konungen red till Stockholms Storkyrka, med kronan på hufvudet och spiran i handen, så att endast de tre öfriga regalierna, svärdet, äplet och nyckeln, buros af kungliga råd. Just som konungen skulle stiga till häst, halkade kronan af hans hufvud och skulle fallit till marken, om ej öfverstemarskalken Stenbock upptagit henne i fallet. Många lade märke härtill, såsom ett elakt förebud, men kronan sattes åter stadigt på konungens hufvud och ceremonien aflopp utan vidare missöden, än att, efter det smörjelsen var förrättad, smörjelsehornet halkade ur erkebiskopens händer och föll i golfvet. Man väntade att efter predikans slut få höra konungen afgifva den vanliga konungaförsäkran, men denna uteblef. Konungen, som förut, med kronan på hufvudet och spiran i handen, suttit på sin tron i koret, trädde nu till altaret, aftog sjelf kronan, lade den, jemte spiran, på ett hyende och föll på knä, då erkebiskopen framträdde och under vanliga böner smorde honom på ännet och båda handlederna. Derpå steg konungen upp, tog kronan och satte den åter på sitt hufvud, fattade spiran och intog å nyo sin plats på tronen, hvarefter följde de vanliga bönerna och psalmerna, medan kanondunder för hufvudstadens befolkning förkunnade, att konungens smörjelse nu försiggått.

Kort efter Carl XII:s tillträde till regeringen började man tänka på hans förmälning. Flera prinsessor föreslogos och i synnerhet var en dansk prinsessa, Sofia Hedvig, dotter till konung Christian V och således Carls syskonbarn, mycket i fråga. De fleste bland konungens omgifning talade för denna förbindelse, och Ulrika Eleonoras minne var ännu så kärt hos svenska folket, att äfven den större allmänheten önskade åter se en dansk prinsessa intaga Sveriges tron. Man gjorde allt för att vinna den unge konungens samtycke, men han visade icke ringaste håg för giftermål och förklarade sig ännu vara allt för ung att tänka på något sådant. I allmänhet tycktes han vara föga road af fruntimmerssällskap. Hans nöjen voro, såsom vi här ofvan omtalat, af helt annat slag, och de blefvo ännu vildare än förut, när hertig Fredrik af Holstein under våren 1698 kom till Stockholm för att fria till Carls äldre syster, prinsessan Hedvig Sofia.

Nu skola en mängd öfverdådiga upptåg hafva följt, hvarom man har åtskilliga berättelser. Än skall hertigen hafva narrat konungen att rida på en vild, nyss fångad hjort, till allas förskräckelse, hvilka ansett som en synnerlig lycka att denna äfventyrliga ridt slutade utan någon olyckshändelse. Än skola konungen och hertigen hafva gått ut i staden och slagit ut fönsterna hos sina bekanta, och i synnerhet skall den gamle, prydlige, högdragne Johan Gabriel Stenbock varit utsatt för detta ofog. Än skola de slagit faten ur pagernas händer, när bordet skulle serveras. Än, sedan hertigen påstått sig hafva i ett enda hugg skilt hufvudet från kroppen på en kalf, hvilket Carl genast ville göra efter, skola de företagit sig att låta till slottet upphemta getter, får och kalfvar, på hvilka denna bragd skulle försökas och hvilkas hufvuden sedermera utkastades genom slottsfönstren, till stor förvåning för de

nedanför vandrande. Vid flera tillfällen skall hertigen äfven tyckts vilja locka konungen till lifsfarliga företag. Så hade de en gång ridit förbi en djup grop, då hertigen sade sig undra om någon kunde i ett enda språng sätta deröfver. Carl hade genast varit färdig att våga försöket och strök hästen baklänges för att få tillräcklig fart; men en af pagerna hade hållit honom tillbaka och begärt att få göra första försöket, hvilket tilläts och aflupit så, att hästen störtade och pagen afbröt ena armen. Detta olycksfall hade likväl verkat, att Carl för den gången afstått från det äfventyrliga försöket. En annan gång, vid ett besök i Carlskrona, skall hertigen föreslagit sin svåger att rida öfver en timmerhög, och konungen var också nu genast färdig att följa uppmaningen; men gamle Hans Wachtmeister fattade i hästens betsel och sade: »Nej, herren skall icke rida dit.» — »Huru», utför hertigen, »vågen I neka eder konung att göra hvad han vill?» Wachtmeister svarade lugnt: »Eders durchlaucht kan sjelf rida deröfver, om han behagar, men min konung skall icke göra det efter er vilja. Han kan rida så, att han bryter halsen af sig, och kanske I då tänken blifva konung i Sverige; men det skall icke ske så länge jag heter Hans och denna sitter här», hvarvid han slog på värjan. Konungen kastade då om hästen, klappade Wachtmeister på axeln och sade: »Nej, nej, käre gubbe, var intet ond, jag skall intet rida dit.» Kort derefter voro konungen, hertigen och Wachtmeister ute och rodde i en mindre slup, hvilken hertigen roade sig med att sätta i så stark vaggning, att den var nära att kantra. Wachtmeister bad honom upphöra dermed, men allt starkare blef vaggningen, tills gamle Hans slutligen slog handen på värjfästet och hotade att ränna värjan genom hertigen, om han ej upphörde med den vådliga leken. Man bör likväl icke glömma, att dessa uppgifter hufvudsakligen äro meddelade af de franska och danska ministrarna, hvilkas konungar stodo i ett mindre vänskapligt förhållande till hertigen af Holstein och af hvilka åtminstone den danske visste, att han beredde sin konung ett särskildt nöje med att tala så illa om hertigen som möjligt. De öfverdådiga ridterna och de vågsamma företagen i allmänhet torde nog vara sanna, ty sådant låg i Carls lynne, men de öfriga galna upptågen förefalla mindre trovärdiga.

Man lade emellertid märke till, att det alltid var hertigen, som uppmanade konungen till de äfventyrliga företagen, och flere än Wachtmeister började misstänka, att det kunde derunder ligga någon plan att genom konungens död få tronen ledig, då, enligt gällande arfföreningen, hans äldsta syster Hedvig Sofia, hertigens trolofvade, vore dertill närmast berättigad. Oviljan mot hertigen blef ock allt mera allmän, och från flera håll gjorde man konungen föreställningar om det vilda lefverne, som fördes, samt varnade honom för hertigen; men dessa föreställningar möttes i allmänhet med skarpa svar och uträttade föga.

Den 12 Juni 1698 firades å Carlbergs lustslott prinsessan *Hedvig Sofias* förmälning med hertig *Fredrik* IV af Holstein-Gottorp, och då det nygifta paret lemnade Sverige för att begifva sig till sitt hertig-

döme, följde konungen sin syster och svåger på vägen, reste genom Örebro, Vadstena och Kalmar till Carlskrona samt derifrån inåt Skåne, der han i Malmö skildes vid sin syster och hennes gemål samt återvände i Augusti till Stockholm. Han var vid sin återkomst dit helt förändrad, iakttog ett värdigt och allvarligt sätt mot alla, egnade sig träget åt regeringsbestyren samt tycktes blygas öfver de förra pojkaktigheterna.

Hertigen och hertiginnan dröjde emellertid icke länge i Holstein, emedan man der mer och mer befarade ett anfall från Danmark och deras vänner ifrigt rådde dem att i tid söka en tillflykt i Sverige. Carl mötte dem i Skåne i Augusti 1699, och man befarade nu ett förnyande af de vilda uppträdena året förut. Detta inträffade likväl ej, men i stället började konungen, för att visa sin glädje öfver sin af honom ömt älskade systers återkomst, föra ett så praktfullt och lysande hof, att man allt sedan Christinas tid här ej sett något dylikt. I slutet af Augusti gafs i kungsträdgården en högst lysande fest, der man dansade natten igenom. I Oktober firades enkedrottningens 63:e födelsedag med slösande prakt. I November inkom en särskildt efterskrifven fransysk skådespelaretrupp, som här uppförde flera af Corneilles, Molières och andra berömda franska författares mest omtyckta skådespel. I Januari och Februari 1700 gaf konungen efter hvarandra tre stora maskeradbaler, af hvilka hvardera kostade 40,000 daler silfvermynt och deröfver, men som också af Nicodemus Tessin voro anordnade med så mycken smak och prakt, att härvarande utländingar försäkrade sig icke ens i Frankrike hafva sett något bättre. Under vintermånaderna följde den ena festen tätt på den andra, ty de högre embetsmännen ansågo sig också böra följa hofvets exempel. Vilda dryckeslag saknades ej heller, men från dessa afhöll sig den unge konungen. I stället tog han så mycket lifligare del i dansnöjena, som icke sällan fortsattes ända till klockan 9 eller 10 följande morgon.

Detta lif af ständiga lustbarheter började nu hos mången väcka bekymmer. Det var visserligen mindre vildt och mindre äfventyrligt än upptågen året förut, men ock så mycket kostsammare. Maskeradtillställningarna voro ock ett utländskt påfund, som ej behagade de mera allvarsamme svenskarne, och att de tillställdes på lördagsqvällarne, så att de utsträcktes öfver en del af söndagsmorgonen, väckte förargelse hos presterskapet samt många andra dessutom. Man vågade dock ej komma fram med några föreställningar, emedan de vanligen upptogos mycket onådigt; men när Jesper Svedberg, hvilken vi i näst-föregående del lärt känna såsom en ganska orädd predikant, vid ett besök å Kungsör under våren 1700 fick höra att en maskerad var utsatt att firas följande söndag, åtog han sig att predika denna dags förmiddag och skildrade dervid sabbatsdagens firande med sådana nöjen i så mörka färger, att den tillämnade maskeraden blef inställd. Kort derefter begynte det stora kriget i Norden, och Carl XII fick då helt annat att tänka på än dylika tillställningar.

Medan den unge konungen sålunda för det mesta egnade sin tid åt de förlustelser, som för tillfället mest lekte i hans håg, hade riksstyrelsen, i hvilken han tidtals med mycken ifver ingrep, dock hufvudsakligen varit utöfvad af de män, som vunnit hans förtroende.

När han i slutet af November 1697 tillträdde regeringen, hade *Bengt Oxenstierna* ännu ledningen af utrikes ärendena, *Christofer Gyllenstierna* af landtförsvaret, *Fabian Wrede* af sjöförsvarets angelägenheter, *Nils Gyldenstolpe* af rättsväsendet och *Lars Wallenstedt* af kammarärendena. Redan i December 1697 ökades rådet med två nya medlemmar, Carl XII:s förre lärare kanslirådet och statssekreteraren *Thomas Polus*, samt kanslirådet och statssekreteraren *Carl Piper*, hvilka dock ej utnämndes till kungliga råd, utan till »statsråd», en då ny benämning, med samma värdighet som de kungliga råden, men antydande den förenade egenskapen af föredragande och rådgifvare, emedan de bibehöllo sina statssekreterarebefattningar, Polus för utrikes och Piper för inrikes ärendena. Båda blefvo sedermera i början af följande året på en gång friherrar och grefvar, och båda fingo snart betydligt inflytande, den förre på utrikes och den senare på de inre ärendenas handläggning, hvaremot det stora inflytande, Bengt Oxenstierna utöfvat på rikets förhållanden till främmande makter under Carl XI:s regering, blef under sonens allt svagare och slutligen alldeles upphörde.

Redan under sin korta minderårighet hade Carl XII mot Bengt Oxenstierna fattat en viss ovilja, hvilken man trodde Piper, som länge tillhört kanslipresidentens ovänner och nu stod högst i den unge konungens förtroende, hafva ingifvit honom. Han tycktes vid flera tillfällen göra sig ett nöje af att motsäga och visa sin ringaktning för den gamle statsmannen. Denne underkastade sig ock den ena förödmjukelsen efter den andra, af begär att hålla sig qvar i riksstyrelsen eller emedan kanslipresidentlönens bibehållande var för honom nödvändigt, då han aldrig kunde lära sig att rätta sina utgifter efter inkomsterna och således var i ständigt penningebehof.

Den unge konungen hyste, likasom sin far, mycket misstroende till rådsherrarne, hvilka han alltid misstänkte att vilja inskränka hans myndighet. Redan vid kröningshögtidligheterna sökte han genom åtskilliga föreskrifter nedsätta deras höga värdighet.. Så fingo de icke, såsom vid Carl XI:s kröning, bära sina praktfulla skarlakansröda, hermelinfodrade sammetsmantlar, utan anbefaldes att vara svartklädda i anseende till sorgen efter Carl XI. I stället att tronhimmelm öfver konungen förut burits af generaler och öfverstar, ålädes rådsherrarne nu att bära den, och — hvad de funno mest förödmjukande, men dock ej vågade undandraga sig — vid kröningsmåltiden befaltes de att uppassa konungen, i stället att sådant förut alltid tillhört hofvets tjenstemän. Sedermera, under åren 1698, 1699 och i början af året 1700, höll konungen inga allmänna rådssammankomster, ehuru Carl XI brukat sammankalla rådet minst en gång i veckan. I de flesta fall afgjordes ärendena af konungen ensam i hans sängkammare, med först

Bengt Oxenstierna, sedermera Polus eller Piper till föredragande af utrikesärendena, Fabian Wrede af kammarärendena och Piper af de flesta öfriga inrikes ärendena. Rådet tillkallades blott vid rättegångsmålens afgörande, men hölls vanligen i okunnighet om de öfriga statsangelägenheterna, äfven sådana, som voro af rätt mycken vigt. Den sexton-, sjuttonårige ynglingen behandlade i allmänhet sina grånade rådsherrar med mycken högdragenhet, lät dem vänta hela timmar i sitt förmak, medan han samtalade med Piper eller någon annan af sina förtrogne, tillät dem icke i sin närvaro meddela sig med hvarandra annorlunda än medelst hviskningar och fäste vanligen intet afseende vid deras föreställningar. Man anmärkte att Carl XI varit häftig och ofta förgått sig, när man motsade honom, men sedan hettan gått öfver, låtit tala vid sig och tagit skäl, hvaremot sonen förhöll sig helt lugnt och tåligt afhörde hvad mot hans yttrande blifvit anfördt, men derefter sade endast: »Sådan är min vilja», och dervid blef det.

Trenne särskilda partier sökte vid början af Carl XII:s regering täfla om hans ynnest och om största inflytandet på regeringsärendena.

Det första partiets hufvudman var *Bengt Oxenstierna*, understödd af sina båda svågrar *Hans* och *Axel Wachtmeister* samt af enkedrottningen och af det holsteinska paret. Ingendera af dessa utöfvade dock något större eller varaktigare inflytande på Carl XII. Han hyste en varm tillgifvenhet för sin syster Hedvig Sofia, men hon blandade sig ej i statssaker och hade intet inflytande på ledningen af regeringsärendena. Ännu mindre hade hennes gemål hertigen något sådant, så mycket och så föga fördelaktigt han för öfrigt inverkade på sin svågers förlustelser. Enkedrottningen hade aldrig haft sin sonsons kärlek. För Hans Wachtmeister visade han alltid aktning och äfven mera undseende än för sina rådsherrar i allmänhet, men utan någon närmare förtrolighet. Axel Wachtmeister hade förgäfves sökt hos Carl XI:s son bibehålla den ynnest, hvari han så länge stått hos fadern. Mot Bengt Oxenstierna hade den unge konungen, såsom vi redan nämnt, ända från början visat en viss köld och lemnade honom aldrig något större inflytande på ledningen äfven af de ärenden, hvilka det tillhörde honom i egenskap af kanslipresident att föredraga; men han lät honom dock, med hänseende till sin mångåriga erfarenhet och noggranna kännedom om de utländska förhållandena, behålla sitt embete, ehuru först Polus och sedan Piper voro de, som äfven i afseende å detta embetes åligganden hade konungens största förtroende.

Det andra partiet utgjordes af *Fabian Wrede*, *Nils Bielke* och *Johan Gabriel Stenbock*, hvilka voro så väl Oxenstiernas som Pipers ovänner, hyste högadliga tänkesätt och önskade en återgång så i de inre som yttre förhållandena. Med hänseende till dessa senare yrkade de på en närmare förbindelse med Frankrike. Wrede var bland dem från början den inflytelserikaste och bibehöll länge föredragningen af kammarärendena, rörande hvilka han ock hade större erfarenhet än någon annan, men såg efter hand sitt inflytande mer och mer utträn-

gas af Piper. Bielke störtades af Piper och Wallenstedt gemensamt, men Stenbock förstod med sin vanliga försigtighet att lyckligen kryssa sig fram mellan de särskilda partierna och alltid stå på god fot hos konungen, utan att dock i någon högre grad tillvinna sig hans ynnest och förtroende.

Det tredje partiet bestod af *Lars Wallenstedt*, de båda kungliga råden *Didrik Wrangel* och *Gabriel Falkenberg* samt *Carl Piper*, som efter hand blef den inflytelserikaste bland alla, hvilka biträdde Carl XII vid regeringsärendenas handläggning. Med hänseende till utrikes förhållandena var äfven detta parti böjdt för ett närmande till Frankrike, men, hvad de inre beträffar, hyste det, i motsats till det näst föregående, inga högadliga åsigter, utan förfäktade tvärt om det kungliga envåldet samt upprätthållandet af freden, reduktionen och Carl XI:s grundsatser i allmänhet.

Vid vården om regeringsärendena visade konungen tidtals mycken ifver, arbetade ofta med Piper från klockan 5 på morgonen ända till aftonen samt röjde icke sällan både mycken skarpsinnighet och sträng rättvisa. Vanligen frågade han huru hans fader brukat afgöra sådana ärenden som det förevarande, och sedan han blifvit upplyst derom, afgjorde han ofta frågan i öfverensstämmelse dermed; men man anmärkte, att han merendels något skärpte straffet eller mångdubblade belöningen, för att dock ej alltför troget följa faderns föredöme och ej göra sig skyldig till samma förebråelse för njugghet vid belönandet af tjenster mot riket, hvilken man ofta gjort fadern. Efter en sådan trägen och nitisk handläggning af regeringsärendena följde emellertid ofta nog en mellantid, då han alldeles lade dem å sido, hvilket inträffade i synnerhet under hertigens af Holstein besök och lustbarheterna till firande af det holsteinska parets återkomst.

I allmänhet och med frånräkning af de vilda upptåg och det alltför långt drifna slöseri, hvartill han förleddes af sitt ungdomsöfvermod och sin alltför tidiga utöfning af en obegränsad makt, utmärkte sig Carl XII under dessa år genom flera mer och mer framstående egenskaper och förtjenster — en allvarlig gudsfruktan, en orubblig ordhållighet, sträng rättvisa, men tillika frikostig gifmildhet vid förtjensters belönande, samt jemte allt detta en sedernas renhet, högst ovanlig hos den tidens furstar i allmänhet och så mycket mera berömvärd, som det icke felades honom hvarken frestare eller frestelser. Då man ett par gånger lockat honom att dricka mer än han tålde och han dervid förgått sig, gjorde han ett löfte att ej mera smaka starka drycker, och detta löfte höll han troget så länge han lefde. Till andra utsväfningar kunde man icke locka honom. Tillika röjde sig redan hos den sextonårige ynglingen en öfverlägsenhet som satte alla i förvåning. Med några korta och bestämda ord afgjorde han ärendena på ett sätt, som afvisade alla invändningar. Skedde sådana, var han så fyndig i att upptäcka de svaga sidorna hos motsägaren och förstod så väl med några korta och kraftiga ord göra honom svarslös, att de grånade

statsmännen kufvades af ynglingens egenskaper ännu mera än af den myndighet han innehade. I likhet med modern och farmodern visade han mycken böjelse för de sköna konsterna och gaf dem riklig uppmuntran. Äfven i öfrigt visade han en gifmildhet, som dock alltför ofta urartade till slöseri. Han hade efter fadern ärft en så väl försedd skattkammare, att han ansåg den outtömlig och handlade derefter. Mycket gafs åt behöfvande, synnerligast dem som lidit af reduktionen, men mycket slösades ock på de konungen omgifvande gunstlingarne. Ofta nog hände, att konungen smög i deras fickor rätt vackra summor, utan att de märkte det förr än kläderna aflades. Det var för honom ett älsklingsnöje att på detta sätt obemärkt utöfva välgörenhet, och han tyckte ej om tacksägelser derför. Dyrast för riket blef dock det holsteinska paret. Konungen tyckte sig aldrig kunna nog frikostigt visa sin tillgifvenhet för systern. Den ena efter den andra af de dyrbara juveler eller andra klenoder Carl XI efterlemnat gafs åt henne, och förlustelserna vid hennes förmälning och återkomst till Sverige kostade öfver 200,000 d. s. Afskedsgåfvorna, då hon efter förmälningen lemnade Sverige, beräknades uppgå i värde till öfver 400,000 rdr, hvarförutan hennes betjening erhöll 18,000 lod silfver. Vid nedpackandet af alla dessa gåfvor voro 80 man fullt sysselsatta i tre dagar och för deras nedfraktande till Ystad 1698 skola vid hvarje ombyte tusen hästar varit uppbådade! Genom allt detta tömdes inom ett par år icke allenast de samlade skatterna i hvalfvet Elefanten, utan äfven de rika förråd Carl XI för öfrigt samlat, och penningeväsendet hotade att komma i samma bedröfliga skick som under förmyndarestyrelsen.

Detta var så mycket betänkligare som just vid denna tid de yttre politiska förhållandena började blifva för Sverige allt mera hotande.

Under den första tiden efter Carl XII:s tillträde till regeringen tycktes de vänskapligaste förhållanden råda mellan Sverige och alla öfriga makter. Under loppet af året 1698 blefvo de förbund, hvilka Sverige förut ingått med andra makter, förnyade eller underhandlingar derom började, hvarvid man dock sökte noga taga sig till vara att ej förpligta sig till något som kunde inverka störande på det allmänna fredstillståndet. Sådan var åtminstone den grundsats Bengt Oxenstierna sökte göra gällande och som äfven till en tid blef det, ehuru bemödanden visst icke saknades att gifva Sveriges statskonst en mindre neutral riktning.

Frankrike var hos den unge konungen fortfarande representeradt af grefve *d'Avaux*, som visade ett synnerligt nit för tillvägabringande af ett närmare förbund mellan båda makterna, hvarvid han under förmyndarestyrelsen varit verksamt biträdd, synnerligast af Gyldenstolpe och Wrede. Något förbund hade likväl då ej blifvit afslutadt, emedan man först ville göra sig förvissad om den unge konungens tänkesätt. Sedan dessa befunnits gynsamma, lemnade d'Avaux i Februari 1698 ett förslag till ett sådant förbund, hvilket hufvudsakligen gick ut på

en gemensam garanti af westfaliska, nimwegiska och rysswickska frederna. Denna sistnämnda fred var man här föga böjd att garantera i anseende till de afsöndringar från tyska riket, som deri blifvit medgifna, och Oxenstierna begagnade denna punkt att i allo motarbeta det föreslagna fördraget, erinrande om de förderfliga följder förbundet af 1672 haft för Sverige och om faran att utsätta sig för de öfriga makternas ovänskap genom en anslutning till Frankrikes äfventyrliga planer. Han förestälde äfven konungen, huru det vore emot Sveriges ära att garantera ett fredsfördrag, mot hvilket i vissa delar Sveriges vid fredskongressen varande ombud protesterat. I denna punkt var Carl XII särdeles ömtålig och vägrade också den begärda garantien, hvartill dessutom såsom ytterligare skäl anfördes, att en dylik begäran från Englands och Hollands sida förut blifvit afslagen. Å sin sida vägrade nu äfven Ludvig XIV att garantera de nordiska frederna samt hertigens af Holstein rättigheter, hvarföre hela underhandlingen var nära att afbrytas, helst det vid denna tid var ytterst svårt att kunna få tala vid Carl XII i statssaker, emedan de ofvannämnda upptågen under hertigens af Holstein härvaro då som bäst pågingo. De gjorde ock Ludvig XIV mindre hågad för en närmare förbindelse med ett rike, i hvilket, såsom han i Juli 1698 skref till d'Avaux, han fann »en svag styrelse och egennyttiga ministrar, hvilkas enda skicklighet bestod uti att förmå konungen till sådana beslut, som voro enliga med deras enskilda syften, samt en ung furste utan håg för sysselsättning och hvars uppförande nu så aflägsnade sig från hvad man tilltrodde honom i första begynnelsen af hans regering, att man icke kunde förutse följderna deraf». Då detta bref kom d'Avaux tillhanda, var likväl genom hans nitiska bemödanden det nya fördraget mellan Sverige och Frankrike redan afslutadt den 9 Juli. Det var likväl affattadt i så allmänna ordalag, att det knappast kunde betraktas såsom till någonting förbindande; men enligt d'Avaux' uppfattning skulle det utgöra utgångspunkten för ett förbund af furstarne inom tyska riket mot kejsaren och för att fastare tillknyta vänskapsförbundet föreslog han eftergift af en Sveriges skuld å 50,000 rdr sedan Carl XI:s minderårighet samt betalning af återstående subsidier, hvilka beräknades uppgå till 700,000 rdr. Ludvig XIV medgaf likväl intetdera och ansåg fördraget ej ens vara af det värde, att dertill medverkande gjort sig förtjente af särskilda gratifikationer. Att d'Avaux föreslagit en sådan för Piper, genom hvars biträde saken förnämligast haft framgång, finner man af brefvexlingen mellan Ludvig XIV och d'Avaux, som yttrade om Piper att han väl älskade penningar, men icke tog sådana utom för bestämda tjenster och sedan tjensten redan var gjord. Han hade, medan underhandlingarna pågingo, aldrig velat personligen öfverlägga med d'Avaux, utan deras meddelanden hade skett genom tredje man. Gyldenstolpe hade fått ett förskott å sin årliga pension från franska regeringen, Polus en gratifikation af 9,000 livres, hvilket belopp Ludvig XIV medgifvit såsom ersättning för det Polus vid underhandlingarna tjenst-

gjort såsom sekreterare. Sådant var vid dylika tillfällen vanligt och behöfde icke hållas hemligt. För öfrigt säger d'Avaux uttryckligen, att Polus var obesticklig och i allo en hedersman. Samma vitsord fick äfven konungens kammarherre Gustaf Cronhielm, som likaledes blef mycket använd vid dessa underhandlingar.

Med *Holland* hade samtidigt underhandlingar blifvit förda och långt tidigare ledt till vida mera bestämdt resultat. Redan den 12 Februari 1698 hade det 1686 ingångna förbundet mellan Sverige och nederländska republiken blifvit förnyadt, med åsidosättande af de ännu oafgjorda stridigheterna angående kaperierna. Då det i förra fördraget intagna löfte om väpnadt bistånd, derest republiken blefve anfallen, här var förnyadt och dessutom i en hemlig artikel öfverenskommet, att Englands biträde till det nu förnyade förbundet skulle sökas, så var detta fördrag vida mera bestämdt än det med Frankrike ingångna, och det vore således oriktigt att i det franska förbundsfördraget se ett frånträdande af den statskonst Sverige under hela senare delen af Carl XI:s regering följt. De pågående underhandlingarna mellan Sverige och Frankrike tyckas likväl väckt en viss oro i Holland, ty Sveriges dervarande sändebud *Nils Lillieroth*, som efter förbundsstyrelsens ratificerande skulle resa hem, blef under hvarjehanda förevändningar qvarhållen, till dess den i fördragets nyssnämnda hemliga artikel ifrågasatta tripelalliansen mellan Sverige, Holland och England hunne blifva afslutad. Den 4 Maj 1698 ingicks också i Haag ett förberedande förbundsfördrag, hvari stadgades, att underhandlingar om vilkoren för tripelalliansens verkställighet skulle omedelbarligen taga sin början, men emellertid, i händelse af behof, fördraget träda i sin fulla kraft och ömsesidigt bistånd lemnas.

Med *England* pågingo härefter äfven underhandlingar i samma syfte, hvilka likaledes fördes af Lillieroth, för hvilken en hemlig instruktion utfärdades, hvarom Oxenstierna och kansliet lemnades i okunnighet. Enligt denna tilläts Lillieroth att emot så fördelaktiga vilkor för Sverige som möjligt utlofva bistånd af en svensk här om 10,000 man, derest fredsbrott skedde vid Rhen eller i spanska Nederländerna — således bistånd *mot* Frankrike. Underhandlingarna drogo dock ut på tiden, emedan man ej kunde komma öfverens om vilkoren, bland hvilka man å svenska sidan yrkade en garanti af sjömakterna för hertigens af Holstein rättigheter, hvartill åter sjömakterna visade sig obenägna, emedan de ville försäkra sig om både Sveriges och Danmarks biträde under det krig mot Frankrike, som snart syntes förestå.

Mellan *Danmark* och Sverige rådde fortfarande en viss spänning, i följd af Danmarks förhållanden till Holstein, hvilka under den senare tiden ledt till allt allvarsammare förvecklingar. Sedan Christian I, grefve af Oldenburg, blifvit vald till Danmarks konung 1448 samt 1459 ärft hertigdömena Sleswig och Holstein, hade dessa hertigdömen varit förenade med Danmark, till dess Christian I:s sonson Christian III 1553 förlänade dem åt sina halfbröder, af hvilka den ene, Johan, dog

barnlös, men den andre, Adolf, blef stamfader för Holstein-Gottorpska huset. Hertigdömet stod dock under dansk öfverhöghet, och de danske konungarne inskränkte mer och mer hertigarnes rättigheter, till dess Carl Gustaf genom freden i Roskild 1658 åt sin svärfader hertig Fredrik III af Holstein-Gottorp förvärfvade full suveränetet öfver hertigdömet och befrielse från skyldigheten att taga det såsom län af Danmarks konung. Från denna tid blef hertigen af Holstein-Gottorp Sveriges naturlige bundsförvandt, emedan han endast genom svenskt beskydd kunde upprätthålla sina rättigheter mot konungen af Danmark, i hvars rike hertigdömet låg inklämdt. Dess egenskap af sjelfständig stat medförde ock för Danmark flera olägenheter, och i samma mån blef det en stående grundsats i Sveriges statskonst att upprätthålla denna sjelfständighet, emedan Danmark derigenom försvagades. Konung Fredrik III i Danmark kunde, efter sina stora förluster under kriget mot Carl Gustaf och upptagen dessutom af sina bemödanden att mot danska adeln upprätthålla sitt nyvunna envälde, icke våga några företag emot Holstein; men hans son Christian V hade, såsom vi i föregående del omtalat, i Juni 1675 tvungit hertig Christian Albrecht, Carl XI:s morbroder, att lemna både sina fästningar och sitt hertigdöme, hvarefter en dansk här blifvit der förlagd. I freden 1679 nödgades likväl konung Christian återlemna åt hertigen hans land och å nyo erkänna hans rättigheter; men det dröjde icke längre än till 1682, förr än Christian V gjorde nya ingrepp i dessa och hertigen åter nödgades lemna sitt land, hvilket han dock äfven nu genom svensk bemedling återfick och hvaraf han sedermera förblef i ostörd besittning till sin död 1694.

Vid hertigens död förnyade Christian V de förra danska anspråken och bestred i synnerhet hertigens rätt att, utan danske konungens medgifvande, vidtaga några krigiska anordningar. Den nye hertigen Fredrik IV vände sig genast till Carl XI, hvilken åter skyndade att erinra sjömakterna om fullgörandet af deras garanti för Altona-fördraget 1689, hvarjemte en kongress tillvägabragtes i Pinnenberg för att söka bilägga tvisten. Den ledde dock ej till något resultat, emedan ingendera af de tvistande ville gifva efter, och medlarne, kejsaren, Sachsen och Brandenburg, ej visade någon synnerlig ifver för tvistefrågans afgörande, medan sjömakterna tillika, upptagna af det då ännu pågående kriget mot Frankrike, slöto ett förbund med Danmark, som emot subsidier afstod från all handel med Frankrike så länge kriget varade. Härefter visade sig ock sjömakterna föga hågade att taga något steg för fullgörandet af deras garanti af Altona-fördraget, och då tillika just vid denna tid Carl XI afled, ansåg Christian V tillfället gynnande att utföra sina planer mot Holstein.

Emellertid försummade icke svenska regeringen att, så snart underrättelse kommit om den fara som hotade hertigdömet, vidtaga kraftiga åtgärder för att afvärja densamma. Amiralitetet fick befallning om flottans skyndsamma utrustande, och 16 skepp gjordes klara att när

som helst kunna utlöpa, hvarjemte generalguvernören i Pomern, Nils Bielke, fick befallning att hålla 6,000 man i beredskap, äfvensom tre regementen skulle öfverföras till Wismar.

Christian V lät dock häraf ej afskräcka sig att i Maj 1697 låta en dansk styrka inrycka i hertigdömet och rasera Stapelholms skans, jemte tre mindre fästen, hvilka hertigen låtit uppföra, hvarefter konungen på föreställningar af engelska och holländska ministrarna i Hamburg lät sina trupper åter aftåga. Tvisten mellan Danmark och Holstein förblef dock oafgjord, och öfverallt, der svenska regeringen underhandlade *för* hertigen, var den danska lika verksam i sina underhandlingar *mot* honom. I Haag, London och Paris arbetade de danska sändebuden af alla krafter att motverka hvarje förbindelse, hvarigenom Sverige kunde vinna ökad styrka, men efter rysswickska fredens afslutande visade sjömakterna sig mera benägna för Sverige, och från Danmarks sida sökte man nu inleda underhandlingar om ett giftermål mellan Carl XII och danska prinsessan Sofia Hedvig, för att på detta sätt minska Sveriges deltagande för hertigen af Holstein, hvilket förslag dock ej ledde till någon påföljd.

Å andra sidan lyckades svenska sändebudet hos de lüneburgska hertigarne, *Maurits Wellingk*, att den 10 Mars 1698 ej allenast förnya det gamla förbundet af 1690, utan äfven genom en särskild konvention betinga hertigarnes biträde åt hertigen af Holstein. Dennes säkraste stöd var dock det lifliga deltagande, hvarmed Carl XII personligen omfattade hans sak och hvilket erhöll ytterligare styrka genom hertigens förmälning med Carls syster i Juni 1698. Vi hafva förut omtalat huru hertigens beteende under besöken i Sverige här väckte mycken förargelse, men huru Carl XII icke desto mindre omfattade honom med synnerlig tillgifvenhet, hvilken ytterligare visade sig deri, att han utnämnde honom till generalissimus öfver svenska krigsmakten i Tyskland samt lät svenska trupper från Wismar afgå till Holstein för att biträda hertigen vid återuppbyggandet af de nedrifna skansarna.

Detta steg väckte oro hos sjömakterna, emedan det lätt kunde leda till ett allvarsamt krig i Norden, hvilket man gerna ville förekomma, i anseende till de hotande förvecklingarna inom det öfriga Europa. Man kunde nemligen vid denna tid utan svårighet förutse att den barnlöse, sjuklige konung Carl II i Spanien snart skulle aflida då med honom det österrikiska huset å Spaniens tron komme att utslockna, hvarefter arfsanspråk å spanska monarkien i dess helhet eller åtminstone å delar deraf voro att förvänta så väl från kejsar Leopold som från Ludvig XIV, hvilka anspråk ganska sannolikt komme att föranleda ett stort europeiskt krig, emedan de öfriga makterna icke ville medgifva Frankrike någon ytterligare förstoring. I synnerhet var Englands konung Wilhelm III, som alltid varit själen i förbundet mot Frankrike, högst angelägen att, för motarbetande af alla ytterligare förstoringsplaner å Ludvig XIV:s sida, kunna göra förbundet mot honom så starkt som möjligt och sålunda äfven derför kunna påräkna de no

diska makterna. Ett krig mellan dem måste således afböjas, och båda sjömakterna förklarade, att de skulle vända sig mot den af de nordiska makterna, som först bröte freden. Man gjorde Lillieroth de allvarsammaste föreställningar om nödvändigheten att i godo bilägga de uppkomna stridigheterna, alla underhandlingar om den nya tripelalliansen afstannade under afvaktan å undanrödjandet af denna stötesten, och man fordrade enständigt, att hertigen skulle upphöra med sina befästningsarbeten samt konung Carl återkalla sina trupper; men båda vägrade. Dock lofvade hertigen inställa fästningsbyggnaderna, derest underhandlingarna i Pinnenberg blefve åter upptagna och de medlande makterne utfäste sig inom viss tid afgöra stridigheterna. *Fredrik IV* åter, hvilken i Augusti 1699 efterträdt sin fader Christian V såsom konung i Danmark, vägrade ingå på några underhandlingar förr, än de omtvistade fästningsverken blifvit raserade, och hotade att sjelf draga försorg om raseringen samt började äfven sammandraga trupper för att visa sitt allvar med denna hotelse. Då öfversände konung Carl 5,000 man till förstärkande af trupperna i Tyskland och förblef obeveklig för alla uppmaningar af de medlande makterna att draga sina trupper ur Holstein.

I Sverige hade man emellertid börjat blifva orolig öfver rykten, som spridt sig om ingångna förbindelser mellan Danmark, Polen och Ryssland, hvarföre man nu blef medgörligare i afseende å vilkoren för det ifrågasatta förbundet med sjömakterna. Mot löfte om verksam hjelp för hertigen af Holstein mot Danmark afstod Carl XII från sitt yrkande, att ett handelsförbund med sjömakterna skulle föregå det politiska, äfvensom att de trupper, med hvilka han utfäste sig att bistå dessa makter, skulle af dem underhållas, samt beviljade äfven den af dem fordrade garantien för rysswickska freden och för spanska Nederländerna, hvarefter ett särskildt förbund på 18 år afslöts med England den 6 Januari 1700, enligt hvilket de svenska hjelptruppernas styrka bestämdes till 6,000 man och 1661 års handelsfördrag bekräftades samt England förband sig att upprätthålla freden i Lund 1679. Kort derefter, den 13 Januari, afslöts äfven det gemensamma förbundet mellan Sverige, England och Holland.

I *Polen* hade under tiden ett regentombyte inträffat, som hade vigtigt inflytande på detta rikes förhållanden till Sverige. Konung Johan Sobieski, som alltid visat sig vänligt sinnad mot svenska regeringen, hade aflidit i September 1696 och, efter långvariga strider mellan dervarande franska parti, som ville sätta en fransysk prins på den lediga tronen, samt det österrikiska, som förklarat sig för kurfursten af Sachsen Fredrik August, hade denne senare i Juli 1697 blifvit vald till Polens konung och såsom sådan antagit namn af *August II.* Han hade ännu samma år hit affärdat, såsom sitt sändebud, en infödd svensk, grefve Carl Gustaf Lewenhaupt eller Leijonhufvud, såsom denna gamla svenska slägt ännu ömsom benämndes; men Carl XII ville ej erkänna honom såsom polsk minister, hvilket föranledde kanslikollegium att i

Mars 1698 hos konungen göra en framställning om nyttan af ett förbund med Polen. Då emellertid Bengt Oxenstierna och Nils Gyldenstolpe, som undertecknat denna framställning, nu voro i onåd, följde ock ett ganska onådigt svar derå. »Vi finne», hette det här, »memorialet bestå af konstiga grepp att bringa oss emot vår vilja att samtycka till edert långesedan och i första början åsyftade ändamål att få Carl Leijonhufvud insmygd som en accrediterad minister, hvarifrån I dock bort eder afhålla, eftersom I sjelfva måste tillstå, att I förmärkt, det hans person intet vore oss behaglig; alltså nödgas vi taga masquen af och eder under ögonen ställa, huru oanständigt I härutinnan handlat; kunnandes vi för ingen del tåla, att man på sådant sätt vill tillbjuda draga oss vid näsan, varandes vi fuller till åren unga, dock, Gudi lof, af det upplysta förståndet, att vi kunna märka hvem som träder rätta vägen eller ock umgås med konster och ränker.» Brefvet, dateradt Christinehamn den 9 Mars 1698, är kontrasigneradt af Piper, hvilken, såsom man finner, satt sig väl in i Carl XI:s embetsstil och vid detta tillfälle hade den tillfredsställelsen att få använda den mot sina gamla ovänner Oxenstierna och Gyldenstolpe.

Sjelfva hufvudsaken blef dock af Carl XII gillad, och under sommaren 1698 afsändes *Maurits Wellingk* till Warschau för att söka tillvägabringa ett förbund mellan Sverige och Polen, hvartill en särskild anledning tillkommit derigenom, att Wellingk såsom svensk resident i Hamburg, der ratifikationerna utvexlades å ett den 29 Mars detta år ingånget fördrag mellan konungarne af Danmark och Polen, fått kunskap om detta fördrag samt derom underrättat svenska regeringen. Det afsåg visserligen endast ett försvarsförbund och var egentligen afslutadt mellan konungen af Danmark och kurfursten af Sachsen; men då det betingade en ömsesidig hjelp af 8,000 man, ansågs det i sjelfva verket riktadt mot hertigen af Holstein och de lüneburgska hertigarne, Sveriges bundsförvandter. Genom Wellingks sändande till Warschau hoppades man kunna motverka följderna af detta förbund eller åtminstone närmare öfvervaka August II:s förehafvanden.

I sjelfva verket hade konung August redan blifvit fiendtligt stämd emot Sverige genom en man, som vid denna tid var den verksammaste af alla Sveriges fiender — den landsflyktige, af svensk domstol lifdömde lifländaren *Johan Reinhold von Patkul*, hvilken redan under hösten 1697 stält sig i förbindelse med sachsiske generalen Fleming och genom hans förord blifvit anstäld i sachsisk tjenst. Han hade försäkrat den polske konungen, att den af svenska regeringen förtryckta adeln i Lifland skulle resa sig och detta landskap utan svårighet återvinnas för Polen, så snart en polsk här närmade sig detsamma, och utsigten till denna landvinning för det rike, som valt honom till konung, var för August II så lockande, att han skyndade dertill vidtaga alla nödiga förberedelser. En sådan var det ingångna förbundet med Danmark och en vida verksammare var det aftal om ett gemensamt anfall mot Sverige, som träffades mellan honom och ryske czaren Peter I vid ett sammanträde i

Rawa den 10—13 Augusti 1698, efter hvilket Patkul följde czaren till Moskwa, för att träffa närmare aftal om sättet för verkställandet. I början af året 1699 öfverlemnade ock Patkul till konung August ett utförligt förslag huru allt borde tillgå. Brandenburg borde vinnas genom löfte om bifall till den af dess kurfurste Fredrik III ifrigt eftersträfvade konungavärdigheten, jemte en eller annan andel af rofvet från Sverige. Danmark och Ryssland voro redan gifna bundsförvandter; men, för att så mycket hastigare kunna draga nytta af czarens bistånd, borde man söka med det snaraste bringa det mellan Ryssland och Turkiet pågående kriget till slut. Dock borde man tillika akta uppå, att han ej behölle Lifland för egen räkning. De förnämste och inflytelserikaste polackar borde vinnas, hvarefter Riga skulle tagas genom öfverraskning. Denna eröfring antog man komma att göra ett sådant intryck på polska riksdagen, att dess bifall och medverkan till företaget utan svårighet skulle vinnas. Sedan Lifland var eröfradt, skulle det förenas med Polen, men dess invånare tillika försäkras om bibehållande af alla de fri- och rättigheter, de innehaft före de af Carl XI deri gjorda inskränkningar.

Planen gillades och i enlighet dermed sökte konung August ytterligare befästa sina förbindelser med Danmark och Ryssland. Med Danmarks konung afslöts i Dresden den 25 September 1699 ett fördrag, som förvandlade det förra försvarsförbundet till ett anfalls-, hvars syftemål var att fråntaga Sverige dess besittningar på andra sidan Östersjön. Förberedelser till kriget skulle ske under vintern, och utbrottet bestämdes till början af följande året.

Allt detta hölls så hemligt, att man i Sverige ej hade någon aning derom. Wellingk hade först sent på hösten 1698 kommit till Danzig, der han dröjde till årets slut, emedan konung August då befann sig i Litauen. Först i början af året 1699 inträffade Wellingk i Warschau och skref i Februari till svenska regeringen, att han upptäckt en hemlig förbindelse mellan konung August och czaren, hvars syfte skulle vara att göra August II till envåldig konung i Polen, hvilket skulle befordras af czaren genom ett anfall mot Sverige, för att beröfva polska republiken dess understöd; men sedermera lugnades dessa farhågor, och mot slutet af Maj inberättade Wellingk, att alla dylika planer voro öfvergifna och att allt vittnade om en uppriktig vänskap å polska konungens sida. Denne antog ock förslaget om ett förbund med Sverige samt skickade dit ett särskildt sändebud, grefve *Galetski*, för att i Stockholm föreslå förnyande af freden i Oliva och begära Sveriges bemedling i en tvist mellan Polen och kurfursten af Brandenburg, som för en penningefordran bemäktigat sig staden Elbing. Emellertid, när man gjorde allvar med att uppgöra förbundsvilkoren, förebar Galetski bristande fullmakt, och lika litet kunde Wellingk, oaktadt alla Augusts vänskapsförsäkringar, bringa det föreslagna förbundet till afslutande.

Till *Ryssland* afgick i Februari 1699 en svensk beskickning, anförd af hofkanslern *Johan Bergenhjelm* och medförande dyrbara skänker,

för att förnya de förra fredsfördragen. Beskickningen fick dock vänta länge i Moskwa, emedan czaren var frånvarande, upptagen af kriget mot turkarne. Först i Oktober fingo de svenska sändebuden företräde och aflemnade sina skänker, hvarefter czaren den 8 November förnyade fördragen, men utan att bekräfta dem med den vanliga eden. Han hade likväl redan i Juli samma år med danska sändebudet i Moskwa Paul Heins afslutat ett fördrag om förbund mot Sverige, som af czaren skulle anfallas med krig, så snart fred blefve ingången mellan Ryssland och Turkiet. Redan tre dagar efter det czaren förnyat fredsfördragen med Sverige ingick han ock den 11 November 1699 med konung August, hvars ombud Patkul åter var, ett förbundsfördrag, hvari August II utfäste sig med all makt arbeta på att förskaffa czaren fast fot vid Östersjön samt att derföre göra ett infall i Lifland, medan czaren följande året skulle anfalla Ingermanland och Karelen.

Kriget mot Sverige var sålunda aftaladt mellan herrskarne i alla dess tre grannriken. Det begyntes af konung August i Februari 1700 med det öfverenskomna infallet i Lifland; men de danska krigsrustningarna ansågos dock i Sverige för de mest hotande, och det danska kriget var ock det första, som af Carl XII utfördes [1]).

Danska kriget 1700.

Efter förbundet med Polen och Ryssland uppträdde konung Fredrik IV i Danmark så hotande mot hertig Fredrik af Holstein, att denne, såsom vi här ofvan omtalat, med sin gemål och sin hofstat flyttade öfver till Sverige i Augusti 1699. När han i Skåne mötte sin svåger, konung Carl, kastade han sig i hans armar och bad om hans hjelp. Carl gaf honom genast löfte derom och befalte med detsamma, att flera svenska trupper skulle från Stade och Wismar inrycka i Holstein till hertigens bistånd. Detta beslut, som väl kunde förutses komma att hafva ganska vigtiga följder, tog konungen utan rådets hörande och utan öfverläggning med någon annan än Piper. När rådsherrarne efteråt blefvo underrättade derom, yttrade de temligen enhälligt sin missbelåtenhet dermed, ty de hade hoppats att, såsom det tillgick under Carl XI:s regering, kunna genom underhandlingar och medelst föreställningar äfven från öfriga makter, som garanterat Altona-fördraget, ställa saken till rätta, utan att man genast behöfde uppträda med väpnad styrka, hvarigenom krig sannolikt skulle framkallas. Äfven Piper afrådde vid detta tillfälle från hvarje ytterligare steg, som kunde framkalla fredsbrott med Danmark, men det enda han kunde utverka var att hindra konungen från att blifva den anfallande.

Å andra sidan var det för konung Fredriks rådgifvare lika ogörligt

[1]) Jfr *Wahrenberg*, Bidrag till historien om Sveriges yttre politiska förhållanden från Carl XI:s död till freden i Traventhal.

att förmå honom afstå från sina krigiska föresatser, ehuru han äfven från andra makter varnades att genom ytterligare tilltag mot Holstein föranleda ett krig med Sverige. Österrike afrådde, England och Holland gingo ännu längre, i det de genom sina sändebud i Köpenhamn förklarade, att om danske konungen förstörde fästningarna i Holstein, skulle de angripa Danmark. Fredrik IV fortsatte icke desto mindre sina krigsrustningar, fullt öfvertygad, att Sverige, genom de med konung August och czar Peter öfverenskomna anfallen i Lifland och Ingermanland, skulle blifva så sysselsatt, att något kraftigare bistånd svårligen skulle derifrån kunna lemnas hertigen af Holstein. De danska rustningarna fortsattes oafbrutet, flottan sattes i fullt stridbart skick och i medlet af Mars 1700 inryckte en dansk här i Holstein, besatte flera af dess städer, förstörde de skansar, som voro under byggnad, samt inneslöt hertigdömets hufvudfästning, Tönningen, som af Christian V blifvit förstörd, men sedermera af hertigarna Christian Albrecht och Fredrik IV återställd efter alla den nyare befästningskonstens regler, och öfver hvars 4,000 man starka besättning befälet fördes af en svensk, *Johan Gabriel Banér*. Vid samma tid hade äfven konung August låtit sina trupper inrycka i svenska Lifland.

Konung Carl var å Kungsör inbegripen i den förut omtalta stora björnjagten, då han fick underrättelse, att sachsiska trupper utan krigsförklaring inbrutit i Lifland. Han visade dervid ingen oro, utan sade endast: »Vi skola snart få konung August att återvända samma väg han kommit», hvarefter han fortsatte jagten. Efter dess slut återvände han dock till Stockholm, der han nu uppträdde med en hållning, helt olika de förra pojkaktigheterna. »Jag har», yttrade han i rådet, »beslutit att aldrig börja ett orättvist krig, men också att aldrig sluta ett rättvist förr, än jag kufvat mina fiender». Lekar, skådespel, dans och andra nöjen blefvo nu helt och hållet öfvergifna och endast krigiska sysselsättningar upptogo härefter den unge konungens tid.

Rustningarna drefvos med all flit. De gamla regementena gjordes fulltaliga och nya uppsattes. Presterskapet ålades uppsätta ett regemente dragoner, landsstaten och andra embetsverk ett dylikt, Stockholms borgerskap ett regemente fotfolk. Axel Julius De la Gardie följde det gamla bruket att till kronans tjenst uppsätta några kompanier o. s. v. Från Finland skickades trupper att försvara Est- och Lifland. I Vermland samlades en svensk styrka under generalmajor *Fägerskiöld*, i Jemtland under generalmajor *Schaar*, vid Göteborg under generallöjtnant *Rehbinder*. Vid Malmö skulle 12,000 man sammandragas. I Carlskrona utrustades flottan tidigt på våren, för att genast vid fiendtligheternas utbrott kunna möta den danska. Alla i hufvudstaden eller dess granskap varande handelsfartyg togos i beslag, för att till de södra orterna öfverföra förråd och förstärkningar, hvarjemte alla redare och köpman förbjödos att lega något sjöfolk, innan kronan fick sitt behof deraf fyldt.

Redan i Januari 1700 hade fältmarskalken *Nils Gyllenstierna*, ge-

neralguvernör i Bremen och Verden samt öfverbefälhafvare öfver svenska trupperna i Tyskland, låtit, så snart de danska truppsamlingarna i Holstein blifvit kända, hälften af de i Pomern förlagda svenska regementena rycka närmare Wismar och Bremen, hvarjemte han i Rothenburg öfverenskom med befälhafvaren öfver de lüneburgska furstarnes trupper om gemensamma krigsrörelser. Svenska styrkan i Pomern utgjordes vid denna tid af 11,800 man fotfolk och 2,400 man rytteri eller tillsammans 14,200 man, hvarförutan i Bremen och Verden stodo 3,400 man, så att Gyllenstierna nu hade nära 18,000 man till sitt förfogande, en den tiden rätt betydande styrka. Dock kunde endast omkring hälften deraf föras i fält, emedan den öfriga hälften behöfdes till besättningar i fästningarna.

Danska hären, 12,000 man stark och försedd med talrikt belägringsartilleri, under hertig *Ferdinand Wilhelms* af Würtemberg öfverbefäl, stod den 13 April vid Tönningen samt började den 17 fästningens beskjutning från 80 kanoner och 30 mörsare, hvarmed fortsattes under en hel månads tid, ehuru med föga framgång, emedan fästningsverken voro i godt skick och deras kanoner icke underläto att gifva svar på tal. Fästningen var för öfrigt så väl försedd med förråd af alla slag, att den icke kunde uthungras, och så fick den styrka, som af svenska, celliska och hannoverska trupper samlades i medlet af Maj, rådrum att närma sig för att undsätta de belägrade. Denna styrka uppgick till något öfver 18,000 man, hvaribland omkring 8,000 svenskar, och stod under Nils Gyllenstiernas öfverbefäl. De hannoverska trupperna anfördes af generallöjtnanten *Sommerfeld* och de celliska af generalfälttygmästaren, markisen af *Bois-David*. Denna hjelphär gick den 19 Maj vid Winsen öfver Elben till dess norra strand och stod den 23 vid Altona. Så snart konung Fredrik fått underrättelse om dess annalkande, anbefalte han en allmän storm mot Tönningen den 22 och, då den misslyckades, upphäfdes belägringen den 24. Den danska styrkan erhöll sedermera åtskilliga förstärkningar, så att de båda härarne blefvo ungefär jemnstarka, men till någon allvarsammare sammandrabbning kom det dock ej, emedan hertig Fredrik, som vid midsommartiden ankom till sin hjelphärs läger, medförde underrättelsen, att konungen af Danmark snart skulle blifva tvungen att ingå fred, hvarföre onödig blodsutgjutelse borde förekommas. Också lågo sedermera båda härarne overksamma gent emot hvarandra, hjelphären vid Oldeslohe och den danska vid Segeberg, till dess fred slöts i det mellan båda dessa orter belägna slottet Traventhal den 8 Augusti.

Under tiden hade Carl XII fortsatt sina rustningar och, då skattkammaren redan var tömd, egenmäktigt utskrifvit en ny gärd. Hvarje löntagare skulle erlägga en tiondedel af sin aflöning i penningar eller spanmål, kyrkoherdarne betala 15 daler silfvermynt för hvarje 64 mantal inom deras församlingar, samt hvarje frälsehemman 5 och hvarje krono- eller skatte- 2 d. s. Denna gärd befans dock ej tillräcklig, utan konungen begärde äfven inhemska lån. Piper, Wrede och Johan

Gabriel Stenbock gåfvo tillsammans 200,000 d. s.; men Carl XI:s reduktions- och räntenedsättningsåtgärder voro så afskräckande, att högst få funno sig hågade för lån till kronan. Stockholms borgerskap lemnade ej mer än 30,000 d. s. och det gick så trögt med dessa låns upptagande, att man fästade konungens uppmärksamhet på nödvändigheten att aflägsna hvarje farhåga för ytterligare reduktionsåtgärder, om man skulle kunna väcka förtroende hos dem, som vore i stånd att bispringa kronan. Konungen utfärdade ock nu den 13 April 1700 en förordning, hvarigenom vidare reduktionsåtgärder instäldes samt allt hvad kronan ännu kunde hafva att fordra i följd af de särskilda reduktionsverkens utredningar efterskänktes.

Samma dag detta vigtiga beslut fattades tog konung Carl på aftonen afsked af sin farmor och sina systrar samt afreste under natten till de södra orterna för att deltaga i kriget, som genom konung Augusts infall i Lifland och danska härens inryckande i Holstein nu var begynt. Han återsåg sedermera aldrig hvarken sin hufvudstad, sin farmor eller sin äldre syster. Dennes gemål, hertig Fredrik, åtföljde honom till Carlskrona, dit konungen först begaf sig för att påskynda flottans rustning, hvarefter han afreste till Malmö att mönstra de 12,000 man, som voro sammandragna mellan Malmö och Carlskrona för en tillämnad landstigning på Seland, samt fortsatte sedermera sin resa till Göteborg, hvarest hans svåger skildes vid honom, för att återvända till sitt hertigdöme, hvaremot konungen i början af Juni å nyo var i Carlskrona.

Danska flottan, 30 linieskepp och 18 fregatter under amiral *Gyldenlöwes* befäl hade emellertid utlupit och kryssat i Östersjön samt lade sig slutligen vid Aspö utanför Carlskrona. I medlet af Juni blef svenska flottan färdig att utlöpa. Den anfördes af generalamiralen grefve *Hans Wachtmeister* samt räknade 38 linieskepp och 10 fregatter, förande tillsammans 2,620 kanoner och bemannade med 13,703 man sjöfolk och 2,404 soldater. Så snart landttrupperna voro inskeppade, gick konungen ombord den 17 Juni, men under de närmast följande dagarna hindrades flottan af motvind att gå till sjös, och då vid denna tid underrättelse kommit till danska flottan, att en förenad engelsk och holländsk närmade sig Öresund, begagnade den danska tillfället att före svenska flottans utlöpande segla till Helsingör, för att hindra denna flottas förening med den engelsk-holländska. Den 22 Juni kom svenska flottan till Ystad, der konungen lemnade densamma för att begifva sig landvägen till Malmö, hvarefter Wachtmeister förde flottan till sundet och kastade ankar utanför Kungsdjupet eller Drogden, den vanliga farleden mellan Amager och Saltholm, utan att våga intränga i detta farvatten, emedan Gyldenlöwe der låtit borttaga alla sjömärken och lagt danska flottan tvärs öfver detta inlopp. Sedan båda flottorna några dagar så legat stilla gentemot hvarandra, väcktes fråga, om ej den svenska skulle kunna gå genom Flintrännan, farleden mellan Saltholmen och Skåne; men då denna farled var mera uppfyld af grund

och mindre känd än den andra, tvekade man att våga sig in deri. Konungen, som nu åter infunnit sig vid flottan, befalte dock, att försöket skulle göras, och ehuru fyra af de största skeppen fastnade på grund samt, sedan de med mycket besvär åter blifvit tagna derifrån, måste återvända till Carlskrona för att repareras, kom dock den öfriga flottan lyckligt igenom, hvarefter den danska förlades vid Köpenhamn under skydd af dervarande batterier. Den 10 Juli förenade sig svenska flottan med den engelska eskader af 10 skepp under amiral *Rookes* befäl och den holländska af 13 skepp under amiral *Allemonde*, som i enlighet med fördraget i Haag af den 13 Januari infunnit sig för att i förening med de svenska stridskrafterna upprätthålla hertigens af Holstein rättigheter och söka tvinga Danmark till snar fred.

Sedan föreningen var verkställd, beslöt man företaga en landstigning på Seland. De flesta i Skåne varande trupper samlades i Landskrona, och generalmajor *Carl Magnus Stuart* utsändes i en lätt, snällseglande jakt att undersöka kusten samt utse lämpligaste landningsplatsen. Han föreslog dertill Tyberups mark, något norr om Humlebäck, mellan Helsingör och Köpenhamn, der landstigningen ock under Stuarts ledning verkställdes på aftonen den 25 Juli. Dagen förut hade från Landskrona afgått 19 större och mindre krigsfartyg, på hvilka konungen med 2,300 man landstigningstrupper inskeppade sig. På högra flygeln voro konungen, *Wachtmeister* och *Stuart*, på den venstra generallöjtnanten *Carl Gustaf Rehnsköld*, generalmajoren *Arvid Horn* och pfaltzgrefven *Adolf Johan*. De tio linieskepp och fregatter, hvilkas kanoner rensade stranden, medan landstigningen skedde, stodo under befäl af amiral *Cornelius Anckarstjerna*.

Då farvattnet närmast stranden var alltför grundt, för att fartygen kunde der lägga till, utsändes en stor mängd båtar, hvilka, under skydd af skeppens kanoner, med stark fart rodde mot stranden. Gardet hade fått äran och faran af första anfallet. Dess båtar voro följaktligen också de första som nalkades stranden, men då båtarne stannade på grund innan de uppnådde den, hoppade gardesmajoren *Carl von Numers* ur sin båt längst på venstra flygeln och vadade med sitt manskap till stranden, drifvande undan de mötande danskarne. När Carl på högra flygeln märkte detta, hoppade han äfven ur sin båt och, ehuru vattnet steg honom upp under armarne, gick han raskt mot stranden, åtföljd af sina officerare och soldater, hvilka alla skyndade att följa hans exempel. Framåt gick det nu, under det danska kulor hveno dem kring öronen. »Hvad är det för hvisslande jag hör i luften?» frågade konungen. »Det är ljudet af kulorna», svarade en gammal krigare vid hans sida. »Godt», sade Carl, »det skall hädanefter blifva min musik.» Hans musik blef det ock lifvet igenom.

När nu konungen med sin högra flygel närmade sig stranden, kommo äfven danskarne ur sina förskansningar ned till strandbrädden och sköto den ena salvan efter den andra, men de blefvo snart undanjagade dels genom svenskarnes häftiga anfall och dels genom ku-

lorna från skeppen. De utgjordes ock till större delen af i hast uppbådade bönder, emedan man genom hvarjehanda skenbara rörelser från de svenska fartygen lyckats inbilla danska öfverbefälet, att landstigningen skulle ske på en helt annan punkt. Svenskarne inträngde i de fiendtliga förskansningarna, och knäböjande aflade Carl sin tacksägelse till Gud för den vunna framgången. Det var hans första strid och blef tillika hans första seger. Den hade vunnits nästan utan någon förlust för svenskarne, hvilka nu under skydd af de danska förskansningarna, som ytterligare förstärktes, och af flottans kanoner, afvaktade förstärkningar från Skåne. Sedan dessa under de följande dagarna anländt, stod en svensk styrka af 11,000 man å Seland, hvars kuster dessutom hotades af den förenade flottan, som tillsammans räknade 57 linieskepp och 10 fregatter, sedan 4 af de svenska skeppen återvändt till Carlskrona.

Konung Carl höll den strängaste krigstukt i sin här, tillät intet öfvervåld mot den fredliga befolkningen och betalte alla lifsmedel som fördes till svenska lägret. Tillförseln dit blef också snart ganska rik, och genom sin vänlighet mot alla gjorde sig den unge svenske konungen allmänt omtyckt af den seländska befolkningen. Hans förträffliga mor var också ännu ej glömd på Seland, och bönderne sade, att den svenske konungen visst icke ville göra dem något ondt, »ty han var ju en son af deras fromma Ulrika». Konungen red ock, utan att befara eller blifva utsatt för något försåt, vidt omkring på ön, åtföljd endast af några få personer, jagade hjortar i danska konungens parker och red ett par gånger ända fram till Helsingörs portar, oaktadt en dansk besättning af 900 man låg i Kroneborgs slott. Då emellertid konung Fredrik ej tycktes vilja gifva efter, flyttades den 11 Augusti svenska lägret från Humlebäck till Rungsted, 2½ mil från Köpenhamn, och konungen afvaktade nu endast ankomsten af belägringsartilleri och af nya förstärkningar från Skåne, för att börja belägringen af danska hufvudstaden; men i detsamma kom underrättelse, att fred mellan Danmark och Holstein blifvit den 8 Augusti afslutad i Traventhal, hvarefter alla fiendtligheter upphörde. De på Seland befintliga svenska trupperne öfverskeppades efter hand till Skåne och den 24 Augusti var konungen i Helsingborg. Samtidigt återvände äfven flottorna till sina stationer.

Medan sålunda krigsfrågan i sjelfva verket afgjordes å Seland, hade underhandlingar flitigt pågått mellan de medlande och krigförande makternas ombud. England, Holland och de lüneburgske hertigarne hade förenat sig med Sverige för att upprätthålla hertigens af Holstein rättigheter och, utom den holländska eskadern, som förenat sig med svenska flottan, hade äfven en holländsk styrka af 3,000 man slutit sig till den holsteinska hjelphären. Deremot hade konung August, enligt sitt förbund med Danmark, utrustat 8,000 sachsare för att mot Holstein biträda Danmark; men kurfursten af Brandenburg, som först tycktes likaledes vilja träda på Danmarks sida, hade vägrat dem ge-

nomtåg, emedan Englands konung Wilhelm III förklarat att holländska trupper skulle inrycka i den del af Cleve's område som tillhörde kurfursten, derest han tog något steg till Danmarks fördel. Ludvig XIV erbjöd sin bemedling, men den tycktes snarare afse Danmarks än holsteinske hertigens fördel, och i sjelfva verket väntade ock Ludvig XIV för sina planer större fördel af ett förbund med Danmark, Sachsen och Polen än af ett med Sverige. Genom nitiska bemödanden af franske ministern hos konung Fredrik IV, Chamilly, lyckades det emellertid att i lägret vid Oldeslohe den 18 Juli 1700 uppgöra en konvention om stillestånd, och i Traventhal, ett slott tillhörande hertigen af Ploen, öppnades nu fredsunderhandlingar, vid hvilka regeringsrådet i Bremen *Samuel von Lissenheim*, svenske ministern vid lüneburgska hofven *Carl Gustaf von Friesendorff* samt svenske ministern vid polska och sachsiska hofvet *Maurits Wellingk* voro Sveriges ombud.

Underrättelsen om svenska landstigningen på Seland påskyndade väsentligt dessa underhandlingar, och den 8 Augusti afslöts freden genom hvilken hertigen af Holstein-Gottorp erhöll ovilkorligt erkännande af sin suveränetet såsom hertig af Sleswig, de gamla unionsfördragen med Danmark bekräftades, så vidt de ej voro stridande mot denna suveränetetsrätt, samt hertigen fick sin rätt att bygga fästningar, sluta förbund och hålla en väpnad styrka bekräftad; dock skulle antalet af främmande trupper i hertigens tjenst ej få öfverstiga 6,000 man. Dessutom stadfästades recessen i Glückstadt af år 1669, hvarigenom Gottorpska huset försäkrades om Lübecks biskopsstift, och hertigen erhöll en skadeersättning af 260,000 rdr.

Till Sveriges fördel var i denna fred ingenting betingadt, utom en försäkran att Danmark icke skulle understödja några Sveriges fiender. Konung Carl var också i början ej rätt belåten med att låta konungen i Danmark slippa för så godt köp samt dröjde å Seland längre än han behöft; men hans rådgifvare, synnerligast Hans Wachtmeister och Piper, föreställde honom, att han mot Danmark uppträdt endast såsom löftesman för hertigen af Holstein, icke för att sjelf vinna något. Fortsattes kriget, skulle han få både England och Holland, ja, möjligen äfven Österrike och Frankrike emot sig, medan Polens konung redan börjat fiendtligheter mot Sverige och sådana voro att befara äfven från czaren. Konungen gaf vika för dessa föreställningar och blef nu allmänt prisad för den raskhet, hvarmed han utfört, samt den hofsamhet, hvarmed han slutat detta danska krig.

Ryska kriget 1700.

När ryske czaren Alexei afled i Februari 1676, efterträddes han af sin äldste son Feodor II, som redan i April 1682 dog barnlös, sedan han till efterträdare utnämnt sin yngste broder Peter, emedan han ansåg den äldre Ivan oskicklig att öfvertaga regeringen. Efter Feodors

död blefvo dock båda bröderne af lifvakten, Strelitzerne, utropade till czarer, och regeringen uppdrogs åt deras äldre syster Sofia, som antog titel af alla ryssars sjelfherskarinna. Peter var då endast tio år gammal, men när han hunnit sitt sjuttonde år, bemäktigade han sig regeringen i September 1689 och förviste sin halfsyster Sofia till ett kloster. Hans halfbroder Ivan fick dock till sin död i Januari 1697 bära titel af ryssarnes czar, ehuru utan någon andel i regeringen. Så mycket kraftigare utöfvades denna nu af czar *Peter*, en af de märkvärdigaste män historien känner. Redan hans yttre antydde något ovanligt. Han var en reslig man af öfver tre alnars längd, med stolt befallande hållning, svart, krusigt hår, ansigtet icke egentligen vackert, men ur de stora ögonen blixtrade snille och kraft, äfven när de, såsom ofta nog hände, röjde ganska våldsamma lidelser. Hans drägt var enkel, likasom Carl XII:s, men han var långt ifrån dennes enkla lefnadssätt i öfrigt. Tvärt om var han alltför mycket begifven på frosseri och dryckenskap, och vid sådana tillfällen lyste ock den ursprungliga råheten alltför mycket fram genom den yta af hyfsning han tillegnat sig. En ovanlig viljekraft egde han gemensam med den unge svenske konungen, men förstod bättre än han att rätta sig efter omständigheterna och vända dessa till sin fördel, var för öfrigt trolös och opålitlig, med ingen annan regel för sitt handlingssätt än sin egen och sitt folks fördel; men denna förstod han ock mästerligt att befordra, och knappast har någon regent uträttat så mycket för sitt land som czar Peter för Ryssland. Redan tidigt började han arbeta på att bibringa sitt folk den hyfsning som redan var rådande hos de öfriga europeiska folken, samt att bringa det i närmare beröring med dessa. Redan tidigt hade han ock fattat en öfvervägande böjelse för sjöväsendet och föresatt sig att skapa en rysk flotta, men fann sitt vidsträckta rike genom de svenska besittningarna stängdt från Östersjön och genom de turkiska från Svarta hafvet. Det senare kom han dock nära, då han, såsom Polens bundsförvandt inblandad i ett krig mot turkarne, år 1696 intog staden Asow vid den i Svarta hafvet utmynnande Asowska sjön, der han ock utrustade sin första flotta.

I April 1697 företog han en utrikes resa och började med ett besök i Riga, der han uppträdde under antaget namn af Peter Michaelow, bland sin ambassadörs, genevaren Le Torts följe. Erik Dahlberg, då generalguvernör i Lifland, visade Le Tort vanliga höfligheter, och ehuru det ej var honom obekant, att czaren var i Le Torts sällskap, ansåg han sig ej böra visa honom några särskilda ärebetygelser, emedan det var ryssarne sjelfve vid lifsstraff förbjudet att låta märka eller på något sätt antyda czarens dervaro. Då denne företog sig att, i sällskap med sin gunstling Mentschikow, undersöka fästningsverken och mäta fästningsgrafvarne, hindrades sådant af de svenska skyltvakterna, och Dahlberg tillbakavisade i ett värdigt bref till Le Tort denna sjelftagna frihet. Czaren visade dock mycket missnöje så väl häröfver som att man ej egnat honom de hedersbetygelser han ansåg

sig tillkomma, och detta blef sedermera en af de anförda krigsorsakerna. Från Riga fortsatte czaren resan till Preussen samt ingick i Pillau med kurfursten af Brandenburg i Juni 1697 ett hemligt försvarsförbund mot hvarje fiende och synnerligast mot Sverige.

I det föregående hafva vi berättat, huru czaren i Augusti 1698, vid en sammankomst med konung August i Rava, med honom träffade aftal om ett gemensamt anfall mot Sverige, och huru, sedan han i November 1699 bekräftat de sista frederna med Sverige och heligt bedyrat att han dädanefter skulle hålla dem i hvarje punkt samt i allmänhet visa mot Sveriges konung en fast och pålitlig vänskap, han icke desto mindre redan tre dagar derefter ingick med August II ett formligt förbund att angripa Sverige. Detta hölls dock ytterst hemligt. För att icke väcka den i Moskwa närvarande svenska beskickningens misstankar hölls Patkul, konung Augusts ombud och den ursprunglige anstiftaren af detta förbund, sorgfälligt gömd hos danske ministern, och czaren gaf de svenska sändebuden den ena försäkringen efter den andra om sina fredliga afsigter. Misstankar väcktes likväl, när August inföll i Lifland och ryska trupper började sammandragas i närheten af Ingermanland; men nu lät czaren genom sina sändebud i både Holland och England förnya sina försäkringar att orubbligt hålla den med Sverige ingångna freden. Då August började blifva orolig öfver dessa försäkringar, fick han af czaren sådana i motsatt syftning, och knappt hade czaren för honom bedyrat, att han inom några dagar skulle förklara Sverige krig, innan han genom ett särskildt sändebud aflemnade till konung Carl, som då ännu var qvar å Seland, ett bref, hvari han försäkrade om orubblig vänskap mot Sverige.

Verkliga halten af dessa försäkringar visade sig dock snart, då czaren, efter att hafva den 3 Juli 1700 i Constantinopel afslutat med turkarne en fred på 30 år, den 21 Augusti i Moskwa förklarade krig mot Sverige. De uppgifna krigsorsakerna voro, att czaren vid sitt besök i Riga 1697 icke blifvit nog höfligt bemött; att några tvister om postgången mellan båda rikena förefallit; att några ryska köpmän icke fått ut sina fordringar i Sverige, samt att ryska sändebudets vagn blifvit i Lifland plundrad, hvilket dock sedermera visades hafva skett af ryska bönder. Det var icke svårt för de svenska diplomaterna att visa orättmätigheten af sådana krigsorsaker, och sällan har väl ock ett mera orättvist krig blifvit börjadt.

I början af September fick ryske guvernören i Nowgorod, furst Trubetskoi, befallning att med 8,000 man afgå till Narwa och innesluta denna stad, som hade en besättning af 1,000 man soldater samt 800 väpnade borgare och bönder under befäl af *Henning Rudolf Horn* af Rantzien. Den 12 September ankom *Trubetskoi* helt oförväntadt utanför den gent emot Narwa på andra sidan Narowafloden belägna staden Ivangorod; gick följande dagen på en flottbro öfver floden samt uppförde omkring 2,500 alnar vester om Narwa ett befästadt läger. Den 22 September infann sig polske generallöjtnanten *Allart*, som,

jemte åtskilliga artilleri- och ingeniörsofficerare, blifvit af konung August afsänd från Riga att leda belägringsarbetena och hvars ännu i svenska riksarkivet befintliga berättelse om slaget lemnar de bästa upplysningar om tilldragelserna på ryska sidan. Den 24 September kom czaren sjelf med 7,400 man från Moskwa under generalmajoren *Buturlins* befäl, hvilka lägrade sig närmast floden, nordvest om staden och norr om Trubetskois styrka. Med czaren följde hertig *Carl Eugen de Croy*, en flamländare, som 1676 varit i dansk tjenst, derefter 1680 gått i kejserlig och nu i Nowgorod erbjudit sin tjenst åt czaren, som utnämnt honom till fältmarskalk, sjelf åtnöjande sig med den anspråkslösa platsen af kapten vid preobraschenska lifgardet.

Intill medlet af Oktober anlände ytterligare flera ryska trupper, dels fotfolk under general *Weide*, fältmarskalken *Feodor Golovin*, och generalen *Artemon Golovin*, dels rytteri under general *Scheremetieff*, så att slutligen den ryska belägringshären uppgick till 31,000 man fotfolk, 2,400 dragoner och 7,500 ryttare, eller tillsammans något öfver 40,000 man. Den omgaf sig med sammanhängande förskansningar, hvilka i en åt vester böjd båge af $^1/_2$ svensk mils längd, både i norr och söder slutande vid floden, skyddade de ryska trupperna mot anfall så väl från staden som från andra sidan. Belägringsartilleriet utgjordes af 140 metallkanoner, 28 mörsare och 4 haubitzer. Beskjutningen och bombarderingen begynte den 20 Oktober; men oaktadt det ständiga skjutandet under flera veckors tid kunde de belägrande dock ej få någon öppning på fästningsmuren. Faran för den belägrade staden blef likväl större för hvarje dag, emedan belägringsarbetena kommo den allt närmare. Så mycket ifrigare blef ock de belägrades längtan efter undsättning, och denna uteblef icke.

Konung Carl hade, efter sin återkomst från Seland, uppehållit sig några veckor i Christianstad för att ordna allt till det af en sachsisk här belägrade Rigas undsättande, samt derefter öfver Carlshamn begifvit sig till Carlskrona, hvarifrån han afseglade den 1 Oktober med 9 linieskepp och 2 fregatter, förande 6,000 man trupper. I Carlshamn fick han underrättelse om czarens krigsförklaring, hvarföre han den 6 Oktober landade vid Pernau ungefär midt emellan Riga och Narwa, för att kunna först undsätta den af de båda städerna, som deraf var i mesta behof. Han erfor nu att Rigas belägring redan var upphäfd och att den sachsiska hären gått i vinterqvarter, men att deremot Narwa var i största fara. Guvernören i Ingermanland, generalen *Otto Wellingk*, en äldre broder till diplomaten Maurits Wellingk, hade samlat en styrka af 6,000 man, hufvudsakligen från Finland, och fick nu befallning att afgå till den mellan Reval och Narwa belägna staden Wesenberg, der de svenska stridskrafterna efter hand samlade sig i början af November. Der inträffade äfven konungen den 6 November, sedan han från Pernau begifvit sig till Reval och der dröjt någon tid för att invänta ytterligare förstärkningar från Sverige. Från Wesenberg hade man emellertid sju dagsresor till Narwa på bottenlösa vägar under

November månads mörker och regn, utan förråd och utan tak öfver hufvudet i ett af fienden utplundradt och härjadt land. Ryska styrkan utanför Narwa uppgafs ock utgöra ända till 80,000 man väl förskansade och försedda med talrikt artilleri. De fleste af det högre befälet ansågo det vara ett alltför stort vågspel att med den svenska hären, som ej utgjorde mer än en tiondedel af denna styrka och som, då den framkom till Narwa, måste vara uttröttad af den besvärliga marschen, anfalla en så öfverlägsen och så väl skyddad fiende; men kung Carl svarade på alla invändningar endast: »Om de ock vore en gång till så många, skall jag dock gå löst på dem, ty jag vet, att jag har Gud med mig och en rättfärdig sak.»

Den 13 November uppbröt svenska hären från Wesenberg. Den räknade 5,100 man fotfolk, 2,480 ryttare, 650 dragoner och 200 artillerister, eller tillsammans 8,430 man, medförande 37 fältkanoner. Öfverallt, hvarest svenskarne framtågade, vittnade afbrända byar och obegrafna döda kroppar om ryssarnes vilda framfart. Den 18 November föreföll en rytteristrid vid det trånga Pyhäjoggis-passet, der Scheremetieffs ryttare blefvo så häpna, när svenska rytteriet öppnade sina leder och fältkanonerna helt oförmodadt började spela mot dem, att hela skaran i sporrsträck gaf sig undan, hvilket betydligt ökade svenskarnes tillförsigt för den förestående större striden. Den 19 kom hären till Lagena äfven af ryssarna nedbrända herrgård, på blott en svensk mils afstånd från Narwa, och när konungen der lät skjuta dubbel svensk lösen, till tecken för staden att undsättning var nära, hörde han till sin outsägliga glädje denna lösen snart besvarad och att således fästningen ännu icke var tagen.

I ryska högqvarteret uppkom stor oro vid underrättelsen om svenska härens annalkande. Czar Peter var så öfvertygad om sina truppers underlägsenhet, i händelse det komme till en strid, att han beslöt genast skynda undan för att ej blifva fången. Redan den 18 tillkallade han hertigen af Croy och Allart, för hvilka han uppgaf en mängd angelägenheter, som fordrade hans skyndsamma afresa, samt uppdrog öfverbefälet under sin frånvaro åt hertigen, hvilken dock bestämdt vägrade åtaga sig detsamma, emedan man dittills ej visat honom något förtroende, utan behandlat honom nästan såsom en fånge. Under följande natten blef oron i högqvarteret ännu större, och alla ryssars sjelfherrskare visade alltför påtagligt, att han helt och hållet förlorat väldet öfver sig sjelf. Han skickade bud på bud efter hertigen, hos hvilken han slutligen, kl. 4 på morgonen den 19, sjelf infann sig, högst upprörd, samt öfverhopade honom med smekningar och böner för att få honom att öfvertaga befälet. Först efter långvarigt motstånd åtog sig hertigen detsamma, dock endast under vilkor att czaren ofördröjligen skulle sända honom mera ammunition för belägringens fullföljande, samt gifva honom en noggrann skriftlig instruktion med egenhändig underskrift och sigill. Czaren lofvade allt som begärdes och reste så till Pleskow, medförande den hittills varande öfverbefälhafvaren, fältmar-

skalken Golovin, hans gunstling. När hertigen sedermera öppnade den honom tillsända instruktionen, fans den icke vara underskrifven och innehöll endast, att hertigen fått öfverbefälet och att alla skulle lyda honom; att han skulle fortsätta belägringen, när ammunition ankommit, men upphöra dermed om svenskarne anfölle, då han skulle sätta sig till motvärn, samt att furst Dolgorucki, som blifvit utnämnd till generalkommissarie, skulle förse hären med lifsmedel. En så beskaffad instruktion var temligen betydelselös, men hertigen måste nu öfvertaga befälet, för att icke öfvergifva hären lika skamligt som det nyss skett af czaren.

Den 19 på förmiddagen återkom Scheremetieff med hela sitt rytteri i största oordning och berättade, att svenskarne redan stodo vid Lagena, då hertigen genast vidtog nödiga förberedelser för att mottaga det förestående anfallet. Natten förflöt dock, utan att svenskarne afhördes, men kl. 7 på morgonen den 20 November (30 November efter nya stilen), medan det ännu var mörkt, sågos två raketer uppstiga från svenska lägret, hvilka genast besvarades från staden, och man slöt häraf inom de ryska förskansningarna, att den afgörande stunden nu snart vore inne. Så fort det dagades, lät hertigen trupperna uppställa sig på anvisade platser — Dolgorucki, Buturlin och Artemon Golovin på högra flygeln, Trubetskoi i midten samt Weide och Scheremetieff på venstra flygeln. Det dröjde dock till mot kl. 2 eftermiddagen förr än anfallet skedde.

Svenska hären hade på morgonen, så snart de nyss omnämnda raketerna blifvit uppsända, satt sig i marsch från Lagena, men då den hade en god svensk mil att tåga, framkom den ej till granskapet af Narwa förr än omkring kl. 11 förmiddagen, då konungen på ungefär 3,000 alnars afstånd från de fiendtliga förskansningarna uppstälde den i slagordning på två träffer så, att fotfolket stäldes i luckorna mellan rytteriafdelningarna. Det förra var fördeladt i 21 smärre bataljoner af omkring 250 man hvardera, rytteriet och dragonerne i 46 sqvadroner om 68 man. Högra flygeln anfördes af general *Otto Wellingk* samt under honom första träffen af generalmajoren *Arvid Bernhard Horn* och den andra af generallöjtnanten *Bleckert Wachtmeister*, en yngre bror till generalamiralen Hans Wachtmeister. Midten anfördes af *konungen* och under honom första träffen af generalmajoren *Knut Posse* och den andra af generalmajoren *Georg Johan Maidel*. Å venstra flygeln stod första träffen under befäl af generallöjtnanten *Carl Gustaf Rehnsköld* och den andra af generalmajoren *Johan Ribbing*.

När slagordningen var bildad, lät konungen skjuta dubbel svensk lösen samt pukor och trumpeter röras, för att utmana fienden till strid på öppna fältet; men då, efter någon stunds förlopp, ingen rörelse å fiendtliga sidan förmärktes, gaf konungen befallning att angripa ryssarne i deras förskansningar. Han lät artilleriet uppställa sig i två batterier, af hvilka det ena besköt midten och det andra norra delen af de ryska förskansningarna. Sjelf red han, jemte Wellingk och Rehnsköld,

temligen nära dessa förskansningar, för att närmare undersöka dem, då han fann trakten öppen framför deras midt, men längre både i norr och söder skog och busksnår. Rytteriet stäldes nu på flyglarna, men fotfolket slöts tillsammans och fick draga sig något tillbaka för att aflägga kappor och renslar samt i småskogen göra risknippor till grafvarnes fyllande, hvarefter det åter fick framrycka och uppstäldes i två anfallskolonner å ömse sidor om det framför midten af de ryska förskansningarna liggande Hermans-berget. Till högra kolonnen, anförd af Wellingk och Posse, hörde 6 bataljoner af gardet, 2 af Vestmanlands och 2 af Helsinge regemente samt 1 af Tisenhusens finska tremänningar. Bakom denna kolonn följde, under Wachtmeisters befäl, högra flygelns rytteri, 2 sqvadroner Nylands ryttare, 7 Wiborgs, 4 lifdragoner och 2 finska dragoner. Denna kolonn skulle verkställa stormningen ungefär 1,000 alnar söder om Trubetskois läger, som låg i midten af de ryska förskansningarna, och så snart fotfolket kommit öfver grafven och vallen, skulle öppning göras å denna för att insläppa rytteriet. Venstra hufvudkolonnen var delad i två smärre, af hvilka den högra, anförd af Maidel, bestod af 2 bataljoner från Vermlands regemente, en från Dalregementet, en från Vestmanlands, 3 från Viborgs och en från finska tremänningarne. Bakom denna kolonn följde, under Ribbings befäl, 6 sqvadroner Åbo läns ryttare, 3 Estlands ryttare och 3 af estniska adelsfanan. Denna kolonn skulle storma förskansningarna strax söder om den största till dessa hörande bastionen, hvilken norr ifrån skulle anfallas af venstra flygelns nordligaste kolonn, som anfördes af öfversten *Magnus Stenbock*, en son till riksamiralen, och utgjordes endast af en bataljon från Dalregementet samt en från finska tremänningarne. Bakom densamma följde konungen, Rehnsköld och Horn med 2 sqvadroner lifdrabanter, 4 af lifdragonerna, 2 af finska dragonerna och 2 af finska tremänningarna. Konungen hade valt sin plats här, emedan ett rykte spridt sig, att czaren skulle befinna sig på denna sida, der han ock haft sitt högqvarter.

Fotfolket stod i sex leder, med pikenerare (en tredjedel af bataljonen) i midten och musketerare på flyglarna. Dock hade, under marschen till Wesènberg, en del af gardet fått bajonettgevär, då en ny uppfinning, som skulle förena pikens och muskötens egenskaper. Sedan allt var ordnadt och konungen utgifvit fältropet »med Guds hjelp», satte sig hären i rörelse kl. 2 eftermiddagen, då i detsamma ett tjockt snöglopp började falla, som slog ryssarne i ansigtet och för dem dolde svenskarnes anryckande. Högra kolonnen kom, innan den varsseblefs, fienden så nära, att skotten från vallarna gingo öfver de anfallandes hufvuden, utan att göra dem någon skada. På 30 stegs afstånd stannade gardesbataljonerna och då snöglopet i detsamma upphörde, gåfvo de sina salvor, för hvilka ryssarne »föllo som gräs». Derefter skedde stormningen, med värjan i handen, grafven öfvervadades, hvarvid vattnet steg de stormande till midjan, palisaderne och spanske ryttarne på vallens krön undanröjdes, och så hoppade gardesbussarne ned i ryska

lägret och nedgjorde alla de mötte. Ryssarne försvarade sig dock i början tappert nog och sköto ihjel »mycket vackert folk»; men allt flera svenska trupper rusade in genom vallöppningen och undandrefvo Weides båda närmaste regementen, hvarefter Wellingk och Posse med sin styrka vände sig åt venster för att understödja venstra hufvudkolonnen. På samma sätt gjorde Wachtmeisters ryttare, som derefter inträngde, och nu gaf sig hela Scheremetieffs rytteri på flykten, men drunknade till en stor del vid öfvergången af Narowafloden.

Under tiden hade äfven, på svenskarnes venstra flygel, Maidels och Stenbocks trupper kommit öfver vallen och gjort en öppning derå. Alla täflade att vara de främste, och man såg äfven civila personer, bland andra sjelfva kanslipresidenten Piper, med värjan i handen deltaga i stormningen. De närmaste ryska regementena undankastades, de kanoner, som stodo i förskansningarna, togos och det ena regementet jagades inpå det andra. Ett förfärligt mördande uppstod, och finnarne, som så ofta lidit af ryssarnes vilda framfart, gåfvo ingen pardon. Hela skaror af ryssarne hoppade öfver vallen för att rädda sig å öppna fältet; men der anföllos de af konungen och hans ryttare samt drefvos åter öfver vallen. Slutligen strömmade ryssarne mangrant till flottbron vid Camperholmen längst i norr, der czaren haft sitt högqvarter; men der blef trängseln så stor, att flottbron brast och en stor mängd drunknade. Öfverallt uppstucko ur vattnet hästar, menniskohufvuden, armar och ben, och svenskarne sköto efter dem »som efter änder». När nu för de qvarvarande ryska trupperna all utsigt till flykt var afskuren, började de sätta sig till motvärn. Hertigen af Croy och general Allart sökte bilda en vagnborg; hvilken de förságo med några närmast varande kanoner; men i detsamma utbröt den hos ryssarne länge närda oviljan mot utländingarne, hvilka de tillskrefvo både krigets företagande och äfven dagens missöden. Flere ibland tyskarne mördades, och för att undgå samma öde skyndade hertigen, Allart, polska sändebudet von Langen samt några andre utländske officerare i rysk tjenst ur lägret att uppsöka svenskarne och gåfvo sig åt öfverste Stenbock, som kort förut blifvit sårad. De qvarvarande ryssarne åter försvarade sig ihärdigt bakom vagnborgen och ett framför den liggande träsk.

När konungen, som fortfarande med sina ryttare stannat utom förskansningarna, hörde skjutandet på denna punkt, skyndade han, åtföljd endast af sin stallmästare Hård, inom förskansningen till stridsplatsen, men red omkull i det nyssnämnda träsket samt kom dervid att ligga under hästen, med vattnet ända upp till hakan. Hård och ett par finnar, som funnos i granskapet, hjelpte åter upp honom, men värjan jemte ena stöfveln stannade i dyn och kunde ej tillrättafinnas. Konungen lät dock detta ej bekomma sig, utan tog värjan af en gardist och fick af Hård en af hans stöflar, hvarefter han åter satte sig till häst och red så genomvåt under hela natten, oaktadt kölden var ganska stark. Kort derefter infann sig Rehnsköld med lifdrabanterna

och lifdragonerna, med hvilka konungen högg in på ryssarne och framträngde ända till floden.

Sedan mörkret inbrutit omkring kl. 6 på eftermiddagen, blef oredan bland svenska trupperna lika stor som bland de ryska. Afdelningarna blandades om hvarandra, soldaterne skingrade sig för att plundra ryska lägret, och svenska bataljoner, som möttes i mörkret, började skjuta på hvarandra i tanke att det var fiender de stötte på. För att förekomma dylika misstag och återställa ordningen, lät konungen ungefär kl. 7 afblåsa striden och befalla trupperna att stanna der de stodo. Trubetskois läger i midten af de ryska förskansningarna, hvarest största delen af ryska artilleriet var uppstäldt, blef nu besatt af svenska trupper och således ryssarnes båda flyglar fullständigt skilda från hvarandra.

När striden sålunda afstannade, beslöto de inom vagnborgen ännu qvarvarande ryssarne att underhandla om dagtingan, hvilket ledde derhän, att ryske generalerne Dolgorucki, Archelowitz, Trubetskoi, Golovin och Buturlin måste stanna qvar, men det öfriga befälet och manskapet, som varit inom vagnborgen, fick tillstånd att aftåga till Ryssland, hvarefter vagnborgen besattes af två svenska bataljoner och ryssarne började arbeta på flottbrons återställande. Sedan detta var skedt, aftågade de den 21 November kl. 4 på morgonen, medförande sina gevär och 6 små fältstycken, men utan fanor och standarer.

Så snart, på ryssarnes venstra flygel, general Weide, som under striden blifvit sårad, erfor, att högra flygeln fått tillstånd att aftåga, begärde han detsamma äfven för den venstra, och konungen beviljade det, med tillåtelse derjemte för en hvar att medtaga så mycket lifsmedel han kunde bära, men inga vapen eller fanor, samt mot vilkor att ej vidare röfva, plundra eller bränna. Weide sjelf och hans högre officerare skulle qvarstanna. När detta var öfverenskommet, tågade på förmiddagen den 21 hela denna del af den slagna ryska hären, till ett antal af omkring 12,000 man, med blottade hufvuden och käppar i händerna, förbi konungen, som, med sina högre officerare, satt till häst på en höjd innanför den stora bastionen. Den segrande hären förlades i ryssarnes öfvergifna läger, der de uthungrade soldaterne fingo rikt byte och god tillgång på alla förnödenheter.

Sjelf höll konungen med sina lifdrabanter den 22 November sitt intåg i Narwa, der han mottogs med höga glädjerop af den räddade befolkningen. Kommendanten, öfverste Horn, blef för sitt välförhållande vid stadens försvar befordrad till generalmajor, och likaså öfverste Magnus Stenbock, som utmärkt sig under striden samt der blifvit sårad. Redan samma dag på eftermiddagen gjorde konungen med lifdrabanterne och lifdragonerne ett ströftåg längs Narowa-floden till Peipus-sjön och fann dervid å floden 120 fartyg från Pleskow, som skulle till ryska lägret föra 1,000 centner krut, 1,000 centner bly och 1,000 tunnor säd, jemte en stor myckenhet kött och fläsk, hvilket allt nu blef de segrandes byte. Detta utgjordes för öfrigt af hela ryska be-

lägringsartilleriet, af 151 fanor, 20 standarer och ryska fältkassan, hvilken dock ej uppgick till mer än 32,000 rubel, hvarföre man misstänkte att ryske generalerne tillegnat sig större delen deraf. Dolgorucki skall blifvit uppmanad att medelst korskyssning, som hos ryssarne gäller mer än den kraftigaste ed, bekräfta sin oskuld i detta hänseende, men vägrat, hvarföre så väl han som de öfrige generalerne qvarhöllos i fångenskap, hvilket sedermera blef för czaren en förevändning att under återstående delen af kriget qvarhålla fångne svenske officerare och vägra deras utlösning.

Ryssarnes förlust i döde och sårade har af Allart blifvit uppgifven till omkring 8,000 man, hvaraf dock knappt halfva antalet föll under striden, men de öfrige drunknade dels vid rytteriets flykt öfver Narowafloden och dels vid flottbrons bristande. I svensk fångenskap föllo 9 generaler, 11 öfverstar samt flere öfverstelöjtnanter och majorer, så att de fångnes antal, dock med inberäkning af deras betjening, utgjorde 132. Det öfriga befälet så väl som manskapet fick aftåga, emedan den svenska styrkan ej var tillräcklig att förvara dem. Å svenska sidan föllo 646 och sårades 1,205 man af fotfolket och dragonerna. Rytteriets och artilleriets förlust i döde och sårade finnes ej uppgifven, men synes varit föga betydande.

Sådant var, enligt de trovärdigaste uppgifter, förloppet af det ryktbara *slaget vid Narwa.* [1]) Det hade på det mest lysande sätt ådagalagt de svenska krigarnes mod och krigsduglighet i öfrigt. Sjelfve trodde de sig här kämpa mot en tiodubbel fiendtlig styrka, och det har äfven sedermera blifvit en trosartikel i svenska historien och dikten, att vid Narwa

»en mot tio ställdes
af retad Wasa-son.»

Sådant var visserligen icke förhållandet, emedan i sjelfva verket här kämpade på sin höjd en mot fem; men det är vackert så, och det kan i alla fall betraktas såsom något i krigshistorien oerhördt, att en här, uttröttad af sju dagars marsch å bottenlösa vägar, med otillräckliga förråd, så att den ofta lidit hunger, likväl utan tvekan anfallit en nära femdubbelt starkare fiende, väl förskansad och försedd med ett artilleri fyra gånger talrikare och äfven till beskaffenhet ojemförligt kraftigare än de anfallandes, samt att denna i förhållande till fiendens så ringa styrka genombrutit dess förskansningar, slagit fienden vid alla sammandrabbningar, bibringat den en förlust af manskap till samma antal som hela den anfallande härens, och slutligen tvungit

---

[1]) Jfr *J. Mankell,* Slaget vid Narwa, i kalendern Svea för 1874. — I riksarkivet finnas, utom *Allarts* ofvannämnda, på tyska författade berättelse till konung August om slaget vid Narwa, äfven en svensk berättelse om detta slag af gardesmajoren *von Numers* samt flera bref från *Carl Piper*, *Thomas Polus,* öfversten *Carl Magnus Posse,* österrikiske ministern *Wells,* m. fl. belysande de särskilda tilldragelserna under striden, oberäknadt ett par tryckta berättelser derom, som utgåfvos kort efteråt.

mer än dubbelt detta antal att nedlägga vapen. Ännu underbarare förefaller denna bedrift, då man besinnar att segern vans icke af härdade, under långvariga krig pröfvade krigare, såsom under trettioåriga kriget, utan till största delen af indelta regementen, hvilkas manskap dels aldrig, dels icke på de sista 20 åren sett någon fiende. Här, om någonsin, hade i sanning Carl XI heder af sitt indelningsverk.

Segerns möjlighet förklaras dock deraf, att ryska hären då befann sig i ett öfvergångsstadium, under hvilket den ännu ej hunnit sätta sig in i den nya organisation, czar Peter gifvit densamma, utan saknade både öfning och äfven förtroende till befälet. Vid hans tillträde till regeringen utgjordes ryssarnes bästa och mest öfvade fotfolk af omkring 40,000 strelitzer, hvilka voro czarens lifvakt samt, likasom de romerske prætorianerne och de turkiske janitscharerne, tillegnat sig makten att till- och afsätta regenter. De hade ock stått i spetsen för det ena upprorsförsöket efter det andra äfven mot czar Peter, och för att motväga samt slutligen kunna göra sig af med dem, hade han efter hand värfvat åtskilliga utländska regementen, bestående i synnerhet af tyskar och reformerta fransmän, som utvandrat i följd af religionsförföljelser, hvarjemte han äfven uppsatt några inhemska gardesregementen, utbildade på samma sätt som nu var inom det öfriga Europa i allmänhet brukligt. Med dessas tillhjelp hade han kufvat och upplöst strelitzerne efter deras sista uppror 1698 samt under följande året uppbringat sin på europeiskt sätt utbildade krigsmakt till 27 regementen fotfolk och 2 regementen dragoner, räknande tillsammans något öfver 30,000 man, af hvilka ungefär halfva antalet voro ryssar och de öfrige utländningar. Artillerister och ingeniörer voro likaledes utländningar, men rytteriet bestod till största delen af irreguliera, ehuru på europeiskt sätt indelade trupper. Dessa oregelbundna ryska trupper voro förträffliga till ströfpartier, men röjde i allmänhet alltför mycken brist på krigstukt, älskade framför allt fria fältet och funno sig alltid illa inom förskansningar, hvarföre ock i slaget vid Narwa ryska rytteriet skyndade bort, så fort tillfälle dertill erbjöds, hvilket väsentligt inverkade på stridens utgång. De ryska regelbundna trupperna åter voro ännu icke rätt förtroliga med sin nya organisation samt visade i allmänhet ovilja och misstroende mot befälet, som till en stor del utgjordes af utländningar, för att bättre kunna på europeiskt sätt öfva manskapet. De pålitligaste trupperna voro sålunda de utländska, och då dessa voro flera till antalet än hela svenska styrkan, är det verkligen förundransvärdt, att de vid detta tillfälle ej uträttade mera. Sådant kan svårligen förklaras annorlunda, än att förskansningarna voro alltför vidlyftiga för att vederbörligen kunna försvaras, hvarföre försvarslinien ock blifvit genom sin utsträckning så försvagad, att den utan svårighet kunde genombrytas. De ryska anordningarna under striden vittna också ej om någon synnerlig förmåga hos de ledande, hvaremot det svenska anfallet var med stor skicklighet ordnadt samt utfördes med beundransvärd kraft och beslutsamhet.

Jemför man slutligen båda härarnes hufvudpersoner, så finner man å ena sidan den 28-årige czar Peter, nu i sin fulla mannakraft, skynda att före striden sätta sig i säkerhet, sedan han först inledt sitt folk i det orättfärdiga kriget; å den andra Carl XII, en adertonårig yngling, i förtröstan på Gud och sin rättvisa sak ila till sina betryckta undersåtars hjelp, oaktadt allt afrådande från äldre erfarne krigare, så föra sitt folk till segern och, så snart den var vunnen, gifva de vackraste bevis af hofsamhet mot de öfvervunna. Vid denna jemförelse förefaller Peter den store bra liten. I framtiden gjorde han sig dock bättre förtjent af sitt ärofulla binamn, men för tillfället var hans rykte helt och hållet fördunkladt af Carl XII:s, som genom sin lysande seger tillvann sig icke blott sitt eget folks utan hela Europas beundran. Från alla håll höjdes lofsånger till hans ära, och flera skådepenningar förhärligade den otroliga bedrift han utfört. Sjelf röjde han intet öfvermod öfver den vunna segern, utan i den berättelse derom, som afsändes till Stockholm, utströk han med egen hand hvarje ord, som kunde tydas till beröm för honom sjelf eller hån mot de öfvervunne.

Segern vid Narwa, så ärofull den än var för Carl XII så väl som för de svenska vapnen, hade dock den menliga påföljd, att den betydligt ökade hans sjelfförtroende och gjorde honom ännu mindre än förut mottaglig för andras råd, samt att den ingaf honom alltför mycket förakt för de ryska stridskrafterna, hvilket, till stor olycka för både honom sjelf och hans folk, sedermera visade sig under de polska fälttågen.

Polska kriget 1700.

August II, född 1670, kurfurste af Sachsen 1694, konung i Polen 1697, hade, då han började krig mot Sverige, genom åtskilliga personliga egenskaper väckt ett visst uppseende, som öfvertygat åtminstone honom sjelf, att stora ting borde af honom uträttas. Han egde ett ganska ståtligt yttre, en sådan kroppsstyrka, att han kunde med blotta händerna hopböja eller räta en hästsko, en ovanlig färdighet i alla ridderliga öfningar, en liflig inbillning, mycken smidighet och fintlighet, samt hade dels genom en vårdad uppfostran och dels under omfattande resor vunnit en rik bildning; men han var tillika trolös och lättsinnig, osedlig, praktlysten, slösande och fåfäng ända till barnslighet. Det rika, lugna, men föga vidsträckta kurfurstendömet Sachsen ansåg han alltför ringa för sina stora egenskaper och hade derföre ifrigt eftertraktat att blifva konung i Polen, hvilket genom understöd af dervarande österrikiska partiet och genom utdelande af rika skänker slutligen lyckats honom. Dock hade han sedermera i Polen alltid emot sig ett rätt betydande parti, för hvilket den mäktige erkebiskopen i Gnesen, kardinalen *Michael Radziejowsky* stod i spetsen. Villigt lyssnande till Patkuls förespeglingar, trodde sig konung August genom förbundet med Danmark och Ryssland mot Sverige kunna förstora sitt nya rike med

Lifland och Estland samt beräknade äfven att genom kriget mot Sverige kunna vinna ett annat ifrigt eftersträfvadt mål. Detta krig skulle nemligen gifva honom förevändning att i Polen indraga så många sachsiska trupper som möjligt, med hvilkas tillhjelp och omstrålad tillika af den krigareära, han med säkerhet hoppades kunna förvärfva mot den unge, i krig alldeles oerfarne svenske konungen, han skulle göra sig lika enväldig i Polen som Carl XII var i Sverige, Fredrik IV i Danmark och czar Peter i Ryssland.

Planerna mot Lifland och Estland tycktes ock böra väsentligt befordras af det hos dervarande adel och tyska borgerskap rådande missnöje mot Sverige för de stränga reduktionsåtgärderna och ingreppen i lifländska adelns rättigheter. Så snart det i Lifland blifvit bekant, att Patkul vistades i Dresden, fick han redan i Februari 1699 bref från flera missnöjda lifländare, med uppmaning att arbeta på deras befriande från det svenska förtrycket, hvartill man lofvade honom kraftigt bistånd. Patkul sände då tvänne hemlige underhandlare, den ene till Lifland och den andre till Estland, hvilka foro omkring till de adliga godsen derstädes, värfvade anhängare och skaffade underskrifter på en uppsats, hvarigenom polske konungen inkallades. I Augusti 1699 skall denna uppsats, försedd med talrika underskrifter, blifvit till Patkul återsänd, och äfven bland borgerskapet, synnerligast i de större städerna, rådde samma emot Sverige fiendtliga sinnesstämning. August hade ock lofvat Riga att under hans styrelse få mindre skatter och större friheter, och många dervarande borgare skola hafva undertecknat en skrift i samma syftning som adelns samt hafva skickat den till polske konungen.

Saken var sålunda väl förberedd, men åtskilliga svårigheter mötte dock för utförandet. Den sachsiska krigsmakten hade August visserligen till sitt förfogande, men utan polska riksdagens bifall kunde han hvarken använda ett enda polskt regemente eller i Polen inkalla sachsiska trupper. Skulle åter krig mot Sverige blifva på en polsk riksdag föreslaget, vore det osäkert om riksdagen ville dertill samtycka, och i alla fall blefve förehafvandet då bekant och man ginge miste om fördelarna af en öfverrumpling. Konungen tillkallade derföre Radziejowsky och några andra af sitt motparti, förtrodde dem under tysthetslöfte den plan, som var i fråga, och utvecklade för dem alla anledningarna till en säker framgång, om man blott kunde finna svenskarne oförberedda. De polske stormännen, lockade af denna utsigt till rikets förstoring, gåfvo sitt samtycke, dock under förbehåll att polska folket åtminstone i början ej skulle inblandas i kriget, och så skred man till verkets utförande.

Flera sachsiska regementen sändes till Litauen, under förevändning dels att förbättra hamnen i Polangen, dels att tvinga de tvistande litauiska partierna till enighet. Enligt Patkuls plan skulle dessa trupper i medlet af December 1699 dragas så nära lifländska gränsen som möjligt, hvarefter Riga skulle öfverrumplas den 16

December, som var en lördag, då stadsboerne vanligen om aftonen gingo tidigare till hvila och man i allmänhet kunde vänta mindre uppmärksamhet äfven å besättningens sida. Sachsiske generalen Flemming, som hade öfverbefälet öfver de trupper, hvilka skulle verkställa öfverrumplingen, lät emellertid, upptagen af sitt frieri till och sitt bröllop med dottern till en af de litauiska stormännen, detta tillfälle gå sig ur händerna, och ehuru, enligt hvad här ofvan är nämndt, konung August genom sina vänskapsförsäkringar lyckats missleda så väl den eljest ganska sluge och uppmärksamme Maurits Wellingk som äfven svenska regeringen, började dock *Erik Dahlberg* ana oråd, i följd af de sachsiska truppsändningarna till Litauen, samt satte nu på eget bevåg Rigas fästningsverk i bättre skick och vidtog hvarjehanda andra försigtighetsmått dessutom, jemte det han gaf svenska regeringen del af sina misstankar.

Å den fiendtliga sidan bestämde man nu till öfverrumplingens utförande medlet af Februari 1700, då alla vattendrag voro frusna, hvarigenom trupprörelser skulle skyndsammare kunna försiggå. Sachsiska sändebudet i Moskwa, general Carlowitz, hade under sin hemresa derifrån tagit vägen genom Riga, då han sagt sig snart komma samma väg tillbaka samt begärt och erhållit Dahlbergs tillstånd att föra några packslädor med sina tillhörigheter genom staden. I dessa slädor hade man gömt några raska grenadierer, hvilka man öfverhöljt med halm och täcken, och som åtföljdes på kort afstånd af 80 väl beridna dragoner samt på något längre af hela sachsiska hären. Vid framkomsten till Riga, när mörkret inbrutit, skulle man uppgifva dessa slädor vara dem, för hvilka Carlowitz erhållit tillträde, och så snart porten öppnades, skulle grenadiererne rusa fram och bemäktiga sig densamma, hvarjemte dragonerne skulle i sporrsträck skynda till deras understöd och öfverfalla den svenska vakten samt på detta sätt bereda den öfriga sachsiska hären tillfälle att inrycka i staden.

Genom Dahlbergs försigtighetsmått tillintetgjordes likväl hela denna plan. Han hade utsatt en mängd förposter med sträng befallning att noga gifva akt på allt, och vid en sådan förpost upptäckte man slädarnes innehåll. De der gömde grenadiererne togos till fånga och ilbud afsändes genast till fästningen med underrättelse om fångsten. En annan förpost märkte de öfriga truppernas anryckande och skyndade likaledes att inberätta det till fästningen. Hela staden kom i rörelse, och när fienden nalkades densamma, fans allt ordnadt till ett verksamt försvar. Den 75-årige Dahlberg utvecklade en kraft och en omtänksamhet som satte alla i förvåning och fienden icke minst. Allt onyttigt folk drefs ur fästningen, och dess 2,000 man starka besättning användes så väl, att Flemming med sina 10,000 sachsare ej vågade företaga en stormning. Den 11 Februari hade hans öfverrumplingsförsök misslyckats, den 12 anföll han den strax söder om staden anlagda Kobrons skans, hvilken den 14 intogs och der 1,000 man sachsare förlades, hvarefter Dahlberg lät afbränna Rigas förstäder, på

det fienden ej i dem måtte finna skydd, samt började med 70 kanoner en häftig eld mot det sachsiska lägret tvärs öfver Dünafloden; men, då denna här är 1,500 alnar bred, kunde med den tidens kanoner föga uträttas.

Fiendtligheterna voro sålunda började, och det utan krigsförklaring. Också hade konung August lika litet som czar Peter några giltiga skäl för fredsbrottet att anföra. Han sökte likväl inför allmänheten rättfärdiga det tagna steget genom påståendet, att lifländarne begärt hans hjelp emot svenskarne, som emot Oliva-fredens vilkor anstält lifländska reduktionen och kränkt lifländarnes rättigheter; att han kunde understödja dem med samma rätt, som Carl XII understödde Holstein, och dylikt.

Det visade sig likväl snart, att lifländska adeln, på hvars resning mot svenskarne konung August ej mindre än Patkul så mycket räknat, icke var för dem särdeles mycket att lita på. Patkul, nu generalmajor i sachsisk tjenst, skickades genast efter det misslyckade anfallet mot Riga med 1,500 ryttare omkring i Lifland för att uppvigla befolkningen, men blott några skaror lifegne slöto sig till sachsarne, hufvudsakligen för att få plundra sina egna husbönder. Lifländska adeln åter höll sig stilla, afvaktande händelsernas utgång. Den förenade sig icke med sachsarne; men när Dahlberg uppmanade den att bidraga till landets skydd, svarades, att reduktionen borttagit alla medel dertill. Då han i Maj 1700 för landtdagen, hvilken han sammankallat i Riga, framlade afskrifter, dem han förskaffat sig af deras inbjudning till konung August, ville ingen vidkännas sitt namn, utan alla påstodo dessa vara falskt ditsatta och kallade Patkul en äretjuf.

Under tiden hade sachsiske generalen Carlowitz den 3 Mars med 2,000 man anfallit den vid Düna-flodens utlopp i hafsviken utanför Riga anlagda skansen Dünamünde, som hade en besättning af 500 man under öfverste Budbergs befäl. Skansen var föga beredd på ett fiendtligt besök, och då besättningen uppmanades att gifva sig, låtsade Budberg sig ej vara dertill obenägen, men utbad sig likväl och erhöll tre dagars betänketid, hvilken han använde att sätta försvarsverken i så godt skick det lät sig göra, samt svarade, när de tre dagarna voro förlidna, att han inbjöd sachsarne på »en god kallskål». De antogo inbjudningen, och den 14 Mars tidigt i gryningen gingo sachsarne öfver de tillfrusna grafvarna till storms, men mötte det tappraste motstånd ej blott af soldaterna, utan äfven af dessas hustrur, som öste kokhett vatten öfver de stormande. Desse förlorade 500 man, hvaribland 60 officerare och sjelfve befälhafvaren, general Carlowitz, densamme som förut varit konung Augusts sändebud hos czaren och som försökt medverka till Rigas öfverrumpling. Stormen blef afslagen, men ett par dagar senare uppfordrade de belägrade, efter erhållen förstärkning, åter besättningen att gifva sig, hotande med en ny storm. Soldaterne, tillfrågade om de hade lust att ännu en gång mäta sig med sachsarne, svarade enhälligt ja, men Budberg och det öfriga befälet ansågo det för fästningen omöjligt att uthärda en ny stormning, och så

gaf sig Dünamünde den 16 Mars, hvarigenom Rigas förbindelser åt hafssidan blefvo afskurna.

Dahlberg hade likväl från landsidan, så länge förbindelserna åt detta håll voro öppna, försett sig med tillräckliga förråd, hvilket ock var hög tid, ty så snart Dünamünde var taget, uppförde sachsarne söder om Riga på östra Düna-stränden ett befästadt läger, hvarifrån de sedermera hindrade all tillförsel åt detta håll. De voro likväl nu allt för svaga för en formlig belägring och åtnöjde sig derföre med att på detta sätt blokera staden, hvarjemte de gjorde flera försök att förleda Liflands befolkning till resning mot svenskarne. Då emellertid detta ej ville lyckas och blokeringen drog ut på tiden, kallades både Flemming och Patkul till Warschau för att biträda konung August i hans försök att förmå polska republiken till krig mot Sverige. Flemming och Patkul gjorde också sitt bästa för att söka öfvertyga polska senaten att efter Kobrons och Dünamündes intagande var Liflands eröfring en lätt sak, allenast dervarande sachsiska trupper erhölle förstärkning, då ock det nu återhållna missnöjet mot svenskarne skulle öfver allt i landskapet bryta ut i öppen resning; men de polske senatorerne hade ännu ej glömt Carl Gustafs segerrika framfart inom Polen, och dessutom var, efter det nyss slutade långvariga turkiska kriget, hären upplöst samt skattkammaren tömd. Man måste ock erkänna, att anfallet varit orättvist, och biskopen af Kujavien skref frimodigt till konung August, att hans angrepp mot Sverige var en öfverträdelse af all folkrätt och billighet, hvilket den Allsmäktige ej skulle lemna ostraffadt, om ej hans maj:t ändrade sitt förehafvande. Slutet blef ock, att senaten hänsköt frågan till polska riksdagen.

Under tiden hade sachsiske generalmajoren *Paijkul* fått öfverbefälet och sökt intaga en så fast ställning som möjligt, utan att dock kunna uträtta någonting mot Riga under de följande veckorna; men nu närmade sig 7,000 man af finska hären under generalmajoren *Georg Johan Maidels* befäl, för att undsätta Riga, och anföll den 6 Maj Paijkul vid Jungfernhoff så häftigt, att sachsarne lemnade i sticket sitt läger, der svenskarne ännu funno maten varm, hvilken ock blef första segerbytet. Sachsiska hären drog sig öfver Düna och förstörde bryggan efter sig samt erhöll kort derefter förstärkning af några regementen, hvilka hertigen af Kurland, som nu förklarat sig emot Sverige, afsändt under befäl af kurländske prinsen *Ferdinand,* hvilken härefter fick öfverbefälet. Å andra sidan erhöll svenska hären nu också förstärkning af 3,000 man, hvilka general *Otto Wellingk* medförde från Ingermanland, hvarefter han tog befälet öfver fälttrupperna; men sedermera stodo under flera veckors tid båda härarne gent emot hvarandra på ömse sidor om Düna-floden, utan att anfall skedde från någondera.

I medlet af Juli ankommo konung *August* och general *Steinau* med så stora förstärkningar till sachsiska hären, att den utgjorde 15,000 man, hvarjemte de medförde ett ganska betydligt belägringsartilleri. Den 16 Juli försökte de en öfvergång af floden, men blefvo tillbaka-

slagna af Wellingk, hvarefter de tågade hastigt uppför floden till Probstinghoff, ungefär 3 svenska mil ofvanför Riga, der de den 18 Juli började slå en ny bro, och då Maidel, hvilken Wellingk sändt med 3,000 man för att hindra öfvergången, den 19 på morgonen infann sig vid Probstinghoff, fann han fienden så starkt förskansad på samma sida om floden, att han ej kunde drifva den tillbaka. Tvärt om var det sachsiska hären, som nu tågade emot Wellingk, och då han, med de 8,000 man han kunde föra i striden, ej ansåg sig kunna mäta sig med de till antalet nära dubbelt öfverlägsna sachsarne, drog han sig till Dreilingshoff närmare Riga, hvars besättning han förstärkte med 4,400 man, så att den nu räknade 8,000 stridbare, samt tågade den 26 Juli med sina återstående 3,600 man norrut till Rujen på vägen mellan Wolmar och Pernau, för att skydda landet mot ströfverier af de polska kosackerna, som slutit sig till sachsiska hären.

Nu framryckte August till Jungfernhoff närmare Riga, inneslöt staden och började den 10 Augusti dess beskjutning med 103 kanoner och mörsare. Gamle Dahlberg lät dock ej skrämma sig och hade nu äfven tillräcklig styrka för stadens försvar, hvilket han ock skötte så väl, att fienden föga uträttade. Under tiden inlopp underrättelsen om konung Carls landstigning på Seland samt om den i Traventhal afslutade freden, då August började ångra hela krigsföretaget; afbröt belägringen den 9 September och begärde fransk bemedling af fred med Sverige; men konung Carl lät genom Piper svara franske ministern grefve Guiscard att freden väl vore konungen mycket kär, det hade han visat i sitt förfarande mot Danmark. Med konung August förhölle det sig dock annorlunda. Han hade gifvit alltför många bevis på sin trolöshet, att man kunde sätta någon lit till hans löften och försäkringar, och man måste derföre sätta honom ur stånd att å nyo bedraga. När sakerna voro bragta så vida, ville konung Carl gerna antaga Frankrikes bemedling, men väntade nu, att dess konung gjorde hvad honom såsom löftesman för freden i Oliva ålåg.

Kort derefter gjorde och underrättelsen om ryssarnes anryckande mot Ingermanland August mindre böjd för fred, hvilket han dock väl aktade sig att låta Dahlberg märka, utan tvärt om skyndade han att med honom afsluta ett stillestånd på åtta dagar, hvilka han begagnade att öfver Düna föra sitt artilleri i säkerhet, hvarefter han skickade general Steinau mot fästningen Kockenhusen vid ryska gränsen, för att genom dess intagande erhålla en betryggad förbindelse med ryssarne. Den 23 September började fästningens belägring och den 7 Oktober kapitulerade den 600 man starka besättningen, hvarefter konung August redan i samma månad lät sin här intaga vinterqvarter, då fotfolket förlades i Kurland och rytteriet i Litauen. Sjelf begaf han sig till Warschau för att der hålla riksdag och rusta sig till följande årets fälttåg. Det nu afslutade hade föga motsvarat hans förhoppningar, och likasom han hade ringa heder af dess företagande, hade äfven utförandet icke ökat hans ära hvarken såsom statsman eller härförare.

Polska kriget 1701.

Efter segern vid Narwa yrkade Piper, Otto Wellingk och Magnus Stenbock, att konung Carl måtte antaga August II:s nu förnyade fredsanbud, men deremot så kraftigt och skyndsamt som möjligt förfölja de uppskrämda ryssarne, taga vinterqvarter i deras land, föda hären på deras bekostnad samt underblåsa det rådande missnöjet dels hos de kort förut kufvade strelitzerne, dels hos den förra regentinnan, prinsessan Sofia, och hennes anhängare, dels hos det af czaren till främmande seder tvungna folket i allmänhet. Man trodde sig på detta sätt kunna åstadkomma stora inre oroligheter i det vidsträckta riket och för en längre tid, möjligen för alltid, göra det för Sverige oskadligt. I början tycktes äfven konungen sjelf böjd för en sådan krigsplan, men han kom dock snart nog på andra tankar. Ryssarnes beteende under slaget vid Narwa hade ingifvit honom ett så djupt förakt för dem, att han trodde sig när som helst kunna krossa en dylik fiende. Ett krig i Ryssland var dessutom föga lockande för både befäl och soldater, emedan dess kalla luftstreck och folkets fattigdom lofvade stora försakelser och ringa byte. Sannolikt var det ock ej så få bland konungens omgifning, som förestälde honom detta och sökte väcka hans håg för det både mera ärofulla och i alla afseenden mera lockande kriget mot konung August, synnerligast om detta kunde förflyttas ända in i det rika Sachsen. Hos Carl hade dessutom August genom sin falskhet och sina utan all anledning å Sveriges sida företagna fiendtligheter väckt så mycken större förbittring, som båda konungarne voro med hvarandra beslägtade; Augusts mor, danska prinsessan Anna Sofia, var nemligen en äldre syster till Carl XII:s mor. För denna sin trolöshet mot en frände och granne skulle nu August få dyrt plikta, och det var äfven särdeles lockande för Carls stolthet att kunna inom en kort tidrymd tukta alla tre fienderna, som mot honom uppträdt.

Konungens beslut blef ock att taga vinterqvarteret i Lifland och nästa vår vända sig mot August. Sedan de från Sverige väntade förstärkningarna ankommit, skulle han tåga mot sachsarne, drifva dem från de svenska gränserna och återtaga de orter, hvilka sachsarne under det föregående fälttåget intagit, hvaremot man endast skulle gå försvarsvis till väga mot ryssarne. Vid Narwa stannade konungen ej längre än till den 13 December, då han med sin hufvudstyrka uppbröt till Lifland och tog sitt vinterqvarter i Lais, en gammal adelsborg, sex mil norr om Dorpt, der trupperna fingo hvila ut till inemot medlet af följande året. Mot sachsarne, som från Kockenhusen oroade södra Lifland, stäldes öfverste *Schlippenbach* med en mindre styrka vid Marienburg och öfverste *d'Albedyhll* vid Ronneburg. Till Ingermanlands och Finlands försvar afsändes generalmajor *Cronhjort* med 6,000 man finska trupper, och den 25 December skickades generalmajor *Magnus Stenbock* med 1,000 man öfver den tillfrusna Peipus-sjön för att intaga

staden Augdow, hvilken dock försvarades så väl, att Stenbock på nyåret måste återvända med oförrättadt ärende.

Under första hälften af året 1701 lågo hufvudhärarne stilla i sina vinterqvarter, men lilla kriget fortfor likväl med hvarjehanda ströftåg, så från ryska som svenska sidan. Ryssarne härjade och brände hvar de kommo åt inom svenska området, och svenskarne förforo på samma sätt inom det ryska. Generallöjtnanten *Jakob Spens* sändes den 10 Februari med 2,000 soldater samt ungefär lika många väpnade est- och lifländska bönder mot ryska staden Petschora, då en välmående handelsort, der man hoppades rikt byte. Försöket att öfverrumpla den misslyckades, men oaktadt den försvarades af en den svenska till antalet vida öfverlägsen rysk styrka, trängde svenskarne dock in i staden, som af bönderna sattes i brand och förstördes. Andra svenska ströfpartier framträngde ända till Pleskow och ödelade trakten deromkring. Generalmajor *Cronhjort* bröt från Ingermanland in å ryska området och ödelade 1,500 byar, medan öfverste *d'Albedyhll* stridde mot sachsarne vid Kockenhusen, tog flera proviantforor och ökade derigenom svenska hårens förråd i Wolmar. På det hela fördes emellertid kriget, synnerligast mellan ryssar och svenskar, hufvudsakligen med härjande och brännande, till stor förlust för bådas fredliga befolkning, men till föga heder för den väpnade styrkan.

Under tiden sökte August förgäfves förmå polska republiken att deltaga i kriget mot svenskarne, oeh hans hopp stod nu endast till czar Peter, som också gjorde allt för att uppmuntra honom att ihärdigt och kraftigt fortsätta kriget. Sjelf hade czaren ingalunda blifvit modfäld af nederlaget vid Narwa, utan med vanlig raskhet och verksamhet åter ordnat sina stridskrafter samt genom hvarjehanda tvångsåtgärder mer och mer ökat dem. Vid ett möte med konung August i staden Birzen ej långt från kurländska gränsen, från den 26 Februari till den 14 Mars 1701, förband han sig att under tre år till konungen betala 2 millioner rdr och sända 20,000 ryssar till Polen, för att af Augusts officerare lära det europeiska krigsväsendet, samt i stället mottaga så många sachsare konungen kunde sända honom för att lära hans ryssar europeisk taktik. Han skulle äfven söka genom rikliga vängåfvor vinna de inflytelserikaste männen vid polska riksdagen att förmå denna till krigsförklaring mot Sverige, då Lifland skulle blifva priset härför. Sedan båda monarkerne under rikliga måltider och väldiga dryckeslag sammanvarit ett par veckor och lofvat hvarandra en orubblig vänskap, åtskildes de, hvarefter czaren vände tillbaka till Ryssland och August for till Grodno att hålla riksdag.

I svenska högqvarteret gick det äfven muntert till. Man roade sig med jagt, hvarjehanda krigiska lekar och dansade å bondbröllopen flinkt om med bygdens tärnor. *Magnus Stenbock* eller »Måns Bock», såsom kung Carl vanligen kallade honom, var själen i dessa nöjen. På Carlsdagen, den 28 Januari 1701, tillstälde han på morgonen en stor jagt och på eftermiddagen ett vårdskap, hvartill han sjelf ordnat

alla prydnader och äfven skrifvit verserna, ty Måns Bock var icke blott en ganska duglig krigare, utan äfven på lediga stunder både artist och poet. Så såg man här, bland många andra sinnebilder, Sveriges rike under bilden af ett härligt träd, hvars frukt den hvita polska och den svarta ryska örnen sökte bortsnappa, men vid trädets fot låg ett lejon, som med sin ena ram grep den svarta örnen i vingen med sådan kraft, att en mängd fjädrar lossnade, och den hvita örnen flydde skrämd undan. På en annan tafla sågs ett lejon som öppnade en råttfälla, hvarur stora skaror af råttor sprungo bort, under det lejonet sade: »Går och säger det för Petrus». Det var likväl icke nöjen, som mest upptog Carls tid. Han red nästan hvarje dag omkring till soldaternes särskilda qvarter, tog noga kännedom om allt samt vakade omsorgsfullt öfver ordningens upprätthållande och manskapets vård. Detta, hvilket konungen ej velat inqvartera i städerna, emedan sådant skulle menligt inverkat på krigstukten, började emellertid mer och mer lida af de ofta dåliga qvarteren under en vinter, som var ovanligt kall och snöig. Smittosamma sjukdomar började härja bland trupperna. Af Dalregementet dogo 270 man, af Vestmanländingarna nära 400. Sjelf besökte konungen utan fruktan för smittan de sjukes qvarter och vidtog så kraftiga anstalter, som kunde tillvägabringas för farsotens hämmande, samt undgick lyckligen att träffas deraf, ehuru både hans frände, pfaltzgrefven Adolf Johan, och äfven åtskilliga bland hans betjening blefvo offer derför. Hären var likväl af den rådande sjukligheten så försvagad, att man ej kunde tänka på några krigsrörelser förr än förstärkningar ankommit.

Dessa anlände från Sverige till Reval den 17—20 Maj och aftågade efter några dagars hvila, till den öfriga hären, som derigenom erhöll en tillökning af nära 11,000 man. För att lemna rum åt de nya trupperna afgick konungen under sista veckan af Maj med de gamla till Dorpt, i hvars grannskap nya qvarter intogos.

Under tiden hade Dahlberg i Riga förberedt en öfvergång af Düna-floden genom byggandet af en mängd flatbottnade kanonpråmar samt en flottbro, och så snart dessa anordningar voro fullbordade, sammandrog konungen vid Dorpt omkring 18,000 man, med hvilka han den 17 Juni tågade till Wenden, der han stannade några dagar samt fortsatte sedermera den 2 Juli sitt tåg i sydlig riktning, likasom han ämnat sig till Kockenhusen, der sachsiske fältmarskalken *Steinau* samlat större delen af sin styrka, förstärkt med 10,000 ryssar under furst Repnins befäl. Då Dahlberg nu sände 600 man till Kirchholm, tog Steinau för gifvet, att svenska hären skulle der öfvergå Düna-floden, hvarföre han drog sina trupper ditåt; men i stället tågade Carl den 7 och 8 Juli öfver Neuermühl till Riga, nedanför hvilken stad öfvergången verkställdes tidigt på morgonen den 9 Juli.

Anstalterna voro så väl träffade af Dahlberg och Carl Magnus Stuart, att 7,000 man på en gång landsattes. Företaget var emellertid ytterst vågadt, emedan på motsatta stranden af den strida och

breda floden stod en till antalet öfverlägsen, med betydande artilleri försedd här, visserligen för tillfället alltför mycket spridd, emedan man antagit, att öfvergången skulle verkställas längre söderut, men hvilken fiendtliga här dock lätt kunde åter samlas, innan öfvergången hunne verkställas. Man hade ock gjort konungen flera föreställningar att vid detta tillfälle ej blottställa sin egen person, men så snart allt var i ordning, gick han i en mindre båt och följde med de första farkosterna. Främst bland dessa voro flera båtar fylda med gödsel och fuktad halm, hvilken antändes och hvars rök, som af vinden drefs mot fienden, hindrade denne att upptäcka den egentliga landstigningspunkten. De sachsiska kanonerna började dock lifligt spela, och generalmajor *Paijkul*, som med sina trupper stod närmast, drog dessa i hast tillsammans för att hindra öfvergången. Svenska gardets grenadierer stego först i land och bland dem konungen, som gladt ropade till dem: »Se så, mina bussar, nu äro vi här och Gud skall nog hjelpa oss än längre». Paijkuls skaror kastade sig öfver de landstigne, men lifdrabanterne under *Arvid Horn* och lifregementet under *Jakob Spens* mötte så modigt det till antalet vida öfverlägsna sachsiska rytteriets anfall, och fotfolket, som fått befallning att ej skjuta förr, än det såg hvitögat på fiendens manskap, gaf så mördande salvor, att sachsarne måste draga sig tillbaka, och vid åsynen häraf flydde hela ryska hjelptruppen, utan att hafva på något verksamt sätt deltagit i striden.

I detsamma ankom *Steinau*, ledd af kanondundret, sedan han förgäfves väntat svenskarnes anfall längre åt söder, hejdade de tillbakavikande sachsarne, ökade med sina trupper deras styrka och förde dem åter i striden, medan prins *Ferdinand* af Kurland samlade en mängd rytteri och anföll svenska högra flygeln. Under tiden hade dock ett större antal af de svenska trupperna kommit öfver floden, och så väl sachsarne som kurländarne blefvo tillbakaslagne, ehuru i synnerhet prins Ferdinand gjorde allt för att lifva de sinas mod. Han fick två hästar skjutna under sig, och en svensk soldat gaf honom under handgemänget ett så kraftigt slag med muskötkolfven, att han bars sanslös ur striden. Steinau och Paijkul förnyade ännu en gång anfallet samt blefvo båda sårade, men oaktadt sachsarne denna dag kämpade modigt och ihärdigt, blefvo de dock slutligen drifna på flykten, då några begåfvo sig till Dünamünde, men de flesta åt Kobron. Carl förföljde de senare, som äfven öfvergåfvo Kobrons skans, hvilken af dem sprängdes i luften. Kl. 10 f. m. var allt slut, och konungen, hvilken, som vanligt, modigt deltagit i striden, samlade nu hären till bön och tacksägelse för segern [1]). Den hade kostat svenskarne 500 döde och sårade; sachsarne 1,500 man, som stupat eller sårats under striden, och 500, som tagits till fånga; ryssarne 400 man, som på en holme i Düna modigt försvarat sig intill sista man, utan att antaga den dem erbjudna dagtingan. Fiendens artilleri, tross samt rika upplag af proviant och allehanda krigsförnödenheter föllo dessutom i svenskarnes händer.

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser, XXI: 150—153.

Sådant var förloppet af den berömda *öfvergången öfver Düna*, en bland Carl XII:s vackraste krigsbedrifter, hvars följder ock blefvo ganska vigtiga. Fruktan för svenskarne och deras hjeltekonung blef häraf ytterligare ökad, ryssarne flydde hem till sitt land igen och sachsarne vågade ej stanna förr än de kommit in i Preussen. Hela Kurland låg nu öppet för svenskarne och redan den 10 Juli sändes generalmajor *Carl Gustaf Mörner* med 1,500 ryttare till hertigdömets hufvudstad Mitau, som utan motstånd utrymdes af besättningen och der 8,000 musköter, 9,000 par pistoler, färdiga klädningar till omkring 8,000 man, åtskilliga andra förråd samt en kista med fingerslånga guldstycken, som af czar Peter blifvit sända till konung August, för att deraf låta mynta dukater, utgjorde svenskarnes rika byte.

Den 12 Juli uppbröt Carl XII från Kobron, sedan han skickat öfverste d'Albedyhll att, understödd af några krigsfartyg, blokera Dünamünde. Sjelf drog han uppför Düna till Linden, der han inträffade den 16 Juli, och då han der fick underrättelse, att sachsarne redan utrymt Kockenhusen samt att Steinau tågat till Birzen, för att draga till sig nya ryska hjelptrupprr, stälde konungen sin marsch vesterut till Bauske, der han inträffade den 26 Juli och inlade en stark besättning, hvarefter han sände generalmajor *Knut Posse*, med en afdelning, till Birzen, för att af dervarande polska kommendant utfordra i skansen qvarlemnadt sachsiskt artilleri, hvilket ock utlemnades. Kort derpå erfor konungen, att ryssarne skilt sig från sachsarne och att de senare öfver Kowno och Marienburg närmat sig Danzig. Han stannade nu ett par veckor i Bauske, hvarifrån han uppbröt den 11 Augusti samt tågade derefter längs litauiska gränsen allt längre vesterut till Grobin vid Libaufloden, der han stannade den 2 September samt besatte och befästade den vid flodens mynning belägna staden Libau.

Medan konungen låg i Grobin, anropades hans beskydd af familjen Sapieha, som länge varit den mäktigaste i Litauen, men vid denna tid hårdt ansattes af furst Wisniowiecki, en af Polens främste stormän, och grefve Oginski, som hade stort inflytande i Litauen, med hvilka bröderne Sapieha lågo i öppen fejd. Redan under sitt vistande i Bauske hade Carl XII öppet yrkat på Augusts afsättande från polska konungavärdigheten och härtill lofvade nu Sapiehska slägten sitt biträde, hvaremot Carl XII sände tre ströfpartier in i Samogitien för att skydda denna slägts dervarande egendomar. Den 29 September fick svenska hären gå i qvarter i vestra Kurland, då högqvarteret togs vid slottet Würgen, men sjelf bodde konungen i tält under följande hösten och en del af vintern.

I November kommo ytterligare 3,200 man från Sverige till Libau att förstärka hären, hvarjemte talrika rekryter anlände till Riga, för att göra de dit afgångna regementen fulltaliga. Sjelf företog konungen i början af December ett ströftåg inåt Litauen, emedan hans trupper blifvit vid flera tillfällen oroade af Oginskis folk, men, då litauerne öfverallt veko undan, återvände han till Würgen den 30 December. Un-

der tiden hade d'Albedyhll den 11 December intagit Dünamünde, der betydliga förråd af ammunition togos.

Den styrka, Carl XII lemnat i Finland, Ingermanland, Estland och Lifland, när han i Juli inryckte i Kurland, uppgick till öfver 30,000 man, hvaraf dock något mer än halfva antalet utgjorde besättningar i gränsfästningarna. De öfrige voro fördelade i tre kårer, af hvilka en af 6,000 man under generalmajor *Cronhjort* stod i Ingermanland, en annan af omkring 3,000 man under öfverste *Hastfehr* i Estland och den tredje af nära 6,000 man under öfverste *Schlippenbach* i Lifland, hvilka under största delen af året 1701 lyckats hålla ryssarne ifrån svenska gränsen, ehuru dessa afdelningar voro allt för svaga att motstå de ryska stridskrafterna, om dessa blifvit sammandragna till ett gemensamt anfall.

Czar Peter hade vid Pleskow sammandragit en styrka, hvilken, troligen något öfverdrifvet, uppgifves hafva utgjort omkring 40,000 man. Då svenske öfverstelöjtnanten Hans Henrik von Liewen i slutet af Augusti med 250 man gjort ett ströftåg emot ryska gränsen och drifvit på flykten en ojemförligt talrikare rysk ryttareskara, hvilken, sannolikt också mycket öfverdrifvet, säges hafva uppgått ända till 8,000 man, lät czaren 20,000 man i tre afdelningar under Scheremetieffs befäl den 5 September anfalla Schlippenbachs framskjutna posteringar, men de försvarade sig så modigt och Schlippenbach kom dem så raskt till undsättning samt ordnade striden så skickligt, att ryssarne med stor förlust blefvo tillbakaslagne, för hvilken bragd Schlippenbach befordrades till generalmajor; men sedan han vid vinterns inbrott intagit vinterqvarter vid Errastfehr, hämnades Scheremetieff genom att den 30 December öfverrumpla honom, då han, efter att hafva lidit betydande förlust, måste draga sig undan ända till Sagnitz, hvarefter fienden återvände inom ryska gränsen.

Under loppet af detta år företogs äfven en svensk expedition mot ryska staden Archangel vid Hvita hafvet, en blomstrande handelsort, öfver hvilken czaren från Holland, England, Hamburg och Lübeck erhöll en mängd krigsförnödenheter af alla slag. Under vinterqvarteret i Lais beslöt man derföre att söka göra slut på denna tillförsel. Den 20 Mars 1701 uppsattes en instruktion för kaptenen vid flottan *Lewen*, som med detsamma fick titel af kommendör, att, med några lätta och snällseglande fartyg, i början af April segla till Archangel, uppbränna staden, med dervarande skeppsvarf, fartyg och krigsförnödenheter samt derefter konfiskera allt krigskontraband på de utländska fartyg, som vanligen vid sommarens början seglade till Hvita hafvet. Instruktionen sändes till presidenten i kammar- och kommersekollegierna, grefve Fabian Wrede, med tillåtelse att deri tillägga hvad ytterligare kunde erfordras. Först den 29 April erhöll dock Lewen i Carlskrona, dit han nyss återkommit från en annan expedition, af generaladmiralen Hans Wachtmeister befallning att utrusta två fregatter, med hvilka han den 30 April afgick från Carlskrona, men kom ej förr än den 11 Maj

till Göteborg, der han af stationsbefälhafvaren, amiral Sjöblad, fick sig tillstäld konungens instruktion, med ett senare af konungen gjordt tilllägg, att Lewen borde söka göra försänkningar i Dwinaflodens mynning för att hindra all ytterligare segelfart derstädes. Den 27 Maj blef expeditionen färdig att afgå. Den utgjordes af 3 fregatter om 46, 40 och 26 kanoner samt 4 smärre krigsfartyg med tillsammans 19 kanoner, och hela besättningsstyrkan uppgick till 828 man. Vid ankomsten till Dwinas mynning den 26 Juni möttes man af den nedslående underrättelsen, att befälhafvaren i Archangel, furst Prohorskoi, redan några veckor förut af holländska fartyg fått kännedom om den svenska expeditionen, hvarföre alla lotsar blifvit borttagna, stadens besättning ökad från 600 till 1,800 man, ett fäste anlagdt vid det smalaste inloppet, samt de kraftigaste anstalter äfven i öfrigt vidtagna till stadens försvar. Under sådana förhållanden och då inga lotsar kunde erhållas att föra fartygen uppför Dwinafloden, måste man låta de större krigsfartygen stanna vid flodmynningen, men de mindre jemte de störres bemannade slupar sändes mot aftonen uppför floden under kaptenen Carl Gustaf Wachtmeisters befäl. Fartygen förde fransk flagg, men deras fiendtliga afsigt blef dock snart upptäckt af ryssarne, som från det nya fästet började mot dem en liflig eld och då, vid den infallande ebben, ett par af fartygen stannade på grund, af hvilka det ena sprängdes i luften och det andra togs af ryssarna, måste Wachtmeister återvända med de öfriga. Man ansåg sig nu böra öfvergifva hela företaget och expeditionen seglade hemåt, sedan några ryska byar vid kusten blifvit uppbrända. Under hemresan undersöktes alla mötande handelsfartyg, men intet fans innehålla krigskontraband, och den 15 Augusti återkommo fartygen till Göteborg, med oförrättadt ärende, hvartill dess fördröjda afsändande varit väsentligen vållande. Också blef Lewen af den krigsrätt, som tillsattes för att undersöka förloppet, frikänd från allt ansvar.

I konungens vinterqvarter hölls sträng krigstukt. Alla plundringar och allt öfvervåld mot den fredliga befolkningen voro förbjudna. Morgon- och aftonböner skulle af alla ovilkorligen bevistas. Hos hvarje krigare inskärptes ovilkorlig lydnad mot befälet. Vapenöfningar anstäldes af alla slag, utom i sådana rörelser, som voro beräknade för återtåg, ty något sådant fick aldrig komma i fråga. Strängt härdade skulle också alla vara, och häri föregick konungen alltid med eget exempel. Sjelf bodde han, såsom redan är nämndt, i tält ända till långt fram på vintern, och om kölden någon gång var allt för stark, lät han i tältet inbära glödgade kanonkulor. Der tillbragte han för öfrigt nästan endast nätterna, ty hela dagarne igenom satt han på hästryggen, ilande i fyrsprång från ena qvarteret till det andra, och när en häst tröttnat, tog han genast en annan, som närmast var till hands. Ju värre det regnade, snöade eller stormade, desto säkrare kunde man vara att finna konungen i rörelse, ty han ville visa sina krigare, att han aldrig lät skrämma sig af något oväder och att de lika litet borde

göra det. Någon gång öfvade han ännu det gamla okynnet, hvilket han lärt sig i hertigens af Holstein sällskap, att slå in rutorna för hertigen, som nu äfven var hos honom, samt för åtskilliga generaler, dem han tyckte om och hvilka det roade honom att spela detta puts, hvarföre de också till honom inlemnade en i vederbörlig form affattad underdånig supplik, att vid högqvarteret måtte anställas en kunglig glasmästare. I allmänhet voro dock de pojkaktiga upptåg, hvartill den sextonårige ynglingen låtit af hertigen förleda sig, nu af den nittonårige bortlagda.

Med de inre regeringsärendena tog konungen föga befattning, dem lemnade han åt den regering han förordnat under sin frånvaro i kriget, men åt förhållandet till främmande makter måste han dock egna en viss uppmärksamhet, ehuru han alltid fann sig besvärad af utländska ministrars närvaro i sitt läger, synnerligast som dessa voro särdeles ifriga med fredsbemedlingar. Redan i Januari 1701 hade franska sändebudet gjort åtskilliga försök att få konungen benägen för fred, föreställande honom, att, derest han fortsatte kriget mot både konung August och czaren, kunde man hvarje ögonblick befara ett anfall från Danmark, möjligen äfven från Brandenburg. Holländska och engelska sändebuden arbetade likaledes på att tillvägabringa fred mellan de nordiska makterna, och kejsaren skickade till honom grefve von Wells med dylika uppmaningar, hvilka äfven understöddes af Piper, Rehnsköld och Otto Wellingk; men allt förgäfves. Carl förklarade, att han aldrig kunde tro »den menedaren August» och således aldrig ville med honom sluta någon fred.

Augusts afsättande från polska konungavärdigheten hade numera hos Carl XII mognat till ett fast beslut, som hade en ganska väsentlig inverkan på både hans egna och på Sveriges öden. Förhållandena i Polen voro ock nu sådana, att detta beslut icke var så förfluget eller overkställbart, som det vid första påseendet kunde synas. Vi hafva förut nämnt, att August bland de polska stormännen hade flera fiender, som af honom befarade försök att göra sig envåldig i Polen. Det hade också varit endast genom mutor och det österrikiska partiets understöd, som han blifvit Polens konung, och der voro ännu många som tyckte, att han aldrig bort blifva det, och som icke voro obenägna att medverka till hans skiljande från en värdighet, hvilken han visat sig så litet värdig.

En bland dessa missnöjda var den förre polske konungen Johan Sobieskis äldste son *Jakob Sobieski*, som efter faderns död ifrigt sökt blifva hans efterträdare, men icke lyckats häri. Han saknade ock de egenskaper, som gjort fadern så ryktbar, var en i allo obetydlig person så till sitt yttre som till själsegenskaperna, och hade också icke särdeles många anhängare inom riket, hvarföre han i stället sökte stöd utifrån. Då det österrikiska partiet arbetade för kurfursten af Sachsen samt det franska för prinsen af Conti, vände sig prins Jakob till svenska regeringen, hvilken han skall hafva erbjudit Kurland och Samogitien,

samt lyckades äfven för sin sak vinna Bengt Oxenstierna, dock utan att något kraftigare steg togs till hans fördel. Sedermera, när han fick kunskap om Carl XII:s ovilja mot August, skref han i Oktober 1700 till honom det ena brefvet efter det andra, anbefallande sig i hans ynnest och erbjudande sitt biträde till fullföljande af hans planer. Carl XII trodde sig dock först böra höra sig före hos franska hofvet, huruvida ej detta fortfarande önskade prinsen af Conti till Polens konung och derföre ville biträda till Augusts afsättning; men Ludvig XIV var nu alltför mycket upptagen af spanska arfföljds-frågan att vilja inblanda sig i dessa polska angelägenheter, och prinsen af Conti sjelf var så förbittrad öfver polackarne, som mottagit hans penningar och sedermera svikit sina löften, att han icke visade någon vidare åtrå efter deras krona. Härefter synes Carl XII verkligen tänkt på prins Jakobs upphöjelse, ehuru han icke öppet gaf någon sådan afsigt tillkänna.

Andra anhängare inom Polen hade Carl XII i bröderne *Sapieha*, af hvilka den ene, *Johan Casimir*, var litauisk kronfältherre, och den andre, *Benedikt*, Litauens skattmästare. Deras slägt hade länge varit den mäktigaste i Litauen, men, såsom här ofvan är nämndt, under den senaste tiden blifvit af öfvermäktiga fiender bragt i svårt trångmål, hvarföre de begärt och erhållit Carl XII:s hjelp.

Den inflytelserikaste bland de missnöjde inom Polen var dock *Michael Radziejowsky*, kardinal, erkebiskop af Gnesen och polska kyrkans främste prelat. Han var son till den i föregående delar flerstädes omnämnde polske flyktingen i Sverige Hieronymus Radziejowsky samt hade genom mäktiga slägtförbindelser och lysande egenskaper stigit till den värdighet han innehade, den högsta i riket näst konungens. Vid konungavalet hade han tillhört Augusts motparti, men sedermera genom dennes förespeglingar att kunna åt Polen återvinna Lifland låtit öfvertala sig att samtycka till infallet i detta landskap. När detta misslyckades och Carl XII, efter segern vid Narwa, närmade sig Polens gränser, visade så väl Michael Radziejowsky, som många andra polska stormän, mycken förtrytelse öfver det trolösa och utan all anledning företagna anfallet mot Sveriges besittningar samt yrkade ifrigt, att polska republiken på intet sätt borde inblandas i detta krig mellan Sverige och kurfursten af Sachsen. Kardinalen inlät sig ock nu i en brefvexling med Carl XII och började tillika hemliga underhandlingar med svenska sändebudet i Warschau *Georg Wachschlager*, så väl som med Jakob Sobieski, samt uppträdde vid polska riksdagen såsom bestämd motståndare till alla Augusts försök att inblanda polska riket i kriget mot Sverige.

Inom Polen funnos för öfrigt många andra, som dels af gammalt tillhörde Augusts motparti, dels ogillade angreppet mot Lifland, hvilket de befarade stå i samband med hemliga sträfvanden till envälde i Polen, dels afskydde Augusts trolöshet och utsväfvande lefnadssätt. Wachschlager, som var en ganska slug man och noga kände alla pol-

ska förhållanden, försummade icke att sätta sig i förbindelse med dessa missnöjde och uppmanade dem att vända sig till Sveriges konung. Redan i Januari 1701 kom ock från flera ibland dem en skrifvelse till Carl XII, med framställning om Augusts afsättning och Jakob Sobieskis upphöjande å polska tronen i hans ställe, hvarefter Carl lät till riksdagen och till flera inflytelserika personer i Warschau skrifva åtskilliga bref, i hvilka polska folket varnades för Augusts envåldsplaner och uppmanades att vaka öfver upprätthållandet af sin urgamla frihet. August befalte Wachschlager lemna Warschau, men han svarade, att han var sändebud icke blott hos konungen, utan äfven hos republiken, som fortfarande stod i vänskapligt förhållande till Sverige. Han stannade ock ännu någon tid under Radziejowskys beskydd, men måste dock slutligen lemna Polen, der han likväl redan lyckats utså rätt många oenighetsfrön.

När Carl XII, efter öfvergången af Düna-floden, stod hotande vid Litauens gränser, skref Radziejowsky till honom ifriga uppmaningar att icke rycka in i Polen, som gerna ville behålla freden med Sverige. Häruppå svarade Carl i ett bref af den 30 Juli 1701, bland annat: »Jag anser ovedersägligt, att eder konung velat småningom utplåna polska folkets rättigheter, nedbryta och tillintetgöra dess allmänna friheter och slutligen, med republikens öfverändakastande, tillrycka sig högsta makten, ja, sjelfva enväldet. Detta hans djerfva förehafvande är väl genom vår sista seger temligen dämpadt; men emedan han nu en gång satt sig sådant i sinnet, lärer han icke lemna någon utväg dertill oförsökt. Till att i tid förekomma en dylik olycka finnes näppeligen något bättre medel än att afsätta honom från tronen, hvilken han ock gjort sig ovärdig genom att hafva brutit så många dyrt besvurna löften. Härpå beror både Polens och Sveriges lugn, hvarföre vi böra med all ifver bringa ett sådant förslag till verkställighet.»

Till polska riksdagen afsändes en dylik skrifvelse, och Carl XII hade sålunda nu öppet uttalat sin föresats att söka tillvägabringa Augusts afsättande. Det väckte stort uppseende ej blott i Polen, utan hos alla europeiska makter, och i allmänhet fann man ett sådant försök vittna om alltför mycken förmätenhet hos den unge svenske konungen. Äfven från Sverige kommo många föreställningar häremot, jemte ifriga uppmaningar till en snar fred; men Carl lät häraf ej rubba sig i sin föresats, hvari han ock styrktes så väl af åtskilliga bland sina generaler som i synnerhet af Wachschlager, hvilken försäkrade honom, att i följd af oenigheten och sjelfsväldet inom Polen skulle denna föresats utan svårighet kunna bringas till verkställighet. Bröderne Sapieha yrkade ifrigt på hans inblandning i Polens angelägenheter, och så företog Carl mot slutet af året 1701 det här ofvan omnämnda ströftåget inåt Litauen, hvarigenom han i sjelfva verket redan uppträdde fiendtligt inom polska området.

August försummade också ej att uppmana den riksdag, som nu var församlad i Warschau, till krig mot den svenske konungen, hvil-

ken sjelf brutit freden med polska riket; men riksdagen fans icke hågad härtill, utan beslöt endast till Carl XII affärda en beskickning, som skulle uppmana honom att lemna landet, i annat fall finge han polska republiken till fiende.

När August sålunda icke kunnat förmå polska riket till krig emot Sverige, sökte han så mycket ifrigare underhandla om fred. Han vände sig i sådant hänseende till *Maria Aurora von Königsmarck*, sondotter till Hans Christofer och brorsdotter till Otto Wilhelm von Königsmarck, hvilka i det föregående blifvit vid flera tillfällen omnämnda. Hon hade förut stått till August i ett ganska nära förhållande och lät nu utan svårighet öfvertala sig att framföra hans budskap till Carl XII i hans vinterqvarter vid Würgen. Lika berömd för sin skönhet som sin qvickhet och sina kunskaper, var hon ock sjelf öfvertygad om sin oemotståndlighet och mottog med nöje ett uppdrag, hvilket skulle sätta henne i tillfälle att pröfva makten af sina personliga företräden på den 20-årige svenske konungen, som redan väckt hela Europas beundran genom sitt mod, men hvilken man också tillskref en afgjord kallsinnighet mot det täcka könet. Hon infann sig i Würgen vid nyårstiden 1702 och blef artigt emottagen af Piper, som genast förság henne med passande rum och uppvaktning. Bland konungens omgifning fann hon ock flera, som gerna önskade framgång åt hennes uppdrag, emedan fred med August var hvad äfven de eftersträfvade; men konungen vägrade bestämdt att gifva henne företräde, och ehuru hon till honom skref de mest smickrande verser samt bedyrade, att hennes uppdrag var af allra största vigt för hela Norden, förblef han dock lika obeveklig. Hon beslöt då försöka hvad hon genom ett personligt sammanträffande kunde uträtta och stälde så till, att hennes vagn mötte konungen under en af hans vanliga ridter. När han nalkades, lät hon vagnen hålla, steg ur och gjorde en djup nigning för konungen, men han åtnöjde sig att med en artig bugning besvara hennes helsning, hvarefter han gaf hästen sporrarna och ilade bort, utan att säga eller höra ett ord. Den sköna grefvinnan måste slutligen begifva sig af med oförrättadt ärende, men hade dock, såsom Voltaire anmärkt, åtminstone den tillfredsställelsen att kunna anse sig varit den ende, hvilken Carl XII fruktat.

August lät dock ej afskräcka sig af detta fruktlösa försök, utan sände några veckor derefter sin kammarherre Vitzthum med nya fredsanbud samt tillika med vexlar å betydande belopp, för att dermed vinna dem, som troddes mest kunna inverka på konung Carl, såsom Piper, Rehnsköld, generaladjutanten Anders Lagercrona, kammarpagen Carl Bernhard Klinckowström, kammartjenaren Gustaf Düben, m. fl.; men då Vitzthum infunnit sig i lägret utan att först dertill hafva begärt och erhållit konungens tillstånd, lät denne ställa vakt för hans dörr och taga hans papper, hvilka innehöllo åtskilliga vinkar om att August vore benägen till Sverige afträda vissa delar af Polen, blott han kunde få fred. Detta framlade Carl sedermera för de polska riks-

ombuden, då August försäkrade alltsammans vara falskt, hvilket fräcka förnekande af sanningen, i förening med Augusts försök att muta hans omgifning, gjorde Carl ytterligare förbittrad mot honom och stärkte ännu mera hans föresats att taga kronan från en man, som var så ovärdig att bära henne. Tillika hade den misstänksamhet, som redan förut röjt sig hos Carl XII, blifvit ytterligare ökad genom upptäckten, att man trodde sig genom penningar kunna vinna dem, som dittills haft hans mesta förtroende, och dessa vågade härefter ej vidare yrka på fred, af fruktan att anses vara dertill förledde af Augusts vängåfvor.

Efter dessa fredsanbud från konung August följde sådana äfven från polska riksdagen, hvars ombud, två senatorer och fem adelsmän, redan i Mars infunno sig i svenska lägret, med uppdrag att till konungen framföra riksdagens budskap, som var affattad i temligen hög ton. »Svenske konungen borde för det började kriget söka skadeersättning af kurfursten i Sachsen, icke af konungen i Polen, ty detta rike hade med saken ingenting att göra. Ej heller skulle konungen fordra någon afsättning, ty han borde veta, att trohet mot deras konungar vore en bland polackarnes största dygder. I stället för krig erbjöd sig nu polska republiken att medla fred mellan sin egen konung och Sverige, men såsom vilkor för en underhandling härom fordrades, att konung Carl nu genast skulle med sin här utrymma icke blott Polens område, utan äfven Kurland, samt återbetala alla gärder, han utskrifvit, och gälda all den skada hans trupper förorsakat i dessa länder.» Ett sådant budskap var på intet sätt i Carl XII:s smak, och han uppsköt ock derföre tid efter annan att bevilja ombuden företräde. Då det ändtligen medgafs den 22 April, ledde det till ingen påföljd, emedan man ej å någondera sidan ville eftergifva sina anspråk. Carl sade slutligen, att han ville lemna polackarne svar, när han anländt till Warschau, hvarefter han utan afsked reste från ombuden till en aflägsnare del af sin här. I en allmän kungörelse uppmanade han dock polackarne att mottaga honom såsom en vän, hvilken kommit blott »för att skydda republiken, stödja dess vacklande frihet, upprätthålla dess statsförfattning samt tillintetgöra de stämplingar efter envälde, hvilka August förehaft tvärtemot sin konungaförsäkran». [1])

Polska kriget 1702.

När Carl XII i slutet af året 1701 tågat in i Litauen för att understödja bröderne Sapieha emot deras fiender, hade han låtit öfverste *Alexander Hummerhjelm* med 1,800 man stanna i Kowno. Då denne, på öfver 30 mils afstånd från svenska hufvudstyrkan, kringsvärmades af talrika fiendtliga skaror, lät konungen i början af Januari 1701 om-

---

[1]) Jfr *Fryxell,* Berättelser. XXI: 169—190.

kring 6,000 man uppbryta från qvarteren vid Würgen för att tåga till Kowno och taga qvarter i dess granskap, hvarefter han sjelf med återstående delen af hären i slutet af Januari tågade efter och tog i början af Februari sitt högqvarter i slottet Bielovice nära staden Rosienne i Samogitien. Hummerhjelm, som under Carl XI:s skånska fälttåg varit en af svenska härens djerfvaste partigängare, lät äfven nu af alltför stor oförvägenhet förleda sig att våga sig för långt in bland fiendens skaror samt blef den 14 Mars med 130 ryttare öfverrumplad och tagen till fånga af Wisniowiecki. Så snart konungen fick kunskap härom, gaf han den 19 Mars hela sin här befallning till uppbrott och samling vid Kowno, samt befalte äfven vid samma tid, att af de i Kurland qvarlemnade trupperna skulle 2,500 man afgå från Mitau öfver Birzen in i Litauen, för att mot Oginskis ströfvare skydda de öfriga Sapiehagodsen. Denna trupp, öfver hvilken öfverstelöjtnant *Clas Ekeblad* förde befälet, blef under marschen anfallen af 6,000 litauer, men slog dem på flykten och fick sedermera order att tåga till Wilna för att förstärka generalmajorerne *Carl Gustaf Mörner* och *Magnus Stenbock*, som lågo der med omkring 2,000 man och kraftigt tillbakavisade ett af Wisniowiecki den 6 April gjordt försök att öfverrumpla dem.

Sjelf uppbröt konungen den 26 Mars från Kowno med omkring 12,000 man för att tåga mot Warschau. Vid Merecz gick svenska hären på pråmar öfver Niemenfloden den 7—15 April och fortsatte derefter sitt tåg längre söderut till Dlugovice, något vester om Grodno, der konungen den 22 April slutligen gaf de polska riksdagsombuden företräde och afböjde deras fredsanbud. Hans oryggliga föresats var nu, att August skulle afsättas från polska tronen. Skedde sådant, ville han ingå fred och förbund med polska republiken och dess nye konung; i annat fall var han dess fiende. Förgäfves afrådde honom Piper, Rehnsköld, Liewen och Stenbock från att inlåta sig i detta nya krig, innan han slutat dem med Ryssland och Sachsen. Stenbock framhöll äfven orättvisan af att uppträda fiendtligt i Polen, som icke brutit freden med Sverige och hvars riksdagsombud nu uttryckligen begärt att fortfarande få bibehålla denna fred. Stenbocks svärfader, den nu nära 80-årige Bengt Oxenstierna, skref den 5 Mars ett långt bref, som blef hans afskedsord till den unge konungen, ty kort derefter dog den mångbepröfvade kanslipresidenten, i hvilket bref han på det högsta afrådde ett krig mot polackarne, hvilka visserligen vore lätta att besegra, men för sin lättrörlighet svåra att betvinga.

Alla dessa föreställningar voro dock fruktlösa. Carl XII stod fast vid sitt beslut att afsätta konung August. Man kan ej tillskrifva detta till sina följder för Sverige olyckliga och derföre också mycket klandrade beslut endast hans krigslystnad, ty den kunde han ju tillfredsställa äfven under kriget med Ryssland; icke heller ensamt hans hämndkänsla, ehuru hans förbittring mot August var ganska stark och visst icke oförtjent. Att denna förbittring i hög grad medverkade till det fattade beslutet, är nog ganska sannolikt, men det saknade icke heller

politiska grunder, hvilka man ej bör förbise. August hade gifvit alltför många bevis på trolöshet och opålitlighet, att Carl XII kunde vänta annat, än att, hvilka fördrag de än afslöto sig emellan och hvilka försäkringar August än afgåfve, ständigt finna i honom en fiende, hvilken, så länge han innehade Polens tron, alltid kunde blifva farlig, synnerligast om Carl med sin krigsmakt fördjupade sig i Ryssland. I sjelfva verket ligger nyckeln till Carl XII:s hela politik i hans redan vid första underrättelsen om sina grannars fredsbrott yttrade föresats att aldrig börja ett orättvist krig, men också aldrig sluta ett rättvist förr, än han kufvat sina fiender. Att August börjat ett orättvist krig mot Sverige, var obestridligt, och lika obestridligt var, att han ej kunde anses kufvad och gjord oskadlig för Sverige, så länge han var Polens konung. Derföre måste han upphöra att vara det. Det låg i Carl XII:s lynne, med mycken från fadern ärfd envishet och mycket sjelfförtroende, hvilket omständigheterna och hans omgifning förenat sig att hos honom framkalla och underhålla, äfven en storsinthet, som gjorde alla halfva åtgärder för honom motbjudande. Hvad han företagit sig skulle i grund genomföras. August skulle återförvisas till Sachsen, der han ej kunde vara för Sverige farlig, och Polens nye konung blifva för Carl en pålitlig bundsförvandt i kriget mot czaren, som härefter skulle lika grundligt tuktas och sättas ur stånd att för framtiden skada Sverige. Carl XII synes härvid icke tagit i betraktande, att han för genomförandet af denna föresats började mot polska riket ett lika orättvist krig, som dess konung förut börjat mot honom, eller snarare ansåg han sig ej uppträda såsom Polens fiende, utan endast såsom ett stöd för dem, som ville gifva Polen en ny konung och hvilka han trodde vara långt talrikare eller mäktigare än de i sjelfva verket voro. Han begick nemligen samma fel som sin farfar, att icke taga närmare kännedom om de polska förhållandena, innan han inblandade sig deri. För tillfället tycktes dock dessa vara sådana, att han borde utan synnerlig svårighet kunna verkställa sitt förehafvande, och då han tillika i Östersjöprovinserna qvarlemnat en styrka, som borde vara tillräcklig att skydda dem mot ryssarne, synes han ur politisk synpunkt vara på det hela mindre att klandra för afsättningskrigets företagande under dåvarande förhållanden än för dess allt för ihärdiga fortsättande, sedan dessa förhållanden förändrat sig och hans försvarsanstalter mot ryssarne visat sig vara otillräckliga.

Beslutet var emellertid nu fattadt och fullföljdes med den raskhet, som dittills alltid röjt sig i Carl XII:s företag. Tåget fortsattes ända till Bugfloden, som öfverskreds den 12 Maj, och den 14 stod svenska hären vid Praga, Warschaus förstad på östra sidan af Weichseln. Vid svenskarnes annalkande upplöstes riksdagen, och konung August begaf sig till Krakau för att invänta sina sachsiska trupper och samla den del af polska kronhären, som kunde sammanbringas af hans anhängare.

Vid Praga låg svenska hären en hel månad. Kung Carls första göra var att utanför staden bese slagfältet, der hans farfar 1656 vun-

nit sin lysande seger. Äfven gjorde han ett besök i Johan Sobieskis hus och visade stor vördnad för denne hjeltekonungs minne. Hans slägt undantogs från all brandskatt, hvilken ock af Warschau utkräfdes till endast 30,000 rdr. I staden hölls sträng krigstukt, långt bättre, än som iakttagits af de polska trupperna sjelfva, och Carl försäkrade fortfarande i sina kungörelser, att han ej kommit såsom polska folkets fiende, utan endast för att upprätthålla dess frihet mot konung August och dennes envåldsplaner. Sjelf bebodde han ett enkelt rum i Praga, lefde tarfligt och utan all ståt som vanligt samt företog flera utflykter i trakten, utan annan betäckning än några af sina drabanter, hvilka också voro en utvald skara af de starkaste, modigaste, friskaste unga officerare i hela hären. Hvarje drabant hade löjtnants eller kaptens grad samt 30 rdr månadtlig aflöning jemte häst, uniform och mundering. Deras antal uppgick till 150 man. Korporalerne hade majors, löjtnanterne öfverstes och kaptenlöjtnanten generalmajors grad, med månadtlig aflöning för den sistnämnde af 100 dukater samt för de förre af 50 och 150 rdr. Konungen förde sjelf högsta befälet öfver dem och näst under honom deras kaptenlöjtnant *Arvid Horn*. De voro redan kände som de tappraste bland de tappre inom svenska hären och skattades icke minst af konungen sjelf. När man varnade honom för kringsmygande polska partier, som kunde öfverfalla honom under hans ridter, svarade han: »Om jag blott har med mig tio mina drabanter, fruktar jag icke dessa busksmygare, voro de ock hundra». Än fastare litade han dock på ett högre beskydd och svarade vid förnyade varningar att ej våga sig utom lägret utan starkare betäckning: »Jag har vakt nog, ty jag har Gud med mig». Denna hans oförskräckthet, hans djupa gudsfruktan, hans rena seder, hans enkla lefnadssätt och den stränga krigstukt, hvari han höll sina krigare, väckte allmän beundran äfven hos polackarne, och den höga tanke, de fingo både om honom och hans krigare, bidrog ej så litet till hans framgångar.

I Warschau öppnades nya underhandlingar med kardinal Radziejowsky, hvilken, så väl som de med honom liktänkande, väl önskade tillintetgörande af Augusts alla envåldsplaner och framför allt fredens bevarande, men icke ville befatta sig med hans afsättande, hvilket de ej trodde sig kunna genomdrifva, och fruktade, att hvarje försök dertill skulle reta polska folkets stolthet samt bringa på Augusts sida många bland dem, som nu vore hans ovänner. Då kardinalen ej kunde förmås utlysa en ny riksdag för Augusts afsättande, afbrötos underhandlingarna och Carl XII beslöt nu att uppsöka denne sin fiende för att tvinga honom till tronafsägelse.

Konung August hade uppmanat polska adeln att väpna sig och hjelpa honom fördrifva svenskarne, som utan krigsorsak inbrutit i Polen; men denna uppmaning hade endast inom några få landskap blifvit åtlydd; inom de flesta visade man sig tveksam och från några hade kommit bestämdt afslag. Bland polackarne hade nemligen ganska många fallit på den tanken, att emellan Carl och August blifvit genom Au-

rora Königsmarks och Vitzthums beskickningar uppgjord en hemlig öfverenskommelse om en delning af Polen, så att August skulle till Carl afträda en del deraf och denne deremot förhjelpa honom till envåldet i det öfriga. Äfven de polackar, som hörde till Augusts parti, ville derföre icke tillåta honom att hafva mer än 6,000 man sachsiska trupper inom Polen, och den stora polska kronohären, som för öfrigt var illa rustad och utan erforderliga förråd, ville icke understödja sin konung. Först genom utdelande af en betydande penningesumma lyckades han någorlunda besegra denna motsträfvighet och fick på detta sätt efter hand tillsammans en krigsmakt af omkring 30,000 man.

Carl, å sin sida, hade nu ej mera än ungefär 10,000 man vid Praga, hvarföre han sände bud till så väl Mörner och Stenbock att med sina 2,500 man som till fältmarskalken Gyllenstierna att med 10,000 man af de i Sveriges tyska besittningar stående trupper stöta till honom. Innan de hunno anlända, uppbröt dock konungen från Warschau den 16 Juni, vid underrättelsen att August med sina sachsiska trupper tågat från Krakau norrut till Pynczow, på vägen till Warschau, för att der invänta den del af polska kronohären, som öfver Sandomir närmade sig till hans bistånd. Sedan Carl den 8 Juli blifvit förstärkt med Mörners och Stenbocks trupper, så att han nu hade omkring 12,000 man samlade, ryckte han följande dagen mot August, hvilken han vid middagstiden, då svenska hären framryckte ur en skog, fann vid byn Kliszow mellan Pynczow och Niddafloden.

Den fiendtliga hären hade der intagit en fördelaktig ställning, med fronten skyddad af en träskig å. Längst till höger stod polska kronohären, 8,000 man, under kronofältherren *Lubomirski*, uppstäld i två linier på en långsträckt kulle. I midten på en brantare höjd var sachsiska artilleriet uppställdt och nedanför detsamma sachsarnes högra flygel, anförd af general *Flemming*, i jemn linie med polska hären. Den sachsiska centern, 17 bataljoner fotfolk, hade till befälhafvare generallöjtnant *Schulenburg*, som ansågs för en af sin tids störste taktiker. Sachsiska venstra flygeln, uppstäld på två linier, likasom den högra och midten, anfördes af fältmarskalken *Steinau*. I sin helhet uppgick den sachsiska hären till omkring 16,000 man. Högsta befälet öfver båda härarne fördes af konung *August*.

Svenska hären, öfver hvilken kung *Carl* förde högsta befälet, var likaledes uppstäld på två linier, med fotfolket i midten och rytteriet på flyglarna. Högra flygelns främsta linie anfördes af generallöjtnanten *Carl Gustaf Rehnsköld* samt under honom af generalmajorerna *Carl Gustaf Mörner* och *Arvid Horn*; dess andra af generallöjtnanten *Jakob Spens*. Venstra flygeln stod under hertig *Fredriks* af Holstein befäl och under honom anförde general *Otto Wellingk* dess främsta linie och generalmajor *Carl Nieroth* den andra. Midtens främsta linie hade till befälhafvare generallöjtnanten *Bernhard von Liewen* och generalmajoren *Magnus Stenbock*; dess andra linie generalmajoren *Knut Posse*.

Vid första anblicken af fiendens ställning insåg kung Carl genast,

att striden skulle begynna på hans venstra flygel, hvarföre han skyndade dit, i stället att han eljest vanligen höll sig på den högra. Han insåg äfven, att det var omöjligt med en till antalet vida underlägsen här anfalla fienden i fronten, der den skyddades af ett träsk, hvarför han under en kanonad, som varade i två timmar, gjorde en svängning med sin venstra flygel för att kringgå detta träsk och nå de höjder, mot hvilka fienden stödde sin högra flygel. Genast vid första anfallet blef hertigen af Holstein dödligt sårad af en falkonetkula, men nu tog konungen sjelf befälet öfver sin venstra flygel och förde den mot polackarne, hvilka uthärdade två anfall, men vid det tredje flydde åt Pynczow och sedermera ej blefvo synlige. Sachsarne åter kämpade modigt och ihärdigt i flera timmars tid mot svenskarne, men då deras högra flygel blifvit genom polackarnes flykt blottad, bragtes denna flygel småningom att vika genom oupphörligt förnyade anfall af den venstra svenska, hvarvid skånska rytteriet under Wellingks befäl synnerligen utmärkte sig. I midten gjorde Schulenburg allt hvad en vidsträckt krigserfarenhet kunde åstadkomma för att hejda svenskarnes anfall, och konung August sökte på allt sätt uppmuntra sitt folk, men äfven här måste sachsarne vika. Svårast blef striden på sachsarnes högra flygel, der Steinau, med tillhjelp af en mängd risknippor, lyckats komma öfver träsket och med öfverlägsen styrka föll svenskarne dels i sidan, dels i ryggen. Här mötte honom dock de yppersta trupperna i hela svenska hären — lifdrabanterne, lifregementet till häst, lifdragonerne och Östgöta ryttare, hvilka under Rehnskölds, Spens' och Horns anförande slöto sig tillhopa i djupa fyrkanter och på detta sätt lyckades hejda fiendens anfall, hvarefter de i sin ordning anföllo och jagade sachsarne tillbaka samma väg de kommit. Dervid föllo många eller fastnade i träsket, och slutligen måste hela sachsiska hären gifva sig på flykten.

Så slutade *slaget vid Klissow* den 9 Juli 1702, till stor heder så väl för kung Carl, hvilken ordnat striden, som för hans krigare, hvilka kämpat och segrat mot en nära dubbelt talrikare fiende, hvars flesta i slaget deltagande trupper stodo i krigsvana och taktisk utbildning på ungefär samma punkt som den svenska hären samt äfven anfördes af ganska krigserfarna generaler. Svenskarne hade under striden fått omkring 300 döde och 800 sårade, sachsarne ungefär 2,000 döde och sårade samt 1,700 fångne, hvarjemte de förlorat 48 kanoner med tillbehör, jemte sitt läger, en mängd fanor, sin tross, hela sin krigskassa m. m. Dessutom togos i lägret något öfver 500 qvinnor, till en del af högre samhällsklasser, hvilka Carl XII lät med en skyddsvakt föra till Krakau.

Svenska hären var för svag och för uttröttad af striden att kunna kraftigt förfölja de flyende, hvilka åter samlade sig i Bochnia, något öster om Krakau, hvaremot svenska hären drog till Pynczow, som förságs med en besättning af 500 man till de sårades skydd. Vid underrättelsen att August samlade sin slagna här i Bochnia och der för-

stärktes med friska trupper, uppbröt svenska hären den 18 Juli från Pynczow i riktning åt Bochnia, och Stenbock sändes förut till Konary vid Weichseln, för att slå en bro öfver floden, hvilken, så snart bron var färdig, öfverskreds af svenska hären den 23, hvarefter den inträffade i Bochnia den 26, men August hade redan dragit längre österut till Sandomir och Carl tågade då mot Krakau.

Under tåget dit råkade konungen vid ett tillfälle i stor fara att blifva dödad eller tagen. Han hade med Stenbock och omkring 20 officerare af åtskilliga grader under en ridt aflägsnat sig från sina trupper, då han helt oförväntadt blef omringad af ett fiendtligt ströfparti om flera hundra man. Carl och hans lilla följe måste då under tappert fäktande vika tillbaka öfver en på deras återväg till hufvudstyrkan varande bro; men då de fiendtlige ryttarne voro bättre beridne än konungens följeslagare, beslöto fyra af dessa uppoffra sig för att rädda konungen. Dessa fyra, hvilka väl förtjena att få sina namn bevarade åt efterverlden, voro öfversten *Dahldorff*, gardeskaptenen *Nils Rosenstierna*, kammarpagen *Klinckowström* och lifknekten *Halling*. De stannade på bron och kämpade der så länge mot de påträngande fienderna, till dess konungen och hans öfrige följeslagare hunno komma undan, men då voro de ock alla fyra illa sårade och togos till fånga.

Den 31 Juli anlände svenska hären till Krakau, som fans illa både befästadt och bevakadt. Stenbock kom utan motstånd in i förstaden Kazimierz ända till sjelfva stadsporten, der han i svenske konungens namn fordrade, att porten skulle öppnas och staden uppgifvas. Man svarade att nycklarna voro borttappade, och Stenbock begärde då att få tala med kommendanten, som också infann sig på andra sidan om porten och hvilken Stenbock föreställde, att kriget fördes endast mellan båda konungarne, men att fred och vänskap fortfarande rådde mellan Sverige och Polen, hvarföre ock porten borde öppnas för Sveriges konung. Kommendanten ville dock ej gå in härpå, men i detsamma kom Carl dit och ropade på fransyska, att porten skulle öppnas. Kommendanten, som hörde att detta var en främmande röst och var nyfiken att få se hvilken det var, som ropade så befallande, öppnade porten på glänt, med fick med detsamma ett slag i ansigtet, hvarefter Carl och Stenbock stötte upp porten och med en svensk trupp trängde in samt skrämde så upp vakten, att denna genast nedlade gevär. En polsk officer ville aflossa en kanon, men Carl ryckte sjelf luntan ur hans hand. Kommendanten flydde till slottet för att der försvara sig, men Carl med sin lilla trupp följde så tätt efter honom, att de trängde in genom slottsporten på samma gång som han, och så intogs Krakau, der en svensk besättning af sex regementen under Stenbocks befäl inlades.

Återstoden af svenska hären förlades i ett läger söder om staden till dess, den 11 Augusti, en bro öfver Weichseln blef färdig, då trupperna gingo öfver till norra stranden, der de hade rikare tillförsel och stannade tills vidare. Dit kom ock den 18 Augusti fältmarskalken

Nils Gyllenstierna med något öfver 10,000 man, jemte 20 kanoner, hvilka han från Stettin genom brandenburgska området fört in i Polen och så längs schlesiska gränsen till Jangrod, norr om Krakau.

Under tiden hade konung August sammankallat polska ständerna till en ny riksdag i Sandomir, hvarest han åter ifrigt uppmanade dem att med väpnad hand skydda sitt land och sin frihet mot svenskarne. De sparade ock ej på braskande försäkringar och förbundo sig genom formlig ed att med lif och blod kämpa för Polens trosbekännelse, frihet och dåvarande konung samt såsom fosterlandets fiende behandla hvar och en, som toge svenskarnes parti; men slutet på öfverläggningarna blef dock, att de »af kristligt sinnelag» beslöto en ny beskickning till Carl XII, med yrkande att han genast skulle utrymma Polen, Litauen och Kurland, återlemna alla tagna kanoner o. s. v. Carl vägrade äfven nu den ena gången efter den andra att mottaga denna beskickning och förnyade sin förut gjorda förklaring, att han aldrig kunde hafva någon trygghet för Lifland, så länge August innehade Polens tron, hvarföre det enda vilkoret för att medgifva polackarne fred och vänskap vore, att de skilde sin sak från Augusts och ej vidare understödde hans krigsföretag. Tillika förnyade han sina förut gifna försäkringar, att han icke ville göra något intrång i deras valfrihet eller taga någon del af deras område, utan endast trygga Sveriges besittningar samt polska folkets fri- och rättigheter. Dessa yttranden, i förening med Carls framgångar under kriget och öfvertygelsen om svenskarnes öfverlägsna krigsduglighet, gjorde icke ringa verkan på polackarne, hvilka fortforo i ett ständigt vacklande mellan krig och fred; så att de icke kommo sig för att sammandraga någon större styrka, men tillika ej kunde afhålla sig från smärre ströftåg, hvarigenom Carl fick en antaglig förevändning att stanna i deras land och låta sina trupper lefva på dess bekostnad.

Jemte dessa polska fredsunderhandlingar, framstäldes sådana äfven af August för egen del, hvilka till Carl XII framfördes af ett österrikiskt sändebud, Zinzendorff, och skola innehållit ganska stora medgifvanden, möjligen i samma riktning som de, hvilka vid denna tid föreslogos af kardinal Radziejowsky, nemligen att August skulle genast åt sin son afträda kurfurstendömet Sachsen; åt Sverige skaffa besittningen af Kurland och betala sex millioner rdr i krigskostnad; sjelf, jemte polska republiken, nästa vår förklara krig mot Ryssland; å nyo besvärja polska folkets fri- och rättigheter; återinsätta bröderna Sapieha i deras gods och embeten samt bortskicka alla sina sachsiska rådgifvare och trupper. Om också August sannolikt icke velat underkasta sig alla dessa vilkor, visa de dock hvad ett mäktigt parti inom Polen var villigt att medgifva för att få fred med Sverige. Sådant tillstyrktes ock ifrigt af Piper, Rehnsköld, Arvid Horn, Stenbock och alla de mest framstående männen i Carl XII:s läger; men konungens svar var alltid detsamma, att om han slöte fred med August och ginge emot czaren, så fölle August honom genast i ryggen och sista villan blefve värre än den första.

Hans beslut att afsätta August kunde sålunda ej rubbas hvarken af Zinzendorffs och Radziejowskys förslag eller hans egna generalers föreställningar, och kriget måste fortsättas.

Sedan polska riksdagens beslut icke utfallit efter hans önskan, uppbröt August från Sandomir den 30 Augusti och tågade med sachsiska rytteriet landvägen till Warschau, medan fotfolket forslades dit på pråmar utför Weichseln. Polska kronohären under Lubomirski stannade i Sandomir. I början af September började äfven Carl rusta sig för att öfver Sandomir tåga till Warschau. Den 6 September afsändes öfverste *Axel Sparre* med 300 man längs Weichseln för att samla fartyg, på hvilka artilleriet samt de sjuke och sårade kunde föras, men den 11 blef han med stor öfvermakt anfallen af Lubomirski, hvilken han dock lyckades tillbakakasta. Den 13 afsändes majorerne *Axel Gyllenkrook* och *Carl Gustaf Creutz* med 2,500 man fotfolk och ryttare till Pynczow för att derifrån till Opatowiec vid Weichseln afföra de efter slaget vid Kliszow i Pynczow qvarlemnade sårade, kanoner och segertecken, hvilket äfven lyckligen utfördes.

Efter dessa förberedelser var allt färdigt till uppbrott, då konungen vid en häftig ridt den 20 September störtade med sin häst och afbröt venstra lårbenet strax ofvanför knäet. Bestörtningen blef allmän utom hos Carl sjelf. »Lappri», sade han, »det blir snart läkt.» Drabanterne buro honom till generalmajor Mörners tält, som var närmast och der förbindningen genast anlades. Derunder visade konungen icke ringaste tecken till smärta och lät sedermera bära sig omkring i lägret, på det alla måtte se, att ingen fara var å färde. Han hade dittills, efter sin vana, legat i tält, men läkarne fordrade nu, att han skulle föras in i Krakaus förstad, för att erhålla bättre vård och då han måste underkasta sig denna föreskrift, lät han först drabanterne och sedermera äfven den öfriga hären inflytta i förstaden, så angelägen var han att visa, det han ej ville hafva någon beqvämlighet framför sina krigare. Redan den 2 Oktober kunde han, buren på bår, åtfölja hären, som då uppbröt i riktning åt Sandomir, och på sjette veckan var han så pass återstäld, att han kunde gå med kryckor samt åter sitta till häst. Julaftonen lade han bort kryckan och var nu alldeles återstäld. Endast en lätt haltning återstod såsom minne af det lyckligt öfverståndna missödet.

Detta olycksfall gjorde emellertid slut på det egentliga fälttåget för året. Hären, som nu uppgick till omkring 22,000 man, kom ej längre än till staden Zawichost vid Weichseln, ett par mil norr om Sandomir, då den lades i vinterqvarter mellan dessa städer och Krakau.

Den 22 Oktober hade *Magnus Stenbock* med 2,500 man blifvit afsänd inåt Röda Ryssland (Galizien), för att indrifva penningar och förråd samt tvinga dervarande adel att förklara sig mot August. Det förra lyckades så, att Stenbock vid återkomsten från detta ströftåg medförde 60,000 rdr i penningar, guld och silfver till ett värde af 30,000 rdr, omkring 16,000 alnar blått kläde, en stor mängd färdig-

gjorda klädespersedlar m. m., hvilket allt var särdeles välkommet för både konungen och hans krigare. Så mycket mindre välkomna hade dock dessa utpressningar varit för landets innebyggare, hvilka derefter visade sig föga benägne att sluta sig till svenskarne.

En del af polska kronohären hade under general *Siniawskis* befäl afgått till Ukrajne för att kufva ett der utbrutet kosack-uppror, men med sin sachsiska hufvudstyrka hade konung August dragit till polska Preussen, der han lät den gå i vinterqvarter och tog sjelf sitt qvarter i Thorn. En annan del af de sachsiska trupperna förlades i woiwodskapen Posen, Kalisch och Lenczica, der de företogo hvarjehanda utpressningar af de adelsmän, som troddes vara svenskarne tillgifna.

I Kurland hade generalmajor *Carl Magnus Stuart* lyckats skydda landskapet mot Oginskys skaror och äfven företagit åtskilliga ströftåg inåt Samogitien.

Polska kriget 1703.

Under förra hälften af Januari 1703 förflyttades svenska hufvudstyrkan från Zawichost till närheten af Lublin, der högqvarteret togs i Jakubowo, ett slott tillhörande Lubomirski. Der låg svenska hären stilla till dess mot slutet af Februari Stenbock återvändt från sitt ströftåg inåt Galizien, hvarefter tåget fortsattes norrut till Okuniew, ett par mil öster om Praga, der hären åter stannade några veckor, under hvilka Rehnsköld sändes till Lenczica för att gifva stöd åt polska adeln inom wojwodskapen Kalisch och Posen, hvilken visat sig beredd att förklara sig för svenskarne mot August.

Under tiden hade denne i närheten af staden Pultusk vid Narewfloden samlat sachsiska och litauiska rytteriet. Vid underrättelsen härom lät Carl XII Stenbock slå en bro öfver Bug-floden nära Nowydwor, hvarefter konungen den 19 April med omkring 8,000 man, af hvilka halfva antalet utgjordes af rytteri och dragoner, bröt upp ifrån Praga och gick öfver Bug i riktning mot Pultusk. För att komma dit hade den svenska hären dock flera andra vattendrag att passera och sjelfva staden låg på en ö i Narew, så att det icke var utan många svårigheter man kunde närma sig densamma. Sådana funnos dock knappt numera för Carl XII och hans krigare. Han lemnade fotfolket efter sig och red med rytteriet framåt genom träsk och skogar, kastade undan hvarje fiendtlig trupp, som mötte honom, satte öfver de återstående vattendragen dels simmande, dels vadande, alltid sjelf i spetsen för sina ryttare, och kom så tidigt på morgonen den 27 April till Pultusk, till icke ringa öfverraskning för *Steinau*, den sachsiske öfverbefälhafvaren, som genast befalte sin kring staden spridda styrka att der söka skydd. Men Carl gaf på samma gång öfverste *Buckwald* befallning att med »prest-dragonerne» (det af svenska presterskapet uppsatta dragonregementet) skynda till staden och der besätta bron öfver den närmaste

armen af Narew-floden, hvilket ock skedde, hvarefter konungen sjelf, med drabanterne och lifregementet, störtade in i staden, då litauerne och sachsarne nästan utan något motstånd gåfvo sig på flykten. När en del af dem passerat bryggan öfver andra flodarmen, upprefvo de densamma, hvarigenom deras ännu qvarvarande kamrater blefvo afskurne och nedhöggos, jagades i floden eller måste gifva sig fångna. Steinau lyckades dock komma undan, men hans närmaste man i befälet, sachsiske generallöjtnanten von Beust, jemte en mängd officerare, funno ingen annan utväg till räddning än att gömma sig i en på floden liggande qvarn, hvars landfästen de afskuro, så att byggnaden skulle flyta med strömdraget. Carl märkte dock hvad som förehades och hindrade qvarnbyggnadens rörelser samt infann sig der sjelf, dock utan att gifva sig tillkänna, och tog tillfånga både Beust och hans följeslagare. Då Beust sedermera inbjöds att med konungen intaga aftonmåltiden, blef han icke litet förvånad att i konungen igenkänna den, som gjort honom till fånge.

Träffningen vid Pultusk var emellertid en ny seger för svenskarne, hvilken kostat dessa endast elfva man, hvaremot fienden förlorat 700 fångna samt några hundra döda och sårade. Dessutom togs i staden en stor mängd hästar och betydande munförråd samt en mindre fältkassa, hvilken konungen dock genast utdelade bland sina ryttare.

Kort före denna träffning hade i konungens läger infunnit sig prins *Maximilian Emanuel af Würtemberg*, hvilken fattat så stor beundran för Carl XII, att han, ehuru blott 14 år gammal, nödvändigt ville komma i hans tjenst. Med sin slägts samtycke fick han ock resa till Polen och uppsöka den svenske konungen, till hvilken han framstälde sin önskan att under hans ledning få öfva sig i krigskonsten. »Godt», svarade Carl, »jag skall uppfostra er efter mitt sinne», och så lät han den unge prinsen, ehuru trött af resan, genast stiga till häst och med konungen göra en lång ridt genom de särskilda qvarteren. Prinsen höll raskt ut, och från den stunden fattade konungen mycket tycke för honom. Då würtembergska sändebudet anmärkte, att en så ung herre väl borde hafva en egen hofmästare att vårda och se om honom, svarade Carl leende: »Jag vill sjelf vara hans hofmästare.» Sedermera egnade han honom ock långt mera omsorg än åt någon annan. »Lille prinsen», såsom han af soldaterna kallades, gjorde sig ock genom sin hurtighet och vänlighet allmänt omtyckt. I träffningen vid Pultusk, den första strid hvari han deltog, var han en bland de främste, som trängde in i staden, der han jagade efter en fiendtlig dragon. När denne såg sin förföljare vara så ung, vände han sig om och sade: »Hvad pojke, vill också du redan börja taga lifvet af menniskor.» Prinsen svarade med en värjstöt, men fick under striden ett styng genom rocken och ett i stöfveln. Dock lyckades han till slut ränna värjan genom sin motståndare, hvarefter han red till konungen, som berömde honom mycket för det mod han visat. Sedermera syntes »lille prinsen» alltid vid konungens sida och mellan båda uppstod

ett förtroligt vänskapsförhållande, erinrande om de forne nordiska kämparnes fostbrödralag [1]).

Under tiden hade nya öfverläggningar hållits af de polske stormännen. Kardinal Radziejowsky, som fortfarande var Carl XII:s inflytelserikaste anhängare i Polen, hade i Januari 1703 förklarat sig ej våga enligt hans önskan utlysa en riksdag, men i stället kallade han den 15 Februari senatorerne och andra polska stormän att samlas i Warschau den 27 Mars, för att öfverlägga om Polens förhållande till sin egen och till den svenske konungen. För att motverka detta steg utlyste konung August ett möte af hela polska adeln att den 26 Mars hållas i Marienburg inom polska Preussen. Der infunno sig ock de fleste bland senatorerne och den högre adeln, hvaremot mötet i Warschau var föga talrikt besökt och, utom kardinalen, voro grefvarne Sapieha och Leczinski de ende af någon betydenhet som der sammanträdde, hvarföre kardinalen ock fann sig föranlåten uppskjuta detta möte. I Marienburg åter visade sig stämningen mot svenskarne alltmera fiendtlig. Kronfältherren *Hieronymus Lubomirski* uppmanade hvarje polsk adelsman att gripa till vapen, och sändebud från polska kronhären försäkrade konung August om dess trohet. Enhälligt fattades ock det beslut att hela adelsuppbådet skulle kallas i vapen samt alla, som visade sig vara svenske konungens anhängare, förklaras förrädare mot fäderneslandet och deras egendomar indragas. Man beslöt dock tillika att ännu en gång genom en beskickning söka tillvägabringa fred.

I spetsen för denna beskickning ställdes woiwoden af Masovien *Morsztyn*, hvilken med ett ganska lysande följe den 26 April infann sig i Praga, dit Carl återvändt efter utflykten till Pultusk. Denna nya beskickning undvek sorgfälligt allt hvad som kunde finnas stötande eller hotande, hvarigenom man redan funnit att man ej kunde inverka på Carl XII, samt framhöll i stället hofsamt och värdigt polska republikens benägenhet för fred, utan att den dock ville öfvergifva sin konung, hvarvid Morsztyn ock erinrade, huru det vore hvarje krönt regents pligt att tillse, det folken ej finge gifva föredömen af lättsinne och ostadighet i sin trohet mot öfverheten. Konung Carl förnyade icke nu så bestämdt som förut sin fordran att August skulle afsättas. Rafael Leczinski hade rådt honom att icke genom sådan fordran reta polackarnes stolthet och väcka deras deltagande för August, utan i stället oaflåtligt förfölja denne och jaga honom ur Polen, då polackarne nog skulle sjelfmant afsätta honom. Detta råd följdes och Carl åtnöjde sig nu att förklara, det han, så snart en i laga ordning utlyst allmän polsk riksdag sammanträdt, vore villig höra och fästa behörigt afseende å allt hvad till vinnande af säker vänskap båda rikena emellan kunde blifva föreslaget, men hvarje underhandling, som icke stödde sig på en allmän riksdags beslut, afslog han såsom icke lemnande nöjaktig säkerhet.

[1]) *Fryxell*, Berättelser, XXI: 223.

Med detta svar fick den polska beskickningen nöja sig, och fiendtligheterna fortsattes. Redan den 24 April hade svenska hufvudstyrkan uppbrutit från Praga för att längs Weichseln tåga mot Thorn, nu Augusts vigtigaste stödjepunkt, dit konung Carl med svenska hären anlände den 15 Maj. Artilleriet hade jemte 2,000 man fotfolk blifvit forsladt på floden. Besättningen utgjordes af 6,000 man sachsiskt fotfolk under general *Röbels* och generallöjtnant *Kanitz'* befäl. Staden inneslöts både på högra och venstra Weichselstranden, och för att underhålla förbindelsen mellan båda stränderna slogos två broar öfver förankrade fartyg, hvilka fulländades den 22 Maj. Redan den 14 Maj hade *Rehnsköld* med sina trupper uppbrutit från Lenczica, för att från södra sidan betäcka Thorns belägring, och i slutet af Maj sändes generalmajor *Ridderhjelm* med omkring 5,000 man att på östra sidan skydda de belägrande och hindra fiendtliga ströfpartiers närmande. Den 3 Juni skickades *Stenbock* till Danzig för att börja underhandlingar med denna rika handelsstad samt att mottaga det belägringsartilleri, som väntades från Riga och Carlskrona.

Vid svenska härens annalkande till Thorn hade konung August begifvit sig öfver Marienburg och Elbing till Warschau för att öfvervara den riksdag han låtit utlysa i Lublin. Hans trupper samlades åter i Pultusk, till ett antal af 5,000 sachsare, 6,000 litauer och 3,000 af polska kronohären, hvilka snart började oroa Ridderhjelms styrka, som stod vid Strassburg vid Drewenzfloden, nordost om Thorn. Ridderhjelm utsände derföre flera smärre afdelningar för att hålla dem tillbaka. En sådan af 500 man under öfverstelöjtnant *Hans Mörner* slog vid Osiek en sachsisk trupp af ungefär lika styrka på flykten den 19 Juni och en annan af 1,000 man under generalmajor *Carl Nieroth* träffade den 25 Juni vid Sierpe en polsk styrka af 3,000 man under general *Potockis* befäl, hvilken dock utan strid drog sig undan. Ett tredje fiendtligt parti blef slaget nära Strassburg. Den 29 Juli anföll *Lubomirski* med 6,000 man en framskjuten svensk afdelning af endast 360 man under majoren *Carl Gustaf Creutz*, men Creutz hvarken gaf sig eller flydde, utan kämpade modigt mot den så oerhördt öfverlägsna fienden, till dess Nieroth med 1,000 man rytteri kom till hans undsättning och slog den polska styrkan på flykten.

I början af Augusti uppbröto sachsiske fältmarskalken *Steinau* och furst *Wisniowiecki* från Warschau med 10,000 man och tågade hastigt längs Weichselns södra strand för att undsätta Thorn. Planen var att öfverrumpla den svaga svenska styrka af endast två regementen, som inneslöt Thorn från denna sida, bränna de af svenskarna uppförda broarna samt öfver den vid staden befintliga bron, som ännu innehades af besättningen, draga till sig denna; men kung Carl, som i tid fått kännedom om detta företag, skickade genast förstärkning till sina trupper å södra stranden, så att Steinau fann för godt att vända om. Wisniowiecki åter ryckte mot Rehnsköld, som då låg vid Wilkowo öster om Posen och sökte öfverfalla honom; men då han den 25 Augusti

erfor att Rehnsköld brutit upp och närmade sig med hela sin styrka, skyndade Wisniowiecki tillbaka öfver Wartha-floden.

Stenbock hade emellertid mottagit belägringsartilleriet och 4,000 man ännu oöfvadt manskap, som blifvit landsatt vid Oliwa strax norr om Danzig. Efter att hafva tågat landvägen förbi denna stad till Dirschau vid Weichseln, inskeppade han der folket och artilleriet på pråmar och gick så uppför floden samt kom lyckligen till svenska lägret vid Thorn den 25 Augusti. Efter denna förstärkning räknade svenska hären i Polen 28,600 man, af hvilka 17,800 stodo under konungens befäl vid Thorn och 8,800 under Rehnskölds mellan Posen och Thorn. Nu kunde ock belägringen börja på allvar. Den 10 September öppnades löpgrafvarne och den 14 började bombarderingen från 5 batterier med 42 kanoner och mörsare; men redan den 16 lät konungen inställa densamma för att skona stadens fredliga invånare. Då emellertid besättningen fortfarande vägrade att gifva sig, begynte bombarderingen å nyo den 29 September, och den 3 Oktober måste besättningen, som nu hopsmält till 1,900 tjenstbare, gifva sig fången. Dessutom föllo i svenskarnes händer 96 kanoner, 9 mörsare, 30 fältslangor, 800 centner krut, 8,000 musköter, stora förråd af alla slag samt allt silfver som från kringliggande trakter blifvit infördt i staden, hvilken ålades en brandskatt af 100,000 rdr. Fästningsverken nedrefvos, emedan konungen ej ville splittra sin styrka genom att i staden inlägga en besättning. Under tiden hade äfven Posen blifvit taget den 6 September genom öfverrumpling af 700 man från Rehnskölds här under generalmajor *Mardefelts* befäl.

Efter Thorns öfvergång låg svenska hären der i läger ytterligare en månad, hvarunder en stor del af adeln i vestra Polen slöt sig till svenska partiet. Den 4 November afsändes artilleriet, jemte alla sjuke och fångar, under Stenbocks befäl på pråmar till Danzig, der schoutbynachten (konteramiralen) *Clas Sparre* låg med en eskader af 8 krigs- och 12 transportfartyg, för att öfverföra fångarne och de sjuke till Sverige under en eskort af 2,000 man fotfolk. Den 27 November afgick eskadern från Danzig, men råkade på höjden af Gotland ut för en sådan storm, att den skingrades och måste dels söka hamn vid Carlskrona, Dalarö, Libau och Pillau, dels återvända till Danzig.

Den 11 November uppbröt hären från lägret vid Thorn, hvarefter den förlades i vinterqvarter inom polska Preussen vid nedra Weichseln. Konungen tog sitt högqvarter i klostret Topolno 5 mil från Thorn, der äfven liftrupperne förlades. Rehnsköld stod vid Leckno nära Gnesen. Woiwodskapen Sieradz och Lenczica förklarade sig nu för svenskarne, och staden Elbing nära Weichselns östra utlopp tvangs att intaga svensk besättning. Den 22 December flyttade konungen sitt högqvarter till Heilsberg, ungefär 6 mil söder om Königsberg, samt stannade sedermera der nära ett halft år. Rehnsköld drog mot slutet af året från Leckno öfver Kalisch till Sieradz, der han gick i vinterqvarter.

Konung August, som i Juni hållit riksdag i Lublin och i Novem-

ber ett möte i Jaworow, drog i början af December derifrån till Krakau, der han qvarlemnade en sachsisk besättning af omkring 5,000 man, samt skyndade sedermera till Kur-Sachsen för att skaffa tillgångar till nästa års fälttåg.

I *Kurland* hade äfven under detta år en mängd smärre strider förefallit mellan svenskarne under generalmajor *Stuart* och Oginskis folk vid Samogitiens gränser. Då Stuart i medlet af Mars fått veta, att en rysk styrka af 3,000 man på Oginskis uppmaning anryckte mot staden Birzen, sände han öfversten *Adam Ludvig Lewenhaupt* för att söka förekomma ryssarne; men då Lewenhaupt den 17 Mars kom i närheten af staden och erfor att ryssarne redan der inryckt, tågade han tillbaka längs Mühsflodens vestra strand i riktning åt Mitau. Sedan han på morgonen den 19 Mars med sina 1,300 man och 7 kanoner tågat från Salaty norr ut, fann han vid byn Schagarini vägen stängd af 4,000 litauer och 2,500 ryssar, de senare uppstälda inom en vagnborg med litauerne på flyglarne. Lewenhaupt anföll dock modigt den femdubbelt öfverlägsna fienden, slog den på flykten och återkom öfver Bauske lyckligen till Mitau. För denna modiga bragd, hvarmed Lewenhaupt grundlade sitt krigarerykte, blef han genast af konungen befordrad till generalmajor och, då Stuart någon tid derefter måste aflägsna sig från krigsskådeplatsen för att vårda sin helsa, erhöll Lewenhaupt öfverbefälet i Kurland.

Under dessa krigsrörelser hade underhandlingarna mellan konung August och polska adeln icke hvilat. Han hade utlyst en riksdag i Lublin, som öppnades den 19 Juni och hvarunder hans anhängare visade sig särdeles ifriga. De yrkade ingenting mindre än krigsförklaring mot Sverige, förbund med czaren, bröderne Sapiehas dömande från lif, ära och gods, kardinal Radziejowskys afsättning och sachsarnes upptagande i republikens tjenst. Det var ock god utsigt att dessa fordringar skulle bifallas, emedan riksdagens flertal hörde till Augusts parti och kardinalen samt andra motpartiets mest framstående män icke infunnit sig. Man tog ock för afgjordt att kardinalen ej skulle våga inställa sig hos en församling, der han hade så många fiender; men kardinalen var icke den som lät skrämma sig. Emot allas förmodan kom han till riksdagen och ehuru han i början möttes med mycken köld samt äfven med hotelser, förstod han dock efter hand åtminstone till en del återvinna sitt inflytande och lyckades utverka, att hvarken krigsförklaringen, förbundet med czaren eller sachsarnes införlifvande med kronhären bifölls, ännu mindre hans egen afsättning. Deremot öfverenskom man, att polska kronhären skulle uppbådas till en styrka af 36,000 man och den litauiska till 12,000 samt att konung Carl skulle affordras en bestämd förklaring inom sex veckors tid, om han ville ingå fred eller låta det komma till öppet krig med polska riket. I senare fallet berättigades konung August att anlita utländska makter om hjelp. Det af en främmande regent väckta förslaget om hans afsättande förkastades och skulle aldrig mera få till pröfning upptagas.

Riksdagen i Lublin hade sålunda på det hela utfallit fördelaktigt för konung August, om också icke i den omfattning som han och hans ifrigaste anhängare önskat. Åtskilliga frön till oenighet och missnöje hade dock der blifvit utsådda, hvilka i framtiden buro för August ganska menliga frukter. Kardinal Radziejowsky hade genom det frånstötande mottagande, han af konungen rönt, funnit sig så förnärmad, att han nu var hans fiende mer än någonsin. Kronfältherrn Lubomirski, Benedikt Sapiehas svärson, var förbittrad öfver förföljelserna mot slägten Sapieha och hade svurit att aldrig mer draga sin sabel för konung August. Bröderne Sapieha hade fått sig förelagd en tidrymd af sex veckor för att återvända till sina pligter såsom goda polackar, i hvilket fall det förflutna ej skulle dem tillräknas, och sedan denna tidrymd förflutit, hade August bortgifvit deras embeten åt andra, så att furst *Michael Wisniowiecki* blifvit litauisk storfältherre efter Johan Casimir Sapieha och *Pociej* litauisk storskattmästare efter Benedikt, hvilket väckt mycket missnöje hos grefve Oginski, som räknat på att blifva Litauens storfältherre. De vigtigaste följderna hade dock den förbittring, som uppstått hos Stor-Polens adel deröfver, att dess ombud blifvit från riksdagen afvisade, emedan de ej blifvit af Stor-Polens landtdag behörigen valde och befullmäktigade.

Inom Stor-Polen hade August länge haft sina inflytelserikaste fiender. Kardinal *Radziejowsky* var erkebiskop i Gnesen, hvilket gaf honom företrädesvis inflytande inom Stor-Polen, ehuru han, såsom rikets främste kyrkofurste och närmaste man näst konungen, kunde utöfva en betydande inverkan äfven på de öfriga delarna af riket. Slägten Leczinski, en af de mest ansedda inom Stor-Polen, hade ock från början förklarat sig mot August.

Rafael Leczinski, polska rikets storskattmästare, var en af dess mest framstående män. Reslig och vördnadsbjudande till sitt yttre, egde han ganska utmärkta själsegenskaper, skarpt förstånd, ovanlig arbetsförmåga, stor fyndighet på utvägar, en aldrig svikande rådighet i faran, vidsträckta kunskaper och rastlös verksamhetsbegär. Han hade haft vigtigaste andelen i det fördrag, hvarigenom Polen förband sig medverka till Wiens befrielse från turkarne, hvilket ock på ett för Polen så hedrande sätt verkståldes af Johan Sobieski 1683. Sedermera hade han beklädt det ena vigtiga embetet efter det andra, varit voivod af Kalisch, så af Posen, så befälhafvare öfver Stor-Polens adelsuppbåd, så polsk ambassadör hos turkarne och var nu slutligen rikets storskattmästare. Ifrig förfäktare af polska adelns rättigheter, hade han blifvit Augusts fiende, sedan han fått spaning om att denne sökte genom förbund med litauiska småadeln tillvägabringa en förändring i regeringssättet och tillskansa sig enväldet. Han hade lyckats förskaffa sig bevis härå, dem han framlade för Stor-Polens adel, och då August drog sachsiska trupper till Polen för att infalla i Lifland, misstänkte Rafael Leczinski genast hufvudafsigten härmed vara, att dessa trupper skulle förhjelpa konungen till enväldet. Han hade derför slutit sig till

Carl XII och biträdt dennes plan att afsätta August. Carl XII hyste ock för honom större förtroende än för någon af de öfrige polske stormännen, som tillhörde det svenska partiet. Rafael Leczinski afled dock innan han fick taga någon verksammare del i Augusts afsättning; men hans son, *Stanislaus Leczinski*, voivód af Posen, hade ärft faderns tänkesätt och visade sig genast villig att biträda kardinalens planer. Gemensamt bildade de, skickligt begagnande den storpolska adelns förtrytelse öfver tilldragelserna vid riksdagen i Lublin under sommaren 1703, i voivodskapen Posen och Kalisch en konfederation, riktad emot konung August och dennes anhängare.

I förtrytelsen häröfver lät August sina trupper härja en mängd egendomar, tillhöriga kardinalen och hans vänner; men härigenom blef fiendskapen än mera oförsonlig. Kardinalen besökte konung Carl och efter öfverläggningen dem emellan fick *Rehnsköld* befallning att med sina trupper skydda konfederationen. Han jagade också bort både sachsare och litauer samt intog Stor-Polens förnämsta stad och fästning Posen, hvarigenom konfederationen fick en fast stödjepunkt och betydligt tilltog i styrka. För öfrigt förstod han att genom sitt angenäma umgängessätt göra sig omtyckt och bidrog härigenom icke så litet att förmå konfederationen till en närmare förbindelse med svenskarne, hvarvid han hade god hjelp af förre svenske ministern i Polen *Wachschlager*, hvilken konung Carl gifvit honom till biträde och som väl visste huru polackarne borde behandlas. Konungen utfärdade ock nu en kungörelse, i hvilken han lofvade konfederationen sitt beskydd, så väl som alla dem inom de öfriga polska landskapen, hvilka ville med denna konfederation bidraga till »den polska frihetens återupprättande».

Äfven riksdagen i Lublin hade gjort Carl XII fredsanbud. En deputation hade blifvit utsedd, för hvilken voivoden Morsztyn åter stod i spetsen, med uppdrag att föreslå afslutandet af en för både Sverige och Polen hedersam fred samt begära, det fullmäktige måtte utses för att inleda underhandlingar härom. Från svenska högqvarteret hade dock endast undvikande svar erhållits, och man beslöt sig derföre, å polska sidan, att i en skrifvelse af den 31 Augusti närmare angifva vilkoren. Den inleddes med en förklaring att hela republiken omfattade Augusts sak och innehöll för öfrigt förpligtelse för republiken att troget iakttaga Oliva-fredens vilkor, efter fredens afslutande från sina gränser utvisa alla främmande härar, samt förbjuda konung August afslutandet af något förbund med grannstaterna utan republikens uttryckliga begifvande, införande af främmande härar inom republikens gränser, under hvilken förevändning som helst och erbjudande af penningeunderstöd eller hjelp åt Sveriges fiender; hvarje polack, som funnes understödja Sveriges fiender, skulle straffas med ärans och frihetens förlust, och derest något af dessa vilkor öfverträddes, skulle Polen och Litauen med väpnad hand uppträda mot öfverträdaren.

Dessa vilkor voro likväl alltför litet öfverensstämmande med Carl

XII:s åsigter och erbjödo äfven alltför ringa säkerhet för uppfyllandet att kunna af honom godkännas. De blefvo också afböjda, och polska republikens ombud hade således nu att se sig om efter stöd hos någon främmande makt, som genom sin bemedling kunde inverka på den svenske konungen. Englands, Hollands och Österrikes ombud voro visserligen härtill villiga, men dessa makter kunde icke gifva Polen någon direkt hjelp och deras föregående bemedlingsförsök hade föga uträttat. Man beslöt derföre nu vända sig till Danmark, hvilket genom ett hotande fredsbrott möjligen skulle kunna kraftigare inverka på konung Carl, och man fann ock här ett villigt tillmötesgående; men Danmark var dock alltför aflägset och ej så rustadt, att det kunde lemna någon snar hjelp, hvilken nu så väl behöfdes, och man fann slutligen ingen annan utväg återstå än att inlåta sig med czaren, hvaremot August icke hyste någon betänklighet, men de polska ombuden så mycket mera.

Redan under riksdagen i Lublin hade August föreslagit czaren ett närmare förbund, och till svar å detta förslag hade från czaren kommit en skrifvelse till »statens förnämste män» (p r o c e r e s r e i p u b l i c æ), i hvilken czaren framstälde sig såsom beskyddare för den genom missnöjde orostiftare ansatte August samt förklarade sig beredd att komma honom till hjelp och »som en verkligt kristen monark försvara hans tron». Czarens sändebud Dolgorukow erbjöd ock, å sin herres vägnar, 12,000 man ryska hjelptrupper och några millioner rubel såsom lån åt polska republiken; men detta anbud afböjdes till följd af de då pågående fredsunderhandlingarna med Carl XII. August skickade dock i största hemlighet tvänne ombud att fortsätta underhandlingarna med czaren; men hemligheten röjdes, och Englands, Hollands och Österrikes sändebud arbetade ifrigt emot ett närmare förbund mellan August och czaren, hvarigenom freden mellan August och Carl komme att fördröjas. Ännu mindre voro polackarne sjelfve böjde för ett sådant förbund, hvarigenom man stälde sig i beroende af czaren.

Genom Patkuls nitiska bemödanden, hvilken, nu i rysk tjenst, förde de hemliga underhandlingarna mellan August och czaren, kom likväl ett sådant förbund slutligen till stånd, och fördraget derom undertecknades af August i Warschau den 3 Oktober (13 Oktober nya stilen). I detta fördrag förpligtade sig czaren att ställa till konung Augusts förfogande 12,000 man godt fotfolk, jemte artilleri och nödig tross. Öfver dessa trupper skulle konungen hafva högsta befälet, men deras underhåll bekostas af czaren. Till konungen skulle genast utbetalas 300,000 rubel och sedermera 200,000 årligen intill krigets slut. Den litauiska hären, på czarens bekostnad ökad till 14,000 man, skulle tillika med 10,000 man ryskt fotfolk utgöra en särskild här, och konungen af Polen äfven öfver denna styrka föra högsta befälet. Dessutom erbjöd czaren understöd af kosack-hetmannen Mazeppa, som hade 60,000 kosacker under sin lydnad, samt ansvarade för att kosacköfversten Palej icke skulle med de 25,000 man han hade under sitt befäl, före-

taga någon fiendtlighet mot polske konungen. Den sachsiska hären skulle ökas till 10,000 man fotfolk och 8,000 ryttare samt för underhållskostnader en gemensam kassa bestämmas, hvilken skulle stå under czarens och en kunglig ministers kontroll. Krigsföretagen i Polen skulle ledas af konung August och vid Dünafloden af czaren. Tills vidare skulle emellertid fördraget hållas hemligt och ett annat, som kunde offentliggöras, för syns skull upprättas mellan båda monarkerne.

Fördraget hölls också ytterst hemligt för polackarne och genast efter dess afslutande reste Patkul från Warschau, men August sökte likväl efter hand göra de polska stormän, som stodo på hans sida, mera benägna för ett förbund med Ryssland, och ryska penningar sparades härvid icke såsom öfvertalningsmedel [1]).

För den närmaste tiden hade dock August föga nytta af detta förbund. Sedan Carl några dagar efter dess afslutande intagit Thorn, slöto sig flere voivodskap ej blott inom Stor-Polen, utan äfven i Masovien och polska Preussen, till den ingångna konfederationen. Äfven Oginski, Potocki och några andra polska stormän, som dittills stått på Augusts sida, visade sig nu villige att öfvergifva honom, om Carl ville försäkra dem om några fördelar. Stenbock gjorde ock vid denna tid besök hos åtskilliga inflytelserika polackar och sparade icke på vängåfvor, hvilka Elbing och andra polska städer, dem man afpressade betydande summor såsom brandskatt, fingo betala.

Härefter tyckte Carl sig åter kunna mera oförtäckt framträda med sitt afsättningsförslag samt uppmanade i öppet bref till polska republiken af den 13 December 1703 de polska ständerna att till sin konung välja prins Jakob Sobieski, hvilken Carl ville med all sin makt skydda, till dess han komme i lugn besittning af Polens tron. Förgäfves gjorde Englands, Hollands och Österrikes sändebud det ena försöket efter det andra att förmå konung Carl till afstående från denna föresats att gifva Polen en ny konung, och lika fåfänga voro Pipers enträgna föreställningar, att han måtte ingå fred med August och sedermera med all sin makt vända sig mot czaren, som under tiden gjort allt flera framsteg inom de svenska östersjö-besittningarna. Carl stod fast vid sin förklaring att han ej kunde förlita sig på Polen, så länge August var dess konung, och att först, när han på dess tron hade en pålitlig bundsförvandt, ville han vända sig mot Ryssland.

Jemte dessa bevis på orubbligheten i sina föresatser gaf Carl äfven vid denna tid flera sådana på sin outtröttlighet och sitt förakt för faran. En gång i November 1703 begaf han sig, endast åtföljd af sex till åtta personer, från trakten af Thorn ända till Rehnskölds långt ner i Stor-Polen stående här. Så snart hästen tröttnade togs en annan mot god betalning i närmaste bondgård, och så fortsattes ridten i två dagar utan hvila eller afbrott genom ett land, uppfyldt af fiendtliga

[1]) Jfr *Xaver Liske*, Öfversigt af den polska litteraturen, med särskildt afseende på den svenska historien, i Historiskt Bibliotek, utgifvet af *Carl Silfverstolpe*. Stockholm 1877. I: 338—350.

ströfpartier. Den ene efter den andre af konungens följeslagare tröttnade, så att han slutligen hade endast sin kammarpage Klinckowström qvar. Sedan han uppgjort med Rehnsköld hvad som varit anledningen till denna våldsamma ridt, vände han följande dagen om och kom så, efter en lika häftig ridt, lyckligen tillbaka till sitt högqvarter.

I krigsöfningarna derstädes deltog konungen med mycken ifver, och äfven de voro ofta rätt äfventyrliga. Vid ett tillfälle hölls en låtsad strid mellan två rytteriskaror, den ena anförd af konungen och den andra af hans kammarherre och stallmästare *Axel Hård,* en yngre broder till Carl XI:s stallmästare Gustaf Hård och sjelf Carl XII:s lärare i ridkonsten samt hans trogne följeslagare i hans vådliga ridter, jagter och krigsföretag. Vid Narwa hade han hjelpt Carl upp ur träsket, hvari hans häst fastnat, såsom vi förut berättat. Vid öfvergången af Dünafloden hade han blifvit sårad vid konungens sida, der hans vanliga plats var. Nu anföllo de med hvar sin skara hvarandra, flitigt aflossande sina med löst krut laddade pistoler. Hård trängde igenom konungens trupp och kom sedermera bakom honom för att söka taga honom till fånga. »Om jag nu vore fiende», ropade han, »hvad skulle ers maj:t då göra?» — »Jo, så här», svarade konungen, i det han vände sig om och mot Hård afsköt sin nyss laddade pistol; men i brådskan hade han glömt uttaga laddstocken, och Hård sjönk dödligt sårad till marken. Carl, som ända från barndomen fattat för Hård en synnerlig tillgifvenhet, var nu utom sig af sorg. Två dagar derefter afled Hård, sedan han, tålig och undergifven, sökt trösta den djupt sörjande konungen. Denne förblef långt efteråt mer än vanligt sluten och dyster, och han skall sedermera fastat hvarje årsdag af denna olyckshändelse [1]).

Under vinterqvarteret i Heilsberg kom det allvarsamt i fråga att genom Danzigs eröfrande vinna rika tillgångar, säker vapenplats och tryggad förbindelse med Sverige; men båda sjömakterna lade sig ifrigt emot ett sådant tilltag, och det stannade vid att Danzig fick betala en brandskatt och en fordran, hvilken svenska slägten Gyllenstierna haft hos staden ända sedan Carl VIII:s tid, men först nu utfick. Tillika måste staden formligen uppsäga August all tro och lydnad.

För öfrigt började vid denna tid svenskarnes förfarande blifva allt hårdare mot invånarne i de delar af Polen, som ej ville förklara sig mot August. Genom hvarjehanda utpressningar förskaffades åt svenska trupperna rik förplägning och krigskassan blef så riktad, att ett regemente fotfolk om 1,200 man samt fyra regementen dragoner om 600 man hvartdera kunde värfvas, hvarigenom svenska hären förstärktes med 3,600 man; men icke bidrog detta förfarande att göra svenskarne omtyckta i det land, hvars frihet de hettes försvara.

---

[1]) Jfr *Fryxell,* Berättelser. XXI: 238.

Polska kriget 1704.

I December 1703 hade kardinal Radziejowsky utlyst en riksdag att hållas i Warschau under loppet af Januari 1704, »för att skaffa fred med konungen af Sverige, hvilken förklarat sig icke vilja underhandla med konung August utan med republiken Polen». Voivoder och senatorer infunno sig talrikt, synnerligast från Stor-Polen, der de fleste bland adeln redan öppet förklarat sig mot August samt tagit svenskarnes parti och, såsom temligen allmänt påstods, äfven deras penningar. Generalmajoren *Arvid Horn* hade, jemte *Wachschlager*, blifvit i början af Januari sänd till Warschau för att vid riksdagen föra konung Carls talan. Hos honom anmälde sig flere af de polske herrarne för att få del af de svenska vängåfvorna, men konungen förbjöd honom utdela sådana åt andra än dem som redan genom trogna och vigtiga tjenster gjort sig förtjenta deraf.

Den andra Februari inlemnade Horn till riksdagen en skrift, hvari han förklarade att hans konung icke ansåg sig kunna tryggt underhandla med polska republiken, innan dess frihet vore fullt återstäld, hvarföre konung August framför allt måste afsättas, hvilket konung Carl hoppades riksdagen så mycket hellre skulle göra, som man kunde med ovedersägliga bevis styrka, att August mot polska staten hyst ganska förderfliga afsigter. Då riksdagen önskade få se dessa bevis, inlemnade Horn följande dagen några utdrag ur de bref som under vintern 1702 blifvit tagna från Vitzthum vid dennes beskickningsresa. De innehöllo åtskilliga föga fördelaktiga uttryck om polska folket i allmänhet, jemte antydande af planer till Polens styckning. Då de i församlingen samt af kardinalen och svenskarnes öfrige anhängare försågos med åtskilliga för konung August föga fördelaktiga anmärkningar, råkade alla närvarande i stor förbittring, och genast beslöts att uppsäga August tro och lydnad, hvarom en utförlig skrift uppsattes och blef den 6 Februari underteckuad.

Förbittringen mot August ökades ytterligare derigenom, att han vid denna tid lät fängsla prinsarne Jakob oeh Konstantin, konung Johan Sobieskis äldste och yngste söner. Den förre hade ända från Augusts val till Polens konung stått till honom i ett fiendtligt förhållande och hade äfven af Carl XII blifvit föreslagen till konung i hans ställe. Då han ej inom Polen ansåg sig säker för Augusts förföljelser, hade han tagit sin tillflykt till det österrikiska Schlesien, men på Patkuls inrådan lät August en sachsisk trupp inrycka på det främmande området och gripa de båda prinsarne, hvilka fördes först till Leipzig och sedermera höllos fångne i sachsiska fästningen Königstein.

Ännu återstod dock den medlerste af bröderna, prins *Alexander Sobieski*, en allmänt aktad man, till hvilken polackarne hyste långt mera förtroende än till äldste brodern; men han hade föga förtroende för dem tillbaka och kunde hvarken af Carl XII:s eller den i Warschau

församlade riksdagens flera gånger förnyade uppmaningar förmås att mottaga polska kronan samt reste slutligen till Breslau i Schlesien, för att tydligen tillkännagifva att han ej ville ifrågakomma vid det förestående konungavalet.

Medan han afsattes i Warschau, höll August i Sandomir möte med en annan del af Polens adel, vid hvilket möte 36 senatorer och 134 ombud för åtskilliga polska landsdelar infunnit sig. Der fattades ett helt annat beslut — att August borde försvaras samt Radziejowsky och hans anhängare förklaras för landsförrädare. Dessa blefvo ock tvehogse, emedan större delen af riket ännu tycktes stå på Augusts sida, hvarföre också afsättningsbeslutets offentliga förkunnande uppsköts från den ena veckan till den andra. Nu förlorade Carl tålamodet och fordrade att polska kronan ofördröjligen skulle förklaras ledig, samt hotade med brandskatter och inqvarteringar alla, som sträfvade deremot. Först sedan ny konung var vald, kunde fred med Sverige erhållas, och då ville han äfven understödja polackarne med $^1/_2$ million rdr. Tillika blef svenska besättningen i Warschau betydligen förstärkt för att skrämma riksdagen, och så utfärdade denna i slutet af April en offentlig kungörelse, att August vore afsatt och att ny konung skulle med det snaraste väljas.

Kardinalen önskade att någon utländsk furste måtte härvid komma i fråga, hvilket skulle inom Polen väcka mindre afund, än om en inhemsk ädling valdes; men Carl ville bestämdt hafva en infödd polack vald, och härom uppstodo skarpa ordvexlingar mellan Horn och kardinalen. Slutligen lät dock denne beqväma sig att uppräkna åtskilliga, som kunde vid valtillfället föreslås, samt skall dervid yttrat, att kronfältherren *Lubomirski* vore den mäktigaste, storkanslern i Litauen furst *Radziwill* den rikaste, voivoden i Sieradz *Johan Pienazek* den klokaste, och voivoden i Posen *Stanislaus Leczinski* den hederligaste. För denne sistnämnde förklarade sig Carl.

Stanislaus Leczinski var vid denna tid 27 år gammal, af ett ädelt, behagligt yttre, ett värdigt, allvarligt väsende, redbar, öppenhjertig, godsint, modig och härdad, kunskapsrik, belefvad och företagsam, men dock ifrigare att inleda än att genomdrifva ett företag, ty viljekraft och ihärdighet voro två väsentliga egenskaper som felades honom. Han hade i Mars 1704 infunnit sig hos Carl XII, för att inhemta hans tanke rörande fredsverket och få penningar att vinna kronohären, af hvilken dittills endast 9 kompanier förklarat sig mot August. Under detta besök hade han så vunnit konungens förtroende, att denne sagt sig ej känna någon polack, som så förenade alla egenskaper, hvilka fordrades för att sammanhålla den söndrade republiken, och vid afskedet hade Carl lofvat att alltid förblifva Stanislai vän.

Arvid Horn fick nu befallning att vid konungavalet arbeta för Stanislaus Leczinski, men ehuru hvarken Horn eller Stanislaus sjelf sparade på penningar och löften, mötte detta val dock flera svårigheter. Kronfältherren *Lubomirski* var en ganska mäktig och inflytelserik

medtäflare, som öfvergifvit August endast för att få efterträda honom och nu fann sig högeligen förnärmad, om han skulle få vika för en yngre, som hvarken i makt, rikedomar eller höga förbindelser var honom vuxen och således endast hade Carl XII:s vilja och vapen att stödja sig vid. Äfven kardinal Radziejowsky trädde på Lubomirskis sida och med dem förenade sig större delen af högadeln, hvaremot den lägre adeln, med en grefve *Gembicki* i spetsen, visade sig mera villig att rätta sig efter konung Carls önskan.

Enligt lag och gammal häfd skulle polska kyrkans öfverhufvud föra ordet vid val af Polens konung; men kardinal Radziejowsky undandrog sig, under hvarjehanda undflykter, att vara närvarande vid det till den 2 Juli 1704 utsatta konungavalet. Liknande undskyllningar gjordes äfven af de flesta bland den vid riksdagen närvarande högadeln, och vid sammankomsten å valfältet strax vester om Warschau var ingen voivod närvarande och ingen af det högre presterskapet, utom biskopen i Posen Svienicki, samt ingen högre embetsman, utom litauiske storskattmästaren Benedikt Sapieha, så att den egentliga valberättigade församlingen utgjordes af några kastellaner samt ett temligen betydligt antal ombud för den lägre adeln, hvarförutan en stor skara icke valberättigade strömmat ditut. Vid sidan af valfältet stodo 300 svenska dragoner och 500 man svenskt fotfolk för ordningens upprätthållande. Dessutom hade Horn och Wachschlager der infunnit sig, åtföljde af en ansenlig mängd svenske officerare och deras tjenare. Riksdagsmarskalken *Bronicz*, som i kardinalens frånvaro förde ordet under valförrättningen, yrkade dess uppskjutande, då hvarken rikserkebiskopen, kronfältherrn, eller någon af voivoderne infunnit sig; men Horn fordrade, att valet det oaktadt borde företagas, och man beslöt att genom en beskickning inbjuda de i Warschau varande höge embetsmännen att inställa sig. Det skedde dock endast af Stanislaus Leczinski, som åtföljdes af en mängd slägtingar, vänner och underhafvande; men tilllika infunno sig äfven några ombud från Podlachien, och en af dessa, Jeruzalski, protesterade ifrigare och högljuddare än någon annan mot valets företagande. Med honom instämde riksdagsmarskalken, som, för att göra sig hörd, stötte marskalksstafven så hårdt mot marken, att den bröts af, hvilket ansågs för ett olyckligt förebud. Biskopen af Posen och Leczinskis öfrige anhängare yrkade emellertid lika ifrigt på valets företagande, och slutligen höjde en af dessa, Bronikowski, sin röst och ropade: »De stora krigsgärderna kunna vi ej längre bära, men de upphöra icke förr än konungavalet är fullbordadt. Hvarföre dröja vi då? I hela Stor-Polens namn utnämner jag, för min del, voivoden Stanislaus Leczinski till Polens konung». Härvid hördes höga rop af »Lefve konungen!» men icke mindre högljudt protesterade ombuden från Podlachien, så att Horn slutligen utbrast: »Låten oss köra bort dessa protestanter!» Man aktade ock ej på deras invändningar, utan biskopen af Posen afkunnade mötets beslut, att *Stanislaus I* blifvit vald till Polens konung. Häri instämde den närvarande folkmassan med

nya lefverop och kastade mössorna i vädret, under det svenska krigsfolket aflossade en glädjesalva.

Den nyvalde konungen sattes på en rikt utstyrd häst, hvarefter hela hopen vid fackelsken återvände till Warschau, i hvars domkyrka biskopen af Posen uttalade öfver konung Stanislaus kyrkans välsignelse, hvarefter följde nya lefverop och glädjesalvor. Carl XII:s page Klinckowström skyndade genast med underrättelse om valets utgång till sin konung, som stod i Blonie, ett par svenska mil vester om Warschau, och följande dagen redo båda konungarne hvarandra till mötes samt hade med hvarandra ett långt samtal. Konung Carl förstod ock så skrämma upp både Radziejowsky, Lubomirski och de öfrige motsträfvige woiwoderne, att de kort derefter erkände valets giltighet och Stanislai konungavärdighet.

Det dröjde dock innan denna blef erkänd inom det öfriga Polen, der det i så föga laglig form verkstälda konungavalet väckte mycken förbittring äfven i trakter, der man förut visat August föga tillgifvenhet, och det var endast alltför tydligt, att giltigheten af detta konungaval berodde allenast af svenskarnes öfvervigt inom Polen. Många bland dessa hade hoppats, att sedan Carl nu fått sin vilja fram och gifvit Polen en ny konung, skulle han derefter låta polackarne sköta sig sjelfva och vända sina vapen mot ryssarne för att befria de af dem svårt hemsökta svenska östersjölandskapen; men nu fann Carl sin heder fordra att äfven skydda den konung han låtit välja och dertill fordrades nya fälttåg i Polen.

Vid underrättelsen om den i Warschau öppnade riksdagen hade konung August skyndat från Sachsen till sina trupper i Krakau; men så snart Rehnsköld fick kunskap härom, drog han mot slutet af Februari 1704 i riktning ditåt samt följde sedermera under Mars och April månader den ständigt undanvikande konungen, för att hindra honom att företaga något mot den i Warschau samlade riksdagen, hvilket ock lyckades.

Från Sverige ankom till konungens här en förstärkning af 7,000 man nytt manskap, hvarigenom de indelta regementena blefvo fulltaliga och den svenska styrkan i Polen bragtes till 32,000 man. Efter att hafva i polska Preussen qvarlemnat generalmajor *Meijerfelt* vid Danzig med 2,200 ryttare och dragoner, jemte besättningarna i Elbing och Posen, uppbröt konungen den 12 Juni från sitt vinterqvarter i Heilsberg och tågade söderut till Blonie, der han stannade någon tid, till dess konungavalet försiggått den 2 Juli. Redan den 9 uppbröt åter svenska hären, sedan Arvid Horn med 1,200 man blifvit qvarlemnad i Warschau, och konung Carl, med omkring 18,000 man, drog söderut, för att förena sig med Rehnsköld, som då hade ungefär 11,000 man under sitt befäl. När båda närmade sig Sandomir, drog sig August undan till Jaroslaw, sedan han förstört bron öfver Weichseln vid Sandomir, der Carl inryckte den 22 Juli. Då han här fick veta att August i Jaroslaw ej hade större styrka än 3,000 sachsare, 8,000 kosacker och

12,000 ryssar, hvilka czar Peter, enligt det med August ingångna förbundet, sändt honom till hjelp och stält under Patkuls befäl, beslöt Carl der anfalla honom, gick öfver Weichseln den 27 Juli, så snart bron öfver floden blifvit åter iståndsatt, samt tågade derefter längs Sanflodens vestra strand till Jaroslaw, dit han anlände den 6 Augusti. Staden var redan ryktbar i svenska krigshistorien genom Carl Gustafs ytterst vågsamma och besvärliga återtåg derifrån under vintern 1656. Årstiden var emellertid nu vida gynsammare och, sedan underrättelse ingått, att August redan vikit undan i riktning åt Lublin samt Carl misströstade att kunna upphinna honom, fick svenska hären någon tid stanna i Jaroslaw för att indrifva brandskatter och krigsgärder af Augusts anhängare i trakten. Med samma uppdrag sändes Stenbock till Lemberg i Galizien; men Augusts dervarande kommendant, samme grefve *Galecki*, hvilken före infallet i Lifland varit sänd till Sverige för att försäkra Carl XII om Augusts fredliga tänkesätt, vägrade efterkomma uppmaningen, och Carl beslöt då att med en del af sin styrka tåga mot Lemberg.

Sedan han qvarlemnat Rehnsköld med sin styrka i Jaroslaw, uppbröt han med den öfriga hären den 22 Augusti; men då han ville öfverrumpla Lemberg, innan några kraftigare åtgärder till dess försvar hunne vidtagas, lemnade han först fotfolket och artilleriet, sedermera äfven rytteriet och trossen efter sig samt skyndade den 24 och 25 med 2,000 man dragoner framför de öfriga trupperna och kom den 26 sent på qvällen i stadens grannskap. Här råkade han vilse i en stor skog, der mörkret blef sådant, att man knappt kunde se handen framför sig. Tillika utbröt ett förfärligt åskväder, åtföljdt af hällregn, hvarunder trupperna blefvo så skingrade, att, när man slutligen anträffade en liten öppen plats i skogen och der, så godt man kunde, gjorde upp eld, konungen befans hafva knappt halfva antalet af sina drabanter hos sig. Han lät då stöta i trumpeterna för att samla den öfriga spridda styrkan samt lade sig derefter, insvept i sin kappa, på den våta marken, med hufvudet hvilande i knät på en af drabanterne och med »lille prinsen» vid sin sida. Båda sofvo snart rätt godt och hade ingen olägenhet af det våta nattlägret.

Hvilan blef dock helt kort, ty följande morgon skulle staden stormas, och dragonerne, som voro föga vane vid dylika krigsföretag, hvilka egentligen tillhörde fotfolket, skulle nu inöfvas häri, hvarvid konungen sjelf gick dem tillhanda, visade dem huru de skulle sköta handgranaterne och för öfrigt gå till väga vid den förestående stormningen. Den företogs tidigt på morgonen den 27 Augusti, då dragonerne på gifvet tecken sutto af, sprungo ned i den torra fästningsgrafven och klättrade så uppför vallarne på dess andra sida, hvarvid de klefvo på hvarandras skuldror, för att komma upp på vallens krön, der de bland den häpna besättningen kastade sina handgranater. Dessa gjorde sådan verkan, och polackarne blefvo så bestörta öfver det djerfva anfallet, att de snart togo till flykten. Sjelf var konungen, jemte lille prinsen, så-

som vanligt, med i hetaste striden. Carl Gustaf Dücker, öfverste för ett af de stormande dragon-regementena, bad honom att ej så blottställa sig samt försäkrade, att han, Dücker, nog skulle tillse, det folket gjorde sin skyldighet; men Carl svarade, att han ville vara hos sitt folk. Honom, såsom dess konung, tillkomme det främst att vaka öfver, att det fullgjorde sin pligt. Då flere andre af befälet äfven anhöllo att konungen åtminstone icke måtte sjelf deltaga i stormningen, svarade han: »Det är min pligt att stanna hos mina gossar; jag kan icke göra annorlunda». Dessa ord hördes af dragonerna och eldade dem att ännu hurtigare rusa upp för vallarne, der äfven Carl och prins Max voro bland de främste. De flyende polackarne ville från det stormade slottet öfver en bro draga sig in i staden, men konungen med sina drabanter och dragoner följde dem så tätt i spåren, att han kom in i staden på samma gång som de. Hela stormningen hade pågått föga öfver en fjerdedels timme och ej kostat svenskarne mer än 30 man döde och sårade.

Före stormningen hade konungen lofvat sina dragoner 24 timmars plundring; men när invånarne med tårar och böner ropade på förskoning, befalte han plundringens upphörande, och till stadsboernes ytterliga förvåning åtlyddes denna befallning genast af de plundrande, som uppstälde sig på torget utan att vidare på något sätt oroa invånarne. En sådan krigstukt voro de visst ej vana att finna hos sina egna landsmän. Bytet blef emellertid ganska stort, ty 140 kanoner jemte rika förråd af alla slag föllo i svenskarnes händer. Flera med guld och silfver fylda kistor hörde ock till det tagna bytet, och i brandskatt fordrade konungen 300,000 rdr, men efterskänkte dock, på Stanislai förbön, hälften af denna summa. I staden anträffades flere fångne turkar och tatarer, hvilka Carl återgaf friheten och tillstånd att få återvända hvar till sitt fädernesland. Dit medförde de ryktet om svenska konungens hjeltebragder och ädelmod, hvilket icke så litet bidrog till den beundran och vördnad, hvarmed dessa österländska folk betraktade och sedermera i nödens stund mottogo honom.

En bland de af svenskarna tagne fångarne var stadens kommendant Galecki, som gömt sig i ett kloster, men der upptäcktes och togs af Silfverhjelm, en bland Carl XII:s drabanter, hvilken han bjöd 1,000 dukater för att få slippa undan, emedan han väl visste sig vara illa anskrifven hos konungen. Silfverhjelm afslog dock gåfvan och förde mannen till Stenbock, hvilken hade särskilda anledningar att vara förbittrad på honom, emedan Galecki förut i Danzig utspridt förklenliga rykten om Stenbock samt spottat och trampat på den kungörelse Stenbock 1702 sändt till Galizien, för att uppmana dess befolkning att ställa sig på svenskarnes sida. Stenbock, hvilken det eljest visst icke felades hvarken bildning eller ridderlighet, råkade vid Galeckis åsyn i sådan häftig förbittring, att han gaf honom ett par kraftiga örfilar, utropande: »Det skall du ha för det sätt, hvarpå du behandlade min kungörelse» — en råhet, som den tiden visst icke var ovanlig, men

hvilken konung Carl allvarsamt ogillade, såsom ovärdig en svensk krigare mot en fången fiende.

Under de följande dagarna kom den öfriga hären efter till Lemberg, der den utanför staden lades i läger och fick hvila ut ett par veckor, hvarefter den åter bröt upp och drog norrut, i följd af åtskilliga obehagliga underrättelser, som kommit till svenska lägret.

En af dessa var, att ryssarne inbrutit i Lifland och först eröfrat Dorpt samt sedermera med storm tagit Narwa, för hvars undsättande Carl fyra år förut vågat så mycket och der han vunnit sin mest lysande seger. Denna stads förlust grep honom också ganska djupt, och, ehuru han, enligt sin vana, icke gaf luft åt sin harm, var han under flera dagar i ett slags feber, och något hvar trodde nu, att han genast skulle vända sig mot ryssarne; men en annan föga mindre obehaglig nyhet qvarhöll honom dock tills vidare i Polen.

Ilbud från Warschau förkunnade nemligen, att August der inryckt och förjagat den nye polske konungen. Vid underrättelsen härom sade Carl endast, att Augusts glädje ej skulle blifva långvarig, samt gjorde sig ock genast färdig att tåga till Warschau för att uppfylla sin pligt mot konung Stanislaus, uppskjutande tills vidare att uppfylla sin pligt mot sina betryckta undersåtar.

Under sitt vistande i Sachsen den föregående vintern hade August lyckats afpressa sina sachsiska ständer så dryga gärder, att han kunnat der uppsätta en ny här af nära 14,000 man, hvilken stäldes under general *Schulenburgs* befäl. Vid sommarens början hade denne öfver Oderfloden inryckt i vestra delen af polska landskapet Posen, hvarest han intagit qvarter längs schlesiska gränsen och dragit till sig några polska trupper. Konung August kunde dock ej genast förena sin styrka med Schulenburgs, emedan Rehnsköld med sin här stod emellan båda och konung Carl hotade August norrifrån. Denne ville ock invänta de 12,000 ryssar, som blifvit honom lofvade af czaren och som från Kiew skulle stöta till hans här, och dessutom hade kosackernes hetman *Mazeppa* lofvat tillföra honom 40,000 kosacker, af hvilka likväl sedermera blott en del infann sig utan Mazeppa.

Emellertid, så snart generalmajor *Johan August Meijerfelt*, som förde befälet öfver den vid Danzig förlagda svenska styrkan, fått kunskap om Schulenburgs infall i landskapet Posen, uppbröt han från Danzig den 14 Juli, för att undsätta generalmajor *Arvid Axel Marderfelt*, hvilken med en svag svensk besättning låg i staden Posen. Tåget öfver Kulm och Thorn gick likväl så långsamt, att Meijerfelt först den 11 Augusti kom till stadens närhet. Schulenburg, som fått kännedom om hans annalkande, beslöt öfverrumpla honom och drog med 3,500 man af sitt bästa folk öfver Wartha mot Posen, men fann, vid framkomsten den 17 Augusti, svenska styrkan, 2,700 man, färdig att möta honom och blef efter en hetsig strid med förlust tillbakaslagen.

Meijerfelt insåg emellertid, att han snart skulle få strida mot Schulenburgs hufvudstyrka, med hvilken hans egen var alltför svag att

kunna mäta sig, hvarföre han redan följande dagen aftågade i riktning åt Warschau, för att förena sig med konung Stanislaus och polska kronohären under Lubomirski, som nu åtminstone tills vidare slutit sig till honom. Också hade Meijerfelt knappt lemnat Polen, innan Schulenburg der infann sig och omringade staden, under afvaktan å ankomsten af sitt belägrings-artilleri.

Genom Carls tåg till Jaroslaw och Lemberg hade emellertid vägen blifvit öppen för August att förena sig med Schulenburgs här; men dessförinnan ville han dock hafva den tillfredsställelsen att från Warschau bortjaga sin medtäflare Stanislaus. Planen härtill blef med mycken skicklighet både uppgjord och utförd. August uppbröt i medlet af Augusti från Lublin och gjorde först en låtsad rörelse åt öster, såsom om han ämnade sig till Breszc, men vände sedan hastigt om och skyndade mot Warschau, der den nyvalde konungen och hans anhängare ännu befunno sig. Till hans försvar hade konung Carl efterlemnat ungefär 800 svenskar under Arvid Horn samt polska kronohären, omkring 6,000 man, under Lubomirski. Med denna uppbröt Stanislaus, för att förena sig med Meijerfelts styrka, och hade kommit till Lowicz, ungefär 7 svenska mil vester om Warschau, der han fick kännedom om Augusts anryckande, då han genast vände om till Warschau, för att rädda sin familj, samt kom dit den 18 Augusti. Horn ville nu, att man med alla stridskrafter, som i hast kunde samlas, skulle vända sig mot August, men härpå kunde Lubomirski ej förmås att ingå. I stället beslöt man, sedan den kungliga familjen blifvit förd i säkerhet den 19, att gå till Latowicz, några mil i sydost om Warschau, der 400 svenskar blifvit inneslutne af Augusts general *Brandt*, som med 6,000 man närmade sig Praga långs Weichselns östra strand, medan August, med återstoden af sin här, långs vestra stranden ryckte mot Warschau. Vid ankomsten till Latowicz fann dock kronohären staden redan intagen af Brandt, som derefter kastade sig emellan denna här och Praga, så att hvarken Stanislaus eller kronohären kunde komma tillbaka till Warschau. Utanför denna stad förenade sig August och Brandt, medan Horn med sina 800 svenskar inneslöt sig i slottet. Då likväl der ingenting var förberedt för en belägring, måste den svenska styrkan gifva sig den 26 Augusti, hvarefter Stanislaus med kronohären tågade öfver Lublin till Jaroslaw, att förena sig med Rehnskölds styrka.

Under tiden upphäfde Schulenburg den 3 September belägringen af Posen och tågade till Warschau, dit ryssarne under Patkul närmade sig från andra sidan, hvaremot Meijerfelt, så snart han fick kunskap om Schulenburgs aftåg, skyndade från Thorn till Posen, der han inträffade den 10 September samt öfverföll och slog kort derefter en polsk trupp under Radomirski. Konung August hade emellertid beslutat åter företaga en belägring af Posen, der Brandt med en större styrka inträffade den 19 September och försökte samma dag öfverrumpla Meijerfelts trupper, som spridt sig i trakten för att furagera; men Meijerfelt samlade i hast 350 ryttare och jagade fienden tillbaka

öfver Wartha-floden samt hindrade sedermera under de följande tvänne veckorna Brandts trupper att öfvergå floden och innesluta staden åt den sidan, till dess den 3 Oktober återstoden af belägringstrupperna jemte artilleriet anlände, då belägringshären uppgick till 14,500 man, nemligen 2,000 sachsare under Brandt, 6,000 ryssar under Patkul, 3,000 kosacker och 3,500 man af polska kronohären. Den 5 Oktober begyntes beskjutningen och fortsattes sedermera till dess Brandt, vid svenska hufvudstyrkans annalkande, den 24 Oktober upphäfde belägringen.

Vid underrättelsen om Warschaus intagande och om den fara, som hotade Posen, uppbröt konung Carl den 13 September från Lemberg till den starka fästningen Zamosc, som gaf sig redan den 21, och derifrån i riktning åt Kazmierz, der han ämnade öfvergå Weichseln och förena sig med Rehnsköld, som följt flodens vestra strand; men vid Belzyce fick konungen kunskap om, att August befann sig i Pultusk norr om Warschau, hvarföre han genast ändrade riktning för att der uppsöka honom. Innan Carl hann dit, hade dock August, sedan den ryska hjelphären vid Pultusk förenat sig med hans styrka, åter vändt om till Warschau, hvarföre Carl drog till Praga, dit Rehnsköld med sin styrka anländt den 10 Oktober och der konungen inträffade den 14. På motsatta stranden af Weichseln stod nu August med sin hufvudstyrka, utgörande omkring 20,000 man, å ömse sidor om Warschau. Han vågade dock ej afvakta Carls anfall, utan när denne med några regementen fotfolk på en flottbrygga kommit öfver floden den 19 Oktober, hade August redan dragit undan, såsom man trodde, till Krakau. Ditåt följde honom äfven Carl, men fick den 21 veta, att endast Steinau med 5,000 man gått till Krakau, under det August tagit riktningen åt Kalisch. Samma riktning togo ock nu de särskilda afdelningarna af svenska hären, och den 24 Oktober erfor Carl, att August ytterligare delat sin styrka så, att han sjelf med 10,000 man öfver Sieradz aftågat till Krakau, men Schulenburg med 5,000 man fortsatt marschen åt Kalisch. Carl beslöt följa den senare, för att tillika kunna från återtåg till Sachsen afskära belägringshären vid Posen, hvilket likväl förekoms derigenom att belägringen genast upphäfdes, då Patkul, med fotfolket, artilleriet och kosackarne, drog till Sachsen, men Brandt, med sachsarne och polska rytteriet, följde efter August till Krakau.

Emellertid fortsatte Carl jagandet efter Schulenburg med sådan ifver, att slutligen endast delar af fem rytteriregementen förmådde följa honom, med hvilka han ändtligen på aftonen den 28 Oktober lyckades vid Punitz nära schlesiska gränsen upphinna det uttröttade sachsiska fotfolket, hvilket han genast anföll. Det försvarade sig så modigt och Schulenburg ordnade försvaret så skickligt, att de anfallne bibehöllo stridsplatsen ända till dess mörkret inbröt samt gjorde slut på striden, och under natten räddade Schulenburg sina trupper öfver schlesiska gränsen.

Vid detta tillfälle gaf Carl XII ett nytt bevis, huru litet han ak-

tade faran och huru ringa försigtighetsmått han vidtog för sitt personliga säkerhet. Efter träffningen hade han, såsom vanligt, skyndat främför alla andra vid fiendens förföljande och vid nattens inbrott tagit qvarter i en bondstuga nära gränsen, der han endast hade sex man till bevakning. Af ett par bönder hade Schulenburg fått kunskap härom och ville då sjelf skynda dit, för att få tillfångataga den ryktbare hjeltekonungen; men härtill ansåg han sig behöfva 30 man, och han fann ingen hågad att inlåta sig i företaget. En konung, som alltid var främst i faran, som försmådde alla beqvämligheter, som underkastade sig och uthärdade större ansträngningar och försakelser än någon i hela sin här, hade ingifvit en djup beundran ej blott hos sina egna krigare, utan äfven hos fiendens. Ingen af dessa, med hjerta i bröstet, kunde förmå sig att öfverfalla eller fälla den, som i deras ögon var den störste krigare de någonsin hört omtalas. Carl sjelf hade ock kort förut visat sitt ogillande af dylika försåtliga tilltag. Han märkte huru en hans lifknekt smög bakom några stenar vid ena Weichsel-stranden, lurande efter ett tillfälle att få skicka en kula öfver floden mot konung August, som red längs andra stranden utan aning om någon fara. Carl skyndade genast till mannen och hotade att skjuta ned honom på stället, om han vågade lossa ett enda skott.

Å fiendtliga sidan var man likväl icke lika samvetsgrann. Sedan, under jagten efter Schulenburg, Carl intagit Kalisch och tvungit dess besättning att gifva sig, lossade en deribland, sedan kapitulationen var ingången, ett skott, möjligen ämnadt åt Carl sjelf, men som träffade hans kammarpage Klinckowström och genast fälde honom död till marken. Han var jemnårig med konungen, hade från barndomen varit i hans tjenst, troget deltagit i hans nöjen, mödor och faror, samt äfven vid ett tillfälle räddat hans lif. Också stod han högt i Carls ynnest, och konungen sörjde länge och djupt öfver hans död.

Den 29 Oktober fortsatte konungen förföljelsen ända till Lublin vid Oderfloden, men vände der om, då Schulenburg redan hunnit öfver floden. Deremot anträffade han vid Oder-Beltz 2,000 kosacker, som tillhört belägringshären vid Posen och af hvilka, efter ihärdigt motstånd, 1,500 blefvo på platsen.

Otto Wellingk, som med fotfolket och 8 regementen rytteri följt en dagsmarsch efter konungen, anträffade den 31 Oktober vid Fraustadt, nära schlesiska gränsen, 1,500 ryssar, med en del artilleri, hvilka äfven tillhört belägringshären och som nu till större delen nedhöggos, sedan de vägrat att gifva sig. Artilleriet föll i svenskarnes händer.

Sedan den fiendtliga hären sålunda blifvit sprängd, lät konungen sina trupper den 1 November intaga vinterqvarter i vestra delen af woidwodskapet Posen samt tog sitt högqvarter i den helt nära schlesiska gränsen belägna staden Rawicz, hvilken var bebodd af tyskar, som tillhörde lutherska bekännelsen. Konungen hade emellertid under denna hastmarsch, som knappt har något motstycke i krigshistorien, på tio

dagar tillryggalagt 40 svenska mil utan en enda rastdag. Konung August reste i November tillbaka till Sachsen.

I *Kurland* hade under detta år flera krigsrörelser förefallit, hvarvid den nye befälhafvaren inom detta landskap, grefve *Adam Ludvig Lewenhaupt*, gifvit lysande prof på mod och skicklighet. I Mars 1704 hade han slagit två större fiendtliga ströfpartier och sedan han i April fått veta, att den af konung August till kronfältherre i Litauen utnämde *Wisniowiecki* med 10,000 man inryckt i Samogitien, afgick han, efter erhållen förstärkning från Riga, med 3,000 man för att understödja förre litauiske kronfältherren *Kasimir Sapieha*, som samlat 4,000 man under sitt befäl, då Wisniowiecki drog sig tillbaka till Birzen, der han inväntade en honom lofvad förstärkning af omkring 6,000 ryssar. Lewenhaupt, som strax efter Leczinskis val till konung fått Carl XII:s befallning att inrycka i Litauen, för att bringa dess befolkning att erkänna den nye konungen, trängde djupt in i landet, höll möten med dess adel, af hvilken en stor del hyllade Stanislaus, brände de motsträfviges byar och drog sig sedermera tillbaka till det befästade Mitau, Kurlands hufvudstad, vid underrättelsen, att Wisniowiecki erhållit den väntade ryska förstärkningen under general *Skernitzkis* befäl.

Ryssarne hyste dock mycket klena tankar om polackarnes mod och ihärdighet samt vägrade derföre att med dem förena sig, så framt icke den polska truppen ville med särskild ed förbinda sig att i nästa strid fäkta tappert och icke fly eller draga sig undan. Den fordrade eden aflades och derefter drogo de förenade härarne mot fästet Seelburg vid Dünafloden, hvilket försvarades af 300 svenskar under befäl af grefve Carl Lindsköld, en son till den i föregående del så ofta omnämnde Erik Lindsköld. Den lilla besättningen försvarade sig modigt, och Lewenhaupt i förening med Sapieha skyndade till dess undsättning. För att missleda fienden låtsade de dock vända sig mot Birzen, der Wisniowiecki qvarlemnat en del af sin styrka. Dervarande polacker blefvo ock så uppskrämda vid underrättelsen om svenskarnes anryckande, att de lastade de i fästningen förvarade förråd och dyrbarheter å en mängd vagnar, hvilka skickades efter Wisniowiecki; men foran hade det missödet att under vägen till Seelburg stöta på en afdelning af Sapiehas folk, af hvilken den genast togs i besittning, och 36 tunnor krut, 300 rustvagnar med allehanda förråd, 24,000 rdr i klingande mynt samt en stor mängd silfverkärl föllo på detta sätt i litauernes händer.

När Wisniowiecki fick kunskap härom samt om svenska och litauiska härens anryckande, upphäfde han den 24 Juli belägringen af Seelburg och drog sig till Jakobstadt vid Dünafloden, dit Lewenhaupt följde efter. Ehuru han nu hade endast 3,200 man svenska trupper under sitt befäl samt omkring 3,000 litauer under Sapieha, tvekade han dock ej att anfalla Wisniowieckis 10,000 polackar och Skernitzkis 6,000 ryssar. När, under förberedelserna till striden, Sapieha frågade hvar hans litauer skulle få sin plats, svarade Lewenhaupt: »De skola bilda andra linien bakom oss svenskar. Före stridens slut få de icke komma in i

våra leder, ty sådant kunde förorsaka villervalla; men när fienden med Guds hjelp blifvit slagen och skingrad, då böra edra ryttare, som äro lättare än våra, sätta förbi oss och jaga efter de flyende». Sapieha förklarade sig nöjd med denna anordning och så skedde anfallet. Lewenhaupt hade befalt, att alla skulle anrycka i jemn linie, så att ingen särskild del komme framom de öfriga; men när de kommo fienden närmare, förhetsade sig några bland trupperna och började striden på egen hand. De kastade ock fienden tillbaka, och nu skyndade Sapiehas son, tvärt emot den gifna befallningen, fram med en del af litauernes rytteri för att taga del i den redan vunna segern. Det förhastade anfallet blef dock snart af fiendens öfvermakt tillbakakastadt, och nu trodde de framilande litauerne allt vara förloradt samt togo till flykten. Unge Sapieha red flera mil bortåt vägen till Riga, ropande öfver allt, att svenskarne voro slagne. De tillbakadrifna svenska trupperna hade likväl snart fått stöd af hufvudstyrkan, och alla framryckte nu i god ordning, helsande fienden med en liflig kanoneld, hvilket så inverkade på polackarne, att de, glömmande den kort förut aflagda eden, allesammans grepo till flykten, lemnande åt de ryska hjelptrupperna att ensamma fortsätta striden. Lugnt och säkert framryckte svenskarne och Lewenhaupt hade förbjudit dem att lossa något skott förr, än han dertill gaf befallning. Den bakom svenskarne nedgående solen stack ryssarne i ögonen och hindrade dem att fullt tydligt urskilja de anfallandes styrka, hvilka kommo allt närmare och visade allt större otålighet att få skjuta; men först när de voro fienden ända in på lifvet, gaf Lewenhaupt det otåligt afvaktade kommandoordet, och nu följde en sådan salva, att hela fältet låg öfverströdt af döda och sårade. Nu framsläppte ock Lewenhaupt de lätt beridne litauerne, som förföljde och nedgjorde de ryssar, hvilka undkommit den mördande salvan. Striden hade kostat svenskarne endast 60 man, hvaremot fienden förlorat nära 3,000 i döde och sårade, jemte 400 fångne, 23 kanoner, 39 fanor och 400 rustvagnar.

Efter denna seger ryckte Lewenhaupt mot fästningen Birzen, som dock fans i godt stånd och hade en polsk besättning af 800 man. En rysk styrka väntades ock till dess undsättning, hvarföre Lewenhaupt, som äfven saknade erforderligt belägringsartilleri, gjorde sig föga förhoppning om framgång. Han låtsade sig likväl företaga stora anordningar till en förestående stormning och lät Sapieha likasom af egen drift insända ett bud, med bref till kommendanten, hvilken han förestälde, att om fästet blefve taget med storm, skulle ingen af besättningen komma undan med lifvet. Det låge Sapieha om hjertat att förekomma en dylik olycka för sina landsmän, och derföre varnade han dem nu. Varningen gjorde ock verkan, ty den 14 September gaf sig besättningen mot löfte om fritt aftåg, och så föll fästet med sina 40 kanoner och hvarjehanda krigsförråd i svenskarnes händer. Fästningen raserades, och när ryssarne sedermera anlände, funno de trakten öde samt återvände till Wilna.

Kort derefter gick Lewenhaupt i vinterqvarter och erhöll derunder en förstärkning af 1,200 ryttare samt något fotfolk från Riga. Han hade emellertid under detta fälttåg på ett ganska ärofullt sätt upprätthållit de svenska vapnens anseende och äfven mot befolkningen i de trakter, der han såsom fiende framträngt, visat mera menskligbet och hållit strängare krigstukt än vid denna tid de svenske härförarne i allmänhet. Enligt erhållen befallning hade han visserligen med brand hemsökt åtskilliga byar, tillhöriga Leczinskis och Sapiehas motståndare i Litauen, men hade inskränkt denna förödelse så mycket han kunnat och i allmänhet gjort sig känd såsom den menskligaste bland de svenske härförarne, för att icke tala om de polska och ryska.

Polska kriget 1705 och 1706.

Under de sju första månaderna af året 1705 låg större delen af svenska hären i qvarter inom vestra Polen. De i Polen qvarblifne sachsarne stodo vid Krakau. Den del af polska kronhären, som ännu stod på Augusts sida, hade intagit vinterqvarter här och der i landet samt oroade, medelst särskilda ströfpartier, svenskarnes längst framskjutna poster.

Å andra sidan ökades nu efter hand antalet af Stanislai anhängare. En yngre *Lubomirski* hade samlat 3,000 ungrare, med hvilka han utdref sachsarne ur det ungerska Zipser-komitatet, som då tillhörde Polen, och i Lemberg samlade *Potocki* ett adelsuppbåd af omkring 8,000 man, som förklarade sig för Stanislaus. Lubomirski skyndade i början af Mars till Rawicz för att uppmana konung Carl att sända trupper till Krakau, då adeln der i trakten skulle öfvergå till Stanislaus, och konungen befalte generallöjtnant *Alexander Stromberg* att med fyra regementen fotfolk samt några hundra ryttare, jemte Lubomirskis ungrare, gå till Krakau för att derifrån bortdrifva sachsarne och understödja Potockis truppsamling. Sachsarne, 3,000 man rytteri, drogo sig då öfver Sandomir undan till Lublin, och nu trädde, såsom Lubomirski förutsagt, en stor del af adeln i woiwodskapet Krakau vid svenskarnes och ungrarnes ankomst öppet på Stanislai sida samt beslöt vid en sammankomst den 1 Maj anmoda kardinal Radziejowsky, som vid denna tid befann sig i Dantzig, att utlysa en riksdag i Warschau, för att å polska republikens vägnar afsluta fred med Sverige och kröna konung Stanislaus. Kardinalen utlyste ock en riksdag till den 1 Juli, och under tiden biträdde adeln inom woiwodskapet Sandomir det beslut, som blifvit fattadt af krakauska adeln. Äfven Potocki närmade sig från Lemberg, hvarföre sachsarne drogo sig undan till Brzesc i östligaste delen af Podlachien, för att underhålla förbindelsen med ryska hufvudstyrkan, hvilken uppbrutit från Ingermanland för att inrycka i Litauen. Vid Brzesc samlade sig ock efter hand den August ännu trogna delen af polska kronohären, medan ryska hufvud-

styrkan framryckte till Wilna och Scheremetieff med en afdelning deraf gick utför Düna för att anfalla Riga.

I slutet af Juni sändes generallöjtnanten *Carl Nieroth* med tre regementen rytteri och två regementen fotfolk från Gnesen till Warschau, för att skydda den der sammanträdande riksdagen. Rytteriet anlände först och slog läger vid Weichseln söder om staden. Det började snart oroas af polackarna, hvilka den 6 Juli gingo vid Karczew med 1,000 man öfver Weichseln och anföllo Nieroths förtrupper, och den 11 Juli anlände *Smigelski* med polskt rytteri från Brzesc till Praga, der de gjorde flera försök att komma öfver floden, hvilket dock ej lyckades. Snart derefter infann sig generallöjtnanten *Paikul* med 4,000 sachsare och *Wisniowiecki* med ytterligare polskt rytteri, så att Nieroth, hvars hela styrka ej utgjorde öfver 2,000 man, nu hade emot sig 10,000 fiender, hvilka den 20 Juli en mil nedanför Warschau öfvergingo Weichseln, som till följd af sommarhettan kunde på flera ställen öfvervadas. Nieroth gick dem emellertid modigt till mötes, men som det led mot aftonen, intog han öfver natten en ställning mellan Warschau och byn Rakowicze samt uppsköt anfallet till följande dagen. Då framryckte han tidigt på morgonen den 21 Juli och slog, efter sex timmars häftig strid, den femdubbelt öfverlägsna fienden samt dref honom tillbaka öfver Weichseln, med en förlust af 2,000 döde och sårade, Svenskarne hade, å sin sida, förlorat 300 man, men å nyo gifvit ett lysande prof af sin öfverlägsenhet såsom krigare.

Nu uppbröt äfven Carl den 27 Juli från sina vinterqvarter i Rawicz och ryckte i hastiga marscher öfver Kalisch och Lowicz till Blonie, i närheten af Warschau, dit han ankom den 7 Augusti och lät sina trupper slå läger. I Posen qvarlemnades* *Rehnsköld* med 13,000 man, för att gifva akt på den sachsiska hären, hvilken, till en styrka af 15,000 man, blifvit sammandragen vid Guben, och till hvilken 6,000 ryssar slutit sig. I polska Preussen stod öfverste *Clas Ekeblad* med sitt regemente i Elbing, men de öfriga dervarande trupperne, 3,400 man, aftågade till Blonie, der de i September förenade sig med konungens här. Så snart de lemnat Preussen, infunno sig *Smigelski* och *Commentowski* med sina polska friskaror, omkring 3,600 man, öfverföllo några smärre svenska partier samt härjade, brände och plundrade alla trakter, der invånarne förklarat sig för Stanislaus. Det dröjde dock ej länge förr än *Potocki* från Warschau och *Sapieha* från Blonie skyndade till Preussen samt drefvo undan de polska friskarorna, mot hvilka äfven Ekeblad gjorde några lyckliga utfall, så att de polska skarorna, sedan de sammansmält till 600 man, måste draga sig undan till södra Polen, dit mot slutet af året äfven Potocki och Sapieha afgingo och togo qvarter vid Sandomir.

Emellertid fortgick riksdagen i Warschau. Vid den förenade sachsiska och polska härens annalkande hade riksdagens ledamöter skingrat sig åt alla håll, men efter Nieroths seger lugnade de sig åter och efter konung Carls ankomst till Blonie började man göra anstalter till

Stanislai kröning. Den hade bort verkställas af polska presterskapets öfverhufvud, kardinal Radziejowsky, men August hade kort förut af påfven utverkat hans afsättning från erkebiskopsembetet i Gnesen, så att han numera icke hade någon laglig myndighet att utöfva den ifrågasatta förrättningen, hvilken i stället uppdrogs åt erkebiskopen af Lemberg. Konung Carl hade lofvat bestrida alla kostnader vid kröningen och skall äfven bekostat anskaffningen af nya regalier samt bidrog dessutom med en betydande summa till underhållet af den nye konungens hof. Den 23 September aflät Stanislaus sin konungaförsäkran och följande dagen skedde kröningen med vanliga högtidligheter. I slottet och vid kyrkan bestriddes vakten till betydlig del af svenskar; hedern att leda drottningen till och ur kyrkan var tillerkänd Sveriges sändebud vid riksdagen, Arvid Horn; han samt de öfriga svenska sändebuden, Palmenberg och Wachschlager, voro de enda, åt hvilka plats anvisades vid kröningsmåltiden vid den nykrönte konungens och drottningens bord, medan Polens riksembetsmän och senatorer fingo spisa vid ett annat, och äfven i öfrigt blefvo svenskarne på allt sätt hedrade. Sjelf hade kung Carl, med lille prinsen och några svenske herrar, från en läktare i kyrkan åsett kröningen, hvilken också temligen allmänt betraktades såsom hans verk. En öfver densamme slagen skådepenning visade polska riksskeppet, med götiska lejonet vid styret, och på en flagga deröfver lästes orden: »Under så mäktig ledare.» En annan, slagen af Stanislai motståndare, visade på ena sidan hans bröstbild, med omskrift: »Stanislaus med Guds nåde, Polens konung», och på den andra en gycklare med krona, spira och konungamantel, hvarunder lästes: »Så länge spektaklet varar.»

Kort derefter afled Radziejowsky efter en kort sjukdom, då Carl och Stanislaus genast läto till hans efterträdare väljas erkebiskopen af Lemberg. Nu ändtligen blef ock den efterlängtade freden mellan Sverige och Polen afslutad den 25 November 1705, hvarvid tillika ett försvarsförbund ingicks mellan båda makterna. Carl fordrade och genomdref bröderne Sapiehas återinsättande i sina förra embeten och egendomar samt åtskilliga fördelar för de i Polen varande protestanter, äfvensom för svenska handeln, men för öfrigt ingen ersättning hvarken i penningar eller område för alla de stora uppoffringar Sverige under det långvariga kriget fått vidkännas — ett ädelmod, hvarför han högeligen prisades af alla, utom i sitt eget land.

Fred var nu visserligen ingången, men dermed var ej kriget i Polen slutadt. Stanislai ställning var ännu så osäker, att hans egen gemål en månad efter kröningen reste till svenska Pomern för att der lefva i mera trygghet. I sjelfva verket hade Polen nu två konungar, hvardera beskyddad af en utländsk herskare. Bland de särskilda delarne af polska riket hade endast Stor-Polen frivilligt hyllat Stanislaus. Polska Preussen, Masovien, Lill-Polen och några smärre landskap dessutom hade efter hand blifvit tvungna dertill; men Litauen, Polesien, betydliga delar af Wolhynien och i allmänhet hela östra Polen slöto

sig ännu till August, hvilken i czar Peter hade en lika verksam beskyddare som Stanislaus i konung Carl, ehuru en vida mindre oegennyttig, ty Peter tycktes hafva i afseende å Polen omfattat den statskonst, hvilken Patkul föreslagit honom kort efter Stanislai val till Polens konung — att icke fästa sig vid de ostadiga polackarne annorlunda än för att genom ett förbund med konung August gifva åt Rysslands deltagande i kriget skenet af att det skedde för polackarnes egen skull, men i sjelfva verket genom ryskt understöd åt August förlänga kriget och derunder så utsuga Polen, att det ej vidare kunde blifva farligt hvarken för August eller czaren, samt tillika så sysselsätta konung Carl i Polen, att han ej skulle få tillfälle att vända sig mot Ryssland. Kriget fördes ock nu så, att ryssarne brände, härjade och plundrade i alla delar af Polen, som hyllat Stanislaus och kunde af de ryska vapnen åtkommas, samt att svenskarne förforo på samma sätt i de trakter, som förblifvit August trogna. Det olyckliga Polen blef emellertid på detta sätt mer och mer förödt, och skulden härför faller hufvudsakligen på Carl XII, ehuru han utom all fråga var den af de båda skyddsherrarne, som mest ville Polens väl och äfven sjelf trodde sig strida för dess bästa.

Vi hafva i det föregående anmärkt, att man ur politisk synpunkt icke har skäl att från början klandra hans beslut att afsätta August och låta polackarne åt sig utse en ny konung efter eget val. Hans framgångar voro då så hastiga och missnöjet mot August tycktes vara så allmänt, att ett dylikt företag ej syntes böra medföra några synnerliga svårigheter, och onekligen var det, under sådan förutsättning, vida statsklokare att med Polen och dess nye konung till bundsförvandt gå emot Ryssland än att vid ett krigståg, som kunde föra svenskarne långt in i detta vidsträckta rike, lemna bakom sig på Polens tron en så opålitlig furste som August visat sig vara, hvilken Carl XII ganska väl kunde förutse skulle vid första motgång mot czaren bryta freden och möjligen för Carl stänga återvägen till de svenska besittningarna. Hvad man således egentligen kan förebrå honom vid detta tillfälle är, att han, lika litet som sin farfader, tog i beräkning polackarnes nationallynne — deras oefterrättliga vankelmod, som kom dem att tidt och ofta förändra åsigter och vid första motgång, stundom utan all synbar anledning, frånträda beslut, dem de kort förut synts med största ifver omfatta; deras samvetslösa opålitlighet, som kom dem att utan betänkande bryta de heligaste förpligtelser; deras inrotade sjelfsvåld, som gjorde dem lika oförmögna att underkasta sig andras styrelse som att styra sig sjelfva; slutligen ock deras afund inbördes, i följd hvaraf de ej kunde förmå sig att såsom sitt öfverhufvud erkänna eller visa varaktig lydnad åt någon, som förut varit deras like. Dessa föga prisvärda egenheter i det dåvarande polska nationallynnet hade vållat Carl Gustafs motgångar i Polen, och dessa motgångar hade bort utgöra en varning för Carl XII att icke utsätta sig för dylika. Sannolikt trodde han, i medvetandet af sina oegennyttiga afsigter och då han icke, så-

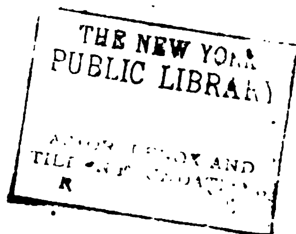
som farfadern, sjelf eftersträfvade Polens krona, sig icke böra blifva utsatt för samma öde som träffade honom; men redan efter 1702 års fälttåg hade hade han bort inse, att kriget i Polen icke skulle så hastigt, som han förestält sig, kunna få en sådan utgång han beräknat, och att han icke begagnade det tillfälle, som då erbjöds honom till en för Sverige fördelaktig fred med August, måste alltid läggas honom till last. Inom Polen var man då ännu på intet sätt hågad för ett krig mot Sverige, Carl var så beundrad och August i allmänhet så föga aktad, att om fred då blifvit ingången, den bort kunnat blifva pålitlig, så mycket snarare som de polske stormännen då hade mera skäl att misstro sin egen konung än Sveriges. Alla Carls mera erfarne rådgifvare så väl som de främmande sändebuden tillstyrkte då på det ifrigaste att han måtte antaga de fredsanbud, som gjordes honom, och att detta icke då skedde var ett af de största politiska fel man har att förebrå Carl XII. Derefter begynte de svenska utpressningarna för att skaffa hären nödigt underhåll, svenskarne gjorde sig hatade nu, såsom under Carl Gustafs krig, och sedan det gynsamma ögonblicket för krigets afslutande var försummadt, återstod ej annat än att fullfölja det och, med begagnande af söndringarna inom Polen, så utmatta det, att detsamma, kufvadt af de svenska vapnen, icke på länge skulle kunna blifva för Sverige farligt. I sjelfva verket var sålunda, efter fredsanbudens förkastande 1702, Carls polska politik icke mera prisvärd än czar Peters, och han var sjelf vållande till att czaren fick det tillfälle att skada både Sverige och Polen, hvilket han så väl förstod att begagna.

Kurland hade under året 1705 varit första föremålet för czarens anfallsplaner. Vid nyårstiden hade öfverste *Johan Adolf Clodts* afdelning blifvit af 6,000 ryssar, jemte något polskt rytteri, anfallen vid Labowi, men Clodt slog dem modigt tillbaka och tvang dem att återvända samma väg de kommit. Kort derefter infann sig *Lewenhaupt* och öfvertog befälet samt framryckte i slutet af Januari till Kelmy, der han någon tid stannade, men återvände mot vinterns slut till Kurland och lät sina trupper der gå i qvarter.

Vid sommarens början ämnade czaren söka bemäktiga sig Riga, med detsamma hans hufvudstyrka ryckte in i Litauen och östra delarna af Polen, hvarföre han samlade sitt belägringsartilleri i Polock, för att på Düna-floden föras till närheten af Riga. Dessförinnan ville han dock jaga undan Lewenhaupts trupper, för att dessa ej måtte oroa de belägrande, och lät den nu till fältmarskalk utnämnde *Scheremetieff*, med 14,000 ryttare och dragoner, 4,000 man fotfolk och 2,000 kosacker, i största hast tåga längs Düna för att söka öfverrumpla Lewenhaupt ännu i qvarteren; men han hade i tid fått underrättelse om fiendens förehafvande och sammandrog den 11 Juli sina trupper vid Zagory samt fick tillika någon förstärkning från Riga, så att han nu under sitt befäl hade 7,000 man, halfva antalet rytteri och dragoner samt andra hälften fotfolk. Med denna styrka tågade han den 12 till Ge-

ADAM LUDVIG LEWENHAUPT.

mäuerthof, för att möta fienden; men då han här fick veta att ryske generalen Bauer med 4,000 ryttare dragit till Mitau för att söka öfverrumpla Lewenhaupt, skyndade denne under följande natten med sitt rytteri dit för att i sin ordning öfverraska Bauer. Vid hans framkomst den 14 på morgonen var likväl Bauer redan borta, hvarföre Lewenhaupt redan samma dag vände om till Gemäuerthof, der han stannade öfver den 15. Mot middagen den 16 fick han underrättelse, att ryssarne voro i antågande norr ifrån, hvarföre han genast stälde sitt folk i slagordning, med högra flygeln skyddad af ett kärr, mellan hvilket och en bäck slagfältet var inskränkt, så att ryssarne icke med sin öfverlägsna rytteristyrka kunde öfverflygla svenskarne.

Vid fiendens anryckande uppmanade Lewenhaupt sina bussar att icke låta skrämma sig af fiendens öfverlägsna antal. Detta hade varit långt större vid Narwa, och ändock hade svenskarne då vunnit en lysande seger. »Derföre, mina gossar», tillade han, »låtom oss hurtigt gå dem under ögonen, och glömmen icke att I ären svenskar och de ryssar.» Derpå gjorde hela svenska hären med böjda knän sin aftonbön, slutande med den vanliga psalmversen: »I Herranom står vår hjelp och tröst», hvarefter till lösen utdelades den likaledes vanliga: »Med Guds hjelp!»

Så ryckte hårarne mot hvarandra. Striden blef ganska häftig och det syntes snart, att ryssarne kämpade här helt annorlunda än vid Narwa. Genast i början kastades svenska venstra flygeln tillbaka, men öfversten för Åbo läns ryttare *Gabriel Horn* trängde så mycket djerfvare framåt med den högra och dref ryssarne undan. Detta modiga anfall afgjorde svenskarnes seger, men Horn fick betala den med sitt lif. Hans folk fortsatte dock äfven efter hans död striden lika hurtigt, och Lewenhaupts anordningar voro så skickligt vidtagna, att ryssarne ändtligen mot kl. 9 på aftonen, då det redan blifvit mörkt, nödgades lemna slagfältet. De hade då i döde och sårade förlorat 6,000 man, svenskarne 1,500, så att striden i förhållande till de stridandes antal varit ganska blodig. För öfrigt hade 13 kanoner, 8 fanor och större delen af ryssarnes tross fallit i svenskarnes händer. *Slaget vid Gemäuerthof* var emellertid en ny lysande bragd i svenska krigshistorien och ett nytt ärofullt bevis på Lewenhaupts härförareförmåga. Hans lilla styrka hade likväl, ehuru den gick segrande ur striden, blifvit så försvagad, att han ej kunde förfölja den slagna fienden, utan återvände till Mitau och lade sitt folk bakom Bolder-ån.

Scheremetieff gick deremot till Wilna, der czaren stod med ryska hufvudstyrkan, hvilken han ämnade föra mot Warschau för att spränga riksdagen. Vid underrättelsen om nederlaget vid Gemäuerthof blef han så uppbragt, att han beslöt med hela sin styrka vända sig mot Lewenhaupt. I början af Augusti drog han med 40,000 man mot Kurland och för att söka komma öfver Lewenhaupt oförberedd lät han sitt folk ligga stilla om dagarne och tåga om nätterna. Lewenhaupt fick emellertid snart nog kännedom om det hotande anfallet, och

då han insåg omöjligheten att försvara Kurland mot en sådan öfvermakt, lät han endast 800 man under öfverste Knorrings befäl stanna i Mitau och några hundra under öfverstelöjtnant Stahl i Bauske samt drog med sin öfriga styrka hastigt öfver Düna på en vid Riga slagen bro, hvarefter han lade sitt fotfolk i Riga och Dünamünde samt stälde sitt rytteri bakom Düna-floden.

När czaren bröt in i Kurland, fann han sålunda Lewenhaupt med sin hufvudstyrka redan i säkerhet, hvarföre han lemnade större delen af sitt rytteri vid Kobronskansen gent emot Riga samt omringade den 13 Augusti Mitau med 12,000 man och den 20 Bauske med några tusen. Den förra staden måste gifva sig den 3 September och Bauske några dagar senare. Härefter aftågade czaren med den större hälften af sin styrka öfver Kowno till Grodno vid Niemen-floden, men lemnade den mindre hälften qvar i Kurland och Samogitien för att gifva akt på Lewenhaupt, hvilken senare på hösten fick sådana förstärkningar, att han slutligen hade 10,000 man under sitt befäl.

I Grodno, hvilket han lät väl befästa och förse med stora förråd af alla slag, stannade czaren tills vidare, men lät äfven besätta Tykoczin och framsköt sina förtrupper ända till Pultusk, der Wisniowiecki stod med sachsarne och litauerne, medan, vid samma tid, *Mazeppa* med en talrik svärm kosacker framryckte söderifrån genom Ukrajne och Wolhynien till Zamosc, som efter en kort belägring måste gifva sig.

Den 14 Oktober gjorde *Wisniowiecki* med 5,000 sachsare, litauer och ryssar från Pultusk ett försök att öfverrumpla den svaga svenska posteringen vid bron, som vid Praga förde öfver Weichseln; men Nieroth skyndade snart till undsättning och dref fienden med förlust tillbaka.

Under tiden hade Carl legat stilla vid Blonie, der han dragit till sig Strombergs trupper från Krakau, så att han nu vid Blonie och Warschau hade samlade omkring 18,000 svenskar. För öfrigt stodo vid årets slut några tusen man polska och litauiska trupper under *Potocki* och *Sapieha* vid Sandomir; *Rehnsköld*, som den 23 November gått i vinterqvarter, med omkring 13,000 man mellan Posen och schlesiska gränsen, samt *Lewenhaupt* med 10,000 man i Kurland. De fiendtliga stridskrafterna voro så fördelade, att vid Grodno stodo 10,000 sachsare och polackar under konung *August* samt 20,000 ryssar under furst *Mentschikoff* och fältmarskalken *Ogilvy;* vid Lublin 14,000 kosacker under *Mazeppa;* i Samogitien emot Lewenhaupt 20,000 ryska trupper under generallöjtnanten *Roos* och generalmajoren *Bauer*, samt i Sachsen och vid schlesiska gränsen 15,000 sachsare och 6,000 ryssar under generallöjtnanten *Schulenburg* emot Rehnsköld.

När frosten gjort de af höstregnen förderfvade vägarne brukbara, uppbröt konung Carl den 29 December 1705 oförmodadt från Blonie och Warschau samt gjorde en ganska ansträngande vintermarsch till Grodno, der han inträffade den 14 Januari 1706. Från Sandomir hade tillika Potocki och Sapieha uppbrutit för att gifva akt på kosackerne i

Lublin. Konungens anfall midt i vintern var så litet väntadt, att den fiendtliga styrkan knappast hann före hans ankomst samlas ur sina qvarter. Den 15 Januari gick konungen en half mil öfvanför Grodno öfver den tillfrusna Niemen och den 16 närmade han sig staden från dess östra sida, hvilken rörelse hade till följd, att hela fiendtliga rytteriet, 15,000 man, skyndade öfver till Niemens venstra strand. Carls afsigt hade från början varit att söka taga Grodno med storm, likasom under året 1704 Lemberg, men då staden befans vara starkt befästad och hade en besättning af 15,000 man ryskt fotfolk, måste han afstå från detta försök och åtnöjde sig att genom sin hastiga vintermarsch hafva afskurit ryssarnes återtåg. Han intog derföre nya vinterqvarter vid Kamionka, 5 mil öster om Grodno, med bestämd föresats att hindra alla försök, som kunde göras af de ryska trupperna att komma tillbaka till deras land. Potockis och Sapiehas trupper förlades längre norrut.

Då emellertid konung Carl på detta sätt var genom ett betydligt afstånd skild från Rehnsköld, ville August begagna tillfället att med en del af den i Grodno varande styrkan, i förening med Schulenburgs, öfverväldiga Rehnsköld, hvarefter man skulle med samlade krafter vända sig mot Carl XII. Med 3,000 sachsiska och 2,000 ryska ryttare afgick derföre August från Grodno till Warschau, medan, från andra sidan, Schulenburg i medlet af Januari, så snart han fått kunskap om Carls aftåg från Warschau, bröt upp ur sina vinterqvarter och gick öfver Odern mot Posen. Vid underrättelsen om hans annalkande sammandrog Rehnsköld i hast sina trupper ur vinterqvarteren mellan den 23 och 26 Januari samt ryckte Schulenburg till mötes öfver Lissa och Fraustadt, för att anfalla och slå honom, innan August, om hvars anryckande han då fick kännedom, kunde hinna fram. Schulenburg var emellertid nu, i afvaktande å Augusts annalkande, lika angelägen att till dess undvika en strid, hvarföre han intog en oangriplig ställning vid Schlawa inom schlesiska gränsen. Då lät Rehnsköld utsprida ett rykte, att han, för att undvika denna dubbla fiendtliga öfvermakt, ämnade söka skydd inom Posens murar, samt gjorde äfven en rörelse i denna riktning, hvilket hade till följd, att Schulenburg, ehuru mot egen öfvertygelse, lät af befälhafvaren för de ryska trupperna öfvertala sig att lemna sin fasta ställning för att rycka efter Rehnsköld. Då Schulenburg hade 20,000 man under sitt befäl, med 32 kanoner, borde han väl ock kunna öfverväldiga Rehnskölds 11,000 man, som icke hade en enda kanon. [1])

Rehnsköld hade emellertid vunnit sitt ändamål och vände nu hastigt om samt stod snart vid Fraustadt fienden så nära, att ett slag ej längre kunde undvikas. Schulenburg ordnade sin styrka med vanlig taktisk skicklighet och stälde sammankedjade spanska ryttare fram-

[1]) Enligt en annan uppgift skulle Rehnsköld haft 30 kanoner och Schulenburg 76, se *Pönitz*, Karl XII, betraktad från krigsvetenskaplig synpunkt. Örebro 1858, s. 38.

för sin främsta linie för att hejda svenskarnes första anfall, hvilket han mest fruktade. Rehnsköld åter hade befalt sina ryttare, så snart de kommit inom skotthåll för de fiendtliga kanonerna, genast hoppa af hästarne samt så, skyddade af krutröken, springa mot kanonerna och taga dem, hvilket äfven skedde, hvarefter kanonerne vändes mot sachsarne sjelfva. Det fiendtliga rytteriet på flyglarne tog nu till flykten, men fotfolket gjorde ihärdigt motstånd. Svenskarne trängde dock oemotståndligt framåt, sleto de spanska ryttarne från hvarandra och nedhöggo det bakom dessa stående fotfolket. Då skingrade sig äfven detta, kastade från sig gevären, utan att ens gifva sig tid att aflossa skotten, och flydde åt alla håll. Svenska rytteriet förföljde de flyende och visade dervid en vild förbittring, synnerligast mot ryssarne, bland hvilka 4,000 skola blifvit nedgjorde, ehuru de bedt om förskoning. Det var dock de värfvade rytteriregementena, som gjorde sig skyldiga till denna grymhet, i hvilken de svenska indelta icke deltogo. Hela Schulenburgs styrka blef emellertid nedgjord eller skingrad. På slagfältet lågo 7,000 döde och sårade, ett lika stort antal togs, jemte 29 kanoner, flera tusen gevär och all trossen. Svenskarnes förlust utgjorde omkring 400 döda och 1,000 sårade.

Slaget vid Fraustadt den 3 Februari 1706, vunnet mot en sådan motståndare som Schulenburg, var sålunda för Rehnsköld en ganska lysande seger. Också blef han genast derefter af konungen befordrad till fältmarskalk, likasom Lewenhaupt efter segern vid Gemäuerthof blifvit generallöjtnant, och hans härförarerykte stod nu så högt, att det gjorde honom öfvermodig samt förledde honom att allt för mycket ringakta fienden, hvilket i framtiden icke var utan menliga följder.

August, som, när slaget stod, hunnit till Kolo, ungefär 15 svenska mil derifrån, vågade ej fortsätta sitt framryckande, ehuru hans styrka var betydligt öfverlägsen Rehnskölds, utan drog sig undan till Krakau, hvarefter Rehnsköld åter gick i vinterqvarter.

Carl XII, som under tiden låg i vinterqvarter först i Kamionka och sedermera något längre österut, för att bevaka och förhindra den i Grodno instängda ryska härens återtåg, utsände emellertid det ena ströfpartiet efter det andra för att öfverfalla fiendtliga partier, skaffa förråd och tvinga innevånarne att hylla Stanislaus, hvilket ock lyckades med största delen af Litauens småadel och städernas borgerskap. De motsträfvige, hvilka i synnerhet tillhörde den högre adeln, fingo sina slott och byar plundrade och brända. Ännu värre framforo ryssarne och kosackerne med dem som öfvergått till Stanislaus, så vidt de voro för de ryska och kosackiska ströfpartierna åtkomliga, och så fördes med brand och härjningar från ömse sidor ett småkrig, som alldeles förödde det olyckliga landet.

Flera smärre sammandrabbningar skedde, hvilka alla utföllo till svenskarnes fördel. Den 31 Januari blefvo 3,000 ryska ryttare, som skulle understödja Wisniowiecki och Oginski, hvilka lågo i trakten af Wilna, vid ett tillämnadt anfall mot Sapieha och Potocki, af dessa i

grund slagna vid Olitta, hvarefter det öfriga ryska rytteriet drog sig inom Grodnos murar. Den 24 Februari stötte öfverste *Carl Gustaf Dücker*, som med sitt dragonregemente, 1,000 man, red i spetsen för en polsk ryttarskara, under ett ströftåg oförmodadt på 4,000 ryska dragoner under generalmajor Bauer och 3,000 litauer under Wisniowiecki. De gjorde tre häftiga anfall efter hvarandra mot de svenska dragonerna, men blefvo hvarje gång tillbakaslagna, och slutligen lyckades det Dücker att drifva den sjufalt öfverlägsna fienden på flykten. Då skyndade de Dücker åtföljande polackarne, som allt dittills hållit sig undan, att äfven deltaga i förföljandet, hvarefter staden Wilna med dervarande stora förråd föll i de segrandes händer. Dücker fann likväl sina polska stridskamrater så begifna på plundring och oordningar, att han bad konungen om befrielse från ett sådant sällskap, hvilket äfven beviljades.

Följden af denna seger och af Wilnas eröfring var emellertid, att Roos och Bauer, de mot Lewenhaupt befälhafvande ryske generalerne, af farhåga att blifva inklämda mellan hans här och svenska hufvudstyrkan, utrymde både Kurland och Samogitien samt drogo sig till Polock, för att vara närmare czaren, som med 10,000 man stod vid Orsza utmed Dnieper-floden.

Äfven mot kosackerne, af hvilka 2,000 lågo i den befästade staden Nieswiz vid öfra Niemen, sändes ett svenskt ströfparti af 500 dragoner under öfverstelöjtnant *Trautwetter*, som med sina dragoner trängde öfver vallarne in i staden, der 300 kosacker blefvo nedhuggna. De öfrige gömde sig i husen och sköto derifrån på svenskarne. Man bjöd dem qvarter, men de vägrade och, då svenskarne nu satte eld på staden, läto kosackerne hellre sig innebrännas, än de gåfvo sig. Dock omringades och togos slutligen 180 kosacker jemte 4 kanoner, 4 fanor och åtskillig tross.

De trupper, som utgjort den rysk-polska hufvudhären, hade sålunda blifvit efter hand skingrade, så att endast de i Grodno inneslutne ryssarne återstodo, å hvilka konung Carl gaf noga akt. I lägret vid Zaludek råkade han emellertid ut för ett äfventyr, som var ganska nära att kosta honom lifvet. Han hade ridit ut för att besigtiga en brygga, som var under arbete öfver Niemen, men steg af och gick ned på isen för att taga arbetet i närmare betraktande. I detsamma brast isen, och konungen föll i vattnet, så att det stod honom upp till halsen. Med tåspetsarne fick han dock något fotfäste i bottnen och sökte med armarna hålla sig uppe öfver iskanten, från hvilken det starka strömdraget dock hvarje ögonblick hotade att föra honom bort under isen. Lille Prinsen, en ung grefve Hans Wachtmeister och öfverstelöjtnant Siegroth skyndade genast till hjelp, då prinsen lade sig på magen och sköts så af de öfrige utåt den svaga isen intill konungen, hvilken han lyckades att fatta i handen och med de öfrigas tillhjelp föra till stranden. Man bad konungen nu gå in i nästa hus och ömsa kläder, då dessa voro genomvåta och de stora ryttarstöflarne fulla af vatten; men Carl svarade: »Det gör ingenting!» hvarefter han, så ge-

nomvåt han var, satte sig åter till häst och red sig varm. En liten stund derefter störtade hästen, hvarvid konungen stötte hufvudet så hårdt, att han nästan förlorade sansen; men efter några ögonblick hemtade han sig åter och fortsatte ridten å nyo, utan att hafva någon olägenhet af hvarken det ena eller andra af dessa äfventyr.

Förråden i Grodno började emellertid taga slut och *Ogilvy*, som der förde befälet öfver den ryska styrkan, fann sig ej längre kunna der uthärda. Den 31 Mars uppbröt han med de 8,000 man fotfolk och 2,000 ryttare, som ännu återstodo af de 20,000 ryssar, hvilka vid vinterns början stått vid Grodno. Han skyndade i ilmarscher till Brzesc, der han inträffade den 10 April. Carl XII var genast färdig att förfölja honom, men en olycklig tillfällighet beröfvade honom frukten af hans så väl anlagda och så ihärdigt fullföljda plan att afskära och förstöra den ryska styrkan. Just som han skulle bryta upp, blef bron öfver Niemen förstörd af islossningen, och flera dagar åtgingo, innan den hann åter iståndsättas. Tillika voro vägarne så förderfvade af källossningen, att Ogilvy fått alltför långt försprång; men, sedan underrättelse ingått, att han genom Podolien tagit riktningen åt Kiew, drog konung Carl till Pinsk för att genskjuta honom. Vid ankomsten dit den 24 April visade det sig dock, att Ogilvy icke kunde upphinnas, hvarföre konungen stannade i Pinsk tillsvidare, sedan han skickat Meijerfelt med 3,000 dragoner och Sapiehas 3,000 polackar till Brzesc, samt Potocki till polska Preussen, der Smigelski åter uppträdt.

Under tåget till Pinsk hade konungen sändt öfversten vid lifregementet *Carl Gustaf Creutz* för att från kosacker rensa trakterna kring öfra Niemen. Då Creutz fått veta, att 2,000 kosacker lågo i Lakowicze, drog han ditåt, men erfor under vägen, att i staden Kleck, något bortom Lakowicze, äfven lågo ryssar och kosacker. Han delade derföre sin styrka, sände öfverstelöjtnant Trautwetter med 400 ryttare mot de 2,000 kosackerne i Lakowicze och drog sjelf med sina öfriga 1,000 ryttare mot Kleck, der han fann 5,000 kosacker och 4,000 man ryskt fotfolk samlade. Det var emellertid aldrig svenskarnes sed att räkna sina fiender, utan tidigt på morgonen den 20 April stormade Creutz med sina 1,000 ryttare öfver den långa och smala kafvelbron, som ledde till staden, kastade undan de mötande kosackerne och jagade ur staden det ryska fotfolket, som till större delen blef under flykten nedhugget, hvarefter han vände sig emot Lakowicze för att understödja Trautwetter, som redan flera gånger blifvit anfallen af dervarande kosacker, men alltid slagit dem tillbaka. När nu Creutz anryckte, uppgafs staden, då 9 fanor, 7 kanoner, en stor mängd ammunition samt 1,800 fångar föllo i svenskarnes händer. De fångne kosackerne, hvilka omgåfvos af en svensk vakt med dragna sablar och laddade gevär, trodde att de allesammans skulle blifva nedgjorda samt togo under tårar och jemmerrop afsked af hvarandra; men Creutz red nu sjelf fram till dem, lofvade dem förskoning samt lät bland dem utdela mat, tobak och bränvin, hvaröfver de yttrade sin glädje och sin

tacksamhet med att kasta sig för hans fötter och kalla honom sin frälsare och sin fader. Han hade nu med sina 1,400 ryttare nedgjort 5,000 och tillfångatagit 2,000 fiender samt derjemte eröfrat 11 kanoner, 25 fanor och betydande förråd af flere slag.

Konung Carl, som under tiden kommit till Pinsk, kände sig orolig för den i Litauen qvarlemnade Creutz och föreslog Lille Prinsen att de tillsammans skulle uppsöka honom, hvilket ock skedde. Konungen fick då kunskap om de vackra vapenbragder han utfört, besökte båda slagfälten och befordrade genast Creutz till generalmajor, hvarefter han tog med sig hans ryttare och drog till staden Nieswicz, hvars 200 man starka besättning gaf sig, fästningsverken förstördes, och invånarne fingo rädda sin lösegendom, men staden uppbrändes, emedan den tillhörde furst Radziwill, som var en trogen anhängare af konung August. Genom utsända ströfpartier blef äfven en mängd andra städer och byar, tillhöriga den August tillgifna högadeln, uppbrända, hvarefter den lägre adeln visade sig så mycket villigare att hylla Stanislaus.

Sedan på detta sätt hela Litauen blifvit bragt under Stanislai lydnad, drogo både Carl och han till Wolhynien för att underlägga Stanislaus äfven detta landskap. Den 23 Maj uppbröt hären, efter en månads hvila, från Pinsk och drog söder ut, inåt Wolhynien samt kom till Luck den 6 Juni, hvarefter båda konungarne togo sitt högqvarter i slottet Jareslawice, ett par mil söder om Luck, dit den kringboende adeln talrikt infann sig för att hylla Stanislaus, af fruktan att eljest undergå samma behandling som högadeln i Litauen.

I medlet af Juni blef ock Smigelski utdrifven från polska Preussen af Potocki, och tillika uppbröt Rehnsköld från Posen samt tågade i riktning mot Warschau till Piontek, der han lät sina trupper lägra sig. August, som befarade, att han skulle vända sig mot honom, drog då från Krakau med de 15,000 sachsare och polackar, han ännu hade under sitt befäl, och gick i nordostlig riktning öfver Tykoczin till Nowogrodek, i Litauen, der han stannade tills vidare, i afvaktan å ytterligare understöd från Ryssland.

Den 7 Juli uppbröt Carl XII från Jareslawice och tågade i nordostlig riktning öfver Lublin till Pulawy, dit han ankom den 19 och der Meijerfelt och Sapieha från Brzesc förenade sig med svenska hufvudstyrkan. Sedan vid Pulawy en bro blifvit slagen öfver Weichseln, fortsattes tåget allt längre åt nordvest till Piontek i Masowien, der Rehnsköld den 6 Augusti förenade sig med konungens här. Efter några dagars hvila uppbröt hären åter den 11 Augusti och kom den 13 till staden Wartha, vid floden af samma namn, der generalmajor *Marderfelt* qvarlemnades med 4,000 svenskar, jemte ungefär 15,000 polackar under Potocki, för att gifva akt på Augusts och ryssarnes rörelser, hvarefter tåget fortsattes söder om Kalisch genom Schlesien fram till Schönberg vid sachsiska gränsen, vid hvilken konung Carl stod den 1 September med en styrka af omkring 19,000 man, hvaraf 11,500 voro fotfolk, 2,500 dragoner och 5,000 ryttare.

När uppbrottet skedde från Wolhynien, hade ingen anat hvart tåget gälde, emedan konung Carl enligt sin vana behållit beslutet härom för sig sjelf; men det var nu tydligt att han ämnade sluta det polska kriget i Sachsen, Augusts arfland, hvarifrån han hemtade sina mesta tillgångar både i penningar och manskap, och hvars bevarande också låg honom mest om hjertat. Här skulle han således säkrast kunna tvingas till eftergift. *Piper* framhöll dock vådan af att genom ett krig i Sachsen reta tyska riket och kejsaren, som befordrat Augusts val till Polens konung och som nu i förening med England vunnit flera segrar mot Frankrike samt följaktligen var så mycket farligare att reta; men *Rehnsköld* och några andra bland generalerne anmärkte, att de mot Frankrike förbundna makterna icke skulle vilja reta Sverige till deltagande i det nu som bäst pågående spanska arfföljdskriget, utan snarare skulle öfvertala August att sluta fred så snart som möjligt för att förekomma ett sådant deltagande, samt att man först efter Augusts fullständiga besegrande kunde få fria händer mot ryssarne. Denna åsigt var äfven Carl XII:s, och så beslöts fälttåget i Sachsen.

Kriget i Sachsen 1706.

För att från Polen komma in i Sachsen måste svenska hären genomtåga Schlesien, hvilket tillhörde kejsaren och således icke utan hans tillåtelse borde af en främmande krigshär beträdas; men då sådant under de föregående åren vid flera tillfällen skett af Augusts trupper, ansåg Carl sig äfven kunna våga ett sådant genomtåg, hvarunder dock den strängaste krigstukt iakttogs.

Genast vid ankomsten till Schlesien uppvaktades Carl XII af flera der bosatta evangeliska lärans bekännare, hvilka för honom klagade öfver det myckna samvetstvång de lidit af sin länsherre, den katolske kejsaren, samt anhöllo att Sveriges konung nu, såsom nära hundra år förut, måtte beskydda dem. Konungen lofvade ock att lägga sig ut för dem, så att de skulle få större samvetsfrihet än dittills, och under deras välsignelser skildes han ifrån dem.

Raskt fortsattes derefter tåget, utan att något motstånd försöktes. Schulenburg, som i Nedra Lausitz samlat omkring 4,000 man, åtnöjde sig att inlägga besättningar i Dresden, Königstein, Torgau och Wittenberg. August sökte genom kungörelser, innehållande de mest förfärande skildringar af svenskarnes grymma framfart så väl under trettioåriga kriget som nu senast i Polen, skrämma upp sachsarne och reta dem mot svenskarne. Skrämda blefvo de visserligen, ty vägarne voro uppfylda med flyktingar, som sökte rädda det dyrbaraste de egde undan de förfärliga svenskarne, och äfven Augusts mor, Carl XII:s moster, samt hans gemål och son flydde ur landet; men snart nog lugnade sig dock befolkningen genom den stränga krigstukt som af svenskarne iakttogs, då intet öfvervåld mot den fredliga befolkningen tilläts och

alla förnödenheter betaltes. Så framryckte svenska hären till Meissen och Leipzig, som genast öppnade sina portar, samt stannade slutligen den 11 September vid Alt-Ranstadt, ett adligt slott mellan Leipzig och slagfältet vid Lützen.

Här tog konungen för en längre tid sitt högqvarter och utfärdade en generalorder, som med strängt straff belade hvarje slags utpressning eller våld mot den fredliga befolkningen, förbjöd hvarje officer att utan öfverenskommen betalning begagna invånarnes hästar eller fordon, äfvensom att jaga, fiska, taga frukt i trädgårdarna eller drufvor i vinbergen, och påbjöd att allt hvad för härens underhåll fordrades skulle betalas i klingande mynt samt qvitton och reqvisitioner skrifvas på tyska, så att invånarne måtte förstå innehållet. De svenske krigarne, lika väl som den tyska befolkningen, blefvo ock snart öfvertygade, att det var fullt allvar med dessa föreskrifter. Ett par gardister hade misshandlat ett barn, som nekade dem att taga mjölk. Det anmäldes för konungen, som befalte att gardisterne skulle draga lott om lif och död. Den, på hvilken lotten föll att dö, blef skjuten. En af Dückers dragoner hade slagit en bonde, som hindrade honom att slagta hans höns, och dragonen sköts. När man visade konungen en mängd smädeskrifter som utgifvits emot honom, yttrade han endast: »Låt dem skrifva hvad de vilja; vi göra hvad vi *böra*».

Dessa drag blefvo snart öfver allt bekanta och förvandlade den förra förskräckelsen till en allmän beundran af den ryktbare hjeltekonungen, som här tillika var så menniskovänlig och som med sitt aldrig svigtande mod, sin djupa gudsfruktan, sina rena seder, sitt enkla lefnadssätt var i allt så olik den trolöse, vankelmodige, utsväfvande, praktälskande herskaren öfver sachsiska folket. Förtroendet till Carl XII och hans svenskar blef ock hos detta folk snart vunnet, och den stora Leipziger-marknaden bevistades lika talrikt som i djupaste fred. Ordningen dervid upprätthölls ock på konung Carls befallning så kraftigt, att köpmännen sedermera sade sig aldrig i mannaminne hafva haft en så fördelaktig varuomsättning.

I Alt-Ranstadt mottog ock Carl XII ett stort antal främmande furstar och sändebud, hvilka dels ville se den så ryktbar blifne nordiske hjelten och betyga honom sin vördnad, dels anmäla sig såsom medlare vid det förestående fredsverket, dels ock bevaka sina fördelar hos en krigarefurste, hvars svärd kunde blifva af stor vigt under det nu pågående kriget mellan de europeiska stormakterna. Så infunno sig hertigen af Sachsen-Gotha och alla det sachsiska husets prinsar, kardinalen af Sachsen-Zeitz, tvänne prinsar af Mecklenburg, landtgrefvarne af Hessen-Darmstadt och Hessen-Homburg, markgrefven af Anspach, arfprinsen af Wolfenbüttel, två prinsar af Bevern m. fl. Såsom sändebud från kejsaren instälde sig grefve Wratislaw, från Frankrike baron Besenval, från England Robinson, från Holland Haersolt, från Preussen baron Printz, från Danmark baron Jessen (hvilken såsom vängåfva från konung Fredrik medförde 9 race-hästar), från Hannover baron

Grave, från Hessen-Kassel baron Kettler. Bland de öfrige sändebuden var äfven den sedermera så ryktbare baron *von Görtz*, nu holsteinskt geheimeråd.

Mesta uppmärksamhet bland alla, som här besökte Carl XII, väckte dock den store engelske härföraren, hertigen af *Marlborough*, som medförde en skrifvelse från drottning Anna, vid hvars öfverlemnande Marlborough yttrade, att den »icke var från hennes kansli, utan af hennes egen hand och från hennes hjerta, likasom det äfven skulle för henne varit ett synnerligt nöje att personligen få se den konung som vunnit Europas beundran, om besvärligheterna af en sådan resa tillåtit det», hvarefter hertigen tillade: »För min del ville jag skatta mig lycklig, om jag under en sådan härförare som eders maj:t finge inhemta hvad jag ännu icke känner af krigskonsten». Carl var dock för mycket flärdfri och för litet vän af smicker att besvara denna den verldsberömde fältherrens artighet med en annan, utan sade endast: »Eder drottnings bref och eder personliga bekantskap äro mig synnerligen angenäma. Eders excellens känner att jag egt rättmätig orsak att begifva mig hit med min här. Försäkra drottningen, min syster, att jag återvänder så snart jag erhållit den upprättelse jag fordrat, men icke förr». De både store härförarne passade emellertid ej rätt väl för hvarandra. Carl fann Marlborough alltför grann för en krigare, och Marlborough såg i Carls tarfliga utstyrsel ett sätt att väcka uppseende samt ansåg honom drifvas mer af lystnad efter personlig utmärkelse än af verkliga statsmannaåsigter. Han hade likväl under det personliga sammanträffandet vunnit full öfvertygelse, att konungens planer voro riktade mot czaren, så snart säkerhet vunnits från polska och sachsiska sidan, samt religionsfrihet för kejsarens betryckte lutherske undersåtar blifvit utverkad. Han hade sett en karta öfver Ryssland ligga uppslagen på konungens bord och märkt ett ovanligt upplågande i hans blick hvarje gång czaren nämndes. För öfrigt omtalte Marlborough under sin återresa med stora loford konungens insigter i krigskonsten, hvilka röjt sig i hans yttranden om kriget i Brabant och om Marlboroughs egna segrar.

Tilloppet af folk, som önskade se den af ryktet så mycket beprisade svenske konungen, var under hela den tid han vistades i Alt-Ranstadt sådant, att vid den offentliga spisning, som hölls alla dagar, hade pager och betjening största svårighet att servera bordet, så var salen uppfyld af åskådare.

Emellertid, om också de talrika besöken af främmande furstar och sändebud föranledde ett mindre tarfligt lefnadssätt här, än det som eljest var vanligt i Carl XII:s högqvarter, lade han dock ej bort sina vanliga krigsöfningar och ridter. En bland de första af dessa ridter gälde slagfältet vid Lützen, som låg helt nära Alt-Ranstadt. Konungen erinrade sig så noga hvad han läst om den strid der stod den 6 November 1632, att han för sina generaler kunde angifva härarnes slagordning samt hvar de svenska och kejserliga regementena stått un-

der striden. Vid Schwedenstein, der Gustaf Adolf föll, stannade han länge i djupa tankar och utbrast slutligen: »Jag har alltid sökt lefva som han, må hända förlänar mig Gud den nåden att få dö på samma sätt!» Tolf år derefter föll också Carl XII för en fiendtlig kula, men icke, som Gustaf Adolf, midt i sitt lysande segerlopp, utan först sedan han fått bittert pröfva lyckans vexlingar.

För tillfället log emellertid lyckan mot honom så lofvande som möjligt, och alla hans önskningar tycktes gå i fullbordan. Hans tåg mot Sachsen hade väckt sådan oro hos August, att denne genast sände två af sina sachsiska embetsmän, *von Pfingsten* och baron *Imhoff*, att erbjuda fred under det vilkor Carl alltid fordrat, att August skulle nedlägga Polens krona. De båda sändebuden träffade honom redan den 1 September vid Bischofswerda och underhandlingarna begynte. De måste likväl hållas ytterst hemliga, hvilket man önskade lika mycket å båda sidorna, August, emedan han ännu var omgifven af ryska trupper och fruktade czarens hämnd, om han bröt förbundet med honom; Carl åter, emedan han ville undgå andra makters bemedling och på egen hand uppgöra vilkoren med August. De sachsiske herrarne hettes således endast vara sända för att med konung Carl uppgöra huru svenska hären skulle kunna i Sachsen inqvarteras med så liten känning för dess befolkning som möjligt.

Till Sveriges ombud vid dessa underhandlingar utsåg konungen *Carl Piper* och kanslirådet *Olof Hermelin*. För Piper hade Carl gifvit tillkänna hvad han af August ovilkorligen fordrade, nemligen att för alltid afstå från polska kronan, erkänna Stanislaus såsom Polens konung och lofva att aldrig mera tänka på återintagandet af polska tronen, icke ens i händelse af Stanislai död; afsäga sig alla andra förbund och synnerligast det ryska; med vederbörlig hedersbetygelse återgifva friheten åt prinsarne Sobieski och andra tagna fångar, samt utlemna alla öfverlöpare, som gått från Sveriges i hans tjenst och deribland uttryckligen Johan Reinhold Patkul, men deremot förlåta alla, som från Augusts tjenst öfvergått till Sveriges. De sachsiska ombuden gjorde visserligen åtskilliga försök att vinna lindring i dessa vilkor, men förgäfves, och då konungen nu skickade Meijerfelt med en betydlig truppstyrka mot Sachsens hufvudstad Dresden, blefvo sändebuden så uppskrämda, att de undertecknade fredsfördraget redan den 14 September.

Vilkoren voro de af konung Carl föreskrifna, med åtskilliga tillägg, såsom att August skulle till sin död få behålla titeln af Polens konung; att han skulle frisäga polackarne från deras honom gifna trohetsed och uttryckligen tillåta dem aflägga en sådan åt Stanislaus; att August icke skulle få sluta förbund med eller gifva understöd åt någon makt, som vore i fejd med konung Carl eller med den nye konungen i Polen; att han skulle utlemna de till Sachsen förda polska regalier och arkiv; att han skulle för den nu ingångna freden anskaffa fullständig borgen af kejsaren, England och Holland, och detta om möjligt inom sex månader, samt att han, emedan denna borgen möjligen icke så

smart kunde erhållas, skulle i afvaktan derå tilllåta svenska hären att i Sachsen få taga vinterqvarter, jemte sold och underhåll. För Sverige och svenska folket betingades lika litet i denna fred som i den med polska republiken ingångna någon fördel. När de sachsiska ombuden hade förespeglat Augusts medverkan till landvinningar åt Sverige i Tyskland, om han kunde erhålla billigare fredsvilkor med hänseende till Polen, svarade Carl endast med ett yttrande af Alexander den store: »Kommen ihåg, att jag är Alexander och icke en krämare».

Medan fredsunderhandlingarna pågingo, hade konung August från Tykoczin begifvit sig till Lublin, der han förenade sig med en rysk här om 20,000 man, hvilken under furst *Mentschikoffs* befäl tågat från Kiew genom Wolhynien, härjande och brännande alla deras slott och byar, hvilka kort förut hyllat Stanislaus. Då den förenade ryska och polska styrkan nu uppgick till omkring 35,000 man, yrkade Mentschikoff, att man med så öfverlägsna stridskrafter borde anfalla och förstöra Marderfelts styrka, som utgjorde knappast en tredjedel af den, de kunde föra emot honom. August, som ännu ej fått någon underrättelse om underhandlingarnas fortgång och ej vågade låta ryssarne få någon aning om dessa, måste foga sig efter detta yrkande, och så drog den förenade hären i början af Oktober öfver Radom till Petrikau, i riktning åt Wartha-floden, der *Marderfelt* och *Potocki* lägrat sig, den senare vid Widawa vester om Petrikau, den förre vid staden Wartha något längre i norr. Den 6 Oktober kom underrättelse till Marderfelt, att Potockis förposter blifvit anfallna, och kort derefter förenade sig Potocki med Marderfelt, då båda den 8 Oktober drogo sig tillbaka till Opatowiek i närheten af Kalisch.

Under tiden hade von Pfingsten från Alt-Ranstadt skyndat att uppsöka August för att meddela honom underrättelse om den ingångna freden och begära hans bekräftelse derå, men först den 10 Oktober träffade han honom i Petrikau, då August ock meddelade sin ratifikation å fredsfördraget, hvilket likväl fortfarande måste hållas ytterst hemligt, emedan August ännu var i ryssarnes våld. Pfingsten hade äfven medtagit ett bref från Carl till Marderfeldt, med underrättelse om den ingångna freden och befallning att undvika hvarje strid; men under återresan från Petrikau vågade Pfingsten icke begifva sig till Marderfelt för att ej väcka ryssarnes misstankar, utan lemnade i Breslau brefvet till en dervarande svensk, hvilken ock afsände det till Marderfelt, ehuru det kom honom tillhanda alltför sent att afböja den sammandrabbning det skulle förekomma.

Äfven August var nu synnerligen angelägen att afböja en sammandrabbning, men då Mentschikoff ifrigt yrkade ett anfall mot Marderfelt och August ej för honom vågade upptäcka sanna förhållandet, sände han i stället under hvarjehanda förevändningar till svenska lägret en trumpetare, som medförde ett bref med underrättelse om den afslutade freden och om det af ryssarne tillämnade anfallet. Marderfelt, som ännu ej fått konung Carls bref, betraktade det nu erhållna endast

såsom en krigslist, för att förmå honom rymma fältet, och intog derföre den 13 Oktober en fördelaktig ställning helt nära Kalisch, beredd att möta fiendens anfall. Den 17 Oktober kom å nyo till honom ett bud, med tillkännagifvande, huru August dittills lyckats afböja ryska anfallet, men nu ej längre kunde det, hvarföre han uppmanade Marderfelt att ofördröjligen draga sig åt Posen, eljest kunde striden ej förekommas. Denna förnyade uppmaning styrkte Marderfelt och Potocki ytterligare i deras öfvertygelse, att alltsammans var endast en krigslist för att förmå dem att vika undan, och så beslöt man våga striden hellre än att en svensk här skulle vika undan för en rysk.

Den utkämpades ock den 19 Oktober. Marderfelt hade intagit en ställning med ryggen stödd mot Prosna-floden. Hans svenskar intogo midten af slagordningen och Potockis polackar utgjorde högra samt Sapiehas litauer venstra flygeln. Tillsammans utgjorde denna styrka ungefär 12,000 man. Å andra sidan stodo ryssarne i midten och på högra flygeln, sachsarne å den venstra samt de polackar, som äfven här utgjorde en del af stridkrafterna, bakom såsom ett slags reserv. Kl. 4 e. m. skedde sammandrabbningen. Redan en halftimme derefter flydde först Potockis och kort efteråt äfven Sapiehas folk, och svenskarne stodo ensamme qvar mot hela den fiendtliga styrkan. De slöto sig dock tillsammans och kämpade modigt mot den oerhörda öfvermakten. I synnerhet utmärkte sig skånska rytteriet under öfverste *Gustaf Horn*, hvilken äfven efter det han blifvit träffad af tre kulor fortsatte striden i spetsen för sina bussar. Det ena anfallet efter det andra kastades tillbaka, August yrkade på återtåg och äfven Mentschikoff var färdig dertill; men general *Brandt* uppehöll modet hos sachsarne och fick äfven ryssarne att stanna samt ordnade striden så, att de 3,500 svenskarne blefvo på alla sidor omringade. Endast öfverste *Krassow* med omkring 1,000 man rytteri bröt sig igenom och undkom. De öfrige slöto sig ännu närmare tillsammans, och fienden vågade icke gå dem på lifvet, utan började i stället mot deras slutna led rikta sina kanoner. Då nödgades slutligen Marderfelt gifva sig med de 1,800 man, som återstodo honom, 700 man hade blifvit dödade eller sårade.

När underrättelsen om denna efter fredens afslutande utkämpade strid kom till Carl XII, blef han högeligen förbittrad och gjorde sig färdig att utöfva ganska stränga repressalier, men genom bref så väl från August som från flera andra håll blef han dock snart upplyst om rätta förhållandet. August lofvade under många ursäkter att återsända alla i striden tagna fångar och fanor, så snart han kunde frigöra sig från ryssarne, hvilket dock ej kunde ske genast. Han måste följa dem till Warschau, hvarest han deltog i fröjdebetygelserna öfver segern och utlyste en riksdag såsom om kriget vore i full gång. På detta sätt lyckades han slutligen skilja sig från Mentschikoff och hans här samt skyndade nu till Sachsen, sedan han frigifvit så väl alla de svenska fångarne som Potocki och åtskilliga andra polska herrar, hvilka

efter striden blifvit fångne; men tillika gaf han Smigelski hemlig befallning att med sina ryttare jaga efter de frigifne samt taga och utlemna dem till ryssarne, ett nytt bevis på den skamliga trolöshet, som utgjorde ett grunddrag i Augusts karakter. Öfver Krakau, Schlesien och Dresden kom han till Alt-Ranstadt den 7 December, och då rätta förhållandet i afseende å träffningen vid Kalisch redan var upplyst, rönte han af Carl ett vänskapligt mottagande. Såsom värd på stället lät Carl sin gäst intaga hedersplatsen både under ridten och vid bordet, samt hade sedermera med August ett långt samtal, som varade ända in på natten, hvarefter han lemnade honom sin egen sängkammare och stälde utanför dess dörr 12 af sina drabanter såsom en hedersvakt. Äfven följande dagen hade de ett långt samtal med hvarandra och Carl gjorde August ett motbesök i Leipzig samt mottog, vid återkomsten till Alt-Ranstadt, så väl Stanislaus som prinsarne Sobieski, hvilka infunnit sig för att tacka honom, den förstnämnde för den numera genom den ingångna freden betryggade besittningen af polska kronan, och de senare för sin återvunna frihet.

Allt tycktes sålunda röja det bästa förstånd mellan Carl och August, då denne genom nya drag af trolöshet ännu en gång förverkade sin högsinnade frändes förtroende. I början af året 1707 hade nemligen åtskilliga bref från August till czaren, i hvilka, ehuru skrifna efter fredens afslutande, han talade om sin fortfarande vänskap för Ryssland och fiendskap mot Sverige, blifvit uppsnappade och framlemnade till Carl. Några rådde honom då att genast bemäktiga sig den förrädiske August, men han vägrade att taga ett så våldsamt steg. Kort derefter inskickade Lewenhaupt flera bref af liknande innehåll, dem han uppfångat vid lifländska gränsen, och tillika kom man på spåren åtskilliga stämplingar af Augusts anhängare inom Polen. Sedan August nu formligen afsagt sig Polens krona och erkänt Stanislaus såsom konung, hade flere bland de förnämste polackar, som förut tillhört Augusts parti, öfvergått till Stanislaus, bland andra äfven Wisniowiecki, Brandt och Smigelski. Denne sistnämnde hade, förbittrad öfver Augusts falskhet, för Carl framlagt flera bevis derå, hvilket ytterligare ökade dennes förtrytelse. Han yrkade nu obevekligt på alla fredsvilkorens noggranna uppfyllande, och då August sökte slingra sig ifrån den i Petrikau gifna stadfästelsen å dessa vilkor, måste han nu, den 9 Januari 1707, uttryckligen förnya densamma samt med undertecknandet af sitt namn högtidligen förklara ogiltiga och kraftlösa de bref och befallningar, som i hans namn eller å hans vägnar blifvit utfärdade i strid mot fredsfördraget.

Stränga kungörelser blefvo ock nu utfärdade för att skrämma sachsarne från hvarje fiendtligt försök, och äfven mot August personligen visade Carl härefter öppet sitt misstroende. Noggrann krigstukt hölls visserligen fortfarande, och det svenska krigsfolket skulle betala alla sina förnödenheter samt förbjöds vid ganska allvarsamma straff att begå något slags öfvervåld; men svenskarnes vistande i Sachsen blef dock

för landets befolkning ganska dyrt. Efter inhemtad kunskap om der rådande beskattningssätt uppgjorde Carl och Stenbock en ordning för krigsgärderna, enligt hvilken dessa skulle månadtligen uppgå till 625,000 rdr, men i anledning af folkets böner och föreställningar om omöjligheten att kunna erlägga så mycket, nedsattes beloppet till 500,000 rdr, och landet indelades i vissa områden, som hade att sörja för truppernas förplägning enligt en uppgjord taxa. Härvid öfvades dock hvarjehanda prejerier och i allmänhet blef denna förplägning så tryckande, att många sachsare flyttade ur landet för att undandraga sig denna börda. Flera främmande makter gjorde ock hos Carl framställningar att ej för länge fördröja sitt vistande i det så hårdt hemsökta landet, och äfven Stanislaus yrkade ifrigt på hans snara återvändande till Polen för att hjelpa Stanislaus mot ryssarne; men Carl svarade ständigt, att han i följd af Augusts opålitlighet måste stanna i hans land till dess han erhållit den i fredsfördraget betingade borgen för vilkorens uppfyllande. Det berodde således på August sjelf att förkorta svenska krigsmaktens vistande i Sachsen.

Innan Carl lemnade Sachsen, uppfylde han det löfte han gifvit de schlesiske lutheranerne att bereda dem skydd mot andligt förtryck. Genom *Strahlenheim*, sin minister vid österrikiska hofvet, yrkade han fri religionsöfning för dessa sina trosförvandter; men detta yrkande mötte så ihärdigt motstånd vid det strängt katolska kejserliga hofvet, att Carl slutligen förlorade tålamodet och förklarade, att han skulle med väpnad hand framtvinga medgifvandet deraf. Kejsaren, som redan gifvit efter för åtskilliga andra Carls fordringar, var likväl i afseende å denna så envis, att han tycktes vilja snarare låta det komma till fredsbrott än att i denna punkt gå konungens framställning till mötes; men Marlborough förestälde kejsaren, huru ett krig mot den segerrike, nu bättre än någonsin rustade svenske konungen skulle i första hand utsuga de kejserliga arfländerna och sedermera tillintetgöra alla frukterna af det dittills med ovanlig framgång mot Frankrike förda kriget. Å andra sidan vägrade England och Holland att gå i borgen för freden i Alt-Ranstadt förr, än Carl vore förlikt med kejsaren, och Piper, Hermelin, Strahlenheim m. fl. gjorde allt för att öfvertala honom att åtminstone bevilja ett uppskof med frågans afgörande och ej reta österrikiska hofvets stolthet genom alltför peremtoriska fordringar. Slutligen gaf ock Carl med sig i detta hänseende, och kejsaren lät äfven af sina bundsförvandter öfvertala sig att vid den utsatta tiden bevilja religionsfrihet åt de schlesiske lutheranerne.

Omedelbart härefter förklarade Englands och Hollands ombud, att deras regeringar voro villiga ingå borgen för fredsfördraget i Alt-Ranstadt, och härefter hade Carl icke vidare någon anledning att längre dröja qvar i Sachsen. Redan dagen efter det kejsarens ombud undertecknat fördraget om den beviljade religionsfriheten, uppbröt ock Carl XII med sin uthvilade, välförsedda och betydligt förstärkta här från Alt-Ranstadt den 22 Augusti 1707. Hans sista befallning var, att sol-

daterne skulle betala allt hvad hvar och en var skyldig sitt värdfolk. Så tryckande än de utkräfda gärderna varit för landet i allmänhet, hade dock hela tiden ett godt förstånd varit rådande mellan de svenske krigarne och landets befolkning. De indelte svenske soldaterne hade biträdt sina värdar i deras landtmannasysslor, såsom hade de tillhört huset, och skildes nu från dem, som om de varit gamla vänner. Flere af soldaterne hade ock under vistandet i Sachsen samlat en vacker sparpenning, ty konungen hade vid hvarje regemente inrättat en sparbank, hvari soldaten tillhölls att af sin lön insätta hvad han ej behöfde för nödvändiga utgifter, och det fans flera regementen, som nu hade ända till 80,000 daler silfvermynt, motsvarande minst 160,000 kronor efter nuvarande myntvärde, i sin sparkassa.

Ingen visste hvarthän tåget var ämnadt. När hären vid Oberau öfvergått Elben, red konungen till Dresden, der han öfverraskade sin frände August med ett afskedsbesök för att visa, att han utan agg skildes från honom. Äfven hos Augusts moder, Carls moster, och hos hans son, arfprinsen af Sachsen, gjorde Carl nu afskedsbesök. Ehuru opasslig, följde dock August till häst sin frände genom hufvudstadens gator, under folkets höga lefverop, och ett godt stycke utom staden åtskildes de, såsom det tycktes, fullt försonade.

Vid tåget genom Schlesien hade Carl den glädjen att finna mer än 300 kyrkor återgifna åt lutherska lärans bekännare. Också blef han öfverallt mottagen med de lifligaste tacksamhetsyttringar. På vägar och gator omgaf den hänryckta befolkningen i stora hopar svenskarnes tåg, och när Carl syntes, »befriaren, frälsaren, det unga lejonet från Norden», såsom de kallade honom, då störtade skarorna på knä, tackande Herran och Herrans Gideon för den samvetsfrihet de erhållit. Om qvällarna samlade sig svenska trupperna som vanligt till aftonbön. Presten stod i midten och krigarne omkring honom i fyrkant. När Herrans bön lästes, knäböjde de så väl som konungen och hela öfverbefälet. Hänryckt öfver denna syn, strömmade landets befolkning, som icke på ganska länge kunnat fritt utöfva evangelisk gudstjenst, i stora skaror till, för att få deltaga i dessa aftonböner. Då konungen märkte det, befalte han sina fältpredikanter dervid begagna sådana psalmer, som äfven varit brukade af tyskarna och voro dem bekanta. När de så hörde sjungas:

»Vår egen kraft ej hjelpa kan,
Vi äro snart förströdda;
Men med oss står den rätte man,
Vi stå af honom stödda»,

kan man lätt tänka sig deras känslor och på hvilken deras blickar riktades, och barnen som förut sett fädernes samvetstvång, förstulna andaktsstunder och de sorgetårar, som dervid götos, och nu sågo deras fria gudstjenst och deras tacksamma glädjetårar vid dess firande, erforo

häraf ett intryck, som för många varade lifvet igenom och gjorde den svenske konungens namn länge älskadt i dessa bygder. [1])

Det var den skönaste seger Carl XII vann under alla sina krig, och den vans utan blodsutgjutelse, endast genom hans egen manliga, fasta beslutsambet, hvarigenom han slutligen besegrat den katolske kejsarens ihärdiga motstånd. Denna hans beslutsamhet hade ock på kejsar Josef gjort sådant intryck, att, då påfliga sändebudet i Wien å påfvens vägnar beklagade sig öfver den beviljade religionsfriheten, sade kejsaren skämtande: »Det var lyckligt, att kung Carl ej fordrade af mig sjelf att bli lutheran, ty jag vet sannerligen ej hvad jag skulle svarat». Carl XII stod emellertid nu på höjden af sitt rykte, ärad, aktad eller fruktad af alla och hos alla framkallande stora förväntningar af ytterligare bragder samt en känsla af undran, som ännu hos de allra flesta var beundran.

Ryska kriget 1702—1706.

Medan konung Carl med kärnan af svenska krigsmakten fördjupade sig i Polen för att afsätta August, gjorde czar Peter efter hand allt större framsteg inom de svenska besittningarna vid Östersjön. Han hade visserligen kunnat, om han på en punkt sammandragit hela sin styrka, med denna stora öfvermakt krossa och tillintetgöra den ena efter den andra af de smärre svenska afdelningar, som stodo i Ingermanland, Estland, Lifland och Kurland; men härigenom hade, efter all sannolikhet, Carl XII blifvit föranledd att från Polen skynda mot czaren, och på ett sådant möte var denne ännu icke beredd. Erfarenheten vid Narwa hade öfvertygat honom, att hans krigare ännu behöfde mycken öfning och stridsvana för att mäta sig med Carls härdade bussar, synnerligast under en sådan anförare, och han valde derföre ett annat krigssätt, som väl långsammare, men ock säkrare skulle föra honom till målet — en mängd smärre, men ofta förnyade angrepp, riktade än mot en eller annan fästning, än blotta härjningståg, för att ödelägga landet och beröfva svenskarne möjligheten att der finna underhåll. Härigenom skulle dessa efter hand försvagas, ryssarne vänjas vid ordentligare krigssätt och vid strid med de fruktade svenskarne samt hos Carl underhållas tron på ryssarnes vanmakt och föga fruktansvärda stridskrafter, hvarigenom han skulle lockas att så mycket längre stanna i Polen. Tillika förstärkte czaren oupphörligt sina stridskrafter. För att öka sina krigares vapenfärdighet lånade han från August en mängd tyska officerare. Gevär beställdes från Holland och hundratals lådjor, ett slags smärre bevärade roddfartyg, byggdes vid Ladoga- och Peipus-sjöarna. I stället för de kanoner, svenskarne tagit vid Narwa, götos nya af öfverflödiga kyrkklockor, och man skyndade

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser, XXI: 304—352. — *Beskow*, Carl XII i Alt-Ranstadt, i Svenska Akademiens handlingar. XL: 17—56.

att bland folket sprida föreställningen, att dessa af helgad malm gjutna och derigenom välsignade kanoner skulle medföra seger öfver de kätterske svenskarne.

Den här ofvan omnämnda framgång, hvilken ryssarne under Scheremetieff vid slutet af året 1701 haft emot Schlippenbach vid Errastfehr, hade ock betydligt uppmuntrat ryssarne. Den hade visserligen vunnits af 20,000 ryssar mot omkrig 4,000 i sina qvarter öfverrumplade svenskar och hade kostat ryssarne dubbelt så mycket folk som svenskarne, men hade ock visat att dessa kunde öfvervinnas. Också firades segern med stora glädjebetygelser, Scheremetieff blef genast befordrad till fältmarskalk och rika belöningar utdelades äfven åt det öfriga befälet. Hos svenskarne åter gjorde detta nederlag ett djupt och sorgligt intryck. Det minskade förtroendet till deras egna och föraktet för Rysslands stridskrafter. Man började inse omöjligheten att i längden kunna möta dessa med den ringa styrka, som återstod efter hufvudstyrkans aftåg inåt Polen, och man skyndade att hos konungen anhålla om förstärkning, hvilken också erhölls, men dock ej var på långt när tillräcklig.

Likasom under året 1701 hade czaren äfven i början af året 1702 sin hufvudstyrka samlad vid Pleskow. Då Carl med den svenska nu var långt borta och alltmera aflägsnade sig, trodde czaren sig kunna detta år våga ett allvarsamt anfall mot Lifland.

Krigsrörelserna begynte på sjön Peipus, der svenskarne genom Hans Wachtmeisters bedrifvande fått i ordning en liten flotta af några bevärade jakter under befäl af kommendör *Löschern von Hertzfeldt*. På östra sidan af samma sjö hade ryssarne flera hundra lådjor, hvardera försedd med en mindre kanon och med 50 mans besättning. Den 21 Maj hade omkring hundra af dessa lådjor blifvit upptäckta af de svenska fartygen, och följande dagen beslöt Löschern med sina 4 jakter angripa dem, oaktadt deras vida öfverlägsna antal. Med sina gröfre kanoner underhöll han en så liflig eld, att ryssarne ledo betydande förlust, men fortsatte dock striden lika ihärdigt, så att ammunitjon började fela för de svenska krigsfartygen, hvarför löjtnant *Martin Hökeflycht* med jakten Flundran skickades till Dorpt att afhemta nytt förråd. Så snart han hunnit utom skotthåll för de öfriga svenska fartygen, blef han omringad af 47 ryska lådjor, hvilkas antal efter hand ökades till öfver hundra. De tre öfriga svenska jakterna gingo visserligen till segels för att komma honom till hjelp, men hindrades af stiltje att hinna fram, innan han var på alla sidor omringad. Han försökte väl att göra motstånd, men blef dödsskjuten strax i början af striden, hvarefter hans folk kastade kanonerna öfver bord, styrde på land och räddade sig. Sedan vinden friskat upp, sökte Löschern hämnas, men då hade de fiendtliga lådjorna redan hunnit undan, hvarefter de svenska fartygen gingo till ankars vid Embach-åns mynning för att försvara inloppet till Dorpt.

Längre fram på sommaren sändes kapten *Jonas Hökeflycht*, en

äldre bror till Martin, med en bevärad jakt ut på Peipus-sjön att kunskapa, men blef i en vik under stiltje anfallen af 200 ryska lådjor. Han försvarade sig tappert och dref flera gånger fienden tillbaka, men blef slutligen omringad och, innan de vid Embach liggande svenska fartygen hunno under stiltjen undsätta honom, kommo lådjorna honom så nära, att de började från alla håll äntra hans jakt. Inseende omöjligheten att längre försvara sig och för stolt att gifva sig åt ryssarne, satte han eld i krutdurken samt sprängde sig sjelf, sitt fartyg och hela dess besättning, så väl som de äntrande, i luften, hvarvid äfven 20 ryska lådjor gingo i qvaf.

I *Lifland* inbröt i medlet af Juli en större rysk styrka, som, troligen öfverdrifvet, uppgifves hafva uppgått till 30,000 man, anförd af *Patkul*, nu generallöjtnant i rysk tjenst. *Schlippenbach*, som ej kunde få mer än 5,000 man tillsammans, drog sig till Hummelshof, för att bakom Embach-ån intaga en någorlunda skyddad ställning, men under den starka sommarvärmen hade vattnet i ån så sjunkit, att den flerstädes kunde öfvervadas, och på morgonen den 19 Juli blefvo svenskarne anfallna vid Hummelshof. De försvarade sig tappert och slogo tillbaka fiendens första anfall, men nu öfverkom en panisk förskräckelse Schlippenbachs nyss uppsatta ryttare, så att de störtade in på fotfolket och bragte detta i oordning, hvarigenom han nödgades, med förlust af 2,000 döde och sårade, 15 kanoner och 16 fanor, draga sig tillbaka till Pernau. Härefter utbredde sig ryssarne härjande öfver hela mellersta Lifland, och en större afdelning af ryska hären blokerade Dorpt under de sista dagarna af Juli, dock utan att kunna bemäktiga sig denna stad. Landet åter blef nästan alldeles ödelagdt. Flera tusen menniskor fördes till Ryssland och såldes som slafvar. Öfver 20,000 hästar samt andra kreatur bortfördes, och de, som ej kunde medtagas, blefvo dödade. Allt flyttbart, som hade något värde, medtogs af plundrarne, som efter dessa våldsbragder vanligen slutade med att sätta eld på byggnaderna, för att äfven förstöra det öfriga. Från det förödda Lifland kom till konung Carl den bittraste klagan öfver denna framfart och de enträgnaste böner om hjelp mot den vilda fienden; men förgäfves. Carl hade, vid denna tid, efter segern vid Kliszow kunnat, med heder för honom sjelf och fördel för Sverige, sluta polska kriget samt vända sig mot ryssarne; men just vid denna vändpunkt i det dittills så ärofullt förda kriget fattade han det olyckliga beslutet att göra Augusts afsättning till oryggligt vilkor för fred med Polen, och för detta beslut fick allt annat vika.

Under ryssarnes inbrott i Lifland detta år föll äfven den lilla staden Marienburg i sydöstra hörnet af detta landskap den 24 Augusti i deras händer. Staden var skyddad endast af en ringmur, och dess kommendant, öfverstelöjtnant Henrik von Brandt, hade under ett ströftåg inom ryska gränsen fallit i ett bakhåll och blifvit fången. Häraf beslöt ryske generalmajoren Bauer begagna sig för att anfalla staden, hvars svaga besättning, sedan öppning snart blifvit skjuten på muren,

gaf sig på nåd och onåd. Endast artilleristerne fortforò att försvara sig inom ett magasin, der krut och kulor förvarades, och då ryssarne äfven der inträngde, antände en styckjunkare krutet och sprängde både sig och fienden i luften. Förbittrad häröfver befalte Bauer, att stadens hela befolkning skulle föras i slafveri till Ryssland. Bland dessa olyckliga var äfven en ung qvinna, hvilken tjent som piga hos protestantiske presten i staden och året förut blifvit gift med en svensk dragon, men slutligen blef Rysslands regerande kejsarinna *Katarina I.*

I *Ingermanland* fördes befälet fortfarande af generalmajoren, landshöfdingen i Nylands län *Abraham Cronhiort*, som vid sommarens början 1702 sammandrog sin till ungefär 5,000 man uppgående styrka vid Nyen på norra stranden af Newa-floden. Till skydd åt detta håll hade svenskarne två fästningar, den ena, Nöteborg, vid Ladoga-sjöns södra strand, och den andra, Keksholm, längre upp vid nordvestra kusten af samma sjö, å hvilken dessutom fans, likasom å Peipus-sjön, en liten svensk eskader af några bevärade jakter, hvilka tidtals kryssade längs de ryska östra stränderna af samma sjö, härjande hvar de kommo åt. För att göra slut på dessa härjningar lät czaren vid Olonetz å sjöns sydost-kust anlägga ett skeppsvarf och der bygga en mängd smärre krigsfartyg, för hvilka den svenska eskadern måste under sommaren 1702 draga sig undan och utefter Newa-floden gå ut i Finska viken för att slutligen finna skydd under Viborgs kanoner.

I början af Augusti inbröt en rysk styrka, som, efter en träffning vid Ingrishof den 15 Augusti, nödgade Cronhiort att utrymma landet söder om Newan, hvilket nu härjades af ryssarna, som derefter drogo sig tillbaka inom eget område; men i slutet af September inryckte åter 14,000 ryssar under fältmarskalken *Scheremetieffs* befäl och omringade den 28 September Nöteborgs fästning, belägen på en ö vid Newans utlopp i Ladoga-sjön. Cronhiort, som nu ej hade mer än högst 4,000 man till sitt förfogande, ansåg sig för svag att mot en så öfverlägsen styrka undsätta fästningen, hvars kommendant, öfverstelöjtnant *Schlippenbach*, hade till dess försvar en besättning af endast 250 man. Han begärde förstärkning af Cronhiort, som skickade major *Lejon* med 400 man att söka inkomma i fästningen; men den var redan på alla sidor omringad, så att Lejons lilla styrka snart blef kastad tillbaka. Han sjelf med 50 grenadierer lyckades dock smyga sig igenom ryssarne och komma fram till fästningen; men alla ingångar voro der så stängda, att Lejon och hans följeslagare ej kunde komma in på annat sätt, än att med tåg hissas upp till de öfre skottgluggarne. Besättningen hade då, den 5 Oktober, hopsmält till 225 man och murarne voro mycket skadade. Också hade Scheremetieff redan uppmanat Schlippenbach till dagtingan, men han vägrade och satte högst upp på fästningsvallen den svenska blågula flaggan, såsom tecken till att han ville försvara sig till det yttersta. Officerarnes i fästningen varande fruntimmer sände till Scheremetieff ett bref, hvari de anhöllo om fritt aftåg, för att slippa »det obehag, hvarför de voro utsatta genom eld, rök, skott och

kulor». Brefvet mottogs af czaren, hvilken sjelf såsom kapten för ett bombarder-kompani deltog i belägringen och som nu på stället gaf följande skriftliga svar: »Jag har ej aktat nödigt skicka edert bref till fältmarskalken, ty jag är säker om, att han icke vill tillfoga eder en så stor sorg som en skilsmessa från edra männer. Om I derföre viljen lemna fästningen, ber jag eder godhetsfullt medtaga också dessa herrar.»

Sedan skjutningen ur 52 grofva kanoner och mörsare fortgått ett par veckor och tre större murbrott uppstått, gingo ryssarne till storms under natten den 12 Oktober. Den första stormen fortsattes från kl. 1 på natten till 6 på morgonen, men tillbakaslogs. Czaren skickade likväl genast nya trupper att aflösa de tillbakadrifne, och så skedde andra stormningen från kl. 6 till 10 förmiddagen, men äfven den blef tillbakaslagen. Ännu en gång måste dock ryssarne, på czarens befallning, rusa till anfall, och så fortgick tredje stormningen ända till kl. 3 eftermiddagen, utan att ändock den modiga besättningen kunde betvingas. Czaren var likväl å sin sida lika ihärdig och befalte genast anordna fjerde stormningen; men af svenska besättningen återstodo nu endast 83 man i stridfärdigt skick, en mängd muskötpipor hade under det oafbrutna skjutandet sprungit sönder och ammunitionen började taga slut, hvarföre kommendanten höll på stående fot ett krigsråd. Alla insågo omöjligheten af ett längre försvar och röstade för en dagtingan, utom major Lejon, som yrkade, att man, när ryssarne inträngt i fästningen, skulle sätta eld på det återstående krutförrådet samt spränga sig sjelfva, fästningen och fienderna i luften, lemnande åt czaren blotta stenhögarne. Detta råd blef dock förkastadt och man erbjöd en dagtingan, hvilken czaren beviljade på de för den tappra besättningen mest hedrande vilkor. Den fick fritt aftåga med flygande fanor och klingande spel samt medföra 4 kanoner. Huru modigt försvaret än varit och huru hedrande denna dagtingan, blef dock Schlippenbach sedermera ställd för krigsrätt, emedan han åt fienden öfverlemnat en så vigtig fästning och ej, enligt Lejons uppmaning, sprängt den i luften — så stora voro den tidens fordringar på en svensk krigare.

Czaren firade med stora fröjdebetygelser eröfringen af den vigtiga fästningen, som utgjorde nyckeln till Ladoga, Newa och, snart sagdt, till hela Ingermanland, hvarföre han ock befalte, att den icke längre skulle kallas Nöteborg utan Nyckelborgen *(Schlüsselburg)*. Cronhiort åter, som fruktade att efter fästningens fall få hela ryska styrkan emot sig, drog sig undan först till Nyen och sedermera till Viborg samt lade, då ryssarne stannade vid Nöteborg, sitt folk i vinterqvarter inom Viborgs och Keksholms län.

Genom Nöteborgs eröfring hade Newans utlopp ur Ladoga-sjön kommit i ryssarnes våld, och nu skulle deras nästa krigsföretag riktas mot samma flods utlopp i Finska viken. Något öster om detta utlopp inflyter i Newan norr ifrån en liten å, kallad Ochta, och vid bådas sammanflöde hade svenskarne anlagt ett fäste, kalladt Nyenskans, för att skydda trafiken på Newan. Kring detta fäste hade en stad, Nyen,

efter hand uppstått, hvilken för sitt fördelaktiga läge hastigt nog uppblomstrat, så att inom den redan funnos fyra församlingar, med hvar sin kyrka — en svensk, en finsk, en tysk och en rysk, de tre första tillhörande den lutherska och den sistnämnda den grekiska bekännelsen. Der fans för öfrigt ett skeppsvarf, der flera äfven större fartyg byggdes, och i närheten voro en mängd sågverk anlagda.

I slutet af April 1703 ryckte Scheremetieff med 16 regementen mot Nyen, hvars belägring begynte den 26 April. Kommendanten, öfverstelöjtnanten *Johan Apolloff*, med den 600 man starka besättningen, försvarade sig modigt och afslog tre stormningar, men måste slutligen gifva sig den 4 Maj, mot löfte om fritt aftåg, hvilket löfte dock bröts och besättningen bortfördes i rysk fångenskap. Både staden och fästningen uppbrändes, men i stället började czar Peter anläggningen af Petersburg, som sedermera blef Rysslands hufvudstad, något närmare Newans utlopp i finska viken.

Regeringen i Sverige, som efter förlusten af Nöteborg blifvit bekymrad äfven för Nyen, hade sändt en eskader under vice amiralen *Gideon von Numers'* befäl för att komma staden till undsättning; men denna eskader kom utanför Newas mynning först samma dag, då fästningen redan var tagen. För att locka eskadern in i floden, der den lätt kunde förstöras af ryssarnes och den tagna fästningens kanoner, lät czaren skjuta svensk lösen, såsom om staden ännu innehades af den svenska besättningen, och Numers lät häraf narra sig att sända två smärre krigsfartyg med tillsammans 24 kanoner, hvilka vid nattens inbrott kastade ankar vid flodens mynning. Czaren beslöt öfverrumpla dem. Han och Mentschikoff, de ende ryssar, som någorlunda förstodo sjöväsendet, samlade under natten 30 farkoster af allehanda slag, hvilka fyldes med krigsfolk och roddes utför Newan, vid hvars mynning de delade sig, så att ena hälften gick nedåt den flodarm, der svenska fartygen lågo, och den andra rodde omkring ön Wasili-Ostrow, för att falla svenskarne i ryggen och hindra dem att draga sig tillbaka till den öfriga eskadern. Anfallet skedde i gryningen följande morgon, och då det trånga farvattnet hindrade så väl eskadern att komma de anfallna fartygen till hjelp som dessa att komma ut till eskadern, blefvo de snart omringade på alla sidor. De försvarade sig tappert och sökte med sina kanoner hålla ryssarne på afstånd; men dessa rodde dem djerft in på lifvet och äntrade samt togo slutligen de båda fartygen, sedan af 77 mans besättning endast 19 återstodo, hvarefter Numers nödgades återvända till Sverige utan att kunna uträtta något vidare för Ingermanlands försvar.

Efter eröfringen af Nyen vände sig Scheremetieff mot Jama, som intogs redan den 14 Maj och inom månadens slut äfven Koporie, hvarefter hela Ingermanland var i ryssarnes våld.

Förskräckelsen blef nu stor äfven i *Finland*, hvarifrån böner om förstärkning träget framstäldes till regeringen i Stockholm; men då konungen tagit ganska illa, att föregående året i Riga blifvit qvarhållna

till Liflands försvar 600 rekryter, som skulle afgå till Polen, vågade regeringen icke på eget beväg skicka manskap till Finland, och många veckor åtgingo innan svar å förfrågningar härom kunde erhållas från den nu djupt inne i Polen stående konungen. Man kunde således endast uppmana allmogen längs efter gränsen att gripa till vapen och sjelf försvara sina hem; men härtill voro bönderne föga villiga, emedan de redan lidit mycket af utskrifningar, gärder och inqvarteringar samt tyckte sig öfvergifne af Sverige och dess konung. Äfven soldaterne och befälet voro missnöjda, emedan de icke på länge bekommit någon aflöning. Stora skaror bönder och soldater, ja, äfven åtskillige finska officerare, gingo derföre i April och Maj öfver till ryssarne, af hvilka de, på czarens befallning, blefvo särdeles väl mottagne och erhöllo ordentlig sold.

I början af Juni lyckades dock Cronhiort samla omkring 4,000 man, med hvilka han lägrade sig bakom Systerbäck på gränsen mellan Finland och Ingermanland. Då han fick veta, att 3,000 ryssar, jemte en mängd lådjor, stodo vid Lachis utmed finska viken, för att skydda anläggningen af czarens nya stad, uppbröt han den 10 Juni med 500 man och kom under natten till Lachis, der han öfverrumplade ryssarne, nedhögg en stor del deribland och tvingade de öfriga att taga sin tillflykt till lådjorna, hvarefter han återvände till sitt läger vid Systerbäck.

Det dröjde dock ej länge innan ryssarne infunno sig äfven der. I början af Juli utförde czaren i Finska viken 5 krigsfartyg, 2 flytande blockhus samt 400 lådjor, hvilka han låtit bygga å varfven vid Ladoga, och tillika anryckte *Mentschikoff* med en betydande styrka landvägen mot Viborg för att anfalla Cronhiort. Den 9 Juli kom Mentschikoff med 25,000 ryssar till Systerbäck, der Cronhiort stod med sina 4,000 man. Mentschikoff lät sitt rytteri göra första angreppet, men stälde sitt fotfolk bakom, med befallning att gifva eld på ryttarne, derest de veko tillbaka. Första anfallet blef ock af den svensk-finska styrkan tillbakaslaget, men då de flyende ryttarne nedskötos af sitt eget fotfolk, vände de åter om och störtade nu med förtviflan mot finnarne, hvilka slutligen nödgades i sin ordning gifva vika samt draga sig tillbaka i skydd af kanonerna och fotfolket. Mot detta lät härefter Mentschikoff sitt fotfolk anrycka och stälde nu bakom detta sitt rytteri, med samma befallning som fotfolket förut erhållit. Striden blef ganska het och varade hela 8 timmar, då slutligen den svensk-finska styrkan, som förlorat 400 man, måste draga sig tillbaka till Viborg, hvilket dock skedde i så god ordning att ryssarne ej vågade angripa.

Under tiden hade czaren med sina fartyg hunnit till Viborgsviken och Viborgs belägring skulle nu begynna; men sedan Cronhiort förstärkt stadens besättning och ytterligare förstärkningar väntades från andra håll, afstod czaren från belägringen och lät i stället ödelägga hela trakten; hvarefter han med både landtrupper och fartyg återvände till ryska gränsen och krigsrörelserna åt detta håll tills vidare afstannade. Kort derefter fick generalmajor *Georg Johan Maidel* befälet efter

Cronhiort, hvilken, nu nära 70 år gammal, behöfde hvila och några månader derefter afled i November 1703.

I *Estland* föreföllo under året 1703 äfven åtskilliga krigsrörelser. I början af sommaren anlände vice amiralen von Numers med en eskader från Carlskrona utanför Narwa och lyckades i staden, som från östra sidan blokerades af en rysk styrka, införa en mängd lifsmedel och krigsförnödenheter. Kommendanten, generalmajor *Horn*, som från svenske generalbefälhafvaren i Estland och Lifland, generalmajor *Schlippenbach*, erhållit en förstärkning af 300 ryttare, gjorde den 20 Juni med 1,200 man fotfolk, 600 ryttare och 4 kanoner, ett utfall mot Padoga vid Lugafloden, der ryssarne samlat en mängd fartyg under betäckning af två dragonregementen. Dessa blefvo tillbakakastade, men då de skulle förföljas af svenska rytteriet, greps detta af en panisk förskräckelse, såsom äfven i föregående strider under detta krig vid några tillfällen inträffat, vände tvärt om och kastade sig på fotfolket, så att hela styrkan måste åter draga sig tillbaka till Narwa.

Sedermera, längre fram på sommaren, gick kommendör *Löschern* med en eskader af 14 jakter och smärre beväpnade fartyg ut på en kryssning i Peipus-sjön, slog den 28 Juli de ryska lådjorna, af hvilka 20 förstördes, och jagade dem till Pleskow, hvarefter han landsteg ett par mil från denna stad och brände hela kringliggande trakten samt lade sig sedermera vid Wask-Narwa i nordligaste delen af sjön, för att hindra ryska tillförseln öfver Peipus-sjön från Pleskow till Ingermanland.

I början af September inbröt en rysk styrka af 8,000 man öfver Narowa-ån i Estland och framträngde till Wesenberg, hvarifrån *Schlippenbach*, som nu ej hade mer än ungefär 3,000 man under sitt befäl, drog sig tillbaka till Reval. Ryssarne åter stannade vid Wesenberg och utsände derifrån till östra Estland och norra Lifland en mängd ströfpartier, hvilka under de rysligaste grymheter mot befolkningen i grund förödde dessa trakter.

I *Lifland* hade under detta år få krigsrörelser förefallit, emedan ryska hufvudanfallet varit riktadt mot Ingermanland. I början af Juli fick dock kommendanten i Dorpt, öfverste *Skytte*, kunskap om att ryssarne från Petschora ämnade infalla i Lifland för att uppbränna den ännu icke inbergade säden, hvarföre han beslöt förekomma fienden samt utgick den 10 Juli med 1,000 man fotfolk, 500 ryttare och 4 fältkanoner för att anfalla ryssarne, hvilka han anträffade vid Wimarski, en half mil från Petschora, och efter en skarp fäktning slog på flykten.

Sedermera, när Ingermanlands eröfring af ryssarne var fullbordad och deras hufvudstyrka återvändt från Viborg, inbröto under hösten talrika skaror i mellersta Lifland och ödelade, under den omenskligaste framfart mot den fredliga befolkningen, hela landet från trakterna kring Dorpt ända upp emot Östersjön, då orterna Wolmar, Walk, Wenden, Karkus, Erla, Rujen, Hagnitz m. fl. uppbrändes och största delen af den arbetsföra befolkningen bortsläpades i träldom. Scheremetieff kunde

härefter skrifva till czaren med en viss sjelfbelåtenhet, att det icke varit möjligt anställa större förödelse, tilläggande: »Gud vet huru fienden nu skall kunna föda sitt ännu i behåll varande krigsfolk, då i hela landet ingenting finnes oförstördt, utom Reval, Pernau, Riga och en liten köping mellan dessa båda städer.»

Först senare på hösten och när ingenting mera fans att förstöra blefvo de olyckliga landskapen åter utrymda af ryssarne. I September måste äfven Löschern med sin eskader återgå till Embachs-ån, för att ej af de ryska lådjorna blifva afskuren från Dorpt.

Under tiden hade czaren ifrigt arbetat på anläggningen och ordnandet af sin nya stad vid Newaflodens mynning. Den 16 Maj 1703 lades grunden till Rysslands blifvande hufvudstad på en liten, dittills endast af några fiskare bebodd ö, kallad Lustön. Här anlades en liten fästning, som blef kallad Sanct Petersburg, aposteln och äfven grundläggaren till ära, för att beskydda inloppet i Newafloden, och kring denna fästning uppstod efter hand den nya staden. Byggnadsämnen togos från den förstörda staden Nyen och från de stora skogarna i trakten, arbetena bedrefvos med yttersta ifver och invånare inkallades från de närmaste ryska städerna. Trakten var sumpig och osund, men träsken fyldes och alla naturhinder öfvervunnos, nya arbetare ditfördes oupphörligt för att ersätta dem, som af den osunda luften och det alltför ansträngande arbetet blifvit bortryckta, och för att få Petersburg färdigbygdt skola 100,000 arbetare fått tillsätta lifvet!

För att skydda den nya staden åt hafssidan mot svenskarnes öfverlägsna flotta anlades på ett grund, hvilket söder om ön Retusari framskjuter längs det djupaste inloppet till Narwa, en fästning kallad Cronslott, och på ön Retusari uppstod efter hand staden Cronstadt. I November 1703 hade czaren den glädjen att se det första främmande fartyg, ett holländskt, närma sig hans nya stad. I sin egen jakt skyndade han det till mötes och lotsade sjelf in det i hamnen. Den laddning det förde fick tullfritt försäljas, skepparen erhöll en gåfva af 500 dukater och hvarje man af besättningen 200 rdr. Nästa utländska fartyg, ett engelskt, rönte ett lika vänskapligt mottagande, och på detta sätt fingo den tidens båda förnämsta sjöfarande nationer göra bekantskap med den nya ryska staden vid Finska viken.

Så ingick året 1704, då czaren fortfarande hade sin hufvudstyrka i Ingermanland. Sedan han nu fått fast fot vid hafvet, arbetade han med rastlös ifver på sin sjömakts förökande. En mängd fartyg uppköptes i Holland och varfven vid Ladogasjön voro tillika i oafbruten verksamhet, så att han redan under våren 1704 kunde uppträda på Östersjön med en flotta af mellan 30 och 40 krigsfartyg. För öfrigt var hans krigsplan för året hufvudsakligen riktad mot Narwa och Dorpt, hvilka från Ingermanland utgjorde nycklarne till Estland och Lifland.

För båda var den svenska eskadern på Peipus-sjön ett vigtigt skydd, hvilket måste tillintetgöras, innan något allvarsamt försök kunde vidtagas att bringa dessa städer i ryssarnes våld. Kommendören *Carl*

Gustaf Löschern von Hertzfeldt, som under de föregående åren modigt upprätthållit svenska öfverväldet å denna sjö, hade efter hand ökat dervarande eskader från 4 till 14 fartyg, förande tillsammans 98 kanoner, och hade under sommaren 1703 gjort stor förödelse bland de ryska lådjorna; men dessa hade under vintern blifvit betydligt förstärkta och tillika sände czaren från Pleskow 9,000 man att landstiga vid Embach-åns stränder och från der uppkastade batterier förstöra den svenska eskadern, då den från Dorpt, i skydd af hvars kanoner den legat under vintern, skulle vid vårens början gå ut i Peipus-sjön. I början af Maj gingo de ryska lådjorna, med landstigningstrupperna om bord, från östra Peipus-stranden öfver till den vestra och lade sig vid Embach-åns utlopp, der längs åns båda stränder flera batterier i hast uppfördes, hvarjemte ån, der den var smalast, stängdes med starka bjelkar, bakom hvilka de ryska lådjorna lade sig. Utan aning om den hotande faran afgick Löschern med sin eskader från Dorpt den 4 Maj. och med stark fart gingo fartygen utför strömmen. Löschern erhöll visserligen nu en varning att fienden var i närheten, men han trodde sig lika lätt nu som vid flera föregående tillfällen kunna bryta sig väg genom de ryska lådjorna och fortsatte derföre sin kurs till dess han med ens fann sig utsatt för fiendens eld från alla sidor. Då ån var för smal, att mer än ett fartyg i sänder der kunde framgå, var det dem icke heller möjligt att undsätta hvarandra; det trånga farvattnet, så väl som den starka strömmen, hindrade dem att vända och de af bjelkstängslet skyddade lådjorna kunde ej genombrytas. För de 250 soldater och 320 matroser, som utgjorde den svenska styrkan, återstod således endast att sälja lifvet så dyrt som möjligt. Ett par hundra man sprungo i land, bildade en liten trupp, höggo sig modigt igenom de mångdubbelt talrikare fienderna och räddade sig till Dorpt. De öfrige blefvo nedskjutne och det ena fartyget togs efter det andra. Löschern på jakten Carolus fäktade i det yttersta. Då allt hopp om räddning var förbi och en mängd ryssar redan äntrat fartyget, tände han krutdurken samt sprängde både sig och dem i luften. Derefter egde svenskarne icke vidare något fartyg på Peipus-sjön.

Efter denna den svenska eskaderns förstöring mötte för ryssarne intet vidare hinder att kraftigt anfalla *Dorpt*. Flere bland stadens invånare skyndade ock att sätta sig i säkerhet, och i början af Juni blef staden omringad af en rysk styrka, som, troligen öfverdrifvet, uppgifves hafva utgjort ända till 20,000 man, hvaremot kommendanten, öfverste *Carl Gustaf Skytte*, endast hade omkring 2,500 man till stadens försvar. Han vidtog dock de kraftigaste anstalter dertill, lät genast afbränna förstäderna och dervid först sitt eget hus samt visade sig fast besluten att försvara sig till det yttersta. Den 13 Juli klockan 7 på aftonen företog fienden en allmän stormning. Skytte träffades af en förlupen kula i hufvudet så, att han måste afsvimmad föras ur striden, men öfverstarne Tiesenhusen och Taube fortsatte försvaret lika modigt, och fram på natten kom Skytte, sedan han något hemtat sig, åter till-

baka att deltaga i striden. Mot morgonen fans det likväl icke längre möjligt att fortsätta den. Af besättningen hade redan 700 man fallit och de öfriga voro så uttröttade, att de icke kunde sköta sina vapen, hvaremot czaren oupphörligt skickade nya trupper i elden. Man måste således dagtinga mot fritt aftåg för besättningen, af hvilken 1,100 man under Skyttes befäl fördes till Reval, 300 man till Viborg och de öfrige, jemte de sjuke och sårade, under Tiesenhusen till Riga. Czaren fann i staden 132 kanoner, men dess eröfring skall hafva kostat honom 5,000 man.

Härefter sändes ryska belägringsartilleriet till *Narwa*, hvars belägring nu på fullt allvar begynte. Redan i medlet af April hade åtskilliga ryska trupper under fältmarskalken *Ogilvy* börjat innesluta denna stad, och den 26 April hade general Apraxin med 7 regementen ankommit till Narowaflodens mynning för att beröfva staden all tillförsel sjöledes. Också när svenske vice-amiralen *De Prou*, som i April blifvit med 5 linieskepp och 8 fregatter afsänd från Carlskrona att till Narwa föra förstärkning af manskap och hvarjehanda förnödenheter, ankom utanför Narowas mynning, fann han denna så väl försvarad af ryssarne, att han insåg sig der ingenting kunna uträtta, utan landsatte i Reval de 1,200 man han hemtat i Finland.

I April och Maj blef staden mer och mer instängd af en rysk styrka, som nu uppgick till nära 30,000 man under fältmarskalken *Scheremetieffs* befäl. Czaren, som dref denna belägring samtidigt med Dorpts, reste oupphörligt mellan båda orterna, för att på hvartdera stället leda och ordna allt. För att hindra Schlippenbach att från Reval komma Narwa till undsättning, befalte czaren general Rönne att med 8,000 man öfver Wesenberg framrycka mot Rewal. Vid Lesna, ungefär 7 mil öster om Reval, stötte han på Schlippenbach, som med sina 2,000 man gick den fyrdubbelt starkare fienden modigt till mötes, men nödgades med icke obetydlig förlust draga sig tillbaka till Reval.

Sedermera gjordes från svenska sidan åtskilliga försök att draga ryssarne från Narwa och undsätta den betryckta staden. I Juni seglade De Prou med sin eskader till Retusari, för att förstöra först de ryska fästningsverken derstädes och sedermera Petersburg, men han fann Cronslott redan så starkt bestyckadt och ryska flottan der bakom, bestående af 7 fregatter, 42 galerer och flera andra krigsfartyg, så stark och väl rustad, att han ej vågade ett anfall, utan seglade till Viborg, för att med Maidel öfverlägga om gemensamma företag till Narwas bistånd. De beslöto då ett nytt anfall mot Petersburg, för att förmå czaren att dela sin styrka. En del af fotfolket inskeppades på eskadern och gjorde den 9 Juli en landstigning å ön Retusari, då 2 batterier togos med storm. Tillika afgick Maidel den 10 Juli med 2,000 ryttare och 1,000 man fotfolk från Systerbäck till Walkisari, i riktning åt Petersburg; men när han den 11 skulle uppbryta derifrån, blef han oförmodadt anfallen af 2,200 fiendtliga ryttare, hvilka dock efter en

kort fäktning jagades på flykten, hvarefter tåget fortsattes, och den 13 Juli framryckte Maidel till Petersburgs fäste samt försökte med glödgade kulor skjuta eld på czarens nya varf, hvilket dock ej lyckades med de trepundiga kanoner han medförde. Då nu De Prou, som hindrades af motvind, ej hördes af och Maidel ej kunde komma öfver Newa samt svår väderlek tillika inträffade, vände han om till Systerbäck, och detta försök att förstöra Petersburg slog sålunda felt.

Den 4 Augusti gjorde Maidel ett nytt försök att undsätta Narwa. Han framryckte ända till Nyen och försökte sex dagar efter hvarandra att framtränga öfver Newan, men kunde icke tilltvinga sig öfvergången mot den öfverlägsna ryska styrkan och måste natten till den 10 Augusti åter vända om.

Narwas belägring hade under tiden blifvit fortsatt med allt större ifver, men lika modigt fortsattes försvaret. Generalmajor *Rudolf Horn* var fortfarande stadens kommendant, och dess besättning utgjordes af 3,500 man fotfolk samt 1,000 ryttare. Både efter Schlippenbachs nederlag den 16 Juni och efter Dorpts fall den 14 Juli uppmanades Horn att gifva sig, men vägrade. Ur 103 kanoner och mörsare, hvilkas antal efter Dorpts eröfring ytterligare ökades, fortgick skjutningen mot staden nära nog oafbrutet. Den 2 Augusti nedrasade en af bastionerna, fylde den utanför liggande grafven och öppnade för de belägrande ett murbrott, genom hvilket tolf man kunde framgå i bredd. Nu fick Horn af czaren en ny uppmaning till dagtingan, »för att spara onödig blodsutgjutelse, och emedan den lilla besättningen icke kunde göra längre motstånd, i synnerhet som himlen genom bastionens nedrasande öppnat väg för ryssarne»; men Horn svarade, att om himlen öppnat väg för ryssarne, så hade han ock gifvit svenskarne mod att försvara sig, och så fortsattes stadens beskjutning och bombardering med ytterligare våldsamhet, så att slutligen den 10 Augusti allt var färdigt till en stormning. Den började ock samma dag kl. 2 e. m. och verkstäldes af ryssarne med stor tapperhet. En under murbrottet anlagd mina kastade stora skaror af dem i luften, men andra framstörtade i stället, och då försvaret fördes lika modigt som anfallet, blef striden ytterst blodig. Under denna stormning stupade 3,000 ryssar, 1,500 svenska soldater och 600 af stadens invånare, innan den föll i ryssarnes händer. Czaren hade strängt förbjudit hvarje plundring och öfvervåld mot obeväpnade, men detta förbud iakttogs föga af de vilda segrarne. Då sprang czaren sjelf genom gatorna, ryckte qvinnor och barn ur våldsverkarnes händer och dödade flere ibland dem för att skrämma de öfrige.

Om detta handlingssätt var i hög grad berömvärdt, så hade czaren så mycket mindre heder af sitt beteende mot stadens tappre kommendant Rudolf Horn. Till straff för det Horn icke i tid dagtingat, utan låtit det komma ända till stormning och sålunda föranledt den stora blodsutgjutelsen, sattes han i ett underjordiskt fängelse, der han fick lefva af vatten och bröd under tolf dagars tid, hvarefter hans fängelse

visserligen blef lindrigare, men han fick dock många år stanna i rysk fångenskap och blef i Moskwa ofta inspärrad tillsammans med grofva missdådare.

Narwas fall medförde äfven det närbelägna Iwanogorods, hvilket gaf sig den 16 Augusti. Det hade en besättning af 200 man och dess tappre kommendant, öfverstelöjtnant *Magnus Stiernstråle*, kunde ej förmås till dagtingan utan under vilkor af fritt aftåg för sig och sin lilla styrka.

I Narwa och Iwanogorod erhöll czaren 452 kanoner, 11,200 musköter, 35,000 kanonkulor och 1,725 fångar. *Mentschikoff* förordnades till generalguvernör i staden och landskapet samt lät till czarens mottagande rensa gatorna från lik och sårade, hvartill tre dagar åtgingo, hvarefter czaren der höll sitt högtidliga intåg och hyllades af den återstående befolkningen.

Narwas fall väckte stor bedröfvelse och äfven förbittring så väl inom Sverige som hos rätt många af de krigare, hvilka vid samma tid långt nere i Polen hjelpte Carl XII att afsätta August. Ingermanlands eröfring kunde nu anses för ryssarne betryggad, och efter Narwas och Dorpts intagande lågo äfven Estland och Lifland för dem öppna.

Utom Schlippenbachs betydligt sammansmälta trupper i Reval var den styrka, Maidel hade samlad vid Viborg, den enda, som i dessa trakter för svenskarne återstod. Sedan han fått kunskap om, att stora förråd blifvit af ryssarna samlade i den af dem nyss anlagda nya staden Cronstadt å Retusari-ön, hvilken försvarades endast af fästet Cronslott och af en skans på öns sydöstra udde, sändes öfverste *Carl Gustaf Armfelt* med 1,000 man att förstöra den. Han gick natten till den 26 Januari 1705 öfver isen på Finska viken och framkom följande morgon till Cronstadt, injagade de öfverrumplade ryssarne i fästena, samt uppbrände staden, tillika med två bevärade och en mängd andra fartyg, som lågo infrusna i hamnen, hvarefter han återvände till Finland.

Tidigt på våren 1705 afsändes från Carlskrona en eskader af 7 linieskepp, 5 fregatter och 10 smärre krigsfartyg, under amiral *Anckarstiernas* befäl, till finska viken. Anländ till Reval, måste eskadern, i anseende till den starka isgången, der ligga stilla till i slutet af Maj, hvarefter Anckarstierna, sedan han i Reval tagit 400 soldater ombord, afgick till Björkö, der han väntade sig af Maidel erhålla ytterligare 1,000 man; men Maidel vägrade, emedan han tillämnade ett företag emot Cronstadt och Petersburg, och då styrde Anckarstierna äfven åt detta håll. Den 4 Juni inseglade han i södra inloppet, der han fann ryska flottan, som nu utgjordes af 9 linieskepp, 6 brigantiner, 4 större och flera smärre galerer, 5 galiotter och 2 brännare, väl försvarad innanför fästena och bakom säkra stängsellinier. Då han här fann sig ingenting kunna uträtta, gjorde han flera landstigningsförsök å Retusari-ön, men hvilka ej heller lyckades, hvarföre han måste åtnöja sig att ända till sent på hösten hålla ryska flottan blokerad samt återvände

först i December till Carlskrona, efter att hafva lidit mycket af stormar och sjukdomar.

Maidel hade den 25 Juni gjort ett tåg till närheten af Petersburg, men utan samband med Anckarstiernas försök och utan att uträtta mera. För öfrigt inskränkte han sin krigiska verksamhet detta år till några ströftåg inom ryska området och till arbeten på förstärkande af Viborgs fästningsverk.

Ryska hufvudstyrkan höll sig detta år i *Kurland*, sedan Lewenhaupts seger vid Gemäuerthof vändt czarens uppmärksamhet åt detta håll, såsom vi förut berättat. Vid början af året 1706 hade Lewenhaupt blifvit befordrad till general och guvernör i Riga, men fick under årets lopp föga att bestyra, emedan ryska hufvudstyrkan nu dragit sig nedåt Polen, för att mot Carl XII understödja konung August. Lewenhaupt kunde således detta år företaga en resa till Sverige för att anskaffa penningar till härens underhåll. Efter återkomsten sammandrog han under hösten sina trupper, för att i förening med Sapiehas afdelning bortdrifva Wisniowiecki, hvilken dock utan strid drog sig tillbaka samt slutligen ingick ett stillestånd, som likväl tills vidare måste hållas hemligt, emedan han ej för en i närheten varande rysk styrka vågade öppet öfvergå till Stanislaus.

För öfrigt föreföllo under största delen af året 1706 inom landskapen vid Finska viken endast ströftåg af mindre betydenhet.

I Juli kom åter Anckarstierna med 9 skepp och 5 fregatter till redden utanför Cronstadt, men fann der innanför den vida starkare ryska flottan, hvilken dock ej vågade löpa ut för att anfalla svenskarne. Dessa åter vågade icke heller löpa in för att angripa ryssarne, utan Anckarstierna fick nu, såsom förra året, åtnöja sig att kryssa i Finska viken och hindra handeln på Petersburg, hvarvid en betydlig rysk förrådsflotta blef tagen eller förstörd.

I September drog czaren till Petersburg med större delen af de trupper han hittills haft i Litauen, och i början af Oktober uppbröt han derifrån med 13,000 man fotfolk, 5,000 dragoner och 2,000 kosacker mot Viborg, som hade en besättning af endast 1,000 man och var illa förberedt på en belägring. Den 12 Oktober kommo ryssarne dit, uppbrände alla byggnader utanför fästningen och uppförde flera batterier samt började den 23 Oktober bombardera densamma, dock utan att göra synnerlig skada. Då likväl årstiden blef allt svårare och Maidel sammandrog finska trupperna för att undsätta Viborg, upphäfde czaren belägringen den 28 Oktober och vände med sin här om till Petersburg. [1])

Under tiden hade Carl XII slutit fred med konung August och härefter inträdde för ryska kriget ett nytt skede.

---

[1]) Jfr *Lundblad,* Carl XII:s historia. Christianstad 1835. I: 240—246, 294, 334—341. — *Fryxell,* Berättelser. XXII: 11—57. — *Mankell,* Anteckningar rörande finska armén och Finlands krigshistoria. Stockh. 1870. I: 179—203.

Ryska kriget 1707 och 1708.

Efter freden i Alt-Ranstadt återstod för Carl XII ingen annan fiende än czaren; men denne var också en ojemförligt mera fruktansvärd motståndare än August, och i sjelfva verket skulle det nu förestående kriget afgöra om öfverväldet i Norden komme att tillfalla Sverige eller Ryssland. Båda herskarne insågo ock vigten af den stundande striden och rustade sig i förhållande härtill. Carl förstärkte under vistelsen i Sachsen betydligt sin krigsmakt, och en väsentlig anledning till hans långa qvardröjande derstädes var att han i det rika och välmående landet kunde bättre än annorstädes förse sin här med alla förnödenheter och få den så väl rustad som möjligt.

Icke mindre omfattande voro czarens förberedelser, och tillika gjorde han åtskilliga försök att genom underhandlingar få den afgörande striden uppskjuten. Redan i Februari 1707 sökte franska sändebudet, enligt uppmaning från czaren, medla fred mellan honom och konung Carl, och dessa försök förnyades sedermera först i Juni samt sedermera i Augusti samma år; men då czaren lika litet ville afstå från att genom sin nya stad få fast fot vid Östersjön, som Carl ville sådant medgifva, så kunde dessa försök icke leda till något resultat och afsågo väl ock, å czarens sida, icke annat än att på Carls krigslystnad och halsstarrighet få kasta skulden för krigets fortsättande. I sjelfva verket var, såsom vi förut anmärkt, rätta tidpunkten att tillvägabringa fred i Norden redan förspild genom Carls olyckliga föresats att afsätta August, när, efter slaget vid Kliszow, både denne och polska republiken uppriktigt önskade fred med Sverige och då utan svårighet skulle kunnat förmås till ett förbund mot czaren, hvars ställning äfven inom Ryssland den tiden ännu var långt ifrån säker, så att han sannolikt snart nog skulle blifvit tvingad till fred på hvilka vilkor som helst. Nu åter voro förhållandena betydligt förändrade, och det till czarens fördel. Hans välde inom Ryssland var tryggadt, Ingermanland helt och hållet, Estland och Lifland till största delen redan i hans våld, hans trupper öfvade och härdade, hans Östersjö-flotta redan icke obetydande, hvaremot Carl, ehuru ständigt segrande och ehuru hans här nu var starkare och bättre rustad än någonsin, hade, genom sin sjelftagna förpligtelse att upprätthålla Stanislaus på Polens tron, splittrat sin styrka och ökat antalet af sina fiender, emedan Stanislaus alltid skulle i Polen hafva emot sig ett af Ryssland understödt fiendtligt parti, till hvars bekämpande han fortfarande behöfde svensk hjelp. Under sådana förhållanden kunde någon pålitlig fred nu icke tillvägabringas, det insåg nog czaren lika väl som Carl.

Det var visserligen för czaren ett streck i räkningen, att August ingått fred med Carl, hvarefter czaren icke längre hade någon anledning att stanna i Polen såsom Augusts beskyddare; men han var dock alltför fyndig på utvägar för att icke bereda sig en ny anledning att

inom Polen få fortsätta kriget. Genom verksamma ombud och framför allt genom frikostigt utdelande af ryska penningar lyckades han snart tillvägabringa i Lublin en ny konfederation af flera bland den oroliga polska adeln, som icke ville erkänna Stanislaus och icke längre kunde erkänna August för Polens konung, sedan han afsagt sig dess krona, men som förklarade tronen ledig och yrkade på ett nytt konungaval. Härigenom bereddes czaren ett nytt tillfälle att få uppträda såsom »polska frihetens beskyddare» samt tillika att få plundra både Stanislai och Augusts anhängare, hvilket ock skedde så grundligt som möjligt. Mentschikoff tog sitt högqvarter i Warschau, hans rytteri var framskjutet på stora farvägen till Posen, hans fotfolk låg bakom Weichseln, och talrika partier af kosacker och kalmucker genomströfvade och utplundrade åt alla håll det olyckliga landet. Längre fram på sommaren kom czaren sjelf till Warschau.

Sedan Carl den 22 Augusti 1707 uppbrutit från Alt-Ranstadt och den 3 September vid Lauben lemnat det sachsiska området, hvilket han året förut beträdt med knappast 20,000 man och nu lemnade med öfver 33,000, öfvergick han Odern den 7 och inträffade den 9 i Rawicz inom polska gränsen. Derifrån afsändes Rehnsköld med 6,000 man öfver Kalisch till Lenczica, för att från ryska hufvudstyrkan afskära en förtrupp, som stod vid Kolo. Sjelf fortsatte konungen med svenska hufvudstyrkan sitt tåg längre norrut till Slupce, dit han ankom den 16 September, hvarefter hären under halfannan månad lades i qvarter mellan denna ort och Posen, emedan Carl ville dels afvakta ankomsten af flera från Sverige väntade rekryter, innan han inlät sig i allvarsammare strid med ryska hufvudstyrkan, dels äfven öfvervaka verkställandet af den religionsfrihet han utverkat åt de schlesiske protestanterne. Under tiden återkom Rehnsköld utan att hafva kunnat anträffa den ryska styrkan, som skyndsamt dragit sig undan till Lowicz. I staden Wartha och trakten deromkring vid Wartha-floden qvarlemnades Meijerfelt med 3,000 man, och till polska Preussen sändes Potocki och Lubomirski med sina polska trupper, för att skydda detta land mot en polsk partigängares, Rybinskis, ströfverier. Deremot förstärktes svenska hären i slutet af September med 9,000 rekryter, som från Kalmar, Carlshamn och Ystad blifvit öfverskeppade till Stettin, hvarifrån de öfver Posen tågat till svenska hären, hvilken derefter räknade 16,200 man fotfolk, 12,250 dragoner och 8,450 ryttare, eller tillsammans 35,900 man. Dessutom stod en särskild afdelning af 3,000 man fotfolk och 5,000 dragoner under generalmajor *Ernst Detlof von Krassow* i Posen, så att konungen nu hade 43,900 man under sitt befäl — den största styrka han dittills någonsin haft samlad. Tillika stodo vid denna tid i Pomern, Bremen och Zweybrücken 11,800 man. Vid Riga hade Lewenhaupt en styrka af 14,200 man, utom besättningarna i Riga och Dünamunde, tillsammans 5,400 man, samt i Pernau 1,200 man, hvarförutan 1,000 dragoner lågo i Lifland. Reval hade en besättning af 3,000 man och dessutom fans i Estland dess

adelsfana, 500 man, så att i Lifland och Estland då ännu lågo 25,300 man svenska och finska trupper, förutsatt att regementena voro fulltaliga, hvilket dock sannolikt icke var förhållandet. I Finland fans, under samma förutsättning, en styrka af 14,000 och i Sverige 17,000 man, så att Sveriges krigsmakt till lands vid denna tid uppgick till 110,800 man — den största krigsmakt Sverige dittills egt[1]).

När czaren fick kännedom om svenska härens annalkande, lemnade han Warschau och skyndade till Wilna samt drog sina trupper från Weichsel-stranden. Rytteriet lades i qvarter mellan Pultusk vid Narew och Johannesberg i södra delen af polska Preussen; fotfolket mellan Grodno och Wilna i Litauen. Man tog för afgjordt, att svenskarne redan gått i vinterqvarter och att några vidare fiendtligheter ej under detta år skulle förefalla; men den 2 November uppbröt åter svenska hären från Slupce, hvarföre ryska rytteriet drog sig skyndsamt åt Litauen. Konung Carl ville dock ej fortsätta tåget på de af höstregnen förderfvade vägarna, utan stannade redan den 5 November åter vid Wroclawek utmed Weichseln, till dess mot slutet af December frost inföll, då Weichseln öfvergicks och svenska hären vid slutet af året 1707 stannade vid Borczewo i riktning åt Grodno.

I *Kurland* hade detta år föga af vigt förefallit. I början af året hade Lewenhaupt lyckats förlika Wisniowiecki med bröderne Sapieha, men den förres öfvergång till Stanislai parti hölls hemlig, till dess han sjelf i Juni röjde den genom öppet anfall mot ryssarne. Förbittrad häröfver, skickade czaren 4,000 kosacker mot Wisniowiecki, men med tillhjelp af svenska trupper blefvo dessa slagna på flykten, och vid Poniewicz öfverrumplade Wisniowiecki en rysk styrka af 2,700 man, som led stor förlust. Efter denna Wisniowieckis öfvergång hade Stanislaus öfvervigten äfven inom Litauen, ehuru Oginski, understödd af ryssarne, der ännu uppträdde fiendtligt mot Stanislaus och svenskarne. För öfrigt inskränkte sig krigsrörelserna inom Kurland till några föga betydande träffningar och ströftåg. Mot slutet af året lade Lewenhaupt sina trupper i vinterqvarter inom kurländska gränsen och Wisniowiecki sina vid gränsen af Samogitien.

I *Lifland* hade ryska ströfpartier från Dorpt härjat och plundrat ända bort till Düna-floden, men i slutet af Oktober sändes från Riga öfverstelöjtnant Bröms med några hundra man att göra slut på dessa ströfverier, hvilket ock lyckades, sedan han den 29 Oktober vid Terrafer slagit 500 ryssar på flykten.

Estland gjorde ryssarne likaledes sitt bästa att ödelägga medelst en mängd smärre ströfpartier, utan att Schlippenbach, som fortfarande hade befälet i Reval, gjorde derifrån något allvarsamt försök att hindra dessa härjningar, till dess slutligen generalguvernören i Estland *Nils Stromberg* i Oktober gick ut från Reval med 1,800 man och förjagade ryssarne.

[1]) Jfr *Mankell*, Uppgifter rörande svenska krigsmaktens styrka, sammansättning och fördelning sedan slutet af 1500-talet. Stockh. 1865. s. 391 393.

I *Finland* voro årets krigshändelser af ännu mindre betydenhet. I början af året afgick Maidel från öfverbefälet, hvilket i stället anförtroddes åt landshöfdingen i Viborg, generalmajoren *Georg Lybecker*, som vidtog omfattande anstalter att till följande året göra de finska dubblerings-regementena fulltaliga, hvarjemte sent på hösten 3,000 fångne sachsare öfverfördes från Sverige för att införlifvas med finska hären.

Sedan Carl i vinterqvarteren qvarlemnat Krassow med sin afdelning, som nu var förminskad till 6,800 man, fortsatte han, med sin till närmare 36,000 man uppgående hufvudstyrka, i Januari 1708 sitt förut beslutade tåg till Grodno, der czaren sades vara att finna; men i stället för den vanliga vägen öfver Ostrolenka och Tykoczin drog konungen, för att mera oförmärkt komma öfver czaren, norrut genom de stora skogarna vid preussiska gränsen, der bönderne, som bibehållit sin sjelfständighet och väpnat sig till ett antal af öfver 6,000, gjorde svenskarne mycket förfång. Tåget var också här förenadt med ganska stora besvärligheter. Under långa sträckor fans ingen enda bostad, så att ofta nog konungen sjelf, med kansliet och generalitetet, måste tillbringa natten i snödrifvorna under bar himmel. Invånarne visade sig ock mer och mer fiendtliga. I början sökte konungen vinna dem med godhet, men, då detta ej hjelpte, vidtogos de strängaste åtgärder. Alla, som anträffades väpnade, blefvo hängda och deras boningar uppbrända. Slutligen erbjödo de dock fritt genomtåg, men endast mot en afgift af 10 daler för hvarje häst, »eljest skulle icke en enda komma der fram». Konungen sjelf infann sig vid underhandlingen och såg der, såsom böndernes anförare, en storväxt karl, med skjortan öfver kläderna och två studsare öfver axeln, stående bakom en förhuggning. Han förklarade, att landet tillhörde bönderne och att de icke ämnade släppa någon igenom, så framt icke den fordrade afgiften erlades och några officerare lemnades såsom gisslan; men just medan mannen så ordade, aflossade Rehnskölds lifjägare ett skott, som träffade bonden i bröstet, att han störtade död till marken, hvarefter de öfrige bönderne flydde. Konungen visade emellertid mycket missnöje öfver det förrädiska skottet; men sedan anföraren var fäld, upphörde böndernes motstånd och efter ett par veckors tåg genom dessa skogar kom svenska hären lyckligen fram till gränserna af Litauen.

Czaren hade under tiden sammandragit en ganska betydande styrka, som sades uppgå ända till 70,000 man, för att hindra Carl att öfvergå Niemen. Sjelf hade han med 9,000 ryttare skyndat till Grodno, och då svenska hären nalkades, sände han 2,000 ryttare att försvara bron, som öfver Niemen leder till staden; men Carl tog med sig 800 ryttare af lifregementet och lifdragonerne samt red, åtföljd för öfrigt af lille prinsen och Rehnsköld, i sporrsträck öfver bron, anföll de 2,000 ryssarne och kastade dem undan. Det inbrytande mörkret hindrade honom dock att genast angripa staden, men derutanför stannade han under bar himmel den kalla Januarinatten, och följande morgon in-

ryckte han i staden några timmar efter det czaren och Mentschikoff, med sina ryttare, i största hast gifvit sig derifrån.

Fram på dagen fick czaren kunskap om den ringa styrka, hvarmed Carl intagit Grodno, och att svenska hären ännu var långt borta, hvarföre han skickade 3,000 ryttare att under följande natten öfverrumpla den lilla svenska ryttarskaran. Carl och hans ryttare hade också redan gått till hvila, då ryssarne kl. 11 på qvällen kommo till stadsporten, der endast 30 man stodo på vakt; men dessa gjorde tappert motstånd, och de vexlande skotten väckte de öfriga svenskarne, som genast rusade ut på gatan, Carl sjelf bland de förste — han hade, efter sin vana, legat i kläderna. En rysk soldat satte, under handgemänget, musköten för konungens bröst och tryckte af, men den klickade, och efter en häftig strid blefvo ryssarne åter utdrifna.

Härefter förde czaren sina trupper uppåt Düna-floden, öfvertygad att Carl nu ämnade sig till Lifland, för att återtaga de svenska besittningarna vid sydkusten af Finska viken. Ryssarne fingo befallning att undvika hvarje större strid, men att medelst de vildaste härjningar försvåra hvarje svenskarnes framsteg, hvarföre ock alla större floder och mera betydande pass skulle försvaras, alla broar rifvas, alla städer, byar och qvarnar brännas. Misströstande om att emot Carl och hans segervana här kunna bibehålla de svenska östersjö-landskapen, lät czaren nu i grund föröda dem och flytta en stor del af befolkningen in i Ryssland. Huru dervid tillgick upplyser en berättelse från denna tid om det öde, som träffade det af Ryssarne intagna Dorpt. Den 9 Februari 1708 tillkännagafs från predikstolarna, att borgerskapet skulle inom åtta dagar afyttra sin egendom och derefter vara färdigt att, en hvar med ett eller högst två lass flyttsaker, draga in åt Ryssland, der czaren lofvade skaffa dem bostäder och uppehälle. Bestörtningen och jämmern i staden blefvo gränslösa, men, då ingen förskoning var att hoppas, måste befolkningen foga sig i sitt öde. Gårdar och allt husgeråd, som ej kunde medföras, såldes för en obetydlighet till ryska soldater och kringboende bönder samt funno till slut ingen köpare. Den 16 Februari gingo de fleste borgarena till nattvarden och togo så afsked af hvarandra, af deras fäders stad och kyrka, kanske äfven af deras lära, ty det var högst osäkert om de skulle få utöfva den bland det främmande folket, som bekände en helt annan tro. Den 19 Februari skedde affärden. Kölden var skarp, och dock måste alla, gamla och unga, friska och sjuka, till och med döende, en hvar med sina bästa och flyttbaraste tillhörigheter, packade på slädar, de fattigaste på kälkar, bundna bakom de andras fordon, anträda den långa och sorgliga färden. Tåget började tidigt i dagningen och först kl. 10 på qvällen gick den sista slädan ut genom stadsporten, hvarefter, under följande dagarne, kyrkornas klockor, ljuskronor m. m. bortfördes för czarens räkning. Slutligen sprängdes fästningsverken och hela staden afbrändes, hvarefter ryssarne drogo till andra orter att der fortsätta sitt förstörelseverk. Czaren och hans handtlangare visade sig såsom verk-

lige mästare i konsten att föröda de trakter, hvilka de icke trodde sig kunna behålla.

Carl, hvars fruktade ankomst föranledde denna förödelse, uppbröt från Grodno den 30 Januari 1708 och tågade i nordostlig riktning, såsom ämnade han sig verkligen till Lifland, ända till Smorgonie, vid Wilia, en af Niemens bifloder, dit han anlände den 12 Februari och der han tog sitt högqvarter intill medlet af Mars, under hvilken tid åtskilliga smärre fäktningar föreföllo mellan de svenska och ryska förtrupperna.

Ända dittills hade man inom svenska hären, så väl som inom den ryska, varit öfvertygad, att konungens tåg gälde Lifland och återtagandet af östersjö-landskapen; men nu började man mer och mer tala om ett tåg till Moskwa, hvilket väckte icke ringa oro hos de fleste bland konungens omgifning. Dels ansågo de ett sådant tåg allt för äfventyrligt, så mycket hellre som de väl kunde befara, att dermed afsågs czarens afsättning, likasom tåget mot Sachsen afsett Augusts; dels började de blifva mätta på det ständiga krigandet och längta efter att njuta af segerns frukter, af hvilka de under vistelsen i det rika Sachsen fått en ganska behaglig förkänning. Oron öfver och missnöjet med detta nya vidtutseende krig i aflägsna barbariska länder gaf sig luft i en mängd bref och anteckningar från denna tid, hvilka framstälde hela företaget såsom obetänkt och äfventyrligt ända till vidunderlighet — en uppfattning, som synes varit icke utan inverkan på senare historieskrifvares omdöme om det beryktade tåget till Ukrajne.

I sjelfva verket var detta företag ganska moget öfvervägdt och ej på långt när så äfventyrligt, som det förefaller, om man ej närmare undersöker medlen till dess utförande. Carl hade vid denna tid, enligt hvad här ofvan är visadt, en ganska betydande krigsmakt till sitt förfogande. Utom de 36,000 man svenska samt 16,000 man litauiska och polska trupper, som utgjorde hans hufvudstyrka, hade han ungefär 7,000 man under Krassow i vestra Polen, hvilka, i förening med dervarande polska trupper, borde vara tillräckliga att upprätthålla Stanislai välde i Polen. I Kurland, i de Sverige ännu tillhöriga befästade städerna Riga, Dünamünde, Pernau, Reval, Keksholm och Viborg, i Finland, i Sveriges tyska besittningar och i sjelfva Sverige, fans, såsom likaledes här ofvan är visadt, tillräckligt antal trupper att äfven dessa delar af riket torde vara skyddade, medan konungen fördjupade sig i Ryssland, hvarförutan den svenska flottan nu var den starkaste å Östersjön och fullt tillräcklig ej allenast att blokera den nyskapade ryska flottan i Cronstadt, utan äfven att upptaga en möjligen förestående strid med den danska.

Så betydliga än dessa stridskrafter voro, var det likväl icke ensamt på dem eller på de polska Carl förlitade sig, då han företog tåget mot Ukrajne, utan närmaste anledningen till detta tåg var det förbund, som erbjöds honom af kosack-hetmannen Mazeppa, hvilket borde kunna medföra de våldsammaste skakningar inom sjelfva kärnan för ryska väldet.

Ryssland var då i vester och söder omgifvet af underkufvade och missnöjda folk, som ej tillhörde den gammalryska folkstammen och blott afvaktade ett lägligt tillfälle att undandraga sig czarens tryckande välde. Så *kosackerne* i Sewerien och ryska Ukrajne, hvilka voro beslägtade med kosackerne i polska Ukrajne, men alltsedan 1667 stått under rysk öfverhöghet; vidare de *zaporogiske kosackerne* längre i sydost, så de *donske kosackerne* öster om dessa, samt slutligen *kalmuckerne* i Astrakan af tatarisk stam, beslägtade med de krimska tatarerne, då under turkisk öfverhöghet.

I spetsen för kosackerne i Sewerien och Ukrajne stod vid denna tid *Ivan Stefanowitsch Mazeppa*, född omkring 1640 och tillhörande en gammal adlig, men fattig kosackslägt i polska Ukrajne. Han hade vid 20 års ålder som småsven kommit till polska hofvet och der af hustrun till en af de polska stormännen blifvit inledd i en kärlekshandel, hvilken mannen upptäckt och derefter tagit en grym hämnd på hustruns älskare, som fallit i hans händer. Mazeppa hade blifvit bunden på en vild häst, hvilken, kommen från ryska Ukrajne, skyndat med sin börda till sitt hemland, der han togs af några kosacker, som befriade den halfdöde ynglingen. Härefter stannade Mazeppa bland kosackerne, hos hvilka han genom mod, slughet och öfverlägsen bildning efter hand kom i stort anseende och slutligen valdes till deras hetman eller öfverhufvud. Han hade under turkiska krigen gjort czar Peter goda tjenster och derigenom vunnit hans ynnest, men också icke sällan varit utsatt för samma råa behandling, hvilken czarens omgifning i allmänhet underkastades under utbrotten af hans vilda lynne, när han var öfverlastad eller hans blod af andra anledningar råkat i svallning. Sådant hade i längden blifvit odrägligt för den stolte Mazeppa, som vant sig att sjelf oinskränkt herska öfver andra, och hans misnöje hade ytterligare stegrats genom ord, som undfallit czaren, att han ämnade inskränka kosackernes friheter och deras anförares makt. Härigenom öfvergick hans önskan att frigöra sig från czarens öfvervälde till ett fast beslut, och när Carl under hösten 1707 efter freden i Alt-Ranstadt återvändt till Polen för att utkämpa striden mot czaren, skickade Mazeppa i största hemlighet ett sändebud till Carl och Stanislaus, att föreslå dem ett förbund med honom mot Ryssland.

Underhandlingarna, som fördes mellan Stanislaus och Mazeppas ombud, en till tiggarmunk förklädd landsflyktig biskop från Sewerien, tyckas i början ej vunnit synnerligt afseende hos Carl, men de fortsattes under vintern och ledde slutligen till en fullständigt utarbetad plan för nästa fälttåg. Mazeppa åtog sig att mot czareu uppvigla alla de nyssnämnda med ryska öfverväldet missnöjda folken; men för att de kunde resa sig, fordrades att Carl XII med sin här infunne sig i deras land. Derföre, så fort gräset skjutit opp, hvarigenom foder kunde erhållas för de talrika ryttarskarorna, borde han framrycka till Mohilew och drifva undan ryssarne, hvarefter, sedan Lewenhaupts här ytterligare förstärkt den svenska hufvudstyrkan, denna skulle vika af till

norra Sewerien, der Mazeppas underbefälhafvare Skoropatzky skulle tillhandahålla konungen de befästade orterna och der vinterqvarter till året 1709 skulle tagas. Under tiden skulle finska hären intaga Petersburg samt, med tillhjelp af omkring 8,000 man från besättningarna i Riga och Reval, återtaga de öfriga orterna i Ingermanland. Konung Stanislaus skulle gå tillbaka till vestra Polen, förena sig med Krassow, som skulle erhålla en förstärkning af 9,000 man från Pomern, samt båda derefter slå eller genom vänlig öfverenskommelse draga till sig den del af polska kronohären som under Sieniawski ännu gjorde motstånd i Galizien. Sedermera skulle Krassow, jemte den litauiska hären, på konung Carls venstra flygel belägra Smolensk, under det Stanislaus med polska kronohären skulle genom Wolhynien framrycka mot Kiew på högra flygeln, hvarefter, under sommaren 1709, alla dessa stridskrafter, jemte samtliga kosackstammarne och kalmuckerne, skulle sätta sig i rörelse mot Moskwa.

För verkställandet af denna ganska storartade och omfattande plan afslöts mellan Stanislaus och Mazeppa ett formligt förbund, och i Juli 1708 skulle den stora kosackresningen taga sin början. I den slutliga freden skulle Polen återfå allt hvad det genom frederna 1634 och 1667 förlorat, nemligen ryska Ukrajne, Sewerien och woidwodskapet Smolensk, öfver hvilka länder, jemte woiwodskapen Witebsk och Polock, Mazeppa skulle blifva furste, samt för öfrigt czaren tvingas att till Sverige återställa alla dess östersjöbesittningar.

Planen hölls ytterst hemlig, så att, utom Carl XII, Stanislaus, Mazeppa och hans ombud, den nyssnämnde biskopen, endast en polsk senator skall fått del deraf, och ej ens Piper haft kännedom derom.

I öfverensstämmelse med densamma gjorde emellertid svenska hären, som uppbröt från Smorgonie den 17 Mars, i stället att fortsätta sitt tåg i nordostlig riktning, en tvär vändning åt sydost, men stannade redan den 19 vid Radoszkowice utmed stora farvägen mellan Smorgonie och Minsk, der nya qvarter intogos. Den 26 Maj fick Lewenhaupt befallning att i början af Juni uppbryta från Riga och med sina trupper stöta till konungens. Vid samma tid återvände ock Stanislaus med litauiska och polska hären till Grodno, och den 6 Juni uppbröt konung Carl med svenska hären från Radoszkowice samt tågade öfver Minsk till Bereczyna den 15 Juni, der floden med samma namn öfverskreds, hvarefter han, med några regementen af sina förtrupper, ankom den 30 Juni till Holowczyn, der czaren bakom Wabis-åns träskiga stränder samlat en styrka af ungefär 25,000 man under Mentschikoffs befäl. De få regementen, Carl medförde, voro för svaga att anfalla en så öfverlägsen styrka, hvarföre Carl med sina trupper stannade på ena sidan om ån och ryssarne på den andra, hvilka tillika med hvarjehanda förskansningar sökte förstärka sin ställning. Mentschikoff aflägsnade sig för att samla flera ryska trupper, och den ryska styrkan växte efter hand till omkring 35,000 man, medan den svenska först den 3 Juli uppgick till ungefär 13,000. Längre kunde Carl dock

ej förmås att vänta och vidtog nu sina anordningar för att anfalla ryssarne.

Dessas båda flyglar voro skilda från hvarandra genom en mot ån nedgående skogsdunge och ett nedanför densamma liggande träsk. Gent emot detta träsk lät Carl å en kulle på åns vestra strand under natten uppföra ett batteri, hvilket redan klockan 3 på morgonen den 4 Juli började spela mot ryssarne och synnerligast mot deras venstra flygel, som snart blef drifven från stranden. Då, utan att afvakta lyftbrons anläggande, vadade Carl i spetsen för gardet, Dalregementet, Vestmanländningarne m. fl. öfver ån, hvarvid soldaterne fingo hålla gevär och patronkök högt öfver hufvudet, emedan vattnet steg dem ända till axlarne. Uppkomne på andra sidan ån möttes de af träsket, hvilket de hade största möda att arbeta sig igenom, och när de så genomvåta närmade sig den mångdubbelt starkare, af förskansningar skyddade ryska venstra flygeln, hade deras krut och patroner blifvit genom vätan till större delen obrukbara. »Gossar, skälm den som skjuter», ropade konungen, och så rusade alla med blanka vapen mot fienden. Striden blef ganska häftig, men konungen fick snart undsättning af andra regementen, som på lyftbroar kommit öfver, och så drefvos ryssarne undan. Under tiden hade *Rehnsköld* med rytteriet äfven längre till höger gått öfver ån och anfallit det ryska, som utgjordes af 11,000 ryssar och 4,000 kalmucker. Äfven här blef striden ganska het. De svenske ryttarne måste i små hopar af 10 till 12 man anfalla de ryska sqvadronerna, och dessa anfall skola blifvit förnyade ända till 17 gånger, hvarefter äfven ryska rytteriet blef drifvet på flykten.

Ryssarnes högra flygel, som genom skogen, träsket och det svenska batteriet varit hindrad att i tid komma den venstra till hjelp, gaf sig äfven på flykten, sedan venstra flygeln var slagen, och så slutade *slaget vid Holowczyn* med en ny seger för de svenska vapnen.

Sjelf ansåg Carl XII denna seger för den ärorikaste han vunnit, emedan den vans mot en till antalet betydligt öfverlägsen fiende, som vid detta tillfälle äfven gjorde tappert motstånd, och emedan den vans icke blott genom de svenske krigarnes öfverlägsenhet i mod och krigsduglighet, utan äfven genom härförarens öfverlägsenhet i krigskonst. Konung Carl gaf här, genom sin säkra uppfattning af fördelaktigaste sättet att anfalla fienden och sin särdeles väl beräknade anordning af sjelfva anfallet, ganska öfvertygande bevis att han var icke blott en utomordentligt modig, härdad och outtröttlig krigare, utan äfven en ganska framstående härförare, hvilken egenskap man i allmänhet ej velat tillerkänna honom lika villigt som den förra.

För öfrigt gaf han under denna strid nya bevis på både mod och sjelfuppoffring. Sedan han vadat öfver ån och träsket, steg han till häst, men då han i detsamma fick se huru gardeskaptenen Erik Gyllenstiernas arm krossades af en rysk kula, steg han genast af hästen, lemnade den åt Gyllenstierna och fortsatte derefter striden till fots

midt i hetaste sammandrabbningen. En konung, så färdig att blottställa sig sjelf för sina underlydande, kunde ock fullt räkna på deras obegränsade hängifvenhet, och den svek ej heller Carl XII.

Striden hade i förhållande till de deri deltagandes antal varit ganska blodig. Å svenska sidan föllo 260 man och sårades 1,220, men fiendens förlust räknades, troligen något öfverdrifvet, till 3,000 döde och 5,000 sårade. Fångar voro högst få, emedan förbittringen under striden varit sådan, att pardon hvarken begärdes eller gafs, men i segrarnes händer föllo 12 kanoner, hela den fiendtliga trossen samt en mängd fanor och standarer.

En dag hvilade svenska hären öfver på slagfältet, hvarefter tåget fortsattes till Mohilew, der hären inträffade den 8 Juli och förlades nu i qvarter mellan Wabisån och Dnieper-floden, medan ryssarne samlades å Dnieperns andra strand mellan Szklow, Orsza och Smolensk. Vid Mohilew stannade konungen en hel månad i afvaktan på Lewenhaupts ankomst. Ett regnväder hade ock utbrutit, som varade i flera månader och både gjorde qvarteren osunda samt försvårade härens rörelser.

Under tiden kom bud från Mazeppa, att han, enligt aftal, underrättat sina fältöfverstar om sitt förehafvande; men att det vore alldeles nödvändigt, att konungen ofördröjligen infann sig i Sewerien, på det fältöfverstarne ej skulle få tid att ångra sig eller angifva förhållandet för czaren. Carl XII råkade nu i den pinsammaste belägenhet. Aflägsnade han sig från Dniepern, kunde czaren kasta sig mellan honom och Lewenhaupt, som icke allenast medförde en väl behöflig förstärkning, utan äfven stora förråd af lifsmedel och ammunition, hvilka för svenska hären voro ännu mera nödvändiga. Skyndade han deremot icke till Mazeppas bistånd, kunde denne öfverväldigas af czaren eller frångå hela den så mycket lofvande planen.

Slutligen, sedan alla lifsmedel i trakten kring Mohilew voro förtärda, beslöt sig Carl för att fortsätta tåget i sydostlig riktning, öfvergick Dniepern den 5 Augusti, men stannade den 10 åter vid Stolki en hel vecka, i afvaktan på Lewenhaupt. Den 17 uppbröt han åter och tågade under strömmande regn genom sumpiga trakter samt under ständiga träffningar med czarens förtrupper, som brände alla städer och byar i svenska härens väg, till Czerykow vid Soz, en af Dnieperns bifloder, der han inträffade den 21. Här fann han en del af ryska hären nyligen öfvergången och förskansad på motsatta stranden, men hufvudstyrkan ännu qvar på flodens vestra sida. Det var således ännu tid att förekomma czarens befarade anfall mot Lewenhaupt, och konungen beslöt derföre åter vända om mot norr, för att hindra ryska hufvudstyrkans tåg till Sewerien eller anfall mot Lewenhaupt samt lemna denna tillfälle att förena sig med konungens här. Den 23 Augusti uppbröt också Carl från Czerykow åt norr; men det ihållande regnvädret fortfor, vägarne voro alldeles uppblötta, alla orter och förråd uppbrända af ryssarne, och hvarannan dag måste hären hålla

rast för att hvila ut och skaffa sig lifsmedel, hvartill föga annat fans än den växande säden, som afmejades och medelst handqvarnar krossades, så att deraf kunde beredas ett slags gröt. På fem dagar hann man sålunda ej mer än 4 svenska mil, då man måste åter stanna vid Malatycze den 28 Augusti, ty czaren hade vid Dobre, något längre norrut, intagit en ställning bakom vidsträckta träsk och kunde således ej anfallas, innan man fann en väg öfver dessa. Detta lyckades slutligen, och den 3 September öfverskredos träsken, men vid ankomsten till Dobre fans ryska hären redan två dagar förut hafva aftågat till Smolensk, ännu längre norrut. Äfven ditåt beslöt Carl följa czaren, men det ogynsamma vädret fortfor, hela trakten var af ryssarne härjad, alla lifsmedel förstörda och vid byn Starysze utmed Soz' biflod Wichra måste svenska hären åter stanna den 11 September. Den hade nu 7 svenska mil till Smolensk och 40 till Moskwa, och bakom Wichra samt de oöfverstigliga träsken derinvid låg ryska hären så starkt förskansad, att den ej kunde angripas.

Czar Peter hade nemligen under hela tiden följt det ganska klokt uttänkta krigssätt, att icke inlåta sig med svenskarne i någon större strid, men ständigt kringsvärma dem med ryttareskaror, som brände hela den trakt de skulle genomtåga samt anföllo hvarje trupp, som skilde sig från hufvudstyrkan. Flera smärre träffningar hade sålunda förefallit och en af dessa hotade att för kung Carl blifva ganska vådlig.

En dag i slutet af Augusti redo Carl, lille prinsen och Rehnsköld med östgöta ryttare vid byn Rajowka i närheten af staden Malatycze, då de på något afstånd sågo en stor fiendtlig ryttareskara. I början trodde Carl det endast vara kalmucker och skickade blott en smärre trupp att jaga dem undan; men den kom snart tillbaka med underrättelse att det var ordentligt inöfvadt rytteri. »Skola vi tumla om med dem?» frågade Rehnsköld. Carl var genast färdig, men ansåg sig dock behöfva förstärkning, hvilken Rehnsköld skickades att hemta. Utan att invänta den, satte sig konungen och lille prinsen genast i spetsen för östgötarne och störtade mot fienden, hvars led också brötos af det våldsamma anfallet; men ryssarne voro långt talrikare än Carl hade beräknat, den lilla svenska truppen blef snart omringad och Carl och prins Max skilda från hvarandra. Den sqvadron, som följde konungen, blef nästan till sista man nedhuggen och hvad som räddade honom sjelf var dels hans utomordentliga vapenskicklighet, dels den lyckliga tillfälligheten att han under krutröken och dammet ej blef igenkänd, utan tagen för en rysk ryttare. Han följde ock deras led till dess han stötte på en annan sqvadron af sina östgötar, då han skyndade till densamma, satte sig i spetsen derför och så å nyo anföll ryssarne. Om några ögonblick blef han åter omringad och hans nye följeslagare till större delen nedhuggna. Hans häst dödades och han måste nu strida till fots. Vid hans sida föll generaladjutanten Ture Hård och då en annan generaladjutant Carl Rosenstierna skulle hemta

mera folk, blef äfven han skjuten och föll af hästen. Då kastade sig Carl upp på denna och fortsatte striden, men blef åter omringad och var nära att tagas, då han räddades af en major Lind, som likväl genast blef skjuten. Äfven prins Max hade blifvit omringad och förlorat största delen af sin sqvadron, men äfven han slöt sig till ryssarnes led utan att misstänkas, och en rysk officer slog honom under framridandet på axeln, ropande: »Raskt framåt!» Framåt ilade också båda, men så snart de hunnit svenskarne, rände prinsen värjan i sin ryske följeslagare och red öfver till de sina, medan både ryska och svenska kulor hveno omkring honom. Emellertid hunno lifdrabanterne och Smålands ryttare fram till stridsplatsen, och nu drogo sig ryssarne undan.

Genom dylika djerfva bragder ökades visserligen både de svenske och de ryske krigarnes beundran för kung Carls okufliga mod, men onekligen var det i sjelfva verket ett fel att i hans ställning så utan all nödvändighet och endast för nöjet att få tumla om med fienden blottställa sitt lif och sin frihet. Också blef man nu inom Sverige mer och mer öfvertygad, att han aldrig skulle lefvande komma dit tillbaka, hvilket icke hade så liten inverkan på förhållandena derstädes, och czaren började ifrigt uppmana både konung August och konung Fredrik i Danmark till anfall mot Sverige, emedan »Carls fall ej kunde vara långt borta».

Vid Starysze hade emellertid Carl XII att bestämma den riktning, hvilken den svenska hufvudstyrkan derefter skulle taga. Genom den väl beräknade, i rätt tid utförda rörelsen åt norr hade han icke allenast lyckats undankasta czaren från Sewerien samt derigenom skyddat Mazeppa, utan äfven lemnat Lewenhaupt tillräckligt rådrum att nalkas, på samma gång han för ryssarne gjort det omöjligt att hindra Lewenhaupts förening med hufvudstyrkan. Han hade sålunda nu tre riktningar att välja — antingen att gå tillbaka öfver Dniepern, Lewenhaupt till mötes, men i sådant fall skilde han sig från Mazeppa och skulle sannolikt icke kunna förena sig med denne; eller att gå rakt på Moskwa, i hvilket fall han väl skilde sig från Lewenhaupt, men kunde vänta att czaren, för att skydda sin hufvudstad, ej skulle kasta sig mellan konungen och Lewenhaupt, i hvilket fall det äfven var åtminstone en möjlighet att underhålla förbindelsen med Mazeppa; eller att tåga till Sewerien och förena sig med Mazeppa samt gemensamt med honom och hans kosacker företaga anfallet mot Moskwa, i hvilket fall det dock kunde tagas för afgjordt, att czaren skulle kasta sig emellan konungen och Lewenhaupt samt hindra deras förening. Det första alternativet var det för svenska hären säkraste, men derigenom uppoffrades fördelarne af förbundet med Mazeppa; det andra var det äfventyrligaste, emedan det grundade sig på endast förutsättningar; det tredje åter betryggade förbindelsen med Mazeppa, men försvårade, möjligen tillintetgjorde föreningen med Lewenhaupt.

Konungen rådfrågade sin generalqvartermästare, öfverste *Axel Gyllen*

krook, hvilken utbad sig att få rådgöra med Rehnsköld, och båda öfverensstämde i att föredraga det sista alternativet, emedan norrut allt var så utätet och förhärjadt, att der fans hvarken lifsmedel eller foder att tillgå, och emedan det ansågs omöjligt att framtränga genaste vägen till Moskwa, ty äfven om fienden skulle öfvergifva sin starka ställning, som redan i och för sig utgjorde ett nära oöfverstigligt hinder, skulle han säkerligen bränna och föröda hela landet, så att allt vidare framträngande slutligen blefve omöjligt.

Rehnsköld och Piper voro vid denna tid ovänner och Rehnsköld klagade, att när han någon gång af Piper begärde ett råd, fick han till svar: »Den djefvul, som hittills rådt konungen, kan äfven hädanefter göra det». Piper hade nemligen alltid yrkat på, att konungen skulle återvända till Lifland, för att vara sitt eget land närmare och kunna skydda sina egna undersåtar, hvaremot Rehnsköld instämt i konungens mera storartade, men också mera äfventyrliga planer. Vid detta tillfälle rådde Rehnsköld dock Gyllenkrook att äfven rådfråga Piper, hvilken beklagade, att han och Rehnsköld nu skulle tala vid hvarandra genom ombud, tilläggande: »Det fins ingen annan orsak till det missförstånd, som är oss emellan, än det att när jag ber hans maj:t och fältmarskalken se sig före och ej så öfverdådigt fälas fram, som vi göra, då skratta konungen och fältmarskalken och förlöjliga mig. Jag har längesedan förutsagt, att det skulle komma derhän, att konungen sjelf ej visste hvart han skulle taga vägen, emedan han förut ej uppgjort någon krigsplan.»

Denna förutsättning var dock oriktig, ty, såsom vi här ofvan visat, hade Carl XII redan uppgjort en ganska bestämd krigsplan, ehuru hvarken Piper eller Gyllenkrook haft del deraf. Att han för Gyllenkrook låtsat sig icke sjelf veta hvart han skulle taga vägen, hade således skett för att få honom att mera öppet uttala sina egna åsigter och Gyllenkrook, så väl som Rehnsköld, hvilken senare sannolikt var invigd i den uppgjorda planen, hade förklarat sig för tåget till Sewerien. Äfven Piper föredrog ett tåg dit framför ett till Moskwa, då han var öfvertygad att konungen ej skulle kunna förmås vända om mot Lifland. Man bör ock noga lägga märke till, att det allt hittills icke var fråga om något tåg till det aflägsna Ukrajne, utan endast till Sewerien, hvars hufvudstad Starodub låg blott omkring 30 svenska mil från Starysze, medan man hade öfver 90 till Pultawa, hufvudorten i Ukrajne. Planen var ock, såsom ofvan är nämndt, att nästa sommar gå mot Moskwa, på ungefär 40 svenska mils afstånd från Starodub, men mer än 70 mil aflägset från Pultawa. Det var således icke tågets riktning, som satte Carl i förlägenhet, men väl Lewenhaupts dröjsmål, hvarigenom han kom i det ytterst svåra valet att uppgifva föreningen antingen med honom eller med Mazeppa.

Sedan konungen nu öfvertygat sig, att Gyllenkrook, som hade att ombesörja härens qvarter och förplägning, icke hade något att ur denna synpunkt invända mot tåget till Sewerien, blef nästa fråga, *när* detta

tåg skulle företagas, om man borde invänta Lewenhaupts ankomst eller icke. Härom voro Piper och Rehnsköld af olika meningar. Den förre rådde att afbida Lewenhaupts ankomst, »ty om han komme riktigt igenom, finge armén en mäktig förstärkning icke allenast af manskap, utan äfven af lifsmedel och underhåll. Ginge deremot hans maj:t dessförinnan till Sewerien, så exponerades grefve Lewenhaupt för den faran att hela fiendtliga makten fölle på honom. Blefve han slagen, så vore allt hvad han hade med sig förloradt; då miste konungen en ansenlig hop folk, ammunition och fordon, som nödvändigt behöfdes; då skulle fienden, som hittills lupit undan, väl våga dubbelt mot tillförene». Häremot hade Rehnsköld ingenting annat att invända, än att Lewenhaupt icke allenast för sin egen person vore en pålitlig general, utan äfven hade tappre officerare och en så vacker krigshär, att fienden väl skulle betänka sig, innan han grepe verket an.

Dessa skäl voro påtagligen högst klena, men verkliga förhållandet var sannolikt, att Rehnsköld, invigd i konungens planer, ansåg föreningen med Mazeppa vigtigare än allt annat och att den icke borde äfventyras ens för att invänta Lewenhaupt, ehuru han, då förbundet med Mazeppa ännu hölls ytterst hemligt, ej vågade öppet uttala detta hufvudskäl. Konungen instämde ock med honom. Han hade under hela den senare tiden varit fullkomligt okunnig om Mazeppas förehafvanden och fruktade, att alla fördelarna af förbundet med honom skulle gå förlorade genom ett längre dröjsmål.

Så fattades den 14 September det ödesdigra beslutet att ofördröjligen tåga till Sewerien, och samma dag afsändes en order till Lewenhaupt, med anvisning hvilken väg han hade att taga för att komma efter till Seweriens hufvudort Starodub. Det var detta olyckliga beslut, som hufvudsakligen föranledde de följande missödena och utgjorde sjelfva vändpunkten i Carl XII:s krigslycka.

Sedan ordern till Lewenhaupt var uppsatt, uppgjordes planen för hufvudstyrkans tåg, hvilket skulle ske längs gamla ryska gränsen till de nordligaste städerna i Sewerien Mglin och Poczep. Generalmajor *Anders Lagercrona* sändes med 2,000 man fotfolk, 1,000 ryttare och 4 kanoner före den öfriga hären, att lätta vägen för denna genom att slå broar öfver floderna och besätta de båda nämnda städerna. Den 15 September uppbröt han från Starysze i sydöstlig riktning, och några timmar senare skedde uppbrottet med hufvudstyrkan.

Den 16 på aftonen, då man skulle slå läger i närheten af Malatycze, återkom den budbärare konungen afsändt med ordern till Lewenhaupt. Han hade ej kunnat komma genom ryssarnes ströfkårer och återvände derföre med oförrättadt ärende. Det var således tydligt, att Lewenhaupt fortfarande var i okunnighet om riktningen af hufvudstyrkans tåg; men detta oaktadt gjordes intet uppehåll dermed, utan man åtnöjde sig att under denna och följande dagen afsända tre kurirer till Lewenhaupt.

Den 20 September började hären fördjupa sig i de stora skogarna

vid Seweriens gräns, der tåget blef för hvarje dag allt besvärligare. Till föda fans intet annat än de nötkreatur, man medfört från Litauen, hvilka af brist på foder voro alldeles utmärglade. Bröd, dricka och vin felades helt och hållet, och på salt var äfven stor brist, så att några i stället begagnade krut. Genom det oupphörliga regnandet hade marken blifvit förvandlad till ett träsk och öfver vattendragen funnos inga broar, ty Lagercrona hade ej följt den riktning, han fått sig föreskrifven, utan af några ryska bönder låtit narra sig att följa en annan väg, som skulle vara genare, men i sjelfva verket var en betydlig omväg. Ändtligen den 25 September kom konungen ur de stora skogarna och slog en bro öfver Ipuc-floden samt framryckte till byn Koscienicze, der han måste stanna, för att invänta den öfriga hären, jemte underrättelser från Lagercrona och Lewenhaupt. Emellertid besattes äfven staden Mglin af en svensk trupp och svenskarne voro sålunda nu inne i Sewerien. Det var visserligen ett rikt och bördigt land, der goda qvarter funnos samt tillräckligt både lifsmedel för folket och foder för hästarne; men befolkningen hade i massa flytt undan och till sin stora bestörtning märkte svenskarne under nätterna ett alltmera tilltagande eldsken åt söder, utvisande, att de äfven i Sewerien vore förekomna af de allt brännande och härjande ryssarne.

Ändtligen den 1 Oktober kommo underrättelser från Lagercrona, men de voro föga hugnande. I stället att, enligt erhållen föreskrift, gå framför svenska hufvudstyrkan till de båda städerna i norra Sewerien, hade han låtit förleda sig att taga en mera sydlig riktning och kommit till närheten af Seweriens hufvudort Starodub, hvilken alla hans öfverstar uppmanat honom att genast besätta, men, då han ej dertill fått uttrycklig befallning, hade han ej vågat det. Stadens kommendant Skoropatzky, en af Mazeppas underbefälhafvare, hade fått hans befallning att öppna stadens portar för den här, som först dit anlände, hvilket Mazeppa tagit för afgjordt skulle vara den svenska; men då denne dröjde att infinna sig, hade Skoropatzky börjat misströsta om något understöd från detta håll, hvarföre han beslöt bereda sig en utväg att ställa sig in hos czaren. När derföre Lagercrona närmade sig från ena sidan och en rysk här från den andra, gaf Skoropatzky den senares befälhafvare i hemlighet en vink att skynda så mycket som möjligt, hvilket ock skedde, och natten efter den 28 September insläpptes ryssarne i staden, hvarefter Lagercrona ej såg annan utväg än att återvända till svenska hufvudstyrkan. Lika litet hade han vidtagit några kraftigare åtgärder att hindra ryssarnes härjningar, och konungen hade derföre fulla skäl att vara missbelåten med hans beteende.

I sjelfva verket var Lagercrona en mycket medelmåttig härförare, föga omtyckt af sina underlydande för sitt högdragna, frånstötande sätt, och man ifrågasatte till och med hans personliga mod, hvilken förutsättning var någonting oerhördt inom svenska hären; men han hade genom sin undfallenhet och det nit, han alltid lade i dagen, förstått

att i hög grad ställa sig in hos konungen, hvilken ofta nog brukade gå in i Lagercronas tält och språka med honom mera förtroligt än eljest var hans vana. Vid detta tillfälle förklarade konungen dock honom vara »alldeles galen och icke veta hvad han gjorde». Genom hans oskicklighet måste emellertid planen att förlägga vinterqvarteret i norra Sewerien öfvergifvas; men ännu återstod dock en möjlighet, att det kunde ske i mellersta eller södra Sewerien, der städerna Nowgorod Sewerski och Baturyn innehades af Mazeppa. Härvid måste man dock gå till väga med största skyndsamhet, för att icke äfven här förekommas af ryssarnes härjningar, men likväl kunde konungen icke tåga vidare, innan han först fått någon underrättelse från Lewenhaupt.

Denna underrättelse kom ock redan den 2 Oktober, men den var icke heller glädjande. Lewenhaupt hade i medlet af Maj lemnat lägret vid Radoszcowice, der han infunnit sig hos konungen, men likväl icke synes blifvit invigd i hans fälttågsplan. Åtminstone verkstälde han ej sina rörelser med den skyndsamhet, hvars nödvändighet han bort inse, om han fått fullt förtroende af konungens förestående tåg inåt Sewerien. Hade Lewenhaupt kunnat inträffa i Mohilew kort efter konungens ankomst dit, så skulle äfven Mazeppas resning mot czaren kunnat ske på den utsatta tiden och allt sannolikt då fått en helt annan utgång; men då Lewenhaupt den 8 Juni, tre veckor efter sin återkomst från lägret i Radoszcowice, fick konungens den 26 Maj utfärdade befallning att i början af Juni sätta sig i rörelse, fann han det alldeles omöjligt och anmälde, att han först i slutet af månaden kunde bryta upp, emedan han ej förr kunde få alla de förråd samlade, hvilka han fått befallning att medföra, och ej heller sin här fullt utrustad. Den uppgick till omkring 11,000 man, åtföljda af en oerhörd mängd trossvagnar. Under loppet af Juli och Augusti tågade den i flera kolonner långsamt söderut, hindrad dels af den talrika trossen, dels af det ständiga regnandet, hvilket var lika menligt för Lewenhaupts här, som det varit för konungens. Först i medlet af September kom Lewenhaupt i närheten af Dniepern och mottog den 17 och 18 de tre kurirer konungen afsändt från Starysze, hvilka till Lewenhaupt medförde befallning att ofördröjligen följa efter svenska hufvudstyrkan inåt Sewerien till Starodub. Befallningen kom som ett åskslag öfver Lewenhaupt och hans här, hvilken ännu hade två större floder, Dnieper och Soz, mellan sig och hufvudstyrkan, och mellan dessa floder stod czaren med mångdubbelt starkare stridskrafter. Lewenhaupt måste likväl lyda konungens befallning. »Nu gäller det lif eller död», sade han till sina vapenbröder; »men», tillade han, »oss återstår intet annat än att förtro oss i Guds hand och som ärliga krigsmän utföra vår konungs bud.»

Öfvertygad, att han gick en säker undergång till mötes, fortsatte Lewenhaupt sitt tåg till Szklow vid Dniepern, dit han anlände den 19 September och der tre dagar åtgingo för hårens och trossens förande öfver floden på en flottbrygga. Nu ingick äfven den ena underrättelsen efter den andra, att czaren mer och mer närmade sig.

När czaren fått kännedom om svenska hufvudstyrkans uppbrott från Starysze, trodde han först, att den ämnade draga sig undan till Litauen, men erfor snart, att tåget var riktadt inåt Sewerien, hvarföre han genast sände generalmajor Iffland med 4,000 ryttare att genom natt och dag skynda till Poczep och Starodub, för att besätta städerna och föröda landet. Iffland verkstälde ock sitt tåg så skyndsamt, att han på tre dagar lade 20 svenska mil till rygga och kom till de seweriska städerna ungefär samtidigt med svenskarne, i följd af Lagercronas försummelse, samt förekom honom vid besättandet af Starodub, såsom nyss är berättadt. Kort efteråt sände czaren generallöjtnanten Rönne med 6 regementen dragoner att understödja Iffland, och slutligen uppbröt fältmarskalken Scheremetieff åt samma håll, med en del af det vid Smolensk samlade ryska fotfolket. Dessutom skickades 6,000 ryttare under general Bauer att följa efter och oroa svenska hufvudstyrkan, under det czaren med den ryska under Mentschikoffs befäl ryckte mot Lewenhaupt, hvilken, efter Dnieperns öfvergång, den 23 September fortsatte sitt tåg uppför denna flod förbi Mohilew i riktning åt Sozfloden, hvilken han ämnade öfvergå vid Propoisk. Redan den 26 September hade ryska förtrupperna hunnit fram till Lewenhaupts eftertrupp, men blefvo den 27 tillbakaslagna med förlust af öfver 1,000 man. Sedermera fortsattes Lewenhaupts tåg under oupphörligt fäktande, till dess han den 28 på e. m. ankom till Liesna, ett par mil från Propoisk, der han måste stanna för att iståndsätta en bro. Då tillika inlopp en underrättelse, att ryssarne redan besatt Propoisk, återstod nu för Lewenhaupt ingenting annat än att här utkämpa en strid. Tidigt på morgonen den 29 September sände han 700 man till Propoisk att närmare undersöka förhållandet, och då det kort derefter berättades, att en rysk styrka der stod i slagordning, skickades ytterligare 3,000 man för att tillkämpa sig öfvergången öfver floden. Så afsändes trossen ditåt, men nu visade sig den fiendtliga styrkan vid eftertruppen, och Lewenhaupt måste med de 5,500 man, han hade att använda sedan den nyssnämnda förtruppen och det manskap, som behöfdes till trossens betäckning, voro afräknade, gå den vida öfverlägsna fienden till mötes. Under första striden, som varade från kl. 11 till 1, lyckades han i början tillbakakasta fienden; men czaren, som red öfverallt omkring i stridshvimlet, uppmuntrade, ordnade och ledde sina trupper till ständigt förnyade anfall och, när några bland dem ville taga till flykten, stälde han bakom de stridande en mängd kalmucker och kosacker, med befallning att skjuta ned hvarenda ryss, som flydde ur striden. Oaktadt alla dessa bemödanden vans dock ingen annan fördel öfver den svenska hären, än att den småningom trängdes tillbaka till orten Rabowice, i närheten af Liesna. Efter ett par timmars uppehåll började striden å nyo kl. 3 e. m. och varade nu ända till nattens inbrott. Ryssarne fingo oupphörligt förstärkning, så att de nu utgjorde öfver 16,000 man; men äfven Lewenhaupt förstärktes efter hand med de trupper han afsändt till Propoisk och hvilka han nu åter-

kallat. Fiendens styrka var dock alltid vida öfverlägsen, men genom svenska truppernas ihärdighet och Lewenhaupts härförare-skicklighet blef motståndet sådant, att ännu vid nattens inbrott var segern oafgjord. Under natten erhöllo ryssarne ytterligare förstärkning af nära 15,000 man, och då Lewenhaupt fann det omöjligt att följande dagen kämpa emot sådan öfvermakt, fann han sig nödsakad att uppoffra trossen och artilleriet för att rädda manskapet. Kanonerna nedsänktes i träsken och förråden brändes, sedan trosshästarne blifvit frånspända för att göra fotfolket beridet, hvarvid Lewenhaupt gjorde början med sina enskilda trossvagnars dragare, för att gifva det öfriga befälet ett föredöme i uppoffring.

Så slutades *slaget vid Liesna.* Lewenhaupt hade visserligen der upprätthållit svenska härens krigsära, men för öfrigt voro förlusterna under och efter denna strid sådana, att de hade en ganska menlig inverkan på hela fälttåget. Då Lewenhaupt under natten skyndade till Propoisk, uppstod efter hand en allmän förvirring bland hans trupper. Flera deribland kastade sig öfver bränvinsfaten och berusade sig samt föllo följande dagen i kalmuckernes händer; andra gingo vilse i mörkret, och Lewenhaupt, som uppskattat sin förlust under striden till 1,600 man, beräknade, att han under natten förlorat 3,300, af hvilka dock 1,500 slutligen, efter många äfventyr och långa vandringar i skogarna, lyckligen återkommo till Riga.

När Lewenhaupt, med de 6,700 man han ännu hade qvar, på morgonen den 30 September ankom till Propoisk, fann han staden och bron öfver Soz brända, och då det var omöjligt att i fiendens åsyn slå en bro öfver floden, tågade han några mil nedåt densamma för att uppsöka något vadställe och kom så den 1 Oktober till Litwinowice, der hären sattes i oro genom ropet: »Fienden kommer!» Några hundra ryttare störtade sig då i floden, der de af en särdeles tillfällighet i detsamma påträffade ett grundare ställe, öfver hvilket den öfriga hären sedermera vadade, då ropet om fiendens ankomst funnits vara ett falskt allarm. Derefter fortsattes tåget genom södra delen af de stora skogar, hvilkas norra del den svenska hufvudstyrkan några dagar förut genomtågat, till dess, under natten till den 11 Oktober, man stötte på några i skogen utsatta fältvakter. Lewenhaupts folk trodde dem vara ryssar, men till sin förtjusning igenkände de af fältropen, att det var en afdelning af konungens här, och så verkställdes den å ömse sidor så länge efterlängtade föreningen. Den ökade visserligen den svenska hufvudstyrkan med något öfver 6,000 man; men de stora förråd af lifsmedel och krigsförnödenheter af alla slag, hvilka Lewenhaupt skulle medföra, hade genom striden vid Liesna gått förlorade, och förlusten deraf gick konungen så djupt till sinnes, att den hos honom verkade en viss köld mot Lewenhaupt, hvilket bittert grämde den förtjenstfulle härföraren.

Sedan Lewenhaupts trupper blifvit införlifvade med svenska hufvudstyrkan, uppbröt konungen den 10 Oktober för att uppsöka Ma-

zeppa i dennes hufvudstad Baturyn. Landet fans öfverallt härjadt och brändt af ryssarne, hvilka förekommit svenskarne i besättandet af Nowgorod Sewerski, likasom förut vid Starodub. Ändtligen den 29 September infann sig Mazeppa i svenska lägret vid Gorki utmed Desnafloden, men i stället för en här af 30, till 40,000 man, hvilken han lofvat tillföra konungen, hade han vid Baturyn ej kunnat samla mer än omkring 15,000 man, och denna här trodde sig gå emot svenskarne, i stället att förena sig med dem. Mazeppa hade nemligen hos sina fältöfverstar ej på långt när funnit den förbittring mot czaren han väntat, utan snarare en öfvervägande farhåga för att utsätta sig för hans vrede. Också, då han under tåget från Baturyn till Gorki yppade sin afsigt att nu förena sig med svenska hären, rymde större delen af hans egen, så att han endast med 7,000 kosacker framkom till lägret vid Gorki.

De förväntade stora fördelarne af förbundet med Mazeppa, hvilka föranledt Carl XII att frånträda den säkrare krigsplanen, som afsåg Liflands, Estlands och Ingermanlands återtagande, för att i stället alltmera aflägsna sig från sina egna besittningar, hade sålunda redan blifvit betydligt förminskade och blefvo det kort derefter ännu mera, då Mentschikoff, begagnande Mazeppas frånvaro, den 3 November stormade och förstörde Baturyn, med de stora förråd af artilleri, ammunition och lifsmedel, som der voro samlade. Det blef nu för konungen omöjligt att taga sina vinterqvarter i Sewerien, utan han nödgades tåga ännu längre bort, och då Mazeppa uppgifvit att trakten kring Hadjacz i norra Ukrajne var särdeles fruktbar samt dittills varit af fienden orörd, ställdes tåget ditåt. Hadjacz besattes den 18 November och vid Romny, ungefär 5 svenska mil i nordvest derifrån, intog hären sina qvarter. Dess styrka uppgick vid denna tid ännu till omkring 30,000 man och i det bördiga landet blef den snart uppfriskad; men i medlet af December fattade konungen, vid underrättelsen att ännu bättre qvarter kunde erhållas längre österut, det olyckliga beslutet att flytta qvarteren ditåt. Då en ovanligt sträng köld i detsamma inföll, led under denna flyttning hären förfärligt af kylan, flere tusen man ihjelfröso eller ledo obotliga frostskador och modet föll hos alla. Först de sista dagarne af året började kölden något aftaga, och mellan Hadjacz samt det ungefär 4 svenska mil i sydost der bortom belägna Senkow togos de nya qvarteren med högqvarteret i Senkow [1]).

Så slutade för Carl XII detta år, hvilket han börjat med så lysande förhoppningar, men som, ju längre det fortskridit, blifvit allt rikare på olycksfall. Hufvudorsakerna dertill hade varit förbundet med Mazeppa, hvilket han förestält sig långt fördelaktigare, än det i sjelfva verket var, och hvarigenom han lockats från den säkrare riktningen åt svenska östersjö-länderna till den vida äfventyrligare åt Sewerien och

---

[1]) Jfr *Mankell,* De vigtigaste dagarne i Carl XII:s lif (Ny Illustrerad Tidning, 1871, N:is 33—39).

slutligen åt Ukrajne; vidare att Lewenhaupt icke blifvit invigd i hemligheten af förbundet med Mazeppa och följaktligen ej iakttog erforderlig skyndsamhet i sina rörelser, samt slutligen och framför allt konungens olyckliga beslut att icke invänta Lewenhaupt vid Starysze, utan tåga förut till Sewerien. Bidragande orsaker voro för öfrigt Lagercronas oskicklighet, Skoropatzskys förräderi mot Mazeppa, det ihållande regnvädret, den ovanligt tidigt infallande kölden samt, mer än allt detta, czarens utomordentliga beslutsamhet och raskheten i de rörelser han anordnat. Under detta fälttåg hade onekligen, i motsats till alla föregående, czaren varit den af de båda härförarne, som bäst anordnat sina rörelser och visat mesta beslutsamhet vid deras utförande.

Inom *Polen* hade under denna tid inga händelser af vigt förefallit. *Krassow* hade redan under våren flyttat sina qvarter längre norrut till den fruktbara trakten kring Weichsel-mynningarna, för att underhålla förbindelserna mellan svenska Pomern och Kurland. I Juni anlände konung *Stanislaus* till Marienburg, hvarefter i Juli och Augusti månader underhandlingar fortgingo mellan honom och *Sieniawski*, befälhafvare öfver den del af polska kronohären, som genom ryska penningar var vunnen för det mot Stanislaus fiendtliga partiet. Man kom dock ej till någon öfverenskommelse, emedan Sieniawski först ville afvakta utgången af striden mellan svenska och ryska hufvudhären. I September började Stanislaus och Krassow rusta sig att deltaga i den stora krigsplanen mot Ryssland, men hindrades under flera veckor af en svår farsot, som utbröt bland krigsfolket. Först den 6 Oktober uppbröt Krassow, som erhållit förstärkning af två rytteriregementen från Pomern och Bremen, samt drog till Pultusk, för att förena sig med litauiska hären under Sapieha, hvarefter båda härarne intogo vinterqvarter i närheten af Lublin.

I *Finland* hade generalmajor *Georg Lybecker* fått öfverbefälet, med beställning att utrusta en större finsk här, för att afgå till Petersburg och förstöra denna czarens anläggning, medan czaren med ryska hufvudstyrkan var upptagen af den svenska.

Tidigt på våren hade, såsom under de föregående åren, amiral *Ankarstierna* afgått till Finska viken för att blokera Petersburg, men blifvit i Reval länge uppehållen af en ihållande motvind. Häraf begagnade sig ryske amiralen *Apraxin* att med en galer- och lådjeflotta afgå till finska kusten, der han härjade vidt och bredt samt, bland andra orter, den 18 Maj uppbrände Borgå stad, hvarefter han före Ankarstiernas ankomst åter var tillbaka i Cronstadt.

Lybecker, som hela sommaren varit sysselsatt med rustningar till tåget mot Petersburg, blef ej färdig dermed förr än i början af Augusti, då han den 10 uppbröt från Viborg med 12,000 man till större delen nyutskrifna trupper, som, oaktadt den långa tiden för utrustningen, icke voro i bästa skick. Den 30 Augusti framkom denna här till Newafloden något ofvanför Tusina. På flodens andra strand stodo 8,000 ryssar, hvarjemte en mängd galerer och fregatter från Petersburg och

Schlüsselburg sökte hindra öfvergången. Den verkstäldes emellertid ännu samma dag, och de först öfverkomna svenska trupperna, 1,600 man, anföllo ryssarne så modigt, att desse kastades undan. Följande dagen öfverfördes återstoden af svenska hären, men något anfall mot Petersburg skedde icke, utan i stället intogs i slutet af September fästet Koporie, der man fann ett bref från Apraxin, hvari han lofvade att med 40,000 man komma öfver svenskarne. Brefvet var en list för att skrämma Lybecker, hvilket också lyckades, ty han skyndade genast undan till närmaste ankarplats vid Finska viken, der han lät döda eller hasa alla hästar han medförde samt uppbränna alla artilleri- och trossvagnar, hvarefter han gick ombord på Ankarstiernas eskader och kom, efter en stormig öfverfart, till Björkö sund mot slutet af Oktober, hvarefter den finska hären dels gick till Viborg, dels hem på rotarne, och således hade hela tåget fullständigt misslyckats, likasom så många andra svenska krigsföretag under detta olycksfulla år.

Ryska kriget 1709.

Ungefär en mil öster om Hadjacz låg en af pålverk och vallar omgifven kosackborg Weprik, vid hvilken i slutet af året 1708 ännu stod en rysk styrka. Då konung Carl ej ville hafva fienden så nära sina qvarter, beslöt han sätta sig i besittning af denna borg och drifva undan dervarande ryska trupper. Han uppbröt ock sjelfva julaftonen 1708 och vid hans anryckande drogo sig de ryska trupperna undan, men kastade med detsamma en besättning af 2,000 man in i borgen. Den uppmanades att gifva sig, men vägrade, och under den förfärliga kölden, som nu rådde, led den belägrande styrkan oerhördt. Slutligen den 7 Januari 1709 företogs en stormning, men hvilken blef afslagen med en förlust af öfver tusen man för de stormande. Det var dock tydligt, att borgen ej skulle kunna uthärda en ny storm, hvarföre ock borghöfdingen antog konungens anbud att uppgifva borgen, mot löfte att besättningen skulle blifva väl behandlad och få behålla sin egendom. Genom förlusten vid denna stormning och ännu mer genom den ihållande kölden hade emellertid svenska hären sedan uppbrottet från qvarteren i Romny förlorat öfver 4,000 man.

Czaren, som med sin hufvudstyrka stod vid Lebedin, ungefär 5 svenska mil norr om svenska högqvarteret i Senkow, sände i medlet af Januari 16 regementen att understödja Sieniawski mot Stanislaus och Krassow, samt sökte tillika göra svenskarnes qvarter allt trängre, i det han, å ena sidan, lät Scheremetieff med 2,000 man rycka fram längs Dniepern, vester om svenska hären, och, å den andra, skickade general Rönne med en betydande styrka längs Worskla-floden, öster om de svenska qvarteren, hvarjemte alla städer der i trakten besattes och i synnerhet Pultawa, Ukrajnes hufvudort, försågs med en stark besättning.

Dessa ryssarnes rörelser föranledde konung Carl att den 27 Januari bryta upp från Senkow och tåga till Opoznia, der han den 28 slog på flykten 8,000 ryssar, hvilka dervid ledo stor förlust, hvarefter han tågade norrut till Kotelwa, der han qvarstod under första veckan af Februari, till dess flera anfall af ryssarne mot svenska härens nordligaste qvarter förmådde honom att den 9 Februari med 11 regementen rytteri och 2 regementen fotfolk tåga längre österut för att rensa Ukrajne från ryssarne. Den 11 Februari kom han till staden Krasnokutsch, der han påträffade ryske generalen Rönne med 10,000 man. I spetsen för sina drabanter och sitt öfriga rytteri kastade konungen ryssarne undan, men förföljde dem så ifrigt, att han med drabanterne kommit långt ifrån den öfriga svenska hären och inom kort fann sig omgifven af en ojemförligt öfverlägsen fiendtlig styrka. Drabanterne kämpade förtvifladt. När de uttröttade hästarne icke vidare kunde förmås att röra sig ur stället, hoppade ryttarne af och slöto en ring kring konungen. Redan hade tio bland dem stupat och alla tycktes hotas med samma öde, då ändtligen Taubes dragoner genom ett våldsamt anfall lyckades befria konungen och hans modiga kämpar. Han ville nu föra dem till ett nytt anfall mot fienden, men de togo honom i sina led och bragte honom ur trängseln. I detsamma hade äfven bland de öfriga svenska trupperna spridt sig underrättelsen, att konungen vore midt ibland fienden. Då hördes ett allmänt rop: »Låtom oss skynda fram att rädda kungen!» hvarpå alla satte sig i rörelse till ett gemensamt angrepp mot ryssarne, hvilka nu veko undan, och så slutade striden med förlust af 1,200 man för ryssarne och 140 för svenskarne.

Konungen hade ämnat företaga ett tåg längre inåt Ryssland, men dagen efter träffningen vid Krasnokutsch inföll ett töväder så starkt, att floderna hastigt stego öfver sina bräddar och hela trakten blef öfversvämmad; hvarför konungen nödgades afstå från vidare rörelser åt detta håll och återvända till sin hufvudstyrka. Detta återtåg blef likväl ett af de svårare företag Carl XII någonsin utfört. De stora Ukrajnska slätterna voro af tövädret förvandlade till sjöar. Flera dagar å rad måste soldaterne vada i snövatten, som stod dem högt upp på benen, och icke sällan hände att ett eller annat regemente icke ens vid nattens inbrott kunde finna någon torr plats, utan måste hela natten äfven stanna i vatten eller vattendränkt snö. Ofta stötte de ock på bäckar eller åar, hvilka i den jemna vattenytan ej kunde upptäckas och hvari de nedstörtade. Slutligen hade man att framgå på en hög och smal dam, å hvilken en stor sträcka af vägen genom det lågländta landet var anlagd. Nu hade vattnet stigit till och med öfver dammen, så att man knappast kunde se hvar den framgick, och då tåget deröfver anträddes i mörkningen, uppstod en förfärlig villervalla, hvarunder en mängd trossvagnar och äfven flere bland manskapet gingo förlorade. Ändtligen, mot slutet af Februari, kom konungen till Rudiszczi, mellan Dnieperns båda bifloder Worskla och Psjol, dit högqvarteret den 1 Mars flyttades från Senkow.

Sinnesstämningen inom svenska hären var nu mycket nedstämd. Den hade från 30,000 man, som den ännu utgjorde, när den gick i vinterqvarter vid Romny, sammansmält till föga öfver 20,000, och man började mer och mer befara, att äfven dessa skulle efter hand så sammansmälta, att något motstånd mot ryssarnes allt mera öfverlägsna stridskrafter icke längre blefve möjligt. Närmaste svenska trupp, Krassows, var öfver 100 svenska mil aflägsen, och innan förstärkning derifrån kunde erhållas, måste svenska hufvudstyrkans öde redan vara afgjordt. Bristen på lifsmedel och andra förnödenheter blef ock för hvarje dag allt större. De från Sachsen medförda kläderna voro för länge sedan i trasor, och svenska hären företedde nu den mest brokiga samling af polska, ryska och kosackplagg. De flesta hästarne hade störtat af öfveransträngning och ovana vid luftstrecket eller brist på foder. De fleste generalerne ansågo ett återtåg öfver Dniepern till Polen vara enda möjligheten till räddning, men häruppå kunde konungen ej förmås ingå, »ty», sade han, »ett tåg tillbaka till Dniepern skulle se ut som en flykt och göra fienden än dristigare». De skulle således, när den trakt, der de nu befunno sig, var utäten, ytterligare fördjupa sig i Ukrajne och komma allt längre hemifrån. Missnöjet häröfver blef hos befälet allt större och allmännare. Hos manskapet rådde likaledes stor missbelåtenhet, men den var icke riktad mot konungen, som vunnit allas tillgifvenhet och beundran genom det utomordentliga mod, han visade vid hvarje tillfälle, och de försakelser han villigt underkastade sig lika med den ringaste af sin här. Huruvida han var skulden till den bedröfliga gång kriget tagit, kunde de ej bedöma; de sågo blott, att han med dem delade hvarje fara och hvarje lidande, att han sjelf slet lika ondt som någon af dem. I andra hänseenden åter började krigstukten på ett betänkligt sätt slappas och flera tecken till olydnad mot befälet visa sig. Alla, så befäl som manskap, började blifva mer och mer öfvertygade att detta krig aldrig kunde få en lycklig utgång.

En tillökning i stridskrafterna vans emellertid genom det förbund, som i medlet af Mars ingicks med Zaporog-kosackerne. Detta krigiska folk hade sitt hemvist vid Dnieperns utlopp i Svarta hafvet, der denna flod bryter fram genom en mängd berg och klippor samt bildar derunder tretton forsar eller vattenfall mellan flera större och mindre öar, hvilka, i följd af strömmens våldsamhet och de många klippgrunden, äro nästan otillgängliga för alla, som ej genom en längre tids vistande i dessa trakter gjort sig förtroliga dermed. Här hade för längre tid tillbaka hvarjehanda flyktingar från Wolhynien, Podolien och andra nästgränsande landskap funnit ett tillhåll och af dettas beskaffenhet fått namn af Zaporoger eller öbor. De bildade ett slags fristat, hvars invånare lefde af fiske, jagt och ströftåg samt sjelfve till- och afsatte sin anförare, allt efter flertalets beslut. Han fick ej föra underhandlingar med andra samhällen utan i närvaro af ombud från sitt folk, och det rof, som togs under ströftågen, skulle sammanföras samt sedermera i lika delar skiftas mellan zaporogerne. På deras öar fick ingen

qvinna komma, och hvarje zaporog, som ingått äktenskap, utstöttes med detsamma ur samhället. I stället hölls stammen fulltalig genom nya äfventyrare, som slöto sig till densamma, eller genom gossar, röfvade under ströftågen och uppfostrade såsom zaporoger, eller genom zaporogers söner med qvinnor, boende utom stammens tillhåll. Zaporogerne hade länge gjort sig fruktade genom mod och stridsfärdighet samt voro i synnerhet kände såsom ovanligt skicklige skarpskyttar. De hettes först lyda under Polen och sedermera under Ryssland, men i sjelfva verket lydde de endast sin egen anförare, så länge han innehade stammens förtroende och förde den på lyckliga ströftåg.

När Mazeppa förberedde sin resning, sökte han äfven vinna zaporogerne och gick dervid till väga på samma sätt, som af honom användes för att reta de öfriga kosackstammarne mot czaren. För denne skildrade han deras plundringar och sjelfsvåld med de hjertaste färger, och då czaren förbittrad utropade, att man borde utrota detta röfvarefolk, framfördes dessa czarens ord såsom bestämda hotelser. Zaporogerne blefvo deröfver mycket uppbragte och ingingo med Mazeppa en hemlig öfverenskommelse att, när svenske konungen närmade sig Ryssland, understödja honom och Mazeppa med 8,000 man. Czaren tycktes likväl fått spaning på dessa hemliga underhandlingar, ty han skickade till dem ett sändebud med 60,000 gyllen att utdelas bland stammen, hvilken då lofvade att hålla sig stilla; men när Carl XII kom till Sewerien, skickade Mazeppa ett nytt bud till zaporogerne, med uppmaning att begagna det gynnande tillfället af den segerrike svenske konungens bistånd till att fullkomligt frigöra sig från allt beroende af Ryssland. De voro ock nu genast färdige att uppträda mot ryssarne, förklarande att de penningar, de nyss mottagit af czaren, vore icke en gåfva, utan ett rof, hvilket han orättvist tagit från deras landsmän och hvars återlemnande icke ålade dem någon tacksamhet. De afslöto ock nu ett förbund med konung Carl och med Mazeppa, hvilka de lofvade att med all makt biträda i kriget mot czaren, hvaremot Carl lofvade att skydda deras friheter och vid fredens afslutande betinga dem full sjelfständighet. Kort derefter uppbröt ock deras hetman *Horodenko* med 15,000 zaporoger, dref undan de sydligaste afdelningarna af Rönnes ryska här och besatte trakterna söder om Pultawa, mellan Worskla, Dnieper och Psjol.

Vid denna tid uppgjorde ock konung Carl sin fälttågsplan för året. Redan i slutet af det föregående hade han sändt befallning till Tyskland, att större delen af det fotfolk, som utgjorde besättningar i fästningarna inom Pomern och polska Preussen, skulle under generallöjtnant Ridderhjelms befäl stöta till Krassows här, hvilken sedermera, jemte Stanislai polska trupper, skulle genom Wolhynien tåga till Kiew, för att förena sig med konungen. I Mars 1709 sändes icke allenast ett bud till Krassow för att påskynda dessa rörelser, utan äfven ett annat till Turkiet, för att söka förmå sultan till krig mot Ryssland eller åtminstone till medgifvande att seraskieren i Walachiet och kha-

nen å Krim, hvilka båda stodo under turkisk öfverhöghet, finge biträda konungen mot czaren. Sedan alla dessa stridskrafter blifvit samlade, skulle de gemensamt tåga mot Moskwa. Planen var således åter ganska storartad, men äfven nu berodde dess verkställande på alltför många förutsättningar, att dess framgång med någon säkerhet kunde beräknas.

Under afvaktan af förstärkningarna från Polen beslöt konungen företaga belägringen af Pultawa, för att i denna stad hafva en fast stödjepunkt för sina förbindelser med zaporogerne. Af svenska hären voro nu endast omkring 18,000 man i tjenstbart skick och af det talrika artilleriet återstodo endast 30 kanoner; de öfriga hade måst qvarlemnas i Polens, Seweriens och Ukrajnes skogar, träsk och snödrifvor. Krutet hade under tågandet i regn och snö blifvit flera gånger fuktadt och åter torkadt, så att det slutligen förlorat större delen af sin kraft. Svenska hären stod hopträngd mellan Dniepern, Psjol och Worskla; i trakten deromkring voro alla städer och byar på många mils afstånd utplundrade, och nöden blef med hvarje dag allt känbarare. Pultawa, den betydligaste handelsorten i hela Ukrajne, borde kunna lemna rikliga medel till afhjelpande af härens nöd, och äfven detta var en anledning att företaga dess belägring. Czaren hade emellertid der inlagt en stark besättning och hela ryska hären närmade sig på östra sidan om Worskla, vid hvars vestra strand Pultawa låg.

Den 1 Maj började belägringsarbetena från vestra sidan under generalqvartermästaren Gyllenkrooks ledning, och fastän man hvarken hade tillräckligt antal kanoner och ännu mindre den dertill erforderliga ammunition, framfördes dock löpgrafvarne så nära intill fästningsvallen, att en storm skulle kunna verkställas; men konungen ville icke utsätta sin nu så betydligt minskade styrka för en dylik förlust som vid Weprik, hvarför han åtnöjde sig med att allt trängre innesluta staden. Den 11 Maj flyttades högqvarteret till Szuki, en mil norr om Pultawa, och svenskarnes område var nu inskränkt till några få qvadratmil, hvarföre ock nöden alltmera tilltog. Den 13 Maj ankom en rysk afdelning till Worsklas östra strand, gent emot Pultawa, och lyckades under natten till den 16 inkasta 1,200 man i staden till besättningens förstärkande. Samma dag anlände äfven ryska hufvudstyrkan och började förskansa sig vid flodens östra strand. Sedermera förgick en månad under oupphörliga försök af ryssarne att medelst en mängd förskansningar i träsken å ömse sidor om Worskla mer och mer närma sig staden och ställa sig i förbindelse med de belägrade, hvilka försök Gyllenkrook dock genom skickligt anlagda verk lyckades förhindra.

Under tiden hade ryssarne intagit zaporogernes hufvudort, hvarigenom dessas mod alldeles sjönk och svenskarne sedermera hade föga hjelp att af dem förvänta. Tillika gjorde czaren en förändring i sin anfallsplan mot svenskarne vid Pultawa, i det han natten till den 17 Juni gick med sin hufvudstyrka uppför Worskla till Pietrowka samt lät en stark afdelning der öfvergå floden och förskansa sig på dess vestra

strand. Strax nedanför Pultawa gjorde en annan rysk afdelning på morgonen den 17 ett försök till öfvergång. Det var konung Carls födelsedag, och han red tidigt på morgonen, åtföljd af Lewenhaupt, längs Worsklas vestra strand midt emot ryssarne, hvilkas kulor flögo tidt och ofta öfver floden. Lewenhaupt föreställde konungen, att de å detta ställe icke kunde göra någon nytta och att konungen icke borde blottställa sig så utan allt ändamål; men konungen red allt närmare fiendens skott, likasom trotsande kulorna. Då sade Lewenhaupt slutligen: »Här bör man icke blottställa en underofficer, än mindre en general. Jag rider min väg», hvilket han också gjorde, hvarefter konungen sakta följde honom; men i detsamma gjorde fienden ett försök att sätta öfver strömmen, då konungen vände om, satte sig i spetsen för en svensk trupp och kastade ryssarne tillbaka. När han sedermera vände sig från fienden, kom en bland de många kringflygande kulorna och träffade honom i venstra foten, der den gick in vid hälen och längs hela fotbladet samt stannade mellan de båda största tårna. Konungen låtsade om ingenting, men hans krafter började svika och han vände nu tillbaka mot lägret. Han red dock ej genast till sitt rum, utan fram till löpgrafvarne, der han utdelade åtskilliga befallningar till Gyllenkrook och kom först efter en timme till högqvarteret. Foten befans då så uppsvullen, att stöfveln måste frånskäras och, när såret nu undersöktes, funnos flera fotbladets ben krossade, hvilkas splittror borde uttagas; men dertill fordrades en mängd djupa och smärtsamma inskärningar, hvilka fältskärn tvekade att verkställa. »Skär på, skär på!» sade konungen. »Det skadar intet». Också tillät han ingen handräckning, utan höll sjelf fram foten och betraktade uppmärksamt inskärningarnas fortgång, utan att derunder gifva några tecken till smärta. När sedermera sårkanten svullnade upp och skulle bortklippas, ansåg läkaren detta sätt alltför smärtsamt och ämnade med blåsten bränna bort svallköttet, men konungen tog sjelf saxen och klippte bort de angripna delarne. Den starka sommarhettan förorsakade kallbrand och man fruktade att få borttaga hela foten, möjligen hela benet; men slutligen lyckades man dock besegra kallbranden och sårnaden började läkas.

Så snart czaren fick kunskap om att konungen blifvit sårad, beslöt han sig för att låta det komma till en afgörande strid. Den 19 Juni gick han med hela sin styrka öfver Worskla och förskansade sig. Den 22 Juni återkommo till svenska högqvarteret de bud som blifvit afsända till Polen och till Turkiet. De underrättelser, hvilka de medförde, voro högst nedslående. Stanislaus och Krassow befunno sig ännu i vestra Polen, oenige sig emellan och der qvarhållna af Sieniawski och ryske generalen Goltz. Från turkiska sidan var ingen hjelp att förvänta. Någon anledning för konung Carl att längre stanna vid Pultawa fans således icke, och den klokaste utväg, som återstod att vidtaga, tycktes således vara ett skyndsamt återtåg öfver Dniepern till Wolhynien; men härtill kunde konungen omöjligen förmås. Att före-

taga detsamma genom förödda trakter och oupphörligt kringsvärmad af vida öfverlägsna fiender var ock föga mindre vådligt än en strid. På slagfältet hade svenskarne allt hittills varit öfverlägsna, och kunde de äfven nu tillkämpa sig segern, så skulle återtåget sedermera kunna verkställas med vida mindre fara och med bibehållen krigsära. Konungen beslöt derföre att möta fienden oaktadt dennes stora öfverlägsenhet och oaktadt de äfven i öfrigt synnerligt missgynnande förhållandena å svenska sidan.

Den 25 Juni framryckte czaren ytterligare och intog ett befästadt läger vid strandsluttningen, en half mil norr om Pultawa. För att från svenska sidan komma till detta läger måste man passera en 2,000 alnar bred öppning mellan två otillgängliga skogar. Denna öppning tillspärrades af ryssarne under de följande dagarna med en mängd förskansningar. Den 27 Juni på aftonen gaf konungen befallning till anfall. Så snart det blifvit mörkt, satte sig fotfolket och rytteriet i rörelse samt förenade sig innan gryningen framför de fiendtliga förskansningarna. Hela artilleriet qvarlemnades. Svenska hären, som nu anfördes af *Rehnsköld*, räknade endast 13,000 man, ty 5,000 man hade, jemte 3,000 kosacker, måst qvarlemnas till trossens betäckande och i löpgrafvarne vid Pultawa. Dessa 13,000 man, utan artilleri och illa försedde med ammunition, skulle nu anfalla 55,000 ryssar, väl förskansade och egande ett artilleri af 132 kanoner.

Strax efter midnatt gaf Rehnsköld befallning till uppbrott. Fältropet var det vanliga: »Med Guds hjelp!» men man anmärkte efteråt, att hären nu för första gången uraktlät den vanliga morgonbönen. Vid soluppgången fick man syn på fienden och dess fältverk. Venstra flygelns rytteri anfördes af generalmajoren *Carl Gustaf Creutz*, och der uppehöll sig vanligen äfven öfverbefälhafvaren fältmarskalken *Rehnsköld*. Konungen, som låtit bära sig utefter leden, stannade likaledes med sin bår vid venstra flygeln. Fotfolket och midten fördes af generalen *Adam Ludvig Lewenhaupt*, rytteriet på högra flygeln af generalmajoren *Schlippenbach*. Framför hären sändes generalmajorerne *Axel Sparre* och *Carl Gustaf Roos* att med storm taga de af fienden uppkastade fältskansarne, Sparre de åt venster och Roos de åt höger.

Sparre var den som började striden. Genast i första anfallet tog han några bland de ryska fältskansarne och nedhögg deras besättningar. Creutz, med venstra flygelns rytteri, förföljde de flyende ryssarne och kastade undan det ryska rytteriet, som stod bakom de tagna fältskansarne, men fick derefter befallning att stanna, för att ej för mycket aflägsna sig från den öfriga hären, och så fick det fiendtliga rytteriet rådrum att åter ordna sig.

Nu ryckte äfven Lewenhaupt med fotfolket fram mot de ryska fältskansarne, tog två af dessa och förde sedermera fotfolket förbi de öfriga längre åt höger, hvarigenom han kom till södra sidan af fiendens befästade läger. Han såg, att försvarsanstalterna der ej voro särdeles starka, och ämnade försöka en stormning med bajonetten, då

med detsamma till honom, så väl som till Creutz, kom befallning att stanna.

Orsaken till denna befallning var den olycka som träffat Roos. Utrymmet för hans anfall mot de fältverk, han fått befallning att angripa, var så trångt att han ej kunde på en gång använda hela sin styrka, hvarigenom ryssarne fingo tillfälle att bättre ordna försvaret. Tre gånger efter hvarandra gick Roos till storms, men blef hvarje gång tillbakaslagen samt förlorade dervid mycket folk och i synnerhet många officerare. Under tiden hade den öfriga svenska hären tågat honom förbi och framåt fältet. Czaren märkte detta och skickade genast Mentschikoff med 7,000 man att afskära honom från svenska hufvudstyrkan. Under detta anfall stötte Mentschikoff först på svenska högra flygelns rytteri under Schlippenbach, hvilket blef skingradt och anföraren tagen till fånga. Derefter fortsattes tåget mot Roos, hvilken försvagad genom stormningarne mot fältverken, ej kunde göra motstånd, utan drog sig tillbaka inom en mindre förskansning, der han omringades, och sedan förskansningen blifvit stormad, nedhöggos eller togos de flesta af hans folk.

Rehnsköld, som ej såg till Roos och hans trupp, gaf nu befallning åt Creutz och Lewenhaupt att stanna samt sände Lagercrona och Axel Sparre för att se efter Roos; men de förmådde ej tränga sig igenom de vida öfverlägsna fiendtliga skarorna. Återkommen till Rehnsköld, berättade Sparre att Roos ännu fäktade tappert. Förhållandet tycktes dock verka en viss tvekan hos Rehnsköld, som hela dagen varit vid ett förbittradt lynne och ej visade den beslutsamhet, hvilken i så hög grad utmärkt honom i slaget vid Fraustadt. Han tycktes nu öfverväldigad af det stora ansvar, som hvilade på honom.

När czaren såg Lewenhaupt och Creutz afbryta sina hotande rörelser och äfven den öfriga svenska hären stanna, förde han med ens ur sitt förskansade läger hela massan af sitt fotfolk, 32,000 man med nära hundra kanoner och understödda af ett starkt rytteri, och så började ungefär klockan 9 på morgonen den andra striden.

Svenska fotfolket räknade nu endast 4,000 man stridbare, men äfven dessa voro utmattade af vaka och hunger, understöddes af intet artilleri, voro illa försedde med ammunition, och det krut, som fans, var dåligt. Äfven rytteriet var i antal ojemförligt underlägset det ryska och kunde derföre lemna fotfolket föga bistånd. Konungen hade hela morgonen låtit bära sig omkring i striden för att elda soldaternes ifver; men hästarne för hans bår blefvo skjutne, den ene efter den andre, likaså bärarne och drabanterne, som omgåfvo båren. Denna träffades äfven af flera kulor och gick sönder; men konungens taffeltäckare Hultman, som åtföljt honom alltsedan uppbrottet från Sachsen och efterlemnat en mängd anteckningar om allt, som närmast rörde hans person, tog nu grimskaften från några hästar och sammanband de skadade delarne. Under uppehållet mellan båda striderna tömde konungen en bägare vatten och lät omlägga förbandet på sin sårade fot,

hvarefter han åter bars till svenska hären, som nu ordnat sig för den nya striden. Framkommen till densamma, befalte han den åter rycka mot ryssarne, och med denna befallning red Rehnsköld till Lewenhaupt, hvilken han meddelade densamma lika kärft och ovänligt, som denna dag var hans sätt mot alla, samt ämnade derefter åter rida bort; men gripen af stundens vigt, kastade han om hästen och red tillbaka till Lewenhaupt, sägande med vänlig, likasom försonande röst: »Vi måste nu gå mot fienden. Gör kongl. maj:ts tjenst som en ärlig man och låtom oss från denna stund sluta ett förtroligt vän- och broderskap tillhopa!» Lewenhaupt lofvade göra sitt bästa, men frågade om han skulle genast gå lös på fienden, hvartill Rehnsköld svarade: »Ja, nu strax». Lewenhaupt sade: »Ja, så i Jesu namn då! Gud stå oss nådeligen bi!» Rehnsköld red bort, och Lewenhaupt befalte fotfolket rycka fram till anfall, men icke skjuta förr än de kommit fienden in på lifvet, emedan krutet var alltför dåligt att göra verkan på längre afstånd.

Så gingo de 4,000 kämparne modigt döden till mötes, ty på seger var föga att tänka, det insågo alla. Så snart de närmade sig fienden, öppnade denne sina led och från dess talrika kanoner flögo skurar af drufhagel mot svenskarne. Redan första salvan kastade hälfva Kalmare regementet till marken. De öfriga regementena rusade likväl lika ifrigt framåt och voro snart i skotthåll för ryssarnes muskötkulor, som gjorde deras led allt glesare. De anföllo dock med oemotståndlig häftighet, togo några kanoner och trängde fienden in på lifvet. Då befalte Lewenhaupt dem gifva eld, men salvan gjorde föga verkan och för många afbrann endast fängkrutet. Gardet, Uplands, Jönköpings, Nylands och återstoden af Kalmar regemente störtade in bland de fiendtliga leden och kämpade modigare än någonsin. Lewenhaupt, Axel Spärre och Carl Gustaf Hård gjorde också allt för att ytterligare elda de stridandes mod. Äfven konungen lät i samma afsigt bära sig in i elden, men då kom en kula, som krossade båren så, att konungen föll till marken. De soldater, som sågo det, trodde honom vara skjuten, hvilket spridde förvirring bland manskapet. Han lät dock genast lyfta sig upp på korslagda pikar, ropande förebrående till det nu vikande manskapet: »Svenskar, svenskar!» Men de hade nu förlorat nära hälften af sin styrka och större delen af befälet. Fiendens massor åter blefvo allt tätare och allt omöjligare visade det sig att genomtränga dem. Rehnsköld kom framstörtande till konungen och ropade: »Vårt fotfolk är förstördt. Gossar, sen till att I rädden konungen», hvarefter han åter rusade in i stridshvimlet och blef innan kort tagen till fånga. Nu var all ordning upplöst. Här och der syntes spridda flockar af svenska soldater arbeta sig fram ur de ryska massorna. Lewenhaupt gjorde allt för att åter ordna dem, och när konungen åter syntes, ropade Lewenhaupt till dem: »Stå, gossar, i Jesu namn, och låtom oss icke öfvergifva konungen», hvartill de närmaste svarade: »Är kungen här, så vilja vi stå», och så slöto de sig omkring konungen och sökte föra honom undan.

Med Hultmans tillhjelp kom emellertid konungen upp på sin vanliga stridshäst Brandklipparen, öfver hvars hals han lade sin sårade fot, som blödde starkt af den häftiga rörelsen. »Hvad skola vi nu göra?» frågade han Lewenhaupt, hvartill denne svarade, att intet annat återstod än att söka till lägret åter samla de skingrade trupperna. Återtåget anträddes, men det var någonting så ovanligt för de svenska krigarne, att det skedde under mycken villervalla. Äfven rytteriet hade nu råkat i oordning. Fienden trängde på samt var nära att omringa de återtågande och afskära dem från lägret, men rytteriet, som under striden lidit mindre än fotfolket, lyckades dock skydda de tågande, och så kom slutligen den slagna hären tillbaka till svenska lägret.

Uppgifterna om förlusterna å ömse sidor äro lika skiljaktiga som berättelserna om detta slag i öfrigt. Enligt den sannolikaste förlorade ryssarne omkring 1,300 man, svenskarne något öfver 3,000 döde, sårade och fångne, bland hvilka sistnämnde voro öfverbefälhafvaren, fältmarskalken Rehnsköld, samt 4 generalmajorer (Stackelberg, Schlippenbach, Kruse och Roos), 5 öfverstar, 6 öfverstelöjtnanter, 4 majorer, 30 kaptener och ryttmästare, 56 löjtnanter och 60 fänrikar eller kornetter. Långt flere af befälet hade stupat, t. ex. af Uplands regemente ensamt 32 officerare. Piper, som under slaget varit i konungens närhet, blef under flykten från honom skild och gaf sig fången, jemte Hermelin och de fleste öfrige tjenstemännen i kansliet.

Czaren hade under striden gjort allt för att lifva de sina. På en präktig turkisk springare ilade han utefter leden och var vid detta tillfälle, likasom Carl XII, midt i kulregnet. En kula gick genom hans hatt, en annan stannade i sadelbommen, men czaren lät häraf ej skrämma sig att fortfarande hålla sig midt i stridshvimlet. Äfven czarinnan Katarina visade sig bland de kämpande, frikostigt utdelande förplägningar och muntrande ord. Mentschikoff hade fått tre hästar skjutna under sig. I allmänhet stridde ryssarne modigt och visade sig nu såsom helt andra krigare än nio år förut vid Narwa. Czaren mottog de fångne med aktning och höflighet. Då Rehnsköld lemnat sin värja, gaf honom czaren i utbyte sin egen, såsom bevis på sin aktning. Prins Max af Würtemberg (Lille prinsen), som också blifvit fången, återfick sin värja och kort derefter äfven sin frihet, men afled i Dubno under hemresan. Czaren yttrade sin förvåning öfver den ringa styrka, med hvilken konung Carl vågat sig så djupt in i ett fiendtligt land, men uttryckte för öfrigt intet ogillande omdöme om honom eller hans krigssätt. [1])

Så slutade *slaget vid Pultawa*. Det var ett oerhördt vågspel af Carl XII att företaga det mot en så ojemförligt öfverlägsen fiende, men under de bekymmersamma förhållanden, hvari han råkat genom tåget till Ukrajne och Mazeppas misslyckade räkning, var likväl en

---

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser, XXII; 183—203. — *Herrmann*, Geschichte des russischen Staates. IV: 245.

slagtning efter all anledning den enda utsigten att med heder och framgång reda sig ur den förtviflade ställningen. Ett återtåg, hvarunder den mer och mer uttröttade och sammansmälta svenska hären skulle haft att ständigt kämpa mot öfverlägsna fiender under sitt framskridande genom trakter, hvilka ryssarne med sitt ojemförligt talrikare och bättre beridna rytteri kunde i svenskarnes väg föröda, enligt sitt mot dem antagna stridssätt, skulle högst sannolikt, om ock något långsammare, medfört lika bedröfliga följder som det förlorade slaget, utan att lemna samma utsigt till en möjlig framgång. På slagfältet hade dittills svenskarne alltid visat sig så öfverlägsne ryssarne, att man äfven nu icke borde misströsta om segern, och sannolikt hade ock utgången blifvit en annan, om Carl sjelf kunnat anföra sina modiga krigare. Rehnsköld, så skicklig härförare han än var, visade sig ej fullt vuxen de ytterst kinkiga förhållanden, som nu inträdt, och kunde i alla fall ej hos manskapet framkalla den hänförelse, som konungen, om han sjelf kunnat leda rörelserna, då ock sannolikt mer enhet och sammanhållning skulle varit rådande i dessa. Högt aktade kännare i krigskonsten, bland andra Fredrik den store, hafva ock ur militärisk synpunkt gillat slagets företagande och antagit, att den emot Carl XII:s vana så lamt förda belägringen af Pultawa varit endast ett sätt att locka czaren till en strid och förmå honom att ändtligen frånträda det krigssätt, som dittills visat sig så förderfligt för svenskarne och hvilket vid krigsplanens uppgörande svårligen kunde af Carl XII förutses — nemligen att czaren skulle föröda sitt eget land, för att utmatta och uthungra en fiende, den han, oaktadt all sin öfvermakt, ej vågade möta på stridsfältet. Det var ock först efter underrättelsen, att Carl blifvit sårad, som czaren beslöt sig för att våga striden, och att konungen under sådana förhållanden mottog den, kan visserligen läggas honom till last, men med sådana trupper som hans och med härförare, sådana som Rehnsköld och Lewenhaupt, var dock segern icke omöjlig, synnerligast som han åtminstone kunde vara närvarande under striden, om också icke leda den. För öfrigt hade, enligt hvad vi nyss anmärkt, fälttågets utgång efter all anledning blifvit densamma äfven om ingen strid vågats, ty all sannolikhet fans, att svenska hären blifvit upprifven, innan den hunnit förena sig med Krassows mer än 100 svenska mil aflägsna styrka.

När konungen på eftermiddagen kom till lägret, bars han in i ett tält, der förbindningen omlades. Under hela striden och de förfärliga smärtor, hvilka den våldsamma skakningen synnerligast under ridten måst förorsaka i den sårade foten, hade ingen från konungen hört minsta klagan. Äfven nu yttrade han ingen sådan, men frågade ifrigt efter Lille prinsen, Rehnsköld och Piper. Man sade honom att de voro fångna. »Fångna!» utropade han, »och hos ryssen! Hellre då hos turken!» Lewenhaupt tillkallades, och konungen frågade honom hvad nu var att göra, då Lewenhaupt sade sig ej se annan utväg, än den han vidtog efter slaget vid Liesna, att lemna den tyngsta trossen qvar,

utdela trosshästarne till fotfolket samt så mycket mun- och krigsförråd hvar och en kunde medföra, derpå bränna det öfriga och skynda så mycket som möjligt att sätta så väl konungen som trupperna i säkerhet. Konungen hade förut klandrat den af Lewenhaupt vid Liesna vidtagna åtgärden, såsom då icke nödvändig, och gillade icke heller nu det liknande råd han gaf. Efter några ögonblicks besinnande sände han bort Lewenhaupt i något föga betydande uppdrag och befalte kort derefter att hela hären skulle tåga utefter Worskla-floden ned mot Dniepern samt att all tross och alla kanoner skulle medföras. Längre fram på aftonen uppbröto ock trupperna från Pultawa med flygande fanor och klingande spel. Konungen åkte i generalen Meijerfelts vagn med den sårade öfversten Carl Gustaf Hård vid sin sida, och tåget gick, enligt den meddelade befallningen, söderut åt Dnieperfloden.

Följande dagen fortsattes tåget, och när fienden blef synlig, verkstälde Creutz, som det tyckes på eget bevåg, hvad Lewenhaupt den föregående aftonen föreslagit. Den tyngre delen af trossen brändes, med trosshästarne gjordes en del af fotfolket beridet och tåget fortsattes derefter med ökad skyndsamhet, så att ryssarne blefvo efter. Den 30 Juni på eftermiddagen kom man till stranden af Dniepern vid det hörn, som bildas af Worsklas inflöde deri. Här hade man framför sig åt söder den väldiga Dniepern, som, i anseende till sin strida fart och betydliga bredd, var omöjlig att komma öfver utan särskilda anstalter, hvilka skulle fordra betydligt mera tid, än man kunde vänta att ryssarne skulle lemna den aftågande hären. Åt öster låg Worskla, som här vid sitt utflöde var både bred och djup. Längre bort åt vester stängdes vägen af Psjol, som likaledes var svår att komma öfver. Det visade sig huru litet man gjort sig beredd på ett nederlag och dess följder. De ständiga framgångarna hade aflägsnat all tanke på ett sådant och inga anstalter voro vidtagna för att kunna öfvergå de floder, man nödvändigt måste passera under ett återtåg. Czaren åter visade sig hafva väl betänkt och beräknat allt. Han hade redan i förväg låtit afbränna orten Perewoloczna vid Worsklas utflöde i Dniepern, för att svenskarne icke skulle kunna använda dervarande byggnader till flottor eller bromateriel, samt för öfrigt längs flodens strand bortfört alla medel dertill.

I detta läge, inklämdt mellan de tre floderna, fans ingen möjlighet att rädda hären i dess helhet — det insåg Lewenhaupt så väl som det öfriga befälet genast, och det enda som återstod, var således att förmå konungen sätta sin egen person i säkerhet, då hären alltid borde kunna uppehålla fienden så länge till dess sådant skett. Det var likväl icke lätt att härtill öfvertala Carl XII. Lewenhaupt gjorde allt hvad han kunde för att förmå honom till detta steg samt understöddes dervid ifrigt af Gyllenkrook och Axel Sparre, men förgäfves. Carl ville ej skilja sitt öde från sina vapenbröders, oaktadt alla Lewenhaupts och de öfriges föreställningar om vigten för hela riket, att konungen bibehölle sin frihet. Slutligen, sedan han fått någon besinningstid, lycka-

des dock Creutz öfvertala honom att låta föra sig öfver Dniepern, hvartill förberedelser genast gjordes.

De i Sachsen inrättade regementskassorna, som hittills varit någorlunda sparade, blefvo nu utdelade bland manskapet samt af trossen så mycket mun- och krigsförråd, som hvarje soldat kunde bära. Till sina följeslagare utsåg konungen generalmajorerne Sparre och Lagercrona, öfverstarne Hård, Gierta, Daldorff och Grothusen, generalqvartermästaren Gyllenkrook, statssekreteraren Müllern och några tjenare. Han hade äfven anmodat Lewenhaupt att åtfölja honom, men denne hade föredragit att stanna hos trupperna, öfver hvilka han fick befälet, samt lofvade att göra allt för deras räddning. Äfven generalmajor Creutz stannade hos trupperna. Till konungens skyddsvakt utsågos hans drabanter och några bland de trupper, som icke deltagit i slaget, tillsammans omkring 1,500 man. I flykten deltog ock Mazeppa och hans återstående följeslagare samt en svärm zaporoger, så att antalet af dem, som gingo öfver floden, uppgick till något öfver 3,000 man. De fraktades dels på pråmar, hvilka Gyllenkrook lyckats anskaffa vid Worskla och låtit derifrån nedföra till Dniepern, dels på sönderbrutna trossvagnar och hvad annat trävirke man kunde komma åt, medelst hvilket flere bland manskapet hjelpte sig öfver floden. Zaporogerne summo sjelfve vid sidan af sina hästar, och när de blefvo trötte, fattade de dessa i manen eller svansen och kommo på detta sätt öfver floden, hvilket sätt äfven flere af de svenske ryttarne begagnade. På qvällen den 30 Juni gick Mazeppa, med sitt sällskap öfver, medtagande två tunnor fulla med dukater. Äfven konungen medförde sitt bordssilfver och en betydande summa i klingande mynt. Man hade fäst vid hvarandra två båtar, på hvilka man lyfte hans vagn, så att två hjul stodo i hvardera båten. Vid midnattstiden inskeppade sig konungen, och hans båtar roddes af 12 drabanter öfver floden.

Sedan konungen aflägsnat sig, blef det midt i natten omöjligt för det qvarvarande befälet att få någon ordning bland manskapet, af hvilket flera sökte af sönderbrutna vagnar och dylikt göra sig flottor för att komma öfver floden, medan andra, uttröttade af de föregående dagarnes ansträngningar, lågo i slummer eller dvala. Vid första gryningen skyndade Lewenhaupt och Creutz att ordna trupperna, men af dessa infann sig knappt halfva antalet och hos alla rådde misströstan och modlöshet. I detsamma rapporterades att fienden var synlig. Mentschikoff hade infunnit sig med 9,000 ryttare, men hvilka i följd af den hastiga ridten voro föga i stånd till någon häftigare strid. Han utsatte derföre å höjderna rundt omkring en mängd trumpetare, som gjorde mycket buller, för att inbilla svenskarne att hela ryska hären vore kommen. Föreställningen härom spridde sig ock genast bland de svenska trupperna, och vid dessas dåvarande sinnesstämning insåg Lewenhaupt, att ingenting kunde vinnas genom en strid. Han skickade derför Creutz, öfverste Dücker och en kapten Douglas till Mentschikoff för att efterhöra hvilka vilkor ryssarne erbjödo. De voro, att alla zapo-

roget och andra kosacker skulle utlemnas, men svenskarne blifva krigsfångar med bibehållande af sin enskilda egendom, hvaremot alla vapen och förråd skulle aflemnas.

Lewenhaupt och Creutz hade öfverenskommit att fördröja underhandlingen så länge som möjligt, för att lemna konungen tillräckligt rådrum att sätta sig i säkerhet. Creutz förklarade derföre, att han icke utan föregående öfverläggning med Lewenhaupt kunde antaga så hårda vilkor som de erbjudna, och Dücker fick nu rida tillbaka för att meddela Lewenhaupt desamma. Denne sammankallade det högre befälet och frågade om de trodde, att folket skulle låta föra sig mot fienden, samt fick till svar, att officerarne nog skulle göra sin pligt, men för manskapet kunde de ej ansvara, emedan det var oefterrättligt af misströstan och farhåga för ryssarnes öfvermakt. Lewenhaupt befalte då öfverstarne höra hvar sitt regemente. Trenne bland dessa och främst lifdragonerne förklarade sig vilja kämpa in i döden; men de flesta visade sig tveksamma och några svarade öppet, att de icke ville låta sig ändamålslöst nedhuggas. Derefter hölls ett nytt krigsråd med hela det högre befälet, och alla förklarade, att folket icke skulle kunna förmås till någon allvarsam strid, så mycket mindre som redan hälften af hvarje regemente dels höll sig undan, dels öfvergått till fienden. Mentschikoff ville nu ej längre vänta på svar, och Lewenhaupt såg sig sålunda nödsakad att, enligt krigsrådets enhälliga tillstyrkan, vid middagstiden den 1 Juli ingå dagtingan på de af ryske öfverbefälhafvaren uppgifna vilkor.

Genom denna dagtingan föllo i rysk fångenskap öfverbefälhafvaren general Lewenhaupt, 2 generalmajorer (Carl Gustaf Creutz och Hugo Hamilton), 11 öfverstar, 14 öfverstelöjtnanter, 20 majorer, 250 ryttmästare eller kaptener, 300 löjtnanter, 320 kornetter eller fänrikar, samt omkring 4,000 man ryttare och 10,000 man fotfolk. Med detsamma var ock sjelfva kärnan af svenska krigsmakten, som så länge väckt hela Europas beundran, tillintetgjord. Konungen tog underrättelsen om detta missöde mycket djupt. Han klandrade strängt, att dagtingan blifvit ingången utan föregående strid, befalte, att hvarje officer, som lyckades undkomma ryska fångenskapen och återvända till Sverige, skulle anses hafva förlupit fanan och förklaras ovärdig kronans tjenst — främst bland alla Lewenhaupt, mot hvilken äfven rättegång anstäldes.

Den ledde dock ej till någon påföljd, ty Lewenhaupt återkom aldrig från sin fångenskap, men historiens dom har dock för länge sedan frikänt honom.

Czaren firade med ett lysande triumftåg i Moskwa och många andra högtidligheter sina nu vunna framgångar samt utdelade rika belöningar åt alla, som dervid biträdt honom. Mentschikoff blef fältmarskalk och sjelf lät czaren befordra sig till generallöjtnant samt firade sedermera under hela sin återstående lefnad årsdagen af segern vid Pultawa. Den hade ock för honom och för hela Ryssland de vigtigaste

följder. »Nu ligger Petersburgs grundval fast och orubblig», skref czaren genast efter stridens slut. Den var också i sjelfva verket slutet på Sveriges och början till Rysslands östersjövälde och från nederlaget vid Pultawa voro de svenska besittningar, som dittills hindrat ryssarne att få fast fot vid Östersjön, för Sverige förlorade.

Den 17 Juli uppbröt ryska hären från Pultawa och delade sig i tre afdelningar, hvilka efter erhållna ytterligare förstärkningar tågade, den ena, 40,000 man stark, under *Scheremetieff* och *Mentschikoff* genom Litauen dels till Kurland och dels till Lifland att belägra Riga, och den andra, 30,000 man, under generalerne *Galitsin* och *Bauer*, in i Wolhynien. Den tredje 16,000 man under *Repnin* och *Allart*, stannade vid turkiska gränsen för att bevaka denna. Den ryska här, som gått till *Kurland*, framkom dit först sent på hösten, och vid dess annalkande måste generalmajor *Clodt* med sin styrka utrymma Kurland och draga sig till Riga. General *Stromberg*, guvernör derstädes, lät utrymma och förstöra Kobrons skans samt vidtog för öfrigt kraftiga anstalter till Rigas försvar. Dess besättning utgjorde den 1 Oktober omkring 10,000 man, hvaribland ungefär 1,000 voro ryttare eller dragoner, hvilka, understödde af bönderne i Lifland, ihärdigt försvarade landet mot ryssarnes ströfpartier. Vid vinterns början gick hälften af ryska hären i qvarter inom Kurland; den andra hälften inneslöt Riga från norra sidan.

I *Finland* föreföll detta år intet af vigt. *Anckarstjerna* med sin eskader blokerade som vanligt ryska flottan i Cronstadt samt gjorde en landstigning på kusten af Ingermanland, der ett fiendtligt batteri förstördes.

I *Polen* hade krigsrörelserna afstannat under årets första hälft. *Stanislaus* och *Krassow* stodo vid Lublin samt gent emot dem *Sieniawski* och *Goltz*. Vid sommarens början satte sig, enligt konung Carls befallning, de tyska fotregementena under öfverste Schultz i marsch från Pomern; men när de i Augusti ankommo till Sandomir, stötte de på Stanislai och Krassows trupper, hvilka, sedan de fått kännedom om nederlaget vid Pultawa, dragit sig från Lublin längre vesterut och voro nu i marsch mot Krakau. Då kort härefter ryssarne närmade sig öster ifrån och en sachsisk här, sedan August redan den 8 Augusti 1709 åter förklarat Sverige krig, inryckte i woiwodskapet Posen, ansåg sig Krassow icke längre säker i Krakau, utan stälde nu sitt tåg till svenska Pomern, gick den 9 Oktober öfver Wartha och kom kort derefter, jemte konung Stanislaus, till Stettin. Hans styrka utgjorde då ännu 13,000 man. Vid polska gränsen skilde sig *Potocki* med omkring 3,000 man från svenskarne och drog sedan genom hela Polen till Karpaterna, hvarefter han öfvergick gränsen till Ungern och lyckades slutligen komma fram till Carl XII i Bender. I början af året 1710 förlorade svenskarne den enda fasta ort de ännu hade qvar i Polen, då Elbing den 28 Januari måste gifva sig.

Carl XII i Turkiet 1709, 1710.

Sedan Carl XII och Mazeppa, med sina svenska och kosackiska följeslagare, under natten till den 1 Juli 1709 kommit öfver till Dniepers södra strand, skedde uppbrottet derifrån icke genast, emedan dels alla voro dertill alltför uttröttade, dels konungen ville afvakta huru det skulle gå hans på andra stranden qvarlemnade trupper. Först när, längre fram på dagen, underrättelse kom om deras instängning af ryssarne och den derefter ingångna dagtingan, lät konungen förstöra alla farkoster och ordna folket till flyktens fortsättande. Han sjelf och den sårade öfverste Hård togo plats i en vagn, äfven Mazeppa samt några af de högre officerarne och embetsmännen färdades i vagnar, de öfrige till häst eller fots. Folket befaldes framgå i två skilda skaror, svenskarne med konungen, och kosackerne med Mazeppa. Allt buller och all krigsmusik förbjödos, på det ej ljudet deraf skulle tjena ryssarne till ledning, i händelse de öfvergått floden för att förfölja de flyende.

Vid solnedgången uppbröt lägret inåt den stora skoglösa heden och fortsattes med helt korta raster, under de följande dagarne söder ut i riktning åt Bog-flodens utlopp i Svarta hafvet. Tåget var ganska besvärligt i solhettan, och manskapet led mycket både af hunger och törst. Kosackerne slagtade de hästar, som tröttnat, och förtärde köttet rått; men svenskarne kunde under de första dagarne ej förmå sig att begagna sådan föda, hvartill de likväl slutligen tvingades af hungern. Dock torkades det råa köttet i solen eller lades mellan sadeln och hästryggen för att göras mörare, innan det förtärdes. På ved var nemligen fullkomlig brist, och man hade endast torkad hästspillning, jemte tort gräs och vass, att använda för att steka de vilda får, harar eller rapphöns, som någon gång anträffades och hvilka såsom en läckerhet sparades åt konungen och de högste bland befälet.

När man den 5 Juli närmade sig Bog-floden, sändes öfversten för Stanislai polska lifvakt, *Stanislaus Poniatowski*, som sedan fälttågets början åtföljt konung Carl, samt sekreteraren *Otto Wilhelm Klinckowström*, en yngre broder till konung Carls kammarpage Carl Bernhard Klinckowström, att hos den turkiska paschan i staden Oczakow på andra sidan om Bogs mynning söka utverka tillåtelse för konungen att beträda turkiska rikets gränser, samt tillika att farkoster måtte hållas i beredskap för svenskarnes förande öfver floden. Efter flera invändningar lofvade ock paschan att låta konungen och hans närmaste omgifning få komma öfver floden, men ville icke lemna en sådan tillåtelse åt de öfriga svenskarne och kosackerne, innan han först hunnit inhemta befallning derom från sultan i Konstantinopel. Detta svar meddelades konungen, då han den 6 Juli med sina följeslagare kom till floden, och tillika låg der en båt, sänd från paschan att öfverföra konungen; men han förklarade, att han ej ville låta sätta sig öfver, om icke hans olyckskamrater äfven blefve räddade, och efter många betänkligheter, hvilka öfver-

vunnos endast genom en gåfva af 2,000 dukater, förmåddes paschan ändtligen att lemna tillstånd äfven till de öfriges öfverskeppande. Båtarne voro likväl så få, att en stor del af folket ännu icke var öfverfördt, när den 9 Juni på eftermiddagen en rysk ryttaretrupp blef synlig. Efter Lewenhaupts dagtingan hade nemligen czaren befalt, att 6,000 ryttare skulle öfvergå Dniepern för att förfölja de flyende, men till lycka för dessa hade först icke så liten tid åtgått, innan de ryske ryttarne hunno komma öfver floden och sedermera hade de råkat vilse på den stora, oyägade heden, så att de ej förr än nu hunnit fram till Bogfloden. Konungen, jemte öfver 800 af hans följeslagare, voro ännu qvar å flodens östra strand, då ryssarne blefvo synlige, och nu kunde han ej längre dröja att låta föra sig öfver. Så många svenskar som kunde erhålla farkoster räddade sig äfven, men 500 togos till fånga samt fördes tillbaka inåt Ryssland, och de öfrige jagades ned i floden, af hvilka flera likväl gömde sig i den täta vassen, till dess de, sedan ryssarne aflägsnat sig, fingo tillfälle att förena sig med de andre räddade.

Konung Carl hade nu endast omkring 500 svenskar qvar hos sig, den enda återstoden af den lysande här han fört mot czaren, och dessa få voro uttröttade, nedslagne, många deribland äfven angripne af en elakartad rödsot, i följd af den olämpliga föda de under den sista tiden förtärt. Den ende, som ej förlorade modet, var konungen sjelf. Han affärdade sändebud till både sultan och de krimska tatarernes khan för att vinna deras vänskap, och tågade så till Oczakow, men besökte ej sjelfva staden, emedan paschan fortfarande visade sig ovänlig, hvarför han sedermera blef på sultanens befallning afsatt och fängslad, men frigafs på konungens förbön.

Efter några dagars hvila uppbröt konungen med sina följeslagare åter från Oczakows grannskap och drog längre vester ut i riktning åt den vid Dniesterfloden liggande turkiska staden Bender, hvars pascha Jussuf alltid varit en stor beundrare af Carl XII. Tåget var nu äfven besvärligt, men dock ojemförligt mindre än det föregående. Vid ankomsten till Bender den 24 Juli blef konungen på det praktfullaste sätt mottagen af paschan, som till honom öfverlemnade stadens nycklar och inbjöd honom att der taga sin bostad; men, enligt sin vana, föredrog Carl att utanför densamma bo i tält, som åt honom uppfördes på en med blommor och frukträd betäckt äng, hvilken på nära tre sidor omgafs af Dniestern. Till hans dagliga underhåll anslog sultan en summa, motsvarande 500 rdr efter dåvarande myntvärde eller minst fyra gånger så mycket efter det nuvarande, samt dessutom allt för hästarne behöfligt foder. Nu inrättades ock en fullständig hofstat, med särskild taffel för konungen och för öfrigt med hofmarskalkstaffel samt fem tafflar för kansli, officerare och prester. Hvarje dag höllos morgon- och aftonböner, och hvarje söndag tre gudstjenster, till hvilka tecken gafs med trummor och trumpeter. Konungens svenska omgifning utgjordes af 5 generalspersoner, 28 regementsofficerare, 55 kompaniofficerare, 28 herrar vid kansliet, 20 prester, 24 drabanter, hvartill

kommo betjening och soldater omkring 400 man. Längre fram infunno sig åtskilliga dit resande eller ur fångenskapen befriade svenskar, så väl som flera polackar och zaporoger, så att konungen ofta hade ett par tusen personer samlade omkring sig.

När det led mot vintern, började man uppföra hus eller jordhyddor till vinterbostäder, i stället för de dittills begagnade tälten. Jussuf och hans turkar afrådde dock att uppföra fasta bostäder så nära floden, emedan den hvarje år brukade stiga öfver sina bräddar; men konungen förklarade att han ej fruktade Dniestern, utan lät fortsätta byggnadsarbetena, och till turkarnes stora förvåning inträffade detta år ingen öfversvämning. Hos turkarne ökade detta förhållande ytterligare vördnaden för Carl XII. Sägnerna om hans bragder hade för länge sedan framträngt äfven till dem och bekantskapen med hans person ökade ytterligare deras beundran. Han tycktes dem höjd öfver alla brister och svagheter, och de visade honom alla slags vördnadsbetygelser. En dag kom en bland dem, klappade honom på axeln och sade: »Hvarföre har icke Allah gifvit oss en sådan herskare? Med dig i spetsen skulle vi eröfra hela verlden», och det var många af hans landsmän, som hyste samma mening.

Konung Carls afsigt hade från början varit att stanna i Turkiet endast en kortare tid, till dess hans sår blefve läkt; men detta hade förvärrats genom besvärligheterna under flykten, och med konungens återställande till helsan gick ej så fort, som han hoppats. Ett nytt bekymmer, som träffat honom, fördröjde äfven tillfrisknandet. Hans mest älskade syster, enkehertiginnan af Holstein, Hedvig Sofia, hade den 11 December 1708 aflidit i Stockholm, hvarom underrättelsen kommit till svenska lägret vid Pultawa kort efter det konungen blifvit sårad. Man hade då, af fruktan att underrättelsen om systerns död skulle förvärra den svåra sårfebern, ej låtit honom få kännedom om dödsfallet, och efter nederlaget samt under flykten hade ingen haft hjerta att framföra detta smärtande budskap; men i medlet af Augusti, sedan konungen börjat komma sig i ordning i lägret vid Bender, meddelades honom den sorgliga underrättelsen. Den grep honom mycket djupt. Han, som burit de många motgångarna i Ukrajne, nederlaget vid Pultawa och besvärligheterna under flykten derifrån utan ringaste klagan eller något tecken till nedslagenhet, utbrast nu med uttryck af djupaste smärta: »Ack min syster, min syster!» hvarefter han svepte kappan öfver hufvudet, och man såg huru han våldsamt vred händerna. Spår af tårar, så sällsynta hos den jernfaste Carl XII, visade äfven huru bitter den lidna förlusten för honom var, och i ett bref till den qvarlefvande systern röjde han på följande sätt sin sinnesstämning:

»Mitt endaste hopp är, att min hjertans syster lärer befinna sig vid en stadigvarande välmåga. Vår Herre uppehålle densamma allt framgent och göre mig en gång så lycklig igen att få se min kära syster. Den förtröstan jag har derom gör att jag än har någon åstundan att lefva, ty jag hade med förnöjdt mod velat utstå allting, om jag kunnat

vara den förste af oss tre, som fullbordat sitt förelagda mål; men så hoppas jag ändå icke vara så olycklig att blifva den siste af oss, utan förmodar, när dertill skall komma, att vår Herre lärer gifva mig den förmån att vara den nästföljande. Det tillkommer mig af naturen som äldre, hvilket min hjertans syster icke får eller bör missunna mig. Jag beder allenast att mon coeur[1]) tar sin helsa på allt möjligt sätt i akt, så framt mon coeur vill unna mig något nöje och att jag skall kunna uthärda. Jag önskar allenast så länge lefva nu till dess alla saker komma i fullkomligt godt stånd, hvilket jag är försäkrad innan kort lärer ske i att fienderne skola krypa till korset likasom förr, och vår Herre lärer bistå Sverige, så att den skada, som på en tid är skedd, lärer lända allenast till Sveriges så mycket större förkofring och ära. Jag beder min hjertans syster ville alltid vara vid godt mod, ty allt lärer gå väl, och ju svårare det synes ibland, desto bättre plägar utgången vara».

Man finner häraf, huru Carl XII, hvilken man vanligen framstält så jernhård och höjd öfver alla ömmare känslor, dock både erfor sådana och äfven kunde ganska väl uttrycka dem, och huru kärleken till den hädangångna systern var hos honom så varm, att han önskat följa henne i döden, om icke kärleken till fäderneslandet gjorde det fortfarande för honom önskvärdt att lefva. Om sina lidanden i öfrigt hade han till den efterlefvande systern icke ett enda ord, utan endast uppmuntringar och förhoppningar på bättre tider. Detta bref utgör i sanning ett icke ovigtigt bidrag till teckningen af Carl XII:s hjertelag.

Med hans tillfriskande dröjde det emellertid så, att han först i medlet af September kunde tänka på någon hemresa; men under tiden hade andra anledningar att fördröja hans vistande i Turkiet äfven inträffat, i det några bland de turkiske store förespeglade honom hjelp af sultan mot Ryssland. Redan under kriget i Polen hade sultan sökt Carls vänskap och sedermera antydt, att han ville förmå tatarerne till krig mot czaren. Kunde nu konungen hos sultan utverka ett fredsbrott med czaren, så hade sådant varit af ojemförligt större vigt än förbundet med Mazeppa, hvilket lockat honom ned i Ukrajne, och utsigten härtill qvarhöll honom tills vidare vid Bender, der han fortfarande rönte de mest öfvertygande prof af sultans välvilja och turkarnes beundran. I sjelfva verket hade dock de turkiska förespeglingarna om ett krig mot Ryssland skett endast för att qvarhålla konungen i Turkiet och genom czarens fruktan för hans närvaro derstädes utverka bättre vilkor för sultan under de pågående underhandlingarna om en förlängning af freden mellan honom och czaren. Den förnyades ock i December 1709, och de gjorda förespeglingarna visade sig sålunda vara ogrundade; men med den envishet, som utgjorde ett grunddrag i Carl XII:s lynne, höll han sig fast vid försöken att förmå sultan till krig mot Ryssland och dessa försök blefvo ej så bestämdt afvisade, att

---

[1]) »Mitt hjerta», Carls vanliga smekord till sina systrar.

han icke hade anledning att fortsätta dem, hvarföre ock hans vistande inom turkiska området allt längre fördröjdes.

Redan under flykten från Pultawa till Perevoloczna hade han skickat generalmajor Meijerfelt att föreslå czaren fred och utvexling af de å ömse sidor tagna fångar; men czaren hade afböjt alla underhandlingar derom, så länge han hade någon utsigt att få konungen i sitt våld under flykten till Turkiet. Då han der var i säkerhet, hade czaren låtit gifva honom tillkänna sina fordringar, hvilka gingo ut på att Lifland, Estland, Ingermanland, Viborg och Karelen skulle afträdas till Ryssland, Skåne, Halland och Bleking till Danmark, August erkännas för konung i Polen samt Mazeppa och hans anhängare utlemnas. På sådana vilkor kunde konung Carl naturligtvis ej ingå, och så mycket ifrigare blefvo nu hans försök att tillvägabringa krig mellan Turkiet och Ryssland eller åtminstone genom möjligheten af ett sådant krig söka förmå czaren att nedsätta sina ånspråk.

Sedan Piper blifvit fången vid Pultawa, hade Carl lemnat handläggningen af de diplomatiska ärendena åt statssekreteraren, sedermera hofkanslern friherre *Henrik Gustaf von Müllern*, hvilken derefter ända till konungens död förestod de åliggandén, som tillhöra en minister för utrikes ärendena.

Vid underhandlingarna med turkiska hofvet begagnade konungen för öfrigt den ofvannämnde *Stanislaus Poniatowski*, en duglig, driftig, modig, ädelsinnad man, med stor förmåga att vinna menniskor. Konung Stanislaus, för hvars lifvakt han var öfverste, egnade han den varmaste tillgifvenhet och för Carl XII hyste han en beundran, som kom honom att med hänförelse omfatta hvarje tillfälle att vara honom nyttig.

Ledningen af inrikes ärendena var anförtrodd åt statssekreteraren *Casten Feif*, genom hvilken flitig brefvexling fördes mellan konungen och rådet eller, å konungens vägnar, med personer, som inom Sverige hade hans förtroende. Också var Feifs inflytande hos konungen icke litet.

Andra framstående personer bland konungens omgifning voro: generalmajoren *Axel Sparre*, hurtig, munter, fritalig och modig ända till öfvermod; generalmajoren *Carl Gustaf Hård*, kaptenlöjtnant vid konungens drabanter, likaledes en bland de modigaste krigarne inom svenska hären, men allt för villig att ingå på äfven de oförvägnaste planer; generalmajoren *Anders Lagercrona*, som efter sin visade oskicklighet vid tåget till Sewerien betydligt fallit i konungens ynnest, men likväl ännu fortfor att söka egga hans misstroende mot alla andra, samt öfverste *Christian Albrecht Grothusen*, som vid denna tid började mer och mer stiga i konungens bevågenhet. Lagercrona hade mot tatarkhan och paschan i Bender yttrat åtskilliga beskyllningar, hvilkas halt Grothusen fick konungens befallning att närmare undersöka. Då hans berättelse utföll till khanens och paschans fördel, upprepade Lagercrona sina tillvitelser och sökte tillika göra Grothusen till lögnare. Konungen hörde honom med stigande förtrytelse, och blef slutligen så förbittrad, att han för första gången grep till eldgaffeln, som vid dylika

tillfällen så ofta användes af fadern; men Carl XII kastade den genast bort igen, sägande: »Jag borde slå benen af eder; men lagen eder bort och visen er aldrig mer för mina ögon». Alla Lagercronas försök att återvinna konungens nåd voro ock förgäfves. I stället visade konungen hädanefter Grothusen allt större förtroende och gjorde honom till sin skattmästare, hvilket just icke var det bästa val så till vida, som Grothusen visade stor förmåga att göra af med penningar; men å andra sidan visade han en icke mindre att anskaffa sådana och att öfvertala folk till det ena lånet efter det andra. Till någon egennytta gjorde han sig aldrig skyldig, men hans redovisningar för sin kassaförvaltning voro stundom rätt egendomliga. Så skulle han en gång redovisa för mottagna 60,000 rdr, hvilket skedde medelst följande räkning; »60,000 rdr bekomna, deraf 10,000 rdr utbetalda till svenskar och janitscharer på hans maj:ts befallning; det öfriga af mig förtärdt». Konungen smålog och sade; »Sådana räkningar tycker jag om. Skall Müllern redovisa blott några tusen rdr, så ger han mig hela ark att läsa igenom». Grothusen var för öfrigt visserligen en slösare, som tyckte om att lefva godt på alla sätt, men han hyste tillika den varmaste tillgifvenhet för Carls person, förstod att muntra honom genom sitt alltid glada lynne och hade dessutom genom sin kännedom af turkiska språket gjort sig oumbärlig.

Konungens penningeställning var emellertid icke den bästa. Han hade visserligen af den ännu i lägret vid Pultawa till 6 millioner rdr uppgående krigskassan under flykten medfört en rätt betydlig del samt af qvarlåtenskapen efter Mazeppa, som aflidit någon tid efter ankomsten till Bender, fått 40,000 dukater, äfvensom han af sultan erhållit 10,000 dukater, utom det dagliga underhållet af 500 rdr, samt från holsteinska hofvet fått ett lån af 100,000 rdr; men till mutor åt inflytelserika personer vid turkiska hofvet, så väl som till frikostiga gåfvor åt turkar i Bender och åt tatar-khans omgifning, åtgingo stora summor, och dessutom var hvarken Carl sjelf eller hans skattmästare Grothusen någon hushållare, ty, i motsats till sin sparsamme fader, visade Carl XII aldrig något sinne för att samla penningar, men så mycket mera för att gifva ut dem. Följden blef ock att han, ännu innan slutet af året 1710, var skuldsatt åt alla håll och att Grothusen icke sällan måste utgifva förbindelser på 100 dukater för att få låna 50 eller 20.

Konungens lefnadssätt var för öfrigt mycket likformigt, så att hvar timme hade sin bestämdt återkommande sysselsättning. Dagen begynte för honom med enskild läsning i bibeln, hvarefter följde morgonbönen, så arbete i kansliet, så soldatöfning, så en ofta ganska lång och häftig förmiddagsridt, hvarefter följde en kort middagsmåltid, så enkel och tarflig, att de till konungens taffel inbjudne icke sällan förut togo sig ett extra mål hos Grothusen, som gjorde sig en ära af att vara en läckerman; vidare åter soldatöfning och en lång eftermiddagsridt, hvarefter följde aftonbönen och aftonmåltiden, ännu tarfligare än middagen;

samt slutligen hvilan för natten, hvilken konungen intog på sin hårda fältbädd, mången gång i kläderna, utan att ens stöflarna afdrogos. När konungen icke kunde sofva, gick han in till någon af de närmast boende herrarne, satte sig hos honom, utan att tillåta honom lemna sängen, samt pratade så bort den ena timmen efter den andra. I allmänhet var han mera nedlåtande och äfven skämtsammare än förut, hans helsa var förträfflig, sedan såret blifvit fullständigt läkt, och han tycktes ständigt vara vid godt lynne.

Holsteinska sändebudet, baron *Friedrich Ernst von Fabricius*, som i början af Juli 1709 infann sig i Bender och i bref till sina förmän lemnat en mängd uppgifter om Carl XII:s vistande i Turkiet, skref, efter sitt första sammanträffande med honom: »Jag har funnit konungen vid god helsa, munter och i alla hänseenden vid lika godt lynne, som då vi för några år sedan sågo honom i Sachsen. Alla de historier, hvilka hans fiender med så mycken sorgfällighet om honom utsprida i Tyskland och öfverallt, äro lika falska, som det är sant, att han är lika vördad och äfven fruktad af turkarna, som han skulle kunna fordra att blifva det af egna undersåtar. Han mår nu fullkomligt väl och haltar icke, som man i Tyskland falskt berättat; han har till och med blifvit ljusare i ansigtet och fetare, än då han var i Sachsen. Jag tillstår, att om denne furste varit stor i medgången, är han ännu större i motgången. I detta land är han på en gång tillbedd och fruktad. Han kan utverka nästan hvad han vill, och att döma af det yttre och det sätt, hvarpå man uppför sig mot honom, bero turkarne mera af honom än han af dem.»

Detta Carl XII:s stora inflytande inom Turkiet, dit han, efter ett nederlag, som förstört hela hans här, kom såsom flykting, utgör ett af de mest öfvertygande bevisen för hans personliga öfverlägsenhet. Med full kännedom om detta inflytande, möjligen äfven öfverskattande detsamma, använde han det för att söka förmå sultan och de krimska tatarernes khan till ett krig mot Ryssland, hvilket genom eröfringen af Asow hotade Krim och Turkiet, likasom det genom Petersburgs anläggning hotade Sverige och de öfriga rikena vid Östersjön. *Ahmed III*, turkarnes sultan sedan September 1703, var en veklig och godmodig herre, som tillbragte sin mesta tid inom seraljen och öfver hvilken hans moder, enke-sultaninnan, hade stort inflytande. Poniatowski, som nitiskt och skickligt bevakade konung Carls fördelar i Konstantinopel, förstod att genom rika gåfvor till en portugisisk jude, Fonseca, hvilken var läkare i seraljen, och till en judinna, som stod högt i gunst hos den gamla sultaninnan, vinna både henne och flera af seraljens qvinnor för den nordiske hjeltekonungen, hvars bragder väckt förtjusning inom seraljen. Sultaninnan kallade honom sitt »nordiska lejon» och uppmanade ifrigt sin son att hjelpa detta lejon uppsluka den ryske czaren. Å andra sidan åter var ryska sändebudet i Konstantinopel *Peter Andreas Tolstoy* lika verksamt att motarbeta det svenska inflytandet och hade, genom en gåfva af ända till 40,000 dukater i må-

naden, förstått att för Ryssland vinna storvisiren *Ali*. Slutligen lyckades det dock Poniatowski att genom enke-sultaninnans inflytande störta Ali, hvilken afsattes och *Nuuman*, tillhörande den gamla turkiska hjelteslägten *Köprili*, blef i Juni 1710 Alis efterträdare såsom storvisir.

Nu tycktes Carls utsigter betydligt ljusna. Den nye storvisiren utverkade åt honom ett betydande penningelån från sultan och löfte om en betäckning af 50,000 turkar, jemte en stor skara tatarer, för hans hemresa genom Polen; men i sjelfva verket hade Tolstoy förstått inverka på Köprili lika väl som på hans företrädare, och det visade sig snart, att den nye storvisiren var icke mera böjd för ett fredsbrott med Ryssland än den afsatte. Rustningarna i början af Nuuman Köprilis embetsförvaltning hade emellertid hos turkarne framkallat en krigisk sinnesstämning, hvilken han sedermera ej förmådde återhålla. Janitscharerne ropade öfverljudt på krig mot Ryssland, och då Köprili tillika genom några oredlige embetsmäns entledigande skaffat sig flera mäktiga fiender, blef han efter en helt kort embetsutöfning afsatt och den krigiskt sinnade *Mehemet Baltadschi* i hans ställe nämnd till storvisir. Denne var född i Italien, hade som helt ung kommit till Turkiet, antagit Muhameds lära och blifvit anstäld i seraljen först såsom vedbärare och sedermera i andra sysslor, hvarunder han lyckats tillvinna sig sultans ynnest så väl som enke-sultaninnans, hvars välvilja för konung Carl nu äfven förmådde den nye visiren att verka i samma riktning. Då tillika svenske sekreteraren Josias Cederhielm under sin vistelse såsom fånge i Moskwa lyckats muta en i ryska kansliet anställd tjensteman att lemna honom afskrift af en uppsats innehållande czarens planer mot Turkiet, hvilken öfver Stockholm och Wien kommit Carl till handa och af honom blifvit, öfversatt på turkiska, skickad till sultan, förklarade denne, under förtrytelsen öfver dessa planer, krig mot czaren den 20 November 1710.

Det rysk-turkiska kriget 1711, 1712.

Sultans rustningar till det nu förklarade kriget voro ganska omfattande. En här af 100,000 man fotfolk och 120,000 ryttare skulle öfver Dniester rycka in i södra Ryssland, medan 200,000 tatarer skulle från Krim der inbryta och en turkisk flotta af 360 krigsfartyg med 35,000 man om bord afsegla öfver Svarta hafvet för att angripa Asow. Sultans till czaren framstälda fordringar vittna ock huru säker han ansåg sig vara om segern. De voro, att czaren skulle till Turkiet återlemna Asow, sådant det vid krigsförklaringen befans, och låta nedrifva alla der i trakten uppförda ryska fästningar; utrymma Polen, erkänna Stanislaus för dess konung och, om så behöfdes, tvinga August till ett sådant erkännande; återgifva kosackerne deras oberoende; nedrifva Petersburg samt åt Sverige återlemna alla länder han eröfrat, äfvensom alla tagna fångar och segertecken.

På sådana fordringar kunde czaren naturligtvis ej ingå, synnerligast som äfven han nu hade ganska stora stridskrafter till sitt förfogande. Ryska hären beräknades uppgå till 200,000 man, hvilka af czaren ansågos vara i krigsduglighet turkarne öfverlägsna. Från August väntades polska och sachsiska hjelptrupper, och dessutom hade de turkiske lydfurstarne Demetrius Kantemir i Moldau och Konstantin Brankowan i Wallachiet ingått med czaren hemliga förbindelser samt åtagit sig att mot sin länsherre sultan upphetsa servier, albaneser, greker och andra under turkiska väldet lydande kristna folk, hvilka skulle sluta sig till czaren såsom sin trosförvandt och befriare. Czarens öfvermod var också icke mindre än sultans. Man hörde honom säga, att han nu skulle intaga Konstantinopel och göra det till sin hufvudstad, men i stället skicka sultan fången upp till Petersburg o. s. v.

Fiendtligheterna begynte i Februari 1711, då 20,000 tatariske ryttare under tatar-khans äldste son Mohamed Geray, 4,000 polackar under Potocki och 12,000 kosacker under den nye hetmannen Orlich, åtföljda af omkring 30 svenska officerare, inbröto i polska Ukrajne. Afsigten var att ur Polen bortjaga ryssarne och deras skyddsling August samt åt den landsflyktige Stanislaus återgifva Polens tron, och man hoppades att genom Potocki och hans vänner inom Polen förmå större delen af polska adeln att öfvergå till Stanislai parti, när man ej längre hade att frukta ryssarne. Carl XII hade ock i slutet af Januari utfärdat till polska folket en kungörelse, med uppmaning att icke längre underkasta sig Augusts orättvisa välde samt att resa sig mot czarens af honom understödda sträfvanden att rycka till sig en del af Polen. Vid denna tid skall ock ett förslag verkligen varit å bane till en delning af Polen, så att czaren skulle fått de östra landskapen, det nya konungariket Preussen de norra, samt August det öfriga såsom ärftligt konungarike.

De i tåget inåt Polen deltagande svenskarne och polackarne voro emellertid alltför få att kunna motverka tatarernes och kosackernes plundringslystnad, så att alltsammans stannade vid polska Ukrajnes förödelse, hvilken träffade dervarande polackar långt svårare än de ryssar, som derifrån skulle förjagas. Sedan tatarerne plundrat så mycket de förmådde och öfvade ryska trupper började mot dem uppträda, vände de om till sitt hemland, och det med så stora förhoppningar började företaget hade ingen annan påföljd än att ytterligare reta polackarne mot svenskarne och deras skyddsling Stanislaus.

Först längre fram på våren begynte det egentliga fälttåget mellan den turkiska och den ryska hufvudstyrkan. Czar Peter drog genom Polen mot Moldau och gick vid Saroka, nordvest om Bender, öfver Dniestern, hvarigenom han hotade att för konung Carl afstänga all gemenskap med så väl Polen som Turkiet. Storvisiren inbjöd då konungen till ett besök vid hären, så väl för större säkerhets skull som för att taga den i ögonsigte; men Carl XII fann det icke för sig passande att infinna sig hos storvisiren såsom hans gäst, då visiren endast var

sultans undersåte. Hade Carls stolthet ej hindrat honom från detta steg, skulle utgången sannolikt blifvit helt annan än den blef.

En plan för fälttågets förande blef emellertid af konung Carl meddelad den turkiske öfverbefälhafvaren, enligt hvad konungen sjelf berättat i ett ännu i riksarkivet befintligt bref till Maurits Wellingk af den 27 Juli 1711. »Då storvisiren», heter det i detta bref, »för liten tid sedan lät oss förnimma, huruledes krigsoperationerna uti den blifvande campagnen med bästa nytta måtte mot fienden företagas, läto vi honom förstå vår mening vara, att han sjelf med hela infanteriet och en del af kavalleriet borde gå genaste vägen ifrån Donau till Dniester-strömmen och så vidare, och låta den öfriga delen af kavalleriet tillika med tatarerne observera fienden, som oundvikligen skulle på det sättet, då han såge största delen af turkiska makten gå direkte inåt ryska gränsen och der något vigtigt företaga, nödsakas gå tillbaka hän utur Moldavien, då saphierne och tatarerne, som voro omkring honom, kunde afskära honom alla lifsmedel, uti bakresan hänga honom uti hälarne och tillfoga honom obotlig skada, som ock vid passen och andra beqvämliga orter så instänga honom, att icke en man skolat komma undan. Eller om sådant alls intet skulle af särdeles tillfälle blifva verkstäldt, att den öfriga stora turkiska krigsmakten, som borde vara i förväg för honom förut avancerad, kunnat vända sig emot honom och afskära och innesluta honom på alla sidor.»

Hade dessa råd blifvit följda, så skulle czaren genom turkarnes rörelser blifvit bragt i samma ställning, hvari han nu råkade genom egen oförsigtighet. Han stälde nemligen, efter Dniesters öfvergång, sitt tåg mot Pruthströmmen, för att sedermera öfver Donau och Balkanbergen gå direkte till Konstantinopel. Det visade sig likväl snart, att stora svårigheter mötte det djerfva tåget. Under vägen mellan Dniester och Pruth ledo de ryska trupperna af hunger och törst i sådan grad, att sjukdomar utbröto och flere tusen tillsatte lifvet. Demetrius Kantemir, på hvars bistånd czaren väsentligt litat, öfvergafs af sina moldauer, likasom två år förut Mazeppa af sina kosacker, och måste med ringa följe fly till ryska lägret, likasom Mazeppa flytt till det svenska. Hospodaren i Walachiet vågade vid visirens annalkande icke förklara sig för czaren, och walacherne visade sig lika ovillige härtill som förut moldauerne. Deremot kom tatar-khan med stora skaror af tatarer till turkarnes bistånd och hotade den ryska hären från öster, medan turkiska hufvudstyrkan, enligt det råd Poniatowski, som åtföljde turkiska hären, gifvit visiren, gått öfver Donau och från söder var i antågande mot ryska lägret. Genom de turkiska och tatariska härarnes förenade rörelser blefvo de ryska trupperne slutligen så hopträngda, att de icke kunde komma längre, utan nödgades slå läger vid en böjning af Pruth-floden, der de, på ena sidan, vester om floden hade turkiska hufvudstyrkan, i norr ett träsk och der bakom tatar-khan med hela dennes här, samt på östra sidan Potocki med några tusen polac-

kar och 20,000 tatarer, hvilka hindrade ryssarne att öfvergå floden och från den högre stranden läto sina kanoner spela in i ryska lägret.

Czarens läge var nu förtvifladt. Att våga en strid mot den oerhörda fiendtliga öfvermakten lemnade intet hopp om seger. Fienden behöfde endast hålla sig stilla, och hela ryska hären skulle inom få dagar för hunger nödgas gifva sig fången. För czaren återstod ingen annan utväg än att söka smyga sig bort, såsom vid Narwa, hvilket han dock fann allt för skamligt, eller att våga en förtviflad strid och derunder i spetsen för sitt bästa rytteri söka bryta sig igenom fienden och skynda undan inåt Ryssland. Det var dock allt för sannolikt, att äfven detta försök skulle misslyckas, och czaren skref derföre till ryska senaten, huru den borde förhålla sig, i händelse han blef skjuten eller fången. I förra fallet skulle de genast till hans efterträdare välja »den värdigaste»; i det senare icke lyda de befallningar han såsom fånge till dem utfärdade, äfven om de voro skrifna med hans egen hand. Sedan han skrifvit detta bref, stängde han sig inne i sitt tält, dit han förbjöd att insläppa någon, hvilken det än måtte vara, samt öfverlemnade sig åt den dystraste förtviflan.

Under tiden sammanträdde de ryske generalerne, jemte vice kanslern Schaffirow, till en öfverläggning om hvad som borde och kunde göras. Äfven czarinnan Katarina var der närvarande, och då Schaffirow föreslog, att man medelst rika gåfvor borde söka af storvisiren utverka en vapenhvila, understödde hon ifrigt detta förslag samt åtog sig att söka förmå czaren dertill lemna sitt samtycke. Hon var ock den enda, som vågade i trots af förbudet infinna sig i hans tält och framstälde der på det mest bevekande sätt det gjorda förslaget. Czaren insåg ock lätt, att det var det klokaste, som för tillfället kunde försökas. Katarina lemnade alla sina egna smycken och samlade så många hon kunde i lägret öfverkomma, hvarjemte fältkassan äfven anlitades, så att en vängåfva af öfver 200,000 rubels värde på detta sätt sammanbragtes, med hvilka Schaffirow, jemte generalmajor Scheremetieff, en broder till fältmarskalken, och Ostermann, som sedermera gjorde sig känd såsom en af de skickligaste bland de ryska diplomaterne, begaf sig till storvisiren, medförande från fältmarskalken en skrifvelse, i hvilken gafs tillkänna, att czaren vore villig återupptaga fredsunderhandlingarna och dervid taga till grund de förut från sultans sida gjorda anbud.

Gåfvan mottogs villigt, men storvisiren tycktes i början tveka att ingå på vidare förhandlingar. Då emellertid i detsamma några regementen utryckte från ryska lägret, antydande, att de voro färdiga att kämpa till det yttersta, blef han genast medgörligare och förklarade sig beredd att mottaga den ryska beskickningen, hvilken infann sig hos honom ännu samma afton. Förgäfves gjorde Poniatowski allt för att afbryta den började underhandlingen. Han förestälde storvisiren på det enträgnaste, att han, såsom förhållandet nu var, kunde skicka czaren fången till Konstantinopel och tvinga hela hans här att sträcka

gevär. Då detta icke verkade, sökte Poniatowski uppvigla janitscharerne, bland hvilka han utdelade några tusen dukater och hvilka han, genom de mest lockande förespeglingar om de millioner de kunde taga i det ryska lägret, sökte elda till strid; men de togo penningarna och rörde sig ej ur stället. Äfven storvisiren visade en förvånande medgörlighet och gaf till och med efter i några punkter, på hvilka de ryska sändebuden ej ville ingå, såsom utlemnandet af ryska artilleriet, hvilket ryssarne fingo behålla. På detta sätt blef redan följande dagen den 10 Juli (21 Juli nya stilen) 1711 fred afslutad mellan Turkiet och Ryssland, under vilkor att Asow skulle, i det skick, hvari det befans, då det intogs af ryssarne, med dervarande artilleri och dithörande område, återlemnas till sultan; att de af ryssarne i trakten deromkring uppförda fästningar skulle raseras och aldrig åter få uppföras, samt dervarande artilleri och ammunition till turkarne utlemnas; att czaren för framtiden skulle afstå från all inblandning i de under Polen och under tatar-khan lydande kosackers angelägenheter; att czaren icke medgafs vidare hafva något sändebud eller någon resident i Konstantinopel, der endast ryska köpmän fingo uppehålla sig för utöfvande af sitt näringsfång; att alla turkiska fångar skulle återlemnas; att från Rysslands sida intet hinder skulle möta för konungens af Sverige hemresa, samt att ingen skada derefter skulle tillfogas af den ena makten mot den andras undersåtar. Så snart sultan blifvit ombedd att förlåta czaren hans olämpliga uppförande [1]), czaren meddelat sin bekräftelse på detta fördrag, samt hans kansler och förste statssekreterare, baron Peter Schaffirow, jemte fältmarskalken Scheremetieffs son Michael, blifvit lemnade såsom gisslan för fördragets samvetsgranna fullgörande, skulle czaren tillåtas återvända till sina stater, och så snart czaren fullgjort fördragets vilkor, skulle den af honom lemnade gisslan frigifvas.

Så förödmjukande än detta fördrag för honom var, tvekade dock czaren intet ögonblick att antaga detsamma, emedan det räddade honom och hans här från undergång. Genast på morgonen dagen derefter uppbröto alla hans trupper med klingande spel och flygande fanor, likasom från en seger, åtföljda af 3,000 turkiska ryttare såsom skyddsvakt mot tatarerne, hvilka, bedragne på det rika byte, hvarom de gjort sig så säkra, voro högeligen missnöjda med den ingångna freden och nu fingo åtnöja sig med några vagnar, hvilka i brist på dragare blifvit af ryssarne qvarlemnade. [2])

Den aftågande härens eftertrupper voro ännu synliga, då konung Carl, genom ett ilbud från Poniatowski underrättad om ryska härens förtviflade belägenhet, infann sig i turkiska lägret, öfvertygad att finna czaren och hela hans här fångna. I stället såg han dem nu genom

---

[1]) »Aussitôt que le Sultan aura été supplié de pardonner la conduite irregulière du czar», heter det i fördragets fransyska text.

[2]) Jfr *Herrmann*, Geschichte des russischen Staates. IV: 269. — *Zinkeisen*, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Gotha 1857. V: 422—426.

visirens nesliga beteende undgå den hotande faran och fann tillika ingenting betingadt till hans egen eller hans rikes förmån, utom ett föga pålitligt löfte af czaren att icke hindra hans hemresa. Att han blef djupt gripen af underrättelsen om den ingångna freden, hvarigenom ändamålet med hans qvardröjande i Turkiet förfelades, är nog säkert; men han förlorade dock ej sin vanliga sjelfbeherskning, utan åtnöjde sig att allvarligt förehålla visiren, huru han slutat fred utan att bevaka konungens angelägenheter, hvilket dock både sultan och visiren lofvat. Denne invände, att han åt sitt land vunnit så mycket, att han vore dermed nöjd. »Men», inföll konungen, »du hade kunnat vinna mycket mer, ty du egde czaren och hela hans här i ditt våld», hvartill visiren genmälde: »Det är emot Muhameds lag att neka fred åt en bönfallande fiende, och om jag tagit czaren till fånga, hvem skulle då hafva styrt hans land?» Konungen menade, att det ännu vore tid att godtgöra det begångna felet. »Lemna mig blott fria händer», sade han, »jag skall för alltsammans ansvara hos sultan, och du skall icke behöfva släppa till en enda man, ty jag vet ganska väl hvar jag skall finna dem, som följa mig». Han synes ha räknat på tatarerne och Potockis polackar, men visiren var obeveklig och afbröt samtalet, under förevändning att rådgöra med tatar-khan, till hvars tält äfven konungen begaf sig; men äfven här voro hans bemödanden fåfänga, och följande morgon återvände han till Bender.

Han hade nu varit så nära att få sina djerfvaste planer förverkligade, att se czaren i turkisk fångenskap och Rysslands välde krossadt samt sig sjelf få återvända i triumf till sitt rike, och allt detta förfelades genom ett förfarande af den turkiske storvisiren, så skamligt att det af en Carl XII omöjligen kunnat förutses. Han förlorade dock ej modet, utan beslöt arbeta på ett nytt fredsbrott mellan Turkiet och Ryssland, hvartill han, med kännedom om czar Peters opålitlighet i fullgörandet af åtagna förbindelser, var öfvertygad att denne snart nog skulle gifva anledning. För att kunna åstadkomma detta fredsbrott, måste konungen likväl ytterligare stanna i Turkiet och satte sig derföre hårdnackadt emot alla de försök till hans aflägsnande, som gjordes af storvisiren, hvilken, fruktande konungens inflytande inom serajen, gjorde allt för att söka förmå honom att resa hem.

Genast efter fredsslutet hade visiren till Polen och Österrike affärdat underhandlare att der utverka samma löfte om fri genomresa för svenske konungen, som czaren gifvit i fredsfördraget. Härom underrättade han konungen och tillika att 6,000 turkar och tatarer voro i beredskap, för att åtfölja honom och betrygga hans hemfärd; men konungen svarade, att en sådan betäckning vore alldeles otillräcklig, då man hvarken kunde lita på czarens eller Augusts löften, utan han behöfde minst 6,000 spahis och 30,000 tatarer samt dessutom ett lån af 600,000 rdr, för att betala sina skulder och för nödiga utgifter till hemresan. Härom tvistades sedermera en längre tid. Visiren hotade att låta föra konungen med våld utom turkiska rikets område, men

häraf lät Carl ej skrämma sig, utan förklarade, att han skulle låta skjuta den förste turk, som vågade något sådant försök, och att han sjelf ämnade hellre låta döda sig med vapen i hand än underkasta sig något tvång. Man visste väl, att han nog var i stånd att hålla ord, och till en sådan ytterlighet ville man ej låta det komma.

Det dröjde också icke särdeles länge, innan czar Peter gaf turkiska regeringen nya anledningar till missbelåtenhet. Knappt hade han kommit i säkerhet förr än han begynte under hvarjehanda svepskäl söka undandraga sig de ingångna fredsvilkoren, i synnerhet de, som inneburo återlemnandet af Asow och utrymmandet af Polen. Sultan, som i början varit mycket nöjd med freden och således äfven med visiren, började härefter villigare lyssna till det svenska ryssfiendtliga partiet och till visirens ovänner, som påstodo, att han af egennytta beviljat czaren långt förmånligare vilkor, än som kunnat betingas, samt icke af honom fordrat tillräcklig säkerhet för fredsvilkorens uppfyllande. Poniatowsky lyckades ock låta komma sultan tillhanda en uppsats, hvari han noga redogjorde för tilldragelserna vid Pruth och visade huru visiren haft czaren och hans här helt och hållet i sitt våld, men dock försummat detta tillfälle att för alltid göra honom oskadlig för turkiska väldet. Äfven tatar-khan slöt sig till det ryskfiendtliga partiet, då czaren uppsköt Asows utrymmande, och så blef i November 1711 Mehemet Baltadschi afsatt från storvisirs-embetet och fick till sin efterträdare paschan *Jussuf*, hvarefter krigspartiet, i spetsen för hvilket nu stod så väl sultan sjelf som hans storvisir, åter fick öfverhanden. De båda ryska herrar, hvilka blifvit lemnade såsom gisslan för fredsfördragets fullgörande, skickades från Adrianopel till turkiska statsfängelset i Konstantinopel De sju tornen, der äfven det ryska sändebudet Tolstoy å nyo, likasom efter förra fredsbrottet, fick sin ofrivilliga bostad, och i December 1711 blef krig af sultan åter förklaradt mot czaren, för dennes uraktlåtenhet att fullgöra de i fredsfördraget utfästa vilkor. Sultan förklarade att han denna gång ville sjelf träda i spetsen för sin segerrika här, hvilken skulle blifva långt talrikare än föregående året och bringas ända till 400,000 man.

Stort jubel uppstod häröfver i Bender, men det blef icke särdeles långvarigt. Knappt var nemligen kriget förklaradt, innan en omkastning åter inträffade i den förut så krigiska sinnesstämningen inom Turkiet. Ryska penningar visade sig åter verksamma, visiren blef i hast fredsvän, janitscharernes befälhafvare likaledes, och engelske ministern i Konstantinopel, Robert Sutton, så väl som den holländske, Jakob Colyer, uppträdde såsom ifrige fredsmedlare, medan franska sändebudet Desallines förenade sina bemödanden med Poniatowskis och med svenske ministern Thomas Funcks att underhålla den krigiska sinnesstämningen. Storvisiren visade sig under dessa förhandlingar såsom konung Carls afgjorde motståndare och klagade att detta »jernhufvud» redan kostat turkiska regeringen 3 millioner gyllen, utan att göra densamma ringaste nytta. Sultan visade sig dock fortfarande krigiskt sinnad, till

dess säker underrättelse ingick, att Asow verkligen blifvit utrymdt och Taganrok, ett af de ryska fästena, nedrifvet, hvarefter åsigterna inom det turkiska stora rådet (diwan) åter blefvo mera fredliga. Underhandlingar under engelsk och holländsk bemedling begynte mellan sultans och czarens ombud, och så bekräftades Pruthfreden genom ett nytt fördrag af den 15 April 1712, hvari stadgades, att czaren skulle inom 30 dagar och för de aflägsnare orterna inom tre månader från detta fördrags undertecknande draga alla sina trupper ur Polen. Blott i händelse konungen af Sverige med väpnad hand der inryckte, för att angripa czarens länder, vore det den senare medgifvet att anfalla honom i Polen, utan att sådant skulle betraktas såsom fredsbrott med Turkiet. Sultan förbehöll sig att bestämma den väg konungen af Sverige skulle taga, för att återvända till sitt rike, och tiden derför. Skedde det genom Ryssland, så ville sultan tillse, att ingen skada derigenom tillfogades czarens undersåtar, hvaremot man, å andra sidan, förväntade, att intet ondt vederfors svenskarne och de dem åtföljande turkarne. Kiew och Ukrajne öster om Dniepern skulle förblifva czarens tillhörighet, men landet vester om denna flod tillerkännas kosackerne, hvilka lika litet som tatarerne å Krim och sultans öfriga undersåtar skulle få af ryssarne oroas, hvaremot sultanen förband sig att hålla tatarerne och kosackerne i stillhet. Mellan Asow och Tscherkask skulle vid ryska gränsen ingen ny fästning få anläggas. Asows artilleri skulle fullständigt utlemnas eller dess värde af czaren med penningar ersättas. Den nu ingångna freden skulle gälla för 25 år, men kunde dessförinnan förlängas.

Åter hade sålunda för Carl XII och hans svenskar en förhoppning försvunnit, och från turkiska regeringens sida yrkade man nu ifrigare än förut på hans hemresa. Under betygande af sin tacksamhet till sultan, svarade konungen sig vara färdig till hemresan; men dertill behöfdes 200 vagnar, 400 eller 500 hästar och 1,200 pungar (omkring 600,000 rdr), jemte en stark betäckning. Sultan tycktes ock vara färdig att bevilja dessa fordringar; men nu mötte hinder både från Österrike och konung August i Polen för Carls hemresa genom detta land, der man fruktade att hans ankomst skulle föranleda nya förvecklingar. Både August och czaren ville dessutom helst hafva honom qvar i Bender, sedan de nu voro öfvertygade, att han ej skulle kunna förmå turkiska regeringen till något nytt krig mot Ryssland. Konungen åter ville ej taga någon annan väg hemåt än genom Polen, och under tvisterna härom fördröjdes ytterligare den tilltänkta hemresan.

Under tiden hade den i sista fredsfördraget utsatta termin förgått, utan att czaren dragit sina trupper ur Polen. Han hade för denna underlåtenhet fått en förevändning deri, att en skara polackar, tatarer och kosacker vid ryktet om det å nyo utbrutna kriget mot Ryssland samlat sig i trakten kring Bender, för att åtfölja konung Carl på det då tillämnade tåget inåt Polen. När fred sedermera afslöts, fick denna

skara från sultan befallning att lemna Moldau, och konungen beslöt då skicka hela svärmen inåt Polen, för att försöka hvad dermed kunde uträttas till Stanislai fördel. I Maj 1712 drog denna blandade skara, till ett antal af ungefär 5,000 man, under polske starosten i Rawa Grudzinski, inåt Polen, och genom lysande förespeglingar af hvarjehanda slag, så väl som genom det inom Polen rådande missnöjet med August och hans ryska bundsförvandt, lyckades Grudzinski snart få betydande tillopp, så att han slutligen hade 15,000 man under sitt befäl, med hvilka han framträngde ända till trakten mellan Posen och Thorn, i afsigt att förena sig med en svensk här, som under Stenbocks befäl väntades till Pomern; men då med denna härs uppträdande dröjde, blef Grudzinski mot slutet af Juni omringad af ryska och polska trupper samt hans här så skingrad, att han sjelf endast med några hundra man kom undan öfver gränsen till Schlesien.

Detta Grudzinskis infall i Polen begagnade czaren såsom anledning att låta sina trupper der qvarstanna, hvilket åter konung Carl skyndade att hos sultan framställa såsom ett nytt bevis på czarens opålitlighet. Sultan frågade sin visir och ryska sändebuden om förhållandet, och de försäkrade att ryska trupperna redan aftågat eller voro färdiga att aftåga från Polen. Carls anhängare försäkrade motsatsen och, för att skaffa sig visshet, sände sultan en af sina förtrogne till Polen att på stället taga reda på sanna förhållandet. Denne fann ryssarne ännu öfverallt qvar i landet och berättade det för sultan, hvilken nu blef högeligen förtörnad, sammankallade en stor diwan, skickade icke blott de ryske underhandlarne, utan denna gången äfven Augusts polska sändebud i Sju tornen, afsatte Jussuf och utnämnde paschan *Sulejman* i hans ställe till storvisir samt förklarade den 20 November 1712 ännu en gång krig mot Ryssland. De särskilda turkiske pascharne anbefaltes att med sina trupper tidigt på våren infinna sig å slätten vid Adrianopel, och sultan förklarade, att han sjelf ville föra hären i fält.

I samma mån sinnesstämningen åter blef mera krigisk mot Ryssland, visade sig äfven välviljan större mot konung Carl. Man talade nu om att lemna honom en skyddsvakt af 6,000 turkar och 50 till 60,000 tatarer; de 1,200 pungarne skulle blifva honom tillsända, och dessutom skulle man icke erkänna någon annan än Stanislaus för konung i Polen, samt icke betrakta såsom polska republikens sändebud någon annan, än de som befunno sig hos konungen i Bender. Men genom dessa medgifvanden hoppades man ock nu ändtligen förmå konungen att afresa. Paschan i Bender och tatar-khan fingo uppdrag att hos konungen söka utverka nödiga förberedelsers vidtagande för att vid först infallande frost kunna företaga hemresan, och för att gifva så mycket mera eftertryck åt deras föreställningar härom, tillstäldes dem de af konungen begärda 1,200 pungarne.

Så slutade för Carl XII året 1712.

Carl XII i Turkiet 1713, 1714.

Tre och ett halft år hade Carl XII nu tillbragt i Turkiet, under hvilken tid turkiska regeringen lemnat högst betydliga summor till underhåll så väl af hans hof som af de trupper, som samlades omkring honom. Han hade sålunda för denna regering blifvit en ganska kostsam gäst och var tillika en ganska besvärlig, emedan han genom inverkan af sin personlighet framkallade hos turkarne en krigisk sinnesstämning, som föranledde de ena krigsrustningarna efter de andra. För de högre turkiske embetsmännen var han dessutom en ganska farlig gäst, emedan de genom hans inflytande inom seraljen afsattes, när de afveko från den af honom fordrade riktningen. Hos dem i synnerhet var således önskan att med det snaraste blifva honom qvitt ganska liflig, och den nye storvisiren, ehuru han för sin utnämning hade att tacka den af Carl XII å nyo framkallade krigsförklaringen mot Ryssland, var icke mindre angelägen än sina företrädare att aflägsna den så kostsamme, så besvärlige och så farlige gästen.

Mot slutet af året 1712 trodde man sig så mycket säkrare lyckas häri, som sultan nu beviljade alla konungens fordringar; men vid denna tid hade konungen genom Poniatowski fått kännedom om en hemlig brefvexling mellan öfverbefälhafvaren för Augusts polska trupper, Sieniawski, och tatar-khan samt lyckats uppsnappa några skrifvelser till denne, hvaraf upptäcktes, att khanen och paschan i Bender, hvilka skulle föra befälet öfver konungens skyddsvakt under resan genom Polen, förbundit sig att låta denna skyddsvakt under tåget efter hand minskas, så att, när Sienawski anföll den återstående delen af den turkiska och tatariska styrkan, denna ej skulle kunna göra motstånd, utan komma i den polske fältherrens våld. Ryske fältmarskalken Scheremetieff skall äfven varit medveten om komplotten samt åtagit sig att hålla trupper i beredskap i trakten af Smolensk, för att understödja de polska, och khanen skall betingat sig en belöning af 150 pungar, motsvarande 75,000 rdr efter dåvarande och omkring 300,000 kr. efter nuvarande myntvärde. Denna upptäckt gjorde det emellertid för konungen omöjligt att förtro sig åt tatar-khans ledning, och han måste derföre utfinna några förevändningar för att afböja hemresan, hvilket likväl var så mycket svårare, som hans fordringar, såsom nyss nämndes, blifvit af sultan uppfylda.

Man har bestridt tillvaron af den gjorda upptäckten, emedan konungen icke för sultan och för Europa framlagt de bevis på komplotten, han öfverkommit, samt för sultan icke uppgifvit dessa bevis, utan behofvet af mera penningar och större betäckning, såsom skäl för sin fördröjda afresa; emedan de på stället varande konungens vänner Grothusen, Fabricius och De la Mottraye, hvilka alla lemnat uppgifter om tilldragelsen i Bender, aldrig åberopat tillvaron af en sådan sammansvärjning, utan alla tre ansett orsaken till konungens motsträfvighet

egentligen vara hans stolthet och lust för äfventyr, samt emedan det icke gerna varit möjligt, att alla på stället varande svenskar skulle hafva enträget bedt konungen anträda resan, om de afvetat eller ens misstänkt tillvaron af ett sådant förräderi. Dettas tillvaro bestyrkes likväl af så många särskilda sammanstämmande uppgifter, att de anförda inkasten icke kunna anses utgöra fullgiltiga bevis för motsatsen. Man får nemligen icke glömma, att upptäckten af det tillämnade förräderiet blifvit meddelad konungen ensam; att det i allmänhet icke var Carl XII:s sed att inviga sin omgifning i vigtiga hemligheter, hvarföre det är föga troligt, att någon bland de honom omgifvande personerna kände till denna, så mycket mera som dess bevarande var af synnerlig vigt; att då hvarje Carl XII:s steg var noga bevakadt af tatar-khan och paschan, skulle det för honom varit ytterst äfventyrligt att sända sultan någon underrättelse om den gjorda upptäckten, emedan högst sannolikt konungens budskap derom skulle blifvit uppfångadt af khanens och paschans utliggare; att om budskapet icke varit åtföljdt af fullgiltiga bevis, det utan tvifvel skulle lyckats för storvisiren och andra konungens fiender bland sultans omgifning att förklara alltsammans såsom ogrundadt förtal mot khanen och paschan, samt att, om åter skrifvelsen varit af giltiga bevis åtföljd, dessa antagligen skulle fallit i khanens eller paschans händer och blifvit tillintetgjorda. Att emellertid konungen sjelf var öfvertygad om förräderiets verklighet, vittnar hans svar till dem, som afstyrkte allt väpnadt motstånd med så ringa styrka mot turkarnes och tatarernes talrika skaror: »Jag vet väl, hvad jag gör, här är ingen annan utväg; *vi äro förrådde*». Enligt en uppgift i en moldauisk krönika skall ock Carl XII sedermera från Demotica lemnat sultan bevisen om både storvisirens, khanens och paschans förrädiska planer mot honom, hvarefter sultan afsatte storvisiren och khanen samt lät afrätta paschan i Bender (i Mars 1713).

Öfvertygad att han ej utan äfventyr för sin frihet, hvilken för honom var af långt högre värde än lifvet, kunde anförtro sig åt khanens och paschans ledning, samt inseende omöjligheten att för tillfället med någon säkerhet kunna underrätta sultan om verkliga förhållandet, beslöt konungen tills vidare stanna qvar, helst han tillika trodde sig kunna antaga, det han hos sultan och inom seraljen ännu hade tillräckligt inflytande, att man ej skulle vidtaga våldsamma åtgärder för hans aflägsnande.

Redan i November 1712 hade emellertid de af sultan skickade penningarna kommit till paschan i Bender, men med åliggande för denne att icke utbetala dem till konungen förr än i sjelfva afresans ögonblick. Genom hvarjehanda föreställningar förstod dock Grothusen att utverka paschans samtycke till deras utlemnande på förhand, hvartill ock det förhållande att paschan hos Grothusen hade en större fordran, hvilken han hoppades på detta sätt få betalad, icke så litet bidrog. Dock vågade paschan ej på eget bevåg handla mot sultans befallning, utan rådförde sig med tatar-khan, som äfven samtyckte, likväl

endast under vilkor, att konungen med allt sitt folk skulle afresa på den dag och timme, khanen bestämde, samt att konungen icke under resan genom Polen skulle tillställa eller deltaga i någon rörelse till fördel för Stanislaus. Grothusen lofvade allt hvad man begärde och fick derefter ut den från sultan sända summan; men en stor del deraf åtgick till betalande af konungens skulder och betydliga summor lemnades äfven de i Bender varande polackarne, för att stärka deras trohet mot Stanislaus, så att de erhållna penningarna voro i det närmaste slut, innan några anstalter för afresan vidtagits, hvarefter konungen helt enkelt skickade ett bud till sultan och begärde att för sin resa få ytterligare låna 1,000 pungar.

Paschan och khanen gjorde emellertid allt för att förmå konungen att ändtligen göra allvar med sin hemresa, synnerligast när frost inbröt i början af December och gjorde vägarne mera farbara; men nu förklarade konungen att det vore honom omöjligt anträda resan, innan allt blefve bättre ordnadt och han från Konstantinopel erhållit de penningar, han ytterligare begärt af sultan. Denna förklaring satte paschan i ytterlig bestörtning, emedan han insåg, att med detsamma sultan skulle få kunskap om de redan afsända penningarnas utlemnande mot hans befallning. Både paschan och tatar-khan skickade derföre genast hvar sitt ilbud till sultan, med ursäkter för sin olydnad och med klagomål öfver konungen.

Dessa ilbud, så väl som konungens senaste budskap, kommo till sultan i medlet af December och väckte hos honom stor förtrytelse. Konungens båda sändebud, Funck och Poniatowski, blefvo insatta i fängsligt förvar och en större rådsförsamling sammankallades, der sultan sjelf förde ordet samt, efter en framställning af de förhållanden, som inträdt mellan honom och den svenske konungen, begärde de närvarandes yttrande om det kunde vara stridande mot den gästfrihet, profeten ålagt sina trogne, att med våld tvinga konungen att lemna sultans område, derest han ej i godo kunde dertill förmås. Hela rådsförsamlingen svarade nej, och i följd af dess utlåtande affärdades ett svar till paschan och khanen, att man skulle först söka med godo öfvertala konungen, men, om detta ej hjelpte, skulle man indraga hans dagliga underhåll så väl som hans hedersvakt samt hindra all tillförsel till hans läger. Hjelpte icke heller detta, skulle våld användas samt konungen tagas och föras till Adrianopel. För att gifva ytterligare eftertryck åt denna befallning, åtföljdes den af ett tillägg, ställdt till konungen sjelf samt innefattande en anmodan från sultan, att »konungen måtte begagna den gynnande årstiden och frivilligt anträda hemresan, så framt han ej önskade se andra åtgärder vidtagna».

I slutet af December 1712 kom denna sultans skrifvelse till Bender, och den 2 Januari 1713 höllo paschan och tatar-khan en rådplägning, efter hvilken paschan red ut till konungen och meddelade honom den erhållna skrifvelsen. Konungen förklarade sig gerna vilja resa, men omöjligen kunna bestämma tiden, innan han bättre rustat

sig, hunnit uppköpa hästar och bekommit de från sultan ytterligare begärda 1,000 pungar. Paschan betraktade detta endast såsom undflykter och bad konungen, att han nu måtte bestämma dagen för sin afresa; men konungen sade, att det var honom omöjligt. Då åberopade paschan sultans bref och frågade, om konungen ville i godo begifva sig från Turkiet eller blifva dertill tvingad, hvartill konungen svarade: »Detta kommer icke från sultan, som är min vän, och dina tillsägelser aktar jag icke; men om du är en trogen undersåte, så lyd din herres befallning, i fall du har någon sådan. Jag är ännu icke färdig att resa och fruktar icke edra hotelser. Blir jag angripen, så skall jag försvara mig, och med detta besked kan du gå din väg», hvarpå han vände paschan ryggen.

Paschan skyndade ut, kastade sig på hästen och red i sporrsträck derifrån. Under vägen mötte han Fabricius och ropade till honom, att allt vore förloradt och att man »snart här skulle få se en vacker lek». Fabricius red till lägret, der han fann svenskarne i oro och bestörtning, utom konungen, som, utan att visa minsta tecken till bekymmer, tillbragte återstoden af dagen med sina vanliga sysselsättningar.

Emellertid höllo paschan och tatar-khan en rådplägning med hvarandra, hvarefter paschan följande dagen indrog det vanliga underhållet till konungen och hans folk samt äfven janitschar-vakten, i hvars ställe konungen lät sina egna soldater göra vakt och började tillika anlägga ett slags förskansningar kring den förnämsta delen af sitt läger.

När Dniestern under hösten 1711 stigit öfver sina bräddar och gjort det först invid floden uppförda svenska lägret obeboeligt, hade konungen flyttat detta några hundra alnar högre upp vid byn Warnitza, der han låtit åt sig uppföra ett stenhus med 1 $^1/_2$ alns tjocka murar, hvilka i nödfall kunde tjena som fästningsmurar. På något afstånd derifrån voro uppförda särskilda byggnader för kansliet, köket, silfverkammaren m. m. Rundt omkring konungen hade hans förnämsta herrar låtit åt sig bygga mindre hus, hvarjemte drabanter och andra svenska krigare voro inhysta i en mängd hyddor. Längre bort bodde polackar, walacker och zaporoger. Det hela, med ordentliga gator, utgjorde en liten stad och kallades också Carlopolis (Carls stad). Det inre af denna stad blef nu förskansadt medelst hopsamlade vagnar, kärror, tunnor, bänkar, sängar m. m., hvilkas mellanrum fyldes med hästspillning. Sjelfva kungshuset spärrades med pålverk, och inom de uppförda förskansningarna samlade konungen sina svenskar, för att visa det vara hans fulla allvar att försvara sig, om han blefve anfallen.

Han ville emellertid äfven visa, att han icke hyste någon fruktan för paschans hotelser, och red derföre den 4 Januari in i Bender, der han uppehöll sig en god stund, utan att något försök gjordes att beröfva honom friheten. Paschan åtnöjde sig att förbjuda folket i trakten all tillförsel till konungens läger, samt bad dessutom Fabricius och engelska sändebudet Jefferies ännu en gång söka öfvertala konungen

att gifva efter, hvilket de visserligen försökte, men utan framgång. De meddelade utgången af sitt försök åt khanen och paschan, hvilka visade sig både harmsne och förlägne. Den 7 Januari gjorde dock Fabrircius ännu ett försök att bringa konungen på andra tankar. Han fann honom sysselsatt med sina nya förskansningar och bad honom på det bevekligaste »för sin kungliga värdighets skull icke drifva saken till någon obehaglig ytterlighet»; men konungen svarade: »Sultanens befallning att bruka våld är antingen diktad eller medelst osanningar framkallad, och i senare fallet skall jag nog skaffa ändring deri.» Fabricius kom då öfverens med Müllern om att man hos konungen skulle anmäla, det turkarne sjelfve anhöllo om en förlikning, hvarigenom man hoppades lättare förmå honom till en underhandling. Tatar-khan och paschan gingo gerna in på försöket och lofvade skicka två ombud, hvilket Müllern meddelade konungen, som då äfven tillät, att underhandlingar finge öppnas den 9 Januari mellan de turkiska ombuden å ena samt Müllern och Grothusen å andra sidan. Äfven dessa underhandlingar ledde dock ej till någon påföljd, ty konungen stod fast vid sin förklaring, att han ej kunde resa förr, än han fått mera penningar antingen från sultan eller Sverige. Slutet blef, att khanen och paschan sände hvar sitt ilbud till sultan, med underrättelse om konungens motsträfvighet och med förfrågan om de skulle tvinga honom till afresa, äfven med fara för hans lif. Konungen skref likaledes till sultan, och i afvaktan af svaret å dessa skrifvelser hvilade underhandlingarna ända till mot slutet af Januari.

Paschan och tatar-khan hade hoppats att under tiden kunna böja konungens envishet genom att uthungra honom och hans folk medelst förbudet å all tillförsel till svenska lägret; men genom betalning högt öfver värdet och genom vängåfvor åt janitschar-vakten kom snart en smyghandel i gång. När någon fora med lifsmedel nalkades, underrättade janitscharerne i hemlighet konungens folk derom. Då utryckte 40 eller 50 beväpnade svenskar, janitscharerne låtsade göra motstånd, men veko undan, så snart svenskarne lyfte gevären eller pistolerna, och på detta sätt försågs i en hast svenska lägret med lifsmedel för flera veckor.

När ilbuden från Bender anländt till sultan, höll denne åter en stor rådsförsamling, hvarvid det förra beslutet stadfästades, att khanen och paschan skulle med våld bortföra svenske konungen, så framt denne ej ville resa med godo; att, om han blefve tagen till fånga, skulle han föras till Salonichi eller någon annan stad, hvarom sultan skulle lemna föreskrift, samt att, i händelse han under striden förlorade lifvet, sådant icke skulle läggas någon muselman till last, utan anses såsom straff för hans motstånd och otacksamhet.

Med detta budskap återsändes khanens och paschans ilbud, och tillika skickades ett särskildt sändebud, med egenhändigt bref från sultan till konungen, som deri uppmanades att genast efter brefvets ankomst resa hem till Sverige igen, på sätt khanen och paschan föreskrefvo. »I annan händelse skulle han utsätta sig för mycket obehag.»

Buden till khanen och paschan anlände den 29 Januari på aftonen och sändebudet till konungen den 31 Januari på morgonen. Fabricius gjorde nu nya försök att förmå konungen till eftergift, men fann honom lika obeveklig, då Fabricuis slutligen utbrast: »Nå väl, efter ers maj:t icke vill rätta sig efter hvad gudsfruktan, sundt förnuft och egen ära fordra, så har jag här ingenting mer att göra, utan rider min väg». Carl svarade helt mildt: »Käre Fabricius, nu är det icke tid att förargas eller träta på hvarandra», hvarefter Fabricius bad om ursäkt för sina häftiga ord, då konungen vänligt räckte honom handen, sägande sig vara öfvertygad om hans välmening, men sitt beslut kunde han icke ändra.

Janitscharerne, som alltid hyst en synnerlig vördnad för hjeltekonungen och äfven under hans vistande i Bender sett så många prof af hans stolta, oförfärade sinne, likasom de äfven rönt ganska många bevis på hans frikostighet, sände till lägret några ombud, som lofvade, att, i fall konungen ville anförtro sig åt dem, skulle intet ondt honom vederfaras. Detta ville de bekräfta genom ordentligt undertecknade försäkringar och till yttermera säkerhet utlemna khanens båda söner såsom gisslan. Förslaget tillstäldes sekreteraren Gustaf Celsing, hvilken vid dess framlemnande till konungen anmärkte att saken väl förtjente tagas i öfvervägande. Konungen svarade tvärt: »Resonnera icke!» och svängde derpå hästen om, vändande Celsing ryggen; men han ångrade sig genast, red åter till Celsing och sade vänligt: »Ni får icke vänja er vid att resonnera öfver det, som eder uppdrages, utan helt enkelt verkställa det. Gå nu tillbaka till janitscharerne och säg att jag tackar dem för deras välvilja, men kan icke i densamma finna den säkerhet jag åstundar.»

Wisniowiecki, Potocki och åtskillige andre polacker af högre stånd, som dittills stannat hos konung Carl, gjorde honom nu de bevekligaste föreställningar att vika för nödvändigheten, och då de ej lyckades öfvertala honom, redo de öfver till turkiska lägret. Äfven flere af konungens högre embetsmän, så väl som de hos honom varande prester, besvuro honom att icke utsätta sig sjelf och dem, som troget följt honom, för turkisk och tatarisk fångenskap. Han svarade dem: »Jag vet väl hvad jag gör. Här finnes ingen annan utväg, ty vi äro förrådde. Det bästa är att försvara sig som tappert folk. Men, tron mig, det är icke farligt. Deras skjutande har ingenting att betyda. De vilja blott genom skrämsel få oss i sitt våld; men dertill måste de dundra på än kraftigare, och det skall ändå icke lyckas dem.» Enligt en uppgift skall också konungen nu hafva framvisat de bref, som intygade khanens förrädiska stämplingar, efter hvilka brefs läsning alla skola funnit ingen annan utväg återstå än att fäkta in i döden.

Konungen hade emellertid fortsatt sina försvarsanstalter, och då de svenske soldaterne icke voro tillräckliga att besätta de särskilda punkterna, befalte konungen, att allt hans folk, af hvad stånd eller ålder

som helst, skulle deltaga i försvaret, en hvar på sin anvista plats. Så skulle kanslihuset försvaras af hofkanslern Müllern med skrifvare och vaktmästare, kungshuset af hofmarskalken Düben, med kammartjenare, kockar och kockspojkar, statssekreteraren Feifs hus af denne, med underlydande, hvilka nyskapade krigare fingo gevär åt sig utdelade och öfvades i deras handterande. Carl XII var likväl sjelf alltför erfaren krigare, för att icke veta att på sådana försvarare föga var att lita, om det komme till en strid på allvar. Också tyckes allt antyda, att han, såsom ock synes af hans nyss anförda yttrande, var öfvertygad, att det endast skulle blifva en strid för syns skull och att man aldrig skulle skrida till verkliga våldsamheter. För sådan händelse ansågs dock konungahuset med sina tjocka stenmurar kunna göra starkaste motståndet. Några af dess fönster fyldes till manshöjd med jord och sand, och andra stängdes medelst pålverk. Till dess vind flyttades konungens alla dyrbaraste tillhörigheter, och det försågs för öfrigt rikeligen med krut, kulor och lifsmedel. De svenskar, konungen hade qvar, utgjorde ett antal af omkring 500.

Turkar och tatarer, som skulle deltaga i anfallet, uppgingo, enligt lägsta uppgiften, till 12,000 man, med 12 kanoner och 2 mörsare. De framtågade nu, under sitt vanliga fältrop: »Allah, Allah», hvarefter de uppstäldes rundt omkring svenska lägret, och paschan gaf tillkänna, att, om man kunde taga konungen lefvande, skulle en hvar, som dertill bidragit, erhålla 8 dukater. När turkiska fältmusiken från alla håll uppstämdes, befalte konungen sina trumpetare svara från kungshusets läktare. Nu började de turkiska kanonerna spela, men de flesta kulorna gingo för högt; troligen voro kanonerna med flit så riktade. Dock blef en af de svenska trumpetarne skjuten.

När det emellertid visade sig, att turkarnes kanoner icke förmådde bringa konungen till eftergift, befaltes stormning, och janitscharerne skulle gå i spetsen, men de vägrade. »Nej, nej», ropade de, »vi angripa icke den svenske Carl. Sultanens befallning derom är uppdiktad.» De hotade att skjuta paschan, om denne ville tvinga dem till stormning, samt drogo sig tillbaka till de andra trupperna. Khanen förebrådde paschan, att han alltid varit svag för svenskarne, och sade sig skola ensam med sina tatarer taga reda på svenske konungen, om paschan ej kunde göra sig åtlydd. Denne bad honom vänta till morgondagen, då janitscharerne nog skulle få annat sinne. Han lät dem nu sjelfve öfvertyga sig om, att sultans bref var äkta och ej understucket, samt förestälde orimligheten af konungens motstånd, rättvisan af sultans befallning och brottsligheten af deras egen olydnad. Dock medgaf han att de ännu skulle få göra ett försök hos konungen och lofva att föra honom hvart han önskade, antingen till Sverige eller till sultan, att hos honom bevaka sin rätt.

Den 1 Februari på morgonen kommo ock några ombud från janitscharerne till svenska lägret. De vände sig till Müllern och Grothusen, förklarande, att om konungen öfverlemnade sig till dem, skulle

de föra honom hvart han önskade och hellre låta hugga sig i stycken än tillåta, att man krökte ett hår på hans hufvud; men konungen vägrade dem företräde och gaf dem till svar, att han icke ville mottaga deras anbud, ty, »på sådant sätt skulle han locka dem till olydnad mot deras öfverhet». De återvände missnöjde, mumlande: »Det jernhufvudet! Det jernhufvudet!» De berättade för sina kamrater utgången af sin beskickning, och desse förklarade sig villige att efterkomma paschans alla befallningar.

En stund härefter tågade janitscharerne ut från Bender, förenade sig med tatarerne samt omringade svenska lägret, hvarjemte kanonerna uppställdes mycket närmare kungshuset än föregående dagen. Innan anfallet begynte, infann sig Potocki hos konungen, för att göra ett sista försök att förmå honom till eftergifvenhet, men förgäfves. Sedan han aflägsnat sig, samlades de fleste qvarvarande svenskarne i kungshusets sal till gudstjenst, ty det var en söndag; men midt under gudstjensten hördes turkarnes stridsrop och kanonernas dunder. Svenskarne skyndade då ut till sina förskansningar, men blott få af dem gjorde något motstånd, emedan alla insett det vara utan allt ändamål. Inom en halftimme hade turkarne och tartarerne öfverstigit de föga starka förskansningarna och tillfångatagit alla svenskarne, med undantag af 50 eller 60 man. Äfven flere af det högre befälet, som vid många tillfällen gifvit så öfvertygande bevis på personligt mod, att någon brist derå ej kan vid detta ifrågasättas, gåfvo sig nu utan motstånd tillfånga, så väl som Müllern, Feif och de öfriga civile.

Konungen hade derefter endast Hård, några lifdrabanter och ungefär 20 man af hof- och stallbetjeningen omkring sig, då han sökte genom fiendehoparne tränga fram till kungshuset. Fienderna omringade honom på en värjlängds afstånd och ville hindra honom att komma fram, men med värjan i handen röjde han sig väg och lyckades slutligen uppnå kungshuset oskadd, ty de angripande ville taga honom lefvande och riktade derföre mot honom hvarken hugg eller skott. Dock, när han nu steg af hästen, fattade en janitschar i en af hans stora handskkragar och sökte taga honom. För att befria sig ryckte konungen så häftigt till, att kragen slets af och konungen föll baklänges till marken. Janitscharerne rusade fram, men drabanterne Axel Roos och Olof Åberg kastade sig emellan för att skydda konungen, andra svenskar skyndade till, drefvo undan de närmaste fienderna samt hjelpte konungen åter upp, och Hård sökte föra honom in i kungshuset. Då aflossade en sårad janitschar i förargelsen sin pistol så nära konungen, att ögonbrynen sveddes och spetsen af örat lindrigt sårades, samt Hårds ena arm krossades, så att han föll och blef tillfångatagen. Konungen kom upp på förstugutrappan och mottogs der af Axel Roos, som ville föra honom in i huset, men han ville nödvändigt stanna utanför och tycktes färdig att inlåta sig i en ny strid med turkarne, då Roos med två andras tillhjelp förde honom in i kungshuset.

Detta var likväl redan fullt af fiender, som genast vid infallet i

lägret skyndat dit, för att uppsöka det rikaste bytet. Några af dess försvarare hade genast gifvit sig, och janitscharerne hade sprungit in genom fönstren och spridt sig i de särskilda rummen för att plundra. Endast i Dübens rum voro ännu ett par och tjugu svenskar samlade, och det var dessa, som till sig insläppt konungen. Jemte det folk, han medfört, utgjorde antalet 42, hvaribland 6 officerare, 6 hof- och stallbetjenter samt 30 soldater. Klockan var nu ungefär ett på dagen. Konungen uppmanade den lilla skaran att kämpa tappert i den blifvande striden, hvarefter han lät öppna dörren till närmaste sal och rusade ditin i spetsen för sina svenskar. Rummet var fullt med turkar och tatarer, men svenskarne trängde så häftigt på och höggo så modigt omkring sig, att inom kort fienden dels fallit, dels voro jagade ut genom fönstren.

Rummet der bredvid var stora salen, der öfver 200 janitscharer voro sysselsatta med plundringen af konungens bordsilfver. Konungen lät öppna dörren äfven till detta rum och störtade ditin; men här vek fienden ej så snart undan. Man lossade en mängd skott, så att rummet fyldes med krutrök, och under striden blef konungen skild från sitt folk. Tre janitscharer sökte taga honom till fånga, men han nedstack två af dem; den tredje riktade då ett hugg mot konungens hufvud, men det hejdades af hans tjocka pelsmössa, och då janitscharen måttade ett nytt hugg, afvärjde konungen det med venstra handen, hvarvid han fick ett sår mellan tummen och pekfingret. I detsamma rusade en annan janitschar honom in på lifvet och klämde honom mot väggen, ropande på sina kamrater att skynda till hjelp; men då konungen såg Axel Sparres kock stå ett stycke derifrån med en pistol i handen, gaf han honom ett tecken, hvarpå kocken sprang fram och nedsköt den janitschar, som höll konungen mot väggen. Sjelf nedhögg konungen den andre, kom så till sitt folk igen och lyckades slutligen jaga alla fienderna ur salen.

Sedan detta var gjordt, skyndade konungen till sin egen kammare, hvilken fienden redan plundrat och lemnat, utom en janitschar, som vid konungens ankomst gömde sig under sängen. Han blef framdragen och bad om nåd, och konungen skänkte honom lifvet, mot edligt löfte att för paschan och khanen berätta hvad han sett, hvarefter konungen sjelf hjelpte honom ut genom fönstret.

Kungshuset var nu utrymdt af fienden, men af svenskarne återstodo endast 32 man, hvilka konungen fördelade så, att 5 eller 6 skulle stå vid hvarje fönster, med laddade gevär, för att hindra fienden att åter intränga. Några svenskar, som från den af tatarerna angripua kanslibyggnaden framträngt till kungshuset, blefvo ock genom fönstren insläppta. Sedermera fortgick striden, men blott med skjutande på afstånd, utan att turkarnes kulor gjorde någon synnerlig skada. Då det nu tydligt visade sig, att ingenting kunde böja konungens envishet, gåfvo khanen och paschan mot klockan 5 på aftonen befallning att antända huset. Tatarerne fästade derföre luntor och i tjära doppade

blånor vid sina pilar samt sköto dessa mot taket, som var af spån och snart fattade eld. Mot byggnadens ena sida fördes ock af turkarne en mängd höbundtar, ved och andra bränbara ämnen, hvilka antändes, så att lågan slog upp mot takstolarna. Snart var hela taket i brand, och svenskarne sökte förgäfves hejda den mer och mer kring sig gripande elden. Äfven mellantaket fattade eld och nedföll, så att man måste lemna det ena rummet efter det andra och slutligen återstod endast konungens sängkammare. Turkarne sköto på en hvar som visade sig i fönstret, men då stälde konungen sig sjelf der såsom skottmål. När Roos såg detta, stälde han sig framför konungen, sägande: »Det är bättre, att kulorna träffa mig än ers maj:ts höga person». En kula träffade honom ock i detsamma, men stannade i mössans tjocka ullstoppning. Roos föll, ett ögonblick afsvimmad, i konungens armar; men nu trängde elden fram till sängkammaren, och sedan Roos återfått sansningen, ropade han: »Det är mera passande för tappert folk att dö med vapen i hand och mot fienden än att brinna upp. Härifrån till kansliet är ej mer än 50 steg, och dit skola vi nog bana oss väg.» — »Det är rätt sagdt», inföll konungen. Derpå uppbröts dörren och alla svenskarne, med konungen åter i spetsen, rusade ut; men i detsamma snafvade konungen, som kommit något före de andra, och föll. Genast kastade sig en mängd janitscharer öfver honom, vredo värjan ur hans hand och togo honom, hvarvid flere sleto bitar ur hans kläder, för att kunna visa sin andel i bragden och sin rätt till den utlofvade belöningen. Så snart han var tagen, förhöll han sig helt stilla och yttrade sin glädje öfver att hafva fallit i händerna på turkar och ej på tatarer. Då de öfrige svenskarne sågo konungen tagen, gåfvo de sig alla och striden upphörde. Klockan var nu 7 på qvällen.

Under striden hade 15 svenskar samt något öfver 200 turkar och tatarer fallit. Att under en åtta timmars strid af 500 man mot minst 12,000 icke flere stupat af de förra, visar bäst huru skonsamt fienden i det hela gick till väga, ehuru man tillika icke får glömma, att den egentliga striden föreföll i kungshuset, ty derförinnan hade redan de fleste svenskarne gifvit sig, utan att inlåta sig i en strid, hvars ändamålslöshet de alltför väl insågo. Turkarnes skonsamhet mot konungens egen person var dock ögonskenlig, ty så, som han ständigt blottstälde sig under striden, hade det varit ganska lätt att döda honom, om icke turkarne, dels för att vinna den utlofvade belöningen, dels bäfvande tillbaka för tanken att beröfva denne krigarekonung lifvet, inskränkt sina bemödanden till att söka taga honom lefvande. [1])

Så slutade den beryktade *kalabaliken vid Bender*, ett så egendomligt bidrag till Carl XII:s karakteristik, att det är svårt att säga, om den gjort honom mera berömd eller klandrad — det senare naturligtvis af alla, hos hvilka förståndet, det förra af dem, hos hvilka inbillningskraften fått intaga främsta rummet vid pröfningen. Att denna kalabalik i sig sjelf var ett vanvettigt företag, torde väl svårligen kunna

[1]) Jfr *Fryxell*, Berättelser. XXIII: 66—120.

förnekas, men för att rättvist bedöma den, måste man ej glömma under hvilka förhållanden den egde rum. Carl XII visste eller trodde sig åtminstone med visshet veta, att tatar-khan och paschan i Bender skulle förråda honom åt August eller czaren, i fall han under deras beskydd företog hemresan. Enda sättet för honom att undgå detta förräderi var således att vägra resans företagande. Att underrätta sultan om det upptäckta förräderiet hade varit ännu äfventyrligare än att under hvilka förevändningar som helst motsätta sig den fordrade afresan, ty man kunde, såsom här ofvan är anmärkt, taga för gifvet, att hvarje konungens försök att meddela sig med sultan skulle noga bevakas af khanen och paschan, i hvilkas händer således konungens budskap efter all sannolikhet skulle komma. Hade han, för att bestyrka sin anklagelse, tillsändt sultan bevisen derför, så hade dessa fallit i de anklagades händer och med detsamma varit tillintetgjorda. Hade han åtnöjt sig att anmäla förhållandet och erbjudit sig att sedermera derför framlägga bevisen, så kunde han väl misstänka, att khanen och paschan skulle, för att undanrödja dessa bevis, låta det komma till en strid på allvar, hvilken i sådant fall sannolikare skulle slutat med konungens död än med hans fångenskap, hvaremot, om han för sig behöll hemligheten af den gjorda upptäckten, han hade flera anledningar för antagandet att det skulle stanna vid blotta hotelser. Hans yttranden vid åtskilliga tillfällen under förberedelserna till kalabaliken vittna ock om hans öfvertygelse, att alltsammans var blotta skrämskott och att hvarken paschan och khanen af sultan fått bestämd befallning att bruka våld, eller, äfven om så vore fallet, janitscharerne, hvilkas tillgifvenhet och beundran för sin person han väl kände, skulle kunna förmås dertill. I denna öfvertygelse stärktes han ytterligare af deras underhandlingar äfven sedan anfallet mot svenska lägret var beslutadt och redan begynt. Att han under sådana förhållanden lät det komma till en strid, som skulle leda till hans fångenskap hos sultan, den han vida föredrog framför en sådan hos August eller czaren, kan man väl svårligen förtänka honom; men hvad man med skäl kan lägga honom till last är, att han fortsatte striden, äfven sedan han blifvit öfvertygad att den fördes på fullt allvar. Sådant kan icke gerna tillskrifvas annat än hans oböjliga stolthet och ett slags stridsrus, hvaraf han hänfördes, sedan striden begynt — det enda rus, hvartill han någonsin gjorde sig skyldig. Det försvann ock, så snart han var tagen, och han visade sig derefter lugn, till och med glad.

Genast efter sitt tillfångatagande fördes konungen till paschans tält och gaf vid ankomsten dit de honom åtföljande janitscharerne en handfull dukater i drickspenningar. Paschan mottog honom vördnadsfullt, yttrade sin glädje öfver, att konungen kommit med lifvet från striden, samt bad honom ursäkta de ytterliga medel man varit tvungen tillgripa. Konungen åter bad paschan ursäkta, att svenskarne icke försvarat sig bättre. Att han sjelf tagit ganska verksam del i striden, derom bar hans yttre ojäfaktigt vittne. Kläderna voro blodiga och sönder-

slitna, venstra handen sårad, näsan och ena örat skrubbade, ögonbrynen svedda och hela ansigtet så svärtadt af dam, rök och krut, att det knappt kunde igenkännas; men under hela samtalet syntes han så lugn och kall, som om ingenting passerat. Han fäste på paschan så stolta blickar, att denne förlägen nedslog ögonen, och hela hans hållning röjde snarare en segrare än en fånge.

Då det nu led mot natten, lät paschan framleda en präktigt sadlad häst samt bad konungen sitta upp derpå och följa med in i staden, der rum var honom anvisadt i paschans boning. Der lade sig konungen i kläderna på en soffa och sof godt ända till klockan 3 på morgonen. Under natten hade paschan låtit friköpa Grothusen och majoren Bengt Ribbing, hvilka infunno sig hos konungen tidigt på morgonen. Kort efteråt instälde sig äfven Fabricius, hvilken fann konungens yttre ännu sådant som nyss är beskrifvet, »men tillika såg han så förnöjd ut, som om han haft alla turkar och tatarer i sitt våld», skref Fabricius kort efteråt. Konungen berättade med liflighet huru allt tillgått, men förteg, såsom vanligt, hvad han sjelf gjort. Fabricius omtalade, huru öfverallt sades, att konungen med egen hand nedgjort 15 janitscharer, men han påminte sig icke mer än en enda, som trängt honom mot en mur och hvilken han nedstuckit, samt två, hvilka han funnit i sin sängkammare och hvilka han trodde vara döda. Han uppdrog nu åt Fabricius att söka utlösa de tagna fångarne, hvilket äfven skedde med flera deribland, och i allmänhet blefvo fångarne bättre behandlade än man kunnat vänta. Det bestämdes att alla skulle stanna i eller vid Bender, och till deras anförare utsåg konungen generalmajoren Axel Sparre. Paschan lofvade å sultans vägnar att underhålla dem allesamman, och både han, tatar-khan och Fabricius gjorde sitt bästa att utlösa alla som ännu vore fångne.

Sjette dagen efter kalabaliken bestämdes för konungens afresa från Bender, utan att han sjelf eller någon af hans omgifning visste hvart han skulle föras. Före afresan skickade han sin trogne drabant Axel Roos till general Meijerfelt i Stralsund med underrättelse om de inträffade tilldragelserna[1]). För att undvika nyfikna blickar, då han skulle såsom fånge föras genom landet, gjorde konungen sig sjuk och lät sig bäras på en madrass ned i vagnen. När han lemnade den, för att äta eller sofva, bars han af svenske officerare, hvarvid han med en liten kudde dolde ansigtet. På detta sätt anlände han den 9 April till Timurtasch, ett lustslott i närheten af staden Demotika, ungefär fyra svenska mil söder om Adrianopel. Det var ett ståtligt och väl inredt slott, hvari konungen och hans omgifning hade godt utrymme. Der fans ock en vacker trädgård, rikt försedd med vattenkonster och andra prydnader; men hela den omgifvande trakten var sumpig och osund, så att flera bland svenskarne insjuknade.

Från och med sin afresa från Bender den 6 Februari 1713 till och med juldagen samma år låg konungen till sängs såsom sjuk. I

[1]) Det är denna resa som legat till grund för Tegnérs bekanta dikt »Axel».

början var detta endast en förevändning, först för att undgå nyfikna blickar under resan, sedermera för att ej behöfva göra ett besök hos storvisirn som infunnit sig i grannskapet och fordrade ett sådant besök, hvilket åter konungen fann under sin värdighet. Troligen var äfven hans kassas klena tillstånd en anledning till hans sängliggande, emedan han ej efter kalabaliken kunde föra sådan stat, som han ansåg med sin värdighet förenlig. Längre fram synes sjukdomen varit verklig, möjligen ådragen just genom stillaliggandet, som för honom var både ovant och ohelsosamt, emedan hans kroppskonstitution fordrade stark rörelse, hvilken han ock förut alltid beredt sig. Huru än härmed må hafva förhållit sig, så utgör dock denna senare del af Carl XII:s vistande i Turkiet den minst förklarliga deraf och kan svårligen nöjaktigt försvaras.

Under de första månaderna kunde han likväl äfven nu hafva någon anledning till sin fördröjda hemresa i den omkastning till hans fördel, som åter inträffat hos turkiska regeringen. Ibland de talrikare samhällsklasserna i Konstantinopel hade mycket missnöje uppstått öfver det våld, som blifvit tillfogadt »det nordiska lejonet». Detta missnöje yttrade sig så allmänt och så häftigt, att visiren tillrådde de herrars afsättande, som bidragit till kalabaliken. Sultan, som alltid hyst en viss benägenhet för sin kunglige gäst och nu skall blifvit upplyst om tatarkhans och paschans förrädiska planer, samtyckte, och så skickades tatar-khan Dewlat-Geray i landsflykt till Rhodus samt fick sin bror Kaplan till efterträdare, och paschan i Bender blef likaledes förvist. Men det dröjde icke länge förr än samma öde äfven träffade sjelfva storvisiren Sulejman, hvilken den 4 April afsattes och efterträddes af kapudanpascha *Ibrahim*, som visat sig svenske konungen tillgifven.

Den nye storvisiren, som förut varit röfvare, så roddare, och slutligen stigit till kapudan-pascha eller öfverbefälhafvare öfver turkiska flottan, var rå, okunnig och våldsam, men tillika ganska slug och driftig samt hade för sin sista upphöjelse att tacka det parti, som förklarat sig för kriget mot Ryssland och såmedelst befordrade Carl XII:s planer. Man talade också nu om stora rustningar både mot Ryssland och Polen. Konung Carl skulle sjelf följa de turkiska trupperne upp till Donau och der få 40,000 man att föra mot sina fiender. Underrättelsen om den seger, Stenbock vid Gadebusch vunnit öfver sachsare och danskar, hade mycket befordrat denna mot konungen gynsamma sinnesstämning, och i April 1713 infann sig storvisiren i närheten af Timurtasch för att i egen person öfverlägga med honom om sättet att befordra hans hemresa och återgifva Stanislaus den polska tronen; men Carl kunde omöjligen förmås att göra honom ett besök, hvilket han ansåg under sin värdighet såsom konung, utan skylde på sin sjukdom, och storvisirèn kunde ej heller förmås infinna sig hos konungen. Slutligen aflägsnade han sig i vredesmod, men blef kort derefter störtad och fick till efterträdare sultans måg Ali. Denne visade sig likväl icke heller den svenske konungen bevågen, och då un-

derrättelse kom, att Stenbock och hans här, den enda, hvilken konungen hade att stödja sig på, blifvit tillfångatagen; att nästan alla Sveriges besittningar å andra sidan Östersjön gått förlorade, samt att kejsaren ingått fred med Frankrike och derefter kunde få fria händer mot sina arffiender turkarne — så inträffade en ny omkastning i turkiska regeringens förhållande till Carl XII, likasom till Ryssland.

Den 3 Juli 1713 blef den senaste freden mellan sultan och czaren å nyo stadfästad, utan några vilkor till konung Carls fördel, och man visade allt mera öppet huru föga afseende man numera fästade vid honom. Hans sändebud i Konstantinopel, Funck och Poniatowski, befaltes att till honom återvända; hans dagliga underhåll nedsattes till 85 rdr och man lemnade honom full frihet att stanna eller resa, i senare fallet hvilken väg han sjelf valde, men med antydan, att han nu ej mera kunde räkna på någon turkisk skyddsvakt, utan sjelf egde vaka öfver sin säkerhet.

När sultan, som hela sommaren vistats i Adrianopel, längre fram på hösten reste till Konstantinopel, gaf han tillkänna sin önskan, att konungen måtte flytta från Timurtasch till Demotika, hvilket ock skedde den 3 November. Juldagen lemnade konungen sitt sjukläger och nyårsdagen 1714 syntes han åter till häst för första gången efter kalabaliken. Derefter återtog han sina vanliga för- och eftermiddagsridter samt i allmänhet samma lefnadssätt som vid Bender; men den ståt, han under sista tiden af sitt vistande der utvecklat, måste han nu frånträda, ty hans penningeställning blef alltmera bekymmersam. Hans vexlar på Sverige blefvo alltmera sällan inlösta, emedan nöden der blifvit allt större. Lån på andra håll blefvo ock allt svårare att erhålla, och slutligen föllo både konungen och hans omgifning mer och mer i händerna på obarmhertiga ockrare, som mot en skuldsedel på 100 lemnade 20, någon gång ännu mindre. Dessa skuldsedlars antal uppgingo slutligen till 415.

Konung Carls vistande i Turkiet var nu för honom högst obehagligt, och man kan svårligen förklara hvarföre han ändock envisades att der stanna, oaktadt alla föreställningar om nödvändigheten att snart återvända till Sverige, som derifrån gjordes honom. Tanken att dit återvända såsom besegrad och utan att genom sin långa frånvaro hafva uträttat något till sitt lands fördel synes varit honom så motbjudande, att han, långt efter det alla andra förlorat all förhoppning om att någonting kunde vinnas genom ett längre qvardröjande, ännu hoppades på en omkastning inom turkiska regeringen till hans fördel. Först sedan han i Mars 1714 genom den från svenska rådet till honom afsände generalmajoren Hans Henrik von Liewen erhöll närmare underrättelse om den ganska betänkliga vändning, förhållandena der tagit och som till och med hotade honom med förlusten af Sveriges krona, började han göra mera allvar med sin afresa, för hvilken största hindret numera utgjordes af brist på penningar. I flera månader underhandlades med turkiska regeringen om ett lån, men sultan ville endast medgifva en skänk af högst 300 pungar (150,000 rdr), hvilken konun-

gen åter var för stolt att mottaga, och det enda, som kunde sammanskrapas, var ett lån å 20,000 rdr, som med mycken svårighet anskaffades af franske ministern i Konstantinopel, samt ett å 60,000 rdr, som lemnades af en engelsk köpman, mot pant af två fögderier i Bremen.

Nu ändtligen, den 20 September 1714, anträddes den så länge uppskjutna hemresan och konung Carl lemnade Turkiet, der han tillbragt fem år under än väckta, än åter gäckade förhoppningar, hvilka under de första åren, med de utsigter de erbjödo honom att med turkiska härar kunna skada Ryssland långt mer än med sina egna, äfven om han sjelf förde dem i striden, väl kunde utgöra giltig anledning till hans qvardröjande. Senare åter och särdeles efter kalabaliken kan detta qvardröjande svårligen försvaras, och att det långa vistandet i Turkiet var högst olyckligt för hans rike, skall det följande visa.

Ryska kriget 1710—1714.

Vid 1710 års början voro, med undantag af Riga, Dünamünde, Pernau och Reval, hela Lifland och Estland redan i ryssarnes våld.

I *Lifland* var Riga belägradt af en 40,000 man stark här under fältmarskalken *Scheremetieff*, sedan vinterns inbrott 1709. Svenske generalguvernören i Lifland, generallöjtnanten *Nils Stromberg*, försvarade staden modigt och ihärdigt, men redan fram på vintern började förråden taga slut, hungersnöd uppstod och slutligen utbröt en svår farsot, så att öfver hundra personer dagligen afledo, och från alla håll kommo uppmaningar till Stromberg att uppgifva staden. Det oaktadt fortsatte han försvaret lika ihärdigt. I Februari 1710 sprang ett krutmagasin i luften, hvarvid 1,800 personer förlorade lifvet. I Mars upprättade ryssarne skansar gent emot Dünamünde, för att hindra tillförsel från sjösidan. I April infunno sig Mentschikoff och Scheremetieff med ytterligare förstärkning samt med stora förråd af lifsmedel och ammunition, hvarefter belägringen kunde bedrifvas kraftigare än förut. Inom staden växte nöden, farsoten och missnöjet för hvarje dag, och sedan Stromberg den 30 Juni afslagit en stormning, nödgades han den 1 Juli gifva sig. Af den 10,400 man starka besättningen återstodo endast omkring 3,000 friska och 2,229 sjuke; de öfriga hade stupat eller aflidit i farsoten. Af stadens innevånare skola 40,000 omkommit af pest och hungersnöd. Scheremetieff hade lofvat hela besättningen fritt aftåg, men på czarens befallning bröts detta löfte, och flera regementen, som blifvit utskrifna från Estland och Lifland, måste svärja czaren trohetsed. Äfven Stromberg och generalmajor Clodt qvarhöllos i rysk fångenskap.

Derefter belägrades Dünamünde, hvars kommendant, öfverste Carl Adam Stackelberg, måste dagtinga den 18 Juli, sedan större delen af besättningen aflidit genom pesten. Så föll Pernau den 27 Juli, och den 28 September gaf sig Reval, sedan besättningen blifvit genom pe-

sten så förminskad, att intet försvar var möjligt. Härmed voro Lifland och Estland fullständigt i ryssarnes våld.

I *Finland* hade Viborg i medlet af Mars blifvit anfallet af en 18,000 man stark rysk här under general *Peter Apraxin*. Besättningen utgjorde 4,000 man under öfverste *Magnus Stjernstråle*. I April anlände czar Peter sjelf med förstärkning, så att belägringshären nu uppgick till 23,000 man, med 80 kanoner och 26 mörsare. Från sjösidan inneslöts staden af en stor roddflotta under generalamiralen *Feodor Apraxin;* men den i Cronstadt varande ryska flottan, 8 linieskepp, 4 brigantiner och 2 galerer, blef af en svensk eskader om 7 skepp och 3 fregatter under vice amiralen Wattrangs befäl instängd i Cronstadt och derigenom förhindrad att deltaga i anfallet mot Viborg. Vid vårens början samlade generallöjtnant *Lybecker* den finska hären vid Kuopio emellan Kymmene elfs mynningar, men då han var för svag att undsätta den belägrade staden, måste Viborg slutligen uppgifvas, den 10 Juni, mot löfte om fritt aftåg åt besättningen, hvilket löfte dock äfven här bröts, ty utom 900 sjuke och sårade, som sändes till Helsingfors, fördes icke allenast kommendanten och besättningen, utan äfven de fleste invånarne i fångenskap till Ryssland, att förstärka Petersburgs befolkning, och den tappre kommendanten måste sedermera tillbringa elfva år såsom fånge i Ryssland. Staden, der fienden fick 8 mörsare, 140 kanoner och en mängd krigsförnödenheter af alla slag, försågs med rysk befolkning. Hela trakten kring Viborg härjades på det grymmaste af ryssarne och en mängd gräsligheter begingos mot den fredliga befolkningen.

Sedermera sändes ryske generalmajoren *Bruce* med 6,000 man mot Keksholm, der öfverstelöjtnant *Lüdinghjelm* var kommendant öfver den 400 man starka besättningen. Belägringen varade från den 7 Juli till den 9 September, då besättningen måste gifva sig, mot vilkor af fritt aftåg till Nyslott. I fästningen togos 231 kanoner, 40 mörsare och flera hundra tusen skålpund krut. Kort derefter togs af ryssarne äfven Willmanstrand.

Pesten härjade för öfrigt under senare delen af sommaren och långt fram på hösten så våldsamt i Finland, att något större antal trupper der ej kunde sammandragas, så att i Juli utgjorde Lybeckers hela styrka 2,000 ryttare, 600 dragoner och 1,200 man fotfolk. Senare på hösten fingo dessa trupper återgå till rotarne.

Sedan Riga, Pernau, Reval och Viborg under loppet af året 1710 blifvit eröfrade af ryssarne, fortsatte engelsmän och holländare sin handel på dessa orter, dertill på flera sätt uppmuntrade af czaren och till stor vinst för hans rike. Konung Carl ville derföre motarbeta denna rörelse, så mycket hellre som äfven krigsförnödenheter genom densamma tillfördes ryssarne. Han befalte, att dessa hamnar skulle förklaras för stängda, och förbjöd icke blott fiendtliga, utan äfven neutrala makter att på dem drifva någon handel. När England och Holland icke underkastade sig detta förbud, befalte han, att svenska krigs-

skepp skulle uppbringa alla fartyg, som seglade till nämnda orter. Sjömakterna klagade, men konungen påstod att, om de uppfylt sina förbindelser såsom löftesmän för de af Sverige ingångna freder, så skulle czaren aldrig kunnat intaga dessa hamnar, samt påminte dem tillika om de kaperier, hvarmed de skadat Sverige och oroat dess handel under Carl XI:s regering. När de icke desto mindre fortsatte denna handel, lät han utfärda kaparebref mot alla handelsfartyg, som seglade till dessa hamnar, likasom till de danska, då Sverige nu äfven fått krig med Danmark. Saken tog genast god fart och kaperierna drefvos med mycken fördel för svenskarne, men sjömakterna retades härigenom till fiendskap mot Sverige, och nästan all handel på de nordiska farvattnen upphörde slutligen.

I *Finland* hade general *Nieroth*, den tappre segraren vid Warschau 1705, i början af året 1711 öfvertagit befälet efter den föga ansedde Lybecker. Han utvecklade äfven nu mycken kraft och uträttade icke så litet för ordnande af de finska försvarskrafterna. I Februari och Mars verkstälde öfverste *Armfelt*, som förde befälet öfver 1,500 man finska trupper vid Nyslott, flera lyckade öfverfall mot ryska trupper å vägen mellan denna fästning och Viborg. Sedan han i April fått förstärkning af 2,000 man, framryckte han närmare Viborg samt oroade förbindelserna mellan denna stad och Petersburg. På hösten drog Nieroth mot Viborg och inneslöt staden, medan 8 svenska krigsskepp bevakade inloppet från Finska viken. Då likväl på senhösten lifsmedel började tryta för finska hären, och vice amiralen *Olof Wernfelt*, som ända dittills med en afdelning af svenska flottan blokerat så väl den ryska vid Cronstadt som inloppet till Viborg, i slutet af November nödgades segla hem före isläggningen, måste Nieroth upphäfva belägringen och lät trupperna återvända till rotarne. Endast Armfelt, nu befordrad till generalmajor, höll sin styrka samlad vid Nyslott, för att afhålla ryska ströfpartier.

I allmänhet voro, under året 1711, krigshändelserna i dessa trakter af föga betydenhet, emedan ryska hufvudstyrkan var upptagen af det stora rysk-turkiska kriget.

I Januari 1712 afled Nieroth, och *Lybecker* fick åter öfverbefälet öfver finska hären. Då under vintern underrättelse inlopp, att en rysk här samlades vid Viborg, sammandrog Lybecker vid vårens inbrott finska hären i en stark och väl befästad ställning vid Högfors, bakom Kymmene-elfs östra mynning. Han hade nu omkring 9,000 man under sitt befäl, men då i slutet af Maj ryssarne närmade sig, 20,000 man starka, drog sig Lybecker, som alltid var färdig till återtåg, från sin fasta ställning och intog en ny vid Herfvenkoski nära det ställe, der elfven grenar sig. Dit kom ryska hären i början af Juni och förskansade sig, likasom den finska, hvarefter båda härarne i tre månaders tid lågo gent emot hvarandra, på hvar sin sida om elfven, utan att andra krigsrörelser föreföllo än medelst några utsända ströfpartier. När slutligen, i början af September, Lybecker tyckte sig finna, att

ryssarne gjorde anstalter att öfvergå elfven, drog han sig ytterligare tillbaka och stälde sig i slagtordning på en slätt vid Elimä, för att våga en strid, i händelse fienden öfverginge floden; men ryssarne återvände i stället till Viborg, och längre fram på hösten fingo trupperna återgå till rotarne. Äfven detta år hade en svensk eskader hållit ryska flottan instängd vid Cronstadt.

Under året 1712 hade sålunda krigsrörelserna i Finland äfven varit af ringa betydenhet, ty likasom kriget mot turkarne under det föregående året dragit nästan alla ryska stridskrafter söderut, hade farhågan för krigets förnyande under året 1712 gjort det nödvändigt att der qvarhålla den ryska hufvudstyrkan, och Carl XII:s vistande i Turkiet under dessa år hade sålunda icke varit utan nytta åtminstone för Finland.

Under året 1713 antog kriget i Finland ett allvarsammare skaplynne. Ehuru en stor del af ryska hären äfven detta år var sysselsatt i Mecklenburg och Holstein, hade czaren efter kalabaliken i Bender blifvit öfvertygad, att han icke från Turkiet hade några krigsrörelser att befara och således icke åt detta håll behöfde använda någon större truppstyrka. Nu skulle derföre Finlands eröfring fortsättas. Då han emellertid insåg omöjligheten af att i det glest befolkade landet underhålla någon större här och ej heller ännu hade öfvervigten till sjös, lät han tidigt på våren, innan svenska flottan hann ankomma, inskeppa sin här på den talrika grundgående skärgårdsflottan, hvilken han de föregående åren låtit bygga och hvilken han nu lät genom de finska skärgårdarne smyga sig fram längs kusten, der denna flotta var oåtkomlig för svenskarnes större fartyg, men dock kunde erhålla ständig tillförsel af lifsmedel.

Lybecker hade fortfarande öfverbefälet i Finland. Många klagomål öfver honom hade inkommit till svenska rådet, och detta skref till konungen, att, om ock Lybecker vore oskyldig, torde det dock vara betänkligt att bibehålla en så allmänt hatad befälhafvare; men konungen, som börjat mer och mer misstro rådet i Stockholm, svarade, att man borde lemna Lybecker tillfälle att försvara sig, samt ökade till och med hans myndighet, i det han gaf honom rättighet att tillsätta officerare utan konungens stadfästelse. Tillika föreskref konungen att, emedan det nyutskrifna manskapet ännu ej var tillräckligt öfvadt, borde Lybecker undvika hvarje större strid och endast gå försvarsvis tillväga.

Redan i Mars hade Lybecker fått underrättelse om stora ryska rustningar i Viborg, hvarföre han sände generalmajor *Armfelt* med 1,500 man till Helsingfors, för att skydda de stora förråd, som der voro samlade för finska härens behof. Genast efter sin ankomst dit började ock Armfelt befästa så väl staden som inloppet till hamnen.

I början af Maj afgick czaren från Viborg med 12,000 man på en flotta af 93 galerer, 60 barkasser, 50 lådjor, en mörsare-galiot, 10 briggar och 2 skottpråmar. Den 8 Maj framkommo 5 af dessa galerer, jemte en mängd smärre fartyg, till inloppet vid Helsingfors och öppnade

en häftig eld mot dervarande förskansningar; men Armfelt mottog anfallet så kraftigt, att fienden snart måste draga sig tillbaka. Den 10 Maj kom czaren efter med hufvudstyrkan och tilltvingade sig genomfart vid ena inloppet, hvarefter ryska flottan lade sig i hamnen samt började häftigt bombardera och beskjuta staden. Då likväl ryssarnes alla landstigningsförsök blefvo afslagna, seglade czaren följande natt kring Helsinge udde och började den 11 Maj landsätta sina trupper vid Sandviken. Sålunda tagen i ryggen, kunde Armfelt ej längre försvara Helsingfors, utan uppbrände dervarande förråd, på det de ej måtte falla i ryssarnes händer, samt drog sig tillbaka till Borgå.

Dit ankom kort derefter äfven Lybecker med några regementen; men då ryska flottan den 20 Maj närmade sig och förberedde en landstigning, drog sig Lybecker längre in i landet till Koskis, som utsattes till samlingsplats för de särskilda finska regementena, efter hvilkas förening derstädes Lybecker i medlet af Juni hade samlad en styrka af något öfver 9,000 man, jemte 2,000 uppbådade bönder.

Under tiden hade ryssarne härjat hela Borgå härad, utan att sådant blifvit af Lybecker hindradt, och en rysk styrka af 8,000 man, till största delen rytteri, var nu i antågande för att förstärka den i Perno-bugten öster om Borgå liggande ryska hufvudstyrkan. Det hade nu varit ett godt tillfälle för Lybecker att kasta sig emellan de båda ryska hürarne och slå den svagare. Härtill uppmanades han ifrigt af Armfelt och det öfriga befälet, men Lybecker kunde ej förmås dertill, utan lät den ryska förstärkningen oantastadt förena sig med hufvudstyrkan. Det enda, hvartill hans underbefälhafvare kunde förmå honom, var att gå till Borgå, der han kunde spärra kustvägen samt underhålla förbindelsen med svenska eskadern, hvilken i början af Juli under vice amiralen *Erik Johan Lillies* befäl ankom till Finska viken. Genom den erhållna förstärkningen hade likväl ryska hären vuxit till 20,000 man, och man kunde taga för gifvet, att den ej skulle underlåta att oroa den svenska styrkan vid Borgå.

I början af Juli framryckte också ryska hären, åtföljd af skärgårdsflottan, från Perno mot Borgå, der en värfvad bataljon stod under major Gyllenströms befäl och bakom staden den finska hären. Då ryssarne inträngde i staden, hvarvid Gyllenström stupade, drog sig Lybecker utan strid längre uppåt landet, hvarigenom kustvägen blef öppen för den ryska hären, som nu, jemte skärgårdsflottan, gick till Helsingfors, der den började uppföra förskansningar och hvarifrån det kringliggande landet förhärjades.

Kort derefter lade sig svenska eskadern under Lillie utanför Helsingfors. Derifrån afsändes kommendören *Carl Raab* med 3 linieskepp, förande tillsammans 158 kanoner, ut på kryssning och för att gifva akt på ryska linieflottans rörelser. Den 10 Juli lade han sig för ankar vid Hogland, men blef tidigt följande morgon varse en rysk flotta af 3 linieskepp och 11 fregatter under vice amiralen Cruys. Raab satte genast till segel, för att undkomma denna så ojemförligt öfverlägsna

styrka, men höll sig dervid nära intill Pellingeskären för att ditlocka de mera djupgående ryska fartygen. Snart uppnåddes han af de främsta bland dessa, men försvarade sig modigt och kom lyckligen öfver grunden, under det att ryska amiralskeppet blef der qvarsittande och måste öfvergifvas samt två andra ryska skepp och en fregatt illa tilltygades af de svenska skeppens kanoner. Raab kom med sina skepp lyckligen till Helsingfors, men ryska flottan återvände, efter denna sin första strid i öppna sjön, till Cronstadt.

I början af Augusti utgick dock czaren åter med hela sin örlogsflotta, nu bestående af 11 linieskepp och 8 fregatter, och ankrade utanför Helsingfors, då svenska eskadern drog sig undan till Hangö-udd. Derefter uppbröt, sedan en mindre styrka blifvit qvarlemnad att försvara förskansningarna vid Helsingfors, större delen af ryska hären mot Åbo, der den intågade den 28 Augusti. Redan i Juni hade dock alla dervarande embetsverk blifvit flyttade till Stockholm och största delen af stadens invånare för öfrigt flytt åt åtskilliga håll, så att den var nästan folktom. Också stannade ryssarne icke länge der, utan när några svenska galerer i början af September nalkades staden och sköto signalskott, hvilket ryssarne togo för tecken till en större svensk landstigning, vände de om till Helsingfors, hvarifrån czaren begaf sig sjöledes till Petersburg i medlet af September.

När ryssarne från Helsingfors uppbröto mot Åbo, hade Lybecker åter dragit sig högre upp i landet, och tillståndet inom finska hären var nu högst bedröfligt. Soldaterne, som under detta tröttsamma fälttåg måst marschera fram och åter, utan att få strida för landets försvar, voro så utledsne och förbittrade, att de hoptals öfvergåfvo fanorna, och till öfverbefälhafvaren hyste ingen något förtroende. Slutligen efter Åbos fall blef ropet emot Lybecker så starkt, att svenska regeringen i Stockholm på eget bevåg afsatte honom och uppdrog öfverbefälet åt generalmajoren *Carl Gustaf Armfelt*. Mot Lybecker inleddes en rättegång, som varade i flera år och slutade med, att han dömdes från lif, ära och gods. Af konungen fick han dock nyårsdagen 1718 lifsstraffet eftergifvet, men dog några månader derefter.

Armfelt, den nye öfverbefälhafvaren, samlade den 20 September hela finska hären, som nu sammansmält till föga öfver 6,000 man, i en fast ställning vid Pälkäne mellan två sjöar, nordvest om Tavastehus. Dit anlände ryska hären under Apraxin och Galitzin, den 30 September, och då alla försök att framtränga genom passet misslyckades, lät Galitzin förfärdiga en mängd timmerflottor, på hvilka 7,000 man fördes öfver sjön, för att på venstra sidan kringgå Armfelts ställning. Denne gick då med två tredjedelar af sin styrka att möta fienden, qvarlemnande den återstående tredjedelen under generalmajoren *De la Barre* vid förskansningarna. Mot dessa gjorde Apraxin den 6 Oktober ett häftigt anfall, men blef flera gånger tillbakaslagen, till dess De la Barre fick af Armfelt befallning att draga sig längre norr ut. Sjelf hade Armfelt modigt anfallit Galitzins ryska styrka och äfven sla-

git en del deraf tillbaka, men slutligen för öfvermakten nödgats draga sig undan till Tammerfors, med en förlust af 12 kanoner, 8 fanor och 500 man. Vid Tammerfors ville han åter hålla stånd, men folket var utsvultet, halfnaket och nedslaget samt rymde i stora hopar, så att ytterligare strid icke var möjlig, utan Armfelt drog längre norrut genom de stora skogarna till Vasa, der De la Barres trupper förenade sig med de öfriga, hvarefter finska hären fick gå i vinterqvarter.

Vid slutet af året 1713 var emellertid nu nästan hela Finland, med undantag af Österbotten och Kajana, i ryssarnes våld.

I början af Februari 1714 uppbröt ryska hären, 18,000 man, under *Galitzin* från Åbo, för att, enligt czarens uttryckliga befallning, uppsöka Armfelt och ytterligare tillbakadrifva eller tillintetgöra hans hela här. Den 3 Februari erhöll Armfelt underrättelse om fiendens anryckande, då han genast utsände befallning till trupperna att samlas vid Storkyro. Äfven uppbådades kringliggande socknars allmoge och femmänningar samt borgaredrängar från Vasa, så att Armfelt nu hade omkring 4,400 soldater samt 1,500 bönder, femmänningar m. m. att ställa mot fiendens 18,000 man öfvade trupper. Den 15 Februari började trupperna samlas vid Sorkyro och samma dag hölls krigsråd i dervarande prestgård, hvarvid Armfelt, som från Stockholm fått höra, att man der påstått honom, likasom förut Lybecker, frukta öppen strid, beslöt företaga en sådan mot flertalets mening och oaktadt ryssarnes mer än tredubbla öfverlägsenhet i antal.

Den 19 Februari på förmiddagen kom fienden antågande och kl. 1 på dagen började striden på venstra flygeln, der De la Barre förde befälet, men flydde med större delen af ryttarne genast i början af striden. Endast några sqvadroner af Åbo läns ryttare höllo sig tappert och höggo flera gånger in på fienden, men blefvo slutligen öfvermannade och skingrade. Ännu skamligare uppförde sig rytteriet å högra flygeln, som vid fiendens annalkande kastade om hästarne utan någon strid och flydde i vild oordning från slagfältet. Armfelt var nu lemnad ensam med fotfolket, men oaktadt vinden förde snögloppet och röken från ett par brinnande byar i ansigtet på hans folk, gick detta dock modigt framåt, kastade två gånger det fiendtliga fotfolket tillbaka och bragte det i oordning, hvarvid 6 kanoner togos. Ryssarne voro likväl till antalet alltför öfverlägsna och kunde slutligen helt och hållet omringa den återstående svenska styrkan. Kl. 4 e. m. slutade striden. Med stor svårighet lyckades Armfelt rädda sig genom skogen till Ny-Carleby, der han följande dagen samlade öfverlefvorna af finska hären. Han hade gjort allt möjligt för att upprätthålla striden. »Mitt hjerta vill än i dag brista», heter det i en berättelse af ett åsyna vittne, »när jag tänker på, huru generalmajoren red under bevekliga tal fram och tillbaka, och hur folket med otrolig frimodighet lofvade strida i döden, och dessemellan, vid åsynen af fiendens stora myckenhet, kastade sig med tårar i ögonen på knä och bad Gud om hjelp, och sedan kämpade till sista andedrägten.»

Slaget vid Storkyro kostade emellertid svenskarne 92 officerare och öfver 2,000 af manskapet; af officerarne vid fotfolket återstodo blott 10. Ryssarnes förlust hade visserligen varit minst dubbelt så stor, men de voro emellertid segrande, och den ringa svenska styrkan kunde ej vidare göra något motstånd. Ryssarne stannade dock vid Vasa och härjade trakten deromkring. Under sommaren lyckades Armfelt emellertid åter bringa sin här upp till omkring 6,000 man, men fick i September regeringens befallning att utrymma Finland och öfvergå till Vesterbotten, der ryska skärgårdsflottan före hans ankomst landsteg och brände Umeå samt återvände sedermera till Vasa. Hela Österbotten blef ock nu på det grymmaste härjadt af ryssarne.

I April detta år hade en svensk flotta af 15 linieskepp, 2 skottpråmar och 12 galerer under amiral *Wattrangs* befäl utlupit från Carlskrona och lagt sig vid Hangö-udd för att invänta ryska örlogsflottan och hindra den fiendtliga skärgårdsflottan att komma in i åländska skärgården. I Juni anlände czaren till Reval med en flotta af 16 skepp och fregatter, och i Juli närmade sig den stora ryska skärgårdsflottan utmed Finlands södra kust till Hangö-udd. Den utgjordes af 115 galerer, förande 20,000 man, under amiral *Apraxins* befäl. Czaren med örlogsflottan, som blifvit ytterligare förstärkt, gick då äfven till Hangö-udd. Då svenska flottan hindrade den ryska att komma förbi Hangö-udd, gjorde ryssarne kafvelbäddar, för att på dem föra galererna öfver det smala näs, som förenar udden med fasta landet. Så snart Wattrang fick kunskap härom, befalte han vice amiralen *Erik Johan Lillie* att med några skepp lägga sig öster om Hangö-udd och schoutbynachten (konteramiralen) *Nils Ehrensköld* att med sprängpråmen Elefanten om 14 kanoner, 6 galerer och 2 skärbåtar gå vester om udden. Denna lilla eskader hade hunnit endast några mil från flottan, då alla de 115 ryska galererne syntes närma sig söder ifrån den 26 Juli. De hade, gynnade af stiltje och tjocka, kommit lyckligen förbi Wattrangs flotta och styrde nu mot Ehrenskölds eskader. Han lade sig med skottpråmen i ett trångt pass mellan två holmar med tre galerer på hvardera sidan och afbidade så ryssarnes anfall. Vid ett hållet krigsråd lofvade alla att strida till det yttersta. En rysk parlamentär, som uppmanade Ehrensköld att gifva sig, fick till svar, att denne ej af sin konung fått några skepp att skänka bort, allraminst till en fiende, som aldrig höll sina löften. Efter detta svar sände ryske amiralen 35 galerer att börja striden kl. 2 e. m. den 27 Juli, men de blefvo mottagna med en så mördande salva, att de snart vände om igen. Då skickades 95 galerer att fullfölja verket. Efter det tappraste motstånd togos de mindre fartygen, men Ehrensköld å sin skottpråm höll sig ännu till dess han, anfallen af hela ryska styrkan, svårt sårad och utan medvetande togs till fånga kl. 5 e. m. Af 900 svenskar hade 700 stupat eller sårats, men ryssarne hade förlorat 3,000 döde och 1,600 sårade. Ehrensköld blef med stora hedersbetygelser mottagen af czaren, men stannade i rysk fångenskap ända till freden 1721.

Sedermera kryssade Wattrang med svenska flottan mellan Sverige och Finland för att hindra ryska skärgårdsflottan från landstigningar på svenska kusterna.

I slutet af Juni intogs Nyslott af en rysk styrka, och hela Finland var nu i ryssarnes våld.

Danska kriget 1710—1714.

Allt sedan freden i Traventhal hade czaren vid mångfaldiga tillfällen sökt öfvertala konung Fredrik IV i Danmark till nytt krig mot Sverige,[1] men så länge Carl XII hade framgång i alla sina krigsföretag, vågade konung Fredrik icke bryta freden. Efter Lewenhaupts motgång vid Liesna och Carls tåg till Ukrajne fingo dock dessa underhandlingar ny fart. Czaren försäkrade både Fredrik i Danmark och August i Sachsen, den ena gången efter den andra, att svenska hären nu vore ohjelpligen förlorad, och sådant var alltför mycket öfverensstämmande med deras egna önskningar, att de icke skulle anse det sannolikt. Vid midsommartiden 1709 möttes de i Dresden och förnyade der sitt förra förbund om ett anfallskrig mot Sverige. Båda följdes sedermera åt till Berlin för att söka öfvertala konung Fredrik I i Preussen, hvilken titel kurfursten af Brandenburg sedan 1701 antagit, att äfven biträda deras förbund, såsom belöning hvarför svenska Pomern skulle tillfalla honom. Preussiska regeringen ansåg likväl Rysslands öfvermakt vara ännu mera hotande än Sveriges och afböjde derföre detta förslag, åtminstone för tillfället.

De båda öfriga konungarne åter, som genom czarens seger vid Pultawa sågo hans förutsägelser bekräftade vida öfver hvad de kunnat vänta, rustade sig så mycket ifrigare till kriget. Redan den 8 Augusti 1709 förklarade konung August å nyo krig emot Sverige, såsom här ofvan är nämndt. Den danska krigsförklaringen dröjde visserligen något längre, emedan England och Holland, såsom löftesmän för freden i Traventhal, gjorde åtskilliga försök att hindra fredsbrottet, och äfven inom Danmark höjdes flera röster deremot, emedan Sverige icke gifvit ringaste anledning att bryta freden; men krigspartiet, som yrkade, att Danmark nödvändigt borde deltaga i »Sveriges nu förestående begrafning» och som lät förstå, att fredspartiet drefs af räddhåga, tröghet eller svenska mutor, vann mer och mer öfverhand, och konung Fredrik, som länge varit böjd för kriget, genom hvilket han hoppades, under Sveriges dåvarande betryck, kunna återtaga allt hvad Danmark måst afträda, aflät den 28 Oktober 1709 sin krigsförklaring, för hvilken han hade lika litet antagliga skäl att anföra som August för så väl sin senaste som sin föregående.

Starka krigsrustningar skedde emellertid. På Seland samlades 16,000 man, i Holstein 6,000 och i Norge 12,000, hvarjemte en reserv upprättades af 6,000 man, och 12 linieskepp samt 6 fregatter ut-

rustades i Köpenhamn att öfverföra en dansk styrka till Skåne. Å denna flotta inskeppades i slutet af Oktober 15,000 man, som den 1 November passerade sundet och den 2 landstego vid Rå fiskeläge nära Helsingborg, hvilken stad genast intogs; men derefter låg danska hären stilla ända till slutet af månaden, då 4,000 man afsändes att belägra Landskrona och 1,500 att besätta Lund.

Öfverbefälet i Skåne fördes denna tid af *Magnus Stenbock*, dess generalguvernör sedan Juni 1706. Han var ock en af Carl XII:s mest utmärkte krigare, modig utan öfvermod, snillrik och outtömligt fyndig på utvägar, med mycken erfarenhet både i att leda och försörja en krigshär samt tillika med ovanlig förmåga att vinna menniskor. I Skåne var han redan älskad som en far, i synnerhet för det skydd han gifvit dess befolkning mot allt slags förtryck, och ingen kunde vara lämpligare att afvärja den fara, hvaraf detta landskap nu hotades. När underrättelse kom om de danska krigsrustningarna, utfärdade han flera kungörelser, uppmanande befolkningen till mod och trohet, reste sjelf omkring i städerna och höll sammankomster med alla samhällsklasser, för att elda deras tillgifvenhet för svenska regeringen, hvilket ock lyckades. De skånska fästningarna sattes under hösten i godt skick. Deras besättningar utgjorde tillsammans 3,000 man, och dessutom sammandrogos i Skåne 3,000 man rytteri, hvilka förlades vid kusten mellan Helsingborg och Malmö. I Bohus län stod general Nieroth med något öfver 5,000 man.

Stenbock hade likväl för ringa styrka att kunna hindra danskarnes landstigning och nödgades äfven i Januari 1710 utrymma Christianstad, sedan dervarande förråd blifvit undanskaffade. Den 20 Januari reste han till Vexiö, för att taga befälet öfver de trupper, som der samlades, och så snart han der fått tillhopa omkring 8,000 man, uppbröt han derifrån den 30 Januari nedåt Skåne, fick åtskilliga förstärkningar från Bleking, Bohus län och Halland samt hade den 11 Februari under sitt befäl 9 regementen rytteri och 10 regementen fotfolk eller tillsammans omkring 13,000 man, af hvilka likväl något mer än halfva antalet voro nyuppsatta, hvilka ännu icke hunnit få ordentlig beklädnad, utan buro sina getskinnspelsar och träskor, hvarföre ock danskarne icke så litet skämtade öfver »Bocken med sina getapojkar».

Båda visade dock snart nog, att de icke voro att skämta med. Stenbock stälde sitt tåg mot Helsingborg, der han den 28 Februari vid middagstiden påträffade danska hären, omkring 16,000 man stark, i full slagordning, med fronten mot norr och med venstra flygeln vid staden. Danske konungen hade kort förut återvändt till Seland och öfverlemnat högsta befälet åt *Jörgen Rantzau*, hvilken han rådt att stanna vid den fasta lägerplats han intagit; men vid svenska härens annalkande tyckte Rantzau det vara skamligt för en talrikare och vida bättre utrustad dansk här att undvika en strid mot »Bocken och hans getapojkar», hvarföre han ryckte ut emot fienden och stälde äfven sin här i slagordning.

Stenbock, som nu förde i striden 6,000 ryttare och 7,850 man fotfolk eller tillsammans 14,000 man, stälde såsom vanligt rytteriet på flyglarne, 30 sqvadroner på hvardera, 18 i första linien och 12 i den andra, samt fotfolket i midten. Striden började på venstra flygeln, som anfördes af generallöjtnanten *Jakob Burensköld*, hvilken vid flera tillfällen utmärkt sig under polska kriget och nu så häftigt trängde in på danska hästgardet, att han dref det jemte ett par andra danska regementen tillbaka; men han hade derunder blifvit skild från sin hufvudstyrka, och då Rantzau skyndade dit med förstärkning, blef Burensköld, hvars häst stupat, tagen till fånga och hans folk var nära att blifva öfvermannadt, då först generalmajoren *Göran Gyllenstierna* och sedermera öfversten *Gustaf Lewenhaupt*, som anförde venstra flygelns första och andra linier, kommo med dessa till hans hjelp. Striden blef nu ganska häftig, och Rantzau deltog sjelf deri lika modigt som någon af hans soldater; men Stenbock, som såg att slagets utgång berodde af denna strid, skickade genast från högra flygeln flera sqvadroner under generalmajoren *Carl Gustaf Dücker* och öfversten *Wilhelm Bennet*, hvarefter striden blef ännu mera mördande. Af Vestgöta ryttare, som fördes af Dücker, stupade 73 man och 14 officerare sårades. Värst framforo dock Lewenhaupts ryttare, om hvilka danskarne sade, att de voro »idel djeflar», och så tappert danskarne samt framför alla Rantzau än kämpade, måste de dock slutligen gifva vika, och på venstra flygeln blef svenskarnes seger slutligen afgjord.

Under tiden hade den svenska midten äfven haft en svår strid ett utkämpa. Framför danska fotfolket, som skyddat sig medelst en rad spanska ryttare, lågo flera träsk, hvilka visserligen voro tillfrusna, men då svenskarne framträngde deröfver, brast isen, vattnet gick manskapet upp till midjan och isen skar sönder kläderna. Ingenting förmådde dock hejda det svenska fotfolkets anfall. Sedan det kommit öfver träsken, möttes det af ett kulregn från det fiendtliga fotfolket och från ett talrikt artilleri, men rusade icke desto mindre djerft framåt, vräkte undan de spanska ryttarne och kastade sig med blanka vapen öfver fienden. Danskarne försvarade sig ihärdigt i två timmars tid, hvarvid danska fotgardet i synnerhet utmärkte sig, hvilket slutligen endast hade 80 man qvar; men när svenske artilleribefälhafvaren *Carl Cronstedt* kommit med sina kanoner förbi träsken och besköt fienden på nära håll och svenskarnes segrande venstra flygel föll danska fotfolket i sidan, samt kort derefter äfven högra flygeln, sedan den utan synnerlig svårighet jagat undan danskarnes venstra, så blef danska fotfolket till största delen omringadt, tillfångataget och nedhugget. Det nyuppsatta svenska manskapet gaf fienden ingen pardon, men Stenbock höll dem tillbaka och ålade dem ganska allvarsamt att visa skonsamhet mot fångna fiender.

Den slagna hären flydde till Helsingborg, ifrigt förföljd af Bennets ryttare. Danskarnes välförsedda läger, jemte 2,700 fångar och 29 kanoner, föll i svenskarnes händer. Dessutom hade danska hären förlorat

MAGNUS STENBOCK.

4,000 man i döde och sårade. Svenska förlusten under striden hade varit 800 döde och 2,000 sårade.

Så slutade *slaget vid Helsingborg*, ett af Sveriges vackraste krigsminnen, hvars följder också vore både många och stora. Den närmaste var, att Helsingborg efter några dagars bombardering utrymdes den 5 Mars af danskarne, som på en mängd från Köpenhamn ankomna lastdragarefartyg dit öfverfördes, sedan 5,000 hästar, som ej kunde medföras, blifvit ihjelstuckna. Så rensades Skåne från fiender, och af det orättfärdiga kriget, hvilket konung Fredrik begynt under öfvertygelse om Sveriges oförmögenhet till allt motstånd, hade han sjelf både skam och skada. Hos svenska folket deremot, utmattadt af de långvariga ryska och polska krigen, nedslaget genom olyckan vid Pultawa, lifvades åter modet och förhoppningarna. Stenbock fick från alla håll mottaga de varmaste tacksägelser. När han reste upp till det då pågående riksmötet i Stockholm, stod folket vid vägarne, följande honom med sina välsignelser. Rådet erkände så högtidligt som möjligt hans stora förtjenster, ett ständernas utskott uppvaktade honom för att å hela svenska folkets vägnar förklara dess tacksamhet, de tre stånden, som hade vård om riksbanken, afskrefvo en Stenbocks skuld till banken å 30,128 karoliner, och många år efteråt hördes svenska allmogen i sina sånger omtala, huru

> Måns Stenbock, han förde sina männer i fält,
> Som bockar begynte de att stånga;
> De slogo tolf tusende jutar ihjel
> Och fångade så grufveligt många.

Danska kriget var sålunda slutadt i Sverige, men kunde ännu fortsättas i Tyskland. Fältmarskalken *Nils Gyllenstierna*, som förde befälet öfver svenska krigsmakten i Pomern, fick rådets befallning att anfalla Holstein och Jutland; men detta anfall förenade sig Sveriges fiender och bundsförvandter att söka förhindra. Czaren och August, hvilkas bistånd Fredrik IV skyndat sig att anropa, förklarade att, derest svenskarne från Tyskland anfölle Danmark, skulle de låta sina trupper bryta in i nedersachsiska kretsen. England och Holland, som insågo, att i sådant fall de tyske furstarne skulle återkalla sina soldater från dessa båda makters härar, hvilka till en stor del bestodo af värfvade tyskar, och som väl behöfde dem för det ännu fortfarande kriget med Frankrike, uppgjorde nu en plan att garantera Sverige säkerhet för dess tyska besittningar, mot förbindelse å svenska regeringens sida, att Krassows här, som nu stod i Pomern, hvarken skulle öfva några fiendtligheter inom tyska riket, eller angripa Sleswig och Jutland, eller återvända till Polen, hvilket förslag konung August äfven ifrigt understödde och hvilket äfven kejsaren biträdde för att bibehålla fred inom tyska riket.

Så afslöts af kejsaren, England och Holland i Haag den 20 Mars 1710 det s. k. *neutralitetsfördraget*, hvilket svenska rådet i April samma år antog, dock med tillägg att Danmark icke skulle från de landskap,

hvilkas säkerhet blifvit genom detta fördrag garanterad, föra några trupper mot Sverige. Rådet ansåg sig härigenom förminska krigsfaran och betrygga åtminstone de tyska besittningarna, synnerligast som Gyllenstierna förklarat att svenska hären i Pomern, efter afdrag af fästningarnas besättningar och de trupper, som erfordrades för att betäcka gränserna, var alltför svag för att kunna infalla, vare sig i Sleswig, Sachsen eller Polen.

Konung Carl var likväl af annan mening. Han kunde ej fördraga, att hans bundsförvandter syntes vilja föreskrifva honom vilkor, utan fordrade i stället af dem en verksam hjelp, då de garanterat så väl den traventhalska som den altranstadtska freden. Sjelf den ordhålligaste statsman, som troligen någon tid egt, fordrade han samma egenskap äfven af andra och tog för alldeles gifvet, att de makter, som i föregående fördrag lofvat honom bistånd, nu ock skulle uppfylla sina löften, hvartill de likväl visade sig föga hågade. I stället begynte de underhandlingar med svenska rådet, att trupperna i Pomern måtte öfverlåtas åt dem för att användas i kriget mot Frankrike. Rådet var härtill benäget, emedan Pomern led mycket af truppernas dervaro och efter neutralitetsfördraget landtrupper syntes mindre behöfliga för rikets försvar än en förstärkning i svenska sjömakten, till hvars utrustande de förbundna makterna lofvade penningar. Dock fordrade rådet tillika såsom ett vilkor för sitt bifall, att äfven de danska trupperna i Holstein och Jutland skulle gå i dessa makters tjenst.

Under tiden hade Carl XII lyckats förmå sultan att förklara Ryssland krig och räknade dervid på att i spetsen för en turkisk här genom Polen återvända till sitt rike, då det för honom var så mycket vigtigare att hafva en svensk här sig till mötes i Polen. Den 30 November 1710 aflät han derför från Bender en skrifvelse, hvari han förkastade neutralitetsfördraget och förklarade, att han, »förtröstande på Gud och sin rättvisa sak, ville hafva sig obetaget att bruka de medel, som Gud gifvit honom mot sina fiender, på hvad tid och ställe, som krigsresonen det fordrade». Denna förklaring gjorde med ens slut på de allt dittills fortsatta underhandlingarna. Den väckte mycket missnöje hos bundsförvandterne och öppnade derjemte för Sveriges fiender tillfälle att anfalla dess tyska besittningar.

Tillika visade sig dock konungen angelägen att söka få fred med Danmark för att kunna vända alla sina krafter mot Ryssland. I Januari 1711 gaf han rådet förnyad fullmakt att underhandla med Fredrik IV; men rådets beredvillighet att öfverlåta trupperna i Pomern till England och Holland väckte hos Carl XII sådant misshag, att han upphäfde den myndighet, det förut haft i utrikes angelägenheter, och förbjöd det att förordna något annat än hvad han sjelf uttryckligen befalt, hvarjemte han meddelade alla svenska sändebud hos utländska makter uttrycklig föreskrift att efter bokstafven verkställa hans befallningar, utan afseende på några instruktioner från rådet eller kanslikollegium.

För öfrigt stälde konungen nu till sina bundsförvandter en förnyad uppmaning att gemensamt med honom arbeta på afslutandet af freden med Danmark. Kejsaren, England och Holland lofvade ock sin medverkan härtill, men fordrade såsom vilkor härför ett löfte af konungen, att Krassows här icke skulle infalla i Sachsen. Ett sådant löfte kunde ock konungen gerna gifvit, emedan det var hans afsigt, att Krassow skulle möta honom i Polen, men han kunde dock ej förmå sig till något steg, hvarigenom han skulle synas för andra makter aflägga räkenskap för sina handlingar.

Emellertid började fredsunderhandlingarna med Danmark föras på en annan väg. Generalguvernören i Bremen och Verden *Maurits Wellingk*, förut använd i flera vigtiga diplomatiska uppdrag, inberättade till konungen, att han genom holsteinska geheimerådet baron von Görtz fått, kort efter slaget vid Helsingborg, en vink om Fredrik IV:s benägenhet för fred, hvilket gaf konung Carl anledning uppdraga åt Wellingk att underhandla om denna fred samt dervid söka biträde af Görtz. Carl fordrade af Fredrik ingenting utöfver Traventhalerfreden, utom att han, såsom underpant för sin vänskap, skulle till konung Carl öfverlåta en del af sina trupper; men skulle sådant möta alltför stora svårigheter, så borde det icke göras till oeftergifligt vilkor.

Äfven konung August visade sig nu villig att ingå fred och lät genom franske ministern i Konstantinopel ett förslag härom tillställas Carl XII i Bender, men fick till svar, att med honom kunde ingen fred slutas på andra vilkor än den i Alt-Ranstadt. Både Fredrik och August afbidade emellertid utgången af det stora rysk-turkiska kriget, för att derefter rätta sitt handlingssätt. [1])

Krigsrustningarna i Sverige mot Danmark hade under tiden fortgått. En svensk flotta af 16 linieskepp och 4 fregatter under amiral *De Prou* hade under våren 1710 afgått till de danska farvattnen och der uppbringat flera handelsfartyg, hvarefter den i Juni återvändt till Carlskrona. Så hade danska flottan kryssat i Östersjön ända till i Augusti, då den gått tillbaka till sundet. I Juni hade Stenbock från riksdagen åter kommit till Skåne, der rykten om en ny dansk landstigning börjat sprida sig. Han inlade nu en besättning af 5,000 man i Malmö och 1,200 man i Landskrona samt sökte få tillsammans en här af 15,000 man dessutom, men hade dervid att kämpa mot stora svårigheter i anseende till den ständigt rådande penningebristen. Vid slutet af sommaren berättades att danskarne på Seland samlade 36,000 man, hvilka jemte 6,000 ryssar skulle landstiga i Skåne. I början af September sammandrogs ock en dansk här i ett läger vid Köpenhamn och danska flottan gick till Danzig för att intaga de ryska trupperna; men då några sådana der icke funnos, återvände den till Köpenhamn. Då utlopp *Hans Wachtmeister* den 21 September från Carlskrona med 21 linieskepp och anträffade den 24 September danska flottan af 36 skepp

---

[1]) Jfr *Carlson*, Om fredsunderhandlingarna åren 1709—1718, Stockh. 1857.

och fregatter i Kjöge-bugt samt började genast en strid. Strax i början deraf sprang danska 80-kanonskeppet Dannebrog i luften, så att endast 3 man af besättningen räddades. Den oordning, som häraf uppstod inom danska flottan, begagnades genast af den svenska, som hade all utsigt till seger, då i detsamma en storm uppstod, hvaraf all strid omöjliggjordes. Två svenska skepp kommo derunder på grund och brändes, men af de 40 transportfartyg, som åtföljde danska flottan, förstördes 15 af den svenska. Då stormen fortfor äfven följande dagen, afseglade Wachtmeister den 26 September till höjden af Ystad, och då den fiendtliga flottan icke vidare visade sig, återvände han den 9 Oktober till Carlskrona. Någon landstigning i Skåne skedde också icke, utan trupperne gingo i vanlig tid i vinterqvarter å ömse sidor om sundet.

En svår pest bortryckte mot slutet af året 1710 en stor del af svenska flottans besättningar, och brist på penningemedel hindrade tillika dess utrustande under året 1711; men förhållandet var enahanda å den danska, och sjökriget hvilade derföre detta år. Stenbock hade emellertid ytterligare förstärkt svenska hären i Skåne, så att den, oberäknadt 2,100 man i garnison, vid sommarens början utgjorde 20,500 man, hvaribland 9,200 ryttare och dragoner samt 11,300 man fotfolk. I Bohus län stod generallöjtnant *Burensköld* med 1,500 man. Der inföll den 11 Augusti danske generalen Löwendahl från Norge med 6,000 man, då Burensköld måste draga sig tillbaka; men sedan han erhållit förstärkning, skyndade den norska hären undan, så att vid Augusti månads slut var Bohus län åter utrymdt.

Hufvudanfallet å danska sidan skulle detta år ske mot Sveriges tyska besittningar, men dermed dröjde under afvaktan å utgången af det rysk-turkiska kriget och medan fredsunderhandlingarna pågingo. Så snart åter underrättelse kom, att fred mellan Ryssland och Turkiet blifvit afslutad vid Pruth, fingo både Fredrik och August nytt mod, och nu skulle danska hufvudstyrkan, som i Juli samlades vid Rendsburg och utgjorde öfver 20,000 man, anförd af konungen och fältmarskalken Schultz, i förening med en sachsisk och rysk här af ungefär lika styrka under konung Augusts befäl, anfalla Pomern, der svenska trupperna under generallöjtnant *Carl Gustaf Dücker*, som i befälet efterträdt Krassow, utgjorde föga öfver 12,000 man, Stralsunds besättning deri inbegripen. Dessutom lågo några tusen man i Stettin, 3,000 i Wismar, och 2,500 i Stade under *Maurits Wellingk*, som nu fått befälet öfver samtliga svenska trupperna i Tyskland.

Den 9 Augusti uppbröt danska hären från Rendsburg, qvarlemnade den 14 en styrka af 5,000 man under general Rantzaus befäl utanför Wismar och inträffade den 7 September vid Stralsund, dit den sachsiska och ryska hären samma dag anlände. Dücker lade sitt fotfolk inom stadens fästningsverk och skickade sitt rytteri till Rügen. De belägrande, som nu utgjorde 40,000 man, började innesluta staden och uppkasta batterier, hvari det från Kiel väntade belägringsartilleriet

skulle uppställas; men detta kom aldrig fram, emedan den danska transportflotta, som skulle öfverföra detsamma, skingrades af en storm.

I Sverige rustades så mycket de af det långvariga kriget och pestens härjningar uttömda krafterna medgåfvo. Rådet klagade, att om konungen icke förkastat neutralitetsfördraget, så hade Pomern och Wismar nu varit skyddade och Sverige icke behöft utblotta sig för deras skull. I stället kom nu från konungen den ena gången efter den andra befallningar att flera regementen skulle skickas till Pomern, dels till dess försvar och dels för att infalla i Polen. Våren, sommaren och en del af hösten 1711 gingo dock förbi, utan att dessa befallningar fullgjordes. Så kom från konungen förnyad befallning, att sex till Skånes försvar samlade regementen skulle öfverföras till Pomern. Stenbock måste lyda, men med utrustningen af flottan, som skulle öfverföra dem, gick det långsammare af brist både på folk och penningar. Den nu 70-årige Hans Wachtmeister kände sig för gammal att med tillräcklig drift genomföra verket och bad att Stenbock, som nu var allt i allo, skulle sändas honom till biträde, hvilket ock skedde, hvarefter rustningen också fick raskare fart, så att i slutet af Oktober 24 linieskepp, 6 fregatter och 7 transportfartyg voro segelfärdiga, men uppehöllos i Carlskrona af motvind ända till den 24 November, då flottan ändtligen kunde löpa ut och landade den 26 vid Rügen, der 3,500 man fotfolk landsattes, hvarefter de belägrande, som genom pesten och brist på tillräckliga förråd förlorat mycket folk, upphäfde belägringen, och den 7 December återvände svenska flottan till Carlskrona.

Wismar hade under hela tiden varit belägradt af Rantzaus styrka, men stadens kommendant, generalmajoren *Martin Schultz*, hade gjort flera lyckade utfall, och de belägrande hade föga uträttat. Djerf af dessa framgångar, företog Schultz natten till den 26 November ett nytt utfall med största delen af garnisonen 2,500 man, för att öfverrumpla de belägrande; men Rantzau hade på förhand fått kunskap om företaget och gjort sig väl beredd derpå, så att Schultz blef tillbakaslagen och förlorade under detta olyckliga utfall öfver 1,500 man. Den återstående besättningen var nu otillräcklig till stadens försvar, men Schultz lyckades få underrättelse till Sverige om sin brydsamma belägenhet, hvarefter vice amiralen Wattrang den 23 December utlopp från Carlskrona med 9 linieskepp och 3 fregatter, hvilka den 28 landsatte i Wismar 1,000 man till besättningens förstärkande och återkommo i början af följande året, efter en ganska besvärlig öfverfart, till Carlskrona. Efter denna förstärkning af de belägrades styrka fann sig Rantzau ingenting kunna uträtta, utan upphäfde belägringen i början af året 1712.

Under förra hälften af detta år förefö llo inom Sveriges tyska besittningar inga krigsrörelser af större betydenhet. Stettin, Stralsund och Wismar blokerades af danska, sachsiska och ryska trupper; men Dücker försvarade sig modigt och gjorde flera lyckliga anfall mot särskilda fiendtliga afdelningar.

Hufvudanfallet från danska sidan var detta år riktadt mot Bremen

och Verden, som dittills varit skonade af kriget. I början af Juli sammandrogos för detta ändamål 12,000 man under general von Scholten, som skulle belägra Stade, svenskarnes hufvudort inom dessa landskap, med en besättning af 2,300 man, till större delen föga pålitliga tyska trupper. Generalguvernören *Maurits Wellingk* hade till landets försvar hufvudsakligen räknat på hannoverska regeringen, som genom fördrag härtill förbundit sig; men när danskarne den 20 Juli gingo öfver Elben, drogo de i Stade befintliga hannoverska trupperna sig undan, och Wellingk begaf sig då till Hamburg, för att ej blifva innesluten, lemnande befälet i Stade åt generalmajoren *Carl Adam Stackelberg*, hvilken, sedan både besättningen och borgerskapet visat sig motsträfvige, måste, med de 800 man han hade qvar, gifva sig den 27 Augusti, hvarefter landskapen Bremen och Verden voro för Sverige förlorade.

På våren hade från Bender kommit befallning, att Stenbock skulle till Pomern öfverföra sin i Skåne stående här, för att i Polen komma konungen till mötes, och denna härs utrustning pådrefs sedermera af Stenbock så vidt de knappa tillgångarna medgåfvo, hvilka anlitades så mycket mera, som ej allenast landthären, utan äfven flottan måste utrustas för att kunna öfverföra denna här. Den 23 Augusti utlopp ändtligen flottan, bestående af 24 linieskepp och 3 fregatter, under *Hans Wachtmeister* och *Magnus Stenbock*. Äfven konung Stanislaus medföljde densamma. Den 24 Augusti påträffades danska flottan, 14 linieskepp och 8 mindre krigsfartyg, under amiral *Gyldenlöwe*. Den flydde utan strid inåt sundet, och Wachtmeister seglade den 29 tillbaka till farvattnet mellan Skåne och Bornholm för att afvakta och skydda transportflottan. Denna blef dock af vidriga vindar så uppehållen, att första afdelningen af densamma först den 14 September under skydd af örlogsflottan ankrade vid Rügens nordkust. Med denna afdelning följde 9,400 man, jemte alla förråden för det blifvande fälttåget; men, innan dessa hunno utskeppas, visade sig danska örlogsflottan, hvilken, förstärkt med 6 linieskepp och 3 fregatter, den 15 September afgått från sundet och, sedan den lyckligen undvikit svenska örlogsflottan, begagnade en stark sydvestlig vind, som hindrade denna att komma transportfartygen till undsättning, att öfverfalla dessa. Några och 40 deribland lyftade genast ankar och lyckades sedermera rädda sig till blekingska kusten, men af de öfriga togos 15 och 42 brändes. Förgäfves sökte Wachtmeister under de följande dagarna komma i strid med danska flottan — så snart denna fullbordat sitt förstörelseverk, skyndade Gyldenlöwe till sundet, hvarföre Wachtmeister den 21 September gick tillbaka till Carlskrona, för att samla de undkomna fartygen och ordna den andra afdelningen af transportflottan, hvilken likväl, i följd af en härjande farsot och långvarig motvind samt andra hinder, ej under detta år afgick.

I afvaktan å denna stannade emellertid Stenbock en hel månad qvar på Rügen och var nu i den brydsammaste belägenhet, emedan de förråd han påräknat gått förlorade. För att icke blifva uthungrad

måste han slutligen lemna Rügen och beslöt bryta sig fram till Wismar, för att der invänta den andra transporten. Den 19 och 20 Oktober öfverförde han sitt folk till Stralsund och, sedan han der qvarlemnat en besättning af 2,000 man, afgick han med omkring 14,000 man från Stralsund den 21, intog den 24 Rostock genom öfverrumpling och lade de följande dagarna sina trupper i qvarter vester om Warnow-floden, med sitt högqvarter vid Schwan, medan konung August och Mentschikoff, som anförde hans ryska hjelptrupper, togo sina högqvarter längre söderut i Güstrow.

Så lågo under halfannan månads tid båda härarne gent emot hvarandra, Stenbock väntande på den andra transporten, och hans motståndare på danske konungen, som ännu var sysselsatt med ordnandet af förhållandena i Bremen. Sedan han i början af December blifvit färdig dermed, sammandrog han vid Oldeslohe sina trupper till ett antal af omkring 14,000 man under general *von Scholten*, hvilken den 4 December inryckte i Mecklenburg och stannade vid Gadebusch. Så snart Stenbock fått kunskap härom, uppbröt han genast för att öfverfalla danska hären, innan denna hann förena sig med den sachsiska och ryska.

Den 14 December aftågade Stenbock, med 19 bataljoner fotfolk och 56 sqvadroner rytteri eller tillsammans omkring 13,000 man, från Schwan och inträffade i granskapet af Gadebusch på aftonen den 8. Så snart hans aftåg blef bekant för den förenade sachsiska och ryska hären, uppbröt äfven den från Güstrow, och fältmarskalken Flemming med 4,200 man sachsiskt rytteri sändes förut till Gadebusch, dit han ankom den 9 December på förmiddagen, hvarefter den förenade danska och sachsiska hären under von Scholten och Flemming utgjorde 20 bataljoner fotfolk och 79 sqvadroner rytteri, eller tillsammans omkring 18,000 man.

Samma dag vid middagstiden anföll Stenbock. Underlägsen fienden både i fotfolk och rytteri, var han den öfverlägsen i artilleri, som var både talrikare och äfven kraftigare än det danska, i följd af de stora förbättringar Cronstedt infört i det svenska. Detta artilleri gick nu i spetsen för svenska hären, och så snart det kommit inom skotthåll, öppnade det en mördande eld, som bragte fienden i oordning. Svenska högra flygeln dref snart nog fienden undan, men den venstra mötte starkare motstånd och var nära att förlora fältet, då Stenbock sjelf skyndade dit att återställa ordningen. Hårdast blef striden mellan båda härarnes fotfolk. Först på 15 stegs afstånd sköto svenskarne sin första salva och anföllo så med bajonetten; men danskarne försvarade sig tappert, och det uppstod en ganska het strid, i hvilken å svenska sidan öfverstelöjtnanten *Rutger Fuchs* och majoren *Carl Leonard Leijonhufvud*. i spetsen för hvar sin bataljon dalkarlar, i synnerhet utmärkte sig. Danske konungen deltog sjelf i striden och sökte elda de sinas mod; men efter två timmars fäktande nödgades han och hans trupper draga sig tillbaka, sedan de förlorat 2,000 döde och sårade, 4,000 fån-

gar, 13 kanoner och hela sitt läger. Svenskarnes förlust var 1,500 döde och sårade.

Slaget vid Gadebusch var sålunda åter en lysande seger för de svenska vapnen. »Näst Gud», skref Stenbock, »hafva vi Cronstedt och hans kanoner att tacka för denna seger; men sådana soldater och sådana undersåtar som svenskarne finnas icke i hela verlden. En sådan förening af det mest otyglade mod och den bäst tyglade ordning har aldrig haft sin like.» Sin egen stora förtjenst om stridens ledning nämnde han icke. Den glömdes dock ej, ty hans rykte genljöd nu öfver hela Europa. Man utgaf en skådepenning, föreställande solguden framilande öfver stenbockens tecken i djurkretsen — en dubbel anspelning på segrarens namn och på den tid af året, då segern vans. Från konungen kom nu Stenbocks länge efterlängtade befordran till fältmarskalk.

Efter segern stannade Stenbock några dagar vid Gadebusch, för att afvakta de förenade sachsiska och ryska härarnes företag; men då dessa drogo sig tillbaka bortom sina befästade linier, lät han sin här taga qvarter kring Gadebusch och reste sjelf in till Wismar. När emellertid kort derefter alla farvattnen började isbeläggas och han insåg, att någon vidare transportflotta från Sverige icke var att vänta, samt han icke längre kunde stanna i Mecklenburg, der hans trupper icke vidare kunde finna underhåll, beslöt han tåga inåt Holstein, för att der söka föda åt sin hungrande här. Till detta i sina följder olyckliga beslut, hvarigenom han beröfvade sig fördelen af en ställning mellan två fiendtliga härar, af hvilka ingendera ansåg sig tillräckligt stark att våga anfalla honom, skall han varit väsentligen föranledd af en försäkran af Maurits Wellingk, hvilken han väl visste ega konungens förtroende, att denne redan vore i antågande genom Polen med en turkisk här och att ryssarne derföre snart skulle nödgas draga sig tillbaka.

Den 19 December uppbröt Stenbock från Gadebusch och närmade sig Lübeck, i hvars granskap han lade sin här i qvarter. Då han äfven der ej fann så mycket lifsmedel han väntat, fortsatte han den 23 December sitt tåg till närheten af Hamburg. Här förestälde honom Wellingk, att han borde bränna danska staden Altona invid Hamburg, för att hämnas Stades brand, hvarvid många af Wellingks tillhörighetet gått forlorade. Härigenom skulle han göra danske konungen en oberäknelig skada och han borde tillika hota att på samma sätt ödelägga hvarje dansk stad, så framt ej konung Fredrik återlemnade Bremen. Stenbock var föga böjd för sådana åtgärder, men hans här, som länge lidit brist, behöfde underhåll och han affordrade derföre Altona en brandskatt af 100,000 rdr. Förgäfves sökte stadens ombud, anförde af den allmänt aktade prosten Sass, beveka honom att eftergifva något af denna summa, som för staden var omöjlig att erlägga — Wellingk eggade honom till obevekligt motstånd och ålade honom såsom oeftergiflig pligt att förstöra staden. Då alla böner ingenting uträttade, sade slutligen Sass: »Med våra synder hafva vi nedkallat öfver oss denna

Herrans straffdom; »men», tillade han, vändande sig till Stenbock, »eder gifver jag min presterliga välsignelse», hvarpå han med djup rörelse uppläste denna bön, »och», sade Stenbock sedermera, »från den stunden har Herrens välsignelse vikit ifrån mig». Då den fordrade brandskatten icke erlades, befalte Stenbock, att qvinnor och barn skulle föras undan, förbjöd strängt all plundring, och natten till den 29 December sattes staden på en mängd ställen samtidigt i brand. Denna varade hela dagen och mot aftonen återstodo endast omkring hundra af de sämsta husen samt tre kyrkor.

Denna brand ådrog Stenbock med skäl ett strängt tadel af hans samtid och skall alltid utgöra en fläck på hans minne. Den gaf emellertid czar Peter, som i Estlands och Liflands städer anbefalt eller tillåtit ojemförligt större gräsligheter, en välkommen anledning att här uppträda som en varm förfäktare af mildhet och menskliglighet. Han utdelade frikostiga gåfvor åt de husville och fann ej nog bittra uttryck öfver svenskarnes omenskllighet; men kort efteråt begingo dock hans ryssar i Pomern långt värre ogerningar.

Efter Altonas brand drog Stenbock, med de 12,000 man han ännu hade under sitt befäl, norrut, för att hafva Eider-floden mellan sig och fienden, hvars styrka allt mera tillväxte och redan i medlet af Januari utgjorde omkring 30,000 man. Hans ställning blef mer och mer förtviflad, emedan han icke hade någon undsättning att vänta, och fienden afstängde för honom möjligheten att komma från halfön tillbaka till Mecklenburg och Pomern. Fästningen Tönningen vid norra sidan af Eiderns utlopp i Nordsjön innehades vid denna tid af Carl XII:s bundsförvandt, hertigen af Holstein. Med administratorn Christian August, som under Carl XII:s systerssons, hertig Carl Fredriks minderårighet förde styrelsen i Holstein, började Stenbock nu underhandlingar om upplåtande af denna fästning, i hvilken han hoppades kunna försvara sig, till dess en svensk flotta kunde undsätta eller afhemta honom och hans här. Den 3 Februari 1713 fingo ock fyra svenska fotregementen inrycka i Tönningen, och då den ena månaden förflöt efter den andra, utan att någon undsättning från Sverige afhördes samt Stenbocks här blef allt mera instängd af fiendens nu ojemförligt öfverlägsna stridskrafter, nödgades Stenbock slutligen i medlet af April döda alla hästar han ännu hade qvar och med återstoden af sin här instänga sig i fästningen. Den 22 April närmade sig fienden och började uppkasta batterier. Den svenska hären hade nu inga lifsmedel vidare qvar och då Stenbock ej onödigtvis ville utsätta den holsteinska fästningen för en bombardering, helst han af brist på förnödenheter i alla fall ej kunde länge der dröja, inledde han underhandlinger om dagtingan samt afslöt den 6 Maj en sådan, under vilkor att hela hären skulle gifva sig fången åt konungen af Danmark, men få utvexlas eller utlösas så snart ske kunde. Den utgjorde då 11,056 man, hvaribland 2,785 sjuke. Tvärt emot de ingångna vilkoren förblef hela hären sedermera i dansk

fångenskap och konung Fredrik vägrade all utvexling eller utlösen. Tönningen fick å nyo en holsteinsk besättning.

Så förlorades för Sverige en här och en härförare, vid hvilka så många förhoppningar varit fästade och som ock så länge i så hög grad motsvarat dem. Svåra anmärkningar träffade rådet för att ej hafva i behörig tid skickat Stenbock undsättning. Mycket hade derom talats i rådet, men dels hindrade årstiden att skicka en större flotta till hans hjelp, dels saknades tillgångar dertill. Schoutbynachten Axel Johan Lewenhaupt, som förde befälet öfver Göteborgs-eskadern, ville redan i Februari skicka några fregatter till Tönningen med undsättning; men hans matroser hade under förra sommaren blifvit sända till Carlskrona för att möjliggöra Stenbocks då verkstälda öfverskeppning till Tyskland, och då Lewenhaupt nu begärde dem tillbaka, satte sig Wachtmeister deremot, emedan de fortfarande behöfdes för stora flottan. Redan i början af året 1713 vände sig ock rådet till några vänskapliga makter med anhållan om biträde att rädda Stenbock och hans här. De svenska sändebuden i England och Holland gjorde ock sitt bästa för att utverka ett sådant; men sjömakterna voro uppretade öfver konung Carls vägran att godkänna neutralitets-fördraget och öfver hans stränga åtgärder mot deras handel på Östersjön samt kunde ej förmås till några kraftigare åtgärder. Dock lyckades svenska sändebudet i England Carl Gyllenborg att på enskild väg hyra fem skepp, hvilka afgingo till Eidern, lastade med lifsmedel, men de funno flodens mynning så starkt spärrad af fienden, att de måste vända om med oförrättadt ärende. Äfven i Holland utrustades några fartyg för samma ändamål, hvilka afgingo i Mars 1713, men de blefvo under vägen uppbringade af danska kapare. Kraftigare åtgärder än som skedde tyckas dock bort kunna af rådet företagas, och den förhindrade hjelpsändningen från Göteborg ligger alltid rådet till last, då det hade full rätt att genom en befallning till Wachtmeister upphäfva hindret derför. Rättvisligen måste man dock erkänna att största felet låg hos konung Carl, som genom sin vägran att godkänna neutralitets-fördraget föranledde Stenbocks tyska fälttåg, hvilket i annat fall varit obehöfligt, och genom sina retsamma åtgärder mot sjömakterna gjort dessa obenägna mot Sverige.

Sedan svenskarne utrymt Tönningen, gingo de fiendtliga härarne under en månads tid i qvarter inom Holstein, men i Juni uppbröto de sachsiska och ryska trupperne, de förra till Stralsund och de senare under Mentschikoffs befäl till Stettin, att företaga dess belägring. Denna fästning, der generalen *Johan August Meijerfelt* förde befälet, hölls sedermera innesluten i flera månader, men sedan ryssarne fått till sig det sachsiska belägringsartilleriet, 72 kanoner och 30 mörsare, blef staden från den 11 September så häftigt beskjuten och bombarderad, att Meijerfelt för att förekomma dess förstöring nödgades den 18 September börja underhandlingar om dagtingan. Den neutrala preussiska regeringen såg emellertid ogerna denna vigtiga fästning i rys-

sarnes händer, och så uppgjordes saken på det sätt, att 2 preussiska och 2 svenska bataljoner, hvilka senare borde träda i holsteinsk tjenst, skulle utgöra Stettins besättning.

Med återstoden af sitt folk, 800 man, drog Meijerfelt till Stralsund, hvilken stad alltsedan början af Juli månad varit innesluten af sachsarne. Vid denna tid anlände dock slutligen till Rügen den af Stenbock så länge väntade andra transporten, skyddad af Wachtmeister med 16 linieskepp och några fregatter, hvarigenom *Dücker*, som återtagit befälet i Pomern, lyckades fördrifva fienden från ön och spränga blokaden af Stralsund. Också upphäfde sachsarne i början af Oktober denna stads belägring och gingo i vinterqvarter.

Under året 1714 föreföllo inom Sveriges tyska besittningar, der *Meijerfelt* nu fått öfverbefälet, inga krigsrörelser af någon betydenhet. I Januari utrymdes Stettin af de 2 svenska bataljonerna, som ersattes med lika många holsteinska. Stralsund och Wismar försågos med lifsmedel och alla förnödenheter att uthärda en längre belägring, men under de nu pågående underhandlingarne om fred hvilade kriget i dessa trakter.

I Januari 1712 hade en kongress sammanträdt i Utrecht för att söka tillvägabringa fred mellan Frankrike och dess fiender samt sålunda göra slut på det långvariga spanska arfföljdskriget. Äfven Sverige hade sitt ombud vid denna kongress — svenske ministern i Holland *Johan Palmqvist*. Från flera håll yttrades den önskan, att freden i norden kunde här uppgöras på samma gång som den i vestra Europa, och härom väcktes förslag först af engelska regeringen, som nu visade sig ganska vänligt sinnad mot Sverige, samt sedermera äfven från den holländska; men konung Carl ville icke underkasta sig någon bemedling af sina bundsförvandter, utan yrkade fortfarande på det bistånd, hvartill de såsom löftesmän för frederna i Traventhal och Alt-Ranstadt förbundit sig, men hvilket de nu visade ingen håg att lemna.

Carl XII:s statskonst förblef i med- och motgång orubbligen densamma: fred med Danmark var hans uppriktiga önskan; Ryssland hoppades han kunna genom turkarnes makt och sina bundsförvandters bistånd drifva tillbaka inom dess gamla gränser; August skulle åter förlora och Stanislaus bibehålla polska kronan. Vägrade bundsförvandterne sitt bistånd och lemnade Österrike något stöd åt August, så ville konungen i stället närma sig Frankrike, med hvilket underhandlingar nu också inleddes.

Konung August hade emellertid funnit czaren vara en ganska besvärlig bundsförvandt och blifvit mer och mer hågad för fred med Sverige samt visade sig till och med villig att ingå på en delning af Polen för att tillfredsställa Stanislaus; men härom ville konung Carl ej höra talas, utan yrkade ständigt på Stanislai erkännande för konung öfver hela Polen.

Lika mycket och kanske ännu mera än August hyste konung Fredrik i Preussen farhåga för Rysslands växande makt och sände i Mars

1712 öfverste Eosander till Bender för att inleda underhandlingar om ett förbund mellan Preussen och Sverige. Härtill var Carl XII ock villig samt uppdrog åt Maurits Wellingk att i Berlin föra underhandlingarne derom. För honom yppade ock konung Fredrik sina vilkor, som voro att en här af 60,000 man skulle gemensamt uppsättas af båda konungarne, för att från Ryssland återeröfra Sveriges förlorade landskap; att fred skulle afslutas med August, åt hvilken Stanislaus borde för hans lifstid afstå polska kronan, hvaremot August skulle deltaga i det svensk-preussiska förbundet mot Ryssland, samt att Carl XII skulle garantera konung Fredrik besittningen af staden Elbing, äfvensom de fördelar Preussen för öfrigt kunde vinna utan skada för sina bundsförvandter.

Mot hösten 1712 skickades Eosander ännu en gång till Turkiet för att utverka Carl XII:s bifall till dessa vilkor. Han kom den 17 September till Bender och stannade der i två månader, men återkom slutligen med det svar, att konungen ej kunde antaga de erbjudna vilkoren. Skälet var åter konungens olycksaliga envishet att på polska tronen upprätthålla Stanislaus, ehuru denne nu sjelf visade sig villig att afstå från denna för honom så bekymmersamma värdighet. Det tillfälle, som nu försummades, var likväl ett af de mest lofvande att till Sveriges fördel åter förändra ställningen i norden. Det lider intet tvifvel att August, hvilken Carl alltid misstrodde, skulle vid detta tillfälle, om Carl med honom ingått förlikning, uppriktigt slutit sig till förbundet mot czaren, hvilken han redan funnit vara för honom vida fruktansvärdare än den svenske konungen. För denne åter hade Preussen och Polen-Sachsen varit ett ojemförligt säkrare och äfven starkare stöd mot Rysslands växande makt än Turkiet, hvars vacklande statskonst han redan väl hunnit pröfva. Hade Carl XII nu ingått fred med August samt förbund med honom och konung Fredrik i Preussen, så hade det icke varit svårt att äfven förmå Danmark till fred. Några hinder för honom att genom Polen återvända till sitt rike hade icke heller mött, och en svensk, preussisk och sachsisk här under hans ledning hade sedermera sannolikt kunnat af czaren återtaga allt hvad Sverige förlorat. Åtminstone hade icke då Stenbocks här gått förlorad, såsom sedan skedde, och Sveriges utsigter blifvit helt andra än de blefvo under året 1713.

Allt detta uppoffrades emellertid för den osäkra utsigten af hjelp från Turkiet, hvarigenom Stanislaus skulle återfå polska tronen, och äfven denna utsigt förspildes genom kalabaliken vid Bender. Följderna dröjde icke att visa sig. Vid underrättelsen om kalabaliken och om Stenbocks kapitulation i Tönningen, hvilka ungefär samtidigt blefvo bekanta i vestra Europa, började Sveriges bundsförvandter allt mera draga sig tillbaka och dess fiender blefvo allt mera öfvermodiga. England och Holland förklarade sig icke vidare förbundna att lemna Sverige någon hjelp. Sveriges tyska besittningar gingo förlorade, med undantag allenast af Stralsund, Rügen och Wismar, och hela Finland var före

1713 års slut i ryssarnes våld. Alla, som ville Sverige väl, yrkade på konungens snara återkomst, och härom gjordes till honom från flera håll de enträgnaste framställningar. Från Preussen yrkades det ifrigt och Ludvig XIV erbjöd sig att på franska skepp öfverföra honom till Frankrike; men ändock dröjde han ännu mer än ett år qvar i Turkiet.

Förbundet med Preussen kom åter till tals, men nu fordrade den nye konungen i Preussen *Fredrik Wilhelm I*, som i Februari 1713 efterträdt sin fader Fredrik I, Stettin med dess område samt Augusts ovilkorliga erkännande för Polens konung såsom vilkor för sitt deltagande i ett krig mot Ryssland. Dessa vilkor blefvo åter af Carl XII förkastade, men i stället föreslog han, att konungen af Preussen skulle ingå förbund med Sverige i ändamål att återuppsätta Stanislaus på Polens tron, förmå Danmark till fred och bidraga till de svenska landskapens återeröfring från Ryssland. För dessa ändamåls vinnande skulle Preussen uppställa en här af 25- till 30,000 man, med hvilken skulle förenas en svensk af lika styrka. Dessa förenade härar skulle först jaga ryssarne ur Tyskland, derefter tvinga Danmark till fred, så inbryta i Polen för att återgifva dess tron åt Stanislaus, samt slutligen i förening med dennes polska och litauiska trupper anfalla czaren, som derigenom skulle tvingas att ej allenast återställa de länder han eröfrat, utan äfven afträda så mycket af sitt eget område, som kunde blifva en tjenlig »barriere» för Sverige. Till vedergällning för sitt bistånd skulle Preussen få biskopsstiftet Ermeland under svensk garanti, hvarför Polen skulle få ersättning genom besittningen af Smolensk, hvilket Sverige och Preussen skulle eröfra från Ryssland. Ansåge Preussen vinsten af Ermeland icke vara tillräcklig, skulle det erhålla hälften af »den kontanta ersättningssumma», hvilken Ryssland skulle tvingas till Sverige utbetala, äfvensom Sverige skulle söka åt Preussen utverka besittningen af staden Elbing och rättighet att anlägga en militärväg mellan sina skilda länder.

Sådana voro de vilkor den i Turkiet fångne Carl XII, öfvergifven af alla sina förra bundsförvandter och med sin sista här nära att gifva sig, ansåg sig kunna erbjuda för att vinna en ny bundsförvandt. Wellingk vågade icke ens nämna dem för den preussiske konungen, på det denne icke, om utsigten till Stettin beröfvades honom, skulle öfvergå till Sveriges fiender. Sedermera ogillade ock Carl XII öfverenskommelsen om Stettins besättande af en förenad preussisk och holsteinsk styrka.

Turkiska regeringen hade emellertid börjat visa en viss benägenhet emot Stanislaus, som äfven efter det fred mellan Ryssland och Turkiet var afslutad i Juli 1713 fick åtfölja en turkisk här till polska gränsen; men mot slutet af Augusti 1713 följde en ny omkastning i den turkiska politiken, Stanislaus tvangs att återvända till Bender och freden mellan Turkiet och Ryssland bekräftades. Stanislaus gaf nu skriftligen för konung Carl tillkänna sitt oryggliga beslut att afsäga sig sin konungavärdighet, och nu ändtligen medgaf Carl öppnandet af en

underhandling med August på de vilkor, att han skulle förblifva i besittning af Polens krona; men de fördelar, han af August betingade sig för detta medgifvande, voro också ej ringa. August skulle visserligen vara regerande i Polen, men Stanislaus dock bibehålla konungatiteln och förklaras berättigad att efterträda August samt erhålla 200,000 rdr årligen från polska kronogodsen. Vidare skulle August frånträda förbundet med Danmark och förklara krig mot Ryssland samt äfven förmå polska republiken att deri deltaga, till dess Sverige återvunnit alla sina förlorade länder och tillika fått en skälig skadeersättning.

På sådana vilkor var August visserligen icke villig att ingå, men fortsatte dock underhandlingen under afvaktan å Preussens beslut, och först sedan Carl i Maj 1714 ogillat Stettins afträdande till Preussen, hvarigenom all vidare underhandling om förbund mellan Sverige och Preussen förföll, vände äfven konung August sin håg från fred med Sverige och stod fast vid förbundet med Ryssland.

I slutet af året 1713 hade kejsaren inbjudit till en kongress i Braunschweig, för att återställa freden i Tyskland och söka tillvägabringa fred mellan Sverige och dess fiender, men Carl XII var så ömtålig för hvarje försök att söka inverka på hans handlingsfrihet, att han vägrade allt deltagande i denna kongress från Sveriges sida, ehuru han medgaf fredsunderhandlingars öppnande med hvarje makt särskildt.

Så fick Wellingk befallning att med konung Fredrik i Danmark underhandla om fred, dock utan ringaste afträdande af svenskt område. Det högsta han fick erbjuda var en penningeersättning af omkring 600,000 rdr, med rättighet för Danmark att behålla några amter i Bremen till dess denna summa vore betald. För öfrigt skulle freden i Traventhal läggas till grund för det nya fredsslutet.

Preussiska hofvet fortfor ännu i början af året 1714 att erbjuda sitt bistånd för tillvägabringande af fred mellan Sverige och dess fiender. Konung Fredrik Wilhelm, som stod i godt förstånd med konung August, utfäste sig att bemedla fred med honom, och vore denna fred vunnen, så kunde Danmark icke längre fortsätta kriget, hvarefter czaren, öfvergifven af sina bundsförvandter och utsatt för snaror från turkiska sidan, äfven måste ingå på en billig fred; men för sitt bistånd härvid fordrade preussiske konungen afståendet af Stettin med dess område intill Peene-floden. Härom fördes sedermera under de följande månaderna lifliga underhandlingar, då Fredrik Wilhelm icke kunde förmås frånträda detta vilkor och Carl XII icke att bevilja det. Slutet blef, såsom nyss är nämndt, att Carl i Maj 1714 bestämdt förkastade detsamma, och så försvann äfven denna utsigt att på någorlunda billiga vilkor åstadkomma en fred mellan Sverige och dess fiender.

Sådan var ställningen ännu, då Carl i November 1714 ankom till Pomern.

Carl XII i Pomern 1714, 1715.

Den 20 September 1714 afreste konung Carl från Demotika för att återvända till Sverige. Samma dag öfverlemnades till honom från sultan ett präktigt restält, 8 arabiska hästar och en sabel, hvars fäste var rikt inlagdt med juveler. Öfverbringaren fick af konungen en präktig sobelpels, lånad från Grothusen. Tåget gick långsamt, så att man först den 8 Oktober ankom till den lilla staden Pitest i Walachiet. Här var konungens reskassa i det närmaste slut, men mot sin egenhändiga förbindelse fick han af österrikiske generalen Steinville ett lån af 50,000 gyllen. Medan han i Pitest afvaktade denna summa, ditkommo de svenskar, som efter kalabaliken stannat i Bender, så att konungen nu åtföljdes af nära 800 personer. Här skref han sitt sista afskeds- och tacksamhetsbref till sultan samt lemnade nu det turkiska området för att genom Siebenbürgen, Ungern, Österrike och Tyskland komma till sitt rike.

Att resa i så stort sällskap föreföll konungen allt för långsamt och han utvalde derför 26 de raskaste till sina följeslagare under resan, med hvilka han skyndade framför de öfrige; men äfven desse följeslagare voro alltför talrike att icke väcka ett uppseende, hvilket konungen ville undvika, hvarför han utsåg generaladjutanten *Gustaf Fredrik von Rosen* och öfverstelöjtnanten *Otto Fredrik Düring* till sina egentliga reskamrater. De andra 24 borde ett dygn efteråt välja samma väg som konungen, hvaremot hela den öfriga skaran skulle genom östra Tyskland begifva sig till Stralsund.

Konungen och hans båda följeslagare utgåfvo sig för svenska kaptener, och konungen kallade sig Peter Frisk samt påtog en mörk peruk och en brun rock, för att göra sig så olik han kunde den allmänt kända beskrifningen på hans utseende och drägt. Endast en kort del af vägen skedde resan i vagn, men under största delen deraf till häst. Rosen blef snart nog efter, men Düring följde konungen genom Wien, Regensburg, Nürnberg och Hanau till Kassel. Landtgrefven af Hessen, hvars son kort förut blifvit förlofvad med Carls yngre syster Ulrika Eleonora och som fått höra, att konungen ämnade taga hemresan genom Kassel, hade sändt en i hessisk tjenst varande svensk vid namn Kagg till posthuset för att noga passa på konungen, hvilken han också verkligen träffade och med hvilken han gaf sig i samtal. Düring, som märkte att Kagg derunder begynte fatta misstankar, började nu mycket fritt bemöta den s. k. kapten Frisk, hvilken ock, på en vink af Düring, tömde ett glas vin, för att ytterligare skingra Kaggs misstankar, emedan alla visste att Carl XII drack endast vatten; men när hästarne voro i ordning och konungen färdig att sätta af, vände han sig till Kagg och sade till honom på svenska: »Farväl, min käre Kagg, helsa till landtgrefven!» hvaraf Kagg, ehuru för sent, märkte med hvem han talat.

Sedermera togs vägen öfver Braunschweig och Güstrow till Stralsund, till hvars port konungen och Düring kommo kl. ett på natten den 11 November. De sade sig vara ilbud från konungen, och budskap skickades derom till Dücker, som befalte dem genast insläppas och sjelf steg upp för att mottaga dem. Konungen hade nu på 16 dygn tillryggalagt den 286 mil långa vägen från Pitest till Stralsund och under de sista åtta dygnen hade stöflarne aldrig varit af hans fötter samt måste nu skäras från dessa. Hela första dagen höll sig konungen inne för att hemta krafter och skaffa sig ny beklädnad. Rosen, som blifvit efterlemnad vid gränsen mellan Turkiet och Siebenbürgen, hade sedermera så påskyndat sin resa, att han redan dagen efter konungens ankomst infann sig i Stralsund. Några dagar senare anlände ock de öfrige 24 herrarne, men det talrikare sällskapet hann, efter en ganska besvärlig resa, ej fram förr än i medlet af Mars 1715.

Underrättelsen om konungens hemkomst väckte hos de fleste svenskar stor förtjusning. Nu hoppades man, att den rättrådige fursten och den store härföraren skulle göra slut på allt elände inom riket, krossa de öfvermodige fienderne, återtaga Sveriges förlorade länder och skaffa riket den så ifrigt efterlängtade freden. Flere främmande makters sändebud skyndade nu ock till Stralsund, och administratorn af Holstein Christian August infann sig der i egen person kort efter konungens ankomst. Redan den 20 November fick han för konungen föreställa sin rådgifvare och allt i alla, baron *Georg Henrik von Görtz*, hvilken, efter ett långt samtal med konungen, kom så i hans gunst, att han sedermera ända till slutet af hans regering hade ett ganska vigtigt inflytande på regeringsärendena.

Det angelägnaste för tillfället var att skaffa penningar, hvaraf både Carl och hans rike voro i de mest trängande behof. Generallöjtnanten *Erik Sparre*, som förut varit i fransk tjenst, fick kort efter konungens ankomst till Stralsund fullmakt att vara svenskt sändebud vid franska hofvet, och i den för honom den 19 December 1714 utfärdade instruktion ålades han att söka afsluta med Frankrike ett nytt förbund på samma grunder som de gamla, hvilka garanterade svenska områdets integritet. Penningar behöfdes dock framför allt, på det en tillräcklig styrka skulle kunna uppsättas i Pomern. Summan borde först begäras under namn af subsidier och derefter skulle Sparre söka utverka ett lån af två millioner rdr, för hvilket hertigdömet Zweibrücken och grefskapet Veldenz kunde sättas i pant. Dessutom borde Frankrike lemna penningar till att värfva trupper af de tyska furstarna. På detta sätt kunde en här af 70,000 man uppsättas i Tyskland, hvarefter Danmark skulle först tvingas till fred och Ryssland derefter stängas från östersjö-hamnarna. Till fred vore konungen icke obenägen, men dertill gåfves för närvarande ingen annan utväg än genom ett kraftigt förande af kriget.

Med Frankrike afslöts ock den 22 Mars 1715 ett försvarsförbund, enligt hvilket Sverige årligen skulle erhålla subsidier till ett belopp af

600,000 rdr, men de öfriga ifrågasatta fördelarna kunde ej utverkas och till sjömakterna blef förhållandet allt kallare, då konungen, oaktadt alla deras föreställningar, förnyade sitt påbud om utrustande af kapare, för att hindra trafiken på de i ryssarnes våld varande hamnarne vid Östersjön. De utrustade då eskadrar för att skydda denna trafik, och någon medverkan af dessa makter till fredens återställande kunde derefter ej påräknas.

Med konung August fortsattes fredsunderhandlingarna i början af året 1715 genom Görtz; men då August ej ville ingå fred på andra vilkor, än att Stanislaus skulle få behålla konungatiteln, dock utan något medgifvande deraf i fredsfördraget, samt att han, inberäknadt inkomsterna från sina gods, skulle erhålla 200,000 rdr årligen, så förföll alltsammans.

Deremot yrkade både Görtz, Müllern och Wellingk ifrigt på afsändande af svenska fullmäktige till den af kejsaren utsatta kongressen i Braunschweig, på det man der måtte underhandla om allmän fred, hvarigenom en för Sverige så behöflig vapenhvila ock kunde vinnas; men konungen kunde omöjligen förmås till något slags deltagande i denna kongress, så framt han icke förut erhållit försäkran, att Sverige skulle återfå alla sina länder, så att på kongressen endast skulle underhandlas om sättet att återställa dessa.

Det hade likväl nu kommit derhän, att för Sverige icke var fråga blott om förlikning med dess förra fiender, utan äfven huruvida icke krig skulle utbrista äfven med nya. Både Preussen och Hannover hotade med krig. I underhandlingarna med Preussen uppträdde Frankrike och Hessen såsom medlare, men då konung Carl ej ville afträda Stettin eller ens medgifva att det lemnades åt Preussen såsom pant för en stor summa penningar, så lät konung Fredrik czaren garantera sig besittningen deraf och begynte krig emot Sverige. Kurfursten i Hannover åter, som i Augusti 1714 blifvit konung i England under namn af *Georg I*, sökte för Hannover vinna Bremen och Verden, och då konung Carl lika litet ville afträda dessa, som någon annan af Sveriges besittningar, förklarade äfven Georg I krig i Oktober 1715. Ett delningsförslag hade blifvit uppgjordt, hvarigenom Wolgast och Stettin med deras områden tillerkändes åt Preussen, Rügen och Vor-Pomern norr om Peene-floden åt Danmark, samt Bremen och Verden åt Hannover, som till dessa landskaps dåvarande innehafvare, konungen af Danmark, skulle betala 600,000 rdr.

Medan man så skiftade hans länder, låg Carl XII i Stralsund, upptagen af rustningarna till krigets fortsättande. I Stralsund och på Rügen samlades efter hand 12,000 man, och dessutom lågo 2,500 man i Wismar. I slutet af Mars 1715 utlopp schoutbynachten grefve *Carl Hans Wachtmeister*, en son till den året förut aflidne gamle generalamiralen, med 4 linieskepp och 2 fregatter från Carlskrona samt gick till danska ön Femern, der han gjorde en landstigning och plundrade, hvarefter han lade sig vid Rügen. Härifrån befaltes han af konungen

att återgå till Femern för att invänta en eskader, som från Göteborg skulle gå genom stora Belt; men den 13 April påträffades han strax vester om Femern af en dansk eskader om 7 linieskepp och 2 fregatter under schoutbynachten *Gabel*. En sjöstrid uppstod, som slutade med att svenska eskadern, hvilken den 14 April kom på grund vid bankarne utanför Kieler-bugten, måste gifva sig fången med hela sin besättningsstyrka, 1,850 man.

Sedermera, i början af Juli, kom en dansk flotta af 21 linieskepp, 3 fregatter och 2 brännare, under amiralen *Sehestedts* befäl, utanför pomerska kusten, och den 29 Juli anlände amiralen *Clas Sparre* med svenska flottan, 20 linieskepp, 2 fregatter, 1 brigantin, 1 jakt och 2 brännare, till Rügen, jemte en transport från Carlskrona. Då denna transport först måste föras i land, undvek Sparre en strid med danska flottan, men den 28 Juli möttes båda flottorna i Prorer-viken, öster om Rügen, och en häftig strid uppstod, hvilken konung Carl åsåg först från Ruden-ön och sedermera från Rügen. Den fortfor från kl. 2 e. m. till 8 på aftonen, och de svenska skeppen ledo derunder mera än de danska, men intet skepp förlorades och segern blef oafgjord, ehuru den i Köpenhamn firades med mycket buller. Svenskarne hade förlorat i döde 2 amiraler, Henck och Lillie, 3 officerare, 112 matroser och 48 soldater, samt fått 5 officerare, 240 matroser och 115 soldater sårade. Bland danskarne hade en amiral och 126 man stupat samt 466 blifvit sårade, och förlusterna voro sålunda ungefär lika å ömse sidor. Dock hade flera af de svenska skeppen lidit sådan skada, att flottan måste, för deras iståndsättande, återvända till Carlskrona.

Landtkriget hade emellertid icke hvilat. Redan i Februari hade konung Carl låtit drifva preussarne ur Wolgast, hvilken stad de utan särskild anledning eller krigsförklaring besatt, och i slutet af April hade han med 3,000 man öfvergått till ön Wollin samt återtagit den äfven af preussarne besatta staden med samma namn. För öfrigt försågos flera bland städerna i Pomern med nya försvarsverk. Längs södra stranden af Rügen anlades en mängd förskansningar, för att hindra en landstigning, och äfven Stralsund erhöll flera nya fästningsverk.

I medlet af Juni närmade sig de fiendtliga härarne, 36,000 man danskar och hannoveranare, 16,000 preussare samt 8,000 sachsare, och den 17 Juni inneslöts Wismar af 5,000 danskar, 5,000 hannoveranare och 5,000 sachsare. Den öfriga fiendtliga styrkan inryckte i Pomern, utan att konung Carl med sina 12,000 man kunde förhindra det, hvarföre han nödgades inskränka sig till försvaret af Stralsund, utanför hvilket en öfver 40,000 man stark fiendtlig här samlade sig den 4 Juli och började innesluta staden. Någon allvarsammare belägring kunde dock ännu ej begynna, emedan groft artilleri saknades, hvilket skulle hemtas sjövägen från Stettin. Detta mötte dock många svårigheter, så länge svenskarne innehade Wolgast, Usedom och Peenemünde, samt en svensk eskader skyddade Stralsund från sjösidan. Under loppet af Juli månad togs derföre det ena efter det andra af dessa

fästen. Konungen deltog sjelf som vanligt i striderna, fick vid två tillfällen hästen skjuten under sig och hade troligen blifvit tillfångatagen, om icke den ena gången Rosen och den andra Poniatowski lemnat honom sina springare. All den tapperhet, både konungen personligen och äfven hans trupper under dessa strider visade, kunde dock ej motväga fiendens ojemförligt öfverlägsna antal, och slutligen blef i September äfven Stralsunds-eskadern af en vida starkare dansk tvungen att draga sig tillbaka, hvarefter det grofva belägringsårtilleriet anlände och Stralsunds beskjutning begynte i Oktober. Vid denna tid måste dock konung August med en del af sina trupper gå till Polen för att qväfva några der utbrutna oroligheter, men belägringen fortsattes ändock lika ifrigt af den öfriga fiendtliga hären.

De första dagarne i Oktober gick amiral Sparre å nyo till sjös med en flotta af 20 linieskepp, men måste för en ihållande storm åter vända om till Carlskrona samt kunde sedermera ej utlöpa förr än den 3 November, då en ny storm dref flottan tillbaka.

Den 4 November företogs en af belägringshären länge förberedd landstigning på ön Rügen, i hvilken både Danmarks och Preussens konungar deltogo. Den verkstäldes af omkring 19,000 man under ledning af den berömde preussiske härföraren, furst *Leopold af Anhalt-Dessau*. Konung Carl hade äfven gått öfver till Rügen, men kunde dit medföra endast 4,700 man, som utgjorde mer än hälften af hela hans styrka. Fienden gjorde först förberedelser till en landstigning å öns södra kust nära Putbus; men sedan den härigenom ditlockat större delen af svenska styrkan, seglade den fiendtliga flottan med gynnande vind längre österut och der vid byn Stresow, hvarest för tillfället blott 30 svenska dragoner funnos, skedde landstigningen, kl. 4 på e. m. Innan nattens ingång voro redan 10,000 man landsatte och alla förberedelser voro så väl ordnade, att de landstigna trupperne genast kunde börja uppföra förskansningar, hvilka ytterligare förstärktes med spanska ryttare.

Så snart konungen fått kunskap om landstigningen, uppbröt han genast med alla trupper, som i hast kunde samlas, men som utgjorde endast 2,000 man fotfolk och 1,000 ryttare, medförande 8 af Cronstedts snabbskjutande kanoner. Denna styrka var visserligen alltför mycket underlägsen den fiendtliga, men man hoppades kunna öfverrumpla denna oförberedd, och enda utsigten till någon framgång var ock att kunna anfalla fienden, innan hela dess styrka hunnit landsättas. Klockan 3 på natten ankommo svenskarne, men funno till sin stora bestörtning fienden redan väl förskansad och långt talrikare än man förmodat. Carl XII var dock ej den, som lät afskräcka sig af några hinder, utan gaf genast befallning till anfall. Cronstedt sökte med kanonerna rödja honom väg. Svenskarne kastade undan de spanska ryttarne, hoppade ned i grafven och började klättra upp för vallen, dit ock flere kommo upp, men blefvo genast nedskjutna eller nedkastade. Endast öfverstelöjtnant *Carl Ulrik Torstenson*, en sonson till

den store härföraren, lyckades med några lifgardister tränga in i fiendens läger, der han och hans modige krigare, anfallne af ett ojemförligt öfverlägset antal fiender, stälde sig med ryggen mot vallens insida och försvarade sig ända till dess dagen började gry. Slutligen öfvermannad, vägrade dock Torstenson att lemna sin värja åt någon annan än den fiendtlige anföraren, furst Leopold, hvilken ock sjelf infann sig för att mottaga den och visade de fångne hjeltarne all heder.

Alla de öfrige svenskarne hade emellertid redan blifvit nedstuckne eller nedkastade från vallarna, och furst Leopold hade från ena hållet låtit sitt rytteri och från det andra sitt artilleri rycka ut ur förskansningarna för att falla svenskarne i sidan. En het strid uppstod, hvarunder, bland många andra, Grothusen, Carls gunstling, stupade och generalmajor Daldorff, hans trogne följeslagare genom Polen, Ukrajne och Turkiet, öfverste Jakob Torstenson, en äldre broder till den nyssnämnde, m. fl., blefvo dödligt sårade. Sjelf var konungen flera gånger i lifsfara. Hans häst dödades, och vid fallet kom konungen att ligga under honom samt var nära att förlora sansningen, då han lyckligtvis igenkändes af drabant-korporalen Nils von Baumgarten, som hjelpte honom upp och lemnade honom sin egen häst. Ännu halft sanslös fördes han tillbaka till Stralsund och hans trupper, som i denna olyckliga träffning förlorat 400 döde, 500 sårade och 1,000 fångne, utom nära 300 döde, sårade eller fångne officerare, drogo sig undan till skansen Alte-Fehr, som likväl redan följande dagen måste gifva sig, då 70 kanoner föllo i fiendens händer, jemte större delen af besättningen, så att endast omkring 2,000 man af hela den till Rügen öfverförda styrkan återkommo till Stralsund.

Denna stads öde var ock härefter afgjordt. Den besköts och bombarderades nu från 45 kanoner och 30 mörsare, och alla insågo, att den ej längre kunde försvaras, oaktadt konungen fortfarande uppmanade till det ihärdigaste motstånd och gaf ständigt nya bevis på mod och dödsförakt.

Det var under denna belägring den bekanta tilldragelsen inträffade, att en bomb nedföll i rummet bredvid det, der konungen dikterade ett bref för en sekreterare, hvilken af förskräckelse släppte pennan. »Hvarföre skrifver ni icke?» frågade konungen. »Ack, ers maj:t, bomben!» utropade den förskräckte skrifvaren. »Hvad har bomben att göra med brefvet?» svarade konungen och fortfor att diktera, likasom ingenting förefallit.

En annan gång stod han på torget i Stralsund, omgifven af några officerare, då en bomb nedföll midt ibland dem. Alla sprungo undan, utom konungen, som helt lugnt sparkade bomben ned i en bredvid varande grop, der den sprang sönder utan att göra någon skada.

Ett annat drag, som visar hvilken hjertegodhet fans hos denne i faran så jernhårde krigare, berättas äfven från denna tid. En gammal öfverste vid namn Reichel, hade, trött af vakor och ansträngningar, lagt sig på en bänk för att få några ögonblicks hvila, men i detsamma

kom befallning, att han åter skulle ut i tjenstgöring. Den gamle reste sig upp förargad och svor öfver det ständiga bråket. Konungen, som hörde det, gick nu till honom och sade vänligt: »Ni är trött, käre Reichel, men jag är uthvilad. Lägg er på min kappa och tag en liten lur. Jag skall emellertid göra er tjenst och väcka er, när det behöfs». Gubben stretade emot, men konungen insvepte honom i kappan och befalte honom att ligga stilla. Dylika drag göra det lätt förklarligt i hvilken hög grad Carl XII var älskad af sina krigare.

Konungen måste likväl till slut sjelf inse, att stadens ytterligare försvar icke var möjligt, och då allt var färdigt till dess stormning, förmåddes han ändtligen att begifva sig derifrån den 11 December samt landsteg, efter flera äfventyr, tidigt på morgonen den 13 i närheten af Trelleborg. Redan den 9 hade Dücker börjat underhandla om Stralsunds kapitulation, den 12 blef denna afslutad och den 15 uttågade besättningen, som då, inberäknadt de sårade och sjuke, utgjorde 3,600 man, af hvilka 1,000 fingo återvända till Sverige. Härefter tog konungen af Danmark Stralsund, Rügen och Vor-Pomern i besittning, och af alla Sveriges tillhörigheter inom Tyskland återstod nu endast Wismar.

Ingermanland, Estland och Lifland voro redan förlorade och i hela Finland återstod för Sverige endast det lilla fästet Kajaneborg med 150 mans besättning. I Finland hade för öfrigt ryssarne detta år endast verkstält några ströftåg mot svenska gränsen.

Krig och underhandlingar, åren 1716—1718.

Efter 15 års frånvaro var konung Carl åter i Sverige. Han stannade likväl tillsvidare i Skåne, genast rustande sig till nya krigsföretag. En stark vinter hade inträdt och isbelagt sundet mellan Skåne och Seland. Största delen af danska hären stod ännu qvar vid Wismar och Pomern; de öfriga regementena dels i Holstein, dels på Jutland och Fyen, hvaremot på Seland blott fans en ringa styrka. Det var således ganska lockande att der försöka en landstigning. Alla i Skåne och de närmaste landskapen derintill varande regementen sammandrogos till en styrka af omkring 16,000 man, och från ön Hven gjordes försök, om man kunde på isen gå öfver till Seland. Der rådde ock stor bestörtning och oro; men den 9 Januari 1716 uppstod en stark storm, som varade i tre dagar och bröt sönder isen, hvarefter detta landstigningsförsök måste öfvergifvas.

I stället beslöt konungen nu, medan alla kärr och vattendrag, som eljest försvårade framträngandet, voro tillfrusna, göra ett infall i Norge. Befallning afgick till guvernören öfver Göteborgs och Bohus län, generalen *Carl Gustaf Mörner*, att vid Venersborg sammandraga 6,000 man, medan omkring 4,000, öfver hvilka konungen sjelf tog befälet och närmast under honom generalmajor *Delwig*, samlades vid Holmedal i Vermland. Den 16 Februari afreste konungen från Ystad och var den

22 i Holmedal, hvarifrån han uppbröt den 25 och gick följande dagen vid Örje öfver gränsen. Med omkring 600 ryttare ilade han före de öfriga trupperna och kom sent på qvällen till Hölands prestgård så oförmodadt, att en der stående norsk trupp af 300 man under öfverstelöjtnant Brüggemans befäl blef öfverrumplad och tagen tillfånga, anföraren ännu i tofflorna. Skotten hade dock väckt norske öfversten *Kruse*, som med omkring 900 man stod något längre bort. Han samlade nu i största hast 300 soldater och angrep ännu samma natt de segrande svenskarne. Först stötte han på en förpost af endast 25 man, men hvilken envist försvarade sig. Vid de första skotten skyndade konungen, med några officerare, till stridsplatsen, innan hans under sömnen öfverraskade ryttare hunno dit. Fienden sökte tränga fram genom en trång gata, men konungen stälde sig midt i gapet och stridde med sin vanliga oförvägna tapperhet. Hans kappa sönderrispades af kulor och värjstygn, men han sjelf blef dock oskadad. En gång var han nära att blifva tagen, men befriades af Rosen, sin förre följeslagare i Turkiet. Striden blef alltmera liflig, konungens svåger arfprinsen Fredrik af Hessen och norske befälhafvaren öfverste Kruse kommo i handgemäng med hvarandra, hvarunder Kruse sköt prinsen i höften, så att han måste bäras från valplatsen. Sedermera skall Kruse med egen hand nedlagt sju svenskar, men blef sårad och måste slutligen gifva sig fången, då konungen gaf honom flera loford för hans tapperhet. Hans folk blef taget eller jagadt på flykten. Efter några dagars stillastående, för att invänta sin öfriga styrka, fortsatte konungen den 1 Mars sitt tåg och gick följande dag öfver den tillfrusna Glommen till Gilleråsen, der han fann norska hären under generallöjtnant *Lützows* befäl i en så stark ställning, att den ej kunde angripas, hvarföre han den 3 Mars gick nordligare till Björåsen, der han likväl fann fienden lika starkt förskansad.

Under tiden hade Mörner framryckt till Moss, lemnande efter sig en del af sin styrka under generalmajoren *Christian Ludvig von Ascheberg*, för att gifva akt på norska besättningarna i Fredriksstad och Fredrikshall. Inseende omöjligheten att på den väg, han först ämnat, komma till Christiania, beslöt konungen nu förena sig med Mörners här, hvilket skedde vid Hölen den 8 Mars, hvarefter bådas förenade styrka den 10 på Bonnefjordens ås tågade till Christiania. Norska hären hade dragit sig tillbaka till Drammen, der den starkt förskansat sig, och vid inryckandet i Christiania den 11 Mars fann konungen staden öfvergifven af invånarne samt de förråd förstörda, af hvilka han påräknat underhåll för sina trupper under flera månader.

Sedermera qvarlåg konungen något öfver en månad i Christiania, utan att kunna framtränga vidare. Krigsrörelserna å svenska sidan inskränkte sig till ett par misslyckade försök att taga Kongsbergs silfvergrufva och till en stormning af norska förskansningarna vid Gilleråsen, för att öppna väg för Dalregementet, som i slutet af Mars ankom öfver Kongsvinger. Till Moss afsändes 500 man, för att underhålla för-

bindelsen med Ascheberg; men sedan danske vice amiralen Gabel, efter det isen brutit opp, med en dansk eskader och 4,000 man landstigningstrupper den 12 Mars kommit till Moss och der landsatt sin styrka, blef den svenska afdelningen i Moss öfvermannad, och Ascheberg med sina trupper drog sig tillbaka inom svenska gränsen, hvarigenom den svenska i Norge stående härens förbindelser med Sverige blefvo afskurna. Konungen sände då generalmajor Delvig till Bohus län för att påskynda ankomsten af tillkallade förstärkningar; men då han kort derefter fick kunskap om en af fienden uppgjord plan att, med tillhjelp af Norges uppbådade befolkning, från alla håll falla öfver och innesluta honom, samt han tillika började lida stor brist på lifsmedel, uppbröt han den 18 April från Christiania och gick öfver Glommen till Torpum, en mil nordost om Fredrikshall, der han inträffade den 29 April och sedermera i tre månader hade sitt högqvarter.

Den 1 Maj kom Delvig med förstärkningarna till Torpum, sedan han på en öfver Svinesund slagen bro passerat gränsen. Samtidigt anlände schoutbynachten *Olof Strömstjerna* med en skärgårdseskader till Dünökil, hvarifrån svenska hären sedermera försågs med lifsmedel, hvilka fördes inomskärs från Göteborg. Längre kunde denna eskader ej gå, emedan Gabel med sin eskader lagt sig vid Agerö utanför Svinesunds inlopp.

I denna ställning låg konungen stilla under återstående delen af fälttåget, utan att företaga andra än smärre krigsrörelser. Så framryckte han den 10 Maj med omkring 3,000 man mot Sannesund, dit från norska hufvudstyrkan, som stod på andra sidan Glommen, 1,800 man blifvit framskjutna, hvilka der förskansat sig åt flodens östra strand, men nu drogo sig åter tillbaka öfver floden. Den 26 Maj intogs Spånvigs skans, som låg på norska sidan vid Svinesunds utlopp, och natten till den 24 Juni afgick konungen med 2,200 man från Torpum för att öfverrumpla Fredrikshall, hvilket ock lyckades så till vida, att omkring 700 i staden varande normän blefvo nedgjorde eller fångne; men från fästningen Fredriksten kastades en mängd bomber in i staden, hvarigenom svenskarne ledo ännu större förlust, emedan konungen envisades att ej lemna staden, hvilken slutligen sattes i brand, då den mot aftonen måste öfvergifvas, och konungen var sjelf en bland de sista, som lemnade den.

Den 27 Juni inseglade danske kommendören *Peder Tordenskiold*, med 2 skottpråmar, 2 fregatter oeh 3 galerer af Gabels eskader, till Dynökil samt öfverrumplade och förstörde de svenska fartygen derstädes, jemte alla å dem befintliga förråd. Härigenom blef underhållet för svenska hären i Norge väsentligen försvåradt, och då tillika underrättelse kom, att danskar och ryssar förberedde en landstigning i Skåne, måste konungen besluta sig för att lemna Norge. Den 28 Juli uppbröt svenska hären från Torpum, gick följande dagen öfver Svinesund och upptog bron efter sig, hvarefter konungen gaf befallning om Strömstads befästande och iståndsättande af Eda skans.

Så slutade detta norska fälttåg, som kostat svenska hären öfver 3,000 man och medtagit en ganska betydlig del af dess med stor möda samlade tillgångar, utan att bereda Sverige någon fördel. En del af den mot Norge använda hären sändes nu till Skåne, der konungen sjelf infann sig i början af Augusti och tog sitt högqvarter i Lund, der han sedermera förblef den återstående delen af året.

I Tyskland hade under vintern Wismars blokering blifvit fortsatt af de 15,000 man danskar, hannoveranare och sachsare, som börjat densamma i Juni 1715. I början af April anryckte äfven en rysk här af 14,000 man under general Repnin, som skulle försöka bemäktiga sig Wismar för hertigen af Mecklenburg-Schwerin, hvilken nyss förut i Danzig förmält sig med czar Peters brorsdotter; men när denna ryska styrka närmade sig, skyndade befälhafvaren öfver belägringshären att bevilja den på alla lifsmedel utblottade besättningen i Wismar så goda vilkor, att den gaf sig den 8 April och öfverfördes sedermera på danska fartyg till Carlshamn. Härmed var Sveriges sista besittning i Tyskland förlorad.

De första dagarne af April utlopp från Köpenhamn den danska flottan, af hvilken en afdelning under Gabels befäl, såsom redan är nämndt, afgick till Norge. En annan af 7 linieskepp under schoutbynachten Kaas lade sig mellan Bornholm och Skåne. Samtidigt utlopp äfven ryska flottan, 12 skepp, 2 brännare och 40 galerer, från Cronstadt och seglade till Danzig. Något senare syntes äfven i sjön den svenska flottan, 14 linieskepp och 6 fregatter, under amiralen *Carl Hans Wachtmeister*, hvilken jagade Kaas' eskader undan till sundet samt derefter gick till Danzig att anfalla ryska flottan; men denna hade på förhand blifvit underrättad om svenska flottans annalkande och derföre skyndat att sätta sig i säkerhet. Galererna hade lagt sig innanför Weichselmünde och de öfriga fartygen hade flyktat till Reval, hvarföre svenska flottan återvände till Carlskrona.

I Maj 1716 infann sig czaren i närheten af Hamburg, der han den 23 Maj sammanträffade med konungen af Danmark, hvilken öfvertalade honom till en gemensam landstigning i Skåne, hvarvid konung Georg i England äfven lofvade biträda. Företaget måste dock uppskjutas så länge svenska flottan ännu var den rådande i Östersjön och Gabel med en del af svenska flottan sysselsatt i Norge. I Juni kom en engelsk och holländsk flotta af 10 linieskepp under engelske amiralen *Norris'* befäl till sundet, och i slutet af Juli återkom Gabels eskader, så att den danska flottan nu räknade 18 linieskepp under generalamiralen *Gyldenlöwes* befäl. I Juli anlände ytterligare 8 ryska skepp, hvilka czaren köpt i England och Holland, äfvensom den stora ryska galereskadern från Danzig. Danska hären var nu sammandragen på Seland och en stor transportflotta låg i Köpenhamn. På denna öfverfördes i medlet af Augusti ryska hären från Rostock, så att nu för landstigningens företagande var samlad en styrka af 60 bataljoner fotfolk och 80 sqvadroner rytteri eller tillsammans omkring 40,000 man,

fördelade i tre läger vid Köpenhamn, Jägersborg och Helsingör samt en flotta af 36 linieskepp. Att möta detta hotande anfall funnos i Skåne knappt 20,000 man, och man var också der, så väl som inom Sverige i allmänhet, icke litet orolig för dessa så storartade förberedelser till ett nytt krig inom det egentliga Sverige.

De ledde dock lyckligtvis till ingen påföljd. Engelska parlamentet ville icke, att Skåne skulle åter tillfalla Danmark, och samma åsigt hyste äfven den holländska styrelsen, hvarföre ock Norris gjorde sitt bästa att i det längsta fördröja den öfverenskomna landstigningen. Tillika hade Görtz, som nu stod högst i Carl XII:s förtroende, lyckats hos flera bland czarens omgifning göra troligt, att Rysslands afundsjuke bundsförvandter ville locka den ryska hären öfver till Skåne, för att der öfvergifva och blottställa den för Carl XII:s hämnd. Vare sig, att dessa föreställningar inverkade äfven på czaren eller att han ville begagna tillfället att med den betydande makt, han nu hade samlad på Seland, bereda sig fast fot vid sundet, för att få inloppet till Östersjön i sina händer, följden blef, att äfven han, likasom Norris, under allehanda förevändningar uppsköt den tillämnade landstigningen från den ena veckan till den andra, och då slutligen konung Fredrik bestämde den att försiggå den 10 September, förklarade czaren, att då årstiden var sen och framgången tvifvelaktig, ville han låta endast en liten del af sina trupper deltaga i företaget; men nästa vår kunde försöket vågas, om 20,000 ryssar finge öfver vintern stanna i Danmark och der underhållas samt czarens krigsfartyg tillika under samma tid förblifva i Köpenhamn. Ett sådant förslag af czaren, hvars trolöshet var allmänt känd, väckte icke ringa oro hos konung Fredrik och hans rådgifvare. Man misstänkte en af Görtz uppgjord plan, att ryska hären skulle genom öfverraskning taga Köpenhamn, hvarefter ryska och svenska flottorna gemensamt skulle öfverföra konung Carl och hans skånska här till Seland, för att der, i förening med den ryska, från Danmark framtvinga ersättning för de länder Sverige skulle afträda till Ryssland. Carls infall i Norge gaf ock någon sannolikhet åt tillvaron af en dylik plan, att Norge skulle blifva Sveriges ersättning för förlusten af Ingermanland, Estland och Lifland. Uppskrämd häraf frånträdde konung Fredrik hela förslaget om landstigningen och yrkade ifrigt på ryssarnes snara aftågande. Om något anslag mot Köpenhamn verkligen varit i fråga, måste det nu öfvergifvas, då detta den danske konungens yrkande visade, att han blifvit varnad, samt den förenade engelska och holländska flottan äfven skulle skydda Danmarks hufvudstad. Czaren följde derföre uppmaningen, lemnade Köpenhamn och öfverförde sina trupper till Mecklenburg i medlet af Oktober.

Af fruktan, att konung Carl, sedan någon landstigning i Skåne icke vidare var att befara, skulle försöka ett nytt infall i Norge, beslöt konung Fredrik i December ditsända en förstärkning af 4,000 man; men den transportflotta, som skulle öfverföra dessa trupper, blef utanför bohuslänska kusten öfverfallen af en häftig storm, som kastade de

flesta transportfartygen mot kusten, der 3,000 danskar efter hand togos såsom fångar.

I Finland hade ryssarne vid årets början fortsatt sina härjningar i norra Österbotten, och i Februari hade de, efter fem veckors belägring, intagit Kajaneborg, den sista ort svenskarne hade qvar i Finland. I Juni fick Armfelt befallning att med finska hären begifva sig från Vesterbotten till Gefle, för att skydda denna del af svenska kusten, som blifvit blottad genom flera regementens dragande till Skåne. Det skedde ock, sedan han i Vesterbotten ordnat ett slags landstorm, hvilken mottog ett par inbrytande kosacksvärmar så modigt, att de rätt snart måste gifva sig undan. I Augusti hade några ryska roddfartyg, som smugit sig förbi de svenska segelfartygen, landsatt trupper, som plundrat i skären utanför Östhammar och Öregrund samt derefter återvände.

Under tiden hade längtan efter fred blifvit i Sverige allt lifligare, och *Görtz* hade äfven erhållit Carl XII:s fullmakt att underhandla, så väl om allmän fred som särskildt med hvardera af rikets fiender, äfvensom att söka upplåna penningar. I båda uppdragen reste han till Holland i medlet af Juni 1716. Han lyckades ock der erhålla ett penningelån samt vände sig, med hänseende till fredsunderhandlingarna, först till Frankrike, med hvilket Sverige åter var i förbund och hvars bemedling till Sveriges fördel han derföre sökte utverka. Förhållandena hade dock der väsentligt förändrat sig genom Ludvig XIV:s den 1 September 1715 inträffade död, hvarefter hertig Philip af Orleans, som förestod regeringen för den minderårige Ludvig XV, närmat sig engelska styrelsen, med hvilken han ock i Januari 1717 ingick ett nära förbund.

Sedan mot slutet af Ludvig XIV:s regering Frankrikes lysande tid förgått, hade England vunnit öfvervigten bland makterna i vestra Europa, likasom Ryssland efter Sveriges fall fått öfverväldet i norden. Båda dessa makter hade under sommaren 1716 förenat sina stridskrafter mot Sverige, men under sammanvaron vid den tillämnade landstigningen i Skåne hade en bitter oenighet uppstått dels mellan czaren och konung Georg personligen, dels mellan båda makterna i följd af misstankarna rörande de ryska planerna att beherska inloppet till Östersjön samt farhågor å Englands sida i allmänhet för den mer och mer tillväxande ryska sjömakten i Östersjön.

Dessa förhållanden lågo till grund för de svenska fredsplanerna under återstående delen af Carl XII:s lifstid. Man insåg att om Sverige kom i vänskaplig förbindelse med endera af dessa täflande makter, behöfde det mindre frukta den andra och ännu mindre sina öfriga fiender, hvarföre ock Sveriges statskonst under dessa år skiftesvis gick ut på fred med England eller Ryssland.

I början af November 1716 tillkännagaf ryske ministern i Paris för svenska sändebudet derstädes Erik Sparre, att czaren, missnöjd med sina bundsförvandter, önskade fred med Sverige. Härom skyndade

Sparre att underrätta Görtz, hvilken äfven från annat håll fått försäkran härom och kort derefter sammanträffade med ryske ministern i Holland, furst Kurakin, samt började med honom underhandla om freden. Andra angelägenheter nödgade dock Görtz att företaga en resa till Paris, och under tiden infann sig czaren sjelf i Holland, dit äfven Görtz återvände, för att få med czaren personligen fortsätta underhandlingarna, då han i början af året 1717 blef, jemte svenske ministern i London Carl Gyllenborg, arresterad såsom skyldige till stämplingar att å Englands tron uppsätta den afsatte Jakob II:s son, pretendenten Jakob III, hvilket äfventyrliga förslag åtskilliga häfdatecknare äfven velat tillskrifva Carl XII.

Pretendentens anhängare i England, de s. k. Jakobiterne, hade länge visat sig angelägne att, för en tillämnad uppresning i Skottland till Jakob III:s fördel, få understöd från svenska regeringen. Ännu medan Ludvig XIV lefde, hade de i April 1715 talat vid Gyllenborg, om han kunde utverka 5 eller 6,000 svenskars öfverförande från Göteborg till Skottland, hvarigenom den mot Sverige fiendtlige hannoverske regenten i England skulle störtas och detta rike derefter blifva Sveriges verksamme bundsförvandt. Gyllenborg skref härom till Müllern, som då var hos Carl XII i Stralsund, men fick till svar, att planen dels i sig sjelf var oklok, emedan den skulle öka antalet af Sveriges fiender, som voro många nog förut, och väcka misstankar hos alla protestantiska furstar, dels ock var overkställbar, emedan Sverige till sitt eget försvar behöfde hela den lilla truppstyrka det kunde uppsätta. Müllern hade derföre icke ens velat nämna någonting derom för konungen.

Kort derefter kom en likartad framställning från Erik Sparre i Paris, som framhöll de stora fördelar Sverige kunde skörda deraf, att en vänligt sinnad konung uppsteg på Englands tron. För företagets befordrande hade Sparre erhållit 50,000 rdr, hvilka han nu öfversände, jemte en fullständig plan huru detsamma skulle utföras. Denna skrifvelse föredrogs af Müllern för konungen, med ett förslag till svar, hvilket gillades af honom och var lika lydande med det Müllern förut gifvit Gyllenborg, hvarjemte konungen befalte penningarnes återsändande.

Ett tredje försök att vinna Carl XII för den jakobitiska planen gjordes af Frankrikes härvarande sändebud, grefven af Croissy, enligt hvars uppgift konungen skulle ingått på företaget och lofvat sända 4,000 man till Skottland, hvilken uppgift synes föga trovärdig, såsom stridande mot konungens egen genom Müllern vid samma tid meddelade skrifvelse till Sparre och hans godkännande af den förra skrifvelsen till Gyllenborg. Flera sedermera inträffade omständigheter gifva äfven stöd åt antagandet, att det ifrågavarande företaget aldrig varit af Carl XII gilladt, och Croissys uppgift om motsatsen kan således icke betraktas såsom fullgiltigt bevis derför.

En jakobitisk uppresning skedde emellertid i Skottland under hösten 1715, och pretendenten uppträdde der i början af året 1716, men upp-

resningen blef snart qväfd och Jakob III måste redan i medlet af Februari fly till Frankrike. Der fortsatte jakobiterne sina underhandlingar med Sparre, och denne hade i Boulognerskogen ett hemligt möte med pretendenten, hvilken han fann förtärd af sorger och utståndna mödor. Pretendenten bad Sparre till sin konung öfversända ett egenhändigt bref från honom, hvilket Sparre dock vägrade, men inberättade till konungen hvad som förefallit. Svaret blef likväl fullt öfverensstämmande med det Sparre förut erhållit af konungen, och han fick tillika en förebråelse för att han fortsatte sitt umgänge med jakobiterne.

Så stodo sakerna, då Görtz kom till Holland. Stadd i svår penningebrist och af naturen fallen för alla slags ränker, låtsade han ingå på jakobiternas planer, men framhöll, att han måste erhålla ett större penningelån, innan han kunde ingå några närmare förbindelser. Sjelf aktade han sig noga att ej binda sig genom något löfte, samt förbjöd både Sparre och Gyllenborg att för konungen nämna någonting om hvad som förehades. Det är också ganska sannolikt, att konung Carl ej fick någon kunskap om hela denna tillställning, likasom äfven att Görtz sjelf ej hade annan afsigt dermed än att få ett penningelån till anskaffande af fartyg för svensk räkning i Holland. I en egenhändig uppsats af Görtz heter det ock: »Konungen behöfde skepp och matroser till bildande af en eskader i Göteborg. Jag anskaffade fyra krigsfartyg i Frankrike och två i Holland, äfvensom matroser; men det fattades mig penningar för liqviden. Man försäkrade mig, att jakobiterne voro väl försedde med penningar. De voro villige att lemna en summa mot ständernas obligationer, och jag förband mig till intet annat än återbetalning. Raisonnementerna voro för min egen räkning, men till konungen berättade jag ingenting härom. Till uppnegotiation af penningar på ständernas obligationer hade jag fullmakt». Äfven i ett till Müllern afgifvit memorial, som af denne skulle uppläsas för konungen, försäkrar Görtz, att han aldrig skrifvit ett ord till konungen om ifrågavarande plan, hvilket han ej skulle vågat yttra inför konungen, om det icke varit sant.

Oaktadt Görtz' och Gyllenborgs arrestering öppnades i början af året 1717, genom landtgrefvens af Hessen bemedling, fredsunderhandlingar mellan Sverige och England. Konung Georg fordrade hertigdömena Bremen och Verden samt ersättning för de af svenska kapare uppbringade engelska fartyg, hvaremot han lofvade att med Carl XII taga gemensamma åtgärder till återvinnande af de landskap Sverige förlorat. Sedan detta blifvit konung Carl meddeladt, utfärdade han den 30 April en fullmakt för Maurits Wellingk att under landtgrefvens bemedling underhandla om fred med England och Hannover. Någon afträdelse af Bremen och Verden kunde ej komma i fråga, men väl skulle en del af dessa hertigdömen kunna mot en penningesumma pantsättas på 20 år i sänder, dock så att Sverige skulle behålla jurisdiktionen inom dem och rösträttigheten för dem vid tyska riksdagen. Det gamla förbundet borde förlängas och behörigt aftal dessutom göras om

eftertryckliga medel att stänga czaren från Östersjön. Till en liqvidation för de af svenska kapare under kriget uppbringade fartygen vore konungen icke obenägen, så vida man å andra sidan ville gifva ersättning för de svenske undersåtar tillhöriga fartyg, som under sista franska kriget blifvit i England förklarade för priser. Innan någon underhandling kunde begynna, måste dock Gyllenborg och Görtz vara stälde på fri fot.

I en annan skrifvelse af samma dag gaf Carl XII Wellingk tillåtelse att, om konungen i England skulle »ändtligen åstunda» någon del af Bremen och Verden, i en hemlig artikel medgifva detta, i händelse konung Georg ville förmå konungen i Danmark att till Sverige afträda Bornholm och Norge intill Glommen. Ville konung Georg hellre tillpanta sig de båda hertigdömena mot en betydande penningesumma, så kunde det äfven ske, dock att Sverige förbehölles säte och stämma för desamma på tyska riksdagen, direktorium i nedersachsiska kretsen, jurisdiktionen öfver båda hertigdömena samt så mycket af inkomsterna, som behöfdes till nödige embetsmäns aflöning. Skulle förslag väckas om förlikning med Stanislaus och August, så borde detta hänskjutas till Stanislai eget afgörande. Blefve fråga om Preussen, så vore konungen villig ersätta denna makt dess utlagda 400,000 rdr, men fordrade deremot full återställelse af Stettin och den del af Pomern, som Preussen innehade.

Genom en tredje skrifvele af samma dag erhöll kommissionssekreteraren *Preis* i Haag fullmakt att öppna hemlig underhandling med den ryske minister, som dertill blefve befullmäktigad. Dervid borde Preis först begära en fullkomlig återställelse af Sveriges förlorade manskap, tillika med nöjaktigt skadestånd för rikets under kriget lidna förluster. Kunde detta icke erhållas, skulle Preis begära afslutande af ett stillestånd på 20 eller 30 år, under hvilken tid konungen skulle kunna lemna czaren i ostörd besittning af Petersburg, med en kommunikationsväg till dess öfriga länder, mot återställande af alla andra svenska orter. Fråga skulle ock nu väckas om Rehnskölds frigifvande ur fångenskapen.

Så anbefaldes på en och samma dag de båda underhandlingar, som under återstoden af Carl XII:s regering lågo till grund för rikets förhållanden till utrikes makter. I följd af ovänskapen mellan konung Georg och czaren samt Englands farhågor för Rysslands hotande Östersjövälde hade endera af dessa underhandlingar all utsigt att lyckas, och bådas förande samtidigt borde alltid kunna verka till eftergifter hos den makt, som befarade ett nära förbund mellan Sverige och den andra makten. Inom svenska regeringen var man emellertid ej ense om hvilkendera planen man skulle gifva företräde. Konungen sjelf var mest böjd för fred och förbund med England; Müllern och Wellingk åter synas vid denna tid föredragit freden med Ryssland.

För den engelska underhandlingens bedrifvande reste *Fabricius*, hvilken vid Bender så länge tillhört Carl XII:s omgifning, till London,

der han, dock under största hemlighet, hade åtskilliga samtal med konung Georg, hvilken han fann ganska villig till fred. Största svårigheten uppstod af frågan om Bremens och Verdens afträdande, hvilket Georg fortfarande yrkade, men hvarpå Carl omöjligen ville ingå. Emellertid då ovänskapen mellan Georg och czaren tilltog, började den förre eftergifva något af sina fordringar, och den 2 Oktober skref Fabricius, att konung Georg vore belåten med att erhålla Bremen genom köp eller pant, men ville att Verdens besittning skulle betraktas såsom billig ersättning för det bistånd England borde gifva Sverige mot czaren. Inom svenska regeringen ansåg man nu bäst att låta denna underhandling hvila, till dess man erfor hvad som vore att vänta af underhandlingarna med Ryssland.

Dessa leddes först af Preis, men sedermera af *Görtz*, så snart denne i Juli 1717 blifvit befriad från sin fångenskap, då han kort derefter sammanträffade i Holland med czaren personligen. Ryssland var vid denna tid, oaktadt dess lysande framgångar, icke i någon lugn eller lycklig ställning. Det var mattadt af ansträngningarna under det långvariga kriget och led äfven af inre söndringar. Czaren, som redan organiserat sin här och sin flotta i likhet med dem i det öfriga Europa och fått fast fot vid Östersjön, längtade nu efter slut på kriget, för att ostörd deraf kunna egna sig åt de inre samhällsinrättningarnes omdaning. Hans tillgöranden i detta hänseende hade ådragit honom många fiender, hvilka slutit sig till hans son Alexei och hos honom funnit stöd. Denna söndring hade också redan kommit till utbrott, Alexei hade flytt från Ryssland och kunde blifva ett farligt vapen vid ett anfall mot detta rike. Hos sina bundsförvandter var czaren misstänkt samt stod i personlig ovänskap med konungen i England och icke i nära förhållande till någon af de öfriga. Det var således för Görtz icke svårt att finna czaren villig till underhandlingar. Dessa ville dock czaren föra utan alla medlare. Om fredsvilkoren yttrade han emellertid ingenting bestämdt, utan lofvade endast att de skulle blifva mycket bättre än Sverige någonsin kunnat vänta.

Ryktet om detta samtal gjorde genast Sveriges öfriga fiender villigare till fredsunderhandlingar. Konungen i England visade större benägenhet för Fabricii framställningar, konungen i Preussen förnyade sitt anbud om bemedling mellan Sverige och Ryssland samt sin medverkan till de tyska besittningarnas återvinnande åt Sverige; äfven konungen i Danmark gjorde framställningar om fred. Görtz kunde nu obehindradt företaga återresan till Sverige. Han sammanträffade derunder med sachsiske ministern Flemming och underhandlade med honom om sättet att tillfredsställa Stanislai anspråk, samt skref derefter till konung Carl att, så vida freden med England ginge i fullbordan, vore konung August villig att ingå förbund med Ryssland och äfven att till Stanislaus afstå några delar af Polen, om Sverige garanterade Augusts ätt arfsrätt till polska kronan. Från Warschau fortsatte Görtz sin resa till Riga,

Reval och Åbo, gick der om bord till Sverige och infann sig den 22 November hos Carl XII i Lund.

Första frukten af de inledda fredsunderhandlingarna med Ryssland blef emellertid att Fabricius i medlet af Januari 1718 ankom till Lund, medförande konung Georgs anbud om fred och förbund på följande vilkor: Sverige skulle afträda Bremen och Verden, dock med bibehållande af titeln, säte och stämma på tyska riksdagen, direktorium i nedersachsiska kretsen, det gamla erkebiskopliga residenset i Bremen samt domkyrkan och till densamma hörande inkomster. Deremot skulle England betala en million rdr samt vid den blifvande freden i norden på allt sätt bidraga dertill, att Sverige måtte få en billig ersättning för sina förluster. Konung Carl, hvilken ansåg det stridande mot sin konungaed och således betraktade såsom en samvetssak att afstå någon del af de länder han vid sitt tillträde till regeringen mottagit, ville icke heller nu höra talas om ringaste afträdelse, men gjorde dock ett motförslag: att konungen i England skulle erhålla Bremen och Verden i pant till dess den summa blifvit honom ersatt, hvilken han för desamma betalt till konungen i Danmark. För öfrigt skulle England komma Sverige till hjelp med minst 12 krigsskepp.

Preussen hade redan i slutet af året 1717 erbjudit fred och förbund samt genom franske ministern i Sverige framstält fredsvilkoren; men i afvaktan å utgången af underhandlingarna med England och Ryssland ville konung Carl icke gifva något svar å dessa framställningar, hvarföre konung Fredrik Wilhelm slutligen öfvergaf all tanke på freden med Sverige samt i stället ingick ett närmare förbund med czar Peter.

De vigtigaste underhandlingarna voro nu de som pågingo med Ryssland. Åland hade blifvit antaget till underhandlingsort, och Lofö, den plats på denna ögrupp som ansågs lämpligast, hade i största hast blifvit af ryssarne försedd med erforderliga byggnader för att herbergera underhandlarne och deras följeslagare. Huru angelägen czaren var om fredens snara afslutande visade sig bland annat deraf, att han afsände sina ombud, fälttygmästaren, generalen *Bruce*, och ryska kanslirådet *Ostermann* så tidigt, att de fingo i öfver två månader vänta på de svenska, friherre *Georg Henrik von Görtz* och grefve *Carl Gyllenborg*, hvilka först den 8 Maj 1718 landstego å Lofön, men då också uppträdde med så mycket större ståt. De åtföljdes af 3 sekreterare, 6 uppvaktande kavaljerer, 67 betjenter, 57 soldater, 53 hästar o. s. v. Man ville visa ryssarne att det icke var penningebrist som gjorde Sverige böjdt för freden. Görtz hade af sina omsorger om ordnandet af rikets penningeväsende och om utredningen af härens förråd blifvit qvarhållen i Stockholm och såsom förevändning för sin fördröjda ankomst till underhandlingsorten begagnat uteblifvandet af lejdebref från czaren, hvilket de ryska sändebuden glömt medtaga.

De ryske underhandlarne mötte de svenska på det mest förekommande sätt, och den 12 Maj begynte konferenserna. Å ryska sidan

fordrades, att allt skulle afträdas, som under kriget blifvit eröfradt; å den svenska, att allt skulle återställas. Snart fann man sig dock föranlåten till jemkningar. Ryssarne afstodo från Finland, men de svenska sändebuden fordrade äfven Estlands och Liflands återlemnande. Denna fordran vidhöllo de äfven i den följande konferensen, men derefter höllos icke vidare några sådana, utan underhandlingar fördes på enskild väg mellan Görtz och Ostermann. Dessa båda tyskar, båda räknade bland sin tids skarpsinnigaste statsmän, hade sålunda nu att sig emellan afhandla de nordiska rikenas vigtigaste frågor. Ingendera af dem kunde öfverlista den andre och ingendera gaf efter, så att underhandlingen fortskred mycket långsamt. Slutligen gaf Görtz tillkänna, att han, för angelägna göromål i Sverige, nödgades under någon tid lemna Åland, och då kom från czaren följande förslag: antingen skulle Ryssland återlemna Finland, Estland och Lifland, utom Narwa och Viborg, eller ock skulle det behålla Estland, Lifland, Ingermanland och en del af Karelen samt deremot med alla sina stridskrafter biträda Sverige att eröfra Norge och vinnlägga sig derom, att konungen återfick alla sina tyska länder samt dessutom förvärfvade Mecklenburg, utan att för detta ändamål behöfva använda vapen. För öfrigt skulle Finlands gränser bestämmas så, att ryska Lappland lades dertill, och lifländska handeln ordnas på ett för Sverige förmånligt sätt. Öfver detta förslag sade sig Görtz skola inhemta konungens yttrande och lemnade kongressen den 2 Juni.

Kort derefter sammanträffade han i Strömstad med konungen och stannade hos honom till den 28 Juni. Äfven nu ville konungen ingenting afträda af sina länder, men ansåg dock freden kunna komma till stånd, om sådana ersättningar erbjödos, att båda makterna kunde finna sin räkning dervid. Görtz sändes derföre å nyo till kongressen, dit han ankom den 9 Juli. Här förstod han så skickligt framhålla för ryssarne följderna af den förestående freden med England, att nya vilkor uppgjordes, hvilka Görtz antog vara öfverensstämmande med konungens åsigter.

Enligt detta nya fredsförslag skulle czar Peter följande vår med 80,000 man inrycka i Polen, för att återställa Alt-Ranstadt-freden i gällande kraft. Vidare skulle czaren förmå Preussen till fred under vilkor, att detta rike skulle erhålla Stettin med dess område; men derest man härom ej blefve ense, skulle denna stad åter lemnas till Sverige mot passande ersättning. Danmark skulle tvingas att afträda Norge genom ett fälttåg från tyska sidan, i hvilket ändamål Carl XII skulle med 40,000 man öfvergå till Tyskland och czaren förstärka honom med 20 till 25,000 man samt förena hela sin flotta med den svenska. Slutligen skulle czaren använda hela sin makt att förmå kurfursten af Hannover återlemna till Sverige Bremen och Verden. Ville England hindra detta, skulle konungen och czaren gemensamt bekriga det, dock med förbehåll att, om konungen ville lösa czaren från detta löfte före föredragets bekräftande, så garanterade czaren, att Mecklenburg skulle

öfverlemnas till Sverige mot den ersättning till Mecklenburgs hertig, som af czaren skulle utverkas.

Förslaget meddelades både konungen och czaren, för att erhålla deras bekräftelse, och under tiden undergick det åtskilliga jemkningar, som gjorde det mera obestämdt. I sjelfva verket litade Görtz ej synnerligen mycket på, att czaren skulle fullgöra sina löften, men i alla fall vore dock Finland åter vunnet, czaren söndrad från sina bundsförvandter, konungen med ökad krigsmakt återvänd till Tyskland och, genom allt detta, Sverige bättre i stånd att uthärda striden med sina återstående fiender.

Slutligen ankom den 12 Augusti till Åland konungens svar, hvilket med ens tillintetgjorde Görtz' alla förhoppningar och frukterna af hans ansträngningar att bereda åt Sverige fred med dess farligaste fiende. Konungen förklarade nemligen, att han väl i allmänhet kunde medgifva en fred, som grundade sig på skadestånd för rikets förluster; men det nu framstälda förslaget måste förkastas, emedan förlusterna voro säkra och ersättningen oviss samt underkastad krigslyckans skiften. Finland, Estland och Lifland borde af czaren återställas samt skadestånd gifvas för de öfriga svenska besittningar han eröfrat. Deremot borde man icke af honom begära någon hjelp, emedan konungen icke ville sammansätta sig med någon annan regent om sina krigsoperationer. Anfallet mot England kunde konungen icke gilla, emedan Georg I frivilligt erbjudit förlikning. Man borde tvärtom egga ryssarne genom utsigten, att Sverige snart skulle ingå fred med England. Hvad Polen beträffade, begärde konungen endast, att czaren måtte erkänna freden i Alt-Ranstadt och ej sätta sig emot Stanislaus. Stettin borde återställas af konungen i Preussen, och om han icke ville gå in derpå, skulle czaren frågas hvilken af sina egna länder han ville såsom ersättning afträda åt Sverige (!). För öfrigt skulle czaren lockas till fred genom konungens löfte att erkänna och understödja den i Ryssland nyligen införda arfsföljden.

Efter detta svar fann Görtz genast, att ingenting mer kunde vid denna kongress uträttas, hvarföre han ock beslöt med det snaraste lemna Åland och skref till Müllern den 15 Augusti: »Jag säger farväl åt alla statssaker. För alltid vill jag afstå från dem». För ryssarne dolde han dock sakens rätta förhållande och höll dem fortfarande i ovisshet, under föregifven väntan på svar från konungen. Dock återvände han till Sverige så snart det blef honom möjligt.

I Stockholm sammanträffade han med Müllern, hvilken han icke utan skäl misstänkte att hafva tillstyrkt det svar konungen afgifvit. Müllern meddelade honom ock skriftligen sina anmärkningar vid det uppgjorda fredsförslaget och Görtz besvarade dem på samma sätt. Den 21 Augusti lemnade han Stockholm och reste till konungen för att söka utverka någon ändring i hans beslut.

Man har af Görtz, som noga kände förhållandena, en skildring af

Sveriges tillstånd vid denna tid. Knappast en tredjedel af landet var vederbörligen odladt; det öfriga var antingen öde eller kunde icke tillbörligen brukas af brist på folk och dragare. Bergverken voro afstannade, dels af brist på arbetare, dels genom omöjligheten af nödig forsling. Fiskerierna lågo nere. Handtverkarnes antal var så förminskadt, att man började förskrifva till och med spik och hästskosöm från Königsberg, den enda hamn vid Östersjön, som numera var öppen. Handeln hade nästan alldeles upphört. »De ansträngningar, vi gjort under de sistförflutna trenne åren, öfverstiga våra krafter», skref Görtz till Müllern den 6 September. »De hafva utblottat landet på folk, hästar, penningar och lifsmedel. — — Detta kan icke gå längre än högst till detta års slut och vi skola endast af denna orsak förfalla i den största förvirring, som man någonsin sett i ett land, så vida vi icke under tiden finna utväg att blifva qvitt någon af våra fiender. Det har jag sagt konungen.» Det var denna uttömning af Sveriges krafter efter ett adertonårigt krig, som gjorde fred med någondera af dess mäktigaste fiender nödvändig, och det var endast om valet man var af olika meningar.

Müllern och Görtz, de båda män, som vid denna tid i afseende å handhafvandet af förhållandena till utländska makter gälde mest hos Carl XII, hade varit ense om samtida underhandlingar med England och Ryssland, för att, genom endera maktens farhåga för underhandlingarnas framgång hos den andra, göra båda medgörligare; men då freden med ingendera kunde köpas utan någon uppoffring, och konungen omöjligen kunde förmås underkasta sig sådana till båda, måste man välja mellan den ena eller den andra, och vid detta val föredrog Müllern freden med England, Görtz åter den med Ryssland. Onekligt var, att afträdandet af Bremen och Verden för Sverige innebar en vida mindre känbar uppoffring än förlusten af landskapen vid Finska viken, och med kraftigt understöd af engelska penningar och en engelsk flotta fans det ännu en utsigt att kunna åt Sverige återvinna dessa sistnämnda landskap; men, å andra sidan, förekom den betydliga skilnad mellan båda frederna, att den ryska erbjöds af fienden, men den engelska söktes af Sverige och stötte på allt flera svårigheter. Under det föregående året, då konung Georgs ovänskap med czaren och Englands misstroende till Ryssland voro som lifligast, hade sannolikt en för Sverige fördelaktig fred med England och Hannover kunnat vinnas; men med den oböjlighet, som utgjorde ett grunddrag i Carl XII:s lynne och som hade en så olycklig inverkan på de politiska förhållandena, hade han vägrat hufvudvilkoret för denna freds tillvägabringande, emedan han ej kunde förmå sig att afträda någon del af det område Sverige egde vid hans tillträde till regeringen. Sedermera hade konung Georg ingått andra förbindelser. Han hade mer och mer närmat sig Frankrike och kejsaren, och den 22 Juli 1718 ingicks ett förbund — den s. k. qvadrupelalliansen — mellan kejsaren, Frankrike, England och Holland, hvarefter Georg I visade sig mindre angelägen om förbundet med Sverige och

mindre villig att underkasta sig några uppoffringar för dess tillvägabringande.

Det var af denna anledning Görtz ifrigt förordade freden med Ryssland. Obestridligen var czaren Sveriges farligaste fiende, och hans vänskap var således värd att köpas med större uppoffringar än någon annan makts. Norge och Mecklenburg borde ock blifva antagliga ersättningar för förlusten af Ingermanland, Estland och Lifland. Härvid mötte dock den betänklighet, att man föga kunde lita på czarens löften, äfven om de afgifvits aldrig så bindande, och att, vid ett fredsslut enligt de af czaren godkända vilkor, Sveriges förlust var gifven, men ersättningen beroende af krigslyckan, som under den senare tiden icke varit de svenska vapnen gynsam.

Sådan var Müllerns uppfattning och den godkändes af konungen, hvarföre man nu måste företrädesvis rikta sina bemödanden på tillvägabringande af fred och förbund med England, i hvilket hänseende Müllern uppgjort en plan, som äfven biträddes af Görtz, hvilken aldrig envist vidhöll sina egna åsigter, när han fann dem ej kunna hos konungen genomdrifvas. Enligt denna plan skulle man söka kejsarens bemedling, genom hvilken man hoppades kunna förmå konung Georg att ingå fred samt derefter bistå Sverige mot czaren med penningar eller skepp och helst med båda delarna. I ersättning borde man först bjuda Bremen och Verden under panträtt i 40 år och sedan eganderätten till någon del af dessa länder, hvilket ungefär öfverensstämde med Georg I:s fordringar. Om det af kejsaren gillades, skulle man i förbundet innesluta konung August, sedan Stanislaus nu uttryckligen tillkännagifvit sin vilja att afsäga sig polska tronen, äfvensom Preussen, hvilket skulle få Stettin på vissa år. Derefter skulle man drifva czaren tillbaka inom hans gamla gränser, återtaga de länder, hvilka danskarne innehade i Tyskland, och återställa det Holsteinska huset. Genom detta fördrag skulle sålunda Sverige sluta sig till qvadrupel-alliansen och gifva denna en ökad utsträckning.

Underhandlingarna på Åland hade emellertid blifvit fortsatta, för att ej reta czaren till nya fiendtligheter och, sedan Rehnsköld blifvit frigifven ur ryska fångenskapen, hade han ifrigt yrkat på fred med Ryssland. När han den 23 Oktober ankom till Stockholm, ämnade Görtz begifva sig till konungen, som då stod färdig att inbryta i Norge; men då de ryska ombuden otåligt yrkade på Görtz' återkomst till Åland, hvilket både Rehnsköld och äfven Müllern enträget tillstyrkte, emedan man hoppades så mycket lättare vinna kejsarens bemedling och fred med England, om fredskongressen på Åland ännu syntes vara i full gång, så reste Görtz till Åland, dit han, uppehållen af motvind, ankom först den 6 November. Här förstod han så fullständigt föra äfven den eljest så skarpsynte Ostermann bakom ljuset, att när Görtz den 12 November åter lemnade Åland, voro ryssarne nästan alldeles öfvertygade om svenska regeringens allvar med freden. Efter sin afresa gjorde han ock genom sin sekreterare Stamke en framställning om her-

tigens af Holstein förmälning med czar Peters dotter, hvilken förening efter många skiften gick i fullbordan och blef af stor betydenhet för de nordiska rikena.

Under tiden hade, under franska sändebudets bemedling, underhandlingar fortgått om särskild fred med Preussen; men redan i Augusti 1718 gaf konung Fredrik Wilhelm det svar, att han vore alltför nära förbunden med czaren att kunna ingå någon fred, i hvilken denne icke deltog.

I England, der Fabricius qvarstannat, fick denne i början af November det besked, att något svar från konung Georg icke vore att förvänta förr, än fredsunderhandlingarna på Åland vore afbrutna. Han ansåg nemligen svenska regeringen genom sitt till den engelska framstälda förslag icke åsyfta annat än att påskynda de åländska underhandlingarnas gång. För öfrigt afhandlades äfven här om ett förmälningsförslag för hertigen af Holstein, Carl XII:s systerson, nemligen med äldsta dottern till prinsen af Wales. Det dröjde dock ej länge förr än från England kom underrättelse, att Georg I skickat sändebud till czaren för att förnya vänskapen med honom.

Denna underrättelse fick Görtz, då han den 24 November reste från Stockholm för att begifva sig till konungen i Norge. Han insåg genast att det vore förbi med allt hopp om fred, derest Georg och czaren åter blefvo vänner, samt tillstyrkte derföre, i ett bref till Müllern från Uddevalla af den 30 November, att åländska underhandlingarna så snart som möjligt måtte afbrytas och att man i stället måtte söka Englands vänskap. [1])

Samma dag föll Carl XII vid Fredrikshall och följande dagen fängslades Görtz vid Tanums kyrka.

De underhandlingar, som så mycket sysselsatt de svenska statsmännen under de sista åren af Carl XII:s regering, voro således vid dennas slut ännu oafgjorda. Följer man fortgången af desamma, så inser man snart, att orsaken, hvarföre dessa fredssträfvanden icke ledt till någon påföljd, egentligen legat i konungens oböjlighet och envisa fasthållande vid en gång fattade föresatser. Man inser äfven, att Sveriges ställning efter slaget vid Pultawa icke var så förtviflad, som man i allmänhet antagit, utan blef det först genom Carl XII:s långa qvarstannande i Turkiet och gång efter gång upprepade vägran att ingå nya förbindelser, under ihärdigt fasthållande af förhoppningen att genom krig mellan Turkiet och Ryssland krossa czarens makt.

Hade han icke, för den osäkra utsigten att få en svensk här sig till mötes i Polen, förkastat neutralitetsfördraget af den 20 Mars 1710, så hade Sveriges tyska besittningar varit skyddade och, sedan danskarne voro utjagade ur Skåne samt stridskrafterna inom Sverige kunnat odelade användas till försvar mot anfall från Norge eller till infall derstädes, så hade Fredrik IV sannolikt snart nog funnit sig föranlåten

---

[1]) Jfr *Carlson*, Om fredsunderhandlingarna åren 1709—1718.

att ingå fred. Hade Carl XII icke genom denna vägran och de fortsatta kaperierna retat sjömakterna, så hade han troligen kunnat af dem vinna verksamt bistånd mot Rysslands hotande östersjövälde. Hade han icke under året 1712, då han redan hunnit öfvertyga sig om huru föga pålitligt Turkiets bistånd var, vägrat ingå på det förbund emot Ryssland, som erbjöds honom af konung Fredrik i Preussen och August i Sachsen, så hade han säkert kunnat tvinga Danmark till fred och sannolikt gifvit en helt annan vändning åt kriget mot Ryssland. Hade han sedermera i tid beslutit sig för att, genom den jemförelsevis mindre känbara uppoffringen af Bremen och Verden, köpa sig Englands verksamma biträde mot Ryssland, så hade han härigenom beredt sig en ny utsigt att bringa kriget mot Sveriges farligaste granne till ett fördelaktigare slut, eller åtminstone kunnat återfå sina öfriga tyska besittningar samt tvinga Danmark till fred, och hade han slutligen, sedan detta tillfälle var försummadt, antagit czarens fredsförslag, så hade han möjligen kunnat derigenom bereda sig i Norge ersättning för hvad han vid Finska viken förlorat eller åtminstone kunnat, befriad från sin fruktansvärdaste fiende, med så mycket mera kraft uppträda mot de öfrige.

Då intet af de tillfällen att återupphjelpa Sverige ur den ställning, hvari det råkat, begagnades, blef denna slutligen sådan, som här ofvan är visadt, och ehuru Carl XII under sista året af sin regering tyckes blifvit något medgörligare, är det dock föga sannolikt, att han kunnat förmås till de uppoffringar som voro nödvändiga för att bereda riket fred.

Den fördel medförde dock dessa i öfrigt misslyckade fredsunderhandlingar, att så länge de med Ryssland pågingo, upphörde, under åren 1717 och 1718, fiendtligheterna från ryska sidan. Kriget i Tyskland hade afstannat af sig sjelft, emedan Sverige der hade ingenting vidare att förlora. Således återstod endast kriget mot Danmark; men då Sveriges tillgångar nu voro så uttömda, att icke ens flottan kunde utrustas, i följd hvaraf Danmarks öfvervigt till sjös under dessa år var obestridlig, så mycket mera som danska flottan blifvit förstärkt med en engelsk af 15 skepp, så måste krigsrörelserna å svenska sidan inskränka sig till försvaret af Sveriges kuster samt voro ock af mindre betydenhet.

Den inre styrelsen 1700—1710.

När Carl XII lemnade Stockholm för att deltaga i danska kriget, utfärdade han den 13 April 1700 en förordning rörande riksstyrelsens förande under hans frånvaro.

Revisions- och justitieärendena skulle handläggas af kungliga råden grefve *Johan Gabriel Stenbock*, öfverste marskalk (riksmarskalk), grefve *Christofer Gyllenstierna*, öfverståthållare, grefve *Nils Gyldenstolpe*, Bengt Oxenstiernas närmaste man i kansliet, grefve *Didrik Wrangel*, president i bergskollegium, grefve *Gabriel Falkenberg*, president i Åbo hofrätt, och grefve *Jakob Gyllenborg*. Målen skulle »först af revisionssekre-

terarne, extraheras och öfverses, men sedan de således äro utarbetade och vederbörande parter tillbörligen hörde, blifva de under den äldste närvarandes direktion, allt efter sakernas beskaffenhet och öfriga sedvana, föredragne, att genom laga dom slutas eller eljest medelst resolution afhjelpas, dock så, att alltid de saker först företagas, som minsta uppskof kunna tåla, såsom enkanneligen de från ordinarie rätter och domstolar inkommande brottmål och sedan de andra civilmålen». De kungliga råden skulle minst tre gånger i veckan inställa sig i kungliga revisionen, så länge några mål voro oafgjorda, och derefter så ofta ärendena det fordrade.

Utrikes ärendena skulle fortfarande skötas af kansliet, hvilket de främmande sändebuden, som borde anmodas qvarstanna i Stockholm, hade att meddela hvad de å sina principalers vägnar kunde hafva att andraga. Allt, som vore af någon vigt, skulle inberättas till konungen, åtföljdt af kansliets betänkande i ämnet, samt underkastas hans afgörande.

Inkomna, till konungen stälda ansökningar skulle af samtliga kungliga råden skärskådas samt, efter sin beskaffenhet, antingen hänvisas till »sina höriga orter» eller hos kongl. maj:t anmälas, då kongl. maj:t ville dem afgöra och sitt beslut meddela.

Domar och resolutioner, som icke voro af så stor vigt, att de borde hänskjutas till konungen, skulle af de till justitieärendenas afgörande förordnade kungliga råd, på kongl. maj:ts vägnar och i dess namn, utfärdas.

Derest för öfrigt under konungens frånvaro något af särdeles vigt skulle förekomma, hvilket icke tålde så långt uppskof, att konungens beslut derom hunne inhemtas, så egde den äldste i hufvudstaden varande ledamoten af kungliga rådet att sammankalla de öfrige och med dem öfverlägga samt till verkställighet bringa hvad de ansågo bäst och för riket nyttigast vara.

Redan den 10 April hade en särskild afdelning af rådet fått förordnande att såsom *defensions-kommission* handlägga de ärenden, som rörde rikets försvar. Den utgjordes af 8 rådets ledamöter, bland hvilka grefve *Fabian Wrede*, president i kammar- och kommersekollegium samt statskontoret, synes varit den inflytelserikaste. De öfrige voro: Stenbock, Christofer Gyllenstierna, Falkenberg, Wrangel och Gyllenborg, som äfven voro ledamöter af justitieafdelningen, samt grefve *Lars Wallenstedt*, president i Svea hofrätt, och grefve *Carl Gyllenstierna*, president i kammarrevisionen.

Genom denna rådets fördelning i särskilda afdelningar försvagades den myndighet det kunnat utöfva eller eftersträfva, om alla ärenden blifvit af densamma gemensamt handlagda, men tillika befordrades ock ärendenas skyndsammare afgörande.

I sådan syftning och till ytterligare inskränkande af rådets myndighet under konungens frånvaro hade de särskilda embetsverken fått rättighet att afgöra flera ärenden, som förut skolat af konungen afgöras.

Den 9 April hade kungliga bref blifvit utfärdade till krigskollegium, kammar- och kommersekollegium, bergskollegium och statskontoret, att konungen funnit för godt tillåta, »det I uti alla saker hörande under edert bedrifvande, hvaruti vår egen nådiga resolution härtill kunnat fordras, måge hafva fria händer till följe af kungliga stadgar, förordningar och resolutioner efter edert bästa förstånd och sjelfva billigheten så att förordna och resolvera, som I finnen vår tjenst och intresse samt hvar och en saks beskaffenhet kunna erfordra; kunnandes I öfver allt sådant å våra vägnar direkte korrespondera med generalguvernörer, guvernörer och landshöfdingar samt andra vederbörande, så ock dem på deras förfrågninger och i andra under edert öfvervägande hörande mål behöriga svar och resolutioner meddela, utan att behöfva först deröfver inhemta vår speciela instruktion och nådiga förklaring». Samma dag utfärdades ock skrifvelser till generalguvernörer och landshöfdingar, att de hädanefter hade att vända sig med sina förfrågningar till kollegierna.

Det var sålunda en ganska omfattande myndighet, som nu förlänades kollegierna, och för att uppmuntra dem att icke, under de ömtåliga förhållanden, i hvilka de komme att försättas, vara alltför tveksamma att utöfva denna myndighet, försäkrade konungen sig vilja taga deras förrättningar i sitt konungsliga hägn och försvar mot hvarjehanda tilltal nu och i framtiden. I förordningen om riksstyrelsens förande under konungens frånvaro lemnades också ingen föreskrift rörande behandlingen af de inrikes ärenden, som icke voro revisions- och justitieärenden, emedan för de öfriga voro brefven till kollegierna bestämmande.

Särskildt anbefaldes statskontoret att först och främst tillse, det fortifikationen, garnisonerna, amiralitetet m. fl. militära stater finge sina anordningar, hvarefter statskontoret egde anslå till öfriga behof efter som det pröfvade medlen tillåta och bäst lända till befordran af konungens tjenst. Det kunde sålunda ändra de särskilda staterna, innehålla större eller mindre del af löntagarnes aflöning, o. s. v. Då statskontoret nu bestod endast af en president och en statskommissarie, af hvilka presidenten ensam hade beslutanderätt, var det sålunda *Fabian Wrede*, statskontorets president, som erhöll denna vidsträckta myndighet.[1])

För öfrigt nedsattes rådets anseende äfven derigenom att konungen under de första fälttågen medförde blott tvänne rådsherrar, *Thomas Polus*, som likväl redan i Mars 1701 för sjuklighet fick återvända hem, och *Carl Piper*, hvilken derefter fick ensam föredraga alla ärenden, som hänskötos till konungens afgörande. Före 1680 hade konungen varit pligtig att i hvarje vigtigare ärende höra rådet. Efter 1680 behöfdes detta icke oftare, än konungen sjelf fann för godt. Af Carl XI skedde det likväl ganska ofta och äfven af Carl XII under de första åren af hans regering, men efter April 1700 aldrig — ett af de ständiga krigen föranledt nytt steg på enväldets bana.

[1]) Jfr *C. G. Malmström*, »Några ord om riksstyrelsen under de tio första åren af Carl XII:s frånvaro», i Historisk Tidskrift, 1884, I: 3, 4.

Med regeringsärendenas handläggning tillgick i allmänhet så, att, sedan målen förevarit i kansliet eller i någon af rådsafdelningarna, blefvo alla de vigtigare, jemte rådsherrarnes betänkanden, skickade till konungen att af honom afgöras. På krigsärendena hade *Carl Gustaf Rehnsköld*, som dock först i December 1705 blef kungligt råd, mycket inflytande. De öfriga afgjordes för det mesta enligt *Carl Pipers* åsigt, ty konungen hade kommit ut i kriget alltför ung och var sedermera alltför mycket upptagen af krigshändelserna att hafva kunnat förvärfva någon djupare insigt i rikets inre förhållanden. Lyckligtvis var Piper en man med ovanlig duglighet, erfarenhet och arbetsförmåga; men i alla fall var det, äfven med bästa vilja, för honom omöjligt att långt inne i Polen och Ryssland kunna följa ärendenas gång i Sverige med den uppmärksamhet, att misstag och okloka eller orättvisa beslut alltid kunde undvikas. Ju längre konungen aflägsnade sig från sitt rike, desto större blef ock tidspillan vid regeringsärendenas handläggning. Slutligen fordrades en tid af flera månader, innan ett ärende kunde hinna från rådet till konungen och från honom tillbaka. Härtill kom, att rådets skrifvelser ofta finge hos konungen ligga en längre tid obesvarade, och i allmänhet verkade konungens långa frånvaro menligt på den inre styrelsens handhafvande. Att det icke skedde i ännu högre grad, derför har man väsentligen att tacka dels Pipers stora förmåga, dels den framstående embetsmannadugligheten äfven hos de i Carl XI:s skola bildade män, som utöfvade denna styrelse här hemma, dels ock det förträffliga skick, hvari Carl XI satt hela förvaltningen.

Bland dem, som här hemma visade största nit och förmåga vid regeringsärendenas skötande, böra i främsta rummet nämnas *Nils Gyldenstolpe* inom rättegångs- och *Fabian Wrede* inom försvarsafdelningen. För öfrigt utmärkte sig äfven Johan Gabriel Stenbock, Gabriel Falkenberg samt längre fram Carl Gyllenstierna, Axel Julius De la Gardie, Knut Posse och Arvid Horn. Bengt Oxenstiernas kraft och anseende voro nu brutna. Han afled ock redan i medlet af året 1702. För öfrigt var rådet äfven nu, med afseende å förhållandet till utländska makter, deladt i två partier — det franska, hvartill Wrede, Gyldenstolpe, Stenbock och Falkenberg räknades, samt det engelsk-holländska, bestående af Bengt Oxenstierna, Lars Wallenstedt och Nils Gyllenstierna. Båda partierna beskyldes att vara tillgängliga för vängåfvor från de makter, hvilkas intressen de förfäktade, och i synnerhet voro Bengt Oxenstierna och Nils Gyldenstolpe, båda genom slösande lefnadssätt försänkta i skuld, utsatta för en dylik misstanke. Denna inkomstkälla varade dock ej särdeles länge, ty redan under åren 1702 och 1703 märkte de utländska makterna, att konungen efter sitt eget hufvud eller enligt Pipers råd afgjorde utrikes ärendena och fästade föga afseende vid hvad rådsherrarne i Stockholm derom yttrade, hvarföre några vängåfvor till dessa icke längre voro behöfliga.

En af regeringens hufvudsakligaste omsorger blef att anskaffa tillgångar för det ständigt fortfarande kriget. De vanliga skatterna voro

härtill alldeles otillräckliga, så mycket mera som de för hvarje år minskades. Från Lifland, Estland och Ingermanland hade under de sista åren af Carl XI:s regering betydliga behållningar utöfver förvaltningskostnaderna influtit till svenska statsverket; men efter året 1700 upphörde, i följd af kriget, alla inkomster derifrån, och äfven från Finland, som led af krigets grannskap, kom mycket mindre än förut. Genom de starka utskrifningarna, både af manskap och penningar uppstod dessutom i hela riket ett ständigt växande antal af ödeshemman och skattevrak, som ytterligare minskade statsinkomsterna. De indrägtiga tullinkomsterna från Warnemünde och Riga upphörde redan 1700 och 1701, emedan de blifvit förpantade mot erhållna lån. I följd af allt detta nedgingo de vanliga statsinkomsterna från, i runda tal, 6,600,000 daler silfvermynt, som de utgjorde år 1699, till 3,600,000, hvartill de beräknades 1712. Då tillika den vanliga utgiftsstaten af konungen tid efter annan ökades medelst nya embetsmäns tillsättande och förhöjda embetsmannalöner, så uppkom i den vanliga staten för 1701 en brist af omkring 1,200,000 och år 1708 af nära 3 millioner d. s.

Till fyllande af denna mer och mer tilltagande statsbrist samt i synnerhet till krigets förande och till räntor å de statslån, som från och med året 1700 upptogos, behöfdes årligen minst 5 till 6 millioner d. s., hvilka måste anskaffas medelst särskilda gärder och medelst nya lån. År 1699, då Carl XI:s skatter redan voro borta, utskrefs en gärd ungefär lika med den, som utgått före 1693, nemligen af hvar hel gård frälse 5, och skatte 2 d. s.; af pantehemman, hushyror och fruktbara kapital 1/4 af räntan; af embetsmäns löner 1/10; af kyrkoherdar 15 d. s. för hvarje 64 mantal i deras församlingar; af herrskapsdrängar och gesäller 2, af bonddrängar 1, af herrskapspigor 1, af bondpigor 1/2 d. s., o. s. v.

Denna gärd skall i början hafva inbringat omkring 1,100,000 d. s., men sjönk snart genom uppkomna ödeshemman och krigets förödelser i flera landskap så, att den redan 1701 upptogs till endast 600,000 d. s. Den fans ock snart alltför otillräcklig för statsbehofvens fyllande, och nya utvägar derför måste anlitas.

Redan den 23 April 1700, medan konungen ännu var qvar i Carlskrona, skref han till rådet och uppmanade det att föregå alla andra med godt exempel och lemna kronan förskott i penningar och varor. Rådet svarade den 9 Maj, att en eller annan redan efter förmågan bidragit med de förskott han kunnat åstadkomma; men några hade så ringa egendom, att de »ej kunde betyga viljan med sjelfva gerningen»; andre hade sökt att på hus i staden eller gods på landet upptaga lån, men ej kunnat få sådana hvarken af banken eller enskilda. Tillståndet vore ock i allmänhet sådant, att det vore svårt i hast anskaffa penningar, ty »när krediten en gång är så alldeles förfallen, som nu på en tid skedt är, då vill, jemte goda motioner och försäkringar, också någon tid fordras, innan han åter kan bringas i gång». Genom afskaffandet af det, som egentligen åstadkommit kreditens förfall, nemligen

reduktions- och liqvidationsåtgärderna, kunde man dock hoppas, att förtroendet skulle återkomma; men då de medel, som på detta sätt skulle inom riket kunna uppbringas, ej vore tillräckliga till de stora kostnader, som fordras till ett krig mot många och mäktiga fiender, och det vore att befara, att all undersåtarnes egendom i löst och fast ej skulle dertill förslå, så bad rådet innerligen Gud förläna konungen »den ädla och hugneliga freden».

Så lät det redan innan kriget var börjadt. Carl XI:s stränga reduktions- och liqvidationsåtgärder hade väckt sådant misstroende, att äfven efter det dessa åtgärder blifvit af Carl XII inställda, det var ytterst svårt för kronan att få något lån inom riket och penningeställningen redan nu visade sig ganska bekymmersam. Konungen var emellertid icke nöjd med rådets svar, utan skref tillbaka, att han fann nödigt påminna, »det vi med blotta contestationer af eder oförmögenhet och andra invändningar intet äro hulpne, utan måsten I tillse, att I närmare gripen eder an och efter högsta möjligheten bispringa oss med verkliga lån och förskott».

Fabian Wrede lånade ock vid denna tid staten 80,000 d. s. och några andre lemnade mindre lån; men de fleste hade icke mycket att gifva. Penningemännen kunde ej förmås att lemna kronan lån utan fullgod säkerhet, och statsbristen blef alltmera känbar.

Den 25 Februari 1701 lemnade rådet och kammarkollegium gemensamt en utförlig redogörelse för statsverkets ställning. Årets stat i Sverige och Finland uppgick till 5,259,594 d. s. Dessutom hade statens embets- och tjenstemän för obetalda löner efter 1700 års stat att fordra 890,560. Till utgifter för landthären erfordrades 5,648,973; för flottan 1,242,886; för åtskilliga ändamål 400,000, så att statsutgifterna i deras helhet beräknades för året 1701 till 13,442,013 d. s. Ordinarie statsinkomsterna för året beräknades till 4,058,322, den särskilda krigskontributionen till 600,000, åtskilliga andra statsinkomster till 701,425, eller tillsammans 5,359,747, så att statsbristen för året utgjorde 8,082,266 d. s.

En särskild s. k. durktågsgärd af 2 d. s. på hvarje hemman hade blifvit påbuden, till bekostande af truppernas tåg genom särskilda delar af riket; men då den var anslagen för detta särskilda ändamål, hade den icke blifvit upptagen bland statsinkomsterna, likasom durktågskostnaderna icke heller bland statsutgifterna. Den utgick sedermera under alla de följande åren af Carl XII:s regering och påbjöds vanligen i sammanhang med krigskontributionen.

För att betäcka den stora statsbristen måste åtskilliga utvägar anlitas. I början af kriget gåfvo England och Holland i understödspenningar 200,000 rdr, men dessa synas hafva upphört, sedan Carl XII mot slutet af året 1702 vägrat ingå fred med konung August, hvartill han då af sjömakternas sändebud ifrigt uppmanades. Holland lemnade ett lån af 300,000 riksdaler, men blott mot pant af tullen i Riga, och Mecklenburg ett mot pant af tullen i Warnemünde.

Inom riket bortpantades under åren 1700--1712 åtskilliga kronans gods och inkomster för 2,361,508 d. s. Embetsmanna-lönerna utgingo under de första åren blott till hälften, år 1704 blott med en fjerdedel, men under åren 1706 och 1707 synas embetsmännen fått uppbära full aflöning, emedan de sachsiska krigsgärderna satte konungen i stånd att undvara större bidrag hemifrån. För året 1708 steg emellertid summan af obetalda embetsmanna-löner till 1,100,000 d. s.

Rådet sparade också ej på uppmaningar till freds ingående och lemnade i det ena brefvet efter det andra de bedröfligaste framställningar af förhållandena samt af rikets och samtliga undersåtarnes utblottade tillstånd; men konungen betraktade de bedröfliga skildringarna såsom öfverdrifna äfven då de visst icke voro det. Konungens och rådets åsigter om nödvändigheten af krigets fortsättande voro också högst skiljaktiga. Rådet yrkade redan 1701 ifrigt på fred med konung August och hade också goda skäl dertill, hvilka under följande året fingo ökad styrka. Då dessa råd icke följdes, väcktes naturligen deraf hos rådgifvarne den föreställning, att konungen leddes endast af krigslystnad och hämndbegär mot August. Sådant tyckes dock ej varit förhållandet, utan snarare leddes Carl XII af öfvertygelse att med August ingen pålitlig fred kunde ingås, hvarföre på Polens tron måste uppsättas en annan konung, i hvilken man under kriget mot Ryssland kunde ega en tillförlitlig bundsförvandt. Äfven denna uppfattning hade goda skäl för sig, men olyckligtvis förmådde Carl XII, lika litet som sin farfar, rätt bedöma förhållandena i Polen, utan föreställde sig det skola blifva vida lättare att gifva Polen en ny konung, än det sedermera visade sig. Detta olycksfulla misstag blef emellertid orsaken till alla de följande förvecklingarna, då Carl XII fick att i Polen föra krig mot både August och czaren samt denne tillika tillfälle att under tiden intaga de svenska besittningarna vid Finska viken.

För rådet, som hade att bereda utvägarne till förandet af det förlängda krig, som af detta misstag föranleddes, ökades bekymren för hvarje år, likasom äfven missbelåtenheten hos de särskilda styrelseledamöterne, så mycket mera som konungen aldrig gaf någon förtroende af sina planer. När han under våren 1708 riktade sitt tåg först mot mellersta Ryssland och sedermera mot Ukrajne, i stället att närma sig de svenska Östersjö-länderna, blef sinnesstämningen inom rådet ännu mera dyster. Många togo för afgjordt, att han beslutat afsätta czar Peter, likasom förut August, och att han aldrig skulle återkomma till fäderneslandet, utan antingen stupa eller börja nya krig, om han lyckades äfven afsätta czaren.

Sinnesstämningen inom riket blef ock för hvarje år allt mera missnöjd. Detta missnöje riktades dock ej mot konungen. Man visste, att han af Sveriges alla tre grannar blifvit orättvist anfallen; man beundrade hans hofsamhet att bevilja Danmark fred, utan att vidare fullfölja sin framgång på Seland; man hänrycktes af den lysande segern vid Narwa, af segrarna vid Dünas öfvergång och vid Kliszow. Seger-

fröjden blef dock snart nedstämd af de dryga skatterna och utskrifningarna. Redan under våren 1701 uppstodo oroligheter i Dalarne öfver att mera folk togs till soldater derifrån, än man trodde sig skyldig att lemna. Äfven i andra landsorter började man knota, och missnöjet ökades genom de många flyktingar, som från landskapen på andra sidan Östersjön undan ryssarnes härjningar skyndat till Sverige. Rådet sökte dock med allehanda löften och tydningar lugna allmänheten, och när år 1705 fred slöts med Polen samt 1706 med Sachsen, uppstod i Sverige stor glädje, emedan man var öfvertygad att ryska kriget nu ock rätt snart skulle få ett lika ärofullt slut. Så kommo spridda, stundom hvarandra motsägande rykten om tåget inåt Ryssland: att konungen framryckte mot Moskwa; att han tillkämpat sig lysande segrar; att svenskarne lidit mycken nöd och stora förluster; att fienderne mer och mer trodde sig förvissade om svenska härens förstöring. Ändtligen den 14 Mars 1709 anlände bref, skrifna i lägret vid Romne den 10 December 1708. De omtalade Lewenhaupts motgång vid Liesna och svenska härens ansträngningar under tåget nedåt Ukrajne. Ett bref från konungen innehöll befallning om stora truppafsändningar till Polen.

Sedermera kom, under tio veckors tid, intet bref från konungen eller hären. På vexlande rykten under denna tid var ingen brist. Än talades om den segerrike konungens intåg i Moskwa; än sades både han och hela hans här vara förlorad. Oron hos den hemmavarande regeringen blef allt större. Några mente, att konungens yngre syster, den nu 21-åriga Ulrika Eleonora, borde ställas i spetsen för rikets styrelse, till dess man finge underrättelser om eller från konungen; men hon var sjelf för tveksam och rådsherrarne sig emellan för oenige att våga ett sådant steg. Ändtligen i slutet af Maj anlände på en gång två bref från konungen. De innehöllo ingenting om förlusterna under kriget i Ukrajne, utan endast att »det stod väl till med hären», och intetdera brefvet gaf någon förhoppning om fred eller konungens återkomst. Så följde åter en tid af nära tre månader utan underrättelser från konungen eller hären. Oron blef allt större, ryktena alltmera vexlande. Än hette det, att konungen slutat fred med czaren och gått tillbaka öfver Dniepern; att hela Ryssland var i uppror mot czaren och att turkarne förenat sig med svenskarne att alldeles kufva Ryssland; än åter att stora olyckor träffat svenska hären.

I slutet af Juli började rykten sprida sig om nederlaget vid Pultawa, och några veckor senare kunde man ej längre betvifla, att svenska hären blifvit slagen och tillintetgjord; men under en hel månads tid visste man icke om konungen var lefvande eller död, fri eller fången. Hvilken skulle, i händelse af konungens död eller fångenskap, öfvertaga regeringen? Hvilken skulle blifva den ledande inom rådet? För tillfället afgjordes den sista frågan på det sätt, att *Fabian Wrede*, som oaktadt sina fylda 68 år var i kraft och beslutsamhet så väl som i klokhet och erfarenhet den mest framstående inom rådsförsam-

lingen, nu, under den allmänna nedslagenheten, trädde i spetsen för de åtgärder, som vidtogos. Med *Arvid Horn*, som visserligen var en af de yngste rådsledamöterne, men hvars stora förmåga Wrede redan insett, rådgjorde han om hvad som borde göras, och båda infunno sig om qvällarna hos den gamle och sjuklige *Gabriel Falkenberg*, likaledes högt värderad för klokhet och erfarenhet samt i allo en ärans man, hvars råd de båda öfrige äfven ville inhemta. Någon afgörande åtgärd i afseende å regeringens förande vågade man dock ej vidtaga, innan närmare underrättelser erhållits om konungen var i lifvet, fri eller fången; men man borde dock på förhand vara betänkt på hvad som skulle göras i händelse af konungens död eller fångenskap, och det var så mycket svårare att i detta hänseende komma till något bestämdt beslut, som både rådet och hofvet voro delade i två olika partier.

Det ena, det *holsteinska*, bestod af enkedrottningen, *Arvid Horn*, *Nils Gyllenstierna* och den Piperska slägten. Detta parti ville hafva till konung Carl XII:s systerson, den nu nioårige hertigen af Holstein, *Carl Fredrik*, hvilken deremot skulle afstå sitt hertigdöme åt sin farbroder, *Christian August*, hertigdömets regent eller administrator, såsom han kallades. Enkedrottning *Hedvig Eleonora* skulle träda i spetsen för regeringen under sondotterssonens minderårighet, och man ämnade söka vinna danska hofvet genom att afstå Eutin åt en prins af danska konungahuset.

Det andra partiet, det *svenska*, utgjordes af *Fabian Wrede*, *Gabriel Falkenberg*, *Knut Posse* och i allmänhet af så väl högadeln som Carl XI:s män, hvilka ville hafva *Ulrika Eleonora* till Sveriges drottning efter Carl XII:s död och till regentinna i händelse af hans fångenskap. Äfven detta parti ville vinna hofvet i Köpenhamn, i hvilket hänseende man ämnade föreslå ett giftermål mellan prinsessan och konung Fredrik VI:s yngre son, prins Carl.

Man visste emellertid, att Danmark nu rustade till krig mot Sverige, och man vidtog så kraftiga åtgärder, som för tillfället kunde åstadkommas, för att sätta sig i försvarsstånd. Också försäkrade Arvid Horn den härvarande danske ministern, att »hvarje rådsherre och hvarje redlig svensk man skulle uppoffra allt för att tillbakavisa dem, som nu vilja fiska i det grumliga vattnet».

Ändtligen i slutet af Augusti 1709 kom från konungen ett bref, skrifvet i Oczakow den 12 Juli under flykten till Turkiet. Häri gaf han tillkänna, att hans trupper »lidit afbräck uti ett fältslag»; att »mesta delen af fotfolket blifvit förloradt och sjelfva rytteriet lidit också en stor afbräck». Vidare heter det, att »en del officerare med några få gemene af gardet finnas än i behåll, tillika med några få officerare och gemene af det andra fotfolket, och hvad som hos fienden kan blifva fånget göre vi oss hopp om att kunna få utvexla». De ryske fångarne i Sverige borde derföre hållas strängt och dem ingen frihet lemnas, till dess man för dem kunde bekomma någon utvexling. För öfrigt

innehöll brefvet inga närmare uppgifter om svenskarnes förluster i och efter slaget, men väl en befallning till rådet att »med all flit och det snaraste någonsin är görligt» låta rekrytera de landtregementen till fot, som varit ute i fält, förse dem med beklädnad, gevär, fanor, spel, tält och allt annat tillbehör. Äfven till rytteriets rekrytering borde alla rusthållare göra sig färdige. Tillika borde anstalt fogas, att alla ännu hemma i riket varande regementen till häst och fot blefve färdiga att gå i fält vid första påfordran. »Det är högst nödigt», heter det vidare, »att man nu intet fäller modet, ej heller släpper verket handlöst, utan med yttersta krafter griper verket an, att bringa detta åter i stånd igen, på det man innan kort må bringa alltsammans till önskligt slut; och förmodar man, oaktadt denna förlusten är skedd, fienden innan kort skall åter kunna så tvingas, att man lärer kunna vinna af honom allt hvad man åstundar».

Så förtröstansfullt än detta bref lät, insåg man dock allmänt vidden af den olycka, som träffat Sverige. Med den allmänna bedröfvelsen blandade sig ock ganska många enskildes, som förlorat nära anhöriga och vänner. Tillika gladde man sig dock öfver konungens räddning och hoppades att genom honom få förlusterna åter godtgjorda, ehuru visserligen en och annan fans, som hellre önskat, att konungen för alltid blifvit borta, emedan han aldrig skulle upphöra att föra krig, så länge i Sverige funnes folk att dertill använda.

Fabian Wrede var nu åter den, som föreslog de kraftfullaste åtgärderna. Så snart konungens skrifvelse blifvit uppläst i rådet, yrkade Wrede, att man nu borde till fäderneslandets räddning taga och använda alla befintliga medel, till hvilka andra ändamål de än varit anslagna. Genom utfärdade kungörelser uppmanades folket att icke af modlöshet låta händerna falla, och presterskapet befaltes ytterligare uppmuntra församlingarna att kraftigt bidraga till konungens och rikets frälsning. Dessa uppmaningar voro ock ej utan påföljd. Dalkarlarne skola lofvat 10,000 man, endast de finge Nils Bielke till anförare, och Stockholms borgerskap lofvade gifva staten en procent af sin förmögenhet, om andra gjorde på samma sätt. Rådet förde ock nu mot de främmande sändebuden ett kraftigt och bestämdt språk, sammanträdde till öfverläggningar både för- och eftermiddagar samt sökte på allt sätt bevaka rikets bästa. Vid underrättelsen om olyckan vid Pultawa hade många börjat uttaga sina penningar ur riksbanken, men rådet förnyade ett af konungen förut gifvet förbud mot sådana uttagningar tills vidare. På alla fartyg i Stockholm och vid Dalarön lades beslag. Bränvinsbränning af säd förbjöds. En del kyrko- och hospitals-medel togs, emot räntebärande förskrifningar. Likaså togs en betydlig del af presternes tionde, som skulle af kronan betalas med 12 daler tunnan, ehuru det gångbara priset var 30. Fabian Wrede lånade kronan ytterligare 20,000 rdr och skänkte henne 10,000 d. s. Carl Gyllenstierna erbjöd allt sitt silfver, om någon ville gifva staten lån derpå, och Wrede föreslog, att alla rådsherrarne borde pantsätta sina gods och lemna de så-

landa influtna medlen i förskott åt konungen. De utländska sändebuden förklarade ock, att Fabian Wrede varit den, som genom sparsamhet, kraft, mod och ihärdighet förnämligast hållit verket uppe.

Alla planer att ställa Hedvig Eleonora eller Ulrika Eleonora i spetsen för regeringen hade emellertid förfallit, då konungen ännu var fri och väntades snart återkomma, ehuru det visserligen måste för honom och för riket medföra stora svårigheter, att detta styrdes från Turkiet, då minst två eller tre månader åtgingo för att från honom få svar på bref från styrelsen här hemma. Det måste dock så tillgå, och dermed fortsattes ännu i 5 år.

Oron i riket blef emellertid allt större, och flerstädes utbröto oroligheter, föranledda af de tryckande åtgärder, som af nöden framtvingades. Då dessa förhållanden blefvo mer och mer hotande, uppstod inom rådet fråga om att sammankalla en riksdag, hvarigenom man hoppades kunna lugna sinnena och genom ett riksdagsbeslut flytta det vådliga ansvaret från rådet till ständerna. Den 9 Februari 1710 förekom denna fråga i rådet. *Arvid Horn* var här den, som ifrigast yrkade på ständernas sammankallande och visade nödvändigheten deraf. *Fabian Wrede*, sedan gammalt det kungliga enväldets nitiske förfäktare, gjorde ock nu den invändning, att rådet hade ingen makt att utskrifva riksdag. *Carl Gyllenstierna* anmärkte då, att man icke borde sammankalla en riksdag, utan ett utskott från alla fyra stånden, och detta blef ock rådets beslut. Mötet skulle kallas ett »utskott af kongl. maj:ts ständer», hvarje inskränkning i konungens makt förebyggas och inga besvär få inlemnas förr än konungen komme tillbaka. Några dagar senare utfärdades kallelsen till riksmötet.

Riksmötet 1710 och den inre styrelsen, 1710—1712.

Den 30 Mars 1710 öppnades det utlysta riksmötet. Det skulle vara endast ett möte af utskott från de fyra riksstånden, men bevistades af nära nog lika många som vid en riksdag. Af adeln voro 93 der tillstädes, af presteståndet 42, af borgareståndet 75 och af bondeståndet 80. Amiralen, landshöfdingen i Södermanlands län friherre *Hans Clerck* utsågs af rådet till landtmarskalk, men som han var öfver 70 år gammal och af sjuklighet ofta hindrades att leda adelns öfverläggningar, så erhöll han till sitt biträde, såsom vice landtmarskalk, landshöfdingen i Vestmanland friherre *Gustaf Cronhielm*, känd både för utmärkt förmåga och varm tillgifvenhet för det kungliga väldet. Biskopen i Linköping *Haqvin Spegel* var presteståndets och justitieborgmästaren i Stockholm *Anders Hylteen* borgareståndets talman. Bondeståndets finnes i mötets handlingar ej namngifven. Adelns ombud bestodo icke, såsom vanligt, af ätternas hufvudmän, utan af valda personer från särskilda landskap. Inom presteståndet anmärktes, att vid riksdagen år 1693 hade 535 af adeln varit närvarande och vid 1697 års riksdag 520,

men nu hade endast något öfver 90 infunnit sig, hvaremot de öfriga stånden voro nästan lika talrikt som vanligt tillstädes. Sekreta utskottets ledamöter tillsattes af rådet i konungens ställe, men med uttryckligt tillkännagifvande, att de egde endast att öfverlägga, men ständerna ensamma att besluta.

Hufvudfrågan var att skaffa medel till rikets försvar. Rådet gjorde en framställning af de för handen varande förhållandena, huru fienden från alla sidor hotade riket, huru dess gränser voro värnlösa samt huru otillräckliga tillgångarna för rikets försvar voro. Statskontoret företedde ett utdrag ur räkenskaperna, som visade, att från 1700 till 1719 hade riket utöfver de vanliga skatterna erlagt 25 millioner; att bristen i ordinarie staten för året uppgick till 1,185,729; att till krigskostnader under året ytterligare erfordrades 8 millioner, samt att, äfven med inberäkning af gärder och tillämnade skatteförhöjningar, uppkomme för året en statsbrist af 8,261,739, allt daler silfvermynt.

Denna framställning af förhållandena var så bedröflig den gerna kunde vara, och man insåg omöjligheten att medelst ökade skatter betäcka en sådan statsbrist. Man föreslog derföre hvarjehanda mer eller mindre förtviflade utvägar — att pantsätta Gotland, Ösel eller Bremen; att uppmynta allt i riket befintligt silfver; att innehålla alla embetsmäns löner; att försälja eller förpanta alla statens och kyrkornas dyrbarheter, juveler, segertecken, kanoner, klockor m. m. Några röstade för tvångslån, och Carl Gyllenstierna föreslog, att man borde ransaka förmögnare personers hvalf och kistor för att utröna huru mycket en hvar borde gifva.

Vackra föredömen af uppoffringar för fosterlandet saknades icke. Då rådsledamöterne nödgades för andra embetsmän innehålla halfva lönen, läto de hela sin egen aflöning tills vidare innestå. På riddarhuset sammansköts en summa af 40,000 d. s. Gustaf Cronhielm skänkte staten 1,000 lod silfver och 4,000 d. s.; en fru Funck 100 skeppund koppar och 25,000 rdr; grefvinnan Piper 1,000 lod silfver och 12,000 d. s.; Juliana Schierberg, den år 1708 aflidna hertiginnan Hedvig Sofias gunstling, 4,000 d. s. och så vidare. Riksdagspresterne gjorde ock en insamling; likaså åtskillige enskilde ofrälse män, och borgerskapet i Stockholm, Göteborg, Malmö samt flera andra städer anskaffade stora summor. Särskildt gjorde några förmögnare personer i Stockholm ett sammanskott till Rigas undsättning.

Inom stånden röjde sig emellertid icke så liten ovilja öfver den ställning, hvari riket kommit, och mycken klagan öfver de tryckande skatterna.

Så anmärktes inom *adeln*, huru dess medlemmar blifvit af det långvariga och blodiga kriget så bortsopade, att i ett och annat landskap ej fans qvar en enda adelsman, kommen till de år, att han kunde skickas till riksmötet, äfvensom att hvart frälsehemman redan under kriget erlagt i gärder 1,300 d. s., utom andra pålagor utöfver vanligheten. En och annan satte äfven i fråga att åt adeln återskaffa

några af dess förra friheter; men i allmänhet visade man sig dock å riddarhuset villig till uppoffringar.

Hos *preståndet* åter röjde sig ingen synnerlig benägenhet härtill. Talmannen, biskop Spegel, gjorde visserligen sitt bästa, men kunde icke få någon makt med ståndet och var till och med vid ett tillfälle färdig att nedlägga talmansklubban, »emedan», sade han, »jag icke kan uträtta något till presterskapets heder och statens hjelp». Man hade satt i fråga, att kyrkornas silfver och andra tillgångar skulle kunna användas för statens behof. Biskopen i Skara Jesper Svedberg ansåg det vara bättre att sådant skedde, än att kyrksilfret skulle tagas af fienden. Förslaget understöddes af biskop Spegel, men biskopen i Åbo Johan Gezelius yttrade betänklighet deremot, emedan kyrksilfret hörde till gudstjensten eller var för sådant ändamål kyrkorna föräradt af enskilda personer, och den ene efter den andre förklarade, att i deras kyrkor ej fans mera silfver än som till gudstjensten behöfdes. Slutligen förenade man sig om en förklaring, att »presterskapet hade väl icke tänkt vid detta tillfälle gifva förslag på kyrkornas penningar, skrud eller egendom, i synnerhet efter den senare är antingen af förnäma personer i testamente gifven eller vid gudstjensten länge brukad; men så vida de andra stånden dertill gifvit anledning, har presterskapet jemväl velat dertill samtycka», dock med vissa vilkor och inskränkningar, som anfördes. Fråga hade äfven blifvit väckt om presterskapet ville eftergifva sin tionde-spanmål, som för året 1709 blifvit indragen; men någon bestämd eftergift deraf ville ståndet ej gå in på, och denna indragning åberopades äfven såsom skäl, hvarföre man ej kunde åtaga sig några förhöjda gärder. Domprosten Molin från Upsala sade sig kunna uppgifva prester, som på flera månader icke haft något bröd i huset; prosten Rhodin från Sköfde påstod sig hafva embetsbröder i Vestergötland, som på lång tid icke ätit annat bröd än af malen ärthalm, och från Halland berättades, att fattige prester, sedan deras drängar blifvit utskrifne till soldater, måst sjelfve icke allenast plöja och harfva, utan äfven gå till Halmstad och Varberg, för att arbeta på dervarande fästningsverk.

Inom *borgareståndet* höjdes likaledes många och högljudda klagomål, ehuru man mindre känner enskildheterna deraf, emedan ståndets protokoll för detta riksmöte förkommit. Riksdagsmannen för Örebro försäkrade, att staden icke kunde erlägga hälften af den vanliga krigsgärden, än mindre en dubbel sådan, som nu blifvit ifrågasatt, och äfven af hufvudstadens ombud uppgafs, att rörelsen derstädes nu var föga öfver en fjerdedel mot förhållandet år 1700. Talmannen Hyltéen anmärkte ock, att borgerskapet endast af kärlek kunde förmås gifva något, »men», tillade han, »kärlek till staten uppkommer först då, när man har rättighet att föda sig med frihet och ära». I allmänhet klagade detta stånd mycket öfver tvång i handel och näringar och ville ej gifva staten förskott, emedan de förut gifna lånen icke blifvit betalda.

Äfven i *bondeståndet* hördes bitter klagan öfver de uppoffringar kri-

get orsakat. Så hade i Upland mången rote redan fått uppsätta 5, några ända till 7 nya soldater. I Vestmanland låg halfva jorden osådd o. s. v. Bönderne tyckas dock, likasom adeln, visat sig villigare än preste- och borgareständen.

Rådets bemödanden att förmå ständerna till dubbel gärd blefvo dock länge fruktlösa. Man förmådde då *Magnus Stenbock*, som efter sin seger vid Helsingborg var den populäraste man i riket, att söka öfvertala de motsträfvige. Han förestälde dem, att, om ej medel anskaffades, måste hären förgås af svält och elände, såsom redan skett med flera soldater, och sedermera skulle riket stå öppet för fienden. Äfven hans föreställningar voro dock fåfänga, och han utbrast: »I vintras gick jag med gladt hjerta mot rikets fiender; men nu går jag med sorgset sinne från rikets ständer, sedan jag af dem icke kunnat utverka medel till fäderneslandets frälsning». Under närmaste tiden efter segern vid Helsingborg hade likväl öfverallt i riket stor villighet till uppoffringar röjt sig; men ombud från alla landsorter hade nu sammanträffat, man hade öfvertygat sig att nöden var allmän, och man hade tillika, under utbytet af tankar rörande de för handen varande förhållandena, börjat mer och mer befara, att någon lyckligare förändring deri ej var att hoppas, så länge konungen, i motgången likasom i medgången, stod fast vid sin föresats att icke gifva vika, utan orubbligt genomdrifva hvad han en gång beslutat, det måtte kosta hvad som helst. Under sådan förutsättning blef man allt mindre villig till uppoffringar, emedan man ansåg dem icke gagna till något, utan enda utvägen att vinna fred vara att undanhålla alla medel till krigets fortsättande. Sådan var visserligen icke den mera allmänt spridda eller öppet uttalade öfvertygelsen, ty hos flertalet af svenska folket var Carl XII ännu alltid den älskade konungen och högt prisade hjelten; men den grep dock mer och mer omkring sig och verkade i sin mån, i förening med den rådande verkliga nöden, till den nuvarande motviljan för nya uppoffringar.

Ropet på fred hördes nu också från alla håll. Sekreta utskottet bad de goda herrar i rådet för Guds skull skaffa fred, ty landet kunde ej uthärda längre. Bönderne bönföllo, att »de tre högre stånden och herrar excellenser i rådet måtte stå dem bi och hjelpa dem till fred med åtminstone någon eller några bland fienderna, eljest ginge allt omkull». Gustaf Cronhielm anmälde, huru i Vestmanland allmogen började föra ett så förtvifladt språk, att ett snart utbrytande uppror väl kunde befaras. Jesper Svedberg ville sluta fred, äfven konungen oåtspord, tilläggande: »Jag ser ingen fara häri, om blott alla äro eniga om beslutet.» Oron i sinnena blef allt större och allmännare. Rykten började sprida sig, att konungen blifvit svagsint, eller att han vore död eller fången, men att rådet höll det hemligt, för att få regera i hans namn; eller ock att rådet i samma syfte icke underrättat konungen om landets verkliga nöd och elände, ty om sådant skett, hade, derom var man öfvertygad, konung Carl skyndat hem att drifva ryssarne tillbaka.

Alla standen, med adeln i spetsen, ville ock affärda ett eget sändebud till Turkiet, för att skaffa säker underrättelse åt ständerna om konungens tillstånd och åt honom om landets. Rådet svarade, att en sådan beskickning vore öfverflödig, emedan flere personer redan blifvit till konungen utsände. Då detta tyddes såsom bevis, att rådet ville undanhålla samma förhållandet, erbjöd rådet ständerna att genomläsa hvad rådsprotokollen innehöllo, hvarefter de gerna kunde få afskicka så många sändebud de ville. Vid närmare eftersinnande läto ock ständerna frågan om den särskilda beskickningen förfalla.

Efter många gensägelser och yttringar af missnöje blef emellertid slutligen den dubbla krigsgärden medgifven, då ryssarnes framsteg i Finland visade faran blifva alltmera hotande. Denna gärd beräknades dock i sin helhet ej uppgå till högre belopp än omkring 1,200,000 d. s., hvilket ej på långt när var tillräckligt för betäckande ens af de oundgängligaste statsbehofven. Man tillgrep derföre hvarjehanda andra utvägar, mer eller mindre våldsamma. Så innehölls hela lönen för rådsledamöterne och halfva för öfrige embetsmän. Skatt lades på eldstäder, bättre åkdon, peruker och fontanger. Stämplade pappers-afgiften fördubblades, postpenningarna ökades med en tredjedel, skjutspenningarna med 2 öre på milen, hvilka ej skulle tillfalla den' skjutsande utan staten och derföre vid hvarje gästgifvaregård borde inläggas i en enkom dertill gjord kista. De vid åtskilliga prestgårdar befintliga behållningar, som från hvarje innehafvare skulle öfverlemnas till hans efterträdare, uppmanades presterne nu att till sig lösa samt lemna betalningen åt kronan. Kyrkornas dyrbarheter och penningar togos mot kronans räntebärande skuldsedlar, såsom det hette, men det är mycket ovisst om dessa skuldsedlar någonsin infriades eller någon ränta å denna kronans skuld erlades.

Den 8 Juni 1710 upplöstes riksmötet, och i riksdagsbeslutet infördes att ständerna beviljat, utom den för året utskrifna dubbla kontributionen, äfven åtskilliga andra bidrag, omförmälda i ständernas skrifvelser af den 11 Maj och 2 Juni, hvarjemte ständerna förnyade den vid riksdagarna 1686 och 1689 gifna försäkran att framdeles åter betala de summor, hvilka kongl. maj:t behöfde för krigets förande upplåna, samt försäkrade nu tillika, att alla, som ville gå kongl. maj:t tillhanda med några förskott, skulle vid inträffande fred erhålla sin riktiga betalning. Adeln och allmogen utfäste sig att vid de ständiga regementena till häst och fot ersätta all afgång af manskap, som redan inträffat eller kunde inträffa, så länge kriget varade.

Någon tid efter riksmötets slut ankom till rådet konungens bref af den 22 Juni, hvari, med hänseende till den af rådet utskrifna sammankomsten af ständernas utskott, yttrades, att konungen »för denna gången» gillade densamma, »i anseende till derför andragna skäl och omständigheter, helst emedan vi äro försäkrade, att I dervid behörigen lären hafva bevakat vår höga rätt och makt».

Nöden och betrycket i landet under året 1710 ökades ytterligare

genom pesten, som der anstälde förfärliga härjningar. Den hade först visat sig i trakterna kring Krakau och Lemberg, redan 1707. Under loppet af året 1708 hade den trängt längre åt norden. Under tre månaders tid dogo i Warschau 15,000 menniskor, och Dantzig förlorade omkring 30,000. Sedermera sträckte den sig uppåt Preussen och Kurland, der den borttog så mycket folk att årets skörd ej kunde inbergas. Våren 1710 kom den till Lifland och Estland samt härjade så bland de svenska besättningarna derstädes, att dessa landskaps eröfring af ryssarna derigenom väsentligen lättades.

Vid underrättelsen om dess framsteg i grannstaterna hade svenska regeringen redan 1708 börjat öfverlägga om åtgärder för dess uteslängande. År 1709 påbjödos stränga sundhetsordningar, men från Lifland och Estland kommo talrika skaror af flyktingar, som undan ryssarnes vilda framfart sökte skydd i Sverige. Sommaren 1710 hade flera sådana flyktingar kommit till Vermdön och derifrån smygt sig in i Stockholm, dit de förde farsoten med sig. Den utbröt våldsamt i Augusti, ehuru flera försigtighetsåtgärder vidtogos. Hofvet och regeringen stannade dock ännu någon tid i hufvudstaden, för att hålla modet uppe hos dess öfriga befolkning; men sedan dödsfall inträffat bland vakten inne i sjelfva slottet, beslöt man den 10 September, att hofvet skulle söka en sundare vistelseort, hvartill Sala utsågs, der sedermera hela hösten 1710 och en god del af vintern 1711 tillbragtes. Rådet åter flyttade till Arboga och hofrätten med kollegierna till Vesterås. Dock framträngde pesten äfven till dessa städer, men utan att der anställa några svårare härjningar.

Så blef Stockholm öfvergifvet af både hof, regering och embetsverk. Äfven dess gamle öfverståthållare Knut Posse reste derifrån, och man öfvertalade en af Carl XII:s bussar, generallöjtnanten *Jakob Burensköld*, att öfvertaga befälet i staden. Allt grymmare blefvo der farsotens härjningar. De dödes antal i hvarje vecka steg från 155 i Augusti till 1,727 i slutet af Oktober, då dödligheten var störst. Farsoten rasade mest bland de förmögnare samhällsklasserna och inom dessa synnerligast bland qvinnor och barn. Den började med hufvudvärk, matthet, svårmod, svimningar samt svart och skarp tunga. På andra eller tredje dagen visade sig en hård, öm, snart blånande böld. Om den mognade, var räddning möjlig, eljest infann sig snart ett våldsamt raseri, någon gång ett slags hänryckning, som varade ända i sista ögonblicket. Under den tid farsoten rasade var luften nästan orörlig, fyld af ett tjockt, osundt töcken, utan regn, frost eller någon enda solglimt. Om ett glas vatten, vin eller mjölk ställdes under bar himmel öfver natten, fans det morgonen derpå öfverdraget af en oren färgskimrande hinna; ett nybakadt bröd likaså af mögel, som stundom hade en grön eller gulaktig färg och var så giftigt, att hundar, som åto deraf, dogo. Röken steg ej upp i luften, utan smög utefter marken, som var höljd af ohyra. Deremot försvunno foglarne och en mängd boskap stupade.

Alla samqväm och högtidligare begrafningar voro förbjudna. Liken

skulle genast efter aflidandet läggas i kistan, svepta i det lakan, som i dödsstunden begagnats, samt begrafvas så skyndsamt som möjligt. Stadens kyrkogårdar blefvo snart otillräckliga och andra mera aflägsna begrafningsplatser måste utses, der de döde nedkastades i stora gropar. Flera slägter ville dock ej underkasta sina döde ett sådant begrafningssätt, utan smögo dem i hemlighet undan till familjegrafvarne eller till de gamla kyrkogårdarna. I Carlshamn gjorde folkmassan upplopp och förde liken från pestgrafvarne till den gamla kyrkogården inne i staden, hvilket ytterligare befordrade smittan. Flerstädes upplöstes all ordning. Tvärtemot påbudet, att de dödes kläder och alla tillhörigheter, som kunde medföra smitta, skulle genast uppbrännas, såldes de af snikna arfvingar och härigenom spreds farsoten ytterligare. Missdådare ströko omkring och rånade de sjuke, halfdöde eller nyss aflidne samt plundrade deras bostäder. Några sökte med gästabud, dryckenskap och allehanda utsväfningar döfva sin oro, men ådrogo sig härigenom sjukdomen så mycket snarare.

Under loppet af November och December började smittan mer och mer aftaga inom hufvudstaden, men luften fortfor att vara osund, till dess ändtligen natten mellan julaftonen och juldagen frost inträffade för första gången under hela hösten. Juldagen på förmiddagen försvann det så länge ihållande töcknet och solen blef åter synlig, till outsäglig glädje för den ur kyrkorna kommande menigheten. Härefter blefvo sjukdomsfallen allt färre och i slutet af April 1711 ansågs staden så fri från smitta, att tacksägelse hölls. Öfver 20,000 menniskor skola i Stockholm blifvit skördade af denna förödande farsot.

Äfven i landsorterna rasade den icke mindre våldsamt. Kalmar höll på att bli öde. I Åbo bortrycktes en tredjedel af invånarne, i Carlskrona 800 menniskor inom tre veckors tid, på Öland och i Bleking halfva befolkningen. I Ås församling inom Småland blefvo endast två manspersoner mellan 20 och 60 år skonade af farsoten. Flerstädes inom riket fortsattes dess härjningar under året 1711, på några ställen äfven 1712. Man har uppgifvit 100,000 menniskor såsom lägsta antalet af offren derför inom Sverige och Finland.

Under dessa bedröfliga förhållanden kommo allt oftare från rådet till konungen framställningar af rikets mer och mer bekymmersamma belägenhet. Man klagade öfver ryssarnes alltmera hotande framsteg i de svenska besittningarna vid Finska viken, öfver den ständigt tilltagande nöden och folkbristen inom landet, öfver konungens långa frånvaro och svårigheten att inhemta hans befallningar rörande rikets styrelse, m. m. Äfven bland allmogen röjde sig mer och mer missnöje och oro. Så i Upsala, Vestmanland och Skåne, der flere rymde öfver till Seland. I Medelpad uppstodo vid utskrifningen af nya soldater sådana oroligheter, att rätt allvarsamma åtgärder måste vidtagas för att återställa lugnet. I Vadsbo härad inom Vestergötland förefölle, likaledes vid en knektutskrifning, ganska våldsamma uppträden. Bönderne öfverfölle de embetsmän, som hade tillsyn öfver förrättningen.

Landshöfdingen räddade sig genom att hoppa ut ur ett fönster, häradshöfdingen genom att gömma sig i en höstack, men fogden, som redan förut var genom sina prejerier hatad af bönderna, blef tagen, misshandlad och dödad. De hade fått befallning att skicka sina utskrifna karlar till Stenbocks här vid Halmstad, men förklarade att de icke ville låta dem gå ett steg längre än till Göta elf, dit deras förfäder gått.

Då detta förhållande inberättades till konungen, svarade han i ett bref till rådet af den 22 Juni 1710: »Det hade varit väl, om allmogen intet blifvit uppbådad, då ett sådant oväsende ej heller hade händt; men så ursäktar sådant ändå intet gerningen, utan böra upphofsmännen och de mest brottslige, andra till skräck och varnagel, blifva afstraffade. Det är fuller visst, att besvären för allmogen dessa åren bortåt hafva varit ovanligt stora, men så kunna vi dock intet tro, att allena de utgifter och pålagor, som äro skedda till rikets försvar, ehuru stora de ock kunnat vara, skola hafva föranlåtit dem i Skaraborgs län till sådant oväsende, emedan de tillika med den öfriga allmogen i riket alltid hafva vist sig såsom trogne och lydige undersåtar, utan lärer dertill mycket hafva hulpit det tryck och besvär, som vi förnimme en del landsbetjente skola föröfva emot allmogen; och hafven I för den skull att ställa de order, det uppå landsbetjenterne hålles en noga uppsigt, så att de intet måga få tillfälle efter deras egennyttighet oskäligen att plåga allmogen; låtandes den förste, som dermed beträdes, andra till varnagel utan all nåde exemplariter afstraffas.»

Man finner af denna skrifvelse, likasom af många flera i samma anda, att Carl XII, lika litet som hans fader, tålde något förtryck öfver allmogen, ehuru han icke tvekade att i ganska hög grad taga dess krafter i anspråk för sina krigsföretag. Der antydes tillika, att tjenstemännen i landsorten ej voro så öfvervakade som de borde, och att det rådande missnöjet snarare var vålladt af embetsmannaförtryck än af uppoffringarna för rikets försvar. Flera andra skrifvelser röja äfven en synnerlig månhet, att allmogen borde skonas så mycket som möjligt och att man borde göra allt att förekomma en allmännare missbelåtenhet hos densamma.

Under loppet af året 1710 skedde åtskilliga förändringar i styrelsen, såsom att, genom konungens skrifvelse den 26 Juni, förre sändebudet vid preussiska hofvet *Anders Leijonstedt*, en yngre broder till kungliga rådet grefve Jakob Gyllenborg, förre residenten i Holland friherre *Carl Gustaf von Friesendorff* samt sekreteraren och öfverdirektören vid postverket *Johan Schmedeman* förordnades till kansliråd med säte och stämma i kanslikollegium, samt att vid rådets öfverläggningar vara tillstädes såsom statssekreterare och draga försorg om alla expeditionerna. I Augusti samma år förordnades till ledamöter i justitie-revisionen kungliga råden grefve *Carl Gyllenstierna*, grefve *Carl Gustaf Frölich*, grefve *Knut Posse*, grefve *Arvid Horn*, då han ej var sysselsatt i kansliet, friherre *Jakob Spens* och friherre *Gustaf Cronhielm*. Till president i krigskollegium utnämndes fältmarskalken grefve *Nils Gyllen-*

stierna och i hans ställe fick generalguvernören i Bremen friherre *Maurits Wellingk* högsta befälet öfver krigsmakten i Pomern och Bremen.

Förhållandet mellan konungen och rådet fortfor emellertid att vara mindre behagligt. Rådet, som bättre än konungen kände det bedröfliga tillståndet i riket, ville, att de stridskrafter, som ytterligare kunde samlas, skulle användas för Sveriges och dess besittningars försvar. Konungen åter befalte, att de skulle skickas att möta honom i Polen, der han hoppades i spetsen för en turkisk här kunna möta dem.

I Juni 1710 kom till rådet en skrifvelse från öfverbefälhafvaren i Pomern, fältmarskalken Nils Gyllenstierna, deri han förklarade att, om »något godt» kunde med dervarande trupper uträttas, så behöfde han få öfverskickade 6,000 man fotfolk och omkring 4,000 man rytteri. När denna skrifvelse upplästes i rådet, yttrade *Arvid Horn*, att han redan underrättat Gyllenstierna om omöjligheten, i anseende till flottans tillstånd, att ytterligare fullfölja Stenbocks seger i Skåne samt föreslog en skrifvelse från hela rådet till konungen, för att föreställa honom huru angeläget det vore att framför allt Sverige samt Lifland och Finland undsattes, hvarom ock rådet förenade sig. *Fabian Wrede* anmärkte att, i fall konungen skulle befalla öfversändande till Tyskland af 10 eller 11,000 man och man såge Sveriges ruin vara för handen, derest dessa trupper utskickades, borde man icke efterkomma en sådan befallning, helst man kunde förutsätta, att han icke befalt sådant, om han känt landets tillstånd, och att nu icke vore tider att tänka på Polen, utan fast mera på Sverige och dess besittningar. Det vore beklagligt, att konungen tänkte så mycket på det polska väsendet och intet på Sverige och dess tillhörigheter. Sedermera kom verkligen från konungen i ett bref af den 2 Juli befallning, att till Pomern skulle öfverföras så många regementen till häst och fot, »som i Sverige kunde umbäras»; men rådet förklarade, att allt i Sverige befintligt manskap behöfdes till landets försvar, då Stenbock hade endast 6,000 man qvar att föra mot fienden.

Den 27 Oktober 1710 afläts åter från rådet till konungen en utförlig framställning af det bedröfliga tillståndet i riket. Der yttrades, bland annat, att »vid rikets mer beklagliga och beträngda tillstånd, än det står att beskrifvas, näst Guds gudomliga nådes erhållande ingen annan utväg eller något annat råd och medel syntes till dess räddning ur det å alla sidor hotande och nära för handen varande yttersta förderfvet efter menskligt omdöme vara öfrigt, än att kongl. maj:t täcktes först, efter alla trogne undersåtars högeliga och innerliga åstundan, skynda sin hemkomst i riket till dess försvar och beskydd, och på det andra förhjelpa riket till en hugnelig fred, som dess välfärd nu ändtligen vill påfordra, om det annars skall kunna bestå». Rådet ansåg likväl, att freden vid för handen varande omständigheter vore svår, om icke omöjlig, att erhålla, »med mindre man något måste afstå, efter många flera under mäktigare fienders tvång råkade rikens exempel, hvilka hafva afträdt en del af deras länder till att derigenom rädda

och frälsa sjelfva riket och regementet, som mera och kärare varit, i hopp att de framdeles genom tidernas lopp och omskiften kunna återvinnas». Derföre begärde rådet konungens tillstånd att få med kongl. maj:ts trogna undersåtars samråd taga i öfvervägande alla sådana utvägar, som för rikets säkerhet och välfärd kunde pröfvas de görligaste; men då rådet icke fördristade sig att påtaga sig allena ett så högst angeläget ärende och äfven dessutom under konungens frånvaro hvarjehanda föreföllc, hvilket rikets välfärd kunde påfordra, men hvarom konungens befallning icke kunde hinna inhemtas, så hemstälde rådet, om det icke i sådant fall kunde få sammankalla ständerna, för att med dem rådgöra och öfverlägga. Slutligen frågade rådet ock, om det icke, då ingen annan utväg till medels anskaffande, till försvarsverkets upprätthållande och sjelfva rikets beskydd vore öfrig, kunde få pantsätta någon del af de tyska besittningarna, för att derigenom bereda riket nödig penningetillgång, likasom man förnummit, att konungen af Danmark vore sinnad bortpanta Oldenburg och Delmenhorst.

Till svar å denna skrifvelse kom en från konungen af den 3 Febr. 1711, hvilken väl kan förtjena anföras, såsom innefattande en temligen utförlig redogörelse för hans uppfattning af Sveriges förhållande till fienderna, hvilken han orubbligt tillämpade vid de följande fredsunderhandlingarna, hvarföre ock under hans regering fred icke kunde afslutas med någon af rikets fiender.

»Hvad först anbelangar det slätta tillståndet hemma uti Sverige», heter det i denna skrifvelse, »så är sådant så ofta vordet upprepadt, att det vore nog, om I allenast kortligen förmälte, att det antingen ännu vore lika sådant eller ännu slätare, hvilket nogsamt påminte oss en sak, som dessutom nog är bekant, men nu på intet sätt bättre kan botas än genom en hederlig och fördelaktig freds förskaffande, hvilken alldeles intet lärer tillvägabringas genom klagliga föreställningar, utan erfordras dertill, att man i sjelfva verket använder yttersta förstånd och krafter till rikets försvar och dämpande af fiendens högmod. Vi äro försäkrade, att I numera också lären vara af den meningen, sedan I fått förnimma sakernas tillstånd här på orten, och ingalunda kommen på de tankarna att köpa en neslig fred medelst några provinsers afstående, hvartill *vi aldrig läre samtycka, ehuru konjunkturerna ock lära blifva*. Ej heller bör någon, som vill heta en redlig patriot, styrka dertill hvarken nu eller i framtiden, utan hellre råda att våga det yttersta, än tillåta att något af riket eller dess provinser skulle förminskas, helst emot ryssen, emedan det vore genaste vägen att försätta riket i det tillstånd att, vid påkommande nytt fredsbrott, som ofelbart i sådant fall ej länge lärer uteblifva, Sveriges rike då lärer nödgas alldeles gifva sig under sina grannars vilja och behag och taga emot sådan lag, som antingen fienden eller ock de, som ännu kalla sig vänner, vilja föreskrifva, utan måste man allenast vara betänkt uppå återvinnande af det, som råkat fienderna i händren, jemte ett skäligt skadestånds erhållande af ryssen för den tillfogade skada och oförrätt;

förmodandes vi, med den högstes hjelp, att aftvinga honom en sådan fred, som skall vara riket både hederlig och nyttig, men ingalunda till nesa och afsaknad. Vi hafve fuller nyligen sändt eder fullmakt till att sluta freden med Danmark, men vele alldeles intet förmoda, att I ärnen afstå det ringaste, i fall det skulle komma till handling. Vi tycke fuller mycket om, att I försäkren oss om eder ståndaktighet och försigtighet uti verkets handterandé och att I intet viljen släppa det handlöst, men skulle jemväl gerna se, att i sjelfva gerningen sådant vistes. Att man vid främmande hof söker föreställa rikets utblottade tillstånd, det hålle vi för högst skadligt, emedan fienderna göra sådant noggrant kunnigt och dessutom alla grannar äro nog benägne att låta fara all konsideration för Sverige, utan att man derpå sjelf arbetar med klagofulla föreställningar och att man visar en så stor villfarighet uti allt det, som af grannarne begäres, ehuru obilligt det ock är, som ock att man inlåter sig att handla om öfverlåtande af trupper, som Sverige sjelft högst har af nöden, åt dem, på hvars uppriktighet man har orsak att twifla [1]), och hade Sverige af ett sådant truppernas öfverlåtande ingen säkrare fördel haft, än att det gjort sig sjelft värnlöst midt under ännu påstående krig, och att det dermed visat klenmodigheten hos sig vara så stor, att det hellre velat anförtro hela dess välfärds bibehållande uti andra herrskaps godtfinnande än att drista sig sjelf vidare att försvara.»

»Hvad vidkommer ständernas sammankallande, så hålle vi sådant för onödigt, helst vi påminne oss af edra förra berättelser hafva sett, att den sista ständernas sammankomst intet har tjent till annat än att så mycket mer upptäcka deras utblottade tillstånd.»

»Anbelangande eder underdåniga ansökan att få till främmande herrskap förpanta någon del af tyska provinserna, så lärer af åtskilliga våra förra bref redan vara bekant, att vi sådant för ingen del kunne tillstädja, hvarefter I hafven eder att rätta.»

Detta bref, skrifvet under de starka turkiska rustningarna till kriget mot Ryssland, hade då onekligen goda skäl för sig, och hade icke sedermera storvisiren släppt czaren ur hans förtviflade ställning vid Pruth, så hade också utgången fullt rättfärdigat Carl XII:s förutsättningar. Man skulle då otvifvelaktigt lika mycket klandrat rådets klenmodighet, som man efteråt klandrat konungens envishet. I sjelfva verket fans det då långt sannolikare anledningar att se förhållandena ur den frimodiga, högsinta synpunkten, som röjer sig i Carl XII:s skrifvelse, än ur den hopplösa och klenmodiga, som framträder i rådets, ehuru händelserna sedermera gåfvo rådet rätt. Hvad man åter hos konungen har fulla skäl att klandra, är att han, äfven efter det freden vid Pruth bort öfvertyga honom om osäkerheten af ett afgörande bistånd från Turkiet, och efter det ställningen i Sverige blifvit mer och mer förtviflad, ändock fasthöll samma synpunkt, att ingen del af Sve-

[1]) Syftar på det här ofvan omnämnda förslaget om Krassowska härens öfverlåtande till England och Holland, för att användas i kriget mot Frankrike.

riges område skulle få afträdas för att rädda det öfriga. Hufvudskälet var emellertid, såsom han ock i den anförda skrifvelsen angifvit, att han ansåg hvarje på sådant sätt köpt fred opålitlig, emedan fienden skulle, under öfvertygelse om Sveriges vanmakt, snart åter bryta freden och taga från det alltmera. En sådan förutsättning kan dock ej betraktas såsom fullgiltigt skäl att icke vilja underkasta sig ringaste uppoffring, om ock endast för att gifva det betryckta folket någon tid att hemta sig.

Under förhoppningen att med Turkiets bistånd kunna krossa czarens makt och under förutsättning, att alla inom Sverige vore villiga till de största uppoffringar för att på detta sätt vinna en fördelaktig fred med fienderna, utfärdade emellertid konungen till rådet en mängd befallningar, som voro lättare att gifva än att verkställa. Så skulle hela flottan utrustas tillräckligt stark att hindra danska och ryska flottornas förening samt hålla Östersjön ren. I Halland och Bleking skulle alla vapenföra karlar upptecknas, indelas i regementen och fördelas i de skånska städerna, för att till krigstjenst inöfvas, hvaremot dessa landskap skulle befrias från den påbjudna gärden. Finland hoppades konungen skola blifva oantastadt, medan czaren var sysselsatt med det stora turkiska kriget, men dock borde allt, hvad till detta lands försvar vore nödigt, med största eftertryck ombesörjas samt ett infall göras i Estland och Lifland. För att påskynda sina rustningar i Turkiet och kunna hålla sitt löfte till sultan, att en svensk här skulle angripa ryssarne i Polen, medan turkarne anföllo dem i Moldau, begärde konungen från Sverige 300,000 d. s. och befalte, att till Pomern skulle med det snaraste öfversändas en så stor styrka som möjligt, försedd med lifsmedel för tre månader. För att påskynda denna trupps afsändning skulle alla för handen varande reda medel tagas, till hvilket annat ändamål de ock varit anslagna. Slutligen skulle rådet ock lemna betydliga underhållspenningar åt den landsflyktige konung Stanislaus, dess hof och vänner, hvarförutan den ena gången efter den andra kommo anvisningar å medel, dem konungen i Turkiet upplånat och svenska statsverket skulle betala.

Dessa befallningar visa huru föga öfvertygad konungen var om verkligheten af den nöd, rådet i så starka färger skildrat, och voro tillika föranledda af hans underhandlingar med sultan samt de förhoppningar om en ny hvälfning i Polen, hvilka han grundade på förbundet med Turkiet. För rådet voro de emellertid omöjliga att verkställa, åtminstone i sin helhet. I följd af förlorade eller förhärjade landskap och en mängd uppkomna ödeshemman stego de vanliga skatterna och gärderna knappast till halfva beloppet mot förut. Alla återstående vapenföra karlar i hela Skåne beräknades utgöra endast 12,076 och en tredjedel af dervarande rusthållare hade öfvergifvit sina hemman endast för att komma ifrån de anbefalda rustningarna. Till utrustning af flottan och af den här, som skulle afgå till Polen, funnos ej på långt när tillgängliga medel, ehuru man försökte en mängd ut-

vägar att anskaffa sådana. Den vanliga krigs- och durktågs-gärden påbjöds, kopparmynt preglades, till ett belopp af 500,000 rdr, och i första dagarna af Februari 1711 lät rådet fråga enkedrottningen samt prinsessan Ulrika Eleonora, om de ville lemna sitt guld och silfver till myntning samt sina juveler att derpå upplåna penningar. Båda voro genast härtill villiga. Hedvig Eleonora lemnade sina tillhörigheter såsom lån, Ulrika Eleonora sina såsom en skänk, och med tårar i ögonen sade hon sig vara färdig att för konungen och fäderneslandet offra allt, till och med lifvet. Bådas bidrag gingo till 49,843 lod silfver och 1,976 lod guld, oberäknadt juveler och dessas infattningar. Rådsherrarne blefvo dock nu tveksamme, emedan de väl visste, att konungen aldrig velat anlita sin farmor eller syster om hjelp, och fruktade, att han skulle illa upptaga det nu gjorda förslaget. De återlemnade derföre åtskilligt, hvars mesta värde låg i arbetet, men ingendera af furstinnorna ville mottaga anbudet. Ulrika Eleonora hade dock ej samma makt att sjelf råda öfver sin egendom som enkedrottningen, hvarföre man behöll det mesta af den senares tillhörigheter, men återstälde till största delen den förras. Konungen befalte sedermera, att allt skulle återlösas eller betalas, hvilket ock lärer skett.

Den 23 Maj 1711 afläts från konungen en ny befallning till rådet om truppers afsändande till Polen. I ett bref af den 12 Juni anbefaltes öfversändande af flera regementen till Pomern, och då rådet anmälde svårigheter, som möttel för dessas transporter, fick det ett nytt bannebref af den 1 Juli för det transporten blifvit fördröjd, hvarefter rådet i en skrifvelse af den 19 September redogjorde för de anstalter, som blifvit vidtagna för att tillvägabringa den så länge ifrågasatta trupptransporten. Nya påminnelser och nya förklaringar följde sedermera, och antagligt är, att om än brist på penningar och förnödenheter samt farhågor för rikets blottande på erforderligt försvar väsentligt föranledde den tröghet, rådet visade i fullgörandet af denna konungens befallning, låg tillika brist på god vilja icke så litet till grund derför. Det långvariga kriget i Polen, hvilket, äfven då det fördes segerrikt, aldrig medfört någon fördel för Sverige, utan endast år från år medtagit dess krafter, hade länge varit förhatligt inom Sverige, och att i landets nuvarande nödstälda belägenhet förnya detta krig, i stället att värna rikets egna besittningar, tycktes alldeles orimligt, hvarföre ock rådet i det längsta motsatte sig alla dertill ledande åtgärder. Å andra sidan åter var uppträdandet af en svensk här, som kunde vara konungen till mötes, ett nödvändigt vilkor för tillvägabringande af ett kraftigare bistånd från Turkiet, och det var icke omöjligt, att, om rådet kunnat eller velat utveckla en betydligare styrka för att under rysk-turkiska kriget 1711 möta konungen, så hade detta krig kunnat få en för Sverige långt fördelaktigare utgång, likasom äfven sedermera frånvaron af en svensk här, som kunnat biträda turkarne i kriget mot Ryssland, gaf den turkiska politikens ledare en antaglig förevändning att mer och mer lemna å sido den svenske konungens intressen.

De olika åsigterna i detta ämne föranledde en brytning icke allenast mellan konungen och rådet, utan ock inom detta, i det några af dess ledamöter, såsom gamle Hans Wachtmeister, Magnus Stenbock och Gustaf Cronhielm, öfvergingo till konungens åsigter och trodde sig finna rikets räddning på det af honom angifna sätt, genom att medverka till ett gemensamt svenskt-turkiskt krig mot Ryssland. Andra åter, och främst bland dem Fabian Wrede, Arvid Horn, Gabriel Falkenberg och Carl Gyllenstierna, trodde, att fullföljandet af dessa konungens planer skulle uttömma fäderneslandets krafter och lemna det maktlöst i grannarnes våld. Dessa män hade på sin sida rådets flertal, och man använde åtskilliga medel, för att tvinga konungen att, med frånträdande af alla tankar på fortsättning af kriget i Polen och på hjelp från Turkiet, återvända hem för att sysselsätta sig med Sveriges egna angelägenheter. Ett bland dessa medel var det sega motståndet mot truppafsändningar till Polen, och konungen hade visst ej alldeles orätt, då han klagade öfver tröghet och motvilja. De, som inom rådet stodo i spetsen för detta parti, hade ock ledningen af förvaltningen och visste bättre än någon annan huru svårt det var att sammanskrapa nödiga medel till de ständigt växande utgifterna, hvarför de icke sågo någon gräns, så länge kriget varade. De arbetade derföre på fred med alla medel, hvilka de kunde uttänka, och trodde sig derigenom verka bättre för fäderneslandets bästa än genom befordrandet af konungens krigiska planer, hvilka visserligen äfven afsågo att bereda fred, ty det vore orättvist att påstå honom ledas endast af krigslystnad; men det låg en väsentlig skilnad mellan dessa fredssträfvanden deri, att konungen ville ingå endast en ärofull och fördelaktig fred, utan någon uppoffring af rikets område, medan fredsvännerna inom rådet önskade framför allt en snar fred, äfven om den måste köpas med betydande uppoffringar. Fosterlandskärleken var nog lika varm å ömse sidor; men i konungens tanke var fosterlandets väl oskiljaktigt från dess ära, och den fordrade, att ingen del af dess område lemnades åt rofgiriga grannar. Rådets flertal åter ansåg fosterlandets väl bestå i folkets välbefinnande, och då detta genom det långvariga kriget nu var så rubbadt, att det öfvergått till allmän nöd, borde man, för dennas afhjelpande, hellre bereda en snar fred genom uppoffring af några bland de genom föregående krig vunna besittningar än genom fortsatta ansträngningar att bibehålla det hela så utmatta folket, att hela rikets bestånd äfventyrades. För öfrigt, så skiljaktiga åsigterna om rätta sättet att befordra fäderneslandets bästa än voro, röjde sig dock hos alla samhällsklasser en varm fosterlandskärlek, som utgör den vackraste företeelsen under denna i allt annat så bedröfliga tid.

Brytningen mellan konungen och de ledande inom rådet föranledde emellertid, att denna ledning efter hand öfvergick i andra händer. När kommerskollegium i Oktober 1711 skildes från kammarkollegium, lemnade *Fabian Wrede* sin befattning såsom president i kammarkollegium och statskontoret samt bibehöll endast presidentskapet i kommers

kollegium. Då konungen, genom en skrifvelse af den 30 Oktober 1711, frikallade honom från nämnda åligganden, skedde det likväl i ganska nådiga uttryck. »Kongl. maj:t hoppades, att grefven vid rådsbordet och i kommerskollegium skulle, genom sina mogna rådslag och långliga förfarenhet, låta sig hädanefter som hittills vårda om rikets bästa, hvarigenom grefven ökade den nådiga tanken och benägenheten, kongl. maj:t om och för honom hyste.» Det stora inflytande på drätselförvaltningsn, Wrede dittills utöfvat, blef emellertid härigenom betydligt minskadt. Dock fortfor han att verksamt deltaga i rådets förhandlingar ända till sin död i December 1712. Friherre *Nils Stromberg* blef hans efterträdare såsom president i kammarkollegium och statskontoret.

Äfven *Arvid Horn*, som sedan Mars 1710 var kanslipresident och näst Wrede varit den mest framstående inom rådet, drog sig mer och mer tillbaka, sedan han af konungen fått förebråelser för mindre nit i fullgörandet af hans befallningar. »Jag känner», skref konungen, »edert lynne och att det icke tål långsamhet och dröjsmål vid det, som skall utföras. Om derföre icke rustningarna hädanefter gå bättre undan än hittills, kommer jag att hålla mig till eder på samma sätt som till grefve Wrede, hvilken jag entledigat från flera sina sysslor, för att kunna besätta dem med andra, som äro mera antingen skickliga eller välsinnade». Denna förebråelse gick Horn djupt till sinnes. »Vi här i rådet», yttrade han, »hafva trälat och arbetat med så svåra tider, att Sverige aldrig dylika haft, och likväl få vi till lön en onådig konung och onådiga bref. Gud omvände den, som genom arga berättelser så mycken oreda tillstält.» Man trodde sig nemligen veta, att konungen på sidovägar fick underrättelser om hvad de, som stodo i spetsen för ärendena här hemma, yttrade eller företogo sig, hvilka underrättelser antogos icke alltid hålla sig vid sanningen.

I Juni 1712 utnämndes emellertid två nya kungliga råd: landshöfdingen öfver Stora Kopparbergs län, friherre *Jakob Reenstierna*, och hofmarskalken friherre *Nicodemus Tessin*, den store arkitekten, hvilka båda, jemte *Gustaf Cronhielm*, som i Augusti 1710 inkommit i rådet, nu blefvo de ledande derstädes.

De nye ledarne fingo dock snart nog, icke mindre än deras företrädare, erfara svårigheterna att efterkomma konungens befallningar och bereda tillgångar till rikets försvar samt till öfriga utgifter, som af konungen anbefaldes. Så kom i en skrifvelse af den 1 December 1711 konungens befallning till rådet, att konung Stanislaus, som med sin gemål och sin hofstat kommit till Sverige, skulle till rikets heder »på bästa sätt blifva undfägnad på hvad ort han helst åstundar vistas, så att intet må fattas, som både till en anständig uppvaktning och kunglig förplägning erfordras», hvilken befallning i Februari 1712 förnyades, och till de många öfriga utgifterna kommo sålunda nu äfven de för polska hofvets underhåll.

Redan i början af året 1710 hade visserligen en ny krigsgärd blifvit utskrifven, som, med få undantag, var fördubblad mot den, hvilken

under de förra åren utgått. Utom andra skärpta bestämmelser skulle nu 20 procent erläggas af alla löner, halfva beloppet af räntan å fruktbara kapital, samt 6 procent å penningar, som icke voro utlånta, äfvensom å hyror. Äfven denna gärd hade likväl icke på långt när varit tillräcklig, utan en mängd andra utvägar måste anlitas, deribland också ett nytt lån från banken. Då rådet den 26 Maj 1712 öfverlade härom, yttrade *Carl Gyllenstierna*: »Vi få intet lån, om vi ej gå i borgen. Jag vill förskrifva min egendom, och så måste vi samtlige göra, att räntorna deraf må användas till lånets betalning, om så behöfves. Är det intet bättre att uppoffra allt hvad vi ege åt kungen, än att fienden skall komma och ta'et?» *Gustaf Cronhielm* och *Nils Stromberg* gjorde samma erbjudande. *Arvid Horn* sade sig ofta hafva erbjudit att pantsätta sin egendom till konungens tjenst, men ingen hade velat försträcka något derpå. Då *Nils Gyllenstierna* yttrade, att han ej fått någon lön och hade intet extra att lefva af, som grefve Carl Gyllenstierna, utbrast denne: »Hvilket är bättre, att lemna kungen i ulfvamunnen eller att ta det endaste vi hafva till att frälsa kongl. maj:ts dyra person?» *Horn:* »Jag erbjuder allt hvad jag har, äfven mina gods i Finland. Förlidet år tillbjöd jag mitt hus och skickade Höpken ikring till att låna derpå, men fick intet.» *Fabian Wrede* berättade, att han redan försträckt statsverket 140,000 d. s. och såsom gåfva förärat det 10,000 d. s. Beredvillighet till uppoffringar för det allmänna saknades sålunda visst icke inom rådet.

Från banken hade emellertid för kronans räkning från Maj 1702 till November 1712 upptagits icke mindre än 30 särskilda lån å tillsammans 6,976,000 d. s.;[1]) men äfven det nu upptagna bankolånet var ej tillräckligt för statsbehofvens fyllande, utan en ny beskattning måste införas, hvilket skedde genom en af konungen den 4 Juni 1712 utfärdad förordning, »på hvad sätt kontributionerne till undersåtarnes märkliga lindring efter en billig jemnlikhet skola utgöras». Grunddragen i denna förordning voro, att riket skulle delas i vissa beskattningskretsar, i städerna efter qvarter, på landet efter härad; att invånarne i dessa kretsar skulle sammanträda, samt en hvar efter ed och samvete uppgifva sin egen förmögenhet så i löst som fast; att under lös egendom förstods fruktbara och ofruktbara kapital, skeppsparter, andelar i kompanier, effekter eller varor inom- eller utomlands, afvel å gårdarne, m. m., löner, pensioner och gratialer dock undantagna: att, sedan denna uppgift skett, skulle alla gemensamt granska, höja eller nedsätta det uppgifna och bestämma beskattningens verkliga belopp, hvilket skulle införas i skattelängden för hvarje krets, samt att, när man genom dessa skattelängders sammanförande fått veta summan af förmögenheten i hela riket och tillika från statskontoret summan af rikets årsbehof utöfver de vanliga skatterna, skulle öfverheten bestämma huru stor procent af sin förmögenhet hvar och en borde erlägga för att fylla statsbristen.

[1]) Se *Schulzenheim*, Bref om rikets penningeverk. Stockholm 1794, s. 152.

Tillika förordnade konungen, att hela kontributionsverket, så till inkomst som utgift, skulle ställas under hans undersåtars egen förvaltning, hvilken, under benämning af *kontributions-ränteri*, skulle utöfvas af ständernas bankofullmäktige och i hvilken kungliga rådet friherre *Jakob Reenstierna* skulle, å konungens vägnar, deltaga. Detta kontributions-ränteri berättigades att upptaga lån på inflytande kontributioner och skulle tillse, att det ena årets besparingar reserverades till ett följande.

Otvifvelaktigt afsåg Carl XII med detta nya beskattningssätt icke blott en ökad statsinkomst, utan snarare en beskattning, som skulle vara både enklare, såsom utgående från en enda grundsats, och tillika rättvisare samt för allmogen lindrigare. Allmogens jord, dock ej dess lösegendom, var nemligen undantagen från beskattningen, hvilket utgör ett ytterligare bevis på konungens månhet att mildra allmogens bördor, der han trodde det kunna ske utan skada för riket i dess helhet. Åtskilliga andra af honom vidtagna åtgärder i beskattningsväg vittna äfven huru han sträfvade efter ett beskattningssätt, hvilket skulle i så hög grad som möjligt vara både mycket gifvande, rättvist fördeladt och lätt öfverskådligt. Han ville nemligen i den enda nu påbjudna beskattningen sammanföra alla andra gärder och tillfälliga pålagor samt pådref sedermera, efter sin hemkomst, med vanlig kraft beskattningsväsendets förenkling, så att nya jordeböcker skulle införas 1718. Till den i senare tider så ofta påyrkade förenklingen af jordeböckerna och förvaltningen af naturaprestationerna gjorde således Carl XII i Bender en början, hvilket för få torde vara bekant, men väl kan förtjena att framhållas.

Att det nya beskattningsväsendet ställdes under inseende af ständernas fullmäktige, hvarigenom dessa kunde öfvertyga sig om gärdens användande för angifvet ändamål, vittnar äfven om ett tillmötesgående från den envåldige konungens sida, som ej heller bör glömmas.

Mot det nya beskattningssättet anmärktes emellertid, att det alltför mycket frestade till oärliga uppgifter. Konungen tänkte visserligen högt om sitt folk och trodde, att man snarare skulle uppskatta sig för högt än för lågt, »ty,» sade han, »det skulle inför konung och medborgare lända dem till ära att hafva förkofrat sig, och ju högre summan af rikets förmögenhet uppgåfves, desto mindre blefve den procent, som af densamma behöfde utskrifvas»; men det visade sig snart, att de fleste bland hans undersåtar uppfattat frågan ur helt annan synpunkt och följde mera egennyttans än högsinthetens beräkning. De förmögnare voro ock i allmänhet emot det nya beskattningssättet; presterne klagade, att detsamma skulle mångenstädes föranleda mened och själaförderf; kammarkollegium, att det skulle locka till falska uppgifter. Det påbudna ömsesidiga granskandet af de inom beskattningskretsarna lemnade uppgifter gaf ock flerfaldiga anledningar till tvister och ovänskap grannar emellan, och i valet mellan inbördes spejeri och angifveri å ena sidan, samt gemensamt kronobedrägeri och försnillning å

den andra, höll man sig ofta nog till det senare alternativet, hvarföre ock den nya gården gaf långt mindre än man beräknat, ehuru man år 1713 tog 2 procent af en hvars hela uppgifna förmögenhet.

Nöden i riket hade emellertid under året 1712 växt till betydande höjd. Af 7,859 hemman i sjelfva det bördiga Skåne voro 1,262 öde. Af dess manliga befolkning å landsbygden voro endast 12,000 duglige till krigstjenst och af dessa blefvo detta år 2,000 utskrifna. Hela Vestmanlands län räknade endast 9,000 krigsdugliga karlar. Det blef ock allt svårare att anskaffa soldater, och man begynte dertill taga danska fångar. Konungen hade väl befalt, att alla embetsmanna-löner skulle till fullo utbetalas; men härtill funnos inga medel, och rådet måste förordna, att lägre embetsmän endast skulle utfå hälften eller högst tre fjerdedelar, högre en fjerdedel eller högst hälften. Äfven kyrkors, skolors och milda stiftelsers medel måste tillgripas för rustningar, och Upsala konsistorium klagade, att på detta sätt skulle ungdomen sakna uppfostran och de sjuke vård. Missnöjet blef ock allt större och allmännare, så väl inom medelklassen som inom de högre samhällsklasserna, och bland allmogen föreföllo flerstädes oroligheter.

Detta missnöje började nu ock alltmera yttra sig äfven mot sjelfva regeringssättet. Inom adeln och synnerligast högadeln hade det varit rådande alltsedan enväldets införande. Detta förut så rika och mäktiga stånd hade genom reduktionen förlorat sin rikedom och genom enväldet sin makt samt hoppades genom ett friare regeringssätt återfå båda. Äfven hos många inom den del af adeln, som förut befordrat enväldets införande, hade nu mer och mer rotfästat sig öfvertygelsen om den oinskränkta konungamaktens vådor för samhället i dess helhet. Hos prester och borgare började likaledes den tillgifvenhet för enväldet, de visat under Carl XI:s regering, småningom kallna under Carl XII:s ständiga krig, som dels föranledde tryckande pålagor, dels hindrade honom att sjelf öfvervaka regeringens utöfning samt försvårade den för rådet. Endast hos bönderne förspordes ännu intet missnöje med den obegränsade konungamakten. Af gammalt sågo de i konungen sin beskyddare mot allt slags förtryck, och ju större makt konungen hade, desto bättre kunde han ock beskydda dem. De kunde ock omöjligen föreställa sig, att konungen, hvars tarfliga, från all ståt och prål fria lefnadssätt de af hemkomna soldater hörde prisas, kunde vara vållande till de ständigt ökade skatterna, utan dessa måste vara de höga herrarnes verk, mot hvilka således allmogens missnöje var riktadt.

Så gick året 1712 till ända. De förhoppningar, man fästat vid Stenbocks uppträdande i Tyskland och som blifvit ytterligare lifvade genom hans seger vid Gadebusch, hade åter försvunnit. Han var nu med sina trupper instängd, och äfven denna krigshär, hvars utrustning kostat landet så stora ansträngningar, var tydligen förlorad. Finland var hotadt, Sveriges öfriga besittningar vid Finska viken redan i ryssarnes våld. Konungen låg ännu alltid qvar i Bender och ingen utsigt fans, att han snart skulle återvända till fäderneslandet. Brefven

från honom innehöllo endast nya befallningar om penningars öfversändande och om nya truppers öfverförande till Pomern. Det syntes tydligt, att han vidhöll sitt beslut om ett nytt fälttåg i Polen, och att ingen fred var att hoppas. Oron och missnöjet inom riket hade ytterligare tilltagit. Rykten, att konungen aldrig skulle återkomma, utan qvarhölls såsom fånge eller blifvit svagsint, började sprida sig och vinna allt större förtroende. Rådet fann sin ställning blifva allt svårare, och tanken på att å nyo sammankalla en riksdag, för att med ständerna dela det tunga ansvar, som nu hvilade på rådet, vann inom detsamma allt mera insteg, ehuru det ännu dröjde någon tid, innan det vågade en vink härom till konungen. [1])

Riksdagen 1713.

Året 1713 ingick med nya bekymmer för rådet. De vanliga statsinkomsterna voro nu så otillräckliga, att de med 2 millioner d. s. understego de vanliga statsutgifterna, äfven med frånräkning af dem för kriget. Dessa skulle bestridas af krigsgärderna, men hvilka dertill voro alldeles otillräckliga. Lån kunde icke mera erhållas, och statens säkraste inkomster voro på förhand pantförskrifna. Redan under sommaren 1712 hade största delen af de medel, med hvilka förvaltningskostnaderna för året 1713 skulle betäckas, blifvit anslagna till förskotter för Stenbocks tyska fälttåg. Äfven Tessin, konungens trogne anhängare, som visst icke öfverdref förhållandena, utbrast nu: »Jag vet vid min salighet icke huru man skall upprätthålla verket.»

I April kom till Stockholm första underrättelsen om kalabaliken vid Bender, dock ej omedelbart från konungen, som skref derom först den 24 Mars, utan genom utländska tidningar och med flera mer eller mindre vidunderliga tillägg. Så berättades, än att sultan genast ångrat sig och satt konungen i spetsen för en här, som skulle anfalla Ryssland; än att han höll konungen i fångenskap och begärde 9 millioner för hans frigifvande; att konungens förhållande blifvit strängt ogilladt af alla främmande hof; att England och Holland uppsagt förbundet med Sverige, o. s. v. Längre fram fick man visserligen mera tillförlitliga underrättelser om förloppet, men de voro föga mera hugnande, då de innehöllo, att konungen blifvit såsom fånge förd längre in i Turkiet och att det var högst osäkert, om han någonsin kunde återkomma till sitt rike.

Ungefär vid samma tid kom också underrättelse om Stenbocks och hans härs tillfångatagande i Tönningen samt att i Finland Lybecker dragit sig tillbaka och lemnat ryssarne öppen väg till Åbo. Finlands förlust var således nu äfven att motse, och Sveriges sista här, hvaraf

---

[1]) Jfr. Brefvexlingen mellan Carl XII och rådet under åren 1700—1712 i Historiska handlingar, I—V, VII, IX. — *Fryxell,* Berättelser, XXIV, XXV.

man under en sådan härförare som Stenbock lofvat sig så mycket, hade äfven gått förlorad. Oron i riket blef allt större. Man ansåg icke ens hufvudstaden säker för ett besök af de nu så fruktade ryssarne. Borgerskapet började öfva sig i vapen, och man yrkade, att hofvet, i händelse af en rysk landstigning, borde flytta till Vestergötland.

Under sådana förhållanden fann rådet sig ej längre kunna ensamt bära ansvaret för rikets styrelse, och tanken på en riksdags sammankallande vann hos detsamma allt större insteg. I en skrifvelse af den 26 Juni 1713 skedde framställningen derom till konungen. »Det bedröfvade dem», yttrade rådsledamöterne i denna skrifvelse, »att uppfylla sina underdåniga bref med klagolåt öfver det allmänna eländet; det vore dock oförsvarligt att något för hans maj:t dölja. Snart blefve det odrägligt att så ofta upprepa det gamla onda, alltid med förtäljande af nya förluster; det vore dock ännu odrägligare att se nöden och farligheten, men sakna medel att afböja den undergång, som syntes för dörren.» Intet hopp vore om främmande hjelp, hvarken från Frankrike eller från de makter, som garanterat freden i Alt-Ranstadt. Inom riket hade medellösheten så tagit öfverhand, att de angelägnaste anstalter måste nästan tvärt afstanna. Statskontoret hade ådagalagt det oerhörda missförhållandet mellan statens ordinarie inkomster och de oundgängligaste behofven, under det att den påbjudna förmögenhetsafgiften ringa inbragte, emedan föga redbara medel vidare funnes hos undersåtarne. Vid detta förhållande måste de kungliga råden bekänna sig allena icke mäkta en så tung och svår börda att häfva och lyfta; fallande verket dem så mycket farligare och äfventyrligare, som allmogen nästan öfverallt i landet fullkomligen trodde hans maj:t vara med döden afgången, en inbillning, som af illviljande och oroligt folk underblåstes, hvadan den länge nog murrande menige man stärktes i den tanken, att rådet för sitt eget bästa dolde hans maj:ts död, hvaraf, särdeles vid fiendens annalkande, stora vådor, ja uppror, vore att befara. Till förekommande af sådana olyckor hade rådet, efter sorgfällig öfverläggning, kommit på den tanken, om icke i denna nöd rådligt vore att låta ständerna sammankomma, på det alla undersåtarne måtte hjelpas åt att med samnad hand, råd och dåd hålla hans maj:t dess rike tillhanda; och skulle, derest ett riksmöte skedde, icke tillstädjas, att några andra ämnen förekommo än sådana, som afsåge rikets försvar och räddning.»

Trenne af råden, Hans Wachtmeister, Gustaf Cronhielm och Carl Gustaf Frölich, hade varit af särskild mening. De erkände visserligen behofvet af ständernas sammankallande, men ville dock afvakta närmare underrättelser från konungen, helst han låtit förstå sin obenägenhet mot dylika åtgärder, »förutan att ock andra svåra medföljder deraf uppkomma torde».

Dessa ord antyda, att man icke var utan farhåga för hvarjehanda planer af de talrika missnöjda inom riket. De verkade äfven på rådets

flertal derhän, att, då alla dess ledamöter icke voro enhällige i afseende å ständernas sammankallande genast, fick frågan derom för tillfället förfalla; men man anhöll dock, att konungen måtte tillstädja ett sådant sammankallande, derest omständigheterna skulle än vidare förvärras, samt icke onådigt upptaga, om kungliga råden, af högsta nöd drifne, skulle skrida dertill, innan konungens svar kunde erhållas.

Emellertid tilltog nöden ytterligare, ju längre året framskred, och med den rådlösheten hos de styrande samt missnöjet hos allmänheten. I Tyskland måste Stettin utrymmas och de svenska trupperna i Pomern instängdes inom ett allt trängre område. Svenska hären i Finland blef så förstörd, att endast tusen man räddade sig till Österbotten, och derefter var hela Finland i fiendens våld. Från danska sidan befarades en landstigning i Skåne, hvarföre alla trupper, man kunde hopsamla, skickades dit. Ännu värre än allt detta var, att rådet ej längre kunde göra sig åtlydt af allmogen, som ansåg det vara skulden till den nöd, hvaraf riket trycktes. I följd af allt detta kom frågan om riksdags utlysande åter till tals, och ett mäktigt parti inom rådet ville tillika hafva konungens numera enda syster, prinsessan Ulrika Eleonora, i spetsen för styrelsen.

Vi hafva förut omtalat, huru, kort efter underrättelserna om nederlaget vid Pultawa och vid de oroande rykten, som då spridde sig om konungens död eller fångenskap, två partier uppstått, af hvilka det ena, det *holsteinska*, ville hafva den unge hertig Carl Fredrik af Holstein, ende sonen af Carl XII:s äldre syster Hedvig Sofia, erkänd såsom tronföljare och enkedrottningen Hedvig Eleonora i spetsen för regeringen, medan det andra, det *svenska*, önskade konungens yngre syster, prinsessan Ulrika Eleonora, förklarad för arfving till sin broders tron och ställd i spetsen för styrelsen. Dessa partier trädde, efter underrättelsen om kalabaliken och konungens fångenskap, i förnyad verksamhet, och tillika började man allt ifrigare, om ock i tysthet, arbeta på en förändring i regeringssättet, emedan öfvertygelsen om envåldets skadlighet blifvit omfattad af allt flera.

En till namnet okänd författare från 1740-talet, som röjer nära bekantskap med förhållandena och de mera framstående personerna under de sista åren af Carl XII:s regering, har derom meddelat åtskilliga upplysningar, hvilka väl kunna förtjena anföras.

Redan när underrättelsen hitkom om slaget vid Pultawa, hade ett förslag till ny regeringsform, hvilket sedermera blef uppränningen till den af året 1719, blifvit uppgjordt af bröderna Per och Conrad Ribbing, den förre då lagman i Halland, den senare i Nerike, vicepresidenten i Åbo hofrätt Sven Leijonmarck, domprosten i Upsala Lars Molin, bibliotekarien vid Upsala akademi Erik Benzelius, riddarhussekreteraren Jonas Wulfwenstierna och några andra, hvarvid protokollet fördes af fiskalen i banken Adam Schütz, sedermera 1726 adlad med namnet Fredenstierna. Desse män spelade sedermera mer eller mindre framstående roler i den tidens politiska hvälfningar och skildras

af ifrågavarande författare sålunda: *Conrad Ribbing* var en man af stor förtjenst och en duglig embetsman, hvar man använde honom. Han egde äfven stor förmåga att vinna anhängare, hade rykte om sig att vara vältänkande och i allo en af landets första patrioter, med stort förstånd och stor erfarenhet. *Per Ribbing* var än mera dristig och kanske, just som behöfdes, ej heller nogräknad om medlen, ty blödhjertad var ingendera. Per hade god talegåfva och, likasom brodern, konsten att leda menniskor. *Sven Leijonmarck* var en duglig embetsman, orädd i sina öfverdrifna frihetsprinciper och ytterligt gudaktig. *Erik Benzelius* var ett ungt ämne till allt lysande, som sedan blifvit [1]) och kunnat blifva hans lott, i hvilken hög plats i staten, den civila vägen, som helst. Han förenade republikanska fördomar med statsmannens kloka hufvud samt medborgarens oförskräckthet och framtalande lynne. Till lycka kanske för hans tid band prestkragen hans förborgade tilltagsenhet, hans demokratiska utbrott, hvilka icke skonade de höge, knappt konungen. Under sin ungdom tänkte han så, i sin bästa ålder handlade han i den riktningen, som äldre och än mera djuptänkt var han varsammare. *Jonas Wulfwenstierna* egde ett af de bästa embetsmanna-hufvuden, hade ett vidt omfattande snille, odladt af en god beläsenhet och prydt än mera af qvickhet och stora talanger som statsman. *Adam Schütz*, sedermera *Fredenstjerna*, var en lagfaren, pålitlig man, men för tillfället endast en god handtverkare åt de andre.

»*Arvid Horn*», säger författaren vidare, »var visst icke fri från medvetande om dessa planer. Fastän konungens ungdoms-favorit, machinerade han allehanda under konungens vistande i Turkiet, men sparkade väl igen efter sig, varande ganska försigtig i alla förehafvanden, jemte sin tilltagsenhet. Han syntes i dagen icke oftare än han så ville, döljande länge tänkesättet och äregirigheten. I alla hans företag igenkände man den djupe och karaktersfulle statsmannen, med ett klokt hufvud, som fördes af jemnhet och uträkning, och mångårig erfarenhet i stora och betydande värf.» [2])

Redan under våren 1713 hade fråga blifvit väckt om Ulrika Eleonoras inträde i styrelsen, men holsteinska partiet, med enkedrottningen, Horn och Nils Gyllenstierna i spetsen, hade satt sig deremot, emedan sådant skulle gifvit henne stort försteg i afseende å den blifvande tronföljden. Horn, Gyllenstierna och de män, som hade i sigte en förändring i regeringssättet, ville äfven af detta skäl icke hafva Ulrika Eleonora erkänd som tronarfving, emedan de befarade att, om hon blefve det, skulle hon söka och möjligen lyckas bibehålla envälde. Deras plan skall, sedan underrättelsen om kalabaliken hitkommit, hafva varit att, i händelse af konungens frånfälle eller qvarhållande i fångenskap, låta genom den under Gyllenstierna stående hären utropa hertig

---

[1]) Han blef biskop i Göteborg 1726, i Linköping 1731 och erkebiskop 1742.
[2]) Handlingar rörande Skandinaviens historia. VII: 215—218.

Carl Fredrik till konung och under dess minderårighet afskaffa enväldet samt införa ett lagbundet regeringssätt. Frågan om prinsessans inträde i regeringen blef också då afböjd, men ju bekymmersammare rikets ställning blef, desto mera tycktes de talrikare samhällsklassernas tillgifvenhet för Ulrika Eleonora och deras ovilja mot holsteinska partiet tilltaga. Man fick nu äfven kunskap om, att Görtz, den holsteinske administratorn Christian Augusts rådgifvare och allt i allo, inledt underhandlingar om ett giftermål mellan hertig Carl Fredrik och czar Peters dotter Anna, hvilket väckte stort missnöje i Sverige och icke minst hos Horn, den unge hertigens guvernör, som var alltför fosterländskt sinnad att gilla en sådan förbindelse med Sveriges farligaste fiende. Han gick också nu, under hösten 1713, öfver på prinsessans sida samt erkände öppet, att Ulrika Eleonora var närmaste arfvingen till riket. Härigenom fick hennes parti en afgörande öfvervigt; äfven enkedrottningen gaf nu efter, och så fattade rådet den 2 November 1713 formligt beslut att inbjuda Ulrika Eleonora till deltagande i styrelsen. De uppgåfvo skälen vara, att man förväntade sig derigenom skaffa inom landet aktning och lydnad för regeringens befallningar samt utomlands ökadt förtroende för svenska styrelsen, då de sågo denna under en kunglig persons ledning. Ulrika Eleonora, i sig sjelf blyg och föga kunnig i dylika ämnen, visade sig mycket tveksam, äfven derföre, att hon fruktade broderns misshag; men sedan enkedrottningen tillstyrkt henne att mottaga rådets anbud, gaf hon efter, och man öfverenskom nu huru regeringen skulle föras. Prinsessan skulle i rådet hafva två röster, och kanslipresidenten såsom förut föra ordet samt prinsessan och rådet gemensamt underskrifva regeringsbesluten. Man hade sålunda tagit sina försigtighetsmått, att hon ej skulle vänja sig vid envälde. Under salut från kanoner och folkets lyckönskningar inträdde Ulrika Eleonora redan samma dag, den 2 November, i rådet, der hon af Horn mottogs med ett tal, hvilket hon besvarade med tårar i ögonen, och samma dag afgick äfven till konungen ett bref, med underrättelse om beslutet och de tvingande skälen dertill.

Samma dag, den 2 November 1713, utfärdades också kallelse till rikets ständer att sammanträda i Stockholm den 14 December, hvarom konungen äfven underrättades, så väl som om anledningarna dertill. Denna kallelse uppväckte liflig rörelse och stora förhoppningar hos alla stånd. Man hoppades i främsta rummet att nu få fred, hvilket lika lifligt önskades af alla. Hos icke få, synnerligast inom adeln, hoppades man äfven på någon inskränkning i den enväldiga konungamakten samt i allmänhet på lindring i den rådande nöden.

De skildringar af förhållandena, som mötte ständerna, då dessa samlades den 14 December, voro dock föga hoppgifvande. I Horns tal vid riksdagens öppnande omnämndes, huru Sveriges bästa, nästan dess enda här vid Tönningen gått förlorad; huru det unga manskap, som sedermera blifvit samladt, ej kunnat beklädas af brist på medel, samt huru alla konungens bemödanden hos sultan varit fruktlösa, hvar-

igenom man saknat den styrka, som af hans maj:ts närvaro kunnat förväntas. På sistone, sedan enkedrottningen vid så hög ålder ej kunnat besväras med rikets styrelse, hade rådet anmodat arfprinsessan, »såsom närmaste arfvingen till riket», att bevista rådslagen och med sin närvaro gifva dem styrka och eftertryck. De kungliga råden, som i dessa svåra och lönlösa tider kämpat mot en vidrig lycka, önskade allenast »kristligare och mildare omdömen, än kanske oroliga och vanartiga sinnen af arghet obevisligen fält och utspridt, och att det, som denna tid olyckligen aflupet är, icke oss i detta målet inför Gud oskyldiga må tillräknas, utan krigets långvarighet, undersåtarnes armod och fiendernas öfverlägsna makt».

De kungliga propositionerna, den *allmänna* af den 17 December och *sekreta* proposionan af den 18 December 1713, innehöllo, såsom vanligt, en framställning af de yttre och inre förhållandena. Ryssland hade med öfverlägsen styrka angripit Lifland och Estland. Det tappra ärofulla försvaret hade blifvit fruktlöst, sedan hunger och pest för fienden öppnat portarna till Riga, Pernau, Reval och tvungit till dagtingan. Derefter hade ordningen kommit till Finland att grundligt hemsökas. Viborg hade blifvit intaget, och nu blödde hela det olyckliga landet under barbarernes svärd, sedan svenska hären blifvit nedgjord eller skingrad. På tysk botten återstodo endast Stralsund, Wismar och Rügen. Bremen var i Danmarks våld, Stettin taget i seqvester af Preussen, som också underlagt sig större delen af Vor-Pomern. Förespeglade och försökta anfall mot sjelfva Sverige gjorde tryckande försvarsanstalter inom landet nödiga genom nya regementens uppsättande och de gamlas komplettering, på samma gång som det så högst vigtiga sjöförsvaret medtog de ansenligaste medel. Så ökades oupphörligt behofven, hvaremot inkomsterna år för år minskades genom jordbrukets afstannande och handelns spärrande. Tullar och acciser inbragte i följd häraf föga: stora sjötullen knappt så mycket som förslog till räntor på bankens försträckningar. Årliga utgiftssumman hade under de senare krigsåren uppgått till 13,100,000 d. s., hvaremot inkomsterna ej kunnat bringas högre än till 4,900,000 d. s., och ändock voro i utgiftssumman många betydande poster ej beräknade, såsom pomerska truppernas och wismarska statens underhåll, inlösen af flere konungens vexlar o. s. v. Statsskulden hade således stigit för hvarje år; men krediten, så in- som utrikes, var alldeles förstörd. År 1710 och äfven någon tid dessförinnan hade konungens embetsmän erhållit hälften af sina löner, de två följande åren endast en fjerdedel och 1713 blott ett qvartals assignationer, hvilkas värde i dessa svåra tider var ganska vanskligt.

Förhållandena voro sålunda högst bekymmersamma och riksdagens ställning så mycket brydsammare som ständerna icke hade någon beslutanderätt ens i beskattningsfrågor och man ännu icke visste om den enväldige konungen gillade ständernas sammankallande. Att under sådana omständigheter leda ståndens öfverläggningar var också icke

det lättaste. Till landtmarskalk hade rådet utsett landshöfdingen i Nylands och Tavastehus län friherre *Johan Creutz*, som af den här ofvan anförde författaren skildras såsom »en äkta finne», hvilken, ehuru åldrig, han var nu öfver 62 år gammal, »drog sig så godt han kunde ur affärerna, mest ledd af grefve Horn i de kinkiga omständigheterna». Presteståndets talman var den år 1711 till erkebiskop utnämnde *Haquin Spegel*, en varm och redbar vän till konungen och det allmänna bästa, men som afled redan i April 1714, hvarefter biskopen i Linköping *Jakob Lang*, om hvilken det heter, att »han var en myndig och försigtig samt tillika ljuflig och behaglig man, som förvaltade sitt embete icke utan beröm och nöje, intet eftersättandes hvad under de svåra och bullersamma krigstiderna var görligt, till stiftets och fäderneslandets välfärd och upprättande», och som redan under Spegels sjukdom varit presteståndets ledare, blef dess talman. Borgareståndet hade i Stockholms justitieborgmästare *Anders Hylteen* en klok och rådig ledare, hvaremot bönderne, hvilkas talman var *Hans Staffansson* från Broo härad i Upland, voro illa utsatte för obehöriga rådgifvare. Sekreta utskottet, som vid denna riksdag, likasom vid riksmötet 1710, tillsattes af rådet, räknade 58 ledamöter af adeln, bland hvilka grefvarne Abraham Brahe, Axel och Gustaf Lewenhaupt, Adam Carl De la Gardie och Gustaf Bonde, friherrarne Conrad och Per Ribbing, Salomon Cronhjelm och Hugo Hamilton samt herrarne Sven Leijonmarck och Urban Hjärne voro de mest framstående. Bland utskottets 40 ledamöter af presteståndet nämnas särskildt biskoparne Jakob Lang, Jesper Svedberg, Johan Bilberg, Matthias Iser och Matthias Steuchius. Borgareståndet hade 32 ledamöter i detta utskott.

Genast vid riksdagens början väcktes, på erkebiskopens förslag, fråga att afsända en beskickning till konungen för att inför honom förklara, att ständerna samlats endast i uppsåt att befordra konungens bästa och fäderneslandets upprättelse, hvarjemte de ville »söka förnimma, om konungen ej täcktes hugna dem med hopp om fred». Förslaget blef enhälligt gilladt af sekreta utskottet, hvarefter äfven allmogen fick del deraf och det framställdes inför prinsessan och rådet, som likaledes gåfvo sitt samtycke. I ett bref till konungen af den 22 December yttrade ständerna frimodigt sina tankar om rikets tillstånd, anförande huru ständerna, äfven med sammanskrapande af allt hvad de egde, icke vore i stånd att uppbringa så mycket medel, som behöfdes för att värja riket emot dess många fiender, och huru dugligt krigsfolk kunde numera hvarken genom utskrifning eller värfning erhållas, i synnerhet som stammen af rikets här var borta och låg suckande i fiendens fångenskap. »Eders kongl. maj:t», hette det vidare, »lärer således sjelf i nåder finna, att det hvarken inför Gud, inför eders kongl. maj:t, inför den ärbara verlden eller inför våra egna samveten vore försvarligt, om vi, vetande oss så kraftlösa och afmattade, dock med egensinnigt motvärn blottstälde oss för främmande makters öfvervåld och underkufvande, så att eders maj:t vid sin högst efterlängtade åter-

komst skulle finna riket uppfyldt med främmande trupper och folk, och dess trogne undersåtar bortförda i fångenskap. Derföre, och emedan eders maj:t sagt sig sjelf önska freden, bjuder oss vår trohet att, med tillhjelp af hennes kongl. höghet prinsessan och af rikets råd, söka samma fred vinna, för att således åt eders maj:t tillhandahålla dess rike och undersåtar, i stället för att genom ett förtvifladt vågspel blottställa dem för faran af att blifva främmande makters rof och byte.»

Brefvet var, på samtliga ståndens vägnar, undertecknadt af landtmarskalken och de tre talmännen. Jemte detsamma följde ett annat af ungefär samma innehåll från prinsessan och rådet, samt ett tredje från den nu 77-åriga enkedrottningen, som bad konungen skynda hem, på det hon före sin snart väntade död måtte ännu en gång få omfamna sin sonson. Generalmajoren *Hans Henrik von Liewen*, som utsågs att framföra dessa skrifvelser till konungen, afreste de första dagarna af året 1714, och vi hafva förut berättat, huru hans framställning af förhållandena inom Sverige väsentligt bidrog att påskynda konungens hemresa.

Den vigtigaste anledningen till ständernas sammankallande hade varit att få rikets försvar ordnadt och bereda medel dertill; men misströstan att med vapenmakt kunna rädda riket förde ständerna snart på den tanken att söka sjelfve arbeta på freden, hvilken fråga åter i sin utveckling ledde till den om prinsessans regentskap, och sålunda blefvo riksdagens hufvudfrågor: försvarets ordnande; anskaffandet af medlen dertill; fredens tillvägabringande samt prinsessans regentskap.

Behofvet af kraftiga försvarsanstalter erkändes af alla, men man insåg omöjligheten att åstadkomma så mycket som behöfdes, enligt det af generalerna uppgjorda förslag, hvilket af rådet blifvit meddeladt ständerna. Enligt detta förslag borde 50,000 man uppsättas och dessutom måste man, för den stora fara som från alla håll hotade riket, anordna en allmän beväpning, på det sätt, att 10, 20 eller 30 i hvarje socken utvaldes, hvilka hvarje söndag efter gudstjenstens slut skulle öfvas i vapen på kyrkovallarne.

Första frågan under öfverläggningarna om detta förslag blef den om regementenas komplettering. Den mötte hos bondeståndet ett ihärdigt motstånd. I början förklarade bönderne det vara alldeles ogörligt att uppsätta och underhålla både de ständiga och de extraordinarie regementena, men vore villige att uppsätta de förra, om de finge taga sina tre- och femmännings regementen [1]) till hjelp. I motsatt fall ville de »handlöst lemna alltsammans». Många klagomål fördes tillika öfver hvarjehanda prejerier och orättvisor, hvilka åtskillige officerare tilläto sig mot den fattiga allmogen. Dessutom anmärkte man, att tyngden af regementenas uppsättande föll mycket olika på olika landsorter, allt efter som kriget gjort afgången större och pesten minskat den hemmavarande befolkningen. Genom rådets och landshöfdingarnes förenade bemödanden

[1]) Hvad härmed förstods skall längre fram visas vid framställningen af krigsväsendet under Carl XII:s regering.

lyckades man dock slutligen förmå allmogen att medgifva de ständiga regementenas kompletterande, med bibehållande af tre- och femmänningsregementena, hvilka rådet ej vågade upplösa emot konungens uttryckliga förbud, ehuru de från början varit för allmogen en svår börda och redan gifvit anledning till mångfaldiga klagomål. Man ansåg derföre bäst att rekrytera de ständiga regementena så mycket som lät sig göra, äfven om de ej blefve fulltaliga, samt bibehålla jemväl de öfriga, för att åtlyda konungens befallning och inverka på fienden genom ett stort antal regementen. Dock tillät man, att i vissa län, der afgången varit synnerligt stor, den fick till någon del ersättas med tremänningar.

Denna riksdagens *första* hufvudfråga var sålunda någorlunda nöjaktigt afgjord, men vida större svårigheter mötte vid öfverläggningarna om den *andra* — att anskaffa medel till de oundgängliga behofven. För de stora summor, som erfordrades till regementenas uppsättning, och de ännu större för sjöförsvaret, då flottan numera icke hade ett enda tjenstbart skepp, utan åtta krigsfartyg påkallade en ny utredning, skulle den senast utlysta krigsgärden lemna tillgångar. För året 1713 hade den utgått med en viss procent af hvars och ens uppskattade förmögenhet, men häraf hade så mycket missnöje framkallats, att detta beskattningssätt genast från början blef föremål för ständernas öfverläggningar. Nästan från alla håll hördes klagomål öfver, att den nya »skattningen» förstörde de fattiges kredit, utan att dock åstadkomma den billiga fördelning af skattebördorna, som dermed afsågs. Endast af presterskapet togs den i början i försvar, synnerligast af biskop Svedberg, men förkastades så mycket enhälligare i de öfriga stånden. Landshöfdingen Jonas Cedercreutz försäkrade inför sekreta utskottet, att i Dalarne hade allmogen af god vilja angifvit sig ega mera än verkligen var förhållandet, emedan de trott, att endast en procent af hvars och ens uppgifna förmögenhet skulle erläggas, men »när det kom till den andra procenten, svuro och pesterade de på sig sjelfva, att de gifvit sig så högt an». Om således samma beskattningssätt fortfarande användes, så blefve länets skattningssumma långt mindre. Sådant anmäldes ock vara förhållandet flerstädes. Öfverläggningarna i detta ämne blefvo både heta och långvariga, och många enskilda intressen kommo dervid i rörelse. Slutligen förenade man sig dock om ett förslag till dubbel kontribution, grundande sig på den år 1686 beslutade, med åtskilliga förhöjningar, hvilket förslag framstäldes till rådet såsom både för undersåtarne drägligare än förmögenhetsafgiften och äfven för staten mera inbringande, emedan denna dubbla kontribution beräknades gifva 464,000 d. s. mer än den af konungen påbjudna. Rådet kom härigenom i icke liten förlägenhet, men trodde sig slutligen reda sig derur genom att besluta följa ständernas förslag under första halfåret 1714, och om då visade sig, att det inbringade mer och medlen inflöte fortare, ville man söka hos konungen utverka, att förslaget finge gälla äfven för det öfriga af året.

Den nu åtagna kontributionen var dock ej på långt när tillräcklig

äfven för de oundgängliga statsbehofven, och dessutom fordrade flera bland dessa ögonblicklig hjelp. I sekreta utskottet öfverenskom man derföre att genast lemna förskott å 1714 års kontribution. Adeln tecknade sig för 14,000, presterne för 2,000, borgarena för 89,000 d. s. En deputation framförde till rådet underrättelse härom, med begäran om bref till landshöfdingarne, att hvad nu sammansköts skulle afdragas å kontributionen. Rådet biföll, men framstälde tillika hos ständerna nödvändigheten att utan uppskof företaga flottans utredning. Borgareståndets talman förordade, å sitt stånds vägnar, företrädesvis utrustningen af Nyenska eskadern, så kallad, emedan den de föregående åren afgått till farvattnet utanför den forna svenska staden Nyen, der Petersburg sedermera blifvit anlagdt, men hvilken eskader nu var afsedd att skydda hufvudstaden mot ryska flottan. Han förklarade ock, att borgerskapet redan tecknat betydliga medel, men ville förbehålla sig, att de ej kommo att förvaltas af »sådant folk, som dermed drifva skinnande och skafvande» — ett uttryck, som ansågs gälla öfverkommissarien Johan Lagerbjelke, hvilken misstänktes för egennyttig förvaltning af flottans medel. Från banken lemnades ock nu för Nyenska eskadern ett förskott af 30,000 d. s., mot betalning af kontributionsmedlen.

Ett behof var likväl knappast fyldt, innan ett annat lika angeläget framträdde. Så inlopp nu underrättelse, att Stralsund var i stor nöd och att Wismar ovilkorligen skulle gå förloradt, om det ej erhölle skyndsam hjelp. Ständerna lyckades väl för tillfället få tillhopa 30,000 d. s., hvilka anskaffades af Carl de Geer, men tiderna voro sådana, att denne ej ville ha namn för att hafva förskjutit en så betydande summa, och af misströstan att kunna lemna någon vidare hjelp åt Wismar, yrkade ständerna att man för denna stad borde söka seqvester af England och Holland eller ock af Frankrike, hvilket rådet dock ej vågade biträda.

Slutligen måste ständerna åtaga sig ännu en krigsgärd utöfver den dubbla kontributionen. Bönderne bedyrade dock sin oförmåga att, jemte kontributionen, utgifva äfven denna gärd, och det var endast med mycken svårighet de omsider förmåddes åtaga sig en gärd af 8 öre silfvermynt för hvarje mantalsskrifven person, medan de öfriga stånden åtagit sig en sådan af 12 öre s. m.

Ju mera det under riksdagens lopp visade sig hvilka stora uppoffringar af manskap och penningar kriget fordrade, desto starkare blefvo ock ropen på fred och desto lifligare öfverläggningarna om denna riksdagens *tredje* hufvudfråga. Hos borgareståndet var ifvern i början så stor, att man der från alla håll hörde yrkandet af »fred på hvad vilkor som helst». Talmannen, Hylteen, föreslog derföre inom sekreta utskottet, att prinsessan, rådet och samtliga ständerna, »en med alla och alla med en», måtte gripa sig an med fredsverket och »kasta Sverige i kejsarens, Frankrikes, Englands och Hollands skön», samt att man härom borde begära en öfverläggning med rådet. Erkebiskop *Spegel*

begärde för sitt stånd tid att öfverlägga, men biskop *Svedberg*, domprosten i Upsala *Lars Molin* och några andra, tillhörande det freds- och frihetsälskande partiet inom presteståndet, instämde genast i Hylteens förslag, hvilket äfven biträddes af adeln inom utskottet. Ständerna framdrogo ock i sin skrifvelse de kraftigaste skäl för fredens nödvändighet. De sade sig frukta, att kontributionerna ej skulle betalas, ja att uppror kunde utbryta i landet, om riksdagsmännen hemkommo utan hopp om fred.

Just vid denna tid hade dock till rådet den 17 Januari inkommit flera bref från konungen, hvilkas ankomst af tillfällig anledning blifvit fördröjd och af hvilka det sista var skrifvet den 11 Augusti 1713. De innehöllo befallningar, att rådet icke skulle befatta sig med fredsverket, hvilket konungen förbehöll åt sig ensam; att hvarken rådet eller ständerna skulle på minsta sätt ändra den krigsgärdsförordning, hvars utförande blifvit anförtrodt åt kungliga rådet Jakob Reenstierna; att i allmänhet rådet icke skulle på något vis afvika från konungens föreskrifter; att ständerna, om de sammanträdt, skulle genast åtskiljas; att 20,000 man skulle 1714 skickas till Pomern, för att i Polen möta konungen, samt att sex nya regementen skulle i Sverige uppsättas. Genom dessa befallningar kom rådet i svår förlägenhet. De måste allesammans hos ständerna väcka stor ovilja, och de fleste inom rådet ville derföre icke genom deras framläggande ytterligare öka det redan jäsande missnöjet. Endast Gustaf Cronhielm yrkade, att allt borde bekantgöras och riksdagen genast upplösas; men ehuru Tessin och några andra »till protokollet» yttrade samma åsigter, ville de dock ej biträda något beslut derom, utan man sökte, så godt det lät sig göra, lugna ständernas fredssträfvanden, i det man gaf dem del af ett nyligen från hofkanslern von Müllern ankommet bref, hvari tillkännagafs, att konungen nu sjelf tänkte på fred samt till och med yttrat sig benägen för en förlikning med konung August. Ständerna borde derföre icke genom en otidig ifver skada den goda saken och hindra konungen i hans fredsförslag. Härigenom förmåddes ock ständerna att hemställa hela fredsverket till prinsessans och rådets vidare ledning. På rådets tillstyrkan affärdade de ock till konungen en ny skrifvelse, med berättelse om hvad som förelupit, men dock med tillägg, att nöden snart torde tvinga dem att genom fred rädda sig och riket åt konungen.

Denna skrifvelse afläts den 16 Februari, men några dagar förut hade landtmarskalken i sekreta utskottet funnit tre namnlösa memorial, hvilkas uppläsande begärdes af utskottet. Alla tre innehöllo ett yrkande, att med fredsverket ej måtte dröjas, och i två af dem framställdes såsom ett nödvändigt medel för dess tillvägabringande, att »prinsessan måtte utnämnas till riksföreståndarska under konungens frånvaro».

Härmed var man inne på riksdagens *fjerde* hufvudfråga, som gjorde mesta buller och blef för rådet den bekymmersammaste bland dem alla. Nu framträdde äfven det parti, hvars uppkomst och hufvudmän vi här

ofvan omnämnt, och hvars syfte var envåldets afskaffande. Att Arvid Horn tillhörde detta parti är ganska sannolikt, ehuru han var alltför försigtig att träda i dagen, och ganska säkert var han ingen gynnare, ännu mindre tillställare af de åtgärder man nu sökte genomdrifva, emedan han väl insåg att, så länge Carl XII lefde, var ej tiden inne att tänka på konungamaktens inskränkande. Äfven bröderne Ribbing voro alltför klarsynte att deltaga i den rörelse som nu sattes i gång, ehuru, om den lyckats, de visst icke skulle underlåtit att göra sig till godo följderna deraf. De, som nu uppträdde såsom partiets förkämpar, voro grefvarne *Gustaf Fredrik* och *Axel Lewenhaupt*, den förre öfverste och äldre broder till generalen Adam Ludvig Lewenhaupt, den senare vice amiral och dessa bröders syskonbarn. Båda skildras af den ofvan anförde författaren såsom »tilltagsne, sjelfkloke och dryge, men liggande intet djupt». I synnerhet tyckes Gustaf Lewenhaupt hafva ansett sig kallad till stora värf. Han hade haft en temligen äfventyrlig bana, hvilken han börjat genom ett hemligt giftermål med en kusin, i följd hvaraf han nödgats lemna riket, hvarefter han en tid varit öfverste i venetiansk tjenst och, sedan han 1698 återkommit till Sverige, blifvit öfverste för Vestgöta tre- och femmänningar till häst samt 1710 af rådet förordnad till generalmajor, men hvilket förordnande ej af konungen blifvit bekräftadt. Han uppträdde i allmänhet mera hetsigt än klokt och visade sin förmåga mera i stora ord än i välbetänkta handlingar. Bättre stöd hade detta parti i *Sven Leijonmarck*, som, mindre försigtig än Horn och bröderne Ribbing, framträdde mera öppet och var en man med godt hufvud, stora kunskaper och bepröfvad embetsmannaduglighet samt hade äfven gifvit flera bevis på sin fosterlandskärlek. Inom presteståndet voro biskopen *Jesper Svedberg* och domprosten *Lars Molin* partiets hufvudmän, hvilka snart nog lyckades för sina åsigter vinna talrika anhängare inom ståndet, synnerligast sedan den gamle och sjuklige erkebiskopen i medlet af Februari lemnat riksdagen, dit han ej mera återkom.

De här ofvan omnämnda memorialen blefvo i sekreta utskottet genast företagna, och utskottet lät genom deputerade göra ett sammandrag att ingifvas till rådet. Väl anmärkte biskopen i Linköping *Jakob Lang*, som under erkebiskopens frånvaro var presteståndets ordförande, det opassande i att nu så häftigt drifva på fredsfrågan, då man nyss inför rådet förklarat sig vilja något vänta dermed; men både Molin och Svedberg yttrade sig i motsatt syftning och fingo flertalet på sin sida, hvad fredsfrågan beträffade, hvaremot man öfverenskom att icke nämna någonting om prinsessans regentskap i det nu beslutade memorialet till rådet, sedan *Salomon Cronhielm*, en yngre broder till kungliga rådet Gustaf Cronhielm och delande hans konungska tänkesätt, erinrat, att, då konungen förordnat rådet att styra under hans frånvaro, måste det bero endast af honom att dertill utse någon annan.

Det dröjde dock ej länge, innan frågan om regentskapet åter bragtes å bane inom sekreta utskottet. Den 16 Februari uppträdde depu-

terade från bondeståndet hos utskottet med ett memorial, hvari de begärde anstalter för vinnande af fred, hvarförutom de sade sig, vid återkomsten till sina hem, ej vara säkra för lifvet, samt att för fredens erhållande prinsessan måtte anmodas åtaga sig regeringen under konungens frånvaro.

Borgarena inom utskottet började nu att visa större betänksamhet och ville, att man endast skulle fråga rådet, om några vidare underrättelser kommit. Presterne ansågo högsta nöden fordra fredsverkets påskyndande. Inom adeln var man af olika meningar. De fleste ville nu framlemna memorialet om freden och, sedan svar derå erhållits, framkomma med förslaget om prinsessans regentskap.

Utskottets beslut blef emellertid, att ett memorial, yrkande fredens nödvändighet, skulle aflåtas till rådet, och detta memorial blef härefter föremål för ståndens öfverläggningar. I sammanhang dermed kom ock frågan om prinsessans regentskap till tals, i afseende hvarå icke så liten tvekan röjde sig hos preste- och borgareständen, hvaremot man inom bondeståndet allmänt yrkade derpå. Hos adeln var flertalet för regentskapet, men man hyste skiljaktiga åsigter om sättet för dess utöfvande, då några, och deribland främst Gustaf Lewenhaupt, önskade prinsessan till enväldig regentinna, ty att hon skulle regera med rådets och ständernas biträde vore, såsom han yttrade, att »af det gamla svenska konungaväldet göra ett nytt kreatur». Andra ville, att hon skulle ensam ega beslutande rätten, dock med råds råde och ständernas hörande efter gammal landssed; ännu andra, att hon endast skulle hafva två röster i rådet, såsom Hedvig Eleonora under Carl XI:s minderårighet.

Slutligen blef utskottets betänkande af ständerna gilladt, och den 26 Februari kom utskottet med sin ordförande, landtmarskalken *Johan Creutz*, upp till rådet för att öfverlemna betänkandet. *Arvid Horn* gjorde flera anmärkningar vid detsamma och rådde ständerna att »fara varligt fram och icke störta utför branten, utan gå omkring tills man komme på slät mark»; men Molin, Svedberg och flere andre påstodo, att riket var i så trängande nöd, att det måste räddas utan ringaste uppskof, och Creutz yttrade, att freden måtte afslutas genom prinsessan, rådet och ständerna. Efter samtalets slut höll rådet en öfverläggning så hemlig, att dervid intet protokoll fördes. Följande dagen fingo deputerade från alla fyra stånden företräde hos rådet, då Horn sade till bönderna, att som han förnummit, det flere bland dem önskade fara hem, ville regeringen dertill lemna tillstånd, under försäkran, att konungen och rådet skulle ändock arbeta på freden; men deras talman svarade, att ehuru några bland hans ståndsbröder visserligen lemnat riksdagen, ville de öfrige dock stanna qvar, ty det skulle se illa ut, om inga bönder funnes tillstädes vid riksdagens afslutande. Domprosten Molin yttrade, att man borde bestämma en viss tid för att afvakta hvad konungen gjorde. »I fall innan dess ingen fred blifvit sluten, äro vi tvungne att rädda oss sjelfve.»

Vid denna tid inlemnades åter i utskottet en namnlös skrift, som

väckte mycket uppseende. Deri yrkades att prinsessan måtte utnämnas och bemyndigas att såsom rikets föreståndarinna och regentinna i kongl. maj:ts frånvaro, ju förr desto hellre, med råds råde och med full makt och myndighet åtaga sig regeringen.

Skrifsättet i denna uppsats väckte snart tanken på, att vice presidenten *Sven Leijonmarck* var dess författare, hvilket ock af honom erkändes. Den upplästes å riddarhuset den 1 Mars under mycket bifall, och man började nu högljudt ropa på prinsessans utnämnande till regentinna. *Hugo Hamilton* framstälde förslagets vådor, bland hvilka äfven vore den, att en sådan förändring i riksstyrelsen skulle hos främmande makter föranleda hvarjehanda besynnerliga tankar och att första frågan, de gjorde våra fredsombud, torde blifva den, »huruvida konungen blifvit afsatt eller ej, och om Sverige vore stadt i ett interregnum». Dessa ord framkallade mycket larm å riddarhuset. Några ropade, att Hamilton beskylt dem för att vilja afsätta konungen; andre, att man borde kasta ut Hamilton sjelf. Man tillät honom hvarken få förklara sig eller få ut protokollsutdrag, och Gustaf Lewenhaupt ropade, att »så förrädiskt tal icke borde få stå qvar i protokollet». Det blad, hvarå de öfverklagade orden stodo, blef också af riddarhussekreteraren Wulfvenstierna utskuret, och landtmarskalken ref bladet sönder samt kastade bitarna på golfvet — en skymf, hvaröfver Hamilton klagade hos rådet, som förklarade, att »Hamilton icke talat annorlunda än väl och beskedligen». På riddarhuset var emellertid sinnesstämningen emot honom och för Leijonmarck. Dennes skrift blef ock gillad först af tredje klassen och sedermera äfven af de båda öfriga, hvarefter den meddelades de ofrälse stånden, af hvilka bondeståndet genast och villigt godkände densamma.

De båda andra stånden visade sig dock mera tveksamma. Borgareståndet gaf, genom en deputation, adeln det svar, att sedan prinsessan och rådet förklarat sig vilja arbeta på freden och derom öfverlägga med ständernas deputerade, förmenade sig borgerskapet derigenom erhålla hvad som åsyftades, hvarföre det nu icke kunde positivt yttra något om hvad adeln angående prinsessan föreslagit, utan ville, »för besynnerliga och nyttiga skäl», ännu dermed låta litet anstå, i synnerhet på det »fredshandeln ej genom förhastelse någon anstöt taga måtte».

Hos presteståndet röjde sig skiljaktiga åsigter. När borgareståndet underrättat ståndet om sin mening att ej för tillfället besluta om prinsessans öfvertagande af regeringen, heter det i presteståndets protokoll för den 12 Mars, att det »ändtligen blef öfverenskommet, att presterskapet konformerar sig med borgerskapets mening härutinnan».

Dessa svar från preste- och borgare-stånden väckte mycket missnöje hos de ifrigare på riddarhuset och synnerligast hos Gustaf Lewenhaupt, hvars sträfvanden tydligen gingo ut på att så snart som möjligt få hela styrelsen lagd i prinsessans hand, utan något biträde hvarken af rådet eller ständerna, samt att under hennes enväldiga regering

sjelf få befälet öfver hären. Han föreslog nu, att adeln borde besluta styrelsens öfverlemnande till prinsessan. Sedan detta beslut af adeln blifvit fattadt och akten derom underskrifven, skulle den sändas till de öfriga stånden för att äfven af dem underskrifvas. Härtill ropades bifall från flertalet å riddarhuset, och i detsamma kom från bondeståndet en deputation, med förnyad begäran, att prinsessan måtte förmås antaga sig styrelsen samt grefve Lewenhaupt förordnas att anföra armén. Han tackade för deras goda tanke om honom, lofvade att hafva lif och blod osparda för kongl. maj:ts och fäderneslandets välfärd samt uppmanade bönderne att, då de önskade prinsessan till styrelsen, också »gripa henne under armarne med mandom och med medel», hvartill de närvarande bönderne ock yttrade all villighet.

På Lewenhaupts förslag uppsattes nu ett voteringsdokument, hvarigenom frågan om prinsessans regentskap skulle hastigt afgöras och tillställarne blifva mindre blottstälda derigenom att många delade ansvaret. De, som önskade genast anmoda prinsessan om antagande af regeringen, skulle teckna sig i en kolumn; de, som önskade uppskof, i en annan. De senare, som visste, att flertalet tillhörde den andra åsigten, afhöllo sig från voteringen; endast grefve Gustaf Bonde förklarade i ett skriftligt votum, att han ej understode sig gifva ringaste anledning till förändring i regeringen utan konungens uttryckliga befallning eller samtycke. Deremot tecknade sig, bland 235 å riddarhuset närvarande ledamöter af adeln, 137 för den förra meningen, flere dock med åtskilliga förbehåll och friherre Carl Gustaf Cederhjelm, som någon tid varit holsteinsk minister i Paris, gaf med diplomatisk fyndighet sitt votum följande lydelse: »Att anmoda hennes höghet nekar jag intet är det nyttigt för oss och henne», deri meningen blef helt olika antingen skiljetecknet sattes före eller efter ordet »intet» och han således blef i tillfälle att efter omständigheterna förklara sig för den ena eller andra meningen blott genom en kommatering. Flertalet å riddarhuset hade emellertid förklarat sig för regeringens skyndsamma uppdragande åt prinsessan, och i detta beslut instämde äfven bondeståndet.

Genom detta de två ståndens beslut blefvo för rådet, som hade att upprätthålla konungens myndighet, förhållandena ganska bekymmersamma. Otvifvelaktigt hade, om rådet nu visat sig tveksamt eller eftergifvande, Carl XII blifvit skild från regeringen, hvilket kunnat för riket hafva de äfventyrligaste följder. Detta insågs ock af rådet, som ej vacklade i valet mellan sin pligt mot konungen och folkgunstens lockelser. Den, som härvid uppträdde kraftigast och väsentligen bestämde rådets beslut, var *Arvid Horn*. Vid ett rådets sammanträde den 15 Mars, då äfven prinsessan var närvarande, gjorde han en framställning om ständernas förehafvanden och yttrade, att, då en stor del af dem förfördes och uppeggades till förslag, som med rätta satte icke allenast dem i största ansvar, utan ock prinsessan och rådet, af hvilka de voro tillkallade, så måste man vara betänkt på ett raskt sätt att

afvärja sådant. »Jag menar», sade han, »att om ständerna ännu uppförde sig väl och om fienderna ej underblåste dem, så torde något godt kunna uträttas; men som de torde låta sig förföra, så måste man tänka på utvägar deremot, hvilket jag ock förmodar vara hennes kongl. höghets och samtliga deras excellensers tankar». Hela rådet instämde, och prinsessan motsade ej heller, men bad att »ständerna måtte med douceur afskedas».

Horn utvecklade derefter närmare sitt förslag, som gick ut på att tilltala några af de mest vållande, såsom landtmarskalken, Gustaf Lewenhaupt, Sven Leijonmarck och Mårten Lilliehöök, hvilka, tillika med några af »de gode», borde uppkallas inför rådet och i prinsessans närvaro undfå föreställningar för sitt förhållande. Han hoppades, att prinsessan då äfven torde gifva dem tillkänna, att hon ej ville samtycka till deras oskäliga förslag. De borde ock få del af konungens bref om riksdagens upphäfvande och tillsägelse att rätta sig derefter, sedan de ej uppfört sig så, som prinsessan och rådet väntat, då de, på sitt ansvar, låtit dem vara tillsammans.

Prinsessan, som, ehuru ingen anledning finnes att misstänka henne för delaktighet i de stämplingar, hvilka nu förehades, likväl icke var utan kännedom om planer, som rörde henne så nära, ville gerna undvika hvarje anledning att förlora ständernas bevågenhet och yttrade derföre en önskan att få närmare betänka sig, men gaf dock efter, sedan Horn förestält henne, att hvad ständerna nu förehade vore tydligen stridande mot konungens makt och myndighet. Man beslöt alltså att genast uppkalla först några af adeln och sedan bönderne.

På befallning infunno sig ock landtmarskalken Johan Creutz, Gustaf Lewenhaupt, Mårten Lilliehöök, Sven Leijonmarck och Frans Johan Crusebiörn, jemte grefvarne Abraham Brahe, Magnus Julius De la Gardie och Gustaf Bonde samt friherre Carl Gustaf Sparre, hvilka senare räknades till »de gode». De förre förehöll Horn allvarligt det otillbörliga i deras förhållande, som satte både dem, prinsessan och rådet i största ansvar. I stället att betänka hvarföre de voro sammankallade och endast öfverlägga om hvad regeringen dem förelagt, ville de gripa in i konungens höghet och ändra hans förordning om rikets styrelse, till fröjd för rikets fiender, som af sådana tilltag skulle få större hopp än af all sin egen styrka. Nöden hade tvungit rådet att anhålla om prinsessans biträde, men vidare myndighet kunde ingen utom konungen förläna henne. Prinsessan tillade, att deras godhet satte henne i största bryderi; men hon kunde dock intet göra mot konungens förordnande. »Landtmarskalken visste väl hvad han sist talt med henne, men efter det så långt hade kommit, kunde hon nu säga, att hon aldrig ville göra något mot sin konung.»

Alla betygade sig endast haft redliga afsigter samt föllo undan, och rådet lät härvid bero; men Horn varnade dem att icke företaga annat än som vore tillåtligt och dem blefve förelagdt, så kärt det vore dem att vidare få va:

Derefter förekallades bönderne och fingo dylika föreställningar. Prinsessan tillade: »I dannemän, lären väl ej vilja se mig olycklig härigenom?» Bönderne bådo Gud bevara sig från att företaga något mot prinsessan, och slutligen sade Horn till dem: »Gud låte konungen lefva och må väl; men skulle något hända, det Gud afvände, så skolen I det få veta, och då få vi vår nådigsta arfprinsessa till drottning, men Gud bevare alltid konungen.»

Så föll förslaget att lemna regeringen åt Ulrika Eleonora. Emot rådets och synnerligast Horns kraftfulla uppträdande kunde detta förslags tillställare ingenting uträtta, särdeles då preste- och borgareständen visat sig tveksamma och prinsessan sjelf afböjde anbudet.

Riksdagen blef dock ej genast upplöst, emedan rådet ville söka förmå ständerna till ytterligare uppoffringar för att stärka försvarsverket och fylla de stora penningebehofven. Genom den allmänna beväpning och komplettering af regementena, ständerna redan medgifvit, hade man fått rikets stridskrafter att uppgå till icke mindre än 190,000 man — på papperet. I verkligheten var förhållandet helt annat. Den allmänna beväpningen var förenad med stora olägenheter, och från flera håll klagade allmogen, att de, som uttagits till vapenöfningar, blifvit så försumlige och »viderspänstige», att de icke velat arbeta. De reguliera trupperne kunde ej bringas till fullt 23,000 man. Af dem skulle en del användas på flottan och de öfriga bilda tre härar: en i Bohus län, en i Skåne och en kring Stockholm; men deras förseende med erforderliga förnödenheter, hvaraf deras användbarhet berodde, mötte ständigt nya hinder. Nya angelägna behof tillkommo äfven, såsom vexlar från konungen, hvilka skulle inlösas, samt en större summa för att utlösa Stenbock och hans fångna här. Man visade visserligen i allmänhet mycken beredvillighet härtill, men tillgångar saknades. Det sattes till och med i fråga att försälja de talrika från fienden tagna segertecknen, men detta förslag mötte dock alltför stor motvilja. Så äfven ett annat att sälja kyrkklockorna, och slutligen upplöstes riksdagen af sig sjelf, utan att statsbehofven voro fylda. Redan den 8 April fans af hela bondeståndet endast en ledamot qvar, jemte talmannen, och längre fram på sommaren åtskildes äfven de öfriga stånden, utan något riksdagens formliga afslutande.

Dess resultat hade föga motsvarat förhoppningarna vid dess sammankallande. Rådets bemödanden att genom ständernas bistånd åstadkomma tillräckligt manskap och öfriga medel till rikets försvar hade blott till ringa del lyckats. I ständernas förhandlingar hade röjt sig ett dubbelt motstånd, dels mot *rådet*, för dess klandrade förvaltning, och dels mot *regeringssättet* — ty mot *konungen* hade ingen röst höjt sig, dertill var hans person ännu alltför kär för hans folk. Detta motstånd hade framträdt i de båda frågor, som lifligast sysselsatt ständerna. Fredsfrågan, hvilken ständerna ville till en del taga sjelfva om hand, hade visserligen uppstått ur känslan af rikets oförmåga att längre bära krigets bördor, men innebar derjemte en protest både mot sty-

relsesättet och mot rådets ledning af rikets förvaltning samt af dess försvar. Ännu tydligare framträder denna protest i frågan att göra Ulrika Eleonora till regentinna, »med råds råde och ständernas deputerade», under konungens frånvaro, hvarigenom makten ej blott skulle flyttas ur rådets händer, utan en del deraf äfven tillfalla ständerna. Båda försöken strandade mot rådets kraftiga motstånd, hvilket för öfrigt hade stöd äfven inom ständerna sjelfva hos de mångaståndsledamöter, som insågo, att allraminst i denna kritiska tidpunkt borde man mellan konungen och hans folk bringa å bane en söndring, som lätt för det senare kunde blifva ännu förderfligare än det olyckliga tillstånd, hvilket man genom dessa försök ville afhjelpa. I detta olyckliga tillstånd medförde ock riksdagen ingen märkbar förändring, men utan all nytta var den dock ej. Den hade gifvit en afledning åt det förut mera gömda samt i tysthet mer och mer kring sig gripande missnöjet och framkallat hos folket en ny lifskraft, hvars verkningar ej så snart förgingo, utan förberedde den förändring i regeringssättet, hvilken slutligen efter konungens död verkstäldes. Denna riksdag hade ock en annan följd, hvilken troligen de ifrågavarande försökens tillställare icke beräknat — den att påskynda konungens återkomst till sitt rike. [1])

Den inre styrelsen, 1714—1718.

Vi hafva förut berättat huru Carl XII i slutet af året 1714 inträffade i Stralsund och hvilken stor glädje hans återkomst till sitt rike väckte hos de flesta bland hans undersåtar. Från denna tid låg ledningen äfven af rikets inre styrelse åter i hans hand, ehuru prinsessan Ulrika Eleonora och rådet fortforo att till namnet föra denna styrelse. Under sitt vistande i Pomern kunde han dock, upptagen af Stralsunds belägring, och af de yttre politiska förhållandena, egna föga uppmärksamhet åt de inre; men man fann snart, att någon fred, den man hoppats att han vid sin hemkomst skulle söka tillvägabringa, ej var att vänta, hvilket betydligt minskade belåtenheten öfver hans återkomst. Vi hafva äfven i det föregående visat, huru Carl XII visserligen icke var afgjordt emot freds ingående, utan tvärtom arbetade derpå; men då han icke ville afstå någon del af det rike han vid sitt tillträde till regeringen mottagit, och ingen af Sveriges fiender ville ingå fred utan någon vinst å dess bekostnad, så måste kriget ytterligare fortsättas, och konungens bemödanden äfven hvad den inre riksstyrelsen beträffade gingo nu hufvudsakligast ut på att skaffa tillgångar till kriget.

Den, som härvid mer än någon annan gick honom tillhanda, var *Görtz*, som också steg allt högre i hans förtroende och slutligen blef en allrådande minister, ett slags svensk storvisir, såsom man ock kallade

---

[1]) Jfr *Bovallius*, Berättelse om riksdagen i Stockholm 1713—1714, i Svenska Akademiens handlingar, XXII: 213—306. — *Fryxell*, Berättelser, XXV: 150—220.

honom. Han var också outtömlig på utvägar, och medan man i Sverige från alla håll ropade på fred, med hvilka uppoffringar som helst, och försäkrade att krigets fortsättande var en omöjlighet, framlade Görtz för konungen den ena planen efter den andra att anskaffa både manskap och penningar.

Redan i Ystad, dit konungen begifvit sig efter sin landstigning vid Trelleborg i December 1715, fick han mottaga rådets bref, med dess och den nu döende enkedrottningens böner, att han måtte låta beveka sig till fred. Man gaf ock tillkänna, att på statsinkomsterna för 1716 voro redan öfver 2,100,000 d. s. i förväg upptagna samt att hvarken banken eller Stockholms borgerskap ville lemna ytterligare förskott. Från nästan alla embetsmän, som infunno sig hos konungen, hörde han klagan öfver landets olyckliga belägenhet och dess oförmåga att längre uthärda. Görtz åter hade redan i Pomern uppgjort ett förslag, huru man genom lån, nödmynt och åtskilliga andra utvägar skulle kunna tillvägabringa de summor, som fordrades för krigets fortsättande. Detta förslag framlades i Ystad för de ombudsråd, som, enligt den i Oktober 1713 utfärdade nya kansliordningen, hade att föredraga ärendena rörande de särskilda grenarna af förvaltningen; men alla förklarade förslaget overkställbart eller skadligt. Konungen satte dock ej full lit till deras omdöme, hvilket han misstänkte vara grundadt på bristande vilja eller förmåga att rätt uppfatta förhållandena, likasom han äfven trodde, att det var mindre en verklig nöd än en mindre god förvaltning, som vållade den förlägenhet, hvaröfver alla klagade, och följden blef, att konungen härefter alltmera uteslutande gaf sitt förtroende åt Görtz.

Denne insåg ganska väl, att ett sådant förtroende, med de svenska embetsmännens åsidosättande, skulle ådraga honom dessas ovilja, och hade derföre betingat sig vissa förbehåll, innan han åtog sig att blifva Carl XII:s minister. Han skulle stå qvar i holsteinsk tjenst och ej öfvergå i svensk, utan arbeta endast såsom enskild verkställare af konungens befallningar. Han skulle bero endast af konungen och ej af rådet eller något kollegium samt ega makt att till underlydande embetsmän välja hvilka personer han ville. Konungen skulle inom ett år sluta fred med någon af Sveriges fiender och Görtz skulle icke vara bunden för längre tid än ett år. Dessa fordringar biföllos af konungen, och i Februari 1716 sattes Görtz till nästan oinskränkt styresman öfver allt, som rörde rikets inre förvaltning och hushållning, samt erhöll myndighet att befalla öfver dithörande embetsverk och embetsmän.

Från denna tid blefvo ock de regeringsåtgärder, som skulle vidtagas, vanligen bestämda endast af konungen och Görtz under enskilda samtal dem emellan. Till sina biträden tog Görtz för det mesta utländingar, bland hvilka holsteinske generalen grefve *von der Nath* och holsteinske krigssekreteraren *Ekleff* voro de mest framstående. Bland högre svenska embetsmän åter voro *Maurits Wellingk*, kanslisekreteraren *Josias Cederhielm* och förre residenten i England *Carl Gyllenborg*

nästan de ende, som med Görtz trädde i närmare förbindelse. De öfrige, från hvilka konungen nu tagit sitt förtroende, blefvo mer och mer förbittrade mot Görtz, hvilket parti de än eljest tillhörde. Så Arvid Horn, som förut tillhört det holsteinska partiet och äfven varit den unge hertigens guvernör, men hvilken befattning under hösten 1716 fråntogs honom och lemnades von der Nath; så äfven Ulrika Eleonora och arfprinsen Fredrik af Hessen, med hvilken hon under våren 1715 blifvit förmäld, hvilka fruktade, det Görtz skulle öfvertala konungen att förklara hertigen af Holstein för tronföljare; så äfven rådspersonalen i allmänhet, som fann sig utan allt inflytande och harmades så väl häröfver som att Görtz styrkte konungen i krigets fortsättande, hvarigenom utsigten till en för hela landet så ytterst behöflig fred alltmera aflägsnades.

I sjelfva verket var emellertid, såsom i det föregående är visadt, Görtz ingalunda emot freds ingående; tvärtom var det just en bland grundtankarna i hans planer, att enskild fred borde slutas med endera af Sveriges mäktigaste fiender, mot det att denne lemnade sitt biträde till utkräfvande af vederlag å annat håll för hvad man måste till fredens vinnande afstå. Fred med Ryssland var hvad Görtz framför allt yrkade, mot det att czaren afhöll Sveriges öfriga fiender att bistå Danmark, från hvilket Norge skulle tagas till ersättning för de besittningar, som måste afstås till Ryssland. Då konungen likväl fans alltför obenägen härtill, emedan czaren fordrade i hans tanke alltför betydliga afträdelser, yrkade Görtz i stället på fred med England och Hannover, till hvilket senare Bremen och Verden skulle afträdas, hvaremot engelska penningar och en engelsk flotta skulle hjelpa Sverige återtaga allt hvad czaren eröfrat. Någon fred med Sveriges alla fiender ingick således ej i Görtz plan, lika litet som i konungens, utan han önskade endast kunna genom fred med en af fienderna aftvinga de öfriga bättre vilkor samt skadestånd för hvad som måste afstås för fredens vinnande. Konungen åter gick ej ens så långt, utan trodde sig, genom hotelser att ingå fred med en af sina fiender, så inverka på de öfrige, att ingen afträdelse af svenskt område skulle ifrågakomma.

Bådas planer förutsatte emellertid anskaffande af mera manskap och penningar, för att med kraft kunna föra kriget och dymedelst bringa det till sådant slut, som hvar för sig afsåg. Häri visade Görtz en fyndighet på utvägar, som visserligen blef för landet ganska betungande, men som dock fylde de påräknade behofven till och med utöfver hvad konungen kunnat vänta.

Huru manskap anskaffades och huru, emot allas förmodan, Sverige åter kunde uppställa en rätt betydande krigsmakt, skall längre fram visas vid öfversigten af svenska krigsväsendets utbildning under Carl XII:s regering. Återstår således att här redogöra för de särskilda utvägarna till de erforderliga penningemedlens tillvägabringande.

Den utväg, som låg närmast till hands, var de förra gärdernas förhöjning. Den 1713 af konungen påbjudna nya skattningsgärd hade

väckt så mycket missnöje och föranledt så mycket underslef, att man frånträdne densamma och 1717 åter införde en krigsgärd efter samma grunder som den, hvilken utgjordes under åren 1699—1713, men den blef nu fördubblad och derutöfver, så att, då ett skattehemman förut gaf två och ett frälsehemman 5 d. s., affordrades det förra nu 4 och det senare 10 samt inom kort 15 d. s. Ständerna hade före 1713 gifvit en gemensam gärd af 100,000 d. s., men ålades år 1717 dubbel och 1718 en fyrdubbel gärd. Äfven brefportot höjdes och likaså tullumgälderna för de flesta varor. Medan skatterna så förhöjdes, arbetade konungen dock tillika på att införa ett beskattningssätt, som skulle vara både mycket gifvande, rättvist fördeladt samt enkelt och lätt öfverskådligt. Hans 1713 påbjudna skattningsgärd hade denna syftning och afsåg att sammanslå alla gärder och tillfälliga pålagor till en enda. Sådant skulle äfven ske med de ordinarie skatterna, grundräntorna, men denna skatteförenklingsåtgärd afstannade vid konungens död.

Utom den fördubblade krigsgärden påböds i Februari 1716 och sedermera årligen en s. k. »upphandlingsafgift», emedan den skulle användas till upphandling af hvarjehanda förnödenheter för kronan. Den ålades alla Sveriges invånare, i förhållande till deras samhällsställning och förmodade tillgångar, att utgå af generaler, biskopar, grosshandlare och egare till större bruk med 30 d. s.; af majorer, egare till mindre bruk, m. fl. med 15; af kaptener, förmögne krämare och handtverkare m. fl., med 12; af kyrkoherdar i större församlingar, löjtnanter, fänrikar, notarier, borgmästare, smärre krämare och handtverkare m. fl. med 9; af lektorer, rektorer, kyrkoherdar i mindre församlingar, underofficerare, handtverksgesäller m. fl., med 3; af bönder, drängar och tjenstehjon med 1 daler 4 öre hvardera. Såsom anledning till upphandlingsafgiftens påbjudande angafs, att man eljest skulle sakna medel till en »högst åstundlig freds erhållande». Den inbringade under åren 1716—1718 omkring 800,000 d. s. årligen.

Jemte de vanliga skatter och tillfälliga gärder, som förut voro källare, krogar och kaffehus ålagda, befaltes de i slutet af året 1716 att för året 1717 utgöra en »krogskatt», beräknad efter omfattningen af deras rörelse, från 6 d. s. till 8 öre i månaden, hvilken afgift inom hela riket dock ej inbringade mer än 19,230 d. s.

Vidare påbjöds i slutet af 1716 en »öfverflödsafgift», så att, för begagnande af té, kaffe eller chokolad, skulle årligen af hvarje person, erläggas 2 d. s.; för utländska spetsar 40; för sidenkläder eller utrikes tillverkade guld- eller silfverprydnader, från 20 till 40; för sobel, hermelin eller svarta räfskinnsfoder, från 40 till 100; för bättre hattar från 3 till 6; för dyrbarare liksvepning, från 20 till 40; för vagnar, från 10 till 50 d. s. Hvar och en, som brukade någon af dessa artiklar, utan att hafva sig dertill anmält och genom erlagd afgift berättigadt, skulle betala denna afgift dubbelt. Den inkomst, som genom denna förordning tillföll staten, uppgick för året 1717 till 21,240 och för 1718 till 13,950 d. s.

I November 1718 påbjöds, att adel, borgare och embetsmän, militärer så väl som civile, skulle för år 1719 till kronan lemna en sjettedel af den förmögenhet i reda penningar eller i omyntadt guld och silfver, hvilken en hvar egde i handom eller åt andra utlånad eller i allmänna kassor nedsatt, vare sig in- eller utrikes; och skulle afgiften betalas i samma slags mynt eller metall, hvaraf förmögenheten utgjordes. Denna nya afgift kallades »magasinshjelpen», emedan den var afsedd att lemna köpmännen tillgångar till införskrifvande af landets behof utaf säd och salt. Innan förordningen kom i tillämpning var dock Carl XII död.

En ganska tryckande börda för landet blef efter 1715 inqvarteringen af krigsfolk, samladt i trupp, för att genast vara färdigt till förekommande krigsföretag. Det hade fri bostad och skulle visserligen betala hvad det åtnjöte för öfrigt, men sådant skedde efter åsatta låga pris, ofta oordentligt, och dessutom bibehöllo dessa trupper mycket af fältlifvets ovanor, så att den fredliga befolkningen var illa utsatt för deras sjelfsvåld och prejerier.

Ännu mera tryckande voro för både stads- och landtbefolkningen de tvångsgärder och tvångsforor, som ålades densamma under norska fälttågen 1716 och 1718. Bland annat befaltes under hösten 1718 hvarje hemman att till kronan sälja en viss myckenhet spanmål, samt hvarje stad en viss mängd andra lifsmedel och bränvin, hvarför i betalning lemnades mynttecken, om hvilka mera här nedan. Dessa lifsmedel ålades säljarne att frakta till krigsskådeplatsen, som för många var ganska aflägsen, så att t. ex. östgötarne hade att föra sina foror till Uddevalla och vestmanländningarna sina till Jemtland. För många störtade dragarne af trötthet eller brist på foder under dessa långa färder, och mycket missnöje uppstod i flera landsorter öfver dessa tvångsåtgärder.

Dessa utvägar att skaffa kronan penningar och andra förnödenheter voro likväl ej på långt när tillräckliga, utan äfven andra måste anlitas, och i synnerhet sökte man medelst lån fylla hvad som fattades. Under loppet af året 1715 hade konungen gjort flera försök att erhålla sådana så väl in- som utrikes; men utan fullgod säkerhet ville ingen betro svenska kronan några större summor. Då uppgjorde Görtz ett förslag att såsom säkerhet tillåta långifvaren taga inteckning ej blott i alla svenska undersåtares lösa och fasta egendom gemensamt, utan ock i hvarje enskild persons enskilda egendom efter långifvarens eget val, dock endast till en mindre del af den enskilda egendomens värde. En sådan rättighet skulle förlänas genom obligationer, stälda på minst 100 och högst 10,000 rdr, med derå löpande ränta. Om således någon lånade staten ett belopp, erhöll han derå en obligation, som berättigade honom att få samma belopp intecknadt i t. ex. en sjettedel icke blott af svenska undersåtares egendom i allmänhet, utan ock i någon enskilds, för hvilka han hade mesta förtroende. Blef då icke obligationen inom utsatt tid af staden inlöst, så egde långifvaren rättighet att

utkräfva beloppet ur den intecknade enskilda egendomen, hvarefter dennes egare fick hålla sig till staten för att få ersättning. Man trodde ock, att lån skulle lättare erhållas, om de begärdes i ständernas än i konungens namn, hvarföre man ville att det skulle ske genom kontributions-ränteriet, som stod under förvaltning af adelns, preste- och borgareståndens fullmäktige, med en af konungon tillsatt ordförande. Detta ränteri fick ock konungens befallning att rörande det nya lånet öfverlägga med Görtz och Nicodemus Tessin, hvilket skedde i December 1715, då kontributions-ränteriet anmärkte, att man icke hade någon rättighet att bevilja inteckning i enskild egendom utan dess egares samtycke.

Förordningen blef emellertid utfärdad så, som Görtz föreslagit, dock utan att långifvarens rättighet att erhålla inteckning i enskild egendom bestämdt uttalades. Påbudet skedde icke i konungens, utan i ständernas fullmäktiges namn; men kontributions-ränteriet framstälde till konungen så väl sina betänkligheter rörande rättigheten till inteckning i enskild egendom som sina farhågor, att dess beviljande skulle »väcka eftertänkligt oväsende, som kunde kullkasta hela verket». Konungen svarade, att, då ständerna vid flera föregående riksdagar »på det kraftigaste förpligtat sig att betala alla till krigets förnödenheter hörande upphandlingar, måste de äfven finnas villiga efter yttersta förmåga bruka till verkets upprätthållande de medel, som ännu återstå. Eljest voro nämnda deras löften blotta ord utan mening, hvilken misstanke eller anklagelse icke med fog kan dem eller ens någon bland dem påbördas. Vi förmoda ej heller, att kontributions-ränteriets ledamöter vilja påtaga sig en sådan mot våra undersåtares vilja löpande uttydning. I skullen då råka i ett ansvar större, än I det bära kunnen, ty för en så ringa och ingom särdeles besvärlig sak kunde riket lemnas till rof och spillo, och fienderna, uppmuntrade af vår förlägenhet, draga på långbänken den af våra trogna undersåtar så högt önskade freden».

Den 20 Januari 1716 utfärdade konungen i eget namn en kungörelse, som stadfästade kontributions-ränteriets påbud och närmare bestämde rättigheten till inteckning i enskild egendom, hvarefter obligationer på olika summor utfärdades i ständernas fullmäktiges namn. Återbetalningen lofvades å ständernas vägnar, och när Görtz sökte få dessa obligationer belånta i Amsterdam, försäkrade han holländarne, att obligationerna voro ständernas förbindelser, af ständerna lemnade åt konungen att användas hur han pröfvade bäst vara, ehuru i sjelfva verket ständerna aldrig gifvit sina fullmäktige inom kontributions-ränteriet något så beskaffadt uppdrag eller åtagit sig ett sådant ansvar. Också voro inom Sverige, der man bättre kände till sanna förhållandet, de högst få, som anmälde sig att mot dessa obligationer bistå kronan med lån.

När sålunda denna icke särdeles hedervärda spekulation alltför litet motsvarade hvad man deraf väntat, uppgjorde Görtz ett nytt lånförslag, hvilket af konungen godkändes och som afsåg att från utrikes

ort erhålla penningeförsträckningar. Görtz reste under våren 1716 till Holland och lyckades der i September samma år förmå ett holländskt bolag till ett lån af 2 millioner rdr, mot obligationer å samma summa, jemte rättighet att slå svenskt mynt och drifva handel med rikets förnämsta varor. Långifvarne skulle få uppköpa svenskt jern, koppar, messing och tjära till pris, som skulle bestämmas af kronan och ej af de säljande, samt borde dessutom kunna räkna på betydlig vinst af myntningen. Det är likväl ej med säkerhet kändt, om någon del af detta lån verkligen utfallit. Vilkoren blefvo ej af konungen stadfästade förr än i December 1717, och under loppet af året 1718 blef ställningen här så bekymmersam, att holländarne sannolikt ej ville äfventyra att bistå konungen med penningelån under sådana förhållanden.

I afvaktan å detta låns utfallande försöktes emellertid ett nytt sätt skaffa kronan penningar mot kontributions-ränteriets nyssnämnda obligationer. Konungen befalte nemligen, genom ett påbud af den 1 Februari 1716, att alla förmyndaremedel samt kyrko-, skole- och fattigkasse-behållningar skulle till kontributions-ränteriet aflemnas mot dess obligationer, på det, såsom det hette, dessa medel måtte med fullkomlig säkerhet kunna göras fruktbara mot sex procents ränta. Påbudet väckte allmänt missnöje och åtlyddes mycket trögt, hvarföre i November 1718 förordnades, att alla så i städerna som på landet till de fattiges underhåll samlade medel skulle derefter stå under kommersekollegiets förvaltning, och menigheterna sålunda beröfvades rättigheten att förvalta sina egna fattigsammanskott. Innan denna förordning kom i tillämpning, var dock Carl XII:s regering slutad.

Af brist på tillgängliga medel hade de civile embetsmännen under åren 1711—1714 fått nöja sig med tre fjerdedelar, hälften, stundom endast fjerdedelen af sin lön och någon gång indrogs den helt och hållet. Det indragna upptogs likväl såsom deras fordran hos kronan. Efter Görtz' hemkomst från Holland under hösten 1717 uppgjordes ett nytt system för dessa embetsmäns aflönande, nemligen att till krigsbehofvens fyllande indraga deras löner och boställen, hvaremot de skulle aflönas genom förhöjd expeditions-lösen, ökade sportler o. s. v. I December 1717 afgingo bref härom till de särskilda embetsverken, jemte befallning att inkomma med förslag huru det nya aflöningssättet borde ordnas, och i Mars 1718 befalte konungen, att de indelta räntorna icke vidare skulle till indelningshafvarne utbetalas. Hofrätter, lagmän och häradshöfdingar skulle derefter aflönas medelst förhöjd expeditionstaxa, fördubblade sakören, en procent af testamenten, inventarier och ingångna aftal om penningar eller penningevärde, en half procent vid inteckningar o. s. v., krigskollegium medelst vinsten å salpeter- och svafvelverken; kanslikollegium genom två månaders löneafdrag, då fullmakt utfärdades; kammarkollegium medelst en afgift på vin, utländskt bränvin, kort och tärningsspel, samt vid beviljade förmedlingar eller utfärdade kontrakt, fullmakter m. m.; kommersekollegium medelst ökad expeditionstaxa, årlig afgift af hvarje mästare och

gesäll, $^1/_4$ procent på inkommande och $^1/_8$ procent på utgående varor; bergskollegium genom en ny skatt af en daler på hvar härd och två daler på hvar hytta. Länsstaterna skulle erhålla sin aflöning genom en viss procent af de skatter, som indrefvos hos länets invånare, hvarjemte både landshöfdingen och kronobetjeningen borde af allmogen åtnjuta fri skjuts. Dessa förslag hunno dock ej före Carl XII:s död komma till verkställighet.

Den frihet från utskrifning till krigstjenst, som förut var posthemman medgifven, upphörde 1716, och kort efter Görtz' återkomst från Holland följande året indrogos alla dessa hemmans återstående friheter, hvaremot de också frikallades från besväret med brefvens fortskaffande, hvilket i stället öfverflyttades på gästgifvaregårdarne, hvaremot dessa fingo rättighet att sälja bränvin och öl samt att af resande uppbära förhöjd skjutslega. Äfven postafgiften höjdes för att bereda staten ökad inkomst.

År 1700 hade konungen gifvit kammarkollegium uppdrag att bortpanta åtskilliga kronans gods och inkomster. Han förklarade då, att de härom uppgjorda öfverenskommelserna skulle obrottsligen hållas; att långifvaren skulle återfå sitt kapital i samma slags mynt som lånet gafs, och att en hvar, som häremot bröte, skulle straffas såsom den der icke vore en redlig fosterlandsvän. Mot sådana vilkor och löften hade kronan erhållit öfver två millioner d. s. i då gängse godt mynt; men, när kronans penningebehof allt mera växte, påstod Görtz, att man bortlemnat dessa pantgods och rättigheter mot alltför ringa summor, samt yrkade att innehafvarne borde betala ända till dubbel pantskilling och att godsen derföre borde utlysas till ny förpantning. Härom hölls en öfverläggning med kammarkollegium, som afstyrkte förslaget såsom stridande mot konungens uttryckliga löfte om de ingångna aftalens orubblighet; men Görtz lofvade tillfredsställa innehafvarne och skaffa dem pantskillingen åter, hvarefter tillkännagafs, att alla förpantade gods och räntor skulle till ny förpantning utbjudas. Då endast några få pantinnehafvare erbjödo högre pantskilling, skulle panterna inlösas för att utbjudas till ny förpantning; men då härvid visade sig, att kronan ämnade återbetala pantskillingen i nödmynt, väckte sådant stor förbittring, såsom stridande mot löftet att återbetalningen skulle ske i samma mynt, som lånet gifvits. Den förhatliga åtgärden instäldes emellertid genom konungens död.

För öfrigt hade Carl XII äfven nödgats tillgripa den af Carl XI så strängt klandrade åtgärden att sälja kronogods. Man hade likväl genom Carl XI:s reduktion förlorat förtroendet för dylika köp, så att köpesumman för alla under Carl XII:s regering föryttrade kronogods ej uppgick till mer än 481,726 d. s. Förut hade de flesta deribland blifvit sålda till frälse, men Carl XII sålde dem endast till skatte, på det hvilken svensk man som helst skulle ega rättighet att tillhandla sig desamma. Härigenom erhölls visserligen en mindre köpesumma,

men åtgärden väckte ock nu mindre missnöje, emedan det icke ensamt var adeln, som blef egare till de kronan frånträdda godsen.

Från banken hade konungen, såsom förut är nämndt, upptagit en mängd lån, tillsammans uppgående till en ganska betydande summa, hvilken han slutligen nödgades förklara sig ej kunna betala. Icke desto mindre gjordes af Görtz 1716 försök att erhålla ett nytt lån, men hvilka af Olof Thegner och öfriga bankfullmäktige allvarligen tillbakavisades. Försöken hade emellertid väckt oro hos de många, som mot attester hade penningar i banken insatta, hvarå de visserligen endast kunde utfå räntan, emedan banken ej kunde återgälda kapitalet, så länge dess fordringar hos kronan icke utbekommos. Räntan hade dock alltid blifvit ordentligt betald, och de ansågo derföre sina penningar stå säkrare i banken än annorstädes. Under året 1717, då, såsom vi här ofvan visat, alla slags utvägar att för staten eller rättare för kriget anskaffa penningar anlitades, spridde sig emellertid ett rykte, att kronan ämnade tillgripa alla i banken befintliga redbara tillgångar. Oron häröfver blef sådan, att konungen fann sig böra genom en vederläggning af detta rykte söka lugna sinnena; men icke desto mindre kungjorde han i Mars 1718, att allt i banken insatt silfver, således äfven det, som tillhörde enskilda personer, skulle utbytas mot kronans nödmynt eller vara till kronan förfallet. Den förskräckelse, som häröfver uppstod hos alla innehafvare af bankoattester, begagnade Görtz att locka dem till dessas utbytande mot obligationer, löpande med 6 procents ränta, hvaremot det i banken insatta kapitalet gaf endast 4½. Med de på detta sätt kronan tillvunna attesterna skulle sedermera dess skuld till banken betalas. Planen var således rätt fintligt uppgjord, om ock ej just i öfrigt rätt hedrande för uppfinnaren; men så fördelaktigt detta utbyte tycktes vara för attesternas innehafvare, var dock dessas misstroende till kronan och i synnerhet till den dåvarande ledaren af dess penningeförhandlingar så stort, att de hellre behöllo sina attester än tillbytte sig obligationer derför. Då hade Görtz genast en annan utväg till hands. I Augusti och September 1718 lät konungen tillkännagifva, att banken ej vidare kunde utbetala de der insatta enskilda medel, utan endast räntan derå, och att bankens tillgångar derför skulle förvandlas i aktier, hvilkas kapital skulle aldrig, men räntan alltid utfalla. På detta sätt skulle äfven kronan slippa betala sin skuld till banken och kunde sätta sig i besittning af alla i banken varande reda medel, mot förbindelse att betala ränta derå. Bankens fullmäktige, så väl som kammarkollegium, anmärkte, att förslaget vore stridande mot laga stadgar, mot gifna löften och mot den säkerhet, banken borde åtnjuta, om den skulle kunna bibehålla allmänhetens förtroende. De kände ej heller hvilka tillgångar kronan hade att betala ifrågavarande räntor; men Görtz mente att sådana tillgångar nog skulle finnas, och konungen undrade öfver kollegiets motstånd. Förslagets verkställighet förekoms emellertid genom hans död.

Man hade emellertid redan innan dessa försök att åtkomma ban-

kerna redbarheter afbrötos genom konungens död på annat sätt sökt bereda tillgångar till krigets förande och den ständigt växande statsbristens afhjelpande, i det man utgifvit s. k. nödmynt af flera slag. Redan 1711 ämnade man utgifva ett sådant medelst s. k. »kreditivsedlar», men både namnet och saken stodo sedan Palmstruchs bankförvaltning i dåligt rykte. Också satte sig både bankens fullmäktige och kammarkollegium emot förslaget och lyckades för tillfället afböja detsamma. Ett annat nödmynt voro de »belägringspenningar», som under Stralsunds belägring utgåfvos af konungen och skulle efter belägringens slut inlösas med reda penningar. Man vet dock ej med säkerhet om sådant skedde. De »löningssedlar», hvilka i stället för reda penningar påtvingades embetsmännen såsom deras aflöning, voro ock ett slags nödmynt som skulle i handel och vandel gälla som klingande mynt. Detta medel började tillgripas redan 1714. »Obligationerna», med rättighet att antecknas i statens och enskild egendom, voro ett annat nödmynt, hvarom redan är taladt. De utgåfvos till en summa af 9 millioner rdr och påtvingades kronans fordringsegare såsom betalning för lemnade varor, ersättning för innestående löner m. m. Ett särskildt slag af dessa obligationer voro de s. k. »myntsedlarne» å belopp från 5 till 25 d. s., hvaremot obligationerna ej lydde å lägre summor än 100 rdr. Myntsedlar utgåfvos till ett sammanlagdt belopp af 2,600,000 d. s. De gingo icke med ränta, men skulle när som helst få mot räntebärande obligationer utvexlas. Allmänhetens förtroende till dem var dock ännu mindre än till obligationerna.

De mest gängse bland dessa nödmynt voro emellertid de s. k. »mynttecknen» eller koppar-runstycken, med åsatt värde af en daler silfvermynt hvartdera, hvarom första påbudet utfärdades i Stralsund den 14 Maj 1715, då rådet befaltes låta slå en million koppar-runstycken, af hvilka hvart och ett skulle gälla en d. s. Konungen vidtog likväl denna åtgärd högst ogerna och ville å detta mynt hafva hvarken sin bild eller sitt namn eller svenska vapnet, utan i stället begagnades åtskilliga andra namn och bilder, såsom Kronan, Vett och Vapen, Flink och Färdig, Jupiter, Saturnus, Mars m. m. Åtgärden afstyrktes emellertid af kammar- och kommersekollegierna, och rådet dröjde med verkställigheten, hvarvid konungen lät tills vidare bero. Under norska fälttåget 1716 blef likväl penningebristen så tryckande, att denna utväg måste anlitas, när Görtz ej hade någon annan att föreslå, huru motsträfvigt än konungen gick in på denna. Af första mynttecknet Kronan preglades nu omkring 2 millioner stycken, och större antal skulle ej på en gång vara ute i rörelsen; men just som detta mynttecken utgafs, reste Görtz till Tyskland, och konungen, sig sjelf lemnad, började, väl inkommen på denna bana, hvilken han med så mycken motvilja beträdt, utgifva det ena mynttecknet efter det andra, så att Görtz vid sin återkomst till Sverige i slutet af 1717 fann icke mindre än 15 millioner utgifna, af hvilka endast 2 millioner voro invexlade och således 13 millioner ännu ute i rörelsen. Detta var

visserligen stridande mot öfverenskommelsen mellan konungen och Görtz, hvarföre ock den senare efteråt sökte på den förre kasta skulden till mynttecknens öfverdrifna myckenhet; men emellertid föreslog dock Görtz i Maj 1718 utgifvandet af fyra nya mynttecken, och under loppet af detta år påbjödos 10 särskilda sådana, af hvilka 5 utgåfvos till ett belopp af något öfver 19 millioner, så att vid Carl XII:s död oinvexlade mynttecken funnos i rörelsen till ett belopp af omkring 27 millioner.

Denna stora myckenhet bidrog väsentligt att minska allmänhetens förtroende för mynttecknen, emedan man insåg omöjligheten för staten att inlösa dem till åsatt värde. I samma mån föll ock deras värde i förhållande till det verkliga myntet, ehuru man sökte genom hvarjehanda mer eller mindre våldsamma åtgärder hålla detta värde uppe. Vid mynttecknens utgifvande befaltes alla svenska undersåtar att mottaga dem till samma värde i reda penningar, som var dem åsatt, och tillika lofvade konungen framdeles vid bättre lägenhet invexla dem mot fullgodt mynt, hvilket löfte det dock snart nog blef kronan omöjligt att fullgöra. Äfven skulle mynttecken få mottagas i kronouppbörden af en del utlagor; men flera bland dessa måste dock erläggas i reda penningar, och det visade sig snart rätt tydligt, huru kronan sökte företrädesvis åtkomma dessa. Misstroendet till mynttecknen ökades härigenom allt mera och följaktligen föll äfven deras värde, så att man för 100 daler i kopparplåtar eller silfvermynt betalte från 110 ända till 160 daler i mynttecken. Nu vidtogos af konungen strängare åtgärder. I början af 1717 befalte han, att de bland hufvudstadens befolkning, som ratat mynttecknen och myntsedlar, skulle dömas icke af vanlig domstol, utan af öfverståthållaren och genast innan den brottslige finge lemna stället. Då detta icke verkade, utfärdades den 26 Oktober 1717 en kunglig skrifvelse till landshöfdingarne, i hvilken förordnades, att den säljare, som begärde annat mynt än honom bjöds, eller som afläte sin vara för en mindre summa i silfver eller i plåtar, än han fordrat i nödmynt, skulle mista varan samt böta första resan fyra, andra åtta, tredje resan tolf gånger dess värde, af hvilka böter ena hälften skulle tillfalla angifvaren och den andra krigsmanshuset. Samma straff skulle ock åläggas den, som tillhandlade sig varor genom att i plåtar eller silfver gifva mindre summa, än som begärdes i nödmynt. I öfverensstämmelse med denna kungliga skrifvelse utfärdade landshöfdingarne sedermera sina mer i det enskilda gående förordningar, hvilka medförde åtskilliga obehag för de trafikerande och visade sig i hög grad hindersamma för allmänna rörelsen, utan att ändock kunna tilltvinga nödmyntet något högre värde. De verkade endast, att köpmän och handtverkare blefvo försigtigare, stegrade priset på sina varor, då de i fleras närvaro betalades med nödmynt, och sålde dem till billigare pris i enrum för verkligt mynt. Bönderne började mer och mer uteblifva från torgen, och i bergslagerna ratades mynttecknen af både bruksegare, bergsmän och forbönder.

Häraf föranleddes nya våldsamma åtgärder från konungens sida. Genom en förordning af den 20 December 1717 förklarades carolinerne, det dittills gångbara silfvermyntet, vara aflysta och i handel förbjudna. De skulle genast till upphandlings-deputationen aflemnas och der invexlas. Försummades detta, skulle de vara förbrutna. »Dock», heter det vidare, »på det ingen, som sådant mynt innehafver, må derigenom lida, tillåta vi, att upphandlingsafgiften, halfva kontributionen m. m. må intill den 1 Juli med caroliner betalas.» Med detsamma undersåtarne sålunda förbjödos att sig emellan mottaga det goda myntet, förklarade sig kronan villig att mottaga eller invexla detsamma. Föreskriften skärptes emellertid genom en ny kungörelse af den 7 Mars 1718, enligt hvilken från och med den 1 Juli samma år ingen enskild person skulle få innehafva caroliner eller främmande silfvermynt, ej heller något hopsmält oarbetadt silfver. Allt sådant skulle efter nämnda dag vara till kronan förbrutet, hvarhelst det funnes, i banken, hos enskilda personer eller i sterbhus, hvarföre ock intet arfskifte finge anses giltigt, så framt det icke blifvit förrättadt af vederbörlig domstol eller dess ombud.

Vid samma tid blefvo ock de gamla kopparplåtarne förbjudna, sedan, genom föregående förordningar, deras värde än höjts från 6 till 9 daler kopparmynt, än åter nedsatts till sitt förra värde och så ånyo blifvit förhöjdt till 9 daler, genom hvilka vacklande åtgärder osäkerheten i penningrörelsen blifvit ytterligare ökad, men hvilket borde i sin mån gifva mera förtroende åt nödmyntet, ehuru i sjelfva verket det endast var osäkerheten och missnöjet som ökades.

I de kungliga förordningar, som aflyst det dittills gångbara silfver- och kopparmyntet, hade ej blifvit bestämdt med hvilket annat mynt det skulle invexlas; men upphandlings-deputationen lät allmänheten icke blifva i okunnighet härom, ty redan den 19 Mars påbjöds af denna myndighet, att allt undersåtarnes inhemska och främmande silfvermynt och oarbetadt silfver skulle inom den 1 Juli 1718 till kronan inlemnas, mot obligationer och mynttecken, »vid straff att eljest vara till kongl. maj:t och kronan förfallet». Man befarade emellertid, det denna föreskrift skulle hafva till följd, att hvar och en, som dertill var i tillfälle, förde sitt silfver undan till utrikes ort, och till förekommande häraf förnyades och skärptes de förra förbuden mot utförsel af guld och silfver, hvilket belades icke blott med böter och förlust af silfret eller penningsumman, utan nu skulle medföra indragning till kronan af den skyldiges hela egendom. De, som ville företaga utrikes resor, finge medföra blott en viss summa godt mynt, de förmögnare ej mer än 100 d. s. för hvarje person, de öfrige mindre i förhållande till hvars och ens vilkor. Oaktadt dessa stränga påbud skola dock mer än 2 milllioner d. s. i klingande mynt blifvit sedan Carl XII:s hemkomst skickade till utlandet för att undgå Görtz' efterspaningar. Då det kom till konungens kunskap, att silfverutförseln fortfor, blefvo genom en förordning af den 24 April 1718 straffen derför ytterligare skärpta

så, att nu icke blott utsmuglaren, utan ock en och hvar, som afvetat utförseln, men icke densamma angifvit, skulle straffas såsom falskmyntare!

Man insåg emellertid, att godt mynt ej kunde i Sverige helt och hållet undvaras, och derföre preglades under loppet af året 1718 nya caroliner. I hela Stockholm fans likväl vid denna tid ingen med tillräcklig konstfärdighet att kunna för desamma tillverka en stämpel med konungens bröstbild, utan i stället ditsattes ett dubbelt C, begynnelsebokstafven i hans namn. Myntningen blef dock snart afbruten genom konungens död.

Dessa åtgärder, som ingrepo så groft i den enskilda egande-rätten och föranledde så många trakasserier och så mycket obehag, väckte ock i samma mån en både djup och allmän förbittring mot upphofsmannen. Man beklagade, att konungen gifvit sitt förtroende åt en så samvetslös man som Görtz, och den kärlek, hvarmed Carl XII dittills varit omfattad af sitt folk, afsvalnade betydligt under dessa olycksfulla år; men hatet vände sig dock hufvudsakligen mot Görtz, såsom den der med falska uppgifter och förespeglingar missledt konungen. Detta hat sträckte sig till alla samhällsklasser, som alla ledo af de våldsamma tilltagen och de alltmera tryckande utpressningarna. Efter Görtz' hemkomst 1717 hördes ock en allmän önskan, att landet måtte befrias från denna plågoande, såsom han allmänt betraktades, och konungen från hans förderfliga råd. Vice presidenten Olof Thegner och krigsrådet Salomon von Otter, hvilka Görtz sjelf insatte i upphandlingsdeputationen, skrefvo till konungen och fäste hans uppmärksamhet å det betänkliga i de af Görtz föreslagna åtgärderna. Äfven von der Nath, hvilken Görtz satt i spetsen för penningeförvaltningen, varnade honom att icke gå för våldsamt tillväga. »Jag och mina embetsbröder», skref han bland annat, i Januari 1718, »vilja ej längre befatta oss med denna upphandlingsdeputation, från hvilken man ej kan komma med bibehållen heder. Ni sjelf bryr er icke derom, men, när allt gått öfver ända, blifver ni den förste, som kastar tadlet på oss, fastän vi icke gjort annat än verkstält edra befallningar. Ni talar om mitt ängsliga sinnelag, men jag må väl sörja, när jag ser hur illa sakerna gå. Jag kan punkt för punkt förutsäga i hvad tillstånd riket skall hafva fallit åtta månader härefter. Gifve Gud, jag såge orätt; men jag förstår sannerligen icke huru ens för det nu löpande året nödiga medel skola erhållas. Alla reda penningar hafva gått till främmande land, och Sverige öfversvämmas af nödmynt tio gånger mera än dess tillgångar medgifva.» Hösten 1718 blefvo landets nöd och åtgärdernas våldsamhet ännu större än förut. »Oordningen är så stor», klagade von der Nath, »att ingen kan föra räkenskaperna, om ni ock dertill kunde anskaffa englar. Det är edra egna anordningar, som vållat detta onda. Det är också bedröfligt, att ära och tro aktas så föga och att våra myntåtgärder måste sluta med bedrägeri.»

Ju svårare den allmänna förlägenheten blef och ju mera tryckande de anbefalda åtgärderna kändes, desto större blef ock förbittringen mot Görtz. I Stockholm hördes hotelser om att kasta den förhatliga främlingen i strömmen; från predikstolarna angreps han temligen oförtäckt; folket började öppet och under förbannelser afvisa hans mynttecken; öfverståthållaren och Stockholms borgerskap satte sig djerft emot flera af hans åtgärder. Ännu bibehöll han sig dock i konungens ynnest, hvilken han vunnit genom sin fyndighet på utvägar att skaffa tillgångar till utförande af konungens planer. Han skref ock sjelf derom till von der Nath: »När en sak väl kommit i gång, behöfver man ej mera bekymra sig om sättet, blott man uppnår det mål konungen föreskrifvit. Sjelf är han likgiltig för vägen dit och skulle tröttas, i fall man derom gjorde honom alltför många frågor. Om det förslag, man framlägger, endast leder till vinnande af hans egna önskningar, så kan man vara säker om bifall.» [1])

Sådan var Görtz' uppfattning af Carl XII:s lynne och sådant var också efter all anledning verkliga förhållandet. Konungen hade för liten insigt i penningefrågor för att kunna rätt bedöma halten af Görtz' finansoperationer, hvilka denne, med sin stora förmåga att gifva vacker färg åt en ful sak, icke uraktlät att framställa så fördelaktigt som möjligt; men han kunde dock icke gerna vara blind för det våldsamma, i enskild eganderätt ingripande, hvilket flera af de görtzska förslagen inneburo. Detta tyckes han dock hafva betraktat endast såsom ett öfvergående ondt, hvilket han nog blefve i tillfälle att godtgöra, blott han först kunde förskaffa riket en hederlig fred, hvilket synes under de sista åren af Carl XII:s regering varit hans hufvudsyfte, och säkert gör man honom orätt, om man antager, att han varit ledd endast af krigslystnad. Att en sådan fans hos honom, så länge han gynnades af krigslyckan, torde visserligen vara obestridligt; men flera särskilda drag, så väl som gången af fredsunderhandlingarna, vittna att, efter sin återkomst från Turkiet, fortsatte han kriget icke för att få kriga, utan för att få en antaglig fred. Han ansåg dock ingen fred för antaglig, som medförde förlust af något svenskt område, hvilket han äfven betraktade såsom sin konungsliga pligt att bibehålla oförkränkt, och då ingen af Sveriges fiender ville ingå fred utan att någon bland Sveriges förra eröfringar afträddes, måste kriget fortsättas. Hufvudsaken för Carl XII var således att få medel härtill och, om han äfven insåg flera deribland vara ganska våldsamma och för hans undersåtar tryckande, betraktade han dock detta såsom ett mindre ondt än att genom en fred nödgas afstå åt en främmande makt undersåtar, hvilka han ansåg det vara en af Gud honom ålagd pligt att under sin spira bevara. Alla konungens egna embetsmän tillstyrkte fred snart sagdt på hvilka vilkor som helst och förklarade det vara omöjligt att fortsätta kriget; Görtz åter visade möjligheten af att erhålla medel dertill, och deri låg hela

[1]) Jfr *Fryxell,* Berättelser, XXVIII: 30—85.

hemligheten af hans inflytande hos Carl XII. Onekligen var det dock för Sverige, likasom för Carl XII sjelf, en olycka, att Görtz vann detta inflytande, ty i annat fall hade sannolikt konungen af omständigheternas tvång blifvit nödsakad att ingå fred och sålunda landet förskonats från mycket af det elände, som af det fortsatta kriget förorsakades, likasom äfven Carl XII:s minne befriats från en fläck, hvilken flera under dessa år vidtagna åtgärder satt derpå.

Det nu anförda utgör det egentligen minnesvärda i afseende å Sveriges inre styrelse under de olycksfulla åren 1715—1718, och detta minne är hvarken glädjande eller hedrande. Vi böra dock ej alldeles förbigå en tilldragelse under dessa år, som äfven står i ett visst samband med då pågående finansoperationer.

Mot slutet af 1600-talet hade äfventyrare från flera särskilda folk sällat sig tillsammans å nordöstra kusten af ön Madagaskar och der börjat idka sjöröfveri, som efter hand öfvades i allt större skala och hvarigenom dessa fribytare samlade stora rikedomar. Af fruktan för sjömakternas hämnd sökte de likväl någon särskild makts beskydd och vände sig först till England, men afvisades, ehuru de erbjödo en ganska betydande skyddsafgift. Så afvisade anmälde de sig 1713 hos Mauritz Wellingk samt erbjödo 500,000 pund sterling och 25 krigsfartyg åt svenska regeringen, om denne ville skydda dem, äfvensom 50,000 pund åt den statsman, som förmådde åt dem utverka ett sådant skydd. Wellingk inberättade förhållandet till rådet, men detta beslöt afvakta konungens återkomst, som då troddes snart förestående. År 1715 blef också förslaget i Stralsund framlagdt för honom, men i detsamma begynte Stralsunds belägring och frågans afgörande blef ytterligare uppskjuten. I början af året 1718 framkommo emellertid fribytarne med ett nytt förslag, innefattande, att de skulle öfvergifva sitt förra lefnadsyrke, en del af dem komma med 60 rikt lastade skepp till Göteborg, en annan del stanna i deras nederlagsplatser vid indiska hafvet, hvilka skulle öfverlemnas åt svenska kronan och med hvilka handelsförbindelser skulle öppnas medelst ett ostindiskt handelsbolag i Göteborg, samt att fribytarne skulle till tacksamhet för erhållet skydd lemna ett betydligt antal skepp och en stor summa penningar, äfvensom genom trohetsed förbinda sig till lydnad mot Sveriges konung, hvilken deremot skulle försvara dem mot hvarje europeisk makt, som ville bestraffa de forna våldsbragderna. En öfverenskommelse blef ock på dessa grunder afslutad, utom att konungen icke ville mottaga någon tacksamhetsgärd, utan fordrade i stället, att en del af fribytarnes förmögenhet skulle insättas i Sveriges allmänna kassor mot samma ränta, som derifrån betalades till hans förra undersåtar. Skyddsbrefvet utfärdades vid midsommartiden 1718 och en bland fribytarnes underhandlare, Morgan, erhöll fullmakt att vara svensk guvernör i de nya indiska besittningarna. Den vidare fortgången af dessa underhandlingar blef dock genom konungens död afbruten.

Öfriga styrelseåtgärder under denna tid skola anföras i sammanhang med redogörelsen för särskilda delar af de inre förhållandena, till hvilka vi nu öfvergå.

Statsförfattningen, rättsväsendet, förvaltningen.

Det kungliga enväldet, som redan vid Carl XII:s tillträde till regeringen hade en ganska stor omfattning, erhöll en ännu större under denna regerings fortgång. Carl XII afgaf ingen konungaförsäkran; utgaf stundom förordningar, som icke voro kontrasignerade; utskref gärder och andra pålagor, utan att, såsom Carl XI äfven efter enväldets införande iakttagit, rådfråga ständerna och inhemta deras bifall; påbjöd godtyckligt och utan ständernas hörande värfningar och uppsättande af manskap utöfver indelningsverket samt i strid mot de af Carl XI gifna förbindelser, att folket efter indelningsverkets införande »skulle från utskrifningar och alla dervid hängande besvär, ehvad namn de hafva kunna, samt från fördubblingar och våldsamma värfningar vara alldeles qvitt och befriadt»; utsträckte till nästan oinskränkt makt öfver undersåtarnes enskilda egendom den s. k. ekonomiska lagstiftningsrätt, som vid 1682 års riksdag inrymdes åt Carl XI; styrde under största delen af sin regering riket utan rådets hörande, så att han under åren 1701—1705 hade hos sig blott en enda rådsherre, Carl Piper, under åren 1705—1709 endast två, Piper och Rehnsköld, under åren 1709—1714 ingen och under åren 1715—1718 blott tidtals en eller annan, såsom Maurits Wellingk, Tessin och Cronhielm, samt att han aldrig sammankallade rikets ständer och ogillade, när det skedde af rådet 1710 och 1713.

Dessa utvidgningar af konungamakten föranleddes väsentligen af det fortfarande krigstillståndet, som höll konungen aflägsnad från sin hufvudstad och sitt råd, samt slutligen förmådde honom att anlita alla utvägar, äfven de mest despotiska, för att anskaffa manskap och penningar. I allmänhet, och innan han ansåg sig bragt till denna ytterlighet samt innan han tog Görtz till rådgifvare, utöfvade Carl XII regeringen rättvist och hofsamt, anbefalde vid flera tillfällen, att allmogen skulle med möjligaste skonsamhet behandlas, föreskref under kriget i Skåne en mild framfart äfven mot den förvillade allmogen, samt utfärdade allvarsamma författningar mot egennytta hos embetsmän och att noga tillsyn skulle hållas, det undersåtarne ej skedde något för när. Under Carl XII:s regering var det också mindre enväldet än krigstillståndet som kändes tryckande, och enväldet blef det först, när krigstillståndet dertill föranledde. Onekligt är emellertid, att krigstillståndet skulle upphört långt förut, om sådant icke förhindrats af det kungliga enväldet, så att i alla fall Carl XII:s regering utgör ett af de mest öfvertygande bevisen för dettas förderflighet.

Några förändringar i *statsförfattningen* för öfrigt infördes icke, utom

att vid 1710 och 1713 årens riksmöten riddarhuset icke bestod af ätternas hufvudmän, utan af valda och befullmäktigade ombud från adeln i de särskilda landskapen, hvartill anledningen tydligen var, att dessa riksmöten ej skulle betraktas såsom egentliga riksdagar, utan såsom möten af ständernas utskott, ehuru det senare mötet äfven af rådet benämndes riksdag.

Hvad *rättsväsendet* beträffar, fortsattes lagkommissionens arbeten med den nya lagboken, ehuru temligen långsamt ända till dess kungliga rådet *Gustaf Cronhielm* i Augusti 1710 förordnades till kommissionens ordförande och följande året trädde i utöfning af denna befattning, hvarefter arbetet fick raskare fart, så att kommissionen i sin den 16 Maj 1717 afgifna berättelse kunde anmäla, att giftermåls-, ärfda-, jorda-, byggninga-, edsöres-, högmåls-, dråpmåls-, såramåls-, tjufva-, lägersmåls-, rättegångs- och utsöknings-balkarne samt byggnadsordningen i städerna redan voro färdiga, hvadan kommissionen anhöll om kongl. maj:ts nådiga beslut huru med dem vidare skulle förhållas. De färdiga balkarna tyckas dock ej blifvit konungen delgifna, ty i kommissionens berättelse till 1719 års riksdag omnämnes endast, att rättegångsbalken blifvit, enligt konungens befallning, honom tillstäld, hvilken befallning troligen stod i samband med den plan Carl XII då förehade att gifva domstolarne en förändrad organisation. Juris professorn i Upsala *Carl Lundius* hade öfversett alla de färdiga balkarne, dem noga jemfört och förenat samt förbättrat dem till skrifart, äfvensom han tillökt dem med sedermera utgifna förordningar och med främmande folkslags lagar. Något förslag till konunga-balk hade kommissionen ej ansett sig böra uppsätta, »emedan deruti ej borde föreskrifvas konungen något, såsom den der högst rådande vore, och undersåtarnes pligter kunde införas i högmåls- och edsöres-balkarna». Af de balkar, som skulle utgöra Sveriges lagbok, återstod nu endast handelsbalken, hvilken blef färdig i April 1718, hvarefter genom en kunglig resolution af den 8 Maj samma år befaltes, att bref skulle afgå till alla guvernörer och landshöfdingar, äfvensom till kollegierna, med exemplar af denna balk, hvilken vidare borde kommuniceras med magistraterne och de förfarnaste handelsmän i stapelstäderna. Deras yttranden deröfver hade dock ej före Carl XII:s död inkommit.

I *lagskipningens* utöfning visade sig Carl XII i början af sin regering nästan ännu mera hårdhändt än Carl XI. Spö och gatlopp blefvo ofta ådömda, och äfven dödsstraff voro ej sällsynta. Mot bedrägerier i handel och vandel blefvo straffen skärpta. I vissa fall skulle de, som icke betalte sina skulder till banken, straffas vid vatten och bröd eller med gatlopp. De, som gjorde falsk bankrutt, förklarades för tjufvar och dömdes till skampåle samt arbete å Marstrands fästning. En person, som slagit sin mor, blef af hofrätten dömd till kyrkoplikt och 100 d. s. böter, men konungen dömde honom till döden. Å andra sidan åter ogillade konungen tortyrs användande, när sådant vid ett tillfälle yrkades så väl af föredraganden som af presidenten i Svea

hofrätt grefve Wallenstedt och rådets öfriga ledamöter, samt förklarade, att »den bekännelse, som med pinliga medel uttvingades, vore intet att lita på», utan skulle den misstänkte hållas ensam i sitt fängelserum och ej få mottaga besök af andra än dertill förordnade prester, som borde »med all lämpa och saktmodighet föra honom till sanningens bekännelse och en rätt syndaånger».

Under konungens frånvaro i kriget blef lagskipningen slappare, i följd af rådets mera begränsade myndighet och större efterlåtenhet, hvarföre ock oordningar och prejerier af alla slag voro i ständig tillväxt, och man klagade, att »under konungens frånvaro månge hade sådana domar utverkat, som de haft vänner till, hvaröfver på många orter i riket suckar och qvidan hördes». I följd af de många klagomålen öfver lagars och författningars mindre noggranna och rättvisa tillämpning tillsatte konungen 1713 en »högste ombudsman», motsvarande senare tidens justitie-kansler, och under honom en »förste ombudsman», hvilka båda skulle vaka öfver lagarnes efterföljd och beifra hvarje uraktlåtenhet deraf hos en och hvar af rikets embets- och tjenstemän.

Till rättegångssättets förenkling och befordrande af skyndsammare lagskipning hade inom lagkommissionen vid flera tillfällen fråga varit väckt om att genom lagmansrätternas indragning minska instansernas antal från fyra till tre. Till försvar för dessa rätter hade blifvit anfördt, att de flesta mål stannade vid lagmansrätterna; att det för fattigt folk blefve betungande att vädja till hofrätterna; att dessa skulle i följd af indragningen öfverhopas af göromål; att lagmännens löner voro ringa och att dessa platser voro »en lisa för gamla embetsmän». Konungen fann likväl dessa fördelar icke uppväga olägenheterna, utan utfärdade den 29 December 1717 ett bref till hofrätterna om nödvändigheten af rättegångarnes förkortande och instansernas inskränkande till lagmansrätter och hofrätter, samt befalte hofrätterna uppgifva huru många lagmän fordrades i hvarje län att bestrida dervarande häradshöfdinge-jurisdiktioner, och den 24 Juli 1718 tillkännagaf konungen för hofrätterna, att han förordnat 19 lagsagor under Svea, 23 under Göta och 13 under Åbo hofrätt, samt i hvarje lagsaga en lagman, biträdd af två häradshöfdingar såsom bisittare, dock så, att lagmannen blefve, såsom dittills, för allt ansvarig. Sedermera erhöllo i Oktober samma år häradshöfdingarne derjemte särskildt uppdrag att hafva inseende öfver kronofogdar, länsmän och fjerdingsmän, »granneligen undersökandes, att ingen egennyttighet af dem föröfvas och att undersåtarne ej på något sätt förnär sker».

Den förändrade domstolsorganisationen kom dock ej till verkställighet, emedan den inställdes vid Carl XII:s några månader derefter inträffade död. Att häradshöfdingarne egenmäktigt beröfvades sina embeten och erhöllo helt andra tjensteåligganden än förut, blef med skäl klandradt, men förenklingen af rättegångssättet genom indragning af en

bland de fyra instanserna var dock en framtidstanke, som gick i fullbordan först genom lagmansrätternas indragning år 1849.

I *förvaltningen* infördes flera förändringar. Genom en från Timurtasch den 26 Oktober 1713 utfärdad förordning erhöll *kansliet* en ny organisation. Det indelades i sex afdelningar efter de olika ärendenas beskaffenhet, hvar och en under ledning af ett »ombudsråd» — en organisation, som alltsedan fortvarit, ehuru kansliafdelningarna fått benämning af statsexpeditioner och statsdepartement samt ombudsråden först af statssekreterare och sedermera af departementschefer. Från krigs- och kammarkollegierna öfverflyttades då ock handläggningen af en mängd ärenden till ombudsråden i vederbörande kansliafdelningar, och det hela åsyftade tydligen en öfvergång från kollegial- till ministerstyrelse samt att bereda mera samband och större skyndsamhet vid ärendenas handläggning. För öfrigt förlorade kanslikollegium efter 1715 all vigtigare befattning med utrikes ärendena, hvilka derefter leddes af Görtz, ehuru ombudsrådet Müllern till namnet var föredragande för dessa ärenden.

Likasom den nya kansliordningen tydligen afsåg att minska rådets myndighet och sätta konungen i tillfälle att omedelbart afgöra ärendena efter inhemtande af de föredragande ombudsrådens yttranden, röjde äfven åtskilliga andra af honom mot slutet af hans regering vidtagna åtgärder en afsigt att äfven inskränka kollegiernas myndighet och inneburo sålunda samma riktning till en öfvergång från kollegial- till ministerstyrelse.

Så togs från *krigskollegium* afgörandet af frågor om löner, mönstringar, beklädnad, fältstater, gevärsfaktorier, rustkamrar, tyghus m. m., hvilket öfverlemnades dels åt generaler och öfverstar, dels åt kansliets krigsafdelning under ombudsrådet Feif, hvarföre ock krigskollegium 1719 förklarade sig hvarken böra eller kunna redovisa för dessa ärendens behandling under de sista åren.

Äfven *statskontoret* mistade en stor del af sina göromål, då vården om kronans inkomster och utgifter efter 1712 mer och mer drogs till kontributions-ränteriet och efter 1715 till upphandlings-deputationen.

Vi hafva förut omtalat, huru konungen genom en förordning af den 4 Juni 1712 föreskrifvit, att hela kontributionsverket, så till inkomst som utgift, skulle ställas under förvaltning af ett *kontributions-ränteri*, bestående af ständernas bankofullmäktige. Två af adelns, två af presteståndets och två af borgareståndets fullmäktige utgjorde detta ränteri, hvilket var ett slags utskott från samtliga bankofullmäktige och stod under de öfriges uppsigt samt tillika under konungens, som tillsatte ränteriets ordförande, genom hvilken han meddelade detsamma sina önskningar och fordringar. Från 1715 och allt framgent ville konungen, att detta ränteri skulle i eget namn utskrifva några bland de nya och drygaste gärderna, för att gifva dessa ett slags sken att komma från ständerna och ej från konungen. Ständernas bankofullmäktige fingo derigenom en betydlig utsträckning af sitt uppdrag, och denna

utsträckning gafs icke af ständerna, utan af konungen. Också förklarade kontributions-ränteriets ledamöter sig vara »efter kongl. maj:ts nådiga välbehag ständernas fullmäktige, så väl till förvaltande af sjelfva kontributionsverket som ock att negotiera hvad kongl. maj:t befaller». Sedermera tillgick det vanligen så, att konungen i samråd med Görtz fattade beslutet och uppsatte ordalagen till förordningarna om de nya gärderna eller lånen och sände dem derefter till kontributionsränteriet att i dettas namn påbjudas. Ränteriet lydde och utfärdade en kungörelse, hvari gärden eller lånet framstäldes såsom ett påbud eller förslag af »kongl. maj:ts trogne ständers fullmäktige vid kontributionsränteriet», och dess skattebud efterföljdes vanligen af en kungörelse, i hvilken konungen förklarade, att han »låtit ständernas fullmäktiges förslag sig i nåder behaga», eller att han »gillat det lån, ständernas fullmäktige låtit utskrifva», hvarföre han ock ifrågavarande åtgärder stadfästade. På detta sätt blef det förhatliga af första uppfinningen och påbudet i allmänhetens ögon öfverflyttadt från konungens och på ständernas fullmäktige. Hela tillställningen röjer omisskänneligen Görtz' uppfinningsgåfva, men märkvärdigt är dock, att Carl XII, i hvars lynne redbarhet så länge varit ett framstående drag, kunde förmås låna sitt namn till ett dylikt gyckelspel.

Ett annat embetsverk, som under Carl XII:s sista regeringsår äfven spelade en ganska vigtig rol och gjorde sig af allmänheten lika hatadt som kontributionsränteriet, var *upphandlings-deputationen*. Den skulle enligt Görtz' förslag hafva formen af ett bolag, som, mot säkerhet af kronans inkomster, skulle anskaffa dess behof och besörja dess upphandlingar; men konungen gjorde deraf ett embetsverk, som hade att uppbära, handhafva och utbetala kronans medel. Görtz blef der icke blott ordförande, utan så enväldig, att konungen förklarade honom ensam böra ansvara för och anordna de inflytande medlen. Deputationen eller i sjelfva verket Görtz skulle i dithörande ärenden åtlydas af landshöfdingar och andra myndigheter. Under Görtz' frånvaro i Holland förrättades hans befattning inom deputationen af von der Nath. Mellan de öfriga ledamöterne fördelades göromålen efter deras beskaffenhet, och konungen drog allt flera ärenden dit, så att deputationen slutligen omfattade en betydande del af statsförvaltningen och blef det vigtigaste embetsverk i hela riket.

Länsstyrelserna undergingo äfven åtskilliga förändringar. De ådrogo sig ofta konungens misshag, och i allmänhet hade landshöfdingarne mot slutet af Carl XII:s regering den minst behagliga ställningen bland alla rikets embetsmän, då de å ena sidan voro utsatta för hela länsbefolkningens förbittring, om de med stränghet utkräfde de många gärderna och utskrifningarna, samt, å den andra, för konungens onåd, om de ej kunde inom utsatt tid indrifva skatterna och lemna det bestämda antalet manskap. Under loppet af året 1717 stäldes länsstyrelserna under upphandlings-deputationen och kommo sålunda under närmare inseende af Görtz, som hos konungen framstälde deras tidt

och ofta upprepade klagomål öfver den inom länen rådande nöden såsom obefogade och tillkomna endast i afsigt att söka förmå konungen att ingå fred.

Slutet blef, att konungen beslöt för hela riket inrätta ett nytt, ganska omfattande embetsverk, hvilket borde tillse huru och på hvad sätt hans befallningar åtlyddes. Det skulle stå under ledning af en »högste ordningsman», som sattes öfver landshöfdingar, generalguvernörer och öfverståthållaren. Detta vigtiga embete uppdrogs åt *Nicodemus Tessin,* som fick befallning att för det nya embetsverket utarbeta en instruktion, och under honom ställdes två »öfverordningsmän» i hufvudstaden, bröderne *Per* och *Conrad Ribbing,* samt en »ordningsman» hos hvarje landshöfding, hvilka ordningsmän hade under sig en mängd lägre tjenstemän, t. ex. i Stockholm 42.

Enligt instruktionen skulle detta nya embetsverk erhålla en ganska omfattande verksamhet och vidsträckt myndighet. Högste ordningsmannen skulle blifva ett slags polisminister, men dermed tillika förena de åligganden, som tillhöra en minister för handeln, näringarna och jordbruket. Han skulle hafva omsorg så väl om hufvudstadens förkofran som de öfriga städernas uppkomst; vaka öfver att vissa tider på året taxor sattes å spanmål och »allt det sig taxera låter eller tillförene ej taxeradt är», till förekommande af oskälig prisstegring; hafva uppsigt öfver alla handtverkerier, till att förebygga »okristligt skinnande»; undersöka »hvilka handtverk kunna drifvas med det, som inomlands finnes eller utifrån införas måste»; utrota allt sjelfsvåld inom skråna, »ty skråordningarna äro först stiftade till en ordning uti embeten, men igenom missbruk hafva de stannat uti idel oordning»; icke tillåta handtverkare att hålla samqväm på källare och krogar, »så att förståndet igenom dryckenskap intet förnötes, tiden liderligen förspilles och verkstäderna emellertid stå tomma»; för öfrigt hafva tillsyn öfver fattigvård, försörjningsanstalter, sundhets- och ordningspolisen, gatornas, torgens och broarnas renhållande, lanternors anskaffande till gatubelysning i stället för »kådefacklor», hvilka voro »alltför mycket äfventyr underkastade»; dock skulle vaxfacklor få brukas, »alldenstund de icke gnistra af sig». Vidare skulle han vaka öfver brandordningen och dess förbättrande, hvarvid anmärktes den stora vårdslöshet, som i allmänhet rådde vid eldens handterande, »så att man smetar ljuset vid en trävägg eller någon stock fast, hvilket dock nästan aldrig straffas». Jemte alla dessa bestyr inom städerna hade högste ordningsmannen ännu mera omfattande i afseende å landsbygden. Han skulle nemligen vaka öfver åkerbrukets upphjelpande, hummelgårdarnas iståndsättande, ängarnas skötsel och upprödjande, öde liggande orters upptagande, skogarnas rätta handterande, strömmarnas nyttjande, qvarnarnes befrämjande, trädgårdarnas rätta bruk med deras trädskolor, stuteriers inrättande, ladugårdarnes byggnad och beskaffenhet, riors inrättande, husens, gärdsgårdars och grindars vidmakthållande, fogdars och dejors sysslande, boskapens handterande, småboskapens befräm-

jande, drängars och pigors lega, lön och pligter, samt bönders, torpares och de på landet bosatte handtverkares skyldigheter. Huru en enda person skulle kunna vaka öfver allt detta, torde dock blifvit en rätt svår uppgift att lösa. I allmänhet vittnar denna af Tessin utarbetade instruktion visserligen om mycken välmening, men också i hvilken ytterlig grad man ville utsträcka regeringens förmynderskap öfver alla slags näringar.

Äfven underordnade ordningsmän erhöllo en ganska stor myndighet. Mål, som rörde lif, ära och gods, borde inför behörig domstol lagföras; men »alla ringare mål, äfven de, som beläggas med penningeböter och kroppsstraff, skulle, utan vidare dömande, allenast genom ordningsmännens godtfinnande och beordrande på stället afgöras och afstraffas, enligt den regel, högste ordningsmannen föreskrifvit». För öfrigt hade de att verkställa upphandlings-deputationens befallningar, pådrifva skatternas erläggande, förekomma nödmyntets värdefall, hindra landtmännen från att hafva mera säd och undersåtarne i allmänhet från att hafva mera lifsmedel, än de behöfde för egen räkning, tvinga dem att enligt faststälda taxor sälja öfverskottet, efterforska smädeskrifters ursprung och straffa författarne o. s. v.

Den nya inrättningen, med dess i en mängd enskilda förhållanden ingripande verksamhet, väckte genast mycken ovilja, men blef ej långvarig, ty den trädde i verksamhet först den 1 Oktober 1718 och upphörde några månader derefter vid konungens död.

I allmänhet afsågo Carl XII:s förändringar i förvaltningen att förenkla densamma, lägga ledningen deraf så mycket som möjligt i konungens och hans förtroendemäns händer, till förekommande af underordnade tjenstemäns prejerier eller försnillningar samt införa strängare och noggrannare kontroller i förvaltningens särskilda grenar; men olyckligtvis valde han härtill hvarken rätta tiden, rätta sättet eller rätta personerna, hvarföre ock hans förändringar snart blefvo förhatliga och upphörde vid hans död, ehuru några deribland visat sig vara framtidstankar, dem en senare tid upptagit och med vissa förbättringar åter infört.

Krigsväsendet.

Vid Carl XII:s tillträde till regeringen hade Sverige en *landthär* af omkring 65,600 man, hvaribland 15,000 ryttare, 1,200 dragoner, 33,400 man inhemskt fotfolk samt 16,000 man artilleri och öfrigt värfvadt manskap i besittningarna å andra sidan Östersjön. Sedan det stora nordiska kriget utbrutit, fans emellertid denna styrka ej tillräcklig, utan redan under sommaren 1700 nödgades Sverige och Finland, utom de indelta trupperna, som skulle ständigt bibehållas vid samma styrka, uppsätta s. k. »tremänningar», hvilket skedde så, att tre rotar eller rusthåll förenade sig om att anskaffa ytterligare en man. Dessutom måste, då största delen af finska hären jemte dess tremänningar användes till Liflands försvar, finnarne till sitt eget lands skydd börja

uppsättande af s. k. »dubblerings-regementen», d. v. s. på nytt rekrytera sin indelta här. Större delen af besättningarna i Ingermanland och Finland utgjordes af sådana dubblerings-regementen, men fullt dubblerad blef dock finska hären ej förr än 1708. Efter dessa förstärkningar uppgick svenska krigsmakten i Maj 1701 till 82,000 man, hvaribland 39,000 indelte, 13,000 tremänningar och 30,000 värfvade. Af denna styrka voro 55,800 man fotfolk, 28,600 ryttare och 7,400 dragoner, fördelade så, att 19,100 man stodo i Sverige, 14,100 i Pomern, 3,400 i Bremen samt 45,300 man i Lifland, Estland, Ingermanland och Finland. Läggas härtill 3,000 artillerister och 11,000 man sjötrupper, så uppgick Sveriges krigsmakt vid denna tid till 96,000 man.

Följande året, 1702, uppsattes i Sverige äfven »femmännings-regementen», då fem rotar eller rusthåll förenade sig om uppsättande af ytterligare en man, och dessa regementen skulle derefter, så väl som de ursprungliga och tremänningarne, hållas fulltaliga.

Sedermera ökades, hufvudsakligen genom värfningar, svenska landthären så, att den vid Carl XII:s tåg till Sewerien utgjorde, såsom förut är visadt, 111,000 man, då likväl alla regementen antogos vara fulltaliga, hvilket dock är föga sannolikt. Verkliga styrkan utgjorde likväl minst 100,000 man, och om härtill räknas 3,000 artillerister och minst 11,000 man sjötrupper, så uppgick svenska krigsmakten i Juni 1708, då den nådde sin högsta styrka under Carl XII:s regering, till minst 114,000 man samt utgjorde således öfver 4 $^1/_2$ procent af den dåvarande befolkningen.

Genom fälttågen 1708 och 1709 samt nederlagen vid Liesna och Pultawa förlorade Sverige öfver 40,000 man af sina bästa trupper, men under hösten 1709 och vintern 1710 uppsattes åter de indelta regementen, som gått förlorade i Ryssland och Polen. Genom Finlands, Bremens och Pomerns förlust samt Stenbocks kapitulation i Tönningen led svenska hären å nyo en betydande minskning, men efter ankomsten till Skåne hade konungen i början af året 1716 åter 20,000 man der samlade, och i Roslagen stodo 15,000 man för att skydda denna del af riket mot ett befaradt anfall från Ryssland.

Oerhörda ansträngningar gjordes nu för att åter få de särskilda indelta, tre- och femmännings-regementena fulltaliga, hvarom konungens befallning utfärdades redan några få dagar efter hans återkomst till Sverige. Prester och civila embetsmän, som redan åren 1700 och 1712 blifvit ålagda att uppsätta s. k. »ståndsdragoner», till en styrka af 2,000 man, fingo nu för tredje gången verkställa denna uppsättning. Äfven jernverken befaltes dertill bidraga. Värfningar skedde både med list och våld, och i brist på fullgoda rekryter tog man femton- eller sextonårige gossar. I Januari 1716 befalte konungen, att hvarje socken skulle ytterligare uppsätta en soldat, de s. k. »sockenknektarne», i hvilkas anskaffande socknens alla invånare utan undantag skulle deltaga. Landshöfdingarne befaltes uppgöra fullständiga listor öfver alla inom

länet befintliga manspersoner, som kunde komma i fråga till utskrifning och ej bodde på sådana hemman, som bidrogo till den indelta härens uppsättande, hvilka listor skulle omfatta stadstjenare, tullnärer, besökare, orgelnister, klockare, gerningsmän, säteriegares och embetsmäns drängar och torpare, dikare, tröskare, lösdrifvare samt sådana stadsinvånare, som ej gåfvo 6 d. s. i skatt. Af dessa skulle sedermera i hvarje län 400 de krigsdugligaste uttagas till »roteringskarlar». Denna »nya rotering» utöfver den gamla blef en af de mest tryckande bördor för landtbefolkningen. Huru hårdt denna var anlitad för krigstjensten, visar sig bland annat deraf, att bland de 1,934 personer, som voro upptagna å nya roterings-listan för Östergötland, endast 315 af landshöfdingen ansågos duglige till krigstjenst; de öfrige voro antingen för unga, för gamla eller för svaga. För att nu kunna lemna de fordrade 400 man indelades dessa 1,934 å listan upptagne i 400 rotar, således med ungefär 5 personer i hvarje rote. Ur hvardera af dessa rotar tog konungens till länet afsände officer den användbaraste karlen, och fans der ytterligare någon krigsduglig, så flyttades han till en annan rote, der ingen krigsduglig fans, och togs der till roteringskarl. Äfven på detta sätt kunde officern ur hela mängden ej utleta mer än 246 för krigstjenst användbare. I Skaraborgs län funnos bland 2,043 antecknade endast 215 krigsduglige; i Elfsborgs län bland 2,003 allenast 157. Detta oaktadt höll konungen strängt på den nya roteringen och befalte 1718 guvernören i Skåne Carl Gustaf Hård att i stället för de oduglige roteringskarlar, som blifvit framstälda, låta i socknarna uppsöka andra, som voro användbara, insätta dem i regementena i de oduglïges ställe samt skicka desse till de oantaglige roteringskarlarnes jordlägenheter, »ty», tillade konungen, »åkern kan i nödfall skötas lika så väl af en till krig oduglig som af en fullkommen karl; men till befordrande af vår tjenst äro de ej lika användbara». Äfven till städerna sträckte sig denna nya rotering och verkstäldes flerstädes så strängt, att t. ex. i Vexiö togos 1718 alla drängar och 20 bland stadens borgare, hvarförutan i November samma år 15 borgare måste, i brist på drängar, köra foror till norska gränsen.

Af sockenknektar och roteringskarlar skulle tre- och femmänningsregementena göras fulltaliga; men äfven i de värfvade regementena hade en mängd luckor uppstått och för att fylla dessa blefvo åter landshöfdingarne anlitade. Beslutet fattades i medlet af Juli 1718, då landshöfdingarne ålades att, hvar för sitt län, ställa ett visst antal rekryter att ingå i de värfvade regementena. Så befaltes landshöfdingen i Kronobergs län anskaffa 228 man. Han skulle först efter folkmängden bestämma huru många deraf borde tagas ur hvarje länets fögderi, hvarefter han skulle fögderivis kalla tillhopa alla, som ej voro rusteller rotehållare. När de voro samlade, skulle landshöfdingen lägga på bordet framför dem de värfningspenningar, som erbjödos, nemligen 100 daler kopparmynt för hvar knekt och 50 d. k. för hvarje ryttare, samt uppmuntra dem att frivilligt taga värfning. Den, som dertill an-

mälde sig, skulle erhålla värfningspenningarna och 10 d. k. dessutom. I brist på frivillige rekryter skulle genom lottning det erforderliga antalet ändock tagas. För hvarje karl, som anskaffades ur länet, lofvades landshöfdingen 20 d. k. och för hvarje ur fögderiet kronofogden ett lika belopp.

För öfrigt utsträcktes utskrifningen nu äfven till posthemman, till bergslagerna och till den studerande ungdomen. I Februari 1716 förordnade konungen, att »unga och friska drängar, som besökte skolorna endast under sken af att idka bokliga konster, men som lefde i lätja och förförde den öfriga ungdomen, skulle från läroverken bortrensas och anses sjelfskrifna till konungens garde». I följd häraf ålades så väl skolornas som akademiernas föreståndare att åt en till hvarje läroverk skickad gardesofficer gifva anvisning på den ungdom, som af dylik anledning borde tagas.

Genom dessa för rikets befolkning i högsta grad tryckande åtgärder blef visserligen en betydande krigsmakt, uppgående till omkring 60,000 man, åter samlad, men den kunde hvarken till antal och ännu mindre till krigsduglighet jemföras med den, som fans före nederlagen vid Liesna och Pultawa. Man har beräknat, att Carl XII:s krig kostat Sverige minst 200,000 krigare. Också blef soldatbristen för hvarje år allt känbarare, hvarå vi i det föregående anfört flera bevis. Den föranleddes hufvudsakligast af folkmängdens aftagande i följd af kriget och pestens härjningar, men äfven deraf att, då kriget började gå olyckligt, det blef allt svårare att få personer, som frivilligt valde krigareyrket. Oviljan mot krigstjensten växte för hvarje år och rymmarnes antal blef allt större, oaktadt de strängaste författningar utfärdades till förekommande deraf.

Emellertid, om också Carl XII visst icke skonade sina krigares lif och äfven ansträngde deras krafter till det yttersta, visade han i andra hänseenden mycken månhet om deras välbefinnande. Vid flera tillfällen befalte han sina generaler noga vaka öfver »folkets conservation, att de måtte hafva allt hvad de önska». Rotebönderne ålades åt sina soldater anskaffa tält, kittlar och goda åtförråd, äfvensom att gifva båtsmännen bättre och varmare kläder än förut, »på det folket icke måtte förkylas och dö bort, och roten derigenom betungas med uppställande af en ny båtsman». Han sökte ock skaffa soldaterna bättre underhåll dels genom anläggande af stora förrådshus, dels genom god inqvartering.

Fotfolkets beklädnad utgjordes af mörkblå lifrock med gula uppslag, lång gul väst, vida gula knäbyxor af skinn, ullstrumpor, höga skor, långhalsduk och trekantig svart filthatt. Dess vapen voro en pik eller en musköt samt en stark värja i ett vid lifbältet fästadt gehäng. Patronköket var fästadt vid en öfver axeln gående bandtlerrem, och medelst en särskild rem var renseln fästad på ryggen. Befälet hade hillebarder i stället för pik eller musköt.

Rytteriet hade samma beklädnad som fotfolket, utom att det var försedt med höga kragstöflar i stället för skor. Det stod på tre led,

och dess vapen voro, utom värjan, två grofva pistoler eller en karbin vid sadelknappen.

Åt sina krigares vapenöfningar egnade Carl XII mycken omsorg. Hans 1705 utfärdade reglemente derför blef berömdt och ansågs af sådan vigt i taktiskt hänseende, att det ej fick meddelas utländningar och desse icke ens tillätos vara närvarande vid de svenska vapenöfningarna. Rytteriet gjordes lättare, för att med större hastighet kunna verkställa anfallen mot fienden. De tunga harnesken bortlades, och huggvärjan blef ryttarens förnämsta vapen. Utan att lossa ett skott störtade hvarje sqvadron mot fienden, genombröt dess led, nedstack eller nedhögg dess krigare och begagnade pistolerna eller karbinen endast i nödfall. Under första krigsåret användes rytteriet företrädesvis, men sedermera och, såsom det berättas, på Stenbocks tillstyrkan egnade konungen redan från 1701 synnerlig uppmärksamhet äfven åt fotfolket, hvilket också blef lika utmärkt som rytteriet. Sist, men också mest, utmärkte sig artilleriet genom de vigtiga förbättringar Carl Cronstedt deri införde. Äfven i fältmätnings- och befästningskonsten infördes flera förbättringar af Dahlberg och Stuart, hvilka tillika verkade mycket för att utbilda skickliga fältmätnings- och fortifikations-officerare. Till dessas betäckning upprättade Carl XII en särskild trupp s. k. »enspännare», men under krigets fortgång skötos eller tillfångatogos de fleste officerarne, och mot slutet af Carl XII:s regering måste man inkalla utländningar, såsom fransmännen Folard, Maigret och Sicre.

Svenska krigarne ansågos under Carl XII:s ledning, likasom förut under Gustaf Adolfs och Carl Gustafs, för de yppersta bland alla, och utländningar, som kommo i tillfälle att om dem taga närmare kännedom, kunde ej nog beprisa deras krigsduglighet.

»Svenska soldaterne öfverträffa alla andra», hette det redan 1701. »De ådagalägga en krigstukt, som aldrig rubbas, ett tålamod, som aldrig tröttas, ett mod, som aldrig svigtar, och en alldeles underbar förmåga att uthärda hunger, köld, vanvård och alla möjliga försakelser. I striden äro de oemotståndlige. Vid fiendens åsyn brinna de af otålighet att angripa honom. Om faran är aldrig så stor, följa de sin befälhafvare, blott han ser på dem och går förut.» År 1708 skref en annan främling: »Jag kan ej nog prisa den svenske krigaren. Han uthärdar alla möjliga mödor, framtränger genom otillgängliga nejder, genomvandrar djupa moras och nöjes med vatten och bröd. Ingen furste i Europa kan berömma sig af sådana undersåtar.»

Ännu 1716 erhöllo Carl XIIs krigare af härvarande franske ministern Campredon följande loford: »Svenskarne födas med anlag för krigareyrket. Bonden förvandlas snart till knekt och tror orubbligen sin pligt vara att gå i döden för sin konung. Också ser man nästan aldrig någon i det gamla Sverige född soldat rymma fanan eller tredskas mot befälet. Deras vana vid fattigdom, arbete och barkbröd gör dem känslolösa för mödor, köld och hunger och sätter dem i stånd att följa det

exempel, hvarmed konungen sjelf föregår dem och som eljest skulle för många synas afskräckande.»

Det var också i sjelfva verket det alla faror trotsande mod, den försakelse af alla beqvämligheter, den outtröttlighet för alla mödor, den af inga hinder afskräckta ihärdighet, hvaraf Carl XII sjelf gaf dem föredöme, som mer än något annat gjorde hans krigare till hvad de blefvo. Också har aldrig någon härförare varit så afgudad af sina krigare, och denna dyrkan sträckte sig icke blott till de gamle krigarne, som under flera fälttåg delat hans faror och mödor, utan äfven de, som med våld blifvit förda till lägren och som gjort allt för att undslippa krigareyrket, följde konungen med hänförelse, så snart de kommo i beröring med honom personligen. Den varma tillgifvenhet, den obegränsade beundran, Carl XII ingaf sina krigare, har ock ganska väsentligt bidragit att göra hans minne kärt för svenska folket, huru oerhörda lidanden än hans krig medförde för detta folk.

Äfven genom gudsfruktan, ordning och krigstukt utmärkte sig de svenske krigarne under danska kriget, likasom i början af det polska och under hela kriget i Sachsen, i så hög grad att det väckte beundran till och med hos fienden. Under fortgången af polska kriget, så väl som under fälttågen i Litauen, Sewerien och Ukrajne, blef dock krigstukten betydligt slappare, och man klagade nu, att svenskarne plundrade »lika ohyggligt som andra knektar», hvartill icke så litet bidrog det nu införda bruket, att hvarje öfverste fick i fiendens land efter eget behag inqvartera och försörja sina soldater.

Så urartade soldatlifvet efter hand alltmera, och detta visade sig icke allenast i fiendens land, utan äfven inom Sveriges eget område, genom soldaternes sjelfsvåld och öfversitteri i deras förhållanden till den fredliga befolkningen. Krigarne, hvilka konungen alltid gaf ett märkbart företräde och som äfven, så länge kriget fortfor, egde en vigt, den de sjelfve visst ej voro de siste att inse, vande tillika vid fältlifvets sjelfrådighet och sjelfsvåld, fingo en alltmera hög tanke om sitt eget värde och allt djupare förakt för andra samhällsklasser, hvilket äfven dessa icke sällan fingo erfara. Väl utfärdades åtskilliga förordningar mot krigsfolkets prejerier och sjelfsvåld, men under konungens långa frånvaro fans ingen med tillräcklig kraft och myndighet att allvarligen tillämpa dem, och det militäriska öfversitteriet fick ingen liten tillökning, då konungen 1711 påbjöd att, emedan trupperna lidit deraf, att landshöfdingar och guvernörer ej ansett sig förbundna till åtlydnad mot militärbefälhafvarnes föreskrifter, skulle dessa dädanefter utan dröjsmål verkställas, äfven i händelse guvernören eller landshöfdingen hade någonting att emot desamma påminna. »Om guvernör eller landshöfding icke lydde, tillerkändes generalen rättighet att sjelf i länet indrifva hvad konungens tjenst och härens bästa kräfde.»

Årliga kostnaden för härens underhåll steg, enligt staten för 1693, till 2,481,885 d. s. och synes hafva ända till 1715 bibehållit sig vid denna summa; men dessutom utgingo till krigskostnader från Sverige

under åren 1700—1709, då trupperne för det mesta lefde på fiendens bekostnad, årligen mellan 1 $^1/_2$ och 3 $^1/_2$ millioner d. s. Efter denna tid åter, då hela bördan föll på hemlandet, beräknades krigskostnaderna för 1710 till 7, för 1714 till 9 och för 1716 till 13 millioner d. s.

Flottan var vid Carl XI:s död i förträffligt skick och ökades ytterligare under de första åren af Carl XII:s regering från 45 till 50 krigsfartyg, med en besättningsstyrka af omkring 18,000 man. Årliga kostnaden steg under åren 1698—1700 till omkring 700,000, år 1715 till till 992,000, följande året till 1,105,192 och 1717 till 1,448,000 d. s. Öfver dessa medels förvaltning hördes dock mycken klagan. Både vid flottan i Carlskrona och i synnerhet vid eskadern i Göteborg, der amiral Sjöblad förde befälet, påstods mångfaldiga oordningar, försummelser, misshushållning och äfven icke så litet egennytta vara rådande. Under flera år insändes inga räkenskaper, oaktadt statskontoret ofta derom påminte. *Hans Wachtmeister*, svenska flottans nydanare, gjorde sig visserligen icke skyldig till egennytta eller vårdslöshet, men han hade redan vid krigets början hunnit sitt sextionde år, och både själs- och kroppsförmögenheter började hos honom märkbart aftaga, hvilket han dock sjelf ingalunda ville erkänna. I allmänhet var ock hans håg mera riktad åt flottans förökande med nya fartyg, varfvens förbättring och dylikt, men mindre åt hushållningen med de till flottan anvisade medel. Rådet i Stockholm underrättade honom om klagomålen, påminte om deras afhjelpande och lät honom förstå, att han borde lemna högsta befälet åt yngre krafter; men härtill kunde gamle Hans ej förmås, utan förstod i stället att 1711 af konungen åt sig utverka fullmakt att i allt, som rörde flottan, handla efter eget godtfinnande, oberoende af regeringen i Stockholm. Redan följande året föll han dock i onåd, då en stor del af fraktflottan förlorades vid Rügen, och *Gustaf Cronhielm* fick nu öfverinseendet öfver flottan, men när icke heller han kunde, under året 1713, fullgöra konungens fordringar, förordnades generalen *Johan August Meijerfelt* att tills vidare leda verket. Det dröjde likväl icke särdeles länge, innan äfven han förlorade detta förtroende och fick till efterträdare generalen *Hans Henrik von Liewen*, som 1715 med mycken kraft och raskhet bedref flottans utrustning. En tredje general, *Gustaf Fredrik von Rosen*, fick äfven från 1716 tidtals inseendet öfver flottan, ehuru ingendera bland dessa generaler hade någon kunskap eller erfarenhet i sjöväsendet.

När gamle Hans Wachtmeister ändtligen 1713 begärde och erhöll afsked från generalamirals-embetet, fick amiralen friherre *Clas Sparre* såsom öfveramiral befälet öfver flottan. Bland amiralerne för öfrigt gjorde sig *Cornelius Thijsen Anckarstierna* mest känd. Det ena året efter det andra seglade han till Finska viken och lyckades visserligen icke förstöra czar Peters nya anläggningar Cronstadt och Petersburg, men höll dock den nyskapade ryska flottan instängd. I allmänhet ut-

rättade likväl svenska örlogsflottan under Carl XII:s regering icke synnerligen mycket och aftog efter hand i styrka, till följd af den för hvarje år stigande penningebristen. År 1710 räknade flottan i Carlskrona endast 44 större krigsfartyg; år 1715 skickades genom *Liewens* nitiska verksamhet en betydande styrka flere gånger mot fienden, men dock utan annan påföljd än nya förluster, och år 1716 kunde flottan icke våga möta den fiendtliga. Allt felades till dess utrustande och i brist på sjöfolk måste konungen till bemanning skicka en skara landtsoldater att inöfvas till sjötjenst. Under de två sista åren af Carl XII:s regering låg ock svenska flottan i det närmaste overksam och hade vid hans död nedsjunkit till 24 linieskepp, förande från 48 till 120 kanoner, 9 fregatter om 40 till 44 samt 18 smärre krigsfartyg, förande från 4 till 28 kanoner, af hvilka krigsfartyg likväl de flesta voro i föga tjenstbart skick.

Under Carl XII:s regering började emellertid ett af de vigtigaste arbeten för flottan, den s. k. gamla dockans anläggning. På vice amiralen friherre Carl Hans Wachtmeisters förslag hade en dockbyggnad i Carlskrona blifvit börjad under ledning af skeppsbyggmästaren Sheldon; men under kriget hade detta arbete blifvit afbrutet af brist på penningetillgångar. År 1712 kom *Christofer Polhem* till Carlskrona och uppgjorde i förening med Sheldon ett förslag till dockans uthuggning ur sjelfva hälleberget. Förslaget gillades af konungen och arbetet dermed begynte 1716, men måste snart afstanna i saknad af penningemedel.

För öfrigt, om svenska flottan under Carl XII:s regering uträttade mindre än landthären, vittna dock flera särskilda lysande bedrifter, att äfven flottans krigare icke saknade de förtjenster, som i så hög grad funnos hos landthären.

Vetenskap, vitterhet, konst.

Carl XII:s af ständiga krig upptagna regering var föga egnad att befordra vetenskapernas, vitterhetens och de sköna konsternas utveckling inom hans rike, ehuru han sjelf visst icke saknade sinne för desamma och skulle sannolikt under andra förhållanden blifvit en verksam befordrare af denna utveckling. Under kriget och hans långa frånvaro från sitt rike blef emellertid den vetenskapliga, vittra och konstnärliga verksamheten inom detsamma snarare en mattare fortsättning af den under Carl XI:s regering än en lofvande början till den verksamhet i dessa hänseenden, som i allmänhet utmärkte det adertonde seklet och som inom Sverige en ... tog sin början med frihetstiden. ...s bästa kra...

Rikets *undervisni...*för ... ...ns underhåll steg... mindre mån af kriget, och flera deribla... och synes hafva ända till ... ställa sin verksamhet.

Den första blam dessutom utgingo till krigskos... af detta öde, var

den lifländska, hvilken år 1698, på de i Dorpt varande svenska professorernes anhållan, blifvit, med hänseende till denna stads belägenhet alltför nära ryska gränsen, flyttad till Pernau. Det nya universitetet derstädes kom dock aldrig till någon stadga, emedan ryssarnes närhet blef under kriget mer och mer hotande. Efter nederlaget vid Pultawa begärde många af professorerna att få återvända till fäderneslandet, men denna framställning blef ej af rådet bifallen. Senare på hösten 1709, då ryska ströfpartier spridde sig öfverallt i Lifland, flyttade emellertid de fleste af lärarne och embetsmännen öfver till Sverige, medförande läroverkets boksamling och andra flyttbara tillhörigheter af värde, hvarefter denna högskola upphörde.

Dernäst träffades den i *Åbo* af samma öde. Redan från året 1702 hade dervarande studenter blifvit öfvade i vapen, för att kunna möta befarade ryska anfall, och 1706 blef oron sådan, att man föreslog hofrättens flyttande från Åbo till Österbotten. År 1708 voro ej mindre än 60 bland de till universitetet anslagna hemman så utblottade, att de ej gåfvo någon afkastning, och år 1710, då Viborg intogs af ryssarne, blefvo i Åbo en mängd studenter och djeknar, som ansågos visa mindre anlag för studier, tagne till underbefäl eller soldater. Äfven de öfrige uppbådades till vapenöfningar, och den vetenskapliga verksamheten vid denna högskola aftog för hvarje år alltmera. Slutligen, då ryssarne 1713 ryckte mot Åbo, flydde lärarne öfver till Sverige, och så upplöstes äfven denna bildningsanstalt och den vetenskapliga odlingen inom Finland råkade i samma förfall som förut inom Ingermanland, Estland och Lifland. Väl sökte ryske guvernören, furst Galitzin, ordna ett mindre läroverk, men det kunde föga uträtta. Vid högskolans upplösning hade 28 studenter kommit öfver till Upland, der de af Åbo-biskopen *Johan Gezelius* skyddades och understöddes, så länge han förmådde, och sedermera, efter att i Upsala hafva fortsatt sina studier, blefvo en plantskola för Finlands embetsmän. Högskolans gods och öfriga inkomstkällor hade under kriget blifvit så förstörda, att äfven efter freden många år förgingo, innan de åter lemnade någon behållning.

Derefter kom ordningen till högskolan i *Greifswald* att försättas ur verksamhet och upplösas, hvilket skedde 1715 under ungefär enahanda förhållanden, som förut inträdt i afseende å universiteten i Pernau och Åbo.

Äfven *Lunds* högskola var nära att dela samma öde. Den hade från 1690 till 1709 i grefve *Nils Gyldenstolpe* en ganska nitisk och verksam kansler, hvilken, biträdd af prokanslern, biskopen i Lund *Matthias Steuchius*, och professorn *Anders Rydelius*, gjorde sitt bästa för att hålla universitetet uppe; men då danskarne mot slutet af året 1709 inbröto i Skåne, blef högskolan för tillfället upplöst. År 1711 nedbrann en del af staden och pesten härjade så väl der som öfverallt i Skåne. Under både detta och de båda följande åren var derföre lärosätet i det närmaste öfvergifvet, men kom 1714 åter i gång,

synnerligast genom Rydelii nitiska bemödanden. Det var också han, som stillade den studerande ungdomens uppbrusning, när i början af året 1716 från konungen kom en befallning, att med studenterne skulle anställas en mönstring och alla, som gjort sig kända för trög fattningsgåfva och oordentliga seder, tagas till lifgardister. I September samma år tog konungen sitt högqvarter i Lund, dit, i följd häraf, ett sådant tillopp af embetsmän, krigsfolk och resande inträffade, att rum saknades för studenterne, af hvilka de fleste vid höstterminens början fingo resa hem igen. Inqvarteringen blef så stark, att flere professorer måste afstå äfven sina arbetsrum, utan att derför någon ersättning lemnades. Deras löner utföllo ock nu i assignationer och mynttecken, äfvensom en del af den åt universitetet anslagna spanmålen togs till härens magasin, mot sådant pris, som derå af kronans embetsmän sattes. I Augusti 1717 klagade man, att högst 12 studenter kunnat få rum i staden och att ingen professor under ett helt års tid hållit mer än tio föreläsningar. Deras disputations-öfningar bevistades emellertid flitigt af konungen, som i allmänhet visade lifligt intresse för vetenskaperna, huru mycket han än af krigsförhållandena hindrades att verka för deras befordran.

Upsala högskola var den enda i riket, hvars verksamhet ej blifvit afbruten, ehuru äfven den led ganska mycket af penningebrist samt den genom kriget och pestens härjningar mer och mer tilltagande folkbristen. Utskrifningen blef alltmera skärpt, och här, likasom i Lund, klagade professorerne under de sista åren af Carl XII:s regering, att deras löner, så väl som studenternes stipendier, utbetaltes endast i mynttecken.

När under året 1710 Upsala universitet var, för pestens skull, till större delen öfvergifvet, inbjöd bibliotekarien *Erik Benzelius* några professorer, såsom *Olof Rudbeck* den yngre, *Lars Roberg*, *Johan Upmark* (Rosenadler), *Harald*, *Johan* och *Göran Wallerius* m. fl., att på vissa tider sammanträda, för att samtala om lärda ämnen, hvilket ock skedde, och snart slöto sig till dem äfven dåvarande bergsmekanikern *Christofer Polhammar* (Polhem) och biskop Jesper Svedbergs son *Emanuel Svedberg* (Svedenborg), som då redan gjort sig känd såsom vetenskapsman. De bildade gemensamt ett vetenskapligt samfund, kalladt Collegium Curiosorum, som utgaf den första litterära tidskrift i Sverige samt år 1728 erhöll kunglig stadfästelse och benämning af *Upsala Vetenskaps-Societet*. Carl XII fick kännedom om företaget och gillade det samt var äfven betänkt på inrättandet af en vetenskaps-akademi, ehuru de ständiga krigen hindrade utförandet af detta, så väl som åtskilliga andra hans afsigter för den vetenskapliga verksamhetens befordran.

Krigsförhållandena inverkade för öfrigt högst menligt ej mindre på undervisningsanstalterna i allmänhet än på högskolorna och den högre vetenskapliga verksamheten. Orsakerna voro desamma — den mer och mer tilltagande penninge- och folkbristen, hvilken senare slutligen

föranledde, att folkskolorna, hvartill Carl XI af nit för allmogens undervisning gjort en vacker början, nästan alldeles afstannade, i brist både på lärare och lärjungar, emedan de ene så väl som de andre i allt större antal utskrefvos till krigstjenst. För svenska undervisningsverken i allmänhet var sålunda Carl XII:s regering en ganska bedröflig olyckstid.

Inom de särskilda vetenskaperna företer ock denna tid en långt mattare verksamhet än den näst föregående och näst följande.

Teologien, hvilken ännu alltid hade främsta platsen bland vetenskaperna, erhöll emellertid lika litet under Carl XII:s regering som under Carl XI:s någon ytterligare vetenskaplig utveckling, ehuru visserligen pietismens insteg i riket, som denna tid väckte oro inom svenska kyrkan, satte teologerne i lifligare verksamhet, hvilken dock röjde sig snarare i stegrad renlärighetsifver än i de särskilda frågornas vetenskapliga belysning.

Den förbättrade bibelupplagan, hvars ombesörjande, enligt hvad i det föregående är omtaladt, år 1691 af Carl XI anförtroddes åt en särskild kommission, men som ej blef färdig under hans regering, utkom slutligen 1703 under namn af Carl XII:s stora kyrkobibel. För att så mycket förr få detta arbete afslutadt, hade Carl XII befalt, att den svenska textens noggrannare jemförande med originalspråket skulle besparas. Med denna text skedde således föga annan förändring, än att den bragtes i närmare öfverensstämmelse med Luthers öfversättning. *Erik Benzelius*, som år 1700 efter Svebilii död blifvit erkebiskop, försåg denna bibelupplaga med ett företal, hvari underrättelser meddelades om alla föregående i Sverige utgifna upplagor af bibeln.

Samtidigt med arbetet å denna bibelupplaga hade man äfven nedlagt mycket sådant å en svensk förklaring af bibeln, hvilket arbete biskopen i Åbo *Johan Gezelius* den äldre begynt redan 1674 och som efter hans död 1690 blifvit fortsatt af hans son och efterträdare i biskopsdömet *Johan Gezelius* den yngre. Af honom utgafs förklaringen öfver nya testamentet i Åbo 1711 och 1713, men vid ryssarnes infall i Finland sistnämnda år måste han fly till Sverige, och ännu vid hans död 1718 var den del af hans arbete, som rörde gamla testamentet, icke fulländad.

I *filosofien* var *Andreas Rydelius* den mest framstående författaren under detta tidskifte. Han var cartesianen Johan Billbergs lärjunge och hade äfven i sin grundåskådning af tingen eller i läran om idéerna sjelf omfattat cartesianska åsigter, äfvensom han, i likhet med cartesianerne, ifrigt bekämpade den skolastiska filosofien; men i många andra hänseenden gick han sin egen väg och berömmes såsom en af sin tids skarpsinnigaste tänkare. Hans i disputationsform utgifna filosofiska afhandlingar väckte också icke ringa uppseende, likasom hans »Förnuftsöfningar för all slags studerande ungdom», tryckta i Linköping 1718—1720, flitigt lästes och utkommo i ny upplaga 1737.

Bland författarne i filosofi under detta tidskifte bör man för öfrigt

äfven nämna *Carl XII* sjelf, hvars »Afhandling i fysiologi och psykologi» vittnar, att han tänkt sig väl in i dessa ämnen.

Lagkunskapen stod vid slutet af Carl XII:s regering ungefär på samma ståndpunkt i vetenskapligt hänseende som vid slutet af Carl XI:s. Med undantag af lagkommissionens arbeten, hvilka, enligt hvad redan är nämndt, fortsattes äfven under Carl XII:s regering, och några juridiska skrifter af den i det föregående omtalade juris professorn i Upsala *Carl Lundius*, som afled 1714, finner man under detta tidskifte föga verksamhet i denna vetenskap vid våra lärosäten.

Historien bearbetades vid de svenska lärosätena under Carl XII:s regering i hufvudsakligen samma riktning som under Carl XI:s. Dock började förtroendet för Stjernhjelms, Verelii och Olof Rudbecks påståenden om de svenska häfdernas uråldrighet småningom aftaga, och man sysselsatte sig i stället med utgifvandet af äldre för dessa häfder viktiga arbeten. Så utgaf *Johan Peringskjöld* 1697 den första upplagan af isländska texten till Snorre Sturlesons konungabok, jemte en latinsk och en svensk öfversättning, författad af isländaren Gudmund Olofson. Af samme Peringskjöld utgafs äfven under åren 1700—1705 Johannes Messenii förut omnämnda stora historiska arbete Scondia illustrata, äfvensom man har Johan Peringskjöld att tacka för utgifvandet af Östgöta-konungen Theodoriks historia, 1699, af Wilkinasagan 1715, af Hjalmars och Rolf Krakes saga samt af åtskilliga antiqvariska arbeten. I allmänhet är ock Johan Peringskjöld den mest framstående, snart sagdt den ende författaren inom det historiska facket under Carl XII:s regering, ehuru äfven han mera gjort sig känd såsom utgifvare än såsom författare. För öfrigt eger man från detta tidskifte endast några läroböcker och smärre antiqvariska afhandlingar eller uppsatser rörande tilldragelser, som väckt allmännare uppmärksamhet, såsom slaget vid Narwa, vid Pultawa o. s. v.

Geografien blef under Carl XII:s regering icke mera vetenskapligt bearbetad än under Carl XI:s, men konungen visade dock sitt intresse för befordrande af kunskapen om aflägsnare länder genom att kort efter sin ankomst till Turkiet anbefalla en vetenskaplig expedition till orienten — en af de första och mest omfattande någon europeisk regent anordnat. Majoren vid fortifikationen *Cornelius Loos*, kaptenen friherre *Conrad Sparre*, kaptenen *Hans Gyllenskepp*, alla tre kände såsom särdeles skicklige ritare, legationssekreteraren i Konstantinopel *Johan Silfvercrantz* samt legationspredikanten derstädes *Michael Eneman* afgingo i Januari 1710 genom Arkipelagen till Egypten samt derefter Nilströmmen uppföre till Heliopolis och Memphis, för att afrita och beskrifva pyramider, tempel och andra fornlemningar, hvarefter resan fortsattes till Palestina, för att bese och afteckna Frälsarens graf så väl som Bethlehem, Tabor, Jordan, Nazareth och Libanon. Genom ett bref af den 3 April 1711 tillade konungen Silfvercrantz ytterligare 600 d. s. under fyra års tid, för att fortsätta sina vetenskapliga resor, men han dog redan under den första. Konungen visade, enligt hvad

hans trogne följeslagare, kammartjenaren Hultman, berättat, sådant intresse för dessa resandes upptäckter och beskrifningar, att Eneman, som med Silfvercrantz särskildt besökt Troja, måste under två månaders tid hvarje dag redogöra för hvad de sett, hvarjemte konungen uppdrog åt Eneman, som utan föregående ansökning eller förslag utnämndes till professor i österländska språken samt hemsändes öfver Italien, att efter ankomsten till Upsala utgifva sina anteckningar, hvilket dock förhindrades af hans död. År 1714 skickades dåvarande studeranden, sedermera erkebiskopen *Henrik Benzelius* till Grekland, Egypten och Palestina för samma ändamål som de förenämnde, samt erhöll för begagnande vid sin resebeskrifning 42 af Loos utförda kartor. Någon sådan beskrifning blef dock aldrig utgifven, och efter Carl XII:s död kom något offentliggörande af de upptäckter, som gjordes under dessa resor, icke vidare i fråga, ehuru de synas väl förtjenat det. En af Eneman, som äfven besökte Arabien, uppgjord karta öfver Mekka och teckning af dess tempel utgafs sedermera i Utrecht.

Läkarekonsten idkades med framgång af de redan under Carl XI:s regering berömde, i nästföregående del omnämnde *Urban Hjärne* och *Johan van Hoorne*, hvilka, jemte de under Carl XII:s regering ryktbare läkarne *Lars Roberg* (f. 1664, d. 1742), *Johan Jakob von Döbeln* (f. 1674, d. 1743) och *Magnus von Bromell* (f. 1679, d. 1731), äfven genom utgifna arbeten befordrade denna konsts vetenskapliga utbildning. Mot slutet af Carl XII:s regering började dock äfven läkarevetenskapen lida af krigets följder. Man klagade både i Upsala och Lund, att antalet af lärjungar, som egnade sig åt denna vetenskap, alltför mycket aftog, och till krigsbehof indrog konungen under sitt sista regeringsår åtskilliga löner, som voro anslagna åt provinsialläkare, samt den tullfrihet, som varit beviljad för läkemedel.

I *fysik* och *mekanik* uppträdde under detta tidskifte *Christofer Polhem* och *Emanuel Svedenborg* med vigtiga arbeten, till hvilka vi återkomma vid teckningen af dessa ryktbara män.

Astronomien erhöll under Carl XII:s regering vid de svenska lärosätena ingen nämnvärd vetenskaplig utveckling, hvilket bland annat visar sig af den förändring man då vidtog i almanackan. Årets längd hade beräknats i den af Julius Cæsar upprättade s. k. *julianska* kalendern till 365 dagar, 6 timmar, hvilka öfverskjutande timmar under 4 år uppgingo till ett dygn, den s. k. skottdagen, så att hvart fjerde år hade 366 dagar; men då jorden fullbordar sitt omlopp kring solen på något mindre tid än 365 dagar och 6 timmar, hade till år 1582 uppstått en tidsskilnad af 10 dagar mellan det verkliga året och kalenderåret, hvarföre påfven Gregorius XIII utfärdade en ny kalender, i hvilken dessa tio dagar voro borttagna. Denna *gregorianska* kalender hade under åren 1582—1587 blifvit antagen i de katolska länderna och af Johan III äfven blifvit införd i Sverige; men då den var utfärdad af en påfve, blef den af det strängt lutherska presterskapet under Carl IX:s styrelse förkastad, såsom en påfvisk villfarelse, och julianska tidräkpin-

gen åter införd. Emellertid började man äfven i de protestantiska länderna mer och mer inse denna tidräknings felaktighet och år 1697 infann sig i Danmark och Sverige en tysk lärd, Vigelius, för att förorda den gregorianska tidräkningens införande. Det lyckades i Danmark, der, likasom i Nederländerna samt i det protestantiska Tyskland och Schweiz, den nya tidräkningen infördes år 1700; men i Sverige inskränkte man sig, i följd af presterskapets motstånd, till ett medlingsförsök, så att man från Februari borttog skottdagen, för att småningom närma den gamla tidräkningen till den nya. Härmed fortsattes från 1700 till 1712, men denna särskilda svenska tidräkning fans så villande, att man då återgick till den gamla, ty ännu kunde presterskapet ej förmås antaga den nya.

Svenska språket blef under Carl XII:s regering föremål för en ganska häftig tvist mellan biskop *Jesper Svedberg*, som i sin »Schiboleth, svenska språkets ryckt och riktighet», försvarade bibelsvenskan, sådan den under latinets inverkan framträdt i de svenska bibelöfversättningarna, »med sina riktiga casus, genera, personas och mehra sådant», samt den mångsidige vetenskapsmannen *Urban Hjärne*, som förfäktade de enklare former, hvilka sedermera efter hand utbildat sig. Redan 1701 sökte Svedberg genom bref till kanslikollegium utverka, att hans då till tryckning färdiga Schiboleth, som dock ej utkom förr än 1716, måtte blifva en lärobok för ungdomen, som »deraf kunde få någon anledning att några timmar med ganska ringa möda och bekostnad använda på vårt ädla språk, att det af grunden lära». Svedberg har berättat, huru Carl XII under sitt vistande i Lund hade hans Schiboleth liggande på sitt bord, »varandes mycket öm om språket och att man borde undfly alla främmande ord, tala och skrifva ren svenska». Konungen hade lemnat Svedberg Hjärnes svenska ortografi, hvari de nyheter, Svedberg sökt införa i svenska språkets rättskrifning, blifvit anfallna. Häraf föranleddes Svedberg att utgifva ett »Rättmätigt hedersförsvar mot Urban Hjärnes obetänkta skrift». Ingendera af de stridande vek från sina åsigter; men den skrifvande allmänheten sammanjemkade dem efter hand så, att Svedbergs rättskrifningslära blef i flera hänseenden följd, hvaremot Hjärnes formlära alltmera framträdde i den nyare svenskan. *Haqvin Spegel*, som i denna tvist i allmänhet stått på Svedbergs sida och i sina psalmer gifvit så vackert prof på svenska språkets skönhet, utgaf 1712 den första svenska ordbok.

Tal- och bref-svenskan fortfor emellertid att vara full af främmande tillsatser och från sådan var icke heller Carl XII fri i sina förtroligare skrifvelser, men i det offentliga lifvet visade han mycket nit för språkets renhet. De nya sysslor, han skapade, gaf han ock inhemska benämningar, såsom Ombudsråd, Högste ombudsman, Posthållare o. s. v., samt befalte sitt kansli att så mycket som möjligt undvika främmande ord. Nils Gyldenstolpe, Arvid Horn och Urban Hjärne skola ock 1707 ingått en förening till främjande af modersmålets renhet, hvilket det dock ännu länge visade sig vara svårt att vederbörligen iakttaga.

Svenska *vitterheten* egde äfven under Carl XII:s regering flera idkare, som skattades högt af sin samtid, om också deras poetiska anseende ej fullt bibehållit sig hos efterverlden, och i allmänhet röjde sig under detta tidskifte en lifligare verksamhet inom det vittra än inom det vetenskapliga området. Vid början deraf spårar man inom svenska *lyriken* ännu samma inflytande af den italienska vitterheten, som vi anmärkt hos några bland skalderna på Carl XI:s tid, såsom Rosenhane, Lillienstedt och Leijoncrona, men sedermera gaf detta inflytande mer och mer vika för ett af den fransyska litteraturen, hvilket röjde sig dels i den *sedolärande* riktning, som var öfvervägande hos de fleste vitterhetsidkarne under Carl XII:s regering, dels i den *satiriska*, som framträdde mot slutet deraf. Vid sidan af dessa utifrån lånade riktningar finner man dock äfven en början till den mera egendomliga *komiska* riktning, som nådde sin höjdpunkt hos Bellman, hvilken under detta tidskifte hade några föregångare.

Främsta rummet bland de svenska skalderne i den *italienska* riktningen intager, med hänseende både till lefnadsåldern och snillegåfvorna, *Gunno Eurelius*, född i Dalsland 1658, promoverad filos. magister i Upsala, landtmätare i Lifland 1681, efter fleråriga utrikes resor utnämnd till landtmäteri-inspektor 1690, direktör vid svenska landtmäteriet 1699, adlad med namnet *Dahlstjerna* 1702, död i Pomern 1709. Hans studier voro företrädesvis matematiska och hela hans lefnadsriktning praktisk, men derjemte var dock skaldekonsten hans käraste sysselsättning. Han följde deri samma italienska mönster som sina ofvannämnde föregångare; men om hos Dahlstjerna det formela i hans skaldskap var lånadt utifrån, voro dock innehållet och de ämnen han behandlade så mycket mera fosterländska. Öfverallt i hans sånger röjer sig huru djupt han var fattad af sitt fosterlands storhet och huru innerligt öfvertygad han var, att denna storhet skulle blifva varaktig. Han upplefde ock Carl XII:s mest lysande framgångar och dog i lagom tid för att ej upplefva underrättelsen om nederlaget vid Pultawa. Hans största och mest värderade skaldestycken äro: »Kungaskald, sjungen vid högtsalig konung Carl XI:s likfärd den 24 November 1697», i 270 stanser; »Götha kämpe-visa om konungen och herr Peder», utgifven 1701 i anledning af slaget vid Narwa; »Hjelteqvad öfver Carl XII:s margfaldige dråplige segrar emot sina mäktige fiender», tryckt 1706, samt en öfversättning af den italienske skalden Guarinis berömda dikt Il pastor fido. Bland dessa blef i synnerhet den i gamla nordiska kämpavisans anda särdeles lyckligt hållna visan om Konungen och herr Peder en älsklingsdikt för svenska folket, på hvars läppar den sedermera länge lefde.

Samma riktning som hos Dahlstjerna, ehuru med vida mindre skaldebegåfning, finner man hos *Thorsten Rudeen*, född i Vermland 1661, professor i Åbo 1691, biskop i Linköping 1716 och död 1729, då hans söner adlades med namnet Rudensköld. Hans egenskap af prest och slutligen biskop har icke så litet skadat hans skalderykte,

emedan hans styrka låg egentligen i kärleksqväden, hvilka man ej ansåg rätt passande för professorn och biskopen, synnerligen som de icke sällan voro nog sjelfsvåldiga och således icke gerna kunde under hans namn utgifvas på trycket, hvaremot de dikter af honom, som meddelades allmänheten, till största delen utgöras af rimmad sedolärande prosa.

Denna *sedolärande* riktning, som framträdde i de mindre lyckade af Rudeens dikter, nådde sin höjdpunkt hos skaldinnan *Sofia Elisabeth Brenner*, ett ovanligt språkkunnigt fruntimmer, ty hon har skrifvit vers på latin, italienska, fransyska och tyska samt var äfven ganska hemmastadd i holländskan. Hennes bästa poetiska stycke är ock en italiensk sonnet, likasom äfven hennes bästa bröllopsqväde, hvarmed hon i allmänhet var icke litet frikostig, är författadt på tyska. De svenska åter röja den mest genomprosaiska åsigt af kärleken och äktenskapet, hvilka hon betraktade endast såsom ett medel att bekomma ett välbehållet hus och en talrik familj — det högsta och bästa hon visste här i verlden. Hon borde ock sjelf bäst kunna bedöma riktigheten af denna åsigt, ty hon hade icke mindre än femton barn med sin man, assessorn i antiqvitets-kollegium Elias Brenner. Hennes familjenamn var Weber. Hon var född i Stockholm 1659, blef enka 1717 och dog 1730, högt aktad såsom en förträfflig maka, mor och husmoder, samt prisad på flera språk såsom skaldinna, ehuru epitetet »hedersgumman», som dervid tillades henne, tyckes vittna om mera erkännande af hennes prosaiska förtjenster än af de poetiska. Hon förstod dock bättre än de flesta af sina samtida att i metriskt hänseende behandla modersmålet, äfvensom hennes dikter, om ock saknande all poetisk lyftning, likväl i allmänhet röja de förtjenster, som härflyta af ett klart, genom mångsidig läsning odladt förstånd.

Andreas Rydelius, hvilken vi här ofvan omnämnt såsom den mest framstående författaren i filosofi under Carl XII:s regering och till hvilken vi skola återkomma vid teckningen af Carl XII:s samtida vetenskapsmän, har gjort sig känd äfven såsom skald, i hvars dikter man, enligt Hammarskölds omdöme, visserligen förgäfves söker fantasiens fria, af intet annat syfte än det högsta sköna betingade verksamhet, men der man dock ser uttrycket af det skarpare och djupseende förnuftet i all dess rena, koncisa kraft, förenadt med säkert öra för versens melodi.

Olof Broms, född i Stockholm 1672, filos. magister i Upsala 1703, huspredikant hos fältmarskalken grefve Nils Gyllenstjerna och död 1722, har efterlemnat en stor mängd tillfällighetsstycken, äfven i den sedolärande riktningen, hvilka endast alltför mycket röja ett sträfvande att genom öfverlastadt bruk af mytologiska uttryck och hänsyftningar gifva någon slags lyftning åt de magra rimmen, hvarföre också äfven de af hans stycken, som afhandla de bedröfligaste ämnen, svårligen undgå att hos läsaren framkalla en viss munterhet.

Grefvarne *Olof* och *Carl Gyllenborg*, söner af kungliga rådet grefve Jakob Gyllenborg, hvilken förut blifvit vid flera tillfällen om-

talad, gjorde sig båda under Carl XII:s regering kända såsom skalder och voro hvarken de förste eller de siste af sin slägt som försökt sig i vittra idrotter. Deras fader, grefve *Jakob Gyllenborg*, så väl som deras farbroder, grefve *Anders Leijonstedt*, hade med framgång öfvat sin tids vitterhet; deras brorson, grefve *Gustaf Fredrik Gyllenborg*, var under den svenska vitterhetens klassiska tidskifte en af dess mest framstående skalder, och dennes dotterson, grefve *Johan Gabriel Oxenstierna*, vann ännu större skalderykte.

Båda bröderne Olof och Carl voro lärlingar af den förut omnämnde, för sin tid ganska framstående skalden Petrus Lagerlöf, hvars förtroligare umgängeskrets de under sin studietid i Upsala tillhörde.

Den äldre brodern, *Olof Gyllenborg*, född 1676, slutligen landshöfding i Nyköping och död 1637, har gjort sig känd genom åtskilliga lärodikter och sånger i fosterländsk anda, hvilka alla röja poetisk begåfning, jemte en ovanlig makt öfver språket och säkerhet i versbyggnaden.

Carl Gyllenborg, den yngre i flera hänseenden rikare begåfvade brodern, till hvilken vi, vid skildringen af frihetstiden, då han spelte en ganska framstående roll, få flera tillfällen att återkomma, uppträdde mera såsom dramatisk författare än som lyrisk skald, ehuru han äfven såsom sådan röjer en frisk, kraftig fantasi och lätthet i språkets behandling. Detta är ock hos honom särdeles vårdadt och visar förtrolig bekantskap med Frankrikes och Englands bästa mönster. Hans sång »Öfver segern vid Narwa» tyckes vara den mest framstående bland hans lyriska dikter.

Johan Gabriel Werving, son af den förut omtalte häfdatecknaren Jonas Werving och död i unga år i Paris 1715, var äfven författare till en sång öfver »Konung Carl XII:s victorie» samt uppträdde för öfrigt under sin korta skaldverksamhet såsom begåfvad med ganska lofvande anlag och icke ringa produktivitet. Utan att vara utmärkta genom glödande känsla eller rik fantasi, äro dock hans verser täcka och lättflytande samt vittna om mera smak, än i allmänhet röjer sig hos den tidens författare.

Johan Tobias Geisler, född i Stockholm 1683, efter slutade studier i Upsala anstäld såsom guvernementssekreterare hos generalguvernören i Bremen Nils Gyllenstierna 1710, derefter tjensteman i bergskollegium, död i Falun 1729, åtnjöt stor aktning af sin samtid så väl för sin mångsidiga lärdom och embetsmannaduglighet som för sin skaldegåfva. Det bifall, hans dikter vunno hos hans samtida, har dock ej öfvergått till efterverlden, hvilken de förefalla temligen torra och prosaiska. De hålla sig också inom den sedolärande diktarten, hvilken både på hans tid och äfven sedermera under vår vitterhets klassiska tidehvarf högt uppburen, i en nyare tid mer och mer sjunkit i allmänhetens smak, hvarföre man ock kanske nu icke fullt rättvist bedömer försöken inom denna diktart, då den ansågs såsom den förnämsta bland alla.

Om Dahlstjernas och Rudeens dikter röja en viss inverkan af den

italienska vitterheten och fru Brenners samt öfrige här ofvan omnämnde författares högtidliga, sedolärande skaldestycken af den franska, så uppstod dock äfven vid denna tid en mera egendomligt svensk diktart i en öfvervägande gladlynt, skämtsam, *komisk* riktning, hvars förste och under detta tidskifte äfven mest framstående representant var *Israel Holmström*, en glad själ, som gerna såg lifvet från den muntra sidan och äfven förstod att åt sina läsare dela med sig af sin glädje. Han var son af borgmästaren i Stockholm Gustaf Holmström, föddes derstädes i slutet af 1650- eller början af 1660-talet, blef student i Upsala 1675, ingick efter slutade studier i det kungliga kansliet, blef sedermera fältsekreterare och befordrades till generalauditör 1697, följde såsom sådan Carl XII under hans fälttåg och blef slutligen krigsråd, men dog kort derefter i Litauen 1708. Han roade konungen ofta med sina lustiga infall, sina skämtsamma supliker, sina glada visor, och allmänt bekant är hans grafskrift öfver Pompe, Carl XII:s favorithund och trogne följeslagare både natt och dag:

»Pompe, kungens trogne dräng,
Sof hvar natt i kungens säng.
Sist af år och resor trötter,
Led han af vid kungens fötter.
Mången täck och fager mö
Önskade som Pompe lefva;
Många hjeltar eftersträfva
Att få såsom Pompe dö.»

I allmänhet röjer sig i Holmströms skrifter ett outtömligt godt lynne, och flera af hans poetiska gycklerier hafva, åtminstone styckevis, fortlefvat i folkets minne ända till våra dagar. Hans skämt är ofta, efter tidens sed, grofkornigt, stundom plumpt, men aldrig osedligt. Om han dock ej var någon skald af första ordningen, icke ens för sin tid, röjde han dock en icke vanlig förmåga såsom verskonstnär samt förtjenar särskildt framhållas såsom den förste inom den komiska riktning, hvilken sedermera följdes af Runius, Hallman, Wallenberg, Kexel och Bellman, bland hvilka likväl endast Runius tillhörde det tidskifte, hvarmed vi här hafva att sysselsätta oss.

Johan Runius, född i Vestergötland 1679, efter fulländade studier i Upsala antagen till sekreterare hos kungliga rådet grefve Nils Stromberg och död i Stockholm 1713, var en på sin tid mycket omtyckt och i synnerhet mycket anlitad versmakare, ty likasom Lucidor, med hvilken Runius var i flera hänseenden en närbeslägtad natur, stod äfven dennes diktkonst till buds för hvem som ville betala den och utgjorde hans egentliga födkrok, då sekreterarebefattningen i sjelfva verket synes endast varit en titel, hvilken grefve Stromberg gifvit honom, för att på ett mindre förödmjukande sätt kunna understödja den ofta nödstälde rimmaren. Denne tyckes nemligen icke skördat synnerligen mycket genom sina flitiga rimmerier, eller också haft samma förmåga som Lucidor att genast åter göra af med hvad hans många tillfällighetsdikter honom inbringat, ty hans enda rikedom bestod i förmågan att taga allting gladt och sätta allting i rim, hvilka ock i hans dikter flyga som snöflingor. Sjelf har han i sin »Rimdans i fastlagen» gjort

sig lustig öfver denna sin rimmareförmåga, hvars art någorlunda kan bedömas af de första verserna i detta stycke:

»Hvem har i bruk vara sjuk och i vers dock fälas och älas?
Gör icke jag hvar dag grift-skrift', gift-skrifter ogifter» o. s. v.

Hans »gift- och grift-skrifter», såsom han kallade dem, eller, med andra ord, hans bröllops- och begrafningsqväden utgöra ock en betydande del utaf hans vittra qvarlåtenskap och voro hans hufvudsakligaste inkomstkälla. Att hans dikter vida högre värderades af hans samtid än af efterverlden, vittna emellertid två utgifna upplagor deraf, utkomna den ena kort efter hans död och den andra 20 år senare, då han således ännu var läst och omtyckt. De äro dels andliga, dels verldsliga, bland hvilka några i den glada stilen kunna betraktas såsom rätt lyckade förebilder för Bellmans skaldskap. I allmänhet synes Runius haft samma öde, som träffat flere tillfällighets-diktare, att allt för mycket uppbäras af sin samtid och alltför litet af efterverlden, hvars vittra granskare visat nog mycken benägenhet att för hans många andefattiga rimmerier glömma den verkliga poetiska kallelse, som dock omisskänneligen röjer sig i åtskilliga bland hans dikter.

Samuel von Triewald, född i Stockholm 1688, tjenstgörande i riksarkivet 1707—1710, guvernementssekreterare i Bremen och Verden 1713, adlad 1723, hofråd hos hertigen af Holstein-Gottorp 1725 och slutligen statsråd i Holstein 1738, död i Kiel 1743, har gjort sig berömd ej mindre genom sin ovanliga språkkunskap — han talade och skref nio språk — än genom sina satiriska dikter, som voro något helt nytt inom svenska vitterheten. Då de bland hans samtida skalder, som voro mest kända af allmänheten, vunnit sitt rykte företrädesvis genom bröllops-, begrafnings- och gratulationsverser, vann Triewald sitt genom sina satirer mot dem, som tillverkade dylika rimmerier. Det öfverflöd på platt eller svulstig poesi, som uppstod till firande af Carl XII:s bedrifter, gaf äfven Triewald rika ämnen till förlöjliganden, hvarmed han roade sin samtid och icke minst konungen sjelf, som med synnerligt nöje afhörde huru Triewald gick illa åt hans bombastiske lofsjungare. Triewald blef sålunda stiftaren af den satiriska skola inom svenska vitterheten, hvilken sedermera blef under Gustaf III:s tid så omtyckt och då äfven erhöll en förfining, hvilken den visserligen icke företer i Triewalds satiriska dikter. Hans hugg äro emellertid rätt träffande, hans uttryck kraftfulla, hans omdöme både skarpt och sundt, ehuru ofta nog mycket prosaiskt, emedan hans hat mot det bombastiska oförnuftet hos några hans samtida poeter icke sällan förledt honom att sätta mer än tillbörligt värde på den prosaiska förståndigheten hos andra. Hans dikter utgåfvos 1756 under titel: »Samuel Triewalds lärospån uti svenska skaldekonsten.»

Svenska *dramatiken* företer under detta tidskifte föga af intresse. *Magnus Stenbock* lät, såsom förut är berättadt, på Carl XII:s namnsdag den 28 Januari 1701 i lägret vid Lais uppföra ett slags dramatisk

föreställning, hvarom en beskrifning trycktes under titel: »Glädjespel och Åresång, som uti en förträfflig opera, hans kongl. maj:t till ära och hugnad, efter den mot ryssarne erhållna oförlikneliga segern, uppå den stora och lyckliga Carols dag, som var den 28 Januari, uti dess vinterqvarter vid Lais slott blef anstäldt af kongl. maj:ts troman och generalmajor, högvälborne herr grefve *Stenbock.*» Sjelf öppnade Stenbock operan såsom »kunglig kapellmästare». Den synes dock hafva inskränkt sig till åtskilliga kupletter, som accompagnerades af två »turkiska spelmän» och afsjöngos vid skålarne för konungen, för generalerne, för soldaterne och slutligen för hvars och ens »käresta». Efteråt gåfvos dock åtskilliga baletter, vittnande om Måns Bocks fyndighet, likasom deras beskrifning om hans glada lynne. Så förekom en, hvilken förestälde »Några tysta tankar, som dansade incognito och adresserade sig till hans excellens grefve Piper». En annan balett utfördes af »obeväpnade pennfäktare». Sista »entréen» dansades af alla generalerne, som sjöngo en »madrigal»:

»Friskt gå vi derpå löst och dansen sjelfve föra» o. s. v.

Till »nachspel» gafs »en särskild invention af Grammatica», om hvilken det heter, att »latinet flöt kring alla bräddar och var så lätt, att man detsamma med sked insupa kunde».

Några dagar derefter, den 6 Februari 1701, uppfördes å Stockholms slott, på enkedrottningens befallning, en »Balett, bemängd med sång», hvarom en beskrifning äfven blef utgifven, hvilken, jemte Stenbocks »Glädjespel», utgör Sveriges hela dramatiska litteratur under Carl XII:s regering, ty de arbeten, hvarmed *Carl Gyllenborg* riktade denna litteratur, tillkommo först under nästa tidskifte.

Sjelf var dock konungen road af dramatiska föreställningar. Den första franska teatertrupp, som funnits i Sverige, införskrefs af Carl XII, som i Mars 1699 befalte Nicodemus Tessin att hitförskaffa »en trupp de bästa franska komedianter, som kunde erhållas». De skulle spela för konungen och det kungliga huset två dagar i veckan samt de öfriga dagar för allmänheten på Bollhuset, hvaraf inkomsten tilllföll dem, hvarjemte konungen tillade dem ett årligt anslag af 1,000 rdr specie och 5,000 rdr specie i respenningar. Detta skådespelaresällskap eller »komediantband», såsom det kallades, fick sedermera uti vinterqvarteret i Heilsberg 1704 gifva för konungen föreställningar af Molières lustspel och bibehölls ända till dess han vid uppbrottet från Sachsen 1707 samlade alla tillgångar för sitt stora fälttåg mot Ryssland.

Konsten kunde under Carl XII:s krigiska regering i allmänhet vinna föga uppmuntran, då den mer och mer tilltagande nöden i samma mån äfven minskade tillgångarne att uppmuntra konstnärerne. Sjelf egde dock Carl XII, liksom sin mor och sin farmor, ett varmt konstsinne och visade äfven ett lifligt intresse för konstens befordran i alla riktningar.

Att *tonkonsten* tycktes göra honom mycket nöje, vittnar hans trogne följeslagare Hultman, som berättar, huru under konungens vistande i

NICODEMUS TESSIN.

Bender, »hans maj:t lät dagligen morgon och afton några och trettio personer med lutor, anschalier (?), violiner, oboer, allehanda instrument samt pukor och trumpeter en angenäm, ljuflig och skön musik tillsamman uppstämma, hvartill turkarne svarade med sin muselmanska musik, som gjorde en hög och stark harmoni». Sin kapellmästare *Anders Düben*, hvilken han 1707 gifvit adlig värdighet, förde han med sig äfven i Turkiet och utnämnde honom 1711 till kammarherre med bibehållande af sin kapellmästaresyssla — en då för tiden oerhörd förening af befattningar, som emellertid visar Carl XII:s aktning för tonkonstens idkare. Redan 1698 hade ock i Upsala ett musikaliskt kapell blifvit inrättadt, för att hos den studerande ungdomen befordra hågen för och kännedomen i musik.

Målarekonsten hade under Carl XII:s tid sin mest framstående idkare inom Sverige i porträttmålaren *David von Krafft*, född i Hamburg 1655 och systerson till Ehrenstrahl, hvilken kallade honom såsom sin medhjelpare till Stockholm 1675. Drottning Ulrika Eleonora satte honom sedermera i tillfälle att 1684 företaga en utrikes resa till Danmark, Tyskland och Italien, hvarifrån han återkom först 1697, hvarefter han beskyddades af Carl XII, hvilken flere gånger lät honom porträttera sig. De tre porträtt af Carl XII, som förekomma å Gripsholm, samt porträtten af Carls generaler i en sal å Drottningholm äro ock de mest kända af David von Kraffts arbeten. Han adlades af drottning Ulrika Eleonora 1719, afled i Stockholm 1724 och var den äldste af de tre svenska målare, som burit namnet Krafft.

För öfrigt anstälde Carl XII i sin tjenst *Johan van Avelen*, en af Hollands ryktbare kopparstickare, samt lät genom Görtz inkalla *Johan Carl Hedlinger*, en af Europas störste gravörer, hvars verksamhet likväl inträdde först under nästa tidskifte.

Byggnadskonsten var emellertid bland de bildande konsterna den, för hvilken Carl XII visade mesta intresse. Sveriges störste arkitekt *Nicodemus Tessin* stod under hela hans regering i högsta ynnest, nämndes af honom både till friherre och grefve, till öfverintendent, hofmarskalk, kungligt råd och slutligen till öfverstemarskalk, en af den tidens högsta värdigheter, motsvarande riksmarskalks-befattningen förut och efteråt. Den trägna brefvexlingen mellan Tessin och statssekreteraren Feif under Carl XII:s vistande i Turkiet vittnar med hvilket lifligt intresse konungen följde byggnaden af Tessins mästerverk, Stockholms slott, hvilken dock måste afbrytas i följd af olyckan vid Pultawa. Ritningarna till slottets särskilda delar underställdes likväl fortfarande konungens granskning och föranledde äfven åtskilliga anmärkningar från konungen, dem han likväl hade den grannlagenheten att låta Feif framställa i eget namn, för att Tessin icke af undfallenhet för konungen skulle underlåta att besvara dem. De visa emellertid, att Carl XII sjelf var rätt väl hemmastadd i de frågor han bedömde. Det gjorde för öfrigt konungen ett synnerligt nöje att med Tessin rådgöra om hufvudstadens försköning, hvartill stora planer uppgjordes, hvilka dock

beklagligtvis stannade på papperet. Så skulle trakten mellan Norrmalm och Kungsholmen bebyggas med vackra hus i regelbundna qvarter, med breda gator, försedda i midten med kanaler på holländska maneret, och en bred kanal anläggas till Carlberg. En ny bro skulle byggas öfver Norrström i fortsättning af Drottninggatan. Brunkeberg, som då ännu hade qvar hela sin höjd, skulle planteras med granar och ett högt vårdtorn derå uppföras. På nuvarande Carl XII:s Torg skulle uppföras ett »trofé-hus» eller arsenal, bestående af tre sammanhängande byggnader med portiker af 750 kolonner. I sidogångarne skulle finnas nischer, med statyer utaf 12 de tappraste män, som funnits i verlden. Arsenalen skulle prydas med 3,000 i Stockholm befintliga, under olika krig eröfrade fanor och standar, samt framföre densamma uppställas 1,300 tagna kanoner och fyrmörsare. Främst på en terrass skulle anbringas Gustaf Adolfs, Carl X:s, XI:s och XII:s statyer till häst af brons, hvardera 9 alnar hög utom fotställningen. Nederst vid terrassen skulle utrymme beredas att kunna uppställa 1,600 kanoner, hvarförutan fyrmörsare skulle omgifva två bassiner. Allt detta kom visserligen, såsom nyss nämndes, icke längre än på papperet, men visar dock hvad Carl XII under andra förhållanden kunnat verka för konstens befordrande inom Sverige.

Adeln.

Carl XI hade förfarit så hårdhändt mot adeln, att det visst icke var att undra öfver, om djup förbittring rådde hos detta stånd, som sett sin makt tillintetgjord genom envåldet, sin egendom gå förlorad genom reduktionen och sitt personliga anseende minskadt genom den mängd af nya grefvar, friherrar och adelsmän, hvilka Carl XI så frikostigt utnämnt. Vid hans död var också det länge qväfda missnöjet nära att komma till utbrott, och vi hafva i det föregående omtalat, huru en del af högadeln visade sig beredd att anlita utländsk hjelp för att återvinna det förlorade. Vi hafva äfven visat, huru man, vid närmare besinning, dock fann ett sådant steg alltför vågadt och trodde sig på annat sätt kunna återfå åtminstone en del af de förra förmånerna genom att påskynda konungens myndigblifvande och dymedelst söka vinna hans bevågenhet, hvilken beräkning dock slog felt, då, såsom vi likaledes omtalat, Carl XII, lydande ingifvelserna af sina dåvarande, mot högadeln föga välligt sinnade rådgifvare, Wallenstedt och Piper, afslog nästan alla vid 1697 års riksdag af adeln gjorda framställningar och i allmänhet visade sig snarare böjd att ytterligare nedsätta än att återupprätta detta stånd.

Så hade i hofrätterna de adelige ledamöterne förut haft rang framför de ofrälse, men genom ett bref till dessa domstolar af den 14 Februari 1698 förklarade konungen, att platsen inom hofrätten derefter skulle bestämmas endast af tjensteåldern. Dittills hade ock frälsemän,

af gammalt vane att i högmålsbrott dömas af vederlikar, haft hofrätten till sin privilegierade domstol och i gröfre brottmål ej kunnat dömas af en underrätt; men genom ett kungligt bref af den 7 Augusti 1699 förordnades, att de, lika med ofrälsemän, skulle i brottmål låta underrätten ransaka och döma öfver sig, »alldenstund kongl. maj:t ej fann skäl uti, att den, som begår någon ogerning, njuter skydd af rättigheter och privilegier».

Äfven i krigstjensten, der högadlige ynglingar förut någon gång fått börja såsom öfverstar och vanligen åtminstone såsom officerare, måste de nu tjenstgöra såsom ryttare eller knektar, innan de erhöllo officersfullmakt. Så fick äfven Carl Gustaf Oxenstierna, en sonsons son till den store rikskanslern, under polska fälttåget börja sin krigarebana såsom simpel ryttare. Piper, som eljest visst icke var någon försfäktare af de högadliga anspråken, tyckte dock, att konungen väl kunnat göra den unge grefven genast till kornett; men konungen svarade: »Nej, om en ung adelsman genast upphöjes till officer, så beter han sig vettlöst emot soldaterne; men när han sjelf får smaka på hvad gemenskapen lider, så lär han sig bemöta knektarne med billighet. Dessutom skulle hans framdragande förorätta många, som äro äldre i tjensten.» Piper invände: »Öfver grefve Oxenstiernas befordran skulle väl ingen kunnat harmas, ty han härstammar från våra äldsta och mest lysande ätter och har dessutom lyckan att vara eders maj:ts anförvandt.» [1]) Konungen genmälde: »Gammal eller ung adel, det gör ingenting till saken. Vi hafva många regements-officerare, som äro ofrälse och ändock ganska dugtiga karlar. När mannen är braf, qvittar det lika, om han är af adel eller ej.»

Vid krigets utbrott erhöll emellertid adeln genom kungliga förordningen den 13 April 1700 den eftergift i de då ännu ej fullt afslutade reduktions- och liqvidations-åtgärderna, att »kronan afstod alla intill den dagen obetalta bakräntor, utan vidare efterräkning. Ersättnings- och bytes-godsen allena skulle bringas till riktighet. De, som bevisligen förlorat något med rätta dem tillhörigt gods, skulle få njuta samma sin rätt till godo. Kronans kreditorer och kontrahenter, som åtnjutit af henne öfver hvad general-resolutionerna medgifva, fingo det opåtaldt behålla, äfvensom kollegierna frikallades från vidare räfst efter ständernas kommissions-domar».

Under kriget följde sedermera adeln talrikt Carl XII:s fanor, kämpade modigt i hans strider, delade troget hans faror, mödor och försakelser samt täflade i uppoffringar för fäderneslandet under ständigt växande betryck. Äfven lifvet fingo ganska många af svenska adeln under Carl XII:s krig offra. Slägten Wrangel skall under hans fälttåg hafva förlorat 70 och ensamt vid Pultawa 22 af sina medlemmar.

I början af sin regering visade sig Carl XII mycket sparsam med

---

[1]) Carl Gustaf Oxenstiernas mor, Hedvig De la Gardie, var Carl XI:s syskonbarn, dotter af hans faster, Maria Eufrosyna, och Magnus Gabriel De la Gardie. Carl XII och Carl Gustaf Oxenstierna voro således sysslingar.

utdelande af adelskap samt förlänande af greflig eller friherrlig värdighet; men omkring 1706, vid tidpunkten för hans största framgångar, blefvo i grefligt stånd upphöjda sju och i friherrligt nio slägter, äfvensom adelskap något mera frikostigt förlänades. Under de följande åren skedde sådant åter mera sparsamt till dess, under de tre sista åren af sin regering, han utnämnde 8 personer till friherrar och 86 till adelsmän, hvilket ock då var nästan den enda belöning han hade att gifva. Under hela sin regering upphöjde han i grefligt stånd 16, i friherrligt 33 och i adligt 221 — en vida mindre tillökning i ståndets talrikhet än de 17 grefvar, 47 friherrar och 363 adelsmän, som utnämndes af Christina, samt de 22 grefvar, 52 friherrar och 523 adelsmän, som hade Carl XI att tacka för sina värdigheter. Äfven bör anmärkas, att under Carl XII:s krigiska regering, då krigare-förtjenster skattades så högt, voro, af de 221 adlade, 121 civile embets- och tjenstemän, lärde samt idkare af handel och slöjder, men endast 90 krigare, hvilket visar, att Carl XII ej så öfvervägande, som man vanligen antagit, värderade krigiska förtjenster.

Den adliga värdigheten var för öfrigt vid denna tid ej så eftersträfvansvärd som tillförene, emedan den ej gaf samma företräden vid befordringar inom hären, hofvet eller förvaltningen, men deremot medförde åtskilliga rätt dryga bördor. Adelsfanan, som egentligen icke var pligtig till krigstjenst utom Sveriges gränser, måste nu beqväma sig dertill, hvilket för adeln medförde känbara uppoffringar. Reduktionen hade så utarmat större delen af adeln, att ganska många frälsemän endast hade sina löner att lefva af, och dessa blefvo år efter år alltmera förknappade, i följd af den mer och mer tilltagande penningebristen. Andra, som ännu egde jordegendom qvar, lefde der indraget, tryckte af de mer och mer ökade skatterna.

Det var ock inom godsegare- och embetsmanna-adeln, som missnöjet mot konungen och ännu mera mot det kungliga envåldet egentligen yppades och mot slutet af hans regering mer och mer tilltog, hvaremot krigare-adeln så hänfördes af hans krigare-egenskaper och inverkan af hans personlighet, med hvilken de vida oftare och mera omedelbart än de förra voro i beröring, att de egnade honom samma obegränsade tillgifvenhet som hans krigare i allmänhet. För öfrigt länder det svenska adeln i dess helhet till oförgätlig ära, att äfven under de hårdaste pröfningar, och på sådana voro de sista åren af Carl XII:s regering särdeles rika, samt oaktadt de många välgrundade anledningar den hade till missnöje med konungens för alla hans undersåtar så tryckande sätt att utöfva regeringen och med det regeringssätt, som satte honom i tillfälle dertill, den dock aldrig låt detta missnöje förmå sig att i farans och nödens stund öfvergifva sin konung. Arvid Horn, som ansågs stå och troligen äfven i sjelfva verket stod i spetsen för dem, som önskade en förändring i regeringssättet samt visst icke var någon Carl XII:s blinde beundrare, yrkade dock vid flera tillfällen på troget uppfyllande af de undersåtliga pligterna mot honom. »Vi må-

ste», sade han, »stå vår konung bi. Oss tillkommer att lyda hans befallningar. Om vi derigenom blifva olyckliga, så vilja vi som redlige undersåtar falla med ära hellre än att gå mot vår konungs bud.» Samma anda lifvade ock adeln i allmänhet, likasom hela svenska folket, och derföre äro äfven de sista åren af Carl XII:s regering, så olycksfulla i allt öfrigt, likväl tillika så rika på orubblig pligttrohet och allt uppoffrande fosterlandskärlek, att de, också ur denna synpunkt, alltid måste blifva oförgätliga i våra häfder.

Kyrkan och presterskapet.

Den svenska *kyrkan* hade under Carl XI:s regering blifvit fullständigt ordnad, och under förra hälften af Carl XII:s fortlefde samma ordning inom församlingarna. Kyrkotukten blef icke allenast upprätthållen, utan skärptes ytterligare, så att soldater, som dagen före sin nattvardsgång gjort sig skyldige till svordomar, straffades med spö, och äfven högre officerare måste undergå uppenbar kyrkopligt för brott mot sjette budet. Sedermera blef dock så väl ordningen inom församlingarna som kyrkotukten allt slappare, ju längre kriget och konungens frånvaro räckte. Carl XII visade emellertid samma nit för den svenska lutherska kyrkans renlärighet som hans fader, och den renlärighetsifver, som länge varit ett utmärkande drag inom denna kyrka, fortfor oförminskad. Den drefs till och med nu ända derhän, att presterskapets sträfvan endast gick ut på lärosatsernas inpreglande hos åhörarne, utan att tillika framställdes angelägenheten af dessa satsers inverkan på hjertat och lefvernet. Likartade förhållanden i andra protestantiska länder hade under senare hälften af 1600-talet framkallat den pietistiska rörelsen, som nu äfven började sprida sig i Sverige.

Två tyskar, *Filip Jakob Spener* och *August Herman Francke*, utmärkte genom lefvande gudsfruktan, stark rättskänsla, varm menniskokärlek och lågande nit, hade, då de yrkade, att mera vigt borde läggas på hjertats och lefvernets förbättring än på trosbekännelsens fullständighet, fått flera anhängare, hvilka för den ovanliga fromhet, som röjde sig i deras andaktsöfningar och hela uppträdande, fått namn af *pietister* (fromhetsifrare). Fromheten, som var deras mest utmärkande drag och som hos de flesta, synnerligast vid pietismens första framträdande, röjde sig på ett ganska prisvärdt sätt, gick dock efter hand hos icke så få ibland dem till hvarjehanda öfverdrifter, så att de bittert fördömde all slags lärdom, alla yttringar af skön konst och särskildt orgelmusiken, allt verldsligt umgängeslif och alla nöjen, äfven de mest oskyldiga. Detta ifrande mot all annan glädje än den rent andliga, deras ständigt nedslagna ögon, hängande hufvud och sorgbundna åthäfvor ådrogo dem misstankar för hyckleri, och man trodde sig äfven, oaktadt all deras fromma ödmjukhet, hos dem upptäcka rätt mycket andligt högmod. Deras motståndare blefvo också allt flere och hätskare, och, som

vanligt, gjorde man sig skyldig till öfverdrift å båda sidorna, då, å den ena, onekligen ganska många pietister funnos, som icke förtjenade de beskyllningar, man riktade mot pietismen i allmänhet, likasom, å andra sidan, icke heller inom statskyrkan saknades män, dem man ej kan förebrå den stela, ofruktbara renlärighet, hvarför pietisterne beskylde presterskapet i allmänhet.

I Sverige begynte de pietistiska rörelserna vinna insteg i början af Carl XII:s regering, men tyckas dock ej fått någon mera betydande utsträckning, ty vid den första undersökningen rörande pietisteriet inför Stockholms konsistorium 1703 voro endast en kamrer Wolcker, en apotekare och flere studenter tilltalade för pietistiska konventiklar. På framställning af Johan Fredrik Mayer, öfverkyrkoråd för de svenska besittningarna i Tyskland och alltifrån pietismens första uppträdande en af dess bittraste vedersakare, fick emellertid dåvarande biskopen i Linköping Haqvin Spegel i April 1705 Carl XII:s uppdrag att brefvexla med Mayer rörande åtgärder för detta svärmeris hämmande, och den 7 Juni 1706 utfärdade konungen mot pietisterne ett påbud, i hvilket »dessa svärmeandar, som med fördömliga biläror och satser sökte försvaga och undergräfva grundvalen af den evangeliska läran», hotades med landsförvisning, om de voro utländingar, samt med afsättning från embete och tjenst eller med annat straff, om de voro infödde svenske undersåtar. Några prester blefvo ock under åren 1708 och 1709 för pietism afsatte; men genom denna stränghet blef dock ej pietismen inom Sverige utrotad, ty 1712 angafs åter, att pietistiska konventiklar blifvit hållna hos den nyssnämnde kamreraren Wolcker och hos en Lybecker, assessor i Svea hofrätt. Spegel, erkebiskop sedan 1711, kom sjelf till Stockholm att vara ordförande i en kommission, bestående af fyra bland hufvudstadens kyrkoherdar och två hofpredikanter, hvilken af rådet blifvit på erkebiskopens förslag tillsatt att hålla undersökning rörande det angifna förhållandet. De anklagade förekallades, och erkebiskopen förestälde dem, att deras sammankomster voro förbjudna, onödiga och skadliga, hvilket de dock ej ville medgifva. En af kommissionens ledamöter, hofpredikanten Humble, sedermera biskop i Vexiö, röjde stort förkättringsnit, hvaremot erkebiskopen visade sig foglig och fördragsam. I sitt till rådet afgifna utlåtande förklarade emellertid kommissionen, att de anklagade gjort sig skyldige så väl till ohörsamhet mot öfverhetens bud som till villfarelser i läran, i hvilket hänseende man i synnerhet lade dem till last, att deras åsigter om rättfärdiggörelsen icke voro renläriga. Något straff följde dock icke, utan man åtnöjde sig att lägga beslag på de tilltalades boksamlingar och förbjöd dem att vidare hålla konventiklar, hvarjemte regeringen den 1 December 1713 utfärdade en varning att, ehuru ingen förmenades i sitt hem öfva sig i gudaktighet, voro dock alla sådana sammankomster förbjudna, som skedde af personer från andra hus, för andakts förrättande eller den heliga skrifts förklarande, hvarigenom närmare bestämdes hvad med konventiklar förstods samt husandakt uttryckligen blef lofgifven.

Mot slutet af sin regering visade sig Carl XII mera fördragsam mot andra trosbekännare och medgaf till och med religionsfrihet åt de judar, som infunno sig i Sverige, för att utfå sina fordringar hos konungen sedan hans vistande i Turkiet, äfvensom samma frihet lemnades åtskillige i början af året 1718 från Frankrike inkomne katolske näringsidkare.

Presterskapet, likasom alla andra samhällsklasser, led betydligt genom det långvariga kriget samt de dryga skatter och andra uppoffringar, som deraf föranleddes. Presternes lönevilkor försämrades genom uppkomna ödeshemman, förlorad tionde, pålagda gärder, knekte- och dragonhåll m. m. Af brist på arbetare måste flere prester sjelfve plöja sin jord, och ofta nödgades kronobetjeningen besörja boställenas vederbörliga häfd. Under sådana förhållanden minskades presternes antal alltmera, och flerstädes, synnerligast i Finland, måste af brist på prester gudstjensten förrättas af andra personer. Skolmästare, orgelnister, klockare och kyrkovaktare skrefvos ofta nog till soldater, och kyrkornas medel och dyrbarheter togos till fyllande af krigsbehof, så att gudstjensten ej kunde med sedvanlig högtidlighet förrättas.

Genom allt detta, så väl som genom det förfall, hvari bildningsanstalterna efter hand under kriget flerstädes råkade, aftogo presternes både nit och inflytande, likasom äfven deras bildning och håg derför, så att mot slutet af Carl XII:s regering från flera håll klagades, att presterskapet, särdeles det lägre, begynte förakta boken, vårdslösa gudstjensten, söka dåligt sällskap, supa, svärja, o. s. v. Drag af egennytta hos flere preseståndets medlemmar omtalas äfven, såsom att de, vid den nya krigsgärdsförordningens tillämpning, uppgåfvo sina inkomster för lågt, och att de af sina sockenbor fordrade mer än lagligt var, till förekommande hvaraf Carl XII, likasom förut Carl XI, påbjöd bestämda löneaftal mellan presterne och församlingarna samt förbjöd att de, i strid mot handboken och mot folkets önskningar, bibehöllo bruket af kostsamma begrafningar med långa sorgetåg, o. s. v.

Vi hafva förut omtalat, huru vid riksdagarna 1710 och 1713 en stark opposition uppträdde inom preseståndet, och i allmänhet var förhållandet mellan konungen och presterskapet icke lika vänskapligt, som det varit i Carl XI:s tid, ehuru jemväl Carl XII gick dess renlärighetsifranden villigt till mötes och äfven sökte lindra dess bördor, så vidt de dryga krigsutgifterna det medgåfvo.

Ordningen inom stiften led icke så litet deraf, att biskopsembetena, under konungens frånvaro långt inne i Polen, Ryssland och Turkiet, ofta fingo flera år stå otillsatta, samt att den högre tillsyn öfver kyrkan och presterskapet, hvilken Carl XI så nitiskt utöfvade, nu saknades, i följd hvaraf upprätthållandet af ordningen inom stiften nu, likasom före Carl XI:s tid, alltför uteslutande berodde af biskopen samt dess större eller mindre nit och förmåga.

Några bland svenska kyrkans styresmän under detta tidskifte sy-

nas väl förtjente att omnämnas, och i synnerhet gäller detta om männen från Carl XI:s tid.

Haqvin Spegel hafva vi förut omtalat såsom den mest framstående bland svenska kyrkans styresmän under Carl XI:s regering. Vid konungens död var Spegel sedan 1692 biskop i Linköping, och om hans verksamhet i denna egenskap har en af hans efterträdare, Andreas Rhyzelius, yttrat: »Hvad nytta och uppbyggelse han i detta stift vid kyrkor, skolor och hospital genom sin makalösa verksamhet och embetes nit uträttat, det kan icke hvarken tillfyllest beskrifvas eller berömmas, kan ock aldrig glömmas, så länge något blifver öfrigt af det skick och den ordning, hvaruti han hafver satt och efter sig lemnat stiftet i gemen, men enkanneligen beträffande kyrko- och skolväsendet». Då erkebiskopen Erik Benzelius aflidit i Februari 1709, blef Spegel preseståndets ordförande vid 1710 års riksmöte, men rönte för sina konungska tänkesätt, hvilka han visade mot Carl XII lika varmt som förut mot Carl XI, så mycket motstånd inom presteståndet, att det gick honom djupt till sinnes och han ville till och med nedlägga talmansklubban, »emedan», sade han, »jag icke kan uträtta något till presterskapets heder och statens hjelp».

Af Carl XII utnämndes Spegel emellertid från Bender i April 1711 till erkebiskop och prokansler för Upsala högskola samt erhöll tillika från konungen ett ganska nådigt handbref, hvari han anmodades utöfva kanslers-embetet, emedan akademiekanslern Piper var fortfarande i rysk fångenskap. Såsom erkebiskop blef han åter presteståndets talman vid 1713 års oroliga riksdag, hvilken gaf honom ännu större bekymmer än den förra och då han fann sin gamle vän Jesper Svedberg och sin egen domprost Lars Molin i spetsen för oppositionen. Lika konungsk såsom alltid yrkade Spegel, att allt hvad konungen befalt borde efter bokstafven verkställas, ehvad faror eller olyckor deraf kunde följa, och då Svedberg, Molin, Steuchius m. fl. förfäktade andra åsigter samt mente sig icke vara kallade till riksdagen endast för att tiga och samtycka, gjorde Spegel åtskilliga försök att med sin erkebiskopliga myndighet tysta detta motstånd, hvilket dock ej lyckades. Missnöjet mellan honom och flertalet inom presteståndet växte för hvarje dag, och slutligen begärde den uttröttade, nu nära 69-årige erkebiskopen tillåtelse att återvända till Upsala, hvilket ock beviljades. Sjuk fördes han dit i början af Februari 1714 och afled den 14 April samma år.

Slutet af Spegels lefnad förbittrades sålunda af politiska strider, och han var då föga omtyckt af sitt stånd; men det dröjde dock ej länge, innan man erkände hans förtjenster såsom en af de verksammaste, lärdaste, rikast begåfvade och äfven ädlaste styresmän, den svenska kyrkan egt.

Jesper Svedberg hafva vi äfven förut omtalat. Han var vid Carl XI:s död förste teologie professor och domprost i Upsala sedan 1694. Af studenterna var han mycket omtyckt och lyckades äfven göra slut på de förut så vanliga tvisterna mellan lärarne. Teologien behandlade

han från katedern, likasom från predikstolen, med hufvudsaklig syftning till sedlig förbättring och slutade alltid hvarje förklaring med en förmaning till den studerande ungdomen om en allvarlig kristendomsutöfning. Som själasörjare och predikant var han lika outtröttlig, predikade två gånger hvarje söndag och dessutom alla fredagar samt höll mellan ottesången och högmessan katekesförhör ej blott med stadens ungdom, utan äfven med studerande, »både af adel och ofrälse», som voro under 18 år.

När, enligt det vid 1697 års riksdag väckta förslag, en utomordentlig skatt blifvit lagd på presterskapet, och det i erkestiftet häröfver klagade sin nöd för domkapitlet i Upsala, tyckte erkebiskop Svebilius det vara »en högst obeqväm tid» att med klagan besvära konungen, som just i de dagarna var som ifrigast sysselsatt med krigsrustningar, utan borde presterskapet hellre tiga och lida, »till dess Gud gaf bättre tider»; men Svedberg mente, att, om presterskapet hade orätt i sin åstundan om eftergift, borde det derom undervisas; hade det åter rätt, så vore det domkapitlets skyldighet att söka förhjelpa sina ståndsbröder dertill. »Nå väl», svarade de öfrige kapitel-ledamöterne, »ären I så dristiger, så resen åstad.» Svedberg gjorde så, träffade konungen i Kungsör, framstälde sitt ärende och hänvisades till kammarkollegium, som åter, efter en utredning af frågan, öfverlemnade den till konungens afgörande. Svedberg uppsatte då en ny böneskrift till konungen och satte under sitt namn »1 Mose bok, 47: 22». Konungen ville veta hvad detta bibelspråk innehöll, slog upp bibeln och läste: »Undantagen presternes åker, den tog han icke in, ty det var förskickadt af Pharao till presterne, att de äta skulle det dem benämndt var.» — »Låt då», sade konungen, »presterne hafva det de varit vana att hafva.» Denna kungliga resolution blef sedermera ytterligare bekräftad 1701.

Carl XII visade ock, att Svedbergs dristighet visst icke skadat honom, ty när Skara biskopsstift blifvit ledigt efter Petrus Rudbeckius, blef Svedberg i Máj 1702 utnämnd till dennes efterträdare. I utöfningen af sitt biskopsembete visade ock Svedberg icke mindre nit än förut såsom professor och domprost. Genast efter sitt tillträde till embetet företog han visitationsresor i alla delar af stiftet och gjorde sig noga underrättad om de särskilda församlingarnas tillstånd. Samma nit och omsorg egnade han äfven tillsynen öfver läroverken, utverkade 1705 kungligt privilegium för anläggning af ett boktryckeri i Skara och försåg detta med tillräcklig sysselsättning äfven genom egna arbeten, ty Svedberg var en af sin tids produktivaste författare. År 1712 hade han likväl det missödet, att hans dyrbara boksamling samt en stor del af hans redan tryckta, likasom flera till tryckning färdiga arbeten förstördes i en eldsvåda, som lade hans biskopssäte, Brunsbo, i aska. Redan förut hade han varit hemsökt af eldsvåda, då i den stora Upsala-branden 1702 två honom tillhöriga gårdar, jemte större delen af hans lösegendom, uppbrunno, och ännu mot slutet af sin lefnad förlorade han 1730 sin mesta lösegendom, jemte de böcker han å nyo

samlat och nya arbeten färdiga till tryckning, då Brunsbo åter nedbrann.

Svedbergs deltagande i 1710 och 1713 års riksdagars förhandlingar hafva vi förut omtalat. Han stod då i spetsen för oppositionen inom presteståndet, talade emot konungens afsigter och fordringar samt ville åt Ulrika Eleonora, rådet och ständerna öfverlemna rättigheten att sluta fred, äfven utan konungens vetskap och vilja. Dock var konungen knappast återkommen, innan Svedberg uppvaktade honom med lofprisande bref samt bad om adelskap för sina söner och mågar, hvilket dock vägrades; men för öfrigt visade konungen honom personligen rätt mycken välvilja, och mot hösten 1717 höll Svedberg i Lund en predikan, hvari han med ifver utfor mot »undersåtarnes slöseri, öfverflöd och olydnad samt mot deras oförstånd att ej betänka hvilken nådig furste de hade», hvilket passade illa tillsammans med hvad Svedberg några år förut yttrat såsom oppositionsman. Om han sålunda icke stod särdeles högt som politisk personlighet, förtjenar han dock så mycket mera loford för sin verksamhet både såsom en kyrkans styresman såsom prest och såsom författare till ganska många värdefulla arbeten. Han afled den 26 Juli 1735, nära 83 år gammal.

Erik Benzelius, Spegels företrädare i erkebiskopsdömet, var född i skattegården Bentseby inom Luleå socken af Vesterbotten den 7 December 1632. Hans far, nämndemannen Henrik Jakobsson, var ej i tillfälle att låta gifva sonen någon lärd uppfostran, men en faderns bror, som genom döden förlorat sina egna barn, upptog brorsonen och lät honom studera i Upsala, der Erik Henriksson efter sin födelseort Bentseby antog namnet *Benzelius*, som sedermera blef ganska frejdadt inom svenska kyrkan. Sedan Magnus Gabriel De la Gardie 1660 antagit honom till lärare för sina söner, fick han med Gustaf Adolf De la Gardie 1663 företaga en utländsk resa, hvarunder flera tyska, fransyska, engelska och holländska lärosäten besöktes, och vid hemkomsten 1665 blef Erik Benzelius utnämnd till professor i historien samt följande året till teologie professor i Upsala. I Januari 1687 blef han biskop i Strengnäs samt tillika antagen till kronprinsens lärare i teologi och kyrkohistoria, med anledning hvaraf han författade en »Handbok i kyrkohistorien» på latin, hvilken sedermera erhöll flera upplagor. För öfrigt deltog han i de arbeten, som under Carl XI:s regering förehades till kyrkolagens, handbokens och psalmbokens förbättrande, blef erkebiskop i September 1700 samt hade inseendet vid utgifningen af den bibel (Carl XII:s), som utkom 1703. Han afled i Upsala den 17 Februari 1709, och en minnesvård öfver honom uppsattes i domkyrkan. Han iar gift två gånger samt hade med sin första hustru 3 döttrar och 10 söner, af hvilka tre efter hvarandra blefvo Sveriges erkebiskopar och fyra, som icke tillhörde det andeliga ståndet, adlades med namnet *Benzelstjerna*. Erik Benzelius skildras såsom en gudfruktig, välmenande man, med stor lärdom, men har likväl erhållit sin största berömmelse genom sina söner.

Johan Gezelius, son af biskopen i Åbo med samma namn, hvilken, likasom Benzelius, var son af en nämndeman och tog sitt namn från födelseorten — Gezala by i Vestmanland — gjorde sig berömd genom flera utgifna arbeten samt afled 1690. Sonen, Johan Gezelius den yngre, var född i Dorpat den 6 September 1647, studerade i Upsala, Riga, Åbo och åter i Upsala, fick 1671 företaga en resa till Tyskland, England och Frankrike, hvarunder han uppsökte och tog undervisning af de mest ansedda orientalister och bibeltolkare, för att kunna biträda fadern i det af honom begynta stora bibelverket, för hvilket ändamål han kort efter sin hemkomst 1675 blef extra ordinarie teologie professor i Åbo. Sedermera i September 1684 blef han superintendent i Narva och i Februari 1690 sin faders efterträdare såsom biskop i Åbo. Han var, likasom fadern, en ganska nitisk biskop, tillhöll presterne i sitt vidlyftiga stift att vinnlägga sig om ökade kunskaper samt förmanade dem att i predikningarna undvika skrufvade meningar, långa förnuftsslut och saftlöst ordprål, utan i stället lära sig att tala till känslan och hjertat. Inom församlingarna sökte han upprätthålla ordning och skick samt förskaffade dem en ny finsk psalmbok, utarbetad efter den svenska af 1695. Vid ryssarnes infall i Finland 1713 nödgades han öfvergifva sitt stift och flydde till Stockholm, der han vistades till dess han köpte Vigbyholms egendom i Roslagen, der hans dagar slutades den 10 April 1718. Under 1713 års riksdag tillhörde han oppositionen inom presteståndet, men kastade sedan icke om, såsom Svedberg, och man trodde sig häri se anledningen, hvarför han, oaktadt sina stora förtjenster och oaktadt han erhöll röster till flera lediga stift, alltid blef förbigången. Sin ledighet använde han i stället till arbete på bibelverket, hvaraf två delar, innefattande nya testamentet, utkommo 1711 och 1713, men gamla testamentet ej förr än under åren 1724—1728. Hans barn adlades 1719, och sonsonen antog namnet *Olivecreutz*.

Borgerskapet, handeln och näringarna.

Städernas *borgerskap*, som under Carl XI:s regering i allmänhet, om ock långsamt, gått framåt och tilltagit i antal så väl som i välmåga, gick under Carl XII:s åter betydligt tillbaka, i följd af dels det långvariga kriget, som hämmade rörelsen och medförde en alltmera tryckande beskattning, dels ock det tvång, som hvilade öfver alla näringar och som under Carl XII:s regering ytterligare ökades.

Huru oerhördt skattebördan växte under de sista åren af Carl XII:s regering, kan slutas deraf att

Stockholms	krigsgärd,	som	1714	utgjorde	36,135	d. s.,	uppgick	1718	till	130,000,
Göteborgs	»	»	»	»	8,059	»	»	»	»	56,000,
Gefle	»	»	»	»	2,400	»	»	»	»	9,600,
Malmö	»	»	»	»	2,008	»	»	»	»	9,000,
Upsala	»	»	»	»	1,205	»	»	»	»	5,000,
Christianstads	»	»	»	»	1,200	»	»	»	»	6,000.

Denna så betydligt förhöjda krigsgärd fick dock till en del erläggas i nödmynt, hvarigenom den kändes mindre betungande, men var i alla fall tung nog. Ännu mer tryckande voro dock inqvarteringarna, de tvungna körslorna för härens behof, tvångslånen samt i synnerhet det ökade båtsmanshållet och knekteutskrifningen, hvilken slutligen drefs ända derhän, att borgarena sjelfva måste blifva båtsmän eller knektar. Så utskrefvos till båtsmän i Laholm 22 borgare, i Hernösand och Vexiö hvardera 20, i Södertelje 17, o. s. v. I Eskilstuna blefvo 13 tagne till gardister, i Linde 9. Följden blef ock, att borgarenas antal i de flesta städer aftog högst betydligt, så att under åren 1700—1718 detta antal minskades i Nora från 270 till 47, i Hernösand från 200 till 48, i Landskrona från 200 till 50, i Köping från 200 till 80, i Halmstad från 176 till 30, o. s. v. Några städer, såsom Alingsås, Arboga, Grenna, Luleå, Södertelje, Venersborg, Ystad och Öregrund, stodo till en tredjedel öde.

Handeln led stort afbräck genom kriget och kaperierna så väl som genom det inre handelstvånget, de många införselförbuden och de ofta förändrade tullsatserna. Stockholms köpmän, understödde af rådet, begärde 1708, att införseltullarne måtte nedsättas och flera förbud afskaffas, äfvensom rådet ville upphäfva alla monopolier. Om dessa talades mycket vid riksmötet 1710, och Tessin anmärkte, att, »när folket icke får fritt handla och röra sig, kan det ingenting hvarken förtjena eller skatta». Både rådet, kammar- och kommerse-kollegierna samt borgerskapet förenade sig 1712 att begära handelns frigifvande från de höga skyddstullarna samt från flera förbud och inskränkningar; men konungen, som befarade, att statsinkomsterna härigenom skulle lida alltför stark minskning, ansåg bäst att åtminstone tills vidare bibehålla de gamla författningarna. Intressenterne i tjärukompaniet hade 1697 uppsagt sitt kontrakt, men fingo dock sedermera mot för dem förmånligare vilkor bibehålla sitt monopolium ända till 1712, då det upphörde och tjäruhandeln blef frigifven.

Carl XI hade förbjudit utländska handelsombud att stanna i Sverige utöfver några få månader, så vida de icke ville blifva svenska borgare och underkasta sig dessas skyldigheter; men Carl XII återgaf åt engelska och holländska köpmän rättigheten att hålla ombud i Sverige, hvilken rättighet desse slutligen drefvo ända derhän, att de i hvarje svensk stad af någon betydenhet hade utliggare, hvilka, då de rörde sig med större kapital och ej voro underkastade den dryga beskattning som de svenske köpmännen, snart nog samlade förmögenhet och slogo under sig den mera betydande handeln, medan den ene efter den andre af de svenska köpmännen måste nedlägga sin rörelse.

Mot slutet af Carl XII:s regering tillkommo flera tvångs-åtgärder, som ytterligare nedsatte svenska handeln. I följd af landtbrukets förfall genom tryckande skatter och stränga utskrifningar samt den vanliga spanmålshandelns aftagande genom penningebrist och kaperier hade mot hösten 1717 en svår spanmålsbrist uppstått, och utsigterna för det

kommande året voro ganska mörka. Då befalte konungen, att hvar och en af rikets stapelstäder skulle till den 1 Maj 1718, hvilken termin dock sedermera förlängdes till den 1 September, från utlandet införskrifva en viss myckenhet salt och säd, m. m. Så ålades Stockholm anskaffa 100,000 tunnor spanmål, Göteborg 50,000, Malmö 9,000, Norrköping 1,000 o. s. v. Under sommaren 1718 anskaffade ock hufvudstadens köpmän en betydlig del af det fordrade beloppet och Göteborgs detta i dess helhet; men Stockholms köpmän klagade, att, sedan spanmålen blifvit införskrifven, hade Görtz godtyckligt bestämt det pris, hvartill den skulle försäljas, och satt detta pris så lågt, att de förlorade 6 till 8 daler kopparmynt på hvarje tunna. Äfven Göteborgs handlande klagade, att de af Görtz blifvit bedragne; men Görtz påstod hos konungen, att endast egennytta föranledde dessa klagomål, och beklagade sig öfver köpmännens obenägenhet att vilja offra något för det allmänna-bästa.

År 1718 påbjöd konungen, att hvarje år i September skulle bestämmas en till September följande året gällande taxa, enligt hvilken inqvarteradt krigsfolk skulle betala sina värdar. Landshöfdinge-embetet i Vesterås anmälde ock, att priset blifvit nedsatt med en tredjedel under det gällande, »på det krigsfolket icke skulle för mycket lida». Den förlust, som träffade husvärdarne och säljarne, aktades föga.

I Augusti samma år utfärdade konungen en ny förordning om ett oföränderligt pris på all slags spanmål, så i god som ond tid, och att i goda år skulle landtmannen få mot riklig betalning aflemna sin säd i kronans förrådshus, för att derifrån kunna i svåra år bekomma understöd. Den, som sålde sin säd till annat pris än det faststälda, skulle böta 50 d. s. för hvarje tunna. »Åtgärden», hette det i kungörelsen, »vidtogs för att hindra de stundom uppkommande låga sädesprisen, genom hvilka landtmannen icke erhöll skälig betalning för sitt i svett och blod nedlagda arbete, utan måste förlora lust och mod att bruka jorden, som sig bör.» Landtmännen ville dock ej erkänna välmeningen häri, helst deras säd betalades med mynttecken, och då spanmålshandeln, med en gång för alla bestämda pris, ej gaf någon vinst, aftog den efter hand alltmera.

Konungen förnyade emellertid mot hösten 1718 påbudet om städernas tvungna sädeshandel. Hvarje stad i hela riket befaltes att till den 1 Juni 1719 hafva upprättat förråd af säd och salt, tillräckligt stora för den kringliggande ortens årsbehof. Såsom bidrag till kostnadernas bestridande påbjöds den förut omnämnda magasinshjelpen eller sjettepenningsafgiften och såsom belöning lofvades frihet från stora gärden och all den vinst den anbefalda sädeshandeln kunde gifva, men såsom straff för uraktlåtenhet i befallningens fullgörande voro dryga böter utsatta. Myckenheten af de varor, som skulle anskaffas, var också ökad, så att t. ex. Göteborg denna gång ålades anskaffa 100,000 tunnor säd och 50,000 tunnor salt. Stockholms borgare förklarade sig ur stånd att anskaffa hvad dem blifvit ålagdt; men Görtz sökte visa

möjligheten deraf samt befalte kommerskollegium och magistraten att mellan köpmännen fördela summan af de varor, som skulle anskaffas, så att man genast kunde se, hvilken den försumlige var och pliktfälla honom. Innan den anbefalda åtgärden kom till verkställighet, var dock konungen död och derefter hade Görtz inga befallningar att utdela.

Till svenska *sjöfartens* skyddande utrustades 1701 flera kryssare, som tillika skulle hindra tillförseln till fiendtliga hamnar. Med England uppstodo 1704 åtskilliga stridigheter i anledning deraf att alla till Englands fiender, Frankrike och Spanien, bestämda svenska handelsfartyg blefvo af engelska krigsfartyg uppbringade; men när de svenska hamnarne vid Finska viken föllo i ryssarnes händer, lät Carl XII sina kryssare uppbringa de neutrala makters fartyg, som seglade till dessa orter, samt lät sedermera utfärda kaparebref, för att söka tillintetgöra handeln i denna del af Östersjön och dymedelst göra sjömakterna mera benägna att förhjelpa Sverige till dessa hamnars återvinnande, då handeln åter blefve fri. Kaperierna verkade emellertid ingenting annat, än att sjömakterna blefvo alltmera förbittrade och sinnesstämningen både inom England och Holland alltmera fiendtlig mot Sverige, samt att Sveriges egen handel blef tillintetgjord. Emellertid utfärdades den 19 Februari 1715 ett kapare-reglemente, som förklarade fartyg, hvilka under skydd af ett kungligt kapare-bref idkade detta yrke, berättigade att taga alla fartyg och varor, tillhörande mot Sverige fiendtliga makters undersåtar; alla neutrala fartyg bestämda till orter, dem ryssarne intagit; alla på en fiendtlig ort byggda och af fienden köpta fartyg; alla, som hade dubbla papper eller icke voro försedda med fullgoda certifikat; alla, som gingo med laddning från en fiendtlig hamn eller till en sådan; alla, hvilkas besättning till en fjerdedel utgjordes af mot Sverige fiendtliga makters undersåtar eller som ej hade någon skeppsrulla, samt alla varor, som tillhörde en fiendtlig makts undersåtar, äfven om de fördes å neutral makts fartyg, likasom ock varor, tillhöriga neutral makts undersåtar, om de fördes å fiendtlig makts fartyg.

Också blefvo kaparne för hvarje år allt flera och äfven allt djerfvare och mera oförsynta. Särskildt gjorde sig *Lars Gathenhielm* känd såsom en af sin tid oförvägnaste kapare. Han var son af en skeppare från byn Gatan i Odensala socken och hade blifvit adlad 1715, för det han med hvarjehanda förråd ämnade undsätta det belägrade Stralsund, men upphans af danskarne samt brände då både skepp och last, på det ingendera skulle falla i fiendernas händer. Han skall ock på sina kaperier samlat stora rikedomar och vid flera tillfällen lemnat Carl XII betydliga förskott. Äfven en såsom sjöröfvare förut illa beryktad irländare *John Norcross* erhöll skyddsbref såsom svensk kapare och fortsatte i denna egenskap med ökad djerfhet sitt förra yrke.

Emellertid led äfven svenska handeln och sjöfarten så mycket af dessa kaperier, att deröfver hördes en allmän klagan, och flera embetsmyndigheter, bland andra upphandlings-deputationen, gjorde framställningar om deras förbjudande; men förgäfves. Dock lyckades Görtz

slutligen utverka en lindring i sjelfva reglementets stadganden, ehuru den blef af föga gagn.

Genom kriget, kaperierna, handels- och näringstvånget samt de tryckande skatterna kom det slutligen derhän, att då 1697 ensamt i Stockholm funnos 229 fartyg, som seglade på utrikes orter, funnos 1718 i hela Sverige endast 200 sådana, bland hvilka blott 19 uppgingo till 100 lästers drägt. Gefle hade qvar blott ett enda mindre fartyg och del i ett annat. Till Malmö hade på trenne år ingen seglare anländt!

Näringarna ledo icke mindre, hufvudsakligen af samma orsaker. Det stränga och småaktiga förmynderskap, kronan öfver dem utöfvade under Carl XI:s regering, fortsattes under Carl XII:s. Tegelslagare, kalkbrännare, repslagare m. fl. blefvo ej sällan förbjudna att åt annan köpare sälja sina tillverkningar, innan kronan först fått sitt behof fyldt. Sågverk fingo ej anläggas, om skogstillgången derigenom led för mycken minskning för bruksegarne. Desse åter fingo ej sälja sitt jern till utlandet, innan de först erbjudit det åt stapelstadsborgarne, o. s. v.

Bergverken gåfvo under största delen af Carl XII:s regering god afkastning, och Polhems mekaniska snille uppfann flera förbättringar i deras drifvande. Sala grufva gaf årligen omkring 3,000 marker silfver. Falu omkring 8,000 skeppund koppar och, enligt Tessins uppgift till rådsprotokollet den 3 April 1714, uppgick årliga jerntillverkningen då till 600,000 skeppund. Så länge Piper hade ledningen af inrikes ärendena, utkommo ock flera ändamålsenliga författningar i afseende å bruksrörelsen.

Äfven öfver denna rörelse hvilade dock samma tvång, som tryckte de öfriga näringarna, och detta tvång blef mot slutet af Carl XII:s regering lika qväfvande för denna industri som för all annan. Redan 1699 blefvo de bruksegare, som icke tillika voro borgare, förbjudne att sjelfve utföra sitt jern eller sälja det åt utländingar. År 1703 utfärdades en ny taxa, hvari smedernes och arbetarnes vid koppar- och jernverken aflöning noga bestämdes. År 1708 förklarades all myrmalm för kronans tillhörighet. År 1715 blef utförseltullen å brukens tillverkningar nära tredubblad, men följande året medgafs tullfri utförsel af koppar, messing och jern, dock under vilkor att klingande mynt eller nödvändighetsvaror till motsvarande värde infördes. När under hösten 1716 öfverenskommelse ingicks om det här ofvan omtalta statslånet från Holland, tillerkändes de holländske långifvarne rättighet att upphandla Sveriges jern, koppar, tjära, alun, vitriol, svafvel, zink, messing m. m., hvilka varor, enligt en af konungen den 25 Februari 1717 utfärdad förordning, skulle aflemnas till kronans förrådshus i sjöstäderna, mot pris, bestämda af konungen. Vågmästaren och någon magistratsperson skulle mottaga varan, uträkna dess värde enligt den af konungen faststälda taxan och derpå till aflemnaren utfärda en s. k. »vågsedel», angifvande varans myckenhet och värde, hvilken sedel derefter skulle gälla som reda penningar undersåtarne emellan samt i flera

kronans uppbörder. Den fördel skulle härigenom beredas tillverkarne, att, derest de ej så hastigt eller fördelaktigt, som de önskade, finge åt utlandet sälja sina varor, kunna genast mot vågsedlar, gångbara såsom mynt, insätta dem i kronans förrådshus, tills de hunne borttingas mot högre pris, då de mot vågsedelns inlemnande finge åter uttagas. Åtgärden var sålunda i sig sjelf onekligen nyttig, om blott kronan lemnat handeln med dessa varor full frihet; men redan dagen efter nyssnämnda förordnings utfärdande fick upphandlings-deputationen rättighet att, efter eget godtfinnande, tillåta eller förbjuda dessa varors utskeppning, och det berodde således på denna deputation eller i sjelfva verket på Görtz, huruvida varans egare kunde få utbyta kronans vågsedel mot utländningens klingande mynt.

Von der Nath och upphandlings-deputationen ansågo den anbefalda åtgärden skadlig. De befarade, att vågsedlarne aldrig skulle blifva gångbara, men att de och de bestämda prisen skulle tillintetgöra bergshandteringen. Härom gjorde von der Nath flera föreställningar hos konungen och fick äfven löfte om någon eftergift; men kort derefter återupptog konungen det förra beslutet och befalte dess verkställande. Få bruksegare eller bergsmän ville emellertid åtlyda uppmaningen att mot vågsedlar insätta sina varor, och efter Görtz' återkomst från Holland togs derföre ett nytt steg för att åtkomma deras tillverkningar. Den 30 December 1717 utfärdade konungen till upphandlings-deputationen en skrifvelse om räntefria låns meddelande åt bruksegare, såsom förlag för deras bruks drifvande, och samma dag fick bergskollegium befallning att uträkna huru mycket hvarje bruk tillverkade, på det man kunde se huru stort förskott borde detsamma gifvas. Afsigten var att lemna dessa förlagslån i mynttecken, mot betalning i brukens tillverkningar, hvilka derefter kunde säljas till utlandet för klingande mynt. Bruksegarne läto dock ej locka sig att begära dylika lån, men voro i så mycket större oro att få dem sig påtvingade.

Så följde från kronans sida en ny våldsam åtgärd. I Februari 1718 befalte konungen, att af det mot vågsedlar eller annorlunda vågförda jernet skulle i Stockholm 100,000 och i Göteborg 50,000 skeppund tagas för kronans räkning och betalas af upphandlings-deputationen, hvilket skedde med mynttecken. Jernet skulle användas till gäldande af kronans införskrifna spanmål och krigsförnödenheter. Detta tilltag väckte naturligtvis stort missnöje och föranledde högljudda klagomål. Några eftergifter blefvo ock beviljade, men ringa i förhållande till hvad kronan tillskansat sig.

För att undandraga sig dylika tilltag företogo sig bruksidkare och de, som drefvo handel med brukens tillverkningar, att, medelst verkliga eller låtsade köp, öfverlåta dessa åt engelsmän och holländare, hvilka såsom utländingar icke borde vara förpligtade att åtlyda de stränga påbuden. Görtz rådde då konungen att sjelf öfvertaga hela jernhandeln, »emedan han måtte vara lika så nära som utländingen i fråga om att köpa sitt eget lands alster». Konungen följde rådet och ålade

fram på sommaren 1718 bruksegarne att, mot betalning efter taxa, insätta för upphandlings-deputationens räkning två tredjedelar af deras tillverkningar. Endast öfver den återstående tredjedelen fingo de fritt förfoga. Kronan skulle således köpa dessa tillverkningar för nödmynt och sedermera till utlandet sälja dem för silfver! Också klagade bruksegare och bergsmän öfverljudt. För det nödmynt, hvarmed kronan betalte deras varor, kunde hvarken dagsverkare, körare eller spanmål erhållas till fortsättande af deras näring. Följden af dessa klagomål blef nya tvångsåtgärder, hvilkas beskaffenhet kan bedömas af den kungörelse, som den 3 November 1718 utfärdades af »ordningsmannen» inom Vestmanlands län, lagmannen Olof Gyllenborg.

Under åberopande af kongl. maj:ts och upphandlings-deputationens befallning af den 8 Oktober, att noga borde tillses, det ingen på landet må samla större förråd af spanmål, än hvad som för dess husbehof och utsäde kan vara nödigt till nästkommande skördetid, utan vara beredd att all öfrig spanmål, efter faststäld taxa, till bergsbrukens, städernas och de nödstäldes nödtorftiga understöd ovägerligen försälja, anbefaltes nu all i länet varande adel, presterskap, ståndspersoner och menige allmoge att, »hvar för sig, noga tillse, först hvad hvart och ett hushåll oundgängligen till nästkommande skördetid kan betarfva och behöfva; sedan det förråd, som öfrigt kan vara, i det nogaste uppgifva, hvarunder all afrads- och lönings-spanmål äfven blifver begripen, och det i hvar socken hos hvar kyrkoherde och socknemännerne låta examinera och förteckna». Dessa förteckningar, underskrifna af kyrkoherdarne, skulle derefter lemnas till kronobetjeningen för att insändas till Gyllenborg i Vesterås. Redan ingångna kontrakt fingo ej gälla såsom ursäkt för någon att undandraga sin spanmål från den repartition, som borde afses till bergslagernas underhåll, hvarföre ock från dessa borde angifvas huru mycket folk dem skäligen kan bestås, då deras tillverkningar skulle jemföras mot viktualie-persedlarne.

De, som anmälte spanmål till salu, fingo halfva summan i invisningar på jern, hvilket de efter behag kunde sälja hemma eller utskeppa, och andra hälften i mynttecken. För den spanmål, som betaltes med invisningar å jern, var priset bestämdt till 22 daler koppar-mynt (7 $^1/_3$ daler silfvermynt) och för den, som betaltes med mynttecken, till 28 d. k. (9 $^1/_3$ d. s.) tunnan. För en tunna säd erhöll säljaren sålunda, i sistnämnda fall, 9 kopparmynt, hvardera värdt ett runstycke, men med åsatt värde af en daler, samt några koppar-ören!

Genom befallningen att en del af den spanmål, som jordbrukaren ej behöfde till eget behof eller till utsäde, skulle afses för bergslagerna, ansåg sig konungen emellertid hafva afhulpit denna del af deras klagomål, och för öfrigt utsattes stränga straff för de arbetare eller forbönder, som ej ville mottaga mynttecken i betalning. Det visade sig likväl snart nog, att sådana tvångsåtgärder båtade föga. Bruksrörelsen aftog i sådan grad, att spik och hästskor måste införskrifvas från utlandet, och det tycktes som om hela bergshandteringen skulle komma att af-

stanna. Icke desto mindre fortsatte konungen och hans rådgifvare Görtz samma tvångssystem som förut. Den 3 September 1718 afläts till bergskollegium en kunglig skrifvelse, med befallning att efterse högsta beloppet af den malm, som under förra åren blifvit i hvarje grufva bruten, samt af det tackjern och stångjern som vid hvarje bruk blifvit tillverkadt. Två tredjedelar af detta belopp skulle ovilkorligen inom året 1719 af hvarje bergsman eller bruksidkare brytas, blåsas eller smidas, och för hvarje bristande skeppund dess värde bötas till kronan. Tillika och i sammanhang med detta kungliga bref befalte Görtz, att allt för året 1718 återstående jern skulle, så fort som möjligt, skickas till sjöstäderna. Bergskollegium svarade att bönderne voro så upptagne af kronoskjuts, att de hvarken kunde kola eller köra jern, äfven om de fingo dubbel forlön. Sjöledes kunde jernet ej heller fortskaffas, emedan kronan till sina frakter tagit alla farkoster, och arbetare funnes icke, emedan de blifvit utskrifna till kriget. Innan detta svar kom Görtz tillhanda, var konungen skjuten och Görtz' välde slut.

Fabriker och handtverk erhöllo, likasom bergshandteringen, i början af Carl XII:s regering en viss uppmuntran. Till slottets byggande och förskönande inkallades en mängd franska arbetare. Juftgarfvarne erhöllo 1698 understöd af kronan för att mera i stort kunna drifva sitt yrke. Samma år inrättades i Stockholm ett rasphus för färgträds raspande samt ett spinnhus för lösdrifverskor. Polhem erhöll 1700 rättighet att anlägga en fabrik för tillverkning af skrufvar samt allehanda handtverks- och jordbruksredskap. Professor von Döbeln i Lund anlade 1703 en klädesfabrik, som skulle tillverka åtminstone det för skånska regementena erforderliga kläde. Magnus Stenbock anlade på sitt gods Wapnö i Halland ett tapettryckeri, som lemnade goda arbeten, men i brist på afsättning och understöd ej länge bibehöll sig. I Malmö inrättades 1715 en yllefabrik med färgeri. Den tulltaxa, som detta år utfärdades, afsåg äfven att bereda de inhemska fabrikerna ökad afsättning och befordra deras tillväxt, hvarföre hög utförseltull var lagd på flera råämnen, så att de skulle erhållas till lägre pris, att förädlas af inhemska fabrikanter.

Mot slutet af Carl XII:s regering blefvo likväl handtverk och fabriker utsatta för samma tryckande tvångsåtgärder som öfriga näringar. I följd af pesten och de allt strängare utskrifningarna, som borttagit arbetarne, de tryckande skatterna och svårigheten att, i anseende till kaperierna och handelstvånget, erhålla råämnen, hade priset på alla tillverkningar betydligt stigit, hvaröfver allmän klagan hördes från dem, som behöfde köpa dem. Då utfärdade konungen en förordning, som bestämde de pris, till hvilka slagtare, bagare, skräddare, skomakare m. fl. skulle afyttra sina varor och tillverkningar, vid äfventyr af privilegiernas förlust. För att tvinga arbetarne till flitigare arbete förbjödos de fria måndagarne och förordnades, att hvarje gesäll, som en måndag fans på någon krog eller källare, skulle genast utskrifvas till soldat. För att minska bristen å arbetare, befalte konungen, att alla arbets-

föra tiggare skulle fasttagas och sändas till fabrikerna eller skråmästarne. Dessutom inlockades flere handtverkare från Tyskland, Frankrike och England, hvilka lofvades betydliga fördelar framför de inhemske — frihet från värfning och från alla skatter; 30 till 40 d. s. i respenningar; 30 d. s. vid ankomsten, och sedermera 1 rdr, dock i mynttecken, till dagspenning, samt tillika fri bostad, eldning, ljus och handtverksredskap. Deras tillverkningar skulle lemnas åt kommersekollegium att till faststälda pris för statens räkning försäljas. Flere arbetare inkommo ock, men vid konungens död afstannade hela företaget.

Redan 1698 hade bränvinsbränningen blifvit förenad med bryggerihandteringen, så att endast bryggare berättigades att tillverka bränvin. I början af året 1718 förordnades, att blott ett visst af regeringen bestämdt antal brännerier skulle få finnas: i Stockholm och Göteborg fyra, i andra större städer två, i de smärre samt här och der i landsorten ett. I Juli 1718 utfärdades en förordning, hvilken för bryggerier och brännerier bestämde det mått af malt, humle, säd m. m. som skulle användas, samt det pris, hvartill varan skulle säljas. Hvarje bryggeri eller bränneri skulle hafva sin vissa försäljningskrets och inom denna ett visst antal krogar få finnas, hvilka voro pligtiga att från kretsens bryggeri och bränneri taga sina varor, och hos hvilka kretsens öfrige invånare skulle hemta sina behof. Såsom anledning till denna förordning anfördes, att »konungen under resor genom landet esomoftast erfarit, huru folket vid sina egna brygg- och brännerier sölade bort både tiden, säden och sig sjelfva, hvadan uppstodo, å ena sidan, svalg och dryckenskap, å den andra dyr tid och brist på lifsmedel». Här framträder åter en framtidstanke, som först i nyaste tiden kommit till verkställighet, att genom husbehofsbränningens afskaffande och öfvergång till fabriksbränning i större skala, med betydande inskränkning af bränneriernas antal, minska dryckenskapen och sädesåtgången för bränvinstillverkningen samt ställa denna under noggrannare kontroll. I sig sjelf var onekligen denna författning en af de nyttigaste, som under Carl XII:s regering utkommit, och hade densamma, i hvad den angick bränvinsbränningen, blifvit allt framgent noggrant iakttagen, så hade den sannolikt, så i sedligt som ekonomiskt hänseende, verkat mera godt, än alla Carl XII:s krig gjort landet skada. Ingen af hans åtgärder väckte dock ett allmännare missnöje än hans bränvinslagstiftning, och då den efter hans död upphäfdes genom kungliga brefvet den 8 Januari 1719, blef denna den nya styrelsens åtgärd en af dess mest omtyckta. Så litet kan man af åtgärders popularitet bedöma deras verkliga värde.

I allmänhet var Carl XII långt ifrån att sakna sinne för handelns och näringarnas vigt eller intresse för deras förkofran. Han skilde kommersekollegium från kammarkollegium och gjorde det åter till ett särskildt embetsverk, emedan han fann dess verkningskrets tillräckligt vigtig och omfattande. Han lät företaga undersökningar för att, genom en kanal vid Trollhättan, göra Göta elf segelbar från Göteborg

till Venern och sedermera skulle en kanal förena Venern och Vettern med Östersjön — åter en framtidstanke, som först i vår tid genom Göta kanals anläggning gått i fullbordan. Göteborg skulle, enligt konungens plan, blifva hufvudorten för Sveriges utrikes handel och erhöll derföre 1716 flere särskilda friheter för att uppmuntra utländingar att der bosätta sig. Postväsendet undergick flera väsentliga förbättringar, då 1717 farande poster inrättades till alla orter af någon betydenhet. Redan året förut hade en holländsk köpman förbundit sig att hvar fjortonde dag afsända ett fartyg från Holland till Göteborg eller annan svensk hamn samt utan betalning befordra resande och bref i svenska kronans ärenden, emot rättighet för honom att uteslutande införa tobak af alla slag till de mellan Strömstad och Malmö liggande hamnar. I tullförfattningarna, som visserligen voro underkastade alltför många förändringar och rubbningar, infördes dock den förenkling, att i 1718 års tulltaxa alla afgifter voro bestämda efter de särskilda varornas värde, hvilket tillika angafs och faställdes.

Under de sista åren af Carl XII:s regering åter vidtogos, såsom här ofvan är visadt, flera tvångsåtgärder, som vittna hvarken om nit för handelns och näringarnas förkofran eller om insigt i sättet att bereda den. Åtskilliga af dessa åtgärder voro ock så beskaffade, att de ur ingen synpunkt kunna försvaras. En förklaring för desamma, så väl som för de svåra utpressningarna i allmänhet, finner man dock i hvad Görtz ofta yttrade till försvar för sina i den enskilda eganderätten så djupt ingripande förslag, att »Sverige, på alla sidor omgifvet af fiender, måste betraktas och behandlas såsom en belägrad stad, inom hvilken den enskilda eganderätten måste uppoffras för det helas räddning». Utan tvifvel såg, såsom vi förut anmärkt, Carl XII saken ur samma synpunkt. De oerhörda uppoffringar, han ålade sina undersåtar, voro i hans ögon ett öfvergående ondt, nödvändigt för uppsättande af en stark krigsmakt, som under hans ledning skulle bereda riket en ärofull fred, hvarefter allt skulle blifva godt igen, alla näringar å nyo uppblomstra, nödmyntet inlösas till åsatt värde och konungen kunna odeladt egna sina omsorger åt rikets inre förkofran. För tillfället måste likväl allt annat vika för hvad i hans tanke var det vigtigaste af allt — att kunna tvinga rikets många fiender till fred, och då han, till Sveriges olycka, fick en rådgifvare sådan som Görtz, hvilken icke skydde några medel att sätta konungen i tillfälle att vinna sina syften, föranleddes häraf dessa tvångs- och våldsåtgärder, hvilka, afsedda att bevara rikets område oförminskadt, skulle, om de fått ytterligare fortgå, slutligen bragt hela riket till undergång.

Allmogen.

Flera Carl XII:s bref och författningar vittna, att han ömmade för allmogen, hvilken han ofta ålade sina embetsmän att skona så

mycket som möjligt och hvilken han genom ganska allvarsamma föreskrifter sökte skydda mot embetsmännens förtryck och prejerier, likasom han äfven afsåg dess bästa genom att 1703 tillerkänna åbon företrädesrätt till skatteköp af kronohemman. Likväl har knappast någon tid varit för svenska allmogen olyckligare än de sista åren af Carl XII:s regering. Utskrifningarna blefvo för hvarje år allt strängare och borttogo allt flera af böndernes arbetare, slutligen äfven af bönderne sjelfva, skatterna blefvo allt mera tryckande och under sådana förhållanden gick jordbruket oupphörligt utföre. I Skaraborgs län funnos 1718 icke mindre än 114 ödeshemman, uppkomna efter året 1700; redan 1708 var en stor del af Åbo län öde, och i Skåne låg 1712 hvart sjunde hemman i ödesmål.

Under de sista åren af Carl XII:s regering träffades allmogen af flera bland de ofvannämnda tvångsåtgärderna och af åtskilliga andra dessutom. Vid återtåget från Norge 1716 kom till konungen underrättelse om en tillämnad dansk landstigning i Skåne. Trupper måste derföre samlas till landskapets försvar, men de dertill erforderliga förråd hade åtgått för norska fälttåget. Då utfärdade konungen den 6 Maj 1716 till guvernören i Skåne Jakob Burensköld befallning att från närbelägna orter genast låta indrifva hvad besättningarna i Malmö, Landskrona och Christianstad för ett halft års tid behöfde af råg, mjöl, gryn, ärter m. m., utan åtskilnad af hvilken dessa varor egdes. Betalningen efter skäligt pris skulle framdeles blifva från upphandlingsdeputationen skickad. Landshöfdingarne i de närmaste länen ålades att, hvar inom sitt län, låta uppteckna hvad invånarne hade af nämnda lifsmedel till öfverlopps, sedan man åt hvarje hushåll lemnat så mycket det till nästa skörd oundgängligen behöfde. Med ledning af dessa uppgifter skulle landshöfdingen sedermera bestämma huru mycket hvarje socken borde aflåta, till hvilken fästning, på hvilken dag och till hvilket pris. Åtgärden väckte öfver allt stort missnöje. I Halland undangömde folket sin säd i skogarne, och skånska allmogen blef öfver den behandling, man sålunda underkastade densamma, så uppretad, att man befarade, det man icke kunde lita på dess trohet, i händelse af ett danskt infall.

I Augusti samma år befalte konungen upprättande af förrådshus, dit hvarje hemman skulle lemna 3 tunnor råg, 1½ tunna hafre och 40 pund hö, utom vanlig kronotionde, hvilka varor skulle af städernas magistrater mottagas och vårdas samt följande året af upphandlingsdeputationen betalas enligt markegång. Häremot anmärkte upphandlingsdeputationen, att mången landtman icke kunde aflåta så mycken säd, som nu fordrades; att bönderne icke kunde till följande året vänta med betalningen, emedan de måste hafva medel att betala sina skatter för året, samt att, när betalningen skulle utfalla, det möjligen blefve för deputationen ogörligt att verkställa den. Åtgärden synes ock sedermera blifvit instäld, men förfarandet att tvinga rikets befolkning till af-

stående från de lifsmedel, de ej för egen räkning oundgängligen behöfde, fortsattes.

Efter Görtz' återkomst från Holland under hösten 1717 fingo i November detta år flere landshöfdingar befallning att inom tre veckor genom s. k. »ransakningsmän» anskaffa och till konungen insända fullständiga förteckningar på den spanmål och det salt, som utöfver behofvet till nästa skörd eller nästa salttillförsel fans hos en hvar af länets inbyggare, utan åtskilnad af stånd och vilkor. Till försvar och handräckning skulle soldater åtfölja ransakningsmännen. I Stockholm tillsattes 18 sådane, hvilka, åtföljde af gardister, skulle undersöka icke blott salubodar och magasin, utan äfven hvarje enskild persons visthus samt uppteckna varornas mängd och huru mycket egaren borde få behålla eller aflåta. I landsorterna vandrade kronobetjeningen, med betäckning af soldater, från gård till gård, upptecknade hvad som fans samt uppbröt de motsträfviges visthus, och man klagade från flera håll, att dervid tillgick såsom i fiendeland. Oviljan blef sådan, att man då icke vågade uttaga de antecknade lifsmedlen; men hösten 1718, när en ofördelaktig skörd hotade med sädesbrist och norska fälttåget fordrade stora förråd, påbjöd konungen, att ingen på landet skulle få uppköpa mer säd, än han till nästa skörd behöfde, och att den, som hade mera, skulle genom landshöfdingarne allvarligen tillhållas att öfverskottet afyttra.

Under loppet af 1718 vidtogos emellertid äfven några åtgärder till jordbrukets upphjelpande. Större hemmansklyfning än förut medgafs, och 50 års skattefrihet beviljades för upptagna åkrar och ängar.

Böndernes klagan öfver den af de stränga utskrifningarne föranledda, mer och mer tilltagande bristen på arbetare, samt dränglönernas betydliga stegring i följd deraf verkade utfärdande af en kunglig förordning 1715, som bestämde hvarje dränglöns belopp samt föreskref, att dräng, som ej toge tjenst, utan satte sig inhyses, skulle såsom lösdrifvare genast skrifvas till knekt eller båtsman; att bonde, som herbergerade en sådan, skulle böta 40 mark; att dräng som begärde, eller bonde, som bjöde högre lön än den stadgade, skulle böta lönens hela belopp, samt att af dessa böter skulle en tredjedel tillfalla angifvaren. Intill 1712 beskattades tjenstehjon ungefär på samma sätt som före 1693; men i Carl XII:s nya krigsgärdsförordning af den 4 Juni 1712 voro äfven tjenstehjon inbegripne, och då 1717 den gamla gärden återtogs samt upphandlingsafgiften tillkom, beräknade man, att drängar och pigor fingo skatta till kronan ungefär halfva lönen.

Lösdrifvare blefvo, så vidt de kunde åtkommas, dels tagna till knektar, dels belagda med en gärd af 6 d. s. hvardera. Arbetsföre tiggare skulle fasttagas och tvingas till arbete.

Om rikets folkmängd har man från slutet af Carl XII:s regering några uppgifter, som dock endast kunna vara ungefärliga, emedan man den tiden saknade alla materialier för en noggrannare folkräkning. Omkring år 1700 antogs hela svenska väldets folkmängd utgöra unge-

får $2^1/_2$ million. Enligt en beräkning af härvarande franske ministern Campredou skulle Sverige sedermera från 1700 till 1717 hafva förlorat 300,000 menniskor genom krig och 800,000 genom pesten. År 1716 beräknades folkmängden inom det egentliga Sverige, således utom Finland, till 535,548 personer, i hvilket antal adel och embetsmän dock ej voro inbegripne, men man känner ej på hvilka grunder denna till siffran så bestämda uppgift stöder sig. Vore den tillförlitlig, skulle befolkningen i hela det nuvarande Sverige vid slutet af Carl XII:s regering endast hafva uppgått till omkring 600,000 personer!

Att vid denna tidpunkt folkmängden i följd af kriget och pesten högst betydligt aftagit, är emellertid otvifvelaktigt, likasom att den då var i en så olycklig belägenhet, att vår historia dertill företer få motstycken; men så mycket mera beundransvärda äro ock den trohet och uthållighet, den kärlek för konung och fosterland, svenska folket då ådagalade. Missnöje saknades visserligen icke och kunde, under sådana förhållanden, icke uteblifva, men det framträdde mera öppet endast när man trodde, att konungen aldrig skulle återkomma. Så snart detta skedde, helsades han med allmänt jubel, och så tryckande hans många tvångs- och vålds-åtgärder sedermera än blefvo för alla, vände sig dock hos det ojemförliga flertalet af svenska folket missnöjet icke mot honom personligen. Man förbannade hans rådgifvare och Görtz framför allt; men Carl XII var för sina många stora egenskaper så aktad och beundrad äfven af det *lidande* folket, att ingen svigtade i sin trohet mot honom.

Seder och lefnadssätt.

I början af Carl XII:s regering fördes, såsom i det föregående är visadt, ett ganska lustigt lif å svenska hofvet, helt olika den stela tarflighet, som der varit rådande på Carl den XI:s tid. Den ena lustbarheten följde på den andra, och maskerader, praktfullt och smakfullt ordnade af Nicodemus Tessin, utgjorde ungdomens förtjusning, väckte uppmärksamhet äfven vid hofvet i Versailles, då det mest lysande bland alla, samt framkallade stränga straffpredikningar från presterskapet.

Dessa glada fester blefvo dock snart afbrutna af kriget, men ända till hertiginnan Hedvig Sofias död 1708 bibehöll dock hofvet en viss glans, och äfven nöjen saknades der icke, om också i mindre skala. Sedermera försvunno de alltmera, först i följd af hofsorgen och derefter för de mer och mer bekymmersamma förhållandena. Hofvet blef härefter ännu mera dystert och glädjelöst än det varit på Carl XI:s tid.

Inom de högre kretsarne och hos alla, som efterapade den der rådande umgängeston, rådde en viss kruserlighet, som från Ludvig XIV:s hof spridt sig till alla öfriga, men tillika prisas svenskarne af härvarande utländningar för sin välvilja och gästfrihet mot dessa. Hvarje hit anländ bildad främling blef öfverallt mottagen som en kär gäst och

bjöds vid den första måltid, han intog i sin värds hus, att tömma en väldig välkomma af den bästa dryck värden hade. Fruntimren berömmas för sin skönhet, sitt behagliga sätt och sitt sediga uppförande. De, som tillhörde de mera bildade sällskapskretsarne, talade franska och tyska. Titeln »fröken» började mer och mer uttränga den förra af »välborna jungfru». Dans öfvades mycket i alla umgängeskretsar, och äfven under kriget anstäldes i vinterqvarteren, dit de högre officerarne kallade sina fruar och döttrar, ofta glada dansnöjen, hvilka konungen icke sällan bevistade såsom åskådare, ehuru han sjelf ej tog del deri. Polska dansar voro mycket brukliga, hvartill de många i svenska hären och äfven i Sverige varande polackar gåfvo anledning, men äfven de då brukliga franska dansar voro här kända och öfvade.

Främmande skådespelare, taskspelare och lindansare infunno sig ofta i Stockholm, synnerligast under de första åren af Carl XII:s regering. En fransk skådespelaretrupp, hvilken, såsom förut är berättadt, på konungens befallning hitförskrefs af Tessin i Mars 1699, uppfördes på hofstaten, och desse skådespelare undantogos från det eljest gällande förbudet att bära vissa klädespersedlar, så att de kunde visa sig i hvilken drägt de önskade.

Fruntimrens drägt vanstäldes af de stela styfkjortlarna och fontangerna, mot hvilka presterne ifrade såsom syndiga påhitt. Männen följde mera konungens exempel, klädde sig enkelt och ändamålsenligt, och många bland dem bortlade den då eljest öfverallt brukliga lockrika peruken samt buro kortklippt hår, likasom kung Carl.

Kortspel hade redan kommit så i bruk, att 1717 en stämpelafgift kunde läggas på hvarje spel; men ännu voro dock, åtminstone bland ungdomen, dans och pantlekar vida mera omtyckta tidsfördrif.

Det första lotteri i Sverige inrättades 1699. Det var ett enkelt penningelotteri af 15,000 lotter i en dragning. Högsta vinsten utgjorde 5,000 daler kopparmynt. Lotten kostade 2 rdr och ingen kunde förlora mer än halfva insatsen. Den behållning detta lotteri gaf tillföll de fattige.

Kaffe hade under kriget blifvit alltmera bekant och omtyckt, så att redan 1708 funnos kaffetält vid hären. Té och chokolad tog man ännu endast å apoteken.

Dryckenskap öfvades, särdeles i början af Carl XII:s regering, äfven inom högre sällskapskretsar. Vid festliga måltider tömdes bägarne och pokalerne flitigt, och derefter begynte icke sällan en lustig strid, under hvilken man kastade peruker och hvarjehanda klädesplagg i ansigtet och kring öronen på hvarandra. Äfven konungen lät någon gång sin omgifning taga rundeligen till bästa, men tålte ingen öfverlastning. Ingen vågade i rusigt tillstånd visa sig för honom, och för fylleri blefvo soldater stundom dömde till gatlopp. Ett måttligt bruk af bränvin var dock inom hären tillåtet, och under de senare fälttågen synes bränvin utgjort en del af soldaternes dagliga förplägning.

I allmänhet hade man likväl börjat mer och mer inse bränvinets

förderflighet. Redan vid riksdagen 1697 begärde ständerna, att tillverkningen måtte inskränkas, hvarföre konungen ock förbjöd att dertill använda råg eller hvete. Efter olyckan vid Pultawa lät rådet inställa all bränvinsbränning, men under pest-tiden 1710 blef den, på landshöfdingarnes och städernas enträgna begäran, åter tillåten »för helsans skull». Sedermera synes husbehofsbränningen mer och mer tilltagit, hvilket föranlät konungen att 1718 utfärda den ofvan omnämnda nya bränvinsförfattningen, hvarigenom bränneriernas antal skulle högst betydligt inskränkas och kronan tillika genom förhöjd krogskatt beredas en betydande inkomst. Det allmänna missnöjet öfver denna författning visade emellertid huru kärt bränvinet redan blifvit för svenska folket.

Man hörde ock mot slutet af Carl XII:s regering allt oftare klagas öfver tilltagande dryckenskap och öfrig osedlighet hos de talrikare samhällsklasserna, såsom en följd af det långvariga förvildande kriget, hvarunder krigarne lärt sig hvarjehanda oseder och hvilket tillika borttagit många af dem, som skulle deltaga i folkundervisningen, hvarigenom Carl XI:s vackra och lofvande anstalter för dess befordrande börjat mer och mer råka i förfall. De alltmera ökade skatterna och de många tvångsåtgärderna, som hämmade all friare utveckling, tryckte ock på folkets sinnen och framkallade hågløshet, misströstan och benägenhet att i bränvinet dränka de ständigt växande bekymren. »Emedan bonden», skref Polhem, »icke kan erhålla godt och användbart mynt för sitt arbete och sina varor, lockas han att onödigtvis förtära de senare och upphöra med det förra.» Det var ock naturligt, att hågen för arbete skulle aftaga, när det, i följd af de många tvångsförfattningarna, icke medförde någon vinst och nästan all behållningen deraf togs af kronan. Pesten och andra farsoter, som grymt härjat det olyckliga landet, hade ock nedstämt sinnena och medverkat till den allmänna nedslagenhet, som under de sista åren röjde sig hos största delen af Sveriges befolkning.

Också ledo alla samhällsklasser af den mer och mer tilltagande nöden. Äfven en stor del af hofvets bordsilfver hade måst säljas eller uppmyntas, så att taffeln ej kunde fullständigt dukas, utan hvarje gäst måste medföra egen sked, såsom i äldre tider var brukligt. Sjelf föregick Carl XII med föredömen i försakelse af allt öfverflöd äfven i detta hänseende, då han lät beställa åt sig alla slags bordkärl af jernbleck. Adeln, utblottad först genom reduktionen och sedermera genom de tryckande gärderna, lefde mer och mer indraget, och hos de öfriga samhällsklasserna blef nöden för hvarje år allt större och allmännare. Hos många verkade den dock allvar i tänkesättet och renhet i sederna. Ännu bibehöllo sig hos det vida öfvervägande flertalet af svenska folket de berömliga egenskaper, hvarför det sedan äldre tider utmärkt sig — gudsfruktan, kraftfullhet, tarflighet samt en tålighet och pligttrohet, som väckte främlingars både förvåning och beundran. »Svensken», skref franske ministern Campredon, »är född med mod och tro-

het i hjertat och med orubblig öfvertygelse om sin pligt att uppoffra allt för den af Gud förordnade öfverheten. Han ådagalägger de mest förvånande prof på tålamod och undergifvenhet.»

Carl XII:s samtida: Konungahuset.

Svenska konungahuset utgjordes under Carl XII:s regering af konungen, hans farmoder, enkedrottning Hedvig Eleonora, hans båda systrar, Hedvig Sofia och Ulrika Eleonora, samt hans systerson, hertig Carl Fredrik af Holstein.

Hedvig Eleonora hafva vi redan i de föregående delarna omtalat. Förmäld med Carl Gustaf redan under första året af hans regering, hade hon upplefvat så väl denna som hela sin sons och upplefde äfven största delen af sin sonsons, ehuru hon var 61 år gammal redan när hans regering begynte. Det var ock med en viss stolthet hon å sina skådepenningar kallade sig »Hedvig Eleonora, Carlarnes maka, moder och farmoder». Af sin gemål hade hon alltid blifvit bemött med kärleksfullt undseende och hos sin son hade hon haft mycket inflytande; men hos sonsonen vann hon föga insteg. Carl XII kunde ej glömma, att hon varit väsentligt vållande till den af honom så högt älskade moderns sorger och förödmjukelser. Den synbara köld, han visade mot farmodern, väckte hos henne icke ringa förtrytelse. Hon klagade, att den femtonårige ynglingen var ännu mera envis och sjelfrådig än fadern; att ungdom och ålderdom ej passade tillsammans; att hon derföre måste draga sig från hofvet o. s. v. Härtill kunde hon dock ej förmå sig, utan deltog, oaktadt sina 63 år, ifrigt i danserna, maskeraderna och de öfriga lustbarheterna vid Hedvig Sofias förmälning med hertig Fredrik af Holstein, hvilken såsom hennes nära anförvandt var henne kär och blifvit det i synnerhet såsom en ny bundsförvandt mot det af henne så bittert hatade danska konungahuset och det inflytande, det möjligen kunde vinna hos hennes sonson.

Sträfvandet för det holsteinska husets bästa sysselsatte ock Hedvig Eleonora ganska mycket, synnerligast under senare hälften af Carl XII:s regering, då det blef allt tydligare, att han ej ämnade förmäla sig, och allt sannolikare, att han skulle finna döden under något af sina oförvägna krigsäfventyr. För en sådan händelse såg Hedvig Eleonora i Hedvig Sofias son, den unge hertigen Carl Fredrik, Sveriges konung, och han var också hennes förklarade gunstling, hvilken hon bortklemade så mycket i hennes förmåga stod. Äfven hans mor stod särdeles väl hos den gamla enkedrottningen, hvaremot den yngre sondottern Ulrika Eleonora, som bar den hatade sonhustruns namn, redan derigenom var hos henne mindre väl anskrifven och snart blef föremål för hennes öppna ovilja, när prinsessan började framstå som Carl Fredriks medtäflarinna om svenska kronan. Det var derföre för enkedrottningen ett svårt slag, när Hedvig Sofia afled i början af året 1708 och de hol-

steinska tronföljdsplanerna med detsamma förlorade sitt bästa stöd. Härtill kommo underrättelserna om motgångarne i Ukrajne och slutligen om nederlaget vid Pultawa samt Carl XII:s flykt till Turkiet. Ännu smärtsammare blef det för den gamla enkedrottningen, när Ulrika Eleonora 1713 kallades att deltaga i styrelsen och det under riksdagen, som sammanträdde mot slutet af detta år, blef allt tydligare, att hon hade långt mera lofvande utsigter till tronföljden än Carl Fredrik. Ålderdomskrämporna blefvo ock allt känbarare, och efter ett vackert afsked af sina anförvandter, sitt hof och de i hufvudstaden varande rådsledamöterna afled Hedvig Eleonora vid 79 års ålder under hösten 1715. Åt de närvarande kungliga råden uppdrog hon att till konungen framföra hennes »yttersta åstundan», som var, »att hans maj:t måtte låta beveka sig att sluta fred och att med sin hemkomst glädja land och konungahus».

Kungliga rådet *Carl Gyllenstierna* hade nitiskt och oegennyttigt vårdat enkedrottningens lifgeding, men hennes många byggnader och hennes konstsamlingar hade kostat betydande summor, så att bouppteckningen visade stora skulder. Dock visade den tillika ansenliga kronofordringar, och till skuldens gäldande fingo derföre inkomsterna af lifgedinget ännu några år uppbäras. Hedvig Eleonora var emellertid den sista svenska drottning, som erhöll ett sådant, ty vid 1719 års riksdag beslöts, att furstliga personer för framtiden skulle erhålla endast penningeanslag. Hennes qvarlåtenskap delades mellan Carl Fredrik och Ulrika Eleonora, och äfven Carl Gyllenstierna erhöll några egendomar såsom belöning för sin 47-åriga tjenstgöring.

Hedvig Sofia, Carl XII:s äldsta syster, född 1681 och således ett år äldre än han, var näst honom konungahusets mest betydande personlighet. Hennes själsförmögenheter voro öfver de vanliga, hvilket ej var förhållandet hvarken med hennes yngre systers eller med farmoderns, och de hade tillika utvecklat sig så tidigt, att man sade henne aldrig hafva varit barn. Med manlig klokhet, mod och tilltagsenhet förenade hon en qvinnas hulda, vänliga, angenäma väsende. Hon var ingen skönhet, men skildras dock såsom täck och intagande. Hennes tummar voro klufna ända till första leden, så att hon hade två tummar på hvardera handen, men hon förstod skickligt dölja detta lyte genom lätta, behagfulla rörelser med sina i öfrigt vackra händer. Hennes lynne skall varit något ombytligt, och hon synes varit icke så litet begifven på nöjen samt road af praktfulla tillställningar, hvilka medtogo en ganska betydande del af Carl XI:s samlade skatter, då Carl XII icke sparade någonting för att visa den varma tillgifvenhet han hyste för sin äldre syster, hvilken ända från barndomen haft hos honom stort inflytande.

Enkedrottningen sökte tidigt tillvägabringa en förbindelse mellan sin brorson, *Fredrik IV*, hertig af Holstein sedan 1694, och prinsessan Hedvig Sofia, hvarföre den unge hertigen ofta sändes till svenska hofvet och flitigt deltog i Carl XI:s jagter för att vinna hans bevågenhet.

Konung Christian V i Danmark åter sökte vinna hennes hand för sin äldste son, sedermera konung Fredrik IV; men Carl XI, som i allmänhet icke hyste någon benägenhet för danska konungahuset, gaf undvikande svar, skyllande på prinsessans ungdom.

Kort efter Carl XI:s död anmälde sig hertigen af Holstein formligen såsom friare samt understöddes ifrigt af enkedrottningen, Bengt Oxenstierna, Rehnsköld och bröderna Cronhielm; men prinsessan hyste mot honom en viss ovilja i följd af hans utsväfvande lefnadssätt äfven under friaretiden och de många vilda upptågen, hvartill han lockade Carl XII och som ådrogo hertigen svenskarnes hat. Hertigen hade likväl genom frikostiga gåfvor lyckats vinna prinsessans gunstling Juliana Schierberg, hvilken i förening med enkedrottningen och hela det holsteinska partiet vid svenska hofvet så ifrigt ansatte den sjuttonåriga prinsessan, att hon slutligen gaf sitt samtycke.

Äktenskapet blef emellertid föga lyckligt. Hertigen var visserligen rask, modig och företagsam samt hade, när han dertill beqvämde sig, ett ganska angenämt umgängessätt; men han var tillika orolig, obetänksam, opålitlig, häftig och i hög grad utsväfvande. Härigenom blef hertiginnans vistande i Holstein högst obehagligt, och efter ett häftigt uppträde mellan en af hertigens hofherrar, som befordrade hans många föga hedrande kärleksförbindelser, samt hertiginnans öfverhofmästarinna, hvilket gick ända derhän, att de båda tvistande slutligen bokstafligen kommo i lufven på hvarandra, förklarade hertiginnan, att hon ville genast återvända till Sverige och der stanna för alltid. Det var med yttersta svårighet man förmådde härifrån afhålla henne.

Det hotande danska infallet i Holstein förmådde emellertid både henne och hennes gemål att söka en tillflykt i Sverige, der hertigen icke visade någon förbättring. Vid krigets utbrott följde han dock sin svåger och stupade, såsom förut är nämndt, i slaget vid Kliszow den 9 Juli 1702.

Följande året anmälde sig kurprinsen af Hannover (sedermera konung Georg II i England) såsom friare till den unga enkan; men hon dröjde så länge med sitt afgörande, att han slutligen förlorade tålamodet och valde sig en annan brud. Hedvig Sofia var dock ej otillgänglig för en varmare böjelse, och i början af året 1708 trodde man vid hofvet sig märka, att hon fattat en sådan för sin kammarherre Olof Gyllenborg, hvilken vi här ofvan nämnt bland svenska vitterhetsidkare under Carl XII:s regering. Äfven han röjde i varma verser, att han delade hennes känslor, och nu kommo från alla håll varningar till hertiginnan att ej blottställa sitt rykte, utan genast aflägsna den farlige kammarherren; men, innan hon dertill kunde besluta sig, träffades hon af en sjukdom, som blef hennes sista. Hennes åttaårige son, Carl Fredrik, hade insjuknat i kopporna och, oaktadt fleres afrådande, deltog hon i hans vård, blef sjelf smittad samt, sedan sjukdomen genom oförsigtig behandling blifvit förvärrad, afled den 11 December 1708. Broderns djupa sorg öfver hennes död hafva vi förut

omtalat. Han ville egna henne en praktfull begrafning och sjelf vara närvarande dervid; men hans mer och mer förlängda frånvaro och den alltmera tilltagande penningebristen fördröjde likbegängelsen till dess äfven enkedrottningen afled 1715, hvarefter bådas begrafning i Januari 1716 hölls i all tysthet, så att endast den tjenstförrättande erkebiskopen, fyra tillkallade rådsledamöter och några få af hoffolket voro dervid närvarande.

Carl Fredrik, Hedvig Sofias ende son, hvilken vid två års ålder förlorade sin far och vid åtta års sin mor, var född den 19 Februari 1700 och hade ingen af sin moders och sin morbroders öfverlägsna egenskaper, icke ens sin fars raska och hurtiga väsende. En viss tyngd och tröghet röjde sig i hela hans personlighet. Hans uttal var oredigt, hans gång vacklande. Äfven bortklemades han af enkedrottningen, hvars förklarade gunstling han var och af hvilken han betraktades såsom Sveriges blifvande konung. Till lärare hade han först haft en Pechlin, som dock aflidit redan innan prinsen var sju år gammal, hvarefter lagmannen *Germund Cederhielm*, en slug och kunnig, men i öfrigt föga ansedd man blef hans handledare och bibragte honom någon vitter och vetenskaplig bildning. *Arvid Horn* blef 1712 hans guvernör och lyckades vinna den unge hertigens förtroende, men upptogs innan kort af regeringsärenden så mycket, att han hade föga tid öfrig att egna hertigen. Så mycket lättare blef det ock för Görtz att efter sin ankomst till Sverige ställa sig in hos denne.

Mellan Görtz, de öfrige härvarande holsteinarne och de till holsteinska partiet hörande svenske herrarne, å ena sidan, samt Ulrika Eleonora, hennes gemål, arfprinsen af Hessen och det svenska partiet å den andra, fortgick under åren 1716—1718 en ifrig täflan om tronföljden efter Carl XII. Af honom, såsom enväldig konung, berodde det att bestämma densamma och från båda sidorna gjorde man sitt bästa att aflocka honom en förklaring derom; men han förblef ogenomtränglig i detta hänseende. Görtz stod nu högst i hans förtroende, och han visade äfven den unge hertigen mycken vänlighet; men han visade den icke mindre mot sin svåger, arfprinsen af Hessen, hvilken han utnämnde till generalissimus öfver svenska krigsmakten och lade sålunda en ganska betydande myndighet i hans hand, under det man förgäfves sökte åt hertigen utverka ens befälet öfver ett regemente. Arfprinsen var ock känd såsom en tapper och erfaren krigare, med ett behagligt yttre, samt visade sig mot alla vänlig och tillgänglig. Hertigen åter, svag och bortklemad, var högdragen och frånstötande, rådvill, när det gälde att fatta ett beslut, deremellan häftig och obetänksam, ledd af gunstlingar utan all betydenhet, bland hvilka hans kammartjenare Roepsdorf, som knappast kunde skrifva sitt namn, nu stod högst i hans ynnest. Det hat, svenska folket i allmänhet hyste mot Görtz och de öfrige holsteinarne, inverkade äfven på sinnesstämningen mot hertigen, som hade högst få anhängare, hvaremot Ulrika Eleonora var allmänt omtyckt. Icke desto mindre var det dock högst osäkert

för hvilken konungen ämnade förklara sig, emedan man visste huru minnet af hans mest älskade syster ännu var honom kärt och huru mycket intresse han visat för hennes son ända från dennes barndom.

Vi få i det följande flera tillfällen att återkomma så väl till hertig Carl Fredrik som till Ulrika Eleonora och hennes gemål, hvilkas personligheter vi skola söka teckna vid berättelsen om deras regering.

Embetsmännen.

Af de 19 kungliga råd, som vid Carl XII:s tillträde till regeringen utgjorde hans rådspersonal, afsattes Nils Bielke 1698. Under loppet af året 1699 afledo Lars Fleming, Axel Wachtmeister och Carl Bonde; år 1701 Jakob Gyllenborg; 1702 Axel Stålarm och Bengt Oxenstierna; 1703 Erik Dahlberg och Lars Wallenstedt; 1705 Christofer Gyllenstierna och Johan Gabriel Stenbock; 1706 Didrik Wrangel; 1709 Nils Gyldenstolpe; 1710 Axel Julius De la Gardie; 1712 Fabian Wrede; 1713 Jurgen Mellin, samt 1714 Hans Wachtmeister och Gabriel Falkenberg. Den ende af Carl XI:s rådspersonal, som öfverlefde Carl XII:s regering, var Carl Gyllenstierna.

De första rådsledamöter, som af Carl XII tillsattes, voro hans förre lärare, kanslirådet och statssekreteraren *Thomas Polus* samt kanslirådet och statssekreteraren *Carl Piper*, hvilka nyårsaftonen 1697 utnämndes till statsråd och af hvilka den förre afled i Mars 1708 samt den senare i slaget vid Pultawa föll i rysk fångenskap, under hvilken han afled 1716.

Sedermera utnämndes statssekreteraren och f. d. ambassadören vid franska hofvet, friherre *Nils Lillieroth* till kungligt råd 1704, men afled redan i April 1705.

I December detta år blefvo åtta kungliga råd på samma gång tillsatta, nemligen: generalen och generalguvernören öfver Bremen och Verden friherre *Nils Gyllenstierna*, sedermera 1706 upphöjd till grefve, 1709 fältmarskalk, 1710 president i krigskollegium, död i Stockholm i Mars 1720; generalen friherre *Otto Wellingk*, president i Åbo hofrätt, grefve 1706, död i Stockholm i Maj 1708; generalen friherre *Carl Gustaf Rehnsköld*, en af Carl XII:s mest framstående krigare, till hvilken vi återkomma vid berättelsen om dessa; generalen *Carl Gustaf Frölich*, president i Dorpts hofrätt, på samma gång friherre och grefve 1706, död 1714; generallöjtnanten friherre *Nils Stromberg*, generalguvernör öfver Estland och sedermera 1709 öfver Lifland och Kurland, grefve 1706, president i kammarkollegium och statskontoret 1711, död i Augusti 1723; generallöjtnanten och öfversten för lifgardet friherre *Knut Posse*, öfverståthållare i Stockholm, grefve 1706, död i Augusti 1714; generallöjtnanten *Carl Gustaf Nieroth*, president i Göta hofrätt, friherre och grefve 1706, generalguvernör öfver Estland 1709, i Finland 1710, död derstädes 1712, samt generallöjtnanten, kapitenlöjtnanten

vid konungens lifdrabant-kår friherre *Arvid Bernhard Horn*, till hvilken vi återkomma här nedan.

Landshöfdingen i Stora Kopparbergs län friherre *Nils Gripenhjelm*, en son till Carl XI:s lärare, utnämndes 1706 till kungligt råd och president i bergskollegium, men dog i Falun i April samma år, innan kallelsebrefvet hunnit komma honom tillhanda.

I Augusti 1710 tillsattes fyra nya kungliga råd: generalen friherre *Jakob Spens*, president i krigskollegium, grefve 1712, vice öfverståthållare i Stockholm 1714—1716, död i Januari 1721; generalen friherre *Maurits Wellingk*, till hvilken vi här nedan återkomma; generalen grefve *Magnus Stenbock*, en bland Carl XII:s mest utmärkte krigare, i berättelsen om hvilka vi skola återfinna honom, samt hofkanslern friherre *Gustaf Cronhielm*, om hvilken mera här nedan.

Amiralen och landshöfdingen *Hans Clerck*, som varit landtmarskalk vid 1710 års riksmöte, utnämndes i November samma år till kungligt råd och president i Göta hofrätt, men afled redan i April 1711.

I Januari detta år inkallades i rådet generalfälttygmästaren friherre *Reinhold Johan von Fersen*, som nämndes till grefve 1712 och till president i Svea hofrätt 1715, men afled redan i December 1716.

I Juni 1712 inkommo i rådet landshöfdingen öfver Stora Kopparbergs län friherre *Jakob Reenstjerna*, direktör öfver kontributionsränteriet, president i kommerskollegium 1713, grefve 1714, död i Februari 1716, samt hofmarskalken och öfverintendenten friherre *Nicodemus Tessin*, till hvilken vi här nedan återkomma.

De siste af Carl XII utnämnda kungliga råd voro: generalen friherre *Johan August Meijerfelt*, inkallad i rådet och generalguvernör i Pomern i Mars 1713, grefve i Mars 1714, död 1749, samt generalen, landshöfdingen öfver Göteborgs och Bohus län friherre *Carl Gustaf Mörner*, som inkom i rådet i Juni 1716, och då tillika blef generalguvernör öfver Nerike, Vestergötland, Vermland, Dal, Bohuslän och Halland, några dagar senare grefve samt nyårsdagen 1717 befordrad till fältmarskalk, död 1721.

Carl XII:s rådspersonal var sålunda icke särdeles talrik, och de fleste, som af honom inkallades i rådet, voro krigare, hvilka utmärkt sig i hans fälttåg samt på detta sätt belönades för sina krigiska förtjenster. De fleste bland hans civile embetsmän inom rådet åter hade dit inkommit under Carl XI:s regering, och de, som under senare delen af Carl XII:s af honom mest användes i civila befattningar, blefvo ej i rådet inkallade. Åtskillige af de ene så väl som de andre kunna väl förtjena att särskildt omnämnas.

Nils Bielke var den förste af det gamla rådet, som efter Carl XII:s tillträde till regeringen trädde derur, och det icke af egen vilja. Vi hafva i det föregående omtalat hans lysande uppträdande i slaget vid Lund, den ynnest hvarmed i följd deraf Carl XI länge omfattade honom, hans mångåriga täflan med Bengt Oxenstierna om främsta platsen i Carl XI:s förtroende vid ledningen af utrikes ärendena, samt

den kallsinnighet konungen mot slutet af sin regering visade honom, hvilken äfven röjde sig deri, att Bielke, ehuru genom börd, rikedom, bragder och egenskaper den tidens Sveriges utmärktaste personlighet, likväl icke erhöll en plats inom den af Carl XI förordnade förmyndarestyrelsen — ett bevis på misstroende eller missaktning, som gick honom djupt till sinnes. Han hade dock under konungens sista sjukdom erhållit från honom ett bref att från Pomern, der Bielke fortfarande var generalguvernör, infinna sig i Stockholm; men vid ankomsten dit fann han Carl XI redan död, sina ovänner Bengt Oxenstierna och Lars Wallenstedt i styrelsen samt en annan af sina fiender, den farligaste bland dem alla, Carl Piper i synnerlig gunst hos den unge konungen. Den adelsstolthet, hvilken Bielke synes nog mycket lagt i dagen mot uppkomlingarne bland Carl XI:s omgifning, hade skaffat honom många ovänner bland dessa, och hans anseende hos allmänheten samt synnerligast hos allmogen var så stort, att herrarne i styrelsen efter Carl XI:s död synas hyst en viss oro för detta Bielkes inflytande, hvarföre de ock gjorde sitt bästa att störta honom.

I planerna för genomdrifvandet af Carl XII:s myndighetsförklaring tog Bielke ingen del, men endast några dagar efter den unge konungens tillträde till regeringen erbjöd sig ett tillfälle att bringa Bielke på fall, och detta tillfälle blef icke försummadt.

Vid något bland regementena i Pomern skulle en ryttmästareplats tillsättas. Bielke föreslog kapten Krassow, möjligen densamme som sedermera blef general och befälhafvare öfver den sista svenska hären i Polen; men i stället kom konungens befallning, att fullmakten skulle utfärdas för regementsqvartermästaren Brunner. Denne hade förut vid pomerska rytteriet tjent såsom adjutant, kornett och regementsqvartermästare, men skall förut någon tid varit uppassare hos Bielke. Sekreteraren Schantz, som till Bielke framfört konungens befallning, berättade, att grefven utfarit i bittra ord och vägrat utfärda fullmakten åt en person, som vid flera tillfällen afdragit och putsat hans stöflar. Bielke försäkrade deremot, att han aldrig vägrat mottaga Brunner som ryttmästare, utan endast begärt, att fullmakten måtte blifva utfärdad i kansliet. Då likväl Schantz tre särskilda gånger infann sig hos Bielke, utan att kunna förmå honom att åtlyda konungens befallning, vittnar detta onekligen om ett trots, som måste väcka den unge konungens misshag i så mycket högre grad, ju mera han var uppfödd i öfvertygelsen om den kungliga maktfullkomligheten och ju mera ny utöfningen af denna makt för honom var. Sista gången hade ock Schantz att till Bielke framföra en skrifvelse från Carl XII, alldeles i Carl XI:s stil. »I skolen besinna», hette det deri, »att edert uppförande mot öfverheten kunde kosta lif, ära och gods. I skolen afstå från all tredska, allt storpöseri, all egennytta och all egenkärlek, likaså från alla stämplingar mot dem, som tjenat oss redligare än I gjort. I skolen ock visa ryttmästaren Brunner all benägenhet, fastän han strukit edra skor.»

Denna skarpa skrifvelse af konungens egen hand förmådde Bielke att redan följande dagen utfärda den ifrågavarande fullmakten, och Johan Gabriel Stenbock sökte nu hos konungen ställa saken till rätta. Bielke synes likväl gifvit nya uttryck åt sitt missnöje, ty vid slutet af år 1697 fick han från konungen ett nytt bref, lika allvarsamt som det förra, och sände nu genast bud till Stenbock för att hos konungen utverka förlåtelse för hvad han låtit komma sig till last, jemte anhållan tillika att, då Bielke för sjukdom ej kunde lemna sina rum, konungen måtte till honom sända tillförlitliga personer, för hvilka sanna förhållandet kunde framläggas. Konungen skickade då hofkanslern Johan Bergenhjelm och statssekreteraren Thomas Polus, inför hvilka Bielke lyckades i åtskilligt rättfärdiga sig, men onekligen hade han dock gjort sig skyldig till straffvärd tredska mot konungens befallningar och till opassande utbrott af missnöje deröfver. Han lofvade emellertid nu ovilkorlig lydnad och obrottslig trohet, och man trodde saken härmed vara bilagd.

Till Bielkes olycka yppades likväl just vid denna tid äfven från ett annat håll utlåtelser, som ansågos förgripliga mot konungen och konungaväldet. Prosten i Mora, *Jakob Boethius*, som genom lärdom och lyckliga undervisningsgåfvor vunnit mycket anseende såsom lärare, men vid riksdagarna 1693 och 1697 visat sig ogilla det kungliga enväldet, hade mot slutet af det sistnämnda året uppsatt åtskilliga anmärkningar mot 1693 års riksdagsbeslut. De deri förekommande uttryck, att konungen icke var någon på jorden ansvarig för sina gerningar, fann Boethius innebära »en högfärdssynd, beslägtad med Adams och Evas, ja, med sjelfva satans». Mot ständernas löfte att gilla och antaga hvad helst konungen föreskrefve stälde Boethius skriftens ord, att »man måste mer lyda Gud än menniskor», och sjelfva ordet »suveränetet» kallade han »ett ogudaktigt fransyskt ord, sammanhängande med detta folks öfriga högmod och gudlöshet». För dessa frimodiga utlåtelser i ett då för tiden högst ömtåligt ämne blef Boethius fängslad, förd till Stockholm och ställd för rätta, då han vid sitt försvar visade sig lika frispråkig samt åberopade bland annat, med anledning af konungens tidiga myndighetsförklaring, Pauli ord: »Så länge arfvingen ett barn är, lyder han ock under förmyndare intill den tid som fadern förelagt». Att denna myndighetsförklaring väckt ovilja hos flere bland presterskapet, syntes ock deraf, att på samma dag predikades i tre Stockholms kyrkor öfver texten: »Ve det land, hvars konung ett barn är», hvilken text Boethius äfven skall hafva valt för sin predikan i Mora. I allt detta tyckte man sig finna ett alltför mycket utbredt missnöje öfver både myndighetsförklaringen och regeringssättet, möjligen en anläggning mot detta, hvilket borde allvarligen näpsas. Boethius blef i Juli 1698 dömd från lif, ära och gods, och hans skrifter att af bödeln brännas. Konungen eftergaf dödsdomen, men utbytte den mot lifstidsfängelse å Nöteborgs fästning, der Boethius satt fången till dess fästningen intogs af ryssarne 1702, då han fördes till Viborg, der han

af landshöfdingen Lindhjelm erhöll en mild behandling, men var fortfarande så djerf i sina yttranden, att rådet 1705 föreslog hans insättande på dårhuset Danviken vid Stockholm, hvilket ock skedde. Dock flyttades han snart derifrån till barnhuset, der större frihet lemnades honom. Han afled i Februari 1718.

Rättegången mot honom och den förutsättning af en anläggning mot regeringssättet, som legat till grund för denna rättegång, hade emellertid en ganska vigtig inverkan på Bielkes sak. Då man hos presten så strängt bestraffat förgripliga utlåtelser mot konungen och konungaväldet, borde man icke förfara mildare mot den högättade ädlingen för likartade förbrytelser. Åtminstone fingo Bielkes fiender häri en välkommen anledning att bringa honom på fall. Man känner ock af uppgifter från härvarande utländska ministrar, att kort efter Carl XI:s död ganska omfattande planer voro å bane inom svenska högadeln, för att, äfven om så behöfdes med utländsk hjelp och mot afstående af åtskilliga bland Sveriges eröfringar, åt densamma söka återvinna dess förlorade egendomar och förra samhällsställning, samt att Bielkes biträde härvid påräknades, ehuru man visserligen har intet bevis, att han sjelf varit medveten om dessa planer. Han var likväl då Sveriges mest frejdade härförare, tillhörde sjelf högadeln och hade inom densamma vidsträckta förbindelser, så att han syntes företrädesvis egnad till ledare af dylika planer. Det är således både möjligt och troligt, att det kungliga enväldets ifrigaste förfäktare, Wallenstedt och Piper, tillika Bielkes förklarade fiender, på fullt allvar fruktade, att han kunde blifva ganska farlig ej blott för dem, utan äfven för sjelfva konungaväldet, och lyckats öfvertyga den unge konungen om nödvändigheten att qväsa en så farlig storman.

Man framdrog nu mot Bielke äfven åtskilliga beskyllningar, som redan under Carl XI:s regering blifvit mot honom framkastade, såsom att han skulle till egen vinning hafva i Pomern tillåtit falsk myntning och förehaft stämplingar med utländska makter. Uppretande omständigheter tillkommo också. Bielke bad sin måg Abraham Brahe bränna upp en del af de bref han tillskrifvit honom, hvilket Brahe ock gjorde samt underrättade Bielke derom i en skrifvelse, den han lemnade en Ascheberg att framföra till Bielke; men Ascheberg lemnade den i stället åt konungen, hvars misstankar och ovilja mot Bielke häraf ökades. Vidare hade Bielke, orolig för framtiden, sökt skaffa så mycket som möjligt af sin förmögenhet öfver till Frankrike och Tyskland samt dervid tillskrifvit preussiske ministern ett bref, hvari han kallade konungen »ett barn», klagade öfver orättvis behandling, önskade all sin egendom inom Brandenburgs gränser o. s. v. Äfven detta bref föll i konungens händer och ökade ytterligare hans ovilja. Han afsatte Bielke från alla hans sysslor och värdigheter samt förordnade i April 1698 en nämnd att granska hvad som lades Bielke till last. Revisionssekreteraren Henrik Heerdhjelm utsågs till hans åklagare inför Svea hofrätt och inkom äfven dit med en utförlig anklagelseskrift, som inne-

höll svåra beskyllningar, såsom att Bielke i många år fört en vidlyftig skriftvexling med främmande ministrar, hvilkas öfverhet haft för Sveriges krona menliga intressen; att hans äfventyrliga anläggningar kunnat framkalla ett landsförderfligt krig, om de icke genom konungens vishet blifvit förekomna; att Bielke, under sken af konungens tjenst, samlat en myckenhet folk af konungens undersåtar, dem han till främmande herrskap bortsålt; att han af utländska makter uppburit stora pensioner och mot en årlig belöning af 2,000 rdr förbundit sig och sin afkomma till en främmande herres tjenst; att han oförsvarligen förrättat sina embeten, nedtystat en dråpsak och låtit missgerningsmannen rymma, samt att han kort efter Carl XII:s anträde till regeringen vägrat i konungens tjenst befordra en person, som med konungens egen fullmakt var försedd. Särskildt beskyldes Bielke att hafva i Pomern bringat underhaltigt mynt i omlopp; men de i anledning häraf företagna undersökningar ledde derhän, att Piper afrådde anklagelsens fullföljande i denna del, emedan upplysningar kunde komma i dagen, som kastade skugga på Carl XI.

I Februari 1699 uppläste Bielke inför hofrätten sin af honom sjelf författade försvarsskrift. Den var lugn och värdig samt ådagalade haltlösheten af de flesta anklagelsepunkterna, men åberopade inga för Carl XI ofördelaktiga skrifvelser, ehuru man trodde den anklagade hafva sådana att tillgå. I stället slutade han med att bedja Carl XII om nåd och befrielse från ytterligare rättegång. Många lade sig ock nu ut för honom — enkedrottningen, båda prinsessorna, Stenbock, äfven Piper, som nu tyckte Bielke nog förödmjukad. Bielkes grefvinna, en dotter till Gustaf Adolfs ryktbare fältherre, riksmarsken Gustaf Horn, gjorde knäfall för konungen för att utverka sin mans benådning; men, ehuru han bemötte henne på det vänligaste, var han dock lika obeveklig för hennes böner som för de öfrigas. Den sextonårige fursten misstänkte, att man antingen betraktade honom såsom ett lättstyrdt »barn» eller att man ansåg honom varit orättvis i befallningen om rättegångens anställande och den skulle derföre hafva sin gång. Den drog dock långt ut på tiden och först den 5 April 1705 föll hofrättens dom. Dess slut lydde att, emedan grefve Nils Bielke »konungen icke lydno hållit och bud hans ståndit, utan tvärtom konungen med bref, ord och gerningar orätt gjort, thy pröfvar kongl. rätten honom, Nils Bielke, med allt sådant hafva gjort sig brottslig, att mista allt hvad han eger, jord, lösören, gård, ära och lif sitt, och sådant allt med rätta» (!)

Dödsstraffet eftergafs af konungen. Äran kunde hvarken han eller hofrätten beröfva den dömde, men sin egendom gick han till största delen förlustig. Endast de gamla Bielke-godsen Salesta och Gäddeholm lemnades hans grefvinna såsom ersättning för den förmögenhet hon medfört i boet. Silfret skall hafva blifvit skänkt till Piper; den öfriga egendomen anslogs till statens behof och, bland annat, till slottsbyggnaden.

Sin öfriga tid tillbragte Bielke på Salesta. Vid hemkomsten till sitt rike upphäfde Carl XII 1715 allt hvad i den afsagda domen var kränkande för Bielkes ära och lät försäkra honom om sin nåd. Redan följande året, den 26 November 1716, slutades dock den 72-åriges vexlingsrika lefnad. Hans maka erhöll redan före Carl XII:s död tillbaka alla de mannens gods, som då funnos oanvända i kronans värjo.

Bengt Oxenstierna, som längre än någon annan varit Nils Bielkes motståndare, bibehöll sig efter hans fall ej länge i konungens förtroende. Vi hafva förut omtalat, huru redan i Maj 1698 en brytning inträdde mellan honom och konungen och huru, i följd deraf, grefve Bengt i sjelfva verket förlorade ledningen af utrikes ärendena, ehuru han fick behålla kanslipresident-embetet. Vi hafva omtalat huru ifrigt Bengt Oxenstierna sökte förmå konungen till fred med konung August, samt huru den utförliga skrifvelse, hvari han utvecklade vigten häraf och angelägenheten af att i stället stäcka Rysslands växande makt, innan det blefve för sent, var den sista yttringen af den gamle statsmannens embetsmannaverksamhet. Han afled den 12 Juli 1702 och begrofs utan ståt i det grafkor han åt sig låtit inreda i Upsala domkyrka.

Johan Gabriel Stenbock, hvars förgående verksamhet vi förut omtalat, hade, ehuru han lyckats bibehålla sig i Carl XI:s förtroende, dock lika litet som Nils Bielke fått någon plats i förmyndarestyrelsen efter hans död, sannolikt i följd af Carl XI:s misstroende till högadeln, af hvilken både Stenbock och Bielke voro ganska framstående medlemmar. Under denna förmyndarestyrelse tillhörde Stenbock, jemte Nils Bielke och Fabian Wrede, det franska partiet samt var således en af Bengt Oxenstiernas motståndare och bidrog sedermera icke så litet till dennes onåd hos Carl XII, hos hvilken Stenbock sjelf förstått ställa sig lika väl som hos fadern. Vid konungens kröning var det Stenbock, som upptog kronan, innan den nådde marken, då den, vid den unge konungens stigande till häst, föll af hans hufvud. Såsom riksmarskalk eller öfverste marskalk, hvilken benämning detta högsta hofembete erhöll, när alla slags riksembeten afskaffades, hade ock Stenbock många tillfällen att närma sig konungen och erhöll äfven flera bevis på hans välvilja, ehuru, synnerligast efter hertigens af Holstein ankomst till svenska hofvet, de båda unga furstarnes förtrolighetsbevis mot den gamle, prydlige marskalken icke sällan voro nog mycket närgångna. Till Carl XII:s myndighetsförklaring bidrog Stenbock af bästa förmåga och vann derigenom ytterligare insteg i konungens ynnest. Han tvekade dock ej att ridderligt taga Nils Bielkes försvar, när denne föll i konungens onåd, och yttrade äfven sedermera med samma frimodighet, som han visat under Carl XI:s regering, sitt ogillande af polska afsättningskriget samt de derigenom föranledda dubbla krigsgärderna m. m. Redan 1703 började han af konungens envishet i fullföljandet af polska kriget förutspå svåra olyckor för riket och beslöt att sjelf lemna det för att bosätta sig i främmande land, från hvilken föresats enkedrottningen dock slutligen förmådde honom afstå. Derefter inredde han

åtskilliga af sina rum till förvarandet och förevisandet af de betydande samlingar ur naturens och konstens riken, han förskaffat sig. Mot slutet af sin lefnad sysselsatte han sig ifrigt med kemi och sökte bereda en s. k. »panacé» eller odödlighetsdryck, som likväl tros hafva förkortat hans egna dagar, likasom hans försök att göra guld icke så litet minskade hans egna tillgångar deraf. Vid sin död den 15 Augusti 1705 efterlemnade han dock en ganska betydande förmögenhet.

Hans yttre var ännu på ålderdomen ståtligt och vördnadsbjudande. Den härvarande franske ministern skildrar honom såsom gudfruktig och rättvis, hushållare utan girighet, ordentlig utan fjesk, högsinnad utan högfärd, och inskriften på hans grafvård i Stockholms Storkyrka förkunnar, att han varit »i rådkammaren eftertrycklig, vid hofvet lysande, i borgerliga lifvet rättskaffens; eftertrycklig utan förmätenhet, lysande utan öfverflöd, rättskaffens utan begär att synas så vara, derigenom konungars kärlek, rikets prydnad och medborgares exempel». Johan Gabriel Stenbock var aldrig gift, men troddes hafva ingått ett slags »samvetsäktenskap» med fröken Greta Wrangel, utmärkt genom snille, gladt lynne och behagligt umgängessätt. Då hon dog året efter Stenbock, skref Carl XII, att »många roligheter lära komma att saknas, sedan hon och grefve Johan fallit undan».

Lars Wallenstedt, son till dåvarande teologie professorn i Upsala, sedermera biskopen i Strengnäs Laurentius Wallius, föddes i Upsala 1631, intogs, efter fleråriga resor och studier vid åtskilliga utländska lärosäten, i Carl Gustafs kansli, åtföljde sedermera en svensk beskickning till Frankrike, blef vid återkomsten derifrån sekreterare hos generalguvernören i Ingermanland, adlades 1668 och utnämndes till riddarhussekreterare 1672. I denna egenskap förde han adelns protokoll vid den vigtiga riksdagen 1680 och förde det så samvetsgrant, att man der tydligen upptäcker de olagligheter och slingringar, som begingos af det rådande partiets ledare, till hvilkas anhängare han då ej synes hafva hört. Redan 1676 hade han blifvit revisionssekreterare och förordnades af Carl XI i Januari 1682 att inför stora kommissionen anklaga konungens förmyndare och rådet för deras förvaltning under konungens minderårighet, hvarvid Wallenstedt blef »tagen uti konungens beskydd nu och i framtiden, så att konungen förklarade sig vilja anse och allvarligen låta straffa såsom en förbrytelse mot sig sjelf och dess förordning, om en eller annan, för det som dess beställning rörer, ville honom illa anse och med tal eller gerningar söka incommodera eller på något sätt skada och förklena».

Från denna tid uppträdde Wallenstedt såsom det kungliga enväldets ifrigaste förfäktare och visade sig i synnerhet vid 1689 års riksdag särdeles nitisk för dess befordrande. Med hans egna befordringar gick det också härefter ganska raskt. Genast efter riksdagens slut blef han landshöfding i Vestmanland och friherre, 1693 kungligt råd och grefve, 1695 president i Svea hofrätt och Åbo akademis kansler. Af Carl XI utsågs han äfven till en af riksförmyndarne under sonens minderårig-

het, med särskildt uppdrag att förestå kammar- och handelsärendena, åt hvilka han dock dittills föga egnat sig, emedan han mest sysselsatt sig med justitie-ärenden.

Under förmyndarestyrelsen efter Carl XI:s död hörde Wallenstedt till Bengt Oxenstiernas motparti och var en bland dem, som ifrigast yrkade på Carl XII:s snara myndighetsförklaring. Tillika visade han sig äfven nu, likasom förut under Carl XI:s regering, såsom den mest nitiske förfäktaren af enväldet, hvarföre han ock motsatte sig ständernas sammankallande för att få den unge konungen förklarad för myndig, afrådde hans kröning, emedan han ärft en oinskränkt makt och vore »född till, ja likasom med kronan», hvarföre han ej borde mottaga henne af någon annans hand, samt påstod, att han icke behöfde aflägga någon ed eller försäkran. Han steg också nu högt i den myndig förklarade konungens förtroende, hvartill Carl XI ock skall i ett slags enskildt testamente till sonen hafva rekommenderat Wallenstedt. Denne hade tillika slutit sig till Piper, som nu stod högst i konungens bevågenhet, och båda förenade sig att först störta Nils Bielke samt derefter äfven bringa Bengt Oxenstierna i onåd, hvari de ock lyckades. Dock bibehöll sig Wallenstedt icke särdeles länge i konungens ynnest. När det s. k. »gottorpska raseriet» som värst pågick, vågade Wallenstedt några föreställningar derom till konungen. »Eders maj:ts undersåtar», sade han, »äro mycket bedröfvade öfver det nattliga ridande och buller, som hålles på gatorna, och de frukta, att eders maj:t torde dervid råka i någon olycka.» Konungen, som med orubbligt lugn afhört honom, svarade derefter lika kallt: »Till lön för det förtroende, I visat mig, skall jag tillbaka omtala hvad folket säger om eder, grefve Wallenstedt. De påstå nemligen, att I ären den störste hundsfott i hela Sverige och att jag borde hänga eder i det högsta träd som finnes.» Svaret vittnar, att konungen hyste föga aktning för Wallenstedt, ehuru han funnit honom ganska användbar för sin och rikets tjenst. Sitt förra inflytande kunde också Wallenstedt härefter aldrig återvinna. Vid konungens afresa från Stockholm till danska kriget, i April 1700, blef emellertid Wallenstedt insatt i försvars-kommissionen och tog verksam del i styrelsen ända till sin död den 16 November 1703. Han efterlemnade ingen son, utan slöt sjelf sin grefliga ätt. Hans enda dotter Maria var gift med kungliga rådet grefve Gustaf Cronhielm.

Wallenstedt skildras såsom temligen rå och klumpig i sitt sätt att vara, hvarföre man kallade honom »björnen». Äfven beskyldes han att hafva, likasom Bengt Oxenstierna, varit tillgänglig för vängåfvor från England och Holland. Af högadeln var han hatad kanske mer än någon annan bland Carl XI:s rådgifvare, alltsedan han var åklagare inför stora kommissionen, då han ansågs hafva gått alltför hänsynslöst till väga. I de flesta den tidens smygskrifter är han ock mycket illa utmålad, ehuru man i alla fall ej förmått mot honom framdraga någon bevisad dålig handling. Hans stora embetsmanna-förmåga har ingen kunnat förneka.

Nils Gyldenstolpe hade inom förmyndarestyrelsen efter Carl XI:s

död fått inseendet öfver justitie-ärendena, ehuru han dittills mest försökt sig i diplomatiska värf. Han slöt sig till enkedrottningen och Bengt Oxenstierna, men hade mer än de insteg hos den unge konungen, hvars tillgifvenhet han, såsom dess guvernör, vunnit. Vid ordnandet af styrelsen under konungens frånvaro insattes Gyldenstolpe uti justitie-kommissionen, men utnämndes någon tid efter Bengt Oxenstiernas död till hans efterträdare såsom kanslipresident 1705 och erhöll sålunda slutligen den embetsmannaverksamhet; der han hade mesta erfarenhet. Af utländska härvarande sändebud skildras han såsom det bästa hufvudet inom hela rådet, men ock såsom alltför mycket tillgänglig för vängåfvor, hvilket ansågs föranledt af hans stora skulder, ty hushållare synes han varit lika litet som Bengt Oxenstierna, och af undfallenhet för sin grefvinna, en dotter till kungliga rådet Edvard Ehrensteen. Han visade emellertid en ovanlig förmåga att lätt och skickligt handlägga de ärenden, som tillhörde hans embete, och hans svåger Arvid Horn, som sedermera i början af frihetstiden blef Sveriges mest framstående statsman, erkände alltid, att den tid, han i kansliet tjenstgjort under Nils Gyldenstolpe, varit för honom den bästa skolan i statsmannavärf. Nils Gyldenstolpe afled vid 67 års ålder den 4 Maj 1709.

Fabian Wrede fick, genom Carl XI:s testamente, bland riksförmyndarne efter konungens död vården om flottans ärenden och tillhörde under förmyndarestyrelsen Bengt Oxenstiernas motparti. Han var en af de få, som vågade åtminstone ett försök att få den unge konungens myndighetsförklaring uppskjuten, samt visade sig i allmänhet mera sjelfständig än de fleste inom rådet, hvartill ock hans öfverlägsna förmåga och stora förmögenhet satte honom bättre i stånd än största delen af hans medbröder. I afseende å förhållandet till utrikes makter slöt han sig till Nils Bielke och Johan Gabriel Stenbock, som yrkade ett närmande till Frankrike, tvärt emot Bengt Oxenstiernas åsigter, samt förordnades i början af året 1700, sedan Oxenstierna råkat i onåd, att deltaga i kansliets göromål. Kammar-ärendena voro likväl de, som egentligen stodo under Wredes ledning, och i dem hade han mera erfarenhet än någon annan inom rådet. Vid Carl XII:s afresa till danska kriget i April 1700 blef ock Wrede satt i spetsen för försvarskommissionen, med det kinkigaste uppdraget af alla att bereda nödiga medel för kriget. Sedermera var han ända till sin död den egentliga själen i den inre styrelsen under konungens frånvaro, hvilket bäst bevisar hans öfverlägsenhet, då den kunde göra sig gällande bland de flere ganska framstående förmågor, som den tiden funnos bland rådspersonalen.

Likasom de fleste bland rådet yrkade han ifrigt på fred med Polen, när det efter segern vid Kliszow stod Carl XII öppet att ingå en sådan på för Sverige ärofulla vilkor, samt yttrade sedermera frimodigare än någon annan till rådsprotokollet sin klagan öfver landets lidanden i följd af krigets fortsättande. Dessa yttranden voro stundom så djerfva, att några bland Wredes embetsbröder förklarade sig icke vilja qvar-

stanna i rådet, om orden icke antecknades för Wredes egen räkning, »på det att konungen icke måtte förblanda den oskyldige med den skyldige». Häraf lät dock ej Wrede skrämma sig, utan var lika frispråkig efteråt som förut.

När underrättelsen kom om nederlaget vid Pultawa och man ännu icke visste om konungen var död eller fången, yttrade Wrede lugnt och oförfäradt under den allmänna bestörtningen i rådet: »Nu är tid att taga kraftiga åtgärder. Icke måtte vi alldeles släppa händerna, om också dessa olyckliga tidender äro sanna.» På frågan, om man icke genast borde sammankalla ständerna, svarade han: »När de komma ihop, finna vi snarare många svårigheter än råd och utvägar. Vi gifva dem endast anledning att framkomma med sina lamentationer». Han ansåg enda fördelen af ständernas ofördröjliga sammankallande ligga deri, att rådets ansvar då blefve deladt med dem; men han ville hellre bära hela ansvaret och vådorna vid fäderneslandets räddning än föranleda något dröjsmål med kraftiga åtgärders vidtagande. Han föreslog ock genast, att man borde pantsätta sina gods till konungens tjenst. Sjelf försträckte han staten 150,000 daler silfvermynt och hade dessutom lemnat såsom gåfva 10,000 d. s., eller tillsammans 160,000 d. s., motsvarande 320,000 kr. efter nuvarande myntvärde. Liknande uppoffringar fordrade han ock af andra. Då han tyckte, att enkedrottningen borde af sina stora inkomster äfven kunna afstå någon del åt statsverket, indrog han en del af hennes årsanslag, hvaröfver hon klagade hos konungen, som i Februari 1712 skref från Bender till öfverståthållaren Knut Posse, att han alldeles icke kunde tåla, det hennes maj:t genom andras förvållande skulle komma att lida, utan borde Wrede utan dröjsmål af egna medel ersätta all den brist, som genom sådan egenvillig disposition öfver hennes räntor blifvit förorsakad. Wrede betalte ock 21,000 d. s., men synes sedermera till konungens nöje hafva förklarat den vidtagna åtgärden, emedan befallning kom, att medlen skulle Wrede af statskontoret godtgöras.

Wrede hade, såsom förut är nämndt, i Oktober 1711 på egen begäran blifvit skild från presidentskapet i kammarkollegium och statskontoret, men behöll det i kommerskollegium och fortfor att flitigt bevista rådets öfverläggningar, dit han slutligen lät bära sig så ofta hans krafter tillläto. Den 17 November 1712 var han der för sista gången, och natten mellan den 5 och 6 December samma år slutades hans verksamma bana. Han var då nära 72 år gammal och slöt sjelf sin grefliga ätt. Ännu på ålderdomen utmärkte han sig genom ovanlig raskhet och ett lifligt, gladt lynne. I hela hans väsende låg någonting pålitligt och bestämdt, som förvärfvade och bibehöll aktning och tillgifvenhet. Utom Axel Oxenstierna torde knappast någon svensk embetsman haft så noga kännedom om landets alla förhållanden som han, emedan det icke fans någon förvaltningsgren, om hvilken han icke egde en noggrann, på egen erfarenhet grundad kunskap, och det låg intet smicker i det, som i personalierna om honom yttrades, att han »öfver-

CARL PIPER.

allt visade träget arbete, stor flit och brinnande nit, moget väsende, upplyst förstånd, makalös färdighet att finna sig i allt, med ett ord makalösa naturens gåfvor, derigenom vinnande ett odödligt namn i hela landet».

Thomas Polus var den förste af Carl XII utnämnde rådsledamot, hvilket skedde samtidigt med Carl Pipers inkallande i rådet och skall hafva kommit så oförmodadt, att ingen af den öfriga rådspersonalen derom haft någon vetskap förr, än konungen befalt, att två stolar skulle för de utnämnde sättas bland de andra rådens och vakten för dem gå i gevär. Thomas Polus, född 1634 i Reval, vid hvars gymnasium hans fader, Timotheus Polus, var poeseos lektor, hade tidigt blifvit faderlös och upptogs då såsom fosterson af domprosten i Vesterås Gabriel Hellstenius, som satte honom i dervarande skola. Efter fullbordade studier och utrikes resor antogs han 1665 till sekreterare hos hertig Adolf Johan samt utnämndes samma år till referendarie i kungliga kansliet. Följande året åtföljde han såsom legationssekreterare beskickningen till England samt bevistade derefter i samma egenskap kongresserna i Breda och Aachen, antogs till sekreterare hos enkedrottningen 1671, adlades 1673 och blef då tillika hofråd hos enkedrottningen, i hvilken befattning han stannade i 20 år, till dess han 1693 utnämndes till kansliråd och statssekreterare vid utrikes expeditionen samt blef nyårsaftonen 1694 förordnad till kronprinsens lärare efter den kort förut aflidne Nordenhjelm. Samma dag tre år derefter följde hans utnämning till kungligt statsråd, »med lika värdighet, heder, lön och underhåll som de öfriga kungliga råden, derjemte bibehållen, såsom omistlig, både för den kunskap han om de utrikes mål och ärenden hafver och för vår egen lisa och tjenst, vid det af honom härtill så berömligen företrädda statssekreterare-embetet», såsom det heter i det grefvebref, som för honom utfärdades den 3 Januari 1698, då han upphöjdes på en gång till friherre och grefve, hvarefter han skref sig grefve till Örneholm, herre till Adlersburg, Næsthoff, Tullinge och Möllersberg.

I sjelfva verket erhöll dock Polus intet synnerligt inflytande på regeringsärendena, i hvilket hänseende han stod långt efter Piper, likasom äfven i öfverlägsen förmåga, men så har i stället hans minne gått mera fläckfritt till efterverlden, och hans ovanliga lärdom, så väl som hans skicklighet och noggrannhet i handhafvandet af de ärenden, som honom anförtroddes, har ingen kunnat förneka. Han hade uppsatt en berättelse om styrelsen under Carl XI:s minderårighet, hvilken dock redan på 1740-talet var förkommen, samt hade för öfrigt mycket anseende såsom latinsk skald. Han afled den 24 Mars 1708 och hans grefliga ätt utgick med sonen Thomas, död 1737.

Carl Piper, som samtidigt med Thomas Polus inkom i rådet, var född i Stockholm 1647 och son af kamreraren i krigskollegium Carl Piper, hvars fader Berndt Piper från Lübeck flyttat till Viborg och der slutligen blifvit borgmästare. Den yngre Carl Piper blef faderlös redan

vid tre års ålder, men modern hade dock tillräckliga tillgångar att förse honom med enskilda lärare och att kunna sända honom redan vid 13 års ålder till Upsala, hvarifrån han efter fulländade studier återvände till Stockholm och intogs, på statssekreteraren Johan Olivecrantz' förord, af Magnus Gabriel De la Gardie i kungliga kansliet 1668. Här gjorde han sig snart känd såsom en duglig tjensteman och fick 1675 såsom ambassad-sekreterare åtfölja grefve Gustaf Oxenstiernas beskickning till Ryssland, hvarefter han under danska kriget blef registrator vid fältkansliet i Skåne 1677. Der lärde Carl XI känna och värdera honom samt utnämnde honom efter krigets slut till sekreterare i kammarkollegium 1679. Samma år blef han adlad, befordrades 1689 till kansliråd och statssekreterare samt gjorde följande året ett rikt gifte genom sitt äktenskap med kommerserådet Olof Törnflychts dotter Christina. Han hade nu Carl XI:s synnerliga förtroende, men stannade emellertid qvar på sin statssekreterareplats, den han synes föredragit framför en plats i rådet, hvilken den tiden ansågs föga eftersträfvansvärd, emedan der vankades »ringa lön, inga sportler, men öfvermåttan träget arbete», hvaremot en statssekreterare med inflytande förstod att göra sig ganska goda biinkomster. Åtminstone påstod man om Piper, likasom förut om Lindsköld, att han lät väl betala sig för de tjenster han gjorde dem, som sökte befordran eller någon annan fördel hos konungen. Att man måste göra Piper »handen tung», för att vinna framgång i dylika fall, tyckes snart nog blifvit en antagen regel, hvarom ock Pipers ständigt tilltagande förmögenhet bar talande vittne, och han skall äfven sedermera under hela sin embetsmannabana dragit försorg om, att denna sed icke kom ur bruk.

Efter sitt inträde i rådet bibehöll han sin statssekreterarebefattning för inrikes ärendena, likasom Polus sin för de utrikes, i hvilka befattningar båda ansågos omistliga, och denna förening af råds- och statssekreterareembetena var väl egentliga anledningen till den då för tiden nya titeln af statsråd, hvilken båda erhöllo. Piper, hvilken likasom Wallenstedt blifvit af Carl XI särskildt anbefald i sonens åtanke, steg också hastigt i Carl XII:s ynnest, den han i början delade med Wallenstedt och Polus; men sedan Wallenstedt funnits alltför fritalig och Polus redan 1701 för sjuklighet drog sig mer och mer tillbaka, blef Piper den, som stod högst i den unge konungens förtroende. Han hade också verksamt bidragit till hans tidiga förklarande för myndig och följde honom troget under hans fälttåg, delande hans mödor och faror. Vid landstigningen på Seland 1700 hoppade den 53-årige embetsmannen i vattnet på samma gång som den 18-årige konungen och vadade vid hans sida i land under kulregnet. I slaget vid Narwa deltog Piper med värjan i hand i anfallet mot ryska lägret och tillhörde då visst icke de »obeväpnade pennfäktare», öfver hvilka Magnus Stenbock kort derefter gjorde sig lustig i »glädjespelet» på konungens namnsdag.

Under Polus' sjuklighet fick Piper äfven öfvertaga ledningen af

utrikes ärendena, hvarefter alla regeringsärenden af honom bereddes, föredrogos och, så vidt det på honom berodde, afgjordes med en snabbhet och noggrannhet, som väckte allmän förvåning. I hela Sverige fans ingen, hvilken man ansåg kunna fylla hans plats och man kallade honom ock för »Sveriges storvizir». I samma mån blef han emellertid äfven utsatt för afund och klander. Allt ondt, som träffade riket eller enskilde i följd af kriget, skyldes på honom, och man påstod temligen allmänt, att han gjorde allt för att uppmuntra konungens krigslystnad samt hindra freden, för att så mycket längre få vara ensam om ledningen af konungens beslut och om vängåfvorna både in- och utrikes ifrån. I sjelfva verket hade likväl Piper vid flera tillfällen ganska ifrigt och enträget rådt konungen till fred samt tycktes äfven under dennes största framgångar ana, att de ej kunde räcka länge, hvarföre ock Piper 1705 insatte stora summor i Hamburgs och Amsterdams banker för att i nödens stund hafva att tillgå. Beskyllningen, att han låtit utländska makters vängåfvor inverka på sina råd till konungen, vederlägges af Frankrikes härvarande sändebud, som skref om Piper, att »han älskar penningar mycket, men har aldrig tagit sådana af främmande makter. Han känner i grund sin konung och begagnar denna kunskap till sin egen fördel, men icke till sitt fäderneslands skada. Till och med fienderna måste göra honom den rättvisan, att han är en redlig fosterlandsvän och oförmögen att gifva ett råd, som han anser för konungen skadligt».

Af konungen fick han ock så många ynnestbevis och så riklig aflöning, att han visst icke behöfde utländska makters guld. År 1702 blef han efter Bengt Oxenstierna kansler för Upsala akademi och år 1705 efter Johan Gabriel Stenbock öfverstemarskalk, hvarefter han hade i årlig aflöning såsom statsråd 3,000, som kungligt råd 3,000, som öfverstemarskalk 8,000 och i fälttraktamente 12,000 eller tillsammans 26,000 rdr specie, motsvarande minst 104,000 kr. efter nuvarande myntvärde, hvarförutan han hade fri taffel, fri ved och underhåll för 12 hästar. Med sådana inkomster borde han, då för öfrigt både han och hans grefvinna voro särdeles goda hushållare, kunna samla en ganska betydande förmögenhet utan att dertill anlita mindre lofliga medel, och det är också ganska sannolikt, att om han än under sin uppkomsttid gjort sig skyldig till icke så liten egennytta, är dock det mesta af hvad man under de senare åren af hans verksamhet i detta hänseende lagt honom till last ogrundadt eller åtminstone mycket öfverdrifvet.

Sin lysande samhällsställning förlorade Piper, då han i slaget vid Pultawa blef fången på samma gång som sin gamle medtäflare om konungens ynnest och följaktligen äfven sin gamle ovän, Carl Gustaf Rehnsköld. Båda sökte konungen få utvexlade, men czarens vilkor voro så hårda och öfverdrifna, att de fångne sjelfve afböjde deras antagande. Största tiden af sin fångenskap tillbragte Piper sedermera Moskwa under temlig frihet, hållande ett slags hof för de öfrige

fångne svenskarne, dem han på flera sätt understödde, och sysselsättande sig för öfrigt med en ganska vidlyftig brefvexling och med öfversättandet af åtskilliga religiösa skrifter. Fångenskapen skulle på detta sätt för honom varit dräglig nog, om han icke lefvat i ständig oro för czarens nyckfulla uppbrusningar, under hvilka han än hotade att skicka Piper till Sibirien, än att låta afrätta honom. Slutligen kom i medlet af December 1714 czarens befallning, att Piper skulle genast föras till Petersburg, åtföljd endast af sin kammartjenare, en lakej och en kock. Nio timmar efter denna befallnings meddelande var Piper redan på resan till Petersburg, der hans frände, fänriken Gustaf Abraham Piper, som länge hos honom gjort sekreteraretjenst och i början af året 1715 blifvit utvexlad, skyndade att infinna sig vid det träkyffe, der den nu 68-årige statsmannen var inhyst. Han fick der se, men ej tala med honom, och fann honom i hög grad affallen. Han hade ock då redan i sjutton dagar uthärdat fastande vid vatten och bröd. Emellertid fick han tillfälle att underrätta sin frände, det han genom hunger blifvit tvingad att utgifva en vexel på sin hustru att i Amsterdam betala 30,000 rdr till ryske ministern Kurakin, samt bad Gustaf Abraham Piper säga grefvinnan, att hon väl skulle ställa sig som om hon ville inlösa vexeln, men tillika i hemlighet utverka konungens förbud deremot. Så skedde också, och konungen förbjöd dess inlösen, »emedan ovisst vore, om icke flera på dylikt våldsamt sätt afpressade förskrifningar torde följa». Enligt en annan uppgift skall grefvinnan, som var känd för sin snålhet, oombedd af mannen utverkat detta konungens förbud. Den förra uppgiften, grundad på Gustaf Abraham Pipers utsago, synes dock den sannolikaste. Vexelns protest verkade emellertid att Piper insattes i hårdare fängelse å Schlüsselburgs fästning, der hans händelserika lefnad slutade den 19 Maj 1716. Bland de många skamliga dragen i czar Peters lefnad är hans beteende mot Piper icke ett af de minst klandervärda.

Pipers lik, förvaradt i groft salt, skickades till Stockholm i September 1718 och fördes sedermera till ett dertill uppfördt präktigt grafkor i Engsö kyrka. Han hade under sin fångenskap 1712 köpt den gamla Sparreska egendomen Engsö, en hel ö och kyrksocken i Mälaren, och skref sig dessutom grefve till Stureforss och Wiggebyholm i Östergötland samt friherre till Kragsholm, Högestad och Baldringe i Skåne. I allmänhet var han en af de rikaste män i Sverige på en tid, då der var mycket ondt om sådana, och ansågs icke hafva vunnit denna rikedom endast på lofliga vägar. Den tillföll efter hans död hans enka, en son och 4 döttrar, som öfverlefde honom, af hvilka sistnämnda en var gift med grefve Ture Gabriel Bielke, en son till Nils Bielke, till hvars störtande Piper så nitiskt bidragit. Om Piper ur sedlig synpunkt icke kan anses hafva varit fläckfri, ehuru visserligen ganska mycket af det, honom blifvit lagdt till last, rätteligen torde böra tillskrifvas afunden och förtalet hos hans många fiender, kan å andra sidan icke bestridas, att han äfven haft stora och lysan-

ARVID BERNHARD HORN.

de förtjenster, samt att han varit en af de dugligaste, mångsidigaste och mest erfarne embetsmän, Sverige någonsin egt.

Arvid Bernhard Horn var, liksom Fabian Wrede och Carl Piper, en af de mest framstående statsmännen under Carl XII:s regering, ehuru hans fulla betydenhet såsom sådan ej framträdde förr än efter konungens död. Han tillhörde Kanckasgrenen af Horn-slägten, som så ofta förekommer i vår historia, och hans fader var öfversten Gustaf Horn till Wuorentaka, å hvilken sätesgård i södra Finland sonen Arvid Bernhard föddes den 6 April 1664. Vid elfva års ålder blifven faderlös, egnades både han och hans fyra bröder tidigt åt krigstjensten, emedan modern ej hade tillgångar att bestå dem någon lärd uppfostran. Redan 1682 ingick Arvid Horn såsom frivillig vid lifgardet, måste nära ett år bära musköten utan någon lön, innan han blef sergeant, och ännu förgingo två år, innan han 1685 befordrades till fänrik. Krigaretjenstgöringen i fredstid föreföll honom dock föga lockande, och han utverkade sig konungens tillåtelse att få träda i utländsk krigstjenst, hvarefter han under Nils Bielkes befäl utmärkte sig i Ungern och under prins Wilhelm af Oranien i Nederländerna, samt steg i den senare tjensten till kapten och befordrades äfven 1693 till kapten vid svenska lifgardet. Sedan han 1695 blifvit hemkallad, fick han kort derefter ett tillfälle att visa sitt mod och sin rådighet, hvilket blef första steget till den lycka, han sedermera gjorde. I Februari 1696, vid ett besök af hofvet i Upsala, skenade hästarne för enkedrottningens vagn, då hon skulle fara utför slottsbacken, och Carl XI utropade ångestfullt: »Kan då ingen rädda enkedrottningen?» I ögonblicket sporrade Horn sin häst och störtade in bland det skenande spannet med sådan fart, att både detta och Horns springare kastades omkull. Konungen sade honom intet ord till tack; men dagen derpå kom till Horn en tiggare och bad att för honom få framvisa sitt pass, hvilket Horn, efter att flera gånger hafva afvisat den efterhängsne, slutligen mottog, då vid papperets öppnande det fans innehålla en fullmakt för honom att vara löjtnant för de kungliga drabanterna — en stor utmärkelse, hvarigenom Horn erhöll öfverstes rang och kom i daglig beröring med hofvet. Carl XI lärde ock nu alltmera känna och värdera honom samt anbefalte honom på sin dödssäng åt sin son, såsom en trogen och användbar tjenare.

Hos Carl XII steg ock Horn hastigt i ynnest och förtroende, var en flitig deltagare i hans oförvägna lekar och sedermera hans trogne följeslagare under fälttågen 1700—1703, hvarunder Horn, redan 1700 befordrad till generalmajor och kaptenlöjtnant för konungens drabanter samt upphöjd till friherre, utmärkte sig i slagen vid Narwa, Düna och Kliszow, äfvensom vid försvaret af Warschau. Likasom Bengt Oxenstierna och Piper, var äfven Horn en af dem som talade emot det polska afsättningskriget och var vid slutet af året 1703 nära att falla i onåd, hvarifrån han, såsom det påstås, räddades genom sitt giftermål med Pipers svägerska, Inga Törnflycht. Härefter fingo hans befordrin-

gar ny fart. Han blef generallöjtnant och Sveriges ombud vid polska konungavalet 1704, kungligt råd 1705, sämma år kansler för akademien i Pernau samt grefve och guvernör för Carl XII:s systerson, hertig Carl Fredrik af Holstein 1706.

Detta år återvände Horn till fäderneslandet, och härmed begynte ett nytt skifte i hans verksamhet. Han hade dittills varit endast krigare och någon tid i Warschau äfven diplomat, men egnade sig från denna tid uteslutande åt embetsmannabestyren. Konungen hade anvisat honom en plats dels i försvarskommissionen, der han slöt sig till Fabian Wredes och Gabriel Falkenbergs åsigter, dels i kansliet, der hans svåger Nils Gyldenstolpe, såsom kanslipresident, var hans förman, under hvars ledning Horns stora förmåga också snart nog utvecklade sig, äfvensom han af Gyldenstolpe fick de bästa anvisningar att genom flitiga studier ersätta hvad som felades honom i kunskaper. Horn sörjde ock djupt denne sin ledares bortgång under våren 1709; men nu ansågs ingen kunna bättre fylla den lediga kanslipresident-platsen än Horn sjelf. Den hade likväl efter nederlaget vid Pultawa blifvit ojemförligt svårare att nöjaktigt utöfva än förut, och Horn gjorde flera försök att slippa utöfningen deraf; men både konungen, rådet och allmänna meningen ansågo honom vara den lämpligaste dertill, och han förordnades ock att tills vidare förestå det ledigblifna kanslipresidentembetet.

Från denna tid synes Horn, ehuru med största varsamhet och i djupaste hemlighet, börjat sluta sig till dem, som önskade förbereda det kungliga enväldets afskaffande, hvilken riktning hos Horn blef ännu mera bestämd, sedan han, efter att 1708 hafva förlorat sin andra hustru Inga Törnflycht (han hade först varit gift med Anna Beata Ehrensteen, en syster till Nils Gyldenstolpes grefvinna), 1711 för tredje gången gifte sig med Margaretha Gyllenstierna, dotter till kungliga rådet och fältmarskalken grefve Nils Gyllenstierna, som med stor rikedom förenade icke mindre högadliga åsigter samt en bestämd afvoghet mot enväldet, hvilka tänkesätt härefter också hos mågen blefvo mer och mer framstående. Båda förenade sig att motarbeta rustningarna för Stenbocks fälttåg i Tyskland, emedan båda ansågo de svenska stridskrafterna bättre behöfvas till Sveriges och Finlands försvar. Carl XII förklarade dock i bref till rådet sin ovilja öfver den »senfärdighet och rådlöshet, hvarmed denna expedition af senaten bedrefs», hvilken minst kunde ursäktas hos Horn, såsom sjelf general.

Den bevågenhet, konungen dittills visat Horn, började ock nu mer och mer aftaga, ehuru han alltid erkände hans öfverlägsna förmåga. Denna visade ock Horn i hög grad vid 1713 års riksdag, då, såsom vi här ofvan omtalat, han genom sitt kraftfulla och bestämda uppträdande afböjde de ganska betänkliga åtgärder, hvilka adeln och bondeståndet mot slutet af denna riksdag ville vidtaga. Å andra sidan kan likväl icke heller nekas, att han, så väl som rådet i dess helhet, visat nog mycken både efterlåtenhet och sjelfrådighet, ända till dess sakerna togo denna betänkliga vändning. I allmänhet fann konungen Horn

icke med tillbörligt nit sköta sin vigtiga befattning och skref härom i September 1714 till sin syster Ulrika Eleonora: »Jag känner Horn, att han är drifsam, när han griper sig an, och bör vara bäst van huru förordningar skola efterlefvas och ett och annat verkställas, särdeles vid soldatväsendet; men jag har på några år funnit minsta ifver hos honom. Han har i intet mål vinnlagt sig att uträtta något, hvilket jag af hans egna bref, som han mig tillskrifvit, förmärkt att han endast vinnlägger sig att någorlunda vara utan ansvar, utan att vara bekymrad att allt till det allmänna bästa blir verkstäldt som sig bör. Han har skrifvit mig till, att han i fjol somras varit hela tiden på landet, och äfven så i somras, hvilket alldeles intet är tillåtligt, särdeles när allt står illa till, så att han framför alla andra, som varit soldat och har krafter nog, borde vara i dagligt arbete. Dertill med är han kanslipresident och bör så mycket mera taga sig sakerna an.»

Konungen var icke heller okunnig om de planer, som nu inom högadeln voro å bane att söka tillvägabringa en förändring i regeringssättet, och Horn misstänktes af honom, så väl som af många flera, att icke vara främmande för dessa planer. Misstanken, att Horn sträfvade efter en högre myndighet, än han såsom rådgifvare åt en enväldig konung kunde ernå, röjde sig äfven i Carl XII:s bekanta yttrande till Horn, då denne vid hans återkomst till Sverige mot slutet af året 1715 skyndade till Ystad att för konungen framställa den unge hertigen af Holstein: »Grefve Arvid, ni har blifvit ett hufvud högre sedan jag såg eder sist». Han fortfor ock att ända mot slutet af sin regering visa Horn en viss köld och fråntog honom 1716 guvernörskapet öfver hertigen af Holstein, men lät honom dock behålla sina öfriga embeten. Efter Carl XII:s död blef emellertid grefve Arvid verkligen »ett hufvud högre», och vi skole då finna honom i utöfvandet af en ojemförligt vigtigare statsmannaverksamhet.

Maurits Wellingk tillhörde en tysk slägt, som från Westfalen flyttat till Kurland och derifrån till Lifland, der en Gotthard Wellingk, stadssyndicus i Riga 1580, blef adlad af konung Stefan i Polen. Denne Gotthard Wellingks sonsons söner voro bröderne Otto och Maurits Wellingk, som gjorde sig mycket omtalta både under Carl XI:s och Carl XII:s regering. Den äldre brodern, *Otto Wellingk,* var en modig och duglig krigare, som utmärkte sig under Carl XI:s krig i Skåne, der han ock 1693 blef generalguvernör, sedermera i slaget vid Narwa anförde högre flygeln och äfven med utmärkelse deltog i slaget vid Kliszow samt blef af Carl XII befordrad till general 1702, kungligt råd och president i Åbo hofrätt 1705 och benådad med grefligt värdighet 1706, men tillika beskrifves såsom egennyttig och opålitlig. Han dog i Stockholm 1708.

Yngre brodern, *Maurits Wellingk,* var född 1651 i Jama inom Ingermanland, hade, likasom den äldre brodern, egnat sig åt krigstjensten och var kapten vid drottning Hedvig Eleonoras lifregemente till fot, då han jemte sin äldre bror, som redan hunnit öfverstegraden,

blef friherre 1676. Sedermera hade Maurits Wellingk inom de militära graderna stigit till öfverste, då han 1680 började användas på den diplomatiska banan, som derefter blef hans egentliga. Först sändes han till Danmark 1680, så till hofvet i Lüneburg 1683, så till Hessen 1687, följande året åter till Lüneburg, hvarefter han var svenskt sändebud vid kongressen i Altona 1689 och i Hamburg 1695, befordrades till generalmajor 1697 och till generallöjtnant 1698, då han sändes till polska hofvet, der han, så slug och erfaren diplomat han än onekligen var, lät bedraga sig af konung Augusts vänskapsförsäkringar och höll med honom hemliga underhandlingar om ett förbund mellan Sverige och Polen, medan August i sjelfva verket redan ingått ett sådant med Danmark och Ryssland att anfalla Sverige.

När Polus för sjuklighet lemnat ledningen af utrikes ärendena 1701, sökte Wellingk ifrigt att blifva hans efterträdare och skall då hafva sökt vinna Pipers förord genom en gåfva af 17,000 rdr samt flera juveler åt hans grefvinna, hvilka, så väl som pengarna, skola kommit Wellingk tillhanda från franska regeringen, för att befordra dess intressen, ty Wellingk hade rykte om sig att ännu mer än någon bland de öfrige den tidens svenske statsmän vara tillgänglig för utländska vängåfvor. Piper ansåg emellertid Wellingk för en alltför farlig medtäflare och tog derföre i egen hand äfven ledningen af utrikes ärendena, hvarefter Wellingk ända till 1710 lemnades i overksamhet och hade således, såsom han skrifver i sin sjelfbiografi, full ledighet att vidare uppöfva sig i de saker han valt till sitt yrke.

Efter Pipers fångenskap i slaget vid Pultawa började emellertid Carl XII åter vända sitt förtroende till Wellingk såsom en af Sveriges mest erfarne diplomater, hvilken han dessutom visste vara mindre väl anskrifven hos herrarne i rådet och således trodde mera noggrant komma att följa hans egna föreskrifter. Wellingk blef nu 1710 general af infanteriet, guvernör öfver Wismar, kungligt råd, generalguvernör öfver Bremen och Verden, öfverbefälhafvare öfver svenska krigshären i Tyskland, med ledning af svenska angelägenheterna derstädes, samt grefve 1711. Under åren 1711—1713 hade också Wellingk ledningen af Sveriges diplomatiska förhållanden, för så vidt de icke under konungens omedelbara inseende sköttes af Müllern; men sedan Wellingk i Maj 1713 ingått på den här förut omtalta s. k. seqvestern af Stettin, fråntogs honom den vidsträckta fullmakten att leda fredsunderhandlingarna. Han började nu åter söka ställa sig väl med rådet och skickade till Arvid Horn afskrifter af en mängd bref, dem han under de nämnda åren tillskrifvit konungen, för att visa, det han icke sparat några föreställningar till vinnande af fred. Tillika sökte dock Wellingk äfven ställa sig väl med holsteinska hofvet och med Görtz samt deltog i dennes plan att förmäla den unge hertigen Carl Fredrik med czar Peters dotter och att skaffa honom tronföljden i Sverige efter Carl XII.

När konungen 1714 kom till Stralsund, infann sig Wellingk ge-

näst och tycktes äfven återvinna konungens förtroende; men då han fortfor att yrka på fred, blef han undanskjuten, som det sades, genom Görtz, Meijerfelt och Feif, var under åren 1715 och 1716 i overksamhet, men slöt sig nu till Görtz och lyckades genom hans inflytande åter få deltaga i då förda underhandlingar.

I allmänhet skildras Maurits Wellingk såsom icke blott en af Sveriges, utan äfven af hela sin samtids skarpsinnigaste, kunnigaste och fintligaste diplomater, med stor skriftställareförmåga tillika, men också derjemte såsom i hög grad opålitlig och egennyttig. Hans andel i Altonas brand hafve vi förut omtalat, och en okänd författare från 1740-talet, hvars omdömen om de framstående personerna under Carl XI:s och Carl XII:s regeringar vi ofta anfört, yttrar härom: »Grefve Maurits Wellingks del i Altonas bränning och det mera efteråt är ännu en smutsig sak och nästan en gåta. Wellingks råd voro intet att lita på hos hans mindre goda vänner, talande sött och skrifvande att än bättre fängsla». Till hans öden efter Carl XII:s död återkomma vi längre fram.

Gustaf Cronhielm, son till Polycarpus Crombygel, hvilken vi i en föregående del omtalat hafva börjat sin tjenstebana såsom drottning Christinas kammartjenare och slutat densamma såsom landshöfding i Vestmanland och friherre till Flosta och Hakunge samt herre till Segloraberg, Hyltenäs och Hvilstad, var född i Stockholm 1664. Anstäld såsom kammarherre hos dåvarande kronprinsen 1688, fick han tillika 1695 befallning att biträda Polus såsom kronprinsens lärare, hvilket skedde med så mycket allvar, att det några gånger skall väckt lärjungens missnöje. Cronhielm var ock nästan den ende, som under 1697 års riksdag vågade på riddarhuset yttra sig mot Carl XII:s myndighetsförklaring, hvilket icke bidrog att ställa honom väl hos den unge konungen. Lars Wallenstedt, med hvars dotter Cronhielm var gift sedan 1693, lyckades dock få sin måg 1698 utnämnd till faderns efterträdare såsom landshöfding i Vesterås; men på denna plats stannade Gustaf Cronhielm sedermera ända till 1710, då han förordnades att såsom vice landtmarskalk biträda den sjuklige Hans Clerck, hvarefter han ännu samma år blef hofkansler, kungligt råd och ordförande i lagkommissionen, 1712 grefve, då han skref sig till Flosta, och 1713 Lunds akademis kansler, hvilken befattning dock 1714 fråntogs honom och lemnades åt Nicodemus Tessin. Han hade från början tillhört de konungske i rådet, arbetade ifrigt för Stenbockska härens sändande till Tyskland enligt konungens befallning och hade 1712 fått högsta inseendet öfver amiralitetet i Carlskrona; men då konungen tyckte, att sjörustningarna under Cronhielms ledning icke gingo raskare än förut och att han visat för mycket undseende för rådet, af hvilket konungen dock gjort honom oberoende, aftog åter konungens förtroende, hvilket visade sig dels genom det nyssnämnda öfverflyttandet af kanslers-befattningen till en annan mera gynnad rådsledamot, dels genom konungens vägran att utnämna Cronhielm till president i Svea hofrätt, hvarom Cronhielm anhållit, men i afseende hvarå Carl XII i ett bref till sin syster af

den 2 September 1714 yttrade, att han väl vore skicklig dertill, »men jag har några saker emot honom och ville gerna, att han viste mer tillgifvenhet till det allmännas nytta än till privat-afseenden». Cronhielm beskyldes nemligen för egennytta och var också visst icke fri derifrån; men, å andra sidan, hade han också föreslagit stora uppoffringar och äfven sjelf gifvit betydande summor till afhjelpande af rikets nöd. För öfrigt berömmes han för snille, lärdom, behagligt umgängessätt, mycken själsnärvaro, vidsträckt erfarenhet, stor duglighet och varm fosterlandskärlek samt var, alltsedan Fabian Wredes död, under de sista sex åren af Carl XII:s regering, jemte Horn och Tessin, den utmärktaste inom svenska rådet.

Nicodemus Tessin hafva vi förut lärt känna såsom Sveriges störste arkitekt och äfven omtalat de många planer till Stockholms förskönande, han underställde Carl XII:s pröfning. Han var likväl derjemte en af Carl XII:s mest framstående embetsmän och förtjenar att äfven i denna egenskap särskildt omnämnas. Född i Nyköping den 23 Maj 1654, der hofvet då vistades, blef han buren till dopet af Gustaf Adolfs gemål, enkedrottningen Maria Eleonora, fick en god uppfostran i faderns hus, studerade sedermera både i Stockholm och Upsala samt gjorde stora framsteg icke blott i de vanliga akademiska studierna, utan äfven särskildt i de matematiska vetenskaperna samt i franska och italienska språken. Under åren 1673—1680 vistades han dels i Italien och synnerligast i Rom, dels i Frankrike, för att grundligen studera byggnadskonsten, jemte alla dertill hörande hjelpvetenskaper, utnämndes under sin frånvaro till hofarkitekt 1676 och blef 1681 efter fadern, Nicodemus Tessin den äldre, som före honom varit Sveriges störste arkitekt, både slotts- och hofarkitekt, med inseende tillika öfver så väl Stockholms som enkedrottningens alla byggnader. Härefter uppfördes efter Tessins ritningar en mängd byggnader både i Stockholm och landsorterna, men då Carl XI nu började tänka på uppförandet af ett nytt slott i Stockholm, fick Tessin i Maj 1687 företaga en ny resa till Danmark, Tyskland, Holland, Frankrike och Italien, hvilken upptog 13 månader och hvarunder han ingick flera förbindelser, som satte honom i stånd att hit införskrifva konstnärer och skickliga handtverkare af flera slag. Redan 1688 uppgjordes ritningarna till Stockholms slott, hvilka väckte sådant uppseende, att Ludvig XIV lät genom sin härvarande minister i särskild audiens lyckönska Carl XI till denna byggnad; att Christian V ville i Köpenhamn hafva ett slott efter Tessins ritning, samt att äfven konung August i Polen och czar Peter begärde byggnadsritningar af Tessin, czaren i en senare tid särskildt en sådan till en kyrka i Petersburg, som i storlek och skönhet ej skulle eftergifva St. Pauls i London, den största och praktfullaste kyrka czaren under sina resor sett. Emellertid, när norra delen af Stockholms slott var färdig och den nya slottskyrkan så väl som den stora paradvåningen i öfra delen af slottet stodo i sin fulla ståt, inträffade kort efter Carl XI:s död den i det föregående omnämnda stora eldsvådan,

som förstörde alltsammans. Återuppbyggandet fortsattes likväl under Tessins ledning de första åren af Carl XII:s regering, så att man 1705 hunnit uppdraga murarne till tre alnars höjd; men sedermera gick byggnaden alltmera långsamt i brist på tillgångar, och slutligen omkring 1712 afstannade den helt och hållet.

Hos Carl XII stod Nicodemus Tessin i ännu högre ynnest än hos Carl XI, blef friherre 1699, hofmarskalk 1701, tjenstförrättande öfverstemarskalk (riksmarskalk) efter Johan Gabriel Stenbocks död och under Carl Pipers frånvaro 1705, kungligt råd 1712, grefve och Lunds akademis kansler 1714, öfverstemarskalk 1717 samt högste ordningsman eller chef för den nya polisen 1718. Hans förtroliga brefvexling med ombudsrådet Feif hafva vi förut omtalat, och han misstänktes att på denna väg hafva meddelat konungen hvarjehanda uppgifter om den hemmavarande styrelsens yttranden och tillgöranden, samt sålunda hafva åtagit sig ett slags kunskapare-befattning, hvilket likväl icke bekräftats af det hittills kända innehållet utaf denna brefvexling. För sina konungska tänkesätt fick han emellertid en plats i rådet, men omfattade dock snart nog de öfrige ledamöternes åsigter och yttrade sig vid åtskilliga tillfällen ännu frimodigare och bestämdare än de mot krigets fortsättande, utan att sådant likväl minskade den bevågenhet konungen visade honom. Tvärtom blef Tessin, medan rådet under Görtz' gunstlingstid sköts å sido, utnämnd till öfverstemarskalk, en af de högsta platser i riket, samt tillkallad att deltaga uti och understödja de planer Görtz uppgjort och konungen antagit. Under utöfningen af sina särskilda befattningar röjde han emellertid stor förmåga och var under de sista sex åren af Carl XII:s regering en af de mest framstående inom svenska rådet; men hela fortgången af hans embetsmannabana tyckes bekräfta sanningen af hvad härvarande franske ministern om honom yttrade, att han var »ett stort snille samt en skicklig och slipad hofman, som kryssade mellan båda partierna så skickligt, att han i afgörandets stund alltid befann sig hos det segrande». Under de sexton år, han innehade rådsembetet, visade han sig emellertid vara en ganska duglig embetsman, men har dock hos efterverlden sitt största beröm såsom Sveriges snillrikeste arkitekt. Han afled i Stockholm vid 74 års ålder den 10 April 1728.

Utom desse rådsledamöter förtjena äfven åtskillige andre bland de embetsmän, Carl XII använde, att särskildt omnämnas.

Olof Hermelin, son af borgmästaren i Filipstad Nils Månsson, var född derstädes 1658, inskrefs, efter att hafva genomgått Carlstads läroverk, såsom student vid Upsala universitet 1677 och antog derefter namnet Hermelin, hvilket hans skolkamrater gifvit honom för hans vighet och rörlighet. Såsom lärare för riksamiralen grefve Gustaf Otto Stenbocks söner fick han tillfälle att företaga en utländsk resa, hvarifrån han återkom 1687, då han inskrefs i riksarkivet, samt blef 1689 utnämnd till professor i Dorpt, der han utmärkte sig både såsom svensk och latinsk skald och visade alltsedan, utan att öfvergifva sitt älslings-

språk latinet, en synnerlig omvårdnad om svenska språkets renhet. Efter Lagerlöf nämndes han 1699 till historiograf och åtog sig då att fortsätta texten till Dahlbergs »Forna och närvarande Sverige», men kallades 1700 af Piper att tjenstgöra vid fältkansliet samt erhöll uppdrag att vederlägga de skrifter, som af Sveriges fiender utspriddes, för att från dem på svenska regeringen kasta skulden för krigets utbrott. Hermelin uppsatte ock ett försvar, som inför hela Europa tydligen ådagalade, att hvarken konungen eller svenska folket gifvit ringaste anledning till de begynta fiendtligheterna. Härefter följde flera skrifter i samma riktning, hvarigenom Hermelin vann så stort anseende, att franske ministern för utrikes ärendena, Torcy, yttrade, det man borde fästa stor uppmärksamhet vid en person af så mycken snille och skarpsinnighet. Af Carl XII belönades han med adelskap 1703 samt utnämndes till kansliråd och statssekreterare 1705, äfvensom till Sveriges ombud vid afslutandet af freden i Alt-Ranstadt, i hvilka befattningar han utvecklade samma öfverlägsna förmåga som i sitt skriftställeri. Tillika gjorde han sig allmänt aktad genom sin otillgänglighet för alla vängåfvor, sin trohet mot konung och fädernesland samt frånvaron af allt slags lycksökeri. Olyckan vid Pultawa gjorde emellertid slut på hans embetsmannabana. När slaget syntes förloradt, antände Hermelin fältkansliet, för att de vigtiga papperen derstädes ej måtte falla i ryssarnes händer, men blef sjelf fången och, enligt några uppgifter, nedhuggen vid ingången till czarens tält, enligt andra skickad till ett kloster i Astrakan, der han hölls instängd till sin död, utan att man med säkerhet känner när denna inträffade. Czaren var mycket förbittrad öfver den skärpa, hvarmed Hermelin i sina skrifter behandlat honom och hans bundsförvandter, samt tog nu en föga hedrande hämnd på den fångne författaren.

Henrik Gustaf von Müllern af en tysk adelig slägt var född 1664 och antogs 1688 till guvernör för hertig Adolf Johans söner, pfaltzgrefvarne Adolf Johan och Gustaf Samuel. Sedermera anstäldes han i svenska kansliet och fick 1698 uppdrag att i Aachen bevaka svenska konungahusets fördelar under stridigheterna mellan Churpfaltz och hertigen af Orléans. Samma år skickades Müllern äfven såsom svenskt sändebud till Churpfaltz, Köln och Trier samt följande året till Lothringen. Efter krigets utbrott anstäldes han vid fältkansliet samt befordrades 1708 till kansliråd och statssekreterare för utrikes ärendena, hvilkas ledning han fick öfvertaga efter Pipers och Hermelins fångenskap i slaget vid Pultawa. Denna ledning tyckes dock hafva sträckt sig föga utöfver uppsättandet af konungens bref i dessa ärenden, ty Müllern, ehuru en ganska skicklig expeditionskarl, synes icke varit någon statsman af framstående egenskaper. När hofkanslern Gustaf Cronhielm 1710 blef kungligt råd, nämndes Müllern till hofkansler efter honom och blef äfven friherre, ehuru han hvarken såsom sådan eller såsom adelsman tog introduktion å svenska riddarhuset. Vid kalabaliken i Bender togs han till fånga, men var den förste som utlöstes.

Sedermera, under de tio månader Carl XII vistades i Demotika, voro Müllern, Grothusen och kammarherrn von Düben de ende, som dagligen spisade med honom, hvarvid de betjenade sig sjelfve och hofkanslern tjenstgjorde som kock. Vid den nya organisationen, hvilken kansliet erhöll 1714, blef Müllern »ombudsråd i första utrikes expeditionen», som hade att handlägga ärenden med Frankrike, England, Spanien, Portugal, Turkiet, Tatariet, Persien, det öfriga Asien, samt Ryssland, Polen, Holland, österrikiska Nederländerna och Lothringen. Samma år sändes han ock till hofvet i Wien att aflägga konungens tacksägelse för den heder och höflighet, som visats honom under hans resa genom kejsarens länder. Sedan Görtz blifvit den främsta i Carl XII:s ynnest, trädde Müllern mer och mer i skuggan. Han skildras emellertid såsom en kunnig, erfaren, redlig och arbetsam embetsman, men blyg och föga beslutsam. Någon gång vågade han visserligen vara af annan tanke än konungen och råda till fred, men det skedde lika litet af honom som af Piper med tillräckligt eftertryck. Också hade konungen ingen synnerlig hög tanke om hans kraft och skarpsinnighet, ehuru han värderade hans redbarhet. Müllern dog ogift i Stockholm 1719.

Casten Feif, tillhörande en slägt, som från Skottland inkommit i Sverige, var son till kramhandlaren i Stockholm Peter Feif och till Maria, en dotter af den på sin tid ryktbare vinskänken vid Norrmalms torg, Casten Hoff, efter hvilken dottersonen fick sitt förnamn. Casten Feif föddes i Stockholm 1661 och blef i sin barndom satt i lära hos en hattmakare, med hvilken han flyttade till Finland och i hvars tjenst han stannade till dess mannen gjorde bankrutt, då Casten Feif återvände till Stockholm och började studera. Hans färdighet i att skrifva och hans kännedom af finska språket beredde honom antagande hos Piper såsom skrifvare, hvarefter han äfven fick inträde i kansliet 1682, befordrades till registrator derstädes 1697 och till kunglig sekreterare (expeditions-sekreterare) 1704, blef följande året adlad, 1707 sekreterare vid kansliets finska, lifländska och estländska expedition, 1708 krigsråd samt, efter Pipers och Hermelins fångenskap, 1709 kansliråd och statssekreterare för inrikes expeditionen, vid samma tillfälle då Müllern erhöll enahanda befattning vid den för utrikes ärendena. De hemliga underrättelser, konungen erhöll från Stockholm, gingo genom Feifs hand, och under Carl XII:s vistande i Turkiet berodde ledningen af Sveriges inre angelägenheter till en stor del af Feif, som genom sina konungska tänkesätt, det mod, hvarmed han delade konungens faror, och sin beredvillighet att biträda hans alla förslag stod högt i hans ynnest. År 1714 utnämndes han till landshöfding i Westmanland och kort derefter, vid kansliets ombildning, till ombudsråd för krigs-expeditionen, blef 1715 friherre och 1723 president i statskontoret samt afled utan manliga arfvingar i Mars 1739. Han beskrifves som »en liten munter man, med blonda ögonbryn och ljusblå ögon, föga mån om prakt; alltid utan manchetter, till tecken, att han varit i Carl XII:s skola.

En trogen svensk, redlig undersåte, flitig man, godhjertad menniska, lika snygg och ren i sina kläder och seder som i sitt hjerta». [1]) Från andra håll tecknas han visserligen mindre fördelaktigt samt beskylles i synnerhet för egennytta och opålitlighet; men han hade under Carl XII:s vistande i Turkiet allt för stort inflytande hos konungen att icke få många afundsmän, hvilkas omdömen väl icke böra läggas till grund för bedömandet af hans värde. Huru Carl XII sysselsatte sina embetsmän vittnar ett bref från Feif till Nicodemus Tessin, i hvilket han ursäktar sig att hafva dröjt med besvarandet af en dennes skrifvelse, ty från kl. 3 till 7 om morgnarne måste han vara hos konungen; från kl. 7 till 1 eller 2 vid mönstringen samt sedan strax efter middagsmåltiden åter hos konungen till 8 eller 9 på aftonen.

Georg Henrik von Schlitz, friherre *von Görtz*, var bland alla Carl XII:s embetsmän den, som hade hans största förtroende och under de sista åren af hans regering mest användes. Han var född 1668, tillhörde en riksfriherrlig slägt från Franken, studerade i Jena och fick der på bollhuset sitt ena öga utslaget. Anställd såsom kammarjunkare hos hertig Fredrik af Holsten 1698, följde han honom till Stockholm samma år samt sökte med mycken slughet och omtanke skaffa sig kännedom om dervarande förhållanden. Tillika förstod han att ställa sig in hos hertigens minister Wedderkop och fick 1702 åtfölja hertigen till polska kriget. När denne stupade i slaget vid Kliszow, erhöll Görtz uppdraget att hemföra liket och lyckades nu vinna enkehertiginnan Hedvig Sofias förtroende i så hög grad, att han befordrades till geheimeråd och medlem af holsteinska regeringen. Snillrik, qvick, liflig, särdeles behaglig i umgänget, vältalig lika mycket i tal som skrift, fyndig, djerf och med mycket rymligt samvete, var det för honom ingen svårighet att vinna den temligen obetydlige administratorn Christian August, som stod i spetsen för hertigdömets styrelse; men han fick tillika emot sig ett mäktigt parti, hvars hufvudman var den förr så myndige, men nu mer och mer undanskjutne Wedderkop, hvilken dock ännu hos enkehertiginnan hade det inflytande, att Görtz fick allvarsamma föreställningar och började höra sig om efter en plats i danska hofvets tjenst. Efter Hedvig Sofias död 1708 fick emellertid Görtz åter friare händer och lyckades nu undantränga Wedderkop, som fängslades och mot hvilken började en rättegång så rik på olagligheter, att den väckte allmän förtrytelse. Görtz lyckades likväl hålla sig qvar vid styret i Holstein, så mycket missnöje hans förvaltning än der väckte, och genom sitt sändebud Fabricius förstod han äfven stämma Carl XII till sin fördel. Hans besök hos konungen efter dennes ankomst till Stralsund hafva vi förut berättat, likasom äfven det inflytande han snart hos honom vann samt huru han använde detta. I sjelfva verket var ock Görtz mer än någon annan skapad att vara Carl XII:s minister. Mod till stora företag, ihärdighet i deras utförande, en trotsig

[1]) Tessin och Tessiniana. Stockholm 1819, s. 321.

lek med alla hinder och allt motstånd, en frikostighet närmande sig till slöseri — allt detta låg i bådas lynne. Också skref Görtz till en nära vän: »Alltsedan jag uppträdde på verldsteatern har konungen af Sverige varit min hjelte. Jag har alltid påstått, att det icke varit hans fel, om sakerna slagit illa ut, ty han eger mer dygd, skarpsinnighet och förstånd än någon annan. Jag skulle aldrig gifva mig den möda jag gör, om det icke vore för konungen.» Vid honom synes ock Görtz varit fästad med verklig tillgifvenhet, likasom Carl XII äfven högt skattade och i vidsträcktaste mån anlitade Görtz' snille, hans outtömliga fyndighet på utvägar, hans vidsträckta bildning och hans ovanliga arbetsförmåga, hvarigenom han blef användbar i en mängd olika förvaltningsgrenar, så att han slutligen blef på samma gång finans-, krigs-, sjö- och inrikes-minister samt dessutom fredsunderhandlare med främmande makter. Hans stora förmåga i utöfningen af alla dessa befattningar kunde ingen förneka, men sättet ådrog honom dock hat från många håll och visst icke oförtjent, ty med många förtjenster förenade han onekligen ock många och stora fel. Huru detta hat gaf sig luft efter hans beskyddares död, skole vi finna i nästa del.

Krigarne.

Stora härförare hafva vanligen bildat hvar sin krigareskola, hvars mer eller mindre framstående män äfven mer eller mindre troget företett grunddragen i den främste ledarens skaplynne. Sådana krigareskolor hafva varit bildade af Gustaf Adolf och Carl Gustaf, likasom i senare tider af Fredrik den store och Napoleon; en sådan skola uppstod äfven kring Carl XII. Hans krigare utmärkte sig i allmänhet mindre genom djupa strategiska beräkningar och vigtigare taktiska förbättringar än genom snabbheten i rörelserna, det djerfva trotset af alla hinder, utförandet af de besvärligaste vinterfälttåg, som korsade fiendens alla beräkningar, och de oförvägnaste anfall, som strax i stridens början beröfvade honom fattningen. En exempellös uthållighet, som villigt underkastade sig alla försakelser, ett lika exempellöst mod, som föraktade hvarje fara, och en obegränsad hängifvenhet för konungen, allas högsta föresyn i dessa egenskaper, voro hos dem alla de mest framstående dragen. Dessa förtjenster voro gemensamma för högre och lägre, kunde ock fullt uppskattas af alla, och den ära, dessa krigare skördade under framgångarna, följde dem äfven sedermera under motgången. Att vara en *karolin* blef en hederstitel, som haft ett högt värde ända till våra tider, som eldat skalder och häfdatecknare och som fortlefvat i folkets minne.

Att någorlunda fullständigt omtala alla de krigares bragder, som utmärkt sig under Carl XII:s regering, skulle upptaga större utrymme, än vi hafva att egna åt denna i sin helhet, och vi nödgas derföre inskränka oss till ett kort omnämnande af endast några få de mest fram-

stående; men vi böra först egna några ord åt en af Carl XI:s krigare, som verksamt deltog äfven i sonens krigsföretag.

Hans Wachtmeister hafva vi i det föregående omtalat såsom Carlskronas grundläggare och svenska flottans nydanare samt då äfven omnämnt hans föregående verksamhet. Vid Carl XII:s tillträde till regeringen hade Hans Wachtmeister fortfarande inseendet öfver flottan, ehuru föredragningen af dithörande ärenden inom förmyndarestyrelsen varit anförtrodd åt Fabian Wrede, sannolikt för att icke draga Wachtmeister från hans mera maktpåliggande verksamhet i Carlskrona. Efter Carl XII:s äldre systers Hedvig Sofias förmälning med hertig Fredrik af Holstein fick Wachtmeister 1698 öfverföra det hertigliga paret till Holstein. När sedermera Carl XII år 1700 gjorde sin landstigning på Seland, var det Hans Wachtmeister, som der landsatte honom och som, ehuru nu i sitt sextionde år, sprang med en ynglings raskhet i vattnet, vadade i land och ordnade högra flygeln. Under konungens strid på andra sidan Östersjön hade Wachtmeister mycket besvär med transporter och deras betäckande, likasom med de öppna kusternas skyddande, samt fick äfven föranstalta om en mängd nya fartygs byggande för Peipus- och Ladoga-sjöarne. Hans deltagande i sjökriget 1710 och 1712 hafva vi förut berättat. I början af året 1713 uppkallades han till rådet för att deltaga i öfverläggningarna om årets sjöexpeditioner, gick derefter, ehuru nu 72 år gammal, sjelf till sjös med 15 skepp och några fregatter, för att betäcka transporterna till Stralsund, och då detta år danska flottan ej visade sig i sjön, tyckte sig gamle Hans nu kunna begära afsked från generalsamirals-embetet, hvilket han i 35 år innehaft. Det beviljades honom i de nådigaste ordalag, men såsom äldst inom rådet kallades han af Ulrika Eleonora att infinna sig vid riksdagen i slutet af året 1713. Under resan öfver Kolmården stjelpte hans vagn i en islupen backe, han fick ett slaganfall och fördes till Krokeks gästgifvaregård, hvarifrån han först på nyåret 1714 kunde fortsätta resan till Stockholm, der han afled den 15 Februari. Sedan 1683 gift med Sofia Lovisa von Ascheberg, en dotter till Carl Gustafs och Carl XI:s berömde krigshjelte Rutger von Ascheberg, hade Hans Wachtmeister tre söner och två döttrar, som öfverlefde honom, och hans ätt fortlefver ännu. Han tillhör onekligen Sveriges största minnen. Få hafva uträttat så mycket och lemnat så många och så varaktiga spår af sin verksamhet som han.

Bland Carl XII:s krigare var *Carl Magnus Stuart* den, som först tillvann sig en allmännare uppmärksamhet. Han tillhörde en med det skottska konungahuset befryndad slägt, som under Erik XIV:s regering inkommit i Sverige. Hans far, David Stuart, introducerades 1625 å svenska riddarhuset, och Carl Magnus Stuart, född i början på 1650-talet, började sin tjenstebana såsom båtsman på ett svenskt örlogsfartyg 1668, tog följande året tjenst såsom pikenerare i engelske konungens garde, men studerade tillika artilleri och befästningskonsten samt blef vid återkomsten till Sverige, 1671, för sina insigter i denna konst

innan kort Dahlbergs förnämste medhjelpare. Kartor, upprättade öfver skärgårdarna vid Östersjöns vestra kust, och en mängd der uppförda försvarsverk voro frukterna af Stuarts verksamhet under denna tid, äfvensom han hade hufvudsakligaste andelen i verkställandet af Wachtmeisters och Dahlbergs planer för Carlskronas anläggning och befästande. År 1685 erhöll han af Carl XI understöd till en utrikes resa, för att taga kännedom om de förnämsta fästningar i andra länder, besökte Tyskland, Ungern, Italien, Schweiz och Nederländerna, der han särskildt studerade Vaubans vigtiga förbättringar i befästningskonsten samt hade besökt mer än 80 fästningar, då han hemkom 1687. Han fick nu undervisa kronprinsen Carl i denna konst samt blef hos honom anstäld både såsom lärare och som kammarherre. De kunskaper, han inhemtat under sin resa, tillämpade han sedermera på åtskilliga svenska försvarsverk, utnämndes till generalqvartermästare 1697 samt företog, när krigets utbrott blef alltmera hotande, en rundresa till fästningarna i Pomern, Bremen, Karelen, Ingermanland och Lifland, hvilka alla sattes i godt stånd. Vid förberedelserna till landstigningen på Seland i Juli 1700 tillkallades Stuart och blef den egentlige ledaren af detta företag, hvarigenom han i synnerhet grundat sitt krigarerykte. Det leddes ock med ett mod och en skicklighet, som vann allmän beundran. Stuart, som vid landstigningen blifvit sårad, lät dock bära sig i land och först, sedan han ordnat allt för anfallet, lät han förbinda sig. Han befordrades nu till generalmajor, hade sedermera, såsom verkställare af Dahlbergs planer, en väsentlig andel i öfvergången af Düna-floden och konungens dervid vunna seger 1701, men kunde, för sin försvagade helsa, ej åtfölja Carl XII under hans fälttåg, utan förordnades till guvernör i Kurland 1702, der han, under den korta tid af föga mer än ett år han innehade detta embete, likväl uträttade ganska mycket, förbättrade försvarsanstalterna, vidtog flera åtgärder till upphjelpande af landets hushållning och handel, införde åtskilliga förbättringar i kyrkoväsendet, afskaffade flera missbruk i lagskipningen samt förordnade en öfverdomstol, der alla dit vädjade mål afgjordes efter svensk lag. Konungen erkände ock hans förtjenster, i det han utnämnde honom till generallöjtnant och friherre 1703, men redan under loppet af detta år nödgades Stuart för sjuklighet begära tjenstledighet, besökte baden i Aachen och Ems samt dröjde ett år i Bremen, hvarefter han återvände till fäderneslandet och afled i Stockholm den 6 December 1706. Han öfverlefdes af en son och två döttrar, men med sonen, Carl Stuart, utslocknade hans friherrliga ätt 1742.

Carl Gustaf Rehnsköld, tillhörande en gammal tysk adlig slägt, Kewenbringk von Rehne, som på 1570-talet inkommit i Sverige, och son af kammarpresidenten i Pomern Gerdt Kewenbringk, hvilken 1639 blifvit svensk adelsman med namnet Rehnsköld, var född i Stralsund 1651 och erhöll sin uppfostran i Lund, till en del under ledning af den ryktbare historikern Samuel Pufendorff, hvilken han biträdde vid renskrifningen af hans historiska arbeten. Vid 22 års ålder ingick han

i svensk krigstjenst 1673, utmärkte sig vid flera tillfällen under Carl XI:s skånska krig och blef derunder befordrad till öfverstelöjtnant 1677. Efter krigets slut tog han en verksam del i indelningsverkets ordnande och blef 1689 öfverste för tyska lifregementet till fot, gick i holländsk tjenst 1691, för att ytterligare utbilda sin krigserfarenhet, utnämndes 1693 till öfverste för norra skånska rytteri-regementet, blef generalmajor 1696 samt generallöjtnant, guvernör i Skåne och friherre 1698. Vid landstigningen på Seland i Juli 1700 anförde Rehnsköld venstra flygeln, hvarefter han under de följande årens fälttåg var troget vid Carl XII:s sida, delande hans faror och ära, till dess han 1703 och 1704 fick ledningen af en särskild här, med uppdrag att framkalla, pådrifva och skydda den konfederation, som i Stor-Polen bildades, för att afsätta August och tillsätta en ny konung. Med stor skicklighet fullgjorde Rehnsköld detta uppdrag. Han icke blott slog och förjagade de sachsiska trupperna, utan förstod äfven att vinna polackarne genom klokhet och måtta samt tillika genom sitt glada, angenäma väsende. Äfven inom svenska hären hade han nu stort anseende. Franske ministern skref om honom: »Rehnsköld är mycket aktad hos både konungen och trupperna. Han har tillräckligt både lugn och förmåga att uppgöra och verkställa en plan samt anses allmänt för en hederlig och rättrådig man. Hans själsförmögenheter äro mindre lysande än grundliga och säkra. Hans tapperhet har både lifligliet och lugn. Han är oegennyttig och kan styra sig sjelf; men hans ord äro ej alltid att bygga på.» Han ansågs äfven hålla bättre krigstukt och plundra mindre än åtskillige bland de andre härförarne. Äfven hans yttre skildras vid denna tid såsom högst fördelaktigt. Han hade en reslig växt, vackra anletsdrag, liflig blick; hans umgängessätt var behagligt, hans drägt enkel, men väl vårdad, hans helsa stark och hans krafter ovanliga.

Segern vid Fraustadt den 3 Februari 1706 utgjorde höjden af Rehnskölds krigareära, men också början till en omkastning i de fördelaktiga omdömen, som dittills blifvit om honom från alla håll yttrade. Redan under föregående året utnämnd till kungligt råd, blef han nu fältmarskalk och grefve, hvilka framgångar, i förening med det lysande rykte han vunnit genom segern, tyckas alltför mycket slagit honom i hufvudet. Han visade nu ett ofta stötande öfvermod, som förskaffade honom många ovänner, och råkade i uppenbar ovänskap med Piper, som sökte gång på gång förmå konungen till fred och försonlighet, medan Rehnsköld deremot uppmuntrade hans krigslystnad och biträdde äfven hans äfventyrligaste planer. Vid Holowczyn utmärkte sig Rehnsköld åter, men visade sig derefter alltmera högdragen och svårtillgänglig, behandlade äfven en så förtjent härförare som Adam Ludvig Lewenhaupt med ett öfversitteri, som väckte allmän förtrytelse, samt visade i slaget vid Pultawa, der han förde öfverbefälet, föga af de fältherre-egenskaper, hvaraf han förut gifvit så vackra prof. Man bör dock härvid ej alldeles glömma, att framställningarna af detta olyckliga fältslag och af Rehnskölds förhållande derunder äro till största delen

grundade på Lewenhaupts berättelse och andra uppgifter i samma syftning att på Rehnsköld kasta hufvudsakligaste skulden för slagets förlust, så att man väl icke får fästa obetingadt förtroende till dessa uppgifter. Utgången blef emellertid lika bedröflig för Rehnsköld sjelf som för svenska hären i allmänhet. Han föll i rysk fångenskap, hvarur han ville på egen bekostnad köpa sig fri, men hvilket ej tilläts af konungen. Under fångenskapen blef han likväl af czaren behandlad mera mildt än sina flesta olyckskamrater, hvilka han frikostigt understödde. I Moskwa, der han för det mesta fick vistas, höll han fritt bord för flera unga officerare samt öppnade för dem ett slags skola, hvari de erhöllo undervisning om allt som hörde till krigskonsten. Slutligen under sommaren 1718 medgaf czaren hans frigifvande, och Rehnsköld blef i Stockholm mottagen med stor glädje, emedan man hoppades, att han skulle begagna sitt kända stora inflytande hos konungen att förmå denne till fred; men innan Rehnsköld hann till norska gränsen, hade Carl XII redan fallit vid Fredrikshall, hvarefter Rehnsköld tog en vigtig del i de följande tilldragelserna, enligt hvad i nästa del skall visas. Då röjde sig dock hos honom föga af den beslutsamhet i anordningarna och den kraft i åtgärderna, som utmärkte honom under Carl XII:s krig, och kort efter krigets slut afled han vid 71 års ålder, den 29 Januari 1722, sjelf både den förste och den siste af sin grefliga ätt.

Adam Ludvig Lewenhaupt, son till grefve Ludvig Weirich Lewenhaupt, som 1666 utnämndes till riksråd, men undanbad sig denna värdighet, var född i svenska lägret utanför Köpenhamn i April 1659, förlorade tidigt sina föräldrar, men fick i riksdrotsen Per Brahe en förmyndare, som lät gifva honom en vårdad, till och med lärd uppfostran. Han studerade ej blott i Lund och Upsala, utan äfven i Wittenberg och Rostock, samt fick tillika företaga en längre utrikes resa, innan han 1684 återkom till Sverige, då han ämnade egna sig åt civila embetsmannabanan, men som han egde ringa förmögenhet och hade bättre utsigter till befordran på den militäriska, följde han, såsom kornett, Nils Bielke till Ungern 1685, befordrades under kriget derstädes till ryttmästare och erhöll sedermera anställning såsom major vid öfverste Nieroths regemente, ett bland dem, hvilka Carl XI 1691 skickade såsom hjelptrupper till Holland. Här, hvarest ingen brist rådde och krigskonsten lärdes mycket metodiskt, fann sig Lewenhaupt särdeles väl och befordrades 1696 till öfverste; men när freden i Rysswik afslutades 1697, blefvo alla främmande trupper afskedade, och Lewenhaupt klagade, att han nu fick vända ryggen icke allenast åt sin krigiska verksamhet, utan äfven åt sin aflöning. Han var ock sedermera någon tid ur tjenst, men fick i Augusti 1700 från Carl XII:s högqvarter på Seland konungens fullmakt såsom öfverste för ett regemente, hvilket han dock sjelf borde bilda och föra till hären. Det skedde, och Lewenhaupt fick befallning att tjenstgöra i Kurland, der han först utmärkte sig i en mängd smärre träffningar och sedermera den 19

Mars 1703 vann den mera betydande segern vid Schagarini, hvarefter han, då Carl. Magnus Stuart detta år måste för sjukdom begära tjenstledighet, förordnades i hans ställe till guvernör i Kurland och tillika befordrades till generalmajor. Hans ärofulla fälttåg i Kurland åren 1704 och 1705 samt de då vunna lysande segrarna vid Jakobstadt och Gemäuerthof hafva vi förut omtalat. Den »latinske öfversten», såsom han förut för sin färdighet i latinet kallades, hade nu vunnit stort fältherrerykte och befordrades till generallöjtnant 1705, hvarefter följde hans utnämning till general och till guvernör öfver Riga med kringliggande fästningar 1706.

När Carl XII under åren 1708 inryckte i Litauen, infann sig Lewenhaupt i hans högqvarter vid Radoszcowice, der han stannade flera veckor och fick af konungen tillsägelse att göra sig beredd på ett långväga tåg, men utan att upplysning lemnades honom hvart tåget var ämnadt. Först efter hans återkomst till Riga i medlet af Maj kom befallning att han i början af Juni skulle rycka in i Litauen och taga vägen åt Berezina. Vid det den 26 Maj daterade brefvets ankomst voro dock 7 eller 8 dagar af Juni redan förlidna, och Lewenhaupt blef ej färdig att bryta upp förr än i slutet af månaden — ett dröjsmål, hvilket, enligt hvad förut är visadt, väsentligt bidrog till den olyckliga vändning kriget härefter tog och för hvilket Lewenhaupt ej synes kunna fritagas från all skuld, ehuru det, å andra sidan, måste läggas konungen till last, att han icke under sin sammanvaro med Lewenhaupt närmare underrättade denne om sina planer och lade honom på sinnet att iakttaga största möjliga skyndsamhet.

Vi känna redan de bedröfliga följderna, som slutade med nederlaget vid Pultawa, der Lewenhaupt åter ganska berömligt utmärkte sig, men utan att kunna afböja den olyckliga utgången. Vi känna äfven huru Lewenhaupt, med återstoden af svenska hären, några dagar efter slaget gaf sig fången, hvaröfver konungen sedermera yttrade stor förtrytelse och hvilket han ej ville förlåta Lewenhaupt. Nekas kan väl också icke, att så förtviflad än svenska härens ställning var, inklämd i hörnet mellan Worskla och Dniepern, och så mycket än soldaterne voro nedstämde genom det föregående nederlaget och genom konungens skilsmessa från dem, hvilken han ock i det längsta fördröjde, var likväl Lewenhaupts förfarande, att i fiendens åsyn låta fråga de särskilda trupperna om de ville slåss eller icke, någonting så oerhördt af en Carl XII:s krigare, att man svårligen kan undra öfver konungens förtrytelse. Utgången hade högst sannolikt blifvit densamma, äfven om Lewenhaupt fört sina krigare mot fienden, i stället att först fråga dem derom, och mycket blod hade troligen då ock blifvit onödigtvis spildt, hvilket väl varit hufvudsakliga anledningen till det tagna steget, emedan en af Lewenhaupts största förtjenster var hans synnerliga månhet om de trupper han anförde; men att Carl XII, som aldrig skonade sitt eget lif och aldrig räknade sina fiender, skulle godkänna, att en man, hvilken han satt i sitt ställe, började underhandlingar med

sina egna soldater, i stället att föra dem mot fienden, kan man väl svårligen vänta.

Under fångenskapen, hvilken Lewenhaupt tillbragte i Moskwa, sysselsatte han sig med författandet af sin egen lefnadshistoria, som sedermera 1757 utgafs af hans måg, öfverstlöjtnanten Carl Gustaf Boije, samt med öfversättningen af en andaktsbok, som utkom 1720. Rådet föreslog i Augusti 1710 Lewenhaupts utvexling, men konungen svarade i början af följande året, att dermed finge tills vidare anstå. Lewenhaupt förblef också i rysk fångenskap till Carl XII:s död, men stod främst bland dem, som af Ulrika Eleonora i början af December 1718 utnämndes till riksråd, hvilket embete han dock aldrig fick tillträda, ty han afled såsom fortfarande rysk fånge den 12 Febr. 1719.

Adam Ludvig Lewenhaupt var den kunnigaste och ur ren strategisk synpunkt äfven den mest framstående bland Carl XII:s härförare, men hans krigskonst var af en annan art än konungens. Den röjde snarare den holländsk-oraniska skolans lugna, försigtiga, noggranna beräkningar än den snabbhet i rörelserna och oförvägenhet i anfallen, som företrädesvis utmärkte de anförare, Carl XII bildat. Man kan emellertid icke annat än beundra hans förmåga att under de kurländska fälttågen uträtta så mycket med så ringa medel. Hans anordningar voro så omsorgsfullt beräknade, att han, när det gälde, alltid var färdig till strid utan allt brådskande, ehuru öfverlägsna än de stridskrafter voro, mot hvilka han hade att kämpa. Också sade man om honom: »När den mannen möter en fiende, tager han blott upp snusdosan och ur densamma en duktig pris, och säger icke ett ord mer än: marsch! Och derpå marscherar han och slår fienden.» Också kallade man honom den tiden »herr marsch, marsch!» Hans faderliga omvårdnad om sina krigare och hans menskliget mot fienden samt den noggranna krigstukt, han mer än de fleste andra bland Carl XII:s fältherrar iakttog, hafva vi förut anmärkt. En djup gudsfruktan och varm fosterlandskärlek voro äfven förtjenster, dem han i hög grad egde; men han hade derjemte ett svårmodigt och synnerligen misstänksamt lynne, såg allting i svart, trodde alla vilja honom illa och såg stämplingar i allt, så att man icke får egna obetingadt förtroende åt hans uppgifter, så fullt öfvertygad han än sjelf var om deras tillförlitlighet och ehuru han visst icke med afsigt meddelat en enda, om hvars sanningsenlighet han icke ansåg sig fullt förvissad.

Magnus Stenbock, den ryktbaraste bland Carl XII:s krigare, femte och yngste sonen af riksamiralen grefve Gustaf Otto Stenbock, var född i Stockholm den 12 Maj 1664. Haqvin Spegel och Olof Hermelin voro hans lärare, och i Augusti 1678 inskrefs han som student vid Upsala akademi, der han i fyra år skötte sina studier. Under tiden åtgick faderns hela förmögenhet i följd af förmyndareräfsten och reduktionen, och moderns slägt — hon var en syster till Magnus Gabriel De la Gardie — blef lika utarmad. Medelst understöd från sitt syskonbarn, grefvinnan Katarina Charlotta Königsmarck, Magnus Gabriel De

la Gardies dotter, fick emellertid Magnus Stenbock tillfälle att 1683 göra en resa till Holland, der han antogs till fänrik vid ett regemente, hvars öfverste var grefve Gustaf Carlsson, en naturlig son till konung Carl Gustaf. För öfrigt roade sig den unge svenske grefven der med att fullkomna sin redan under vistandet i Upsala vunna färdighet i svarfkonsten, i hvilken han i Amsterdam fick ordentligt mästarbref. Sedermera reste han till Paris, der han under 14 månader fortsatte sina studier, i synnerhet de matematiska, hvarefter han i Maj 1687 blef kapten vid Maurits Wellingks regemente i Stade och 1688 major vid ett regemente, hvilket Nils Bielke upprättat, för att, efter erhållet tillstånd af Carl XI, dermed gå i nederländska republikens tjenst. Tilllika anstäldes han samma år såsom löjtnant vid svenska lifgardet och kom såsom sådan, vid återkomsten till Sverige 1689, i stor ynnest hos drottning Ulrika Eleonora, som rekommenderade honom hos kanslipresidenten Bengt Oxenstierna, hvars dotter Eva Magdalena i Mars 1690 blef gift med Magnus Stenbock.

Härigenom blef Stenbock fästad vid svärfaderns statsmannaåsigter och erhöll äfven åtskilliga befordringar genom dennes inflytande, till hvilken mågen också skref de ödmjukaste bref, kallande sig sin »allernådigste herr faders trognaste och underdånigaste son och tjenare». Maurits Wellingk hade anmält sin önskan att blifva använd såsom minister, i hvilket fall han ville åt Stenbock afstå sin öfverstelön — och Wellingk blef också kort efteråt använd såsom minister. I December 1692 reste Stenbock med sin grefvinna till Stockholm, att der tillbringa vintern, och började nu, såsom kanslipresidentens måg, ådraga sig de främmande härvarande diplomaternes uppmärksamhet. Han troddes vara ämnad att blifva svensk minister i Danmark, hvilket danske härvarande ministern ej tyckte illa om, ty »Magnus Stenbock var ett magert geni» — ett omdöme, som just icke ingifver någon hög tanke om den danske ministerns skarpsinnighet. För öfrigt blef äfven det nit, Bengt Oxenstierna visade för kejsarens intressen, fruktbärande för mågen. Stenbock blef i September 1693 generaladjutant hos markgrefven Ludvig af Baden, den kejserliga härens öfverbefälhafvare, och i Oktober samma år kejserlig öfverste. Sedermera erhöll han en kejserlig pension af 2,000 rdr och användes af kejsar Leopold i åtskilliga diplomatiska uppdrag, jemte det han deremellan förde sitt regemente.

Efter Carl XI:s död sökte förmyndarestyrelsen åter fästa Stenbock i fosterlandets tjenst. Han utnämndes i Maj 1697 till öfverste för ett tyskt regemente i svensk tjenst och några dagar derefter till kommendant i Wismar. I Januari 1699 blef han öfverste för Kalmar regemente och i Februari 1700 för Dal-regementet, hvilket sedermera i sex år stod under hans befäl. Han anförde det äfven under landstigningen på Seland och i slaget vid Narwa, der, såsom vi förut berättat, Stenbock mycket utmärkte sig och derigenom äfven vann Carl XII:s synnerliga bevågenhet. För sina förtjenster under slaget blef ock Stenbock nu befordrad till generalmajor.

Under åren 1701 och 1702 var Stenbock i stor ynnest hos konungen, hvarom hans förtroliga bref till hemmavarande anhöriga och vänner bära många vittnesbörd. Konungen lärde mer och mer värdera hans många framstående egenskaper, och Stenbock förstod tillika att muntra konungen med sitt alltid glada lynne och sina lustiga upptåg. »Måns Bock» och »Måns Lurifax», såsom konungen ömsom kallade honom, var då hans allt i alla, kämpade vid hans sida i striden och skref deremellan tillfällighetsstycken, uppförde snöfästningar och författade vers, hvartill han stundom äfven satte musiken. Så skall, bland annat, den bekanta sången: »Marsch, bussar, gån på uti Herrans namn», vara både till ord och musik författad af Stenbock. Under året 1703 började det förtroliga förhållandet att något aftaga, hvartill Piper och Lagercrona skola hufvudsakligen varit vållande, båda af afund öfver Stenbocks stora inflytande hos konungen. Stenbock, som delade sin svärfaders åsigter, hade vid flera tillfällen yttrat sig mot konungens beslut att afsätta August, och deraf hade Piper skickligt begagnat sig för att göra konungen kallsinnigare mot honom, likasom Lagercrona, som gerna förtalade alla, tyckes hafva sökt göra Stenbock misstänkt för egennytta, hvartill anledningar erbjödo sig i de uppdrag, hvilka nu oftast af konungen anförtroddes Stenbock, som fått högsta vården om härens förråd och deras förseende. Dessa uppdrag skötte Stenbock så, att när han hade fria händer och ej af särskilda anledningar måste förfara hårdt mot befolkningen i fiendtligt sinnade trakter, hvilket dock onekligen ofta nog var förhållandet, var hans förfarande vid krigsgärdernas utkräfvande fogligt och billigt, likasom det var rättvist vid förnödenheternas utdelande — ett förhållande, som ock till fullo erkändes, när ett helt annat inträdde, då Lagercrona fick detta bestyr; men Stenbock hade dock tillika rätt väl förstått att under polska fälttågen se sig sjelf till godo och samla icke obetydliga behållningar, hvilket man sannolikt ej uraktlåtit att för konungen gifva en så förhatlig färg som möjligt. Slutet blef, att Stenbock, 1706 befordrad till generallöjtnant, fick i April 1707 lemna hären för att såsom generalguvernör öfvertaga Skånes styrelse.

I denna nya befattning utvecklade Stenbock så stor förmåga och gjorde sig så afhållen af befolkningen, att detta ganska väsentligt bidrog till hans framgångar, när danska kriget utbröt. Det berättas från denna tid att ej allenast gamle ryttare och soldater fingo likasom nytt lif, utan ock unge bonddrängar och gossar lupo från by och lada för att låta inskrifva sig till soldater, när de hörde att Stenbock skulle föra dem an. Krigshändelserna hafva vi förut berättat, likasom de lifliga tacksamhetsbevis, som från alla delar af riket egnades Stenbock efter segern vid Helsingborg. Från konungen hade han alltsedan deras skilsmessa ej haft en enda skrifvelse, och nu affärdade också Stenbock ej någon sådan om den vunna segern till konungen, utan endast till rådet, »emedan», såsom han sade, »han icke ville vara den, som sjelf framlade sina förtjenster, utan önskade hellre, att andra måtte desamma omtala». Det skedde ock af rådet med de högsta loford,

men tillika företog sig rådet att utnämna Stenbock till fältmarskalk, dock naturligtvis under vilkor af konungens godkännande. Ett sådant sjelftaget utdelande af den högsta militäriska värdigheten ansåg sig Carl XII ej böra uppmuntra, utan åtnöjde sig att i Augusti 1710 för Stenbock utfärda fullmakt såsom kungligt råd, hvarvid han dock på det mest hedrande sätt erkände hans förtjenster. Med detsamma Stenbock utnämndes till kungligt råd blef dock generallöjtnanten Jakob Burensköld förordnad till guvernör i Skåne, hvilken befattning Stenbock förut förenat med öfverbefälet derstädes, men nu fick, emot egen önskan, frånträda. Öfverbefälet behöll han emellertid, men råkade under dess utöfning i allvarsamma strider med rådet, hvilket han fann alltför trögt att verka för härens och flottans utrustning, i synnerhet när det gälde att verkställa konungens befallning om den Stenbockska härens öfverförande till Tyskland för att i Polen möta konungen. Rådet å sin sida fann Stenbock alltför »konungsk» och gjorde den ena svårigheten efter den andra, alltid skyllande på den allmänna nöden. Stenbock mötte dock dessa svårigheter med motsvarande ansträngningar, höll tal på rådhus och i folkförsamlingar under bar himmel, förmådde Stockholms skeppsredare att till konungens tjenst afstå nio de bästa »spaniefararne», hvilkas skeppare Stenbock trakterade med »konfekt» och gaf silfverbägare till åminnelse, samt lyckades slutligen att få både här och flotta i ordning och öfverförda till Tyskland, hvaröfver ock konungen yttrade sin belåtenhet, tilläggande: »Stenbock ensam är så god som alla de andra tillhopa».

Utgången af Stenbocks tyska fälttåg är förut berättad. Det slutade med hans fångenskap vid Tönningens uppgifvande och med ny onåd för honom hos Carl XII, som ej kunde förlåta, att han, tvärtemot konungens befallning om hans inryckande i Polen, för att der vara honom till mötes, i stället dragit åt Holstein. Efter segern vid Gadebusch hade Stenbock visserligen äfven af konungen blifvit befordrad till fältmarskalk, men denna befordran båtade honom nu föga. Han fördes såsom fånge till Köpenhamn, och ehuru rådet i November 1713 föreslog hans utvexling mot furst Trubetskoi och ett par andra ryska fångar, gaf konungen från Turkiet ett vägrande svar. Stenbocks ovänner och bland dem främst Görtz genom sin utliggare Fabricius hade nu alltför mycket vändt konungens sinne från den forne gunstlingen. Görtz' mer och mer tilltagande inflytande var väl ock hufvudsakliga anledningen, hvarföre äfven efter Carl XII:s återkomst till Sverige intet allvarsammare steg togs till Stenbocks befrielse. I stället fick denne åtskilliga vinkar att söka befria sig sjelf, hvilket ytterligare förvärrade hans belägenhet. Ända till slutet af Juli 1714 hade han blifvit synnerligen väl behandlad, men efter ett då företaget misslyckadt rymningsförsök underkastades han en strängare behandling och fördes i slutet af November samma år till kastellet i Fredrikshavn. Retad häraf, hade han skrifvit några förnärmande uttryck om danske konungen, hvilka denne var oädel nog att låta sin fånge grymt umgälla.

Stenbock fördes till ett rum i kastellet, der tunna bräder öfver ruttet vatten utgjorde golfvet och fönsterna under ett halft års tid ej fingo öppnas. Man gaf honom skämd föda, och han fick ej tala med någon läkare, utan endast genom en officer meddela sig med andra. Äfven i fängelset lät Stenbock dock ej modet falla. Hans djupa gudsfruktan höll honom uppe och hans konstfärdighet beredde honom några förströelser. Ännu visas i åtskilliga konstkabinett målningar och handarbeten, synnerligast svarfvade, af Stenbock, vittnande om en ovanlig färdighet. Man har äfven bevarat många af hans infall från denna tid, qvicka och träffande, men icke sällan så skarpa, att de visst icke bidrogo att för honom vinna dem, hos hvilka han var fången. Stillasittandet och den osunda bostaden tärde emellertid mer och mer på hans helsa, och den 23 Februari 1717 slutade hans dagar. Liket blef med krigiska hedersbevisningar jordfästadt i Köpenhamn, sedermera fördt till Sverige och slutligen nedsatt i svärfaderns Bengt Oxenstiernas graf inom Upsala domkyrka.

Magnus Stenbock var ovanligt rikt begåfvad. Han var väl liten till växten, men stark och med lif och behag i hvarje rörelse. Snille lyste i ögonen, och hela ansigts-uttrycket hade någonting särdeles tilldragande. Själsförmögenheterna voro ock hos honom rikare än hos de flesta menniskor — den lifligaste inbillningskraft, snille, mod och fyndighet, tilltagsenhet, stora anlag äfven för de mest olikartade ämnen — för skaldekonst, tonkonst, krigskonst, byggnadskonst, handslöjder, allmän och enskild hushållning; med allt detta en hänförande talegåfva och ett umgängessätt, som vann allas välvilja. Såsom krigare täflade han med Lewenhaupt i förmågan att med ringa medel uträtta stora ting; men ingen har öfverträffat honom i förmågan att på en gång skapa, ordna, försörja och till seger lifva och leda en krigshär. Ingen har ock varmare än han älskat konung och fädernesland, hvilka i hans tanke voro oskiljaktiga, och det är ett af de mindre vackra dragen hos Carl XII, att han ej gjorde allt för att så snart som möjligt åt Sverige återvinna en sådan man, utan tycktes glömma honom i hans olycka. Svenska folket glömde honom dock ej. Han är ännu, synnerligast i Skåne och Småland, ett kärt folkminne, och i folksägnerna är Stenbock ännu alltid en hjelte, en Carl XII:s trogne vän, en from, men också en glad man, rik på qvicka, stundom nog grofkorniga infall, som ännu alltid upprepas med nöje och beundran. I Sveriges historia utgör han ett af dess vackraste hjelteminnen.

Carl Cronstedt, son af handlanden i Stockholm Anders Olderman, som från Rostock inflyttat till Sverige, var född i Stockholm 1672, och då hans styffader, Mårten Gavelius, adlades med namnet Cronstedt, blefvo äfven Carl Olderman och hans tre äldre bröder 1693 genom adoption intagne i samma nummer å riddarhuset. Efter fullbordade studier vid Upsala akademi, der han företrädesvis egnade sig åt de matematiska vetenskaperna, ingick Carl Cronstedt 1699 vid artilleriet, inom hvilket vapen han ock vann sitt rykte och sina befordringar.

stridskrafterna än voro, fortsatte Psilander dock striden i $4^1/_2$ timmar, innan han gaf sig, och gjorde sig så aktad äfven af fienden, att drottning Anna förärade honom en värja med guldfäste, erbjöd honom att som konter-amiral ingå i engelsk tjenst och, då han vägrade, lät honom med sitt skepp återvända till Sverige.

Från de svenska krigarnes fångenskap i Ryssland har man en mängd berättelser, vittnande om trohet mot fosterlandet, fast inbördes tillgifvenhet, underordnades hängifvenhet och uppoffringar för sina förmän samt många andra vackra drag. Så hade kaptenen friherre Svante Horn en betjent, *Daniel Lidbom*, hvars namn väl kan förtjena att bevaras åt efterverlden. På en postering i Litauen blef Horn öfverfallen af en skara kalmucker, fick ett klubbslag i hufvudet, ett värjstygn i bröstet, ett pikstygn i magen och 13 mindre sår dessutom, samt lemnades såsom död å valplatsen, men hans betjent, som stannat i närheten för att söka rädda sin herre, förde honom bort, så snart fienden aflägsnat sig, förband och skötte honom samt födde honom i sex veckors tid med vin och mjölk, som medelst ett halmstrå insprutades i den igensvullna munnen samt lyckades på detta sätt slutligen få sin husbonde återstäld till helsa och krafter. Sedermera blefvo båda fångne i slaget vid Pultawa, hvarefter Lidbom, som var kunnig i sadelmakareyrket, försörjde dermed både sig och sin herre, till dess de efter freden återkommo ur fångenskapen. Härefter hade också Lidbom alltid sin plats vid Horns sida, hvilka gäster denne än hade vid sitt bord, och när Lidbom dog 1730, egnade hans husbonde honom en prydlig grafvård, erinrande om hans förtjenster. I allmänhet voro Carl XII:s krig rika på både tilldragelser och personligheter, som väl kunde förtjena framhållas så, som de i sista finska kriget blifvit det af den store finske skalden.

Vetenskapsmännen.

b...
1716 Bland de vetenskapsmän, som här ofvan i öfversigten af veten-
som ...nas utveckling inom Sverige under Carl XII:s regering blifvit
fördes ...nde, finnas några, som synas förtjena en närmare bekantskap
dighet, hvilka vi derföre här återkomma.
serafimer-r... *Peringskiöld*, hvilken vi förut omtalat såsom den historiska
XII:s gener... snart sagdt ende representant under Carl XII:s regering,
dig och öpp... lektorn i skaldekonst och historia vid Strengnäs gymna-
»en ärlig sve... Fredrik Peringer och född i Strengnäs 1654. Under sina
då han borde ...psala akademi lärde han känna Verelius och Olof Rud-
fast vän och va...ttade med synnerlig ifver deras åsigter i fornforskningen.
Utom de n... sig snart bemärkt af antiqvitets-kollegium och an-
framstående här...ämnessven» vid detta »kongl. ålderdoms-samhälle»,
fästningskonsten o... kanslist med 200 daler silfvermynt i årlig lön och
krigare, som visser... stipendium ... till belopp af 220 daler silfvermynt
men hvilka vi här ...näste inskränk... således icke särdeles betydande,

och han begärde också tillökning deri, men akademikanslern Bengt Oxenstierna, som hade att utlåta sig öfver ansökningen, ansåg denna icke kunna beviljas, emedan antiqvitets-kollegiets stat »måste något knappas»; dock »när något af hans under händer hafvande verk blifver så vida färdigt, att det kan komma under censur, och det befinnes vara af det värde, att det kan förtjena en extraordinarie vedergällning, förmodas, att kongl. maj:t varder honom då med någon nåd upphjelpandes». På Carl XI:s tid gälde det sålunda såsom regel att rätta aflöningen efter visad verksamhet, och ur denna synpunkt var Peringskiöld, eller Peringer såsom han då ännu hette, visserligen icke den, som borde sakna belöning. Han var den mest nitiske fornforskare Sverige egde, och det på en tid, då sådana här funnos talrikare än vanligt samt fornforskningen i allmänhet var högt uppburen.

Redan 1685 kunde Peringer berömma sig af att, utom åtskilliga andra arbeten, hafva färdiga »Hialmters och Olvers samt Attilas och Rolfers, Mannahems eller Sveriges forna konungars sagor, utaf gamla götiske manuskripter afskrifne och försvenskade»; att hafva »i sex särskilda reseböcker sammanritat runestenar och andra monumenter i Upland, såsom ock alla kyrkor och socknar i Södermanland kringrest och många märkeliga antiqviteter och runstenar, borgar, kyrkor, grifter och vapnar inhemtat», samt af riksarkivets och antiqvitetskollegiets gamla pergamentsbref »några hundrade gamla herrars och förnäma mäns vapnar och sigiller, med hvar och ens förvaltning och beställning, i köp, skifte eller testamenten etc. för historiens och genealogiens visshet skull aftagit och beskrifvit».

Belöning uteblef också icke. Efter Örnhielms afgång utnämndes Peringer 1690 till assessor i antiqvitetskollegium, blef i Juli 1693 Hadorphs efterträdare såsom riks-antiqvarie och adlades kort derefter med namnet *Peringskiöld*. Han hade nu gått reduktions-kommissionen tillhanda med upplysningar om de gamla slägternas stamtaflor och inbördes förbindelser, hvarom han egde grundligare kännedom än någon annan, samt dessutom samlat och låtit afskrifva en stor mängd permebref och diplomer, af hvilken samling 18 folianter förstördes vid den stora slottsbranden 1697. Samma år utgaf han Snorre Sturlesons konungasagor, och under Carl XII:s regering utkommo såsom frukter af hans flitiga forskningar flera arbeten af vigt för kännedomen om nordens forntid, af hvilka vi i öfversigten af den historiska forskningens fortgång under denna tid anfört de förnämsta.

Flit var emellertid Peringskiölds hufvudsakligaste förtjenst, på hvilken han också sjelf satte högt värde, och det var med ögonskenlig sjelfförnöjelse han mot slutet af sin författarebana kunde ovedersägligen bevisa, att han utgifvit 1,236 tryckta ark, då hans företrädare Hadorph, som likväl äfven var berömd för sin flit, ej kommit längre än till 949, hvarförutan Peringskiöld äfven efterlemnade en stor mängd handskrifter. Som kritiker åter stod han icke synnerligen högt. Han påverkades alltför mycket af de då rådande sträfvandena att göra nordens och sär-

deles Sveriges historia så urgammal som möjligt. Också beskyldes han icke sällan att sjelf hafva uppfunnit bevisen för sina påståenden, och Erik Benzelius skref om hans ättartal, att han borde ställa borgen för största delen af sina stammar och grenar. Såsom utgifvare af äldre isländska arbeten och äfven af egna, der mera kritiskt omdöme ej erfordrades, har han emellertid obestridliga förtjenster, men eger dock såsom vetenskapsman sin egentliga betydelse deri, att han angifver den ståndpunkt, på hvilken den historiska forskningen vid hans tid hos oss sig befann. Han afled i Mars 1720. Hans son, *Johan Fredrik Peringskiöld*, som 1719 efterträdt sin fader såsom riksantiqvarie och fortsatte hans litterära verksamhet i samma anda, med faderns både brister och förtjenster, följde honom ock i grafven redan i Mars 1725 och slöt den Peringskiöldska slägten.

Andreas Rydelius, son af komministern i Linköping, sedermera kyrkoherden i Fornåsa, Johannes Rydelius, var född i Linköping den 24 Augusti 1671, kom vid 18 års ålder med utomordentliga kunskapsbetyg till Upsala akademi och flyttade sedermera till Stockholm, der han den 17 Juni 1696, då kronprinsen Carl fylde sitt 14:de år, på riddarhuset i hofvets och rikets högsta embetsmäns närvaro höll ett latinskt tal, som vann allmän beundran. Några professorer från Lund, som äfven varit närvarande, sökte öfvertala Rydelius att flytta dit, hvilket ock skedde ett par år derefter, till stor vinst för Lunds akademi, hvars anseende kanske ingen befordrat i så hög grad som Rydelius.

Tillståndet vid detta lärosäte var vid Rydelii ditflyttning högst bedröfligt. Akademien hade visserligen, efter sin upplösning under danska kriget, blifvit återstäld 1682 och invigd samma dag Carl XII föddes; men der rådde allmän vantrefnad genom oenighet mellan lärarne och ungdomens otyglade öfverdåd. Rydelius hade icke tagit någon akademisk grad, och det dröjde ännu länge, innan han kunde erhålla någon akademisk befattning; men ungdomens förtroende vann han ganska snart, och talrika åhörare bevistade hans föreläsningar i teologi, filosofi, vältalighet, de lärda språken, ja äfven naturkunnighet och matematik, ty så omfattande voro hans kunskaper, att han kunde med framgång hålla föreläsningar i alla dessa ämnen. Det behag, den klarhet och den bestämdhet, hvarmed han uttryckte sig i äfven de djupsinnigaste ämnen, anslogo företrädesvis den vid Lunds lärosäte studerande ungdomen och väckte åter dess förut allt för mycket kallnade kunskapshåg. Rydelius begagnade ock det stora inflytande, han genom sina kunskaper och sättet för deras meddelande vunnit hos ungdomen, att äfven uppträda såsom förbättrare. Genom en särdeles lycklig förening af mildhet och allvar återförde han studenterne från det förra bullersamma, utsväfvande lifvet och införde vid lärosätet en helt ny anda, som sedermera länge bar välsignelserika frukter. Äfven på lärarne inverkade han genom sitt stora anseende och förstod att efter hand förmå dem att afstå från de heta tvisterna samt mera närma sig hvarandra.

Det ena året förgick emellertid efter det andra, utan att Rydelius

kunde vinna någon fast läraresyssla, och han var nära att för sin utkomst öfvergifva akademien för att öppna en bokhandel, då han ändtligen i Oktober 1710 blef filosofie professor, vid 39 års ålder.

Vid den tid, då Rydelius intog den filosofiska lärostolen i Lund, hade Locke, Leibnitz och Wolf största anseendet bland filosoferne. Rydelius hade läst och begrundat deras skrifter, men bekände sig till ingenderas skola. Hans egen filosofi, ehuru fattad från Cartesii synpunkt, var dock ej heller bunden vid dennes system. Han framstälde den i sitt år 1718 utgifna arbete »Några förnuftsöfningar» samt i åtskilliga akademiska afhandlingar. Idén om Gud är i hans filosofi pröfvostenen för det sanna så väl som det goda. Från den härleder han, till den hänför han allt som är, utom synden. Hans uppfattning af själens förmögenheter är honom egen och innehåller åtskilligt, hvarmed en senare tids psykologer förvånat såsom med nya upptäckter. Menskligehetens religiösa och sedliga intressen voro de högsta för honom äfven såsom filosof. Han kallade dem »odalsanningar, hvilka den eviga sanningssolen, Gud sjelf, inkastat strålvis i våra själar», och förliknar dem vid »Hermesstoder, som beteckna den kungsväg all forskning måste taga, om den skall föra till målet. Och detta mål», säger han vidare, »är det yttersta stora, dit all mensklig tanke, dit hela skapelsens sträfvan och alla varelsers suckan leder. Föresätta sig de lärde detta mål, syftar vetenskapen dit, då förstå de sin kallelse rätt och göra sitt embete med fröjd, ty då kunna de ej nedtryckas inom kretsen af lägre njutningar eller smärtor. Den enda sanna, innerliga, varaktiga, själfulla glädjen är den i Gud, ty han är summan och inbegreppet af det goda, likasom all sanning och skönhet äro i honom. Ju mer menskliga medvetandet upptager af detta oändliga salighetsförråd, desto mer tillgänglig blir vår natur för verklig lust och fröjd, och desto lättare föraktar hon allt annat. Man må icke tro, att det är blott få vetenskaper gifvet att leda till Gud: detta är tvärtom en för dem alla gemensam egenskap, ty ingen finnes så ofruktbar, att den ej gifver denna egendomliga frukt, blott dens själ, som odlar den, är sådan den bör vara».

Sådana tankar, klädda i ett sådant språk, skulle man knappast vänta hafva varit yttrade vid ett svenskt lärosäte för 170 år sedan, i synnerhet om man jemför dem med andra skrifter af andra författare i likartade ämnen från samma tid. Härvid bör dock anmärkas, att det språk, Rydelius helst och alltid mästerligt begagnade, var latinet, hvarifrån det nu anförda är öfversatt. Hans svenska kan visserligen ej dermed jemföras, men han har dock haft den stora förtjensten att egentligen hafva varit den förste, som användt och sökt utbilda svenska språket för vetenskapliga ändamål. Hans svenska arbeten i bunden stil, ty han var äfven lycklig skald, stå också i språkets renhet och konstnärliga behandling vida framom hans flesta samtidas.

Sedan först danskarnes infall i Skåne och sedermera pesten förjagat den studerande ungdomen från Lund, var det väsentligen Rydelii förtjenst, att lärosätet, efter Stenbocks seger vid Helsingborg, så snart

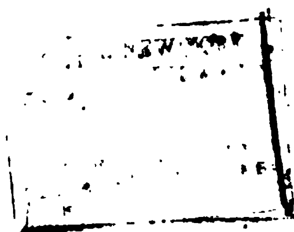
som skedde återtog sin förra verksamhet. Han hade sedermera den glädjen att som akademiens rektor få, vid Carl XII:s återkomst till fäderneslandet, mottaga och helsa sin af honom så högt beundrade konung. Denne afhörde ock, under sitt vistande i Lund, ofta Rydelii föreläsningar, och det var på en uppmaning af Carl XII som Rydelius på svenska utarbetade och utgaf sina »Förnuftsöfningar». Ytterligare två gånger utöfvade Rydelius det akademiska rektoratet till allmän belåtenhet, och man sade, att »under hans styrelse lifvades alla af en anda och en drift, allt gick som efter musik i sin rätta takt och sammanstämmande ordning». Det tal, han höll vid rektoratets nedläggande, så väl som vid åtskilliga andra tillfällen, äro verkliga mönster af akademisk vältalighet och hafva den stora förtjensten framför mängden af sådana att innehålla icke blott väl sagda ord, utan äfven nya tankar och träffande anspelningar på förhållandena för tillfället. Äfven de betyg, han utfärdade, vittnade både om hans ytterliga sorgfällighet i hvarje gren af sina embetsåligganden och om hans innerliga välvilja för den akademiska ungdomen. De sluta vanligen med en brinnande bön för dens väl, för hvilken de utfärdades, ofta uttryckta så, att de ej kunna läsas utan rörelse.

Vid nära 60 års ålder trädde Rydelius in på en ny bana genom sin öfvergång till teologiska fakulteten, då han i slutet af året 1730 utnämndes till teologie professor, hvarefter han i Februari 1732 blef teologie doktor och i September samma år domprost i Lund. Då han 1734, i detsamma biskopsembetet i Lund blef ledigt efter Linerius, valdes till riksdagsman, ett den tiden högt eftersträfvadt förtroende, afsade han sig detsamma, emedan han under biskopsledigheten ej borde lemna konsistorium, hvars ordförande han var, eller sin præbende-församling, hvars vård låg honom om hjertat. I stället föreslog han teologie professorn Carl Papke, som fått mesta rösterna efter honom och som ock nu valdes samt under riksdagen tillvann sig både sitt stånds förtroende och konungens bevågenhet, så att han fick löfte om biskopsembetet, till hvilket förslag under tiden blifvit upprättadt, hvarå Rydelius genom enhällig kallelse erhållit första rummet och Papke det andra; men nu afsade sig Papke detta embete och bad att konungen måtte ihågkomma hans gamle lärare, den högt förtjente och allmänt aktade doktor Rydelius, hvilken ock i December 1734 utnämndes till biskop i Lund och akademiens prokansler.

Äfven i detta embete gjorde sig Rydelius aktad och afhållen inom hela stiftet, hvilket han ock fullt förtjente både genom sin biskopliga verksamhet och sin välgörenhet. Han bespisade, herbergerade och klädde en mängd behöfvande, och aldrig gick någon ohulpen från hans hus. Inkomsterna af hans præbende-församlingar voro en gång för alla anslagna till välgörande ändamål och sjelf åtnöjde han sig med den egentliga biskopslönen. Hans enskilda behof voro ock högst få. Han lefde ytterst tarfligt, behöfde ringa uppassning och begagnade nästan alltid kläder af inhemsk tillverkning. Ofta besökte han studenterne i

CHRISTOFER POLHEM.

deras hem, för att underrätta sig om deras studier och öfriga förhållanden, samt hade en faderlig vård om dem alla.

Länge fick han dock ej utöfva sin biskopliga verksamhet. Han afled den 1 Maj 1738, nära 67 år gammal. Sannolikt var han sin tids lärdaste man i Sverige, säkert var han en af de arbetssammaste och mest produktive författare Sverige egt. Förteckningen på hans utgifna böcker, disputationer, tal, programmer, dikter och efterlemnade handskrifter upptager i bihanget till Erland Brings »Minne öfver Andreas Rydelius» icke mindre än 32 sidor fint tryck, och hans arbeten äro lika framstående genom sitt värde som genom sin mängd. Till sitt yttre beskrifves han såsom af »medelmåttig växt, något undersätsig. Ur hans ögon lyste den snillets och tankekraftens eld, som han ej kunde dölja bakom de outplånliga dragen af fromhet och godhet». Han var något fallen för svårmod, men det var hos honom icke den klenmodiges misströstan, utan en pröfvad kristens hemlängtan. I sitt »En döendes sändebref till jordens blinde vandringsmän» har han lika vackert som sant kristligt tecknat så väl arten af sitt svårmod som hela sin lefnads filosofi. »Då besvärligheterna förtyngdes», heter det der bland annat, »och ledsnaden vid flärden tilltog, öppnades mig småningom trons öga med ett fullare ljus, så att, sedan min blick nu var lyftad till det högre, jag redan började se huru litet jag förut hade sett. Småningom begynte flärden, i det sminket föll af, visa sina skrynklor och sina vanskapliga anletsdrag. Nu började förnuftet blygas och tystna, så småningom vördande ett högre ljus. Nu påminte jag mig mer och mer huru vis och mild, men huru undangömd Guds försyn varit vid ledningen af mitt lefnadslopp. Nu öfvertänkte jag detta lifvets så stora skådespel, med alla dess uppträden och förändringar; men i synnerhet sökte jag gifva akt på den dolda handens styrelse, de förunderliga anordningarna och målet, dit det hela syftade. Efter hand började jag lära känna mitt intet och Guds allt. Omsider lärde jag att, innan en långvarig bedröfvelsens, en långvarig den gudomliga hugsvalelsens erfarenhet, innan en långvarig och ängslande själens strid under korset, är det idel fåfänga och dårskap i det menskliga tänkandet.»

Christofer Polhem, Sveriges störste mekaniker, härstammade från en österrikisk friherrlig ätt, von Polheim. Hans farfar, bosatt i Ungern och tillhörande den protestantiska bekännelsen, hade för religionsförföljelse flytt till Pomern, och hans far Wulf Christofer von Polheim hade under en sjöresa strandat på Gotland, hvarefter han bosatt sig i Visby, der blifvit köpman och antagit namnet Polhammar. Sonen, *Christofer Polhammar*, föddes i Visby den 18 November 1661, förlorade sin fader redan 1669 och fick, när modern ingick nytt gifte, söka tjenst såsom gårdsskrifvare och uppbördsman på några herregods, hvarmed han fortfor intill sitt 24:de år. Alla lediga stunder använde han till grubblerier öfver mekaniska ämnen. Efter många fruktlösa försök lyckades det honom att inrätta en fullständig snickare-, svarfvare- och smedje-verkstad, med flera af honom sjelf uppfunna verktyg, till

att, utom allt annat, förfärdiga »först stekvändare och sedan åtskilliga slags ur och dylika maskiner, som fordra uträkning och eftertanke, på hvilka hågen besynnerligast lekte». Han insåg likväl snart huru hinderligt det för honom var, att han ej kände mekanikens allmänna grunder, och brann af åtrå att inhemta dessa; men då alla läroböcker den tiden voro skrifna på latin, måste han först lära sig detta språk och talade med en prest härom. Denne, »kanske för att slippa honom lättast», gaf honom en latinsk och en svensk ordbok, hvilken han började lära sig utantill, men fann inom kort, att denna lärometod ej förde honom till målet. Ett försök hos en annan prest lyckades ej bättre, men slutligen fann Polhammar i kyrkoherden Dryselius en både kunnig och nitisk» lärare, till hvilken han dock hade halfannan mils väg. Icke desto mindre gick han under sju månaders tid denna väg hvarje dag, huru svårt vädret än var, och inhemtade på detta sätt tillräcklig kunskap att kunna fortsätta sina studier vid Upsala högskola, der professorn i matematiken Anders Spole blef hans nitiske beskyddare, sedan Polhammar till hans fulla belåtenhet lagat ett par astronomiska pendelur och sedermera, till allas förvåning, satt i gång ett stort konstur af mycket invecklad sammansättning i domkyrkans högkor.

Härigenom började han ådraga sig en allmännare uppmärksamhet och fick uppdrag att uttänka en bättre metod för malmuppfordring ur Falu grufva, hvilken uppfordring dittills förefallit alltför kostsam. Innan kort företedde ock Polhammar för bergskollegium modell till en uppfordringsmaskin, lika enkel till sin byggnad som mångfaldig till sina verkningar. Samma konstverk förde nemligen malmen från brytningsorten fram till schaktet och fordrade den genom schaktet upp i dagen samt sedermera till hyttan, der tunnorna tömde sig sjelfva medelst bottnens öppnande, hvarefter bottnen åter slöt sig tillhopa och tunnorna gingo tillbaka i grufvan att hemta mera malm.

När denna modell uppvisades för Carl XI, inrättade han för Polhammar en ny syssla såsom bergsmekaniker, med 333 rdrs lön, samt beredde honom tillfälle till en utrikes resa under åren 1694—1697, hvarifrån Polhammar återkom med de rikaste insigter från Tysklands, Hollands, Frankrikes och Englands mekaniska inrättningar. Qvarnar, sågverk, manufaktur- och bergverksmaskiner, broar, slussbyggnader och instrumenter af alla slag hade under denna resa varit föremål för hans uppmärksamhet, och vid hemkomsten föreslog han inrättandet af ett Laboratorium mechanicum, som i flera delar var en förebild för det i nyaste tiden inrättade teknologiska institutet. Carl XII omfattade förslaget med mycken ifver, men kriget kom emellan och hindrade dess verkställande.

Emellertid röjde sig nu Polhammars mekaniska snille i en mängd nya uppfinningar, såningsmaskiner, tröskmaskiner, tegelbråkor, strump- och bandväfstolar, öfverskärare-, varp-, stol-, kard-, tvinn- och repslagaremaskiner, ett nytt slags lås, ännu allmänt i bruk och bärande hans namn m. m. Vidare införde han en mängd förbättringar i kon-

struktioner af väder- och vattenqvarnar, såg- och valsverk, inrättade en stor fabrik för tillverkning af jernbleck, med mångfaldiga maskiner af ny uppfinning, förbättrade stånggångarne i berglagerna, uppförde dambyggnaden vid Södersluss i Stockholm och uppgjorde med Sheldon planen till dockan i Carlskrona. Äfven till främmande land sträckte sig hans rykte. Han inrättade i Kassel en myntmaskin, som ansågs för den fullkomligaste i sitt slag, förbättrade konstverken i Hartzbergstrakten, dit han kallades af konung Georg I i England, tillika kurfurste i Hannover, samt erhöll både från honom och czar Peter anbud om fördelaktig anställning, men föredrog att stanna i fäderneslandet.

Här stod han ock i stor gunst hos Carl XII, utnämndes 1714 till assessor i kommersekollegium och 1716 till kommerseråd, då han äfven adlades och antog namnet *Polhem*, under hvilket han är mest känd af efterverlden. Han blef ledamot af vetenskapsakademien från dess stiftelse, likasom han förut varit det af vetenskaps-societeten i Upsala, samt var likaledes en af de förste riddarne och kommendörerne af nordstjerneorden.

Oaktadt den trägna sysselsättningen med så många nya uppfinningar och tillsynen öfver så många arbeten medhann Polhem dock äfven att författa en mängd skrifter, ej blott i mekanik, utan äfven i naturkunnighet, allmän och enskild hushållning, teknik m. m., samt gaf dessutom muntlig undervisning åt många och utbredde, genom öfning i sina verkstäder, kunskaper i mekanik och teknik, hvilka det stod hvar och en fritt att inhemta. Med fulla skäl har också Polhem blifvit kallad den svenska mekanikens fader.

Lika aktningsvärd Polhem var såsom vetenskapsman, framstår han äfven såsom menniska. Den flit och ihärdighet, som utmärkte hans ungdom, följde honom lifvet igenom. Det enkla lefnadssätt, som från början tillhörde hans vilkor, bibehöll han äfven allt sedan. Ehuru medveten om sin öfverlägsenhet, gjorde han sig aldrig skyldig till öfvermodigt framhållande af egna förtjenster eller till förnekande af andras. Den foglighet i lynne, den orubbliga tillit till försynen och den fasta ståndaktighet, som uppehållit honom i ungdomen, var äfven i hans äras och lyckas dagar oförändrad, och var det ännu, då hans verksamma lif slutade vid 90 års ålder den 31 Augusti 1751.

Emanuel Svedenborg, den sedermera så ryktbare vetenskapsmannen och andeskådaren, hafva vi här att betrakta endast i hans ungdom och första verksamhet, som dock redan var tillräckligt framstående att tillvinna honom en större uppmärksamhet. Han var son till biskopen i Skara Jesper Svedberg och född den 29 Januari 1688. Likasom sin far, mor och två syskon var han född på en söndag, hvilket många då för tiden trodde medföra vissa egna förmögenheter, såsom att »se i syne», kunna ställa sig i gemenskap med den osynliga verlden o. d. — en tro, som sannolikt icke varit utan inverkan på Svedenborgs blifvande riktning. Det namn, fadern gaf honom i döpelsen — *Emanuel* (Gud med oss) — blef ock för honom en maning till denna riktning,

hvilken ytterligare befordrades deraf, att fadern trodde på englasyner och på sin egen förbindelse med andeverlden. Den mängd andaktsöfningar, bibelförklaringar m. m., som förekommo i fädernehemmet, vande ock gossens tankar att tidigt sysselsätta sig med andliga ämnen. Han har sjelf berättat, att han från fjerde till tionde året hade tankarne oafbrutet sysselsatta med Gud, saligheten och menniskans andliga lidande, samt att från hans sjette till tolfte år hans största nöje hade varit att med andlige män tala om tron, hvilken han redan som barn uppfattat helt annorlunda än den historiska bokstafstro, de strängt renlärige teologerne bekände. Han yttrade sig ock i dylika ämnen med sådan klarhet och värma, att det väckte allas förundran, och föräldrarne sade: »Det är en engel, som talar ur hans mun». Två gånger blef han som barn ur det brinnande föräldrahuset räddad likasom genom ett underverk, hvilket tycktes antyda, att han bevarades för någon stor framtida kallelse. Det hände äfven, att han stundom och i synnerhet under sina böner förlorade andedrägten och föll i ett slags dvala, hvilket af några ansågs båda en förmåga att med själen inträda i andarnes verld, medan kroppen var medvetslös. Så har han äfven sjelf sett saken.

Under faderns ledning inhemtade emellertid den med ovanlig både fattningsförmåga och flit begåfvade sonen snart nog rika kunskapsförråd. Redan vid 20 års ålder författade han en metrisk öfversättning på latin af faderns »Ungdomsregel och ålderdomsspegel» samt utgaf kort derefter en samling elegier, likaledes på romarespråket, begynnande med en äresång öfver Stenbocks seger vid Helsingborg. På sin svåger Erik Benzelii inrådan vände han sig dock från skaldekonsten till vetenskapliga studier och sysselsatte sig företrädesvis med geometri, fysik och kemi.

När 1710, i anseende till rikets betryckta tillstånd och pestens härjningar, högskolornas verksamhet afstannade, anträdde han en utrikes resa, som varade i fyra år och hvarunder han besökte England, Holland, Frankrike och Tyskland. Ett helt år uppehöll han sig i Oxford, der han gjorde bekantskap med den ryktbare filosofen Locke och den ännu ryktbarare naturforskaren Newton. I allmänhet egnade han under denna resa sin uppmärksamhet företrädesvis åt geometri, mekanik, kemi och naturkunskap, men utvidgade tillika i betydlig mån sina språkstudier, så att han var ganska hemmastadd i latin, grekiska, hebreiska, arabiska, franska, italienska, engelska och tyska. Från Greifswald, der han någon tid stannade, skref han till svågern Erik Benzelius och redogjorde för åtskilliga uppfinningar, med hvilka han sysselsatte sig och i hvilka man igenfinner flera bland de vigtigaste, som i senare tider tillkommit, hvarom han således redan synes haft ett slags aning. Så trodde han sig kunna åstadkomma ett fartyg, som kunde gå under vattenytan och tillfoga fienden mycken skada, hvilken uppfinning sedermera blifvit verkliggjord genom den af torpedos, som spela en så vigtig roll i den nyaste sjökrigskonsten; en rörelsekraft, drifven

af eld, med hvilken maskiner skulle kunna bringas i verksamhet lika väl som med vatten — ångkraften; en vagn, medelst hvilken man kunde flyga genom luften — luftbalongen; ett slags nya kanoner, med hvilka man kunde inom några ögonblick afskjuta tusen kulor — kulsprutan. Snillets siareblick felades således icke den unge Svedenborg, men ännu hade han icke tillräckliga insigter eller ihärdighet att bringa sina tilltänkta uppfinningar till verkställighet, och de föreföllo dessutom alltför otroliga för att vinna någon uppmuntran. Han införde emellertid i den då nyligen bildade Upsala vetenskaps-societetens tidskrift, under titeln Dædalus hyperboreus (Den högnordiske konstnärn), en samling uppsatser rörande åtskilliga delar af de matematiska vetenskaperna, synnerligast mekaniken, hvarigenom han blef känd af Polhem, som tog honom till medhjelpare i sina arbeten, och äfven af Carl XII, sedan konungen återkommit till fäderneslandet. Af honom omfattades ock Svedenborg med synnerlig välvilja, kallades ofta till samtal i matematiska ämnen och fick välja mellan en professorssyssla i Upsala eller en assessors-befattning i bergskollegium, då Svedenborg valde den senare, hvarå fullmakt ock för honom utfärdades i Oktober 1716. Han förordnades derjemte att biträda Polhem vid anläggningen af saltverk å rikets vestkust, för att göra Sverige oberoende af främmande salttillförsel, äfvensom vid dock-byggnaden i Carlskrona. Hos konungen gjorde ock Svedenborg nu framställningar om uppbyggande af ett observatorium i Upsala, om kunglig stadfästelse å vetenskaps-societeten derstädes samt om inrättande af en lärostol för svenska språket, till hvilka företag konungen äfven villigt lyssnade, men hvilka först i en senare tid kommit till verkställighet.

Genom Erik Benzelius hade Svedenborg fått kännedom om ett redan af biskop Brask 1526 framstäldt förslag att »göra en seglation mellan öster- och vesterkusten», hvilket förslag Svedenborg anmälde hos Polhem och Carl XII, som lifligt omfattade detsamma samt lät Polhem och Svedenborg företaga undersökningar för anläggningen af Trollhätte kanal, efter hvars fullbordande den föreslagna seglationen skulle fulländas genom en kanal mellan Venern, Vettern och Östersjön, hvilket förslag dock afstannade vid Carl XII:s död, men slutligen genom anläggningen af Göta kanal gått i fullbordan.

Sedermera, under kriget i Norge 1718, fick Svedenborg tillfälle att verksamt deltaga i Fredrikshalls belägring. Medelst en lika sinnrik som enkel mekanik lyckades han från Strömstad till Idefjord, 2 1/2 svensk mil, öfver berg och dalar föra 2 galerer, 5 stora båtar och en slup, under hvilkas betäckning konungen kunde framföra det tunga belägringsartilleriet. Det var den sista tjenst Svedenborg gjorde Carl XII, som stupade kort derefter, och med honom förlorade Svedenborg sitt förnämsta stöd samt klagade, att han derefter fann hvarken uppmuntran eller bröd i Sverige. Till hans senare verksamhet skola vi framdeles återkomma.

Norska fälttåget 1718. Carl XII:s död.

Under året 1717 hade få krigshändelser förefallit. Å ryska sidan hade fiendtligheterna upphört i följd af de pågående fredsunderhandlingarna, och Sveriges öfrige fiender hade intagit alla svenska besittningar söder om Östersjön, men vågade dock intet infall i sjelfva Sverige. Endast den djerfve och företagsamme danske sjöhjelten *Peder Tordenskiold* företog i Maj ett anfall mot Göteborg, med en eskader af 2 linieskepp, 2 skottpråmar, 9 galerer, 2 halfgalerer och 16 slupar. Natten till den 3 Maj gick han med dessa fartyg, utom de båda linieskeppen, i all tysthet förbi Ny Elfsborgs fästning, för att söka intränga i Göta elf och förstöra den svenska eskader, som under viceamiralen *Olof Strömstjernas* befäl låg vid Nya Varfvet, och derefter anfalla Göteborg. Väl inkommen å elfven, blef han emellertid så mottagen af elden från de svenska fartygen och batterierna, att han efter fem timmars strid måste med förlust af två galerer draga sig tillbaka, hvarvid han fick utstå en häftig eld från Ny Elfsborg. Efter detta misslyckade försök ankrade han vid Brännö för att iståndsätta sina skadade fartyg och låg der till den 18 Maj, då han afseglade från dessa trakter.

Häraf begagnade sig generalmajor *Johan Gierta*, som fått befälet i Bohus län, att i medlet af Juni afgå till Strömstad med en eskader af en brigantin, 6 galerer och 3 transportfartyg, på hvilka fördes trupper och krigsförnödenheter. Konungen ville nemligen få någon vid norska gränsen varande hamn till stödjepunkt för nya företag mot Norge, sedan det under året 1716 misslyckats. Gierta började befästa staden så å land- som sjösidan samt anlade på Laholmen, som beherskar inloppet, ett batteri af 14 adertonpundiga kanoner. Så snart man å danska sidan fått kunskap härom, sändes Tordenskiold med 2 linieskepp, 1 fregatt, 2 pråmar och 10 galerer att förstöra de nya försvarsverken. Den 4 Juli ankrade han utanför Strömstad och började den 8 en häftig eld mot staden och Laholmen samt försökte derefter med de mindre fartygen en landstigning, men blef så kraftigt mottagen, att han nödgades draga sig tillbaka med en förlust af 1,600 man i döde och sårade samt afseglade följande dagen. Den 1 Augusti återkom han dock med förstärkta stridskrafter för att blokera Strömstad, hvarjemte han sände en mindre eskader till Styrsund att spärra farleden till Göteborg.

Kort derefter fick Gierta underrättelse, att en svensk transportflotta af 20 fartyg, med allehanda förnödenheter, var på väg från Göteborg till Strömstad, men hade stannat vid Kungshamn, emedan den ej kunde komma förbi den danska eskadern. Han uppkastade då i största hemlighet vid Styrsund ett batteri af 8 kanoner, med hvilka han den 15 Augusti oförmodadt började beskjuta dervarande danska fartyg, hvilka, efter att hafva lidit betydande förlust, måste åter gifva sig af, hvarefter han förde transportflottan på en inre, grundare farled förbi

danska eskadern, hvilken den 17 Augusti åter aflägsnade sig. Andra krigsföretag mellan Sverige och dess fiender föreföllo icke detta år. Carl XII tillbragte största delen deraf i Lund, sysselsatt med omsorgen att bringa sin krigsmakt åter i behörigt skick. Med flottan kunde ingenting uträttas, dels af brist på medel till dess utrustande, dels emedan danska flottan, förstärkt med en engelsk af 15 linieskepp under amiral Byngs befäl, numera var den svenska alltför öfverlägsen. Landthären åter förstärktes oupphörligt genom de våldsammaste åtgärder till anskaffande af både folk och penningar, hvilka Görtz föreslog och konungen anbefalte, såsom här ofvan är visadt. Konungens lifdrabanter, som troget följt honom under alla hans fälttåg och utgjort sin tids ryktbaraste krigareskara, hade slutligen blifvit så medtagna, att nästan inga deraf återstodo. Denna trupp blef derföre upplöst 1716 och i stället inrättades en *lifsqvadron* af 360 man, med ungefär samma rang i förhållande till den öfriga hären och samma tjenstgöring. För inträde deri fordrades svensk börd, stark helsa, smärt och felfri kropp, nyktert lefnadssätt, ogift stånd, rent rykte, lust för yrket och hurtigt sinnelag. Ingen blef mottagen, som lärt något handtverk eller som var under 20 och öfver 30 år. Denna trupp hann dock aldrig vinna samma rykte som de förre lifdrabanterne och upplöstes efter Carl XII:s död. Tillika inrättades under rustningarna 1717 en *grenadiertrupp* af 1,000 man, fördelade i 9 kompanier, hvilken, likasom lifsqvadronen, skulle bilda en kärntrupp för de äfventyrligaste företagen, hvari konungen sjelf så gerna deltog.

I slutet af Augusti 1717 reste konungen från Lund till Strömstad att bese dervarande befästningar samt vidtaga åtskilliga åtgärder, hvarigenom nordligaste delen af Bohus län efter hand förvandlades till ett slags befästadt läger, som skulle bilda en fast operationsbas för det tillämnade nya fälttåget mot Norge. Utom befästningarna vid Strömstad anlades sådana äfven vid Sundsborg, och emellan denna ort samt Idefjordens sydliga ända uppfördes en kedja af 14 blockhus.

I början af September återvände konungen till Lund, der han fortsatte sina storartade förberedelser till fälttåget mot Norge, som först var ämnadt att företagas under vintern 1718, men sedermera, i följd af uteblifven frost och ännu icke fulländade rustningar, uppsköts till hösten samma år. Genom de pågående fredsunderhandlingarna med Ryssland tryggad från anfall derifrån, kunde Carl XII nu vända hela sin krigsmakt mot Norge, genom hvars eröfring han hoppades bereda sig ersättning för hvad han möjligen skulle nödgas afstå åt Ryssland eller andra bland Sveriges många fiender.

Till den 18 Januari 1718 dröjde Carl XII i Lund, hvarefter han reste till Christinehamn, der han tillbragte ett par månader i gladt umgänge med sina närmaste anhöriga. Sin farmor och sin mest älskade syster Hedvig Sofia hade han ej sett sedan skilsmessan i April 1700, och båda voro nu döda. Sin yngre syster Ulrika Eleonora, till hvilken han skrifvit många vänliga, men efter tidens sed nog mycket kru-

serliga bref, vittnande att förhållandet mellan dem ej var lika hjertligt som mellan honom och den äldre systern, hade han, oaktadt hennes upprepade böner om ett sammanträffande, ej återsett utom vid ett tillfälle i slutet af Augusti 1716, då han besökt henne i Vadstena och med henne haft ett långt samtal, men redan följande dagen åter lemnat henne. Nu hade hon, med sin gemål, arfprinsen af Hessen, infunnit sig i Christinehamn, der äfven hertig Carl Fredrik och större delen af hofvet inträffat, jemte en stor mängd folk, som tillströmmat för att få se konungen. Tiden förgick under hvarjehanda förlustelser, som likväl icke alltid aflupo utan äfventyr. En dag ville konungen, åtföljd af den unge hertigen, rida öfver strömmen, som flyter genom staden, men isen brast och hertigen föll i vattnet. Konungen hoppade genast af sin häst och räckte honom handen, men dervid brast isen äfven under honom. Strömmen var dock lyckligtvis ej djupare än att konungen nådde botten och kunde hjelpa upp sin systerson, hvarefter han sjelf, med biträde af tillskyndande personer, kom på det torra. För öfrigt gick det här rätt muntert till. Hertig Carl Fredrik syntes gladare och lifligare än vanligt, arfprinsen af Hessen var själen i nöjena samt »handskades gerna med slottstärnorna», och konungen var ej den, som störde de öfriges nöjen, om han ock mindre ofta deltog deri.

Snart fick han dock allvarsammare sysselsättning. Från medlet af Mars till slutet af Oktober uppehöll han sig vid norska gränsen, oftast i trakten kring Strömstad eller Eda skans. Stundom visste ingen hvar han befann sig, ty åtföljd af några få personer red han fram och tillbaka utefter gränsen och tog derunder qvarter än här, än der i bondgårdarna, med en träbänk till hviloläger för natten och med en träskål till dryckeskärl, hvaröfver allmogen yttrade både förvåning och förtjusning.

Ändtligen mot hösten ansågos förberedelserna till fälttåget vara någorlunda i ordning. Genom oerhörda ansträngningar hade Carl XII åter fått tillsammans en landthär af omkring 60,000 man. Icke allenast alla indelta regementen hade gjorts fulltaliga, utan äfven de tre- och femmännings-, som blifvit bildade efter år 1700, hvarjemte »vargeringskarlar» (rekryter) höllos i beredskap för att ersätta de indelta regementenas förluster. Sålunda hade konungen nu under sitt befäl 17 regementen rytteri, 6 regementen dragoner och 37 regementen fotfolk, inom hvilka dock ej särdeles många voro gamla soldater, hvaremot de fleste, åtminstone af det högre befälet, voro pröfvade i 18 års fälttåg.

I medlet af Maj hade konungen återkommit till Lund och tillbragt några veckor i Skåne samt lemnat fältmarskalken *Nils Gyllenstierna,* som der förde befälet, noggranna föreskrifter angående landskapets försvar. Dervarande trupper uppgingo till omkring 5,000 man, besättningarna i de fasta orterna dock häri troligen inberäknade. I medlet af Juni reste konungen tillbaka till Strömstad, och då, sedan en fiendtlig eskader lagt sig vid Agerön utanfor Svinesunds utlopp samt

fienden uppkastat starka fästningsverk gent emot Sundsborg, hvarken förråd eller belägrings-artilleri kunde föras sjöledes från Strömstad till Idefjorden, lät konungen förfärdiga en kafvelbro, på hvilken 2 galerer och 5 slupar forslades den 2½ mil långa vägen från Strömstad till Pilgården i Trångstrands vik vid Idefjorden, vid hvilket företag konungen, såsom förut är omnämndt, hade godt biträde af den sedermera så ryktbare Svedenborg. När fartygen den 7 Juli nedfördes i fjorden, anföllos de af 14 fiendtliga, men hvilka blefvo tillbakadrifna till fjordens norska sida. Den 11 Juli verkstälde fienden ett nytt anfall, men blef åter tillbakakastad, och derefter fortsattes öfverförandet af galerer, kanoner och förråd ända till slutet af Juli, då danska eskadern för tredje gången återkom och nu med en större styrka anföll de svenska förskansningarna, men åter blef slagen tillbaka. Följande natten drog sig den fiendtliga eskadern närmare Fredrikshall, och sedermera användes Augusti månad af Carl XII till undersökningar längs gränsen.

Under loppet af denna månad hade *Carl Gustaf Armfelt*, som fått befallning att med de finska och norrländska trupperna infalla i Trondhjems län, för att dymedelst draga norrmännens uppmärksamhet åt detta håll, tågat från Helsingland genom Jemtland till Hjerpe och Dufve skansar vid norska gränsen, dit han ankom i slutet af månaden. Hans styrka, bestående af 12 regementen fotfolk, 4 regementen rytteri och ett regemente dragoner, skulle utgjort omkring 14,000 man; men, med frånräkning af de sjuke och de afdelningar, som qvarlemnades till skansarnes besättande, återstodo endast ungefär 6,500 man att föra mot fienden. Den 20 Augusti uppbröt han från Dufve skans, men öfverskred gränsen först den 27, emedan den tiden fans öfver Sylfjellet ingen banad väg, knappast några stigar, och framträngandet således var högst besvärligt. Då den vanliga vägen från norska gränsen till Trondhjem beherskades af Stene-skans, en mil öster om Stikklestad, tog Armfelt en omväg åt Färensjön, för att komma bakom denna skans, hvilken han, vid framkomsten, fann öfvergifven af norrmännen och genast försåg med svensk besättning. Derefter fortsattes tåget förbi Stikklestad till Levanger, i hvars granskap Skognäs skans vid Trondhjems-fjorden gaf sig den 6 September och äfven erhöll svensk besättning. Sedermera gick tåget längs fjorden till Vernäs vid Stördalselfven, dit de svenska trupperna ankommo den 9 September; men här funno de å andra stranden norrmännen under generalmajor Buddes befäl i en oangriplig ställning, och tillika hade elfven, i följd af ihållande regnväder, blifvit så uppsväld, att man omöjligen kunde öfvergå densamma. Armfelt måste derföre här stanna, och flera veckor förgingo, utan att något kunde uträttas. Under tiden förtärdes de medförda lifsmedlen, och då i den af befolkningen öfvergifna trakten ingenting fans att tillgå, nödgades Armfelt i slutet af September draga sig tillbaka till det fruktbarare landet kring Levanger, der han tillbragte en månad, hvarunder soldaterne sjelfve fingo skörda, tröska, mala och baka säden för att erhålla lifsuppehälle.

Under tiden hade fiendtligheterna begynt äfven i södra Norge, ehuru konungen vecka efter vecka uppskjutit deras företagande, i afvaktan å de transporter, som från Göteborg skulle tillföra hären dess förråd och belägringsartilleri, men hvarmed gick ytterst långsamt, emedan de till större delen måste föras landvägen, då danska flottan förhindrade alla sjötransporter. Mellan svenska och danska skärgårdseskadrarna föreföllo under loppet af September några smärre träffningar, i hvilka konung Carl sjelf deltog och som hade till följd, att den svenska eskadern intog samma plats närmare Fredrikshall, hvilka den fiendtliga förut innehaft.

Svenska landthären samlades emellertid på tre punkter, vid Strömstad under general *Carl Gustaf Dückers* befäl, vid vestra Ed under konungens och vid Holmedal under generallöjtnant *Magnus Julius De la Gardies.* Hela styrkan räknade 42 bataljoner eller omkring 23,000 man fotfolk samt 76 sqvadroner eller ungefär 10,500 man rytteri och utgjorde således den största krigsmakt, Carl XII haft under sin ledning alltsedan tåget till Ukrajne.

Den 28 Oktober inbröt konungen vid Högen öfver gränsen och kom samma dag till Prestbacka, der en fiendtlig postering anträffades och tillbakakastades. Följande dagen anlände han till Ideslätten utanför Fredrikshall, hvarefter han tågade mot Tistedals-bron, der norrmännen uppfört starka förskansningar, dem de dock öfvergåfvo vid svenskarnes anryckande och drogo sig tillbaka mot Sannesund. Samma dag konungen gick öfver gränsen hade äfven generalmajor *Henrik Otto d'Albedyhll* från Vermland vid Örje framträngt öfver Höland mot Blakier skans vid Glommen-elfven.

Emellertid beslöt konungen ett anfall mot danska eskadern i Idefjorden för att hindra den att oroa öfvergången af Svinesund samt belägrings-artilleriets framförande till Fredrikshalls fästning. Den 3 November föreföll den femte sjöstriden på Idefjorden, hvilken ock blef den sista, emedan danska eskadern, efter en skarp strid från tidigt på morgonen till mot middagen, blef indrifven i hamnen och sedermera ej vågade visa sig utanför densamma.

Härefter kunde äfven Dücker, vid hvars här arfprinsen af Hessen, hertig Carl Fredrik af Holstein samt fältmarskalken Carl Gustaf Mörner befunno sig, börja broslagningen öfver Svinesund, hvilken var färdig den 10 November, och följande dagen öfvergick Dücker Svinesund. Hans trupper spridde sig sedermera, utan att röna något motstånd, öfver hela landet öster om Glommen och intogo der sina qvarter. I Strömstad qvarlemnades en mindre afdelning för att skydda dervarande förråd samt de transporter, som ännu väntades från Göteborg med belägringsartilleriet.

Norrmännen öfvergåfvo Glommens östra strand, der de bibehöllo endast Blakier skans och ett brohufvud vid Sannesund. De hade ej vågat inlåta sig i en strid med de till antalet vida öfverlägsna svenskarne under en sådan härförare som Carl XII; men de hade derföre

ej uppgifvit tanken på sitt lands försvar, hvilket de tvärtom fortsatte på det sätt, som för tillfället var det ändamålsenligaste. Vid svenskarnes anryckande drogo de sig tillbaka till tryggare orter och välförsedda förråd, den norra norska hären till Trondhjem och den södra, som, enligt en embetsuppgift af den 27 November 1718, utgjorde 15,441 man, hvaribland ungefär 13,000 stridbare, bakom Glommen, afbidande att belägringsarbetena samt ett vinterfälttågs mödor, hunger och köld skulle nu, likasom 1716, tvinga svenska hären till återtåg.

I sjelfva verket blef också fälttåget för hvarje dag allt besvärligare. I följd af ihållande regnig väderlek måste soldaterne ofta vada i qvartersdjup gytja och i de glest bebodda trakterna kunde endast en mindre del af de tågande trupperna erhålla under nätterna tak öfver hufvudet och tillfälle att torka sina kläder. De buro likväl utan knot sina mödor och lidanden, då de sågo att konungen underkastade sig desamma lika mycket som de. Ofta kom han från sina ridter så genomvåt, att man kunde vrida vattnet ur hans kläder, och tillbragte icke desto mindre, utan att ömsa dem, natten på en träbänk i första koja, som var till hands, eller, om en sådan ej fans att tillgå, på våta marken, med hufvudet hvilande i någon krigares knä. Voro besvärligheterna stora, så blef dock bristen på lifsmedel innan kort ännu mera känbar, oaktadt ganska betydande foror dermed anländt. Vid återtåget till Glommen hade norrmännen bortfört alla lifsmedel samt bränt de flesta byar och enstaka byggnader, så att hela trakten liknade ett svedjeland, såsom det heter i en beskrifning af en deltagare i detta fälttåg. Gytjiga vägar, jemte brist på foder och dragare, fördröjde de foror, som ytterligare väntades från Sverige, och stora samlingar deraf stannade i Uddevalla, Venersborg, Skara och Jönköping, utan att kunna föras längre, af brist på dragare. Sjukligheten inom hären blef emellertid i följd af bristen och ansträngningarna allt större och redan under första månaden af fälttåget voro öfver 2,000 man ur stridbart skick.

Samma svårigheter, som mött svenska hären i södra Norge, hade äfven gjort sig känbara för Armfelts styrka. Att han på endast fem mils afstånd från Trondhjem först stannat och så dragit sig tillbaka till Levanger, hade väckt konungens missnöje, och dennes generaladjutant grefve Dohna hade derföre blifvit sänd till Armfelt, med befallning att »bryta alla svårigheter, hvilket väl strax kunnat lyckas, om man i rättan tid sett sig visligare före och brukat mera drift än dittills skett». Armfelts ursäkt låg i den brist på alla förnödenheter, som uppstått genom invånarnes flykt från sina hem och som hotade hans trupper med undergång. För att sätta dessa i förbindelse med de eröfrade norska skansarna, från hvilka Armfelts hufvudstyrka nu stod på 20 mils afstånd, skickades kapten *Nils Långström*, hvilken under krigen i Finland vunnit stort rykte som partigängare, med sitt frikompani till dessa skansar, men blef i bergstrakten omringad af bönderna och dödad. Under tiden hade Armfelt sökt på en annan väg än den först tagna komma fram till Trondhjem, men fann staden nu

så väl försvarad både från land- och sjösidan, att han genast insåg omöjligheten af dess eröfring. Han lät derföre sitt fotfolk stanna i stadens närhet och sände sitt rytteri under generalmajor De la Barre till Rörås, från hvars kopparverk så mycket koppar, som ske kunde, skickades till Sverige. Nödvändigheten af ett återtåg blef likväl för hvarje dag alltmera påtaglig, och för att företaga det afvaktade Armfelt endast närmare föreskrifter från den nu med Fredrikshalls belägring sysselsatte konungen.

Dennes plan vid inryckandet i Norge var att först intaga gränsfästningen Fredrikssten vid Fredrikshall, så besätta Aggerhus' och Christiansands stift samt genast ordna dem såsom svenska län, hvarefter han i förening med Armfelts här skulle bemäktiga sig Bergens och Trondhjems stift och på detta sätt fullborda Norges eröfring. Allt efter som landet intogs, skulle alla infödde danskar och danskt sinnade aflägsnas derur samt alla embeten anförtros så väl åt norrmän som svenskar, och de förre äfven få bekläda embeten inom Sverige, så att båda folken skulle så mycket som möjligt sammansmältas. Alla gränsfästningar skulle förstöras och allt försvar riktas endast mot sjösidan. På detta sätt hoppades Carl XII att med Sverige införlifva Norge lika nära och lika varaktigt, som hans farfar åt Sverige vunnit Skåne, Halland och Bleking.

Längre än till Fredrikshall kom han dock ej. Denna stad, som genomskäres af den i Idefjorden utfallande Tistedals-elfven, ligger på blott $1^1/_2$ mils afstånd från svenska gränsen vid Svinesund. Den försvarades af fästningen Fredrikssten, som blifvit betydligt förstärkt sedan 1716, samt tre skansar: Gyldenlöwe, ungefär 700 alnar öster om fästningen; Stortornet eller Mellanberget, omkring 300 alnar söder om densamma, samt Ytterberget eller Öfverberget, vid pass 400 alnar längre i söder. Fästningens kommendant var öfversten *Berthold Niklas von Landsberg*, och den hade en besättning af omkring 2,000 man väl försedde med alla förnödenheter.

Den 20 November begynte belägringsarbetena, som leddes af två franska i svensk tjenst varande ingeniör-officerare, öfversten *Maigret* och generaladjutanten *Sicre* eller *Siquier*. Först anfölls skansen Gyldenlöwe, mot hvilken natten till den 21 November tre batterier med 17 kanoner och 6 mörsare uppfördes. Natten till den 25 öppnades löpgrafvarne, och de följande dagarna fortgick skansens beskjutning. Så snart murbrott blifvit skjutet, befalte konungen skansens stormning, hvilken verkstäldes på aftonen den 27 November. I spetsen för 200 grenadierer var konungen sjelf behjelplig att resa stormstegarne mot muren och näst öfverste Bousquet var han ock sjelf den förste vid stormningen. Besättningen drog sig tillbaka till det i skansen varande torn och efter en stund äfven derifrån till hufvudfästningen.

Första hindret för de belägrade att närma sig denna var sålunda undanröjdt, och redan samma natt fortsattes belägringsarbetena å den ängsmark, som låg mellan skansen och fästningen. För att vara när-

mare tillhands och kunna tillse arbetena lät konungen uppföra en hydda af bräder, der han vistades under de korta mellanstunderna, då han ej var närvarande vid arbetena.

Den 30 November, som var en söndag, den första i adventet, red konungen till högqvarteret i Tistedalen, ömsade kläder samt bevistade gudstjensten både för- och eftermiddagen. På morgonen hade han genomögnat några papper, hvilka fältmarskalken Mörner lemnat honom och som skola innehållit angifvelser och varningar rörande anslag mot hans person. Han egnade dem blott en flyktig uppmärksamhet och stack dem derefter hos sig, men kastade dem i elden efter gudstjenstens slut, behållande endast Gustaf Adolfs bönbok och hans porträtt i sin ficka. Klockan 4 på eftermiddagen red han, åtföljd af Maigret och Sicre, icke till den vanliga brädhyddan, utan till den främsta natten förut uppkastade löpgrafven, der han steg af hästen, gick omkring och besåg arbetena.

Under tiden började det lida mot aftonen, och då klockan 6 sabbatstiden utgick, skulle arbetet med den nya löpgrafven åter begynna; men arbetarne dröjde, och då konungen visade någon otålighet deröfver, bad Maigret honom vara lugn, ty inom åtta dagar skulle i alla fall fästningen vara i hans våld. »Vi få väl se», svarade konungen. Ändtligen kommo soldaterne, och Maigret anvisade hvar och en af dem sin plats, skyddad af någon risknippa eller skanskorg, ty de voro nu så nära fästningen att de kommit inom musköthåll, och flere träffades af fiendtliga kulor.

Mot klockan 8 på aftonen intog konungen sin qvällsvard på stående fot i löpgrafven, hvilken, såsom nyss nämndes, låg inom musköthåll från fästningen. För att kunna säkrare rigta skotten mot de gräfvande, lät kommendanten uthänga brinnande beck-kransar och kasta en mängd lichtkulor, hvarigenom fältet så upplystes, att alla föremål blefvo någorlunda synliga. Konungen, som misstänkte, att dessa anstalter bådade ett utfall från fästningen, gick nu upp från löpgrafvens djup till inre sluttningen af dess bröstvärn, öfver hvars krön han lade armarne. Han kunde härifrån obehindradt se både fästningen och sina arbetare, men då hufvudet och öfre delen af kroppen höjde sig öfver bröstvärnet, var han ock så mycket mera blottstäld för de många kringflygande kulorna. Maigret varnade honom för dessa, som »ej hafva mer aktning för en konung än för den ringaste soldat»; men konungen svarade blott: »Var icke rädd!» Den nere i löpgrafven stående Maigret genmälde: »Jag är icke rädd för mig sjelf, ty jag skyddas af bröstvärnet, men ers maj:t begagnar det icke till skydd, utan till våda». Konungens svar blef endast att tillsäga honom och några andra officerare gå och se efter arbetsfolket, men han lofvade dock att sedermera sjelf stiga ned. De andre herrarne sade hviskande till Maigret: »Låt honom vara. Ju mer man varnar, desto mer blottställer han sig».

Klockan led nu mot 9 och månen hade uppgått. Konungen låg qvar, med hufvudet upprätt öfver krönet, venstra handen stödd under

kindbenet, kroppens venstra sida hvilande mot bröstvärnets inre sluttning och knäna stödda mot någon fördjupning i denna. Tätt bakom honom nere i löpgrafven stodo 8 till 10 officerare, bland andra Maigret, som var konungen så nära, att hans hufvud var mellan konungens klackar. Ett litet stycke derifrån stodo generalmajor Schwerin och några andra officerare samt i granskapet flera soldater. Äfven hertigen af Holstein skall varit der. Medan man i löpgrafven som bäst rådgjorde om huru man skulle kunna locka konungen ned från den farliga plats han intagit, hördes ett ljud likasom af en sten, som träffar ett mjukt föremål, och i detsamma syntes konungens hufvud nedsjunka i kappan och venstra handen halka sidan utefter. »Herre Jesus, konungen är skjuten!» ropade dervid generaladjutanten Kaulbars samt bad löjtnant Carlberg, som stod honom närmast och af hvilken man har den utförligaste berättelsen om tilldragelserna vid detta tillfälle, skynda att tillkalla general Schwerin. Maigret drog konungen i kappan, men ingen rörelse förspordes. Schwerin skyndade bestört till stället och skickade undan de närmaste soldaterne, för att ej väcka oro i lägret, hvarefter konungens döda kropp togs ned i löpgrafven, och då befans, att en kula gått in genom venstra tinningen invid ögat och ut genom den högra något längre ned, lemnande efter sig ett sår så stort, att tre finger kunde läggas deri. Venstra ögat var indraget, det högra utsprängdt, och venstra handen hade fallit ned på värjfästet. Liket höljdes i en kappa och blef af några tillkallade soldater buret till högqvarteret, der hertig Carl Fredrik, Dücker, Mörner, Schwerin och flere andre af det högre befälet genast samlade sig, alla med tårfylda blickar betraktande den fallne hjelten, som mer än någon annan af sina samtida fylt verlden med sitt rykte. För soldaterne sökte man till en början hålla konungens död hemlig, men när den, sådant oaktadt, snart blef känd, blef ock sorgen allmän. De sågo alla i honom verldens störste krigare, alltid den främste i faran, mödorna och försakelserna, och deras tillgifvenhet för honom var lika obegränsad som deras beundran.

Det kungliga liket fördes från högqvarteret i Tistedalen till Uddevalla, hvarest det balsamerades, och sedermera till Carlbergs lustslott, der det förvarades till dess den högtidliga begrafningen firades den 26 Februari 1719, hvarefter det fick sin plats i en sarkofag af svart marmor, betäckt af en gyllne lejonhud, och nedsattes i det Carolinska grafkoret vid Riddarholmskyrkan, hvilket Carl XI börjat uppföra till det sista hvilorummet åt pfaltz-zweibrückiska konungahusets medlemmar.

Hvarken vid dödstillfället eller under närmaste tiden derefter hördes annan förmodan, än att Carl XII fallit för en kula från fästningen eller något dess utanverk, hvilket ock var så mycket antagligare som alla visste i hvilken hög grad konungen vid detta tillfälle blottstält sig och huru kulorna då till stort antal flögo kring platsen, der han stått; men längre fram under 1719 års riksdag, då partihatet blef alltmera verksamt och uppfinningsrikt, framkastades åtskilliga gissningar, att ett

lönnmord här väl kunnat ega rum, och dessa gissningar hafva länge bibehållit sig, ehuru än den ene, än den andre varit angifven såsom banemannen.

Första föremålet för dessa misstankar var fransmannen *Sicre*, som efter föregången tjenstgöring vid franska hären och flottan, hvarunder han lidit skeppsbrott i Arkipelagen och blifvit förd till Turkiet, der tagit tjenst hos Carl XII och följt honom till Stralsund samt vid dödstillfället var generaladjutant och handsekreterare hos arfprinsen Fredrik af Hessen, hvars brefvexling med Ulrika Eleonora fördes af Sicre. Då denne 1722 föll i en svår feber, ropade han under yrseln åt läkaren och äfven åt de på gatan förbigående, att det varit han, som skjutit konungen. Vid tillfrisknandet förklarade han likväl dessa ord hafva ingen annan grund än feberyrseln, och ingenting förekom heller, som kunde gifva bekräftelse åt antagandet att han varit Carl XII:s mördare, ehuru han länge fått gälla derför.

Sedermera, öfver 50 år efter Carl XII:s död, utspriddes en skrift, som uppgafs vara författad af den för sitt nit ryktbare prestmannen Tollstadius och hvari berättades, att den här förut omnämnde, för sina förbättringar i artilleriet namnkunnige *Carl Cronstedt* skulle på sin dödsbädd för Tollstadius bekänt, att han laddat det gevär och att Magnus Stjernroos aflossat det skott, som dödat Carl XII. När denna skrift utspriddes, var emellertid Cronstedt död redan för 20 samt Stjernroos och Tollstadius för mer än 10 år tillbaka. Intet bevis finnes att den varit författad af Tollstadius och ännu mindre någon anledning, hvarför Cronstedt, som alltid varit af Carl XII gynnad, och Stjernroos, som alltifrån krigets början tillhört konungens drabanter samt, likasom de alla, varit hans varme beundrare, skulle företagit detta dåd, så att den ifrågavarande skriften antingen måste betraktas såsom en illvillig dikt eller ock har den möjligen, likasom misstanken mot Sicre, haft sin grund i någon sjelfanklagelse under feberyrseln, hvarå man har ett ytterligare exempel deri, att Fabricius, som var så länge hos Carl XII under dennes vistande i Turkiet, äfven under ett anfall af sinnesyra uppgifvit sig hafva dödat honom, ehuru Fabricius vid dödstillfället bevisligen uppehöll sig i Tyskland.

Troligen med anledning af de kringlöpande ryktena företogs 1746 en undersökning af dödssåret, men den var föga noggrann och utfördes ej heller af fullt sakkunniga personer, hvarföre en ny anbefaltes, som förrättades den 31 Augusti 1859 med full vetenskaplig noggrannhet och hvarvid utröntes: att det dödande såret åstadkommits af ett skjutvapen; att skottet gått in på venstra sidan, således den som var vänd åt fästningen; att den dödande kastkroppen sannolikt varit en musköt- eller karteschkula; att denna tyckes blifvit afskjuten från så långt håll, att, då hon träffade konungens hufvud, hennes första hastighet och kraft redan något minskats, samt att skottkanalens riktning genom hufvudet och lutning mot utgångsstället tyckas antyda, det skottet afskju-

tits från en punkt, belägen högre än den plats, på hvilken konungen befann sig, då han träffades af detsamma.

Allt detta gör det nära till visshet sannolikt, att Carl XII fallit för en fiendtlig och ej för en lönnmördares kula, samt att de så länge gängse ryktena om detta lönnmord böra hänföras ifrån historiens till diktens område. [1])

Carl XII.

Få historiska personer hafva blifvit så olika bedömda som Carl XII. Man har klandrat honom såsom en af Sveriges förderfligaste regenter; man har prisat honom såsom en af dess störste, och man har haft goda skäl att anföra för båda åsigterna. Man har skildrat honom såsom hård, oförsonlig, hämdgirig och så hänförd af krigslystnad, att han varit färdig att derför uppoffra ända till den siste af sina undersåtar. Man har äfven skildrat honom såsom mild, fördragsam, aldrig förföljande någon, fortsättande kriget endast för att vinna en varaktig fred, samt begåfvad med lika stora egenskaper och äfven med lika mycket sinne för fredliga som för krigiska värf, och jemväl för dessa så motsatta uppfattningar har man å ömse sidor haft talande skäl att anföra. I sjelfva verket är Carl XII en af de svåraste personligheter att fullt nöjaktigt teckna, emedan han var en af de ogenomträngligaste. Alla, som varit honom nära, sammanstämma deri, att han synts dem outgrundlig. Han rufvade i tysthet öfver vidt omfattande planer, utan att meddela dem åt någon, frågade mycket, talade litet, gaf ofta endast ett småleende till svar, och hans orubbliga själslugn röjde aldrig hvad inom honom föregick. Utom när han under stridens hetta hänfördes af sitt eldiga mod, eller när han vid ett par tillfällen, såsom vid Axel Hårds död och vid underrättelsen om Hedvig Sofias frånfälle, öfverväldigades af sin djupa sorg, var detta lugn aldrig rubbadt. Knappast har väl någon, i så hög grad som han, varit

»i med- och motgång lika,
sin lyckas öfverman»,

och så mycket svårare måste det ock alltid blifva att rätt uppfatta det innersta af hans väsende, så mycket lättare att i omdömet förvillas genom en ensidig uppfattning deraf. Ser man i detta slutna väsende ett sjelfviskt sinne, som, höjdt öfver hela den öfriga mensklighetens svagheter, verkar blott för egna syften, utan hänsyn till andras väl eller lidanden, så uppfattar man Carl XII:s handlingar och hela tillvägagående helt annorlunda, än om man under denna slutenhet anar en öfverlägsen ande, med stora och ädla syften, dem omständigheterna hindrat honom att fullfölja och hvilka han derföre gömt inom sig.

[1]) Jfr *Mankell*, Uppgifter rörande svenska krigsmaktens styrka m. m., s. 458—464; — *Lundblad*, Carl XII:s historia, II: 491—525; — *Fryxell*, Berättelser, XXIX: 124—145.

Samma handlingar och samma tillvägagående få då ett helt annat ljus och framställa sig helt annorlunda.

Så skiljaktiga omdömena om Carl XII än i öfrigt utfallit, instämma dock alla i erkännandet af hans stora förtjenster såsom *krigare* — hans okufliga mod, som eldades af faran och uppsökte den vida oftare, än som rätt stämde öfverens med hans pligt såsom härförare, men som också mer än något annat hänförde hans bussar och gjorde dem i striden lika oemotståndlige som deras konung; hans outtröttlighet under mödor och försakelser, hvari han var den bästa föresyn för alla under hans ledning; hans enkla, tarfliga, härdade lefnadssätt, som gjorde alla umbäranden för honom lätta och hvari han likaledes föregick sina krigare med det bästa föredöme; slutligen äfven hans djupa gudsfruktan, hans tillitsfulla förtröstan på den Allsmäktiges skydd i hvarje fara, på framgången i hvarje strid, som fördes för en rättvis sak.

Om Carl XII såsom *härförare* äro redan omdömena mera skiljaktiga. Bekant är Montesquieus yttrande, att Carl XII icke var någon Alexander, men hade kunnat vara Alexanders bäste soldat, och den vanliga föreställningen om Carl XII är väl också, att han stod vida högre som krigare än som fältherre. Högt aktade kännare af krigskonsten och, bland andra, en så erfaren och segerrik härförare som Fredrik den store hafva dock tillerkänt honom en plats bland de mest berömde fältherrar krigshistorien känner, och deras omdömen, så väl som fortgången af hans krigsföretag i allmänhet, vittna, att man icke får betrakta Carl XII endast som en modig, härdad, outtröttlig krigare, utan att han tillika var en ganska framstående härförare, om ock hans fältherrestorhet låg mindre i djupsinniga strategiska beräkningar eller nya taktiska uppfinningar än i förmågan att hänföra sina krigare, falla öfver fienden, när denne minst väntade det, och bringa honom ur fattning genom anfallens djerfhet och våldsamhet. Sådana fälttåg som hans kunde ock utföras endast af de mest härdade och tillika de mest hängifna krigare. För dem var ock konungen den trognaste vapenbroder, kämpade modigare än någon annan, underkastade sig samma mödor och försakelser som den ringaste krigare i sin här och gaf sin egen häst till deras räddning, sitt eget linne till deras förbindning. Men det var ock ej litet, han af den fordrade, och få krigare hafva väl varit underkastade sådana ansträngningar och försakelser som hans. Också förebrådde man honom att vara alltför likgiltig för deras lidanden, hvilka han tycktes betrakta såsom tillhörande deras yrke, som ju också var hans eget. För hans egen jernnatur voro alla försakelser en lek, hvars svårigheter fullt uppvägdes af nöjet att hafva öfvervunnit dem och af de framgångar mot fienden, som deraf bereddes. Så ville han äfven att de skulle betraktas af hans krigare, och så skedde också. Om ock en eller annan knotade öfver ändamålslösa uppoffringar och äfven någon gång tyckte, att man förde dem alltför oförväget mot alltför öfverlägsna fiender, så följde dock alla utan tvekan sin konungslige vapenbroder och vid hans: »Framåt, gossar!» störtade de ock oemot-

ståndligt framåt, huru mångdubbelt öfverlägset fiendens antal än var. I denna förmåga, den högst få härförare egt i så hög grad som han, att hänföra sina krigare till hvilken försakelse, till hvilken vågsamhet som helst, låg hufvudsakligen Carl XII:s fältherrestorhet, ehuru man tillika ej kan frånkänna honom hvarken förmåga att uppgöra storartade strategiska planer eller orubblig ihärdighet och klok beräkning vid dessas utförande.

I nära samband med Carl XII:s planer såsom härförare stod äfven hans verksamhet såsom *statsman.* Före krigets utbrott var det snarare hans rådgifvare än han sjelf, som hade ledningen af Sveriges statskonst, men derefter tog han denna ledning mer och mer i egen hand, och utgången visade, att den icke var lycklig. Hans planer såsom statsman voro emellertid icke mindre storartade än hans planer som härförare, och felet hos båda var egentligen, att de voro för mycket storartade i förhållande till de medel, han hade att utföra dem. Att göra Polen till en pålitlig bundsförvandt, lifva polackarnes nationalkänsla, gifva dem en inhemsk ädelsinnad konung i stället för den föraktlige utländing som innehade deras tron, och så i förening med ett ur sitt politiska förfall återupprättadt Polen tåga mot Ryssland, samt längs detta rikes södra gräns från Dniestern ända till Kaspiska hafvet bilda en kedja af fria kosacksamhällen, med Polen och Turkiet till naturliga bundsförvandter mot en makt, hvars förstoring syntes lika hotande för dem alla, var onekligen en ganska storartad plan, och hade de dåvarande polackarne haft någon förmåga att se in i framtiden, så hade de otvifvelaktigt af alla krafter understödt densamma; men äfven utan någon siareförmåga hade den enklaste statsklokhet bort öfvertyga dem, att ett mäktigt Ryssland måste för Polen blifva långt farligare än ett mäktigt Sverige. Man kan väl således icke förtänka Carl XII, att han ej kunde vänta ett så betydande och så ihärdigt motstånd mot en plan, som afsåg ingen eröfring från Polen, utan endast dess sanna väl, hvilket hvarje polsk fosterlandsvän borde hjelpa honom att befordra. Till hans och Sveriges olycka, likasom det varit till hans farfars, hade han, lika litet som denne, någon närmare kännedom om det polska nationallynnets ombytlighet och opålitlighet samt om det i Polen rådande partihatet, som ej tvekade att för enskilda partisyften uppoffra hela fosterlandets välfärd. Hans farfars öden i Polen hade visserligen bort för honom utgöra en varning, men bådas uppträdande derstädes var dock helt olika, då Carl Gustaf, en utländsk eröfrare, der sökte undantränga den inhemske konungen, hvaremot Carl XII sökte gifva Polen en inhemsk konung i stället för den mot Polens frihet stämplande utländning, som genom partiränker åtkommit dess krona.

Carl XII:s så mycket klandrade långa qvardröjande i Polen hade sålunda ett stort och ädelt syfte samt förtjenar ur denna synpunkt vida mer beundran än klander; men en annan fråga är, huruvida det äfven öfverensstämde med hans pligt såsom Sveriges konung. För Sverige kunde Polens af honom åsyftade politiska pånyttfödelse icke

medföra annan fördel än att detta med svensk tillhjelp nydanade Polen borde blifva en Sveriges pålitlige bundsförvandt mot Ryssland, och för tillfället åtminstone var Ryssland icke så farligt för Sverige, att det var nödvändigt med så stora uppoffringar af svenskt blod och svenska penningar köpa en bundsförvandt mot czaren, hvilken egentligen först genom Carl XII:s långa dröjsmål i Polen blef för Sverige så farlig, att det derefter blef omöjligt att krossa ryska väldet utan en mäktig och pålitlig bundsförvandt. Ur synpunkten af Sveriges fördel hade sålunda en fred med Sachsen efter segern vid Kliszow, innan Polen ännu var inblandadt i kriget, varit det önskvärdaste. Svenskarnes uppträdande i Polen hade då ännu icke framkallat den häftiga partiförbittring, som sedermera der röjde sig, och August således icke heller vågat bryta den ingångna freden, emedan han då ej inom Polen haft något parti nog mäktigt att härvid biträda honom. Beröfvad sina bundsförvandter och genom nederlaget vid Narwa öfvertygad om svenskarnes öfverlägsenhet såsom krigare, hade då czaren efter all anledning ej varit svår att förmå till fred, hvartill han ock vid denna tidpunkt visade sig villig. Att han ej skulle hållit denna fred längre, än han dertill ansåg sig tvungen, kan man dock taga för afgjordt, dertill var en besittning vid Östersjön för honom af alltför mycken vigt; men ganska sannolikt synes ock att, med den erfarenhet Polens och Danmarks konungar redan fått om svenska härens krigsduglighet och Carl XII:s härförareförmåga, det icke för czaren varit så lätt att med dem förnya förbundet, och, om han ensamt anfallit Sverige, borde ock detta, med oförsvagade krafter, kunnat utan svårighet afslå de ryska anfallen.

Sedan åter lämpligaste tidpunkten för freds ingående var af Carl försummad, återstod för honom endast att, hvad som ock skedde, med kraft och ihärdighet fullfölja sina framgångar i Polen, fördrifva August och gifva Polen en ny konung, som kunde blifva en för Sverige pålitligare bundsförvandt i det derefter förestående kriget mot czaren.

När Carl XII, efter freden i Alt-Ranstadt, företog detta krig, hade han emellertid redan funnit, att han ej ensamt med Polens tillhjelp skulle kunna krossa czarens välde, utan att dertill behöfdes äfven andra bundsförvandter. Han fann dessa i Mazeppas och de öfriga kosackstammarna, hvilka, om de, såsom Mazeppa försäkrade honom, allmänt rest sig mot ryska väldet, skulle, i förening med Carl XII:s välrustade här, gifvit detta en sådan stöt, att Sverige derefter för en längre tid bort vara tryggadt mot anfall från Ryssland. Vid företagandet af 1708 års fälttåg mot czaren hade sålunda Carl XII att välja mellan att antingen ställa sig i förbindelse med dessa kosackstammar, befordra deras resning och såmedelst tillfoga czaren så allvarsam skada, att han skulle för längre tid blifvit för Sverige oskadlig — detta dock med äfventyr för Carl XII och hans svenska krigare att fördjupa sig i Ryssland och afskäras från förbindelsen med Sveriges område — eller ock att försaka kosackernes bistånd och tåga direkte till de svenska besitt-

ningarna, återtaga från ryssarne de af dem intagna och derefter föra ett försvarskrig mot czaren, till dess denne möjligen kunde förmås till fred, hvilken dock troligen ej blefve långvarig. Det förra alternativet var äfventyrligare, men borde ock gifva större resultat; det senare var säkrare, men skulle i vida mindre mån inverka på czarens makt. Härvid föredrog Carl XII det mera vågsamma, men ock mera storartade företaget, och vi hafva i det föregående visat, att detta misslyckades icke genom felaktighet i planen, utan genom en följd af olyckliga tillfälligheter. Hade dessa uteblifvit, så är det sannolikt att 1708 års fälttåg blifvit det mest lysande bland alla Carl XII:s och möjligen slutat i Moskwa i stället för i Ukrajne.

Efter flykten till Turkiet hade Carl XII åter valet mellan två alternativ: det säkrare att skynda hem till sitt rike, samla dess återstående stridskrafter för att i främsta rummet slå tillbaka anfallet från Danmark, antaga den af sjömakterna föreslagna neutralitetsförklaringen, för att betrygga Sveriges tyska besittningar, låta August och Stanislaus slitas om Polen bäst de kunde, söka vinna sjömakterna samt med deras tillhjelp börja återtaga från Ryssland de eröfrade svenska landskapen vid Finska viken; — det mera äfventyrliga, men också mera lofvande, att söka förmå Turkiet till krig mot Ryssland samt med tillhjelp af de stora turkiska och tatariska härmassorna öfverväldiga czarens stridskrafter och tvinga honom att icke allenast återlemna allt hvad han eröfrat, utan gifva ett betydande skadestånd dessutom, i hvilket fall neutraliseringsförslaget dock måste förkastas, emedan en svensk här skulle vara Carl XII till mötes i Polen. Äfven nu föredrog han det äfventyrligare alternativet, och äfven nu kan detta, åtminstone för dem, som ej rätta sitt omdöme endast efter utgången, icke med skäl läggas honom till last, då ingen kan begära, att en Carl XII skulle kunna förutse ett så skamligt beteende som den turkiske storvisirens vid Pruth-strömmen. Utom detta skulle hela ryska hären varit tillintetgjord och alla hafva prisat klokheten af Carl XII:s statskonst.

Deremot kan den statskonst svårligen försvaras, hvilken han följde under de närmaste åren, då han, förlitande på hjelp från turkiska regeringen, om hvars opålitlighet erfarenheten dock bort öfvertyga honom, dröjde i Turkiet det ena året efter det andra och lät czaren gripa mer och mer omkring sig samt både England och Preussen öka antalet af Sveriges fiender. Från denna tid försvinner mer och mer det storartade i Carl XII:s statskonst och efterträdes af ett oböjligt fasthållande af vissa föresatser, såsom att icke vilja ingå någon förlikning med August, ehuru utsigt derigenom vans att i förening med Polen och Preussen kunna från czaren återtaga hvad Sverige förlorat, samt att icke vilja afträda någon enda af Sveriges besittningar, äfven om detta visade sig aldrig så nödvändigt för att rädda det öfriga. I allmänhet saknade han den för en statsman så nödvändiga förmågan att rätta sig efter omständigheterna och af dessa draga största möjliga fördel,

då han tvärt om ville böja dessa efter sin vilja, och detta mera i samma mån som möjligheten att göra denna oböjliga vilja gällande för honom minskades.

Såsom *konung* har Carl XII blifvit ännu mera klandrad än såsom statsman, och äfven med mera skäl, emedan hans egentliga fel såsom statsman var, att han dervid förbisåg sin pligt såsom konung. Det storartade i hans statsmannaplaner skulle varit i allo beundransvärdt, om han såsom konung haft att förfoga öfver motsvarande hjelpmedel, och hans oböjliga envishet under motgången skulle varit en ädel ståndaktighet, om han ej derigenom bragt sitt folk till branten af dess undergång. Att han alltför litet tog i betraktande sitt folks lidanden och ej tvekade att anstränga det till det yttersta, hellre än att det ringaste afvika från hvad han ansåg Sveriges ära fordra — och enligt hans uppfattning fordrade den alla de fienders kufvande, hvilka orättvist anfallit det, samt att hela riket hellre borde gå under, än den ringaste del af dess område lemnas åt fienden — detta måste alltid läggas honom till last både såsom statsman och som konung. Med mindre skäl förebrår man honom en omättlig krigslystnad, ty, så paradoxt det än kan låta, gingo i sjelfva verket hans ständiga krig ut på att skaffa hans rike en varaktig fred. Han var ingen eröfrare, såsom Gustaf Adolf och Carl Gustaf, sökte icke sitt rikes förstoring, och man har ingen grundad anledning att förutsätta, det han, om det lyckats honom att qväsa czaren lika grundligt som August, icke skulle gjort fred äfven med Ryssland och ärligt hållit denna fred. Det låg emellertid i hans natur att icke vilja göra något till hälften, och hvarje fred, innan fienden var gjord fullt oskadlig, betraktade han endast såsom halfgjordt arbete, hvilket han snart skulle få göra om igen, hvarföre det ock vore bättre att med ens bringa det till fullt afslutande. Sådan var hans krigspolitik under medgången, och under motgången gick den ut på bevarandet af det område, han såsom konung mottagit, och hvilket han ansåg såsom en oeftergiflig konungslig pligt att bibehålla oförminskadt mot fiender, som orättvist anfallit honom. Genom sitt alltför ihärdiga fullföljande af den förra åsigten gjorde han det emellertid för sig omöjligt att fullfölja den senare, och hans största fel såsom konung var, att han under motgången lät sitt folk umgälla, det han under medgången velat drifva sina framgångar längre, än krafterna medgåfvo.

Hvad man vidare kan lägga honom till last såsom konung, är hans hushållning med statens medel. Att hushållsaktige fäder hafva misshushållande söner är visserligen ingenting ovanligt, men sällan hafva väl far och son varit i detta hänseende så olika som Carl XI och Carl XII. Lika outtröttlig och uppfinningsrik fadern var i att samla egodelar, var sonen i att göra af med dem. Carl XII tyckes icke haft något begrepp om penningars värde. På det mest obesvärade sätt lemnade han sina fordringsegare obetalta, fann sin konungsliga ära, om hvilken han i allt öfrigt var så ytterst ömtålig, icke lida det

ringaste deraf, att han det ena året efter det andra lefde på sultans bekostnad, och begärde af denne sin gästvänlige beskyddare utan betänkande ständigt nya summor. Lika litet fann han det oförenligt med sin konungsliga pligt att utan någon nytta för staten, blott för tillfredsställandet af sin naturliga gifmildhet, med slösande frikostighet använda summor, som med yttersta stränghet blifvit utpressade från hans undersåtar. Många beundrade och beprisade denna frikostighet, i synnerhet som den utöfvades med mycken grannlagenhet och under afböjande af alla tacksamhetsbetygelser, men man besinnade dervid icke, att den utöfvades ej på ett rikt, utan på ett utarmadt folks bekostnad. Dock bör härvid rättvisligen anmärkas, att Carl XII för sin egen person lefde ytterst tarfligt, i synnerhet i jemförelse med de flesta samtida regenters kostsamma lefnadssätt, och att hvad han härigenom besparade väl borde få af honom användas för att tillfredsställa hans hjertas fordringar, utan att han derigenom trädde för nära sin pligt mot sina undersåtar i allmänhet.

För öfrigt, om Carl XII såsom konung hade stora fel, saknade han icke heller stora förtjenster. En författare, som visst icke visat sig vara någon Carl XII:s blinde beundrare, har anmärkt huru han egde många en konungs berömvärda egenskaper — blick att inse, hjerta att älska och mod att verkställa hvad sanning och rättvisa kräfde; huru han genast i början af sin regering tillbakavisade adelns fordringar och genom allvarlig lagskipning sökte upprätthålla tukt och ordning; huru han under hela sin regering afsåg, vid sysslors tillsättande, icke börd utan personlig användbarhet; huru i visst fall han egde stor förmåga att bedöma sjelfva förvaltningen och i synnerhet att gifva densamma mera enkla och rediga former, hvilket omisskänligen visade sig i hans kansliordning, hans nya krigsgärdsförordning och hans åtgärder för en skatteförenklings tillvägabringande, samt huru hans rättskänsla röjde sig vid många tillfällen så väl i den inre styrelsen som i förhållandet till främmande makter [1]).

En annan författare, visserligen mera obetingadt Carl XII:s beundrare, har, med anförande af goda skäl derför visat, att han icke blott i krigsväsendet, utan äfven i det inre statsskickets ombildning hyste åsigter icke sällan framom sin tid; att han hade känsla för sitt folks stigande bildning i likhet med tidens fordringar; att han önskade bereda näringarnas, bergverkens, handelns och jordbrukets uppblomstring, ådagalade lika aktning för civila förtjenster som för de krigiska, gaf ej mindre utmärkelser åt de förra än åt de senare och, då krigshändelserna dertill lemnade tillfälle, arbetade ej mindre med de inre ärendena, än mängden af svenska konungar det gjort; att han var mera vetenskapligt bildad än de fleste bland dem; att han i öfverlägset mått egde skarpsinne och förmåga att bedöma menniskor, hvilket han vi-

---

[1]) *Fryxell*, Berättelser, XXVII: 17.

sade i bedömandet af rådet och ställningen inom Sverige, de neutrala makternas afsigter, begränsningen af prinsessans och rådets inbördes maktutöfning m. m.; att hans befallningar ingalunda voro hugskott, utan länge öfvervägda, innan de meddelades, hvarföre de ock aldrig ändrades, samt att han ingick i de minsta enskildheter i afseende på verkställigheten och så strängt iakttog formerna, att han ville undvika inflytande på underordnade i utöfningen af deras embetsmyndighet, ogerna uttryckte något ogillande och, der han hyste olika åsigter, gerna lät det framställas af tredje man [1]).

Carl XII såsom *menniska* är ännu svårare att teckna än Carl XII såsom krigare, statsman och konung, emedan, såsom redan är anmärkt, han aldrig lät någon fullt blicka in i sitt så rika, men så fast slutna inre.

Hans yttre är lätt att framställa. Derom har man många beskrifningar från olika tider, likasom många afbildningar af denne man, som i så hög grad väckte sin samtids undran och nyfikenhet. Växten var resligare än faderns och farfaderns, utan att hans längd dock fullt uppgick till tre alnar. Han var bred öfver axlarna, smärt om lifvet; hållningen rak, men ledig tillika; ansigtsbildningen behaglig, pannan hög och bred, ögonen mörkblå, lifliga, eldiga och eldande, näsan hög, läpparne fylliga, med ett svagt leende nästan oföränderligt sväfvande deröfver, hakan klufven och skägglös, håret mörkbrunt, men föga rikt och tidigt grånande. Under de första åren af sin regering begagnade han en yfvig, lockrik peruk, enligt tidens sed, men under kriget blef den snart bortlagd, hvarefter håret kortklipptes och ströks från alla sidor uppåt, så att det bildade liksom en krona. Mot slutet af hans lefnad affölI håret och grånade tillika så, att slutligen blott några silfvergrå lockar återstodo, hvilka som en krans omgåfvo nacken och hufvudets sidor. Ansigtet hade under fältlifvet fått en mörkare färg, som under vistandet i Turkiet något ljusnat. Dess uttryck i sin helhet vittnade om manligt allvar, nedlåtande välvilja och orubbligt lugn. Kroppen var så härdad, att inga ansträngningar eller försakelser funnos, hvilka den ej kunde underkasta sig. I yngre åren var den så smidig, att konungen kunde ridande upptaga sin handske eller näsduk från marken.

I ungdomen och i början af sin regering begagnade Carl XII samma slags klädsel som andra vid faderns eller hans eget hof; men snart bortlade han alla prydnader, och hans drägt blef ytterst enkel samt bibehölls af honom oförändrad under hela hans öfriga lifstid — mörkblå klädesrock med förgylda messingsknappar, små uppslag och uppfästade skört, byxor och väst af gult kläde, kring midjan ett bälte af hjort- eller buffelhud, halsduk af svart flor, handskar af hjortläder, med qvartershöga elghudskragar, tjocka ryttarestöflar med höga klackar, grofva jernsporrar och kragar, som räckte ofvanom knäet. Till skydd

---

[1]) *Beskow*, Carl XII i Alt-Ranstadt. Svenska Akad. handlingar. XL: 254.

mot regn eller köld begagnade han en vanlig ryttarekappa, men aldrig pelsverk, lika litet som han med något harnesk sökte skydda sig mot kulorna. Linne ömsades icke ofta, och något förråd deraf kunde konungen icke förmås medtaga.

Samma tarflighet som i hans klädsel rådde äfven i hans bostad, den han ofta tog i första koja han anträffade, och der en säng, ett par stolar och ett bord vanligen utgjorde hela husgerådet. Det enda prydliga föremål, man der upptäckte, var en rikt inbunden bibel, som alltid låg på hans bord. Hans vanliga fältbädd utgjordes af en madrass, öfverklädd med blått siden, samt ett täcke och två kuddar, likaledes klädda med blått siden; men efter hand började han mer och mer anse en ordentlig bädd som en onödig beqvämlighet och låg på hö eller halm, mången gång på blotta marken, med en halmkärfve, en sten eller en krigskamrats knä till hufvudgärd. Vi hufvudgärden ställdes den långa värjan eller stöttes i taket, så att fästet hängde ned midt öfver den sofvande. Vanligen lade han sig klockan 9 och steg upp klockan 2 på natten, hvarefter han egnade ungefär en timme åt bibelläsning och sedermera lemnade företräde åt dem, som hade något att andraga.

Lika enkel som drägten och bostaden var äfven matordningen. Frukosten bestod oftast af smörgås och ölsupa, middagen af stark och fet mat, såsom skinka, stek, märg, fläskpannkaka och dylikt, jemte grönsaker och mycket bröd, samt till efterrätt frukter, sötsaker och syltade pomeransskal, dem konungen tyckte om och hvarmed hans syster Hedvig Sofia brukade förse honom. Drycken var vatten, någon gång svagdricka, aldrig vin eller andra rusdrycker. Bordskärlen voro i början af silfver, sedermera af zink och slutligen af jernbleck från Polhems fabrik.

Så enkelt hans yttre och hela hans lefnadssätt än voro, glömde dock ingen, att denna tarfliga drägt bars och detta enkla lefnadssätt fördes af en konung. Det låg så mycket naturligt majestät i hela hans väsende och han förstod så väl iakttaga sin kungliga värdighet, att ingen vågade emot honom tillåta sig någon närgången förtrolighet. Sjelf iakttog han noggrant de höflighetsbetygelser, som den tiden voro brukliga, helsade under ridter medelst handens förande mot pannan, men så snart han stigit af hästen, talade han aldrig med någon utan med blottadt hufvud, äfven under snö och regn, och ehuru hans mer och mer kala hjessa rätt väl hade behöft skydd af hatten, den han i stället bar under venstra armen. Bugade han sig under loppet af samtalet, var det tecken till synnerlig belåtenhet och på samma gång en utmärkelse för den, med hvilken han talade. Var han missnöjd, så syntes en rodnad öfver kinderna och han drog öfverläppen något upp mot näsan. Skedde detta flera gånger efter hvarandra, så var det ett säkert tecken till en stark förtrytelse, ehuru denna för öfrigt ej yttrades hvarken i ord eller åtbörder. Han var icke mångordig, utan vanligen kort, men rakt på saken, och hvad han sade eller lofvade var »kungsord», det man godt kunde lita på.

Likasom sin far, visade äfven Carl XII mycken likgiltighet för det täcka könet, och det i ännu högre grad än fadern. Helst undvek han fruntimmerssällskap och, när detta ej lät sig göra, var han bland fruntimmer tyst och förlägen. Under polska fälttågen hände det dock någon gång, att han talade och skämtade med de fruar, som under vinterqvarteren besökte sina män, äfven att han en eller annan gång deltog i dansen, men vanligen höll han sig på afstånd så mycket han kunde, ehuru han tillika var ända till kruserlighet höflig mot damerna, hvilka han aldrig vände ryggen, utan, när han aflägsnade sig, skedde det genom att småningom baklänges närma sig dörren. Under tiden hade han dock, ehuru förstulet, rätt noga gifvit akt på de närvarande fruntimren, ty han kunde sedermera ganska fullständigt beskrifva både deras utseende och drägt, talte för öfrigt rätt gerna om fruntimmer och skämtade öfver sina officerares kärleksäfventyr, ehuru han sjelf aldrig inlät sig i sådana och afvisade alla förslag, man gjorde honom, att förmäla sig. Någon gång skall han dock ha yttrat, att han väl framdeles, efter vunnen fred, kunde gifta sig, men ej efter andras inrådan, utan af eget val, med någon svensk fröken, hvilken han tyckte om.

I sin ungdom älskade han kälkåkning, jagt och skådespel, sedermera, då kriget beröfvade honom dessa tidsfördrif, voro ridter hans älsklingsnöje. Nästan hvarenda dag red han flera, ända till 5 eller 6 svenska mil, ofta i storm, regn och snö, nästan alltid i galopp, stundom i sporrsträck, så att hans hästar sällan kunde länge hålla ut. Ryktbarast bland dessa var Brandklipparen, hvilken, när Carl XI i slaget vid Lund fått sin häst skjuten, lemnades honom af en korporal och sedermera af honom begagnades under återstående delen af slaget samt derefter vårdades såsom ett minne af den stora dagen. Carl XI red honom ofta och i synnerhet vid eldsvådorna i hufvudstaden, hvaraf namnet Brandklipparen härledde sig. Sedermera följde han Carl XII under polska och ryska fälttågen samt äfven under flykten till Bender, blef fången i kalabaliken, men snart utlöst och af de hemresande svenskarne förd till Stralsund, der han åter föll i fiendens hand, men frigats och skickades till Skåne, der han dog 1718, mer än 45 år gammal. Han var en gunstling hos konungen, hvilken han alltid helsade med en böjning och, när han var lös och ledig, följde såsom en hund.

Carl XII hade god helsa, betydliga kroppskrafter och än mera vighet, var en mästare i alla ridderliga öfningar och så härdad, att han kunde uthärda ansträngningar och försakelser, som synas nästan otroliga. När han någon gång kände sig illamående, botade han sig icke genom sängliggande och läkemedel, utan genom ridter och fasta. Under en sjukdom i Lund 1717 föreskrefs honom ett läkemedel, hvaraf han skulle taga fyra droppar i sänder; men när han blef ensam, tog han 40 droppar på en gång, svettades hela natten igenom, drack på morgonen mjölk och vatten, steg så till häst, red i flera timmar och kom hem, temligen återstäld. En gång företog han sig att försöka, huru länge han skulle kunna fasta, och höll ut dermed i sex dygn,

hvarunder han ej förtärde annat än vatten och litet bröd. Sista dagen gjorde han en lång ridt och intog derefter en kraftig måltid, utan att erfara någon olägenhet hvarken af det ena eller andra. Alla de inre kroppsdelarna befunnos ock vid liköppningen 1718 i bästa skick.

Voro Carl XII:s kroppsförmögenheter ovanliga, så voro hans själsegenskaper det ännu mera. Han hade starkt minne, lycklig fattningsgåfva och mycken skarpsinnighet. Hans studier blefvo alltför tidigt afbrutna, och hans bref vittna, att hans stafning af svenska språket var långt ifrån felfri, ehuru den visserligen var bättre än faderns; men för öfrigt saknade han visst icke kunskaper, om också hans bildning var mindre rik och omfattande än farfaderns. Han hade i synnerhet mycket sinne för de matematiska vetenskaperna och påstod, att den, som ej studerat matematik, vore blott »en half menniska». I dessa ämnen talade han, under sitt vistande i Lund, ofta med Polhem och Svedenborg, hvilka förvånades både af hans kunskaper och hans skarpsinnighet deri. I allmänhet visade Carl XII ett lifligt sinne för både vetenskaper och konster, ehuru de ständiga krigen och bristande penningetillgångar hindrade honom att verksammare befordra dem.

Hans mod, hans outtröttliga ihärdighet, hans stora förmåga att bedöma menniskor och förhållanden, hans gifmildhet, hans stränga rättskänsla hafva vi förut omtalat vid anförandet af hans egenskaper såsom krigare, statsman och konung. För att tillerkänna honom dessa förtjenster kunna en mängd fakta anföras; men svårare är att kunna fullt rättvist bedöma hans hjertelag, huruvida han till sitt innersta väsende var hård och sjelfvisk eller mild och ömhjertad, ty flera af hans handlingar gifva stöd åt så väl den ena som den andra af dessa motsatta uppfattningar.

För den förra uppfattningen tala hans förfarande mot Nils Bielke, Patkul och Paijkul, åtskilliga hans befallningar till sina generaler under polska fälttågen, hans liknöjdhet vid sina krigares och sitt folks lidanden samt den ringa ifver han visade att ur fångenskapen befria sådana män som Adam Ludvig Lewenhaupt, Magnus Stenbock m. fl.

Några bland dessa fakta kunna dock ej betraktas såsom fullt bevisande. Förfarandet mot Nils Bielke bör väl mindre läggas konungen till last än hans rådgifvare och domstolen, och konungen sökte äfven sedermera godtgöra den alltför långt drifna strängheten mot den förtjente och rikt begåfvade mannen, hvars eget förfarande ej heller var tadelfritt.

Hvad Patkul beträffar, hade han, ehuru född svensk undersåte och aldrig löst från sin trohetsed mot Sveriges konung, likväl gjort allt för att skada Sverige och varit den egentlige anstiftaren af förbundet mot Carl XII. Han hade, såsom förut är berättadt, till följd af en särskild artikel i Alt-Ranstadtska freden blifvit af August utlemnad, hvarefter han, på fullt laga skäl, dömdes såsom sitt fäderneslands förrädare till den tidens strängaste dödsstraff, rådbråkning, och afrättades den 10 Oktober 1707, då, genom bödelns oskicklighet, det gräsliga straffet blef

ännu gräsligare än eljest. Det framkallade från alla håll det bittraste klander, men innebar dock i sjelfva verket ingenting annat än en sträng rättvisa och får för öfrigt, då rådbråkning den tiden ännu var ett allmänt brukligt straff äfven för ringare förbrytelser än hvartill Patkul gjort sig skyldig, icke bedömas efter en ny tids mera filantropiska åsigter. Att något personligt hat mot Patkul icke var anledningen, hvarför Carl XII vägrade någon mildring i den stränga domen, vittnar hans bref till sin syster Ulrika Eleonora, som sökt utverka Patkuls benådning. »Jag önskar», heter det i detta bref, »att jag kunde efterkomma mon coeurs befallning häruti; men som saken är af så svår beskaffenhet, att han inte väl *kan* eftergifvas, som ock *för exemplets skull* icke *får* eftergifvas, så beder jag mon coeur intet taga onådigt upp, att han intet lärer kunna blifva förskont.»

En mörkare fläck på Carl XII:s minne äro då de bref till Rehnsköld, deri konungen befaller honom, att, om några bland hans folk öfverfölles från polska sidan, »sådana med plundran och brand förhärja, så väl som ock de, som bo der någon gerning sker, skyldige eller oskyldige»; att »de invånare i landet, som I kan få fast och ringaste misstanke är uppå, att de hafva gjort något otroget, måste strax uppå halfva bevis hängas upp, så att fruktan kommer och att de måste veta om man begynner med dem, så skonas intet barnet i vaggan», o. s. v. Härvid bör dock anmärkas, att dessa ända till omenskligthet stränga befallningar tillkommo under förhållanden, som dels ej kunna fullt bedömas, emedan man ej känner de bref från Rehnsköld, hvaraf dessa befallningar föranleddes, dels voro sådana, att de åtminstone kunna förklara, om ock ej ursäkta de hårda föreskrifterna. Man finner nämligen så väl af brefven, deri dessa befallningar förekommo, som af öfriga uppgifter om tilldragelserna i Polen vid denna tid, att den största förbittring då var rådande hos svenskarne i allmänhet och visserligen ej minst hos konungen öfver polackarnes trolöshet och omenskliga förfarande mot de svenska partier, som föllo i deras händer. Det vore således icke rättvist att grunda något omdöme om Carl XII:s sinnelag i allmänhet på dylika utbrott af hans förbittring mot en fiende, som genom eget förvållande framkallat den, helst man tillika i samma bref äfven finner antydningar om en lindrigare behandling mot dem, som icke särskildt förbrutit sig, samt den stränga krigstukt Carl XII iakttog så väl i Danmark som i början af polska kriget och sedermera i Sachsen, vittnar om ett för den tiden ovanligt mildt och menskligt förfarande mot fiender, hvilka icke sjelfve ådragit sig ett motsatt [1]).

Svår att försvara är ock Carl XII:s oblidkeliga stränghet mot sachsiske generallöjtnanten Paijkul, hvilken, född i Lifland, redan vid femton

[1]) Äktheten af de ifrågavarande brefven har varit en omtvistad fråga mellan *Beskow*, som bestridt, och *Fryxell*, som förfäktat densamma. Förf. har i Riksarkivet öfvertygat sig, att åtminstone några af dessa bref der finnas, med alla tecken att vara skrifna af Carl XII med egen hand, och brefvens äkthet är således, enligt förf.s öfvertygelse obestridlig.

års ålder lemnat sitt fädernesland och derefter tjenat åtskilliga utländska härar samt slutligen i den sachsiska och såsom sachsisk befälhafvare deltagit i kriget mot Sverige, hvars konung han aldrig svurit trohet. Då han 1705 anförde de sachsiska trupper, som skulle anfalla Warschau, skref han till konung August, att han hoppades inom fjorton dagar kunna åt honom lemna »den vilda och rasande svenske ynglingen (Carl XII) död eller lefvande»; men det var i stället Paijkul, som blef fången, och Carl XII befalte att han skulle skickas till Stockholm, för att dömas af hofrätten, emedan han var född svensk undersåte och således ej borde behandlas såsom krigsfånge. Han dömdes ock den 26 November 1706 från lif, ära och gods, blef ej benådad, oaktadt många för honom fälda förböner och oaktadt här, om någonsin, så mildrande omständigheter voro för handen, att konungens nåd väl bort mildra det stränga lagbudet, samt undergick verkligen dödsstraffet i början af året 1707.

Carl XII:s liknöjdhet för sina krigares och sitt folks lidanden, så väl som för sina fångne generaler, kan likaledes svårligen försvaras, om den ock kan förklaras af hans här ofvan anmärkta föreställning, att, då han blifvit orättvist anfallen, fordrade Sveriges ära krigets fortsättande till dess fienden blifvit kufvad och en varaktig fred kunde erhållas. För att vinna detta mål vågade han sjelf sitt lif samt underkastade sig alla ansträngningar och försakelser; detsamma fordrade han ock af sina krigare och sitt folk. Hans ringa benägenhet att ur fångenskapen söka befria Lewenhaupt och Stenbock finner åter ett slags förklaring i hans stränga rättskänsla, som fäste föga eller intet afseende å mildrande omständigheter. Båda generalerne hade, enligt hans öfvertygelse, genom eget förvållande råkat i fångenskap, Lewenhaupt för det han ej fört sina krigare till strid, utan i stället börjat underhandla med dem om deras pligt; Stenbock, för det han, tvärt emot konungens befallning, dragit till Holstein och Sleswig i stället för till Polen — båda måste således umgälla hvad de sjelfve ådragit sig.

Denna oblidkeliga rättskänsla, detta orubbliga fasthållande af vissa föreställningar var väl den sannolikaste anledningen till den hårdhet, som i vissa hänseenden framträder hos Carl XII, medan han vid andra tillfällen visade sig öm och varmhjertad. Om sin mor kunde han knappt tala utan tårar. Hans djupa sorg vid Axel Hårds och Hedvig Sofias död hafva vi förut omtalat, och denne härdade krigare, som sjelf försakade alla beqvämligheter och som vanligen skildras så jernhård, smög sig ofta helt sakta ur sitt tält, för att ej väcka den de slumrande pagen, och bredde sin egen kappa öfver den sofvande, att han ej skulle lida af kölden.

Dessa drag röja hos Carl XII en långt närmare frändskap med den milda, ömhjertade modern än med den sträfve, hårde fadern, och sannolikaste förklaringen öfver de anmärkta motsatserna i hans handlingssätt blifver väl, att han af naturen var mild och ömhjertad såsom modern, men att han dels hårdnade under den alltför tidiga utöfning

gen af makten och under det långvariga kriget, dels med den oböjliga viljekraft, han fått i arf af fadern, alltför ofta lät hjertats röst qväfvas af hvad han ansåg för en oafvislig pligt.

Från fadern hade han äfven ärft en mycket hög tanke om det kungliga väldet och majestätet. Konungen var i hans ögon Guds ombud på jorden, med full rätt att af folket fordra obetingad lydnad. Då han dagligen vågade lifvet för sitt folks ära och trygghet, då han träget arbetade för detsamma, ty, likasom fadern, utvecklade han en otrolig arbetsförmåga, måste äfven det blindt underkasta sig hans ledning, och likasom hans folk skördade fördelarne af hans framgångar, skulle det äfven tåligt underkasta sig de lidanden, hans motgångar ådrogo det. Den ovanliga framgång, som följde alla hans företag under första hälften af hans regering, de loford, de ärebetygelser, det smicker, som egnades honom från alla håll, bidrog ock ganska väsentligt att öka både hans stolthet och hans sjelfförtroende. Mer och mer stadgades hos honom öfvertygelsen, att han var kallad till utförande af stora värf, och hans planer blefvo ock allt mera storartade, till dess de slutade med hans fall.

Detta medvetande af egen förmåga, denna öfvertygelse om en högre kallelse, förnedrades dock aldrig af fåfänga eller skryt. Han hördes aldrig omtala sina egna bragder och ville aldrig höra andra prisa dem, utan afböjde med ovilja eller skämt alla försök härtill, samt utströk i de krigsberättelser, som sändes till de hemmavarande, hvarje ord, som angick hans egna bedrifter. Högst sällan har väl så mycket sjelfförtroende varit förenadt med så stor blygsamhet.

Denna blygsamhet hade sin grund i en djup gudsfruktan, en fast öfvertygelse att utan Guds nåd förmådde han intet. Då någon omtalade, att en bland samtidens ryktbaraste härförare brukade vid en slagtnings början säga: »Om Gud vill i dag vara neutral, skola våra fiender få duktigt stryk», inföll Carl XII: »Så stor fältherre mannen var, talade han den gången som en stor narr, då han trodde sig kunna uträtta någonting utan Guds bistånd.» Sina från barndomen invanda andaktsöfningar iakttog han samvetsgrant. Beständigt bar han i fickan Gustaf Adolfs bönbok och på hans bord låg alltid en bibel. Hvarje morgon, stundom äfven söndagseftermiddagarne, läste han deri ett stycke och uppskref hvar gång hela boken blifvit genomläst; men då detta hösten 1708 inträffade för fjerde gången, ryckte han ut anteckningsbladet, »emedan», såsom han sade, »någon kunde tro, att jag ville berömma mig häraf». Hvarje söndag bevistade han gudstjensterna och gick två gånger om året till nattvarden, med alla tecken till djup rörelse. Mot slutet af hans vistande i Turkiet började han dock visa något mindre noggrannhet i sina andaktsöfningar.

Förtjensterna hos Carl XII voro sålunda många och stora, och de fördunklades egentligen blott af ett fel — en oböjlighet, som kom honom att uppoffra allt hellre än att vika från hvad han en gång uppfattat såsom det rätta och sanna; men äfven denna oböjlighet, så olyck-

lig både för honom sjelf och hans rike, och så klandervärd ur synpunkten af hans konungsliga pligter, bar dock pregeln af en personlig öfverlägsenhet, hvilken få af de storheter, häfderna prisa, egt i så hög grad som Carl XII. Denne så enkle, blygsamme, tarflige, all yttre ståt försmående man tycktes, äfven besegrad och fången, hafva sina besegrare snarare i sitt våld än de honom, och denne konung, som efter flerårig frånvaro återkom till sitt rike, utarmadt af hans krig, och finnande för sig ett af kriget och pesten härjadt, betryckt, knotande folk, en maktlysten adel, nyss förut färdig att till sig rycka konungamakten, behöfde blott visa sig för att qväsa de maktlystne och förmå folket till nya uppoffringar. En stor man kan Carl XII icke egentligen kallas, åtminstone icke i detta ords högsta betydelse, ännu mindre en stor konung, men onekligen var han en af de ovanligaste och väldigaste personligheter, som uppträdt i verldshistorien.

Oaktadt all Carl XII:s personliga öfverlägsenhet, hans många prisvärda egenskaper, hans höga sedliga värde, gick dock med honom Sveriges storhet i grafven. Mer än hälften af hans rike var i fiendens våld, och ehuru hans hvilorum pryddes af nära 3,000 från Sveriges fiender under hans krig tagna segertecken, voro de en ringa tröst för hans utarmade, nedtryckta, förblödande folk. Sveriges storhet var genom krig grundad och förgick genom krig. Den var ett verk, af store krigare uppfördt och af en stor krigare störtadt. Den var i sig sjelf ett för Sverige onaturligt tillstånd, som ej stod i något afpassadt förhållande till dess tillgångar och derföre förr eller senare måste upphöra. Den hade framkallat adligt förtryck först och kungligt förtryck efteråt, hade förhindrat en sund utveckling af folkets krafter och försatt det i en feberaktig öfverretning, alltför onaturlig att i längden kunna fortfara — men, oaktadt allt detta, hvilken svensk skulle väl vilja se utplånad ur vår historia denna hjeltesaga, som begynte med Gustaf Adolf och slutade med Carl XII? Det är den vi hafva att tacka för Sveriges lysande rykte i häfderna, för att svenska folket öfverallt är kändt såsom ett modigt, bragdrikt, kraftigt folk, rikt på stora minnen, till hvilka vi ännu med vördnad och stolthet blicka upp. Det är denna hjeltesaga, hvilken en svensk aldrig tröttnar att genomgå, som kommer hans hjerta att klappa varmare, känna sig stoltare att tillhöra ett folk med sådana minnen, och som eldar hans sinne att värna det ärofulla arfvet. Den vördnad och kärlek, dessa stora minnen framkalla, har ock mera än något annat gjort Carl XII kär för svenska folket, oaktadt alla de olyckor han bragt öfver detsamma. Han var den siste kämpen i detta storhetens, bragdernas, ryktets, den krigiska ärans tidehvarf, som ännu alltid i skimrande glans hägrar för vår inbillning. Derpå följde en annan tid — de politiska tvisternas, den fredliga utvecklingens, den materiela förkofrans, äfven den vetenskapliga verksamhetens — en tid, åtminstone för flertalet af svenska folket ojemförligt lyckligare än den föregående; men storhetens tid var förbi.

DROTTNING ULRIKA ELEONORA D. Y.

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN

AF

C. GEORG STARBÄCK,

FORTSATTA

AF

P. O. BÄCKSTRÖM.

ÅTTONDE BANDET.

FRIHETSTIDEN.

NY REVIDERAD UPPLAGA.

STOCKHOLM,
F. & G. BEIJERS FÖRLAG.

Stockholm,
tryckt hos A. L. Normans Boktryckeri-Aktiebolag, 1886.

INNEHÅLL.

Ulrika Eleonoras regering.

Fredriks regering.

Adolf Fredriks regering.

1.

Ulrika Eleonoras regering.

Återtåget från Norge.

Då Carl XII på aftonen den 30 November 1718 fans död i löpgrafven utanför Fredriksstens fästning, var hans brorson, hertig Carl Fredrik af Holstein, i högqvarteret och en bland de förste, som der samlades kring det kungliga liket. Carl XII:s svåger, arfprinsen af Hessen, befann sig på herregården Torpum $^3/_4$ mil från högqvarteret; men prinsens generaladjutant Sicre hade genast efter upptäckten af konungens död skyndat till prinsen med underrättelsen derom och affärdades af honom på ögonblicket till Stockholm, för att framföra nyheten till prinsens gemål Ulrika Eleonora. Först senare på natten gaf sig prinsen tid att skrifva till henne.

Det var ej afgjordt hvilken i detta ögonblick var den laglige innehafvaren af Sveriges krona. Carl XII, som ensam haft rätt att bestämma det, hade aldrig kunnat förmås dertill. »Här finnes alltid ett hufvud, som denna krona passar åt», hade han yttrat; »jag har svårt vid att komma dem till att lyda, medan jag lefver; huru vill jag vänta, att man skall lyda mig efter min död.» I Carl XI:s testamente af den 15 Augusti 1693 hade Norrköpings arfförening af år 1604 blifvit åberopad för prinsessornas arfsrätt till tronen. i händelse dåvarande kronprinsen, sedermera konung Carl XII, skulle aflida utan bröstarfvingar; men enligt Norrköpings arfförening skulle, efter mansstammens utslocknande, den prinsessa, som vore äldst och ogift, bestiga tronen. Efter Hedvig Sofias förmälning och före sin egen var således Ulrika Eleonora obestridligen den rättmätige tronarfvingen; men efter sin förmälning hade hon i sjelfva verket ingen annan rätt till Sveriges tron, än Carl XII i lifstiden eller Sveriges ständer efter hans död kunde förläna henne. Då Carl XII:s båda systrar genom sin förmälning förverkat sin arfsrätt till tronen, kunde den äldre systerns ende son och arfving anses lika berättigad att vid det förestående konungavalet komma i åtanke som den yngre systern. Också skall general Dücker hafva uppmanat hertig Carl Fredrik att genast efter det konungens död blifvit känd söka få sin rätt till kronan erkänd af hären; men den adertonårige ynglingen, af naturen föga beslutsam, nu dessutom öfverväldigad af bestörtning och sorg, kunde ej förmå sig härtill, och särdeles många anhängare tyckes han ej heller haft inom hären, lika litet

som inom landet, der genom Görtz' styrelse-åtgärder holsteinarne i allmänhet gjort sig hatade.

Arfprinsen af Hessen åter förstod att begagna tiden både klokt och kraftigt. Såsom af konungen förordnad till härens generalissimus sammankallade han, dagen efter konungens död, samtliga generalerna till ett krigsråd, hvarvid beslöts att upphäfva belägringen och föra hären tillbaka till Sverige. Maigret, som ledt de egentliga belägringsarbetena, hade visserligen lofvat, att fästningen inom åtta dagar skulle vara i svenskarnes händer, men man ansåg detta löfte ej vara fullt att lita på, och dessutom insåg något hvar omöjligheten att efter Carl XII:s död eröfra Norge, äfven om man kommit i besittning af denna gränsfästning. För hela det högre befälet var det ock af vida mera vigt att kunna återvända till Sverige, för att deltaga i öfverläggningarna om tronföljden och regeringssättet, och i synnerhet kunde härens nuvarande högste befälhafvare, arfprinsen af Hessen, uträtta vida mera för sin gemåls tillträde till regeringen, om han hade hären i Sverige, än om den stannade i Norge.

Uppbrottet blef alltså beslutadt och, för att med mera trygghet kunna verkställa detsamma, utsattes mellan fästningen och svenskarnes löpgrafvar en stark förpostkedja att förhindra hvarje meddelande mellan de belägrade och svenska hären samt i det längsta för de förra dölja det inträffade dödsfallet. Utan att oroas hvarken från fästningen eller af den bortom Glommen stående norska hären, kunde ock den svenska anträda sitt återtåg. Belägringsartilleriet medtogs och likaså de många sjuke samt så mycket af förråden, som i anseende till bristen på dragare kunde medföras. Det öfriga lemnades åt soldaterne till sköfling, och hvad dessa ej kunde förtära eller medtaga, brändes, hvarefter trupperna på tre olika vägar återvände till Sverige. När förhållandet ej längre kunde döljas för de belägrade, sökte dessa medelst utfall oroa den aftågande belägringshären, men blefvo med förlust tillbakaslagna, och prinsen stannade en hel vecka efter konungens död qvar i Tistedalen för att ordna återtåget och gifva akt på fiendens rörelser. Först den 7 December, sedan trupperne hunnit öfver eller nära svenska gränsen, reste han till Strömstad.

Återtåget aflopp emellertid ganska olyckligt. En svår fältsjuka, som utbrutit redan under belägringen, tilltog under tåget, i följd af höstvätan, det kalkaktiga vattnet i brunnarna, bristande förråd och slutligen den ovanligt tidigt infallande starka kölden, i så förfärande grad, att, när vid jultiden de indelta regementena ändtligen hunnit sina rotar och de öfriga blifvit förlagda längs gränsen eller i de befästade orterna, hade hären förlorat en ganska betydande del af sin styrka. Vid några kompanier af Östgöta och Södermanlands regementen återstodo endast omkring 20 man tjenstbara, och lifgardet till fot, som vid inryckandet i Norge utgjorde 2,300 man, hade vid återkomsten till Stockholm endast 500 i tjenstbart skick. De öfriga hade aflidit eller lågo på sjukhusen.

Under tiden hade äfven *Armfelt*, med hvad som återstod af hans styrka, anträdt återtåget från norra delen af Norge. Medan hans rytteri under generalmajoren De la Barres befäl i början af December gjort ett ströftåg till Rörås kopparverk och derifrån bortfört så mycken koppar, som kunde medtagas, hade fotfolket uppför Guulelfven dragit sig till Holtaalen, der rytteriet tillstötte från Rörås. Af hela sin styrka hade Armfelt i början af December endast 5,320 man tjenstbara, af 1,392 trossdrängar endast 207, af 3,127 ryttarehästar 909, af 3,603 tross- och pack-hästar 545. Det oaktadt vågade han ej lemna Norge, innan konungen dertill lemnat bifall; men sedan underrättelse till honom kommit om konungens död, uppbröt han den 26 December från Holtaalen och gick de följande dagarne öfver Bockhamrafjellet, der han råkade ut för ett häftigt snöfall, under hvilket en mängd af hans soldater gingo vilse. Vid ankomsten till Tydahl den 29 December fick han af utskickade spejare veta, det snön fallit så djupt, att man omöjligen kunde komma fram till Skognäs och Stene skansar, dit hans afsigt varit att framtränga. I stället beslöt han nu att gå raka vägen öfver gränsen till Dufve skans i Jemtland. Det var 8 mil mellan Tydahl, den sista norska, och Handöl, den första svenska byn. Norska vägvisare togos, med löfte om stor belöning, om svenskarne kommo lyckligen fram, men i annat fall med hotelse af dödsstraff. Så satte sig trupperne i rörelse, men knappt hade hären nyårsdagen 1719 kommit upp på Öyfjellet, innan den öfverfölls af den förfärligaste snöstorm, åtföljd af den skarpaste köld. Under följande dygnet ihjelfröso flera hundra menniskor och hästar, äfven de norska vägvisarne, hvarefter förvirringen och eländet blefvo gränslösa. Flere gingo vilse och funno sin graf i snödjupen, kanoner och vagnar stannade, hästar och kuskar föllo till marken, stelnade af kölden. Artilleri, hästar och tross måste derföre qvarlemnas, och 600 man voro ihjelfrusne samt 500 hade fått händer och fötter förfrusna, då återstoden af hären ändtligen den 4 Januari upphann Handöl och den 5 Dufve skans, hvarifrån de öfverlefvande släpade sig fram till Helsingland och Gestrikland, der de intogo sina förra qvarter. Så slutade det fälttåg, som skulle åt Sverige eröfra Norge.

Under dessa krigsrörelser hade de politiska rörelserna likaledes fortgått och med mera framgång, åtminstone för härens nuvarande högste befälhafvare. Redan den 1 December, dagen efter Carl XII:s död, sände arfprinsen af Hessen två officerare att arrestera Görtz, hvilken man visste vara på vägen till högqvarteret. Han anträffades redan följande dagen och häktades i Tanums prestgård inom Bohus län samt sändes fängslig till Stockholm, hvarigenom prinsen, på samma gång han beröfvade hertigen af Holstein hans förnämste rådgifvare, tillika gjorde sig omtyckt hos svenska folket, af hvilken den fallne gunstlingen var allmänt hatad.

Samma dag prinsen gaf befallning om Görtz' häktande, skickade han äfven generalmajoren Bennet till Stockholm, med skriftlig under-

rättelse om Carl XII:s död och för att tillika göra prinsessan närmare bekant med sinnesstämningen inom hären samt gå henne tillhanda med råd och upplysningar.

Den 5 December hade Sicre ankommit till Stockholm och framfört dödsbudet först till arfprinsens tillgifne anhängare, öfverståthållaren friherre *Gustaf Adam Taube*, hvilken genast, åtföljd af Sicre, skyndade till kungshuset, för att meddela prinsessan den erhållna underrättelsen, hvaraf hon så upprördes, att hon var nära att svimma. Hon hemtade sig dock och biföll de mått och steg, som nu togos. Rådet sammankallades och underrättades om konungens död, hvilken man beslöt till en början hålla hemlig. Endast sex rådsherrar voro närvarande: Carl Gyllenstierna, Nils Stromberg, Arvid Horn, Jakob Spens, Gustaf Cronhielm och Nicodemus Tessin. Prinsessan yttrade, att den bedröfliga underrättelsen ej borde göras allmänt bekant, innan den tillkännagåfves från predikstolarna; men dervid mötte den svårigheten, att man vid ett sådant tillkännagifvande plägade hugna församlingen med en lyckönskan till den kungliga person, som blifvit den aflidnes efterträdare. Från denna vana borde man ej heller nu afvika, emedan sådant skulle antyda, att så väl prinsessan som rådet droge hennes successionsrätt i tvifvelsmål. Horn tillstyrkte, att Ulrika Eleonora icke skulle genast förklara sig för drottning, utan endast, likasom 1713, träda i spetsen för rådet och gemensamt med det föra regeringen till dess ständerna hunne sammankomma; men prinsessan stod fast vid yrkandet på sin rätt. Dock förklarade hon sin mening vara att »föra styrelsen på gamla sättet med råds råde och hafva rikets och undersåtarnes välfärd för sitt endaste ögnamål». Hon hade för öfrigt i statssekreteraren *Samuel Barck* en klok och tillgifven rådgifvare, kunde genom Taube räkna på hufvudstadens garnison och hade till gemål härens öfverbefälhafvare. De få närvarande rådsherrarne åter voro icke ens säkra på hvarandras tänkesätt, hade länge varit uteslutna från allt deltagande i vigtigare angelägenheter och egde för tillfället ingen makt att stödja sig på. De gåfvo också efter, önskade prinsessan lycka till sitt anträde till regeringen och helsade henne såsom Sveriges drottning. Ännu samma afton arresterades von der Nath och hans »främmande handtlangare».

Under tiden hade Ulrika Eleonoras medtäflare om Sveriges tron, hertig Carl Fredrik af Holstein, sökt godtgöra hvad han vid första underrättelsen om Carl XII:s död försummat. För att icke lida genom den allmänna förbittringen mot Görtz och dennes holsteinske medhjelpare skyndade hertigen att skilja sig från både Görtz och dem samt yrkade, såsom den aflidne konungens närmaste manlige frände, på högsta befälet öfver hären och att erkännas såsom Sveriges envåldige konung. Härom tvistades inom högqvarteret under loppet af både den 2 och 3 December; men det vida öfvervägande flertalet af härens befäl ville icke höra talas om envåldets bibehållande och äfven hertigens arfsrätt blef af många bestridd. Öfverste Sten Arvidson

(Natt och Dag) framlemnade den 4 December ett skriftligt intyg om, att Carl XII ämnat kronan åt sin syster. Sinnesstämningen hos trupperna var ock vida öfvervägande för prinsessan och hennes gemål, nu dessa truppers högste befälhafvare. Hertigen ville dock ej gifva med sig, men ännu samma dag föreföll mellan honom, å ena, samt Dücker och den nu till hären ankomne fältmarskalken Rehnsköld, å andra sidan, en ordvexling, under hvilken i synnerhet Rehnsköld förde ett ganska allvarsamt språk, hvarefter hertigen blef medgörligare.

I dessa dagar ankom till lägret holsteinska justitierådet Paulsen med 100,000 daler silfvermynt från upphandlings-deputationen, hvilka genast af arfprinsen utdelades bland det högre befälet, till vedergällning för deras under fälttåget utståndna besvärligheter, såsom det hette, ehuru något hvar insåg, att det skedde egentligen för att vinna deras bevågenhet. Två fältmarskalkar, 2 generaler, 4 generallöjtnanter, 18 generalmajorer och 34 öfverstar samt några befälhafvare af lägre grad fingo hvar sin andel. Eget nog mottog äfven hertigen af Holstein de 6,000 daler silfvermynt, som blefvo honom tilldelade, samt reste derefter till Stockholm, lemnande prinsen i obestridd besittning af öfverbefälet öfver hären. Också skyndade prinsen att underrätta sin gemål om hertigens afresa och varnade henne tillika att icke under något vilkor låta hertigen tala vid Görtz. I sitt bref trodde sig prinsen äfven kunna försäkra, att hären skulle vara för henne.

I allmänhet visade sig ock härens befäl villigt att erkänna Ulrika Eleonora för Sveriges drottning, men röjde deremot en bestämd ovilja mot det kungliga envåldet. Prinsen vågade derföre icke några framställningar om dess bibehållande åt sin gemål, så länge generalerne ännu voro samlade utanför Fredrikshall, men under återtåget sökte han öfvertala den ene efter den andre och vände sig i sådant hänseende först till generalmajoren *Göran Silfverhjelm*, hvilken han sökte förmå att låta sitt regemente obetingadt hylla Ulrika Eleonora såsom drottning. Silfverhjelm sade sig dock ej kunna taga ett sådant steg utan att först rådföra sig med de öfriga generalerne, och, efter öfverläggning med general Carl Gustaf Örnestedt samt öfverstarne Michael Törnflycht och Thure Gabriel Bielke, gick Silfverhjelm till prinsen samt förklarade sig färdig att efterkomma hans begäran, under vilkor att envåldet skulle offentligt och för alla tider afsägas samt en riksdag utskrifvas för att öfverlägga om det blifvande regeringssättet. Vägrade prinsen gå in på dessa vilkor, så skulle man vända sig till hertigen af Holstein. Prinsen biföll genast, och Silfverhjelm bedref saken så hos de öfriga generalerne och regementscheferne, allt efter som de anlände, att hela krigsbefälet inom några dagar instämde i den förklaring han afgifvit. De sammanträdde på torget i Uddevalla och gingo sedermera, anförde af generalen *Carl Gustaf Dücker*, upp till prinsen, som förnyade den försäkran han förut gifvit Silfverhjelm, hvarefter alla erkände hans gemål såsom Sveriges regerande drottning.

Ulrika Eleonora hade i början visat sig ännu mera än sin gemål angelägen om enväldets bibehållande, men hade, af samma skäl som han, funnit sig snart nog föranlåten att afstå från yrkandet derpå, då krigsbefälet öppet förklarat sig deremot och inom rådet Horn allvarligt varnat henne för följderna af en fortsatt vägran att afstå derifrån, samt hertigen af Holstein redan begynt äfven förklara sig villig att frånträda detsamma, derest han blefve Sveriges konung. Hon medgaf sålunda, att en riksdag finge sammankallas, för att bestämma det blifvande regeringssättet, och att intill dess styra riket med råds råde.

Söndagen den 7 December upplästes i hufvudstadens kyrkor kungörelsen om konungens död och om Ulrika Eleonoras uppstigande på tronen, »till obeskriflig allmän glädje», såsom det hette i kungörelsen. Efter gudstjensten mottog hon formliga lyckönskningar och blef äfven öfverallt i landsorterna erkänd såsom Sveriges drottning, utan att något försök gjordes till förmån för hertigen af Holstein.

Den 15 December utfärdades en kallelse till »riksens» ständer, icke längre till »kongl. maj:ts», att den 20 Januari 1719 sammanträda i Stockholm, och i denna riksdagskallelse förklarade drottningen, att hon i kraft af sin arfsrätt bestigit tronen, men att hon likväl ville »alldeles afskaffa den så kallade suveräneteten och sätta riksens styrelse uti dess gamla skick och väsende igen».

Riksdagen 1719.

Allt efter som riksdagsmännen sammanträdde i Stockholm, blefvo yttringarna mot det kungliga enväldet mera högljudda och bestämda. Det visade sig snart huru allmänt hatadt det blifvit och huru mycket man fruktade för dess fortfarande. Då man ansåg arfsrätten till tronen innebära en rättighet att äfven utöfva enväldet, ville man ej erkänna den hvarken hos drottningen eller hertigen af Holstein, och vid de förberedande sammankomster, som höllos innan riksdagen öppnades, yttrade man sig ganska allvarsamt, icke mot Ulrika Eleonoras person, ty att hon borde blifva Sveriges drottning, derom voro alla ense, men väl mot det olagliga sätt, hvarpå hon tillvällat sig en regerande drottnings namn och myndighet, hvilket borde kraftigt tillrättavisas, att ej några vådor för folkets frihet deraf skulle uppstå. Man beslöt derföre, att, ehuru hon sjelf offentligen förklarat sig hafva till följd af arfsrätt öfvertagit regeringen, erkände man likväl icke någon sådan rätt; att oaktadt hon sjelf förklarat sig för drottning, var hon likväl endast svensk prinsessa och hessisk arfprinsessa intill dess hon af svenska ständerna blifvit utkorad till Sveriges drottning; att de åtgärder, hon af sjelftagen myndighet anbefalt, skulle anses ogiltiga, så länge de icke blifvit af ständerna bekräftade; att hon således ej heller haft laglig myndighet till någon riksdagskallelses utfärdande, samt att det nu-

varande riksmötet derföre skulle betraktas endast såsom en fortsättning af det, som upplöstes 1714, men aldrig blifvit formligen afslutadt.

I enlighet med dessa öfverenskommelser förekommo vid riksdagens öppnande den 20 Januari inga eljest vid sådana tillfällen vanliga högtidligheter, hvarken utblåsning, riksdagspredikan eller helsningstal, utan riksmötet ansågs såsom en fortsättning af det näst föregående, och såsom Ulrika Eleonoras riksdagskallelse aldrig funnits till.

Oroad häraf sammankallade hon rådet den 21 Jannari och sade sig hafva väntat, att ständerna skulle på vanligt sätt hafva sammanträdt och att hennes trogna undersåtar skulle vara nöjda med hvad som skett, då hon visste sig ingenting hafva företagit, än hvad hennes arfsrätt och rikets råd medgifvit; men emedan åtskilliga svårigheter mött, önskade hon höra rådets mening, i hvilket hänseende hon nu vände sig först till *Arvid Horn.* Han utvecklade då de laga skäl, som stängde Ulrika Eleonora från arfsrätten ännu mera än hertigen af Holstein, emedan hon förmält sig med en furste af icke-luthersk bekännelse — arfprinsen af Hessen tillhörde nemligen den reformerta. Att detta oaktadt vilja med stöd af åberopad arfsrätt bibehålla regeringen, kunde Horn ej tillstyrka, emedan sådant vore i sig sjelf olagligt och till utgången ovisst. En annan väg till tronen vore mera både säker och ärofull, nemligen att dit uppträda till följe af ett fritt val, »ty», sade han, »af kärlek och vördnad lär en hvar svensk medborgare, så framt han får åtnjuta sin lagliga valrätt, utkora eders maj:t till rikets drottning; men emedan vi nyligen varit underkastade träldomsbandet, så är vår nuvarande åstundan att få med eders maj:t sammanknyta ett frihetsband, grundadt på riksdagarnes helgd samt befästadt af inbördes aktning och förtroende».

Ulrika Eleonora ville dock ej vika för dessa skäl och sade sig ingalunda vilja bortgifva hvad Gud och naturen henne en gång gifvit eller ändra hvad en gång blifvit afgjordt. Hennes förmälning hade skett med den då enväldige konungens samtycke, hvadan något sådant, gifvet af ständerna, icke behöfdes. Hon önskade, att man icke måtte förneka hennes arfsrätt, och tyckte det vara alldeles för hårdt, om hennes krona skulle bero af val.

De närvarande rådsherrarne visade sig dock ej villiga att instämma i denna hennes åsigt, och en omröstning anstäldes, hvarvid endast den kort förut i rådet inkallade Axel Banér talade för arfsrätten. Taube, Meijerfelt och Spens afgåfvo obestämda och undvikande yttranden; men Cronhielm, Dücker, Mörner, Rehnsköld, Sparre, Stromberg och Tessin förenade sig med Horn. Detta oaktadt stod dock drottningen fast vid sitt beslut. Då inkallades Per Ribbing, som af drottningen och rådet blifvit utsedd till landtmarskalk, och förklarade, att ständerna hoppades om en eller annan dag kunna »tillbjuda hennes maj:t kronan»; men att på riddarhuset hade öfverste Coijet varit den ende, som talat för drottningens arfsrätt. För öfrigt önskade alla

ständerna fritt val och härom höllos i staden många sammankomster. Nu ändtligen gaf Ulrika Eleonora vika samt förklarade sig »för enighetens skull» färdig nedlägga hvarje anspråk på arfsrätt och mottaga kronan endast till följe af val.

Samma dag, den 21 Januari, kom ock frågan om Ulrika Eleonoras arfsrätt till tals både inom preste- och borgareständen.

Inom *preståndet* hade man, »då svåra frågor mentes under denna riksdag förekomma», öfverenskommit om en »tysthets-revers», hvilken skulle underskrifvas af ståndets samtliga ledamöter och hvari de förbundo sig att hålla tyst och ej utsprida hvad inom ståndet blefve taladt och afhandladt. Den, som häremot bröte, skulle blifva från öfverläggningarna utesluten. På eftermiddagen den 21 Januari förestälde ståndets talman, erkebiskopen *Matthias Steuchius*, huru nödigt det vore, att ståndet gjorde sig väl underrättadt om successions-ordningen och hvad rätt det kungliga huset nu kunde hafva till tronen. Domprosten i Upsala, professor *Lars Molin*, bevisade då, »så väl ur lagboken som ur Kalmar-recess samt ur Norrköpings, Örebro och Westerås beslut med flera, att ingen numera hade någon arfsrätt till svenska tronen, utan att den nu måste medelst val besättas». Följande dagen erinrade erkebiskopen ståndet om hvad den föregående blifvit utredt, att det nu tillkom ständerna att utvälja den person, åt hvilken de ville uppdraga konungaväldet; och som hennes kongl. höghet prinsessan Ulrika Eleonora vid konungens död »påtagit sig, för en och annan orsaks skull, regeringsbördan; men hvarken hennes eller de då tillstädes varandes tanke varit att betaga ständerna deras tillständiga rätt, så frågades, om alla voro nöjda med hvad som skett och så på egna som på hemmavarande medbröders vägnar erkände prinsessan Ulrika Eleonora för Sveriges rikes drottning», hvilket besvarades med enhälligt ja.

Borgareståndets talman, justitieborgmästaren i Stockholm *Anders Hylteen*, framstälde redan förmiddagen den 21 Januari för ståndet frågan om arfsrätten till kronan, uppläste alla dithörande lagar, stadganden och riksdagsbeslut samt menade af dem vara nogsamt bevist, att prinsessan Ulrika Eleonora icke egde någon sådan rätt. Dock förmodade han, att ingen måtte vara af annan tanke, än att prinsessan, som var af det kungliga blodet, borde vid detta tillfälle framför andra ihågkommas, hvarvid man likväl borde betinga sig sådana försäkringar, som kunde nu och i framtiden gagna icke allenast det allmänna bästa, utan ock hvart och ett stånds samt jemväl hvar och en undersåtes förkofran och trygghet. Ståndet förklarade ock, att ehuru prinsessan ej egde någon arfsrätt till Sveriges krona, ville dock borgerskapet erkänna henne och dess manliga afkomma för sin öfverhet. Det var sålunda borgarståndet, som vid denna riksdag först bland alla stånden både underkände Ulrika Eleonoras arfsrätt och så genom val erkände henne för Sveriges drottning.

Adeln hade sitt första sammanträde den 22 Januari, då *Per Rib-*

king anmälde, att »hennes kongl. höghet prinsessan Ulrika Eleonora» kallat honom till landtmarskalk, men att han under dåvarande förhållanden ej velat detta embete tillträda, utan hemstälde nu till ridderskapet och adeln, om de ville erkänna honom såsom deras landtmarskalk, hvarmed alla förklarade sig »särdeles nöjde», och derefter beslöts på landtmarskalkens framställning, att den nuvarande riksdagen skulle anses såsom en fortsättning af den föregående, hvilken 1714 ej kommit till lagligt slut. Följande dagen, den 23 Januari, förekom i närvaro af flera rådets ledamöter, som på anmodan från adeln att deltaga i öfverläggningarna infunnit sig å riddarhuset, frågan om Ulrika Eleonoras arfsrätt, hvilken underkändes af adeln på samma grunder som förut af borgare- och prestestånden, men, likasom af dessa, erkändes ock af adeln Ulrika Eleonora genom val för Sveriges drottning, med tillägg dock att det skedde på de vilkor, att hon skulle underskrifva den regeringsform, hvilken ständerna ämnade uppsätta och hvarigenom de »tänkte afskaffa den skadliga suveräneteten, konservera den kungliga tronen dess majestät, riksens råd dess myndighet och ständerna deras frihet».

På adelns inbjudning infunno sig nu äfven de tre öfriga stånden å riddarhuset och underrättades huru frågan om tronföljden blifvit af adeln behandlad, hvarefter preste- och borgareståndens talmän anmälde, att man redan inom dessa stånd kommit till samma beslut som adeln, och bondeståndets talman, *Hans Staffansson* från Bro härad i Upland, förklarade att detta stånd biföll det, hvarom de öfriga sig förenat.

Härefter lät landtmarskalken uppläsa en skrifvelse från Ulrika Eleonora till rikets ständer, daterad den 20 Januari, ehuru tydligen icke uppsatt förr än efter rådssammanträdet den 21, i hvilken hon gaf tillkänna, att hon, af brinnande nit för det i elände fördjupade fäderneslandet, efter sin broders olyckliga död stält sig i spetsen för regeringen, på det lugnet icke måtte äfventyras och på det rikets angelägenheter med desto mera nytta och eftertryck måtte kunna ombesörjas; men att hon dermed icke velat betaga riksens ständer den rätt och frihet, som dem numera tillkomme, att förordna om den kungliga tronens besättande, samt förklarade sig nu vara underrättad, det ingen arfsrätt, »hvarken för henne eller någon annan», till Sveriges krona numera var öfrig eller tillständig. Derjemte förklarade hon sig icke vara obenägen att med den tröttsamma regeringsbördan framhärda, om ständerna så skulle behaga, samt försäkrade att hon i sådant fall ville bruka sin kungliga makt till att befordra hvar mans välgång, och att hon i synnerhet hade en »osmak» för det oinskränkta konungsliga enväldet, hvilket hon alldeles förkastade, önskande att det aldrig uti Sverige åter måtte införas. Slutligen lofvade hon att styra och regera efter rikets stadgar samt de beslut och den regeringsform, som nu eller framdeles kunde af rikets ständer varda författade.

Ulrika Eleonora var nu visserligen enhälligt vald till Sveriges drottning, men det kungliga enväldet hade för rikets inbyggare i all-

mänhet blifvit så förhatligt, att man gjorde sitt bästa till förekommande af en alltför stor myndighet hos den regerande.

Redan följande dagen påminte landtmarskalken om nödvändigheten att förordna ett utskott för utarbetande af valakten, drottningens försäkran och regeringsformen, till hvilket ledamöter borde utses från stånden. Ett sådant utskott blef ock tillsatt med 12 ledamöter, jemte landtmarskalken från adeln samt 10 jemte talmannen, från hvartdera af preste- och borgarestånden. Mycket hade blifvit undangjordt på förhand, ty alltsedan 1710 års riksmöte hade bröderne Ribbing och några andra i föregående del omnämnda personer, som ifrigt önskade en förändring i regeringssättet, varit sysselsatta med ett förslag härtill, och under de sista åren hade nuvarande landtmarskalken *Per Ribbing*, lagmannen *Carl Gustaf Gyllencreutz* och fiskalen i banken *Adam Schütz (Fredenstjerna)*, biträdde af domprosten *Lars Molin* och borgareståndets nuvarande talman *Anders Hylteen*, utarbetat ett utkast till den nya regeringsformen, hvilken i följd af de båda sistnämndes anmärkningar skall fått en mindre högadelig riktning än förut varit ämnadt. Detta utkast, som genast efter konungens död blifvit af Per Ribbing ytterligare bearbetadt, tjenade nu till ledning för det tillsatta utskottet, hvars förslag derigenom blef så mycket snarare färdigt, så att det redan den 4 Februari kunde förekomma till öfverläggning i stånden. Den 17 Februari voro dessa öfverläggningar fullbordade och den 19 underskrefvos de nya grundlagarne af drottningen, hvarefter den gamla riksdagen ansågs afslutad och den nya utblåstes och öppnades. Den 21 Februari samlades alla stånden på rikssalen, der äfven drottningen och rådet samt arfprinsen af Hessen och hertigen af Holstein voro närvarande. Kanslipresidenten grefve *Arvid Horn* höll å drottningens vägnar ett tal, hvari drottningen tackade ständerna for »den underdåniga tillförsigt och huldhet, hvarmed de enhälligt utvalt hennes maj:t och dess manliga bröstarfvingar till deras rätta och lagliga öfverhet», hvilket tal besvarades af landtmarskalken, hvarefter den af ständerna underskrifna valakten öfverlemnades af samtliga talmännen.

Enligt den nya *regeringsformen* af den 21 Februari 1719 tillerkändes högsta afgörande makten i alla ärenden åt *svenska folket*, representeradt af de fyra *riksstånden*, hvilka skulle sammanträda till *riksdag* hvart tredje år eller dessemellan, när rikets välfärd sådant erfordrade. Dessa maktegande *riksens ständer* skulle då taga kännedom om fäderneslandets tillstånd och hvad sedan sista riksdag förelupit samt huru riksens råd stält sina rådslag. Hvad till rikets understöd, gagn och säkerhet kunde erfordras skulle då öfverläggas och beslutas och ständernas beslut vara ovilkorligen gällande, ty konungen vore förbunden att alltid instämma i ständernas samfälda beslut.

Mellan riksdagarna skulle ständerna utöfva sin makt dels genom »testamenten» — föreskrifter om de grundsatser, enligt hvilka regeringen borde intill nästa riksdag föras — dels genom *riksens råd*, hvars

ledamöter *riksråden*, till ett antal af 24, af hvilka minst 10 borde vara närvarande vid alla vigtiga frågors afgörande, utnämndes af konungen, men inom förslag, uppsatt af adeln, preste- och borgareständen. De voro ständernas ombud eller fullmäktige samt skulle tillse, att regeringsform, lagar och författningar tillbörligen iakttogos och att ständernas frihet icke förkränktes. För sina rådslag voro de ansvarige inför rikets alla fyra stånd.

Konungen finge ej tillträda regeringen förr än vid sitt tjuguförsta år. Han hade att styra riket med, således ej utan och än mindre mot riksens råd, utan efter flertalets beslut, hvarvid han egde två röster samt afgörande rösten, derest ett lika antal förklarat sig för två olika meningar. Utan ständernas samtycke egde han ej resa ur sitt rike, eller ändra myntets skrot och korn, eller påtvinga sina undersåtare nya lagar, eller pålägga krigsgärder och utskrifningar, eller utsträcka bevillningar till längre tid än de varit medgifna. Om det blefve nödigt, egde konungen att mellan riksdagarna med riksens råde utfärda stadgar och förordningar, men dessa borde vid ständernas nästa sammankomst öfverses och af dem antagas. Konungen egde att frälsa och freda sitt rike mot utrikes våld, men icke att utan ständernas samtycke begynna krig eller med väpnad hand angripa fredliga grannar. Emedan afhandlingar om fred, stillestånd eller förbund sällan tåla dröjsmål, och ständerna icke alltid äro församlade, kunde konungen i sådana mål öfverlägga och besluta med riksens råd, dock borde beslutet vid nästa riksdag meddelas ständerna. Konungen egde upphöja i grefligt, friherrligt och adeligt stånd, endast sådant skedde sparsamt och med sådana personer, som gjort sig väl förtjente om fäderneslandet.

I händelse af konungens död egde ständerna att utan särskild kallelse sammanträda å trettionde dagen derefter. Under konungens frånvaro eller sjukdom skulle ständerna sammankallas af rådet. Adeln egde sjelf utse landtmarskalk, samt adeln, preste- och borgareständen att utvälja ledamöterne i det sekreta utskottet, hvilket egde att med riksens ständers rätt besluta i alla mål, som fordrade hemlighets iakttagande.

Man hade i denna regeringsform öfvergått från den ena ytterligheten till den andra, från ett obegränsadt konungavälde till ett i det närmaste lika obegränsadt riksdagsvälde. Flera af de införda inskränkningarna i konungamakten voro tydligen föranledda af de missbruk utaf denna, som under Carl XII:s regering visat sig så förderfliga; men då ständerna nu förbehållit sig icke allenast beskattnings- och lagstiftningsrätten, utan en obegränsad makt att afgöra allt, en makt, mot hvilken enskildes rätt ej hade något värn hvarken i konungens, embetsmännens eller domstolarnes myndighet, kunde detta ständernas oinskränkta välde blifva fullt ut lika despotiskt, för friheten vådligt och för hela landet förderfligt, som den obegränsade konungamakten förut varit. Det hade också icke varit utan allt motstånd, som den

nya regeringsformen genomdrifvits. Både inom adeln och presteståndet hade flere yrkat, att konungen borde fritt få välja sitt råd, och så väl inom ständen som inom sjelfva rådet hade man funnit betänkligheter vid att konungen vore förbunden följa flertalets mening. Hos flertalet vid riksdagen voro likväl hatet mot enväldet och fruktan för dess återinförande så öfvervägande, att man tyckte sig aldrig kunna vidtaga nog kraftiga försigtighetsmått mot en sådan olycka. Derföre intogs i drottningens försäkran, så väl som i regeringsformen, ett högtidligt ogillande af suveräneteten, och tillika uppsattes en särskild s. k. suveränetetsed, innefattande en förbindelse att med lif och alla krafter afvärja det oinskränkta konungaväldet, hvilken ed skulle afläggas af alla embetsmän, högre och lägre, andeliga och verldsliga, militära och civila, samt aflades af ständerna vid drottningens kröning.

Drottningen hade med mycken motvilja undertecknat den nya regeringsformen och det hade slutligen skett endast derföre, att hon insåg sig hafva intet annat val än att antaga densamma eller afsäga sig regeringen, hvartill hon så mycket mindre kunde förmå sig, som ständernas val i sådant fall otvifvelaktigt fallit på hertigen af Holstein, mot hvilken hon alltid hyst en djup ovilja, hvaremot hennes ifrigaste önskan var att få öfverlemna kronan åt sin gemål, arfprinsen af Hessen. Hennes förtrogne rådgifvare, statssekreteraren Barck, hade låtit henne förstå, att det väl icke vore omöjligt att framdeles efter hand återtaga något af den makt, hon nu nödgades afstå, men rådde henne att för tillfället gifva efter, och hon följde detta råd.

Efter Ulrika Eleonoras högtidliga erkännande för Sveriges drottning på rikssalen den 21 Februari återstod endast hennes kröning, hvilken förrättades i Upsala den 17 Mars, hvarefter hennes hyllning försiggick i Stockholm å kungshusets borggård den 11 April. Hon hade vid kröningen visat sig mycket snäf mot adeln, som mest yrkat på inskränkningarna i konungamakten, men mycket nådig mot presteståndet, inom hvilket de flesta rösterna höjt sig mot dessa inskränkningar. Hon hade stält 200 hästar till ståndets förfogande för resan till Upsala och hade gifvit erkebiskopen tillstånd att till teologie doktorer promovera 13 af ståndets ledamöter.

Presterne begagnade ock tillfället att utarbeta ett förslag till förbättrade privilegier för sitt stånd, likasom äfven adeln sökte åt sig utverka nya privilegier. För adeln lyckades det ock att den 26 Maj 1719 få drottningens bekräftelse å ståndets nya privilegier, hvarigenom det återfick de flesta af de rättigheter, som under Carl XI:s envåldsregering gått förlorade. Så länge presterne hade någon förhoppning att få sina privilegier godkända på samma gång som adelns, hade de icke begärt del af adelns förslag; men sedan detta hopp slagit felt och endast detta förslag blifvit stadfästadt, förenade sig preste- och borgareständen om en protest mot de adeliga privilegierna samt ingingo gemensamt till drottningen med en anhållan, att privilegiifrågorna i allmänhet måtte hvila till nästa riksdag, då båda ständen förbehöllo

sig att få göra påminnelser mot de adeliga privilegierna. Skriften föredrogs i rådet, men ärendet »utstäldes tills vidare», och enda följden för tillfället af de båda ståndens framställning var, att presterskapets privilegier nu ej blefvo stadfästade.

Bönderne betydde nästan ingenting vid denna riksdag, som hettes grundlägga svenska folkets frihet. De fingo ej deltaga hvarken i utarbetandet af regeringsformen eller i sekreta utskottet eller i ständernas öfriga utskott. Också klagade de vid flera tillfällen, att beslut blifvit fattade och af regeringen stadfästade utan deras hörande, samt hotade att resa hem, helst de ej hade något att lefva af, sedan myntteckneus gångbarhet upphört. På sekreta utskottets förslag lät då regeringen hemförlofva två tredjedelar af bondeståndet: de öfriga skulle stanna qvar för att underteckna riksdagsbeslutet. Huru föga belåtne de voro med riksdagens förhandlingar visade sig bäst af deras afskedstal till presteståndet, hvilket de tackade »för det de varit här», förbehållande sig att vid nästa riksdag få tala på hvad dem nu blifvit pålagdt och de denna gång förgätit.

Sekreta utskottet, bestående af landtmarskalken och 50 ledamöter från adeln samt talmannen och 25 ledamöter från hvartdera af preste- och borgareständen, höll sitt första sammanträde den 23 Februari och hade derefter ledningen af riksdagsärendena.

Frågan om myntteckneus och myntsedlarnes inlösen utgjorde en längre tid föremål för utskottets öfverläggningar, men slutligen förenade man sig om det beslut, att alla under Carl XII:s regering utgifna mynttecken och myntsedlar skulle inom den 17 Juni 1719 inlevereras, mot bevis och försäkran att hvar daler silfvermynt i sedlar eller tecken skulle kronan godtgöra med 14 öre s. m., »så snart tiden och lägenheten sådant tilläte». De inlevererade myntteckneu och myntsedlarne skulle egarne återställas, men endast beräknas samt sedermera gå och gälla för 2 öre per daler s. m.

För öfrigt upphäfdes och återkallades de af Carl XII under de sista åren af hans regering vidtagna, i föregående del omnämnda tvångsåtgärder, som för rikets inbyggare i allmänhet varit så tryckande, men tillika instäldes ock den skatteförenkling, hvartill Carl XII gjort början.

Sekreta utskottet höll sina sammanträden på riddarhuset samt hade till ordförande landtmarskalken *Per Ribbing* och till sekreterare riddarhussekreteraren *Jonas Wulfvenstierna*. I detta så väl som i de öfriga utskotten hade adeln lika många ledamöter som preste- och borgareständen tillsammans, men presteståndet genomdref dock, att alla voteringar skulle ske ståndsvis, så att adeln ej kunde bestämma beslutet mera än något af de båda öfriga stånden.

Krigsbefälet hade blifvit kommenderadt till riksdagen och gjorde anspråk på att der vara ett särskildt stånd, men fick till svar, att de deribland, som voro af adel, tillhörde riddarhuset, och de öfrige, såsom varande tjenstemän och beroende af ständerna, kunde icke sjelfve

utgöra ett särskildt riksstånd. Äfven ofrälse civile embets- och tjenstemän begärde att få röst vid riksdagarna; men man ansåg ej rådligt att de skulle få utgöra ett särskildt stånd, »emedan de andra då torde begära detsamma», hvaremot man inom preståndet tyckte det vara skäligt, att de hänfördes till vissa af de gamla stånden, »för att få gifva sina råd till fäderneslandets nytta». Något beslut härom blef dock ej fattadt.

Drottningens gemål, arfprinsen *Fredrik* af Hessen-Kassel, var ofta föremål för ständernas öfverläggningar. Så snart Ulrika Eleonora blifvit vald till Sveriges drottning, började ständerna tänka på att tillägga hennes gemål någon hederstitel och anmodade landtmarskalken att derom tala med drottningen; men emellertid begynte några inom adeln arbeta på att få honom förklarad för drottningens medregent, hvilket äfven var hennes önskan. Prinsen var så ifrig för saken, att han skall bjudit landtmarskalken Ribbing 50,000 rdr och Ekolsunds egendom, om han ville understödja denna plan, men förgäfves. Förslaget motarbetades så väl af holsteinska partiet, emedan hertigen af Holstein skulle derigenom ännu mera aflägsnas från tronen, som af frihetsmännen, som trodde sig lättare kunna styra en qvinna än en man å Sveriges tron, äfvensom många dessutom fruktade, att en dylik samregering kunde föranleda oenighet mellan de regerande och villervalla i styrelsen. Frågan förekom emellertid å riddarhuset den 6 Februari 1719 och föranledde en ganska liflig öfverläggning, som dock slutade med att man förklarade för en större af rikets fred enhvar som understödde detta förslag.

Hofvet lät dock ej afskräcka sig, utan då man på riddarhuset, bland andra invändningar mot förslaget, yttrat, att det ej borde upptagas af ständerna, emedan det ej kommit från regeringen, lät drottningen den 7 Februari till sig uppkalla ståndens alla talmän, för hvilka hon förklarade, att förslaget öfverensstämde med hennes egen önskan, och yrkade dess antagande. Landtmarskalken afrådde, de öfriga talmännen lemnade undvikande svar; men drottningen lät emellertid ännu samma dag genom statssekreteraren Barck framställa förslaget för preste- och borgarestånden, och då der gjordes invändningar till följd af prinsens reformerta bekännelse, lät Barck förstå, att denna snart nog kunde utbytas mot den lutherska. Båda stånden beslöto att höra sig för hos adeln, och man öfverenskom, att den 9 Februari skulle 30 af adeln samt 15 af preste- och lika många af borgareståndet hålla ett sammanträde för att rådpläga om denna vigtiga angelägenhet; »menande att bönderne ej hade dermed att göra», heter det i presteståndets protokoll för den 7 Februari. Under söndagen den 8 höllos åtskilliga förberedande rådplägningar, och då sinnesstämningen i allmänhet visade sig vara mot prinsens medregentskap, uppkallades landtmarskalken på morgonen den 9 till drottningen, som, tillika med sin gemål, tillkännagaf deras gemensamma önskan, att saken måtte nedläggas och det utsatta sammanträdet återkallas, hvilket ock skedde. Såsom någon er-

sättning för det vägrade medregentskapet biföllo ständerna sedermera den 9 Mars, att prinsen skulle såsom generalissimus, hvartill han redan af Carl XII blifvit utnämnd, hafva högsta befälet öfver svenska krigsmakten till lands och vatten, hvarvid dock inom presteståndet yttrades åtskilliga betänkligheter att anförtro honom befälet äfven i fästningarna, samt tillade honom för öfrigt titeln af »Kongl. höghet». Ett slags instruktion uppsattes för honom i egenskap af generalissimus, och han måste afgifva en särskild försäkran att noga efterkomma så väl denna instruktion som den tro- och huldhetsed han hade att afgifva till drottningen.

Prinsens medtäflare om svenska tronen, hertig *Carl Fredrik* af Holstein, hade emellertid, under denna ständernas motvilja mot prinsens medregentskap, icke sett sina utsigter ljusna, ehuru han i det längsta dröjde i Stockholm, under förhoppning att få sin arfsrätt till svenska kronan, i händelse af drottningens frånfälle, af ständerna erkänd. Vid regeringsformens utarbetande yrkade några bland adeln, att man deri borde »göra hertigen någon höflighet», hvilket ståndet dock fann olämpligt. Sedan han ur sin tjenst afskedat Görtz och de öfriga häktade holsteinarne samt öfvervarit kröningen, utan att något steg togs till hans fördel, anmälde han hos drottningen sin afsigt att resa till Tyskland, för att bevaka sina dervarande angelägenheter och söka återfå sitt hertigdöme, samt anhöll om respenningar härtill. Drottningen samtyckte gerna till hans afresa, men förklarade det bero på ständerna att förse honom med respenningar, hvartill ock af ständerna anvisades 50,000 rdr, i caroliner, och då prinsen afreste den 30 April, gjorde en ständernas deputation honom sin afskedsuppvaktning, men något mer än dessa höflighetsbevis och denna summa kunde han ej vid 1719 års riksdag åt sig utverka.

Riksdagen, hvars snara slut ifrigt yrkades af de ofrälse stånden, afslutades den 30 Maj, sedan drottningen derom öfverenskommit med sekreta utskottet. Landtmarskalken Per Ribbing hade den 14 April hastigt aflidit, och i hans ställe valdes redan den 15 April högste ombudsmannen friherre *Anders Leijonstedt* af adeln till landtmarskalk.

Riksdagsbeslutet, som förut brukat uppsättas af kansliet, hade nu blifvit uppsatt af två deputerade från hvartdera af de tre stånden inom sekreta utskottet. Då det upplästes i stånden, gjordes anmärkning både i preste- och borgarestånden mot en paragraf rörande reduktionsverket, som blifvit införd utan att hafva utgjort föremål för ständernas öfverläggningar. Efter åtskilliga jemkningar fick dock i riksdagsbeslutet inflyta, att all vidare reduktion och indragning af egendomar skulle afstanna, så att hvarken nya observationer borde utfärdas eller redan utfärdade, som ännu icke kommit till full verkställighet, ega någon kraft och verkan.

För öfrigt omnämndes i detta riksdagsbeslut, huru, oaktadt arfföreningen af 1604 med klara ord stadgade, att den konunga- eller furste-dotter, som »en beqväm och skicklig arftagare till kronan ville

finnas», borde vara »oförsedd och fröken», hade ständerna likväl, i anseende till hennes maj:ts Ulrika Eleonoras »oskattbara egenskaper, konungsliga dygder och medfödda mildhetsbetygelser m. m.», utnämnt och antagit henne, »med frivilligt mod och enhälligt öfverenskommande», till drottning öfver Svea rike och dess underliggande länder, hvarvid ständerna förklarat enväldet helt och hållet upphäfvet och tillintetgjordt, samt stadgat, att den, eho det vara må, som genom några stämplingar och tillbud skulle söka åter påbörda ständerna detta envälde, skulle anses såsom »en från fäderneslandet afsöndrad ledamot samt hafva förbrutit lif, ära och gods».

Till krigets fortsättande hade ständerna, utom vanliga utskylder och räntor, beviljat en utomordentlig kontribution, jemte en »betalningsafgift», så att hvart helt hemman frälse skulle för det löpande året betala 5 daler silfvermynt, hvarje frälsebonde 1 samt skatte och kronobonde 2 d. s. för hvart helt hemman. Af alla före år 1700 till enskilda personer förpantade kronoräntor skulle fjerdedelen utgifvas, och likaledes hvar fjerde penning afskrifvas å fruktbara, hos kronan innestående, förpantade eller försträckta kapitalers ränta, hvaremot de sedan 1700 förpantade voro befriade från denna kontribution. Rotefrie postbönder, lotshemman och gästgifvare skulle erlägga 2 d. s. hvardera; alla mjöl och såg-qvarnar, så i städerna som på landet, 2 d. s. af hvart par stenar; bruk, hamrar och hyttor »en enkel kontribution»; enskilde arrendatorer af bruk, gods eller qvarnar, 2 procent af arrendesumman; af all lön i penningar eller spanmål, pensioner eller gratialer, 10:de penningen; af erkebiskopen, hvarje biskop, superintendent eller kyrkoherde i stad, en tiondedel af deras underhåll och lön; af kyrkoherdar på landet 15 d. s. för hvarje 64 hemman inom deras församlingar; af lektorer, skollärare m. fl., 20:de penningen af deras lön eller underhåll; likaså indelte underofficerare, ryttare, knektar och båtsmän; af friska tjenstlösa, 6 d. s.; af torpare, drängar och handtverkare på landet samt af gesäller och lärodrängar öfver 15 år i städerna, 1 d. s. hvardera; af hvarje piga 1/2 d. s. samt af allmogens hemmavarande barn öfver 15 år 1 d. s. för son och 1/2 för dotter.

Durchtågsgärden för året skulle betalas med 2 d. s. för hvart hemman, samt borgerskapet utgöra det af dem beviljade bidrag med 90,000 d. s. Till afbetalning å statsskulden åtogo sig ständerna en särskild gärd, efter hvars och ens värdighet eller inkomster, från 45 d. s. för ett riksråd till 16 öre s. m. för ett qvinligt tjenstehjon.

Åtskilliga af drottningen utfärdade förordningar godkändes, och ständerna öfverenskommo att, i anseende till dåvarande tiders vidt utseende omständigheter, fiendernas hotande och rikets utblottade tillstånd, åter sammanträda i Januari 1720.

Riksdagen, som varat i något öfver fyra månader, hade varit rik på resultat, ehuru flera ärenden af mindre vigt blifvit uppskjutna för att påskynda riksdagens afslutande. Adeln hade haft mesta inflytande på besluten, men preste- och borgare-stånden dock tillräckligt inverkat

derpå, att förekomma ett adelsvälde. Böndernes inverkan åter hade, såsom redan är anmärkt, varit utan all betydenhet, hvarföre de ock visat sig föga belåtna med denna riksdag.

Rättegången mot Görtz.

Sedan *Görtz*, såsom förut är berättadt, den 2 December 1718 blifvit häktad i Tanums prestgård, sändes han, under bevakning af 100 ryttare, till Stockholm, der han insattes å stadshuset samt förbjöds begagna egen kock och egna läkemedel, emedan man befarade, att han försett sig med gift till förkortande af sitt lif. Utan särskildt tillstånd fick ingen besöka hans fängelse, men för öfrigt lemnades honom tillfälle att rådföra sig med både prest och läkare, äfvensom han erhöll de böcker han begärde. Oviljan mot honom var så allmän och så häftig, synnerligast hos de lägre folkklasserna, att han med stark vakt måste skyddas för misshandlingar hvar gång han till förhörs undergående lemnade fängelset. Man ämnade först låta honom dömas af hofrätten, men då denna fråga förekom i rådet, yrkade *Nicodemus Tessin* att mot en sådan statsbrottsling behöfdes icke så lång process, som skulle blifva fallet, om han dömdes af hofrätten, utan borde en särskild kommission tillsättas att öfver honom ransaka och döma. Häri instämde först *Arvid Horn* och sedermera alla öfriga närvarande riksråd, utom *Gustaf Cronhielm*, som »ville hafva en kort, men rätträdig process», med iakttagande af behöriga rättegångsformer.

Drottningen instämde emellertid i flertalets åsigt, och den 22 December förordnades en kommission, till hvars ordförande utnämndes landshöfdingen, sedermera landtmarskalken *Per Ribbing*. Till åklagare utnämndes lagmannen *Thomas Fehman*.

Efter tre veckors arbete hade Fehman den 15 Januari 1719 anklagelseakten färdig i fyra hufvudpunkter: 1:o, att Görtz, innan han blifvit använd i konungens tjenst, stämplat mot konungen och riket, hvilket styrktes genom utdrag af instruktioner för och bref till holsteinska sändebudet hos czaren, landtrådet Bassewitz i början af året 1714, i hvilka, bland annat, Bassewitz ålades för czaren andraga, att man å holsteinska sidan icke inrymt Stenbock och hans här i Tönningen för att der rädda sig, utan för att der tagas till fånga, hvilket ock inträffat; att om czaren ville i konungens frånvaro göra fred med Sverige, skulle ständerna bemyndiga rådet att, emot konungens vilja, inlåta sig i fredshandeln; att man nu (Februari 1714) ville i Sverige stöta den frånvarande konungen från tronen och öfverlemna den åt prinsessan, i hvilket fall Holstein vore färdigt skilja sina angelägenheter från de svenska, samt att ett förbund borde föreslås mellan Holstein och czaren, hvarigenom denne åtoge sig att förhjelpa den unge hertigen, som skulle förmälas med czarens dotter, till Sveriges tron, derest den blefve ledig;

2:o att Görtz alltid sökt hos konungen väcka misstroende till hans

undersåtar, hvilket styrktes med tio särskilda bilagor, utvisande att Görtz beskylt undersåtarne, att de »af illvilja och animositet intet vilja gå konungen med något förskott till handa»; att landshöfdingarne vore tröga, så att, om de ändtligen gjorde något, som dem befaltes, skedde sådant »af den princip, att allt skall ändå gå i grund»; att ingen patriotisk ifver vore att vänta hos de svenska köpmännen; att öfverallt i Sverige vore brukligt, att de, som borde hålla hand öfver kungliga förordningar, sjelfve eludera dem och befordra missbruken deraf, o. s. v.;

3:o att, sedan Görtz försatt kollegier och andra myndigheter i vidrigt omdöme hos konungen och genom sådana grep kommit att allena ega hans förtroende, hade han föreslagit mångfaldiga för riket skadliga åtgärder, såsom inrättandet af myntteckneu och obligationerna; carolinernas, smält silfvers och kopparplåtarnas förklarande för konfiskabla; lånebanksedlarnes förbytande i aktier; förslaget att konungen sjelf skulle uppköpa allt jern, som i riket tillverkades; förslaget till den skadliga brygg- och bränneri-ordningen; förslaget, att all spanmål, som funnes i hufvudstaden, skulle tagas i en allmän kassa, såsom det plägar tillgå i en belägrad fästning, till hvilken ända skulle undersökas hvad hos hvar och en funnes; tillstyrkan, att konungen skulle i en ny pålaga införa sjette penningen i stället för 2 procent, såsom förslaget innehöll; yttrandet, att konungen hvarken kunde eller ville betala hvad han var skyldig banken, samt Görtz' intressentskap i kontraktet om det nya myntet; varande till bevis för dessa förslags förderflighet åberopade flera skrifvelser från sjelfva Görtz' medhjelpare von der Nath;

4:o att, ehuru Görtz med sina förderfliga dispositioner så »tillpyntat riket och dess undersåtar», att freden vore det enda medel, hvarigenom de kunde upprättas, hade han likväl afrådt konungen derifrån, hvilket skulle skett egentligen derigenom, att han gifvit konungen ogrundade förslag, hvaraf konungen blifvit förledd till krigets fortsättande, samt att han, ehuru konungen, dess rike och undersåtar voro i ett uselt och beklagligt tillstånd, likväl »så afmålat verket», som vore konungen i sina bästa krigsoperationer, och tillstyrkt att med kriget fortfara.

Görtz, förekallad inför kommissionen den 16 Januari, började med att förbehålla sig alla rättegångsförmåner och begärde att, såsom okunnig om svenska lagen och rättegångsordningen, få begagna rättegångsbiträde; men detta vägrades såsom onödigt, emedan gerningarna talade och Görtz blott behöfde erkänna eller förneka dem.

Mot första anklagelsepunkten anmärkte han, att vid den tid, då de instruktioner och bref skrefvos, som nu lades honom till last, hade han varit minister hos en sjelfständig furste, hertigen af Holstein, och hade ingenting företagit, utan efter order af den minderårige hertigens förmyndare, administratorn Christian August. Man borde dessutom besinna, att vid underhandlingar göres mycket för syns skull och för att utleta andra partens syften. Åklagaren erkände riktigheten af den förra invändningen samt sade sig ej vilja vidröra holsteinska husets

angelägenheter, utan hvad han i denna punkt anfört hade skett endast för att visa, det Görtz haft elaka afsigter mot Sverige, hvartill Görtz genmälde, att en minister måste inrätta sina företag till sin herres nytta, och att således, äfven om han haft elaka afsigter mot Sverige, hvars motsats dock vore lätt att ådagalägga, kunde han väl anses såsom fiende och krigsfånge, men icke såsom brottsling.

Vidare förehöll åklagaren Görtz att hafva bjudit svenske befälhafvaren i Pomern grefve Meijerfelt 50,000 rdr och 6,000 rdrs pension samt skydd i Holstein, om han velat öfverlemna fästningen Stettin åt holsteinska trupper, hvartill Görtz svarade, att han nu ej påminte sig huru härvid tillgått. Till Stettins intagande hade han ej gjort någonting, ehuru han för öfrigt »låtit bruka sig uti Stettinska saken», men allt hade skett under meddelanden med grefve Wellingk och baron Friesendorff, samt på administratorns befallning; om några penningenegociationer med grefve Meijerfelt visste han ingenting.

I afseende å de öfriga anklagelsepunkterna invände Görtz, att han aldrig svurit Sveriges konung trohetsed och följaktligen, såsom icke svenska kronans, utan en främmande furstes undersåte, icke vore skyldig att inför svensk domstol stå till svars för sina handlingar, hvilken invändning alla domrarne förklarade »orimlig», samt att hvad han anklagades för hade skett på konungens befallning, och att således han, men ej Görtz, vore derför ansvarig — en anmärkning, hvilken rätten ej synes upptagit, helst både rättens ledamöter och, som man väl visste, äfven drottningen sökte i möjligaste mån skydda den aflidne konungens minne och gerna ville låta skulden för allt, som kunde läggas honom till last, falla på rådgifvaren.

Det anförda hade varit fullt tillräckligt för hans försvar, ty då han ej var tilltalad för brottsliga handlingar, utan för riksförderfliga rådslag, kunde han, såsom icke varande den enväldige konungens ansvarige rådgifvare, icke ens hans undersåte, följaktligen icke heller af svensk domstol härför dömas. För att undanrödja hans invändning mot den svenska domstolens behörighet, hade visserligen hertigen af Holstein, fegt öfvergifvande honom i hans olycka, entledigat honom ur sin tjenst, men härigenom blef Görtz icke svensk undersåte, ännu mindre en svensk konungs ansvarige rådgifvare, och Görtz hade således icke för sitt försvar behöft andraga mer än det nu anförda; men han inlät sig äfven i hvarjehanda slingriga undskyllanden, som mer skadade än gagnade hans sak, och sökte i synnerhet att nu kasta all skulden på den aflidne konungen, hvilken skulle sjelf uttänkt alla de åberopade tvångsåtgärderna, dem Görtz endast verkställt, hvaremot han genom egna skrifvelser och föregående utlåtelser öfverbevisades om att under konungens lifstid hafva skrutit öfver sin uppfinning af flera bland de klandrade åtgärderna, hvilkas uppfinnare han nu påstod konungen hafva varit.

Den 16, 19, 20 och 28 Januari fick han inför domstolen höra anklagelsepunkterna sig föreläsas och muntligen yttra sig öfver dem,

hvarefter tre halfva dagar lemnades honom till genomläsande af de mot honom åberopade handlingar; men en opasslighet hindrade honom att härtill använda mer än två förmiddagar, och den 31 Januari fick han å nyo förklara sig öfver anklagelserna. Härmed ansågs ransakningen slutad; men som fråga uppstått om att under rättegången söka af Görtz framtvinga en redogörelse för de medel han påstods hafva försnillat, förfrågade sig kommissionen så väl hos drottningen som hos ständerna, huruvida man genast borde skrida till domens fällande eller dermed låta anstå, till dess man hunnit ransaka efter medlen. Från både regeringen och samtliga riksstånden erhölls det svar, att något uppskof ej borde ega rum, och den 11 Februari afkunnades domen, som lydde att alldenstund baron Görtz, sedan han sig här i riket instält, har på ett fördömligt och för hela den ärbara verlden vederstyggligt sätt sökt att sätta Sveriges rikes invånare, så i gemen som i synnerhet högre och lägre, uti omildt omdöme och misstroende hos deras konung och öfverhet, i det han genom åtskilliga sina till hans kongl. maj:t, höglofl. i åminnelse, affärdade bref och memorialer, hvilka han hvarken kunnat förneka eller till någon annan mening rimligen förtyda, dem falskeligen angifvit för illasinnade, tröge och motvillige, förutan flera högst förgripliga utlåtelser, som han till deras oförskylda förklening inflyta låtit, på det han såmedelst måtte kunna skilja kongl. maj:ts råd, kollegier och trogne embetsmän från deras konungs nådiga förtroende och förvaltningen af rikets angelägnaste ärenden, och sig allena deruti, emot Sveriges lag och stadgar, intränga samt sitt skadliga uppsåt emot riket och dess inbyggare desto bättre befrämja, hvilket han också i så måtto verkstält, att han tid efter annan sådana förderfliga förslag å bane bragt, som endast gått derpå ut att draga undersåtarne utur händer deras goda och gångbara medel, bankokapital, pantgods, guld och silfver samt annan redbar egendom och effekter, och sedan han således försatt undersåtarne uti ett utblottadt tillstånd, har han icke desto mindre, som dess egna bref utvisa, igenom skenbara föreställningar på allt upptänkligt sätt styrkt till krigets fortsättande, så ock sökt att inveckla konungen och riket uti farliga och vidt utseende saker: fördenskull, och som af detta, förutan annat baron Görtz' fördömliga förfarande, hvilket för vissa orsaker här icke utfördt blifver, klarligen är att finna, det han varit en bedräglig upphofsman till den kundbara skada och olägenhet, Sveriges land och rike derigenom öfvergått, kunnandes han, som medelst den sig åtagna förvaltningen stält sig uti samma förbindelse med en undersåtare, icke undgå sådana sina grofva brott och missgerningar lagligen att umgälla; alltså pröfvar den kongl. kommissionen för skäligt och rättvist, det skall Georg Heinrich von Görtz, sig sjelf till välförtjent straff och andra slika falska rådgifvare och landsförderfvare till skräck och varnagel, mista lifvet och på galgbacken halshuggas samt dess kropp af bödeln dersammastädes nedgräfvas. Och sådant allt med rätta.»

Intet lagrum var sålunda anfördt till stöd för den stränga domen,

och i sjelfva verket var ock denna intet annat än ett politiskt mord för att tillfredsställa det allmänna hatet mot Görtz; ty ehuru denne visserligen varit en för Sverige högst förderflig rådgifvare och äfven i öfrigt en föga aktningsvärd personlighet, fans dock intet lagligt skäl för den afsagda domen. Den verkställdes icke desto mindre redan den 20 Februari, sedan Görtz af pastorn i tyska församligen, Conradi, blifvit beredd till döden. Vid ankomsten till afrättsplatsen ville Görtz tala till folket, men Conradi afrådde sådant i anseende till den starka upphetsningen hos de talrika folkhoparne, tilläggande att det nu vore angelägnare att tänka på Gud. Då begynte Görtz aftaga sina kläder och lade sig derpå ned på stupstocken, sägande: »Herre, i dina händer befaller jag min anda.» Hufvudet föll för första hugget. Den afrättades tjenare lade det, jemte liket, i en medförd likkista, som nedgräfdes på stället, men under en af de följande nätterna i hemlighet återuppgräfdes och fördes till den aflidnes slägtingar i Tyskland.

Utredningen af de görtziska räkenskaperna varade sedermera i nio år, men slutade med en betydlig fordran för arfvingarne, i stället att man trott kronan få att fordra flera millioner. Genom uppgörelse med arfvingarne godtgjorde Gustaf III sedermera denna fordran under åren 1776 och 1777 med 70,387 rdr 24 sk. specie samt lemnade tillika i ett bref till Görtz' då ännu lefvande dotter, baronessan von Eyben, en upprättelse åt faderns minne.

De utländingar, som deltagit i Görtz' förvaltning, hade äfven, såsom redan är nämndt, blifvit häktade, och vid 1719 års riksdag hade en kommission blifvit nedsatt att utkräfva redovisning för denna förvaltning, sedan man haft sådan brådska med hufvudpersonens undanrödjande, att man ej gifvit sig tid till en dylik redovisnings utkräfvande af honom. Också underläto de icke att enstämmigt förklara, det de varit blotta biträden åt den ensamt å konungens vägnar beslutande Görtz, på hvilken allena således hela ansvaret hvilade — en invändning, hvilken kommissionen ock slutligen nödgades godkänna. De kunde således ej anklagas för förvaltningen i dess helhet, utan endast för hvad hvar och en af dem särskildt låtit komma sig till last. Sedan undersökningen någon tid fortgått, blefvo de fleste frikände; endast grefve *von der Nath* och *Eckleff*, som varit de verksammaste bland Görtz' biträden, blefvo en längre tid qvarhållna; men då inga bindande bevis kunde mot dem anföras, blefvo äfven de slutligen frikände. Von der Nath afled någon tid derefter i fattigdom, hvilket tycktes visa, att åtminstone han ej riktat sig på Sveriges bekostnad, och Eckleff blef icke blott frikänd utan äfven tillerkänd 1,600 d. s. såsom obetald lön samt 6,000 d. s. såsom godtgörelse för sitt besvär med räkningarnas utredande.

Den inre styrelsen.

Vid Carl den XII:s död räknade konungens råd endast elfva ledamöter: grefve *Carl Gyllenstierna,* president i kammarrevisionen, kungligt

råd sedan Maj 1687; grefve *Nils Gyllenstierna*, fältmarskalk och president i krigskollegium, grefve *Carl Gustaf Rehnsköld*, fältmarskalk, nyss återkommen från ryska fångenskapen, grefve *Nils Stromberg*, president i kammarkollegium och statskontoret, grefve *Arvid Bernhard Horn*, kanslipresident, de fyra sistnämnde inkomne i rådet i December 1705; grefve *Jakob Spens*, president i bergskollegium, grefve *Maurits Wellingk*, generalguvernör öfver Bremen och Verden, och grefve *Gustaf Cronhielm*, ordförande i lagkommissionen, kungliga råd sedan Augusti 1710; grefve *Nicodemus Tessin*, öfverstemarskalk, kungligt råd sedan Juni 1712; grefve *Johan August Meijerfelt*, generalguvernör i Pomern, sedan Mars 1713 kungligt råd, samt grefve *Carl Gustaf Mörner*, fältmarskalk, generalguvernör öfver Nerike, Vestergötland, Vermland, Dal, Bohuslän och Halland, kungligt råd sedan Juni 1716.

Den 7 December 1718 inkallade Ulrika Eleonora i rådet generalen grefve *Adam Ludvig Lewenhaupt*, som likväl då ännu var i rysk fångenskap och aldrig fick tillträda sin nya värdighet, generalen friherre *Carl Gustaf Dücker*, samt öfverståthållaren friherre *Gustaf Adam Taube*, och den 30 December inkommo i rådet generalen, förre ambassadören vid franska hofvet friherre *Erik Sparre*, generallöjtnanten grefve *Magnus Julius De la Gardie* samt landshöfdingarne friherre *Axel Banér* och *Clas Bonde*.

Dessa utnämningar blefvo af ständerna bekräftade, rådet återtog sin gamla benämning af *rikets* råd i stället för konungens, och dess ledamöter likaledes den förra benämningen af *riksråd* i stället för den af kungliga råd, hvilket Carl XI infört.

Då emellertid den nya regeringsformen bestämde riksrådens antal till 24, oberäknadt generalguvernörerne i besittningarna utom det egentliga Sverige, och rådet således ännu ej var fulltaligt, utsågs en deputation, bestående af 24 bland adelns, 12 bland preständets och lika många bland borgareståndets ledamöter af sekreta utskottet, att uppgöra ett förslag, för tillsättande af de återstående 8 riksrådsplatserna, hvilket förslag upptagande 24 personer, inlemnades till drottningen den 6 April, hvarefter hon, efter öfverläggning med rådet, den 9 Maj 1719 utnämnde till riksråd generalfälttygmästaren friherre *Henning Rudolf Horn*, ombudsrådet friherre *Salomon Cronhielm*, en yngre broder till riksrådet grefve Gustaf Cronhielm, generallöjtnanten friherre *Hans Henrik von Liewen*, ombudsrådet friherre *Johan Lillienstedt*, högste ombudsmannen (justitiekanslern) friherre *Anders Leijonstedt*, en yngre broder till kungliga rådet grefve Jakob Gyllenborg, som i det föregående varit ofta omtalad, öfveramiralen friherre *Clas Sparre* samt landshöfdingarne friherre *Johan Creutz* och friherre *Clas Ekeblad*.

Inom det sålunda kompletterade rådet var *Arvid Horn* genom statsmannaegenskaper, erfarenhet och personligt anseende obestridligen den mest framstående; men förhållandet mellan drottningen och honom var icke det bästa. Han hade varit guvernör åt hertigen af Holstein och såsom sådan haft att bevaka dennes fördelar samt ansågs ock

hafva velat förhjelpa honom till Sveriges tron. Under året 1713 hade han visserligen, såsom i föregående del är nämndt, öfvergått från det holsteinska till det svenska partiet inom rådet, men misstänktes dock af Ulrika Eleonora för fortfarande holsteinska sympatier. Med mycken kraft och beslutsamhet hade han ock 1714 satt sig emot och förhindrat förslaget att göra henne till rikets regentinna, likasom äfven sedermera hennes anspråk att intaga tronen på grund af arfsrätt. Han hade visserligen alltid visat tillbörlig aktning för hennes person och höga värdighet, men var dock en alltför mäktig och alltför oböjlig rådgifvare att anstå henne, hvars böjelse för sjelfrådighet började mer och mer framträda. Vid flera tillfällen skall ock Horn hafva yrkat på strängare hushållning, tystlåtenhet i allt hvad som rörde regeringsangelägenheterna, ett noggrannare iakttagande af den nya regeringsformens föreskrifter, o. s. v., utan att drottningen härå fästat något afseende, och efter hand hade spänningen dem emellan blifvit allt starkare, tills det slutligen kom till öppen brytning.

Närmaste anledningen härtill var, att ett holländskt fartyg blifvit taget i en skånsk hamn, men på drottningens befallning åter frigifvet utan rådets hörande eller kanslipresidentens vetskap. Statssekreteraren *Daniel Niklas von Höpken*, som förut varit ett af Görtz' biträden, men nu blifvit ett slags gunstling hos drottningen, hade förstått aflocka sekreta utskottet en begäran om fartygets frigifvande och derefter hade drottningens befallning blifvit utfärdad, med rådets förbigående. Så snart Horn fick kunskap härom, beklagade han i rådet med mycken skärpa, att den nyss besvurna regeringsformen blifvit i detta fall kränkt samt att man låtit en honom underordnad embetsman, honom oåtspord, göra framställningar hos ett ständernas utskott och der uppvisa en utländsk ministers bref, som icke blifvit meddeladt kanslipresidenten. — Höpken hade nemligen, till stöd för framställningen om det tagna fartygets frigifvande, uppvisat i utskottet en skrifvelse från holländska residenten Rumpf. Då emellertid Horns klagomål icke ledde till någon påföljd, ingaf han den 9 April 1719 en ansökan om afsked från kanslipresidentembetet, hvarpå drottningen gaf honom afsked från både detta och riksrådsplatsen samt underrättade genast ständerna härom, med uppgift att sådant skett på hans egen begäran. Horn upplyste då ständerna, att han aldrig begärt afsked från riksrådsembetet, och hans talrika vänner bland ständerna arbetade på, att en deputation från dessa skulle hos drottningen begära hans återinkallande i rådet, hvarigenom den nya grundlagen skulle vinna ökad styrka. Inom preste- och borgareständen tyckte man likväl, att Horn borde sjelf ingå med ansökning till drottningen om sitt återinträde i rådet, då denna ansökan kunde biträdas af ständerna, hvilket ock blef adelns beslut, hvarefter Horn också skref en sådan ansökning och lemnade den till sekreta utskottet. Detta beslöt till drottningen affärda en af landtmarskalken anförd deputation, med hemställan, å ständernas vägnar, om icke drottningen skulle finna för godt att kalla Horn tillbaka till

rådsembetet, »för hans grundliga och nu för tiden sällsynta kunskap och långliga förfarenhet uti in- och utrikes saker». Drottningen kunde dock ej af deputationen anträffas och lät sedermera svara, att ständernas begäran ej kunde villfaras, hvarvid saken fick bero. Horn reste till sin egendom Ekebyholm, der han mottog talrika besök och betraktades allt mera såsom en varm fosterlandsvän, hvilken ej tvekat ådraga sig hofvets ogunst för sitt nit om frihetens upprätthållande.

Till Horns efterträdare såsom kanslipresident utnämnde drottningen hans nära vän *Erik Sparre*. Denne hade i yngre åren varit i fransk tjenst och der stigit till generallöjtnantsgraden samt derefter blifvit svenskt sändebud vid franska hofvet, men mot slutet af Carl XII:s regering kommit tillbaka till Sverige, der han vid flera tillfällen öppet klandrat Görtz' våldsamma förslag. Härigenom vann han Ulrika Eleonoras bevågenhet och var, såsom här ofvan är visadt, en af dem, som af henne redan före riksdagens början inkallades i rådet samt insattes i tjenstgöring i kansliet, der han till förman och ledare hade sin vän Arvid Horn.

När sedermera Horn begärde afsked från kanslipresident-embetet, ålade drottningen Sparre att öfvertaga detta embete, i trots af hans ihärdiga vägran, emedan han dels ej ansåg sig vuxen detsamma, dels, såsom nära vän till Horn, ej ville synas hafva undanträngt honom. Hans vägran hjelpte dock ej, men han fann föga trefnad å den höga plats, man tvingat honom emottaga. Statssekreteraren von Höpken, som ansågs hafva varit den som mest arbetat på Horns aflägsnande, ehuru denne varit Höpkens välgörare, vållade nu äfven Sparre mycket obehag, förbigick honom vid flera tillfällen och misstänktes af honom äfven att mot utländskt guld förråda statshemligheter, men stod oaktadt allt detta fortfarande ganska högt i drottningens förtroende. Ofta nog och särdeles vid tillsättandet af lediga tjenster visade drottningen en sjelfrådighet, som stötte både rådet och sekreta utskottet, hvilket till och med lät fråga riksråden, om de ej gjort föreställningar mot dylika egenmäktiga tilltag. Sparre svarade med att kasta skulden på ständerna, som ej bättre understödt Horn, när han för sin månhet om friheten fallit i drottningens onåd. Inför utskottet förklarade ock Sparre, att han väl insåg sig ej kunna fylla en sådan mans plats som Arvid Horn, och derföre ämnade taga afsked från kanslipresident-embetet, hvilket också skedde redan den 12 Maj 1719, efter blott en månads tjenstgöring, då ständerna beklagade, att kanslikollegium genom hans afgång mist »en mycket skicklig och förfaren ledamot».

Riksrådet grefve *Gustaf Cronhielm* utsågs af drottningen och rådet, den 15 Maj, till Erik Sparres efterträdare såsom kanslipresident, men blef dock ej den egentlige ledaren af förhållandena till främmande makter, hvilket vi få tillfälle att visa här nedan i berättelsen om dessa förhållanden.

Den inre styrelsen under Ulrika Eleonoras korta regering var för öfrigt nästan i allt en fullständig motsats till den i slutet af Carl XII:s.

De då påbudna för alla rikets inbyggare i hög grad tryckande tvångsåtgärderna återkallades, men också tillika de då utfärdade nyttiga författningar. Skatteförenklingen inställdes och husbehofsbränningen blef åter frigifven, det förra emot allmogens önskan, det senare till dess synnerliga belåtenhet, båda till dess skada. I stället att Carl XII, biträdd af Görtz, egenmäktigt afgjort allt, finner man nu riksdagens inverkan å alla grenar af förvaltningen. Också ingingo kollegierna med berättelser till riksdagen, hvar för sin förvaltning, och ständerna uppgjorde för dem organisationsförslag, som öfverlemnades till drottningens stadfästelse.

Så begärde ständerna att få genomse den nya kansliordning, drottningen och rådet låtit uppsätta i kansliet, hvartill drottningen samtyckte. Särskilde deputerade blefvo härtill af ständerna utsedde, hvarefter kansliordningen förekom till öfverläggning så väl inom sekreta utskottet som i ståndens plena. Efter dervid gjorda anmärkningar blef den ytterligare jemkad och den 28 Maj öfverlemnad till drottningen att stadfästas, hvilket skedde redan den 29. Enligt denna kansliordning utgjordes *kanslikollegium* af en president och tre kansliråd, hvilka, så väl som presidenten, skulle vara riksråd, vidare af hofkanslern, justitiekanslern och tre statssekreterare, chefer för hvar sin statsexpedition. Kansliet indelades nemligen nu i en *revisionsexpedition*, som hade att handlägga alla till rättsväsendet hörande ärenden, samt tre *statsexpeditioner*, af hvilka den första hade att handlägga utrikes ärendena; den andra allt, som rörde krigsmakten till lands och vatten, och den tredje alla öfriga till den inre styrelsen och förvaltningen hörande ärenden, hvilka icke af kollegierna eller underordnade myndigheter afgjordes. Till kansliet hörde för öfrigt riks- och antiqvitets-arkiven, censorn, det kungliga biblioteket, tolkar och translatorer, ceremonimästaren, postverket samt alla svenska beskickningar, konsuler och agenter å utrikes orter.

Kommersekollegium var vid riksdagen i fråga att förenas antingen med bergs- eller kammarkollegium, men fick slutligen sin egen president, som borde vara ett riksråd, samt skulle för öfrigt utgöras af 2 kommerseråd, 4 assessorer och 2 kommissarier, de sistnämnde af »skicklige och välöfvade köpmän», enligt det särskilda förslag, som af borgareståndet uppgjordes.

Äfven *kammarkollegium* och *kammarrevisionen* voro föremål för ständernas öfverläggningar, det förra med hänseende till dess organisation och den senare till dess befattning, men riksdagens snara afslutande afbröt öfverläggningarna om så väl denna som åtskilliga andra frågor.

Kontributions-ränteriet ansågo ständerna böra upphäfvas och dess medel ställas under statskontoret. Likaså *upphandlings-deputationen*, hvars räkenskaper funnos i oordning och hvars kassör Eckleff påstods hafva idkat procenteri.

Lagskipningen, som mot slutet af Carl XII:s regering varit öfver-

lemnad åt de nyskapade ombudsmännen och ordningsmännen, åter ställdes nu på sin gamla fot, likväl så, att domrarne ställdes under noggrannare uppsigt. Hofrätterne blefvo åter lägsta domstolen för tilltalade adelsmän. De tre äldste assessorerne i hvarje hofrätt erhöllo titel af hofrättsråd, med lagmans värdighet.

Försvarsverket funno ständerna vara af den nya regeringen försummadt och påminte derföre om allt hvad dertill kunde höra samt begärde att en försvarsplan måtte uppgöras. Till sekreta utskottet kom då en kunglig proposition, i hvilken hemställdes huru riket skulle skyddas mot dess fiender, hvarefter utskottet ytterligare påminte om tillräckliga försvarsanstalters vidtagande samt begärde del af den uppgjorda försvarsplanen. Regeringen försäkrade, att all nödig anstalt derom redan vore fogad, men hvilket i utskottet betviflades, och då underrättelser nu inlupo om fiendernas mer och mer hotande företag samt ingenting synnerligt troddes ännu vara gjordt för rikets försvar, aflät utskottet ytterligare påminnelser om verkets skyndsamma bedrifvande och lade sjelf hand dervid, i synnerhet genom anskaffande af lifsmedel och magasin för de trupper, som skulle sammandragas, hvarvid landshöfdingarne lemnades rättighet att vid durchmarscher pålägga gärd, men mot kontant betalning för hvad som levererades. På förnyad begäran meddelade prins Fredrik, såsom härens generalissimus, utskottet en försvarsplan, hvarvid det gjorde påminnelser, och då prinsen ansåg nödigt, att samma person förde befälet både i Skåne och Bohus län, men sjelf ej ville föreslå någon dertill, tog utskottet frågan i öfvervägande. Då det likväl tvekade i valet mellan fältmarskalkarne Nils Gyllenstierna och Rehnsköld, »uppdrogs åt drottningen att derom förordna».

Handeln, hvilken ständerna funnit nästan alldeles tillintetgjord, dels till följd af kriget och kaperierna, dels derigenom att man velat med konst reglera densamma och låtit upphandlings-deputationen bemäktiga sig alla exportvaror, så att köpmännen ej fingo utföra dem, utan mot förbindelse att i stället anskaffa och efter taxa försälja utländska nödvändighetsvaror, blef nu ofta föremål för så väl sekreta utskottets som ständernas och i synnerhet borgareståndets öfverläggningar. Kammar-, bergs- och kommersekollegierna hade föreslagit, att handeln borde göras fri, hvarpå äfven borgareståndet ifrigt yrkade; men då kommersekollegium tillika föreslog fri minuthandel och frimästare inom handtverkerierna, gjorde borgareståndets anmärkningar häremot, hvarpå sekreta utskottet tillsatte för denna frågas utredande en särskild deputation, hvars protokoll upplästes i utskottet, som slutligen fann betänkligt att bifalla kollegiets förslag. Dock begärdes a·skaffande af alla monopolier.

Banken blef af ständernas deputerade reviderad och fans ega i goda penningar något öfver 3 millioner daler silfvermynt. Dessutom fans i publika kassor omkring 1 million, hvaremot mynttecknen uppgingo till 25,368,000 daler silfvermynt. Dessas värde blef, genom

den här ofvan omnämnda af ständerna beslutade reduceringen, nedsatt till 2 millioner, och då man beräknade, att minst en million daler silfvermynt fans i enskilda kassor, antogs Sveriges dåvarande rörelsekapital tillsammans utgöra omkring 7 millioner daler silfvermynt. Till betäckande af räntorna å konungens skuld till banken anvisades stora sjötullen. För öfrigt förnyades bankens »försäkring» och privilegier, fullmäktige förordnades till dess öfverstyrelse och ständerna beslöto, att räntorna å konungens skuld till banken skulle riktigt utbetalas, oaktadt alla enskildes räntor till och från banken, med undantag af stipendiaters, fingo för det året hvila.

Fredsunderhandlingarna.

Vid Carl XII:s död var Sverige i öppet krig med Ryssland, Polen, Sachsen, Preussen, Hannover och Danmark samt i fiendtligt förhållande till England och Holland, utan någon enda bundsförvandt och utan någon utsigt till fred, så länge konungen stod fast vid sin föresats att icke afstå någon del af rikets område till någon af dess många fiender. Denna föresats delades visserligen icke af den nya regeringen, som fann freden allt för nödvändig för det utmattade riket, att icke söka vinna den äfven med betydande uppoffringar; men man kunde nu befara, att fienderne, icke längre tillbakahållna af intrycket utaf Carl XII:s personlighet, skulle förena sig att fullkomligt krossa det som återstod af Sverige. Å andra sidan åter visade det sig snart, att Sveriges båda mäktigaste fiender, czar Peter i Ryssland och konung Georg I i England, hvilka, i följd af Carl XII:s oböjlighet att tillfredsställa någonderas anspråk, förenat sig mot honom, nu, sedan en mera medgörlig regering ledde Sveriges statskonst, blefvo allt mindre vänligt sinnade mot hvarandra och allt mera hågade för fred med Sverige. För England var ett öfvermäktigt Ryssland, beherskande Östersjön, på intet sätt önskvärdt; tvärtom låg det tydligen så väl i Englands som Hollands intresse att förekomma ett sådant ryskt östersjö-välde. Czaren åter fann på alla sidor afundsamma grannar, fruktande för Rysslands öfvermakt och villige att göra allt för att motverka den. Äfven hans hjelpmedel, ehuru ojemförligt större än Sveriges, voro nu svårt medtagna af det långvariga kriget, och han önskade fred för att mera obehindradt sysselsätta sig med ordnandet af sitt rikes inre angelägenheter.

Om dessa förhållanden var man icke okunnig i Sverige. De hade legat till grund för de underhandlingar, som fördes i slutet af Carl XII:s regering, ehuru med mindre allvar å konungens sida, och som kunde mera allvarligt fortsättas af den nya styrelsen. Frågan blef nu, huruvida man skulle söka fred med båda eller med endera och, i senare fallet, med hvilkendera. Tydligen skulle det för Sverige medföra största uppoffringen att tillfredsställa bådas anspråk, och den klo-

kaste politiken måste således blifva den Carl XII följt, att begagna bådas afund och misstroende mot hvarandra för att tillvinna sig så billiga vilkor som möjligt; men för att med framgång leda en sådan statskonst fordrades en man med Görtz' öfverlägsna förmåga, och en sådan röjde sig icke hos de män, som nu ledde Sveriges diplomatiska förhållanden. Arvid Horn, den mest framstående statsmannen inom svenska styrelsen, hade aldrig drottningens förtroende och afskedades, innan han kunde utöfva någon mera betydande inverkan å underhandlingarna. Erik Sparre, hans efterträdare, lemnade sin plats, innan han uträttat något i detta hänseende, och den nye kanslipresidenten Gustaf Cronhielm visade sig snart nog icke heller vuxen de nu inträdda förhållandena.

Fann man sig ej längre kunna begagna båda makterna att nedsätta hvarandras anspråk, så måste man på allvar förklara sig för någondera, och det var ej så lätt att här träffa det för Sverige fördelaktigaste valet.

Å ena sidan åtnöjde sig Hannover och England med Bremen och Verden, hvilka besittningar Sverige lättast kunde undvara. England hade, sedan Frankrike blifvit försvagadt genom det långvariga spanska arfföljds-kriget och dess regent efter Ludvig XIV:s död, hertigen af Orléans, lät leda sig af engelska politiken, blifvit det mäktigaste riket i vestra Europa och utöfvade genom sitt förbund med Frankrike, Holland och Spanien — den s. k. qvadrupel-alliansen — ett stort inflytande på de europeiska angelägenheterna. Engelska flottan kunde blifva både ett kraftigt värn mot den ryskas härjningar å Sveriges kuster och tillika ett verksamt biträde vid återtagandet af de besittningar Ryssland eröfrat från Sverige. Slutligen kunde konung Georg förskaffa Sverige fred med Preussen, som icke gerna såg Rysslands förstoring, och om äfven denna fred måste köpas med uppoffring af Stettin och en del af Pomern, var dock denna uppoffring föga känbar i jemförelse med Rysslands fordringar.

Å andra sidan åter var Ryssland utom all jemförelse Sveriges farligaste fiende, som, i händelse af fortsatt krig, kunde göra det mesta skadan. Det var högst osäkert, om Sverige, äfven med verksamt biträde af England, skulle kunna från det nu så mäktigt blifna Ryssland återtaga dess eröfringar, hvartill skulle erfordras ett fortsatt krig med starka rustningar, till hvilka det utarmade, till stor del förödda Sverige egde inga tillgångar. Slutligen hade äfven czaren visat sig villig att i Norge bereda Sverige en ersättning för Ingermanland, Estland, Wiborg med en del af Karelen, hvilka han fordrade skulle för alltid afträdas, samt Lifland, som på 40 år skulle afstås till Ryssland.

Dessa landskap voro emellertid för Sverige af ojemförligt mera vigt än Bremen och Verden samt de tyska besittningarna i allmänhet. Riga, Reval, Narva och Nyen hade gifvit svenska statsverket betydande bidrag genom sina rika tullinkomster och betraktades tillika såsom Sveriges spanmålsbodar, hvarifrån det i missväxtår fått sitt spanmåls-

behof fyldt. Karelen, Ingermanland, Estland och Lifland voro dessutom Sveriges förmurar mot Ryssland och lika många nya utgångspunkter för blifvande anfall derifrån mot Sverige. Ett nationalhat mot ryssarne hade ock börjat mer och mer sprida sig i Sverige, i följd af det orättvisa kriget och ryssarnes grymma härjningar. Om detta hos större delen af svenska folket verkade en fiendtlig sinnesstämning mot Ryssland, var förhållandet enahanda hos drottningen och alla, som voro henne tillgifna, emedan czaren ville till svenska tronföljden förhjelpa hertigen af Holstein, som skulle förmäla sig med hans dotter, hvaremot konung Georg lofvat att, med sina bundsförvandter, stödja svenska hofvet mot dylika planer.

Allt detta verkade, att svenska regeringen beslöt söka fred med England, Hannover och Preussen, för att sedermera med deras bistånd angripa Ryssland och söka återvinna så mycket som möjligt af dess eröfringar. Denna åsigt gillades af rådets flertal, bland andra af Erik Sparre, Dücker, Taube och Tessin, af drottningens gemål och af henne sjelf, hvaremot Gustaf Cronhielm yrkade, att man först borde ingå fred med Ryssland och sedermera med understöd af denna makt taga, på de öfriga fiendernas bekostnad, ersättning för hvad till Ryssland måste afstås.

Dessa betänkligheter i afseende å vådorna att fortsätta kriget mot Ryssland blefvo emellertid underkända, ehuru man beslöt för syns skull låta fredsunderhandlingarna på Åland fortgå, i förhoppning att derigenom kunna afhålla czaren från fiendtligheter mot Sverige under året 1719, såsom det lyckats under de näst föregående åren. Hofkanslern grefve *Carl Gyllenborg* fick derföre fortfarande å Åland hålla rådplägningar med ryske fälttygmästaren *Bruce*, och i stället for Görtz utnämndes redan den 5 Januari 1719 ombudsrådet, sedermera riksrådet *Johan Lillienstedt*, som dock ej förr än i slutet af Maj ankom till Åland. Czarens skickligaste diplomat *Ostermann* hade emellertid anländt dit redan den 3 April, åtföljd af preussiske ministern *Marderfelt*, hvars deltagande i kongressen ryssarne fordrade, hvaremot svenskarne invände, att konungen i Preussen icke sjelf hos svenska regeringen tillkännagifvit sin önskan att underhandla, samt att Marderfelt, såsom född svensk undersåte, icke kunde mottagas såsom en utländsk makts sändebud.

Det dröjde likväl icke särdeles länge, innan de svenska ombuden upptäckte, att enigheten mellan Ryssland och Preussen icke var så fast, som man gerna ville lägga i dagen, och att ingendera makten unnade den andra hvad den fordrade af Sverige. Både Ostermann och Marderfelt började hemliga underhandlingar med de svenska ombuden. Den förre lofvade, att de preussiska underhandlingarna ej skulle företagas, innan Ryssland och Sverige vore öfverens, hvarefter Preussen finge åtnöja sig med billiga fredsvilkor. Den senare åter förklarade, att konungen i Preussen ej gerna såge, det ryssarne skulle få behålla Lifland. Under sådana förhållanden var det ej svårt att utverka svenska

regeringens samtycke till underhandlingar äfven med Marderfelt. Deremot visade svenska regeringen föga håg att ingå på czarens vilkor. Lilliensteds instruktion, uppsatt efter regeringens och ständernas deputerades gemensamma åsigt, innehöll, att han skulle erbjuda afträdandet af Petersburg och Ingermanland, men fordra ersättning derför i andra länder under czarens lydnad, icke derför att man trodde dessa anbud blifva antagna, men blott för att »amusera czaren och vinna tid». Czaren var likväl denna gång ej så lätt att »amusera», utan då han insåg, att man hade föga allvar med underhandlingarna, rustade han sig att med kraftigare medel söka bringa svenska regeringen till eftergift.

Underrättelsen om åländska fredskongressens fortsättande hade emellertid gjort Sveriges öfriga fiender mera benägna till underhandlingar. Från Danmark infann sig öfverste *Löwenörn*, från Hannover öfverste *Bassewitz*, en slägting till härvarande svenske ministern med samma namn, båda för att öppna underhandlingar. De danska blefvo dock snart afbrutna, ty då Löwenörn fordrade afträdandet af Gotland, Bleking, Skåne, Halland, Bohus län och Jemtland, men man å svenska sidan icke ville afstå någonting, utan återfordrade både Wismar, Pomern och Rügen, ansågs det ej löna mödan att vidare fortsätta underhandlingarna, helst man tillika fått spaning på ett försök af Löwenörn att draga hertigen af Holstein öfver till danska sidan och underblåsa oenigheten mellan honom och drottningens gemål. Löwenörn blef derför antydd att så fort som möjligt lemna Stockholm. Sedermera fram i Juni gjordes dock å svenska sidan ett förslag att afstå bremiska amtet Wilshausen och betala till Danmark 200,000 rdr för vinnande af fred; men danska regeringen fordrade nu Stralsund, Rügen, Wismar, Halland, Bohus län, Jemtland, upphörande af Sveriges tullfrihet i Öresund samt 6 millioner rdr såsom ersättning för krigskostnaderna, hvilka fordringar ännu voro allt för öfverdrifna att kunna villfaras, hvarföre kriget måste fortsättas.

Hannoveranske ministern Bassewitz åter fordrade afträdandet af Bremen och Verden, mot en penningeersättning, samt gaf obestämda förhoppningar om biträde mot czaren. Bland alla Sveriges besittningar kunde dessa, såsom mest aflägsna, med minsta olägenhet afstås. Man hoppades likväl att genom fransk bemedling förmå hannoveranska regeringen att åtnöja sig med deras erhållande såsom en förpantning på vissa år, och härvarande franske ministern grefve *de la Marck* visade mycken ifver för detta förslags genomdrifvande. Han tillhörde den gamla franska statsmanna-skolan, som ansåg Sverige såsom Frankrikes naturliga bundsförvandt i norra Europa och derföre önskade dess återupprättelse. På våren 1719 reste han till Frankrike, att hos dess regent, hertigen af Orléans, söka verka för Sverige, samt lyckades äfven förmå hertigen att föreställa hofven i England och Preussen faran af Sveriges ytterligare försvagande och föreslå, att Hannover skulle åtnöja sig med Bremen och Verden, äfvensom Preussen med Stettins

pantsättning, hvarefter båda skulle med Polen ingå ett förbund mot czaren. Engelska hofvet, länge fiendtligt stämdt mot czaren, förkastade icke förslaget, men begärde betänketid. Georg I hade likväl varit kurfurste i Hannover, innan han blef konung i England, och Hannovers särskilda intressen lågo honom fortfarande mera om hjertat än Englands eller Europas. Bremen och Verden måste således framför allt vinnas åt Hannover, och det öfriga fick bero af omständigheterna.

Emellertid affärdades lord *Carteret* såsom engelskt sändebud till Sverige och ankom till Stockholm i slutet af Juni. Han skulle medla fred mellan Sverige och Hannover samt dervid söka göra svenska regeringen medgörligare genom löfte om förnyandet af det år 1700 ingångna förbundet mellan Sverige och England. För att gifva eftertryck åt hans underhandlingar skulle den engelska flotta, som under amiral Norris' befäl blifvit sänd till de nordiska farvattnen, efter omständigheterna användas att locka eller skrämma svenskarne. Förbundet mellan Sverige och England af år 1700 hade blifvit ingånget på 18 år och innehöll, att båda makterna skulle understödja hvarandra både mot yttre fiender och inre uppror med 6,000 man fotfolk. Blefve faran för endera makten så stor, att denna hjelp funnes otillräcklig, så skulle den andra komma till hjelp med så stor makt till lands och sjös, som kunde ske utan att äfventyra dess egen säkerhet. Särskildt hade England garanterat frederna mellan Sverige och Danmark 1660 och 1679. Förnyandet af detta förbund var sålunda under för handen varande förhållanden af icke ringa vigt för Sverige, i synnerhet som man förutsatte, att man i sådant fall kunde genast påräkna hjelp af Norris' flotta. Man ville dock ej visa sig alltför angelägen, utan först afbida utgången af de la Marcks förslag, czarens svar å Lillienstedts anbud samt i hvad mån kejsaren, till hvilken generalmajoren grefve *Ture Bielke* afgått såsom svenskt sändebud, för att söka utverka hans bemedling mellan Sverige och Hannover, vore benägen att understödja Sveriges anspråk på återfåendet af sina förlorade besittningar. Man besvarade till en början Carterets förslag med yrkandet, att förbundet af år 1700 borde utsträckas så, att czaren skulle med Englands bistånd nödgas afstå alla sina från Sverige gjorda eröfringar.

Det dröjde likväl ej länge, innan svenska regeringen visade sig villigare att efterkomma Carterets fordringar. Den 3 Juli ankom till Stockholm ett hemligt bud från preussiske ministern hos czaren, Marderfelt, med underrättelse att ryska trupper redan voro inskeppade för en landstigning i Sverige. Carteret fick då genast ett besök af Dücker, som å drottningens och hennes gemåls vägnar bad honom skrifva till Norris att med sin flotta komma norr om Gotland mot löfte att freden skulle genast afslutas efter konung Georgs önskan. Då Carteret nu skyndade till drottningen, fick han af henne och prinsen muntlig försäkran om Bremens och Verdens fullständiga afträdande samt förnyande af 1700 års fördrag med England, utan någon utsträckning af vilkoren deri, hvaremot han lofvade skrifva till Norris.

Den 7 Juli erhöll rådet del af underrättelsen om ryssarnes tillämnade landstigning och om Carterets löfte att tillkalla Norris, i fall fred slöts med konung Georg. Kanslipresidenten Cronhielm yrkade visserligen, att man härmed ej borde förhasta sig, men så väl drottningen som rådets flertal beslöt, att man redan följande dagen skulle begynna konferenser med Carteret och hannoverske ministern Bassewitz, i hvilka konferenser kanslipresidenten Cronhielm, riksråden Dücker, Taube och Magnus Julius De la Gardie samt statssekreteraren von Höpken skulle föra svenska regeringens talan.

Vid de första konferenserna vidhöllo de svenske underhandlarne det förra förslaget, att förbundet af år 1700 måtte utsträckas till en garanti af Sveriges forna besittningar, men häruppå ville Carteret ej ingå. Den 10 Juli hölls en ny öfverläggning i rådet, då Cronhielm vidhöll sin vid flera tillfällen förut yttrade åsigt, att man först borde afsluta freden med czaren, men icke afgöra någonting med Hannover utan kejsarens medverkan. Det kom till omröstning, som begyntes af Tessin, hvilken förklarade sig för skyndsam fred med England. Innan omröstningen fortsattes ankom från Åland ett bref från Lillienstedt med tillkännagifvande, att czaren ingalunda skulle åtnöja sig med afträdandet af Ingermanland, hvarefter alla riksråden, äfven Cronhielm, förenade sig med Tessin.

I följd häraf ingicks följande dagen, den 11 Juli, en preliminärfred med Hannover, till hvilket Bremen och Verden afträddes mot en million rdr. Det slutliga fredsfördraget skulle uppgöras under kejsarens bemedling på den länge ifrågasatta allmänna fredskongressen i Braunschweig, i hvilken Carl XII aldrig velat deltaga. Deremot afgaf Carteret, såsom Englands sändebud, en skriftlig förbindelse att, så snart omständigheterna det tilläte och han af de svenske underhandlarne blefve dertill inbjuden, formligen förnya förbundet af år 1700, »sedan det blifvit lämpadt efter närvarande omständigheter». Emellertid utfäste han sig att skrifva till Norris och anmoda honom att närma sig med sin flotta och »handla efter innehållet af sina instruktioner».

Det var denna engelska flotta, som varit hufvudsakliga lockelsen för svenska regeringen att så hastigt ingå freden och tillfredsställa de hannoverska fordringarna; men då Höpken den 12 Juli infann sig hos Carteret med drottningens ratifikation å preliminärtraktaten, fann han, att Carteret tolkade uttrycken i det nya fördraget, att förbundet skulle »lämpas efter närvarande omständigheter», helt annorlunda och såsom en inskränkning i Englands förbindelser, hvarföre han återtog ratifikationen, och Cronhielm uppsatte en ny förbindelse, hvilken Carteret borde underteckna. Han vägrade och reste ut till prinsens högqvarter i Tuna inom Roslagen, der han af honom och Dücker fick en skrifvelse till Cronhielm, med allvarlig anmaning att utan uppskof afsluta fördraget med konung Georg, »emedan rikets räddning deraf berodde».

Den 13 Juli anmälde de svenske underhandlarne förhållandet i rådet, der ingen yrkade på underhandlingarnas afbrytande. Taube

berättade, att Carteret redan sändt ett ilbud till Norris och för Taube uppvisat ett bref från konung Georg, innehållande en förklaring att Ryssland aldrig skulle få behålla någonting vid Östersjön. Deremot anmälde Höpken, att på hans fråga, om man kunde vara förvissad om att engelska flottan verkligen skulle komma Sverige till hjelp, hade Carteret svarat endast: »Jag tror det.» Riksråden trodde det också och öfverenskommo nu om ordalagen i den nya förbindelse, som borde affordras Carteret, nemligen att de anmärkta orden »lämpadt efter närvarande omständigheter» ej skulle tolkas på ett för Sverige ofördelaktigt sätt, samt att den i förbundet af år 1700 stadgade utsträckta undsättningsskyldighet i händelse af ytterlig nöd skulle i hela sin kraft införas i det nya fördraget. Garantien af frederna med Danmark kunde deremot Carteret ej förmås förnya, utan lofvade blott, att den artikel, som handlade derom, skulle affattas så, »att den ej blefve onyttig för Sverige». Sedan Carteret undertecknat denna föga bindande förbindelse, utlemnades ratifikationen ännu samma dag, den 13 Juli, och *freden med Hannover* var sålunda afslutad.

På så lösa grunder afträddes ett par af de besittningar, Sverige under sin stormaktstid förvärfvat. Anledningen till afträdandet hade varit, att man af engelska flottan hoppades i främsta rummet de svenska kusternas skyddande mot ryska landstigningar och sedermera ett kraftigt bistånd till återvinnande af hvad czaren från Sverige eröfrat. Fred hade emellertid blifvit ingången utan någon formlig förbindelse af Englands ombud, att dess flotta skulle skydda de svenska kusterna, och ännu mindre att den skulle bistå Sverige vid återtagandet af dess besittningar vid Finska viken. Endast lösa förespeglingar härom hade Carteret framkastat, och härmed hade svenska regeringen låtit sig nöja. Den slipade engelske diplomaten hade funnit de svenske underhandlarne så lättrogne och så medgörlige, han någonsin kunnat önska, och, hvad som var ännu sämre, de hade låtit väl betala sig för sin medgörlighet. Betydliga penningesummor hade af Carteret blifvit utdelade och han har sjelf förklarat, att han utan löften derom ansett sig ej kunna lyckas. Efter Arvid Horns afgång och under Maurits Wellingks frånvaro fans ock inom svenska rådet ingen diplomat, som var Carteret vuxen, och äfven prinsen, drottningens gemål, inverkade på beslutet, för befordrande af sina planer på tronföljden efter sin gemål, hvartill han påräknade konung Georgs bistånd.

Denne uppehöll sig hela sommaren 1719 i Hannover, dit engelske ministern för utrikes ärendena lord *Stanhope* åtföljt honom, men hade svårt att hos konungen göra sina råd gällande mot de hannoveranske ministrarne. Desse ville skaffa hertigen af Holstein tronföljden inom Sverige och åt Danmark Wismar, jemte en del af svenska Pomern, hvilket den engelske ministern motsatte sig, om också just icke med synnerlig bestämdhet. Å andra sidan arbetade de hannoveranske ministrarne mot ett förbund mellan konung Georg och konung Fredrik Wilhelm i Preussen, hvars nära förbindelse med czaren Georg ej såg

utan oro, och hvilket lord Stanhope sökte tillvägabringa. Detta lyckades honom äfven, och den 4 Augusti 1719 ingicks ett fördrag mellan England och Hannover, å ena, samt Preussen, å andra sidan, hvilket dock skedde på Sveriges bekostnad, ty Preussen afstod från sin förbindelse med Ryssland endast mot löfte att England skulle förmå Sverige till afträdande af Stettin. Öfverenskommelsen garanterades af Frankrike, som dock tillika uppmanade England att nu låta sin flotta komma svenskarne till hjelp och lofvade att biträda dem med penningar. *Camprédon*, som förut i flera år varit svensk minister i Sverige, blef nu dit återsänd och medförde till svenska regeringen en vängåfva af 300,000 rdr i omyntadt guld, dock i all hemlighet, emedan franska hofvet ej ville genom öppet bistånd åt den ena af de krigförande förverka rättigheten att uppträda såsom medlare.

Den så ofta omtalade engelska flottan under Norris' befäl utgjordes af 11 skepp, och 6 andra voro färdiga att afgå till hans förstärkning, äfvensom fyra svenska linieskepp och 2 fregatter voro utrustade att förena sig med honom. Å andra sidan hade Danmark 8 skepp i Kattegat samt 6 i sundet, och lord Stanhope fruktade eller låtsade sig frukta, att om denna danska flotta förenade sig med den ryska, skulle deras förenade styrka blifva öfverlägsen den engelska och svenska, hvarföre han yrkade, att Sverige först skulle skaffa sig säkerhet från ena sidan genom fred med Danmark, om ock med uppoffring af Stralsund och Rügen — ett förslag, hvartill dock ingen inom svenska regeringen ville lyssna.

Emellertid blef, genom förbundet med Preussen, all den fara, som från ryska sidan kunde hota konung Georgs tyska besittningar, afböjd och nyttan af Sveriges återupprättande till en motvigt mot Ryssland med detsamma ur hannoveransk synpunkt förminskad. Äfven de engelske ministrarne drogo nu i betänkande att indraga England i ett krig mot czaren, hvilket kunde tillskynda engelska handeln känbara förluster och, om det började utan parlamentets hörande, gifva deras motparti derinom vapen i händerna. För Sveriges räddning ville de icke våga ett verkligt, allraminst ett långvarigt krig mot czaren, åtminstone så länge Danmark stod qvar bland Sveriges fiender och dess flotta kunde förstärka den ryska samt såmedelst tvinga England att till Östersjön sända en större flotta och underkasta sig de betydande utgifterna derför. Blefve åter fred ingången mellan Sverige och Danmark, så kunde ryska flottan med ett enda slag tillintetgöras och med detsamma czarens östersjö-välde, hvilket väl kunde löna mödan. Från engelska kabinettet sändes derföre till Carteret ett utkast till ett förbundsfördrag, hvari England skulle utfästa sig att lemna Sverige subsidier enligt 1700 års traktat, men väpnadt biträde endast i händelse svenska regeringen slöte fred med Danmark. Carteret skulle dock ej få underteckna detta fördrag, så vida icke Preussen blefve deri inbegripet. Vägrade svenska regeringen, så borde han afbryta underhandlingarna, men, i annat fall, lofva att, så snart afhandlingen blifvit undertecknad, Norris skulle segla

till Hanö utanför Carlshamn, der föreningen med svenska flottan sedermera kunde ske när som helst. Han skulle äfven å konung Georgs vägnar gifva drottningen och hennes gemål de kraftigaste försäkringar om understöd och bistånd i allt som rörde dem personligen, hvarjemte han bemyndigades »använda 10,000 pund sterling på det sätt, som bäst kunde befrämja Englands önskningar».

Så snart Carteret mottagit dessa föreskrifter, skyndade han att gifva prinsen, drottningens gemål, del deraf. Prinsen lofvade söka öfvertala henne att ingå på Englands fordringar, dock under vilkor att Carteret ej skulle yrka på freden med Danmark, ty hvarken drottningen eller svenska folket skulle någonsin gå in på att afstå Stralsund och Rügen till denna makt. Dessutom fordrade han engelska flottans biträde såsom oeftergifligt vilkor för traktaten, och att England skulle garantera Sverige besittningen af Reval och Lifland. Detta trodde sig Carteret kunna medgifva, hvarefter de nya engelska förslagen föredrogos i rådet. Helt annat än anmaningen om nya afträdelser hade man visserligen väntat af förbundet med England; men Stettins afträdande till Preussen hade äfven czaren gjort till ett fredsvilkor, och om det måste förloras, så var det bättre att Preussen derigenom komme i förbindelse till England än till czaren. Man insåg äfven att, om man läte den engelska flottan nu segla hem, så lemnades Sverige utan dess bistånd åt czarens godtfinnande och Stettin måste i alla fall afträdas. Dessa skäl framhöllos i synnerhet af Höpken och bestämde regeringens beslut att bifalla det af England föreslagna fördraget. Dock måste Carteret tillika underteckna en särskild förklaring, att traktaten skulle anses af intet värde, så vida icke Norris med sin flotta genast begåfve sig till den mötesplats, som af svenske amiralen skulle bestämmas, att i förening med svenska flottan motsätta sig ryssarnes framsteg.

Genom detta fördrag mellan Sverige och England af den 18 Augusti 1719 förnyades 1700 års traktat och England förband sig att fjorton dagar efter undertecknandet utbetala ett helt års subsidier med 288,000 rdr. Engelska undersåtares förra handelsförmåner i Sverige återstäldes. England lofvade att till Sveriges bästa använda sitt inflytande hos alla sina bundsförvandter och på det eftertryckligaste arbeta derpå, att Sverige på de bästa vilkor, som kunde erhållas, måtte få fred med en af de fiender, Ryssland och Danmark, med hvilken Sverige kunde finna fördelaktigast att underhandla. I hemliga artiklar förband sig Sverige att till Preussen afträda Stettin och landet mellan Oder- och Peene-floderna, mot 2 millioner rdr samt under vilkor, att Preussen hvarken omedelbart eller medelbart skulle bistå czaren.

Härefter blef det slutliga *fredsfördraget med Hannover* undertecknadt i Stockholm den 9 November 1719, i öfverensstämmelse med preliminärfreden af den 13 Juli, så att Sverige afträdde hertigdömena Bremen och Verden mot en million rdr.

Fredens uppgörande med Preussen dröjde ännu, emedan preussiske ministern baron *Kniphausen*, som infunnit sig i Stockholm för fredens

afslutande, framstälde icke blott anspråk på de delar af Pomern, om hvilkas afträdande man öfverenskommit i förbundsfördraget med England, utan äfven på Pomern i dess helhet, samt erbjöd 4 millioner rdr för denna återstående del af Pomern, jemte det han icke sparade på löften till prinsen och till de svenska riksråden, om de häruti ville gå konung Fredrik Wilhelms önskningar till mötes. Han fann dock ingen villig att lyssna härtill, och förslaget motarbetades dessutom både af Frankrike och England, af hvilka intetdera önskade att Preussen alltför mycket utvidgade sig. Frankrike var dessutom angeläget att Sverige skulle behålla fast fot i Tyskland, för att framdeles, likasom förut skett, kunna påräkna dess bistånd i stridigheter inom tyska riket. Den preussiske ministern ville emellertid icke gifva med sig, och så uppehöllos underhandlingarna hela hösten, så att *fredstraktaten med Preussen* undertecknades först den 21 Januari 1720. Genom densamma afträdde Sverige Stettin, Damm, Golnau, landet mellan Oder och Peene samt öarne Usedom och Wollin, hvaremot Preussen förband sig att betala 2 millioner rdr, icke på något sätt biträda czaren samt söka förmå Danmark att återställa hvad det innehade af Pomern.

På samma gång som fredsfördraget med Preussen undertecknades äfven den 21 Januari 1720 *förbundsfördraget mellan Sverige och England* i hufvudsaklig öfverensstämmelse med preliminärfördraget af den 18 Augusti. I sina allmänna bestämmelser om undsättningsskyldighet m. m. var detta fördrag grundadt på de äldre af 1665 och 1700; men för det pågående kriget med Ryssland lofvade England understödja Sverige både med subsidier och med en stark flotta, som tidigt nästa vår skulle infinna sig i Östersjön för att afvärja ryska anfall mot Sverige och söka förmå czaren till en billig fred. Deremot förband sig Sverige att icke på något sätt understödja pretendenten till Englands tron eller lemna hans anhängare skydd eller lyssna till några planer, som kunde vara England till skada. Särskild underhandling om ett handelsfördrag skulle med det första öppnas och emellertid ömsesidig fullständig handelsfrihet ega rum i båda makternas europeiska länder, med alla varor, hvilkas in- eller utförsel icke genom särskilda förordningar voro förbudna, samt inga andra umgälder eller högre tull erläggas än före fördragets ingående var stadgadt. Två hemliga artiklar åtföljde fördraget. Genom den första förbundo sig båda makterna att med alla medel verka för den protestantiska religionens skydd i alla länder, der den var lagligen tillåten eller dittills tåld. I den andra utlofvade England sin bemedling för tillvägabringande af fred mellan Sverige och Danmark samt förband sig att i allmänhet upprätthålla de äldre fördragen.

Med *Polen* ingicks i Januari 1720 stillestånd, mot svenska regeringens löfte att erkänna August för Polens konung, och af Sveriges fiender återstodo således endast Danmark och Ryssland. Med Danmark hade ingen uppgörelse kunnat träffas och med Ryssland hade fredsunderhandlingarna å Åland visserligen blifvit fortsatta, men med

föga allvar å svenska sidan, sedan man bestämt sig för freden och förbundet med England och Hannover. Czaren åter önskade slut på kriget och sände derföre Ostermann till Sverige, utan att ens för honom begära pass eller gifva tillkänna hans ankomst, hvarföre den ryske diplomaten hölls under ett slags bevakning på Hufvudsta egendom i närheten af Stockholm, der hofkanslern Carl Gyllenborg och statssekreteraren Höpken utsågos att med honom underhandla. Ostermann framstälde såsom czarens ultimatum, att Sverige skulle afträda Estland, Ingermanland, Viborg och Keksholm, hvaremot czaren ville återlemna hela det öfriga Finland och antingen betala en viss penningesumma för Lifland eller behålla det i 40 år. För öfrigt förespeglade han ett förbund med czaren, hvarigenom Sverige skulle för hvad som afträddes få ersättning i Polen eller annorstädes. Efter flera öfverläggningar i rådet beslöt man erbjuda czaren afträdandet af Ingermanland samt antingen Viborg eller Keksholm med underlydande län eller Estland. Sådant blef ock Sveriges ultimatum. Endast Tessin och Cronhielm yrkade antagandet af freden på czarens vilkor. Den 30 Juli fick Ostermann sin afskedsaudiens och mottog svenska regeringens ultimatum. Följderna af att czarens anbud förkastades hade då redan börjat visa sig och blefvo under sommarens lopp alltmera känbara för Sverige [1]).

Kriget.

Så snart svenska regeringen beslutat sig för att ingå fred med England, för att med dess bistånd kunna återtaga hvad czaren eröfrat eller åtminstone förmå honom att betydligt nedsätta sina fordringar, ordnades, i öfverensstämmelse med den politik regeringen sålunda omfattat, de svenska stridskrafterna så, att hufvudstyrkan skulle samlas i Stockholms omgifningar samt fyra mindre härar uppställas i Jemtland, Vermland, Bohus län och Skåne. Penningebristen var likväl så stor, att dessa härar ej kunde bringas till sin påräknade styrka och flera regementen måste fortfarande ligga på roten. Ännu vid denna tid synes dock svenska landthären uppgått till omkring 50,000 man [2]). Högsta befälet deröfver fördes af drottningens gemål, arfprinsen *Fredrik* af Hessen, såsom generalissimus öfver Sveriges krigsmakt. Sjelf stannade han ock vid hufvudstyrkan, öfver hvilken fältmarskalken *Carl Gustaf Dücker* förde befälet under honom. Befälet i Bohus län var anförtrodt åt fältmarskalken *Carl Gustaf Rehnsköld* och i Skåne åt fältmarskalken *Nils Gyllenstierna*, Vermlandsbrigaden anfördes af öfversten *Hans von Fersen*, trupperna i Jemtland af generallöjtnanten *Carl Gustaf Armfelt*.

Flottan, öfver hvilken öfveramiralen riksrådet *Clas Sparre* förde

[1]) Jfr *Malmström*, Sveriges politiska historia från Carl XII:s död till statshvälfningen 1772. I: 55—115.

[2]) Jfr *Mankell*, Uppgifter rörande svenska krigsmaktens styrka m. m, s. 467.

högsta befälet, var i vida sämre tillstånd än landthären. De skepp, som ännu funnos qvar, voro till största delen gamla och bristfälliga, utredningspersedlarna förnötta, förråden i Carlskrona tomma och inga tillgångar funnos att fylla dem. Hufvudflottan låg fortfarande i Carlskrona, och dessutom fans en eskader i Stockholm och en i Göteborg, hvilka dock till största delen utgjordes af smärre krigsfartyg. Stockholmseskadern ansågs nu vara den nödvändigaste och skulle derföre i främsta rummet försättas i stridbart skick, hvarefter, i den mån penningar kunde anskaffas, äfven den stora flottan i Carlskrona skulle utrustas, men den blef ej färdig att utlöpa förr än långt fram på sommaren.

I Jemtland och Skåne föreföllo under detta år inga krigshändelser, som förtjena omnämnas, och i Vermland gjorde norrmännen visserligen ett infall, men blefvo vid Eda skans tillbakaslagna af Fersen med vermlandsbrigaden och uppbådad allmoge.

I *Bohus län* ansågos befästningarna vid Strömstad och Sundsborg utmed Svinesund af svenska generalitetet icke kunna försvaras, hvarföre regeringen befalt, att de skulle förstöras samt dervarande förråd flyttas till Uddevalla och Göteborg. Under vintermånaderna fortgick transporten från Sundsborg till Strömstad, och de kanoner, som ej kunde bortföras, blefvo förnaglade. Från Strömstad skulle alltsammans föras sjöledes till Göteborg, dit också en mindre transport afgick i början på våren. Mot slutet af April kommo från Göteborg till Strömstad 14 transportfartyg, skyddade af 2 skottpråmar och 4 galerer under befäl af amiral Örnfelt, att afhemta det återstående, hvilket ock inlastades; men då allt var färdigt, visade sig 2 till 3 danska krigsskepp, jemte några smärre fartyg, utanför hamnen. Efter en rådplägning med Örnfelt och generalmajor Essen befalte Rehnsköld att, om galererne ej lyckades under natten smyga sig förbi fienden, skulle de sprängas i luften och derefter hela transportflottan förstöras. Så skedde ock. Galererne sprängdes, hvarefter pråmarne på samma sätt förstördes, de fullastade fartygen sänktes och hvad ännu var qvar i förråden lemnades till plundring. Detta blef de förråds slutliga öde, hvilka året förut genom så för en stor del af Sveriges befolkning högst tryckande tvångsåtgärder blifvit samlade för kriget mot Norge.

Efter slutadt förstörelseväıf drog sig svenska hären, omkring 5,000 man stark, till Uddevalla, der den stannade och arbetade på iståndsättandet af dervarande förskansningar. Under tiden gick norska hären öfver Svinesund och framryckte utan motstånd till Qvistrum, 2 mil norr om Uddevalla. Der sökte Rehnsköld hejda fiendens framsteg; men danske konungen, som sjelf anförde sina trupper, lät då landsätta en större styrka söder om Qvistrums pass, hvarefter Rehnsköld, hvars hela styrka ej utgjorde en tredjedel af den fiendtliga, drog sig tillbaka till Uddevalla och sökte medelst uppkastade försvarsverk skydda staden samt det söder och öster derom liggande landet. Förledd af en falsk underrättelse om fiendens anryckande, lät han förstöra några

ännu icke färdiga förskansningar samt kasta dervarande kanoner och gevär i sjön, men bibehöll sig dock sedermera i en fast ställning mellan Uddevalla och Göteborg samt hindrade fiendens ytterligare framträngande, och i Augusti vände norska hären tillbaka till Norge.

Till lycka för Sverige voro danskarne till lands icke mer företagsamma än svenskarne, men från sjösidan sökte de tillfoga Sverige så mycket större skada, hvilket ock kunde ske desto lättare, som Sverige nu hade nästan ingen flotta att ställa emot den danska. Denna beherskade Kattegat och en särskild eskader sändes att blokera Göteborg. Redan den 28 Februari anlände *Tordenskiold* helt oförmodadt till Rifvefjord med 4 skepp och en fregatt. Sedan han fått veta, att svenska eskadern i Göteborg räknade 4 skepp och 4 galerer, begärde och erhöll han i Maj en förstärkning af ett skepp, 3 skottpråmar, 5 galerer och ett bombfartyg, hvarefter han lade sig med sin hufvudstyrka i Rifvefjord samt sände en mindre afdelning till Göta elfs norra arm och en annan till Carlsund. I början af Juni lyckades likväl 4 svenska galerer och 4 transportfartyg, lastade med proviant, att genom norra mynningsgrenen komma förbi blokadeskadern till Marstrand, och den 2 Juli gjorde svenska galererne i Göteborg ett utfall, hvarvid en dansk galer togs. Då beslöt Tordenskiold ett anfall mot Marstrand. Den 10 Juli ankom han dit och gjorde en landstigning på Ko-ön, hvarifrån han följande dagen började en kanonad mot staden och fästningen. Redan den 12 Juli togs staden med i dess hamn liggande 14 smärre svenska skärgårdsfartyg, och nu ville Tordenskiold försöka ett anfall äfven mot Carlstens fästning, ehuru han egde alltför få landstigningtrupper om bord för ett sådant företag.

Kommendant på fästningen var en öfverste *Henrik Danckwardt*, och besättningen, omkring 300 man, utgjordes till två tredjedelar af fångna sachsare, som blifvit tvungna till svensk krigstjenst och redan derföre voro föga att lita på. I följd af den starka sommarhettan led ock fästningen brist på vatten. Om dessa förhållanden erhöll Tordenskiold kännedom genom att muta några bland allmogen, men beslöt likväl att sjelf göra sig närmare underrättad, hvarföre han, sedan han fått staden i sitt våld, smög under mörkaste natten utmed fästningsvallarna och lyckades så uppsnappa knotande samtal mellan sachsare, som der voro på vakt. Sedan han sålunda förvissat sig, att missnöje rådde inom den sachsiska delen af besättningen, lät han uppsätta på tyska och i fästningen inkasta flera bref, beräknade på att dels skrämma, dels reta dessa sachsare. Till Danckwardt sände han uppmaningar att begagna tillfället till vinnande af bättre vilkor genom en snar dagtingan, ty »20,000 danskar nalkades, hvilka snart skulle tvinga honom att hålla till godo med mindre fördelaktiga vilkor». Äfven på annan väg lät han bibringa Danckwardt samma underrättelser, och då denne skickade en af sina officerare ned i staden för att söka utröna huru stor den fiendtliga styrkan kunde vara, lät Tordenskiold rundligen förpläga honom och sedermera hvarje dansk trupp framtåga två till tre

gånger, likväl så, att de alltid tycktes vara nya afdelningar, hvarigenom den svenske officern fick ett allt för högt begrepp om fiendens styrka. Af allt detta, i förening med öfvertygelsen om sachsarnes opålitlighet, blef Danckwardt så uppskrämd, att han redan den 15 Juli uppgaf den starka fästningen med dess stora förråd. Undersökning anstäldes sedermera rörande detta skamliga beteende; Danckwardt dömdes till döden och afrättades, och flere bland hans officerare dömdes ovärdige fäderneslandets tjenst.

Uppmuntrad af denna framgång, trodde sig Tordenskiold kunna lika lätt taga äfven Ny Elfsborg, som försvarade inloppet till Göteborg, men hade långt svagare försvarsverk än Carlsten. Också skall Tordenskiold hafva lofvat sin konung att taga denna fästning lika fort, som man »röger sin Pibe». Med några fartyg närmade han sig fästningen samt valde sin ställning och riktade sina skott så väl, att han led föga af fästningens eld, men bragte dess murar att ramla, den ena efter den andra, äfvensom dess krutmagasin sprang i luften. Han trodde sig nu kunna uppmana kommendanten, öfverstelöjtnanten *Johan Abraham Lillie* att gifva sig, föreställande honom, att han borde undvika onödig blodsutgjutelse, ty »emedan Gud gjort de danska vapnen lyckliga, ämnade Tordenskiold icke afstå förr, än också Elfsborg blifvit intaget». Lillie svarade, att uppgifvandet af en fästning, som kunde försvaras, vore en nedrighet; att hvad de danska vapnen anginge, hade Lillie aldrig sett dem inlägga någon synnerlig ära, så snart de mött ett allvarligt motstånd; att om Tordenskiold ville spara blod, borde han sjelf genast begifva sig från fästningen, samt att Lillie icke vore någon Danckwardt, »och», tillade han, »jag vill föras till Göteborg hellre som en död Lillie, än som en lefvande Danckwardt». Lillie visade också verkligen, att han icke var någon Danckwardt, ty när han väntade en storm af danskarne mot de halfgrusade murarne, lät han ut på dessa bära alla tillgängliga handgevär, jemte en mängd kulor och krut, samt ordnade derefter sina soldater i två led, af hvilka det främsta skulle oafbrutet skjuta på fienden, medan det andra ständigt höll laddade gevär i beredskap. Någon stormning skedde dock ej, ty i detsamma kallades Tordenskiold till sin konung och den, som efter honom öfvertog befälet, ville ej under hans frånvaro utsätta sitt manskap för äfventyren af en möjligen misslyckad stormning. Tillika lät öfverste *Georg Bogislaus Stael von Holstein* från Göteborg en mörk natt föra några kanoner ut till Hisingen och der anlägga ett strandbatteri; som, så snart det blef dager, så illa tilltygade de strax utanför liggande danska fartygen, att dessa måste vika undan och styra till sjös, då ock både Elfsborg och Göteborg voro räddade. [1])

Den 24 Juli upphäfdes Elfsborgs belägring, hvarefter endast 3 danska skepp och 3 galerer qvarblefvo på Rifvefjord, för att blokera Göteborg; men den 1 September lyckades det 4 svenska galerer, som

---

[1]) *Fryxell,* Berättelser. XXX: 93—96.

afgått från Göteborg Kongelfsleden, att vid Grot-ön genom öfverrumpling taga 2 fiendtliga skottpråmar, en galer, ett bombfartyg och 4 handelsfartyg, hvilka i anseende till vidrig vind ej kunde skyddas af de danska fartygen å Rifvefjorden. Den 11 September blef ock blokaden af Göteborg upphäfd. Den 25 September återkom Tordenskiold med 3 galerer och 10 slupar från Marstrand, för att hämnas öfverrumpligen vid Grot-ön. Med sluparna gick han natten till den 27 September förbi Elfsborgs fästning in i Göta elf, utan att blifva bemärkt, samt uppbrände en galer, en galeas och ett stort handelsfartyg, hvarefter han återvände, medförande en tagen galer. Den 28 Oktober upphörde emellertid fiendtligheterna åt detta håll, då stillestånd under engelsk bemedling ingicks på sex månader.

I allmänhet hade krigsrörelserna å Sveriges vestkust detta år icke varit af någon större betydenhet, och med undantag af Marstrands eröfring samt hvad svenskarne sjelfve förstört, hade förlusterna åt detta håll icke varit synnerligen känbara. Annorlunda var dock förhållandet åt östra sidan.

Redan tidigt på våren hade rykten spridt sig om czarens stora rustningar till ett fiendtligt anfall mot Sverige. Man hade äfven under våren, sedan man bestämt sig för fortsättandet af kriget mot Ryssland, vidtagit åtskilliga åtgärder till försvar, så vida bristande penningetillgångar sådant medgåfvo. Från slutet af Maj samlades vid Stockholm efter hand en styrka, som skulle utgöra 20,000 man, men som i sjelfva verket ej öfversteg 9,000. Vid Vaxholm lades 5 större krigsskepp och 5 skottpråmar, tillsammans bestyckade med 400 kanoner, hvarjemte flera landbatterier beströko inloppet med 100 kanoner. Mindre rytteri-posteringar voro dessutom uppstälda vid Öregrund, Norrtelje och Södertelje. Någon skärgårdsflotta, tillräckligt stark att skydda våra kuster mot den ryska, fans icke, och med stora flottans utrustning gick det ytterst långsamt i anseende till penningebristen. Så mycket mera stälde man sitt hopp till engelska flottan under Norris, som redan tidigt på sommaren anländt till Öresund och, enligt hvad förut är nämndt, utgjorde en af hufvudanledningarna, hvarföre svenska regeringen hellre ingick fred med England än med Ryssland.

Czaren, som snart insåg huru föga allvar svenska regeringen hade med de allt jemt fortgående fredsunderhandlingarna å Åland, utrustade nu hela sin både segel- och rodd-flotta, på hvilken talrika landstigningstrupper inskeppades, och i början af Juli seglade båda förenade flottorna öfver till Åland. Den 11 Juli visade de sig utanför Norrtelje-fjärden. Örlogsfartygen, 26 till 30, ty så väl dessas som roddfartygens antal uppgifves olika, kryssade längre ut på fjärden, men roddfartygen, 130 till 150 galerer, förande omkring 30,000 man landstigningstrupper och åtföljda af ett stort antal slupar och skärgårdsbåtar, närmade sig kusten samt gjorde ännu samma dag en landstigning på Rådmansö och kringliggande öar, utan att dock gå fram till Norrtelje. Den 13 Juli delade sig galerflottan i tre afdelningar, hvar-

af den ena gick norr ut längs Uplandskusten, den andra stannade i Stockholms skärgård och den tredje gick söder ut till kusterna af Södermanland och Östergötland.

Den norra afdelningen, som var den svagaste, framträngde med stor skyndsamhet, öfverallt landsättande soldater och kosacker, som brände och plundrade allt hvad de öfverkommo samt derefter åter genast gingo om bord, i följd hvaraf de små rytteri-posteringarna och det öfverallt uppbådade landtfolket ingenstädes fingo tid att samla sig till någon större styrka. Den 14 Juli på morgonen kommo ryssarne till Hargs bruk, som utan motstånd förstördes. Den 15 inlupo de i Edbo-viken, härjande och brännande å ömse sidor, ända fram till Skebo bruk, der några kosacker antände åtskilliga smärre byggnader; men då bruksfolket, som samlat sig i en skogsbacke, började röra en trumma, skyndade kosackerne undan och bruket blef räddadt. Den 16 gingo ryssarne in i Ortala-viken ända upp till Torstenssons forna grefskap, nu kronobruket Ortala, som förstördes. Den 17 landstego de vid Östhammar, som plundrades och brändes, jemte Börstils kyrka och hela trakten deromkring. Den 18 undergick Öregrund samma öde.

Redan den 7 Juli hade rådet, vid första underrättelsen om ryska flottornas annalkande, befalt landshöfdingarne i kustlandskapen uppbåda all landtbefolkningen, tillsätta officerare att anföra den samt drifva all boskap och alla hästar från kusten uppåt landet. Landshöfdingen i Stockholms län *Olof Törnflycht* hade visserligen, i följd af denna befallning, den 8 Juli ålagt allmogen i länet att väpna sig, men först den 20 Juli, då redan norra delen af länets skärgård var härjad, utdeltes vapen och ammunition, och en afskedad ryttmästare Lagerborg, jemte några andra ur tjenst varande officerare, anmodades åtaga sig befälet öfver den uppbådade allmogen. Landshöfdingen i Upland *Magnus Cronberg* hade den 10 Juli gifvit befallning, att allmogen och bruksfolket skulle uppbådas och, under afskedade officerares befäl, den ena hälften hålla vakt vid stränderna samt den andra sammandragas kring Löfsta och Dannemora. Öfverbefälet öfver den uppbådade allmogen uppdrogs den 20 Juli åt öfverstelöjtnant Specht. För öfrigt låg generalmajor *Zöge* med Karelska dragonerne i trakten af Norrtelje och hade öfverbefälet öfver den väpnade styrkan i dess helhet, samt öfverstelöjtnant Granskou med ingermanländska dragonerne närmare Öregrund.

Söder om Stockholm hade generalmajoren *Urbanowitz* fått öfverbefälet, men hade få trupper att använda. Vid Södertelje stod öfversten *Carl Gustaf Bielke* med Uplands tre- och femmännings-ryttare, men derifrån var hela kusten söder ut lemnad utan försvar. Prinsen, så väl som flere af rådet, hade visserligen yrkat på nödvändigheten att i tid sätta sig i försvarstillstånd längs hela den hotade kusten, men den allmänna nöden hade förlamat alla försvarsanstalter. Om regementena sammandrogos för tidigt, fruktade man, att de skulle onö-

digtvis förtära penningetillgångarna och de ringa förråd, som funnos. Prinsen måste derföre inskränka sin försvarsplan att kring Stockholm, der man kunde vänta ryssarnes hufvudanfall, samla så mycket trupper, i synnerhet fotfolk, som möjligt, men utåt den öfriga kusten ställa mindre rytteri-posteringar, som hastigare kunde förflytta sig från ett ställe till ett annat och med den uppbådade allmogens hjelp hindra fiendens ströfverier.

Den norra afdelningen af ryska skärgårdsflottan hade emellertid, såsom redan är nämndt, hunnit förstöra både Östhammar och Öregrund samt flera bruk och en mängd gårdar och byar dessutom, innan Zöge med sina dragoner gjorde något försök att hindra det. Först den 18 Juli, samma dag Öregrund brändes, kom han till dess granskap och begaf sig då till Forssmarks bruk, der bruksegaren De Besche med en sin slägting, löjtnanten Adelsvärd, ordnat ett slags försvar af bruksfolk och bönder samt äfven låtit anskaffa några kanoner. Mellan stranden och bruket stälde Zöge fyra posteringar, men hvilka alla drogo sig tillbaka utan motstånd, då ryssarne landstego den 20 Juli. Zöge stod med sin hufvudstyrka vid sjelfva bruket, men aflägsnade sig vid fiendens annalkande utan något försök till försvar. Forssmark brändes och bland andra byten bortfördes äfven De Besches kanoner — ännu laddade. Zöge tågade till Löfsta bruk, der han mottog befallning af prinsen att framför allt försvara bruken och grufvorna. Vid Löfsta sammandrogos ock 540 man öfvade trupper, utom bruksfolk och bönder; dock när ryska galererna ankommo den 25 Juli, fingo de utan motstånd landsätta öfver 3,000 man, hvarefter Zöge väl lät lossa några kanonskott och en del af sina dragoner gifva fienden en salva; men när ryssarne ryckte närmare, och det tycktes komma till strid på allvar, drog han sig undan med sina trupper, utan att inlåta sig i en sådan. Så blef äfven Löfsta bruk af ryssarne plundradt och brändt, likasom följande dagarne Löfsta kyrka samt Åkerby, Wesslands och Harnäs bruk. Zöge drog sig till Österby; men man tyckte honom nu hafva tillräckligt visat sin oduglighet och befälet öfverlemnades åt generalmajor *Otto Reinhold Yxkull.*

Vid Gefle, der generallöjtnanten *Hugo Hamilton* förde befälet, hade han vidtagit så kraftiga försvars-anstalter, att ryssarne ej vågade göra något allvarsamt anfall, utan återvände söderut att der fortsätta sina härjningar. Vid Skebo bruk blefvo de likväl tillbakaslagne af den uppbådade allmogen under major Roos och häradsfogden Andorin. I Ortala-viken slogos de tillbaka af allmogen under öfverstelöjtnant Lagerborg och major Roos, understödde af Nylands ryttare under öfverste De la Barre. Norrtelje, dit ryssarne ankommo den 19 Augusti, antändes, men sedan ryttmästaren Lilliehöök, som der stod med 50 man rytteri, fått förstärkning af Lagerborg med sina bönder och af major Tungelfelt med lifdragonerne, drefvos ryssarne åter om bord och återvände följande dagen till Åland. Branden i Norrtelje kunde emellertid ej släckas och nästan hela staden lades i aska. Det hade

dock visat sig, att öfver allt, der man med allvar försvarade sig, voro ryssarne ej synnerligen fruktansvärda.

Under tiden hade ryska skärgårdsflottans södra afdelning, den starkaste af de tre, hemsökt Södermanlands och Östergötlands kuster. Den 14 Juli visade den sig vid Dalarö, härjande på öarna deromkring, inlopp i Bagge-fjärden och brände Bo herrgård; men vid Stäket hade prinsen låtit göra försänkningar och lägga trupper, som hindrade fiendens vidare framträngande, hvarefter härjningarna fortsattes i Stockholmsskären, Utö grufvor förstördes samt nästan alla både herre- och bondgårdar brändes. Den 21 Juli kommo ryssarne till Brandalsund, hvarest, så väl som längre upp i viken närmare Södertelje, trupper landsattes och tände eld på de yttersta husen i staden. Urbanowitz hade med Bielkes tre- och femmänningarne dagen förut kommit till staden och lyckades äfven drifva fienden tillbaka till sina galerer, hvarefter elden släcktes och större delen af staden räddades.

Landshöfdingen i Nyköpings län, friherre *Germund Cederhjelm*, hade den 11 Juli meddelat kronobetjeningen regeringens befallning att uppbåda och beväpna allmogen, men först den 21 Juli anmodade han generaladjutanten *Göran Rosenhane*, som händelsevis var hemma på sina gods, att öfvertaga befälet. Södermanlands regemente hade blifvit draget till hufvudstaden och intet krigsfolk fans i länet. I allmänhet rådde stor förvirring i försvarsanstalterna derstädes, och landshöfdingen visade sig ingalunda vuxen nu inträdda förhållanden. Emellertid, så snart fienden blef synlig i Södermanlands-skären, sändes budkaflar omkring i kustsocknarna och allmogen höll strandvakt. I trakten kring Trosa stodo vakterna så nära hvarandra, att trummorna kunde höras från den ena till den andra. De begagnade dem ock flitigt, och detta var tillräckligt att till en början afhålla fienden från landstigning; men då ryska galererna den 22 Juli närmade sig stranden, blefvo bönderne modfälde och drogo hvar till sitt hem. Trosa brändes och kosackerne härjade utan motstånd i de kringliggande socknarna.

Den 24 Juli infann sig Urbanowitz i Nyköping med 140 ryttare under major Hamiltons befäl, men fann allt i oreda. Landshöfdingen hade rest bort »för att skynda på allmogen», såsom det hette, men återkom icke mera. Slottsfogden hade följt sin förmans exempel, och krutkällaren under slottet måste uppbrytas för att få krut och kulor. Vid Hasselö skans, som beherskar inloppet till Nyköping, hölls vakt af borgerskapet, men skansen var förfallen och dess kanoner utan lavetter. Borgerskapet hade blifvit beväpnadt först samma dag Urbanowitz anlände, och af allmogen kunde endast omkring 100 bönder förmås att gå upp på vallarne. När ryska galererna på e. m. den 24 Juli kommo till Hasselö skans, utrymdes den genast af den fåtaliga, föga krigiska besättningen, så att galererna gingo obehindradt der förbi och kommo fram till staden omkring kl. 5 e. m. Der mötte dem en så häftig eld från slottets 7 kanoner, att de drogo sig tillbaka och landsatte krigsfolket vid Brandhäll på södra sidan af viken. Nu skingra-

des och flydde borgerskapet, men på Fruängen mellan Brandhäll och staden tumlade Urbanowitz och hans 140 ryttare under natten modigt om med kosackerne, till dess han i dagningen måste draga sig undan och ryssarne inryckte i staden, som plundrades och brändes. Sedan under dagens lopp den 25 Juli Bielke med återstoden af sitt regemente förenat sig med Urbanowitz, rustade sig desse att under natten till den 26 öfverfalla ryssarne, men redan stod hela staden i låga och ryssarne hade inskeppat sig till nya mordbrännare-bragder.

Det gälde nu Östergötland. Landshöfdingen derstädes, grefve *Gustaf Bonde*, hade redan den 10 Juli gifvit befallning, att allmogen skulle hålla sig färdig att möta fienden, samt den 19 låtit till Norrköping uppbåda allt hemmavarande krigsfolk. Till stadens försvar infunno sig ock Bielkes regemente, omkring 500 man, samt några smärre afdelningar rytteri, så att man der hade omkring 800 man krigsfolk, hvarjemte borgerskapet bildat ett rytteri-kompani om 80 man och 2 kompanier fotfolk. Väpnade faktori- och fabriksarbetare utgjorde ungefär 300 man, och uppbådad allmoge nära 1,500 man, men illa beväpnade och utan annat befäl än sina länsmän. Urbanowitz, som vid Nyköping fått en dålig tanke om böndernes krigsdulighet, tog ingen befattning med dem, utan bad landshöfdingen skicka bort dem, emedan de voro mera till hinders än till nytta.

Den 27 Juli började ryska flottan blifva synlig i Bråviken. Den var ganska talrik, ehuru man ej tillförlitligt känner dess styrka, som uppgifves från 200 till 384 fartyg, liksasom de om bord varande trupperna från 12,000 till 20,000 man. De drogo långsamt uppför viken, härjande och brännande å ömse sidor. Urbanowitz lät fråga borgarena om de ville utrymma och sjelfve antända sina hus, emedan fiendens öfvermakt gjorde allt försvar omöjligt; men de svarade, att de hellre ville våga lif och blod för sin stad. Den 30 Juli på f. m. närmade sig den ryska flottan till staden, då Urbanowitz lät större delen af sin styrka under Bielkés befäl ställa sig på en höjd utom vestra tullen på Linköpings-vägen och red sjelf med 200 man ut på ängen norr om strömmen, under det en del af borgerskapet samlade sig på Syltberget vid södra stranden. Några kanonskott från ryska galererna voro likväl tillräckliga att skingra borgarena på Syltberget och bönderne flydde så snart fienden blef synlig. Nu ordnade sig ryska fotfolket på Saltängen, medan kosackerne antände husen öfver allt på norra sidan af strömmen. Urbanowitz drog då med sitt manskap till vestra tullen och förenade sig der med Bielke, gaf stadens borgmästare befallning att antända kronomagasinet vid strömmens södra srand samt lät sina dragoner antända några hus vid vestra tullen, hvarifrån elden spridde sig till hela södra delen af staden. På strömmens södra sida, gent emot gården Himmelstalund, uppstälde sig svenska krigsfolket, och då några tusen man ryskt fotfolk, jemte några kosacker, visade sig å motsatta stranden, sköto svenskarne på dem med ett par kanoner, som laddades med sten i brist på kulor. Snart var dock svenskarnes

krutförråd slut, och då äfven ryssarne nu började framföra kanoner, måste svenskarne draga sig undan, hvarefter ryssarne brände Himmelstalund och hela trakten utmed strömmens norra strand. De ämnade sig äfven till Finspong, men dit ankom den 30 Juli på e. m. öfverste Baumgarten med 72 man af adelsfanan och jagade undan kosackerne samt lyckades äfven att under de följande dagarne skydda nejden för deras härjningar.

Den 31 Juli fortfor staden att brinna, och ryssarne hade der begått flera gräsligheter, som gjorde »ryska minnet i Norrköping» lika oförgätligt som förhatligt. Urbanowitz med krigsfolket höll sig visserligen i fiendens närhet, på andra sidan strömmen, men kunde i anseende till ryska härens oerhörda öfverlägsenhet i antal ingenting uträtta. Den 20 Augusti, sedan ryssarne plundrat och bränt så mycket de förmått, började de åter inskeppa sig och följande dagen försvunno de sista ryska galererna, styrande norrut till Stockholms-skären.

De ville nemligen ännu en gång göra ett försök mot Stockholm. Natten till den 13 Augusti landsattes omkring 6,000 man vid södra Stäket, men vid första underrättelsen om ryska flottans annalkande hade prinsen och Dücker genast skyndat dit, medtagande Södermanlands regemente, anfördt af öfverste *Rutger Fuchs*. Det anföll ryssarne så häftigt, att desse åter gingo till sjös, innan flera svenska trupper hunno anlända, och Stockholm var åter räddadt.

Under tiden hade förbundet mellan Sverige och England blifvit ingånget och, då engelska flottan närmade sig, lemnade ryssarne den 20 Augusti den svenska skärgården. De hade då bränt och förstört städerna Öregrund, Östhammar, Norrtelje, Södertelje, Trosa, Nyköping och Norrköping; bruken Harnäs, Vessland, Åkerby, Löfsta, Forssmark, Harg, Ortala, Stafsjö och Näfveqvarn, Utö grufvor, samt en stor mängd herre- och bondgårdar; skogarne hade blifvit antända, den växande grödan förstörd, husdjuren bortförda eller dödade, och förstörelsen varit så fullständig som man kunnat åstadkomma — allt detta året efter Carl XII:s död, under hvars ledning svenska hären varit den främsta bland alla. Men ledaren var nu borta, ingen enhet eller kraft röjde sig i försvarsanstalterna, och dessa förlamades äfven af den rådande nöden i följd af det långvariga kriget, som medtagit alla tillgångar. Man hade ock hoppats alltför mycket på Englands hjelp, hvilken engelska regeringen lät den svenska dyrt betala, utan att hjelpen på långt när motsvarade det pris, hvarför man köpt den.

Engelska flottan under amiral *Norris*, 18 linieskepp och 3 fregatter, förenade sig visserligen, så snart förbundet den 18 Augusti blifvit afslutadt, med den svenska, 10 linieskepp och 2 fregatter, under amiral *Clas Sparre*, hvarefter båda flottorna seglade till Dalarö; men de kommo dit först den 26 Augusti, då ryska skärgårdsflottan redan hunnit sätta sig i säkerhet, äfvensom ryska örlogsflottan redan fått en tillflykt dels i Reval och dels i Cronstadt. Sedermera kryssade de förenade flottorna halfannan månad i Östersjön utan att företaga något, och i

medlet af Oktober återvände Norris till England samt Sparre till Carlskrona.

Kriget under året 1719 hade sålunda för Sverige utfallit högst bedröfligt, icke blott för den skada det medfört, utan äfven för den lamhet, den brist på förtänksamhet, som i allmänhet röjt sig i försvarsanstalterna. Missnöjet och förtrytelsen häröfver voro ock både allmänna och högljudda, och det var icke utan oro regeringen motsåg ständernas sammankomst i början af året 1720.

Riksdagen 1720.

Den 18 Januari 1720 samlades ständerna i Stockholm, enligt det beslut, som vid riksdagen året förut blifvit fattadt. Då landtmarskalken var både adelns och sekreta utskottets ordförande, var denna plats den vigtigaste vid riksdagen, och valet af landtmarskalk, som nu icke längre berodde af regeringen, utan af adeln, blef derföre genast föremål för ifriga bearbetningar. Den man, som icke blott på riddarhuset, utan äfven inom riket i allmänhet, nu stod i högsta anseende, var förre kanslipresidenten Arvid Horn. Det inflytande, han egde inom sitt stånd, hade snarare ökats än minskats genom det egenmäktiga sätt, hvarpå han blifvit aflägsnad ur rådet, och alla, som voro missnöjda med drottningens regeringsåtgärder, betraktade honom som sin sjelfskrifne ledare. Man började derföre under veckorna före riksdagens öppnande tala om honom såsom den lämpligaste landtmarskalken, till icke ringa oro för prinsen och hofvet i allmänhet, som efter det sätt, hvarpå Horn blifvit behandlad, ej kunde af honom vänta något understöd åt sina planer. Prinsen sökte derföre öfvertala sin gemål att åter låta Horn inträda i rådet, för att söka vinna honom eller åtminstone utestänga honom från landtmarskalks-platsen; men drottningens agg mot Horn var så djupt, att hon omöjligen kunde förmås till ett sådant steg. Man arbetade då i stället så mycket ifrigare på att få hofkanslern Carl Gyllenborg vald till landtmarskalk; men vid valet erhöll Horn 219 röster och Gyllenborg endast 87. Grefve *Arvid Bernhard Horn* var sålunda med stor pluralitet vald till landtmarskalk. Talman för preseståndet var, likasom vid 1719 års riksdag, erkebiskopen *Matthias Steuchius*, för borgareståndet rådmannen, sedermera justitieborgmästaren i Stockholm *Jakob Bunge*, och för bondeståndet hemmansegaren *Jakob Ohlsson* från Bohuslän.

Riksdagens vigtigaste fråga blef den om regeringens öfverlemnande åt drottningens gemål, antingen såsom hennes medregent eller såsom Sveriges konung. Försöket att tillvägabringa ett medregentskap, i likhet med hvad som varit förhållandet med konung Wilhelm III och hans gemål drottning Maria i England, hade misslyckats vid den föregående riksdagen, hufvudsakligen i följd af adelns bestämda motstånd; men hvarken drottningen eller prinsen hade derföre öfvergifvit denna

plan. Prinsen gjorde allt för att ställa sig in hos svenskarne. Han sökte antaga deras seder och språk, höll fri taffel för en mängd fattige officerare, förlikte sig med några bland det högre befälet, som varit hans motståndare, och bar ofta på fickan den nya regeringsformen, likasom för att dermed göra sig fullt förtrogen. Dessutom utdelade han frikostigt penningar, som redan börjat visa sig vara ett kraftigt medel att vinna inflytande hos de nu maktegande ständerna. Drottningen, å sin sida, hade under loppet af året 1719 upphöjt i grefligt stånd 12 slägter, i friherrligt 33 och i adligt 135, för att stärka sitt inflytande på riddarhuset. Carl Gustaf Dücker och Erik Sparre, som visat sig mest motsträfvige, hade hon gjort till både grefvar och fältmarskalkar samt äfven lyckats vinna den förre, hvarefter den senare, som fortfarande visat sig omedgörlig, blifvit skickad som svensk ambassadör till Wien och Paris.

Äfven utländska makters bistånd söktes. För att lätta underhandlingarna om Bremens och Verdens afträdande till Hannover samt Stettins till Preussen hade Carteret fått befallning att lofva drottningen och prinsen konung Georgs understöd i allt, som rörde dem personligen. Sedermera visade sig dock detta löfte vara lika litet att bygga på som Carterets förespeglingar i allmänhet, ty prinsen kunde icke ens från engelska regeringen få till låns en penningsumma, den han ansåg sig behöfva för sina afsigters genomdrifvande. Deremot visade franska regeringen större frikostighet, ty i Januari 1720 sände Frankrikes regent till sin härvarande minister Camprédon 200,000 rdr att användas efter prinsens önskan. Äfven prinsens fader, landtgrefven af Hessen, lät vid samma tid utbetala 600,000 rdr å ännu innestående subsidier, af hvilka troligen icke så liten del kom sonen till godo.

Camprédon blef härefter ledaren af de hemliga underhandlingarna mellan prinsen samt de förnämste ledamöterne af rådet och ständerna. Den, hvilken man sökte i främsta rummet vinna, var Horn, den mäktigaste mannen å riksdagen, och häri lyckades man äfven. Horn kände både prinsen och hans gemål alltför väl att icke inse, det han, med prinsen till konung, skulle lättare styra Sverige, än om Ulrika Eleonora, hvars envishet föga eftergaf faderns och broderns, skulle fortfarande stå i spetsen för regeringen. Prinsen hade ock lofvat återgifva Horn sin plats så väl inom rådet som inom kansliet, der kanslipresidentembetet sedan medlet af December 1719 var ledigt efter Gustaf Cronhielm.

Denne hade nemligen från början motsatt sig regeringens undfallenhet mot England och yrkat, att man hellre borde fortsätta underhandlingarna med Ryssland. Ehuru han sedermera tycktes öfvergå till de åsigter, som omfattats af drottningen och rådets flertal, betraktades han dock alltid med misstroende af Carteret, som vid vigtigare tillfällen förbigick kanslipresidenten och vände sig i stället till prinsen och till de riksråd, hvilka, jemte Cronhielm, voro utsedde att med honom underhandla. Cronhielm dolde ej sin förtrytelse häröfver och

sökte draga underhandlingarna till kanslikollegium för att derifrån utestänga Dücker, Taube och De la Gardie, hvilka han ansåg visa alltför mycken eftergifvenhet mot England. I en konferens med Carteret den 11 December kom det till en häftig ordvexling mellan denne och Cronhielm, så att sammankomsten måste afbrytas, och då Cronhielm samma afton på hofvet, i drottningens och flera riksråds närvaro, af prinsen tillfrågades huru han ville stå till svars för det uppskof med fredsuppgörelsen, han förorsakade, svarade han, att han ej vore hans kongl. höghet någon redogörelse skyldig. Häröfver blef drottningen så förbittrad, att hon redan följande dagen afskedade Cronhielm från både kanslipresidents- och råds-embetet. Någon kanslipresident blef dock ej efter honom tillsatt, utan riksrådet *Johan August Meijerfelt*, såsom den äldste inom kanslikollegium, förordnades att tills vidare förestå detta embete, till hvars utöfning Horn dock allmänt ansågs såsom den lämpligaste, och sjelf tyckte han detsamma, hvarföre han ock ej var obenägen att befordra en regentförändring, som skulle återsätta honom i detta embete.

Han lyckades ock snart nog att för denna regentförändring vinna riksråden Dücker, De la Gardie, Tessin och Taube samt åtskilliga andra inflytelserika personer inom adeln och de öfriga stånden, der förslaget att gifva prinsen Sveriges krona i allmänhet mötte föga motstånd utom hos det fåtaliga holsteinska partiet, men der meningarna voro så mycket mera delade i afseende å sättet och vilkoren för prinsens upphöjande å tronen.

Drottningen önskade fortfarande en samregering, i hvilken åsigt hon ock stärktes af sina gunstlingar, fröken Düben samt statssekreterarne Höpken och Barck; men denna plan mötte motstånd af alla, som voro missnöjde med de egenmäktiga åtgärder, hvilka drottningen ofta nog tillåtit sig, och som ville begagna tillfället att åstadkomma nya inskränkningar i konungamakten samt äfven i allmänhet ansågo en samregering lätt kunna framkalla söndringar inom styrelsen. Efter en månads öfverläggningar förklarade ock, mot slutet af Februari, både Horn, Dücker och De la Gardie för prinsen, att en samregering ej skulle möta ständernas bifall samt att några förändringar äfven erfordrades i den nya grundlagen, för att lugna rikets inbyggare, då en utländsk konung skulle intaga tronen. Prinsen lofvade allt hvad man begärde, men drottningen affärdade icke desto mindre skrifvelser till rådet och de fyra stånden med uttrycklig begäran, att hennes gemål skulle, »jemte henne», såsom konung styra riket; att myntet skulle bära bådas namn och bilder samt att alla kungliga bref och förordningar skulle utfärdas i bådas namn och med bådas samtycke, ehuru de skulle underskrifvas endast af konungen.

Dessa skrifvelser väckte, då de den 27 Februari upplästes inom stånden, både öfverraskning och missnöje, och en omkastning började röja sig till holsteinska partiets förmån; men Horn förestälde adeln, att en så vigtig angelägenhet fordrade mogen öfverläggning, och före-

slog derföre, att den skulle öfverlemnas till förberedande behandling af ett utskott. Adeln biföll och valde genast sina utskottsledamöter Äfven de öfriga stånden fattade samma beslut, och valen till ledamöter i detta utskott utföllo i allmänhet fördelaktigt för prinsen. Det blef dock nu nödvändigt att söka förmå drottningen till återtagande af sin förra framställning, och man lyckades äfven så uppskrämma henne för det holsteinska partiet, att hon redan den 29 Februari undertecknade ett nytt bref till ständerna, deri hon afstod från sina förra anspråk på samregering och endast förbehöll sig att, i händelse af sin gemåls död, återinträda i sina förra rättigheter.

Härefter höllos under de följande veckorna mångfaldiga öfverläggningar om de vilkor, som skulle föreläggas den blifvande konungen. Det första, om hvilket man genast blef ense, var hans öfvergång från reformerta till lutherska läran, hvarefter kommo åtskilliga nya inskränkningar i konungamakten, föranledda dels af prinsens egenskap af utländing och arfving till ett af Sverige oberoende furstendöme, dels af de egenmäktiga åtgärder, som under drottningens regering väckt missnöje och hvilkas förnyande man ville förekomma för framtiden.

I Ulrika Eleonoras konungaförsäkran förekommo, bland annat, följande ord: »Vi skola styra efter den regeringsform, hvilken samtliga riksens ständer nu författat, eller som de framdeles kunna *med oss* pröfva nödigt att stadga.» Fredriks konungaförsäkran var ungefär af samma lydelse, men med uteslutande af de vigtiga orden *med oss*, genom hvilken förändring ständerna tillades rätt att, med förbigående af regenten, ensamme besluta ändringar i rikets grundlagar. Genom den nya konungaförsäkran frisades ock ständerna från deras tro- och huldhets-ed, i fall konungen befunnes öfverträda sin nu gjorda försäkran eller de stadgar, ständerna framdeles pröfvade nödigt fastställa, hvarjemte konungen förpligtades att under pågående riksdag icke utan ständernas vetskap och samtycke afsluta fred, stillestånd, förbund o. s. v. Fredrik var naturligtvis föga nöjd med dessa vilkor, men antog dem likväl hellre än att försaka den så mycket eftersträfvade konungavärdigheten, och underskref den 22 Mars den honom förelagda konungaförsäkran, hvarefter han följande dagen antog lutherska trosbekännelsen och den 24 Mars af samtliga riksstånden utkorades till Sveriges konung. Kröningen förrättades i Stockholm, enligt ständernas åstundan, och kostnaden dervid erbjöd sig Fredrik att sjelf bestrida, i anseende till statens fattigdom; dock skola ständerna hafva förärat honom 75,000 rdr till betäckande af utgifterna härför.

Fredrik I var emellertid nu Sveriges konung och hade sålunda hunnit det så ifrigt eftertraktade målet för sina önskningar. Han hade ock gjort allt för att hinna det, och man har till och med beskylt honom att under det föregående året hafva med afsigt försummat Sveriges försvar för att göra längtan efter en man, i stället för en qvinna, i spetsen för rikets styrelse så mycket allmännare hos svenska folket. Det skulle dock varit en bra besynnerlig politik att tro sig

vinna tronen genom att förut visa sin oskicklighet att försvara det rike han skulle styra, och allraminst skulle en sådan politik lyckats hos svenska folket, som länge varit vant att se sina konungar träda i spetsen för rikets försvar och lyckas deri. Flera ojäfaktiga handlingar visa ock, att han yrkade på långt kraftigare försvarsåtgärder än regeringen ville eller kunde åstadkomma, ehuru han visserligen icke visade någon öfverlägsen förmåga hvarken vid försvarets ordnande eller i valet af personer att leda det. Några synnerligt öfverlägsna egenskaper tyckes man ock i allmänhet ej hafva tilltrott honom; möjligen hade man i annat fall ej valt honom till Sveriges konung, och ett den tiden mycket spridt epigram innebär just ingen för den nye konungen sardeles smickrande jemförelse med den föregående:

»Hvad i sin period den högsta höjden sett
Plär åter strax derpå det lägsta fallet röna.
Kung Carl man nyss begrof, kung Fredrik vi nu kröna —
Så har vårt svenska ur gått ifrån tolf till ett».

Ulrika Eleonora.

Ulrika Eleonora, som sålunda upphörde att vara Sveriges regerande drottning, var född å Stockholms slott den 23 Januari 1688. Redan i sitt femte år förlorade hon sin mor och i sitt åttonde sin far, hvilken för öfrigt icke egnat henne någon synnerlig vård. Äldre systern Hedvig Sofia, både till utseende och förståndsgåfvor vida bättre lottad än den yngre, var ock i vida högre grad föremål för både farmoderns och broderns ömhet, hvaremot Ulrika Eleonora fann sig alltmera främmande bland sina närmaste anhöriga, och sannolikt uppkom häraf den köld, den blyghet och det misstroende till sig sjelf, som under hela hennes lefnad hos henne röjde sig. Den enda, som visade henne någon varmare tillgifvenhet och hvilken hon äfven egnade en sådan, var hennes hoffröken, *Emerentia von Düben*, en dotter till Carl XI:s hofkapellmästare Anders von Düben, och åt hvilkens vård Ulrika Eleonoras mor förtrott henne redan vid två års ålder.

Till prinsessans lärare i kristendom hade blifvit utvald en from, för välgörenhet känd man, *Fredrik Gutermuth*, som äfven hos den unga prinsessan sökte och lyckades utbilda dessa egenskaper. Den öfriga undervisningen uppdrogs åt dåvarande hofrådet, sedermera grefven och riksrådet *Samuel Barck*, som alltid hos Ulrika Eleonora bibehöll stort inflytande. Hennes själsförmögenheter voro temligen medelmåttiga; dock lärde hon sig förstå och skrifva italienska samt någorlunda tala franska och tyska språken.

Efter Hedvig Sofias död 1708 tyckes Carl XII med mera tillgifvenhet omfattat sin yngre syster; men det ständigt fortfarande kriget hindrade allt sammanträffande dem emellan, och farmodern öfverflyttade sin förkärlek för den äldre systern till dennas son, den unge hertigen af Holstein, Carl Fredrik, hvilken hon tillät att på ett ofta rätt opas-

sande sätt bemöta sin moster, hvars hat mot systersonen deraf väcktes och närdes.

Dessa förhållanden, hvarom allmänheten icke var okunnig, väckte dess deltagande för den unga prinsessan, hvars fromhet, välgörenhet och enkla lefnadssätt gjorde henne af många omtyckt och värderad. Efter broderns flykt till Turkiet samt den föreställning, som börjat omfattas af allt flera och hvilken äfven prinsessan synes delat, att han aldrig skulle återkomma till sitt rike, blef hon betydande äfven såsom politisk personlighet och omfattade också villigt det förslag, som 1713 gjordes henne, att inträda i regeringen, hvarigenom hon lättare kunde från tronen utestänga den hatade systersonen.

Redan förut hade Ulrika Eleonora haft åtskilliga friare. Den hannoverske kurprinsen, sedermera konungen i England Georg II, hade redan år 1700 anmält sig såsom friare till den då tolfåriga prisenssan, men, i anseende till hennes ungdom, ej fått något bestämdt svar, hvarföre han några år senare i stället vändt sig till äldre systern, som under tiden blifvit enka, och då han af henne tillbakavisades, hade han åter egnat sin hyllning åt den yngre, hvilken likväl fann honom alltför ombytlig i sina tycken att mottaga hans anbud.

Vid samma tid hade äfven konung Fredrik I i Preussen önskat få Ulrika Eleonora till gemål åt sin son, sedermera konung Fredrik Wilhelm I, och prinsessan så väl som rådet tycktes gynna detta förslag; men Carl XII hade afböjt detsamma, hvarefter preussiska hofvet tycktes fatta en viss ovilja mot honom, hvilket icke varit utan inflytande äfven på förhållandena mellan Sverige och Preussen.

Prins Johan Wilhelm af Sachsen-Gotha hade likaledes anmält sig såsom friare till Ulrika Eleonora, som skall visat sig gynsamt stämd mot honom; men när han i svenska lägret råkade i en tvist med Lagercrona, som då stod i mycken ynnest hos Carl XII, hvilken tvist slutade med en duell, då Lagercrona blef sårad och prinsen måste gripa till flykten, var det med detsamma slut med detta frieri.

Efter Hedvig Sofias död och Carl XII:s flykt till Turkiet väcktes inom flera furstehus fråga om en förbindelse med hans syster. Bland andra blef ock landtgrefven af Hessen-Kassel betänkt på en sådan förbindelse för sin äldste son, arfprinsen Fredrik. En svensk, Conrad Ranck, den tiden anställd vid hofvet i Kassel, skall först framkastat detta förslag och sändes 1710 af landtgrefven till Sverige, der han genom sin slägting Emerentia Düben anmälde sitt ärende hos Ulrika Eleonora, hos hvilken han i denna sin anförvandt hade en inflytelserik förespråkerska. Prinsessan meddelade den gamla enkedrottningen det gjorda anbudet och fick hennes bifall, hvarefter hon skref till sin broder och bad om hans samtycke, »ty», tillade hon, »han är nästan den ende af alla tyska herrar, som eger det namnet om sig att hafva fört ett godt och dygdigt lefverne med sin förra gemål. För hans irrighet i religionen» — prinsen tillhörde nemligen den reformerta bekännelsen — »har jag på allt sätt ransakat mig och finner i mitt samvete ingen-

ting till hans nackdel, blott att man lemnar mig den frihet, jag skäligen åstunda kan». Carl XII dröjde länge med detta brefs besvarande, men slutligen kom dock hans bifall, under förbehåll att barnen skulle uppfostras i lutherska läran, hvilket svar dock ej kom prinsessan tillhanda förr än frampå året 1713. Förlofningen bekantgjordes vid midsommartiden 1714, och sedan prinsen i Stralsund uppvaktat konungen, skyndade han i December samma år till Stockholm, der han på bästa sätt mottogs af Ulrika Eleonora, som genast för honom fattade en så varm tillgifvenhet, som för henne var möjlig. Äfven Fredrik synes hyst en verklig aktning för hennes goda egenskaper, derom vittna hans bref till sin bror, och på våren 1716 firades bröllopet utan större högtidligheter.

De nygifta egnade hvarandra alla bevis af ömsesidig tillgifvenhet, och då prinsen blifvit sårad under norska fälttåget 1716, skyndade Ulrika Eleonora genast vid första underrättelsen derom, oaktadt den då ganska oblida väderleken, att uppsöka sin gemål, hvilken hon fann i Åmål och egnade den ömmaste omsorg.

Huru Ulrika Eleonora genast efter Carl XII:s död lät utropa sig till Sveriges drottning, under påstående af sin arfsrätt, men vid nästa riksdag nödgades afstå från detta anspråk och äfven, ehuru högst ogerna, medgifva ganska betydande inskränkningar i konungamakten; huru hon emellertid, detta oaktadt, tillät sig rätt mycken sjelfrådighet i denna makts utöfning, och huru hon ifrigt önskade en samregering med sin gemål, men slutligen fann sig i att till honom öfverlemna regeringen — allt detta är i det föregående berättadt.

Sedan hon frånträdt regeringen, förflöt hennes lif temligen stilla och enformigt. I allmänhet undvek hon gerna högtidligare uppträden samt större och finare umgängeskretsar, kännande sin oförmåga att vid dylika tillfällen ådagalägga den personliga öfverlägsenhet, som tillhörde majestätet. I stället lät hon ej sällan till sitt sällskap inbjuda några prest- och borgarehustrur, hvilka hon bemötte med en nedlåtenhet och en välvilja, som tillvann henne många vänner. Sjelf var hon både i sin drägt och i hela sitt lefnadssätt enkel och tarflig. Mesta tiden egnade hon åt läsning, i synnerhet af italienska författare, och åt en noggrann vård af sina enskilda angelägenheter, i allmänhet till en ganska hög grad hushållsaktig, likasom fadern, men dock, likasom modern, frikostig mot kyrkor, enskilde fattige, allmänna fattighus och vetenskapliga stiftelser. Regeringsärendena öfverlemnade hon odeladt åt sin gemål, utom naturligtvis vid de tillfällen, 1731 och 1738, då hon under konung Fredriks frånvaro eller sjukdom förestod regeringen, hvilket skedde så, att det betydligt höjde hennes anseende, med detsamma det nedsatte konungens, till hvars lättsinniga och liknöjda sätt att sköta sina konungsliga pligter hennes allvar, nit och samvetsgrannhet bildade en motsats, helt och hållet till hennes fördel.

Likasom fadern, modern och brodern, röjde Ulrika Eleonora en

djup gudsfruktan och sökte äfven noggrant iakttaga dess yttre föreskrifter, så att hon alla dagar höll morgon- och aftonandakt samt dervid ofta sjelf läste bönerna. Hon hade också en stark rättskänsla; men då hennes omdömesförmåga ej var lika stark, misstog hon sig icke sällan vid utöfningen af denna känslas bud, äfven i detta fall liknande både fadern och brodern. Så gjorde hennes religiösa känsla och hennes rättskänsla Ulrika Eleonora till en kärleksfull, tålig, öfverseende, hängifven maka, men hindrade henne icke att vara hatfull, hämndlysten och oförsonlig mot sin systerson och det holsteinska husets anhängare i allmänhet.

Sin gemål, den minst trogne make hon gerna kunnat erhålla, egnade hon icke desto mindre ej allenast en obrottslig trohet, utan äfven ett öfverseende och en hängifvenhet, som gör henne all heder. Då han, med en dittills i Sverige oerhörd oförsynthet, äfven i hennes närvaro egnade andra fruntimmer sin hyllning, undföll henne högst sällan något enda ord af missnöje, men så mycket oftare begagnade hon de tillfällen, som erbjödo sig, att visa honom sin orubbliga ömhet och tillgifvenhet. Han, å sin sida, så flyktig han än var i sina kärleksförbindelser, ådagalade dock alltid både mycken aktning för hennes sedliga renhet och öfverlägsna sinnesstyrka, samt tillika en djup tacksamhet för den krona hon skänkt honom, och det tålamod hon alltid visade.

Under hösten 1741 nödgades hon för sjuklighet intaga sängen, och då hon i November lemnade den för att öfvervara gudstjensten, förvärrades sjukdomen och tog genast en så betänklig vändning, att man snart förutsåg en olycklig utgång. Drottningens beredelse dertill var lugn och andaktsfull, men ofta afbruten genom oro öfver det af hattpartiet började kriget mot Ryssland, som redan begynt gå olyckligt. Ofta hördes hon bedja för en lycklig utgång af detta företag, samt helsade både befäl och soldater, att de »såsom trogne och redlige svenske män skulle tappert strida mot landets fiender och sålunda hedra de ärorika förfädrens mull». Hennes död, tyst, lugn, nästan omärklig, inträffade på morgonen den 20 November 1741, hvarefter liket bisattes i Riddarholmskyrkan och ett år derefter blef med stor högtidlighet begrafvet. En mängd utkomna verser och klagoskrifter vittnade om den tillgifvenhet man hyste för den hädangångna sista ättlingen af det gamla konungahuset.

Ulrika Eleonoras yttre var icke synnerligen intagande. Endast hennes armar och händer berömmas såsom särdeles vackra och välbildade. Anletsdragen företedde flera likheter med broderns — den höga och breda pannan, den hårdt slutna munnen, den korta öfverläppen. Sådana likheter funnos för öfrigt äfven i lynnet och lefnadssättet — det förra hos båda modigt, envist, sjelfrådigt; det senare enkelt, utan all flärd och allt prål. I förståndsförmögenheter åter var hon honom vida underlägsen, och i allmänhet voro hennes själsegenskaper lika tarfliga som hennes tycken och lefnadssätt.

KONUNG FREDRIK I.

Hennes oförsonliga hat mot holsteinska huset, hvilket röjde sig ännu i hennes testamente, har ganska väsentligt bidragit att nedsätta hennes minne hos efterverlden, emedan, då efter hennes gemål en konung af detta hus intog Sveriges tron, detta hat blef allt bjertare framhållet och ansedt att likasom utgöra grunddraget i Ulrika Eleonoras karakter, efter hvilket densamma bedömdes, hvaraf följden blef, att man alltför mycket glömde hennes förtjenster, hvilka, utan att vara på något sätt lysande, dock i sjelfva verket vida öfvergingo hennes fel.

Fredriks regering.

Fortsättningen af 1720 års riksdag.

Genom sin konungaförsäkran hade konung Fredrik förbundit sig till iakttagande af de förändringar ständerna kunde besluta i rikets grundlagar, och han fick snart erfara att dessa förändringar medförde nya inskränkningar i hans myndighet.

Ulrika Eleonora hade, för att aflägsna inflytelserika motståndare och vinna nya anhängare, tillsatt en mängd vigtiga tjenster utan rådets hörande samt utnämnt en stor mängd nya grefvar, friherrar och adelsmän. Rådet hade gjort invändningar mot tillsättningen af åtskilliga embeten såsom öfverflödiga, men drottningen hade icke fäst något afseende dervid. Dylika egenmäktiga åtgärder ville man nu för framtiden förebygga, och härom blefvo stadganden införda i den nya *regeringsform*, som vid denna riksdag utarbetades samt vid konungens kröning den 3 Maj 1720 besvors både af konungen, rådet och ständerna.

För dess innehåll skall närmare redogöras vid öfversigten af svenska statsförfattningens utveckling under detta tidskifte, och vi anmärka nu allenast, att riksrådens antal inskränktes från 24 till 16, generalguvernörerne i besittningar utom riket dock oräknade, och att hvarken presidenterne i rikets kollegier, med undantag af kanslikollegium, eller öfverståthållaren i Stockholm behöfde derefter vara riksråd, samt att de s. k. »kabinettsärenden», hvilka konungen egde afgöra utan att vara bunden af rådets flertal, blefvo betydligt färre än förut. För öfrigt ökades ej rådets myndighet med detsamma konungens minskades. Det fick visserligen nu i några hänseenden ökad myndighet gent emot konungen, men hade deremot ingen i förhållande till ständerna, hvilka mer och mer inkräktade på rådets makt. Också begynte riksråden nu kallas ständernas fullmäktige, hvilket de ock väl kunde anses vara, då ständerna både egde föreslå riksråd och granska deras rådslag och beslut. Redan vid denna riksdag hände det äfven att rådets utnäm-

ningar ändrades af sekreta utskottet, och framdeles inträffade sådant ofta nog.

Diplomatiska angelägenheter hade i 1719 års regeringsform blifvit öfverlemnade till kongl. maj:ts afgörande med råds råde, men uttryckligen af det skäl, att »ständerna ej alltid äro tillstädes», hvilket antydde, att när de voro tillstädes, tillkom dem äfven dessa ärendens behandling. Också stadgade 1720 års regeringsform, att inga afhandlingar om fred, stillestånd och förbund under varande riksdag skulle företagas och slutas utan ständernas vetskap och samtycke, hvarföre ock vid denna riksdag sekreta utskottets utlåtande inhemtades öfver alla vigtigare frågor rörande de ännu oafgjorda fredsunderhandlingarna, och de ingångna frederna blefvo i riksdagsbeslutet uttryckligen godkända.

Vid Ulrika Eleonoras val hade arfsrätt till kronan blifvit tillerkänd hennes manliga bröstarfvingar, och denna arfsrätt förbehölls dem äfven, då Fredrik upphöjdes på tronen, men tillerkändes icke hans anhörige eller de barn, han kunde få med någon annan gemål. Finge drottningen inga söner, vore tronen ledig till nytt val, som dock ej finge företagas förr än efter både konungens och drottningens död.

Arfsrätten till tronen ansågs nemligen fortfarande innebära faror för den nyvunna friheten, hvilken man på allt sätt ville värna. Derföre upprepades ock den så kallade »suveränetets-eden» i den akt, hvarigenom Fredrik förklarades för konung, och tillika stadgades, att konungen endast med råds råde kunde uppbåda något krigsfolk och anordna några penningar, äfvensom rådet erhöll rättighet att utan konungens medverkan sammankalla ständerna »vid någon oförmodlig händelse, då riksens välfärd och ständernas frihet sådant kan erfordra».

Hvad ständerna beslutat egde konungen »låta i sitt höga namn utgå och sedermera handhafva», hvarom det ålåg riksens råd att honom påminna. I konungens frånvaro eller derest hans underskrift på något ständernas beslut skulle någon längre tid uteblifva, skulle riksens råd låta utfärda påbud derom med sin underskrift i konungens namn, »så att intet af hvad ständerna beslutat må lemnas utan verkställighet». Man kunde svårligen mera tydligt angifva, att all makten nu låg hos ständerna och att konungen endast egde att bringa deras beslut till verkställighet.

Man insåg emellertid, att ständerna i sin helhet var en allt för talrik och af alltför olikartade beståndsdelar sammansatt korporation att kunna utöfva den makt, som nu var lagd i deras händer, och *sekreta utskottet* blef derföre den egentlige utöfvaren af denna makt. Af detta utskott bestämdes hufvudsakligen hvarje riksdags skaplynne, och en plats inom detsamma var derföre alltid företrädesvis eftersträfvad. Bönderne voro emellertid fortfarande uteslutne från detta vigtiga utskott, hvaröfver de yttrat sin förtrytelse redan vid 1719 års riksdag, och de dröjde icke att äfven nu gifva luft deråt.

Redan den 8 Februari 1720 inlemnade bondeståndet till utskottet en skrift, med yrkande att i detsamma få säte och stämma, helst stån-

det deltagit i det första hemliga utskott, som förekommit vid svensk riksdag, den år 1627; vägrades sådant, hotade ståndet att ej utse några ledamöter i kontributions-deputationen. De öfriga stånden ville dock ej bifalla denna fordran, och bönderne gåfvo efter för tillfället, men med förbehåll att innan riksdagens slut få svar på sin inlaga. Borgarståndet var icke obenäget att låta dem få deltaga åtminstone i de ärenden, som rörde hushållningen, äfvensom i riksrådsvalen; men sedan bönderne visat sig böjde att medgifva någon utvidgning af konungamakten, förenade sig borgareståndet med adeln och presteståndet att alldeles utesluta dem från sekreta utskottet, hvaremot bönderne inlade en reservationsskrift, i hvilken de förbehöllo sig hvad de ansågo af gammalt vara deras rätt.

Äfven i andra frågor blefvo bönderne behandlade med öfvermod. Då de gjorde svårigheter att åtaga sig en föreslagen krigsgärd, och deras invändningar mot densamma anfördes af en bondeståndets deputation till sekreta utskottet, förestälde dem landtmarskalken i ganska allvarsamma ordalag, huru »oskälige» de voro, som ville undandraga sig en afgift, hvilken de öfriga stånden redan åtagit sig, »hvilket torde verka så mycket, att bönderne sällan eller aldrig skulle blifva kallade till riksdagar och öfver dylika ärenden hörda». Då deputationen aflägsnat sig, frågade landtmarskalken utskottet, om han ej gjort rätt, att han talat allvarsamt med bönderne, »efter de så mycket styfvas», och utskottet förklarade sig »alldeles nöjdt med detta hans excellens' förfarande». Äfven denna gång gåfvo bönderne efter och beviljade den begärda krigsgärden; men de visade sig föga belåtne med det nya styrelsesättet, som uteslöt dem från allt inflytande och till och med tycktes hota att beröfva dem de fördelar de vunnit under envåldet.

Adeln hade nemligen under föregående riksdagen förstått att skaffa sig drottningens bekräftelse på nya privilegier, hvarigenom ståndet återfått flera af de företrädesrättigheter, det förlorat under envåldet, och bland annat äfven den att uteslutande besitta frälsegods, så att ofrälse män, som under den förflutna tiden blifvit laglige egare af sådana, ålades dem återställa, mot återfående af köpeskillingen, jemte ersättning för gjorda förbättringar. Äfven hade sätesgårdar samt rå- och rörs-hemman nu åter blifvit befriade från alla utlagor och kronobesvär, utom vägrödjning och brobyggnad. Tillika hade adeln yrkat upphäfvande och återgång af verkstälda reduktionsåtgärder; men detta yrkande hade dock slutligen blifvit jemkadt derhän, att all ytterligare reduktion skulle afstanna och att vid nästa riksdag några oveldige män skulle utses att öfverse och granska reduktionsstadgarne samt föreslå skäliga grundregler, enligt hvilket de, som lidit orätt, kunde komma att njuta rättvisa, hvilket de ofrälse stånden medgifvit.

Båda dessa frågor förekommo å nyo vid 1720 års riksdag. När den om de adeliga privilegierna, mot hvilka de ofrälse stånden protesterat, nu bragtes å bane, sökte landtmarskalken Horn förebygga den hotande splittringen mellan stånden genom att föreslå tillsättande af

en deputation, som skulle söka sammanjemka de tvistiga punkterna. Adeln gaf ock efter så till vida, att den medgaf införande i den nya konungaförsäkran af det förbehåll, att inga privilegier skulle kunna beviljas något stånd, utan att de öfriga varit satta i tillfälle att dervid göra sina påminnelser; men i fråga om adelns uteslutande rätt att besitta frälsejord ville hvarken adeln vika från sitt på forna förhållanden grundade påstående härom, eller de ofrälse stånden afstå från en rätt, hvaraf de nu voro i besittning.

Lika svårt blef det att sammanjemka åsigterna i afseende å reduktionsfrågan. Enligt förra riksdagsbeslutet skulle en kommission nu tillsättas för att granska reduktionsåtgärderna, men förslaget till instruktion för denna kommission var sådant, att det ännu mer ökade de ofrälse ståndens oro och väckte betänkligheter på sjelfva riddarhuset. De ofrälse stånden afbröto derföre underhandlingarna om de adeliga privilegierna och inlemnade till konungen en skrift, hvari de begärde, att till nästa riksdag måtte uppsättas en instruktion för dem, som skulle öfverse reduktionsverket, samt att de adeliga privilegierna måtte intill dess blifva hvilande, men emellertid allt, som på grund af dem skett, sättas tillbaka i samma skick som före deras utgifvande.

Bönderne gingo dock ännu ett steg längre. Deras missnöje med det ringa inflytande på riksdagsärendena, som blifvit dem förunnadt, hade konungen och de, som önskade en utvidgning af hans makt, förstått att skickligt begagna, så att bönderne ingingo först till borgarståndet och sedermera äfven till preståndet med en skrift, hvari de yttrade, att konungamakten blifvit allt för mycket bunden genom den nya regeringsformen och borde utvidgas till likhet med hvad den varit i Gustaf Adolfs och Carl Gustafs dagar, före enväldets införande. Friheten var likväl ännu allt för ny och opröfvad, att hvarken borgare eller prester skulle kunna förmås afstå från någon del deraf, hvarföre skriften väl blef uppläst, »men såsom af ett mäkta ömt och grannlaga innehåll tills vidare alldeles lemnad», heter det i preståndets protokoll. Äfven tycktes bönderne sjelfva ångra det steg de tagit, då de ej rönte något understöd från de öfriga stånden.

Alla, som ifrade för det nya statsskickets upprätthållande, funno emellertid, att ställningen kunde blifva rätt betänklig, om ståndstvisterna finge ytterligare fortsättas, hvarföre Horn sökte afbryta dem genom ett hastigt slut på riksdagen. Den 5 Juli tillkännagaf han för adeln, att de ofrälse stånden afbrutit underhandlingarna om de adeliga privilegierna och protesterat mot deras tillämpning, hvarföre han föreslog, att man borde inskränka sig till att begära stadfästelse på Gustaf Adolfs adeliga privilegier, besvara de tre ståndens protest och uppsätta en inbördes förbindelse att icke till någon ofrälse försälja frälsegods, vid äfventyr att förverka säte och stämma på riddarhuset, jemte köpeskillingen till riddarhuskassan, hvilket allt också blef ståndets beslut, hvarefter Horn redan följande dagen, den 6 Juli, i adelns plenum föreslog, att man borde hos konungen begära riksdagens afslu-

tande, då den nu räckt så länge, »att det syntes, som ville ständerna sitta stadigt och styra riket». Förslaget bifölls, Horn begaf sig genast med en deputation till konungen och samma dag blef riksdagen afblåst.

Att adeln så tvärt, innan riksdagsbeslutet var granskadt, begärt riksdagens afslutande utan samråd med de öfriga stånden, väckte stor förtrytelse hos dessa. Bönderne, kallade till sekreta utskottet för att deltaga i granskningen af riksdagsbeslutet, infunno sig ej, utan sände blott sina anmärkningar, innehållande, bland annat, att de tre ofrälse ståndens protest mot de adeliga privilegierna borde intagas i riksdagsbeslutet, och både prester och borgare uttalade högt sitt missnöje öfver hvad som skett samt »gjorde så många obstakel och förtretliga instantier, att en klok menniska snart kunnat deraf bli galen», heter det i en samtida uppsats.

Den 7 Juli skulle emellertid riksdagen med vanliga högtidligheter å rikssalen afslutas. På morgonen hade adeln plenum, då landtmarskalken föreslog och ståndet biföll, att 1719 års privilegier skulle tills vidare få blifva hvilande, men att man i stället skulle begära konungens stadfästelse på dem, hvilka Gustaf Adolf och Christina förlänat adeln. Härom afgick en deputation till konungen, som ock underskref bekräftelsen på de äldre privilegierna, hvarefter i rådet upplästes de ofrälse ståndens inlaga mot de adeliga privilegierna, hvilken bifölls i den punkten, som rörde hvilandet af de nya privilegierna, men afslogs i hvad den innebar ett yrkande om återgång af åtgärder, vidtagna på grund af dessa privilegier. Då de tre ståndens deputerade fingo företräde i rådet, mottogos de af konungen med den föga hugnande underrättelsen, att han bekräftat adelns gamla privilegier, och han erbjöd sig nu att äfven bekräfta deras; men detta erbjudande afvisades och de ofrälse ståndens deputerade upprepade sin protest mot de adliga privilegierna i allmänhet samt åberopade stadgandet i så väl konungaförsäkran som regeringsformen om alla ståndens hörande i dylika frågor. Tillika yrkade de, att riksdagsbeslutet skulle granskas af hvarje stånd särskildt, innan riksdagen afslutades, samt frågade hvem som gjort adeln till fullmäktig för de andra stånden. Både konungen och rådet kommo härigenom i icke ringa förlägenhet, emedan man ej kunde neka, att de ofrälse ståndens klagomål voro grundade; men emellertid var riksdagen redan afblåst, adeln samlad att afhöra riksdagspredikan och de utländska sändebuden afvaktade å rikssalen de vanliga högtidligheterna. Horn var nu åter den, som skulle ställa till rätta hvad som kommit i olag. Underrättad om hvad som passerat, infann han sig i rådet och lyckades öfvertala de tre ståndens deputerade att lofva dessa stånds närvaro å rikssalen, mot det att ombud för alla stånden skulle på eftermiddagen infinna sig i sekreta utskottet och der upprätta ett »biafsked», hvari de ofrälse stånden kunde få sina påståenden införda. Efter detta medgifvande infunno de sig å rikssalen, och riksdagen blef på vanligt sätt afslutad.

Under de följande dagarna granskades och jemkades riksdagsbe-

slutet, som omsider blef af samtliga stånden godkändt, utan att något biafsked behöfde upprättas. Öfverläggningarna hade emellertid varit rätt allvarsamma, och bland annat yttrade bondeståndets talman, »som var nog oblyger», till adelns ledamöter inom sekreta utskottet: »Käre grefve och landtmarskalk, med de öfrige herrar! I talen så mycket om suveränetetens afskaffande och sätten så högt straff på den, som söker densamma införa; men jag fruktar nu är så vida kommet, att somliga stånd vilja bringa sig till större suveränetet, än någon af våra förre konungar egt» — hvartill »ej något särdeles replicerades», heter det i ofvannämnda uppsats.

Riksdagsbeslutet innehöll ständernas erkännande af arfprinsen Fredrik, drottning Ulrika Eleonoras gemål, för Sveriges konung, under de vilkor, som innefattades i hans konungaförsäkran af den 22 Mars och »ständernas förening» af den 24 Mars 1720. Ständerna gillade de afslutade frederna med England, Hannover och Preussen samt förbundet med England. Med Danmark var fred äfven afslutad, hvarå ratifikationernas utvexlande endast återstod, och om fred med Polen var godt hopp; men med Ryssland skulle kriget fortsättas, »till förekommande af allt odrägligt, skadligt och oanständigt tillbud och uppsåt, intill dess fienden, å sin sida, till någon skälighet visade större hug och allvar än dittills». Till krigets fortsättande beviljade ständerna en »fredshjelp» för år 1720, i likhet med bevillningen för 1719, samt tillika en »allmän kontributionsbevillning», lika med den för 1719, hvilka båda bevillningar skulle »utdragas och sträckas till nästa ständers sammankomst». Ständerna gillade och stadfästade ett reglemente för deras inrättade kontor (sedermera kalladt riksgäldskontoret), åt hvilket indragningen och förminskandet af de till skiljemynt förvandlade myntstycken och sedlar uppdrogos. Den vid näst föregående riksdag beslutade kommission, som skulle öfverse reduktionen och liqvidationen under enväldet, uppsköts till nästa ständers sammanträde, men under tiden skulle all vidare reduktion och egendomsindragning afstanna. Alla af kongl. maj:t utfärdade instruktioner, ordningar, stadgar och påbud, ifrån Oktober 1719 till och med den 6 Juli 1720, godkändes, och slutligen öfverenskommo ständerna att om tre år åter sammanträda vid den i regeringsformen utsatta tid.

Det holsteinska partiet hade äfven under denna riksdag icke varit overksamt. Hertig *Carl Fredrik* hade, under sitt vistande i Stockholm 1719, i början uppträdt med stora anspråk och ej velat gifva Ulrika Eleonora titel af drottning, ehuru hon då redan blifvit af rådet såsom sådan erkänd. Sedan äfven riksdagen erkänt henne derför, insåg han visserligen nödvändigheten att nedsätta sina anspråk och hade nu gjort henne ett besök, som äfven af henne besvarades, men det gamla agget fortlefde dock hos båda. Hertigens sträfvanden gingo nu ut på att blifva försäkrad om tronföljden efter Ulrika Eleonora samt att, såsom inledning härtill, erhålla titel af »kunglig höghet». Efter Görtz' fängslande var holsteinska geheimerådet *Henning Fredrik Bassewitz* hertigens

förnämste rådgifvare. Bassewitz hade 1714 varit af Görtz skickad till Petersburg för att söka tillvägabringa en äktenskapsförbindelse mellan hertigen och czar Peters dotter Anna; men sedan Görtz kommit i gunst hos Carl XII, hade dessa underhandlingar blifvit afbrutna, hvarefter Görtz och Bassewitz blifvit de bittraste fiender. Bassewitz hade sedermera på egen hand vändt sig till czaren med samma giftermålsförslag, men nu med uppmaning till czaren att med rysk härsmakt och understödd af det i Sverige rådande missnöje fördrifva både Carl XII och Görtz samt på Sveriges tron upphöja hertig Carl Fredrik och den ryska storfurstinnan, hvilket förslag czaren dock afböjt, såsom alltför äfventyrligt.

Efter Carl XII:s död och Görtz' fängslande skyndade emellertid Bassewitz till Stockholm och vann snart öfver den svage, obeslutsamme hertigen sådant inflytande, att han bestämde alla hertigens företag. Nu uppgjordes en plan, att hertigen skulle sluta sig till hofpartiet samt gemensamt med detta söka förhjelpa Ulrika Eleonora att få sin arfsrätt erkänd och sin makt ökad, hvaremot hertigen skulle försäkras om tronföljden efter henne. I första harmen öfver de band, ständerna ville pålägga henne, skall ock drottningen varit villig att lyssna till detta förslag; men hennes ovilja mot sin systerson var alltför inrotad och hennes önskan att bana sin gemål väg till tronen alltför liflig, att hon skulle på allvar fästa sig vid en sådan plan. Den blef alltså öfvergifven och derefter sökte Bassewitz stöd för hertigens anspråk dels hos czaren och dels hos konung Fredrik IV i Danmark, hvilka båda visade sig tillmötesgående, czaren för att få ett medel att inverka på Sveriges inre förhållanden, och Fredrik IV för att förmå hertigen att till Danmark afstå Sleswig, mot löfte om tronföljden i Sverige, hvartill Danmark skulle förhjelpa honom. Hertigen och hans rådgifvare insågo likväl, att utländsk hjelp, vare sig från Ryssland eller Danmark, skulle alltför mycket skada hertigen inom Sverige, och föga utsigt var, att någondera af dessa makter skulle med vapenmakt kunna genomdrifva hans anspråk.

Vistandet inom Sverige blef honom emellertid mer och mer obehagligt, synnerligast sedan Ulrika Eleonora kort efter sin kröning gifvit sin gemål den titel af »kunglig höghet», hvilken hertigen så länge och så ifrigt eftersträfvat, samt det blef mer och mer tydligt, att hon sträfvade att bereda sin gemål tillträde till Sveriges tron och äfven alltmera sannolikt att hon skulle lyckas häri. Hertigen lemnade derföre Stockholm i Maj 1719 och reste till Tyskland, der han uppehöll sig först i Mecklenburg och sedermera dels i Hamburg, dels vid några nordtyska hof; men hans lefnadssätt var icke sådant, att det kunde tillvinna honom anhängare. Snart gjorde han sig känd för vilda dryckeslag och utsväfningar af alla slag samt tillika för ett omåttligt slöseri, hvaraf i synnerhet Bassewitz och dennes anhörige förstodo att draga fördel. Kort efter sin ankomst till Tyskland hade han ock sjelfmyndigt antagit den titel af kunglig höghet, hvilken Sveriges drottning och

ständer förvägrat honom, och härigenom ökade han ytterligare den ovilja, som här hos de fleste var rådande mot honom och holsteinarne i allmänhet.

Hertigen vände sig nu åter till främmande makter och lyckades äfven genom kejsarens bemedling utverka, att de delar af Holstein, som före krigets utbrott tillhört hertigen af Holstein-Gottorp, blefvo till honom återstälda, hvarjemte underhandlingarna om hans förmälning med ryska storfurstinnan Anna återtogos. Härom underrättade han Ulrika Eleonora i ett bref af den 16 Mars 1720, hvilket öfverlemnades till sekreta utskottet, som öfverlade om bästa sättet att afböja en förbindelse, hvilken kunde blifva farlig för Sverige. Sedermera förekom der äfven en annan skrifvelse från hertigen, hvari han omtalade czarens anbud att garantera honom besittningen af Sleswig samt uttryckte sin förhoppning, att ständerna måtte visa, det han, »såsom en furste af deras kungliga blod härkommen», icke af dem vore glömd. Efter flera öfverläggningar härom kom man ändtligen till det beslut, att en deputation af alla fyra stånden väl skulle utses att öfverlägga om sättet att tillfredsställa hertigen, men med uttryckligt förbehåll, att frågan om tronföljden ej skulle få upptagas förr, än tronen blefve ledig. Den utsedda deputationen afgaf derefter ett betänkande, som endast gick ut derpå, att hertigen skulle få löfte om underhåll från Sverige, under vilkor att han afhölle sig från alla förbindelser med czaren, hvilket betänkande äfven, i trots af det holsteinska partiets ifriga gensägelser och yrkanden, att hertigen måtte tillerkännas titeln af kunglig höghet samt erhålla öfverbefälet öfver svenska krigsmakten i Tyskland, blef af ständerna bifallet.

Den, som vid riksdagen ifrigast talat för hertigens sak, var öfversten *Lorens Christofer Stobée*, mot hvilken efter riksdagens slut en skamlig förföljelse anstäldes. Han angafs att hafva fört uppror iskt tal, försäkrat att hertigen af Holstein skulle inom årets slut blifva Sveriges konung, mottagit ryska penningar o. s. v.; men Stobée försvarade sig så rådigt och frimodigt, visade så öfvertygande, att de mot honom åberopade vittnens utsagor voro falska, och lyckades så fullständigt bevisa sin oskuld, att han frikändes och hans angifvare dömdes till stränga straff, hvilka de ock fingo undergå, oaktadt konungen gjorde allt för att få dem benådade, hvarigenom han röjde sin egen andel i den föga hedrande anläggningen.

Vid samma tid föreföll äfven en annan rättegång, som icke heller var egnad att öka konungens anseende. När, efter de ingångna fredssluten, en mängd officerare återkommit ur fångenskap och borde återfå sina förra befattningar, hade det blifvit nödvändigt att göra flera omflyttningar vid regementena och många officerare hade fått sin aflöning nedsatt. Några officerare vid gardet hade då till sin öfverste inlemnat en gemensam ansökning att få behålla sina platser, hvilket generalmajoren Filip Bogislaus von Schwerin, som nu stod högt i konungens ynnest, angifvit såsom ett myteri. Utan närmare undersökning och

utan att föredraga saken i rådet eller ens i kabinettet, befalte konungen genast, att officerarne skulle arresteras och en general-krigsrätt undersöka deras brott; men rådet gjorde allvarsamma anmärkningar mot detta förfarande, såsom stridande mot de adliga privilegierna samt mot regeringsformen, och ur konungaförsäkran upplästes den punkt, som innehöll, att alla angelägna ärenden, dit justitiesaker hörde, skulle i rådet föredragas, »till att undvika misstankar om suveränetetens införande», hvilket så förargade konungen, att han gick sin väg. Rådet beslöt emellertid, att angifvaren skulle vara tillstädes vid undersökningen, hvarföre Schwerin ock infann sig vid krigsrätten, men måste der erkänna, att i officerarnes skrift ej fans något brottsligt, hvarefter saken fick förfalla.

Vid åtskilliga tillfällen vägrade ock konungen sin underskrift å beslut, fattade af rådets flertal emot hans åsigt, och röjde äfven härigenom huru föga belåten han var med den inskränkta myndighet, man åt honom inrymt, och huru gerna han ville hafva den utvidgad. Redan under första året af hans regering hade sålunda de fördelaktiga tankar, man om honom hyste före hans uppstigande på tronen, blifvit icke så litet nedsatta hos dem, som med honom voro i närmare beröring.

Kriget och fredssluten.

Den vigtigaste tilldragelsen mellan 1720 och 1723 årens riksdagar var krigets afslutande. Redan före 1720 års riksdag var fred ingången med Hannover, England och Preussen, och med Danmark hade fred slutats under riksdagens lopp.

Engelska regeringen hade i början af året 1720 förestält de danska och svenska, att den förra borde åtnöja sig med Sleswig, någon penningeersättning samt uppoffringen af Sveriges tullfrihet i sundet; men ingendera regeringen ville lyssna till dessa föreställningar. Förlusten af tullfriheten i sundet skulle för den redan förut i yttersta grad tryckta svenska handeln blifva ett alltför svårt slag och besittningen af Sleswig ansåg man skola alltför mycket öka Danmarks makt. Danska regeringen åter ville ej nöja sig med så ringa vinst, utan gjorde vida större fordringar. Slutligen, då ingendera ville gifva efter, gjorde Carteret slag i saken på det sätt, att han lät uppsätta ett fredsfördrag enligt sitt förslag, hvilket den 3 Juni undertecknades af de svenska underhandlarne, hvarefter Carteret reste med det samma till Köpenhamn, der han förstod så skrämma upp danska regeringen, att äfven denna godkände fördraget med några få förklaringar.

Genom denna fred afstod Sverige från tullfriheten i Öresund, lofvade till Danmark utbetala 600,000 rdr och förband sig att icke bistå hertigen af Holstein, hvaremot Danmark återstälde alla sina eröfringar — Stralsund, Rügen, Pomern, Marstrand och Wismar, hvars fästningsverk dock ej skulle få återuppbyggas, samt lofvade att ej bistå

czaren eller tåla hans kapare i sina hamnar. Kort derefter erhöll ock Danmark både Englands och Frankrikes garanti för besittningen af Sleswig.

Med Polen och Sachsen var stillestånd ingånget, och kriget åt detta håll hade för länge sedan upphört af sig sjelft. Således återstod bland alla Sveriges fiender numera endast Ryssland, mot hvilket, enligt hvad här ofvan är berättadt, ständerna beslutat krigets fortsättande till dess en skälig fred kunde erhållas.

Grefve *Arvid Bernhard Horn* var nu åter såsom kanslipresident ledare af Sveriges förhållanden till utländska makter. Både han och Cronhielm hade, såsom förut är omtaladt, blifvit af Ulrika Eleonora egenmäktigt afsatte från sina rådsembeten, men *Gustaf Cronhielm* hade redan i början af 1720 års riksdag, i följd af en ganska allvarsam skrifvelse från sekreta utskottet till regeringen, blifvit åter insatt i sitt rådsembete, och sedan riksrådet Nils Gyllenstierna under riksdagen aflidit, föreslog konungen att Horn nu borde återinträda i rådet. Sekreta utskottet hade kommit på samma tanke och, då frågan framstäldes hos adeln, föreslog den, att Horn borde återfå icke allenast sitt rådsembete utan äfven kanslipresidentsplatsen. Horn ansåg likväl detta embete böra återtagas af Cronhielm, emedan han blifvit olagligen derifrån skild; men då adeln stod fast vid sitt beslut, gaf Horn slutligen efter, under förbehåll att Cronhielm icke komme att deraf lida. De öfriga stånden instämde med adeln, och så blef Horn den 26 April 1720 åter riksråd och kanslipresident. Han var visserligen den skickligaste man för detta vigtiga embete hade att tillgå; men Sverige var nu så försvagadt och behofvet af fred så tvingande, att det äfven för honom blef omöjligt att afhjelpa följderna af den olyckliga politik svenska regeringen året förut följt, då den i stället att i främsta rummet söka fred med Sveriges farligaste fiende, czaren, kastat sig i Englands armar och låtit aflocka sig den ena uppoffringen efter den andra, utan att dock vinna så kraftigt bistånd mot Ryssland, att czaren kunde förmås nedsätta sina anspråk.

Horn gjorde likväl sitt bästa att åstadkomma ett stort förbund emot czaren. I samråd med Norris, Carteret och Camprédon hade redan i September 1719 en plan för fälttåget 1720 blifvit uppgjord. Under det en flotta af 36 till 40 skepp skulle hålla Östersjön ren, borde en här af 70,000 man samlas i polska Litauen, Preussen och Kurland. Deraf skulle 50,000 man rycka mot Pleskow, medan de öfrige 20,000 skulle blokera Riga eller Reval. Första vilkoret för denna plans genomförande var emellertid att kunna träffa öfverenskommelse med konung August om truppernas genomtåg och underhåll; men man hoppades så mycket lättare lyckas häri, som han hade ej mindre än Sverige att frukta af czarens öfvermakt. Att de erforderliga trupperna kunde Sverige, sedan fred blifvit ingången med Danmark, uppsätta 24,000 man, och landtgrefven af Hessen lofvade att mot sold lemna 10,000. De öfriga skulle man söka erhålla af de makter,

som hade mest att frukta af Rysslands växande välde, såsom Preussen, Polen, möjligen äfven Österrike. Frankrike skulle biträda med subsidier, England äfven med sådana samt tillika med skepp och trupper. För ett bereda planens verkställande sändes generalmajoren *Trautwetter* till Preussen och Polen samt riksrådet *Erik Sparre* till Wien och Paris.

Czaren var emellertid icke heller overksam. Öfver allt, der de svenska sändebuden uppträdde, infunno sig äfven ryska, som läto förstå, att czaren ingalunda var emot en billig fred med Sverige, men som likväl noga aktade sig att närmare angifva vilkoren för denna billiga fred. Ryska penningar voro likaledes i mycket omlopp och Sparre mötte, hvarest han uppträdde, endast undvikande svar. I England och Hannover ansåg man ingenting kunna åstadkommas utan kejsarens och Polens biträde. Kejsaren svarade endast i allmänna ordalag, att han ville understödja Sveriges intressen och genom sin bemedling söka bringa czaren till billighet, men att han först ville förvissa sig om andra makters afsigter. Till riksdagen i Polen hade både engelska och franska regeringen skickat betydliga summor för att förmå polska republiken till krig emot Ryssland, men czaren hade icke försummat att begagna samma medel, för att afböja ett sådant beslut, och lyckades bättre. Redan den 23 Februari 1720 upplöstes riksdagen utan att komma till något beslut, hvarefter Sparre, som nu insåg omöjligheten af ett anfallskrig till lands emot Ryssland och som tillika, genom ett samtal i Paris med engelske utrikesministern Lord Stanhope, hade erfarit, att engelska flottan i Östersjön endast skulle skydda svenska kusterna, utan att anfalla Ryssland, inlät sig i en hemlig underhandling med ryske ministern i Frankrike baron Schleinitz, hvilken framstälde såsom czarens vilkor att behålla Ingermanland, Narva med en del af Estland samt Viborg med dess län, hvaremot Lifland, Reval och Finland skulle till Sverige återställas. Sparre inberättade detta till svenska hofvet med begäran att saken måtte hållas ytterst hemlig för engelska regeringen, som säkert skulle misstycka, att fred afslöts utan dess inblandning deri; men icke desto mindre omtalade konung Fredrik alltsammans för Carteret, och Sparre fick till svar, att han väl borde fortsätta underhandlingen med Schleinitz, men dock ytterst varsamt, ty Schleinitz' förslag afsåg troligen ingenting annat än att vinna tid och gifva regenten i Frankrike en förevändning att uppskjuta alla åtgärder till Sveriges bistånd. Detta visade sig ock vara förhållandet, ty några månader derefter, då tiden för krigsföretag det året redan var förbi, förklarade Schleinitz, att czaren ville behålla alla sina eröfringar, äfven Finland, hvaraf regenten dock ej lät förmå sig till något kraftigare understöd åt Sverige, utan vägrade till och med förnyandet af 1715 års förbundsfördrag så väl som utbetalandet af några subsidier.

Redan innan krigsrörelserna kunde taga sin början, hade det emellertid visat sig, att något större förbund emot Ryssland ej kunde tillvägabringas. I Polen hade czaren nu större anhang än konung August, hvilken han dessutom skrämde med att närma sig Stanislaus.

Preussen vågade ej utan mäktigare bundsförvandter uppträda mot czaren, och med Frankrike så väl som med Österrike hade han inledt underhandlingar, hvarigenom de hvar för sig och på hvarandras bekostnad trodde sig kunna räkna på hans bistånd och således ej ville äfventyra det genom understöd åt Sverige. I allmänhet visade sig ock czaren ojemförligt öfverlägsen alla sina medtäflare i ledandet af de underhandlingar, som nu korsade hvarandra.

Svenska regeringen måste således besluta sig för att fortsätta kriget utan någon annan bundsförvandt än England. Man rustade ock så vidt tillgångarna det medgåfvo, och då amiral *Norris* i början af Maj 1720 kom till Östersjön med 20 linieskepp och 4 fregatter, kunde en svensk flotta af 11 skepp, 8 fregatter samt 7 bevärade handelsfartyg och mindre krigsfartyg dermed förena sig. Enligt förbundsfördraget skulle svenske öfverbefälhafvaren, öfveramiralen *Clas Sparre*, nu föra befälet öfver båda flottorna; men Norris visade ingen benägenhet att ställa sig under hans befäl, och Sparre fick derföre lemna detta åt vice amiralen *Carl Hans Wachtmeister*, på det ej en svensk amiral med högre rang skulle ställas vid sidan eller under en engelsk med lägre.

Sedan tvisten härom blifvit bilagd, afgick största delen af flottan till Reval för att taga eller förstöra dervarande eskader. Fästningen, som skyddade densamma, befans dock alltför stark, och man åtnöjde sig med en tre veckors blokad, hvarefter den förenade flottan återvände till Dalarön för att intaga vatten och proviant, såsom det hette, men i sjelfva verket till följd af Norris' undanflykter. Det visade sig nemligen allt tydligare, att den engelska flottan ej kunde förmås till något allvarsamt anfall mot Ryssland, utan på sin höjd att försvara de svenska kusterna.

För detta ändamål hade under tiden en svensk eskader af 6 linieskepp och 3 fregatter blifvit under vice amiralen Wachtmeisters befäl qvarlemnad vid Åland; men emellertid hade en rysk galerflotta redan från Vasa gått upp åt Bottniska viken, tagit 16 ditseglande handelsfartyg, bränt Umeå stad jemte 12 herre- och 41 bondgårdar samt lyckligen återkommit till finska skären, innan den svenska eskadern kunnat förhindra det.

Sedermera kryssade de svenska och engelska flottorna i öppna sjön mellan Åland och Gotland, och under tiden samlades en rysk galerflotta vid Åland. Vice amiralen *Carl Georg Sjöblad*, som med 3 skepp, 3 fregatter, 3 bevärade handelsfartyg och några galerer låg vid Arholma, anföll denna ryska galerflotta, då densamma den 27 Juli gjorde ett försök att framrycka från Ledsund, vid Ålands södra udde, och lyckades att skjuta två af de ryska galererna i sank; men under detta förföljande hade 2 svenska fregatter och 2 bevärade handelsfartyg stött på grund, och då med detsamma stiltje inträffade, vände galererna om och togo dessa fartyg, utan att den svenska eskadern kunde hindra det, så att den enda sjöstrid, som detta år hölls, äfven utföll till svenskarnes skada. Derefter förlades hela den förenade

svenska och engelska flottan å Ålands haf mellan Kapellskär och Furusund, för att skydda Stockholms-skären, samt låg der till i slutet af September då man fick veta, att ryska flottan gått hem och aftacklat, hvarefter den engelska seglade hem och den svenska gick längre in i skären.

Svenska regeringen hade emellertid börjat inse, att något kraftigare bistånd ej var att från England förvänta. Engelska styrelsen ville visserligen förhindra, att Ryssland ej blefve alltför öfvermäktigt inom Östersjön, men å andra sidan ville den ej för Sveriges skull äfventyra sina handelsförbindelser med Ryssland, och det bistånd, England lemnade Sverige, blef derföre mera passivt än aktivt; det inskränkte sig till att försvara Sverige mot Ryssland, men kunde ej förmås till deltagande i ett anfall mot denna makt. En svår penningekris och hvarjehanda stämplingar af Stuartska ättens anhängare inom England hade ock gjort det svårare för engelska regeringen att mera verksamt uppträda till Sveriges förmån, och då konung Georg tillika trodde sig veta, att ett förbund var nära att ingås mellan czaren och kejsaren för att understödja hertigens af Holstein anspråk, skyndade han ett derom underrätta svenska regeringen, med tillstyrkande att Sverige borde till hvad pris som helst söka förekomma ett sådant förbunds afslutande. Han föreslog derföre, att franske ministern i Stockholm *Camprédon* skulle resa till Petersburg och söka inleda fredsunderhandlingar, hvarom ock engelska hofvet redan skrifvit till det franska.

I anledning af dessa meddelanden hölls i rådet den 10 November en öfverläggning, hvarvid, på Horns tillstyrkan, beslöts, att Camprédon skulle anmodas begifva sig till Petersburg för att söka afsluta ett stillestånd på ett eller två år, eller ännu hellre preliminärer till en fred. Det dröjde likväl ännu ett par månader innan Camprédon kunde anträda sin resa, emedan han först måste afvakta sin regerings tillstånd dertill, och under tiden ankom i medlet af December furst *Mnizersky* såsom sändebud från czaren, med tillkännagifvande att om svenska regeringen vore benägen till fred, ville czaren utan dröjsmål sända sina ministrar till underhandlingsorten, hvartill han föreslog Raumo eller Nystad i södra Finland. När detta czarens bref föredrogs i rådet, »sade deras excellenser, att detta är ett verk, som Gud gjort, och böra vi ej låta detta tillfälle gå oss ur händerna, som vi så högeligen längtat efter». Till Sveriges ombud vid den blifvande kongressen utsågos genast riksrådet *Johan Lillienstedt* och landshöfdingen *Otto Reinhold Strömfelt*, hvilka skulle resa, så snart deras pass från czaren erhöllos.

Emellertid ankom i början af året 1721 franska regeringens fullmakt för Camprédon att resa till Petersburg och söka bemedla fred. En instruktion blef af svenska regeringen för honom uppsatt, enligt hvilken han skulle söka tillvägabringa ett stillestånd på 18 månader eller ock preliminärer till en fred, för hvilket ändamål han borde bjuda afträdandet af Keksholms län och Ingermanland med Narva, samt, i händelse dessa anbud af czaren förkastades, gifva obestämda för-

hoppningar, dock ej i Sveriges utan i Frankrikes namn, om ännu förmånligare vilkor, för att icke afbryta underhandlingarna. Skulle czaren framställa något förslag, som rörde tronföljden i Sverige, borde Camprédon afvisa detsamma såsom stridande mot svenska regeringsformen.

I slutet af Januari afreste Camprédon, men nödgades snart nog meddela svenska regeringen, att czaren mött hans bemedlingsförslag med den bestämda förklaring, att ingen fred kunde komma i fråga på andra vilkor, än att czaren skulle behålla Lifland, Estland, Ingermanland och Viborg med dess län, hvaremot han försäkrade sig ej hafva ingått eller ämna ingå några förbindelser med hertigen af Holstein och ej heller ämnade blanda sig i Sveriges inre angelägenheter, så vida fred snart slötes. Icke desto mindre kunde svenska regeringen ej förmås att i den instruktion, som uppsattes för Lillienstedt och Strömfelt, erbjuda andra afträdelser än Keksholms län, Ingermanland och Narva samt några amt i östra Lifland. Horn och Cronhielm hade yrkat, att man äfven borde erbjuda Reval med Estland, men konungen hade ihärdigt satt sig deremot och fått rådets flertal på sin sida.

Med denna instruktion afreste Lillienstedt och Strömfelt i slutet af Mars, men uppehöllos af stormar och isgång så, att de ej förr än den 23 April framkommo till Nystad. Under tiden hade, till följd af ingångna underrättelser från Camprédon, svenska regeringen beslutat sig för att afstå Estland, hvarom sändebuden underrättades. Konungen hade äfven denna gång vidhållit sin motsatta åsigt, men fått endast riksrådet Taube på sin sida. Sedermera hade, efter Camprédons återkomst, hållits under fyra dagar, den 19—22 April, i rådet öfverläggningar om det beslut, som i afseende å de ryska fredsvilkoren borde tagas. Camprédon hade nemligen berättat, att czaren orubbligen vidhöll sitt beslut att behålla alla sina eröfringar utom Finland, och att detta beslut skulle understödjas af 115,000 man samt 1,100 fartyg, färdiga att börja fiendtligheter vid första öppet vatten. Tillika hade statskommissionen inberättat, att för svenska truppernas underhåll funnos tillgångar endast för fyra månader; att man vid amiralitetet redan måst göra förknappning på manskapets kost, samt att ingen tillgång fans till krutbrukens och gevärsfaktoriernas underhåll. Under sådana förhållanden blef resultatet af de långa öfverläggningarna, att sändebuden skulle anbefallas utan dröjsmål ingå på czarens fordringar, så vida de funno att ingenting kunde i godo afprutas.

Brefvet härom mottogo de svenska sändebuden kort efter sin ankomst till Nystad, och freden tycktes således böra snart kunna afslutas; men nu mötte svårigheter och uppskof från ryska sidan. Den ene ryske underhandlaren, fälttygmästaren *Bruce*, ankom väl redan den 28 April, men den andre, *Ostermann*, lät vänta på sig ända till den 26 Maj, hvarefter underhandlingarna först kunde på allvar begynna.

Under tiden hade likväl fiendtligheterna åter begynt. I slutet af

April utgick amiral *Clas Sparre* med svenska flottan från Carlskrona och förenade sig den 2 Maj vid Hanö med engelska flottan, 23 linieskepp och 2 fregatter, under amiral *Norris*. Efter föreningen seglade båda flottorna till Dalarön, der Stockholms-eskadern tillstötte, så att svenska flottan nu räknade 11 linieskepp, 4 fregatter och 5 mindre fartyg. Härefter kryssade båda flottorna mellan Dalarön och Lifland till den 18 Maj, då den engelska inlopp till Elfsnabben och den svenska till Söderarm; men några dagar förut hade 33 större ryska galerer och en mängd mindre fartyg gått öfver Ålands haf och den 17 Maj visat sig utanför Gefle. Försvarsanstalterna här voro dock i så godt skick, att ryska flottan ej vågade ett anfall, utan gick i stället norr ut under ständiga landstigningar, härjande och brännande alla bruk och gårdar på en mils afstånd från stranden samt dessutom städerna Söderhamn, som brändes den 21 Maj, Sundsvall den 23, Hernösand den 29 samt Piteå i början af Juni. I Medelpad hade redan 243, i Ångermanland 686 gårdar blifvit brända, och ryssarne hade visat sig såsom verklige mästare i detta krigssätt. Den 17 Juni återvände de ändtligen öfver Qvarken till finska skären, sedan de svenske underhandlarne slutligen lyckats utverka befallning härom. Hela tiden låg den förenade engelska och svenska flottan utanför Stockholmsskären för att derifrån utestänga den större ryska galerflottan, och man hade äfven detta år fått dyrt plikta för uraktlåtenheten att upprätta en skärgårdsflotta, som kunde skydda svenska kusterna, åtminstone mot smärre afdelningar af den ryska galerflottan. Äfven detta år hade ock den engelska flottan varit Sverige till mera skenbar än verklig hjelp, och i medlet af Augusti afgick Norris från Åländska skärgården till Elfsnabben, dit äfven Sparre följde efter, hvarigenom vägen öppnades för den stora ryska galerflottan till nya härjningar. Att förekomma dessa undertecknade nu de svenska sändebuden den 30 Augusti *fredsfördraget i Nystad*. De hade i det längsta sökt förmå de ryska till några afprutningar, men nödgades slutligen gå in på allt hvad czaren fordrat, och så afträdde nu Sverige hela Lifland, Estland, Ingermanland, en del af Karelen och Viborgs län samt öarne Ösel, Dagö och Möen, hvaremot czaren skulle inom fyra veckor efter ratifikationernas utvexling återställa Finland och på vissa terminer betala 2 millioner rdr. De afträdda ländernas privilegier och religionsfrihet stadfästes och för everldliga tider skulle svenska kronan årligen från Lifland få utföra för 50,000 rubel spanmål.

Nu ändtligen hade Sverige fred med alla sina fiender, men hade nödgats köpa den med uppoffringar till dem alla, och det hade dyrt fått plikta för sin regerings oklokhet att längst fortsätta kriget med den farligaste fienden. Hade fred blifvit ingången med Ryssland kort efter Carl XII:s död, innan czaren ännu hunnit öfvertyga sig om vidden och beskaffenheten af den hjelp Sverige kunde förvänta från England, så är det sannolikt att han afstått från Lifland, möjligen äfven från en del af Estland, och Sveriges förluster hade således, äfven om

det skulle nödgats underkasta sig samma uppoffringar till de öfriga fienderna, som nu blifvit medgifna, i alla fall blifvit mindre, än de blefvo genom ryska krigets fortsättande, under förhoppning om Englands bistånd, hvaraf i sjelfva verket Sverige hade ringa nytta och England föga heder.

Riksdagen 1723.

Sveriges historia hade länge varit dess konungars, men under frihetstiden blef den dess riksdagars, emedan det var under dem, som det nya statsskicket utbildade sig, och tilldragelserna mellan riksdagarne voro i allt hvad som rörde de inre förhållandena, i mycket äfven hvad de yttre beträffade, i sjelfva verket endast följder af den föregående riksdagen eller förberedelser till den nästföljande.

Konung Fredrik hade redan under 1720 års riksdag börjat visa huru föga belåten han var med den inskränkta myndighet, hvilken den senaste regeringsformen tilldelat honom, och det hade icke varit utan skäl man misstänkt, att han och hans utliggare haft sin del i bondeståndets då gjorda framställning om konungamaktens återbringande till hvad den varit före enväldet. Sedermera hade han vid flera tillfällen blifvit öfverröstad af rådet och derigenom så mycket mer eggats att söka få sin myndighet utvidgad. Under året 1722 reste han öfver allt omkring i landet, bevistade böndernes gästabud, framkallade ansökningar, för att kunna afvisa dem med förklaringen att han ej egde makt att afhjelpa sina undersåtars klagomål, samt utdelade frikostigt stora gåfvor hvart han kom. Penningar dertill sökte han från flera håll anskaffa. Af hessiske ministern *Diemer* fick han betydande summor förskjutna och vände sig äfven till konung Georg med begäran om understöd, men fick afslag.

Under sommaren detta år hemkom riksrådet *Maurits Wellingk*, och det visade sig snart, att han stod på ganska förtrolig fot med konungen. Båda önskade en utvidgning af konungamakten, och konungen var ganska belåten att i sina sträfvanden derefter biträdas af en så slug och erfaren diplomat som Wellingk. På dennes inrådan sände konungen sin gunstling, hessiske generallöjtnanten *Conrad Ranck* till Berlin, att dels utkräfva den brudskatt, som varit lofvad konungens första redan år 1705 aflidna gemål, prinsessan Lovisa Dorothea af Preussen, dels söka anskaffa ett lån på 200,000 rdr mot pantförskrifning af några hessiska amt. Det förra misslyckades och det senare försöket måste frånträdas, emedan konungens fader, landtgrefven Carl af Hessen, utan hvars samtycke en sådan pantförskrifning icke var gällande, vägrade detsamma. I stället visade sig konungen af Preussen villig att lemna det begärda lånet mot pant af Wolgast, som genom sin fästning beherskade Oderns vestra mynning och genom sin tull gaf betydande inkomster, hvarföre konungen af Preussen vid sista fredsslutet bjudit betydande summor för dess erhållande. Han sände

nu genast 50,000 rdr af det begärda lånet, såsom en lockmat, och lofvade att återstoden af summan skulle följa med det snaraste. Vid närmare besinning funno likväl både konung Fredrik och hans rådgifvare detta steg alltför vådligt, ty blefve det kändt, att han sålde eller pantsatte Sveriges besittningar för att få medel att kufva Sveriges frihet, så skulle ganska sannolikt sådant kosta honom tronen. Underhandlingen hade emellertid en längre tid fortgått och Wellingk hade uppsatt flera förslag till skrifvelser i konungens namn, innehållande åtskilliga uttryck, som voro för honom ganska komprometterande, såsom att »Fredrik ville befordra preussiske konungens fördel, men kunde ej gifva sig blott, hvarföre underhandlingen måste hållas mycket hemlig»; att »då sakerna komme att i betydligare mån bero af Fredrik, skulle han göra allt för att befordra Preussens afsigter»; att Fredrik ämnade så använda den erhållna undsättningen, att han framdeles skulle blifva i stånd att »gifva konungen af Preussen än verkligare prof af sin tacksamhet», o. s. v. Hessiske ministern Diemer, Wellingks gamle ovän, fick emellertid kunskap om förhållandet och lyckades äfven få i sina händer Wellingks egenhändiga brefutkast. Han ogillade och lyckades äfven förmå konungen att afbryta den inledda underhandlingen samt återbetala den gjorda inbetalningen å lånesumman, med undantag af 15,000 rdr, dem Fredrik redan användt; men Wellingks koncept vägrade Diemer envist att återlemna, ehuru konungen ifrigt begärde dem tillbaka.

Konungens sträfvanden efter ökad myndighet voro ingen hemlighet för frihetsvännerna, som utgjorde det vida öfvervägande flertalet så väl inom rådet som inom adeln, presterskapet och borgerskapet. Hans beteende äfven i öfrigt var ock ej egnadt att göra honom aktad och omtyckt. Hans leda för allt ihärdigt eller ansträngande arbete, under det han obetänksamt kastade sig in i den ena äfventyrliga planen efter den andra; hans egenmäktiga tilltag, som hvarken voro lagliga eller rättvisa och hvilka han derföre ej kunde fullfölja; hans tanklösa slöseri, som alltid satte honom i penningebehof, slutligen hans osedliga, utsväfvande lefnadssätt, som föll så mycket mer i ögonen, ju högre Carl XII stått i detta hänseende, och som väckte så mycket större ogillande, som man visste att hans gemål djupt grämde sig deröfver — allt detta, i förening med den förargelse, de här ofvan omtalade rättegångarne mot Stobée och gardesofficerarne väckt och som ytterligare ökats genom åtskilliga skandalväckande kärleksäfventyr under konungens resor 1722, gjorde sinnesstämningen föga gynsam mot konungen, då ständerna samlades i Stockholm den 16 Januari 1723.

Första striden mellan hof- och frihetspartiet gälde tillsättandet af den vigtiga landtmarskalksplatsen. Hofpartiet önskade få landshöfdingen Otto Reinhold Strömfelt på denna plats; frihetspartiet, att Arvid Horn skulle å nyo bekläda densamma; men man ansåg det ej rätt lämpligt, att en kanslipresident tillika blefve landtmarskalk, äfvensom holsteinska partiet i allmänhet var emot Horn, emedan han under den

föregående riksdagen arbetat för Fredriks upphöjande på tronen. Horn föreslog derföre sjelf, för att icke genom rösternas splittring möjligen gifva motpartiet segern, att man borde förena sig om presidenten i statskontoret friherre *Sven Lagerberg*, hvilken också med stor pluralitet valdes till landtmarskalk. Till prestståndets talman valdes biskopen i Linköping *Torsten Rudeen*, till borgareståndets borgmästaren *Jakob Bunge* och till bondeståndets hemmansegaren *Johan Andersson*.

Konungens tal vid riksdagens högtidliga öppnande den 22 Januari innehöll flera försäkringar om hans tillgifvenhet för grundlagarna, och han beklagade, att man utspridt rykten, det han ämnade återinföra enväldet, hvilket vore ett uppenbart förtal och en fräck osanning. Redan den 6 Februari inkom emellertid till borgareståndet en skrifvelse från bondeståndet, med hemställan, om det icke vore rådligt, att »hans maj:t måtte få ega och hafva den kungliga makt och myndighet, som Sveriges framfarna konungar haft, efter riksens uråldriga lag och stadgar; dock all suveränetet och envåldsvälde alldeles härifrån undantagna». Förslaget vann emellertid intet bifall hvarken hos borgareståndet eller de öfriga stånden, och man beslöt tillsättandet af en kommission för att undersöka hvilken förledt bönderne till detta steg, hvarjemte de tre stånden uppsatte ett svar, deri de förestälde bönderne vådan af deras förslag och förklarade, att samteliga de öfriga stånden stannat i det fasta och oryggliga beslut att icke en fotsbredd träda från den senaste regeringsformen, såsom en fast förmur mot envåldsstyrelsen.

Bönderne läto dock förstå, att de ej ämnade låta saken stanna härvid, och till en början förnyade de sin vid de båda föregående riksdagarne framstälda fordran om deltagande i sekreta utskottet; men möttes åter med afslag af de tre stånden. Efter någon tid kom man ock böndernes hemlige rådgifvare på spåren, emedan man hos en notarie Dahlén, som sedermera fans redan 1720 hafva varit invigd i hofpartiets planer, anträffade ett utkast till en ny skrift från bondeståndet, till vederläggande af de tre ståndens svar å dess föregående skrifvelse. Dahlén förhördes och angaf sina medhjelpare i denna sak — en fältsekreterare Brodzenius, känd för sina stämplingar i samma riktning under föregående riksdagen, en inspektor Osthoff och en kapten Prange, hvilka båda varit invecklade i rättegången mot Stobée, samt hessiske ministern Diemers sekreterare Gehebe. Den sistnämnde skyddades af sin diplomatiska karakter, men de öfrige häktades på sekreta utskottets befallning. Det var första gången detta utskott vågade tillägga sig en sådan makt, och man satte ock i fråga om häktning kunde ske utan konungens och rådets vetskap; men utskottets flertal förkastade dessa betänkligheter, »emedan ständerna ega högsta makt och myndighet i riket». Nu blef ock konungen uppskrämd. För de fyra ståndens talmän försäkrade han, att riksens ständers vilja skulle vara hans lag, den han med nöje ville efterlefva, samt bad, att hvad deremot kunde vara passeradt måtte begrafvas i glömska och aldrig

mer påtänkas. Denna hans undfallenhet kunde dock ej rädda hans verktyg. Dahlén, Brodzenius, Prange och Osthoff stäldes för ständernas kommission samt dömdes till fästning, halsjern, landsförvisning och andra stränga straff.

En så snöplig utgång fick vid denna riksdag konung Fredriks försök att utvidga sin myndighet; men utom skammen af de misslyckade försöken hade han tillika den harmen att se det holsteinska partiet, just i följd af den förtrytelse och den oro dessa försök hos ständerna framkallat, hafva ganska mycket vunnit i betydenhet, hvilket röjde sig vid flera tillfällen i ständernas nu mot hertigen gynsamma sinnesstämning.

Vid valet af sekreta utskottets ledamöter hade flera bland hertigens kända anhängare fått plats inom utskottet, och den obetänksamhet, hvarmed konungen vanligen gick till väga vid fullföljandet af sina planer, gaf utskottet snart nog tillfälle till inblandning i förhållandena mellan konungen och hertigen. Orolig öfver det bistånd, hertigen sökt hos czaren och hvilket denne äfven syntes allt för benägen att lemna honom, hade konung Fredrik sökt genom de hessiske och franske ministrarne Diemer och Camprédon inleda en försoning med hertigen. Om denne, medelst Fredriks erkännande för Sveriges konung, ville taga första steget till en förlikning och i sådant ändamål hitsända en minister, så skulle konungen »gifva honom goda bevis på sin tillgifvenhet» samt emottaga alla förslag, »som kunde bidraga till en fast och förtrolig vänskap dem emellan». Dock borde den holsteinske ministern komma hit före riksdagens början; i annat fall blefve han ej emottagen. Hertigen hade ock hit afsändt sin förtrogne, geheimerådet *Bassewitz*, dock ej förr än nära riksdagens öppnande. Man fick här veta, att Bassewitz vid jultiden anträdt sin resa, men tillika fått befallning att icke begära företräde, innan konungen gifvit hertigen titel af kunglig höghet. Orolig häröfver, sökte konungen nu hindra hans resa och meddelade rådet hvad dittills förefallit. Hos riksråden väckte det icke liten förtrytelse, att underhandlingar mellan konungen och hertigen blifvit inledda genom utländska ministrar, utan att rådet haft någon kunskap derom. De förklarade ock nu, att Bassewitz ej kunde afvisas, synnerligast som han kom på konungens egen inbjudning; men när han hitkom kort efter riksdagens början, vägrade konungen att gifva honom företräde, emedan han fruktade, att han skulle framkomma med begäran om titel af kunglig höghet och löfte om tronföljden för hertigen. Horn och rådets flertal åter yrkade på hans mottagande, emedan de fruktade, att czaren eljest skulle göra påståenden derom. Konungen fortfor icke desto mindre i sin vägran, och så drogs saken under sekreta utskottets afgörande. Det lät genom de tre högreståndens talmän enskildt råda konungen till eftergift, för att undvika en anmaning från ständerna; men konungen svarade med ett till utskottet aflåtet handbref, i hvilket han uppräknade alla sina skäl att ej bevilja det begärda företrädet. Då infunno sig de tre talmännen å nyo hos konungen och landtmarskalken yttrade dervid:

»När välgrundade råd blifva obevekligen förkastade, då öfvas verkeligen en del af envåldsväldet och deraf det skadligaste stycket. Nu är utan råds råde denna underhandling börjad och ministern hitskyndad, och mot råds råde blifver han utestängd. Det första steget har man härtills af synnerlig vördnad gått förbi med stillatigande, men vid det senare har man ej kunnat dölja sin bekymrade åhåga och omsorg för det farliga äfventyr och den myckna oreda, som deraf kan föranlåtas. Hela riket sättes dermed i fara och fruktan för utrikes fiendskap och invärtes villervalla; ty i fall konungslig ed ej fullgöres, regeringsordningen rubbas och enighetsbandet lossas, då kan visserligen, till rikets största bedröfvelse och ofärd, hela verkets lagliga gång stanna och förfalla.» Detta allvarsamma tal var på förhand uppsatt af den mindre sekreta deputationen och författadt af *Carl Gustaf Tessin*, som vid denna riksdag började sin politiska bana och sedermera gjorde sig så mycket omtalad. Konungen fann nu för godt att åter gifva efter och skref till sekreta utskottet: »Vi kaste oss med all nåd och tillförsigt i riksens ständers armar, bifalle audiensen emot alla våra betänkligheter, till att alldeles förklara vår nådiga tanke och uppsåt derpå allenast syfta att i alla delar förena oss med de rådslag och författningar, som riksens ständer pröfvat nödiga och nyttiga». Genom sin obetänksamhet först och sin envishet sedan hade konungen sålunda ådragit sig en ny förödmjukelse och holsteinska partiet en ny framgång.

Bassewitz fick således företräde och inkom kort derefter med ett memorial, hvari han, under åberopande af konung Fredriks löften genom Diemer och Camprédon, begärde för hertigen af Holstein titel af kunglig höghet. Frågan härom öfverlemnades till sekreta utskottet och derifrån till ståndens plena, hvarifrån den åter förvisades till »stora sekreta deputationen», det vill säga sekreta utskottet, förstärkt med ledamöter af bondeståndet, och från denna deputation åter till »mindre sekreta deputationen», bestående af 6 bland sekreta utskottets ledamöter bland adeln, 3 af preste- och 3 af borgareståndet, i hvilken deputation, som i allmänhet visade sig konungen och hans planer föga bevågen, grefve Carl Gustaf Tessin var ordförande. Frågan om hertigens titel ställdes der i samband med kejsartiteln, hvilken czar Peter antagit efter freden i Nystad. Ständerna biföllo, att denna titel skulle gifvas czaren, under vilkor att ingen förändring derigenom skedde i ceremonielet mellan båda rikena. Äfven titeln af kunglig höghet åt hertigen tillstyrktes af sekreta deputationen, hufvudsakligen på det skäl att konungen redan på egen hand gått så långt i denna fråga, att den ej kunde afbrytas utan att gifva både hertigen och czaren anledning till fiendtligheter. Konungen gjorde nu allt för att afböja det tillstyrkta medgifvandet, dels genom föreställningar derom, att denna titel skulle bana väg för hertigens anspråk på tronföljden, dels genom försäkringar, att hans löften till hertigen aldrig inneburit så mycket som man påstått. Från både konungen och drottningen aflätos bref till

ständerna med ifriga föreställningar mot det hotande beslutet, i följd hvaraf frågan af ständerna hänsköts till afgörande af sekreta deputationen i förening med rådet, och då nu rådet enhälligt biföll den så mycket omtvistade titelns medgifvande, måste äfven konungen finna sig deri; men drottningen förblef obeveklig och kunde aldrig förmås gifva sin systerson hans nya titel.

Den var emellertid för det holsteinska partiet endast en inledning till mera omfattande anspråk. Bassewitz hade af ryska hofvet blifvit väl försedd med penningar, dem han använde att värfva nya anhängare och öka de äldres nit. Ehuru han sålunda var partiets synliga medelpunkt, egde han dock ej tillräcklig förmåga att vara den egentlige ledaren, hvilket *Maurits Wellingk* nu blef. Han hade, sedan underhandlingarna om det preussiska lånet blifvit afbrutna och sinnesstämningen vid riksdagen tycktes vända sig mer och mer mot konungen, öfvergått från dennes parti till motpartiet, som syntes erbjuda större fördelar, och gjorde nu allt för att befordra de holsteinska planerna, hvarvid Bassewitz' storordighet icke sällan var honom till hinders. Bassewitz var nemligen ingalunda belåten med att ständerna inskränkt sig till att gifva hertigen titel af kunglig höghet, hvilket för öfrigt skett i så försigtiga ordalag, att ingen slutsats angående tronföljden deraf kunde dragas, utan framkastade vid åtskilliga tillfällen vinkar derom, att czaren med en rysk flotta nog skulle skaffa hertigen denna tronföljd, hvilken ständerna ej ville tillerkänna honom. Dessa hotelser skadade icke så litet hertigens sak, och ständerna blefvo innan kort i tillfälle att visa, det de ej läto skrämma sig af desamma.

Hertigens planer åsyftade nemligen icke allenast tronföljden i Sverige, utan äfven återfåendet af Sleswig, som innehades af Danmark under Englands och Frankrikes garanti. I båda afseendena understöddes han af czaren, hvaremot Danmark 1722 inbjudit Sverige till ett skyddsförbund för att betrygga den nya besittningen; men hatet mot Danmark för dess deltagande i kriget mot Sverige utan någon dertill från Sveriges sida gifven anledning var ännu allt för lifligt, och man ansåg äfven Danmark blifva alltför mäktigt genom besittningen af Sleswig, hvarföre man hellre lyssnade till det förslag om ett förbund med Ryssland, som under sommaren 1723 framstäldes af ryske härvarande ministern *Bestuschef.* I detta förslag voro två hemliga artiklar, den första, att Sverige och Ryssland skulle gemensamt arbeta på Sleswigs återställande till hertigen; den andra, att då ryske kejsaren redan genom freden i Nystad förbundit sig till upprätthållande af Sveriges lugn och friheter, men måste frukta, att den osäkra tronföljden kunde gifva anledning till oroligheter, hvilka kunde förekommas, om hertigen eventuelt försäkrades om tronföljden, så rekommenderades sådant till mogen öfverläggning, med försäkran att kejsaren skulle i allt understödja hertigen, sin blifvande måg, »och i öfrigt indirekt bidraga betydligt till rikets bästa», samt garantera allt hvad konungen

och ständerna ville fordra för sin säkerhet om regeringsformens upprätthållande.

När detta förslag förekom i sekreta utskottet, antogs visserligen den första hemliga artikeln rörande Sleswig, ehuru med förbehåll, att Sveriges biträde skulle inskränkas till en vänlig bemedling; men den andra väckte så mycket större förtrytelse, synnerligast genom det oblyga försöket å ryska sidan att vilja bestämma tronföljden i Sverige, med åberopande af freden i Nystad, genom hvilken czaren just förbundit sig att icke blanda sig i Sveriges inre angelägenheter. På sekreta utskottets begäran öfverlemnades sakens afgörande till stora sekreta deputationen i samråd med riksråden, och resultatet af deras öfverläggningar blef en skrifvelse från stora deputationen till kongl. maj:t af den 12 Oktober, hvari visades, att den åberopade artikeln i Nystadska fredsfördraget icke hade någon tillämpning på förevarande fråga, och yrkades, att ingenting, som rörde tronföljden i Sverige, borde inflyta i något fördrag med en främmande makt. Hvad hertigens af Holstein anspråk beträffade, kunde, om hans minister vidare framstälde någon ansökan rörande tronföljden, det svar lemnas, att hertigen, »vid ständernas i beslut och stadgar förbehållna fria val lärer besynnerligen få röna verkan af riksens ständers ömma anseende för honom».

Den föreslagna andra hemliga artikeln i förbundsfördraget blef ock utesluten och hertigen fick åtnöja sig med en förklaring rörande tronföljden i de obestämda ordalag den stora deputationen föreslagit, hvarjemte ständerna anslogo åt honom ett årligt underhåll af 50,000 daler silfvermynt. I det förbundsfördrag, som sedermera den 24 Februari 1724 afslöts med Ryssland, fans ock blott en hemlig artikel, att båda makterna skulle på det kraftigaste genom vänlig bemedling söka utverka, att Sleswig blefve återställdt till hertigen; men Horn hade försigtigt utverkat det tillägg häri, att om de båda makternas föreställningar ingenting uträtta, skulle de »i förtrolighet öfverlägga både sig emellan och med andra makter, som denna saken garanterat och deruti förut tagit del, besynnerligen med romerske (tyske) kejsaren, för att söka utfinna på hvad sätt densamma bäst och säkrast må kunna företagas», hvarigenom frågan öfvergick från en svensk-rysk till en europeisk angelägenhet.

Medan det holsteinska partiets sträfvanden vid 1723 års riksdag fingo denna utgång, hade ständerna på flera sätt gifvit tillkänna sin obenägenhet mot konungen.

I anseende till de stora lån, hvilka man visste, att konungen under de föregående åren upptagit, hade ett rykte spridt sig, att kronjuvelerna voro pantsatta. För att förvissa sig härom beslöto ständerna, att regalierna, hvilka efter kröningen stannat på slottet, skulle återföras till sitt vanliga förvaringsrum i kammarkollegium. Konungen tog detta beslut mycket illa och skall äfven vägrat att efterkomma det, hvartill han dock måste beqväma sig, och nu befunnos alla regalierna i vederbörligt skick, så att denna ständernas åtgärd icke hade annan påföljd

än den harm det visade misstroendet väckte hos konungen och hans anhängare.

Af mera betydenhet blefvo tvisterna mellan konungen och ständerna rörande rätta tolkningen af åtskilliga stadganden i regeringsformen, som rörde den förres myndighet.

Under åren 1721—1723 hade fem riksråd aflidit, nemligen Carl Gustaf Mörner, Jakob Spens, Carl Gustaf Rehnsköld, Carl Gyllenstierna och Nils Stromberg. Ehuru riksrådens antal det oaktadt ej nedgått till det i 1720 års regeringsform stadgade antal af 16, beslöto ständerna dock, att två nya skulle tillsättas, hvartill de föreslogo landtmarskalken Lagerberg, hofkanslern Gyllenborg och statssekreteraren Cederhielm. Konungen begärde att få utnämna alla tre, hvartill ständerna »i hastigheten» gåfvo sitt bifall, och så kallades den 12 Augusti 1723 dåvarande landtmarskalken, presidenten i statskontoret friherre *Sven Lagerberg*, hofkanslern grefve *Carl Gyllenborg* och statssekreteraren friherre *Josias Cederhielm* till riksråd.

Då genom 1720 års regeringsform presidentskapen i rikets hofrätter och kollegier, med undantag af det i kanslikollegium, blifvit skilda från riksrådsvärdigheten, hade genom Lagerbergs utnämning till riksråd presidentembetet i statskontoret blifvit ledigt, likasom det i Göta hofrätt var ledigt sedan 1721 och de i Svea hofrätt och kammarkollegium blifvit lediga under året 1723. Nu väcktes å riddarhuset fråga om dessa embetens tillsättande. Friherre Johan Banér, ifrig anhängare af holsteinska partiet, påstod genast att sådant tillhörde rikets ständer, hvilket åter bestreds af andra, hvarföre frågan hänsköts till sekreta utskottet och sekreta deputationen; men så snart konungen fått höra, att hans utnämningsrätt sattes i fråga, sände han till ständerna en skrift, hvari han yrkade denna rätt, under åberopande af § 40 i regeringsformen, som stadgade, att alla högre tjenster, från och med öfverstar till och med fältmarskalkar och alla dessas vederlikar, utdelas af kongl. maj:t i sittande råd. Denna skrift lemnades dock utan afseende, och sekreta utskottet samt sekreta deputationen yttrade i ett gemensamt betänkande, att som ständerna, enligt hvad den åberopade paragrafen äfven innehöll, egde tillse huru tjenster blifvit bortgifna, så egde de ock, när de voro tillsammans, att hos kongl. maj:t anmäla dem, hvilka de ansågo skickliga. Och som samma § ytterligare innehölle, att riksens råd skulle hos kongl. maj:t föreslå skicklige och meriterade män, så kunde hans maj:t ej onådigt upptaga, att riksens ständer under sin sammanvaro till dessa höga och vigtiga embeten »sjelfva i underdånighet (!) utnämnde sådana män, till hvilka de hade fullkomligt förtroende», och således vid sina sammankomster sjelfva såsom maktegande utöfvade den rätt, de dessemellan uppdragit åt sina fullmäktige, herrar riksens råd. President i kansliet borde dock utnämnas ensamt af riksens ständer, och om han afginge mellan riksdagarna, borde embetet stå ledigt. Detta betänkande godkändes af stånden, och en ny inskränkning skedde derigenom i konungens myndighet.

Det afgifna betänkandet antydde emellertid, att det icke var konungens utnämningsrätt, som ständerna tillvällat sig, utan endast samma rätt, som eljest varit uppdragen åt deras fullmäktige, riksråden, hvarföre konungen kallade till sig de fyra talmännen och sade till dem, att som ständerna i detta ärende satt sig i riksrådens ställe, så ville han nu inhemta deras tankar, likasom eljest rådets angående de personer, hvilka han ämnade utnämna till presidenter och hvilka han derföre nu för dem uppgaf. Denna fyndiga tolkning af ständernas beslut var dock ej enlig med deras uppfattning af frågan och, utan att fästa afseende dervid, utvalde de elektorer att utse dem, som skulle föreslås konungen till de lediga presidentembetena; men nu uppstodo tvister om en, två eller tre personer skulle uppsättas på hvarje förslag till ledigt embete, samt sedermera äfven om de personer, som borde uppföras å förslagen, och slutet blef att alla de af konungen uppgifne äfven uppfördes å ständernas förslag samt blefvo af konungen utnämnde. Så blef justitiekanslern *Gabriel Stjernkrona* och, då han kort derefter afled, landshöfdingen *Petter Scheffer* president i Svea hofrätt, landshöfdingen *Germund Cederhielm* i Göta, landshöfdingen *Otto Reinhold Strömfelt* i kammarkollegium och ombudsrådet *Casten Feif* i statskontoret.

Tillika gjorde ständerna nu en förklaring af § 40 i regeringsformen, hvarigenom konungens utnämningsrätt till högre tjenster gjordes beroende af rådet, i stället att detta dittills endast haft rätt att hindra sådana utnämningar, som voro uppenbart stridande mot lag, hvilket fall dittills icke förekommit. Nu åter stadgades, att riksråden borde, vid inträffande ledigheter, föreslå dem, hvilka de ansågo till tjensten skickligast; men i fall, sedan detta skett, konungen skulle nämna någon annan, som ej vore infödd svensk, eller bland de af rådet föreslagne utvälja någon, som antingen vore minst meriterad eller till den ifrågavarande befattningen otjenlig, så skulle utnämningen bero af flertalet.

Vid granskningen af rådsprotokollen hade man funnit, att konungen vid några tillfällen vägrat underskrifva hvad i rådet blifvit mot hans vilja beslutadt. Detta föranledde, efter allvarsamma öfverläggningar, ständerna att nu föreskrifva, det i sådana fall samtliga närvarande riksråden skulle underskrifva i konungens ställe; men då detta icke gick an i bref till främmande regenter, beslöts att den svenske hos den främmande regenten anstälde ministern skulle få rådets befallning att, så godt sig göra lät, föredraga frågan utan något kungligt bref.

Då man funnit stora olägenheter deraf, att i diplomatiska ärendens behandling inga hemligheter kunde bevaras, emedan ingenting kunde förehafvas utan hela rådets och kanslikollegiets vetskap, beslöts att inskränka deras antal, som skulle deltaga i de hemligaste ärendenas handläggning. Sekreta utskottet tillsatte derföre en s. k. »sekret kommission», bestående af kanslipresidenten och vice presidenten, hofkanslern och statssekreteraren för utrikes ärenden samt hvilka af kansliets öfriga

ledamöter kanslipresidenten funne nödigt tillkalla. Denna kommission skulle öfverlägga om de hemligaste ärendena samt sedermera »gifva kongl. maj:t sin underdåniga mening vid handen och all den kunskap, som nödig pröfvas». Den sekreta kommissionen egde att »bereda sakerna till dess de blefvo så mogna, att de i rådet borde föredragas och afgöras». Alla hemliga bref från svenska ministrar å utrikes ort skulle ställas till kanslipresidenten, och om brefven stäldes till konungen, borde afskrifter deraf med samma post sändas till kanslipresidenten, till förekommande af att konungen på egen hand skulle föra några underhandlingar utan kanslipresidentens vetskap.

Dessa ytterligare inskränkningar i konungamakten hade ej kunnat vidtagas, om icke genom konungens okloka åtgärder enigheten mellan stånden blifvit större än förut. Den hade vid riksdagens början blifvit störd dels genom böndernes försök att få större myndighet tillerkänd konungen, dels genom de ofrälse ståndens missbelåtenhet med de adeliga privilegierna. Den punkt i dessa, som rörde adelns uteslutande rätt att besitta frälsejord, hade i synnerhet framkallat denna missbelåtenhet; men den deputation, som blifvit tillsatt att yttra sig rörande dessa privilegier, lyckades äfven sammanjemka denna tvistepunkt, ehuru på böndernes bekostnad. Preste- och borgarestånden medgåfvo nemligen, att bönder ej skulle få köpa frälsegods, hvaremot adeln medgaf, att adeliga vederlikar samt prester och borgare skulle få köpa frälse strögods, äfvensom att de ofrälse män, som redan voro i besittning af säterier eller annan frälse egendom, skulle få behålla den; dock skulle ingen ofrälse man derefter få köpa ypperligt frälse, »med mindre han genom goda och nyttiga tjenster gjort sig dertill värdig».

Mot slutet af riksdagen uppstod emellertid en annan tvist, hvari de ofrälse stånden visade sig färdiga att förena sig mot adeln. Den rörde ofrälse mäns rätt till civila embeten. I regeringsformen af 1719 hade adeln velat förbehålla sig företrädesrätt till både civila och militära tjenster; men detta förbehåll hade uteslutits i följd af de ofrälse ståndens motstånd, och regeringsformen upptog såsom grundsats, att förtjenst och skicklighet skulle vara enda befordringsgrunden. Adeln hade då i sina nya privilegier låtit införa en punkt, som tillförsäkrade den ej blott uteslutande rätt till de högre utan äfven företrädesrätt till lägre tjenster; men vid 1723 års riksdag väckte borgareståndet fråga om att den gamla regeln, det hofrätternas ledamöter borde vara till halfva antalet adel och till den öfriga hälften ofrälse, borde tillämpas äfven inom kollegierna och å tjenster i allmänhet. Förslaget bifölls genast af bönderna och äfven presterne förklarade sig ense med borgarena i sjelfva saken, men ville gå varsamt till väga i afseende å sättet, hvarefter borgareståndet den 18 September till adeln inlemnade en skrift, hvari föreslogs, att alla civila och domareembeten skulle till halfva antalet besättas med ofrälse män. Häröfver uppstod inom adeln den häftigaste förbittring. Det var, sade man, ett tydligt bevis, att borgareståndet ville betaga adeln »det endaste öfriga medel att förtjena den

knappa brödfödan». Sedan nyss förut nästan alla embetsmän blifvit adlade, skulle, om detta förslag antogs, ingen adelsman kunna vinna befordran på 50 år. Krigsbefälet stälde sig på adelns sida och förklarade sig villigt att med lif och blod bistå adeln samt gifva den sitt kraftiga bistånd, »till hvad ytterlighet ock denna saken kan gå». Äfven den vid riksdagen närvarande adeln undertecknade mangrant en förbindelse att hafva lif och gods osparda till att försvara sina dyrt förvärfvade privilegier och hellre våga det yttersta än underkasta sig »sådana hårdheter». Saken fick sålunda ett så hotande utseende, att presterne lade sig medlande emellan och frågan fick förfalla. Dock förenade sig de tre ofrälse stånden om en »reservations-akt» af den 15 Oktober, hvari yrkades vissa civila tjensters besättande med personer utom adelsståndet, till jemnvigtens behållande mellan rikets fyra »lika maktegande» stånd, och när de adeliga privilegierna vid denna riksdag slutligen fastställdes, blef adelns uteslutande rätt till de högsta embetena väl stadfästad, men dess företrädesrätt till andra tjenster, utom kansliet, upphäfdes. Samma dag, den 16 Oktober, som adelns, blefvo äfven presterskapets privilegier af konungen stadfästade.

En ny grundlag, *riksdagsordningen* af den 17 Oktober 1723, tillkom vid denna riksdag, och vi skola vid öfversigten af statsförfattningen under detta tidskifte till densamma återkomma.

Riksdagen afslutades den 18 Oktober och i *riksdagsbeslutet*, dateradt den 17, tackade ständerna konungen för freden med Ryssland, ehuru den erhållits endast genom »beklaglig mistning af ansenliga länder och inkomster». Vidare yttrade ständerna sin fägnad öfver »den oförtrutna flit, trohet och sorgfällighet, hvarmed riksens råd vaksamligen och försigtigt sökt upphjelpa rikets inre författning, justitie-, krigs- och kammarväsendet, samt hålla det upprätt medelst sådana rådslag, som ländt så väl kongl. maj:t till nådigt nöje samt riket till gagn och välstånd, som ock dem sjelfva till särdeles beröm». Ständerna hade till konungens sanktion framlagt sitt förslag rörande rikets inre hushållning, och dessutom voro instruktioner för kollegier och landshöfdingar föreslagna, ståndens privilegier genomsedda, jemkade och rättade i vänlighet dem emellan, så att de skulle åstadkomma inbördes kärlek, sämja och förtroende. En extra ordinarie kontribution hade blifvit beviljad i likhet med den af den 28 Maj 1719, att utgöras till nästa riksdag. Dessutom medgåfvo ständerna en särskild bevillning, för att med half lön förse de ur fångenskap återkomne militärer, prester och civile tjenstemän, till dess de åter kunde insättas i verkliga tjenster. Lagkommissionen skulle fortsätta sina arbeten. Ständerna hade förklarat huru med reduktions- och liqvidationsverket skulle i särskilda fall förhållas. De sedan sista riksdagen af kongl. maj:t med råds råde utfärdade författningar antogos till efterlefnad och slutligen öfverenskommo ständerna att åter sammanträda i medlet af Januari 1727.

Riksdagen 1726, 1727.

Konung Fredrik hade både under riksdagarna 1720 och 1723 samt äfven under tiden deremellan ifrigt sträfvat efter att få sin makt utvidgad, men hade misslyckats och måst underkasta sig ytterligare inskränkningar i densamma. Derefter tycktes han öfvergifva alla politiska sträfvanden, infann sig alltmera sällan i rådet, utom då han ville befordra någon af sina gunstlingar, samt egnade sin mesta tid åt jagt och kärleksäfventyr. Hans förödmjukelser voro emellertid icke slutade med riksdagen, ty han fick derefter en långvarig strid att utkämpa med rådet, angående hessiske ministern Diemers aflägsnande, hvilket ständerna uttryckligen fordrat i följd af gjorda upptäckter, att Diemer varit djupt invecklad i konungens politiska planer, men hvilket landtgrefven af Hessen, konungens fader, vägrat medgifva. För konung Fredrik sjelf var ock denna sak så mycket obehagligare som, utom det för honom förödmjukande i detta steg, han tillika stod till Diemer i en penningeskuld, den han ej kunde godtgöra. Diemer hade nemligen, för befordrande af konungens planer, icke blott lånat honom allt hvad Diemer sjelf egde, utan äfven betydligt skuldsatt sig, och om han nu beröfvades sin diplomatiska egenskap, så skulle han otvifvelaktigt blifva antastad af sina fordringsegare, hvarvid mycket kunde komma i dagen, hvilket konungen för ingen del önskade blifva bekant. Dock skulle äfven andra högt uppsatta personer och deribland i synnerhet Wellingk derigenom kunna blottställas, hvilket verkade en viss varsamhet äfven å rådets sida, och slutligen lyckades man utan någon förvisning få Diemer af landtgrefven bortsänd i ett annat diplomatiskt uppdrag.

För den svenska diplomatien var förhållandet till hertigen af Holstein och hvad dermed stod i samband nu åter den vigtigaste frågan. Hertigen uppehöll sig fortfarande vid ryska hofvet, qvarhållen af förhoppningar dels om giftermål med prinsessan Anna och dels om kejsarens bistånd att återfå Sleswig, möjligen äfven att vinna Sveriges krona. Giftermålet blef dock länge uppskjutet, troligen till följd af den mindre belåtenhet med en sådan måg, hvilken en närmare bekantskap med hertigen väckt hos kejsaren. Emellertid bidrog hertigens vistelse i Ryssland och utsigt till giftermålet med kejsarens dotter betydligt att öka det ryska och holsteinska inflytandet i Sverige, hvilket ock underhölls genom rikliga vängåfvor och andra uppmuntringar. Maurits Wellingk belönades för redan gjorda och för ytterligare påräknade tjenster med en årlig pension af 3,000 rubel, under sken af ersättning för gods i Ingermanland, dem han förlorat genom freden i Nystad. Generallöjtnanten grefve Hans von Fersen, som vid 1723 års riksdag visat stort nit för hertigens sak, fick på fördelaktiga vilkor sälja sina lifländska gods. Hela det årliga underhåll, ständerna beviljat hertigen,

användes att belöna hans härvarande anhängare och flera bland riksråden drogo ej i betänkande att mottaga holsteinska penningar.

Dock var den man, som nu i sjelfva verket stod i spetsen för Sveriges styrelse och i synnerhet var den egentlige ledaren af dess diplomatiska förhållanden, kanslipresidenten *Arvid Horn*, ej lika tillgänglig för det holsteinska inflytandet, ehuru han med vanlig varsamhet och försigtighet ej alltför öppet uppträdde såsom dess motståndare. Den »sekreta kommission», som vid 1723 års riksdag blifvit af ständerna tillsatt för att handlägga de hemligaste diplomatiska ärendena, utgjordes, jemte kanslipresidenten, som der var ordförande, af riksråden *Axel Banér*, som dock sällan deltog i dess förhandlingar, *Carl Gyllenborg* och *Josias Cederhielm*, hofkanslern *Joachim von Düben*, statssekreteraren *Daniel Niklas von Höpken* samt kansliråden *Johan Henrik von Kocken*, *Erik Wrangel* och *Carl Gustaf Tessin*. Bland dessa hade kanslipresidenten visserligen åtskilliga politiska motståndare, men förstod dock genom sin öfverlägsenhet både i förmåga och i anseende att bibehålla ledningen af det hela.

När förbundet med Ryssland ingicks i Februari 1724, hade Horn sökt att äfven få England deri upptaget, hvilket ock bifölls från engelska regeringens sida, men förkastades af den ryska, hvarefter de svenske diplomaterne fingo uppdrag att söka bilägga de stridigheter, som uppstått mellan England och Ryssland; men nu vägrade England att lemna bemedlingen af dessa stridigheter åt svenska regeringen, inom hvilken det ryska inflytandet ansågs alltför öfvervägande. I stället öfverlemnades bemedlingen åt Frankrike, som fortfarande stod i nära vänskapligt förhållande till England. Förnämsta tvistepunkten var frågan om Sleswigs återställande till hertigen af Holstien, hvilket ryske kejsaren fordrade, men England och Frankrike icke ville medgifva. Ryske kejsaren påyrkade visserligen Sveriges biträde, men genom det här ofvan omnämnda förhållandet i förbundsfördraget hade detta blifvit beroende af Englands och Fankrikes samt i synnerhet af tyske kejsarens medverkan, och Horn kunde derföre på goda skäl afböja de ryska framställningarna, hvarefter äfven ryske kejsaren visade föga håg att emot Englands och Frankrikes gensägelser taga något kraftigare steg till hertigens fördel. Deremot gaf han ändtligen i November 1724 sitt samtycke till hertigens trolofning med storfurstinnan Anna, och härigenom ökades ytterligare det holsteinska partiets förhoppningar inom Sverige.

Hos andra makter åter började de ryska planerna i afseende å Sverige väcka oro. Holland beslöt skicka en flotta till Östersjön, i fall ryske kejsaren, såsom man befarade, skulle söka med vapenmakt genomföra hertigens anspråk, och i England fruktade man, att, om hertigen blefve Sveriges konung, skulle en rysk flotta ligga i Göteborg, färdig att till Skottland öfverföra pretendenten, hvars underhandlingar med ryske kejsaren ej voro i England obekanta. I September 1724 sändes derföre till Sverige en framstående engelsk diplomat, *Stephen Poyntz*, för att söka på allt sätt motarbeta de ryska planerna. Skulle ryske

kejsaren göra ett försök att med våld sätta hertigen på Sveriges tron, så skulle Poyntz erbjuda konung Fredrik ända till 100,000 pund sterling i subsidier, och för öfrigt egde han vidsträckt fullmakt att med penningar och löften motverka de rysk-holsteinska försöken med sådana korruptionsmedel.

Vid sin ankomst till Sverige i slutet af September fann Poyntz konung Fredrik ytterligt modlös och äfven drottningen, som eljest visade mera fasthet, mycket nedslagen. Bland riksråden hade konungen knappast någon anhängare mer än Taube, som äfven ansåg ställningen nästan hopplös. Man väntade hertigen med sin gemål till Sverige redan nästa sommar och inga medel funnos att då göra honom motstånd. Fältmarskalken Dücker, som hade mesta inflytandet inom hären, var ifrig holsteinare och likaså en stor del af krigsbefälet, synnerligast de som varit fångne i Ryssland och der blifvit af hertigen understödde. Frankrike hade, alltsedan Camprédons afresa till Petersburg 1721, ej hitsändt någon minister, och generaladjutanten *Anthouard*, som under tiden skötte den diplomatiska brefvexlingen mellan franska och svenska hofven, lät så leda sig af Wellingk, att han knappast kunde anses annat än som ett verktyg för holsteinska partiet. Hos Horn rönte Poyntz ett synnerligt misstroende, troligen emedan Horn ansåg honom vara sänd att understödja konung Fredriks personliga önskningar och planer, och i allmänhet fann Poyntz ställningen i Sverige ganska bedröflig, då konungen var utan anseende, hans rådgifvare söndrade sig emellan och misstroende hvarandra, flere deribland färdige att för befordrande af sina enskilda fördelar underkasta sig ryskt förmyndareskap, och någon varmare fosterlandskänsla ännu föga märkbar.

Sådana voro förhållandena ännu, då czar *Peters*, Rysslands förste kejsares, verksamma lefnad slutade den 28 Januari 1725. Om tronföljden efter honom stridde två mäktiga partier, af hvilka det ena, det gammal-ryska, ville sätta på tronen den nu tio-årige sonen af hans år 1718 aflifvade son Alexiei — hans yngre son med czarinnan Katarina hade dött i späd ålder 1719 — hvaremot det andra, nyhetsmännens, med furst *Mentschikoff* i spetsen, hvilka varit czarens medhjelpare i hans omskapning af de ryska förhållandena, ville till Rysslands kejsarinna utropa hans sista gemål, hvilken han året före sin död låtit kröna, den forna i Marienburg fångna svenska tjensteflickan *Katarina*, som också utropades till regerande kejsarinna, sedan Mentschikoff försäkrat sig om gardesregementena, om presterskapets öfverhufvud och om åtskilliga andra inflytelserika personer. Holsteinaren Bassewitz skall äfven vid detta tillfälle hafva gjort Katarina vigtiga tjenster och derigenom för sig och sin herre vunnit anspråk på hennes tacksamhet. Också förklarade kejsarinnan nu i senaten, att hon älskade hertigen såsom sitt eget barn och att hvar och en, som sökte motsätta sig hennes önskningar att skaffa honom rättvisa, skulle röna följderna af hennes onåd. Hertigens giftermål med Katarinas dotter, storfurstinnan Anna, firades med stor ståt i slutet af Maj 1725, och Bassewitz yttrade nu

sina förhoppningar, att hans hertig skulle blifva icke blott konung i Sverige, utan äfven med tiden kejsare i Ryssland.

Vid underrättelsen om kejsarens död beslöts i svenska rådet att till Petersburg sända en särskild ambassadör, hvartill riksrådet *Josias Cederhielm* utsågs, »för att gifva hertigen af Holstein sådana råd, af hvilka han kunde göra godt bruk till Sveriges nytta, samt söka förmå kejsarinnan till fullföljande af czarens planer att återskaffa Sverige sina tyska provinser, försvaga Danmark till hertigens af Holstein fördel, återställa tullfriheten i sundet och bryta sjömakternas handel å Östersjön». I Cederhielm skulle således hertigen få en bättre rådgifvare än Bassewitz, och, långt ifrån att söka undergräfva Rysslands makt, skulle man begagna sig deraf för att hjelpa Sverige mot Danmark, Preussen och England. Horn och Banér hade emellertid varit emot denna beskickning, men blifvit öfverröstade, och den var tydligen ett verk af Wellingk och det holsteinska partiets öfriga ledare.

Under tiden hade kejsarinnan befalt utrustande af en här och flotta, för att, så snart det blefve öppet vatten, tvinga Danmark att återställa Sleswig. Första underrättelsen om denna plan kom till Sverige genom ett bref från Bassewitz till *Reichel*, hans efterträdare såsom holsteinsk minister i Stockholm, hvilken berättat den för Cederhielm och denne för Horn, som ej tvekade att yttra sitt ogillande deraf. Cederhielms afresa till Petersburg blef nu påskyndad. Han skulle använda all flit att bibringa kejsarinnan ett godt förtroende till svenska regeringen och väl försäkra hertigen om denna regerings beredvillighet att skaffa honom fullständig ersättning för Sleswig, men dock sorgfälligt undvika allt, som kunde inleda Sverige i äfventyrliga vidlyftigheter.

Den krigiska rustningen mot Danmark hade emellertid blifvit uppskjuten till följd af enträgna föreställningar från Camprédon, som nu var fransk minister i Petersburg och arbetade på ett förbund mellan Ryssland, Frankrike och England. De båda sistnämnda makterna förbundo sig att erkänna den successionsordning, hvilken kejsarinnan ville bestämma för ryska riket, men kunde ej förmås till hvad man för öfrigt från ryska sidan yrkade, att icke sätta sig emot de åtgärder kejsarinnan kunde vidtaga för att åt hennes måg återvinna Sleswig, utan medgåfvo endast att söka bereda honom någon ersättning för förlusten af detta hertigdöme, hvilket numera ej var tillräckligt för ryska hofvet, och mot denna punkt strandade slutligen hela underhandlingen.

Under sådana förhållanden ansåg man sig i Ryssland ingenting kunna uträtta mot Danmark utan Sveriges biträde, och en ny rysk minister, *Gollowin*, skickades derföre till Stockholm, för att yrka på truppers sammandragande i Skåne att understödja den ryska styrka, som på 80 galerer skulle sändas mot Danmark. Denna ryska flotta skulle lägga sig i svenska skären, för att gifva mera eftertryck åt Gollowins framställningar, och dessutom skulle han genom erbjudande af rika subsidier häfva den svenska regeringens betänkligheter. Englands och Frankrikes bestämda vägran att afstå från sin garanti för Danmarks

besittning af Sleswig samt franske utrikesministerns högt uttalade ogillande af de ryska krigsplanerna gjorde dock den ryska regeringen betänksammare, så att Gollowin fick befallning att ej yrka på Sveriges väpnade medverkan, och sedan ryska flottan en längre tid hållits i beredskap för krigsföretag, stannade det slutligen vid en blott öfningsexpedition.

Dessa krigiska rustningar och den oro, de förorsakade, hade emellertid ganska mycket skadat hertigen inom Sverige. Frihetsvännerne, anhängarne af det nya statsskicket, hade vid 1723 års riksdag slutit sig till det holsteinska partiet af farhåga för konung Fredriks maktutvidgningsplaner; men de ville ingalunda se på Sveriges tron en rysk storfurstinnas gemål, som sannolikt i sjelfva verket skulle blifva en rysk ståthållare, och särskildt motsåg presterskapet med mycken ovilja en svensk drottning tillhörande den grekiska trosbekännelsen. Horn, som dittills hållit en försigtig medelväg, bröt nu afgjordt med holsteinska partiet och närmade sig Poyntz, som slutligen lyckats vinna hans förtroende. Ryska penningar och löften hade likväl varit så verksamma, att det holsteinska partiet inom rådet ännu var vida öfvervägande, och Horn sjelf klagade, att hela hans parti inskränkte sig till hofkanslern von Düben. Frikostiga anbud hade för öfrigt äfven blifvit gjorda åt Horn, men han hade bestämdt afvisat dem. Nu begagnade han med mycken skicklighet så väl de svenska frihetsvännernes farhågor för ryskt öfvervälde som den allmänna ställningen i Europa, hvilken vid denna tidpunkt var sådan, att Sveriges förhållande till Ryssland blef en fråga af vigt för de öfriga europeiska makterna.

Under spanska arfföljds-kriget hade tyske kejsaren haft ett verksamt bistånd af England och Holland mot Frankrike, och sedan, oaktadt alla kejsarens under detta krig gjorda försök att å Spaniens tron bibehålla det österrikiska huset, en fransk prins intagit denna tron, hade äfven en längre tid efter krigets slut en stark spänning varit rådande mellan kejsaren och Spanien; men när, efter Ludvig XIV:s död, ett nära förbund blifvit ingånget mellan Frankrike och England, hade Spanien, som haft flera anledningar till fiendskap mot England och äfven till ovilja mot den nya styrelsen i Frankrike, börjat närma sig kejsaren, hvilket slutligen ledt till ett förbundsfördrag mellan kejsaren och Spanien, som undertecknades i Wien den 1 Maj 1725, och i detta förbund sökte man och lyckades slutligen äfven få Ryssland inbegripet. Å andra sidan åter blef ett nära förbund mellan Frankrike, England, Hannover och Preussen ingånget i Hannover den 3 September 1725, och Europa var sålunda nu deladt i två mäktiga förbund, mellan hvilket det lätt kunde komma till en våldsam sammanstötning. För hvartdera var det af vigt att för sig vinna Sverige, hvars anslutande till Österrike och Ryssland skulle bragt Preussen i våda, väsentligen underlättat de ryska planerna mot Danmark och England samt derföre högst sannolikt framkallat ett europeiskt krig, som i lyckligaste fallet kunnat återgifva Sleswig åt hertigen af Holstein samt Bremen och Verden,

möjligen äfven den afträdda delen af Pomern, åt Sverige, men som med säkerhet satt Sverige i fullkomligt beroende af Ryssland. Om åter Sverige biträdde förbundet mellan England, Frankrike och Preussen, hade det visserligen icke att vänta något återställande af sina förra tyska besittningar, men vann dock ett godt stöd mot Ryssland, äfvensom det hotande kriget sannolikt kunde derigenom förekommas, emedan Ryssland svårligen skulle våga anfalla Sverige, skyddadt af en stark engelsk flotta samt med Preussen och, om krig rörande besittningen af Sleswig utbröte, äfven Danmark till bundsförvandt.

Valet mellan de båda förbunden blef härefter en längre tid föremål för öfverläggningarna och partistriderna inom svenska rådet. Det holsteinska partiet yrkade allt ifrigare på en anslutning till det ryskösterrikiska förbundet, hvarigenom icke allenast Sverige skulle återfå sina afträdda tyska besittningar, utan man hade äfven vid ryska hofvet förespeglat Cederhielm, att om hertig Carl Fredrik blefve vid nästa riksdag vald till svensk tronföljare, skulle kejsarinnan göra honom till guvernör af Lifland, hvilket han vid hennes död skulle få behålla såsom brudskatt och sålunda med Sverige återförena. Å andra sidan åter anfördes, att ett tillträde till detta förbund skulle åter inveckla Sverige i vidt utseende krig, innan det ännu hunnit hemta sig från de olyckliga följderna af det föregående, samt att en svensk tronföljare eller konung under ryskt beskydd vore både för Sverige förnedrande och äfven skulle medföra förlusten af dess fria statsförfattning, emedan det för Ryssland skulle blifva lättare att styra Sverige genom en enväldig konung än med en fri författning. Dessa skäl, med stor skicklighet framhållna af Horn och hans vänner, föranledde äfven frihetsvännerne inom rådet och tillika en och annan af de mera moderate holsteinarne att öfvergå på hans sida, så att, då slutligen förbundsfrågan den 14 Juni 1726 skulle i rådet afgöras, partierna der vägde temligen lika. För det österrikisk-ryska förbundet röstade 8 bland riksråden, för hannoverska förbundet 7 och konungen sjelf. Det var således endast genom konungens två röster, som den senare åsigten segrade.

Med en så knapp pluralitet vågade Horn icke taga något mera afgörande steg, utan föreslog att hänskjuta saken till ständerna samt att dessa derföre borde sammankallas till den 1 September 1726, i stället att de sjelfve utsatt sitt nästa sammanträde till medlet af Januari 1727. Han kände ock alltför väl den allmänna benägenheten för fredens bibehållande, att icke vara öfvertygad om ständernas beredvillighet att ingå på hans åsigt, men af samma skäl satte sig nu det holsteinska partiet mot ett sådant ständernas sammankallande, och det var först efter en ny omröstning, med samma utgång som den föregående, man den 22 Juni utfärdade riksdagskallelsen.

Under tiden hade *Carl Gustaf Tessin* blifvit sänd till Wien, för att, i öfverensstämmelse med förbundsfördraget mellan Sverige och Ryssland den 22 Februari 1724, inbjuda tyske kejsaren till deltagande

i detta förbund, hvarom ock ett fördrag, långt tidigare än Horn beräknat, den 5 April 1726 undertecknades, genom Tessins nitiska bemödanden, för hvilka kanslipresidenten höll honom föga räkning. Så mycket längre dröjde det dock med ratifikationen af detta fördrag, hvilket, efter det Sverige beslutat biträda det hannoverska förbundet, blef temligen betydelselöst.

En engelsk flotta af 20 linieskepp under amiralen sir Charles Wagers befäl hade på försommaren 1726 kommit till Östersjön, och ryske ministern i Stockholm Gollowin hade då skyndat att fråga, huru denna flottas ankomst betraktades af svenska regeringen, på det kejsarinnan måtte sätta sig i beredskap att lemna Sverige all den hjelp, hvartill hon genom förbundsfördraget utfäst sig. Å andra sidan hade Poyntz förklarat flottans ditkomst vara föranledd af Rysslands rustningar och endast hafva för afsigt att mot hvarje våldsamhet skydda Englands bundsförvandt. Gollowin fick också det svar, att Sveriges konung vore i förbund med Englands och ej kunde förvänta annat än godt från honom, hvarföre någon hjelp från Ryssland icke behöfdes. Poyntz, å Englands vägnar, och den nye franske ministern, grefve *de Brancas*, å Frankrikes, erbjödo nu ock Sverige 50,000 pund sterling från hvardera makten i årliga subsidier, under vilkor att Sverige skulle hålla 12,000 man färdige att träda i de förbundna makternas tjenst när så behöfdes, hvilket anbud Horn väl sade sig finna för Sverige fördelaktigt; men detta vilkor kunde dock endast af rikets ständer medgifvas.

Bestämmandet af Sveriges så väl yttre som inre förhållanden berodde sålunda af den stundande riksdagen, och båda partierna, *holsteinarne* så väl som *patrioterne*, såsom det holsteinska motpartiet kallade sig, rustade sig ifrigt och kraftigt till den förestående riksdagsstriden. De utländske ministrarne sökte ock att med rikliga vängåfvor inverka derpå — Poyntz och Brancas å ena sidan, österrikiske ministern grefve *Freytag* och ryska utomordentliga sändebudet furst *Dolgorucki* å den andra. Maurits Wellingk höll sitt hus öppet till mötesplats för holsteinarne, och han sjelf, jemte Carl Gyllenborg och Josias Cederhielm, meddelade de ryske, österrikiske och holsteinske ministrarne alla vigtigare underrättelser samt öfverlade med dem om alla blifvande åtgärder.

Den 1 September sammanträdde ständerna. Första tvisteämnet blef, såsom vanligt, valet af landtmarskalk. Patrioterne önskade Horn, holsteinarne presidenten i kammarkollegium Otto Reinhold Strömfelt, en af underhandlarne vid fredskongressen i Nystad. Vid valet den 6 September fick emellertid den förre 345 röster och den senare endast 220, och således blef nu grefve *Arvid Bernhard Horn* för andra gången landtmarskalk, och med detsamma var ock segern för hans åsigter gifven, åtminstone å riddarhuset. I sjelfva verket var ock hans anhängares antal derinom ännu större än denna omröstnings utfall tyckes angifva, emedan flere, som delade hans åsigter, röstat emot hans val

till landtmarskalk, derföre att denna befattning ej borde innehafvas af ett riksråd. Till talman för preseståndet valdes åter biskopen i Linköping *Torsten Rudeen;* för borgareståndet handelsborgmästaren i Stockholm *Johan Boström,* båda tillhörande patrioternes parti, samt för bondeståndet hemmansegaren *Per Larsson.*

Äfven inom sekreta utskottet tillhörde det vida öfvervägande flertalet Horns vänner, ehuru några holsteinare der inkommit, dock ingen af de mera betydande inom detta parti. Öfverste Stobée, som vid denna riksdag åter uppträdde såsom ifrig holsteinare, sökte visserligen från detta utskott utestänga Horn, emedan kansliets förhandlingar skulle granskas af utskottet och det icke vore lämpligt att kanslipresidenten dervid, i sin egenskap af landtmarskalk, ledde utskottets öfverläggningar; men ehuru denna anmärkning visst icke saknade skäl, fick den likväl förfalla, och Horns inflytande steg under denna riksdag så, att det nu egentligen var han som styrde Sverige, åtminstone som utan jemförelse var den mäktigaste mannen i hela riket.

En sträng räfst företogs nu ock med de riksråd, som tillhörde Horns motparti. *Maurits Wellingk,* för hvilken handlingarna rörande det preussiska lånet och den årliga pension af 3,000 rubel han sjelf erkände sig uppbära från ryska hofvet, voro ganska besvärande, blef ställd under bevakning, och en kommission af 6 adelns samt 3 preseståndets och 3 borgareståndets ledamöter inom sekreta utskottet tillsattes att ransaka och döma i hvad som lades honom till last. Domen, som afkunnades den 26 April 1727, lydde å icke mindre än förlust af lif, ära och gods; men sedan han inkommit till ständerna med begäran om nåd, och efter en böneskrift äfven af hans dotter, förklarade sig adeln villig att låta honom behålla lif, ära och gods, men under sin öfriga lifstid hållas i ett »anständigt fängelse» på någon kronans fästning. Preseståndet gick längre och beslöt, att han skulle endast mista embetet och tillbringa sina återstående dagar på sin landtegendom, hvilket kommissionen, efter hans nådeansökning, hos ständerna föreslagit. Bondeståndet åter ville icke medgifva någon mildring i kommissionens dom; men då borgareståndet förenade sig med adeln, blef ständernas beslut att Wellingk, med bibehållande af ära och gods, skulle hållas i fängelse. Att Wellingks öde icke blef svårare skall hufvudsakligen varit en följd af Horns bemödanden, hvilken, nöjd att hafva aflägsnat denne sin gamle motståndare ur rådkammaren, ej ville drifva förföljelsen längre. Wellingk öfverlefde för öfrigt icke länge sin dom, ty han afled under nedresan till sin fängelseort Jönköping, den 10 Juli 1727.

Sedan holsteinska partiets främste ledare blifvit oskadliggjord, tog sekreta utskottet frågan om Sveriges tillträde till det hannoverska eller till det wienska förbundet i allvarligt öfvervägande — så allvarligt, att hela den ordinarie riksdagstiden, tre månader, förgick under genomläsning af rådsprotokollen rörande de utländska förhållandena allt sedan czar Peters död och riksdagens förlängning på obestämd tid måste

af ständerna beslutas, hvartill äfven konungen lemnade sitt samtycke. Från båda hållen gjordes fördelaktiga anbud. Frankrike och England erbjödo, såsom nyss är nämndt, 50,000 pund sterling i årliga subsidier hvardera, mot förbindelse för Sverige att, i händelse af behof, lemna dessa makter 12,000 man, som af de båda makterna skulle besoldas. Dolgorucki åter bjöd 1,200,000 rdr att betalas på tre år, utan annan förbindelse å Sveriges sida än att icke sluta sig till hannoverska förbundet. Detta senare anbud var dock åtföljdt af åtskilliga hotelser, som verkade motsatsen af hvad Dolgorucki dermed åsyftade. Utskottet ville icke för något pris sätta Sverige i beroende af Ryssland, och sedan de franske och engelske ministrarne medgifvit några ytterligare jemkningar i sina anbud, undertecknades den 14 Mars 1727 förbundsfördraget mellan Sverige, Frankrike och England.

Genom detta fördrag förbundo sig de tre makterna att ömsesidigt garantera hvarandras besittningar; dock skulle Sveriges garanti icke sträcka sig utom Europa. I händelse någondera blefve anfallen, skulle de öfriga lemna den anfallne hjelptrupper, nemligen Frankrike och England 12,000 man hvardera samt Sverige 5,000 man, och kunde den anfallne, om han så önskade, i stället för manskap fordra skepp eller penningar, motsvarande kostnaden för de utlofvade hjelptrupperna. Derjemte lofvade svenska regeringen i en hemlig artikel att, utom ifrågavarande 5,000 man, hålla i beredskap ytterligare 10,000 man, att träda i Englands och Frankrikes sold, hvilken skyldighet dock skulle upphöra, i händelse Sverige hotades af sådan fara, att det behöfde dessa trupper till eget försvar. Deremot lofvade franska och engelska regeringen att under tre år till Sverige betala 50,000 pund sterling hvardera i årliga subsidier.

Det nu efter så många strider både inom rådet och sekreta utskottet afslutade fördraget var mindre vigtigt genom de vilkor det innehöll än genom den fullständiga omkastning af Sveriges yttre politiska förhållanden det innebar, då det återgaf Sverige en sjelfständig ställning i stället för det beroende af Ryssland, som inträdt med de holsteinska sträfvandena. Det var återvinnandet af denna sjelfständighet, som förmått Horn och hans vänner att bryta med holsteinarne, och det visade sig äfven vid riksdagen, att fosterlandskänslan var inom alla stånden tillräckligt öfverv̈agande att motverka både farhågan för Rysslands öfvermakt och lockelsen att med rysk och österrikisk hjelp återfå de tyska besittningar Sverige nödgats afträda.

Det segrande fosterländska partiet insåg emellertid nödvändigheten af att förvissa sig om öfvervigten inom rådet, så vida den nu vunna framgången skulle blifva varaktig. Det var ock tydligt, att ingen kraftfull regering kunde blifva möjlig så länge partierna inom rådet så nära motvägde hvarandra. Den tiden var den nu allmänt erkända regeln inom ett parlamentariskt styrelsesätt, att de medlemmar af styrelsen, som finna representationens flertal mot sig, frivilligt lemna sina platser, ännu icke någonstädes antagen, och i Sverige betraktades riks-

Det afgifna betänkandet antydde emellertid, att det icke var konungens utnämningsrätt, som ständerna tillvällat sig, utan endast samma rätt, som eljest varit uppdragen åt deras fullmäktige, riksråden, hvarföre konungen kallade till sig de fyra talmännen och sade till dem, att som ständerna i detta ärende satt sig i riksrådens ställe, så ville han nu inhemta deras tankar, likasom eljest rådets angående de personer, hvilka han ämnade utnämna till presidenter och hvilka han derföre nu för dem uppgaf. Denna fyndiga tolkning af ständernas beslut var dock ej enlig med deras uppfattning af frågan och, utan att fästa afseende dervid, utvalde de elektorer att utse dem, som skulle föreslås konungen till de lediga presidentembetena; men nu uppstodo tvister om en, två eller tre personer skulle uppsättas på hvarje förslag till ledigt embete, samt sedermera äfven om de personer, som borde uppföras å förslagen, och slutet blef att alla de af konungen uppgifne äfven uppfördes å ständernas förslag samt blefvo af konungen utnämnde. Så blef justitiekanslern *Gabriel Stjernkrona* och, då han kort derefter afled, landshöfdingen *Petter Scheffer* president i Svea hofrätt, landshöfdingen *Germund Cederhielm* i Göta, landshöfdingen *Otto Reinhold Strömfelt* i kammarkollegium och ombudsrådet *Casten Feif* i statskontoret.

Tillika gjorde ständerna nu en förklaring af § 40 i regeringsformen, hvarigenom konungens utnämningsrätt till högre tjenster gjordes beroende af rådet, i stället att detta dittills endast haft rätt att hindra sådana utnämningar, som voro uppenbart stridande mot lag, hvilket fall dittills icke förekommit. Nu åter stadgades, att riksråden borde, vid inträffande ledigheter, föreslå dem, hvilka de ansågo till tjensten skickligast; men i fall, sedan detta skett, konungen skulle nämna någon annan, som ej vore infödd svensk, eller bland de af rådet föreslagne utvälja någon, som antingen vore minst meriterad eller till den ifrågavarande befattningen otjenlig, så skulle utnämningen bero af flertalet.

Vid granskningen af rådsprotokollen hade man funnit, att konungen vid några tillfällen vägrat underskrifva hvad i rådet blifvit mot hans vilja beslutadt. Detta föranledde, efter allvarsamma öfverläggningar, ständerna att nu föreskrifva, det i sådana fall samtliga närvarande riksråden skulle underskrifva i konungens ställe; men då detta icke gick an i bref till främmande regenter, beslöts att den svenske hos den främmande regenten anstälde ministern skulle få rådets befallning att, så godt sig göra lät, föredraga frågan utan något kungligt bref.

Då man funnit stora olägenheter deraf, att i diplomatiska ärendens behandling inga hemligheter kunde bevaras, emedan ingenting kunde förehafvas utan hela rådets och kanslikollegiets vetskap, beslöts att inskränka deras antal, som skulle deltaga i de hemligaste ärendenas handläggning. Sekreta utskottet tillsatte derföre en s. k. »sekret kommission», bestående af kanslipresidenten och vice presidenten, hofkanslern och statssekreteraren för utrikes ärenden samt hvilka af kansliets öfriga

ledamöter kanslipresidenten funne nödigt tillkalla. Denna kommission skulle öfverlägga om de hemligaste ärendena samt sedermera »gifva kongl. maj:t sin underdåniga mening vid handen och all den kunskap, som nödig pröfvas». Den sekreta kommissionen egde att »bereda sakerna till dess de blefvo så mogna, att de i rådet borde föredragas och afgöras». Alla hemliga bref från svenska ministrar å utrikes ort skulle ställas till kanslipresidenten, och om brefven ställdes till konungen, borde afskrifter deraf med samma post sändas till kanslipresidenten, till förekommande af att konungen på egen hand skulle föra några underhandlingar utan kanslipresidentens vetskap.

Dessa ytterligare inskränkningar i konungamakten hade ej kunnat vidtagas, om icke genom konungens okloka åtgärder enigheten mellan ständen blifvit större än förut. Den hade vid riksdagens början blifvit störd dels genom böndernes försök att få större myndighet tillerkänd konungen, dels genom de ofrälse ståndens missbelåtenhet med de adeliga privilegierna. Den punkt i dessa, som rörde adelns uteslutande rätt att besitta frälsejord, hade i synnerhet framkallat denna missbelåtenhet; men den deputation, som blifvit tillsatt att yttra sig rörande dessa privilegier, lyckades äfven sammanjemka denna tvistepunkt, ehuru på böndernes bekostnad. Preste- och borgareständen medgåfvo nemligen, att bönder ej skulle få köpa frälsegods, hvaremot adeln medgaf, att adeliga vederlikar samt prester och borgare skulle få köpa frälse strögods, äfvensom att de ofrälse män, som redan voro i besittning af säterier eller annan frälse egendom, skulle få behålla den; dock skulle ingen ofrälse man derefter få köpa ypperligt frälse, »med mindre han genom goda och nyttiga tjenster gjort sig dertill värdig».

Mot slutet af riksdagen uppstod emellertid en annan tvist, hvari de ofrälse ständen visade sig färdiga att förena sig mot adeln. Den rörde ofrälse mäns rätt till civila embeten. I regeringsformen af 1719 hade adeln velat förbehålla sig företrädesrätt till både civila och militära tjenster; men detta förbehåll hade uteslutits i följd af de ofrälse ståndens motstånd, och regeringsformen upptog såsom grundsats, att förtjenst och skicklighet skulle vara enda befordringsgrunden. Adeln hade då i sina nya privilegier låtit införa en punkt, som tillförsäkrade den ej blott uteslutande rätt till de högre utan äfven företrädesrätt till lägre tjenster; men vid 1723 års riksdag väckte borgareståndet fråga om att den gamla regeln, det hofrätternas ledamöter borde vara till halfva antalet adel och till den öfriga hälften ofrälse, borde tillämpas äfven inom kollegierna och å tjenster i allmänhet. Förslaget bifölls genast af bönderna och äfven presterne förklarade sig ense med borgarena i sjelfva saken, men ville gå varsamt till väga i afseende å sättet, hvarefter borgareståndet den 18 September till adeln inlemnade en skrift, hvari föreslogs, att alla civila och domareembeten skulle till halfva antalet besättas med ofrälse män. Häröfver uppstod inom adeln den häftigaste förbittring. Det var, sade man, ett tydligt bevis, att borgareståndet ville betaga adeln »det endaste öfriga medel att förtjena den

knappa brödfödan». Sedan nyss förut nästan alla embetsmän blifvit adlade, skulle, om detta förslag antogs, ingen adelsman kunna vinna befordran på 50 år. Krigsbefälet stälde sig på adelns sida och förklarade sig villigt att med lif och blod bistå adeln samt gifva den sitt kraftiga bistånd, »till hvad ytterlighet ock denna saken kan gå». Äfven den vid riksdagen närvarande adeln undertecknade mangrant en förbindelse att hafva lif och gods osparda till att försvara sina dyrt förvärfvade privilegier och hellre våga det yttersta än underkasta sig »sådana hårdheter». Saken fick sålunda ett så hotande utseende, att presterne lade sig medlande emellan och frågan fick förfalla. Dock förenade sig de tre ofrälse stånden om en »reservations-akt» af den 15 Oktober, hvari yrkades vissa civila tjensters besättande med personer utom adelsståndet, till jemnvigtens behållande mellan rikets fyra »lika maktegande» stånd, och när de adeliga privilegierna vid denna riksdag slutligen faststäldes, blef adelns uteslutande rätt till de högsta embetena väl stadfästad, men dess företrädesrätt till andra tjenster, utom kansliet, upphäfdes. Samma dag, den 16 Oktober, som adelns, blefvo äfven presterskapets privilegier af konungen stadfästade.

En ny grundlag, *riksdagsordningen* af den 17 Oktober 1723, tillkom vid denna riksdag, och vi skola vid öfversigten af statsförfattningen under detta tidskifte till densamma återkomma.

Riksdagen afslutades den 18 Oktober och i *riksdagsbeslutet*, dateradt den 17, tackade ständerna konungen för freden med Ryssland, ehuru den erhållits endast genom »beklaglig mistning af ansenliga länder och inkomster». Vidare yttrade ständerna sin fägnad öfver »den oförtrutna flit, trohet och sorgfällighet, hvarmed riksens råd vaksamligen och försigtigt sökt upphjelpa rikets inre författning, justitie-, krigs- och kammarväsendet, samt hålla det upprätt medelst sådana rådslag, som ländt så väl kongl. maj:t till nådigt nöje samt riket till gagn och välstånd, som ock dem sjelfva till särdeles beröm». Ständerna hade till konungens sanktion framlagt sitt förslag rörande rikets inre hushållning, och dessutom voro instruktioner för kollegier och landshöfdingar föreslagna, ståndens privilegier genomsedda, jemkade och rättade i vänlighet dem emellan, så att de skulle åstadkomma inbördes kärlek, sämja och förtroende. En extra ordinarie kontribution hade blifvit beviljad i likhet med den af den 28 Maj 1719, att utgöras till nästa riksdag. Dessutom medgåfvo ständerna en särskild bevillning, för att med half lön förse de ur fångenskap återkomne militärer, prester och civile tjenstemän, till dess de åter kunde insättas i verkliga tjenster. Lagkommissionen skulle fortsätta sina arbeten. Ständerna hade förklarat huru med reduktions- och liqvidationsverket skulle i särskilda fall förhållas. De sedan sista riksdagen af kongl. maj:t med råds råde utfärdade författningar antogos till efterlefnad och slutligen öfverenskommo ständerna att åter sammanträda i medlet af Januari 1727.

Riksdagen 1726, 1727.

Konung Fredrik hade både under riksdagarna 1720 och 1723 samt äfven under tiden deremellan ifrigt sträfvat efter att få sin makt utvidgad, men hade misslyckats och måst underkasta sig ytterligare inskränkningar i densamma. Derefter tycktes han öfvergifva alla politiska sträfvanden, infann sig alltmera sällan i rådet, utom då han ville befordra någon af sina gunstlingar, samt egnade sin mesta tid åt jagt och kärleksäfventyr. Hans förödmjukelser voro emellertid icke slutade med riksdagen, ty han fick derefter en långvarig strid att utkämpa med rådet, angående hessiske ministern Diemers aflägsnande, hvilket ständerna uttryckligen fordrat i följd af gjorda upptäckter, att Diemer varit djupt invecklad i konungens politiska planer, men hvilket landtgrefven af Hessen, konungens fader, vägrat medgifva. För konung Fredrik sjelf var ock denna sak så mycket obehagligare som, utom det för honom förödmjukande i detta steg, han tillika stod till Diemer i en penningeskuld, den han ej kunde godtgöra. Diemer hade nemligen,. för befordrande af konungens planer, icke blott lånat honom allt hvad Diemer sjelf egde, utan äfven betydligt skuldsatt sig, och om han nu beröfvades sin diplomatiska egenskap, så skulle han otvifvelaktigt blifva antastad af sina fordringsegare, hvarvid mycket kunde komma i dagen, hvilket konungen för ingen del önskade blifva bekant. Dock skulle äfven andra högt uppsatta personer och deribland i synnerhet Wellingk derigenom kunna blottställas, hvilket verkade en viss varsamhet äfven å rådets sida, och slutligen lyckades man utan någon förvisning få Diemer af landtgrefven bortsänd i ett annat diplomatiskt uppdrag.

För den svenska diplomatien var förhållandet till hertigen af Holstein och hvad dermed stod i samband nu åter den vigtigaste frågan. Hertigen uppehöll sig fortfarande vid ryska hofvet, qvarhållen af förhoppningar dels om giftermål med prinsessan Anna och dels om kejsarens bistånd att återfå Sleswig, möjligen äfven att vinna Sveriges krona. Giftermålet blef dock länge uppskjutet, troligen till följd af den mindre belåtenhet med en sådan måg, hvilken en närmare bekantskap med hertigen väckt hos kejsaren. Emellertid bidrog hertigens vistelse i Ryssland och utsigt till giftermålet med kejsarens dotter betydligt att öka det ryska och holsteinska inflytandet i Sverige, hvilket ock underhölls genom rikliga vängåfvor och andra uppmuntringar. Maurits Wellingk belönades för redan gjorda och för ytterligare påräknade tjenster med en årlig pension af 3,000 rubel, under sken af ersättning för gods i Ingermanland, dem han förlorat genom freden i Nystad. Generallöjtnanten grefve Hans von Fersen, som vid 1723 års riksdag visat stort nit för hertigens sak, fick på fördelaktiga vilkor sälja sina lifländska gods. Hela det årliga underhåll, ständerna beviljat hertigen,

öfver sin kunglige älskare. Hennes egna anhörige befordrade den föga hedrande förbindelsen, och man började nu äfven begagna hennes inflytande för politiska ändamål, hvartill konungens många föregående kärleksförbindelser ej lånat sig, emedan de varit allt för flyktiga att hålla honom bunden.

Den vigtigaste följden af den nya förbindelsen så för konung Fredrik personligen som för hans rike var, att den, såsom nyss nämndes, föranledde en brytning mellan honom och Horn. Denne hade nemligen yttrat några rätt skarpa ord om förhållandet mellan konungen och hans gemåls hoffröken, och detta kunde Fredrik ej förlåta honom, likasom äfven den unga frökens anhöriga, så väl som Horns politiska motståndare i allmänhet, nu trodde sig med mera framgång kunna arbeta på hans fall. När Horn nu äfven fann konungen sluta sig till dessa, beslöt han, medelst en afskedsansökning innan ständerne hunne åtskiljas, pröfva huru fast han stod. Konungen gjorde väl för höflighets skull några invändningar, men beviljade dock afskedet och begärde sekreta utskottets betänkande angående tillsättandet af ny kanslipresident. Hvarken sekreta utskottet eller stånden ville emellertid släppa Horn, utan ständerna beslöto genom en deputation anhålla hos konungen, att Horn måtte öfvertalas till qvarblifvande i sitt embete. Horn förklarade sig då villig att efterkomma ständernas önskningar, men begärde tillåtelse att, för sin helsas vårdande, tidtals få vistas på landet, då sådant kunde ske utan skada för de allmänna ärendena, hvilket ock utan svårighet bifölls.

Carl Gyllenborg ville nu också försöka hvad en afskedsansökan kunde uträtta. Han inkom till ständerna med en begäran att få träda ur rådet och i stället blifva president i Svea hofrätt, »efter det, som under varande riksdag i ständernas egen åsyn honom händt». Horn hade nemligen, sedan hans trogne, erfarne och pålitlige biträde inom kansliet, riksrådet von Düben, 1730 aflidit, utverkat, att riksrådet Gustaf Bonde blef rikskansliråd eller vice president i kanslikollegium efter Düben, ehuru han var främmande för diplomatiska ärenden, i hvilka åter Gyllenborg var bland rådspersonalen den mest förfarne. Gyllenborgs ansökan blef nu, likasom förut Horns, hänvisad till stora sekreta deputationen, och då han der förekallades, för att öfvertalas att stanna qvar i rådet, förklarade han, att riksens ständers vilja skulle vara hans lag, men »bad tillika på det enständigaste att då blifva brukad i de sysslor, som han från sin ungdom lagt sig på». Ständerna nöjde sig dock med att skicka en deputation att tacka honom för hans qvarstannande vid rådsbordet och försäkra honom om deras beständiga vänskap; men något inträde i kansliet kunde han icke för sig utverka, och Horn hade nu fått öfvertygande bevis, att ständernas förtroende till honom var orubbadt.

Andra riksråd blefvo äfven vid denna riksdag hedrade med deputationer från ständerna, som betygade sin tacksamhet åt *Gustaf Cronhielm*, för hans mödor och omsorger vid lagarbetet, åt *Carl Gustaf*

Dücker för hans förtjenster om krigsväsendet och åt *Sven Lagerberg* för hans vård om statsverket. Rådets åtgärder i inrikes ärenden hade nemligen inom sekreta utskottet undergått en noggrann, men tillika oveldig granskning, som för samtliga riksråden utfallit på ett tillfredsställande sätt.

Lagkommissionens arbeten hade nu framskridit så långt, att ett utarbetadt förslag till den nya lagboken kunde framläggas till ständernas granskning, hvilken verkstäldes vid gemensamma sammanträden af rikets råd och alla fyra stånden på riddarhuset, med landtmarskalken till ordförande. Man medhann dock under denna riksdag ej att genomgå mer än fem balkar, hvilka med undantag af några punkter, som återförvisades till lagkommissionen, blefvo gillade och faststälda.

Vid 1723 års riksdag hade, i trots af presteståndets motstånd, en deputation blifvit utsedd att omarbeta den under enväldestiden utfärdade kyrkolagen till mera öfverensstämmelse med det nya statsskickets grundsatser. Denna deputation hade arbetat i samråd med lagkommissionen och hade till 1731 års riksdag fullbordat den ifrågavarande omarbetningen; men granskningen af det nya förslaget medhans ej under riksdagen, utan uppsköts till den nästföljande, och det lyckades sedermera presterne att allt framgent undanskjuta denna granskning.

Genom sin faders död i Mars 1731 hade konung Fredrik blifvit landtgrefve af Hessen, och då han ansåg sig böra göra en resa dit under sommaren 1731, beslöto ständerna att, under hans frånvaro, styrelsen skulle föras af drottningen. I följd af hans förestående resa blef likväl riksdagens afslutande påskyndadt, så att en mängd ärenden blefvo oafgjorda, af hvilka några förklarades hvilande till nästa riksdag och andra öfverlemnades till konungens afgörande med råds råde.

Riksdagen afslutades den 22 Juni 1731. I *riksdagsbeslutet* godkändes freden med konungen af Polen och kurfursten af Sachsen, äfvensom det fördrag, som till handelns och sjöfartens förkofran blifvit ingånget med republiken Algier den 5 April 1729. Ehuru riket nu hade fred med alla makter, skulle dock krigsmakten till lands och vatten hållas oförminskad enligt indelningsverket, samt fästningar och förrådshus sättas i godt stånd. Den nya lagboken och kyrkoordningen, som under denna riksdag icke hunnit fullständigt granskas, skulle vid den nästföljande för allmän lag antagas. Ständerna erkände med underdånig tacksägelse kongl. maj:ts omvårdnad samt prisade riksens råds visade flit, trohet och sorgfällighet i allt, som rörde rikets inre hushållning. Undersåtarne befriades intill nästa riksdag från alla extraordinarie utskylder; men ständerne åtogo sig dock lön- och betalningsafgiften, slottshjelpen och den accis, som vid den nu slutade riksdagen var öfverenskommen. Vidare förklarade ständerna sin lydnad för drottningen under konungens frånvaro och gillade tullarrendets fortfarande samt alla författningar, som sedan sista riksdagen blifvit utfärdade. Ständernas nästa sammankomst utsattes till i medlet af Januari 1735.

Riksdagen hade varit ovanligt fredlig, och Horns inflytande hade förblifvit orubbadt, ehuru ett motståndsparti mot honom bildat sig, hvartill äfven konungen räknades. Kort efter riksdagens slut reste han till Hessen, medtagande såsom följeslagare grefve Hans von Fersen, hvilken han nyss förut från generallöjtnant utnämnt till president i Svea hofrätt, ehuru flere inom rådet gjort föreställningar deremot.

Riksdagen 1734.

Man hade med ett visst misstroende motsett drottningens utöfning af riksstyrelsen under konungens frånvaro, emedan man befarat att återfinna samma egenmäktighet, envishet och benägenhet att lyssna till andra än hennes lagliga rådgifvare, som under hennes egen regering väckt så mycket missnöje; men i stället fann man henne nu flitig i att bevista rådets öfverläggningar, skyndsam i beslutens utfärdande, oveldig både i rättskipningen och vid tjenstetillsättningar samt mån att inhemta rådets meningar. Äfven mot Horn, som alltsedan 1719 ansetts hafva varit ett föremål för hennes oförsonliga ovilja, visade hon nu aktning och förtroende. Hennes anseende steg derföre betydligt under hennes regentskap, och man började mer och mer tro, att det hufvudsakligen varit hennes gemåls inflytande, som föranledt hvad man under hennes föregående regering klandrat. Den värdighet, hvarmed hon bar de alltför många bevisen på hans otrohet, under det hon sjelf sorgfälligt iakttog sina pligter, vann ock folkets hjertan, och det i allt högre grad, ju mera öppet hans förhållande till sin nya älskarinna trädde i dagen vid hans återkomst från Hessen. Fröken Taube hade nu öfver honom sådant välde, att man endast genom henne kunde vinna hans bevågenhet. Horn var för stolt att begagna ett sådant medel, men hans ovänner voro ej lika nogräknade, och följden blef, att förhållandet mellan honom och konungen blef för hvarje dag allt kallare, under det Gyllenborg, Höpken och Fersen stego allt högre i hans ynnest och förtroende.

Under tiden hade förhållandena mellan de främsta europeiska makterna undergåttt åtskilliga förändringar, hvilka äfven inverkade på Sverige. Tyske kejsaren Carl VI:s sträfvanden att, i saknad af någon manlig arfving, genom en ny arfföljdslag, den s. k. pragmatiska sanktionen, försäkra sin äldsta dotter Maria Theresia om tronföljden efter honom, var nu den fråga, som mest sysselsatte de europeiska diplomaterne. För att vinna Spaniens samtycke till denna arfföljd hade kejsaren 1725 försonat sig med sin förre ovän, Bourbonen Philip V, och brutit med England, Spaniens fiende; men då kejsaren i fyra år dröjde med uppfyllandet af sin tillika ingångna förbindelse att förmäla sina båda döttrar med spanska prinsar, hade det lyckats England att genom fördraget i Sevilla 1729 söndra Spanien från Österrike. Den nära vänskap, som varit rådande mellan England och Frankrike, så

länge hertigen af Orléans var Frankrikes regent, hade emellertid, sedan kardinal Fleury i Ludvig XV:s namn öfvertagit detta rikets styrelse, börjat betydligt svalna, hvarföre England begynte åter närma sig Österrike, för att, såsom under spanska arfföljdskriget, hafva i denna makt en motvigt mot Frankrike, och så afslutades i Wien den 16 Mars 1731 ett förbund mellan kejsaren och England, då kejsaren medgaf England åtskilliga handelsförmåner, hvaremot England garanterade den österrikiska arfföljdslagen, under förbehåll att kejsarens dotter ej blefve förmäld med någon prins af bourbonska huset eller med någon annan furste, nog mäktig att bringa den europeiska jemvigten i fara. Förbundet biträddes kort derefter af Spanien och Holland.

I Frankrike åter betraktades förbundet med England såsom brutet i följd af detta fördrag, och de franske diplomaterne begynte härefter öfver allt motarbeta de engelska. Så äfven inom Sverige. De genom fördraget 1727 betingade subsidier från båda makterna hade, enligt der stadgade vilkor, utgått endast under tre år, och sedan en brytning inträdt mellan dessa makter, var Horn alltför försigtig att genom ytterligare subsidier lägga band på svenska regeringens frihet att handla efter omständigheterna. Sekreta utskottet under 1731 års riksdag hade ock omfattat dessa Horns åsigter och derföre yrkat, att Sverige borde undvika alla närmare förbindelser, som kunde medföra äfventyr för rikets ro och trygghet. Åt England gaf utskottet väl ett visst företräde, för så vidt som Englands politik var mera fredlig än någons af de öfriga makterna, men det hade tillika förklarat, att Sverige ej borde befatta sig med garantien af österrikiska arfföljdslagen, hvarigenom man kunde stöta sig med Frankrike.

Denna Horns och utskottets neutralitetspolitik gillades dock ej af konung Fredrik, som ville öppet ställa sig på Österrikes sida, af undfallenhet dels för England, som besoldade hans hessiska trupper, dels för kejsaren, hvars pragmatiska sanktion han, såsom landtgrefve af Hessen, under sitt vistande derstädes hösten 1731 garanterat. Äfven tyska riket, med undantag af Baiern, Sachsen och Pfaltz, gaf i Februari 1732 sin garanti, hvilket beslut Sverige ock biträdde för Pomern; men för egen del vägrade Sverige åtaga sig någon sådan garanti, ehuru subsidier erbjödos såsom lockelse dertill.

Till Danmark hade svenska regeringen kommit i ett vänskapligare förhållande, sedan *Christian VI* i Oktober 1730 efterträdt sin fader Fredrik V och genast visat sig villig till en närmare förbindelse; men då han såsom grund derför yrkade Sveriges garanti för besittningen af Sleswig, ville svenska regeringen af undseende för Ryssland och äfven för hertigen af Holstein, som ännu hade åtskilliga vänner inom Sverige, ej derpå ingå. Konung Christian vände sig då i stället till Österrike och Ryssland, med hvilket sistnämnda rike hertigens förbindelser upphört efter hans gemåls död 1728 och sedan czar Iwans dotter, Peter den stores brorsdotter *Anna* der blifvit kejsarinna i Januari 1730. Mot Danmarks garanti af pragmatiska sanktionen visade sig

ock de båda kejserliga hofven villiga att garantera Danmarks besittning af Sleswig, hvilket skedde genom fördraget i Köpenhamn 1732, hvaremot Danmark förband sig att lemna hertigen en million rdr i ersättning.

Bland de nordiska makterna var sålunda Sverige nu den enda, som ej garanterat den nya österrikiska arfföljdslagen, och så mycket angelägnare visade sig nu franska regeringen att bibehålla denna sin äldsta bundsförvandt i norden. Ett nytt subsidieförbund föreslogs, men derpå ville svenska regeringen ej ingå, och då konung Fredrik nu lade i dagen sin förkärlek för Österrike och England, medan hertigen af Holstein genom fördraget i Köpenhamn blifvit öfvergifven af Österrike och Ryssland, sökte man från Frankrikes sida i Sverige återupprätta det holsteinska partiet, hvilket nu, öfvergifvet af alla andra beskyddare, så mycket lättare borde sluta sig till Frankrike. Hertigens personliga vänner hade emellertid inom Sverige aldrig varit särdeles talrika och hade ytterligare minskats genom hans föga hedrande uppförande; men deremot funnos många nog, som dels af missnöje med de nu styrande, dels af tillgifvenhet för det svenska konungahuset, hvilket hertigen dock tillhörde, slutit sig till hans anhängare. Af dessa särskilda beståndsdelar borde ett motparti mot de då rådande kunna bildas; men före rikets ständers nästa sammantäde kunde dock ingenting af vigt uträttas, och man inskränkte sig derföre tills vidare att ytterligare befordra söndringen mellan konungen och Horn, hvilken senare var den ende, som kunde motverka konungens förkärlek för England och Österrike.

Så hade de politiska förhållandena utbildat sig, då en händelse inträffade, som gaf dessa ett nytt uppslag. Den 1 Februari 1733 afled Carl XII:s förre motståndare August II, konung i Polen och kurfurste i Sachsen. Ryssland, Österrike och Preussen hade redan öfverenskommit om gemensamma åtgärder för en sådan händelse. De båda, som naturligast borde ifrågakomma till hans efterträdare å Polens tron, hans son kurprinsen af Sachsen och hans förre medtäflare Stanislaus Leczinski, voro lika misshaglige för de tre grannstaterna Österrike, Ryssland och Preussen — kurprinsen, emedan han genom sin gemål, österrikiska prinsessan Maria Josepha, egde anspråk på åtminstone en del af de österrikiska arfländerna, hvarföre ock hans fader protesterat mot den pragmatiska sanktionen, och Stanislaus, emedan han stod i för nära förbindelse med Frankrike, hvars konung Ludvig XV var förmäld med Stanislai dotter, och med Sverige, hvars förre konung satt honom på Polens tron och hvars nuvarande kanslipresident vid polska riksdagen 1704 genomdrifvit hans val. De hade derföre förenat sig om att söka förhjelpa en portugisisk prins till polska kronan; men så snart konung August aflidit, skyndade hans son att genom erkännandet af den pragmatiska sanktionen vinna Österrike och genom ett för Ryssland fördelaktigt fördrag denna makt, hvarefter båda öfvergåfvo konungen af Preussen, som ock sedermera blef en blott åskådare af händelserna,

då deremot både Ryssland och Österrike, under förklaring att de ej skulle tillåta Stanislaus åter intaga Polens tron, läto trupper framrycka mot polska gränsen för att gifva eftertryck åt denna förklaring.

Frankrike åter uppträdde ifrigt för Stanislaus och gjorde allt att förmå Sverige till biträde dervid. Redan i Mars 1733 uppmanade härvarande franske ministern grefve *Casteja* den svenska regeringen att, i likhet med Frankrike, gifva polackarne en offentlig försäkran om sitt beskydd mot alla som ville kränka deras valfrihet. Hänförelsen för Stanislaus var ock i Sverige icke ringa, synnerligast hos den stridslystna ungdomen. Han hade varit Sveriges skyddsling och ända till 1731 fortfarande äfven under Sveriges mest brydsamma penningeförhållanden derifrån åtnjutit årligt underhåll med tillsammans 674,000 daler silfvermynt, motsvarande minst dubbelt så mycket i kronor efter nuvarande myntvärde. Från Frankrike förespeglades äfven att, derest han åter med Frankrikes och Sveriges tillhjelp komme på polska tronen, skulle Sverige återvinna sin förra ställning bland de nordiska makterna. Det visade sig likväl snart nog, att franska regeringen visserligen var ganska frikostig på löften, men röjde föga allvar, då det blef fråga om verklig hjelp. Det franska konungaparet önskade lifligt Stanislai återupphöjelse, och kardinal Fleury, den egentlige ledaren af franska politiken, låtsade sig vara af samma mening; men i sjelfva verket var han alltför hushållsam och fredälskande att för Stanislai skull äfventyra ett kostsamt och ganska äfventyrligt krig mot Ryssland och Österrike, hvaremot han ej drog i betänkande att söka dertill locka Sverige. Horn var likväl alltför klok att låta locka sig af några obestämda förespeglingar, och då ingen fransk här var satt i rörelse samt de subsidier, den franska regeringen erbjöd, voro alltför otillräckliga, drog sig Horn tillbaka och gaf, på Fleurys förnyade uppmaningar, det svar, att Sverige skulle tillgripa kraftigare åtgärder endast i händelse Frankrike föreginge med eget exempel i detta hänseende.

Inom sjelfva Polen inträffade ock snart nog händelser, som väl kunde göra den svenska regeringen betänksam. Stanislaus, som förklädd hade skyndat från Frankrike till Polen, blef visserligen af polska valriksdagen nästan enhälligt återvald till konung den 12 September; men motpartiet, som före valet lemnat riksdagen, hade stält sig under ryskt beskydd, och i närvaro af 12,000 ryssar valdes den 5 Oktober af 15 senatorer och 600 adelsmän kurfursten August till Polens konung, hvarefter Stanislaus, med de förnämsta af sina anhängare, måste söka en tillflykt i Danzig, och, i stället att nu komma kraftigt till hans hjelp, lät franska regeringen sin flotta, som redan anländt till Östersjön, återvända hem. Frankrike hade nemligen nu förklarat krig mot tyske kejsaren och ville ej splittra sina stridskrafter, under förhoppning att motståndet i Polen skulle blifva tillräckligt starkt att der sysselsätta ryssarne.

Då det emellertid visade sig, att ryssarne utan hinder utbredde sig öfver hela Polen och att Stanislai anhängare hoptals öfvergingo till

August III samt Rysslands stridskrafter följaktligen långt förr, än man beräknat, kunde användas mot Frankrike, blef man der mera angelägen att vinna Sveriges biträde, och i November 1733 försäkrade Casteja, att franska regeringen nu fast beslutat å polska tronen befästa Stanislaus och återställa den genom Ryssland rubbade jemnvigten i norden. Han ville derföre veta, om Sverige vore hågadt förklara Ryssland krig; om dertill fordrades en urtima riksdag; om Sverige ville använda sin hufvudstyrka i Finland eller Polen samt huru stor hjelp man önskade af Frankrike. Sedan kanslikollegium blifvit öfver dessa framställningar hördt, fick Casteja det svar, att kongl. maj:t ej utan riksens ständers hörande kunde besvara hans frågor, men att det vore betänkligt att nu sammankalla en urtima riksdag, emedan sådant skulle väcka alltför stort uppseende hos Sveriges grannar. Casteja begärde då att åtminstone få i fransk sold 4,000 man krigsfolk, att användas till försvaret af Danzig, der Stanislaus ännu hade sin tillflykt; men äfven detta kunde ej medgifvas utan ständernas hörande. Dock tilläts honom att värfva officerare och manskap, som af egen drift ville deltaga i Danzigs försvar, samt att ur kronans förråd köpa krut, kanoner och handvapen, hvilket allt fördes till Danzig.

Konung Fredrik blef nu ock så lifvad af hoppet att under ett krig mot Ryssland kunna, med Frankrikes bistånd, stäcka dess öfvermakt, att han i Januari 1734 begärde rådets betänkande, om man ej borde ingå i en förtroligare underhandling med Casteja än dittills samt säga rent ut hvad Sverige ville och kunde göra, äfvensom hvad understöd det behöfde. Vid samma tillfälle föredrogs ock en skrifvelse från Casteja, hvari han begärde, att kommissarier måtte utses, med hvilka han kunde öppna formliga underhandlingar. Sådant skedde äfven, och i första konferensen, den 5 Februari, föreslog Casteja, att Sverige antingen skulle öppet förklara Ryssland krig och anfalla det från flera sidor, eller ock sända till Polen en hjelptrupp af 10,000 man, som skulle stå i Frankrikes eller i Stanislai sold. I båda fallen erbjödos subsidier, hvilkas belopp svenska regeringen egde föreslå, och en fransk flotta i Östersjön till hjelp, äfvensom Frankrike ville garantera Sverige ej blott alla dess dåvarande länder, utan ock alla eröfringar det kunde göra. Med Danmark hade Frankrike redan öppnat underhandlingar och hoppades, att detta rike åtminstone skulle förblifva neutralt.

I anledning af dessa förslag tillstyrkte kanslikollegium ett förbund med Frankrike under vilkor att Sverige skulle lemna i Frankrikes sold 8,000 man till fot och 2,000 till häst, hvilka genom Frankrikes försorg skulle föras till Danzig och der användas till stadens försvar, men ej få föras mot tyske kejsaren. Frankrike skulle under första året betala 800,000 och under hvartdera af de följande 400,000 rdr hamburger banko i subsidier; men om Sverige blefve anfallet af Ryssland eller anfölle denna makt, skulle Frankrike understödja Sverige med 2 millioner rdr hamb. banko årligen och med 10 linieskepp i Östersjön. Dessa vilkor meddelades Casteja; men han förklarade sig ej ega full-

makt att ingå på så beskaffade fordringar; ville icke lemna subsidier för några hjelptrupper, utan endast i händelse af öppet krig mot Ryssland understödja Sverige med 800,000 rdr hamb. banko årligen; fordrade, att de i Frankrikes sold lemnade trupperne skulle få användas mot hvilken som helst af Frankrikes fiender, samt förklarade, att Frankrike ej kunde förbinda sig att skicka någon flotta till Östersjön, innan man erfore hvad England ämnade företaga. Då emellertid Danzig fordrade skyndsam hjelp, yrkade han, att 4,000 man svenska trupper måtte ofördröjligen ditsändas genom svenska regeringens försorg, men på Frankrikes bekostnad. Sedan kunde man komma öfverens om förbundsvilkoren.

Detta undvikande svar, som till en del stod i strid mot hvad Casteja under konferensen den 5 Februari lofvat, väckte åter misstroende till Frankrikes afsigter och till dess sändebuds tillförlitlighet; dock kom frågan om ständernas sammankallande åter till tals, emedan ställningen i Europa blifvit mer och mer oroande och framför allt faran af Rysslands växande öfvermakt, derest Polen blefve ett slags rysk lydstat, syntes så hotande, att det blefve nödigt med ständerna öfverlägga om de åtgärder, som borde vidtagas. Denna åsigt utvecklades utförligt i ett skriftligt anförande af Gustaf Bonde, hvilket af konungen och rådet bifölls och den 26 Februari utfärdades kallelsen till rikets ständer att sammanträda den 14 Maj 1734.

Ständerna samlades å utsatt dag, och första striden rörde åter landtmarskalksvalet. Horn kunde vid detta tillfälle, enligt adelns vid föregående riksdagen fattade beslut, icke komma i fråga och hade äfven uttryckligen undanbedt sig sådant samt önskade, att valet måtte falla på hofkanslern von Kocken, hvilken dock äfven undanbedt sig detta vigtiga, men besvärliga förtroende-uppdrag samt i stället föreslagit generalmajoren grefve *Charles Emil Lewenhaupt*, som från denna tid ådrog sig en allmännare uppmärksamhet. Han var född 1691, son till grefve Carl Gustaf Lewenhaupt och Amalia von Königsmarck, en syster till August II:s bekanta älskarinna Aurora Königsmarck. Fadern hade gått i sachsisk tjenst, och sonen, uppfostrad utomlands, hade under spanska arfföljdskriget i holländska hären stridt mot Frankrike, men 1710 gått i svensk tjenst, utmärkt sig i slaget vid Gadebusch och från 1716 varit löjtnant vid Carl XII:s drabanter. Efter freden stannade han på sina gods, Öfveds kloster i Skåne och Vinäs i Kalmare län, var sedan 1720 gift med en dotter till riksrådet Gustaf Cronhielms yngre broder Salomon Cronhielm, samt blef 1722 generalmajor af kavalleriet och 1729 öfverste för södra skånska kavalleriregementet. Han var ingen man med öfverlägsna förståndsförmögenheter, men hade mycken lätthet att uttrycka sig, en värdig hållning, ett behagligt yttre, och hans tapperhet under kriget, hans börd och slägtförbindelser, hans öppna, redbara väsende hade förvärfvat honom talrika vänner och icke ringa inflytande, synnerligast inom hären. Han hade ock genast efter Carl XII:s död kastat sig in i de politiska förhållandena och blifvit en

af de ifrigaste frihetsmännen, dock i förening med starkt utpreglade högadliga åsigter. Med mycket hög tanke om egen förmåga hade han ej slutit sig till Horn, såsom honom alltför öfverlägsen, men i stället funnit en erfaren rådgifvare i von Kocken, hvilken, likasom flere andre, tyckes öfverskattat hans förmåga, och på hans förord blef Lewenhaupt nu det rådande partiets kandidat vid landtmarskalksvalet.

Såsom hans medtäflare hade motpartiet uppstält en man, som i sjelfva verket var honom vida öfverlägsen, ehuru med mindre i ögonen fallande företräden — förre statssekreteraren för krigsärendena, numera presidenten i Åbo hofrätt, friherre *Samuel Åkerhielm*, sedan gammalt Horns ihärdige motståndare samt genom kraft, duglighet och allmänt anseende en af de farligaste bland dessa. Hans anseende å riddarhuset var ock sådant, att han vid landtmarskalksvalet den 17 Maj räknade 318, då *Charles Emil Lewenhaupt* med 331, således endast med 13 rösters öfvervigt, valdes till landtmarskalk. Prestesståndet valde till sin talman å nyo erkebiskopen *Johannes Steuchius*, borgareståndet justitieborgmästaren i Stockholm *Per Aulæwill* och bondeståndet *Lars Andersson* från Vestmanland.

Härefter företogos valen till sekreta utskottet och till deputationerna, såsom de öfriga utskotten kallades. På riddarhuset skedde dessa val af elektorer, som utsågos af bänkmännen. Dittills hade bänkmansvalen skett medelst öppen omröstning, men nu genomdrefs den förändring, att de skedde med slutna sedlar, hvarvid Horns motparti manövrerade så skickligt, att det blef segrande vid dessa val och följaktligen äfven vid utskotts-valen. Inom presteståndet åter utföllo valen till fördel för Horns parti, men inom borgareståndet voro åter hans motståndare rådande, så att på det hela hans motparti hade öfvervigten inom sekreta utskottet, och i »mindre sekreta deputationen», der utrikes ärendena egentligen handlades, fann han sina förnämste motståndare, Hans von Fersen, Samuel Åkerhielm och Carl Johan Stjernstedt. Dermed var dock Horns och hans vänners nederlag vid riksdagen icke gifvet, ty å riddarhuset hade de ännu någon, om ock ej betydande pluralitet, inom presteståndet kunde de påräkna det öfvervägande flertalet och mot slutet af riksdagen slöt sig äfven bondeståndet till dem.

Förhållandena till utländska makter hade varit anledningen till ständernas sammankallande och utgjorde äfven ett hufvudföremål för deras öfverläggningar. En rysk här, understödd af sachsiska trupper, belägrade Danzig, och alla föreställningar, som till stadens förmån gjordes ryska hofvet från Preussen, England, Holland, Danmark och Sverige, hade blifvit afvisade. Slutligen måste staden gifva sig den 28 Juni, men dessförinnan hade Stanislaus förklädd smugit sig derifrån och slutligen efter många äfventyr funnit en fristad inom preussiska området.

Det ringa allvar, franska regeringen visat att under denna belägring taga något kraftigare steg till Stanislai bistånd, hade åter väckt Horns

misstroende mot denna makt och gjort honom mera obenägen än förut att med densamma ingå närmare förbindelser. Förslag till förbund gjordes för öfrigt Sverige nu icke blott ifrån Frankrike utan äfven från Ryssland, England och Danmark. Det blef emellertid för något hvar alltmera tydligt, att Rysslands öfvermakt var hvad Sverige framför allt hade att frukta och att således allt hvad som kunde ytterligare öka densamma borde af svenska regeringen motarbetas. De ryska framstegen i Polen voro sålunda för Sverige en ny anledning till farhåga, och Rysslands framställning om förnyandet af det 1724 ingångna förbundet afböjdes derföre af Horn, med hänvisning till framtiden, hvilket gillades både af rådet och sekreta utskottet. Från England hade inkommit anbud af subsidier, om 6,000 man svenskar öfverlätos i engelsk tjenst; men denna framställning blef vid riksdagen obesvarad, emedan dessa trupper sannolikt skulle af England blifva använda mot Frankrike, den enda makt som visade åtminstone någon håg att hejda det ryska väldet i Polen.

Det från Danmark nu åter föreslagna förbund erbjöd deremot Sverige flera fördelar, emedan båda makterna hade ett gemensamt intresse att ej låta Ryssland blifva alltför öfvermäktigt i Östersjön. Enda svårigheten var, att Danmark såsom vilkor för förbundet fordrade Sveriges garanti för dess besittning af Sleswig; men då redan icke blott Frankrike och England, utan äfven Ryssland och Österrike lemnat en sådan garanti, kunde Sveriges vägran ej lända hertigen af Holstein till någon fördel. Horn tillstyrkte derför detta förbund, rådet instämde enhälligt i hans mening och den segrade äfven inom sekreta utskottet, ehuru icke utan motstånd. Fördraget blef ock undertecknadt den 24 September, och genom detsamma garanterade båda makterna hvarandras besittningar samt förbundo sig att, i händelse af anfall mot någondera, komma till hvarandras hjelp med en bestämd styrka till lands och sjös.

Dittills hade Horns åsigter utan synnerlig svårighet gjort sig gällande, emedan det afsett att öka Sveriges styrka mot Ryssland; men när andra förbindelser föreslogos, som kunde mera bestämdt inverka på frågan om mellan Sverige och Ryssland fortfarande skulle råda fred eller icke, blef partistriden långt häftigare. Vid riksdagen hade nemligen nu utbildat sig ett freds- och ett krigsparti. Till det förra hörde Horn och hans vänner, till det senare hans motståndare, bland hvilka Carl Gyllenborg, Höpken, Åkerhielm och Fersen voro de mest framstående, och till hvilket krigsparti äfven landtmarskalken Lewenhaupt slutit sig.

Striden kom till utbrott genom framställningar, som gjordes svenska regeringen samtidigt från Turkiet och från Frankrike. Med Turkiet hade, sedan Carl XII:s död, andra förbindelser ej blifvit underhållna än angående liqviden af hans skulder derstädes; men under våren 1734 hade genom den beryktade franske renegaten grefve Bonneval, som gått i turkisk tjenst och fått ett visst inflytande på Turkiets förhållande till

de europeiska makterna, förslag framkastats, att om någon befullmäktigad svensk minister sändes till Konstantinopel, skulle fördelaktiga framställningar göras af sultan och Carl XII:s skulder på lindrigt sätt afplanas. Presidenten Höpken, som fått detta förslag genom sin i Turkiet resande son, Fredrik von Höpken, meddelade det åt regeringen: men kanslikollegium fann betänkligt att under dåvarande förhållanden, när det var kändt, att Frankrike sökte uppegga Turkiet till krig emot Österrike, ingå i diplomatiska förbindelser med detsamma, hvilket kunde uttydas såsom ett fiendtligt steg mot Österrike och Ryssland. Häri instämde konungen och hela rådet, utom Gyllenborg, som yrkade att förberedande underhandlingar borde inledas med Turkiet, såsom en makt, hvilken kunde bäst bidraga att stäcka Rysslands välde. Detta var äfven sekreta deputationens åsigt, och enligt densamma beslöt sekreta utskottet, att Fredrik von Höpken och hans följeslagare Edvard Carlsson skulle tillsvidare stanna i Konstantinopel för att inleda underhandlingar, till dess en accrediterad minister hunne ditsändas.

I samband med dessa framställningar från Turkiet tog sekreta utskottet i öfvervägande dem, som gjordes af franske ministern Casteja, hvilken, afvisad från rådet, vände sig till ständerna, dem han försäkrade, att om de ville kraftfullt uppträda mot Ryssland, så vore Frankrike alltid villigt att understödja dem; men detta beslut borde föregå, innan Frankrike kunde inlåta sig i underhandlingar om utförandet. Då emellertid Casteja ej erbjöd större subsidier än för underhållande af en svensk här om 10,000 man i Polen, der minst 100,000 ryssar och sachsare stodo, samt förklarade en fransk flotta omöjligen kunna sändas till Östersjön, blefvo äfven de mest krigiskt sinnade betänksamme och funno sådana vilkor oantagliga.

Det lyckades emellertid Casteja att i Oktober 1734 af de krigiskt sinnade inom rådet och stånden, i förening med Horns motståndare i allmänhet, grunda ett franskt parti, som under hela återstående delen af frihetstiden utgjorde det ena af de om väldet i Sverige tvistande partierna. Till detta parti slöto sig nu ledarne af Horns motparti, Höpken och Gyllenborg, hvilka med Casteja ingingo en förbindelse, hvars förnämsta syftemål för tillfället var afslutandet af ett förbund med Frankrike.

Om ett sådant förbund stniddes också inom sekreta útskottet i fyra veckors tid (från den 18 Oktober till den 16 November). Kanslikollegium hade föreslagit, att Sverige såsom vilkor derför borde i främsta rummet fordra uppträdandet af en fransk här om 40,000 man i Polen, med hvilket de af Sverige begärda 10,000 man kunde förena sig såsom en hjelptrupp; men krigspartiet motsatte sig häftigt detta förslag, emedan det tydligen var för Frankrike omöjligt att öfverföra någon här till Polen, och således ett sådant vilkor var detsamma som ett afslag. En särskild deputation, tillsatt för att yttra sig om kanslikollegiets förslag, ogillade detsamma och uppstälde ett annat, i det närmaste öfverensstämmande med Castejas anbud, hvilka sekreta ut-

skottet kort förut förklarat »svaga och äfventyrliga». Det nya förslaget kunde dock ej genomdrifvas, emedan kanslikollegium i ett af hela rådet, äfven Gyllenborg deri inräknad, gilladt betänkande visat, huru det franska förslaget endast gick ut på att inveckla Sverige i ett krig med Ryssland, för att hindra denna makt att bistå Österrike, och försvarsdeputationen ådagalagt, att Sverige ej vore rustadt att kasta sig i krig. Den begärda hjelpsändningen blef alltså afslagen, men i sekreta utskottet genomdref dock krigspartiet en skrifvelse till kongl. maj:t af den 18 November, i hvilken Frankrikes vänskap, Rysslands förnedring och konung Stanislai bästa faststäldes såsom ögonmärken för Sveriges yttre politik, samt ett svar till Casteja föreskrefs, innehållande ett löfte, att om Frankrike beviljade subsidier, skulle Sverige utfästa sig att icke ingå förbindelser med några makter, »som mot Frankrike fiendtliga eller vidrigt sinnade äro». Förgäfves varnade konungen och rådet mot så omfattande uttryck, hvarigenom det skulle lemnas åt Frankrikes välbehag att hindra Sverige från förbindelser med alla andra makter — det af utskottet föreskrifna svaret till Casteja afläts den 19 November och derefter återstod blott att bestämma den summa, för hvilken Sverige skulle till Frankrike sälja sitt oberoende. Också skyndade Casteja att nu fråga huru stora subsidier Sverige fordrade, och kanslikollegium upprepade sina skäl att misstro Frankrike äfvensom sin åsigt, att man ej borde binda sina händer, i fall fördelaktigare anbud gjordes från andra makter, samt tillstyrkte det svar till ambassadören, att Sverige nu väntade af Frankrike så fördelaktiga anbud, att kongl. maj:t i följd deraf kunde vidblifva sina vänliga förslag. Betänkandet bifölls af rådet enhälligt, så väl som af konungen. När det föredrogs i utskottet, afbröts öfverläggningen genom en deputation från bondeståndet, som anförde, att ståndet ännu ej fått veta anledningen till riksdagens urtima sammankallande, men förmodade att den var bekant för sekreta utskottet och anginge förhållandet till främmande makter, hvilket rörde alla riksstånden, hvarföre ock bondeståndet begärt att äfven få i utskottets öfverläggningar deltaga, men härå ej fått något svar. Ståndet protesterade derföre nu mot allt hvad angående förbund med främmande makter utan dess vetskap och samtycke kunde förelöpa eller slutas, i synnerhet om någon oro för riket derigenom vore att befara.

Detta bondeståndets kraftiga uppträdande väckte stor uppståndelse och bidrog ej så litet att nedstämma krigslystnaden. Åtskillige bland krigspartiet och deribland landtmarskalken hade äfven blifvit betänksamma genom det obestämda, som fortfarande röjde sig i Frankrikes anbud, och så bifölls det af kanslikollegium föreslagna svaret till Casteja, hvarjemte beslöts en skrifvelse till kongl. maj:t i anledning af hvad kollegium för öfrigt anfört. I denna senare skrifvelse, som betydligt modifierade den föregående af den 18 November, betygade sekreta utskottet dess mening aldrig hafva varit, att Sverige genom subsidiers mottagande från Frankrike skulle göra alla makter sig vidriga, utan anhöll tvärtom, att fördragen med dem måtte vidmakthållas, till dess

konjunkturerna kunde blifva så klara, att man tydligen kunde låta sig märka i anseende till våra förlorade länders återvinnande från Ryssland. I fall Frankrike ej skulle vilja eller kunna med subsidier eller eljest bidraga till detta ögonmärke, eller konjunkturerna sig alldeles förändrade, tillstyrktes förbund med den makt, som till ett sådant ändamål uppriktigt och med eftertryck hjelpa ville.

Riksdagen, som afslutades den 14 December, antog sålunda mot slutet ett långt fredligare skaplynne än under dess fortgång varit rådande, och Horn, hvars fall de fleste af hans motståndare ansett nära förestående, bibehöll sig fortfarande å sin plats såsom ledaren af Sveriges förhållanden till utländska makter. Under det striden om franska förbundet pågick som häftigast inom sekreta utskottet, hade han begagnat sin redan förut anlitade utväg att genom en afskedsansökning känna sig före, och han kunde såsom giltiga skäl derför åberopa sina 70 år och sin sjuklighet, som påkallade hvila från alla ansträngande göromål; men så väl konungen och rådet som adeln och preståndet uttryckte en gemensam önskan att han måtte stanna på sin plats, och han var ej svår att öfvertala.

I *riksdagsbeslutet* erkände ständerna »för en besynnerlig Guds välgerning och för en önskelig frukt af kongl. maj:ts försigtiga rådslag», att riket dittills haft fred. Till fredens bibehållande åtogo de sig en »försvarshjelp», hvilken icke finge användas till andra behof än försvarsverket. Deremot borde så i städerna som på landet vid 1734 års slut den vid 1731 års riksdag beviljade bränvinsaccis upphöra, med undantag af bränvinsbränneriets i Stockholm. Likaledes skulle endast till samma tid den nya accisen på utifrån inkommande rhenskt och franskt bränvin betalas. Med årets slut skulle äfven afgiften för vagn och hästar i städerna upphöra. Ständerna åtogo sig fortfarande löne- och betalningsafgiften samt slottsbyggnadshjelpen efter 1723 års bevillning. Den nya lagboken antogs och skulle från och med 1736 års början vid alla domstolar tillämpas. De sedan näst föregående riksdag utfärdade författningar stadfästes. Vidare blef oryggeligen faststäldt, att ingen hädanefter skulle tillåtas besvära rikets ständer med enskilda ansökningar och klagomål öfver justitierevisionens domar och resolutioner. Icke heller finge någon dylika besvär emottaga och för rikets ständer komma låta, med mindre någon förmente sig hafva fog att klaga öfver felaktigheter i processen eller uppenbar vrångvisa och domvilla, dock sådant på klagandens eget äfventyr och ansvar. Med tullinkomsternas utarrenderande skulle fortfaras till nästa riksdag. En ny författning om lånebankens öppnande till utlåningar uppgjordes och utkom den 18 Februari 1735. Till allmän efterrättelse kungjordes, att den, som ville framkomma med några förslag, dem han förmenade vara nyttiga i rikets landthushållning eller i andra mål, såsom till rättvisans beqvämligare handhafvande m. m., borde, utan att dermed dröja till riksdagen, dem hos kongl. maj:t angifva, på det kongl. maj:t måtte hafva tillfälle att deröfver höra kollegier och andra vederbörande samt

ärendet sålunda blifva utarbetadt, innan det förekomme vid riksdagen, i fall kongl. maj:t funne det vara af den vigt, att det borde meddelas ständerna. Nästa riksdag utsattes till medlet af Maj 1738.

Riksdagen 1738, 1739.

Under 1734 års riksdag hade inom rådspersonalen ingen annan förändring inträffat, än att, sedan Dücker, Gustaf Adam Taube och Lilienstedt aflidit 1732 samt Liewen och Clas Sparre 1733, och genom deras afgång riksrådens antal nedgått till 15, så att en plats återstod att fylla, hade konungen, bland tre af ständerna föreslagne, i December 1734 utnämnt sin älskarinnas fader, presidenten i amiralitetskollegium, amiralen friherre *Edvard Didrik Taube.*

Riksdagshändelserna hade åter närmat konungen till Horn, emedan båda fruktade att öfverflyglas af det franska krigspartiet och båda önskade fredens bibehållande. England och Frankrike fortsatte sin täflan att söka locka svenska regeringen medelst subsidier, den förra makten likväl, såsom det tycktes, mera för att motarbeta Frankrike än af synnerlig ifver för sjelfva saken. Engelske ministern *Finch* erbjöd nu 35,000 pund sterling (omkring 158,000 rdr specie) under två år, mot 6,000 man svenska hjelptrupper. Casteja åter ville lemna 300,000 rdr specie under tre år, mot vilkor att Sverige icke skulle ingå några förbindelser med sådana makter, som voro eller »kunde blifva» Frankrikes fiender, hvarföre ock Sverige endast i samråd med Frankrike skulle antaga eller förkasta andra makters förslag och anbud. På ett sådant vilkor, som skulle gjort svenska regeringen i sina förhållanden till andra makter helt och hållet beroende af Frankrike, ville denna regering ingalunda ingå, utan endast lofva att ej träda i nya förbindelser, som kunde åsyfta Frankrikes skada. Härom tvistades under April och Maj månader 1735, men i början af Juni framlade Casteja ett förslag till konvention, som innehöll helt enkelt, att Sverige ej skulle under det pågående kriget gifva, låna eller sälja några trupper att användas mot Frankrikes intresse eller mot de afsigter, som förmått det att begynna detta krig. Man fordrade således nu mera icke, att Sverige endast i samråd med Frankrike skulle ingå förbindelser med främmande makter, och ett uttryckligt förbehåll för de förbindelser, Sverige redan afslutat med andra makter, var i förslaget intaget. Konung Fredrik förklarade sig dock mot förbundet äfven under dessa betydligt jemkade vilkor; men riksråden ansågo, att man icke utan att afvika från ständernas vid sista riksdagen uttryckta önskan kunde förkasta det nu gjorda anbudet, och konventionen undertecknades den 14 Juni 1735 samt skulle inom två månader ratificeras.

Vid det tillfälle, då detta undertecknande skedde, meddelade Horn Casteja, att ryske ministern *Bestuscheff* samma dag hos svenska regeringen föreslagit förnyelse af det mellan Sverige och Ryssland 1724

ingångna fördrag. Ryska regeringen ville fortfarande medgifva tullfri utförsel af spanmål från de ryska hamnarne till samma belopp, som 1724 blifvit beviljadt, samt erbjöd dessutom att öfvertaga hvad som återstod af Carl XII:s skuld till holländarne, för hvilken invisning blifvit lemnad på tullen i Riga och hvilken återstod uppgick till 368,000 gulden. Kanslikollegium ansåg detta af Ryssland »på så honorabelt sätt» gjorda anbud ej böra förkastas, helst genom de polska ärendenas förtviflade skick och Frankrikes i afseende å dem visade likgiltighet tillfället att från Ryssland återtaga Sveriges förlorade besittningar för denna gång vore försvunnet. Dock borde den närvarande oron i Polen, med alla följder deraf, undantagas från de fall, för hvilka fördraget skulle gälla. Detta kanslikollegiets betänkande gillades af konungen och samtliga närvarande riksråden, och sedan Bestuscheff från sitt hof begärt och erhållit dess medgifvande af det fordrade undantaget rörande de polska ärendena, blef det förnyade vänskapsfördraget undertecknadt den 5 Augusti 1735.

Derförinnan hade Casteja, å franska regeringens vägnar, afstyrkt detta förnyande, emedan det skulle beröfva polackarne deras sista hopp om hjelp och påskynda deras allmänna underkastelse under August III, hvilket »vore emot ändamålet» af konventionen mellan Sverige och Frankrike. Underhandlingarna med Ryssland hade likväl, när denna Castejas insaga den 28 Juli meddelades svenska regeringen, redan framskridit så långt, att de ej kunde afbrytas, och Horn hade för öfrigt dertill ingen lust, emedan förnyandet af fördraget med Ryssland icke innebar några nya förbindelser eller på något sätt var stridande mot den franska konventionen, och således det ryska anbudets förkastande hade inneburit en mot Sveriges fördelar stridande uppoffring af dess oberoende endast på grund af en fordran från Frankrike. Följden blef emellertid, att ratifikationen på fördraget mellan Sverige och Frankrike uteblef, hvartill franska regeringen dock ej kunde hemta några giltiga anledningar från fördraget mellan Sverige och Ryssland, hvilket Casteja ock erkände, sedan han tagit kännedom om det betingade undantaget rörande de polska ärendena; men just i dessa dagar undertecknades, den 22 September, fredspreliminärerne mellan Frankrike och Österrike, hvarefter Frankrike för tillfället fann sig ej vidare behöfva Sveriges biträde. Från denna tid uppträdde ock Casteja så stötande både mot konung Fredrik och Horn, att svenska regeringen flera gånger af den franska begärde hans aflägsnande, utan att likväl kunna utverka det.

Hvad som mest förbittrade det rådande partiet inom svenska styrelsen var Castejas förbindelser med motpartiet och idkeliga bemödanden att mot styrelsen reta allmänheten. Väl undveko detta motpartis förnämste ledare, Höpken och Gyllenborg, så mycket som möjligt att personligen sammanträffa med Casteja, men deras meddelanden fortgingo icke desto mindre genom kommerserrådet Olof von Törne, den verksammaste mellanlöparen mellan det franska partiet och den fran-

ske ministern. Genom honom fick Casteja underrättelse om allt, som förehades inom svenska regeringen, och för öfrigt hade en sekreterare i kanslikollegiets utrikesexpedition en årlig pension från Frankrike för att lemna franske ambassadören kännedom om alla statshemligheter, som kommo till hans kunskap. Den engelska regeringen begagnade emellertid samma medel mot den franska, så att engelska kabinettet kunde allt emellanåt underrätta sin minister i Stockholm om det franskas hemligheter och meddelade honom i synnerhet hvad franske ambassadören berättade hem till sitt hof. Genom Finch fick sedermera Horn äfven del af hvad som förehades, hvarigenom hans misstroende mot sina embetsbröder ökades och möjligen äfven sträcktes till dem, som ej förtjenade det. Söndringen blef emellertid allt starkare äfven inom rådet, och allt skarpare stodo båda partierna mot hvarandra.

Själen i det franska partiet var nu, enligt Castejas egen uppgift, presidenten i kommersekollegium *Daniel Niklas von Höpken*, och dess verksammaste ledare i öfrigt *Carl Gyllenborg* samt *Olof von Törne*. Grefve Hans von Fersen, som tagit en synnerligen verksam del i partiets grundläggande, afled i Maj 1736; men partiet hade emellertid vunnit betydande förstärkning så väl inom sjelfva rådet som bland de högre embetsmännen utom detsamma. Oberäknadt Gyllenborg, tillhörde inom rådet så väl *Magnus Julius De la Gardie* som *Gustaf Cronhielm* och *Clas Ekeblad* detta parti, till hvilket äfven *Carl Cronstedt* och *Johan Strömfelt* icke sällan slöto sig. Inom kanslikollegium hade partiet en pålitlig anhängare i statssekreteraren *Olof Cederström*, och efter hand öfvergingo till detta parti äfven statssekreteraren *Carl Carlsson*, kansliråden *Gustaf Celsing* och *Gustaf Boneauschöld*, äfvensom statssekreteraren *Herman Cedercreutz*, som dock redan 1736 förflyttades från kansliet till president i kammarrevisionen, vid åtskilliga tillfällen trädde på dess sida.

Det andra partiet, Horns och hans vänners, till hvilka äfven konungen nu hörde, var visserligen vida talrikare både inom rådet och embetsverken samt höll äfven troget tillsammans i allt hvad som rörde utrikes angelägenheterna, men för öfrigt var sammanhållningen inom detta parti icke på långt när sådan som hos motpartiet och saknade dessutom nu en kraftigare ledning. *Arvid Horn* hade länge utöfvat denna ledning och var ännu Sveriges mest framstående man; men han var nu öfver 70 år, sjuklig och väl i behof af hvila, den han ock allt mera ofta sökte på sitt landtgods, der han tillbragte största delen af året 1737. Riksråden *Gustaf Bonde* och *Ture Bielke* stodo honom närmast och voro de enda inom hans parti, som kunde komma i fråga att efterträda honom; men Bonde egde hvarken håg eller fallenhet för partistriderna, och Bielke, som icke tillhörde kanslikollegium, saknade tillräcklig kännedom om utrikes förhållandena. Dessa båda riksråd voro också icke de, som egde Horns närmaste förtroende, utan ett par mera underordnade embetsmän, hofkanslern

Johan Henrik von Kocken och kanslirådet *Joachim Nerés*, hvilka voro förträffliga biträden men icke kunde fylla hans plats under hans frånvaro eller om han afginge. Stutligen var konung Fredrik visserligen sjelf Frankrikes ifrige motståndare, men det franska partiets ledare, hans förra gunstlingar, hade dock genom fröken Taube många tillfällen att närma sig honom, och ehuru hon afslagit de penningesummor, hvilka franske ministern efter riksdagens slut erbjudit henne, fortsatte hon likväl umgänget med sina förra vänner och var ingalunda någon vän till Horn, som öppet ogillat hennes förhållande till konungen, hvilken också var långt ifrån att hysa någon personlig tillgifvenhet för Horn, ehuru han för tillfället omfattat dennes politiska åsigter.

Det franska partiet anlitade ock nu en utväg, som visserligen icke var dittills okänd eller obegagnad i Sverige, men som dock aldrig förut varit använd i sådan omfattning — den nemligen att i en mängd ströskrifter, hvilka, då tryckfrihet ej fans, i talrika afskrifter spriddes kring landet, smäda motpartiets ledare och mot dem framkasta äfven de gemenaste och orimligaste beskyllningar, hvarvid konungen sjelf icke heller skonades. Man vände sig med dessa ströskrifter dels till alla, som önskade regeringens myndighet ännu mera nedsatt och underordnad ständernas; dels till det förra holsteinska partiet; dels till den yngre talrikare adeln, hvilken man framstälde såsom tillbakasatt af Horn, Bonde, Bielke och andra af gamla adeln, tillhörande det rådande partiet; dels till de krigslystne, hvartill hörde i synnerhet de yngre officerarne, som längtade efter befordran; dels slutligen till alla, som af någon anledning voro missnöjda och önskade en förändring. Från alla dessa håll vann ock partiet under åren 1736—1738 en allt större tillväxt.

Då Casteja tog verksam del i dessa upphetsningar mot regeringen, förnyades framställningen om hans aflägsnande; men ej förr än konung Fredrik skrifvit ett egenhändigt bref derom till Ludvig XV lyckades man i Juli 1737 utverka hans hemkallande, och ändock stannade han qvar ända till på nyåret 1738, för att rätt hinna sätta den nye franske ministern, grefve *de Saint Sévérin*, in i alla förhållanden.

Turkiet, som blifvit anfallet af Ryssland och mot detsamma lidit stora förluster, föreslog nu ett förbund med Sverige mot Ryssland, hvilket ytterligare lifvade det franska partiets krigslystnad; men svenska regeringen hade icke synnerligt förtroende till den turkiska, hvars politiska åsigter ofta vexlade, utan åtnöjde sig att med Turkiet afsluta ett handelsfördrag samt en öfverenskommelse om dödande af Carl XII:s skulder, mot det att svenska regeringen till den turkiska öfverlemnade ett örlogsskepp om 72 kanoner samt 30,000 musköter.

Den utsatta terminen för ständernas nästa sammanträde hade emellertid närmat sig, och till den nu förestående riksdagen rustade sig båda de täflande partierna med alla krafter. Å ömse sidor understöddes de med penningar från främmande hof, hvilket från och med denna riksdag fortsattes under hela återstående delen af frihetstiden.

Horn infann sig nu äfven i Stockholm och återtog i Mars 1738 ledningen af ärendena.

Den 13 Maj 1738 sammanträdde ständerna, och det var nu åter landtmarskalksvalet, som framkallade första sammandrabbningen mellan partierna. Regeringens kandidat var presidenten i kammarkollégium friherre *Gustaf Palmfelt,* författare till en ströskrift, som uppmanat till enighet och förtroende; motpartiets öfverintendenten grefve *Carl Gustaf Tessin,* en son till riksrådet Nicodemus Tessin och vid denna tid en af dem, som ådrog sig en allmännare uppmärksamhet genom flera lysande egenskaper och ett vänligt, angenämt, förekommande väsende.

Omdömena voro ock nu vida öfvervägande till Tessins fördel, och tillika begick hofvet under förberedelserna till det vigtiga valet en grof blunder, hvilken Tessin förstod med mycken skicklighet begagna. Med anledning af ett utspridt rykte, att hofvet ej ogerna skulle se Tessins val, lät drottningen förmå sig att genom riksrådet Bielke låta förklara, det hon »skulle vara nöjd med hvem som helst till landtmarskalk, blott icke grefve Tessin». En öfverstelöjtnant Güntherfelt framförde denna förklaring till en mängd på Riddarhustorget samlade adelsmän, hos hvilka den väckte mycken förbittring, och Tessin, som genast derom underrättades, skyndade upp till konungen samt bad att få aflemna sin värja och gå i arrest, för att underkastas den strängaste undersökning om den förbrytelse, som kunnat ådraga honom deras majestäters onåd; men befunnes han oskyldig, så hoppades han ock af konungens rättvisa en upprättelse lika offentlig som skymfen varit. Konungen kom i stor förlägenhet och skickade efter Horn, som ej hade någon kunskap om det som förefallit samt nu fick söka ställa det till rätta, hvilket ock lyckades, sedan både konungen och drottningen försäkrat, att de icke ville göra något slags intrång å adelns fria valrätt.

Två dagar derefter, den 17 Maj, skedde valet och grefve *Carl Gustaf Tessin* valdes till landtmarskalk med 525 röster mot 141, som tillföllo Palmfelt, så hade det olyckliga försöket från hofvets sida att inverka på valet stämt sinnena på riddarhuset till Tessins fördel. Det franska partiet begagnade ock den rådande hänförelsen att genomdrifva valen till sekreta utskottet och sekreta deputationen genast före riksdagens öppnande, hvilket var stridande mot riksdagsordningen, och vid dessa val förekom det då för tiden ovanliga, att partiledarne öppet läto utdela voteringssedlar å riddarhuset.

Valen inom *adeln* till ledamöter i sekreta utskottet utföllo ock så afgjordt till förmån för det franska partiet, att ingen enda af regeringens verksammare och mera bestämda anhängare der intogs, hvaremot alla, som nu eller tillförene utmärkt sig såsom Horns motståndare, der invaldes, såsom Charles Emil Lewenhaupt, Stjernstedt, Åkerhielm, Törne, Stobée m. fl., jemte ett par nykomlingar, som sedermera gjorde sig mycket omtalta — den nu 26-årige Anders Johan von Höpken och Clas Ekeblad, blott 4 år äldre.

Inom *presteståndet* var sinnesstämningen långt mera fördelaktig för regeringen än inom adeln. Dess talman blef åter erkebiskopen *Johannes Steuchius*, och nästan alla ståndets ledamöter inom sekreta utskottet stodo på regeringens sida. Den ende, hvilken franska partiet trodde sig kunna räkna på, var biskopen i Linköping *Erik Benzelius*, men äfven han tillhörde ej obetingadt detta parti.

I *borgareståndet* ansågs regeringen äfven i början af riksdagen hafva öfvervigten, men det dröjde icke länge innan detta förhållande förändrade sig. Ståndets talman var å nyo justitieborgmästaren i Stockholm *Aulævill*, och bland dess ledamöter i sekreta utskottet uppträdde under riksdagens lopp de rike Stockholmsköpmännen *Thomas Plomgren* och *Gustaf Kierman* såsom ifrige anhängare af franska partiet.

Bondeståndet valde till sin talman *Olof Håkansson* från Bleking, som under nästföregående riksdag varit ståndets vice talman samt genom sin ovanliga slughet och stora förmåga att leda ståndet der vann sådant inflytande, att han nästan alltid bestämde dess beslut.

Partierna stodo sålunda fullt rustade mot hvarandra, och nu uppkommo också de benämningar de buro under det återstående af frihetstiden. Det franska partiets rörlige, stridslystne anhängare kallade sina motståndare *Mössor*, emedan nattmössan bäst anstode dessa, i deras tycke, alltför sömnaktiga, tröga och ålderdomssvaga män. Såsom motsats till denna benämning kallade de sig sjelfve *Hattar*, emedan hatten var hos forntidsfolken frihetens kännetecken, och frihetens förfäktande var alltid detta partis lösen.

Hattpartiet gaf också vid denna riksdag sina motståndare ett fruktbärande föredöme i sammanhållning och skickliga riksdagsmanövrer. Genom öfverste Nils Palmstjerna, som var i fransk tjenst och ej tillhörde sekreta utskottet, stod Tessin, hvilken, såsom ledamot af detta utskott, var förbjuden allt umgänge med främmande makters sändebud, i oafbruten, ehuru hemlig förbindelse med franske ministern St. Sévérin, hvarigenom enhet bereddes i partiets högsta ledning, och, för att närmare sammanhålla de krigslystna inom hären, förenade sig generalmajorerne Lewenhaupt, Carl Sparre, Fuchs, Rosen, Adlerfeld, Buddenbrock och Düring att hålla gemensamt bord, hvilken förening kallades »lilla generalitetet» och hade betydande inverkan på det yngre befälet. Äfven andra klubbar uppstodo till partiförbindelsernas stärkande. De voro en nyhet, som vid denna riksdag infördes, och uppfinningen deraf tillskrifves Fredrik Gyllenborg. Penningar utdelades frikostigt bland adeln, och då några bland Frankrikes anhängare inom detta stånd ej ansågo sig hafva råd att längre uppehålla sig vid riksdagen, fingo de månadtligt underhåll af franske ministern för att kunna stanna qvar. Äfven hos de öfriga stånden sökte Hattarne vinna anhängare; men hos presterna hade de föga framgång. Hos borgarena åter uppgjorde Plomgren och Kierman med franske ministern en formlig öfverenskommelse att mot en viss penningesumma skaffa hattpartiet röstöfvervigten i borgareståndet — och lyckades! Inom bondeståndet var Olof Håkans-

som en nitisk röstvärfvare och lät väl betala sig derför, men tog penningar af både franske och engelske ministrarne, utan att låta någondera bestämma sitt handlingssätt.

Hvad som likväl vid denna riksdag mer än något annat gaf Hattarne öfvervigten, var det hos flertalet af svenska folket rådande hatet mot Ryssland. Man hade lyckats intala ganska många, att regeringen icke blott var ryskt sinnad, utan äfven genom förnyandet af förbundet med Ryssland hade nödgat Frankrike att uppoffra Stanislaus, sluta fred med tyske kejsaren och undandraga Sverige de subsidier, det eljest skulle erhållit; att detta skett i strid mot sekreta utskottets vid 1734 års riksdag gifna föreskrift, och att således regeringens politik ej blott var stridande mot fosterlandets bästa, utan äfven innebar ett trots mot ständerna.

Hattarne lyckades nu ock bemäktiga sig ledningen af utrikes ärendena. Kort före riksdagen hade från turkiska storvisiren, från Bonneval samt från Höpken och Carlsson kommit uppmaningar till svenska regeringen att förena sig med Turkiet till ett anfall mot Ryssland. Kanslikollegium hade i sitt betänkande härom fäst uppmärksamhet vid de alltför obestämda uttryck angående hjelpen från Turkiet, som i storvisirens skrifvelse förekommo och hvilka Bonneval sedan fått närmare utlägga; men sekreta utskottet beslöt, att, ehuru Turkiets anbud ännu ej kunde besvaras med bestämdt löfte om deltagande i kriget mot Ryssland, skulle likväl genom Höpken och Carlsson göras förfrågningar, huruvida sultan, för den händelse Sverige deltoge i kriget mot Ryssland, ville förbinda sig att ej nedlägga vapen förr, än Sverige återvunnit sina till Ryssland förlorade länder. Den anmärkning, som både af konungen och flera bland riksråden härvid gjordes, att om en sådan förfrågan blefve bekant, såsom ofta hände vid turkiska hofvet, skulle detta gifva Ryssland full anledning till krig mot Sverige, lemnades utan afseende; men för att vara säker, att brefvet härom måtte, oöppnadt under vägen, komma turkiska regeringen tillhanda, sändes det med en af utskottets egna ledamöter, majoren *Malcolm Sinclair*, som förut varit affärdad till Turkiet att inhemta närmare underrättelser om kriget mellan detta rike och Ryssland, samt nu dit återskickades i samma ärende. Man sökte hålla hans uppdrag så hemligt som möjligt; men ryske ministern Bestuscheff hade icke desto mindre fått kunskap om hans afresa, ehuru han ej närmare kände beskaffenheten af hans uppdrag, och, för att i alla händelser göra dessa oskadliga för Ryssland, fäste han dess regerings uppmärksamhet å mannen och sände tillika hans porträtt, hvilket han lyckats förskaffa sig.

Sekreta utskottet gick nu också i författning om fullgörandet af den med turkiska regeringen träffade öfverenskommelsen angående dödandet af Carl XII:s skuld. Krigsskeppet Sverige om 72 kanoner utsågs att, jemte de öfverenskomna 30,000 gevären, öfverlemnas till sultan, och ett annat fartyg, tillhörigt Plomgren och Kierman, medsändes för att hemföra krigsfartygens besättning samt innehade bland

annat, för redarnes räkning en last af 500 centner krut, hvilka dessa på förmånliga vilkor fått köpa ur statens förråd. På samma gång, som sålunda vapen och krigsförnödenheter sändes till en makt i öppet krig mot Ryssland, beslöt sekreta utskottet tillika låta öfverföra två värfvade regementen till Finland, hvarvid dock från regeringens sida gjordes sådana anmärkningar, att denna afsändning uppsköts till följande året. Bondeståndet hade ock nu åter hos medstånden gjort påminnelse att allt, som rörde penningeutgifter, utredningar eller kommenderingar, måste af ståndens plena bifallas, innan det finge verkställas.

Sekreta utskottet fortfor emellertid att lägga i dagen sina krigiska afsigter. Den 18 Augusti blefvo riksråden, under Horns tillfälliga frånvaro, nedkallade till utskottet och tillfrågade, om och när de, med anledning af ryssarnes senaste stora förluster i kriget mot turkarne, ansågo tiden vara inne för Sverige att »röra sig». Endast Gyllenborg och till en del De la Gardie besvarade denna fråga enligt Hattarnes önskan; men alla öfrige afstyrkte ett krig, hvartill de visade Sverige ej vara rustadt. Landtmarskalken, som förgäfves sökte bringa dem på andra tankar, affärdade dem med förmaning att »med enighet befrämja riksens ständers beslut och att söka tillstoppa de källor, ur hvilka skadliga ingifvelser till oenighet mellan stånden härflöto». Riksrådens föreställningar tyckas dock ej varit utan verkan, ty något fredsbrott blef åtminstone för tillfället icke beslutadt.

Franska regeringen hade emellertid nu beslutat sig för ett närmare förbund med Sverige, dock under förbehåll att rådet och kanslikollegium skulle uteslutas från underhandlingarna derom. Dessa fördes alla i största hemlighet mellan St. Sévérin och landtmarskalken, och först när allt var emellan dem uppgjordt, begärde sekreta utskottet, att kongl. maj:t ville låta utforska, om icke den franske ambassadören vore bemyndigad att tillvägabringa någon närmare förbindelse mellan båda rikena. Sedan St. Sévérin bejakat denna fråga, utnämnde sekreta utskottet kommissarier att med honom underhandla, nemligen Horn, Bonde, Gyllenborg, Lagerberg och De la Gardie, enligt hvad förut var öfverenskommet mellan Tessin och St. Sévérin. Underhandlingarna fördes derefter utan svårigheter å någondera sidan, och den 31 Oktober 1738 afslöts fördrag om ett förbund, gällande för tio år. Under de tre första af dessa skulle Sverige erhålla 300,000 rdr specie i årliga subsidier, mot ömsesidig förbindelse att icke ingå eller förnya några förbund med andra makter utan gemensamt samtycke.

Sverige hade sålunda för de följande tio åren satt sig i det beroende af Frankrike, hvilket Horn 1735 undvikit, och sekreta utskottets hela hållning vittnade, att en fullständig förändring förestod i den på en gång fredliga och sjelfständiga politik Horn alltid förfäktat. Han beslöt derföre nu på allvar taga afsked, och så stort var hans anseende, så lysande minnet af hans långa embetsmannabana och hans förtjenster, att äfven hans motparti helst önskade, det han frivilligt lemnade sin

plats i rådet, innan förföljelsen begynte mot hans vänner derinom. Den 18 December inlemnade han sin afskedsansökan, som af kongl. maj:t meddelades ständerna, och då höll å riddarhuset Nils Palmstjerna, en af hattpartiets ifrigaste ledare, ett grant loftal öfver Horn och föreslog, att han under sin återstående lifstid skulle få behålla sin värdighet och sina löner, hvilket förslag bifölls först af adeln och sedermera äfven af de öfriga stånden.

Så slutades Arvid Horns statsmannabana, sedan han i 33 år suttit i rådet, i 28 år varit kanslipresident och vid tre riksdagar fört landtmarskalks-stafven. Han hade under Carl XII:s regering stått i spetsen för rådets motstånd mot de våldsamma åtgärderna under Görtz' gunstlingstid; hade derunder allt tydligare insett förderfligheten af det kungliga envåldet och nödvändigheten af ett friare statsskick; hade efter den enväldige konungens död mer än någon annan befordrat införandet af det nya statsskicket och äfven verksamt deltagit uti de ingrepp i konungamakten, det obegränsade riksdagsvälde, som för riket skulle kunna blifva föga mindre förderfligt än det förra obegränsade konungaväldet; hade ock sjelf slutligen fått vika för detta riksdagsvälde; men hade dock under sin maktutöfning ganska betydligt bidragit till rikets förkofran genom den kloka, varsamma, men tillika sjelfständiga och fosterländska statskonst, han städse följt. Under hans styrelse var ock Sverige lyckligare än under en lång tid både före och efteråt, och de följande tilldragelserna gåfvo svenska folket många anledningar att sakna den gamle, erfarne, försigtige, omutlige statsmannen.

Drottningen, som i allmänhet hade mera anseende hos ständerna än konungen och af svenska folket var ojemförligt mera afhållen än han, hade sedan slutet af Augusti månad förestått regeringen under konungens sjukdom; men från början af året 1739 öfvertog han åter dess utöfning, och då nu Horn tillika var aflägsnad, tyckte Hattarne tiden vara inne för den rensning af rådet, de länge haft i sinnet.

Sekreta utskottets »mindre sekreta deputation» hade under granskningen af rådsprotokollen uppsatt flera anmärkningar rörande behandlingen af de utländska angelägenheterna. De gingo i synnerhet ut derpå, att regeringen afvikit från det förra sekreta uttskottets föreskrifter och i stället för vänskap visat Frankrike en påtaglig obenägenhet genom dröjsmålet att afsluta det redan inledda fördraget med detta rike, genom förnyandet af förbundet med Ryssland och genom yrkandet på Castejas hemkallande. De riksråd, hvilka anmärkningarna gälde, voro Horn, Meijerfelt, Banér, Lagerberg, Bonde, Bielke, Barck, Hård och Taube, ehuru de alla icke deltagit i samtliga de anmärkta åtgärderna.

Under Oktober—December månader 1738 blefvo dessa anmärkningar utarbetade och rådets förklaringar deröfver infordade. De afgåfvos, men funnos af mindre sekreta deputationen icke tillfredsställande. Riksråden nedkallades till sekreta utskottet den 15 Februari 1739, der de, efter att hafva hört sig föreläsas ett sammandrag af alla anmärknin-

garna, tillfrågades, om de hade något att tillägga till sina förut afgifna skriftliga förklaringar, och då de icke yrkade att vidare få yttra sig, företog utskottet den 19 Februari saken till afgörande. Landtmarskalkens första fråga, om riksråden afvikit från riksens ständers vid förra riksdagen fastställda plan för utrikes ärendenas behandling, besvarades af adelns och borgareståndets ledamöter inom utskottet med ja, af presteståndets med ett skriftligt yttrande, att sekreta utskottets då fastställda plan icke uti allt blifvit efter orden följd. Nästa frågan blef om alla riksråden voro lika skyldige. Horn, som redan tagit afsked, blef genast undantagen, och Meijerfelt, Lagerberg och Banér, som icke deltagit i besluten om förnyandet af förbundet med Ryssland, förklarades enhälligt för mindre felaktige. Den tredje frågan, huru de återstående sex riksråden skulle anses, mötte flera betänkligheter, ehuru landtmarskalken icke underlät att erinra, det »strafflöshet för höga förbrytare icke borde vinna häfd». Erik Benzelius och flere andre bland utskottets ledamöter betviflade att detsamma utan särskildt uppdrag af stånden kunde fälla de tilltalade riksråden till något straff. I Wellingks sak 1726 hade sekreta utskottet erhållit ståndens bemyndigande, och skulle det nu fälla dom, så borde åklagare förordnas, eljest blefve utskottet på en gång anklagare och domare. Landtmarskalken invände mot dessa betänkligheter, att de voro för tidiga, ty utskottet borde först pröfva, om man måste förfara strängare eller kunde gå lindrigare till väga; i senare fallet kunde utskottet sjelft afgöra saken, men om strängare straff ansåges böra följa, blefve det först tid att bestämma, huruvida ståndens mening derom borde inhemtas. Denna framställning bifölls, och följande dagen, den 20 Februari, skulle den slutliga öfverläggningen ega rum.

Flera meningar blefvo nu framstälda, då några yrkade, att alla sex riksråden Bonde, Bielke, Barck, Hård, Creutz och Taube borde afsättas; andre och deribland i synnerhet presteståndets ledamöter, att det kunde vara nog med en allvarsam varning; några bland adelns ledamöter, att man borde skilja mellan Taube, som vore ursäktligare, emedan han ej förr än i Maj 1735 inkommit i rådet, och de öfrige fem, hvilka borde afsättas; åtskillige andre, att en, två eller tre bland de tilltalade skulle afsättas eller få taga afsked, men man kunde ej komma öfverens om hvilka eller huru många dessa skulle vara. När man slutligen skred till omröstning, blef landtmarskalkens första fråga, om alla sex riksråden borde förlora sina embeten af alla tre stånden besvarad med nej, af presterna enhälligt, men af adeln och borgarena med blott en rösts öfvervigt inom hvartdera ståndet. Andra frågan, om de fem riksråden skulle afsättas, men Taubes öde tills vidare uppskjutas, besvarades med ja af adeln med 28 röster mot 10, af borgarena med 14 mot 10, och af presterna med yrkandet, att saken borde lindrigare behandlas. Den afgjordes emellertid inom utskottet enligt de två ståndens beslut.

Inom sekreta utskottet hade sålunda, ehuru med ringa röstöfvervigt,

beslutet utfallit enligt hattpartiets önskan; men nu återstod att bringa det till verkställighet. Först sökte man på enskild väg förmå de fem riksråden att sjelfva begära afsked, men då de vägrade, måste beslutet meddelas stånden. Dervid kom Taubes öde åter till tals. Man hade uppskjutit beslutet i afseende å honom, för att derigenom hafva ett band på konungen, som hyste särskildt intresse för sin älskarinnas fader och som troddes skola icke synnerligen lägga de öfriga riksrådens öde på sinnet, blott han kunde rädda Taube. Denna beräkning slog dock fel, emedan några dagar derefter öfverstelöjtnanten friherre Sten Coijet inom »stora sekreta deputationen» (sekreta utskottet förstärkt med 25 ledamöter af bondeståndet) ifrigt yrkade Taubes afsättande, så väl för sina förseelser såsom riksråd, som för det han öfverlemnat sin dotter åt konungen och såmedelst deltagit i »den landskunniga förargelsen», hvarefter de ofrälse ledamöterne af deputationen med stor röstöfvervigt fordrade Taubes afsättande, och endast de adeliges flertal röstade deremot.

Dagen efter detta besluts fattande inkom den 28 Februari till stånden sekreta utskottets protokollsutdrag angående de fem riksråden, innehållande, att utskottet funnit deras rådslag i utrikes ärenden så felaktiga, att de förlorat utskottets förtroende, hvarföre det ansett dem böra skiljas från sina rådsembeten, hvartill i utskottets protokoll och handlingar tillräckliga skäl funnos, men hvilkas bekantgörande förbjöds af utskottets tysthetsed. Som utskottet likväl ej hyste någon ovilja mot personerna, ansåge utskottet dem böra få behålla riksråds heder och värdighet samt tillstyrkte åt hvardera en årlig pension af 3 till 4,000 daler silfvermynt, »hvilket *senare* mål till riksens ständers vidare välbehag och godtfinnande öfverlemnas». Afsättningsfrågan ansåg utskottet sålunda redan vara afgjord och endast pensionsfrågan tillhöra ståndens pröfning. De fem riksråden åter förutsatte, att stånden både kunde och borde besluta rörande båda frågorna, hvarföre de ingingo till ständerna med ett memorial, i hvilket de, åberopande sina rena afsigter och att rikets ständers i sista riksdagsbeslutet uttalade önskan att lefva i fred med grannarne och andra makter varit förnämsta syftemålet i deras rådslag, lemnade sig i riksens ständers gunstiga behjertande. Detta memorial blef sedermera föredraget i stånden på samma gång som sekreta utskottets protokollsutdrag.

Hos *adeln* blef striden skarpast och fördes med mycken hetta mellan, å ena sidan, landtmarskalken, Palmstjerna och Lewenhaupt, hvilka bestridde, samt, å den andra, lagmannen Hammarberg, kammarrådet Wulfenstjerna, assessor Lilliestjerna och hofrättsrådet Sten Bielke, som yrkade ståndens rätt att godkänna eller förkasta sekreta utskottets dom. Striden fortsattes i tre dagar och slutade ändtligen så, att efter flera voteringar om voteringspropositionerna, hvaraf den sista utföll med 286 röster för och 171 emot landtmarskalkens proposition, sekreta utskottets protokollsutdrag bifölls.

Inom *preståndet* var flertalet för riksråden, och den 5 Mars beslöt ståndet, med 31 röster mot 8, att med dem måtte lindrigare

förfaras och sekreta utskottet genom en tjenlig föreställning förehålla dem hvad i någon måtto kunde vara feladt, »hvilket ståndets beslut dock tills vidare skulle hållas tyst». Sedan likväl adeln den 6 Mars gifvit de öfriga stånden del af sitt samma dag fattade beslut, meddelade presteståndet sitt den följande dagen.

Denna dag, den 7 Mars, begynte *borgareståndet* sina öfverläggningar i frågan, och meningarna voro der så delade, att utgången syntes oviss, hvarom Hattarne å riddarhuset underrättades.

Hos *adeln* föreslog då Palmstjerna en större deputation till de andra stånden, för att hos presteståndet förklara, det adeln ej kunde gå ifrån sitt förtroende till sekreta utskottet, och hos borgareståndet föreställa nödvändigheten, att »vår dyra lag i detta ärende måtte varda i sin kraft bibehållen». Efter ganska bullersamma öfverläggningar å riddarhuset blef ock denna deputation slutligen bifallen och anfördes af Lewenhaupt, som likväl fann hvarken preste- eller bondestånden samlade, men till borgareståndet fick framföra sitt ärende.

Efter nya tvister kom ock inom *borgareståndet* frågan till afgörande följande dagen den 8 Mars, då, med 45 röster mot 26, ett slags sammanjemkningsförslag bifölls: att ståndet vid sekreta utskottets åtgärd ej hade vidare att påminna, än att utskottet lemnades frihet att bestämma pensionerna och tillse, om någon lindrigare utväg kunde tagas, i anseende till dessa riksråds trogna tjenster.

Ännu hade *bondeståndet* icke fattat något beslut i denna fråga, som så mycket sysselsatte riksdagen. Flere bland Hattarne påstodo ock att bönderne, som ej deltogo hvarken i sekreta utskottet eller i valen till riksråd, icke hade något med saken att göra; men då sekreta utskottets protokollsutdrag äfven blifvit meddeladt bondeståndet, gaf jemväl detta stånd sitt yttrande deröfver, hvilket skedde den 10 Mars, då bönderne yrkade riksrådens bibehållande, ehuru i mindre bestämda ordalag än presterne.

Bland de fyra stånden hade sålunda endast adeln fullständigt gillat sekreta utskottets beslut, hvaremot preste- och bondestånden förklarat sig mot afsättningen samt borgareståndet visserligen lemnat afgörandet åt utskottet, men med uttalad önskan om lindrigare åtgärder. Adeln var likväl ännu så betydande å riksdagen och dess flertal så bestämdt emot de tilltalade riksråden, att fyra bland dessa, Bonde, Barck, Creutz och Bielke, den 12 Mars inlemnade sina afskedsansökningar. Hård åter inkom med en ny skrift till sekreta utskottet, i hvilken han å nyo påminte, att han ej varit i rådet närvarande, då beslutet om förnyandet af förbundet med Ryssland fattades, eller då några bland de öfriga klandrade åtgärderna vidtagits. Man fäste likväl intet afseende vid dessa hans påminnelser och efter en ny tvist, om riksråden skulle afskedas till följd af sin ansökan eller af sekreta utskottets beslut, hvilken senare af adeln och borgareståndet förfäktade åsigt slutligen segrade mot preste- och bondeståndens, afgick ändtligen den 21 Mars till kongl. maj:t en rikets ständers skrifvelse, att som sekreta utskottet gifvit stän-

derna tillkänna sitt på förekomna skäl och omständigheter grundade beslut, att de fem riksråden skulle från rådsembetet »licentieras», så funno ständerna i anledning häraf, att afsked måtte dem i nåder lemnas; bifallande, att de må behålla rådsvärdigheten samt undfå årliga pensioner af 4,000 d. s. hvardera, motsvarande två tredjedelar af riksrådslönen.

När de andra riksrådens öde var afgjordt, begärde äfven Taube den 19 Mars sitt afsked, hvilket beviljades honom »på grund af hans ansökan» — han blef således icke afskedad, såsom de öfrige fem — och, jemte pensionen af 4,000 d. s. såsom riksråd, fick han äfven såsom amiral pension ur amiralitets-krigsmanskassan.

För att icke konungen skulle kunna utnämna någon af de entledigade riksråden till annat embete afiät stora deputationen den 14 April till kongl. maj:t en skrifvelse, att ingen, som var eller hade varit riksråd, finge förflyttas till annat embete eller borde befatta sig med någon annan förrättning, hvarken i krigs- eller fredstid.

Kanslikollegium fick nu äfven uppbära stränga anmärkningar för sina betänkanden om underhandlingarna med Frankrike och Ryssland, hvarföre hofkanslern von Kocken och kansliрådet Nerés, som visste sig vara värst anskrifna hos det segrande hattpartiet, begärde afsked. De blefvo ock entledigade ur rikets tjenst och förbjödos allt umgänge med utländska ministrar, äfvensom all brefvexling med främmande hof.

Härmed var denna riksdagens hufvudfråga bragt till slut. Vi hafva mera utförligt redogjort för fortgången deraf, emedan deraf visar sig dels partiernas ställning till hvarandra, dels sättet huru partistriderna denna tid fördes. Det slut, denna fråga fick, inverkade ock på de politiska förhållandena under hela återstående delen af Fredriks regering.

Genom Horns, Bondes, Bielkes, Barcks, Hårds, Creutz' och Taubes afsked, samt Strömfelts död 1736 och Gustaf Cronhielms, Ekeblads och Törnflychts 1737 voro elfva platser inom rådet nu lediga, som skulle blifva det segrande partiets belöning. Främst på listan hade valmännen uppfört Tessin, men han undanbad sig riksrådsvärdigheten, emedan han ej ville utsätta sig för anmärkningen att hafva sett sin egen fördel till godo, då han såsom landtmarskalk ledt öfverläggningarna i en riktning, som inverkat på beslutet om riksrådens afsättande, och han utverkade tillika ett adelns beslut, att ingen kunde uppföras på riksrådsförslag vid den riksdag, då han vore landtmarskalk.

Till de lediga rådsembetenas besättande skulle, enligt hvad som iakttagits vid riksdagarna 1719 och 1727, ett enda förslag blifvit uppsatt, upptagande tre gånger så många namn som ledigheterna, och konungen skulle således haft att välja mellan 33 föreslagne; men det var ej så lätt för Hattarne att finna så många deras parti tillgifne personer, utan att gå längre ned i tjenstegraderna, än man ansåg öfverensstämmande med då rådande begrepp om riksrådsvärdigheten. Adelns välmän genomdrefvo derföre, att endast två förslag i sänder, hvartdera med tre namn, framlades för konungen, och sedan han bland de å

hvartdera förslaget upptagne utsett en, fyldes förslagsrummen med andra, så att konungen fick endast 14 personer att välja på, vid tillsättningen af 11 rådsplatser — en ytterligare inskränkning i hans myndighet, den han dock gjorde ingen svårighet att underkasta sig.

De riksråd, som på detta sätt tillsattes, voro: presidenten i Åbo hofrätt friherre *Samuel Åkerhielm*, generalen friherre *Axel Löwen*, justitiekanslern *Olof Nordenstråle*, generalmajorerne friherre *Per Adlerfelt* och friherre *Gustaf Fredrik von Rosen*, landshöfdingen friherre *Erik Wrangel*, statssekreteraren friherre *Olof Cederström*, generalmajoren, landshöfdingen friherre *Carl Gustaf Sparre*, generalmajoren grefve *Arvid Posse* och hofrättsrådet *Carl Didrik Ehrenpreus*, hvilka alla utnämndes den 31 Mars 1739, samt vice amiralen *Anders Sjöstjerna*, som efter Taubes afgång nämndes till riksråd den 14 April.

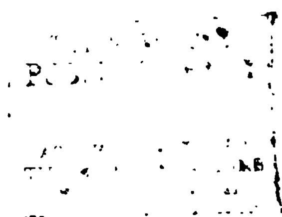
Sedan rådet nu åter var fulltaligt, skulle äfven den vigtiga, efter Horn lediga kanslipresident-platsen tillsättas. Dervid röjde sig åter flera skiljaktiga meningar, dels i afseende å sättet för tillsättningen, hvilken visserligen, enligt sekreta utskottets och sekreta deputationens vid 1723 års riksdag godkända betänkande, skulle ske af ständerna och ej af konungen, men utan att det blifvit bestämdt, om utnämningen tillkom sekreta utskottet, stora deputationen eller stånden; dels med hänseende till personen, emedan Gyllenborg visserligen hade för sig ett starkt parti inom sekreta utskottet, men af många inom stånden ansågs vara alltför ensidig partiman att ställas i spetsen för ledningen af utrikes ärendena. Efter många strider blef emellertid beslutadt, att platsen skulle tillsättas af stånden, men sekreta utskottet först få yttra sig om personen. Der fick Gyllenborg de flesta rösterna af adelns och borgareståndets ledamöter, men Sven Lagerberg af presteståndets. Riksrådet grefve *Carl Gyllenborg* blef således af sekreta utskottet föreslagen till kanslipresident och utnämndes dertill af stånden. Till vice-president i kansliet utsågs af konungen riksrådet friherre *Per Adlerfelt*.

Det segrande hattpartiet ville dock ej lemna regeringen någon synnerlig frihet i afseende å Sveriges utrikes politik. Grundtanken i partiets politiska system var ett nära förbund med Frankrike, hvarigenom Sverige skulle sättas i stånd att anfalla Ryssland för att återtaga sina förlorade besittningar vid Finska viken. Åt detta syftemål skulle således Sveriges alla förhållanden till utländska makter riktas. Med Turkiet skulle man söka förbund för att vinna dess kraftiga medverkan i det förestående kriget, och Danmark skulle man söka förmå till neutralitet eller biträde. Mot England visade man sig fogligare, än sekreta utskottet vid början af riksdagen yrkat, men undvek hvarje närmare förbindelse, hvaremot man sökte tillvägabringa en sådan med Danmark; men detta rike fick af England så fördelaktiga subsidieanbud, att förbundet mellan England och Danmark i Mars 1739 förnyades på tre år, hvarefter någon närmare förbindelse mellan Sverige och Danmark ej kunde tillvägabringas.

För genomförandet af sin utrikes politik uppdrog sekreta utskottet

CARL GYLLENBORG.

åt sex bland sina ledamöter af adeln, tre af preste- och lika många af borgareståndet att utarbeta »en plan till rikets försvar och säkerhet», hvilken, för att bevara dess hemlighållande, icke ens inom utskottet behöfde föredragas. Den innefattades i ett s. k. »sekret bihang» till svaret på den kungliga propositionen och deri framstäldes ett krig mot Ryssland såsom förr eller senare oundvikligt, till följd af Ryss-lands »dagligen tillväxande agg mot de tankar, som i Sverige hysas, att vid första tillfälle söka ersättning för lidna förluster». Bättre vore derföre att förekomma Rysslands anslag än afbida den tid, Ryssland kunde finna läglig. Nu voro omständigheterna sådana, att Frankrike möjligen kunde förmås i förskott betala hela subsidiesumman, ja, må hända öka den; att Danmark och Preussen kunde förbinda sig till att ej oroa Sverige; att årets fälttåg mot Turkiet kunde utfalla olyckligt för Ryssland; att någon invärtes oro der yppades; att Turkiet kunde erbjuda penninge-understöd, eller ett förbund mellan det och Polen kunde komma till stånd. Om alla dessa gynnande omständigheter eller några af dem sammanstötte, då skulle kongl. maj:t ega att skyndsamt och tyst göra alla anstalter till krig, ja ock att begynna det, i fall ställningen gjorde uppskof orådligt; dock skulle ständerna ofördröjligen sammankallas. Detta sekreta bihang lemnades förségladt i riddarhussekreterarens vård; men två af de nya riksråden, Åkerhielm och Ehrenpreus, fingo så mycken kännedom derom, att de skulle kunna påminna regeringen om dess öppnande, när tiden vore inne. För konungen, rådet och äfven för sekreta utskottet i dess helhet hölls det hemligt.

Riksdagen afslutades efter elfva månaders sammanvaro den 19 April 1739. Den vigtigaste tilldragelsen derunder och äfven den, som mest sysselsatt ständerna, hade varit ett slags statshvälfning, som lade makten i hattpartiets händer och med detsamma gaf Sveriges politik en krigisk riktning i stället för den fredliga, som förut varit rådande. Vid denna riksdag hade likväl äfven vidtagits flera vigtiga åtgärder med hänseende till handeln, näringarna och penningeväsendet, hvartill vi återkomma vid öfversigten af förhållandena i afseende härå under ifrågavarande tidskifte. Tillika bör anmärkas, att ständerna nu för första gången företogo en granskning af statsräkenskaperna. Då ständerna vid förra riksdagen åtagit sig bevillning, hade det skett med uttryckligt förbehåll, att medlen skulle användas endast till försvarsverket och vederbörande vid nästa riksdag derför redogöra. Vid början af 1738 års riksdag gjordes ock påminnelse derom i stånden, och sekreta utskottets statsdeputation afgaf då till stora sekreta deputationen en kortare berättelse, huru summorna i allmänhet blifvit anordnade; men härmed åtnöjde sig ej bondeståndet, utan yrkade att ur räkenskaperna få inhemta närmare underrättelse, huru dessa summor blifvit till hvarje förnödenhet använda, och endast under detta vilkor åtog sig ståndet att för år 1738 utgöra half bevillning.

En annan seger vann bondeståndet äfven vid denna riksdag, då

det genom vägran att utgöra de till riksskuldens afbetalning erforderliga bidrag förmådde de andra stånden medgifva bönderne att i ständernas kontor hafva en fullmäktig, »som vid riksdagarne kunde underrätta dem om kontorets tillstånd så mycket, som deraf kunnigt göras kan och ej under sekreta utskottets göromål hörer». Äfven fingo de en fullmäktig i det nu inrättade manufakturkontoret; men deras begäran att få komma in i sekreta utskottet vann lika liten framgång nu som vid föregående riksdagar.

I *riksdagsbeslutet* erkände ständerna med tacksamhet, att krigsmakten till lands och sjös blifvit underhållen, fästningar och flottor iståndsatta, skolor för krigsvetenskapen inrättade samt ett förbättradt reglemente för Vadstena krigsmanshus utfärdadt. Folket i Lappmarken skulle med synnerlig omsorg omfattas och understödjas. Den föreslagna nya kyrkoordningen skulle vid nästa riksdag öfverses. De åtgärder, som blifvit beslutade för den inre hushållningens, handelns och näringarnas förkofran, omnämndes. Bland annat hade rikets ständer, till afsättningens befordran, förenat sig om att, efter en viss tid, ej bära andra kläder än af inom riket tillverkade varor. Under namn af försvarshjelp medgafs till nästa riksdag hälften af 1734 års bevillning. Till statsverkets understöd skulle vissa mindre nödiga varor beläggas med kontributions-accis och denna bevillning uteslutande användas för försvarsverket. Till afbetalning å rikets gäld skulle lön- och betalningsafgiften tills vidare bibehållas; dock borde allmogens hemmavarande barn och tjenstefolk njuta en fjerdedels lindring i denna afgift, till slutet af året 1742. Slottshjelpen skulle utgå såsom dittills. Tullarne skulle ytterligare för fyra år utarrenderas. Reduktions-kommissionen skulle fortfara med sitt arbete till nästa riksdag, då verket borde afslutas. De sedan sista riksdagen utfärdade författningar godkändes, och nästa riksdag skulle börjas i medlet af November 1742.

Riksdagen 1740, 1741.

Den nu slutade riksdagen hade föranledt så vigtiga förändringar i rikets styrelse samt i så väl dess inre som dess yttre förhållanden, att följderna deraf voro länge känbara. De framträdde till en början i flerfaldiga yttringar af missnöje från det besegrade partiet och i allmänhet från allmogen, som fann freden hotad och som lidit så mycket under Carl XII:s krig, att den ännu mer än de öfriga samhällsklasserna fruktade ett nytt. Denna allmogens fruktan delades för öfrigt af ganska många äfven inom de öfriga stånden, som icke hängåfvo sig åt Hattarnes lysande förhoppningar om återupprättandet af Sveriges storhet, utan framför allt önskade ett fortsatt fredslugn för att bota de skador riket lidit under kriget. Hattarnes krigspolitik var emellertid visst icke den enda anledningen till det rådande missnöjet med den slutade riksdagens förhandlingar. Man harmades öfver den i mångas tycke orätt-

visa dom, som träffat de afsatta riksråden, så väl som öfver de medel Hattarne användt för att vinna sitt mål, och den nya näringslagstiftningen, som rubbat många förhållanden, möttes i samma mån äfven med ovilja.

Genom 1738 års riksdag hade emellertid rådets underordnande under ständerna blifvit en tillämpad verklighet, ständernas makt blifvit väsentligen öfverflyttad till sekreta utskottet samt partisöndringen inom de maktegande ständerna trädt i öppen dag. Det parti, som nu kommit till väldet och som först vunnit öfvervigten inom sekreta utskottet samt sedermera inom regeringen, hade för denna öfvervigt haft att tacka flertalet inom adeln, i hvilket det fortfarande hade sitt stöd, och detta flertal utgjordes af den talrika lägre adeln, som genom klassindelningens upphäfvande 1719 och bänkmansvalens förändring 1734 blifvit rådande å riddarhuset och nu i sjelfva verket var den vigtigaste beståndsdelen af statskroppen. Den adelsmajoritet, som nu fått ett så afgörande inflytande på Sveriges öden, var emellertid lika fattig som talrik, och ehuru det vore högst orättvist att påstå dess handlingssätt hafva blifvit bestämdt mera af egennytta än fosterlandskärlek, kan dock ej nekas, att dess ekonomiska ställning gjorde den sämre delen deraf alltför tillgänglig för korruption och äfven den bättre alltför beroende af befordringar å tjenstemannabanan, hvilket, om än hos de bästa omedvetet, icke så litet inverkade på riktningen af deras fosterlandskänsla.

Hvad de öfriga stånden beträffar, hade hattpartiet under riksdagen vunnit någon öfvervigt inom borgareståndet, men hade deremot bondeståndet bestämdt emot sig, och inom preståndet tillhörde flertalet det besegrade partiet, ehuru det segrande äfven der räknade flera verksamma anhängare.

Sverige hade nu fått en till större delen ny styrelse. Konungen betydde ännu mindre än förut, och af de förra riksråden återstodo endast Meijerfelt, hvilken för det mesta var frånvarande såsom generalguvernör i Pomern, De la Gardie, Banér, Lagerberg, Gyllenborg och Cronstedt. Bland de nya riksråden var *Samuel Åkerhjelm* den mest framstående genom ovanlig arbetsförmåga, vidsträckta kunskaper och stor embetsmannaduglighet; men det visade sig snart att han slutit sig till hattpartiet snarare för att störta den förra styrelsen än för att befordra det nu segrande partiets syften. Deremot hade *Carl Ehrenpreus*, som stod honom närmast i embetsmannaduglighet, inom sekreta utskottet och sekreta deputationen varit en vältalig och ofortruten kämpe för de åsigter, hvilka der blefvo segrande. En icke mindre ifrig partiman var *Olof Cederström*, som länge tillhört det franska partiet och, såsom ledamot till kanslikollegium, vanligen till dess utlåtanden i utrikesärenden bifogat reservationer, som sedermera tjente till ledning för anklagelserna mot riksråden i sekreta utskottet. Äfven *Carl Sparre* tillhörde de häftige partimännen. *Axel Löwen* åter, Arvid Horns måg, var visserligen anhängare af förbundet med Frankrike, men utan att

hysa något öfverdrifvet förtroende till denna makt, samt var alltför försigtig att tillhöra de hetsigare inom partiet. *Olof Nordenstråle* hade gjort sig aktad såsom en lärd, lagklok och samvetsgran embetsman, men icke deltagit i de politiska striderna. *Erik Wrangel* hade först egnat sig åt den diplomatiska banan, sedermera tjenstgjort inom kansliet och varit ledamot af sekreta utskottet under riksdagarna 1719, 1720, 1726 och 1731, utan att synnerligen deltaga i de politiska striderna, samt emot Horns önskan lemnat kansliet för att blifva landshöfding, likasom han emot sin egen önskan blifvit riksråd, hvilket embete han ock afsade sig redan 1743. *Gustaf Fredrik von Rosen* hade under de sista åren stått högt i konung Fredriks förtroende, men under 1739 års riksdag öfvergått till Hattarne och beskyldes af motpartiet att hafva köpt sin nya riksrådsvärdighet genom förrådandet af de hemligheter, konungen förtrott honom. *Per Adlerfelt* hade utmärkt sig i Carl XII:s krig samt sedermera under åren 1720—1726 varit svensk minister i Köpenhamn, men icke tagit någon märklig del i de senare årens politiska strider. *Arvid Posse* hade gjort sig känd såsom en modig krigare, likasom *Anders Sjöstjerna* såsom en duglig sjöman, men ingendera var eller blef af någon politisk betydenhet. Sjöstjerna dog för öfrigt redan några få månader efter sin utnämning.

Bredvid denna styrelse hade sekreta utskottet satt sin ordförande, landtmarskalken *Carl Gustaf Tessin*, som utan offentlig egenskap sändes till Frankrike för att underhålla och utbilda förbindelserna med denna makt, hvars ledning svenska styrelsen nu underkastat sig, utan att Tessin erhöll annan instruktion än som innefattades i hans kännedom om utskottets planer, i följd hvaraf han på visst sätt blef oberoende af regeringen och denna stundom måste till honom öfverlåta sin myndighet att besluta i frågor, som rörde förhållandena till utländska makter. Tessins hufvudsakliga åligganden voro emellertid att söka vinna Danmark för verksamt deltagande i det tillämnade kriget mot Ryssland eller åtminstone för en vänskaplig neutralitet, samt att söka förmå Frankrike till att i förskott utbetala och tillika öka de aftalade subsidierna, äfvensom att genom sitt inflytande understödja de svenska underhandlingarna i Konstantinopel och Köpenhamn.

Medan Tessin sålunda skulle söka verka till Sveriges fördel vid danska och franska hofven, hade svenska regeringen genom *Malcolm Sinclair* satt sig i närmare förbindelse med turkiska regeringen för att söka hindra någon fredlig uppgörelse mellan Turkiet och Ryssland och öfverenskomma om kraftigare åtgärder mot den gemensamma fienden. Sinclair hade lyckligen kommit till Konstantinopel och derifrån afrest i början af April 1739, med skrifvelse från sultan, storvisiren och de svenske ministrarne, jemte Carl XII:s nu dödade skuldsedlar. Under först turkisk och sedan polsk betäckning hade han lyckligen hunnit öfver den farligaste delen af vägen och kommit inom österrikiskt område, då han den 17 Juni några mil från Breslau öfverfölls af en ryttareskara, fängslades, fördes afsides från stora vägen, mördades och

plundrades. En fransysk köpman, Couturier, som varit i hans sällskap, fördes på begäran af ryske ministern vid sachsiska hofvet till en sachsisk fästning, der han förhördes och derefter frigafs med en skadeersättning af 500 dukater, hvarefter han skyndade till Stockholm, der hans vittnesmål blef af synnerlig vigt vid de undersökningar rörande mordet, som anstäldes af svenska regeringen. De ledde snart till upptäckten, att illgerningen var anstiftad i Ryssland, hvilket man genast anat. Två ryske officerare, Küttler och Levitsky, uppgåfvos ock såsom anförare för mördarebandet. Ryska kejsarinnan Anna syntes djupt upprörd öfver händelsen och skall äfven varit okunnig om hela tillställningen; men hennes ministrar, Biron och Ostermann, som likaledes skyndade att inför svenske ministern i Petersburg von Nolcken förklara sin afsky öfver mordet och som föranstaltade en rundskrifvelse till de europeiska hofven, med betygande af det ryskas oskuld, kunde svårligen öfvertyga någon härom.

Sinclairs mord väckte öfver allt i Sverige den häftigaste förbittring. Man misstänkte genast att det skett på rysk anstiftan, och då nu tillika upptäcktes, att ryska beskickningen i Stockholm kort efter Sinclairs afresa skaffat sig hans porträtt, blef sinnesstämningen sådan, att Bestuscheff måste begära regeringens skydd mot utbrotten af den allmänna oviljan. Den ökades ytterligare genom den s. k. Sinclairs-visan, som lifligt och kraftigt skildrade så väl den tilldragelse, hvilken nu sysselsatte alla, som Sveriges forna ärorika minnen, och i otaliga exemplar spriddes kring landet. Hämnd för den begångna illgerningen blef nu dagens lösen, och en krigisk hänförelse röjde sig mer och mer hos alla samhällsklasser.

Regeringen, så krigisk sinnesstämningen än var äfven hos flertalet af dess ledamöter, hade dock tillräcklig besinning att icke låta det genast komma till fredsbrott, men tog likväl ett öppet steg i krigisk riktning genom truppers afsändande till Finland. Kort efter det Sinclairs mord blifvit i Sverige bekant, framlade *Carl Sparre* den 16 Juli inför rådet ett förslag, att 6,500 man fotfolk och 3,000 ryttare jemte behöfligt artilleri skulle ännu samma år öfverföras till Finland, hvilket skulle »uppmuntra Turkiet att fortsätta kriget mot Ryssland och Frankrike att gifva Sverige subsidier. Dessutom kunde man hoppas att ryska kejsarinnan, som hade krig mot Turkiet, skulle genom svenska truppsändningar samt genom Frankrikes och Turkiets bemedling skrämmas att frivilligt återlemna Viborg, Petersburg och Ingermanland, för att dermed köpa sig ifrån ett anfall från Sverige». Förslaget understöddes af Löwen, Meijerfelt och Rosen; men *Åkerhjelm* afstyrkte detsamma, emedan truppsändningen lätt kunde leda till följder, alldeles motsatta dem Sparre antagit, ty den kunde förmå ryska regeringen att skyndsammare ingå fred med Turkiet samt gifva Frankrike anledning att minska sina subsidier, då Sverige dem förutan tycktes vilja börja krig. Det vore för öfrigt otänkbart, att Ryssland skulle vilja förnedra sig ända derhän att för blotta hotelser om krig afstå från så vigtiga

besittningar. Med Åkerhjelm förenade sig Adlerfelt, De la Gardie, Ehrenpreus och Nordenstråle, och för tillfället förföll Sparres förslag. Han frånträdde dock ej detsamma, utan yrkade på dess pröfvande vid ett talrikare rådssammanträde och i konungens närvaro, hvilket skedde den 6 Augusti, då konungen afstyrkte den föreslagna åtgärden, och med honom förenade sig Lagerberg, Nordenstråle, Posse och Åkerhjelm, hvaremot Sparre nu för sitt förslag vunnit några bland dem, som förut röstat mot detsamma, så att det nu bifölls af Adlerfelt, Cederström, De la Gardie, Gyllenborg, Löwen, Meijerfelt, Rosen och naturligtvis af Sparre sjelf, hvilka sålunda utgjorde flertalet inom rådet, och då det följaktligen blef af rådet beslutadt, lemnade äfven konungen dertill sitt samtycke.

Under tiden hade i början af Juni *Tessin* afrest på sin vigtiga beskickning. Han besökte först Köpenham, der Christian VI visade sig vänligt stämd mot Sverige, hvartill han hade en särskild anledning deri, att tanken på båda ländernas förening genom danska kronprinsens val till tronföljare i Sverige redan blifvit af svenska statsmän framkastad och af Christian begärligt omfattad. Både konungen och hans förtrogne minister Schulin uttryckte ock för Tessin sin benägenhet att biträda det franskt-svenska förbundet, ehuru det ej kunde ske öppet förr än det mellan Danmark och England ingångna efter tre år utlupit; men Schulin föreslog dock, att man genast, fastän i största hemlighet, borde öppna underhandlingar, hvilka ock Tessin började och svenske ministern i Köpenhamn *Nils Palmstjerna* sedermera fortsatte. De afsågo både ett försvars- och ett mot Ryssland riktadt anfalls-förbund. Komme det till krig, ville Sverige »nöja sig» med Viborg och den del af Karelen Ryssland innehade, tillika med Ingermanland och Estland, men åt Danmark afstå Riga med Lifland. Från danska sidan lät man förstå, att Bohus län skulle vara för Danmark lägligare; men härtill ville de svenske underhandlarne ej lyssna. Man öfverenskom emellertid, att ett fördrag i den angifna syftningen skulle hållas i beredskap, men ej undertecknas förr, än tiden vore gynsam att gifva verkställighet deråt.

Efter en så lofvande början i Köpenhamn reste Tessin till Paris, der både han och hans grefvinna blefvo på det mest smickrande sätt mottagna samt genom sina utmärkta personligheter intogo en ganska lysande ställning så vid hofvet som inom de högsta sällskapskretsarne i öfrigt. Emellertid, så mycket än Tessin för sin person gjorde sig omtyckt, kunde han dock ej uträtta särdeles mycket för hvad som utgjorde hufvudändamålet med hans beskickning. Det var också icke litet, som den svenska regeringen begärde af den franska. Tessin hade fått befallning att söka förmå franska hofvet att ingå ett handelsfördrag, hvaraf Sverige skulle hafva största fördelen; att lofva subsidier till både Danmark och Hessen; att förskottsvis betala de öfverenskomna subsidierna till Sverige och öka deras belopp, samt understödja de svenska bemödandena att med Turkiet ingå ett anfallsförbund mot

Ryssland. Tessin ville ej på en gång framkomma med alla dessa påståenden, utan undanhöll allt hvad som rörde nya penningeutgifter till Sverige och Danmark samt framstälde det öfriga så mildradt, att kardinal Fleury, som fortfarande var ledaren af Frankrikes politik, fann det »icke innehålla något ogörligt», utom beträffande anfallsförbundet med Turkiet mot Ryssland, med hvilket Frankrike, såsom medlare mellan Turkiet och dess fiender, ej kunde taga någon befattning. Fleury varnade ock att icke lita på Turkiet, hvilket önskade fred lika ifrigt som dess fiender, samt endast ville använda underhandlingarna med Sverige till att skaffa sig bättre fredsvilkor af Ryssland. Tessin, som fått regeringens uppdrag att, efter öfverläggning med kardinalen, meddela de svenska sändebuden i Konstantinopel erforderliga föreskrifter, underrättade dem ock om hans betänkligheter och förmanade dem till försigtighet.

För öfrigt iakttog Tessin ej sjelf hvad han förmanade andra. Han sträfvade allt för öfvervägande att göra sig behaglig så för den franska som för den svenska regeringen, att föra fullt rent språk med båda. För kardinalen skildrade han ställningen inom Sverige långt fördelaktigare än den i sjelfva verket var, och till Gyllenborg, den nye kanslipresidenten, skref han, att den goda disposition, han förmärkt hos de franska statsmännen, öfverginge allt hvad han ens kunnat förmoda, oaktadt han ännu icke utverkat något af hvad han fått i uppdrag. De ryska framgångarna under senare delen af kriget mot Turkiet afhöllo ock franska hofvet från att gifva bestämdt svar å Tessins framställningar, och när kardinalen underrättades om svenska regeringens beslut att skicka trupper till Finland, ogillade han, att man tagit detta steg, innan något aftal ännu var träffadt med Danmark, samt varnade för följderna.

Kriget mellan Turkiet och Ryssland, hvaraf man i Sverige hoppats så mycket, närmade sig nu ock sitt slut. Under franske ambassadören Villeneuves bemedling afslöts fred först mellan Turkiet och Österrike i Belgrad den 1 September 1739 samt sedermera mellan Turkiet och Ryssland likaledes i Belgrad den 18 September, och med detsamma var det slut med de svenska förhoppningarna åt detta håll.

Underrättelsen om denna fred kom till svenska regeringen den 2 Oktober, innan större delen af de till Finland bestämda trupperna ännu dit afgått, och det blef vid följande riksdagen en mycket omtvistad fråga, om man bort inställa eller fortsätta truppafsändningen. Ostermann hade vid underrättelsen om dess beslutande låtit Bestuscheff förklara, att man i Ryssland ej kunde fatta afsigten med Sveriges krigiska tillredelser. Ryssland skulle ej låta öfverraska sig, men ej heller låta reta sig att blifva den anfallande. Vid denna tid hade ryska hofvet flera anledningar att önska fredens bibehållande. Kejsarinnan Anna, Peter den stores brorsdotter, nalkades sitt slut, och tronföljden efter henne var osäker, då de under hennes regering rådande utländingarne Biron, Ostermann med flera ville bibehålla tron-

följden inom hennes ättegren, men det gammalryska partiet, med den mäktiga slägten Dolgorucki i spetsen, sätta på tronen Peter den stores yngsta dotter Elisabeth, som äfven hade på sin sida största delen af ryska folket, hvilket bittert hatade de gynnade utländingarne. Kriget mot Turkiet, ehuru fördt med framgång för Ryssland, hade likväl medtagit en stor del af dess stridskrafter, och man ville derföre gerna undvika ett nytt krig.

Någon anledning för de fortsatta truppafsändningarna till Finland fans således i sjelfva verket icke, men, uppmuntrad af Tessin och hans försäkringar om Frankrikes välvilliga afsigter, fullföljde dock svenska regeringen sin krigiska politik. Man hoppades genom Frankrikes medverkan vinna Danmarks, Preussens och Polens biträde samt förespeglade Danmark Liflands och Preussen Kurlands förvärfvande såsom lockelse till ett gemensamt anfallsförbund mot Ryssland. Man fann nu tiden vara inne att öppna det från sista riksdagen hvilande »sekreta bihanget», och ehuru bland der förutsatta lyckliga omständigheter, under hvilka kongl. maj:t skulle ega börja krig, blott en ansågs hafva inträffat, i det Tessin gifvit förhoppning om de franska subsidiernas utbetalande på förhand, så beslöts likväl, att, derest Tessin kunde af franska regeringen utverka ett nytt understöd af 750,000 rdr samt Preussen förmås till neutralitet och Danmark till biträde, så skulle kriget begynnas med 30,000 man och 20 linieskepp.

Tessin kunde dock ej förmås att göra framställning om det nya understödet, emedan han kände kardinal Fleurys obenägenhet för penningeutgifter i allmänhet. I Berlin misslyckades de svenska underhandlingarna helt och hållet, och i Danmark tycktes de visserligen hafva bättre framgång, men sedan de blifvit förrådda för engelska regeringen, såsom man i Danmark trodde genom någon svensk statsmans förvållande, och engelska regeringen kraftigt besvärade sig öfver dessa underhandlingar, som afsågo att draga Danmark från det engelska förbundet till ett franskt-svenskt, förklarade äfven danska regeringen, att saken måste hvila tills vidare. Det enda, svenska regeringen genom sina vid denna tid förda underhandlingar vann, var ett försvarsförbund med Turkiet, som afslutades den 2 December 1739 och hvari båda makterna förbundo sig till ömsesidigt bistånd, derest endera anfölles af Ryssland — en förbindelse, hvilken dock, vid turkiska regeringens kända opålitlighet, var föga att bygga på.

Ställningen hade sålunda för det rådande partiet inom svenska regeringen blifvit ganska brydsam, då de riksråd, som tillhörde detta parti, vid den föregående riksdagen förespeglat partiet ett krig mot Ryssland, hvarigenom Sverige skulle återvinna sina förlorade besittningar, och de stöd, man påräknat för att med framgång kunna föra detta krig, försvunnit det ena efter det andra. Kanslipresidenten, som i allmänhet var »nog modfäld i motväder», hade under våren 1740 blifvit alldeles rådlös och visste ingen annan utväg än att sammankalla en urtima riksdag, medan man ännu kunde hoppas att hos

ständernas flertal återfinna samma anda, som röjt sig under föregående riksdagen, och sålunda hos dem finna hjelp och stöd.

Riksrådet Carl Sparre, den mest krigslystne bland alla hattpartiets ledare, hade också redan vid flera tillfällen yrkat på ständernas sammankallande för att kunna få krig mot Ryssland förklaradt; men de mera fredligt sinnade inom rådet hade satt sig deremot, för att, genom bristande tillgångar för de från Finland öfversända truppernas underhåll, tvinga regeringen att återkalla dessa och bibehålla freden; hvaremot, å andra sidan, krigspartiet yrkade på riksdag för att få medel till underhåll åt dessa trupper.

I Oktober 1739 hade nemligen 6,000 man fotfolk blifvit öfverförda till Finland, och, efter förre befälhafvarens i Finland Axel Löwens utnämning till riksråd, hade *Carl Cronstedt*, den berömde nyskaparen af svenska artilleriet under Carl XII:s krig, fått befälet öfver samtliga trupperna i Finland. Han sörjde omsorgsfullt för deras underhåll, men derigenom hade flera tvångsåtgärder blifvit nödvändiga, som voro ganska tryckande för landet och der väckte mycket missnöje, hvilket Cronstedt sjelf icke var den siste att dela och framhålla. Vid flera tillfällen framstälde han för regeringen öppet och kraftigt landets nöd, och då dessa framställningar ingenting uträttade, skref han till konungen ett enskildt bref, hvari han sökte visa faran och orimligheten af ett anfall mot Ryssland samt uppmanade till fredens befästande. Konungen lät uppläsa detta bref i rådet, der det hos den krigslystna majoriteten väckte mycken förtrytelse. Det dröjde ock ej länge innan, i Juli 1740, Cronstedt hemkallades, för att mottaga det ledigblifna president-embetet i krigskollegium, hvarefter förre landtmarskalken vid 1734 års riksdag, generallöjtnanten grefve Charles Emil Lewenhaupt skulle öfvertaga befälet i Finland; men då hattpartiet ville hafva honom qvar vid den riksdag, hvars sammankallande man hoppades snart kunna genomdrifva, lemnades tills vidare öfverbefälet i Finland åt generallöjtnanten friherre *Henrik Magnus von Buddenbrock*, som vid sista riksdagen varit en af de högljuddaste krigsifrarne.

Ombytet af öfverbefälhafvare hade emellertid icke ökat tillgångarna för finska härens underhåll, och frågan om ständernas sammankallande väcktes åter i rådet, men mötte äfven nu ett ihärdigt motstånd från de fredsälskande, då en ytterligare riksdags-anledning tillkom, som blef afgörande.

Under sommaren 1739 hade en äktenskapsförbindelse blifvit föreslagen mellan prins Fredrik af Hessen, en son till konung Fredriks yngre broder och ståthållare i Hessen, prins Vilhelm, samt prinsessan Maria, dotter till konung Georg II i England, och deras förmälning gick också i verkställighet 1740. I följd af denna förbindelse önskade prins Vilhelm ett närmare förbund mellan England och Hessen, hvilken önskan äfven delades af konung Fredrik; men svenska rådet satte sig deremot, emedan ett sådant förbund skulle väcka misstankar och kallsinnighet mot Sverige hos franska regeringen, som måste finna det

högst besynnerligt, att, medan Frankrike och England voro ovänner, Fredrik kunde såsom konung i Sverige stå i vänskapsförbund med den ena makten och såsom landtgrefve af Hessen med den andra. Konungen lät ock öfvertala sig att såsom landtgrefve af Hessen hellre mottaga subsidier af Frankrike än af England — subsidiers erhållande hade nemligen varit hufvudsaken i det föreslagna förbundet — och en hessisk embetsman Asseburg sändes till Frankrike att härom underhandla, men motarbetade i sjelfva verket det förslag han hade uppdrag att befordra, emedan han, i likhet med prins Vilhelm, föredrog ett förbund med England framför ett med Frankrike. Tessin, som äfven fått i uppdrag att arbeta för tillvägabringandet af ett förbund mellan Frankrike och Hessen, men fann sig motarbetad af Asseburg, klagade häröfver hos svenska rådet och detta hos konungen; men denne hade nu af sin bror blifvit så vunnen för England, att han icke gjorde något afseende på de äfven hotande framställningar, som skedde af rådet, utan gaf den 3 Juli 1740 för detsamma tillkänna, att fördraget mellan England och Hessen blifvit afslutadt.

Genast förnyade ock Carl Sparre sin begäran om ständernas sammankallande, hvartill man nu hade en ny, fullt giltig anledning. Hattarne skyndade ock att öfver allt förklara, huru Gyllenborg ledt ärenderna enligt ständernas föreskrifter och varit ganska nära att vinna ett närmare förbund med, ett rikare understöd af Frankrike samt derigenom ett tillfälle att qväsa Ryssland; men att konungen, genom förbundet mellan England och Hessen, stött franska hofvet och tillintetgjort Sveriges förhoppningar, hvarföre rådet blifvit tvunget att sammankalla ständerna, för att af dem vid nu inträdda förändrade förhållanden erhålla nya föreskrifter. I trots af Lagerbergs, Jakob Cronstedts, Nordenstråles och Åkerhielms gensägelser beslöt ock rådets flertal den 14 Augusti 1740 urtima riksdags utlysande till den 4 December, hvarom kallelse genast utfärdades.

Hattarne gjorde nu allt för att förvissa sig om segern vid den förestående riksdagen. Redan i September skola från Frankrike kommit 150,000 rdr specie, som anförtroddes åt riksrådet Rosen, för att efter behof utdelas af honom och af Adlerfelt, Ehrenpreus, Sparre och Fredrik Gyllenborg, till vinnande af öfvervigten inom adeln vid tillsättandet af landtmarskalk och af platserna inom sekreta utskottet, hvarjemte Kierman och Plomgren nu åter, likasom vid 1738 års riksdag, verkade för hattpartiet vid valen till borgareståndet.

Den krigiska hänförelse, som uppstått efter Sinclairs mord och hvarpå Hattarne mycket räknat, hade emellertid nu hunnit svalna, och sinnesstämningen inom Sverige var nu icke på långt när så krigisk, som Hattarne önskat och hoppats. Tvärtom tycktes deras utsigter blifva temligen mörka, då två dödsfall inträffade, som betydligt inverkade på de politiska förhållandena inom Europa i allmänhet och äfven i Sverige.

Den 9 (20) Oktober 1740 dog nemligen kejsar Carl VI och den 17 (28) Oktober ryska kejsarinnan Anna. Den förres död bragte den länge hotande stridsfrågan om österrikiska arfföljden till utbrott, ehuru kejsaren gjort allt för att genom sin »pragmatiska sanktion» förebygga ett sådant. Nästan alla europeiska makter hade erkänt denna sanktion, som för alla österrikiska besittningar stadgade samma arfföljd och utsträckte denna äfven till qvinnolinien. Frankrike hade också erkänt densamma, men kardinal Fleury ansåg detta erkännande föga bindande, och då England, Österrikes gamla bundsförvandt, sedan 1739 var inveckladt i ett sjökrig mot Spanien, hvarigenom dess uppmärksamhet blifvit riktad hufvudsakligen åt Amerika, der det hade dyrbara handelsintressen att förfäkta, samt konung Fredrik Wilhelm I i Preussen, som alltid visat undfallenhet mot hofvet i Wien, sedan den 20 (31) Maj 1740 blifvit efterträdd af sin son *Fredrik II*, som röjde helt andra åsigter, så tyckte de ledande statsmännen inom Frankrike tiden vara inne att bringa på fall Österrike, som så länge varit Frankrikes medtäflarinna om inflytandet i Europa, hvarföre ock franska regeringen blef i samma mån mera angelägen att vid sig närmare fästa sina bundsförvandter och således äfven visade långt mera ifver, än nu på en tid varit förhållandet, att stå väl med svenska regeringen.

En mera omedelbar inverkan på de svenska politiska förhållandena hade kejsarinnan Annas död. Hon hade ämnat tronföljden åt sin systerdotter Anna, förmäld med prins Anton Ulrik af Braunschweig, men sedan prinsessan några månader före kejsarinnans död nedkommit med en son, förklarades denne för tronföljare och blef också efter kejsarinnans frånfälle utropad till Rysslands kejsare under namn af *Iwan III*. Enligt kejsarinnans förordnande förestods regeringen af hennes gunstling Biron, hertig af Kurland, med förbigående af den späde kejsarens föräldrar. Mellan dessa och Biron, som gjorde allt för att aflägsna och förödmjuka dem, rådde derför en bitter fiendskap, och då Biron äfven i öfrigt hade ganska många ovänner, bildade sig snart mot honom ett starkt parti, som önskade prinsessan Anna i spetsen för regeringen; men dessutom fans ett tredje parti, det gammal-ryska, som ville sätta Elisabeth, Peter den stores yngsta dotter, på tronen, och detta parti hotade innan kort att blifva de båda andra öfvermäktigt.

Vid första underrättelsen om kejsarinnans sjukdom fick också svenske ministern i Petersburg *Erik Matthias von Nolcken* befallning att sluta sig till det starkaste och mot Sverige mest välsinnade af de tre partierna samt lofva det skyndsam och kraftig undsättning af svenska hären i Finland, så framt Viborg till densamma öfverlemnades. Motsvarande föreskrifter afgingo äfven till Buddenbrock, som skulle hålla sig färdig till krig, men ej begynna några fiendtligheter, utom i det fall att Viborg genom öfverrumpling kunde bringas i svenskarnes våld. Till en början tycktes dock de påräknade inre oroligheterna i Ryssland uteblifva, ty Biron öfvertog utan motstånd regeringen efter kejsa-

rinnans död, och då han redan den 9 November störtades af fältmarskalken Münnich, som gjort sig berömd under sista turkiska kriget och hade mycket inflytande inom hären samt nu lät kejsarens moder prinsessan Anna förklaras för regentinna, skedde sådant likaledes utan att några hvälfningar för öfrigt förspordes.

Förhoppningarna derom hade likväl gjort sinnesstämningen synnerligast inom svenska adeln långt mera krigisk än förut, och i samma mån blefvo äfven hattpartiets utsigter allt mera lofvande. Äfven konungen slöt sig nu till detta parti. Man hade uppskrämt honom för de följder, det hessiska förbundet med England kunde för honom hafva vid den förestående riksdagen, och man hade låtit honom förstå, att den förargelse, hans förbindelse med fröken Taube väckt hos svenska folket i allmänhet, kunde vid riksdagen blifva ett farligt vapen till hans skada, hvarföre man rådt honom att innan dess aflägsna henne och hennes barn. Dessa, tvänne söner, skickades ock till de gods, som för dem blifvit inköpta i Holstein; men modern kom ej längre än till en egendom i närheten af Nyköping. Hennes nu 64-årige älskare kände sådan saknad efter henne, att ingenting kunde förströ honom, och häraf begagnade sig Hattarnes ledare, Gyllenborg och Carl Sparre, att för sig vinna den älskogskranke konungen. De uppmuntrade honom att kalla den så djupt saknade älskarinnan tillbaka till hufvudstadens grannskap, der han kunde träffa henne så ofta han ville, och en sådan beredvillighet å Hattarnes sida kunde naturligtvis icke lönas med mindre än konungens öfvergång till deras parti.

Under dessa för Hattarne mer och mer gynsamma förhållanden sammanträdde ständerna den 4 December 1740. Den första vigtiga frågan var åter landtmarskalksvalet, hvilket denna gång utföll med ovanlig enhällighet, i det förre landtmarskalken vid 1734 års riksdag, generalen grefve *Charles Emil Lewenhaupt* utsågs till landtmarskalk med 683 röster. Endast 7 hade tillfallit presidenten Palmfelt och 3 öfverstelöjtnanten von Ungern-Sternberg. Hattarne hade nemligen förenat sig om att välja Lewenhaupt, och Mössorna, som funno sig ej kunna genomdrifva någon annans väljande, röstade äfven på honom, hvars redbarhet de värderade och på hvars oveld de trodde sig så mycket säkrare kunna räkna, om han valdes af båda partierna.

Inom preständet skedde talmansvalet icke lika enhälligt. Erkebiskopen Steuchius hade för sjuklighet undanbedt sig att vid valet ifrågakomma och var icke ens vid riksdagen närvarande I erkebiskopens frånvaro hade vanligen biskopen i Linköping varit ståndets ordförande, och Hattarne hade också nu såsom sin kandidat uppstält biskop Erik Benzelius, men Mössorna förenade sig om biskopen i Kalmar, Herman Schröder. Vid talmansvalet segrade emellertid Linköpingsbiskopen *Erik Benzelius* med 26 röster emot 22, som tillföllo Schröder. Borgareståndet valde för tredje gången till talman justitieborgmästaren i Stockholm *Per Aulævill*, tillhörande hattpartiet, och bondeståndet för andra gången *Olof Håkansson* från Bleking.

Vid valen till ledamöter i sekreta utskottet lyckades Hattarne vinna betydande öfvervigt inom adeln och borgarståndet, hvaremot preseståndets ledamöter voro för det mesta fredsvänner, men tillika äfven i öfrigt alltför fredligt sinnade att kunna göra Hattarne något kraftigare motstånd.

Efter Anders Sjöstierna, som aflidit i Oktober 1739, var ett riksrådsembete ledigt, hvilket, enligt ett vid föregående riksdagen fattadt beslut, skulle tillsättas vid riksdagens början. Förslag blef ock upprättadt och bland de föreslagne utnämnde konungen den 13 December 1740 vice amiralen *Anton Johan Wrangel*, som dittills ej deltagit i partistriderna, men sedermera inom rådet slöt sig till Hattarnes motparti.

Då utrikes ärendena eller i sjelfva verket frågan om krig eller fred med Ryssland varit anledning till ständernas sammankallande, blef ock denna fråga den vigtigaste under riksdagen. Kongl. Maj:ts sekreta proposition företogs ock till skyndsam behandling af sekreta utskottet, hvilket, med hänseende till angelägenheten, att öfverläggningarna och besluten hölles ytterst hemliga, den 30 December beslöt till fyra sina ledamöter, två af adeln, en af preste- och en af borgareståndet, öfverlemna rättigheten att, i närvaro af kanslipresidenten och två riksråd, mottaga alla ankommande hemliga ministerbref, urskilja och för sig behålla alla dem, som syntes vigtigast, dem besvara samt underhandla med i Stockholm varande främmande sändebud. Denna s. k. *sekretissime-beredning* bemyndigades således att utan både konungens, rådets och sekreta utskottets vetskap leda Sveriges vigtigaste diplomatiska ärenden. Till ledamöter i denna beredning utsågs af adeln ministern vid danska hofvet *Nils Palmstierna*, en af hattpartiets ifrigaste ledare, och generalmajoren grefve *Axel Spens*, som vid förra riksdagen likaledes slutit sig till detta parti, men nu snart nog skilde sig derifrån; af presterna kyrkoherden i Jakobs och Johannis församlingar inom Stockholm, doktor *Lars Arnell*, som tillhörde fredsvännerna inom presteståndet, samt af borgarena borgmästaren *Salin* i Örebro, en Hattarnes ifrige anhängare. Landtmarskalken *Lewenhaupt* fick äfven tillträde till denna beredning, men icke preste- och borgareståndens talmän. De riksråd, hvilka, jemte kanslipresidenten *Carl Gyllenborg*, biträdde beredningen, voro *Gustaf Fredrik von Rosen* och *Erik Wrangel*, den förre en afgjord anhängare af hattpartiet, den senare åter mera lutande åt fredsvännernas sida. Åt Palmstjerna anförtroddes underhandlingarna med de främmande sändebuden, och Hattarne ville gerna göra honom till själen i det hela.

Äfventyrliga underhandlingar voro ock nu å bane. Kort efter Birons fall hade Nolcken i Petersburg trädt i nära, fast ytterst hemlig förbindelse med prinsessan Elisabeth, som hade flera anhängare bland ryska gardesregementena, det lägre krigsbefälet och de underordnade embetsmännen, men egde ingen man med tillräckligt anseende att leda det hela, hvarföre hon önskade, att Sverige måtte gifva uppslag till den

statshvälfning, som skulle sätta henne på Rysslands tron. Hennes läkare och gunstling, fransmannen l'Estocq, försäkrade å hennes vägnar, att om en svensk krigsstyrka infunne sig vid gränsen med tillkännagifven afsigt att förhjelpa Peter den stores dotter till Rysslands tron och befria Ryssland från de hatade främlingarne, så skulle både gardet och flera andra ryska regementen förena sig med svenskarne. Nolcken försäkrade prinsessan om svenska hofvets varmaste tillgifvenhet, men sökte tillika af henne utverka en skriftlig begäran om hjelp från Sverige, med löfte om ersättning derför, hvilken framställning hon dock ej vågade afgifva.

I dessa underhandlingar understöddes Nolcken af franske ambassadören i Petersburg, emedan den dåvarande ryska regentinnan, storfurstinnan Anna, var alltför mycket fästad vid österrikiska huset, hvarföre franska hofvet gerna såg en statshvälfning, som skulle rycka makten ur hennes händer. Också uppmanade franske ambassadören i Stockholm det nu rådande krigslystna hattpartiet att ej försumma detta tillfälle.

Uppmuntradt häraf gjorde krigspartiet allt för att af sekreta utskottet utverka en sammandragning af de finska trupperna och lyckades äfven, efter flera strider och ett starkt motstånd, synnerligast af utskottets presterliga ledamöter, förmå utskottet att bifalla en något skrufvad befallning till Buddenbrock att sammandraga 10 till 12,000 man, hvarjemte Lewenhaupt skref till honom ett uppmuntrande bref om sekreta utskottets förtroende till hans nit vid utförandet af dess »högst nödiga och oundgängliga» uppdrag.

Först sedan skrifvelsen till Buddenbrock afgått, underrättade sekreta utskottet stånden om det fattade beslutet. Det föranledde på riddarhuset ganska häftiga uppträden, emedan man å Mössornas sida påstod, att sekreta utskottet icke hade någon rättighet att utan ståndens vetskap och samtycke vidtaga så vigtiga åtgärder, som kunde inleda riket i krig, och tvisten härom blef ännu häftigare än förut, när från bondeståndet ankom en deputation med förklarande att ståndet ansåg någon truppsammandragning ej kunna ske utan dess samtycke, hvarföre ståndet begärde, att den af sekreta utskottet anbefalda ej måtte verkställas, innan bondeståndet blifvit underrättadt om anledningarna så väl till denna åtgärd som till truppafsändningen till Finland 1739. Slutligen, efter fyra timmars stormiga öfverläggningar, framstälde landtmarskalken frågan, om adeln fann sekreta utskottet hafva efterlefvat sin instruktion, hvilken fråga besvarades med öfvervägande ja, ehuru de häftigaste protester deremot yttrades af mösspartiet.

Hattarne lyckades likväl att åt sekreta utskottets beslut vinna godkännande äfven af preste- och borgareständen, hvartill frikostigt utdelande af fransyska penningar skall icke så litet bidragit; men å riddarhuset fortsattes tvisten under de följande sammanträdena och hotade till och med att öfvergå till ett allvarsamt slagsmål mellan de häftigaste partimännen, hvilket landtmarskalken endast med mycken svårighet kunde afböja.

I detsamma inträffade dock en händelse, som gaf förhållandena en annan vändning. Några bland Hattarnes mest nitiske anhängare öfverraskade nemligen natten efter den 25 Februari presidentsekreteraren Johan Gyllenstierna, just som han kom ut från ryska ministerhotellet. Han arresterades och fördes genast till landtmarskalken, hos hvilken sekretissime-beredningens ledamöter ännu samma natt infunno sig. Följande dagen anmäldes saken för sekreta utskottet, Gyllenstiernas papper förseglades och vakt sattes i hans bostad. För öfrigt gjordes så mycket väsen af denna händelse som möjligt. Gardet hölls redo, nattliga patruller utsändes till det qvarter, der Bestuscheff bodde, och flere personer, ehuru af mindre betydenhet, häktades. Sekreta utskottet tillsatte en kommission af 12 sina ledamöter att undersöka och afdöma detta brottmål, »med allt hvad deraf flyter», och genom allt detta lyckades Hattarne så uppskrämma motpartiet, att ingen inom stånden vågade sätta sig emot sekreta utskottet. På bondeståndets invändningar mot utskottets behörighet att anbefalla truppsammandragningar följde ett svar, hvari grundlagen tolkades efter utskottets åsigt, och detta svar godkändes af de tre öfriga stånden samt lemnades af bondeståndet obestridt. Gyllenstierna, som erkände, att han af Bestuscheff mottagit penningar och meddelat honom statshemligheter, dömdes från lif, ära och gods, men benådades af stånden på det sätt, att dödsstraffet förvandlades till lifstidsfängelse å Marstrands fästning, sedan han först stått med halsjern vid skampåle å Norrmalmstorg. Sekreteraren Arckenholtz och finske translatorn Mathesius, hvilka såsom underordnade redskap deltagit i det hemliga riksdagsspelet, dömdes till en månads fängelse vid vatten och bröd, Mathesius dessutom till landsförvisning. De 1739 afsatta riksråden Bielke och Creutz, som äfven blifvit dragne inför kommissionen, dömdes, dock blott med en rösts öfvervigt, att mista sina pensioner och förvisas till sina gods, ehuru icke ens så mycken bevisning kunnat mot dem åstadkommas, att åklagaren funnit sig kunna göra något åtal. Riksrådet Gustaf Bonde, som äfven var bland de 1739 entledigade och nu tilltalade, frikändes.

Sekreta utskottet hade emellertid genom framgången blifvit alltmera sjelfrådigt och gick allt raskare till väga i sina krigiska åtgärder. Det beslöt flottans utrustande och manskaps uppbådande till besättning derå, samt tillika att hos stånden begära tillsättandet af en »stor sekreta deputation», bestående af sekreta utskottet, sekreta deputationen samt 25 bönder, hvilka utskottet ansåg på detta sätt kunna underrättas om så mycket, som kunde upptäckas af ändamålet med de vidtagna anstalterna. Stånden samtyckte, och den stora deputationen sammanträdde i början af April, men fick ej veta särdeles mycket. Böndernes deltagande deri, jemte inverkan af de franska penningarna, började dock göra sinnesstämningen äfven inom bondeståndet mera gynsam för Hattarne.

Franska regeringen visade sig också nu alltmera medgörlig. Den nye preussiske konungen Fredrik II hade infallit i österrikiska Schlesien,

men hade från ryska hofvet blifvit hotad med anfall, i följd af dess ingångna förbindelser att bistå Österrike, hvaremot Frankrike stält sig på Preussens sida och ville genom ett krig från Sverige hindra Ryssland att oroa Preussen. I början af Februari beviljade derföre franska hofvet fortsättning under tre år af de förut öfverenskomna, redan förskottsvis uppburna subsidierna till Sverige, 300,000 rdr specie, och i Mars ökades dessas belopp till 2 millioner livres, motsvarande 400,000 rdr sp.; dock skulle denna förhöjning utbetalas endast i det fall, att Sverige anfölle Ryssland, hvarjemte ytterligare understöd lofvades, i händelse kriget blefve långvarigt; men deremot fordrade franska regeringen, att detta understöd skulle hållas hemligt och att Sveriges krigsplan skulle meddelas den franske ambassadören till gemensam öfverläggning. Den 20 Mars antogs detta anbud af sekretissime-beredningen, och första halfårs-utbetalningen af de nya subsidierna skedde i Stockholm den 3 Maj.

Nu, då årstiden tillika påkallade ett afgörande beslut, företogs inom sekretissime-beredningen den vigtiga frågan om krig skulle förklaras eller icke. De inledda underhandlingarna med Danmark och Preussen hade icke ledt till något resultat, och stämplingarna i Petersburg stodo på samma punkt som förut. Under åberopande häraf ansåg, inom beredningen, *Erik Wrangel* sig ej kunna tillstyrka krig. Ännu bestämdare afstyrktes det af *Axel Spens*, som, utom de af Wrangel anförda betänkligheter, fann ett ännu kraftigare skäl för sitt afstyrkande i missförhållandet mellan Sveriges och Rysslands stridskrafter. *Nils Palmstjerna* deremot ansåg kriget ju förr desto hellre vara »Sveriges rätta föremål». Hos de öfriga i beredningen deltagande tyckes krigets företagande ej funnit något motstånd, synnerligast som fredsvännen Arnell, i följd af iråkad sjukdom, var aflöst af den hattpartiet tillgifne Erik Benzelius, hvilken dock sedermera visade sig äfven omfatta fredliga åsigter. Den 23 Maj föreslog ock landtmarskalken i sekreta utskottet, till följe af Buddenbrocks berättelse om krigiska rörelser från ryska sidan, såsom det hette, att hela finska hären skulle sammandragas och återstående delen af flottan klargöras, hvilket af utskottet biföll, dock med lemnande åt Buddenbrocks eget pröfvande, om alla finska truppernas sammandragning vore behöflig eller möjlig. Buddenbrocks bref blef derefter den 25 Maj uppläst för stora sekreta deputationen, som biföll uppbådandet af enrolleringsmanskapet och uppsättning af fördubblings-båtsmän samt medgaf åtskilliga särskilda bevillningar för krigskostnadernas bestridande.

I slutet af Maj tycktes således allt vara beredt för krigsförklaringen; men den fördröjdes ännu i nära två månader dels af omöjligheten för Buddenbrock att skyndsamt verkställa den anbefalda truppsammandragningen och i allmänhet af krigsanstalternas föga framskridna skick; dels af hoppet om en närmare förbindelse med Preussen och subsidier derifrån, hvilken förhoppning dock slog felt; dels äfven af inträdda förändringar i sättet för behandlingen af de hemliga utrikes angelägen-

heterna. Sedan det nemligen visat sig, att inom sekretissime-beredningen meningarna voro delade, så beslöts den 6 Juli denna beredning förstärkande med 8 nya ledamöter; men äfven bland dessa yppades skiljaktiga åsigter, och nya öfverläggningar uppstodo, som medförde nytt uppskof. Nolcken var nu hemkallad från Ryssland och fick inför denna deputation aflägga berättelse om sina förrättningar derstädes. Deputationen kunde dock ej förena sig om något betänkande i krigsfrågan, utan ett sådant afgafs i stället af mindre sekreta deputationen. Det var författadt af öfverste *Carl Otto Lagercrantz*, en af hattpartiets hetsigaste ledare, som deri sökte visa, att de flesta af de omständigheter, hvilka i sekreta bihanget vid 1738 års riksdag blifvit anförda såsom gynsamma för ett krig mot Ryssland, nu inträffat. Frankrike hade förlängt sina subsidier; Preussens krig i Schlesien gaf visshet om, att det ej kunde blifva Sveriges fiende; England var upptaget af krig mot Spanien. Hvad som fattades, nemligen att Turkiet ej hade krig mot Ryssland och att Danmark ej förbundit sig till biträde eller stillasittande, vore icke af det värde, att det kunde afhålla Sverige. Hvad man egentligen äfventyrade vore Finlands förlust, så att sjelfva Sverige blefve blottstäldt, hvilket dock, i anseende till ryska sjömaktens tillstånd, ej vore att befara; men äfven i sådan händelse blefve Sveriges återställande i sitt förra skick hela Europas gemensamma angelägenhet, och vore det icke så, blefve dock den slutliga frågan; »hvilket för svenska män vore hederligare, bättre och anständigare att dö som käckt folk eller att lefva uselt, i beroende, nesa och förakt.»

Så lösliga voro de grunder, hvarpå ett krig mot Ryssland af mindre sekreta deputationen tillstyrktes. Dess betänkande, jemte en helt knapphändig berättelse af sekretissime-beredningen och särskilda yttranden af Erik Benzelius, Spens och Erik Wrangel i fredlig, samt af Palmstjerna och Rosen i krigisk riktning, upplästes den 15 Juli i sekreta utskottet samt meddelades af detsamma kongl. maj:t och rådet att deröfver utlåta sig.

Öfverläggningarna härom i rådet voro så mycket brydsammare, som större delen af dess ledamöter ej voro närmare invigde i förhållandena. Dessa öfverläggningar upptogo ock fyra rådssammanträden, den 16, 17, 20 och 21 Juli. För krig röstade den kort förut i rådet inkomne Johan Gyllenborg, Ehrenpreus, Cederström, Rosen, Adlerfelt och Carl Gyllenborg, de fleste dock med vilkor att Danmarks biträde kunde vinnas. Ännu mera vilkorligt röstade Löwen och Meijerfelt för kriget, hvilket de ansågo åtminstone för det löpande året icke vara att tänka på. Anton och Erik Wrangel, Nordenstråle, Åkerhjelm, Cronstedt, Lagerberg och Posse yrkade, att man ännu borde försöka underhandlingar för att komma till rätta med Ryssland, och i synnerhet utvecklade Åkerhjelm bestämdt och utförligt de vigtiga skäl, som talade mot kriget. Konungen fann tillfället gynsamt för krigets företagande, tillstyrkte det samt erbjöd sig att sjelf föra befälet och våga sitt lif för sitt land.

Konungen, med flertalet inom rådet, hade sålunda förklarat sig för kriget, och ännu samma dag detta skedde, den 21 Juli, sammanträdde stånden samt öfverlemnade den vigtiga frågan till afgörande af sekreta utskottet, förstärkt med de 25 bönder, som deltagit i stora sekreta deputationen. Sedan skälen för och emot der blifvit framstälda och öfvervägda, frågade landtmarskalken om riksens ständer bifölle kongl. maj:ts utlåtande och i följd deraf beslöto krig mot Ryssland. Olof Håkansson svarade å bondeståndets vägnar, att när konungen, som var en i krigsväsendet så förfaren herre, ansåg kriget vara nödigt och nyttigt, så borde hvar trogen undersåte dertill styrka. De öfriga stånden biföllo likaledes, presterne dock under förbehåll, att vilkoren för freds beviljande måtte på förhand bestämmas. Underrättelse om beslutet afgick till konungen och, sedan Buddenbrock samt flottans befälhafvare, amiral Rajalin, likaledes fått del af det fattade beslutet, blef kriget offentligen förklaradt den 28 Juli.

Riksdagen afslutades den 22 Augusti och i *riksdagsbeslutet* infördes att »ryska hofvets uppförande, särdeles under de senare åren, varit så ovänligt, att rikets ständer ej undgå kunnat att styrka till krigs förklarande mot detsamma, hvartill de blifvit nödtvungne för att rädda rikets heder och anseende samt att i framtiden vinna säkerhet för denne granne». Till krigets utförande hade ständerna öfverenskommit att uppsätta båtsmans-fördubblingen samt anskaffa vargeringskarlar för hela indelningen och roteringen till lands, hvarigenom krigsmaktens styrka till lands och vatten fördubblades. Likaledes hade ständerna förenat sig om en afgift för allt bränvin som brändes eller såldes, och samtyckt att utgöra den konsumtionsafgift, hvarmed vissa utländska varor år 1739 blifvit belagda, äfvensom de å nyo åtagit sig samma bevillning som 1734, hvilken dock under de båda första åren skulle af allmogen erläggas endast till hälften. Ehuru tiden icke medgifvit öfverseendet af de sedan sista riksdagen utfärdade författningar, skulle de tills vidare efterlefvas. Rikets ständers nästa sammanträde utsattes till medlet af Oktober 1744.

Ryska kriget, 1741—1743.

Sällan, om någonsin, hafva väl olägenheterna af ett sådant statsskick, som det svenska blifvit genom 1720 års regeringsform, framträdt så tydligt och så afskräckande som vid tillvägabringandet af och tillredelserna till det nu beslutade kriget. Hattpartiet, förbländadt af Sveriges stora krigiska minnen och förlitande sig på Frankrikes subsidier samt för öfrigt på bistånd från Turkiet, Danmark, Polen, Preussen, hvilket allt dock grundade sig på blotta förhoppningar, som försvunno den ena efter den andra, hade genom sekreta bihanget vid 1738 års riksdag förberedt kriget och gjort till ett åliggande för dem, hvilka partiet insatt i rådet, att verka i samma riktning. Sedan par-

tiet vunnit öfvervigten i sekreta utskottet, som nu blifvit Sveriges verkliga styrelse, och genom motpartiets aflägsnande fått öfvervigten äfven inom rådet, som innehade den verkställande makten, bestämdes ock Sveriges statskonst af detta parti, utan att någon motvigt fans att afböja vådorna af denna partipolitik, då konungen saknade både myndighet och anseende att kunna utgöra en sådan motvigt samt motpartiet väl kunde fördröja, men ej förhindra de afgörande åtgärderna.

Dessa kunde ock svårligen vara mera oefterrättliga än under förberedelserna för detta krig. I Juni 1739 öfverfördes till Finland två värfvade regementen om 800 man hvartdera utan något ändamål, emedan denna styrka var alltför ringa för ett krigsföretag, men deremot måste väcka ryska hofvets uppmärksamhet på, att sådant vore i fråga, hvilket det dessutom väl kände genom sina utliggare vid riksdagen. Sedermera i Oktober samma år öfversändes ytterligare 6,000 man indelta trupper jemte nära 800 man artilleri, utan att man då ännu var beredd att förklara krig eller hade tillräckliga medel för dessa truppers underhåll, hvilket måste beredas genom en mängd tvångsåtgärder i Finland, som ännu ej hemtat sig från det långvariga föregående kriget och nu fick ytterligare lida genom tvånget att underhålla dessa trupper i två års tid, innan de kunde göra någon nytta. Vidare hade ständerna, som beslutat kriget, åtskilts utan att hafva gifvit den verkställande makten tillräcklig kännedom om den politiska ställningen, emedan blott några få personer kände till de hemliga underhandlingarna i Petersburg med prinsessan Elisabeth om en statshvälfning i Ryssland, hvaraf den svenska krigsplanens lyckliga utgång likväl ganska väsentligt berodde, och slutligen bestämdes valet af öfverbefälhafvare och det högre befälet i allmänhet, hvilket icke tillkom konungen eller den verkställande makten utan sekreta utskottet, äfven af partiåsigter, så att öfverbefälet fråntogs den erfarne, duglige, i Carl XII:s krig så väl pröfvade Cronstedt samt uppdrogs först åt den hetsige Buddenbrock och sedermera åt Lewenhaupt såsom belöning för hans förtjenster såsom landtmarskalk.

När kriget förklarades, stodo i Finland 2,730 man dragoner, 12,945 indelt och 1,600 man värfvadt fotfolk, samt 800 man artilleri eller tillsammans omkring 18,000 man. I Sverige återstodo ungefär 24,500 man, utom artilleriets och flottans manskap. I slutet af Februari 1741 hade *Buddenbrock*, som ännu förde öfverbefälet, fått befallning att på någon för landets försvar tjenlig ort sammandraga 10 till 12,000 man i rymliga qvarter, men så att de inom 10 till 12 dagar kunde vara samlade. I följd af brist på förråd kunde likväl denna befallning mycket ofullständigt efterkommas, och i slutet af Maj kom en ny att sammandraga alla finska regementena; men äfven denna kunde af samma anledning endast till en del verkställas. Dock fingo de aflägsnare regementena befallning att genast uppbryta från rotarna och de närmare att tåga till Villmanstrand.

Den 11 Maj hade svenska flottan, 5 linieskepp, 4 fregatter och 4

mindre fartyg, under viceamiralen *Thomas von Rajalins* befäl, afseglat från Carlskrona till Aspö mellan Hogland och Fredrikshamn, der den erhöll ytterligare förstärkning, så att den slutligen räknade 11 linieskepp, 4 fregatter och 4 smärre krigsfartyg med tillsammans 800 kanoner och 5,000 mans besättning, hvaribland 700 soldater. I Juni utlopp äfven, under ekipagemästaren *Abraham Falkengrens* befäl, skärgårdseskadern, 2 pråmar, 15 galerer och 10 andra fartyg, med 4,400 man om bord, hvaribland 1,470 båtsmän och 2,930 soldater. Någon rysk flotta blef detta år icke utrustad, med hvilken den svenska fick mäta sig, men i stället råkade manskapet å denna ut för en smittosam sjukdom, framkallad af brist på vatten och tjenliga lifsmedel, hvilken i början af Augusti, då fiendtligheterna skulle begynna, medtagit så många, att fartygen ej kunde manövreras. Den 8 Augusti voro å segelflottan 729 man redan aflidna, 2,382 sjuke och endast 2,000 friske.

Med anledning af de svenska krigsrustningarna hade äfven å ryska sidan trupper blifvit sammandragna till skydd för Liflands, Estlands och Ingermanlands kuster. Vid Viborg sammandrogos 6 regementen fotfolk, och i medlet af Juni upprättades vid Systerbäck ett läger af 5 regementen fotfolk och 3 regementen dragoner under general *Keiths* befäl.

Med detsamma kriget förklarades i slutet af Juli hade generalen grefve *Charles Emil Lewenhaupt* blifvit utnämnd till öfverbefälhafvare öfver alla i kriget använda trupper så till lands som sjös, med vidsträckt fullmakt. Han var nu den populäraste man i Sverige, stod i högt anseende äfven inom hären samt ansågs vara god taktiker och väl förfaren i krigskonstens alla grenar. Han hade begärt att genast efter sin utnämning få lemna landtmarskalksstafven till någon annan och skynda till Finland, men partiet ansåg honom oumbärlig vid riksdagen och först den 23 Augusti, dagen efter riksdagens afslutande, fick han afresa.

Allt hvad som rörde rustningarna för kriget hade sekreta utskottet uppdragit åt en *utredningskommission* af 8 personer, bland hvilka riksrådet Rosen var den främste, och då »de under fred vanliga vägar med ärendens remitterande från kongl. maj:t till kollegierna och från dem till deras underhafvande kontor ansågos vara för långsamma under krig», så bemyndigades kommissionen att gå dem förbi. Till dess förfogande ställdes de penningemedel, som voro anslagna till krigets förande, och den fick dessutom ett kreditiv i banken på en half million daler silfvermynt.

Tillika hade sekreta utskottet förordnat, att de hemligaste utrikesärendena skulle beredas af kanslipresidenten, med två riksråd, utsedda af sina embetsbröder — således icke af konungen — hvilken rådsberedning skulle, jemte utredningskommissionen, hemma leda de politiska och militära angelägenheterna. På krigsskådeplatsen var bådas handhafvande förenadt hos Lewenhaupt, som egde bestämma alla härens

och flottans rörelser samt behöfde till kongl. maj:t inkomma endast med berättelse derom, äfvensom han egde mottaga och, under förbehåll af kongl. maj:ts bekräftelse, besvara de anbud till underhandling, som från fiendens sida kunde göras.

Under tiden hade den 31 Juli underättelsen om krigsförklaringen kommit till Buddenbrock, som genast gaf befallning åt de inqvarterade regementena att uppbryta mot gränsen och åt de ännu på roten qvarvarande att samla sig och draga ditåt. Sammandragningen gick emellertid ganska långsamt, så att först i medlet af Augusti regementena började ankomma till de anvisade orterna.

Buddenbrock hade fått befallning att så mycket som möjligt hålla sina trupper tillhopa, men i följd af bristande förråd och i saknad af tillräckligt bete för rytteriets hästar, fann han sig föranlåten att bilda två särskilda läger, det ena vid Qvarnby i närheten af Fredrikshamn, der han stannade med sin hufvudstyrka, omkring 5,000 man, för att ega förbindelsen med flottorna öppen, bevaka strandvägen till Petersburg, skydda Fredrikshamns fästning samt i nödfall sjelf kunna af den skyddas; det andra vid Martila eller Davidsstad, såsom denna ort nu heter, ungefär midt emellan Fredrikshamn och Villmanstrand, der landets två vigtigaste vägar, den ena från norr till söder, den andra från vester till öster, korsa hvarandra, hvarest omkring 3,000 man samlades under generalmajor *Carl Henrik Wrangels* befäl, för att kunna hejda ryssarnes framträngande från denna sida. Dessutom förlades 500 man värfvadt fotfolk och 600 dragoner under öfverste *Ernst Gustaf von Willebrand* i Villmanstrands ännu ofulländade fästning.

Buddenbrock hade sålunda gjort sitt bästa för att med den ringa styrka, hvaröfver han ännu kunde förfoga, hindra fiendens inträngande, men kunde ej tänka på något anfall mot fienden, och olämpligheten af brådskan med krigets förklarande, innan man var i stånd att med detsamma kraftigt börja det, var så uppenbar att man å ryska sidan ej kunde föreställa sig annat, än att hela svenska styrkan var samlad vid gränsen. Sedan likväl fältmarskalken *Lascy*, som nu fått öfverbefälet öfver de ryska stridskrafterna, genom öfverlöpare fått kunskap om svenska truppernas verkliga ställning, beslöt han att blifva den anfallande och uppbröt derföre den 21 Augusti med 10,500 man från Viborg mot Willmanstrand, dit han ankom den 22 på aftonen.

Sent på qvällen den 21 hade underrättelsen om detta ryssarnes anryckande kommit till Wrangel i lägret vid Martila och han hade genast till Buddenbrock sändt budskap derom, men med tillägg, att han tviflade på underrättelsens riktighet. Sjelf blef han dock snart öfvertygad härom och uppbröt derföre tidigt på morgonen den 22 från Martila, der han endast qvarlemnade en mindre styrka under öfverste Lagerhjelm. På aftonen den 22 inträffade han vid Willmanstrand kort efter ryssarnes ankomst, samt erhöll senare på qvällen befallning från Buddenbrock att ej angripa, innan denne med sin styrka hunne anlända.

I enlighet med denna befallning hade Wrangel bort söka skydd inom Willmanstrands fästningsverk i afvaktan å Buddenbrocks anryckande; men härtill var han allför modig och stridslysten. I stället uppstälde han sin styrka, som tillsammans utgjorde omkring 4,000 man, några hundra alnar söder om Willmanstrand, som ligger på en udde i sjön Saimen. Hans båda flyglar stödde sig mot sjön, och på en höjd, kallad Qvarnbacken, vid hans högra flygel uppfördes ett batteri af sex kanoner, hemtade från fästningen.

Lascy, som trodde både Buddenbrock och Wrangel hafva infunnit sig att skydda Willmanstrand, vågade under hela förmiddagen den 23 Augusti ej angripa svenskarne; men, sedan han öfvertygat sig om deras betydliga underlägsenhet i antal, började han striden mot kl. 2. e. m. Hela ryska styrkan framryckte då till anfall; men Wrangel, som för tillfället befann sig på högra flygeln, mottog dem så kraftigt, och kanonerna på Qvarnbacken gjorde sådana förödelser i de ryska leden, att dessa kastades tillbaka och kommo i oordning. Då skyndade Wrangel till venstra flygeln, men befalte tillika öfverstelöjtnanten grefve *Anton Adolf af Wasaborg*, en sonson till Gustaf Adolfs naturlige son Gustaf af Wasaborg, hvilken med 500 man af Södermanlands regemente stod å högra flygeln, att icke förfölja fienden öfver en af Wrangel angifven punkt. Södermanländingarne voro likväl så i farten, att de ej kunde bejdas, utan rusade allt längre framåt, hvarigenom linien blef bruten och batteriet på Qvarnbacken måste upphöra med sin eld för att icke träffa de nu anfallande svenskarne. Lascy framskickade då nya regementen och lät tillika sitt rytteri falla svenskarne i sidan. De ytterst på högra flygeln stående karelska dragonerna hade bort afvärja detta anfall, men i stället togo de till flykten, hvarigenom södermanländningarne och en bataljon af dalregementet, som stod dem närmast, utsattes för anfall från två sidor. De kämpade modigt, men måste dock slutligen draga sig tillbaka till Qvarnbacken, der de ihärdigt försvarade sig.

Under tiden var striden på venstra flygeln redan slutad till föga heder för der stående trupper. Genast efter aflossandet af första salvan hade Savolaks-bataljonen och Willebrands värfvade knektar tagit till flykten, följde af de tre sqvadroner karelska dragoner, som stodo på på denna flygel och som icke uppförde sig bättre än de på den högra.

Hela venstra flygeln var sålunda bortjagad, men i midten stridde Vesterbottens regemente under öfverstelöjtnant *Carl Magnus du Rietz* med hedrande hjeltemod. En del af Tawastlands regemente, som stod vesterbottningarne närmast, förhöll sig äfven tappert nog i början; men efter tredje salvan togo soldaterne till flykten och lemnade officerarne i sticket. Wrangel skyndade dit att återställa ordningen, men fick i det samma högra armen krossad af en kula och måste föras ur striden. Vesterbottningarne drogo sig då till dalkarlarne och södermanländningarne, och samfäldt underhöllo de striden ännu en halftimme efter det venstra flygeln och tavastländningarne försvunnit. Slutligen omkring

kl. 5 på e. m. blefvo de dock öfvermannade och trängde från Qvarnbacken, hvarvid vesterbottningarne åter utmärkte sig. Du Rietz och nästan alla officerare hade fallit under slaget, men manskapet höll sig ändock troget tillhopa under anförande af en korporal *Carlberg*. Då denne fick se den sårade Wrangel, som satt sig på en sten för att få några ögonblicks hvila, bad han honom gifva dem en officer, så ville de ännu slås. Wrangel svarade: »Kan du, min son, uträtta något till vårt bästa, så har du min tillåtelse dertill. Gör hvad du kan!» Carlberg skyndade genast tillbaka till sina kamrater, fattade fanan och och öfvertog deras ledning. De höllo sig tillsammans i god ordning, skjutande åt alla sidor, medan de långsamt drogo sig tillbaka. En rysk befälhafvare ville skicka sex bataljoner att tillintetgöra den lilla skaran; men general Keith sade, att det vore skada, om så tappert folk skulle af öfvermakten nedsablas, och så fingo vesterbottningarne ostörda lemna valplatsen samt följa dalkarlarne och södermanländningarne in i staden.

Der sökte Willebrand ännu försvara sig och under skydd af fästningsverken kasta fienden tillbaka; men trupperna voro dertill alltför få och äfven för modfällde. Tillika började ryssarne nu från Qvarnbacken beskjuta staden med de från svenskarne tagna kanonerna. Snart framträngde ryssarne till utanverken och derifrån stormande in i staden, som kl. 7 på aftonen var i fiendens händer och plundrades.

Så slutade *slaget vid Willmanstrand*. Det hade kostat svenskarne 1,300 man dödade eller sårade och 1,000 fångne, bland hvilka voro befälhafvaren generalmajor Wrangel, öfverste Willebrand och öfverstelöjtnanten Wasaborg. Dessutom hade ryssarne tagit svenska krigskassan, 12 kanoner, nära 2,000 hästar, flera fanor och standar samt betydande krigsförråd. Ryssarnes förlust var dock ej heller så liten. De hade i döde och sårade förlorat omkring 2,400 man, hvaribland en generallöjtnant, en generalmajor och två öfverstar. Segern var emellertid deras och den första striden i detta af svenska hattpartiet så ifrigt efterlängtade krig, som skulle återgifva Sverige dess förlorade besittningar, hade slutat med ett nederlag.

Buddenbrock hade med sin styrka under hela dagen, som striden pågick, marscherat mot Martila; men då under följande natten underrättelse kom angående nederlaget, vände han den 25 Augusti om till Qvarnby, sedan han dragit till sig den vid Martila qvarlemnade styrkan. De, som undkommit ur striden, samlades sedermera dels vid Walkiala och dels vid Nyslott. Äfven ryssarne återvände till Wiborg några dagar efter slaget, sedan de bränt Willmanstrand och drifvit dess invånare jemte krigsfångarne inåt Ryssland.

Vid flottan fortfor tillståndet att vara lika bedröfligt som förut. För att ersätta den genom sjukdomar vållade starka afgången i dess manskap, sändes 1,300 båtsmän från Sverige, 400 man från skärgårdsflottan och 900 soldater från hären, men det oaktadt fattades vid slutet af Augusti ännu 1,800 man i fulla besättningsstyrkan.

Den 3 September ankom *Lewenhaupt* till Qvarnby att taga öfverbefälet öfver hären. Samma dag afled amiral Rajalin, hvarefter viceamiralen *Aron Sjöstjerna* fick befälet öfver flottan. Ännu hade de från Sverige väntade trupperna ej anländt, men emellertid försökte Lewenhaupt förmå Sjöstjerna att med flottan gå till Björkösund för att afskära sjöförbindelsen mellan Wiborg och Petersburg. Sjöstjerna vägrade, skyllande på den fortfarande sjukligheten hos manskapet, och seglade den 22 September hem med de fyra största skeppen, hvarefter schoutbynachten (konteramiralen) *Paul Cronhawen* öfvertog befälet. Äfven kan kunde dock ej uträtta något, utan i slutet af Oktober fingo så väl segel- som roddflottan begifva sig hem, med undantag af 1 skepp, 2 fregatter och några galerer, som blifvit väderdrifna till Fredrikshamn.

Under loppet af September och Oktober anlände ändtligen de från Sverige väntade förstärkningarna, tillsammans omkring 8,000 man, och i slutet af Oktober skulle Lewenhaupt haft nära 23,000 man under sitt befäl, men, med afräkning af de sjuke och de till flottan kommenderade, återstod endast 15,400 man i stridfärdigt skick. Ryssarne räknade dock ej heller mer än omkring 16,000 man, och båda härarne lågo overksamma gent emot hvarandra, svenskarne vid Fredrikshamn och trakten deromkring, ryssarne vid Wiborg och i dess granskap. I början af November, sedan Lewenhaupt fått underrättelse att ryssarne gått i vinterqvarter, lät äfven han anordna sådana, men förberedde under tiden i tysthet ett infall i Ryssland, hvilket skulle blifva signalen till den statshvälfning, hvarigenom prinsessan Elisabath skulle intaga tronen. Den 19 November uppbröt Lewenhaupt med 6,000 man fotfolk, 450 dragoner och 10 kanoner från Fredrikshamn och tågade under sträng vinter i djup snö kustvägen till Säckjärwi, der han stannade den 23, medan öfverstelöjtnant *Carl Henrik Sprengtport* med 600 man från Willmanstrands-sidan bröt in öfver ryska gränsen. Häraf uppstod inom Petersburg stor oro, hvaraf Elisabeth begagnade sig för att natten till den 25 November tillfångataga den späde kejsaren och hans föräldrar, samt hyllades derefter allmänt såsom Rysslands kejsarinna.

Om Lewenhaupt nu kunnat, med begagnande af den oreda, som måste uppstå under närmaste tiden efter en sådan statshvälfning, raskt rycka framåt mot Petersburg, så hade möjligen det så oklokt började kriget kunnat få en för Sverige fördelaktigare utgång; men han hade för att tåga skyndsammare ej medfört någon tross, utan soldaterne hade måst på kälkar släpa med sig de nödvändigaste lifsmedlen och, när dessa voro slut, funnos inga utvägar att anskaffa nya. Lewenhaupt måste derföre nöja sig med Elisabeths obestämda löften och beviljade ett stillestånd på obestämd tid, hvarefter han den 6 December åter bröt upp och återvände till Fredrikshamn, då regementena fingo gå i vinterqvarter.

Under vistandet i dessa tilltog sjukligheten i svenska hären så, att vanliga sjuknumern var 4,000 man, och under November—Februari afledo öfver 2,000 man. Den å flottan härjande farsoten hade nemligen

spridt sig äfven till landthären, och då flera regementen måste ligga i tält ända till långt fram i Oktober samt derefter i fuktiga jordkulor, blef de insjuknades antal för hvarje dag allt större. Förhållandet förbättrades visserligen något, sedan sundare och rymligare qvarter blifvit anskaffade; men farsotens härjningar fortforo dock hela vintern igenom. Dessa bedröfliga förhållanden, så olika krigspartiets förespeglingar af ett lysande segerrikt fälttåg, förbytte snart den förra krigiska ifvern i ett allmänt missnöje. Soldaterne knotade öppet öfver befälet och detta visade lika öppet sin missbelåtenhet med Lewenhaupts alla anordningar. Den förr så omtyckte och beundrade riksdagshjelten och partiledaren beskyldes nu från alla håll att hafva hufvudsakligen varit vållande till det ömkliga sätt, på hvilket kriget dittills varit fördt. Så slappades krigstukten allt alltmera, och Lewenhaupt hade ej tillräcklig kraft och beslutsamhet att återupprätta densamma. Han fick nu sjelf röna följderna af det sjelfförtroende, det häcklande af alla de styrandes företag, han vid de föregående riksdagarne så ifrigt uppmuntrat och begagnat.

I början af December 1741 kom till hären underrättelse om drottning Ulrika Eleonoras död, hvarigenom oron och villervallan ytterligare ökades. Under de sista åren hade nemligen det holsteinska partiet, som en tid tycktes vara alldeles utdödt i Sverige, åter kommit till lif. Hertig Carl Fredrik, Carl XII:s systerson, hade aflidit 1739, men efterlemnat en son, *Carl Peter Ulrik*, som vid elfva års ålder blifvit hans efterträdare under sin frändes, biskopen af Lübeck Adolf Fredriks förmyndareskap. Ulrika Eleonora hade alltid varit så bestämdt emot hvarje försök att bringa det af henne så bittert hatade holsteinska huset på Sveriges tron, att man under hennes lifstid ej velat framkomma med något förslag härom; men genast efter hennes död började det holsteinska partiet utveckla mycken verksamhet. Det räknade många anhängare inom hären, och officerarne började nu tala om ständernas sammankallande, för att få den unge hertigen vald till tronföljare, samt huru man hoppades genom hans slägtskap med ryska kejsarhuset — hans mor var nemligen en äldre syster till kejsarinnan Elisabeth — locka eller, genom hans anspråk på ryska tronen, skrämma henne till goda fredsvilkor, hvarigenom man kunde få snart slut på det nyss förut så efterlängtade, men nu i än högre grad afskydda kriget. I följd af både drottningens och äfven konungens motvilja för holsteinska huset hade man emellertid försummat att till Sverige inkalla och söka mot Ryssland vinna den unge hertigen. Elisabeth deremot lät genast i Januari 1742 hemta honom till Petersburg för att draga honom från svenskarne och förskaffa sig sjelf det stöd hans personlighet och arfsanspråk kunde gifva. De många till holsteinska partiet hörande officerare i svenska hären började nu hålla öfverläggningar sig emellan, med förbigående af det högre befälet. De förklarade, att de alldeles icke ville strida mot ryssarne, om i dessas led stode den rätte arfvingen till Sveriges rike, och de yrkade ifrigt på riksdag för att få

hertigen erkänd såsom tronföljare och genom honom erhålla en fördelaktig fred med Ryssland. Lewenhaupt ville på intet sätt befordra dessa planer, och missnöjet mot honom blef ock så mycket större.

Kejsarinnan Elisabeth hade från början visat en viss benägenhet för Sverige. Hon hade strax efter sitt uppstigande på tronen skrifvit till Ludvig XV och begärt hans medverkan till fredens återställande; men de öfverdrifna anspråken å svenska regeringens sida, jemte upptäckten af ett bref från svenske kanslipresidenten Gyllenborg till turkiske storvisiren, med uppmaning till Turkiet att begagna den inträdda statshvälfningen, för att anfalla Ryssland, hade helt och hållet förändrat kejsarinnans sinnesstämning, hvartill bröderne Bestuscheff, af hvilka den ene länge varit rysk minister i Stockholm, och den andre var rysk vicekansler, icke så litet bidragit, då båda voro fiendtligt stämda mot Sverige och båda stodo i stor gunst hos kejsarinnan.

För Lewenhaupt, som ansåg sig och svenska hären hafva egt en ganska väsentlig del i kejsarinnans upphöjelse och stora anspråk på hennes tacksamhet, var det således en synnerlig och föga angenäm öfverraskning att i ett bref från ryske generalen Keith af den 25 Februari 1742 finna ett tillkännagifvande af stilleståndets upphörande om tre dagar. Tillika kom nu den ena underrättelsen efter den andra, att stora ryska härmassor af ända till 50,000 man reguliera trupper och 30,000 kosacker vore i antågande, hvaraf Lewenhaupt föranleddes att genast befalla de närmast liggande regementena skynda till Fredrikshamn, de aflägsnare att rycka närmare, och de finska, som fått gå hem till rotarne, att åter samlas.

För krigsrådet framlade ock Lewenhaupt redan den 1 Mars de berättelser om fiendens öfverlägsna styrka, han de föregående dagarne erhållit, samt att ryssarne redan inom två dagar kunde stå utanför Fredrikshamn, hvars besättning till denna tid svårligen kunde vara ökad till mer än omkring 3,500 man. Af 15 i krigsrådet deltagande befälhafvare röstade endast 3 för att man borde försvara Fredrikshamn, alla öfrige, att man borde draga sig tillbaka och, sedan man förenat sig med de antågande trupperna, sätta sig till motvärn vid Kymmeneelf. Ingendera utvägen hoppades man dock behöfva anlita, utan förenade sig om en tredje, utvecklad af öfverste *Carl Otto Lagercrantz*, att genom någon med fredsförslag försedd, af öfverbefälhafvaren bemyndigad person söka hejda fienden och vinna tid. Lewenhaupt fann det visserligen allt för mycket stridande mot hederns lagar, att en svensk här begärde förlängdt stillestånd af en anryckande fiende, men öfvertalades dock slutligen att samtycka och äfven medgifva, att beskickningen anförtroddes åt Lagercrantz, som bemyndigades att, derest Lascy ej beviljade stilleståndets förlängning, resa ända till Moskwa, der kejsarinnans kröning nu försiggick, för att af henne utverka fiendtligheternas inställande, och äfven sätta sig i beröring med franske ambassadören Chetardie, hvars bemedling påräknades för fredsunderhandlingars inledande.

Lagercrantz, som varit en af de häftigaste partimännen vid de föregående riksdagarne och den främste ledaren af det holsteinska partiet inom hären, afreste redan på aftonen den 1 Mars, och ehuru han under resan till Petersburg fann de utspridda ryktena om stora ryska stridskrafters anryckande ogrundade, lät han häraf ej afhålla sig att fortsätta resan till Moskwa, för att kunna verka åtminstone för sina partisyften. Vid sin återkomst, den 20 Mars, afgaf han en berättelse om sin beskickning, hvaraf framgick, att någon förlängning af vapenhvilan ej kunde erhållas, men att Lagercrantz, för att göra kejsarinnan mera benägen dertill, låtit förstå, att konungen vore villig ingå på de fredsvilkor, hon sjelf föreslagit, öfvertygad, att kejsarinnan skulle under fredshandeln tillskynda Sverige de fördelar, man detsamma förespeglat, eller anförtro sig åt medlarens billighet. Man hade ock, å ryska sidan, medgifvit, att fredsunderhandlingar finge öppnas, så snart förre svenske ministern Nolcken åter ankommit. Något afbrott i krigsrörelserna under tiden blef dock ej beviljadt. Hvad Lagercrantz icke berättade, var, att han i Moskwa haft företräde hos hertigen af Holstein och att han lemnat Chetardie den bedröfligaste skildring af svenska härens belägenhet, framställande öfverbefälhafvaren såsom en skrytande dåre, utan ringaste erfarenhet i krigskonsten. Lewenhaupt fann emellertid Lagercrantz' tilltag att gifva vinkar om de fredsvilkor, hvarpå konungen skulle vilja ingå, så förgripligt, att, sedan han aflägsnat honom ur lägret, med föregifvet uppdrag att föra bref till regeringen, han lät arrestera och sända honom under bevakning till Stockholm.

Knappt hade Lagercrantz lemnat Moskwa, innan Elisabeth, uppmuntrad genom hans begäran om vapenhvila och genom erhållen underrättelse om svenska härens ömkliga tillstånd, lät den 18 Mars utfärda en till Finlands invånare ställd kungörelse på både finska, svenska och tyska språken, med uppmaning till finnarne att skilja sig från Sverige, för att icke, såsom nu skett, genom de oroliga hufvudena derstädes blifva blottställda för olycksbringande krig. Ville Finland blifva en fri och sjelfständig stat, så lofvade Ryssland kraftigt understöd dertill. Tillika spriddes flera rykten, att hertigen af Holstein skulle blifva storfurste öfver det sålunda sjelfständigt blifna Finland. Svenska regeringen skyndade likväl att genom en motskrift vederlägga Elisabeths uppgifter, varna för de ryska lockelserna och förmana finnarne till trohet mot Sverige. Den ryska kungörelsen synes ock på dem gjort föga intryck.

Någon tid derefter infann sig Nolcken åter i Ryssland att börja fredsunderhandlingarna, men anspråken voro allt för höga å ömse sidor. Elisabeth afböjde Frankrikes bemedling och Nolcken fick å nyo afresa, utan att något resultat vunnits.

Kriget skulle alltså fortsättas, och Lewenhaupt, som i medlet af April flyttat sitt högqvarter från Fredrikshamn till Kymmenegård, uppgjorde der en plan för ett anfall mot Viborg vid sommarens ingång.

Forbindelsen mellan Viborg och Petersburg skulle derföre tidigt afskäras af flottorna. Redan mellan den 4 och 16 Maj afgick ock skärgårdsflottan under Falkengrens befäl från Stockholm till Finland. Af orlogsflottan hade 4 linieskepp under Cronhawens befäl den 5 Maj afgått från Carlskrona och den 21 anländt till Helsingfors. Lewenhaupt befalte Cronhawen genast segla in i Viborgska viken, men han vägrade, åberopande sina instruktioner, som bjödo honom att mellan Helsingfors och Hangö-udd afbida den öfriga örlogsflottans ankomst. Denna inträffade först den 3 Juni, då Sjöstjerna ankrade vid Aspö samt, efter föreningen med Cronhawen, hade 12 linieskepp och 5 fregatter under sitt befäl. Nu infann sig äfven Falkengren med skärgårdsflottan, men till dess besättningars förstärkande måste Lewenhaupt lemna 2,000 man af sitt fotfolk.

Under tiden hade ryssarne under Lascys och Keiths befäl samlat en här af omkring 26,000 man och sändt till Viborgska viken 43 galerer, med 10,000 mans besättning, äfvensom ryska örlogsflottan, 12 linieskepp och några fregatter, utlupit från Cronstadt. Lewenhaupt ville, att svenska flottorna skulle lägga sig emellan de båda ryska, för att hindra deras förening, men Sjöstjerna vägrade, i följd af fortfarande sjuklighet hos flottans manskap, och Lewenhaupt måste derföre afstå från alla anfallsplaner. Hans styrka hade också sammansmält till omkring 8,000 man fotfolk och 4,000 ryttare, och då riksdagskallelse nu var utfärdad, begagnade en mängd officerare sig deraf att i förtid lemna hären, hvarigenom der uppstod brist på befäl.

Den 7 Juni uppbröt Lascy med 22,000 man från Viborg, och samtidigt inbröt ryske generalmajoren Wedel med 4,000 husarer, dragoner och kosacker på Willmanstrands-vägen. Vid underrättelsen om detta ryssarnes anryckande sammankallade Lewenhaupt den 16 i Kymmenegård ett krigsråd, som beslöt att hären skulle samlas vid Qvarnby, hvarifrån den både kunde undsätta Fredrikshamn, om det blefve af fienden anfallet, och möta den fiendtliga hären, om den framryckte på norra vägen om Martila. Ett anfall af kosacker från Wedels afdelning mot Qvarnby och Lascys framryckande med ryska hufvudstyrkan till Rawajocki den 22 Juni föranledde emellertid ett nytt krigsråd den 25, i hvilket man beslöt utrymma det allt för svagt befästade Fredrikshamn och retirera bakom Kymmene-elf. Besättningen och stadens invånare aftågade vester ut den 28, då fienden tycktes närma sig, och staden sattes i brand, hvarvid 130 kanoner samt alla i staden samlade förråd gingo förlorade. Den 29 uppbröt hela svenska hären i riktning åt Kymmene-elf, bakom hvilken den ändtligen den 5 Juli vid Abborfors ansåg sig i säkerhet.

Samtidigt med landthären hade skärgårdsflottan dragit sig allt längre vester ut och lagt sig vid Vargskär utanför Kymmene-elfs mynning. Lewenhaupt begärde af Falkengren att få låna galerernas espingar, för att hemta proviant och foder från Helsingfors, men fick till svar att de ej kunde undvaras. Han stälde då samma begäran

till Sjöstjerna, som ännu låg med örlogsflottan qvar vid Aspö, och gaf Falkengren befallning derom; men båda vägrade och uppvisade erhållna order, hvarigenom de voro fritagne från att lyda öfverbefälhafvaren. Sjöstjerna lät äfven underrätta Lewenhaupt, det sjukligheten nu tagit så öfverhand på flottan, att han ej längre kunde ligga qvar vid Aspö och, i trots af Lewenhaupts uttryckliga förbud, seglade han den 12 Juli till Hangö-udd. Äfven Falkengren med skärgårdsflottan drog sig längre vester ut till Pellinge, söder om Borgå, och då landthären derigenom beröfvades möjligheten att få sina förnödenheter från de i kustorterna upplagda förråd, måste reträtten fortsättas till Borgå, der Lewenhaupt tills vidare stannade. I allmänhet spelade under detta bedröfliga krig flottorna en ännu sämre roll än landthären.

Så snart svenska örlogsflottan lemnat Aspö, afseglade den ryska från Cronstadt och ryska skärgårdsflottan närmade sig Pellinge. Falkengren ansåg sig för svag att våga en strid och bad att få retirera till Helsingfors, dit 5 galerer förut blifvit afsända. Lewenhaupt samtyckte och beslöt att draga dit äfven med landthären. Så snart detta beslut blef bekant, rymde de finska soldaterne i stora skaror, för att undan ryssarnes härjningar rädda hvad de kunde i sina hemorter. Dessutom försvagades hären mer och mer genom sjukdomar, och då intet fältlazarett fans eller medel att inrätta ett sådant, dogo de fleste insjuknade af vanskötsel. De fleste officerarne hade farit till riksdagen eller insjuknat, och hos de tjenstgörande rådde en ganska dålig krigstukt.

Under sådana förhållanden uppbröt Lewenhaupt natten till den 29 Juli från Borgå, sedan den spanmål, som ej kunde undanforslas, blifvit kastad i sjön, och så intogs en ny ställning vid Helsinge malm, ungefär en mil norr om Helsingfors, till hvars hamn Falkengren samtidigt fört skärgårdsflottan. I den nya ställningen, som åtminstone skyddade Helsingfors, erhöll hären från Sverige en förstärkning af 2,400 rekryter, som dock ej på långt när kunde ersätta förlusterna genom den ännu fortfarande sjukligheten.

Under hela tiden hade ryska hären hållit sig på två eller tre dagsmarschers afstånd från den svenska; men den 8 Augusti framryckte ur skogarna en stark rytteriafdelning och genom en öfverlöpare fick Lewenhaupt tillika underrättelse, att Lascy och Keith närmade sig Helsinge kyrkby med 5 till 6,000 man. Det fiendtliga rytteriet drog sig visserligen tillbaka, när det svenska framryckte, och då några lätta ryska trupper den 9 Augusti visade sig vid kyrkbyn, blefvo de tillbakakastade af gardet; men nu vaknade åter hos det svenska befälet den vanliga farhågan att fienden skulle kringå hären och bemäktiga sig de i Helsingfors varande förråd, hvarföre ett krigsråd hölls, der generalqvartermästaren öfverste Eggers föreslog, att man skulle gå öfver Helsinge-ån och vid Domarby intaga en ställning, som vore för fienden ointaglig. Så skedde ock, men då man i dagningen den 10 kommit dit, fans denna ointagliga ställning sådan, att den ej ens kunde försvaras, utan man beslöt genast intaga en ny på den

så kallade Kampen vid Helsingfors, dit ny väg dock måste upprödjas, hvilket upptog hela dagen den 10, så att hären kunde aftåga först den 11 på morgonen och kom, efter flera fäktningar med de ryska förtrupperna, längre fram på dagen till Kampen, der läger slogs, men hvilket den ryska hären snart inneslöt.

Lewenhaupt hoppades likväl att i den nu intagna ställningen kunna hålla ut till vinterns inbrott, då ryssarne skulle nödgas draga sig tillbaka i vinterqvarter; men sjukligheten blef allt starkare i svenska lägret och brist på foder började äfven snart inträda, så att alla draghästar måste föras ur lägret eller nedstickas och äfven ryttarehästarne blefvo så medtagna att de knappast voro användbara. Tillika började nu Sjöstjerna från Hangöudd allt ifrigare anhålla om hjelp från hären och skärgårdsflottan, emedan den fiendtliga flottan visat sig och sannolikt skulle anfalla honom. Med anledning häraf förklarade sig Falkengren tvungen att afsegla och erbjöd sig medtaga 3,000 man af hären, för att rädda den från en tydligt förestående fångenskap. Lewenhaupt sammankallade då ett krigsråd, som enhälligt beslöt att Falkengren skulle stanna qvar.

Det länge bland befälet rådande missnöjet började nu öfvergå till öppet myteri. Den 12 Augusti, medan Lewenhaupt var på ett besök hos Falkengren på skärgårdsflottan, hade en mängd officerare samlat sig och fordrat att Lewenhaupt och Buddenbrock skulle arresteras, befälet uppdragas åt generalmajor Didron samt hären kapitulera och gå öfver till Sverige. Vid sin återkomst lyckades dock Lewenhaupt skingra denna uppstudsiga hop, som likväl förblef ostraffad; men under de följande dagarne blefvo ropen på kapitulation så högljudda och allmänna, att Lewenhaupt den 17 höll ett krigsråd, hvarest likväl beslöts att kapitulation ej skulle ingås utan föregående hemställan till regeringen, hvarföre man hos Lascy borde begära några veckors stillestånd, hvilken begäran han likväl genast afslog. Den 19 Augusti måste derföre ett nytt krigsråd sammankallas, men före dess sammanträde ankom från Sverige öfverste Kaulbars, med befallning från regeringen att Lewenhaupt och Buddenbrock skulle återvända hem för att aflägga räkenskap för sin krigföring, samt befälet öfvertagas af generalmajoren *Jean Louis Bousquet*, hvilket Lewenhaupt tillkännagaf för det samlade krigsrådet. Bousquet, en af Carl XII:s modigaste krigare, måste likväl nu, då ryska skärgårdsflottan den 23 Augusti lade sig utanför Helsingfors, hvarigenom så väl hären som svenska skärgårdsflottan hotades att instängas, ingå en kapitulation under vilkor att större delen af svenska fotfolket skulle på skärgårdsflottan öfverföras till Sverige, kavalleriet och den del af fotfolket, som ej rymdes å fartygen, kring Bottniska viken tåga landvägen till Sverige, de finska trupper som ej ville medfölja dit, återvända till sina hemorter, samt artilleriet och alla förråd, som ej redan voro förda om bord, qvarlemnas åt ryssarne.

Den styrka, som ingick denna kapitulation, utgjordes af omkring

13,000 man svenska och något öfver 3,000 man finska trupper, eller tillsammans ungefär 16,000 man, af hvilka 4,000 dock voro sjuke. Den ryska styrkan var, äfven enligt högsta uppgiften, ej öfver 18,000 man, hvaraf väl icke heller alla voro stridbara. Den svenska hären var sålunda till antalet minst två tredjedelar af den ryska och hade dock utan strid kapitulerat! Så hade förhållandena förändrat sig sedan svenskarne i Carl XII:s krig utan tvekan kämpade mot mångdubbelt talrikare fiender och besegrade dem.

De finska soldaterne återvände alla till sina hemorter, men af officerarne följde de fleste med till Sverige. Af de svenska trupperna inskeppades fotfolket på skärgårdsflottan, som den 28 Augusti afgick från Helsingfors och först den 16 September inträffade i Stockholm efter en ganska svår segling, hvarunder en stor del af manskapet insjuknade och äfven ganska många afledo, så att endast omkring 6,000 man framkommo. Svenska rytteriet hade äfven den 28 Augusti aftågat från Helsingfors under befäl af öfversten vid Smålands rytteri *Christofer Freidenfelt* samt inträffade mot slutet af Oktober i Vasa, hvarifrån detsamma öfver Qvarken fördes till Vesterbotten. Svenska örlogsflottan följde efter skärgårdsflottan till Stockholmsskären. På den förra hade sedan krigets början omkring 6,000, på den senare omkring 1,200 af manskapet aflidit.

Under hösten utbredde sig ryssarne öfver hela Finland och Åland samt besatte Åbo och de flesta af landets öfriga städer.

Sådana voro de underrättelser som mötte ständerna, hvilka nu samlats i Stockholm. Bestörtningen var utomordentlig. Finland var förloradt, men det gälde nu att försvara Sverige, der endast 15,000 man funnos att tillgå, utom de från Finland återkommande trupperna. Fotfolket och 3,000 man af rytteriet sammandrogos kring Stockholm, och båda flottorna fingo återgå till Åland, hvarifrån de först i November afgingo till sina stationer.

Fredsunderhandlingar pågingo visserligen under vintern, men ledde till ingen påföljd, hvarföre krigsmakten framför allt måste åter sättas i aktningsbjudande skick. I April 1743 voro de indelta regementena åter fulltaliga och penningar anvisade till de värfvades uppsättande. Man ämnade samla 13,000 man vid Stockholm, 6,000 vid Gefle och 6,000 vid Umeå, hvilka under den till generalmajor befordrade Freidenfelts befäl skulle öfverföras till Finland. En plan var uppgjord, att finska allmogen, förbittrad öfver den stränga behandling densamma rönt af ryssarne, skulle med tillhjelp af de qvarblifna finska regementena och af Freidenfelts trupper utdrifva ryssarne, hvilka vid Mars månads ingång sades endast hafva 2,000 man i Österbotten och 5,000 i det öfriga Finland.

Freidenfelt stod i början af April vid Torneå och ryssarne samlade sig vid Ijo för att möta honom, men drogo sig vid hans anryckande tillbaka till Uleåborg, och Freidenfelt följde dem ända till Kello, 2 mil nära staden, då han måste stanna för att invänta förstärkningar,

dem han skyndade till Umeå att sjelf afhemta, men drunknade vid öfverfarten från Umeå till Kello, hvarefter hans afdelning drog sig tillbaka öfver Kemielf, och med detsamma qväfdes äfven den finska resningsplanen.

Den 15 Mars afgick öfverste *Gotthard Wilhelm Marcks von Würtemberg* från Stockholm med en del af skärgårdsflottan och omkring 1,800 man, att återtaga Åland från ryssarne, hvilket ock lyckades, och den 30 April utlopp örlogsflottan, 16 linieskepp och 5 fregatter, under amiralen *Johan von Utfalls* befäl från Carlskrona till Hangöudd, dit den anlände i medlet af Maj. I början af denna månad afgick äfven Falkengren med skärgårdsflottan, 3 skottpråmar och 28 galerer, till Åländska skärgården. Öfverste Marcks föreslog honom att framtränga till Korpo ström och Jungfrusund i vestra delen af Åbo skärgård, för att hindra ryska skärgårdsflottan att intränga i denna; men Falkengren vägrade och låg stilla vid Föglö i sydöstra delen af Åländska skärgården, i följd hvaraf det lyckades ryske generalen Keith att med några skottpråmar och 21 galerer före svenska örlogsflottans ankomst till Hangöudd komma in i Åbo skärgård och framtränga till Korpo ström, der han den 20 Maj anfölls af Falkengren, men hade med starka landbatterier så väl skyddat sin ställning, att svenska skärgårdsflottan blef med förlust tillbakaslagen och måste segla tillbaka till Åland för att bota sina skador.

Den 21 Maj afgick Lascy från Petersburg med 48 galerer och några mindre fartyg samt ankom i början af Juni till Hangöudd, der han hejdades af svenska örlogsflottan; men den 4 Juni infann sig der äfven ryska örlogsflottan, 17 linieskepp och 5 fregatter, under amiral Golovin, som låtsade sig erbjuda den svenska en strid, men drog sig, då svenska flottan dertill visade sig färdig, undan mot Reval, följd af denna flotta. Härigenom fick den stora ryska skärgårdsflottan tillfälle att, dold af en tjock dimma, kringgå Hangöudd och förena sig med Keiths eskader, hvarefter ryska skärgårdsflottan räknade 69 galerer med 20,000 man om bord. Den svenska utgjorde knappast hälften af denna styrka samt fick endast 2 skepp och 4 fregatter till förstärkning från örlogsflottan, hvilken derefter sysselsattes af den ryska, så att svenska kusterna nu voro utsatta för dylika härjningar från ryska skärgårdsflottan, som under åren 1719 och 1720, hvarom ock vinkar till svenska regeringen gåfvos och gjorde denna villigare att ingå på de ryska fredsvilkoren. Den 16 Juni öfverenskom man om dessa och dermed upphörde detta krig, lika oeftertänksamt börjadt som oefterrättligt fördt å svenska sidan, och hvars följder, så väl som sättet huru det blifvit fördt, nu som bäst skärskådades af de församlade ständerna.

Riksdagen 1742, 1743.

Krigsförklaringen, som så ifrigt bedrifvits af de vid 1740 års riksdag ännu segrande Hattarne och som inom hufvudstaden helsats med

jubel, emedan man nu gjorde sig säkra förhoppningar att från Ryssland återtaga allt hvad man till det förlorat, hade likväl flerstädes i landsorterna väckt missnöje och oro, och denna ökades samt blef alltmera allmän äfven inom hufvudstaden i samma mån underrättelserna från kriget blefvo mera bedröfliga. Man började allt ifrigare forska efter anledningen till det olyckliga kriget och blef alltmera öfvertygad, att det hufvudsakligen varit partistriden vid riksdagarne, som framkallat detsamma. I början af 1742 års riksdag sade landtmarskalken öppet, att de öfriga stånden betraktade oenigheten inom adeln såsom grunden till rikets olycka. Hos allmogen tilltog ock alltmera oviljan mot adeln och vände sig tillika mot sjelfva regeringssättet, hvilket aldrig varit med någon tillgifvenhet omfattadt af bönderna och nu blef dem förhatligt såsom en herrestyrelse utan enhet eller enighet, hvilken för enskilda eller partiintressen äfventyrade hela rikets väl. Man visste ock, att konung Fredrik satt sig emot krigspolitiken och att han, när han ej kunde förhindra krigets företagande, velat, men ej fått öfvertaga befälet öfver hären, hvilket ytterligare ökade missnöjet. »Det fans för många kungar, herrarne gjorde allt och kungen rådde intet», hette det.

Starkast röjde sig oron och missnöjet inom Dalarne, der man utom de allmänna äfven hade särskilda anledningar dertill. Dalregementet hade lidit stora förluster i slaget vid Willmanstrand och sedermera genom sjukdomar, dem man ansåg föranledda af befälets vårdslöshet och bristande omtanke. När nu nytt manskap skulle uppsättas i det afgångnas ställe, blef sådant en tryckande tunga för Dalallmogen, så mycket mera som en svår hungersnöd hemsökte landskapet under vintern och våren 1742, samt de strängare tullförfattningar, som tillhörde hattpartiets handels- och näringslagstiftning, försvårade förd enna allmoge de utvägar, hvilka förut stått den öppna, att hemta sina förnödenheter från Norge. Genom det stora antal dalkarlar, som gingo ut på arbetsförtjenst, spridde sig förbittringen till andra landsorter och äfven till hufvudstaden, der den fann riklig näring. Flerstädes uppmanades menigheten att göra gemensam sak med Dalallmogen, då den innan kort skulle draga ut och »klippa vingarne på adeln, för att få *en* kung och ej så många».

Regeringen, gjord uppmärksam härå, sökte genom åtskilliga i Dalarne kända och ansedda män lugna sinnena, anskaffa några tusen tunnor säd, att till lågt pris hållas de nödlidande tillhanda, och tillsade tullarrendesocieteten att förfara mindre strängt i afseende å allmogens handel på Norge; men jäsningen fortfor emellertid och fick en ny riktning genom riksdagskallelsen i Maj 1742. Till landshöfdingen i Dalarne, Albrecht Lindcreutz, inkommo framställningar från den ena socknen efter den andra, att han måtte hålla landsting med ombud från hela länet, så att de kunde gemensamt öfverenskomma om sina riksdagsbesvär. Landshöfdingen hänsköt frågan till regeringen, som befalte honom sammankalla socknarnes ombud i flera afdelningar och

på särskilda dagar samt i häradshöfdingarnes närvaro öfverlägga med dem om deras besvär; men allmogen hörsammade ej landshöfdingens kallelser, utan stämde genom budkaflar alla socknarnes ombud att på samma dag, den 21 Juli, mötas i Falun. Landshöfdingen måste finna sig häri, och bönderne öfverenskommo om upprättande af en besvärsskrift i 22 punkter, hvari yrkades noggrann efterlefnad af Carl XI:s »helsosamma förordningar», undersökning hvarföre Dalregementet ej vid Willmanstrand fått någon hjelp i nöden, redogörelse för användandet af åtskilliga för krigsmakten anvisade medel, lindring i knektehållet, upphörandet af tullarrendet, spannmålstullens upphäfvande eller nedsättning m. m. Vid riksdagsmannavalet, som skedde vid samma tillfälle, förenade sig hela dalelaget om Skinnar Per Andersson från Sollerön i Mora socken, som varit den stororđigaste klandraren af både regering och ständer.

Den 20 Augusti 1742 sammanträdde ständerna, då utsigten för Hattarne voro föga lofvande i följd af det allmänna missnöjet öfver kriget. Flere af deras främste ledare voro ock frånvarande, och det yngre krigsbefälet, som väsentligt bidragit till deras öfvervigt inom adeln, var till större delen borta i Finland. Hattarne ville till landtmarskalk välja Tessin, men han hade mot slutet af föregående riksdagen blifvit inkallad i rådet och vägrade derföre att blifva landtmarskalk, emedan adeln förut beslutat, att något riksråd ej borde komma under omröstning till denna befattning. Hattpartiet fortfor icke desto mindre att rösta på honom, men vid landtmarskalksvalet erhöll Tessin endast 144 röster och Mössornas kandidat, öfverstelöjtnanten friherre *Mathias Alexander von Ungern Sternberg*, 360, hvilken senare således var med stor pluralitet vald till landtmarskalk. Han var en aktad man, som under föregående riksdagar gjort sig känd såsom lycklig talare, men hade nyss förut, dock med öfverbefälhafvarens tillåtelse, lemnat hären, för att utöfva sin riksdagsmannarätt, hvilket exempel derefter följdes af alltför många. De ofrälse ståndens talmän voro desamma som vid 1740 års riksdag: för preståndet biskopen i Linköping *Erik Benzelius*, för borgareståndet justitieborgmästaren i Stockholm *Per Aulævill*, och för bondeståndet *Olof Håkansson* från Bleking.

I sekreta utskottet insatte preståndet, likasom vid den föregående riksdagen, nästan endast fredsvänner, och borgarståndet höll sig lika öfvervägande till hattpartiet. Hos adeln åter hade sådan partiomkastning skett, att ytterst få af Hattarne nu kommo in i detta viktiga utskott, hvaremot flere bland Mössornas framstående ledare, såsom generalerne Düring, Spens, Dohna och Stael von Holstein, presidenterne Carl Gustaf Bielke, Cronstedt och Palmfelt, kammarråden Piper och Wulfvenstierna, kanslirådet von Otter m. fl. der fingo plats. Mössornas nu vunna betydande öfvervigt äfven inom stånden röjde sig i den för sekreta utskottet utfärdade instruktion, hvari utskottet, bland annat, ålades att noga efterse, huru alla subsidier och rikets öfriga inkomster

blifvit använda sedan 1738 (således från den tid Hattarne kommit till väldet) och deröfver infordra behörigen styrkta räkningar. Det nuvarande sekreta utskottet visade ock ej samma begär som det vid de båda föregående riksdagarne, att vara den högsta, allt ledande myndigheten i riket, utan lät konungen och rådet behålla den makt, dem enligt grundlagen tillkom.

Bondeståndet förnyade äfven nu sin flera gånger förut framstälda fordran att deltaga i sekreta utskottet, och man vågade ej denna gång, i anseende till den starka jäsningen bland allmogen, tvärt afslå denna begäran, helst de vid riksdagen närvarande bönderne hotat, att, om deras begäran ej villfores, gå bort och »komma manstarka igen». De öfriga stånden biföllo först, att bondeståndet finge genom deputerade i sekreta utskottet underrättas om rikets tillstånd samt deltaga i rådplägningarna om försvaret; men härmed åtnöjde sig ej bönderne utan tilltvungo sig efter hand rätt att taga del i nästan alla sekreta utskottets ärenden och deputationer. Dock skedde dessa eftergifter uttryckligen endast för denna gång, i anledning af »de besynnerliga omständigheter», som föranledt riksdagen.

Riksrådsval skulle nu, i början af riksdagen, äfven företagas, enligt ständernas 1739 fattade beslut. Redan under loppet af föregående riksdagen hade två platser i rådet blifvit lediga genom riksråden Magnus Julius De la Gardies och Carl Gustaf Sparres frånfälle i April 1741. Dessa platser hade innan riksdagens slut blifvit fylda, då ministern vid franska hofvet grefve *Carl Gustaf Tessin* och öfverstelöjtnanten grefve *Johan Gyllenborg*, en yngre broder till kanslipresidenten, den 9 Juni 1741 utnämndes till riksråd. Sedermera hade nya ledigheter uppstått genom riksrådet Olof Nordenstråles död i Maj och Axel Banérs i Juli 1742, i hvilkas ställe presidenten i kammarrevisionen friherre *Herman Cedercreutz* och presidenten i kammarkollegium friherre *Gustaf Palmfelt* inkommo i rådet den 10 September 1742. Ingendera hade förut gjort sig känd såsom partiman, men båda räknades dock till Mössorna.

Den reaktion mot hattpartiet, som nu inträdt, gaf sig luft i en af kaptenen *Bothvid Stjernstolpe* vid adelns sammanträde den 16 September gjord framställning om en undersökning rörande de händelser, som fört riket i en så vådlig belägenhet, hvilken undersökning ej borde inskränka sig till de många felstegen vid krigets utförande, utan äfven innefatta en utredning af skälen till den för tidiga krigsförklaringen och till den första truppsändningen till Finland 1739. Då kriget blifvit beslutadt och truppafsändningen gillad af den föregående riksdagen, gick Stjernstolpes yrkande i sjelfva verket ut på, huruvida en följande riksdag hade rättighet att granska och sätta sig till doms öfver en föregåendes beslut. Härom tvistades ock under trenne plena på riddarhuset, och slutet blef, att adeln med 241 röster emot 119 beslöt, att sekreta utskottet skulle utarbeta samt till ständerna afgifva en berättelse

om skälen till truppsändningen och kriget, hvilket äfven blef de öfriga ståndens beslut.

Frågan om en undersökning rörande krigets förande lemnades till en början åt kongl. maj:ts afgörande, och regeringen förordade en generalkrigsrätt att härom ransaka samt lät vid Stocksund arrestera Lewenhaupt och Buddenbrock, under deras hemresa från Finland, och föra dem fångna till Stockholm, hvilket Hattarne å riddarhuset påstodo vara ett ingrepp i de adeliga privilegierna, men som dock af adeln genom votering godkändes.

Så kom underrättelsen om kapitulationen i Helsingfors samt att skärgårdsflottan var sysselsatt med att hemföra hvad som återstod af hären och att örlogsflottan lemnat Hangö-udd för att sätta sig i säkerhet inom Stockholmsskären, hvarföre hafvet, så väl som Finland, nu var öppet för fienden och äfven Sveriges kuster utsatta för hans anfall. Rikets försvar måste således blifva hufvudföremålet för ständernas omsorger; men kassorna voro tomma, bevillningen för både 1742 och 1743 redan använd, de franska subsidierna för året ännu ej till fullo erhållna och härens komplettering för tillfället overkställbar under den förbittring som rådde bland allmogen. Lyckligtvis voro emellertid ryssarne, i följd af den framskridna årstiden, ej i stånd att till sjös fullfölja sina framgångar, och man beslöt så snart som möjligt begagna den vapenhvila, som härigenom inträdt, att medelst fredsunderhandlingar göra slut på det olycksaliga kriget. Till sändebud härvid utsågs riksrådet *Herman Cedercreutz*, som förut varit svensk minister i Ryssland, samt *Erik Matthias von Nolcken*, som senast haft samma befattning. Man begärde nu Englands förord vid den blifvande underhandlingen, utan att dock på något sätt bryta med Frankrike, ehuru detta närmande till England i alla fall var ett steg, taget af Mössorna mot Hattarne, som fortfarande hade sitt stöd i Frankrike.

Efter kapitulationen i Helsingfors återkom emellertid ett stort antal officerare, som förstärkte Hattarnes krafter vid riksdagen och hvilka der, likasom förut i lägret, yrkade på hertigens af Holstein väljande till svensk tronföljare, för att genom hans inflytande hos sin moster, kejsarinnan Elisabeth, bereda Sverige fördelaktigare fredsvilkor. Denna föreställning vann alltmera insteg hos den större allmänheten, och sedan friherre *Henrik Wrede* i adelns plenum den 13 Oktober väckt fråga om ett tronföljareval, hvilken fråga hattpartiet, ehuru endast med 2 rösters pluralitet, fick öfverlemnad till omedelbart afgörande af stånden, i stället för af stora sekreta deputationen, der Mössorna hade öfvervigten, yrkade man både inom borgare- och bondeständen, att hertig Carl Peter Ulrik borde väljas. Endast presteståndet förklarade sig icke finna någon trängande orsak att nu företaga detta vigtiga ärende. Bondeståndet valde emellertid hertigen till svensk tronföljare och beslöt den 23 Oktober att genom en talrik deputation af 48 ståndsmedlemmar underrätta medstånden om detta val. Samma dag biträdde ock borgareståndet böndernas val och lät 24 deputerade från

sitt stånd åtfölja bondeståndets, hvarjemte båda stånden beslöto, att ingen från dem skulle infinna sig i något utskott, innan tronföljarevalet vore afgjordt i alla stånd. Detta skedde ock redan den 26 Oktober hos både adeln och presteståndet, der man visserligen bittert klandrade borgare- oah bondeståndens egenmäktiga tilltag och äfven att man genom deras tronföljareval äfventyrade freden med Danmark, hvilkens bibehållande dittills i väsentlig mån varit föranledt af konung Christian VI:s förhoppning att få sin son, Danmarks kronprins, utsedd till tronföljare i Sverige, men slutligen biföll hertigens val; dock beslöto ständerna tillika, att de vilkor, som borde föreläggas den utsedde tronföljaren, skulle tagas i öfvervägande af en stor sekret deputation, bestående af sekreta utskottet, förstärkt till sitt dubbla antal ur alla fyra stånden, i hvilken deputation flere af hattpartiets ledare inkommo.

Deputationen hade fått sig ålagdt att inhemta rådets yttrande och såmedelst fick äfven detta tillfälle att uttala sina åsigter i den vigtiga frågan. Bland riksråden utvecklade i synnerhet *Erik Wrangel* oklokheten af det gjorda valet och tillstyrkte, att man åtminstone borde dröja med dess officiela tillkännagifvande, till dess man gjort sig förvissad om hertigen ville eller finge blifva tronföljare i Sverige. Å dessa anmärkningar fästes likväl intet afseende. Borgare- och bondestånden hade redan beslutat en beskickning till ryska hofvet för att gifva valet tillkänna, och stora sekreta deputationen öfverlemnade åt kongl. maj:t att utse medlemmar af denna beskickning. Rådets flertal föll med sitt val på landshöfdingen grefve *Nils Bonde* och kammarherren *Carl Fredrik Scheffer;* men i den förres ställe utsågs af borgare och bönder holsteinske ministern i Sverige friherre *Carl Otto Hamilton,* hvarefter alla tre finge afgå till Petersburg. De skulle affordra den unge hertigen en försäkran att förblifva vid lutherska bekännelsen samt ju förr desto hellre komma till Sverige och regera efter dess grundlagar. Dessutom skulle konungen skrifva till ryska kejsarinnan för att inleda underhandlingar om vapenhvila och fredspreliminärer, hvilka sändebuden erhöllo fullmakt att afsluta.

Under öfverläggningarna om allt detta hade emellertid nära en månad förgått, så att de tre sändebuden först den 22 November erhöllo sina fullmakter och ankommo till Petersburg först den 22 December. Under tiden hade hertigen redan den 7 November öfvergått till grekiska bekännelsen samt blifvit förklarad för rysk storfurste och tronföljare. De svenska sändebuden rönte derföre i Petersburg ett helt annat mottagande, än man väntat. De bevakades noga och fingo icke utan vittnen tala med någon. Man hade nemligen sökt för kejsarinnan göra troligt, att hertigen i sitt sinne föredrog Sveriges krona framför Rysslands, och tillika trodde man sig veta att Scheffer från franske ambassadören i Stockholm medförde en betydlig penningesumma, för att söka störta bröderne Bestuscheff och göra det franska inflytandet gällande vid ryska hofvet. Vice kanslern *Bestuscheff* och general *Romanzoff* utsågos att höra hvad de svenska sändebuden hade att an-

draga i afseende å fredsverket, men deras förslag att afsluta preliminärer förkastades och likaså deras erbjudande att lägga fredsfördraget i Nystad till grund för det nu ifrågavarande. Ryssland fordrade nu afträdande af allt hvad det med vapenmakt innehade och dessutom ersättning för krigskostnaderna, hvilken senare fordran dock skulle eftergifvas, om svenskarne till tronföljare valde hertigens af Holstein frände, biskopen af Lübeck hertig Adolf Fredrik. Utan att hafva kunnat någonting uträtta, afreste sändebuden under bevakning från Petersburg den 7 Januari 1743, och det förhastade tronföljarevalet, hvarvid man fäst så stora förhoppningar, hade sålunda ledt endast till nya förödmjukelser.

Sedan det första tronföljarevalet sålunda misslyckats, måste man göra sig beredd på ett nytt. Hattarne hade, innan hertigen af Holstein så ifrigt förordades af de från Finland återkomna officerarne, helst önskat få till tronföljare utsedd pfaltzgrefven af Zweybrücken-Birkenfeld *Christian IV*, en tjugoårig furste, allmänt prisad för lofvande egenskaper och tillhörande samma furste-ätt som med Carl Gustaf kommit på Sveriges tron. Hans val understöddes ifrigt af franske ambassadören, markisen *Lanmary*, och han hade ock sina flesta anhängare inom de stånd, adeln och borgareståndet, der franska inflytandet länge varit störst.

Han hade likväl nu fått en farlig medtäflare i Danmarks kronprins *Fredrik*, för hvilken danske ministern i Stockholm, öfverste *Grüner*, med nit och skicklighet arbetade. Många inom Sverige ansågo ock största säkerheten mot Ryssland ligga i en närmare förening med Danmark; men, å andra sidan, fruktade man att det fria regeringssättet i Sverige skulle äfventyras genom båda kronornas förening å samma hufvud, ty konungen i Danmark var enväldig. Danmarks rustningar, så snart Carl Peter Ulriks val blifvit kändt, hade väckt oro hos många, och inom Sveriges vestra och södra landskap, som lågo Norge och Danmark närmast, var man mest benägen för danske kronprinsen, hvilken inom bondeståndet i allmänhet räknade sina flesta anhängare.

För båda dessa tronföljare-kandidater användes öfvertalningsmedel af alla slag samt icke minst penningar och kalasande. Flerstädes hölls, på fransk bekostnad, öppet bord för de riksdagsmän, som ville rösta på pfaltzgrefven, och på dansk för kronprinsens anhängare, hvarvid i synnerhet bönder flitigt infunno sig, hvilket slutligen gick så långt, att ståndet, som fruktade härigenom komma i vanrykte, utsatte en plåts plikt för hvar och en, som beträddes med att besöka dessa röstvärfningskalaser. Dock skall förbudet gjort ringa verkan.

Medan man så arbetade för de franske och danske tronföljarekandidaterne, framträdde en tredje, med förord från Ryssland — den ofvannämnde hertig *Adolf Fredrik* af Holstein-Gottorpska huset, syskonbarn till Carl Peter Ulriks fader, hertig Carl Fredrik, och genom sin morfars mor Christina Magdalena, en äldre syster till Carl Gustaf och

systerdotter till Gustaf Adolf, härstammande från Vasaätten samt beslägtad med den pfaltziska. Så snart Carl Peter Ulrik blifvit utsedd till tronföljare i Ryssland, hade kejsarinnan Elisabeth låtit för engelska hofvet tillkännagifva sin afsigt att åt Adolf Fredrik bereda tronföljden i Sverige och för detta ändamål visa sig eftergifvande i fredsvilkoren. Då Englands anhängare i Stockholm, riksråden Åkerhjelm, Lagerberg och Cronstedt, landtmarskalken von Ungern-Sternberg m. fl. förklarade sig villlge att arbeta på Adolf Fredriks val, för att åt Sverige bevara Finland, fick Englands härvarande minister, öfverste *Guy-Dickens*, befallning att dervid vara dem behjelplig, dock endast i hemlighet, för att ej stöta Danmark, som äfven begärt Englands biträde för kronprinsens val. Såsom redan är nämndt, hade ock Elisabeth låtit genom den svenska beskickningen i Petersburg tillkännagifva sin önskan att få Adolf Fredrik vald samt sin beredvillighet att i sådant fall bevilja lindrigare fredsvilkor. När denna beskickning återkom till Stockholm i början af Februari 1743, infann sig tillika en holsteinsk minister *Buchwald*, med fullmakt af Adolf Fredrik och medförande från honom bref till ständerna.

Denna tredje kandidats uppträdande påskyndade tronföljarevalet, ty så snart Bonde, Hamilton och Scheffer återkommit från Ryssland, beslöt stora sekreta deputationen inhemta rådets tanke, huruvida icke tiden för detta vals företagande nu vore inne. Alla, som bestämt sig för kronprinsen eller pfaltzgrefven och hoppades att genom valets företagande få slut på den allmänna oron inom landet, röstade för valets påskyndande; alla åter, som trodde, att man kunde verka fördelaktigt på freden genom att hålla frågan om tronföljarevalet öppen, eller som befarade, att valets utgång kunde förlänga kriget mot Ryssland eller föranleda ett krig mot Danmark, röstade för uppskof. Till de förre hörde de fleste Hattarne inom rådet, Carl och Johan Gyllenborg, Tessin, Cederström, Rosen, Ehrenpreus och Adlerfelt, äfvensom Posse och Löwen, som vanligen intogo en mera sjelfständig ställning, men nu önskade ovisshetens upphörande, för att stadga systemet och rådslagen; till de senare åter Mössorna Åkerhjelm, Anton och Erik Wrangel, Lagerberg och Cronstedt. Den förra åsigten segrade hos sekreta deputationen, som tillstyrkte stånden att skrida till valet, så snart man kommit öfverens om valsättet och om den försäkran, som skulle affordras den blifvande tronföljaren, samt ett mindre utskott utarbetat skälen för och emot hvar och en af kandidaterna.

När detta deputationens utlåtande den 8 Mars företogs i stånden, biföll bondeståndet de föreslagna försäkringsvilkoren, men ansåg allt vidare utarbetande onödigt, emedan »folkets vilja» vore för kronprinsen af Danmark, hvilken nu förklarades vara af ståndet vald. Då sekreteraren vägrade protokollsutdrag om ett sådant beslut, hvilket han ansåg olagligt, beslöt ståndet muntligen gifva de andra stånden del af sitt val genom starka deputationer. Adeln biföll emellertid sekreta deputationens förslag om utarbetande af skälen för och mot de särskilda

kandidaterne, hvilket skulle ske så tidigt, att valet kunde af alla stånden företagas senast den 14 Mars. Detta adelns beslut biträddes af både preste- och borgareständen, men bönderne ville ej höra talas om något annat val än det de redan gjort.

Enligt de tre ståndens beslut uppdrogs emellertid åt några ledamöter af den stora deputationen att yttra sig för och emot hvardera kandidaten, men dessförinnan hördes de makters sändebud, som togo en lifligare del i tronföljarevalet, rörande de anbud, de hade att framställa för befordrande af den ena eller andra kandidatens val. Danske ambassadören lofvade då, att, om kronprinsen valdes, skulle Danmark på egen bekostnad bidraga till Finlands återeröfring med sin redan rustade krigsmakt så till lands som sjös, 12 linieskepp, 6 fregatter och 10,000 man, hvilken styrka skulle kunna ökas ända till 20,000; den franske åter, att, om pfaltzgrefven af Birkenfeld valdes, skulle Frankrike skynda till Sveriges hjelp med krigsskepp och subsidier, i förhållande till Sveriges behof. Buchwald, som icke hade något bestämdt anbud att afgifva, meddelade ett bref från holsteinske ministern i Petersburg, Brummer, i hvilket denne sade sig på kejsarinnans befallning kunna försäkra, att, om Adolf Fredrik blefve svensk tronföljare, skulle hon återställa Finland.

Derefter fingo riksråden yttra sina meningar. Ingen af dem tillstyrkte antagandet af Danmarks anbud, emedan dess hjelp ej skulle blifva tillräcklig och båda rikenas förening skulle innebära en uppoffring af Sveriges sjelfständighet. Icke heller tillstyrktes Adolf Fredriks val af någon, emedan man derigenom skulle få Danmark till fiende, och de båda holsteinska ministrarnes försäkringar ingalunda kunde anses innebära någon visshet om ryska regeringens afsigter. Deremot tillstyrktes pfaltzgrefvens val af *Carl* och *Johan Gyllenborg*, *Adlerfelt* och *Ehrenpreus*, dels för att ytterligare befästa vänskapen med Frankrike, dels och i synnerhet med hänseende till den unge furstens allmänt lofordade personliga egenskaper. *Lagerberg* och *Åkerhjelm* trodde, att Frankrike hade tillräckligt göra att reda sig med sina egna fiender, samt ansågo nyttigast att afbida tiden och närmare underrättelser om ryska hofvets afsigter. *Cederström* ville »hemställa valet Herranom» och kasta lott! *Posse* »understod sig icke» att uttala någon mening. *Anton Wrangel* hemstälde allt till rikets ständers godtfinnande, och *Tessin* höll ett långt och grant tal, som dock icke innehöll någonting bestämdt, utom att man ej borde välja danske kronprinsen.

Under dessa förberedelser hade den utsatta tiden för valets företagande förgått, utan att sekreta deputationen blifvit färdig med sitt betänkande, hvaröfver icke så litet knot förspordes inom bondeståndet, som förklarade sig oryggligt förblifva vid sitt gjorda val. På riddarhuset åter förklarade öfverste *Fabian Wrede* den 16 Mars i finnarnes namn och efter föregången rådplägning med den vid riksdagen närvarande finska adeln, att, om svenskarne ville blifva danskar, så vore finnarne beredde att hellre gifva sig under ryska väldet än att under-

kasta sig den ödeläggelse af deras land, som måste blifva en följd af krigets förlängande. Enda medlet att tillfredsställa dem vore att från valet utestänga danske kronprinsen, hvilket han således å deras vägnar fordrade, och i denna fordran instämde ej blott finnar, utan äfven åtskilliga andre bland adeln, som fruktade för en förening med Danmark. Andra åter påminte om den rådande jäsningen bland allmogen och varnade för inre oroligheter. Ett ganska stormigt uppträde följde, så att landtmarskalken nödgades upplösa plenum, utan att något beslut blifvit fattadt.

Emellertid kommo från de svenska fredsunderhandlarne Cedercreutz och Nolcken, som i Åbo sammanträdt med ryska ombud, underrättelser, som inverkade på tronföljarevalet. De hade nemligen fått kunskap om, att kejsarinnan och hennes ministrar icke hade samma åsigter rörande fredsvilkoren. Ministrarne fäste föga vigt vid Adolf Fredriks val, utan yrkade, att Ryssland borde behålla allt hvad det med vapenmakt eröfrat, hvaremot kejsarinnan ville återlemna Finland, åtminstone till Kymmene elf, om Adolf Fredrik valdes till tronföljare i Sverige. Kejsarinnan ville emellertid icke sjelf göra någon framställning härom, men komme från svenska sidan en antydan, att Adolf Fredrik skulle blifva vald till tronföljare, så kunde underhandlingarna derigenom bringas till önskadt mål.

Dessa underrättelser verkade hos rådets flertal en önskan att tills vidare uppskjuta tronföljarevalet, för att derigenom kunna verka på fredsunderhandlingarna; men då rådets utlåtande i denna riktning, jemte utdrag ur de svenska fredsunderhandlarnes skrifvelser, den 18 Mars förekom å riddarhuset, uppstod der en häftig strid mellan pfaltzgrefvens anhängare, Hattarne Henning Gyllenborg, Coijet, Cronhjort, Carl Fredrik Scheffer m. fl., som yrkade, att man icke borde sammanbinda tronföljarevalet med freden, och Mössorna, som yrkade uppskof, hvilken senare åsigt slutligen segrade vid omröstningen.

Bönderne funno sig dock ej häri, utan läto genom en manstark deputation den 21 Mars för preste- och borgareständen tillkännagifva, att, derest ständerna icke biträdde deras val af den danske kronprinsen, så ämnade de resa hem från riksdagen den 23. Dylika hotelser, i förening med kännedom om den starka jäsningen bland allmogen öfver allt i Sverige, hade vid flera föregående tillfällen under denna riksdag förmått de öfriga stånden och synnerligast borgarena att gifva efter för böndernes fordringar; men nu hade deras hotelse ingen verkan. Preståndet hade redan bifallit adelns beslut, och erkebiskopen sade till böndernes deputerade, att man visserligen icke kunde hindra dem att resa, men att presternes bref kunde hinna till landsorterna lika fort som de. Äfven borgareståndet tog denna gång ingen inverkan af böndernes beslut, utan förenade sig med adeln och preståndet.

Dessa tre stånds beslut, sådant det af expeditionsdeputationen sammanjemkades, innehöll, att valet skulle tills vidare uppskjutas och Sveriges fullmäktige vid fredskongressen få uppdrag att försäkra om

ständernas böjelse för Adolf Fredrik, så framt Ryssland ville ingå fred på vilkor af Finlands återlemnande, Sveriges betryggande mot andra makter och Danmarks tillfredsställande med hänseende till de vådor det holsteinska husets upphöjelse på Sveriges tron kunde medföra synnerligast för besittningen af Sleswig. Genom de tre ståndens beslut var sålunda nu tronföljden beroende af fredsunderhandlingarna och med detsamma måste hattpartiet afstå från sin kandidat, pfaltzgrefven af Birkenfeld, emedan det nu gälde att antingen genom Adolf Fredriks val köpa fred med Ryssland, under äfventyr af fredsbrott med Danmark, eller genom danske kronprinsens val bibehålla freden med Danmark, under äfventyr af förlängdt krig med Ryssland.

Våren var emellertid kommen, och landets försvar kunde ej göras beroende af ovissa underhandlingar. Ända från krigets början hade konungen ofta påmint om nödvändigheten att öka krigsmakten och uppsätta reservmanskap utöfver den vargering, som vid sista riksdagen blifvit beslutad; men rådet hade ingen myndighet härtill, och då ständerna samlades, var det svårt nog att ens få den ordinarie krigsstyrkan någorlunda fulltalig. Man måste medgifva ett slags pressning till krigstjenst så vid hären som flottan, och när sedermera regementena skulle sättas i rörelse, mötte nya svårigheter. Allmogen i Dalarne, Helsingland och Vestmanland vägrade att låta sina soldater rycka ut förr än generalerne, som fört befälet under föregående fälttåget, blifvit straffade, och när konungen befalt de vid riksdagen varande officerarne att inställa sig vid sina till uppbrott färdiga regementen, så satte sig adeln deremot, emedan officerarne utgjorde det väsentligaste stödet för hattpartiet å riddarhuset. Detta parti hade ock tillräckligt inflytande att utverka ett adelns beslut, att officerare, som voro hufvudmän för adeliga ätter eller regementsfullmäktige vid riksdagen, icke skulle få bortkommenderas, utom vid högst vigtiga tillfällen, och detta beslut godkändes äfven af de ofrälse stånden.

Att under sådana förhållanden det skulle stå högst bedröfligt till med krigstukten inom hären, var naturligt, och de olyckliga följderna af styrelsemaktens försvagande trädde nu i öppen dag. Man trodde sig kunna åtminstone i någon mån afhjelpa dessa följder genom att bifalla konungens vid flera tillfällen gjorda begäran att erhålla öfverbefälet öfver krigsmakten; men den myndighet, som härigenom lemnades honom, var i sjelfva verket af ringa betydenhet. Planen för det blifvande fälttåget hade blifvit uppgjord af en s. k. defensionskommission, bestående af några riksråd, generaler och amiraler, i hvilkas öfverläggningar äfven konungen deltagit; men för denna plans utförande kunde ingenting företagas utan rådets och sekreta utskottets hörande, hvarjemte utredningskommissionen, krigs- och amiralitetskollegierna hade att yttra sig, så att, om än besluten moget öfvervägdes, kunde de hvarken hållas hemliga eller med någon skyndsamhet verkställas.

De föga betydande krigsrörelserna under året 1743 hafva vi förut omnämnt. Af vida större vigt voro fredsunderhandlingarna. De fort-

skredo långsamt i följd af kejsarinnans och hennes ministrars skiljaktiga åsigter om fredsvilkoren; men man tycktes dock slutligen vilja medgifva, att Sverige skulle få behålla åtminstone största delen af Finland, om tronföljarevalet utfölle enligt kejsarinnans önskan, och Nolcken fick resa hem för att söka för riksdagen och regeringen närmare utveckla förhållandena. Hans ankomst i medlet af April väckte ock mycken uppmärksamhet vid riksdagen; men man misstänkte, att Ryssland blott ville genom låtsad eftergifvenhet förhala tiden, till dess sjöfarten blefve öppen och svenska kusterna blottstälda för ryska härjningar. Att förekomma detta beslöto de tre ofrälse stånden — bönderne hade nemligen icke verkstält sin hotelse att lemna riksdagen — det man skulle skrida till val af tronföljare, derest icke ett bestämdt och tillfredsställande svar angående fredsvilkoren ankomme inom den 9 Maj. Adeln satte sig fortfarande emot tronföljarevalets sammanblandning med fredsunderhandlingarna.

Inom den utsatta tiden kom visserligen bestämd uppgift om hvad ryssarne fordrade; men det var långt mera, än man väntat. De yrkade nemligen på afträdandet af hela Kymmenegårds län och Nyland, således hela norra kusten af Finska viken; men Cedercreutz hade dock skrifvit till Nolcken, att de möjligen skulle åtnöja sig med Kymmenegårds län, och denna förhoppning gaf äfven den engelske ministern, på grund af bref från sin embetsbroder i Petersburg. Rådet tillstyrkte ock enhälligt, med afseende å fredens nödvändighet, att man för dess vinnande borde afstå från kustlandet bortom Kymmene-elf. Dock borde Nyland icke under några förhållanden afträdas. I denna åsigt förenade sig Hattarne allmänt; men anhängarne af danske kronprinsens val påstodo, att man icke kunde lita på några förespeglingar från Ryssland, utan hellre borde genast sluta sig till Danmark, med hvars tillhjelp, i förening med egna stridskrafter, man lättare kunde göra ryssarne medgörligare.

Rådets tillstyrkan antogs emellertid den 11 Maj af adeln och borgareståndet samt af presteståndet med det tillägg, att om icke fred inom en viss kort tid blefve afslutad på de vilkor rådet förutsatt, ville ståndet välja till Sveriges tronföljare kronprinsen af Danmark. Bönderne åter förklarade sig icke kunna gå in på något annat tronföljareval, än det de redan besutat; men enligt de tre ståndens beslut erhöll Nolcken instruktion att lofva Adolf Fredriks val, om Ryssland inskränkte sina fordringar till Kymmenegårds län, med hvilket besked han återkom till Åbo den 19 Maj.

Under hans frånvaro hade Cedercreutz skrifvit till kejsarinnan ett bref, hvari han i mycket smickrande ordalag besvor henne att återställa freden i norden, och till svar härå kom den 1 Juni ett tillkännagifvande, att kejsarinnan afstode från Nyland, men fordrade i stället Savolax, jemte Kymmenegårds län. De ryske underhandlarne läto likväl förstå, att de trodde detta vara ett egenmäktigt tillägg af Bestuscheff, och de svenske begärde derföre hos sin regering uppskof

till dess en till Petersburg afsänd kurir hunne derifrån återkomma. Detta uppskof tillstyrktes af rådet och i enlighet dermed beslöto adel, prester och borgare den 9 Juni att afbida svar till den 20 och först dagen derefter företaga tronföljarevalet. Till förekommande af vidare tidsspillan fingo ock fredsombuden fullmakt att underteckna fredsfördraget, så snart fred kunde vinnas i hufvudsaklig öfverensstämmelse med de i senaste instruktionen angifna vilkor.

Bönderne hade icke tagit någon del i detta beslut, men sökte emellertid förmå borgareståndet till samma förklaring, som preståndet förut afgifvit, att välja kronprinsen af Danmark, derest fred icke var afslutad inom den 20 Juni. Detta beslut fattades ock af borgareståndet med 29 röster emot 23.

Hotelsen af uppror, hvilken bönderne vid flera tillfällen användt såsom skrämskott mot de öfriga stånden, hade emellertid nu öfvergått till verklighet. Förbittringen öfver det utan giltig anledning började och skamligt förda kriget, föraktet för en regering, som ingenting förmådde, och hatet mot adeln, som ansågs vara vållande till så väl det ena som det andra, hade hos allmogen öfver allt i riket framkallat en jäsning, som ytterligare ökades af striderna om tronföljarevalet. En förening med Danmark och Norge syntes bönderna i de flesta rikets landskap blifva säkraste värnet mot Rysslands ingrepp, och den danske konungens envälde, hvilket företrädesvis afskräckte de andra stånden, hade för bönderne ingenting afskräckande, emedan de föredrogo en starkare konungamakt framför det nuvarande s. k. fria regeringssättet, hvarunder man gjort allt för att utestänga dem från deltagande i de vigtigare ärendena. Under riksdagen kommo allt flera deputationer eller skriftliga uppmaningar från Dalarne, Vestmanland, Upland, Södermanland, Nerike, Öland, Helsingland — alla med yrkande af skyndsam dom öfver krigets eländiga förande och skyndsamt val af tronföljare.

Inom Helsingland började dessa uppmaningar först öfvergå till öppet uppror. Allmogen derstädes hade i början af året vägrat rekrytera, och budkaflar sändes mellan socknarna samt äfven till Dalarne, att mana till uppresning. En af bönderna sjelfva utskrifven sammankomst hölls af 14 helsingesocknar, som sände ombud till Stockholm, hvilka den 23 Februari i bondeståndet yrkade på kronprinsens val, och den fullmakt, de medförde, innehöll försäkran om »all nödig handräckning, der så omtränga skulle». I början af Mars kom en beskickning från Dalarne med tillkännagifvande, att de hemmavarande icke ämnade låta sitt manskap gå i fält, innan dom och straff öfvergått de brottslige befälhafvarne i sista fälttåget, samt med yrkande tillika på danske kronprinsens val till svensk tronföljare, hvilket yrkande upprepades af en ny deputation från Dalarne, hvarefter båda deputationerna återvände hem, åtföljda af ortens riksdagsman, Skinnar Per Andersson från Mora, en af kronprinsens ifrigaste anhängare.

Under hemresan träffade Per Andersson och de deputerade vid Brunbäck den några månader förut tillsatte nye landshöfdingen i Dalarne Carl Gustaf Vennerstedt, hvilken med trug och pock förmåddes att sammankalla ett möte af Dalsocknarnes ombud till den 12 April i Leksand, för att öfverlägga om soldaternes aftåg. Innan detta möte hölls, kom kongl. Maj:ts den 5 April utfärdade befallning, att Dalregementet skulle bryta upp och tåga till Vesterbotten, att sluta sig till generalmajor Freidenfelts dervarande styrka; men på mötet ropade dalkarlarne med en mun, att intet manskap skulle gå ur stället, innan generalerne blifvit straffade till lifvet och tronföljaren vald. Förgäfves sökte landshöfdingen göra sig hörd och undgick med möda att misshandlas. Befallningen om regementets sammandragning möttes med hot och trots, soldaterne infunno sig icke eller kommo utan gevär och munderingar, hvilka bönderne inläst. Äfven i Helsingland och Södermanland vägrade allmogen att låta regementena utrycka.

Per Andersson, som vid sammankomsten i Leksand varit en slags ledare, återvände derefter till riksdagen, sedan han uppmanat dalallmogen att icke släppa sina soldater, innan han skrifvit dem till derom. De danske ministrarne i Stockholm, geheimerådet Berkentin och öfverste Grüner, fingo mottaga en å tolf socknars vägnar undertecknad skrift, hvari allmogen förklarade sig redobogen att med vapen understödja kronprinsen och öfverlåta regeringen åt honom; men ministrarne förmanade till stillhet och yttrade sin önskan, att allmogen ej måtte förhindra soldaternes utryckande. Häraf lät Per Andersson rätta sig, gjorde åter ett besök i hemorten och sökte nu öfvertala allmogen att låta soldaterna aftåga; men då han möttes med förebråelser och hotades med stryk, slöt han sig åter till de upproriske. Landshöfdingeembetet hade utfärdat ny kungörelse om regementets uppbrott; men då beslöto Mora socknebor, med hvilka utskickade från andra socknar förenat sig, ett allmänt uppbrott mot Stockholm. Budkaflar utsändes den 30 Maj, kallande soldater och bönder från de öfra socknarna att med vapen och fanor mötas i Falun den 8 Juni. Der skulle ombud från de nedra socknarna vara dem till mötes för att samråda om tåget. Förgäfves återkallade regeringen befallningen om regementets uppbrott, bönderna fortsatte sitt tåg till Falun, der de inryckte den utsatta dagen och der upproret organiserades.

Soldater af Dalregementet hade verksamt deltagit i de oroliga uppträdena flerstädes inom Dalarne och utgjorde nu en icke ringa del af bondehären. *Vilhelm Gustaf Wrangel*, major vid regementet, var också en af de upproriskes ledare, ehuru han ej ville såsom sådan anses. Mera öppet uppträdde bokhållaren vid Insjö kopparverk *Gustaf Schedin*, hvilken förut varit i krigstjenst, såsom bondehärens anförare; men Wrangel anmodades att med råd och dåd understödja Schedin samt gjorde ock härvid sitt bästa. För öfrigt hade hvarje socken sina af sockenborna valda anförare, för det mesta underofficerare eller sol-

dater. På detta sätt åstadkoms temligen god ordning; enskild egendom aktades och till våldsamheter gjorde sig denna skara mindre skyldig, än man kunnat vänta, utom att alla, som anträffades under framtågandet, tvungos genom hotelser om mord och brand att följa med. I Falun nödgades landshöfdingen, landssekreteraren, landskamreraren, borgmästaren, presteskapet, m. fl., med sina underskrifter bekräfta instämmandet i en förut uppsatt förklaring, hvari allmogen yrkade, att kronprinsen af Danmark måtte befordras till regeringen i Sverige, hvilken skrift med två bönder afsändes i förväg till Stockholm, att föreläggas ständerna. För öfrigt satte sig de upproriske i besittning af de i kronans förråd i Falun befintliga gevär, krut, kulor och matvaror samt togo ur ränteriet 11,000 daler kopparmynt. På samma sätt skedde sedermera i Hedemora, Avestad och andra orter, äfvensom penningar togos ur kyrkorna. Landshöfdingen måste uppbåda skjuts för de upproriske och tillskrifva landshöfdinge-embetet i Vestmanland om deras förplägning. Till de återstående socknarna i Dalarne, så väl som till menigheterna i Vestmanland och Upland, sändes budkaflar med uppmaningar till dem att sluta sig till tåget under hotelser mot alla, som höllo sig hemma. Den 11 Juni tågade dalahären från Falun, medförande under bevakning landshöfdingen, landssekreteraren och åtskilliga officerare. Tåget gick öfver Hedemora och Sala.

Underrättelsen om dessa rörelser kom till Stockholm samtidigt med en skrift till bondeståndet från allmogen i Roslagen, som yrkade den danske kronprinsens erkännande, med förklaring att allmogen ej kunde, under hvilka löften och vilkor som helst, tillåta ryska kejsarinnan att tillsätta någon konung i Sverige, hvaremot man för kronprinsen ville våga lif och blod. Denna inlaga meddelades af bondeståndet åt de öfriga stånden, hos hvilka nu rådde stor oro. Äfven Hattarne, som förut gjort allt för att inskränka och nedsätta regeringens myndighet, erkände nu, att man häri gått för långt, då regeringssättet blifvit »en sammanblandning af regerande och lydande, som betagit de förra all myndighet och de senare all laglydnad och fruktan». Adeln ville anmoda kongl. maj:t vidtaga de skyndsammaste åtgärder till dalallmogens stillande, med rättighet att, utan ständernas hörande, använda trupperna för detta ändamål; men detta bifölls af preste- och bondestånden endast under vilkor, att våld ej finge brukas så länge föreställningar kunde göra till fyllest. Regeringen var också böjd för lindriga åtgärder och föreslog, att kongl. maj:t och ständerna skulle gemensamt affärda sändebud till dalahären, för att söka hejda dess ytterligare framtågande. Förslaget bifölls, och deputerade utsågos, hvilka den 11 Juni afreste för att möta de upproriske.

Följande dagen ankommo till Stockholm de båda dalkarlar, som från Falun blifvit afsände med den der undertecknade skriften om danske kronprinsens »befordrande till regeringen». Den öfverlemnades till sekreta utskottet, som ansåg den kunna besvaras endast af stånden,

hvilka derföre kallades till plena den 14 Juni. För de tre stånden, som redan stält tronföljarevalet i nära samband med fredsunderhandlingarna, kunde det nu ej komma i fråga att frånträda Adolf Fredriks val, hvilket just utgjorde hufvudvilkoret för de ryska medgifvandena — ett sådant frånträdande hade varit detsamma som att gifva Finland förloradt. Hvad som således nu egentligen kunde åstadkommas var adelns biträde till preste- och borgareståndens redan fattade beslut att, derest fred ej blefve ingången innan den till tronföljarevalet senast utsatta dagen, den 21 Juni, förena sig med bondeståndet i att välja danske kronprinsen. Härom tvistade man ganska ifrigt å riddarhuset, men slutet på öfverläggningen blef, att äfven adeln förklarade sig vilja utkora kronprinsen af Danmark till svensk tronföljare, så framt fred med Ryssland icke vunnits före den 21 Juni.

Under tiden hade regeringens och ständernas deputerade till dalahären den 13 Juni hunnit till Sala, der de af den samlade allmogen, som ämnade förena sig med de upproriske, hindrades att resa längre. Den 15 inryckte bondehären i Sala, då de deputerade genast sattes under bevakning och fingo derefter meddela sig endast med de upproriskes ombud, för hvilka Per Andersson förde ordet. Deras föreställningar hos dessa medförde ingen verkan, utan bondehären stod fast vid sitt beslut att tåga fram till Stockholm för att få skyndsamt svar på sina besvär och »utrensa ogräs». Deras besvär rörde ej blott tronföljden och åtalet mot generalerne, utan äfven orsakerna till krigets förklarande, de vid riksdagen beviljade kontributioner, den förlust de lidit genom myntteeknens indragning m. m. Om allt detta kunde de deputerade naturligtvis ej lemna fullt nöjaktigt besked och dessutom hade de upproriske ett visst medhåll af bondeståndets ledamöter inom deputationen, hvilket ytterligare ökade deras motsträfvighet. Det enda de ville medgifva, var att stanna vid Stäket och der afbida svar å de besvär, hvilka de ville skriftligen framställa till kongl. maj:t och till rikets ständer, genom fullmäktige, som skulle åtfölja deputationen till Stockholm. Denna anmodade landshöfdingarne i Vesterås och Upsala att föranstalta om bondehärens underhåll under tåget till Stäket, der lifsmedel skulle vara samlade för dess behof, samt fick derefter den 16 Juni anträda återresan åtföljd af 18 sockenombud. Vid ankomsten till Stockholm befans det emellertid, att dessa ej medfört några skriftliga besvär eller fått uppdrag att muntligen framföra sådana, hvarföre fyra af dem skickades tillbaka att hemta nya föreskrifter. De 18 hade således sannolikt medföljt endast för att träda i förbindelse med missnöjde inom hufvudstaden och genom utsigten till vänlig uppgörelse förekomma krigsfolks sändande mot bondehären.

I Stockholm rådde nu största bestörtning och rådvillhet. Ingen fans, med kraft och vilja att uppträda såsom ledare. Konungen drog sig undan. »Han kunde så mycket mindre befatta sig med det, som rörde undersåtars blod, då han icke gerna underskrefve en dödsdom, än mindre sådant, som kunde kosta många tusen undersåtars

lif». Rådet vände sig till sekreta utskottet, men detta sköt frågan ifrån sig, emedan ständerna lemnat försvarsanstalterna i kongl. maj:ts hand. Defensionskommissionen gaf först ett undvikande svar och åtnöjde sig sedermera med att uppgifva de ställen, som borde besättas för att afhålla allmogen från hufvudstaden, nemligen Södertelje, Stäket, Rotebro och Stocksund. Ståndens fyra talmän uppkallades i rådet, för att säga sin mening; men då de icke vågade till- eller afstyrka något beslut, lät regeringen inställa de redan marschfärdiga truppernas aftåg, till dess stånden hunne följande dagen sammankomma och afgöra, huru den antågande bondehären skulle mötas. De ofrälse stånden funno det betänkligt att skicka krigsfolk och artilleri mot dalkarlarne. Väl borde någon ort bestämmas, der de skulle stanna på behörigt afstånd från hufvudstaden och der man finge med dem underhandla; men alla kommenderingar mot dem borde indragas och användas till Stockholms försvar mot anfall från ryska skärgårdsflottan, hvilken man visste nu hafva smugit sig förbi den svenska örlogsflottan och hota Sveriges kuster. Adeln åter yrkade, att konungen måtte anmodas taga alla nödiga åtgärder för rikets säkerhet och trogna undersåtares trygghet; men de tre ståndens beslut blef gällande och inga anstalter vidtogos att spärra vägen för de upproriske. De bedröfliga följderna af det så kallade fria regeringssättet hade nu trädt i dagen så öfvertygande som möjligt.

Enligt den ingångna öfverenskommelsen sändes till bondehären vid Stäket lifsmedel, jemte två deputerade, af hvilka den ene var förre landshöfdingen i Dalarne, numera presidenten i kammarkollegium Albrecht Lindcreutz, för att söka förmå dem att, enligt löfte, stanna der; men äfven hans föreställningar verkade ingenting annat, än att de nu aflemnade en skriftlig framställning om orsaken till sitt företag, hvarefter de fortsatte sitt tåg till Stockholm. Dock lofvade de att stanna utanför staden. Regeringen sände dem en ny befallning att stanna vid Jerfva och stälde några hundra man fotfolk vid Norrtull; men den meddelade befallningen aktade de icke och den 20 Juni på morgonen kommo de till Norrtull.

Dagen förut hade underrättelse kommit, att fredspreliminärerne den 16 Juni blifvit undertecknade i Åbo, hvarigenom man var tryggad för fiendtligheter från ryska sidan och tronföljarevalet tillika var afgjordt. Det gälde nu att upprätthålla det och med detsamma var och endrägten mellan de ofrälse stånden bruten. Preste- och borgarestånden stodo åter på adelns sida, och regeringen kunde nu uppträda med säkrare hållning. Genast samma afton beslöt rådet begära att trupperna skulle få bruka våld, om dalkarlarne försökte intränga i staden, samt att 12 galerer skulle föras till Stockholm och deras manskap biträda vid dess försvar, hvartill adeln, preste- och borgareständen den 20 Juni gåfvo sitt bifall.

Samma dag red konungen, åtföljd af riksrådet Åkerhjelm, fältmarskalken Hamilton, och några officerare till bönderne vid Norrtull,

för att genom föreställningar och underrättelsen om den ingångna freden söka förmå dem att stanna och endast skicka några ombud in i staden att framföra deras påståenden. De lofvade att så göra, och konungen återvände till staden efter att hafva förbjudit de tillstädesvarande trupperna att bruka våld. Dalkarlarnes ombud, bland andra Schedin, åtföljde konungen och fingo företräde i rådets närvaro. Man sökte med dukater och goda ord förmå dem att afhålla sina landsmän från att intåga i hufvudstaden, hvilket de ock lofvade; men innan de hunno tillbaka, hade bondehären redan börjat sätta sig i rörelse dels öfver Carlberg, dels rakt fram mot Norrtull. Der vid skogsbacken utanför dåvarande tullen stod öfverste Lagercrantz med några hundra man fotfolk och fyra kanoner, stälda så att de kunde bestryka vägen. Dalkarlarne trängde sig icke desto mindre in bland trupperna, och Lagercrantz måste i följd af den erhållna befallningen icke allenast låta detta ske, utan äfven låta bönderne medtaga hans kanoner. Underrättelsen härom verkade dock hos de tre stånden ett skyndsamt bifall till regeringens framställning att nu få gå allvarsamt till väga, och rådet lät uppsätta en befallning härom till truppernas befälhafvare; men härå vägrade konungen sin underskrift. Denna kunde man dock enligt dåvarande regeringssätt undvara — man behöfde blott förändra den skriftliga ordern till ett protokollsutdrag, innefattande det af rådets flertal fattade beslut, hvilket genast tillsändes generalerna Düring och Spens, som förde befälet öfver trupperna; men då bondehären redan trängt sig fram genom krigsfolket, kunde den nu gifna befallningen ej efterkommas. Dock anmäldes, att dalkarlarne lofvat stanna på Kungsholmen, hvarföre regeringen åtnöjde sig befalla, att de dit skulle följas af trupperna, som derefter skulle besätta båda Kungsholmsbroarne.

Dalkarlarne höllo dock detta löfte lika litet som de föregående, utan, sedan de trängt sig fram genom de trupper som stodo vid Norrtull och vid Kungsbacken samt vid Carlbergs grind tagit ytterligare två kanoner, intågade de omkring kl. 3 e. m. under krigsmusik och flygande fanor i staden, Drottninggatan utföre ända till Norrmalms (nu Gustaf Adolfs) torg, der de stannade, togo sin högvakt i ett närbeläget hus, utsatte vakter å torget och kringliggande gator samt inqvarterade sig i husen å Norrmalm, Ladugårdslandet och i sjelfva staden.

Samma dag, den 20 Juni, på f. m. hade alla stånden haft plena och blifvit underrättade om fredspreliminärernas afslutande. De tre stånden antogo dem genast och sökte genom en gemensam deputation förmå bondeståndet till samma beslut; men ståndet förklarade, att då det ej sammanblandat freden med tronföljden, vore det visserligen nöjdt med den förra, men kunde ej frångå sitt redan gjorda tronföljareval. De öfriga stånden gåfvo emellertid regeringen tillkänna ständernas bifall till freden, som på vanligt sätt kungjordes å torgen med trummor och trumpeter.

Detta hade skett nyss innan dalkarlarnes inryckande, hvilket genom

de hotelser, som föregått detsamma, att man ville »befordra danske kronprinsen till regeringen» och »utrensa ogräs», väckte hos många stor förskräckelse, emedan man befarade en våldsam statshvälfning med blodiga förföljelser. Tessin, Fredrik Gyllenborg, Carl Fredrik Scheffer, Anders Höpken och åtskilliga andra framstående män, som trodde sig hafva särskild anledning att frukta de upproriske, skyndade att sätta sig i säkerhet; men kanslipresidenten Carl Gyllenborg, som dock var hattpartiets egentlige hufvudman och borde hafva ännu mer att befara än de öfrige, stannade oförskräckt på sin post och deltog i rådets öfverläggningar. Franske ambassadören begärde skyddsvakt i sitt hus, banken stängdes och besattes med vakt, ständerna uppsköto tronföljarevalet och sina sammanträden så länge bondehären var qvar i staden, på Norrmalms torg stodo böndernes och regeringens vakt gent emot hvarandra, och Riddarholmen, der hofvet ännu bodde, besattes med trupper. Hela e. m. den 20 förflöt emellertid utan oordningar å bondehärens sida.

Följande dagen, den 21 Juni, infann sig hos dalkarlarnes fullmäktige, som fått bondeståndets vanliga samlingsrum upplåtet till sina öfverläggningar, en beskickning af finska flyktingar, för att bedja dem icke genom sin egensinnighet tillintetgöra den ingångna freden och draga ny förödelse öfver Finland, möjligen öfver hela landet. Kort derefter infunno sig de fyra talmännen jemte några ledamöter af alla stånden, att förehålla dem deras olagliga förfarande. Dalkarlarne ropade dock, att freden vore uppdiktad, att generalerne borde straffas o. s. v., bullrade och »voro rätt ovettiga», heter det i en samtida berättelse.

Den väpnade bondhopens qvardröjande i hufvudstaden kunde dock ej längre fördragas, synnerligast som till densamma slutit sig en mängd löst folk af stadens befolkning och som nya upproriska skaror sades vara i antågande från Upland, Södermanland, Vestmanland och Vesterdalarne. Befallning utfärdades derföre den 22 Juni till trupperna, som dels lågo å Ladugårdsgärdet, dels ankommo med skärgårdsfartygen, att inrycka i staden och intaga sådana platser, att de dels kringrände dalkarlarne, dels afskuro förbindelsen mellan dem och staden.

Samma dag på morgonen lät regeringen tillställa bondehärens utskickade en skriftlig föreställning om fredens och det dermed förbundna tronföljarevalets nödvändighet samt erbjöd dem ett nytt tillfälle att genom utsedda ombud framställa sina klagomål. Till följe häraf samlades ock deras hufvudmän åter i bondeståndets sessionsrum och der lyckades Johan Persson från Tuna, en af riksdagmännen från Dalarne, öfvertyga dem att fred verkligen var sluten och Adolf Fredriks val derigenom afgjordt. I denna hufvudpunkt gåfvo de nu ändtligen med sig. Deras öfriga påståenden voro, att en kommission skulle inom åtta dagar döma dem, som vid 1738 och 1740 årens riksdagar förberedt kriget; att tullarrendet måtte upphöra, en friare handel tillåtas m. m. Dessa besvärspunkter afhördes af talmännen och några leda-

möter af hvarje stånd, hvilka åter infunnit sig och nu lofvade att dessa dalkarlarnes besvär skulle blifva för kongl. maj:t föredragna samt uppmanade dem att tåga ur staden och der qvarlemna sina fullmäktige, hvarmed ledarne nu förklarade sig nöjde, och så upplöstes sammankomsten.

Trupperna hade under tiden börjat intaga sina platser och ett kungligt påbud bekantgjordes under trumslag, att hvar och en af dalallmogen, som före kl. 5 på e. m. nedlade vapen och begaf sig ur staden, skulle blifva strafflös, men de öfrige anses såsom förrädare. Påbudet gjorde dock ingen verkan på de upproriske, som slogo alarm och samlade sig å Norrmalms torg och tillstötande gator. De skola utgjort omkring 5,000 man. Många blefvo afskurne innan de hunno sluta sig till hufvudstyrkan, Schedin togs till fånga och Wrangel hölls under uppsigt. Riksråden Adlerfelt och Rosen förde högsta befälet öfver trupperna samt gjorde, jemte landtmarskalken och flere bland officerarne, sitt bästa att förmå de upproriske utan vidare motstånd lemna staden. Några nedlade ock gevär, men de fleste lyssnade till inga föreställningar och började slutligen skjuta på trupperna. Nu skulle dessa anfalla, men fotfolket, som stod framför Norrbro midt emot dalkarlarne, satte gevär för fot, när det kommenderades att skjuta, och en sqvadron af lifregementet, som fick befallning att angripa, kastade om hästarne, öfvergaf sina officerare och red undan till slussen. En sqvadron af Vestgöta ryttare, som stod vid Jakobs kyrka, följde dock villigt sina officerare till anfall, och mot dem aflossades ett kanonskott, som dock gjorde ingen skada, emedan det med afsigt var af den tvungna artilleristen riktadt i luften, samt åtskilliga böss-skott, af hvilka ett dödade riksrådet Adlerfelt. Nu framfördes från Arsenalsgården två kanoner, hvilkas drufhagelskott gjorde icke ringa förödelse bland de upproriske. Tillika anryckte öfverste Lagercrantz med Elfsborgs regemente från Fredsgatan, och två gevärssalvor från detsamma i förening med de två drufhagelskotten gjorde slut på striden. Ungefär 50 af de upproriske hade stupat, några och 80 voro sårade, de öfrige flydde och tillfångatogos till ett antal af omkring 3,500 man. Trupperna räknade ungefär 40 döde och sårade.

Så slutade detta uppror, men nu följde en svår efterräkning för deltagarne deri. De minst brottslige blefvo dock hemskickade så snart deras hemmavarande socknemän inkommit med trohetsförbindelser och förböner. Af soldaterna, som deltagit i upproret, straffades hvar 30:de man, efter lottkastning, med spö. Sex af anförarne dömdes till döden, bland dem Schedin och Per Andersson. Wrangel dömdes till lifstids fästning, men benådades 1751. Flere af de öfrige ledarne straffades med spö och fästning.

Den 23 Juni, dagen efter striden på Norrmalmstorg, sammanträdde ständerna för att hålla tronföljarevalet, då ordningen nu var återställd. I sjelfva verket hade de tre stånden redan i samband med fredsfördragets godkännande utsett Adolf Fredrik till tronföljare, och således

återstod endast bondeståndet. Der yttrade visserligen några skåningar, att man borde förblifva vid danske kronprinsens val, emedan det vore bättre att förlora Finland än Skåne; men då talmannen Olof Håkansson framstälde propositionen så, att den, som var nöjd med freden och med Adolf Fredriks antagande till tronföljare, skulle sitta stilla, men den dermed missnöjde stiga upp och säga sina skäl till protokollet, var det ingen som stod upp, och bondeståndet hade således godkänt Adolf Fredriks val. Vid ett gemensamt sammanträde af riksens råd och alla fyra stånden skedde derefter det högtidliga valet, då hertig *Adolf Fredrik* enhälligt utkorades till konung Fredriks efterträdare å Sveriges tron.

Härmed var riksdagens ena hufvudfråga, som väckt mesta oro, söndringar och bekymmer, afgjord. Den andra, som stod i nära samband med denna, den om freden med Ryssland, hade nyss förut blifvit bragt till slut. Man hade på kongressen i Åbo länge tvistat om besittningen af Savolaks, hvilken de ryska ombuden lika envist yrkat, som de svenska bestridt. Slutligen hade det gått ända derhän, att kongressen den 14 Juni formligen upplöstes, men redan följande dagen kom man dock åter tillsammans och medgaf nu några jemkningar å ömse sidor, så att de ryska ombuden åtnöjde sig med afträdandet af Nyslott jemte dertill hörande område inom Savolaks, hvilket de svenska nu medgåfvo, sedan man redan förut var ense om afståendet af Kymmenegårds län. Underrättelsen att ryska skärgårdsflottan gått förbi den svenska örlogsflottan och hotade Sveriges kuster, hade förmått de svenska sändebuden till den nämnda eftergiften utöfver deras instruktion. De lofvade tillika, att med afseende å kejsarinnans rekommendation Sveriges ständer skulle till tronföljare utse hertig Adolf Fredrik. Sent på qvällen den 16 Juni undertecknades preliminärfördraget och afsändes med öfverstelöjtnant von Lingen, som i en öppen båt med lifsfara rodde öfver Ålands haf och kom till Stockholm på aftonen den 19. Sedan svenska ständerna godkänt fördraget och valt Adolf Fredrik till tronföljare, blef det slutliga fredsfördraget undertecknadt den 7 Augusti i öfverensstämmelse med preliminärtraktaten och med freden i Nystad. Dock utelemnades den artikel i sistnämnda fredsfördrag, hvilken ålade Ryssland att »hindra och förebygga allt, som förehades mot Sveriges regeringsform och tronföljd», hvarigenom Ryssland fått rättighet att blanda sig i Sveriges inre angelägenheter.

Kriget, som skulle åt Sverige återvinna dess till Ryssland afträdda besittningar, hade sålunda slutat med ytterligare förluster. Sverige hade förlorat sina gränsfästningar Fredrikshamn, Willmanstrand och Nyslott samt sitt uteslutande välde öfver den vidsträckta Saimen-sjön, den vigtigaste farleden för förbindelserna mellan Savolaks och Karelen, och dessutom hade kriget kostat Sverige nära 40,000 man och 11 millioner daler silfvermynt. Ej underligt då, att i alla delar af riket rådde en häftig förbittring mot dem, som utan allt nödtvång företagit detta olyckliga krig, så väl som mot dem, hvilka fört det så illa.

Denna förbittning hade gifvit sig luft dels i dalupproret och den allmänna jäsningen hos allmogen, dels i den redan vid riksdagens början företagna rättegången mot Lewenhaupt och Buddenbrock, riksdagens tredje hufvudfråga, som bragtes till afgörande ungefär samtidigt med de båda andra.

Såsom förut är nämndt, hade regeringen förordnat en generalkrigsrätt af två generalmajorer, två amiraler och två öfverstar, med fältmarskalken friherre *Hugo Johan Hamilton* till ordförande, att ransaka öfver krigets förande. Så väl de tilltalade, som hattpartiet i allmänhet, yttrade emellertid mycket missnöje med denna anordning och yrkade, att detta ärendes afgörande borde tillhöra en rikets ständers kommission, emedan på krigets gång inverkat politiska förhållanden samt ständernas och regeringens anordningar och planer, öfver hvilka icke en krigsrätt, som måste inskränka sig till de rent militära förhållandena, utan ständerna sjelfva, hade att döma. Man hoppades att i en sådan kommisson få in åtminstone några af partiet samt att den i allmänhet skulle vara mera tillgänglig för bearbetningar. Yrkandet derå afslogs emellertid både af adeln och presteståndet samt två gånger af bondeståndet, hvaremot det bifölls med stor pluralitet af borgareståndet, som äfven förmådde bönderne att, med frånträdande af sina förra beslut, dertill samtycka, hvarefter, då sålunda två stånd stannat mot två, beslutet sammanjemkades så, att, jemte krigsrätten, som borde fortfara, skulle en ständernas kommission tillsättas, att upptaga de mål, med hvilka krigsrätten ej kunde sig befatta. Sedermera fann man likväl ej denna skilnad kunna iakttagas, utan kommissionen och krigsrätten sammansmälte till en enda myndighet.

Kommissionen utgjordes af sju ledamöter från hvartdera af de fyra stånden. Adelns och borgareståndets ledamöter voro nästan alla lagfarne män, och inga mera framstående partimän från någondera sidan hade blifvit der insatta. Dess deltagande i krigsrättens förhandlingar medförde dock ej för de tilltalade den fördel de beräknat. Lewenhaupts försök att under dess pröfning draga åtskilliga regeringens åtgärder, hvilka han påstod hafva förminskat hans myndighet inom hären och icke hafva öfverensstämt med ständernas planer, blefvo af kommissionen afvisade. Den förklarade sig icke hafva att granska styrelsens rådslag och förehafvanden, likasom Lewenhaupt ej heller hade att för dem ansvara, utan endast för det sätt, hvarpå han utöfvat den myndighet, han verkligen egt. För öfrigt röjde kommissionens förfarande visserligen ingen egentlig partiskhet hvarken för eller emot de tilltalade, men onekligen tog den dock alltför mycket intryck af den rådande sinnesstämningen inom landet, som fordrade straff å dem, hvilka genom sitt sätt att föra kriget fläckat Sveriges förr så lysande vapenära och ådragit riket så stora förluster. Under hela tiden ransakningen pågick kom ock från landsorterna den ena beskickningen efter den andra, fordrande generalernes bestraffning, ofta under hotelser att derförinnan inga hemmavarande soldater skulle få gå i fält, hvilket

väl ej heller var utan allt inflytande på de dömandes uppfattning af förhållandena. Härtill kom att hattpartiets ledare nu gjorde allt för att på generalerne och på krigets ledning kasta hela skulden för dess olyckliga utgång, hvarigenom man ville draga uppmärksamheten från det förflugna och äfventyrliga i sjelfva krigsföretaget. »Planen för kriget var god», hette det, »och omständigheterna gynnande; men alltsammans blef vid verkställandet förderfvadt genom en förening af oskicklighet och trolöshet». När sådana yttranden hördes från de tilltalades partivänner, var det icke underligt om den större allmänheten dömde på samma sätt, och om äfven detta inverkade på domstolen.

Bland de båda generalerne var Buddenbrock otvifvelaktigt den minst felaktige. Han hade, under den tid han fört öfverbefälet, visat vida mer månhet om truppernas underhåll, än sedermera blef förhållandet, och äfven vid flera tillfällen satt sig emot det ständiga återtågandet, när Lewenhaupt öfvertagit befälet. Dessa för Buddenbrock gynsamma förhållanden blefvo dock för allmänheten obekanta, och man sökte tvärtom kasta mesta skulden på honom, möjligen med beräkning att han skulle kunna blifva enda offret och Lewenhaupt skonas. Född i Lifland och gift med en holländska, hade Buddenbrock icke, såsom Lewenhaupt, några inflytelserika anhörige, som kunde understödja honom, och ingen gjorde sig möda att vederlägga de rykten om förräderi, feghet, trolöshet m. m., som om honom utspriddes. I synnerhet lades nederlaget vid Willmanstrand honom till last, ehuru i sjelfva verket Wrangel, som emot Buddenbrocks order inlåtit sig i denna strid, här var den egentligen felaktige; men Wrangel hade under striden visat ett mod och en beslutsamhet, värdiga de tappre carolinernes, och derföre var han nu allmänhetens gunstling. I en till rådet under sommaren 1742 aflemnad berättelse hade ock Wrangel sökt komma ifrån de fel, han sjelf begått, genom att kasta skulden på Buddenbrock, och allmänheten drog ej i betänkande att taga för gifvet, det Hatten Buddenbrock med afsigt lemnat Mössan Wrangel i sticket. Något sådant kunde dock ej i rättsväg läggas Buddenbrock till last, men väl att han varit illa underrättad om fiendens förehafvanden och ej förstått att rätt bedöma hans afsigter.

Den 13 Maj slutades skriftvexlingen i rättegången mot Buddenbrock, och den 21 afkunnades domen, som lydde å förlust af lif, ära och gods. De anförda skälen voro, att han icke hållit sina trupper tillsammans, utan låtit dem delvis angripas och nedgöras; att han icke satt Willmanstrand i försvarstillstånd; att han, i fall sådant varit omöjligt, icke låtit dervarande trupper och förråd i tid undanföras; att han icke nog snart skyndat till Wrangels hjelp; att han icke nog kraftigt satt sig emot Lewenhaupts ständiga återtågande; att han, i händelse föreställningarna deremot varit fruktlösa, icke om förhållandet underrättat svenska regeringen, samt att han, så mycket som hos honom stått till görandes, styrkt och rådt till anfallskrig mot Ryssland. Dessa

skäl skulle, äfven om de alla varit fullt bestyrkta, hvilket dock ej var förhållandet, på sin höjd visat, att han varit en mindre skicklig härförare, men hade så mycket mindre bort leda till dödsstraff, som något förräderi eller någon uppsåtlig pligtförgätenhet ej kunnat läggas honom till last, och hvad sista beskyllningen vidkommer, så träffade den de fleste hattpartiets ledare i lika hög grad som Buddenbrock. Emellertid, då domen underställdes ständerna och kom till deras bepröfvande just i samma vecka, som dalkarlarne voro i antågande till Stockholm, mötte den ganska ringa gensägelse. Bondeståndets talman, Olof Håkanson, erinrade visserligen, att man ej borde döma efter någon förut fattad mening och en gång inför Guds domstol skulle svara för den dom, som nu fäldes; men denna erinran besvarades af ståndet med enhälligt gillande af dödsdomen. Äfven borgareståndet kom utan tvist till samma slut. Hos presteståndet sökte biskop Schröder, som förut inom kommissionen uttalat sig för en mildare dom, utverka förskoning åtminstone från dödsstraffet, men förgäfves, och på riddarhuset, dit domen kom först den 18 Juni, då den redan var af de öfriga stånden fastställd, var det endast några få, bland andra Sten Bielke och Carl Gustaf Cronhjort, som talade för en mildring eller granskning af domen. Den dömdes hustru och son sökte derefter både genom böneskrifter och personligt företräde hos stånden utverka nåd, men utan att lyckas, och äfven Buddenbrocks sista begäran att blifva skjuten i stället för halshuggen afslogs af preste- och bondeståndet. Den 16 Juli verkstäldes domen och Buddenbrock undergick den med samma lugna värdighet, han iakttagit under hela rättegången.

Hade det legat någon beräkning i att uppoffra Buddenbrock för att få Lewenhaupt skonad, så förfelades den helt och hållet, ty då Lewenhaupts dom afkunnades den 20 Juni, samma dag dalkarlarne inryckte i Stockholm, lydde den, likasom Buddenbrocks, på förlust af lif, ära och gods. Skälen voro, att han, fastän utrustad med så ansenlig och duglig krigsstyrka, likväl icke gjort fienden allvarligt motstånd, utan helt och hållet otvunget mot ed och pligt och på det oerhördaste sätt öfvergifvit fästningar, pass och städer samt öfverlemnat hela Finland i fiendens händer, hvarigenom hans fädernesland blifvit störtadt i vanheder och olycka samt många tusende dess söner gagnlöst uppoffrade. Ingen inom domstolen hade ansett sig kunna döma Lewenhaupt fri från dödsstraff, men flere, bland andra biskop Schröder och grefve Dohna, förordade nåd. Då domen öfverlemnades till ständernas stadfästelse, yrkade Lewenhaupt, att ständerna måtte taga kännedom om alla handlingarna, innan de yttrade sig, hvilket bifölls af adeln den 7 Juli; men de ofrälse stånden icke blott bekräftade domen, utan preste- och bondestånden förbjödo tillika kommissionens sekreterare att utlemna handlingarna, och borgareståndet uppmanade adeln att afstå från sin fordran att läsa dem. Bondeståndet visade nu, liksom i afseende å domen öfver Buddenbrock, mesta ifver, och presteståndet biträdde under anmärkning att skälen för Lewenhaupts dom vore långt

mera bindande än de för Buddenbrocks, som likväl redan var af alla stånden stadfästad. Hufvudsakliga bevekelsegrunden till den stränghet, presteståndet lade i dagen, synes dock varit farhågan att »draga öfver sig hela allmogens hat». Å riddarhuset talade Coijet, Cronhjort, Fersen, Stjernstedt, Henrik Wrede och flere andre för mildring i domen, men äfven af adelns flertal blef den stadfästad den 12 Juli. Lewenhaupts son samt hela Södermanlands regementes öfver- och underbefäl fälde förböner för Lewenhaupts benådande; men förgäfves, och afrättningen utsattes till den 30 Juli. Natten förut fick dock Lewenhaupt tillfälle att undkomma ur sitt fängelse genom ett hål, sågadt i golfvet; men sedan en belöning af 20,000 d. s. blifvit utsatt för hans gripande, utspanades hans tillhåll, han blef åter fasttagen och afrättades den 4 Augusti. Under färden till afrättsplatsen visade han mycken frimodighet, men vid anblicken af stupstocken utbrast han: »Jesus vare min arma själ nådig!» hvarpå han bleknade, vacklade och dröjde några ögonblick, innan han lade sig ned och emottog dödshugget.

Onekligen var, bland de båda tilltalade, Lewenhaupt den mest felaktige. Han hade varit en bland de ifrigaste att kasta Sverige in i det olyckliga kriget och så öfvertygande som möjligt lagt i dagen sin oförmåga att föra det, men äfven han kunde icke ens beskyllas för några förrädiska planer och ej heller öfverbevisas om uppsåtlig pligtförgätenhet. Båda generalernes död var sålunda i sjelfva verket ett politiskt mord. De föllo offer för den rådande förbittringen, förföljde af sitt motparti, samt fegt öfvergifne af sitt eget, och deras öde är en ny skamfläck på denna *så kallade* frihetstid, som så skröt med den medborgerliga friheten och visade sig så oförmögen att betrygga den.

Med de båda generalernes afrättning tycktes emellertid allmänhetens förbittring vara tillfredsstäld, åtminstone för så vidt den funnit ett uttryck i ständernas kommission. Flottans befälhafvare skulle lika mycket kunnat läggas till last som landthärens; men mot Sjöstjerna och Falkengren fann sig åklagaren icke kunna framställa något påstående om ansvar, emedan de härjande sjukdomarne och den rådande bristen fingo gälla såsom tillfyllestgörande ursäkter, och Cronhawens uppenbara olydnad vid det här ofvan omnämnda tillfälle ansågs tillräckligt straffad med förlusten af ett halft års lön. Några officerare, som i krigskonseljerna tillstyrkt Fredrikshamns öfvergifvande utan försök till försvar, dömdes att böta ett helt eller ett halft års lön, och öfverste Fröberg, som alltför brådskande öfvergifvit sin ställning vid Mendolaks och alltför ofta tillstyrkt återtåg inom krigskonseljerna, dömdes från tjensten. De öfrige tilltalade frikändes. Lagercrantz, hvilken Lewenhaupt låtit arrestera och hemsända för hans sjelfrådiga tilltag under beskickningen till Ryssland, hade redan före riksdagen blifvit frikänd och uppträdde sedermera såsom de arresterade generalernes och synnerligast Buddenbrocks ifrige vedersakare.

Den berättelse om krigets upphof, hvilken ständerna ålagt sekreta utskottet att afgifva, och hvars uppsättande utskottet uppdragit åt sin

mindre sekreta deputation, hade slutligen åter efter flera jemkningar blifvit inskränkt till en kort och färglös handling, som icke omtalade några hemliga utländska förhållanden, hvilket man ej vågade, för att icke reta kejsarinnan, och som väl innehöll åtskilligt af öfverläggningarna inom förra riksdagens sekreta utskott, men utan att meddela de i öfverläggningarna deltagande ledamöternes namn. Den blef emellertid uppläst i ståndens plena samt derefter förseglad och lagd till handlingarna. För denna lyckliga utgång af den ömtåliga frågan hade Hattarne att tacka landtmarskalken von Ungern Sternberg, riksrådet Palmfelt och några andra bland de fogligare Mössorna, som ville undvika hvarje upprörande af det förflutna för att icke öka partiförbittringen. Några af de nuvarande ledarne ville ock gerna komma ifrån sina föregående yttranden i motsatt riktning. Så t. ex. fann sig Olof Håkanson mycket besvärad af det vackra tal, hvarmed han i Juli 1741 tillstyrkt krigsförklaringen, deri han yrkat på *aktivitet*, hvilket han trott betyda detsamma som *aktsamhet* — en förklaring, som dock ej torde hos många vunnit förtroende, men som visar, att de bedröfliga förhållandena äfven någon gång kunde hafva sin komiska sida.

Genom några af mösspartiets ledares eftergifvenhet i nyssnämnda hänseende hade emellertid en söndring uppstått inom partiet, då denna eftergifvenhet ogillades af andra bland Mössorna, i följd af hvilken söndring Hattarnes utsigter mot slutet af riksdagen betydligt förbättrades, så att de lyckades motverka de afskedade riksråden Bondes och Bielkes återinsättande i sina embeten, hvilket Mössorna ifrigt yrkat, samt få riksdagen i hast afslutad.

Detta skedde den 12 September 1743 efter nära 13 månaders sammanvaro, rik på oro, bekymmer och hvälfningar, hvilka dock, emot allas förmodan, slutat utan några betydande förändringar i partiernas förhållanden till hvarandra.

I *riksdagsbeslutet* beklagade ständerna drottning Ulrika Eleonoras frånfälle, omnämnde freden och tronföljarevalet, samt att de till nästa riksdag åtagit sig en ny bevillning. Slottshjelpen samt lön- och betalningsafgiften till afbetalning å riksskulden skulle fortfarande utgå. Allvarsam hand skulle hållas deröfver, att upplånade penningar icke blefve använda till andra behof, än hvartill de voro anslagna och förordnade. Sekreta utskottets anstalter och författningar angående banken gillades af ständerna, äfvensom detta utskotts öfverläggningar angående biträde af och förbund med främmande makter, samt de föreslagna utvägar, som i »dessa bistra och vidt utseende tider» kunde för riket vara de tjenligaste och säkraste. Något gillande af utfärdade författningar omnämndes dock ej, sannolikt emedan någon granskning af desamma ej under riksdagen medhunnits. Ständernas nästa sammanträde utsattes till i medlet af September 1746.

Riksdagen 1746, 1747.

Det svenska tronföljarevalet hade väckt stor förbittring i Danmark. Genast derefter hade de båda danska sändebuden rest hem, under förklaring att de ansågo den danske kronprinsens val lika giltigt som Adolf Fredriks, emedan den förre blifvit vald af bondeståndet ovilkorligt och af de öfriga stånden för den händelse fred icke inom viss utsatt dag vore sluten på de af ständerna medgifna vilkor, hvilket ej skett, ty endast en preliminärfred hade blifvit ingången och på andra vilkor, än ständerna beslutat.

Svenska regeringen fann nu nödvändigt att till Danmark affärda ett särskildt sändebud för att söka utjemna dessa missförhållanden, och dertill utsågs riksrådet grefve *Carl Gustaf Tessin*, om hvars diplomatiska förmåga man i allmänhet hade en hög tanke. Han fann danska hofvet mycket omedgörligt. Det ville åt sin kronprins förvara den rätt, han påstods hafva vunnit till svenska kronan, samt begagna denna förmenta rätt för att åtminstone vinna en fördelaktig lösning af de holsteinska förhållandena. Efter sin öfvergång till grekiska bekännelsen syntes hertigen af Holstein-Gottorp Carl Peter Ulrik icke längre kunna vara tysk riksfurste, och då var Adolf Fredrik närmast att tillträda hertigdömet. Danska regeringen yrkade derföre, såsom förlikningsvilkor, att Adolf Fredrik skulle ej blott erkänna Danmarks besittning af Sleswig, utan äfven till Danmark afstå sin rätt till Holstein. Till en sådan uppgörelse var svenska regeringen icke obenägen, men Adolf Fredrik förklarade, att han i denna fråga ej kunde taga något steg utan den ryska kejsarinnans och storfurstens råd och samtycke, och storfursten sjelf tycktes ingalunda hågad att afstå från sitt fädernerfda hertigdöme. De svenske underhandlarne hade sökt få saken afgjord på kongressen i Åbo, men de ryske hade visat den ifrån sig, såsom rörande storfursten ensam. Svenska regeringen hade då, innan fredsfördraget i Åbo ännu var undertecknadt, skickat generalen *Johan Christofer von Düring* till Ryssland för att vid hofvet i Petersburg söka vinna sådana medgifvanden, som kunde tillfredsställa Danmark; men äfven hans föreställningar i detta hänseende hade icke rönt någon framgång.

Emellertid sökte danska regeringen nu genom starka rustningar både till lands och sjös gifva eftertryck åt sina fordringar. Trupper sammandrogos både på Seland och i Norge, flottan utlopp stridsfärdig och danske officerare utsändes i de svenska landskapen närmast Norge och Danmark, för att underhålla och uppmuntra jäsningen bland allmogen samt, om den komme till utbrott, anföra de upproriske.

Till att möta det både från Seland och från Norge hotande anfallet sammandrogos trupper i Skåne och Bohus län, äfvensom tvänne mindre härafdelningar skulle i Vermland och Jemtland gifva akt på rörelserna i Norge. Den nye tronföljaren erhöll högsta befälet, dock blott till

namnet, och närmast under honom blef riksrådet *Gustaf Fredrik von Rosen* den verklige öfverbefälhafvaren. Hären och dess förråd voro dock genom ryska kriget betydligt försvagade, penningetillgången ringa, och man var ännu långt ifrån säker för oroligheter bland allmogen, hvilka lätt kunde bringas till utbrott genom danskarnes inryckande. Enligt sekreta utskottets tillstyrkan begärde svenska regeringen derföre, att Ryssland, i följd af den förpligtelse det åtagit sig genom fredsfördraget, skulle bistå Sverige mot fiendtligheter, orsakade af tronföljarevalet. Inom ett fjerdedels århundrade efter Carl XII:s död hade det sålunda kommit derhän, att Sverige behöfde begära Rysslands skydd emot Danmark! Ryska regeringen var ock genast villig att inträda i denna nya egenskap af Sveriges beskyddare. Dess flotta fick kryssa i Östersjön, i förbindelse med den svenska, för att afskräcka den danska från hvarje fiendtligt försök, och på svenska regeringens föreställning, att Sverige skulle kunna från Danmark anfallas under vintern, då det ej kunde få hjelp från Ryssland, gaf kejsarinnan den 4 September befallning, att 12,000 man under general *Keiths* befäl skulle å 30 galerer genast öfverföras till Sverige att der öfvervintra och på rysk bekostnad underhållas. De ankommo ock ganska riktigt och förlades, trupperna omkring Nyköping och Norrköping, samt galererna vid Stäket. En och hvar insåg lätt, att en sådan rysk hjelpsändning emot Danmark ej hade behöfts, om svenska folket varit enigt inom sig, och man kan således föreställa sig med hvilka känslor den svenska allmogen skulle betrakta dessa ryssar, hitkallade för att skydda en påtrugad tronföljare mot egna undersåtar! Hvad mången härom tänkte uttrycktes af prosten *Jakob Serenius* i en predikan till sina församlingsbor i Nyköping, då han förehöll dem huru de borde förhålla sig mot de inqvarterade ryssarne. »Harmens icke öfver dem», hette det bland annat, »utan, om I viljen harmas, så harmens öfver edra synder, som retat Gud så svårligen, att han tillåter ynglingar och dårar att föra oss i olycka — olycksfoglar, som med skryt och högmod skriat upp hela landet och skulle skrämma vilddjuren i skogen, men hafva sprungit som harar och varit glade att få beskydd hos sina fiender. Låtom oss göra så väl vi kunna mot dessa ryssar och bevisa, att här är mera menskligt och kristendom i våra fattiga hyddor, än det varit vishet i våra rådslag och mandom i våra vägar. Låtom oss med tålamod och goda gerningar afvända den skam från våra hus, som klenmod och dårskap satt på våra vapen utomhus, att främlingen må se, huru här hemma finnes förnuftigare folk, än han funnit emot sig der borta i fält». Det var den skarpaste likpredikan man gerna kunde hålla öfver det förda kriget, och den var väl förtjent!

Vid danska hofvet var man nu tvehågsen, om man skulle låta det komma till krig eller icke. Konung Christian VI ville helst bibehålla freden, i fall Sverige, genom att förmå Adolf Fredrik afsäga sig sin rätt till Sleswig och Holstein, undanröjde all anledning till blifvande stridigheter; men om holsteinska furstar, som icke ens erkänt Sleswigs

införlifvande med Danmark, i framtiden skulle komma att råda öfver både Rysslands och Sveriges krafter, så vore det bättre att gripa till vapen medan Danmark var rustadt och kunde räkna på understöd inom sjelfva Sverige. Så nära hade kriget kommit till utbrott, att den 21 September i danska konseljen fattades beslut om fiendtligheternas öppnande inom fjorton dagar; men detta beslut kom dock ej till utförande, ty i följd af sjömakternas, Frankrikes och Preussens föreställningar, den danska skattkammarens utblottade tillstånd och Rysslands beslut att skicka hjelptrupper till Sverige beslöt man den 10 Oktober att under det löpande året ej företaga några fiendtligheter, men dock öfver vintern hålla krigsmakten samlad och färdig.

Underhandlingarna fortgingo derföre. Adolf Fredrik ville, i följd af sina förbindelser med ryska hofvet, icke gifva med sig, och detta hof, som föresatt sig att upprätthålla storfurstens rättigheter till Holstein, yrkade, att Sverige icke utan dess samtycke skulle ingå på något, som rörde Adolf Fredriks rätt nu eller i framtiden, samt lofvade Sverige ytterligare hjelptrupper och subsidier, om Danmark bröte freden. Danska regeringen fann slutligen det vara bättre att ingå en fredlig uppgörelse med Sverige än att utsätta sig för ett krig med både Sverige och Ryssland om Sleswig, hvarföre mellan Tessin och de danske ministrarne nu blef aftaladt om en förklaring af svenska regeringen, att den icke skulle begagna de tvister, som möjligen kunde uppkomma mellan Danmark och Holsteinska huset, att störa lugnet i norden, hvilken förklaring skulle åtföljas af ömsesidig afväpning.

En vänlig uppgörelse mellan Sverige och Danmark var emellertid icke efter Rysslands önskan, hvars öfvervälde i norden i väsentlig mån grundade sig på fortfarande misstroende och missämja mellan de båda andra nordiska rikena. Ryska regeringen gjorde derföre allt att förmå svenska regeringen att icke bekräfta den ingångna öfverenskommelsen; men båda partierna inom rådet — Åkerhjelm och Erik Wrangel, så väl som Carl Gyllenborg och hans vänner — förenade sig att upprätthålla hvad Tessin utfäst, och ratifikationerna utvexlades den 5 Mars 1744, hvarefter rustningarna upphörde å ömse sidor och trupperna åtskildes.

Den nye tronföljaren hade under tiden infunnit sig i Sverige. *Adolf Fredrik*, andre sonen af Christian August, som under hertig Carl Fredriks, Carl XII:s systersons, minderårighet förestått regeringen i Holstein Gottorp, var född den 3 (14) Maj 1710 och således något öfver 33 år gammal, då han valdes till svensk tronföljare. Efter faderns och en äldre broders död hade han 1727 blifvit furst-biskop af Lübeck och derigenom fått en väl behöflig tillökning i sina inkomster, som i alla fall ej voro särdeles rikliga. Vid Carl Fredriks död 1739 hade han blifvit förmyndare för dennes då elfvaårige son Carl Peter Ulrik samt administrator af hertigdömet, i hvilken egenskap han icke utvecklat några synnerliga regent-egenskaper, och det skulle visst icke fallit någon in att för hans personliga förtjenster utkora

honom till Sveriges blifvande konung, hvarför han således hade ensamt att tacka kejsarinnan Elisabeths mäktiga förord och Sveriges tvingande behof af fred.

Kort efter valet sändes, å konungens och rikets ständers vägnar, två riksråd, *Axel Löwen*, och *Erik Wrangel*, att möta den nye tronföljaren i Stralsund och förelägga honom den försäkran han hade att underteckna. Adolf Fredrik var dem dock ej å utsatt ort till mötes, utan inväntade dem i Hamburg, der försäkringsakten underskrefs den 3 September, genom hvilken tronföljaren förband sig att iakttaga Sveriges lagar och regeringssätt samt aldrig begära annan makt, än dessa gåfvor eller ständerna framdeles kunde komma att »till sin säkerhet» stadga. Härefter begaf han sig med de båda riksråden till Stralsund, der en svensk flotta under öfveramiralen Taubes befäl väntade och öfverförde honom till Carlskrona, hvarifrån han reste landvägen till Stockholm, der han höll sitt intåg den 14 Oktober. Ständerna, som åtskilts före hans ankomst, hade likväl dessförinnan åt honom aflagt trohetsed, utsett deputerade, hvilka, anförde af landtmarskalken, skulle å deras vägnar mottaga honom, anvisat 220,000 daler silfvermynt årligen till hans hofstat, tillerkänt honom säte och stämma i rådet, jemte konungens två röster i dennes frånvaro, samt gifvit honom högsta befälet öfver krigsmakten näst under konungen.

Under förhandlingarna med Danmark hade Adolf Fredriks förmälning med en dansk prinsessa varit satt i fråga, men, innan formlig framställning derom gjordes, hade underhandling om prinsessans giftermål med en engelsk prins blifvit från engelska hofvet inledd, hvarföre det svenska anbudet ej kunde antagas. I stället väcktes fråga om att åt den nye tronföljaren begära en preussisk prinsessa till gemål, och svenske ministern i Berlin *Carl Rudenschöld* fick befallning att härom höra sig före. Konung Fredrik II upptog förslaget med välvilja, men afrådde Rudenschöld att föreslå konungens äldre syster, den skönare och rikare begåfvade Lovisa Ulrika, emedan hon vore »högdragen, häftig och ränklysten», hvaremot den yngre, Amalia, mindre lysande, men mera godsint, skulle bättre passa för svenskarne. Det vänliga rådet följdes dock ej, emedan Adolf Fredrik redan fäst sin håg vid den allmänt prisade Lovisa Ulrika, och Rudenschöld fick befallning att för honom begära hennes hand. Endast i händelse af hennes vägran skulle frieriet vändas till Amalia; men Lovisa Ulrika antog anbudet, och äfven hennes broder, konungen, gaf dertill sitt samtycke den 2 Mars 1744.

Sedan svenska regeringen genom denna förbindelse med preussiska konungahuset vunnit ett nytt stöd och missämjan med Danmark var bilagd, behöfdes icke längre de ryska hjelptrupperna, och man önskade ock allmänt inom Sverige att med det första blifva dem qvitt; men under hvarjehanda förevändningar lät ryska regeringen dem stanna ända till i Juli 1744, då Sverige ändtligen befriades från denna förödmjukande skyddsvakt.

Med detsamma gjordes ock anstalter att på ett lysande sätt mottaga kronprinsens unga gemål. Tessin skickades med ett talrikt följe till Berlin att afsluta äktenskapsaftalet och hemföra bruden. Han hade under högtidligheterna dervid rikt tillfälle att lägga i dagen sina onekligen ganska lysande umgängesgåfvor, hvarigenom han ock i hög grad vann den unga, snillrika prinsessans förtroende och bevågenhet, likasom han hänfördes af hennes icke mindre lysande egenskaper. Lovisa Ulrika, uppfostrad i den reformerta bekännelsen, skulle, såsom blifvande svensk drottning, öfvergå till den lutherska, då det uttryckligen var i Adolf Fredriks försäkran inryckt, att hans blifvande gemål skulle tillhöra svenska statskyrkan; men i början förklarade prinsessan bestämdt, att hon »ingalunda ville köpa en krona genom att sälja sin tro». Kronan synes dock för henne hafva stigit i värde ju mer den kom henne närmare, och man öfverenskom å ömse sidor om en jemkning, så att prinsessan inför sin moders lutherska hofpredikant och i svenska ministern Rudenschölds närvaro aflade sin trosbekännelse och begick nattvarden enligt luthersk ritual, hvarmed man, å svenska regeringens sida, förklarade sig nöjd. Vigseln förrättades derefter i Berlin den 17 Juli, då prinsessans broder, prins Vilhelm af Preussen, företrädde brudgummen, hvarefter Tessin och hans grefvinna, samt de öfriga svenska herrar och damer, som åtföljt dem, utgjorde prinsessans sällskap under resan till Stralsund, der en svensk eskader under amiral Taube var henne till mötes och öfverförde henne till Carlskrona. Der såg kronprinsen för första gången sin unga gemål, hvars åsyn tycktes på honom göra det lifligaste intryck, ehuru han var allt för blyg och försagd att finna uttryck derför, utan prinsessan och Tessin fingo hufvudsakligen underhålla samtalet. Sedan resan blifvit fortsatt till Drottningholm, firades bilägret der den 18 Augusti 1744, och den 24-åriga prinsessan, vacker, liflig, qvick, kunskapsrik och högst älskvärd, när hon ville, intog alla till sin fördel.

Hennes gemål var, bland alla, den mest intagne och, henne vida underlägsen i förståndsgåfvor, stälde han sig snart och villigt under hennes ledning. Denna hans eftergifvenhet tyckes ock vunnit hennes hjerta, ty äfven i sina förtroliga bref till sina anhöriga yttrade hon alltid mycket beröm öfver hans goda hjerta och ständiga ömhet mot henne samt visade sig mot honom alltid såsom en tillgifven, om ock betydligt öfverlägsen maka.

Hvad alla andra beträffar, röjde hon vida mindre förmåga att bibehålla än att vinna tillgifvenhet. Stolt, nyckfull och hersklysten, stötte hon ifrån sig den ena efter den andra och hade högst få verkliga vänner. Genast från början antog hon en viss herskareton, hvilken hon ansåg nödvändig för att ej sjelf blifva beherskad. Redan under resan från Carlskrona till Stockholm skref hon till sin broder, att svenskarne måste så behandlas, »eljest får man snart repet om halsen». Allt i Sverige fann hon smått och ömkligt; Preussen åberopades alltid såsom ett mönster, och ingenting dugde, som ej liknade

berlinska seder och bruk. Den beundran, hon vid sitt första uppträdande väckte, försvann derföre snart nog; men genom öfverlägsenhet i hållning och äfven i själsegenskaper förstod hon dock rätt väl att göra sig åtlydd, och medelst sitt obegränsade välde öfver sin gemål utverkade hon genom honom hvad hon ej sjelf förmådde.

Konung Fredrik visade det unga hofvet en vänlighet och uppmärksamhet, hvarföre han bort röna mera erkänsla, än som visades honom tillbaka. Ulriksdal och Drottningholm hade han genast afstått åt kronprinsen och kronprinsessan. Adolf Fredrik utnämndes till chef både för ett skånskt regemente och för gardet, hvars exercerande utgjorde hans käraste tidsfördrif. Ringa tacksamhet egnades dock den gamle konungen för dessa vänlighetsbevis, och i synnerhet röjde kronprinsessan allt för påtagligt huru föga hon aktade honom. Han var också, det måste erkännas, icke heller synnerligen egnad att ingifva aktning. Efter fröken Taubes död i Februari 1744 blef det den 60-årige älskarens angelägnaste göromål att skaffa henne en efterträderska, och hans resor kring landet för detta ändamål gåfvo rikt ämne till historier, som voro föga uppbyggliga. För hvarje år blef han ock allt mera förslöad, och häraf begagnade sig hans förtrogne, presidenten Erland Broman, att bland hans omgifning införa allt flera af hattpartiet samt efter hand draga honom ifrån Mössorna, till hvilka han förut slutit sig. För öfrigt befattade han sig nu högst obetydligt med allmänna ärenden. I Hessen styrde hans broder, landtgrefve Vilhelm, utan någon inblandning från hans sida, och i Sverige fingo kronprinsen och riksråden sköta ärendena efter eget behag, blott han sjelf fick obehindradt öfverlemna sig åt de tidsfördrif, som voro i hans smak och hvilka voro föga prisvärda.

Äfven Adolf Fredrik hade nu börjat mera än förut närma sig hattpartiet, hvartill det välde hans gemål öfver honom vunnit väsentligt bidragit. Hon förmådde honom nemligen hos konungen utverka, att *Tessin* blef chef för kronprinsens hofstat, hvarigenom allt flera Hattar der fingo inträde. För öfrigt stod Tessin nu lika väl hos kronprinsen som hos hans gemål, och mot grefvinnan Tessin visade Lovisa Ulrika en förtroligare vänskap, än man skulle tilltrott hennes högdragna och sjelfviska lynne. Både Tessin och hans grefvinna voro också själen i det unga hofvets nöjen och förlustelser, hvilka voro långt flera och praktfullare än man vid svenska hofvet sett allt sedan början af Carl XII:s regering. Det dröjde ock ej länge, innan det af ständerna anvisade anslag till kronprinsens hofhållning befans otillräckligt, och Mössorna Åkerhjelm, såsom konungens öfverste marskalk, samt Lagerberg, såsom president i Statskontoret, måste stundom sätta sig emot de öfverskridande penninge-reqvisitionerna, hvaremot hattpartiets främste ledare, Tessin, uppmuntrade det slösande lefnadssättet, och banken, som stod under en styrelse, tillhörande detta parti, beviljade ett lån af 80,000 daler silfvermynt, likasom den äfven genast efter kronprinsessans ankomst förärat henne en dyrbar silfverservis —

hvilket allt väsentligt bidrog att allt närmare fästa det unga hofvet vid Hattarne.

Medan Adolf Fredrik sålunda slöt sig närmare intill det parti, som från början motarbetat hans val, hade han äfven kommit i förändradt förhållande till den makt, som föranledt detsamma. Enligt sista riksdagens föreskrift skulle svenska regeringen i främsta rummet söka bibehålla vänskap med Ryssland. Det första afsteget härifrån skedde genom förlikningen med Danmark; men underhandlingar om ett närmare förbund mellan båda makterna fortgingo emellertid, och väsentligaste betänkligheten å svenska sidan att afsluta detsamma föranleddes af Ryss-lands yrkande på en förbindelse af svenska regeringen att med den ryska försvara »den nu regerande hertigen af Sleswig-Holstein», Peter, och hans arfvingar i besittningen af deras tyska länder och förhjelpa dem till rättvisa af Danmark. En sådan förbindelse å Sveriges sida innebar en öppen brytning med Danmark och var dessutom tydligen stridande emot Adolf Fredriks fördelar, emedan, derest hertig Carl Peter Ulrik eller storfursten Peter, såsom han nu kallades, genom sin öfvergång till grekiska läran ansåges hafva förverkat sin egenskap af tysk riksfurste, var Adolf Fredrik närmast berättigad till hans hertigdöme. Denna fordran mötte derföre många svårigheter från svenska regeringen, men de besegrades slutligen genom den ryskas bestämdhet och löften om rika subsidier, så att den 25 Juni 1745 ett ömsesidigt försvarsförbund ingicks, med två hemliga artiklar, af hvilka den första rörde Holstein och var affattad i öfverensstämmelse med ryska hofvets önskningar; och den andra afsåg gemensamt upprätthållande af Polens »friheter», det vill säga samma slags frihet från ordning och skick, som mer och mer börjat blifva rådande äfven i Sverige och om hvars upprätthållande i sina grannländer Ryssland visade sig alltmera angeläget. Såsom belöning för svenska regeringens visade medgörlighet utfäste sig kejsarinnan i en särskild skrifvelse till konung Fredrik att under fyra år betala till Sverige 400,000 rubel i subsidier.

Några dagar efter denna förbundstraktats undertecknande aflät kejsarinnan till Adolf Fredrik ett enskildt bref, i hvilket hon förebrådde honom att han numera skänkte hela sitt förtroende till sådana personer, som under sista riksdagen på allt sätt motarbetat hennes bemödanden att genomdrifva hans val och som nu i betydlig mån undergräft hans förtroende till henne, likasom de förorsakat kallsinnighet mellan honom och den gamle konungen. Hon varnade honom att icke låta sig bedåras af deras förespeglingar om framtida suveränetet, hvarmed de endast hade för afsigt att så mycket säkrare mot honom uppreta svenska folket. Rykten hade nemligen spridt sig, att Hattarne lofvat arbeta på en utvidgning af konungamakten när Adolf Fredrik blefve Sveriges konung, hvilket ock var åtminstone Lovisa Ulrikas ifriga önskan, men deremot var särdeles misshagligt för ryska hofvet, som önskade upprätthålla »friheten» i Sverige af samma skäl, som den förfäktade en likartad frihet i Polen.

Hade afsigten med kejsarinnans bref varit att skrämma Adolf Fredrik från förbindelsen med Hattarne, så vans den icke, ty han meddelade brefvet först åt Tessin och sedermera, troligen på dennes tillstyrkan, åt hela rådet, med hvars samråd ett svar blef uppsatt, i hvilket kronprinsen med värdighet försvarade sitt uppförande och beklagade sig öfver dem, som sökte stifta ondt mellan honom och kejsarinnan.

Det goda förhållandet mellan den förra beskyddarinnan och hennes skyddsling var emellertid nu brutet, och så väl Adolf Fredrik som Sverige fingo på flera sätt erfara det. Redan under sommaren 1745 blef den 17-årige storfursten Peter förklarad myndig utan hans förmyndares, Adolf Fredriks, hörande, och såsom numera fullmyndig hertig af Holstein-Gottorp uppdrog han hertigdömets styrelse icke åt Adolf Fredrik, utan åt dennes yngre broder August, som icke var broderns vän, äfvensom man började efterräkningar mot dem, som under förmyndareskapet haft hans förtroende vid förvaltningen inom hertigdömet. På en ganska pockande begäran från ryska regeringens sida måste den svenska återkalla sin minister i Turkiet, som af gammalt var föremål för rysk ovilja, och i följd af Rysslands hotelser understödda af rustningar, nödgades svenska regeringen afbryta de underhandlingar preussiske konungen Fredrik II inledt om ett närmare förbund mellan Sverige och Preussen.

Under våren 1746 beslöt ryska hofvet att öppet och eftertryckligt söka vid den förestående riksdagen störta Hattarnes välde. Härtill var ock engelska regeringen villig att lemna ett nitiskt biträde. Dess minister i Stockholm *Guy-Dickens* var sedan gammalt Hattarnes förklarade fiende, och ryska hofvet gaf honom nu en icke mindre nitisk embetsbroder, då det återkallade sin förre minister i Sverige, general Luberas, som ansågs vara Hattarne alltför benägen, och till hans efterträdare utnämnde förre ryske ministern i Köpenhamn friherre *von Korff*, hvilken varit Tessins personlige ovän alltsedan deras gemensamma uppträdande vid danska hofvet. De båda ministrarne kastade sig nu hänsynslöst in i partistriderna och bistodo Mössorna af bästa förmåga i deras förberedelser till riksdagen. Mössorna voro också nu icke mindre villige att begagna detta biträde, ty partihatet hade numera qväft hvarje betänklighet å deras sida att förbinda sig med Ryssland samt begagna så väl ryska som engelska penningar för att befordra sina partisyften.

I spetsen för mösspartiet stod nu riksrådet *Samuel Åkerhjelm*, kraftfull, ihärdig, orädd och föga grannlaga om medlen, blott han kunde vinna sitt länge föresatta mål att skilja Hattarne från makten. Med honom samt de ryska och engelska ministrarne arbetade för samma mål riksrådet Anton Wrangel, de entledigade riksråden Bonde och Bielke, förre landtmarskalken von Ungern Sternberg, generalerne Düring och Stael von Holstein, öfverståthållaren Rutger Fuchs, öfversten Fabian Löwen, en broder till riksrådet Axel Löwen, m. fl.

Hattarnes främste ledare var riksrådet *Carl Gustaf Tessin*, sedan kanslipresidenten Carl Gyllenborg en längre tid varit af sjukdom hindrad att utöfva sitt embete och nu var nära sitt slut. Såsom hans närmaste man inom kansliet hade Tessin under tiden varit tjenstförrättande kanslipresident och så väl härigenom som genom sina många framstående egenskaper och den synnerliga ynnest, hvari han stod hos det unga hofvet, erkändes han allmänt såsom sitt partis chef. Rikt begåfvad i flera hänseenden saknade han likväl ihärdighet och arbetslust i allvarliga ärenden samt var alltför mycket upptagen af det unga hofvets nöjen och tillställningar, äfven alltför hänförd beundrare af kronprinsessan, för att vara fullt lämplig till partichef under de kinkiga förhållanden som nu inträdt. Partiets ledare voro för öfrigt inom rådet Rosen och Ehrenpreus, utom detsamma de från sina ministerplatser i Köpenhamn och Paris återkomne Nils Palmstjerna och Clas Ekeblad, generalmajoren Fabian Wrede, öfverintendenterne Hårleman och Henning Adolf Gyllenborg, lagmannen Fredrik Gyllenborg, den förre brorson och den senare en yngre bror till kanslipresidenten, öfverkammarherrn Carl Otto Hamilton, penningemännen Plomgren och Kierman m. fl.

Båda partiernas riksdagsförberedelser voro de vanliga — kringresande röstvärfvare, som med penningar och goda ord sökte förmå partiets adeliga familjehufvudmän att infinna sig vid riksdagen eller lemna fullmakter åt pålitliga personer, och som äfven sökte inverka på de ofrälse ståndens riksdagsmannaval, samt talrika stridsskrifter, i hvilka motpartiet och dess stöd skildrades så mörkt som möjligt. Så påstodo Mössorna, att Hattarne förberedde ett nytt krig i förbindelse med Preussen och Frankrike; att de ville göra Adolf Fredrik enväldig, möjligen tvinga konung Fredrik att afsäga sig regeringen, samt att deras misshushållning föranledt bankens obestånd, myntvärdets fall och den allmänt öfverklagade dyrheten på alla förnödenheter, hvarföre det vore både rättvist och klokt att återställa den förra rådspersonalen, under hvilken riket varit i ett blomstrande tillstånd, så olika dess nuvarande nöd och våda. Hattarne åter sökte göra troligt att Mössorna ville utesluta Adolf Fredrik från tronföljden och öfverflytta den på den ryske storfursten eller på en engelsk prins, hertigen af Cumberland; att de ville göra Sverige helt och hållet beroende af Ryssland, samt att enda utvägen till upprätthållande af rikets sjelfständighet vore att kraftigt understödja hattpartiet.

Detta parti, som så gerna ville gälla för nitisk vårdare af Sveriges sjelfständighet, stödde sig emellertid på Preussen och Frankrike, likasom mösspartiet på Ryssland och England. Från Preussens sida synes visserligen understödet hafva inskränkt sig till goda råd och välvilligt förespråkande, men franske ambassadören markisen *Lanmary* gaf partiet ett vida verksammare biträde genom frikostigt utdelande af penningar.

Under sådana förhållanden öppnades riksdagen den 16 September 1746. Båda partierna voro så jemnstarka, att hvartdera hoppades vinna

samt länge bibehålla öfvervigten, och intetdera ville veta af någon eftergift. Första sammandrabbningen blef såsom vanligt vid landtmarskalksvalet. Mössorna hade såsom sin kandidat uppstält förre landtmarskalken von Ungern Sternberg och Hattarne riksrådet Tessin. Mot denne talade likväl adelns förut fattade beslut, att intet riksråd skulle kunna utses till landtmarskalk, och hans medtäflare hade dessutom genom sin oveld och sin foglighet under föregående riksdagen gjort sig aktad af båda partierna, hvarföre ock vid omröstningen den 22 September generalmajoren friherre *Mathias Alexander von Ungern-Sternberg* valdes till landtmarskalk med 412 röster mot 392, som tillföllo Tessin.

Inom de öfriga stånden voro talmansvalen mindre omtvistade. Till preståndets talman valdes den nye erkebiskopen *Jakob Benzelius* med alla röster utom sin egen; till borgareståndets talmannen vid de föregående riksdagarna, justitieborgmästaren i Stockholm *Per Aulævill*, med omkring två tredjedelar af rösterna, samt till bondeståndets likaledes talmannen vid de föregående riksdagarne *Olof Håkanson* enhälligt.

Hade Hattarne legat under vid landtmarskalksvalet, så fingo de så mycket större öfvervigt vid valen till sekreta utskottet, der alla deras mera framstående ledare inkommo, såsom Palmstjerna, Ekeblad, Anders Höpken, Hårleman, Henning Gyllenborg m. fl. från adeln, samt Plomgren, Kierman och åtskilliga andra ifriga Hattar från borgareståndet. Endast inom preståndet hade Mössorna varit segrande; men lyckades man att fortfarande från utskottet utestänga bönderne, så hade Hattarne nu en afgjord öfvervigt derinom.

Bondeståndet var emellertid ingalunda hågadt att låta utestänga sig, och då vid denna riksdag så väl adeln och borgarena som äfven presterne stodo fast vid riksdagsordningens föreskrift, som ej medgaf bönderne tillträde till sekreta utskottet, förklarade de å sin sida, att derest icke de af dem utsedde ledamöter i sekreta utskottet blefve der mottagne, så ämnade de icke deltaga i någon annan deputation, i följd hvaraf riksdagen skulle försättas i overksamhet.

Få dagar derefter förekom en annan fråga, som likaledes föranledde splittring inom stånden. Enligt en författning af 1739 skulle lediga riksrådsembeten tillsättas i början af hvarje riksdag genast efter talmansvalen; men denna gång hade adeln föreslagit och de öfriga stånden bifallit att dermed skulle tills vidare anstå. Något längre uppskof ville bondeståndet dock ej medgifva, och då flera ledigheter nu uppstått i rådet, föreslogs inom ståndet att de år 1739 entledigade riksråden Bonde och Bielke borde återsättas i sina embeten. Förslaget bifölls enhälligt af bondeståndet den 8 Oktober och en stark deputation med talmannen i spetsen afsändes till de öfriga stånden, med yrkande att de båda riksråden genast måtte få åter tillträda sina embeten, emedan »rikets märkbara välstånd under deras medstyrsel i regeringen samt sällsamma och klagansvärda omskifte efter deras afskedande hos

menigheten i landet väckt ett missnöje, som på intet bättre sätt kunde afstanna än genom dessa herrars återintagande i rådet.

Den sålunda uttalade missbelåtenheten med Hattarnes styrelse väckte hos dessa så mycket större förtrytelse, som bönderne enligt grundlagen hade lika liten rätt att deltaga i riksrådsval som i sekreta utskottet. Inom detta fäldes många bittra uttryck om bondeståndets tilltag, och på Palmstjernas framställning beslöts, att utskottet skulle begära del af bondeståndets protokoll i frågan, innan den kunde i stånden till afgörande företagas. Härom uppstodo den 11 Oktober häftiga tvister i stånden, der Mössorna yrkade hufvudfrågans företagande utan utskottets mellankomst, emedan dess förvisande till utskottet otvifvelaktigt skulle verka dess förkastande, hvaremot Hattarne lika ifrigt förordade en sådan hänvisning. Slutligen förenade man sig å riddarhuset om att sekreta utskottet skulle afgifva en berättelse om hvad som förefallit vid riksrådens entledigande, omfattande äfven hvad de till sitt försvar anfört, samt derjemte yttra sig huru denna sak, enligt utskottets mening, skulle kunna till enighetens återvinnande biläggas. Borgareståndet hänvisade den till utskottet utan något tillägg. Presteståndet åter vidhöll sitt redan vid förra riksdagen fattade beslut om de entledigade riksrådens återinsättande, men föreslog tillika, att några få af hvarje stånd skulle utses för att sammanjemka meningarna. Detta skulle nu ske af expeditionsdeputationen, som hade att uppsätta en påståndens beslut grundad skrifvelse; men nu påstod adeln och borgareståndet, att då de i hufvudsaken stannat i samma beslut, borde detta läggas till grund för skrifvelsen; hvaremot preste- och bondestånden vägrade all expedition, så länge icke sekreta utskottets begäran blifvit sänd äfven till bondeståndet att deröfver yttra sig, och då två stånd sålunda stannat emot två, måste ärendet tills vidare hvila.

Bondeståndets talman, understödd af dess sekreterare och några andra, lyckades emellertid förmå bönderne att den 16 Oktober välja ledamöter i de vanliga deputationerna, hvarigenom dessa ändtligen en hel månad efter riksdagens öppnande kunde komma i verksamhet; men derföre öfvergåfvo icke bönderne sitt påstående om deltagande i sekreta utskottet, och då de den 25 Oktober fingo af alla tre de öfriga stånden afslag å sin första framställning härom, beslöto de i en ny och utförligare upprepa sitt påstående.

Denna splittring mellan stånden, som, i förening med partisöndringen inom dem, förhindrade all raskare verksamhet och som ytterligare underblåstes af ryske ministern, gjorde ställningen i Sverige vid denna tid ganska äfventyrlig. Försvarsverket var i svårt förfall och penningeställningen högst bekymmersam, medan ryska trupper samlades vid finska gränsen och ryske ministern i Stockholm förde ett mer och mer hotande språk. Sekreta utskottet gjorde emellertid sitt bästa för att åtminstone visa, det svenska regeringen ej lät skrämma sig. Kanoner, handvapen och beklädnad för den finska hären anskaffades; åtgärder vidtogos för att göra den fulltalig och ryske ministerns när-

gångna fordringar afvisades. Dennes öfvermodiga uppträdande gagnade Hattarne mer än något annat, emedan hvarje svensk med någon sjelfständighetskänsla harmades deröfver och rätt många äfven bland Mössorna funno sig ganska besvärade af en dylik beskyddare.

Denne lät dock sådant ej bekomma sig, utan framförde med samma öfvermod som förut sin kejsarinnas bannebref till både konungen och kronprinsen. Så uppläste han, vid en audiens hos den senare den 15 November, i Tessins och statssekreteraren von Nolckens närvaro, ett bref från kejsarinnan, i hvilket hon yttrade, att om ock kronprinsens erkänsla mot henne vore förminskad, så vore det dock hela verlden bekant, att hans välfärd och tronföljd icke annorlunda än genom hennes bemödanden kunde befordras. Emellertid hade hon måst erfara att, oaktadt de råd hon gifvit, hade grefve Tessin och hans anhang förstått behålla i sina händer prinsens sinne och hjerta, ehuru det ej kunde vara honom obekant, att Tessin användt alla möjliga grepp att hindra uppkomsten af ett godt förhållande mellan båda rikena; att han, vid underhandlingen i Köpenhamn, mot instruktion och gifvet löfte sökt förlänga oron i norden, och att han arbetat emot prinsens val till tronföljare. Samme grefve Tessin och hans anhang hade ock utspridt det ondskefulla ryktet, att kejsarinnan skulle fattat en föresats att omintetgöra prinsens tronföljd. Kejsarinnan kunde derföre ej annat än råda och uppmana prinsen att icke låta förleda sig af denna mans smicker och intriger; men skulle kronprinsen dock finna för godt att framgent hos sig behålla grefve Tessin och hans anhängare, så skulle också kejsarinnan se sig nödsakad att helt och hållet göra slut på sina kärleksfulla bemödanden för hans kongl. höghet.

Kronprinsen ansåg med skäl en skrifvelse i sådana ordalag träda svenska regeringens värdighet alltför nära och anmälde förhållandet genast vid rådets nästa sammanträde samt begärde, att det äfven måtte meddelas sekreta utskottet. Der förklarade Ekeblad, å hans vägnar, att han visserligen mot kejsarinnan hyste den uppriktigaste tacksamhet, men skulle hon anse honom som en guvernör öfver en provins, så ville han hellre offra hundra lif, om han dem hade, än att för hans skull riket skulle komma i ett så nesligt beroende. Tessin begagnade ock tillfället att begära, det hans rådslag och uppförande måtte utan skonsmål undersökas, samt att han derom måtte få vända sig till sekreta utskottet och sekreta deputationen. Till dess han af dem blifvit förklarad oskyldig, kunde han icke befatta sig med några embetsgöromål. Man anmärkte, att detta visade alltför mycken eftergifvenhet för Ryssland; men Tessin stod fast vid sin föresats och framförde sin begäran till sekreta utskottet och sekreta deputationen. Båda svarade genast med att hos kongl. maj:t anhålla, att Tessin måtte befallas fortfara med sina embetsgöromål, hvilken befallning Tessin då efterkom.

Det för svenska regeringens värdighet förnärmande i kejsarinnans skrifvelse väckte allmän förtrytelse hos Mössorna icke mindre än hos Hattarne, men om sättet att vinna upprättelse derför voro meningarna

delade. Man förenade sig dock slutligen om ett af friherre *Anders Johan von Höpken* framstäldt förslag, att de nu församlade ständerna måtte afgifva en gemensam förklaring, att som de »af fri vilja» utvalt hans kongl. höghet till tronföljare, så förpligtade de sig med lif, blod och egendom honom och hans bröstarfvingar försvara, förlitande sig, vid påträngande nöd, på intet annat än Guds bistånd och välsignelse, samt att kongl. maj:t skulle vid ryska hofvet besvära sig öfver Korffs uppförande, men på samma gång visa sig benägen till förklaringar öfver uppkomna tvistefrågor. Med samtliga ståndens samtycke bildades en »stor sekret deputation», bestående af sekreta utskottet, sekreta deputationen och 25 bönder, att uppsätta en nationel förklaring, sådan Höpken föreslagit, hvilken gillades af stånden och den 3 December genom en deputation meddelades kronprinsen samt sedermera inryktes i riksdagsbeslutet.

Den andra delen af Höpkens förslag, att man hos kejsarinnan borde beklaga sig öfver Korffs beteende, mötte inom rådet sådana betänkligheter och man visade sig der så ängslig att på något sätt stöta sig med det mäktiga grannriket, att saken fick tills vidare hvila, hvari sekreta utskottet instämde den 10 December. Korffs hänsynslösa uppträdande verkade emellertid, i motsats till hvad han åsyftat, betydligt till Hattarnes förmån, emedan alla af mösspartiet, som ifrade för upprätthållande af Sveriges oberoende och dess kronas värdighet, funno sig deraf förnärmade. Bland andra drog sig nu *Gustaf Bonde* tillbaka och ingick, några dagar efter Korffs audiens hos kronprinsen, med ett memorial till rikets ständer, i hvilket han beklagade den skiljaktighet, som frågan om hans återinsättande i rådet åstadkommit, samt begärde att någon öfverläggning derom aldrig vidare måtte ifrågakomma — en begäran som af Hattarne på riddarhuset emottogs med stora loford, så mycket mera som just i detsamma kanslipresidentplatsen, hvartill Mössorna hoppats få Bonde befordrad, blef ledig genom Carl Gyllenborgs död och nu, enligt Hattarnes önskan, kunde öfvertagas af Tessin, som redan en längre tid förrättat dithörande göromål. Han vägrade dock nu mottaga sjelfva embetet, emedan sådant, efter hvad så nyligen tilldragit sig, skulle alltför mycket reta ryska hofvet, men fortfor dock att såsom rikskansliråd sköta göromålen.

Flera ledigheter funnos nu inom rådet. Redan innan förra riksdagens slut hade Adlerfelt, dödligt sårad i striden mot dalkarlarne å Norrmalms torg, aflidit. Mellan riksdagarne hade Erik Wrangel tagit afsked samt Palmfelt och Cederström dött, och efter den nu pågående riksdagens början hade äfven Lagerberg och Carl Gyllenborg afgått med döden. Riksdagen hade nu redan fortgått i tre månader, och Henrik Wrede yrkade derföre på riddarhuset den 17 December, att de lediga riksrådsembetena måtte tillsättas. Tidpunkten var skickligt vald i Hattarnes intresse, emedan de för tillfället hade, genom Korffs beteende, fått en viss öfvervigt, och bondeståndet, der de hade sina flesta motståndare, upplöst sig för att fira julen i hemmen. Sådant

var visserligen äfven förhållandet med preseståndet, men der hade flere Hattar, förmodligen enligt träffadt aftal, stannat qvar, medan de flesta Mössorna rest hem, och då de inom borgareståndet öfverlägsna Hattarne förenade sig med adeln, förmådde man de qvarblifna presterne att äfven företaga valet, i hvilket bönderne ej hade grundlagsenlig rätt att deltaga, men hvilken de ofta yrkat, och man var rätt nöjd att nu slippa se ett dylikt yrkande förnyadt. Valet förrättades den 22 December, och nu, likasom vid den föregående riksdagen, öfverlemnades blott ett förslag i sänder, hvarå Hattarne förstodo att alltid få uppförda sina pålitligaste män.

På detta sätt inkommo i rådet den 22 December 1746 landshöfdingen i Bleking friherre *Wilhelm Ludvig Taube*, landshöfdingen i Savolaks friherre *Carl Johan Stjernstedt*, hofmarskalken och expeditionssekreteraren i utrikesexpeditionen friherre *Anders Johan von Höpken*, generalmajoren och general-krigskommissarien friherre *Fabian Wrede*, förre ministern vid danska hofvet, löjtnanten vid lifdrabantkåren *Nils Palmstjerna*, samt förre ministern vid franska hofvet, kanslirådet grefve *Clas Ekeblad*.

Genom dessa mäns insättande i rådet var hattpartiets öfvervigt derinom för längre tid grundad; men då det tillika var för partiet af synnerlig vigt att få bibehålla dem i sekreta utskottet, begärde detta hos stånden, att de fortfarande måtte få deltaga i dess göromål, hvilket biföllls af de tre stånden och af bondeståndet besvarades med en vägran att yttra sig derom, emedan hufvudsaken, riksrådsvalen, »icke kommit till ståndets kunskap» — det enda sätt, hvarpå ståndet uttalade sitt missnöje öfver valens företagande i dess frånvaro och utan dess vetskap. Mössorna funno sig ock nu så slagna, att flere af dem lemnade riksdagen och icke så få förlikte sig med de nuvarande innehafvarne af makten. De ryska och engelska sändebuden hade också redan gifvit ut alla de penningar, deras hof bestämt för riksdagen, och kunde således icke vidare uppmuntra det sjunkande mösspartiet eller motverka den franske ambassadörens ännu alltid fortfarande frikostighet.

Den förra försagdheten hos rådet mot Ryssland hade nu äfven upphört. På Tessins förslag beslöts, att svenske ministern i Petersburg grefve *Nils Barck* skulle få befallning att vid ryska hofvet anföra klagomål mot Korff, hvilket beslut biträddes af både mindre sekreta deputationen och sekreta utskottet. Befallningen afgick till Barck den 17 Januari 1747, men kunde icke fullgöras, emedan han ej fick den audiens, han begärt för att framföra klagomålen.

I början af Februari fick man emellertid underrättelser om nya rustningar från ryska sidan genom ytterligare sammandragning af trupper vid finska gränsen; men Hattarne läto ej skrämma sig häraf. Riksrådet *Gustaf Fredrik von Rosen* utnämndes till generalguvernör i Finland, för att gifva mer enhet åt försvarsanstalterna derstädes; de finska trupper, som voro mest utsatta för faran att öfverrumplas, blefvo sammandragna under förevändning att arbeta på fästningarna, och de öfriga

gjordes färdiga till uppbrott. Dessutom började man nu med mera allvar än förut arbeta på tillvägabringande af ett närmare förbund med Preussen.

För att härifrån afhålla svenska regeringen inbjöds denna af den ryska och österrikiska att deltaga i det mellan dessa båda makter ingångna förbund. Tessin och kanslikollegium ville, att man skulle besvara denna inbjudning med ett förslag, att Österrike i stället skulle biträda förbundet mellan Sverige och Ryssland af år 1745, hvarigenom man åtminstone vunne tid. Häri instämde rådets flertal så väl som konungen; men de nya riksråden Palmstjerna, Höpken och Ekeblad funno ingen nytta i ett förbund med Österrike, hvarigenom man skulle stöta sig med Sveriges »naturliga bundsförvandter» (Frankrike och Preussen), samt genomdrefvo i sekreta utskottets deputationer, att förbundet med Preussen skulle afslutas innan ens något svar borde lemnas å Rysslands och Österrikes inbjudning. Några dagar derefter, den 16 Mars, gaf franske ambassadören tillkänna, att han var beredd erbjuda Sverige förnyelse af de gamla subsidierna, men icke egde underteckna något subsidiefördrag, innan förbundet mellan Sverige och Preussen först vore afgjordt.

Frågan var af vigt, emedan den i sjelfva verket gälde ett frånträdande af det beroende, hvari man sedan sista kriget kommit till Ryssland, och ett nytt närmande till Frankrike, hvilket alltid varit grundtanken i Hattarnes politiska system. Lifliga öfverläggningar höllos ock både i rådet och i de sekreta deputationerna. De franska subsidierna voro en kraftig lockelse för Sveriges betryckta penningeställning, och dessutom var man uppskrämd genom rykten om rustningar i Danmark, hvilka man befarade stå i samband med de ryska.

En skotsk läkare, Alexander Blackwell, hvilken blifvit anstäld såsom lifmedikus hos konung Fredrik, hade, enligt konungens uppgift, i början af Mars 1747 för honom berättat, huru han från Köpenhamn erfarit, att drottning Lovisa af Danmark, en dotter till Englands konung Georg II, vore missbelåten med engelske ministern i Stockholm Guy-Dickens; men engelske ministern i Köpenhamn Titley hade anmodat Blackwell försäkra konungen om 100,000 pund sterling, dem drottningen ville anskaffa från sin fader, om blott konungen ville vara Danmarks vän samt gynna Danmark och England »vid någon existerande ändring, hvarmed Blackwell tycktes mena successionsordningen, fast han icke så tydligen utnämnde». Härtill hade Blackwell vidare »fogat något tal om ändring i regeringssättet, hvarmed skulle påsyftas suveränetetens återinförande». Dock kunde konungen »för Blackwells otydliga uttals skull icke allt förstå». Konungen visade honom ifrån sig och tillsade honom, då han begärde anvisning på någon, hvilken han kunde lemna närmare meddelanden, att vända sig till landtmarskalken och till presidenten Erland Broman. För båda upprepade han anbudet om 100,000 pund, men uppgaf för landtmarskalken ändamålet med dem vara att störta det franska partiet; för Broman åter yttrade han några obe-

stämda ord om tronföljden. Konungen, som möjligen misstänkte i Blackwells anbud en snara af dem, som önskade en brytning mellan honom och tronföljareparet, lät underrätta Tessin om alltsammans, hvarefter Blackwell arresterades och regeringen förordnade till att döma honom en kanslirätt, bestående af några kanslikollegiets embetsmän med Tessin till ordförande. Ransakningen hölls så hemlig som möjligt. Penningeanbudet erkände Blackwell otvunget, men förnekade ihärdigt att hafva yttrat något om ändring i regeringssätt eller tronföljd, utan skulle de obestämda ord, som undfallit honom, blifvit framkallade af konungens och Bromans frågor och endast syftat på hvad som kunde ske, i händelse tronföljden genom Adolf Fredriks och hans året förut födde sons död blefve ledig. Kansliråtten ville likväl nödvändigt hafva i dagen en anläggning mot tronföljaren och lät derföre, på Tessins yrkande samt slutligen på regeringens särskilda befallning, då flere inom kanslirätten yttrade sig mot användandet af olagliga medel till bekännelses aftvingande, Blackwell tre gånger undergå pinligt förhör i de illa beryktade fängelsehålorna Tjufkällaren och Rosenkammaren, för att pina honom till närmare upplysningar om den samhällsvådliga anläggningen. Plågorna förmådde honom slutligen bekänna nästan allt hvad man ville, men det oaktadt kunde man icke af hans uppgifter sammanfatta någon sannolik plan mot tronföljden. Icke desto mindre förklarade dock rätten Blackwell vara »af bindande skäl och egen bekännelse förvunnen att hafva umgåtts med en högst skadlig anläggning mot riket, rörande dess ömmaste grundförfattningar, konungaförsäkran, regeringsform och tronföljd, samt genom ett högst förgripligt anbud sådant sökt att verkställa», hvarföre han den 10 Juni dömdes till döden och afrättades den 8 Augusti. Sedan han fått sin dom och dagen före afrättningen redan var utsatt, förklarade han ogrundadt allt hvad man pinat honom att bekänna.[1])

Icke så litet mörker hvilar ännu öfver denna rättegång. Under dess fortgång förklarade Blackwell inför domstolen, att det omtalade penningeanbudet kommit till honom i ett namnlöst bref, hvilket han förmodat vara från Titley, men nu trodde härröra från någon ovän. Man har häraf dragit den slutföljd, att det kunnat vara en af någon, med kännedom om Blackwells framfusighet och begär att göra sig vigtig, för honom utlagd snara, för att bringa å bane föreställningar om någon anläggning mot tronföljaren, hvilket vid den tiden skulle för Hattarne kommit särdeles väl till pass. Huru härmed än må förhålla sig, var dock både domstolens förfarande och dess afkunnade dom en uppenbar olaglighet, emedan det enda, som kunde läggas den tilltalade till last, var några obetänksamma, förflugna yttranden, hvarför man ej hade andra bevis än berättelser om hvad i enrum skulle föregått, samt för öfrigt bekännelser aftvungna genom pinliga medel och af hvilka man

---

[1]) Jfr *R. Arfvidsson*, Blackwellska rättegången, i tidskriften Frey för 1846, sid. 364—384, 417—441.

i alla fall ej kunde få tillsammans några förrädiska planer, utan på sin höjd några förrädiska yttranden. Blackwells dödsdom var således åter ett politiskt mord och en ny skamfläck på frihetstiden samt särskildt på Tessin, den egentlige ledaren af hela rättegången och som företrädesvis yrkade på användandet af pinliga bekännelsemedel.

Dagen efter Blackwells arrestering hade från svenske ministern i Köpenhamn Carl Fredrik von Höpken, en bror till riksrådet, kommit ett bref, att danska regeringen hastigt beslutat krigsrustningar, hvilket väckte stor oro i Stockholm, emedan man satte dessa rustningar i samband med den plan mot svenske tronföljaren, hvilken man vid Blackwells häktande trodde sig kommit på spåren. Uppgiften befans sedermera ogrundad, men ökade för tillfället benägenheten att ingå närmare förbund med Preussen och Frankrike. Konungen förklarade sig bestämdt häremot, försäkrade, att hvarken ryska eller danska rustningar vore för handen, samt påstod att förbundet med Preussen vore onödigt och endast skulle reta Ryssland. Han kunde dock ej göra sin mening gällande, utan den 18 Maj undertecknades mellan svenska och preussiska regeringarna ett fördrag om förbund till ömsesidigt försvar af båda makternas samtliga länder samt uttryckligen äfven af dem, hvilka Preussen förvärfvat genom de kort förut ingångna frederna i Breslau och Dresden. Genom en särskild artikel förband sig konungen af Preussen att med all sin makt mot hvem som helst försvara Adolf Fredriks arfsrätt till svenska tronen.

Några dagar senare, den 26 Maj, undertecknades äfven, likaledes mot konungens mening, ett fördrag med Frankrike, innefattande ett förnyande af det år 1738 ingångna, att gälla för nya tio år, räknade från 1748 års utgång, samt betingande lika stora subsidier, 300,000 rdr specie årligen i tre år, hvilka skulle begynna räknas från den 1 Juli 1747.

Svenska regeringen hade sålunda nu ånyo sökt sitt stöd i Frankrike, i stället för i Ryssland, såsom förhållandet varit alltsedan sista kriget, och de ingångna förbunden inneburo således en ny omkastning i Sveriges utrikes politik. Hattarnes tillförsigt blef ock derigenom så ökad, att de beslöto göra sig af med sin farligaste motståndare inom rådet *Samuel Åkerhielm*, som nu anfölls från tvänne särskilda håll.

Redan under förra året hade en fråga blifvit väckt, som stod i nära samband med tolkningen af grundlagarne och till hvilken vi återkomma vid framställningen af svenska statsförfattningens utveckling under detta tidskifte — den s. k. »principalatsfrågan» eller huruvida riksdagsmännen skulle, under utöfningen af detta sitt kall, anses bundna af sina principalers, sina valmäns föreskrifter. Stockholmsköpmannen *Christian Springer* hade ifrigt förfäktat en sådan skyldighet, men, å andra sidan, anfördes dalupproret såsom ett varnande exempel på hvart en sådan åsigt kunde leda, och frågan blef en partisak, som återkom vid den nu pågående riksdagen. Springer hade i början af denna varit en af Korffs ifrigaste medhjelpare, och stora summor till röstvärfning

hade gått genom hans händer, hvilket väckte icke liten ovilja hos Hattarne, hvilkas mest framstående partiman inom borgareståndet, *Thomas Plomgren*, varit en af Springers häftigaste motståndare i principalatsfrågan och derföre blifvit af honom särskildt anfallen. Inom sekreta utskottet, der Hattarne nu voro rådande, framställdes derför anklagelser mot Springer och hans lära om principalatset, som förmentes syfta på undergräfvandet af Adolf Fredriks tronföljd och stå i sammanhang med dalupproret. Sekreta utskottet beslöt ock Springers häktande och tillsatte en kommission af sina egna ledamöter att döma »hans brottmål, med allt hvad derutaf härflyta eller deruti inlöpa kunde». Denna kommission anmälde nu, den 25 Maj, i sekreta utskottet, att Åkerhielm, under rådets öfverläggningar, med anledning af principalatsfrågan yttrat åsigter, som temligen nära öfverensstämde med Springers och på flera sätt sökt taga hans försvar.

Samma dag inkom äfven bankodeputationen med klagan öfver rådets »oginhet» mot banken i Oktober 1745, då det icke, enligt bankofullmäktiges begäran, velat »förbjuda» banken att invexla sina sedlar, »ehuru det var fråga om att genom ett kungligt förbud rädda banken, hvilket ej kunde vara rikets ständer emot». Denna anmärkning gälde icke blott Åkerhielm, utan äfven riksråden Cronstedt, Posse och Anton Wrangel.

Båda anmärkningarna öfversändes till rådet, med infordran af förklaring från Åkerhielm och de öfriga riksråd, anmärkningarna gälde. Åkerhielms förklaring i principalatsfrågan var öppen och oförfärad. Han visade, att vid föregående riksdag borgare- och bondestånden begärt, att deras beslut om en rikets ständers kommission till ransakning öfver kriget skulle tryckas, »på det att de måtte vara utan ansvar, och deras kommittenter ej förevita dem något», samt yttrade i allmänhet, det han trott valde fullmäktige böra vara sina principaler eller kommittenter ansvarige för sina göromål, »utan att likväl deras fattade beslut derför borde ändras». Som han städse yrkat, att hvad på en riksdag blifvit beslutadt skulle ega bestånd, så kunde deraf inses, att tronföljden aldrig af honom blifvit satt i tvifvelsmål.

Lika oförtäckt var hans förklaring i bankofrågan. Att kongl. maj:t skulle »befalla» banken betala eller icke betala hade varit stridande mot bankens privilegier, och något sådant hade icke ens skett under envåldsregeringen. Han åtnöjde sig för öfrigt ej att försvara sina egna rådslag, utan angrep äfven Hattarnes bankhushållning och visade, att det varit deraf, som bankens förlägenhet vållats. I denna förklaring instämde Posse och Wrangel, men Cronstedt afgaf en särskild.

Båda förklaringarna, jemte hvad för öfrigt i dithörande frågor förekommit, öfverlemnades af sekreta utskottet den 21 Juli till en dess kommission, som skulle upptaga båda målen samt undersöka och afdöma riksrådens felaktigheter. Ordförande i denna kommission var lagman *Jean Georg Lillienberg*, hvilken, inom kommissionen ifrigt

understödd synnerligast af teologie professorn i Åbo *Johan Browallius*, var en af de verksammaste i förföljelsen mot Åkerhielm. Denne, som insåg att af en domstol, tillsatt af hans motparti, föga rättvisa vore att förvänta, sökte genom en afskedsansökning förekomma sin dom; men denna ansökning blef ej af sekreta utskottet bifallen, utan den mot Åkerhielm inledda undersökningen skulle fortgå. Då vägrade han inställa sig för utskottets kommission eller deputation, såsom den nu kallades, emedan han såsom riksråd var alla fyra ståndens fullmäktig och hans sak således af dem borde pröfvas, icke af en med tysthetsed bunden deputation. Häri instämde Wrangel, men Posse och Cronstedt anmälde sjukdomsförfall. Vadet till stånden ogillades dock af utskottet, och de båda riksråden funno sig nu böra gifva efter, men, på justitiekanslern *Carl Gustaf Löwenhjelms* yrkande, förmåddes sekreta utskottet att den 16 November taga frågans afgörande i omedelbar pröfning, och när den kom till detta afgörande den 23 och 24 November, blef Cronstedt alldeles frikänd för sin höga ålders skull, och Posse och Wrangel, som erkänt sin brist på insigter i bankoärenden, sluppo med en skriftlig föreställning. Om Åkerhielm åter voro meningarna mycket delade, men slutligen förenade sig adelns och presternes flertal om, att hans afsked skulle beviljas, dock utan tillstyrkan af pension. Borgarena åter yrkade på formlig dom, men förenade sig till slut med de andra.

Från utskottet öfverlemnades nu frågan till stånden, som genom ett protokollsutdrag från utskottet underrättades, att riksråden Cronstedt, Åkerhielm, Posse och Wrangel blifvit för vissa rådslag stälda under tilltal inför en utskottets deputation, inför hvilken »de sjelfve vidgått, att fel och misstag i rådslagen sig verkligen tilldragit», samt att sekreta utskottet afgjort den saken. Hvaruti felen bestått eller huru utskottet derom beslutat ansågs ej behöfva meddelas stånden. Hvad åter angick frågan om Åkerhielms afskedsansökning, så förklarade sig utskottet icke hafva något att dervid påminna, då han gifvit tillkänna »sitt fasta uppsåt att tillbringa sin öfriga tid i stillhet och att hvarken sjelf eller genom andras biträde söka åstadkomma någon rörelse bland rikets ständer samt aldrig önska någon ändring i det han nu begärde». Med frågan om hans bibehållande af lönen kunde utskottet sig ej befatta eller sådant tillstyrka.

Afsked utan pension och under vilkor att aldrig mera befatta sig med allmänna ärenden eller söka inträda i statens tjenst, var sålunda hvad sekreta utskottet ville tilldela Åkerhielm. Adeln och borgareståndet biföllo afskedet under det förutsatta vilkoret och afslogo pensionen, dock efter votering. Inom presteståndet åter anmärkte Mössornas oförskräckte förkämpe derstädes, prosten *Serenius*, det afsteg från dittills vanligt riksdagsbruk, hvilket utskottet tillåtit sig genom sitt tillkännagifvande, att riksråd blifvit stälda under tilltal, utan att afsättning derå följt. När stånden icke fingo underrättelse om domen, måste de anse riksråden oskyldiga och följaktligen hvad dem vederfarits för oförskyldt; men »ju flera exempel man gåfve på rådsvärdighetens för-

nedring, desto mer skulle det populära regementet uppsättas, oordningar befrämjas och säkerheten äfventyras, hvarföre den allra minsta upprättelse, riksrådet Åkerhielm borde få, vore att han anmodades stanna qvar i rådet». Konungen hade ock, när Åkerhielms afskedsansökning förevar i rådet, förklarat, att han ogerna skulle umbära de mogna råd, med hvilka Åkerhielm städse gått kongl. maj:t och riket tillhanda. Detta tog nu presteståndet till uppslag för sitt beslut och förklarade sig instämma i konungens yttrade mening. Bondeståndet förenade sig med presteståndet.

Två stånd hade sålunda stannat mot två, och Åkerhielms afskedsansökan var således icke af rikets ständer bifallen; men Åkerhielm lät nu till presteståndet framföra sin begäran, att det måtte foga sig efter adelns och borgareståndets beslut, emedan han ej ville stanna i rådet utan med alla fyra ståndens uttryckliga vilja och samtycke, hvarefter ock preste- och bondestånden förenade sig med de båda öfriga.

Vid denna tid föll äfven sekreta utskottets dom öfver Springer. Palmstjerna, Coijet och några andra af de häftigaste partimännen bland Hattarne hade yrkat på lifvets förlust, men domen blef dock »mildrad» till lifstidsfästning och till schavottering i alla städer under vägen till fängelseorten. De politiska offrens antal under denna frihetstid hade sålunda åter ökats med ett nytt. Nu anstäldes äfven förföljelser mot flere af mösspartiets anhängare, och man gjorde sitt bästa att söka öfvertyga allmänheten om tillvaron af farliga stämplingar mot tronföljaren från Mössornas sida, med understöd af Ryssland och Danmark.

Medan Hattarnes välde sålunda mer och mer befästades, hade förhållandet till Mössornas utländska stöd i Ryssland föga förändrats. Baron von Korff hade visserligen i Juli 1747 fått nedlägga sin värdighet af ambassadör och återgå till den af minister, men på svenska regeringens klagomål öfver hans beteende fästes intet afseende. Tvärtom gillades detta och beskyllningarna mot Tessin framkastades å nyo. Korff fick den tillfredsställelsen att framföra kejsarinnans svar i denna riktning, hvilket af svenska regeringen bemöttes med *Tessins* utnämning till kanslipresident den 5 December, dagen efter aflemnandet af svaret från ryska hofvet.

Principalatsfrågans behandling hade vittnat om ständernas synnerliga omsorg att åt riksdagen allena bevara rättigheten att befatta sig med statens angelägenheter. De visade också icke mindre ömtålighet mot allt ordande derom utom riksdagen. Före och under riksdagen hade en stor mängd stridsskrifter utkommit, hvilka, i följd af den rådande partiförbittringen, i sjelfva verket voro ilskna smädeskrifter, och såsom sådana blefvo fyra deribland brända af bödeln; men äfven i afseende å skrifter rörande statssaker i allmänhet yttrade ständerna i riksdagsbeslutet den grundsats, att »den då gällande lyckliga regeringsarten å ena sidan tillstadde en anständig och beskedlig frihet att yttra sig öfver förevarande oafgjorda mål, innan eller medan de voro under öfverläggning, men påyrkade, å andra sidan, *tystnad och lydnad,*

så snart rikets ständers beslut blifvit kongl. maj:t med råds råde till verkställighet öfverantvardade». I en skrifvelse till kongl. maj:t af den 13 Augusti yttrade ock sekreta utskottet, att, fastän ständerna i sina underdåniga betänkanden plägade fritt upptäcka de skäl, på hvilka deras meningar grundades, så borde likväl icke kongl. maj:t med lika öppenhjertighet i tryckta förordningar framdraga dessa skäl. Det vore nog för undersåtarne att veta kongl. maj:ts nådiga vilja och befallning, utan att man genom skälens anförande gåfve dem anledning att derom fälla omdöme. Likaså vore det onödigt och med regeringssättet föga instämmande att åberopa ständernas tillstyrkan, emedan den ej behöfdes för att gifva kongl. maj:ts befallning tillbörlig vigt (!). Det tycktes således, som om ständerna icke så sällan funnit sig besvärade af skälen för sina beslut, och de fordrade i afseende å dem samma tystnad å regeringens sida som å undersåtarnes.

Mer än någon föregående riksdag inblandade sig denna i tjensttillsättningar, och det segrande partiet såg sig dervid väl till godo. Det unga hofvet fick röna flera prof på ständernas frikostighet. Den skuld af 500,000 d. s., hvilken kronprinsen åsamkat sig genom kostnader vid bilägret, samt för reparationer å Drottningholms, Ulriksdals och Upsala slott m. m., betaldes af statsmedel; årliga anslaget till hans hofstat ökades från 220,000 till 300,000 d. s.; ständerna, som blifvit bjudna till faddrar åt tronföljareparets förstfödde son Gustaf, besvarade denna artighet med en faddergåfva af 200,000 d. s., och till kronprinsessan öfverlemnades juveler ur drottning Ulrika Eleonoras qvarlåtenskap till ett värde af 108,000 d. s. Hattarne voro fortfarande tronföljareparets ifrige anhängare, och deras främste ledare, den nye kanslipresidenten Tessin, erhöll innan riksdagens slut förtroendet att vara arfprinsen Gustafs guvernör. Mössorna, som begynt riksdagen med stora förhoppningar att komma i besittning af makten, voro vid dess slut kufvade, skingrade och modlöse, och allt tycktes båda ett varaktigt Hattarnes välde, då riksdagen ändtligen, efter 15 månaders sammanvaro, afslutades den 14 December 1747.

I *riksdagsbeslutet* uttryckte ständerna sin tillfredsställelse öfver kronprinsens förmälning samt förpligtade sig, så för sig sjelfva som för sina efterkommande, att med lif, blod och egendom försvara den af fri vilja valde tronföljaren och hans bröstarfvingar. Till härens och flottans förökande hade ständerna åtagit sig åtskilliga afgifter och sammanskott. Löne- och betalningsafgiften skulle fortfara och likaså slottshjelpen. Till dämpande af vexelkursens stigande hade alla utländska öfverflödsvaror så väl som bränvinsbränningen blifvit belagda med dryga afgifter. Till jordbrukets, fiskeriernas, fabrikers och handaslöjders förkofran hade flera åtgärder blifvit vidtagna. När besvär öfver justitierevisionens domar vid näst derefter följande riksdag inkommit och blifvit af samtliga eller ock endast af två stånd ogillade, borde domen stå fast och ej vid någon påföljande riksdag få upprifvas eller vidröras. Eho, som på något sätt, hemligen eller uppenbarligen, eftertraktade att förringa

öfverhetens höghet, störa ständernas fri- och rättigheter eller lagens helighet och myndighet, han skulle, »såsom en orolig och skadlig lem, lagligen anses och straffad varda». Nästa riksdag utsattes till medlet af September 1751, och anhöllo ständerna att urtima riksdag ej måtte före denna tid utlysas.

De sista åren af Fredriks regering.

Den tilländagångna riksdagen, som börjat med så lofvande utsigter för Mössorna, hvilka med skäl kunde å Hattarne yrka en allvarsam efterräkning för den bedröfliga och tillika ytterst vådliga ställning, hvari de genom sin äfventyrliga statskonst bragt riket, och hvilka härvid kraftigt understöddes af Rysslands och Englands penningar och inflytande, hade likväl slutat med afgjord seger för Hattarne. De hade med stor skicklighet begagnat den förtrytelse, som af den ryske ministerns öfvermod väcktes hos hvarje svensk fosterlandsvän, hvilket parti han än i öfrigt tillhörde; hade nu uppträdt såsom det kraftfulla, fosterländska, för Sveriges ära och sjelfständighet varmt nitälskande partiet, som mot Rysslands, Englands och Danmarks ränker hade att upprätthålla det svenska tronföljarevalet; hade derigenom fått öfvervigten i sekreta utskottet och sedermera efter de nya riksrådsvalen äfven inom rådet; hade ytterligare förstärkt sig genom förbundet med Preussen och Frankrike; hade genom rättegångarna mot Blackwell och Springer samt undersökningarna rörande påstådda stämplingar mot Adolf Fredriks tronföljd uppskrämt de i allmänhet icke särdeles oförskräckta Mössorna; hade slutligen lyckats ur rådet aflägsna sin farligaste motståndare Åkerhielm, samt voro genom allt detta vid riksdagens slut obestridt och, som det tycktes, för lång tid de styrande i Sverige.

Den gamle konungen hade blifvit alltmer obetydlig, men det unga hofvets otålighet efter kronans glans unnade honom icke ens den skugga af konungadöme, han ännu hade qvar. Under sommaren 1747, medan ständerna ännu voro samlade, hade Palmstjerna, som sedan någon tid stått väl hos konungen, sökt vända hans håg till en afsägelse af regeringen eller till kronprinsens upptagande såsom medregent, för att sjelf vinna mera ro på gamla dagar. Då detta ej lyckades, hade Tessin gjort samma försök, men fått till svar: »Det är nu andra gången, man gör mig detta förslag; den, som tredje gången dermed framkommer, låter jag behandla som förrädare.» Han uppmuntrades ock i sitt motstånd mot dessa försök, af sina gunstlingar, af brodern, prins Wilhelm, som ej ville se honom återvända till Hessen, af Mössorna, hvilka ville så sent som möjligt se kronprinsen på tronen, och af ryska hofvet, som lofvat skydda honom, derest det unga hofvet och Hattarne vidtoge någon våldsammare utväg. En plan till hans afsättande skall ock blifvit uppgjord, hufvudsakligen på Lovisa Ulrikas anstiftelse, och så väl Tessin som Palmstjerna samt några andra af hattpartiets ledare

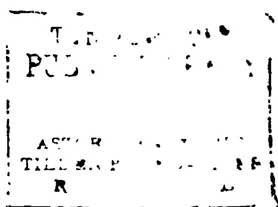
skola varit medvetande om och gynnat densamma. Vid denna statshvälfning skulle ock en ny regeringsform genomdrifvas, enligt hvilken konungen skulle få rättighet att börja krig, pålägga skatter, bestämma tullafgifter, stifta nya och förklara gamla lagar, tillsätta riksråd utan förslag m. m. Såsom medel för planens genomförande räknade man på preussiska hjelptrupper, på några svenska regementen, hvilkas befäl man vunnit, på Tessins vältalighet och skicklighet samt på den tillgifvenhet för tronföljareparet, som då ännu var rådande hos den större allmänheten. De uppgifter, man eger om denna plan, kunna dock ej anses fullt tillförlitliga, åtminstone med hänseende till enskildheterna deri, men göra det emellertid högst sannolikt, att en plan till påskyndande af Adolf Fredriks uppstigande på tronen verkligen funnits, ehuru det kan vara tvifvelaktigt om en så väsentlig förändring i regeringssättet, som i det nya förslaget till regeringsform skulle varit ifrågasatt, verkligen varit å bane eller om icke, i fall ett sådant förslag varit uppgjordt, det varit blott en fint af Hattarnes ledare, för att vid sitt parti närmare fästa kronprinsen och hans maktlystna gemål, men aldrig afsedt att på allvar genomföras. Åtminstone visade Hattarne, sedan de kommit till makten, icke någon håg att verka i denna riktning.

Någon våldsam plan för konung Fredriks skiljande från regeringen tycktes emellertid ej erfordras, ty redan några veckor efter riksdagens afslutande träffades han den 22 Februari 1748 af ett slaganfall, som förnyades kort efteråt och ännu en gång, med större häftighet den 19 Maj, då den 72-årige konungens minne, rörelse- och talförmåga så förlamades, att det sedermera dröjde länge, innan han kunde ens taga någon kännedom om regeringsärendena. Dessa sköttes under tiden, enligt regeringsformen och ständernas förordnande den 29 Augusti 1743, af kronprinsen och rådet.

Det visade sig emellertid snart nog, att kronprinsen icke synnerligen mer än konungen egde den personliga öfverlägsenhet, som erfordrades för att blifva styrelsens ledare. Denna ledning hade således tillfallit *Tessin*, hvilken, såsom kanslipresident, å embetets vägnar hade ledningen af förhållandena till utländska makter samt äfven af ständerna och sekreta utskottet fått de mest smickrande bevis på förtroende. Sekreta utskottet hade uttryckligen bemyndigat honom att, utan afseende på tjenstegrad eller tjensteålder, vid de hemliga ärendena begagna sådana personer, om hvilkas försigtighet och tystlåtenhet han vore försäkrad. Det nya riksrådet *Clas Ekeblad* hade, såsom rikskansliråd, blifvit förordnad att biträda honom, och till hemlighetens bevarande i utrikes ärenden hade sekreta utskottet föreskrifvit förordnande af en särskild beredning, bestående af kanslipresidenten och rikskanslirådet, jemte en eller flera af kanslikollegiets ledamöter och andra personer, dem kongl. maj:t efter hvarje ärendes beskaffenhet kunde finna nyttiga. Rådet gick ännu längre samt öfverlemnade åt kanslipresidenten och rikskansliradet att efter eget godtfinnande för

CARL GUSTAF TESSIN.

hvarje särskildt tillfälle till beredning kalla hvilka de ville från rådet eller kollegierna.

Förhållandena till främmande makter blefvo under våren 1748 rätt hotande. En brytning med England, som länge tyckts förestå i följd af oviljan mellan Hattarne och härvarande engelske ministern Guy-Dickens, hade slutligen inträdt derigenom, att den till lifstidsfängelse dömde Springer, som lyckats rymma, tagit sin tillflykt till Guy-Dickens hus. Då han utfordrades, begärde Guy-Dickens betänketid för att rådgöra med andra ministrar, och under tiden omgafs hans hus med vakt, hvarjemte ministern underrättades att, om Springer icke inom en viss utsatt timme utlemnades, skulle kongl. maj:t se sig nödsakad »bruka andra utvägar». Springer blef nu utlemnad, men Guy-Dickens klagade, att han med hotelser blifvit dertill tvingad, och, sedan han inberättat förhållandet till engelska regeringen, kom från denna befallning till honom att fordra upprättelse. Då en sådan icke gafs, begärde han sitt pass och afreste i April 1748 utan föregående afskedsaudiens, hvarefter de diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och England voro afbrutna ända till år 1763, emedan engelska regeringen ej hit afsände någon ny minister och vägrade att mottaga någon svensk.

Kort efter Guy-Dickens lemnade äfven von Korff sin ministerplats i Sverige. Hans senaste uppträdande, med ryska regeringens vägran att göra afseende å den svenskas mot honom anförda klagomål och med nya besvär mot Tessin, hade varit så stötande, att konung Fredrik i ett handbref till kejsarinnan begärt hans återkallande, hvilket äfven skedde i Maj 1748, då han här efterträddes af grefve *Panin*, som uppträdde med vida mer foglighet. Korff sändes i stället som rysk minister till Köpenhamn och Guy-Dickens som engelsk minister till Petersburg, så att de båda mot svenska regeringen fiendtligt sinnade ministrarne äfven sedan de lemnat Sverige icke saknade tillfälle att göra det skada.

Fortfarande rådde en stark spänning mellan så väl Sverige och Ryssland som Sverige och Danmark. Å ryska sidan var man mycket missnöjd med upphörandet af dess skyddsvälde öfver Sverige, som inträdt efter ryska krigets slut, men hvarifrån svenska regeringen under Hattarnes ledning frigjort sig. Inom Sverige åter rådde mycken förbittring öfver ryska hofvets Sveriges värdighet och sjelfständighet förnärmande anspråk. Denna förbittring hade väsentligt bidragit till Hattarnes seger och underhölls ock af dem efter bästa förmåga. I allmänhet visade Hattarne ingen eftergifvenhet för de ryska anspråken, men i afseende på sättet att bemöta den yppades skiljaktiga åsigter, i det några, såsom Palmstjerna, Höpken, Rosen, Liewen, Stjernstedt, m. fl., ville gå till väga mera utmanande än undfallande och trodde sig genom krigiska förberedelser kunna ingifva ryska hofvet aktning för Sveriges sjelfständighet. Denna del af hattpartiet erhöll af kronprinsessan liflig uppmuntran och kallades af henne »de modige» (d i e h e r t z h a f t e n), hvaremot de öfrige, för hvilka Tessin stod i spetsen och till hvilka äfven

i alla fall ej kunde få tillsammans några förrädiska planer, utan på sin höjd några förrädiska yttranden. Blackwells dödsdom var således åter ett politiskt mord och en ny skamfläck på frihetstiden samt särskildt på Tessin, den egentlige ledaren af hela rättegången och som företrädesvis yrkade på användandet af pinliga bekännelsemedel.

Dagen efter Blackwells arrestering hade från svenske ministern i Köpenhamn Carl Fredrik von Höpken, en bror till riksrådet, kommit ett bref, att danska regeringen hastigt beslutat krigsrustningar, hvilket väckte stor oro i Stockholm, emedan man satte dessa rustningar i samband med den plan mot svenske tronföljaren, hvilken man vid Blackwells häktande trodde sig kommit på spåren. Uppgiften befans sedermera ogrundad, men ökade för tillfället benägenheten att ingå närmare förbund med Preussen och Frankrike. Konungen förklarade sig bestämdt häremot, försäkrade, att hvarken ryska eller danska rustningar vore för handen, samt påstod att förbundet med Preussen vore onödigt och endast skulle reta Ryssland. Han kunde dock ej göra sin mening gällande, utan den 18 Maj undertecknades mellan svenska och preussiska regeringarna ett fördrag om förbund till ömsesidigt försvar af båda makternas samtliga länder samt uttryckligen äfven af dem, hvilka Preussen förvärfvat genom de kort förut ingångna frederna i Breslau och Dresden. Genom en särskild artikel förband sig konungen af Preussen att med all sin makt mot hvem som helst försvara Adolf Fredriks arfsrätt till svenska tronen.

Några dagar senare, den 26 Maj, undertecknades äfven, likaledes mot konungens mening, ett fördrag med Frankrike, innefattande ett förnyande af det år 1738 ingångna, att gälla för nya tio år, räknade från 1748 års utgång, samt betingande lika stora subsidier, 300,000 rdr specie årligen i tre år, hvilka skulle begynna räknas från den 1 Juli 1747.

Svenska regeringen hade sålunda nu ånyo sökt sitt stöd i Frankrike, i stället för i Ryssland, såsom förhållandet varit alltsedan sista kriget, och de ingångna förbunden inneburo således en ny omkastning i Sveriges utrikes politik. Hattarnes tillförsigt blef ock derigenom så ökad, att de beslöto göra sig af med sin farligaste motståndare inom rådet *Samuel Åkerhielm*, som nu anfölls från tvänne särskilda håll.

Redan under förra året hade en fråga blifvit väckt, som stod i nära samband med tolkningen af grundlagarne och till hvilken vi återkomma vid framställningen af svenska statsförfattningens utveckling under detta tidskifte — den s. k. »principalatsfrågan» eller huruvida riksdagsmännen skulle, under utöfningen af detta sitt kall, anses bundna af sina principalers, sina valmäns föreskrifter. Stockholmsköpmannen *Christian Springer* hade ifrigt förfäktat en sådan skyldighet, men, å andra sidan, anfördes daluppproret såsom ett varnande exempel på hvart en sådan åsigt kunde leda, och frågan blef en partisak, som återkom vid den nu pågående riksdagen. Springer hade i början af denna varit en af Korffs ifrigaste medhjelpare, och stora summor till röstvärfning

hade gått genom hans händer, hvilket väckte icke liten ovilja hos Hattarne, hvilkas mest framstående partiman inom borgareståndet, *Thomas Plomgren*, varit en af Springers häftigaste motståndare i principalatsfrågan och derföre blifvit af honom särskildt anfallen. Inom sekreta utskottet, der Hattarne nu voro rådande, framstäldes derför anklagelser mot Springer och hans lära om principalatset, som förmentes syfta på undergräfvandet af Adolf Fredriks tronföljd och stå i sammanhang med dalupproret. Sekreta utskottet beslöt ock Springers häktande och tillsatte en kommission af sina egna ledamöter att döma »hans brottmål, med allt hvad derutaf härflyta eller deruti inlöpa kunde». Denna kommission anmälde nu, den 25 Maj, i sekreta utskottet, att Åkerhielm, under rådets öfverläggningar, med anledning af principalatsfrågan yttrat åsigter, som temligen nära öfverensstämde med Springers och på flera sätt sökt taga hans försvar.

Samma dag inkom äfven bankodeputationen med klagan öfver rådets »oginhet» mot banken i Oktober 1745, då det icke, enligt bankofullmäktiges begäran, velat »förbjuda» banken att invexla sina sedlar, »ehuru det var fråga om att genom ett kungligt förbud rädda banken, hvilket ej kunde vara rikets ständer emot». Denna anmärkning gälde icke blott Åkerhielm, utan äfven riksråden Cronstedt, Posse och Anton Wrangel.

Båda anmärkningarna öfversändes till rådet, med infordran af förklaring från Åkerhielm och de öfriga riksråd, anmärkningarna gälde. Åkerhielms förklaring i principalatsfrågan var öppen och oförfärad. Han visade, att vid föregående riksdag borgare- och bondestånden begärt, att deras beslut om en rikets ständers kommission till ransakning öfver kriget skulle tryckas, »på det att de måtte vara utan ansvar, och deras kommittenter ej förevita dem något», samt yttrade i allmänhet, det han trott valde fullmäktige böra vara sina principaler eller kommittenter ansvarige för sina göromål, »utan att likväl deras fattade beslut derför borde ändras». Som han städse yrkat, att hvad på en riksdag blifvit beslutadt skulle ega bestånd, så kunde deraf inses, att tronföljden aldrig af honom blifvit satt i tvifvelsmål.

Lika oförtäckt var hans förklaring i bankofrågan. Att kongl. maj:t skulle »befalla» banken betala eller icke betala hade varit stridande mot bankens privilegier, och något sådant hade icke ens skett under envåldsregeringen. Han åtnöjde sig för öfrigt ej att försvara sina egna rådslag, utan angrep äfven Hattarnes bankhushållning och visade, att det varit deraf, som bankens förlägenhet vållats. I denna förklaring instämde Posse och Wrangel, men Cronstedt afgaf en särskild.

Båda förklaringarna, jemte hvad för öfrigt i dithörande frågor förekommit, öfverlemnades af sekreta utskottet den 21 Juli till en dess kommission, som skulle upptaga båda målen samt undersöka och afdöma riksrådens felaktigheter. Ordförande i denna kommission var lagman *Jean Georg Lillienberg*, hvilken, inom kommissionen ifrigt

och från flera håll inlupo berättelser om ett förbund, som skulle vara ingånget mellan Ryssland, Danmark, England och Österrike mot Sverige och Preussen. Man fann derför bäst att i svaret till ryske ministern inskränka sig till en förklaring, att tronföljarens tänkesätt, rådets vaksamhet och svenska folkets kärlek till friheten gåfvo tillräcklig säkerhet mot alla otillbörliga försök mot regeringsformen, hvadan ingen annan hjelp behöfdes för dess upprätthållande.

Tillika sökte man beröfva grannstaterna all förevändning till inblandning i rikets inre förhållanden, i det man gjorde allt för att visa, det någon statshvälfning icke var i fråga. Man lät konung Fredrik skenbart återtaga regeringen, så snart han tillfrisknat så mycket att man med honom kunde tala om allmänna angelägenheter, ehuru han ej ens kunde underteckna expeditionerna. På hans egen begäran förfärdigades en namnstämpel, för att bespara honom besväret härmed, och hans återtagande af regeringen var i sjelfva verket ingenting annat, än att hans namnstämpel sattes under kronprinsens och rådets beslut. Man ville likväl härigenom vederlägga det utspridda ryktet, att man ämnade helt och hållet skilja honom från regeringen. Dessutom utfärdades en kungörelse, som innehöll, att kronprinsen, sårad af de rykten, som blifvit utspridda, att han hyste någon hemlig afsigt på envåldets återinförande, på det kraftigaste och heligaste förklarade, att han hvarken sjelf eller genom andra, direkte eller indirekte, någonsin tänkt söka och hemligen eller uppenbarligen eftersträfva något, som vore stridande mot hans redan gångna ed och underskrifna försäkran mot regeringsformen och rikets ständers frihet, utan tvärtom ansåge för sin och rikets fiende och förrädare den, som skulle vilja göra något försök mot fäderneslandets frihet och ständernas rättigheter.

Medan man sålunda sökte vederlägga de angifna skälen för ryska regeringens hotelser, försummade man icke att tillika sätta sig i försvarstillstånd, för den händelse dessa hotelser skulle öfvergå till verkliga fiendtligheter. Fästningsbyggnaderna i Skåne och Finland påskyndades så mycket tillgångarna medgåfvo; två nya tyska regementen uppsattes medelst värfning, och skärgårdsflottan förstärktes inom kort tid med 42 nya galerer. Frankrike bistod ock svenska regeringen i April 1749 med 2 millioner livres såsom förskottsvis betalda subsidier för åren 1755 och 1756 samt använde öfver allt sitt inflytande till Sveriges bästa, och Preussen gjorde sin här slagfärdig, tillkännagifvande öfver allt, att det skedde för att upprätthålla lugnet i norden.

För att betrygga freden med Danmark, hvarifrån man, i följd af dess rustningar, väntade anfall förr än från Ryssland, fann sig emellertid svenska rådet föranlåtet att i April 1749 göra Adolf Fredrik allvarsamma föreställningar om nödvändigheten att börja underhandlingar med Danmark rörande ett utbyte af hans anspråk på Holstein och Sleswig i enlighet med hvad danska regeringen föreslagit. Han sträfvade länge emot, men gaf slutligen efter, på förnyade föreställningar från hela rådet, och den 21 Maj fick svenske ministern i Köpenhamn, fri-

herre *Otto Fleming*, befallning att, jemte franske ministern derstädes Lemaire, börja underhandlingar med danska hofvet. De fördes i största hemlighet, på det ryska hofvet ej skulle få kunskap derom, och den 27 Juli undertecknades preliminärerna, enligt hvilka Adolf Fredrik eller hans ättlingar skulle, derest hertigdömet Holstein-Gottorp genom arf tillfölle dem, utbyta det mot grefskapen Oldenburg och Delmenhorst samt afsäga sig alla anspråk på Sleswig mot en ersättning af 200,000 rdr. Adolf Fredrik fortfor likväl att göra svårigheter, så att det slutliga fördraget ingicks först den 14 April 1750, men ett godt förhållande inträdde dock mellan de båda grannrikena med detsamma preliminärerna undertecknades. Det förra försvarsförbundet af år 1734 förnyades på femton år den 24 September 1749, och Danmark upphörde derefter att deltaga i de ryska bemödandena att förödmjuka Sverige.

Dessa fortsattes emellertid. I Augusti 1749 gaf grefve Panin Tessin och Ekeblad del af en ny skrifvelse från ryska hofvet, innefattande en förklaring, att ehuru svenska regeringen afgifvit en försäkran om det dåvarande regeringssättets bibehållande, och Ryssland vore öfvertygadt, att dåvarande konungen ingenting skulle företaga mot sina undersåtars frihet, likväl då Ryssland hade mer än ett prof på svenska regeringens ringa ordhållighet och det vore Ryssland angeläget att skydda Sverige mot enväldets återinförande, så hade kejsarinnan beslutat låta en truppstyrka inrycka i Finland så snart konungen vore död, för den händelse att man ville försöka ändra regeringsformen utan rikets ständers enhälliga samtycke. Dessa trupper skulle komma såsom vänner och stanna till dess den nye konungen och rådet förnyat och besvurit regeringsformen samt ratificerat den sjunde artikeln i Nystadska freden. Ville någon i Sverige gifva denna förklaring en vidrig uttydning, skulle han anses för sitt fäderneslands förrädare och af Ryssland förföljas såsom dess fiende.

Sällan, om någonsin, har väl ett sjelfständigt folks regering fått mottaga en sådan förklaring, och den utgör ett af de påtagligaste bevisen på den politiska förnedring, hvari Sverige sjunkit under och genom sitt nya statsskick, hvilket också Ryssand gjorde allt att upprätthålla. För att ytterligare öka det förolämpande deri var denna förklaring redan af ryska regeringen bekantgjord vid andra hof och svenska styrelsen hade derför kunnat på förhand rådgöra om svaret med de franske och preussiske ministrarne. Det lydde, att sedan kronprinsen genom kungörelse till rikets inbyggare gifvit en ny försäkran angående regeringsformen, så vore all misstanke i detta hänseende för honom förnärmande. Skulle således några ryska trupper utan svenska regeringens formliga begäran öfverskrida gränsen, måste sådant anses såsom fredsbrott, och Sverige skulle då till sitt försvar begagna alla de medel, Gud förlänat. Tillika lät Frankrike för hofven i London och Wien tillkännagifva, att fredens störande i norden skulle hafva till följd ett allmänt europeiskt krig, hvadan de uppmanades hålla Ryssland

tillbaka, så vida de icke ville å nyo komma i krig med Frankrike. Båda hofven föreslogo då att betrygga fredslugnet genom en af dem och franska regeringen gemensamt ingången borgen för upprätthållande af den svenska regeringsformen; men detta förslag förkastades genast af Frankrike såsom ett ingrepp mot svenska folkets oberoende, hvarefter Österrike föreslog afgifvande af en förklaring från svenska regeringen, att någon ändring i regeringsformen ej skulle ifrågasättas, hvaremot Ryssland skulle förbinda sig att icke söka rubba tronföljden i Sverige. Detta förslag omfattades begärligt af ryska hofvet, och i början af året 1750 aflemnade Panin ett nytt memorial, hvari kejsarinnan föreslog en konvention angående regeringsformens upprätthållande, då hon ville åtaga sig garantien deraf enligt Nystadska freden och tillika garantera Adolf Fredriks tronföljd; men svaret blef, att kongl. maj:t vidblef sin förut gifna förklaring och att rikets värdighet ej tillät en sådan konvention, som kejsarinnan föreslagit.

Rysslands öfvermod verkade nu hos de öfriga makterna mer och mer till Sveriges fördel. Danmark förklarade sig i början af 1750 villigt att uppfylla sina förbundspligter, om Sverige blefve af Ryssland anfallet. Turkiet, med hvilket Sverige återstält sina förbindelser, gjorde Ryssland allvarliga föreställningar. Äfven Polen försökte uppträda som medlare, ehuru det blef af Ryssland snöpligen afvisadt. Till och med Rysslands bundsförvandter England och Österrike förklarade, att de ingalunda ville understödja Ryssland i ett krig, som kunde uppkomma genom ryska truppers sändande till Finland. Mellan Ryssland och Preussen inträdde ett så spändt förhållande, att deras diplomatiska förbindelser afbrötos och båda makternas sändebud reste hem utan afsked i December 1750.

I följd af allt detta företogos visserligen från ryska sidan inga uppenbara fiendtligheter, men så mycket verksammare arbetade man på uppviglingar inom Finland, i hvilka ryske legationssekreteraren härstädes Simolin var den verksammaste ledaren. De ryska inlagorna till svenska regeringen kringsändes i talrika afskrifter, med åtskilliga förändringar, för att göra bättre intryck. Rykten spriddes om faror, som hotade svenska folkets frihet, och penningar utdelades flitigt för att vinna anhängare. Man erfor ock från Finland, att ryska trupperne vid gränsen mer och mer förstärktes. I Fredrikshamn lågo 22 ryska galerer, i Reval omkring 40, med 15,000 man landstigningstrupper. Svenske generalguvernören *Gustaf Fredrik von Rosen* begärde ock under våren 1750 ofördröjligen en förstärkning af 6,000 man; men regeringen ansåg en sådan truppsändning betänklig, emedan den lätt kunde framkalla den brytning man ville undvika. Tessin hade genomdrifvit detta beslut emot Palmstiernas åsigt, som ifrigt yrkade på de begärda truppernas afsändande. Äfven franske ambassadören markis *d'Havrincour*, som efterträdt markis Lanmary, hvilken från December 1741 till sin död i Stockholm i April 1749 varit Frankrikes sändebud härstädes, yrkade på betydliga förstärkningars afsändande till Finland,

och franska regeringen utfäste sig att för denna truppsändning betala särskilda subsidier, 900,000 livres, första året och 100,000 rdr för hvarje följande, hvarefter under våren 1751, några få dagar före konung Fredriks död, beslut fattades om att till Finland öfversända 8,000 man.

Den från ryska sidan uppgifna anledningen till dessa förvecklingar mellan Sverige och Ryssland — ryktena om planer mot svenska regeringssättet — hade emellertid icke varit så utan grund, som man nu ifrån svenska sidan försäkrade. Att Adolf Fredrik och i synnerhet hans herskiystna gemål Lovisa Ulrika, som öfver honom hade ett obegränsadt inflytande, ifrigt önskade en utvidgning af konungamakten och otåligt afbidade den gamle konungens frånfälle för att söka tillvägabringa en sådan, är säkert. Att Tessin och flere andre af Hattarnes ledare, så länge de ännu icke voro förvissade om segern öfver Mössorna, äfven omfattat en sådan plan för att närmare vid sitt parti fästa tronföljareparet och, sedan kronprinsen blifvit konung, kunna med ökad myndighet styra riket i hans namn — derför finnes mycken sannolikhet; men lika sannolikt är ock, att, så snart de ansågo sig vara trygge innehafvare af makten, funno de säkrare att utöfva den med dåvarande regeringssätt än under en mera maktegande konung, med en så maktlysten gemål som Lovisa Ulrika.

Ett steg, hvilket åtminstone kunde gälla såsom syftande till en utvidgning af konungens myndighet och som derföre var för det unga hofvet behagligt, med detsamma det förnöjde mångens fåfänga, var inrättandet af de svenska riddarordnarna kort efter riksdagens slut. Magnus Ladulås och flere svenske konungar efter honom hade utdelat en riddarevärdighet, som till namn och prydnad hade någon likhet med den, såsom det hette, nu »förnyade» serafimer-orden. Under början af frihetstiden hade ock fråga blifvit väckt om ett sådant förnyande eller om inrättande af en ny riddareorden; men Arvid Horn hade lagt sig deremot, emedan han deri såg ett medel för konungen att vinna anhängare, som kunde vara honom behjelplige till frihetens inskränkande. Sedermera bragtes nytt förslag härom å bane ett par dagar före afslutandet af 1747 års riksdag. Man tycktes hafva befarat någon motsägelse från åtminstone de ofrälseståndens sida, hvilka väl kunde motse att de skulle få föga del af de nya värdigheterna, och förslaget framstäldes derföre inom sekreta utskottet genom ett betänkande, uppsatt af det nya riksrådet Höpken, men framlemnadt af öfverintendenten Hårleman. Det innefattade dels ett förnyande af *serafimer-orden*, som skulle blifva ett vänskapsbevis åt konungar och furstar i andra länder samt en belöning för svenska män, »som gjort sig högt förtjente af det allmänna och funnits värdige bekläda de yppersta embeten i riket»; dels inrättande af *svärds-orden* för krigiska och *nordstjerne-orden* för fredliga förtjenster. Såsom skäl anfördes, att regeringen såmedelst skulle kunna åt välförtjenta personer gifva belöningar mindre dyrköpta än penningar och mindre stötande än karaktersfullmakter, hvarjemte man sade sig befara, att ryska regeringen skulle genom ut-

delande af sina ordensprydnader kunna vinna åtskilliga svenskar, så vida ej dessas fåfänga kunde tillfredsställas genom likartade inhemska utmärkelser. Förslaget godkändes af utskottet samt sedermera af konungen och rådet. Den första högtidliga dubbningen skedde å konung Fredriks 73:e födelsedag den 17 April 1748, då alla riksråden, Mössor så väl som Hattar, samt äfven de afskedade, Gustaf Bonde, Ture Bielke, Samuel Åkerhielm och Erik Wrangel, nämndes till serafimerriddare, jemte presidenterne Carl Gustaf Bielke, Carl Fedrik Piper och Erland Broman samt generalerne Düring och Ungern-Sternberg. Två af de i tjenst varande riksråden, Johan Gyllenborg och Johan August Meijerfelt, samt två af de tjenstfria, Erik Wrangel och Samuel Åkerhielm, undanbådo sig dock denna utmärkelse, och äfven bland de öfrige hördes en och annan yttra sin farhåga att bindas af de nya banden.

Om riddareordnarnes inrättande var ett steg i den af tronföljareparet önskade riktning, så visade hattpartiets ledare i öfrigt allt mindre håg att fortgå i denna riktning, hvarföre ock det vänskapliga förhållandet mellan detta parti och det unga hofvet började mer och mer kallna. Lovisa Ulrikas hersklystna, oroliga lynne och ifriga åtrå att blanda sig i regeringsärendena måste snart nog bringa henne i delo med Hattarne i rådet och, eggad af henne, sökte äfven Adolf Fredrik någon gång taga en herskareton, hvilket likväl var alltför mycket mot både hans natur och hans ställning inom regeringen för att lyckas, men dock retade de lika maktlystne och tillika mera maktegande riksråden. Under året 1750 blef också förhållandet mellan rådet och tronföljareparet alltmera spändt. Först måste Adolf Fredrik finna sig i att underhandlingen rörande hans anspråk på Holstein och Sleswig, oaktadt hans ihärdiga försök att hindra den, bragtes till slut. Sedermera ville han på våren sammandraga ett öfningsläger vid Stockholm, men rådet satte sig deremot, emedan Sveriges ovänner utspridt ett rykte, att denna truppsammandragning vore afsedd för att tillvägabringa konung Fredriks afsättning och göra Adolf Fredrik till envåldig konung. Ett ytterligare tvistefrö var en nu å bane bragt trolofning mellan tronföljareparets äldste son, prins Gustaf, och danske konungens dotter Sofia Magdalena, båda årsbarn och nu fyra år gamla.

Danska hofvet hade nemligen, sedan svenska regeringen gått detsamma till mötes i den holsteinska frågan, sökt en närmare förbindelse med Sverige, hufvudsakligen med anledning af det bestämda motstånd dess försök att förmå ryske storfursten till ett utbyte af Holstein och anspråken på Sleswig mot Oldenburg och Delmenhorst från hans sida mött. Man sökte nu så mycket närmare förbinda sig med Sverige, och såsom bekräftelse på en sådan nära förbindelse föreslog danska hofvet förlofningen mellan de båda kungliga barnen. Förslaget framfördes af franske härvarande ministern samt mottogs med mycken värma af Tessin och hans embetsbröder, men rönte deremot bestämdt motstånd både af Adolf Fredrik, som hyste gammalt holsteinskt agg mot

danska konungahuset, och af Lovisa Ulrika, som redan föresatt sig att till sonhustru söka få en prinsessa bland sina anhöriga. Fåfängt åberopade likväl båda sina rättigheter såsom föräldrar, svenske ministern i Köpenhamn Otto Fleming fick i Juli 1750 befallning att öppna underhandling och i Januari 1751 afslutades trolofningen.

Den gick Adolf Fredrik och i synnerhet Lovisa Ulrika mycket till sinnes samt utgjorde en hufvudsaklig anledning till brytningen mellan dem och hattpartiet. I stället började nu kring tronföljareparet bilda sig ett nytt parti, *hofpartiet*, bestående af deras förtrogna inom hofstaten samt af åtskilliga andra dessutom, hvilka dels trodde sig på denna väg kunna göra lycka, dels af en eller annan anledning voro missnöjda med det inom rådet herskande partiet, hvarföre ock Mössorna började mer och mer närma sig det unga hofvet.

Från att stödja och stödjas af hattpartiet hade sålunda tronföljareparet trädt i allt skarpare opposition mot detsamma, då konung Fredriks länge väntade död inträffade och gaf ett nytt uppslag åt förhållandena. Han hade efter sista slaganfallet i Maj 1748 aldrig fullt återvunnit sin helsa, ehuru den tidtals varit så pass förbättrad, att han kunnat taga åtminstone någon kännedom om regeringsärendena, för hvilka han dock visade ännu mindre intresse än vanligt. Den 21 Mars 1751 angreps han af ett häftigt illamående, som bådade dödens snara annalkande, hvartill han ock lugnt och frimodigt beredde sig och som den 25 Mars kl. $^1/_2$ 9 på aftonen slutade hans dagar, sedan han i 31 år burit Sveriges krona, hvilket ock under största delen af hans regering varit hans hufvudsakligaste andel deri, ty utöfningen af regeringsbestyren hade han för det mesta dels nödtvunget, dels sjelfmant lemnat åt andra, hvarföre han ock föga saknades, då han för alltid frånträdde denna utöfning. [1])

Konung Fredrik.

Landtgrefvarne af Hessen-Kassel hade under trettioåriga kriget kommit i nära beröring med Sverige, dels såsom dess bundsförvandter och dels genom landtgrefven Fredriks af Hessen-Eschwege förmälning med konung Carl Gustafs syster Eleonora Katarina. Möjligen var det efter den svenske konungen, som en af dennes svågers anhörige erhöll det förut inom hessiska huset icke brukliga förnamnet Carl. Denne

[1]) Jfr *Malmström*, Sveriges politiska historia från Carl XII:s död till statshvälfningen 1772, I—III, hvilket arbete i det föregående hufvudsakligen varit följdt. — *Geijer*, Teckning af Sveriges tillstånd under tiden från Carl den XII:s död till k. Gustaf III:s anträde af regeringen. — *Fryxell*, Berättelser ur svenska historien, XXX—XXXVIII. — *Lynar*, Hinterlassene Staatsschriften. Hamburg 1793. I: 71—210, 597—644. — *F. A. von Fersens* Historiska skrifter. Stockh. 1867, 68. I, II. — Tessin och Tessiniana. St. 1819. — *Järta*, Minne af Gustaf Cronhjelm; *Beskow*, Minne af Samuel Åkerhjelm, i Sv. Akad. Handlingar, XXIII, XXVI. — *Tengberg*, Bidrag till historien om Sveriges krig med Ryssland 1741—43. Lund 1857, 60. I, II. — *Mankell*, Anteckningar, rörande finska arméns och Finlands krigshistoria. St. 1870, I: 255—297, m. fl.

Carl, regerande landtgrefve af Hessen-Kassel från 1670 till 1730, gjorde sig under sin långvariga regering berömd såsom nitisk befrämjare af sitt lands näringar, för hvilket ändamål han mottog många för sin troslära förföljda hugenotter från Frankrike och waldenser från Piemont och Savoyen, men började tillika den försäljning af hessiska soldater åt främmande makter, hvarigenom både han och flere af hans efterträdare beredde sig en betydlig, ehuru föga berömvärd inkomstkälla. Med sin gemål Maria Amalia, en dotter till hertig Jakob af Kurland, hade denne furste åtta söner och fyra döttrar. Kort efter äldste sonens död föddes den 28 April 1676 en ny son, som fick namnet *Fredrik* och hade till faddrar endast furstar med detta namn.

Den unge arfprinsen åtnjöt en vårdad uppfostran, men visade öfvervägande håg för kropps- och krigsöfningar framför studier i böcker. I dessa öfningar uppnådde han ock stor färdighet och ansågs i synnerhet för en utmärkt ryttare. Tre af sina ungdomsår använde han på resor i Holland, Schweiz, Italien, Danmark och Preussen. Öfver allt gjorde han sig omtyckt för sitt vackra utseende, sitt glada lynne, sitt angenäma umgängessätt och sin stora frikostighet, hvilken dock gick så långt, att fadern slutligen måste skicka efter honom en person, med särskildt uppdrag att taga vård om reskassan. Från sitt nittonde år stannade han i Kassel, för att taga närmare kännedom om regeringsärendena, och fick äfven 1699, under en faderns resa till Italien, öfvertaga ledningen af landets styrelse. År 1700 förmäldes han med den då tjuguåriga prinsessan Lovisa Dorothea af Preussen, som två år förut varit föreslagen till brud åt Carl XII. Deras äktenskap, lyckligt genom inbördes förtroende och tillgifvenhet, förblef barnlöst och upplöstes redan 1705 genom prinsessans död.

Vid spanska arfföljdskrigets utbrott 1701 skickade landtgrefve Carl till holländarnes understöd en betydande hessisk styrka under arfprinsen Fredriks befäl. Denne utmärkte sig derunder vid flera tillfällen, blef ock flera gånger sårad, men knappt voro såren läkta, innan han åter lika modigt och oförväget som förut kastade sig in i de vildaste striderna. Ehuru han ej gjorde sig bemärkt genom några framstående fältherre-egenskaper, vann han dock stort rykte för personligt mod, erhöll flera loford derför af de stora fältherrarne prins Eugene af Savoyen och hertigen af Marlborough, samt var mycket omtyckt af sina krigare, ej blott för den hurtighet, hvarmed han förde dem i striden, utan äfven för sitt glada lynne, sitt vänliga sätt och sin stora frikostighet.

Han var sålunda föregången af ett lysande rykte, i alla hänseenden till hans fördel, då han anmälde sig såsom friare till Ulrika Eleonora samt fick både hennes och hennes brors samtycke. Hans förmälning med henne, hans förhållande efter Carl XII:s död, hans öfvertagande af regeringen och hans försök att utvidga den knappa myndighet, hvilken den nya regeringsformen förunnat honom, äro förut berättade. Efter dessa försöks misslyckande tyckes han mer och mer funnit sig i det kall, hvilket det svenska regeringssättet anvisade honom, att re-

presentera konungamakten utan att innehafva den. Han blef alltmera liknöjd för regeringsärendena och fann det allt svårare att fylla sin tid. Af naturen var han en afgjord fiende till all tankeansträngning. De kunskaper, han i ungdomen inhemtat, voro temligen ofullständiga och vid äldre år gjorde han sig ingen möda att öka dem, hvarföre ock de bref och uppsatser, man har af hans hand, öfverflöda af både stafnings- och tankefel. Att skaffa sig någon fullständigare kunskap om svenska styrelseverket och närmare följa ärendenas gång, föreföll honom alltför besvärligt, hvarföre han ock ganska ofta uteblef från rådets sammanträden och sade, till sitt urskuldande, att »det ej var trefligt att ständigt hafva omkring sig sexton preceptorer». Ofta fann han sig ock motsagd af dessa »preceptorer», hvilket dock i de flesta fall var hans eget fel, emedan de omdömen, han uttalade, endast alltför ofta icke grundade sig på någon föregående undersökning, utan på tillfälliga hugskott eller på ingifvelser från någon gunstling. Stundom hände likväl, att i någon vigtigare fråga han yttrade sig både klart, klokt och bestämdt; men vanligen aflägsnade han sig då, så snart han uttalat sin mening, ty han fann det alltför ansträngande att länge försvara hvad han yttrat och var dessutom alltför otålig vid motsägelser. Följden blef, att ledningen af Sveriges allmänna angelägenheter alltmera uteslutande tillföll rådet, likasom den af Hessens hans broder Wilhelm och den af hans enskilda angelägenheter hans gunstlingar.

Den mest kände bland dessa och den, som längst bibehöll sig i konungens ynnest, var *Erland Broman*, som redan 1722 anställdes hos honom såsom hofjunkare och 1731 såsom kammarherre, derefter befordrades till kommerseråd, hofmarskalk och slutligen till president i kommersekollegium samt blef friherre 1747 och serafimerriddare 1748, till icke ringa harm för de öfrige med denna värdighet benådade, som funno sig föga smickrade af en sådan ordensbroder. Broman var nemligen allmänt känd såsom en lika outtröttlig som oförsynt skaffare åt konungen och befordrare af hans många kärleksförbindelser. Han var för öfrigt en glad och angenäm sällskapsmenniska, med stor förmåga att muntra konungen, likasom att skaffa penningar både åt honom och sig sjelf, samt med icke mindre att göra af med dem, för bådas räkning. Han begagnade sitt inflytande hos konungen att utpressa vängåfvor af tjenstsökande och alla andra, som hos konungen sökte någon fördel, var en sorglös vällusting, som egnade sin mesta tid åt sina nöjen och skötte sina sysslor på mellanstunderna, samt var i allmänhet en föga aktningsvärd person, lika litet egnad att öka aktningen för hans beskyddare.

Dennes anseende sjönk också alltmera, ju flera hans kärleksförbindelser blefvo och ju mera öppet han inlät sig deri. För svenska folket, vandt att se den vackraste föresyn i sedligt hänseende så väl i sina båda sista konungar som äfven i drottningen, den vällustige konungens gemål, voro hans ständigt förnyade otroheter emot henne en styggelse, och då han äfven vid ganska framskriden ålder fortfor att

hängifva sig åt dessa sina älsklingsnöjen, ådrog han sig folkets ömkan och åtlöje, hvilket dittills ej varit fallet med någon svensk konung.

Den varaktigaste af dessa hans förbindelser, ehuru den ej alldeles uteslöt andra mera flyktiga, var den förut omtalta med fröken *Hedvig Ulrika Taube*, hvilken äfven hade en politisk betydelse, emedan den väsentligen medverkade till brytningen mellan konungen och Horn samt till det insteg hattpartiet hos honom vann. Hon var, såsom förut är nämndt, dotter till amiralen friherre Edvard Didrik Taube, hade ett lättrördt hjerta, gladt lynne och godt förstånd, i förening med en skönhet, som högt prisas af hennes samtida och som snart hänförde den 54-årige konungen, då han 1730 gjorde den 16-åriga frökens bekantskap — hon var född i Oktober 1714 — i hennes föräldrars hus i Carlskrona. Både hon och modern afvisade med harm den kunglige älskarens hyllning; men fadern, vunnen genom vängåfvor och befordringar, tvang dottern att mottaga en plats såsom hoffröken, och så blef efter någon tid äfven hennes motstånd brutet, och förbindelsen mellan henne och konung Fredrik fortfor sedermera ända till hennes död. Hon visade ock stor förmåga att med allahanda samtal, upptåg och små tillställningar förströ honom och förkorta tiden, som ofta blef honom lång, hvarföre han också, äfven efter det första kärleksruset var öfver, trifdes bättre i hennes sällskap än i något annat.

Redan på våren 1734 födde hon honom en dotter, som dock dog kort derefter, men två söner kommo till manlig ålder. Den äldre af dessa, *Fredrik Vilhelm*, född 1735 och 1741 af tyske kejsaren förklarad för tysk riksgrefve *von Hessenstein*, samt af sin far utnämnd till svensk grefve 1742, blef vid 12 års ålder öfverste för östgöta infanteriregemente och vid 13 års kommendör med stora korset af svärdsorden. Äfven efter faderns död följde för honom befordringar tätt på hvarandra. Han blef serafimerriddare vid 20 års ålder 1755, generalmajor följande året, generallöjtnant 1759, general af infanteriet 1770, tysk riksfurste 1772, svensk fältmarskalk 1773 samt riksråd och generalguvernör i Pomern 1776. Förklarad för svensk furste 1785, nedlade han 1791 sitt generalguvernörsembete och dog ogift 1808. Han hade vid åtskilliga tillfällen gjort sig känd både för personligt mod och för härförare-egenskaper samt tillhörde det moderata mösspartiet.

Hans yngre broder, *Carl Edvard von Hessenstein*, född 1738 samt utnämnd på samma gång som brodern till tysk riksgrefve och svensk grefve, synes i allmänhet varit mindre betydande till sin personlighet än brodern, ehuru äfven han tidigt befordrades. Redan vid sju års ålder var han öfverste för ett hessiskt regemente och vid nio års för ett svenskt samt tillika kommendant i Göteborg, blef riddare af svärdsorden, innan han fylt sitt tionde år och generalmajor vid 21 års ålder, serafimer-riddare 1762, generallöjtnant 1765 samt dog ogift i Paris 1769.

De tidiga befordringarna vittna emellertid om den gamle konungens ömhet för sina barn, och den förblef också oförminskad för modern samt trädde allt mera öppet i dagen, så att den begynte i

samma mån väcka förargelse, så mycket mera som man i Sverige och inom dess i allmänhet sedliga hof icke på flera århundraden sett någon öppet erkänd kunglig älskarinna. Också gaf erkebiskopen konungen en ganska allvarsam varning; men Hedvig Taubes skönhet, älskvärdhet och ömma vård om sin gamle älskare, jemte det man allmänt visste, att hon, nyss hunnen från barndomen, blifvit af sin far såld och förrådd, mildrade förkastelsedomen. Under de första sex åren fick hon vara temligen i fred; men då 1738 års riksdag förestod, vid hvilken Hattarne ämnade störta Horn och misspartiet, ville man till overksamhet skrämma både konungen, som då ännu var de äldre Mössorna bevågen, och äfven Hedvig Taube, som delade hans tänkesätt, hvarföre åtskilliga smygskrifter utspriddes, utpekande konungens och hennes förbindelse samt fästande presterskapets uppmärksamhet derå. Hon var ock oförsigtig nog att visa sig åkande kring gatorna med sina barn, hvilket retade allmänheten, och preseståndet uppdrog nu åt biskopen i Linköping Erik Benzelius och superintendenten i Carlstad Magnus Aurivillius att göra konungen föreställningar; dock inträdde endast Benzelius i konungens rum och Aurivillius stannade i de yttre. Konungen hade emellertid beredt sig på detta besök; han visste, att äfven Benzelius i sina yngre dagar varit en varm dyrkare af det täcka könet och han hade skaffat sig en lista på alla dem, hvilka biskopen egnat sin hyllning. När nu denne begynte sitt tal med följande ord: »Min nådige herre och konung, jag kommer till eders maj:t såsom Nathan till David», inföll konungen: »Välkommen! Jag bekänner mig vara en felande David och önskar mig kunna så likna honom i dygder som i fel; men huru kunnen I, herr biskop, likna er vid Nathan och nu på er ålderdom straffa mig för samma fel, som I sjelf i ungdomen begått? Se här, kännen I dessa damer?» hvarpå han lemnade listan, hvilken biskopen genomläste, dock utan att deraf låta förbrylla sig, icke ens då konungen, vid hans fortsatta föreställningar, undrade om »biskopen, som stod derute, vore en lika beskaffad Nathan»? Under samtalets fortgång erkände emellertid konungen fröken Taubes barn för sina, men lofvade, att sådant ej mera skulle hända, samt förklarade för öfrigt det rykte, man utspridt, att han blifvit vigd vid henne vara ett förtal. [1]) Härvid fick saken för denna gången bero, hvartill väl i sin mån bidrog den af konungen med en viss förnöjelse omtalade och snart allmänt spridda berättelsen om den lista, han förehållit Benzelius.

Oaktadt det gifna löftet, fortsattes dock konungens förbindelse med Hedvig Taube utan afbrott, hvilket grämde Ulrika Eleonora så, att hon lät Erik Benzelius och en annan bland presterna i öfrigt förstå, huru hon, »för konungens salighets och det allmänna lugnets

[1]) Det berättades allmänt, att biskop Kalsenius skulle, medan han ännu var öfverhofpredikant och kyrkoherde i Storkyrkoförsamligen, i hemlighet vigt konungen vid sin älskarinna, för hvilket rykte, ehuru anfördt af senare författare (Stöver, Fant, Geijer och andra) såsom trovärdigt, dock ej finnes något öfvertygande bevis.

skull», önskade, att presterskapet rörde vid saken, utan att hon sjelf dervid syntes, »ty», tillade hon, »jag vill ej förlora min gemåls glada ansigte». Presteståndet vid 1740 års riksdag uppsatte ock en skrift med nya föreställningar, hvilken biskoparne Herman Schröder och Henrik Benzelius skulle till konungen framlemna; men han, som nu slutit nära förbund med de rådande Hattarne, förklarade sig ej mottaga någon skrift eller medgifva någon inblandning af presterskapet i hans enskilda angelägenheter.

Vid denna tid dog Ulrika Eleonora, och Hedvig Taube hoppades nu kunna genomdrifva sin länge hysta förhoppning att med konungen ingå lagligt äktenskap och få barnen offentligen erkända; men konungen åtnöjde sig att utverka hennes förklarande för tysk riksgrefvinna 1743, och hon lefde ej länge derefter. Sedan hon den 2 Februari 1744 nedkommit med sitt fjerde barn, Hedvig Amalia von Hessenstein, som dog 1752, afled modern, efter nio dagars plågor, ytterligare förbittrade af samvetsqval, den 11 Februari 1744. Konungen hedrade hennes minne med en präktig begrafning och hade länge visat mot henne sådan frikostighet, att hon efterlemnade en betydande förmögenhet; men länge varade dock ej hans sorg. Erland Broman blef åter utsänd att kunskapa och lyckades äfven skaffa den nu 68-årige konungen en 18-årig älskarinna i en fröken Brita Sofia Psillanderhjelm, dotter till en kamererare i kommersekollegium, hvilken för sin medgörlighet befordrades till hofintendent; men konungen ledsnade snart vid denna förbindelse, och då han sökte ingå en ny med en fröken Lovisa von Salza, blef hans underhandlare, Nils Broman, en yngre bror till Erland, af hennes far, öfverstelöjtnanten Jakob Ludvig von Salza, grundligt trakterad med käppen, hvarefter den gamle hederlige krigsbussen skickade både sin hustru och sin dotter till Danmark för att undandraga den senare konungens efterhängsenhet.

Med Erland Bromans tillhjelp lyckades dock denne slutligen träffa aftal med fröken Katarina Ebba Horn, en dotter till en gammal öfverste Christer Horn, att söka ersätta hvad han i Hedvig Taube förlorat. Den nya älskarinnan hade emellertid visserligen ett vackert yttre, men var tillika ränkfull, sniken och hersklysten samt förstod både att af konungen utverka titeln af tysk riksgrefvinna, likasom Hedvig Taube, och att aflocka honom stora summor. Hans kärlek för henne varade dock ej synnerligen länge, och man såg nu den 71-årige qvinnojägaren, utstyrd i granna kläder och ståtliga peruker, åter börja fjeska omkring en fröken Ribbing, som dock reste från hufvudstaden i början af 1748 för att undgå hans hyllning, hvarefter fröken Horn bibehöll sitt välde öfver honom till dess han lades på sjuksängen.

De många kärleksförbindelserna, som ådrogo honom både ovilja, ömkan och åtlöje, tyckas mer än något annat upptagit konung Fredriks i allmänhet slöa sinne; men han hade äfven ett annat älsklingsnöje i jagten, så länge hans krafter medgåfvo det. Också var han en både oförskräckt, outtröttlig och skicklig jägare, som med egen hand

skall hafva nedlagt öfver 200 björnar, utom ett vida större antal vargar, elgar, harar med mera. När han ej upptogs af dessa båda älsklingsnöjen, blef tiden honom olidelig. För läsning hade han intet sinne och den ringa håg, han i början visat för regeringsärendena, försvann med tiden helt och hållet. De enda samtalsämnen, som roade honom, voro hans egna krigsbragder under Eugene och Marlborough, samt jagthistorier och i synnerhet kärleksäfventyr, och det var hufvudsakligen genom sitt stora förråd af dessa samt sin förmåga att lustigt berätta dem, som Erland Brohan så länge bibehöll sig i konungens ynnest.

Konung Fredrik egde emellertid äfven åtskilliga goda så väl yttre som inre egenskaper. Hans utseende och umgängessätt voro behagliga. Blick och anletsdrag vittnade om ett gladt, godmodigt och menniskovänligt sinnelag, den resliga, väl byggda gestalten om stora kroppskrafter, det hela om helsa och lefnadslust, de tjocka läpparne tillika om vällust, likasom det frodiga hullet om vällefnad. Till umgänge och lefnadssätt var konungen i allmänhet enkel och rättfram samt satte föga värde på kruserlighet eller på praktfulla tillställningar. Hans godmodiga lynne visade sig i den lätthet, hvarmed han glömde oförrätter; i den svårighet, han hade att förmå sig afslå någon begäran; i den gifmildhet, hvarmed han riktade sin omgifning, den öppenhjertenhet, hvarmed han skämtade öfver sin föga afundsvärda ställning såsom konung. En gång uppläste man i rådskammaren utkastet till den berättelse om hvad regeringen uträttat, som skulle uppläsas vid den förestående riksdagen. Sedan Fredrik en god stund med stigande förvåning lyssnat till de många storverken, utbrast han slutligen: »Potz tausend! haben wir das alles gethan?» (För tusan, ha vi gjort allt detta?) Vid ett annat tillfälle hade någon i embetsstilen mindre kunnig person börjat en böneskrift med orden: »Till hans excellens, excellens, excellens, konungen i Sverige», vid läsningen hvaraf konung Fredrik leende anmärkte: »Den narren har gjort mig till en tredubbel excellens, då jag likväl är blott en dubbel, ty jag har ju blott två röster i rådet». Sådana godmodiga, ofta rätt lustiga yttranden gåfvo honom en viss popularitet, och mången öfversåg med hans svagheter för den uppriktighet, hvarmed han erkände dem.

Med en af naturen stark helsa, härdad genom mycken rörelse i fria luften, och med ett sinne föga nött af tankeansträngningar, hade konung Fredrik bibehållit sina krafter vida längre, än man af hans lefnadssätt i öfrigt kunnat vänta; men i Februari 1748, vid nära 72 års ålder, träffades han af ett slaganfall, hvilket samma vår ett par gånger förnyades och efterlemnade mycken slapphet till både kropp och själ. Under närmaste tiden förlorade han förmågan att gå och för sin återstående lifstid minnet, i synnerhet af namn och titlar, så att general och doktor voro de enda titlar, som fastnat i hans minne och dem han derföre använde på alla. Så kallade han sin hofmarskalk »doktorn för hofvet», sin hofjägmästare »generalen för hjortarne»,

och så vidare. Frampå hösten 1748 blef han dock så pass återställd, att han trodde sig kunna återgå till sina förra utsväfningar, men blef härigenom allt mera försvagad samt anlitade under de båda följande åren ömsom läkare och undergörande qvacksalfvare, utan att helsotillståndet förbättrades. Slutligen, den 21 Mars 1751, angreps han af en hastigt påkommande mattighet med frossbrytningar, och tillståndet blef allt mera betänkligt. Natten till den 25 begärde han nattvarden och visade under den högtidliga förrättningen väl ingen djupare ånger, men dock värdighet, lugn och ödmjukhet. Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika gjorde honom nu det sista besöket, och då han tog afsked af henne, sade han vänligt: »Gud välsigne eder!» Adolf Fredrik stannade till dödsstunden, och den döende yttrade till honom några ord till fördel för de unge Hessensteinarne, hvarefter öfverhofpredikanten Schröder och den äfven tillkallade predikanten Bælter skiftesvis uppläste den ena bönen efter den andra, och så snart de någon gång tystnade, hördes från den döendes läppar ett allt saktare »mera!» tills den sista sucken utandades klockan något öfver 8 eftermiddagen den 25 Mars 1751. Begrafningen skedde med mycken högtidlighet i Riddarholmskyrkan, och enligt vanan blef också nu den bortgångne fursten högeligen prisad. Efterverlden har dock anvisat konung Fredrik en plats bland de minst betydande regenter, som innehaft Sveriges tron. [1])

Rådet.

Rådets ställning blef under frihetstiden på samma gång högre och lägre än förut — högre i förhållande till konungen, lägre i förhållande till ständerna. Från att under medeltiden vara landsortsmagnater ungefär såsom de polske woiwoderne, »konungar hvar i sin landsort», såsom ännu Carl IX kallade dem, hade riksens råd under Wasa-konungarne blifvit svenska högadelns ständiga målsmän vid tronen, på samma gång de voro konungens rådgifvare i regeringsärendena. Genom adelns omåttliga förökande hade Christina skapat en ny tjensteadel till motvigt mot den gamla högadeln. Konungarne af pfaltziska huset hade sedermera fortgått på denna bana, och med lågadelns samt de ofrälse ståndens tillhjelp hade Carl XI infört enväldet, sedan han genom förmyndareräfsten och reduktionen krossat högadeln. Tillika hade han kraftigt afvisat rådets försök att utgöra en medlare mellan konungen och ständerna, och hans »kungliga råd» voro ingenting annat än kungliga embetsmän. De aristokratiske författarne till 1719 års regeringsform sökte visserligen återgifva rådet den ställning det hade före enväldets införande, och Arvid Horn, som visst icke saknade högadeliga anspråk, skall velat grunda ett ännu starkare rådsvälde; men dessa an-

---

[1]) Jemför *Fryxell*, Berättelser, XXX: 1—12; XXXI: 1—8; XXXIV: 223—230; XXXVIII: 133, 210—212.

språk hade nu ingen rik och mäktig högadel till stöd och måste snart frånträdas, sedan, genom klassindelningens upphäfvande å riddarhuset, lågadeln visat sig der vara den rådande samt både den och de ofrälse stånden ifrade långt mer för ständernas än för rådets välde.

I 1719 års regeringsform stod dock ännu åtskilligt qvar af den vidsträcktare myndighet denna regeringsforms författare velat tillägga rådet, men hvarifrån de i flera delar nödgats afstå redan innan den nya grundlagen understäldes ständernas pröfning. Denna regeringsform bibehöll föreskriften i den af år 1634, att presidenter i hofrätter och kollegier skulle vara riksråd, hvarigenom alla styrelsens grenar förenades i rådet. Utrikes ärendenas afgörande hade ock i 1719 års regeringsform blifvit förbehållet konungen och rådet, emedan afhandlingar om fred, stillestånd och förbund sällan tåla dröjsmål och rikets ständer vid sådana tillfällen icke alltid voro samlade eller kunde i hast sammankallas; »dock att sedermera, vid påföljande nästa riksdag gifves underrättelse derom», heter det i regeringsformen.

Redan vid följande riksdag led emellertid, genom 1720 års regeringsform, rådets makt betydliga inskränkningar. President-embetena i hofrätter och kollegier fråntogos rådet. Väl behöll detta mellan riksdagarne ledningen af utrikes angelägenheterna; men nu förbehöllo sig ständerna ej blott vid följande riksdag underrättelse om denna ledning, utan det tillades: »Under varande riksdag företagas och slutas inga sådana ärenden utan ständernas vetskap och bejakande». Följden häraf blef, att ständerna snart började äfven mellan riksdagarne styra den utrikes politiken genom sina efterlemnade föreskrifter eller s. k. testamenten, och det gick slutligen så långt, att ständerna eller deras sekreta utskott uppdrogo åt vissa riksråd att utföra riksdagens uppdrag, med förbigående af de öfriga riksråden och af konungen. Rådets skyldighet att ansvara inför ständerna blef ock i 1720 års regeringsform långt kraftigare uttryckt än i de föregående grundlagarne. Efter hand utbildade sig ock mer och mer den grundsats, att riksråden voro ständernas fullmäktige, af hvilka de icke allenast egde fordra räkenskap, utan hvilka de äfven egde efter eget behag till- och afsätta.

Om sålunda rådets ställning i förhållande till ständerna mer och mer nedsattes, så höjdes den i stället alltmera i förhållande till konungen. Redan i 1719 års regeringsform hade konungen fått sig tillerkända endast två röster i rådet, men han hade dock ännu en temligen vidsträckt frihet i afseende å tjensters tillsättande och andra s. k. kabinettsmål. Denna frihet blef likväl, genom hvarjehanda förklaringar och tilltag från ständernas sida, mer och mer inskränkt, så att slutligen högst få ärenden funnos, som icke skulle afgöras med råds råde, och riksråden blefvo icke allenast konungens rådgifvare, utan äfven i sjelfva verket hans medregenter, samt påkalla ur denna synpunkt för sina personer större uppmärksamhet under denna tid än under den föregående.

Vi hafva förut omtalat hvilka af Carl XII:s rådspersonal vid hans död återstodo, elfva till antalet, samt vid hvilka tillfällen de öfriga medlemmarne af rådet under Ulrika Eleonoras och Fredriks regeringar inkommo deri, och vi skola nu lemna några ytterligare uppgifter om de mera framstående bland denna personal.

Carl Gyllenstierna, grefve till Steninge, friherre till Limmared, herre till Bjelkestad, Aljö, Ornäs och Yxelshoff, den ende bland Carl XI:s rådsherrar, som öfverlefde Carl XII, hafva vi i föregående del lärt känna såsom alltid villig till uppoffringar för fosterlandet. Ju svårare tiderna blefvo, desto ifrigare yrkade han på kraftiga åtgärder och att de förmögnare skulle gripa sig an, på det de fattiga måtte i möjligaste mån skonas; men han uttalade också alltmera öppet sitt ogillande, när regeringsåtgärderna blefvo alltmera våldsamma, hvarföre hans embetsmannaverksamhet blef mot slutet af Carl XII:s regering mer och mer inskränkt till vården om enkedrottning Hedvig Eleonoras lifgeding. Hos henne hade han alltid stått i stor ynnest, hvartill hans ovanligt vackra utseende i yngre åren påstods hafva icke så litet bidragit. Såsom belöning för hans långvariga och trogna tjenst testamenterade hon åt honom egendomen Aljö med underliggande hemman. Då det nya statsskicket begynte och han från kungligt råd blef riksråd, var han nära 70 år gammal, men blef emellertid redan i December 1718 af Ulrika Eleonora utnämnd till president i Svea hofrätt och följande året till Åbo akademis kansler. Han dog barnlös i Stockholm i Juni 1723.

Nils Gyllenstierna, grefve till Fogelvik, herre till Hvitvik, Stjernberg och Hellerö, i en mera aflägsen frändskap med den föregående, ehuru tillhörande samma slägt, var född i Wismar i Oktober 1648 och son till vice kommendanten derstädes, öfverstelöjtnanten friherre Carl Gyllenstierna. Sedan han lärt sig krigskonsten i holländsk tjenst, blef han af Carl XI 1676 utnämnd till öfverste för ett rytteriregemente, utmärkte sig vid flera tillfällen under danska kriget samt befordrades mot slutet af Carl XI:s regering först till generalmajor af kavalleriet och landshöfding i Jönköpings län, och sedermera till generallöjtnant och guvernör i sin födelseort Wismar, blef 1698 general af kavalleriet och generalguvernör öfver Bremen och Verden, samt fick 1699 befälet öfver alla svenska trupperna i Tyskland. Denna ledning förde han med beröm, men kriget slutade snart genom freden i Trawenthal och Nils Gyllenstierna fick återvända till utöfningen af sitt generalguvernörsembete. Under våren 1702 kallades han till Polen, der han med 12,000 man förstärkte Carl XII:s här, men fick i Oktober samma år återvända till Pomern. I December 1704 blef han kungligt råd och följande året grefve. Då 1708 en oenighet uppstått mellan magistraten och borgerskapet i Hamburg, hvilken ej kunde stillas utan kretstruppernas mellankomst och denna åter berodde af svenska kronan, som förde directorium i denna krets af tyska riket, uppbådade Gyllenstierna 10,000 man kretstrupper, hvaribland 6,000 svenska, och lyckades stilla

det uppkomna oväsendet, till belöning hvarför han från Bender i November 1709 af Carl XII befordrades till fältmarskalk och fick öfverbefälet öfver alla svenska trupper i Tyskland. Kort derefter erhöll emellertid Maurits Wellingk uppdrag att leda underhandlingarna i Tyskland och, för att gifva dessa ökadt eftertryck, ansågs han äfven böra der hafva befälet öfver trupperna, hvarföre Gyllenstierna i Augusti 1710, mycket emot sin vilja, utnämndes till president i krigskollegium och fick lemna sina befattningar i Tyskland. Härefter hörde han till de missnöjde och räknades, jemte sin måg, Arvid Horn, till de mest framstående bland dem inom rådet, som sökte motarbeta de konungskes sträfvanden att fullgöra konungens befallningar. I Januari 1714 uppdrog dock konungen åt Gyllenstierna öfverbefälet i Skåne, der man befarade ett anfall från Danmark, som likväl uteblef. Det nya regeringssättets införande efter Carl XII:s död, hvilket lofvade så mycken framgång åt Nils Gyllenstiernas högadliga åsigter, hann han upplefva, men dog i lagom tid för att icke se de högadeliga förhoppningarna till stor del försvinna. Midt under en session i krigskollegium angreps han af ett häftigt sjukdomsanfall, hvilket den 30 Mars 1720 slutade hans dagar. Han skildras af samtida såsom sitt fäderneslaad uppriktigt tillgifven, skarpsinnig, oveldig, försigtig, rådig, jemn och ståndaktig, men derjemte stolt, högdragen, myndig, hämndlysten, en pålitlig vän och en farlig ovän.

Arvid Bernhard Horn af Kanckas, grefve till Ekebyholm, friherre till Fogelvik och Mörby, herre till Uggelnäs, Stjernö, Adamsberg, Ådö, Österby, Gillberg, Kurumsnäs, Hvitvik, Stjernberg, Hellerö och Djursnäs, till hvilka alla egendomar han, trogen de högadeliga traditionerna, skref sig och som vittna, att han var väl försedd med egodelar, hafva vi i föregående del följt i hans krigiska, diplomatiska och civila embetsmannavärf ända till Carl XII:s död. Från denna tid till sitt utträde ur rådet vid slutet af året 1738 var Horn hufvudpersonen i Sveriges historia, och vi hafva i det föregående haft många anledningar att omtala hans inverkan på de allmänna ärendena. När han den 18 December 1738 nedlade sitt kanslipresidentembete, hade han 33 år suttit i rådet, i 28 år varit kanslipresident och vid tre riksdagar fört landtmarskalksstafven. Mer än någon annan hade han under de sista 20 åren haft befattning med de allmänna ärendena och varit den, som egentligen styrt riket. Denna hans styrelsetid hade varit en för Sverige lycklig tid, jemnförd med den, som föregick, och den som efterföljde, likasom Horn äfven icke litet vinner på jemförelsen med dem, som närmast föregingo och efterföljde honom i ledningen af de allmänna angelägenheterna. Personlig hersklystnad, alltför utsträckta ingrepp i konungamakten och alltför öfvervägande högadeliga sträfvanden är hvad man hufvudsakligen kan lägga honom till last; men, å andra sidan, bör ock erkännas, att han af den makt, han lagligen egde eller tillvällade sig, gjorde det bästa bruk, som under dåvarande förhållanden lät sig göra, och att de, som efter honom kommo till väldet, lika hersklystne och

lika färdige till ingrepp i konungamakten, gjorde ett för landet långt menligare bruk af den makt de tillvällat sig. Horns förtjenst låg i synnerhet deri, att han bättre än någon annan efter honom förstod äfven under de kinkigaste förhållanden bibehålla det för rikets förkofran så nödvändiga fredslugnet, utan att derför uppoffra rikets värdighet och sjelfständighet. Sedermera ordade man mycket om denna och sökte med mycket braskande ej blott förfäkta rikets oberoende, utan äfven återvinna dess förra storhet, och följden blef det olyckliga ryska kriget, som bragte Sverige i en djupare förnedring, än det någonsin varit sedan det blef ett sjelfständigt rike. Horn fick ock den sorgliga upprättelsen att se, huru de, som utträngt honom från ledningen af Sveriges öden, genom att frånträda hans grundsatser bragte riket i allt äfventyrligare förvecklingar, ehuru han slapp upplefva det djup af förnedring, hvartill dessa förvecklingar slutligen ledde. Han afled å sin egendom Ekebyholm den 17 April 1742, vid fylda 78 års ålder.

Arvid Horn hade en reslig växt, en ädel hållning och behagliga anletsdrag. Hans yttre i dess helhet röjde, synnerligast under de senare åren, ett majestät, som ytterligare förhöjdes genom de rika, kring hans hufvud nedfallande silfverhvita lockarna. Hans höga samhällsställning, i förening med stor rikedom, satte honom i tillfälle att föra ett hus, som både var lysande och för gästerna gjordes angenämt så väl af honom som af hans senare hustru *Margaretha Gyllenstierna*, en dotter till den här ofvan nämnde fältmarskalken och riksrådet Nils Gyllenstierna. Lika vördnadsbjudande genom sina inre egenskaper som genom sitt yttre, var hon allmänt aktad och afhållen, ej minst af Ulrika Eleonora, som räknade henne bland sina förtroligaste vänner.

Så lysande Horns och hans grefvinnas hus i allmänhet var, iakttogs der dock alltid den gamla goda tidens vanor. Hvarje morgon och afton höll Horn bön med sitt husfolk, äfven om rummen voro fulla af gäster. När klockan klämtade 10 eller 4, steg han alltid upp, äfven midt under rådets öfverläggningar, och höll en kort, tyst bön. Hans ovänner ville häri se endast skrymteri, men om än åtskilliga af hans offentliga handlingar icke alldeles vittna om ett sant kristligt sinne, röjde han dock i hela sitt enskilda lif att gudaktigheten hos honom ej sträckte sig blott till det yttre. Han ådagalade alltid mycken ömhet mot maka och barn, likaså mycken välgörenhet mot alla nödlidande — mot gamla tjenare, mot många officerare, som efter krigets slut saknade anställning, äfven mot en Vasahusets afkomling, en gammal grefvinna Vasaborg, som af honom åtnjöt underhåll. Mot den mer och mer framträdande oseden hos embets- och riksdagsmän att mottaga vängåfvor från främmande makter yttrade han alltid mycken förtrytelse och var sjelf städse otillgänglig för hvarje försök i denna väg, det erkändes allmänt af alla härvarande främmande sändebud.

Vid vigtigare tillfällen drog Horn icke i betänkande att öppet uttala sin mening till hvilken som helst; men deremellan begagnade han icke sällan omvägar och underordnade handtlangare samt iakttog

en försigtig tystnad, och ehuru han sjelf var otillgänglig för mutor, försmådde han ej att dermed inverka på andra.

Hans lynne var af naturen häftigt och lätt uppbrusande, men han blef med tiden alltmera herre deröfver. Om han ock vid ett par tillfällen, såsom i förföljelserna mot Görtz och Wellingk, röjt agg och hämndlystnad, sökte han dock i allmänhet göra rättvisa åt alla, äfven åt sina ovänner, samt vinna dem genom godhet och ädelmod. För smicker var han ej otillgänglig. Såsom talare och skriftställare utmärkte han sig genom större renhet i språket än de fleste hans samtida, genom enkel och klar tankegång, fyndiga, stundom hjertliga uttryck, samt älskade att i sina tal inblanda ordlekar, infall och väl anbragta bibelspråk. Sina embetsgöromål skötte han med mycket nit och ovanlig förmåga. I bedömandet af utrikes ärendena och deras ledning röjde han så mycken skarpsynthet och klokhet, att ingen af hans samtida statsmän i Europa deri öfvergick honom, och så långsamt han ofta tycktes framskrida mot det föresatta målet, var han alltid der i det afgörande ögonblicket. I främmande länder stod också hans rykte ganska högt, ja högre än i Sverige, der partiilskan icke sällan sökte nedsätta hans förtjenster. Efterverlden får dock ej glömma dem och har fulla skäl att räkna Arvid Horn bland Sveriges klokaste och nyttigaste statsmän.

Gustaf Cronhielm, grefve till Flosta, friherre till Segloraberg, herre till Hyltenäs, Thorsjö, Styrstad och Krantzbo, hafva vi likaledes i föregående del lärt känna såsom en af Carl XII:s mest framstående embetsmän, likasom vi äfven berättat, huru han var den ende inom rådet, som vågade anmärka att Görtz icke fått tillgodonjuta laga försvarsmedel; huru han erhöll och afskedades från kanslipresidentembetet, samt huru han återinträdde i rådet och sedermera deltog i de politiska rörelserna. Han sökte visserligen nu blifva president än i kommersekollegium, än i Svea hofrätt, men fick åtnöja sig med sin riksrådsvärdighet samt med ordförandeskapet i lagkommissionen, hvilket han innehaft sedan 1710, och kanslersbefattningen vid Upsala akademi, som anförtroddes honom 1719. Han egde också i hög grad de egenskaper, som fordrades för dessa uppdrag — stor lärdom och lifligt sinne för lärd verksamhet, skarpsinnigt omdöme och ovanlig arbetsförmåga. Såsom akademikansler framdrog han ock flere bland den tidens utmärktare lärde och prester samt sörjde för deras befordran, hvarföre man ock 1723 omtalade honom såsom »svenska lärdomens då för tiden kanske förnämste gynnare». Ännu större beröm vann och förtjente han genom det outtröttliga nit och den högst framstående förmåga, hvarmed han allt ifrån sitt inträde i lagkommissionen arbetade på fulländandet af det stora lagverket ända till dess detta vid 1734 års riksdag blef antaget. Till betygande af sin tacksamhet för hans stora förtjenster derom läto ständerna 1731 slå en stor och praktfull minnespenning till Cronhielms ära. Hans beröm i detta och flera andra afseenden fördunklades dock af en egennytta, för hvilken han ofta beskyldes och hvarifrån han ej synes kunna fritagas, samt af en med

åren mer och mer tilltagande girighet, hvarom många berättelser förekomma i skrifter från hans samtid; men onekligen var Gustaf Cronhielm emellertid en af de mest framstående embetsmannaförmågor Sverige egt. Han afled i Stockholm vid 73 års ålder, den 3 Juni 1737.

Sven Lagerberg, grefve till Stora Hof, Vaholm och Hageby, friherre till Fardala, Bergaholm, Elfvestad och Wjärila, herre till Djurström, Ulfhult och Kjelleberg, son af häradshöfdingen Lars Joensson Herrlund, adlad 1687 med namnet Lagerberg, var född i Vestergötland i Mars 1672, ingick tidigt i krigstjenst, deltog i Carl XII:s fälttåg, blef vid Pultawa illa sårad liggande på valplatsen, men räddades af en äfven sårad dragon, åtföljde derefter Carl XII till Turkiet och sändes i Mars 1710 till Tatarkhan, af hvilken han erhöll försäkran, att khanen skulle anse svenske konungens fiender för sina egna. Sedermera åtföljde Lagerberg ock khanen under fälttåget mot ryssarne 1711, men förvistes af storvisirn från turkiska lägret, då fred ingicks vid Pruth, hvarefter Lagerberg deltog i kalabaliken vid Bender, återvände till Sverige 1714, för att taga befälet öfver Kronobergs regemente, befordrades till generalmajor af infanteriet 1717 och deltog såsom sådan i norska fälttåget 1718, blef friherre 1719, president i statskontoret 1720 och landtmarskalk vid 1723 års riksdag, då han gjorde sig högeligen berömd både för skicklighet och hofsamhet. I partistriderna tog han föga del och slöt sig hvarken till det holsteinska eller det hessiska. Utan att vara någon af Arvid Horns närmare anhängare, motarbetade han dock de redan nu gjorda försöken att störta denne, och sedan han i Augusti 1723 blifvit riksråd, biträdde han kraftigt Horn i de inre förvaltningen och var en af de mest framstående embetsmän Sverige egt. De missbruk och den oreda, som insmugit sig i flera grenar af förvaltningen, blefvo af Lagerberg beifrade och rättade samt ordning och reda åter införda, hvarför han vid tre riksdagar efter hvarandra, åren 1731, 1734 och 1738, fick från ständerna mottaga tacksägelser. Han röstade ock emot kriget och i allmänhet mot hvarje politiskt steg, som kunde inveckla riket i äfventyrliga förhållanden. Grefve sedan 1731, afled han i Stockholm den 7 Oktober 1746 och skildras såsom »en hederlig man, icke falsk, icke smickrare, icke böjande sig för någon; en man, som teg, då han ej bestämdt visste hvad han skulle säga; en man med stort anseende hos både konung, råd och ständer».

Carl Gyllenborg, son af den i föregående delar ofta omtalade grefve Jakob Gyllenborg, var född i Stockholm den 7 Mars 1679, började tidigt tjenstgöra i kansliet, men reste i Maj 1701 till svenska hären i Kurland och sändes af Adam Ludwig Lewenhaupt 1703 i ett vigtigt uppdrag till Carl XII, som då belägrade Thorn och som hos den unge Gyllenborg fann sådana anlag för diplomatiska värf, att han redan samma år skickade honom såsom kommissionssekreterare till engelska hofvet, der han efter svenske ministern Leijoncronas död 1710 blef resident och 1715 minister. Gift i England med en rik enka,

som var Stuartska huset ifrigt tillgifven, inlät sig Gyllenborg, sedan, efter drottning Annas död i Augusti 1714, Georg I af Hannover intagit Englands tron, i samråd med Görtz uti åtskilliga stämplingar till förmån för den afsatta Stuartska ätten, men hvilka upptäcktes, och Gyllenborg arresterades i Januari 1717. Först i Augusti samma år blef han åter frigifven och fick återvända till Sverige, der han i Januari 1718 utnämndes till statssekreterare vid handelsexpeditionen och kort derefter till Sveriges ombud vid fredsunderhandlingarna med Ryssland. I dessa deltog han äfven efter Carl XII:s död och uppgjorde nu en plan att åt hertigen af Holstein, Carl XII:s systerson, som skulle förmäla sig med czar Peters dotter Anna, få afstådda Estland och Lifland, hvilka, när denne hertig komme att efterträda Ulrika Eleonora på Sveriges tron, skulle åter tillfalla Sverige. Denna plan var emellertid hvarken i drottningens eller, ännu mindre, i hennes gemåls tycke, och Gyllenborg, i Juni 1720 utnämnd till hofkansler, skickades såsom svenskt sändebud till kongressen i Braunschweig, men kom ej längre än till Hamburg, emedan ingen kongress kommit till stånd. Hemkommen 1721, blef han president i sundhetskommissionen och i Augusti 1723, jemte Sven Lagerberg och Josias Cederhjelm, utnämnd till riksråd. Såsom sådan arbetade han för wienska förbundet åren 1725—1727, öfvergick till franska partiet 1734 och trädde nu i spetsen för Hattarne, för att störta Horn och de äldre Mössorna, hvilket äfven, såsom i det föregående är visadt, lyckades vid 1738 års riksdag.

Gyllenborg blef kanslipresident i April 1739 och hade sålunda hunnit målet för sina fleråriga sträfvanden; men när han nu hade högsta ledningen af Sveriges politik, visade det sig mer och mer, att han, oaktadt sin lysande personlighet och sina i vissa hänseenden utmärkta själsgåfvor, likväl saknade flera vigtiga statsmannaegenskaper. De flesta utländska sändebud, äfven de fransyska, som hade mesta intresse att hålla honom uppe, skildrade honom såsom visserligen qvick, vältalig och lärd, men tillika vankelmodig, lättskrämd och opålitlig. Det olyckliga kriget, som till väsentlig del var hans verk, visade ock innan kort i hvilka äfventyr hans ledning af ärendena kastat Sverige och huru mycket detta förlorat genom utbytet af Horns lugna och försigtiga statskonst mot Gyllenborgs oöfverlagda och äfventyrliga. Också lefde Gyllenborg under åren 1742—1744 i ständig fruktan att, likasom Charles Emil Lewenhaupt, falla offer för Mössornas hämnd och ständernas efterräkningar samt sökte trygga sig deremot medelst hemliga underhandlingar än med det ena och än med det andra partiet. Hans helsa försvagades ock alltmera, och han nödgades nu mer och mer öfverlemna kansligöromålens skötande åt Tessin, hvilken han förut sökt, såsom en fruktad medtäflare, hålla tillbaka. Han afled i Stockholm den 9 December 1746.

Han hade ett vackert utseende, reslig växt, värdig, något högdragen hållning, men med mycken förbindlighet i sitt umgängessätt. Vetenskaper och vitterhet omfattade han med den kärlek, som tycktes

vara ärftlig inom hans slägt, var sjelf en lycklig skald och uträttade, såsom kansler först för Lunds och sedermera för Upsala akademi, ganska mycket för lärdomens och vetenskapens befordran genom anskaffade statsanslag, frikostiga egna gåfvor, goda råd, kraftigt skydd och ett städse välvilligt bemötande. För genomförandet åter af sina politiska eller partisyften var han ännu mindre än Horn noggrann om medlen, och under hans välde steg korruptionen vida högre än förut. Åtrå efter makt och inflytande egde han i lika hög grad som Horn, men då denna åtrå hos Horn var en på medvetandet om öfverlägsen förmåga grundad ärelystnad att vara den främste i att gagna fosterlandet, var den hos Gyllenborg snarare en fåfänga att vara den främste i rang och den mest omtalade. Oaktadt sina svagheter stod emellertid Gyllenborg genom en lysande förening af snille, lärdom, mycken embetsmannaduglighet, intagande umgängessätt och vördnadsbjudande yttre vida öfver de flesta af hattpartiets ledare och var således väl berättigad att vara detta partis hufvudman.

Josias Cederhjelm, friherre till Lindholmen, son af landshöfdingen friherre Germund Cederhjelm, var född 1673 och hade, efter föregången tjenstgöring i kansliet, stigit till sekreterare vid finländska, ingermanländska och lifländska expeditionen, då han blef fången vid Pultawa, men frigafs mot skriftlig förbindelse att i fångenskapen återvända, hvilket äfven skedde, sedan han till regeringen i Stockholm framfört czarens förslag om fångarnes utvexling. Sedermera kom han ej tillbaka till Sverige förr än efter freden i Nystad 1721, blef då statssekreterare vid utrikes expeditionen och i Augusti 1723 riksråd, afgick såsom svensk ambassadör till Ryssland 1725 och sökte, vid återkomsten följande året, förhindra Sveriges inträde i hannoverska alliansen, ifrigt yrkande på ett närmare förbund med Ryssland, hvarefter en mängd beskyllningar gjordes honom att ej hafva under sin beskickning till Petersburg vederbörligen bevakat Sveriges fördelar, och då han fann ständerna vid 1726 års riksdag stämda emot honom samt ovilliga att lyssna till hans förklaringar, begärde han afsked 1727. Han öfverlefde det ej länge, ty han afled redan den 3 September 1729 på sin egendom Lindholmen i Upland. Han var en af Sveriges utmärktaste embetsmän på sin tid, hade i kunskaper och arbetsamhet få sina likar, samt egde en ganska framstående förmåga äfven såsom författare, men skall lika litet som de fleste bland statsmännen på hans tid varit otillgänglig för vängåfvor.

Gustaf Bonde, grefve till Björnö, Bordsjö, Cathrineholm, Hästeryd, Hesselby och Mellingeholm, son af kungliga rådet grefve Carl Bonde, var född i Stockholm 1682, blef kommerseråd 1711, landshöfding i Östergötland 1718, president i bergskollegium 1721 och riksråd i Juli 1727 samt var den tjugonde af sin ätt, som i oafbruten följd, son efter fader, beklädt detta vigtiga embete. Kallad till Upsala akademis kansler 1737, befordrade han flera nyttiga inrättningar derstädes, såsom en ny lärostol i fysik, ett kemiskt laboratorium, ett akademiskt ridhus,

återupprättandet af botaniska trädgården m. m. Han var ock sjelf en ganska lärd man, med vidsträckta kunskaper i så väl allmänna som svenska historien, i naturvetenskapen och äfven i österländska språken, samt har utgifvit flera arbeten i olika ämnen, bland hvilka hans »Historiska upplysningar om tillståndet i Sverige under konung Fredrik I:s regering» är det mest bekanta. Från sitt inträde i rådet hade Gustaf Bonde slutit sig till Arvid Horns åsigter och blef derföre, sedan Hattarne segrat vid 1738 års riksdag och Horn nedlagt sitt embete, entledigad, jemte riksråden Barck, Hård, Bjelke, Creutz och Taube; men både vid 1742 och vid 1746 årens riksdagar väcktes fråga om hans återkallande i rådet, hvarom han dock sjelf begärde att öfverläggning ej måtte ega rum. Vid 1751 års riksdag förnyades detta yrkande och vid 1761 års inträdde han verkligen åter i rådet samt stannade der till sin död den 5 December 1764. De båda sista åren var han blind och i följd af sin höga ålder kunde han efter detta sitt återinträde föga verksamt deltaga i rådets förhandlingar, men det så ofta förnyade yrkandet på hans återkallande vittnar bäst om den allmänna aktning han åtnjöt.

Samuel Åkerhielm, till Margretelund, son af statssekreteraren Samuel Åkerhielm, var född 1684, tjenstgjorde i kansliet och äfven sedan 1713 hos Carl XII i Timurtasch och Demotika, men befordrades först 1720 till krigsråd. Han hade emellertid tagit en ganska verksam del i de politiska rörelserna under åren 1718—1720 samt derunder uppträdt såsom ifrig anhängare af hertigen af Holstein och förfäktare af hans rättigheter till Sveriges tron framför drottningens gemål. Då Horn trädt på dennes sida, blef Åkerhielm äfven en af Horns ihärdigaste motståndare, hvartill han fick en ytterligare anledning, då Horn gjorde allt för att motarbeta Åkerhielms utnämning till statssekreterare 1723. Från denna befattning förflyttades han ock, så snart Horns välde blifvit vid 1726 års riksdag betryggadt, till presidentplatsen i Åbo hofrätt 1728, för att aflägsnas från hufvudstaden. Genom öfverlägsna kunskaper, drift och rättrådighet vann emellertid Åkerhielm på denna plats ökadt anseende, och ehuru Horn understödde hans utnämning till friherre 1731, fortfor Åkerhielm att vara hans oförsonlige vedersakare, uppträdde vid 1734 års riksdag såsom den af Horns motparti uppstälde kandidaten till landtmarskalksbefattningen, samt var så väl vid denna som den följande riksdagen en af dem, som ifrigast arbetade på Horns aflägsnande. Sedan detta inträffat i December 1738, var ock Åkerhielm den främste af de tio riksråd, som tillsattes i Mars 1739. Han hade likväl knappt inkommit i rådet, innan han började skilja sig från Hattarne, som dit insatt honom, och i afseende å förhållandena till utländska makter omfatta Horns fredliga statskonst. Då han kraftigare än någon annan satte sig emot Hattarnes äfventyrliga planer och synnerligast mot ryska kriget, ådrog han sig derigenom i allt högre grad deras hat, likasom han genom sitt motstånd mot det unga hofvets slöseri ådrog sig dess missnöje. Hans öfver-

lägsna förmåga gjorde sig emellertid allt mera gällande. I Januari 1741 blef han öfverste-marskalk, och när genom Carl Gyllenborgs död kanslersplatsen för Upsala akademi blifvit ledig, erhöll Åkerhielm, vid valet till hans efterträdare i Februari 1746, de flesta rösterna, oaktadt man uppstält kronprinsen Adolf Fredrik såsom hans medtäflare. Så snart det blef bekant, att minoriteten af de väljande röstat på kronprinsen, skyndade Åkerhielm att inför denne förklara, att, då det ej anstod honom ingå i någon täflan med sin blifvande konung, afsade han sig kanslersembetet; men härmed läto Hattarne sig ej nöja, utan tilldelade de professorer, som föredragit Åkerhielm, en allvarsam skrapa. Ehuru Åkerhielm inom rådet icke sällan hade flertalet emot sig, ansågs han dock i allmänhet såsom dess största förmåga sedan Horns afgång. Under 1746 års riksdag lyckades det emellertid, såsom i det föregående är berättadt, hans talrika ovänners förenade bemödanden att aflägsna honom. Han erhöll i December 1747 sitt afsked utan pension och lefde sedermera i stillhet på sitt Margretelund. Då han 1748 utnämndes till serafimerriddare, afsade han sig denna utmärkelse, och hans anförande mot »ordensflärdens naturalisation i Sverige» har äfven vunnit en senare tids beundran. Allmänna tänkesättet började ock mer och mer göra honom rättvisa. År 1761 tillerkände ständerna honom en pension af 4,000 daler silfvermynt och år 1765 erhöll han af ständerna en högtidlig tacksamhetsbetygelse, jemte det en skådepenning slogs till hans ära. Tillika erbjöds han att åter inträda i rådet, men, nu öfver 80 år gammal, undanbad han sig detta förtroende, och några år derefter afled han vid 85 års ålder, den 11 Mars 1768.

Samuel Åkerhielm egde utomordentlig arbetsfömåga, djupa insigter, ett klart och säkert omdöme, politiskt mod i ovanligt hög grad och det lifligaste intresse för allmänna angelägenheter; men derjemte röjde sig hos honom ofta en häftighet i lynnet, som förledde honom att allt för mycket egna sig åt partistrider och derunder icke alltid i val af medel iakttaga den noggrannhet, som påkallas af en sträng rättskänsla. Tillika fans hos honom en oböjlighet, som stundom öfvergick till envishet, en viss skärpa i ord och umgänge, hvarigenom han stötte många ifrån sig, och i allmänhet ett kantigt lynne, som gjorde honom mindre lämplig till partiledare; men med allt detta var han dock en af de mest framstående männen under hela frihetstiden och hans förtjenster stodo vida öfver hans fel.

Axel Löwen till Arbyholm, Österby, Djursnäs och Ådö, son af landshöfdingen i Vesterbotten Otto Vilhelm von Löwen och född 1686, hade varit fortifikationsofficer i svensk, hessisk, holländsk och åter i svensk tjenst, då han 1712 blef fången hos danskarne vid försvaret af Bremen, men lyckades befria sig och genom de sachsiska posteringarna smyga sig in i Stralsund, hvarefter han befästade och sedermera tappert försvarade den i dess grannskap belägna Rudöns skans 1715, då han blef öfverste, deltog sedermera i norska fälttåget 1716, blef generalmajor af infanteriet 1719, följande året generalqvartermästare

och direktör öfver fortifikationen samt 1731 friherre. Sedan han 1735 gift sig med Arvid Horns dotter, blef han 1737 general af infanteriet och befälhafvare öfver alla trupperna i Finland, samt erhöll följande året af Hattarne löfte om inträde i rådet, om han kunde öfvertala sin svärfar att lemna detsamma. Sedan detta skett i slutet af 1738, var ock Löwen en af de riksråd, som utnämndes i Mars 1739, blef 1748 generalguvernör i Pomern och Greifswalds akademikansler samt grefve 1751, erhöll tjenstfrihet från alla sina embeten 1766 och afled i Stralsund den 25 Juli 1772. Han ansågs för en mycket klok och fin man samt var i allmänhet en af de mera betydande inom rådet.

Carl Didrik Ehrenpreus, son af faktorn i Örebro Hans Preuss, 1695 adlad med namnet Ehrenpreus, var född i Örebro 1692 och tjenstgjorde i kansliet, till dess han han 1712 i sällskap med Olof Cederström reste ut till Carl XII i Bender, deltog i kalabaliken följande året och utmärkte sig dervid så, att konungen erbjöd honom att blifva öfverstelöjtnant, hvilket Ehrenpreus dock undanbad sig. Från kansliet öfvergick han till Svea hofrätt, der han blef hofrättsråd 1729, inkallades i rådet i Mars 1739, blef friherre 1747, Upsala akademis kansler 1751, i hvilken egenskap han gjorde sig högeligen förtjent om detta läroverk, utnämndes till grefve samma år, men tog aldrig introduktion såsom sådan samt afled i Stockholm den 21 Februari 1760 barnlös och slöt således sjelf sin grefliga ätt. Han var en man med stor duglighet både i statens och sitt partis tjenst samt förblef äfven trogen de hattpartiets åsigter han från början omfattat.

Carl Gustaf Tessin till Åkerö, son af riksrådet grefve Nicodemus Tessin, var född i Stockholm den 5 September 1695. Till följe af särdeles lyckliga anlag, väl vårdade, inhemtade han tidigt goda kunskaper i en mängd ämnen och i synnerhet i de sköna konsterna, för hvilka han visade lifligt sinne, så väl som för vetenskaper och vitterhet. Dessa hans lysande anlag föranledde enkedrottningen Hedvig Eleonora att lemna honom betydliga understöd till företagande af utrikes resor, och hon förmådde äfven Carl XII härtill, så att den unge Tessin blef satt i tillfälle att under åren 1714—1719 besöka en stor del af Europa samt en längre tid dröja i Wien, Rom och Paris, der dåvarande svenske ministern Erik Sparre, som sedermera blef hans svärfader, sökte och äfven lyckades bringa till sans och stadga den allt för liflige, ofta obetänksamme ynglingen. Denne utnämndes redan 1718 af Carl XII till hofintendent, men återkom ej till Sverige förr än efter konungens död, då han genast väckte mycket uppseende genom sin utmärkta personlighet och sina mångsidiga kunskaper. Horn använde honom i kansliet och visade sig såsom hans välvillige gynnare; men Tessins lifliga inbillning drog honom snart från mösspartiets lugna, försigtiga och fredliga statskonst till Hattarnes mera lysande, ehuru ock mera äfventyrliga planer.

Sin statsmannabana begynte Tessin vid 1723 års riksdag, då han var ledamot af mindre sekreta deputationen och tog den lifligaste del

i det holsteinska partiets förehafvanden. Efter riksdagen blef han ock, på sekreta utskottets begäran, utnämnd till extraordinarie kansliråd och kallad till ledamot i sekreta kommissionen samt fick 1725 afgå till Wien såsom svenskt sändebud. Der öfverskred han, för att tjena sitt parti, de föreskrifter han erhållit och skildes derföre från sin ministerbefattning 1726, så väl som från kanslirådsembetet, men erhöll 1727 genom sitt giftermål med riksrådet Erik Sparres dotter en ganska betydlig förmögenhet, hvilken ytterligare ökades genom arfvet efter hans fader, vid hvars död 1728 sonen blef hans efterträdare såsom öfverintendent och föreståndare för slottsbyggnaden i Stockholm. Tessin företog en ny utrikes resa åren 1728–1730, fick vid följande riksdagen åter en plats i sekreta utskottet och mindre sekreta deputationen, samt likaså vid 1734 års riksdag, afgick i början af året 1735 å nyo såsom svensk minister till Wien, men blef på egen begäran derifrån återkallad 1736 och skulle nu i samma egenskap afgå till Paris, hvilket han dock vägrade, då Horn gjorde till ett vilkor derför, att Tessin skulle tillträda sin nya befattning utan att bevista den förestående riksdagen.

Det var vid denna 1738 års riksdag Tessin vann sådan betydenhet, att han med ens ställdes i spetsen för sitt parti. Vid denna tid har ett härvarande utländskt sändebud, danske ministern grefve Lynar, lemnat följande skildring af Tessin: »Denne herre förenar hos sig så många lysande egenskaper, att man ej bör förvånas att se honom främst på skådeplatsen. Ett rikt snille, ett verksamt, fyndigt och smidigt hufvud, en fin och säker takt, en temligen riktig omdömesförmåga, när han ej hänföres af en allt för liflig inbillningskraft, äro egenskaper, dem alla sansade och oveldige hos honom erkänna. Född talare, behöfver han endast låta höra sig för att draga på sin sida allas sinnen och röster. Vänlig, artig, förekommande mot låg som hög, läggande i dagen ädla och högsinta tänkesätt, har han i hög grad förstått att vinna hjertan». Så fördelaktigt bedömdes Tessin vid början af sin statsmannabana. Få hafva egt så många lysande egenskaper och ännu färre en sådan förmåga att göra dem gällande. Det var först under fortgången af denna bana man började mer och mer finna, att hans lysande yta ej motsvarades af hans inre värde eller hans högtsträfvande ärelystnad af ihärdighet, arbetsförmåga och politiskt mod.

Vi hafva i det föregående omtalat, huru Tessin blef landtmarskalk vid 1738 års riksdag, svensk minister i Paris 1739, riksråd i Juni 1741, rikskansliråd 1742, ambassadör vid danska hofvet 1743, öfverste-marskalk vid kronprinsen Adolf Fredriks hof och ambassadör till hofvet i Berlin 1744, kanslipresident och guvernör för arfprinsen Gustaf 1747. Dessutom hade han varit svensk ambassadör hos kejsar Carl VII 1742, kansler för akademien i Åbo och president i lagkommissionen sedan 1745. Ingen af frihetstidens män har inom så kort tid gjort en så lysande bana, och vi få vid skildringen af den del utaf denna tid,

som faller inom Adolf Fredriks regering, mångfaldiga tillfällen att till honom återkomma.

Gustaf Palmfelt till Ensjö, son af statskommissarien Gustaf Palm, år 1687 adlad med namnet Palmfelt, var född i Stockholm 1680 och hade varit krigsråd samt landshöfding först i Bleking och sedermera i Skaraborgs län, då han blef friherre 1731, landshöfding i Stockholms län 1733 och president i kammarkollegium 1737. Han hade genom en flygskrift, som uppmanade till endrägt och förtroende, väckt regeringens uppmärksamhet, såsom lämplig att blifva landtmarskalk 1738, men hade då fått vika för Tessin. Vid 1742 års riksdag var han åter i fråga att utses till landtmarskalk, men blef i stället riksråd i September detta år och följande året tillika kansliråd. Dock fick han ej länge utöfva dessa embeten, ty han afled redan i September 1744. Han var både en ganska duglig embetsman och tillika en för sin tid framstående skald.

Anders Johan von Höpken till Ulfåsa, son af presidenten friherre Daniel Niklas von Höpken och född i Stockholm 1712, röjde tidigt ovanligt rika förståndsgåfvor, som ytterligare utbildades genom en sorgfällig uppfostran. Efter fulländade studier och fleråriga utrikes resor inträdde han i statens tjenst kort före 1768 års riksdag, vid hvilken hans politiska bana begynte. Det stora anseende hans fader, hattparpartiets egentliga skapare, egde, i förening med den unge Höpkens stora kunskaper och rika snillegåfvor, beredde denne, som då nyss fylt sitt 26:te år, en plats i sekreta utskottet, der han med ungdomlig värma förfäktade de åsigter, som omfattats af faderns och Hattarnes öfriga ledare. Sedan deras parti segrat vid riksdagen och Carl Gyllenborg blifvit kanslipresident, användes Höpken såsom hans biträde vid den hemligaste brefvexlingen och, sedan han vid 1741 års riksdag åter blifvit ledamot af sekreta utskottet, tillskapades för hans räkning en ny expeditionssekreteraretjenst i utrikes expeditionen. Redan vid 1746 års riksdag önskade Hattarne honom in i rådet, men man ansåg den nu 34 år gamle epeditionssekreteraren allt för ung och innehafva en allt för låg grad å embetsmannabanan för att med ens vinna riksrådsvärdigheten. För att häfva åtminstone den senare betänkligheten, utnämnde honom konungen till hofmarskalk, hvarefter hans utnämning till riksråd följde i December 1746 så hastigt, att man sade Höpken hafva vaknat som sekreterare, ätit middag som hofmarskalk och gått till sängs som riksråd. Han förblef ock sedermera inom rådet en af Hattarnes mest framstående ledare och hade stort inflytande på regeringsärendena under de sista åren af konung Fredriks regering. Ännu större blef detta efter Adolf Fredriks uppstigande på tronen, och vi få i berättelsen om Adolf Fredriks regering flera tillfällen att återkomma till Höpken och hans verksamhet.

Fabian Wrede till Elimä, Peipola och Fogelsta, son af öfverstelöjtnanten Fabian Wrede, var född i Finland 1694 och hade i svensk krigstjenst hunnit till kaptens-graden, då han 1719 begärde afsked för att gå i holsteinsk tjenst, der han steg till generalmajor, men begagnade

tillika sitt svenska adelskap att uppträda vid riksdagarne, der hans yngre broder Henrik Jakob var en af Hattarnes ifrigaste partimän. Äfven Fabian insattes af detta parti vid 1738 års riksdag i stora sekreta deputationen, der han i synnerhet gjorde sig bemärkt såsom sträng sedeifrare, då konungens förhållande till fröken Taube togs till föremål för deputationens öfverläggningar. Wrede ansågs för öfrigt ega icke ringa inflytande på sina landsmän, finnarne, bland hvilka han var en betydande godsegare, och blef derföre, när kriget mot Ryssland förbereddes, utsedd att såsom generalkrigskommissarie gå öfverbefälhafvaren tillhanda vid förvaltningen af magasinerna och andra ekonomiska ärenden, »i anseende till hans goda egenskaper och att han var mäktig det finska språket samt öfverallt der i landet känd och älskad». Under utöfningen af denna befattning skall han emellertid förstått att »samla mycket penningar, hvarför han köpte egendomar och dref vid dem åkerbruket till ovanlig höjd». Ännu qvarstående i holsteinsk tjenst satte han sig vid 1742 års riksdag med yttersta häftighet mot förslaget att välja danske kronprinsen till svensk tronföljare, och ehuru han för öfrigt var mindre synlig i den tidens förhandlingar, visade det sig dock, att Hattarne högt uppskattade hans tjenster, då de vid 1746 års riksdag uppsatte honom på riksrådsförslag. Han inkom ock i rådet i December 1746 och tog en ganska verksam del i dess förhandlingar, men nedlade 1756 sitt rådsembete, då han fann ständerna allt för mycket inskränka konungamakten, hvarefter »det ej vore godt att vara längre med, ty förut gafs kungen all skulden, men hädanefter faller allt på rådet». Sedermera egnade han sig åt vården af sina stora egendomar, ehuru han derföre icke uteblef från riksdagarne. Han afled på sitt gods Fogelsta i Södermanland den 17 Februari 1768.

Nils Palmstjerna till Sonstorp och Sörby, son af kommissarien i kammarrevisionen Magnus Schiller, som 1692 blifvit adlad med namnet Palmstjerna, var född i Stockholm 1696 och hade, utrustad med en för en krigare den tiden ovanligt grundlig bildning, ingått i krigstjenst 1716 samt efter fredssluten trädt i fransk tjenst, i hvilken han hunnit öfverste-graden, då han 1735 begärde afsked för att återvända till fäderneslandet. Här begynte hans politiska bana under 1738 års riksdag, då han var den förtrogne budbäraren mellan landtmarskalken Tessin och franske ambassadören samt på riddarhuset uppträdde såsom en af Hattarnes häftigaste partimän. Till belöning för sina nitiska tjenster blef han 1738 generaladjutant i svensk tjenst och minister vid danska hofvet, hvarifrån han på permission fick komma hem för att uppträda vid 1740 års riksdag, då han blef ledamot af mindre sekreta deputationen, af sekretissime-beredningen och af det utskott, som uppsatte de blifvande fredsvilkoren, samt tog den verksammaste del så väl i krigsbesluten som i partiförföljelserna. Redan vid denna riksdag var han uppförd på riksråds-förslag, men konungen föredrog då Johan Gyllenborg, ehuru denne i alla hänseenden var Palmstjerna underläg-

sen. Efter krigets utbrott återvände Palmstjerna till sin ministerpost i Köpenhamn, men hemkallades 1744 och kom då i personlig gunst hos konung Fredrik, likasom han för sina politiska åsigter stod väl hos det unga hofvet. I December 1746 blef han riksråd, 1747 friherre och 1752 Lunds akademis kansler, tog alltid den verksammaste del i regeringsärendena, uttryckte sig med lätthet i tal och skrift, framlade öppet och oförfäradt sin mening, så att både vän och fiende alltid visste hvar de hade honom, var outtröttligt ihärdig för att vinna ett föresatt mål och skydde dervid inga medel, äfven de våldsammaste, samt var hätskare än någon annan af Hattarnes ledare i förföljelserna mot olika tänkande. Också var han af motpartiet mera hatad än någon af dem alla, men tillika högt uppskattad af sitt eget parti, afsattes vid 1761 års riksdag, då motpartiet fick öfverhanden, men återkallades i följd af en tillfällig omkastning i partiväldet redan under samma riksdag, då han likväl vägrade att åter inträda i rådet. Han afled å sin egendom Sörby i Februari 1766.

Clas Ekeblad till Stola, Ekholmen och Mariedal, son af den här ofvan omnämnda riksrådet grefve Clas Ekeblad, var född i Elbing 1708, ingick, efter grundliga studier, i tjenst vid riksarkivet 1726 och började, likasom Höpken och Palmstjerna, sin politiska bana vid 1738 års riksdag, då han var ledamot af sekreta utskottet samt genom sina vidsträckta kunskaper, sin skarpa blick vid ärendenas behandling och sitt öppna, redbara väsen var en bland dem, som der åtnjöto mesta förtroende. Äfven han tillhörde Hattarnes parti, men med mera hofsamhet än de fleste deras öfriga ledare, blef 1741 kansliråd och skickades 1742 att såsom svensk minister i Paris efterträda Tessin. Han återkom derifrån 1744, återtog tjenstgöringen i kanslikollegium och fick äfven ett visst inflytande vid det unga hofvet, blef riksråd i December 1746, kansliråd 1747, öfverste marskalk 1751, och vi skola i det följande finna honom efter Tessin och Höpken intaga kanslipresidents-platsen.

Bland de öfriga riksråden hafva grefvarne *Carl Gustaf Rehnsköld*, *Maurits Wellingk* och *Nicodemus Tessin* redan i föregående del blifvit omnämnda, och de återstående hafva icke tagit så verksam del i regeringsärendena eller i öfrigt varit så framstående, att de här böra särskildt omförmälas.

Adolf Fredriks regering.

Riksdagen 1751, 1752.

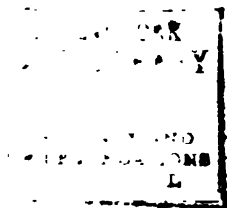
Adolf Fredrik, Sveriges kronprins sedan 1743, hade förestått regeringen under konung Fredriks sjukdom och varit närvarande vid hans dödsbädd den 25 Mars 1751. Han hade, vid sitt antagande till tronföljare, edligen förbundit sig att, efter anträdet till regeringen, »styra riket enligt dess beskrifna lag, stadgar, beslut och regeringsform», och sedan rykten om försök å hans sida till konungamaktens utvidgande spridt sig, hade han 1749, genom allmän kungörelse, på det heligaste bedyrat, att han aldrig tänkt hemligen eller uppenbarligen eftersträfva något, som vore mot hans underskrifna försäkran och afgifna ed, eller mot rikets regeringsform och ständernas frihet stridande, samt att han skulle anse» som sin och rikets hätskaste fiende och otrogne förrädare en hvar, som gjorde något dylikt försök». Sjelf var ock Adolf Fredrik af ett fogligt och föga företagsamt lynne, och hade han fått följa sin egen böjelse, så hade sannolikt hans regering blifvit åtminstone för honom personligen lugn och lycklig; men han beherskades alltför mycket af sin i själskraft honom vida öfverlägsna, hersklystna gemål Lovisa Ulrika, och inom hofpartiet saknades också icke de, som visade sig hågade att befordra hennes planer till vinnande af ökadt välde.

Redan under natten efter konung Fredriks död föreslog öfversten grefve *Hans Henrik von Liewen*, en son till den i det föregående omnämnde riksrådet med samma namn och nu en af de djerfvaste inom hofpartiet, att Adolf Fredrik följande morgon, då han trädde i rådkammaren, skulle med gardets biträde arrestera rådet, taga hyllningsed af trupperna, kollegierna och Stockholms borgerskap, sammankalla ständerna och förelägga dem en regeringsform, liknande den, enligt hvilken Carl XI styrt riket, samt hafva trupper i beredskap att undanrödja allt motstånd i ord eller handling.

Verkställandet af denna plan hade dock fordrat långt mera kraft, beslutsamhet och sinnesnärvaro, än Adolf Fredrik egde, och Liewens egen syster, en gunstling hos Lovisa Ulrika, gjorde också allt för att afskrämma henne från försöket, för hvilket ock Adolf Fredrik, trots Liewens ifriga öfvertalande, visade sig föga hågad. Det stannade således vid några anmärkningar, dem Adolf Fredrik uppsatte mot det utkast till konungaförsäkran, rådet föreslagit honom genast efter konung Fredriks död; men då han följande morgon fann rådet samladt och tillika en mängd embetsmän från de särskilda kollegierna och embetsverken tillkallade, för att hylla honom till konung, samt kanslipresidenten Tessin i sitt helsningstal framhöll »rådets kärlek till ständernas fri- och rättigheter och dess beslut att dem upprätthålla», kom sig Adolf Fredrik

KONUNG ADOLF FREDRIK.

DROTTNING LOVISA ULRIKA.

icke för att framställa sina anmärkningar, utan förklarade sig villig att underskrifva den uppsatta konungaförsäkran, hvilket ock genast skedde, hvarefter riksråden och de öfrige närvarande embetsmännen svuro konungen trohetsed och han, enligt gammal sed, på hufvudstadens gator utropades till Sveriges konung.

Genom endrägt och beslutsamhet hade rådet sålunda förekommit de försök till ändringar i regeringsformen, hvarför den nye konungen misstänktes; men han ville dock ej alldeles gifva dessa försök förlorade, utan begärde den 9 April att af rådet få veta skilnaden mellan de i denna grundlag omförmälda *riksvårdande ärenden*, som skulle afgöras af flertalet genom omröstning, och *kabinetts-ärenden*, i hvilka konungen egde ensam besluta. När upplysning härom blifvit lemnad, förklarade konungen, att rådets mening ej kunde gälla utan hans pröfning och samtycke. Han vore kallad att regera, men ej att blott underskrifva hvad rådet beslutat. Enligt regeringsformen egde ock rådet att »råda, men ej regera». Dessa anspråk framkallade ett af Tessin å rådets vägnar uppsatt svar, i hvilket han sökte visa, att hela skilnaden mellan »regera» och »råda» bestod deri, att den regerande egde yttra sin mening utan att behöfva anföra skäl derför eller för densamma ansvara inför ständerna, hvilket åter var förhållandet med de rådande; men huru konungen skulle få sin mening *gällande*, hvilket väl dock var hufvudsaken, derom innehåller detta rådets svar ingenting.

Ett *hofparti* hade emellertid bildat sig kring Adolf Fredrik redan då han var kronprins och hade icke så litet tillväxt, sedan han blef konung. En viss återväckt konungskhet hade ock börjat röja sig hos folket i allmänhet. Hos flera hade den öfvertygelse uppstått, att konungamakten blifvit alltför mycket inskränkt och att försigtighetsmått, hvilket kunnat vara nyttiga under en konung, som i allmänhet visat sig föga pålitlig och som aldrig röjt något intresse för regeringsärendena eller någon kärlek för svenska folket, ej vore lika behöfliga under hans efterträdare, som flitigt bevistade rådet sammankomster, sökte taga närmare kännedom om ärendena, tycktes med välvilja omfatta det folk, hvars konung han var, och genom trenne söner såg sin ätts framtid förenad med detta folks. Ur dessa synpunkter slöto sig flera till hofpartiet, hvars syfte var att tillvägabringa en utvidgning af konungens myndighet, och detta parti förstärktes ytterligare med en mängd lycksökare eller personliga fiender till de dåvarande riksråden. I allmänhet urskilde man inom hofpartiet tre särskilda beståndsdelar: konungaparets personliga anhängare; Mössor, som slutit sig till detta parti, samt Hattar, som till detsamma öfvergått.

Till den första flocken hörde den här ofvan omnämnde öfversten grefve *Hans Henrik von Liewen* och hans syster *Henrika Juliana*, sedan 1748 gift med öfverintendenten friherre Carl Hårleman, en af Hattpartiets ledare. Fröken Liewen hade hos Lovisa Ulrika stått i stor ynnest, men hvilken efter hennes giftermål något aftagit, och båda syskonen öfvergingo sedermera, dock först omkring 1753, till rådspartiet,

men voro ännu vid Adolf Fredriks tronbestigning bland de ifrigaste befordrarne af hofvets planer. Vidare öfverstelöjtnanten vid lifregementet grefve *Erik Brahe*, högättad, rik, älskvärd och ridderligt tillgifven det nya konungahuset, hvilket också till honom hyste synnerligt förtroende; hofmarskalken friherre *Gustaf Jakob Horn*, nitisk och välmenande, men om hvilken härvarande preussiske ministern för öfrigt uttalat det omdöme, att han var »en person, som föga kunde tänka på egen hand och som kunde vara elak af artighet och god af svaghet»; lagmannen friherre *Erik Wrangel*, son till riksrådet med samma namn, kunnig, qvick, angenäm sällskapsman och i följd häraf i stor gunst hos Lovisa Ulrika, med skarp både tunga och penna, djerf och fyndig, men tillika lättsinnig, utsväfvande och lätt öfvermodig; dåvarande bibliotekarien *Olof Dalin*, sedermera ryktbar både såsom skald och häfdatecknare, redan känd såsom en ganska framstående skriftställare, hvilken hade att uppsätta flera af konungaparets skrifter och föra dess underhandlingar samt i allmänhet hade dess synnerliga förtroende; slutligen drottningens kammarfröken *Ulrika Eleonora von Düben*, en dotter till riksrådet Joachim von Düben och efter Henrika von Liewens giftermål Lovisa Ulrikas förnämsta gunstling, qvick, slug, företagsam, fyndig och sin beskyddarinna troget tillgifven.

Bland de Mössor, som, sedan Hattarne blifvit herskande vid riksdagarne och i rådet, slutit sig till hofpartiet, bör i främsta rummet nämnas landtmarskalken vid 1742 och 1746 årens riksdagar, generalen friherre *Matthias Alexander von Ungern-Sternberg*, hvilken närmat sig det nya konungaparet och af detsamma omfattats med synnerlig bevågenhet; vidare grefve *Nils Adam Bielke*, anstäld såsom kavaljer hos kronprinsen Gustaf och son till riksrådet Ture Bielke, som vid 1738 års riksdag af Hattarne aflägsnades ur rådet; grefve *Johan Ludvig Hård*, en son till riksrådet Carl Gustaf Hård, som äfven afskedades vid 1738 års riksdag, nu löjtnant vid lifdrabanterna, med öfverstes grad, och genom denna sin befattning bragt i närmare beröring med hofvet, sedan han förut i holländsk tjenst gjort sig känd såsom en modig och duglig krigare, i allmänhet en af de mest framstående inom hofpartiet; öfversten och chefen för östgöta rytteri grefve *Adam Horn*, en son till kanslipresidenten och sjelf en duglig och ansedd man, ehuru visserligen icke i samma mån som fadern; öfverstelöjtnanten vid Uplands regemente *Ture Gustaf Rudbeck*, en sonson till Atlanticans ryktbare författare, klok, kraftig, beslutsam och vältalig, framstående både i ord och handling, m. fl.

Bland Hattar, som öfvergått till hofpartiet, var den vigtigaste förre justitiekanslern, sedan 1750 presidenten i Svea hofrätt, friherre *Carl Gustaf Löwenhjelm*, en af Sveriges yppersta embetsmannaförmågor, lycklig både talare och skriftställare, men gerna dragande sig undan, när det kom till någon våldsammare brytning; vidare öfversten för Vestmanlands regemente *Samuel Gustaf Stjerneld*, som under åren 1738—1741 varit en af Hattarnes ifrigaste partimän och frihetsförfäktare, men nu lika

ifrigt yrkade en utvidgad konungamakt; öfversten för Nerikes och Vermlands regemente *Per Kalling*, förut en af konung Fredriks gunstlingar och nu lika väl anskrifven hos det nya hofvet; öfversten *Carl Björnberg*, hvilken, likasom Stjerneld, från att vara en af Hattarnes ifrigaste partimän blifvit en lika varm anhängare af hofvet, m. fl.

Själen i detta parti var emellertid alltid drottning *Lovisa Ulrika*, snillrik, modig, företagsam, kunskapsrik och i flera hänseenden rikt begåfvad, men också häftig, högdragen, hersklysten och slösande, genom hvilka fel hon afskrämde många från att sluta sig till ett parti, hvars verksamhet skulle leda till befordrande af hennes hersklystnad.

Någon närmare förbunden enhet fans ej inom detta parti, dertill voro dess beståndsdelar alltför olikartade och följaktligen äfven de särskilda partimännens syften. De Mössor, som slutit sig till partiet, sökte i främsta rummet störta de hatade Hattarne och gjorde i denna syftning gemensam sak med hofpartiet, utan att för öfrigt vilja befordra dess sträfvanden att utvidga konungamakten. De fleste till hofpartiet öfvergångne Hattarne åter, så väl som en del af de mera egennyttigt konungske, önskade intet envälde, utan ville bibehålla det fria statsskicket samt blott afskaffa dess öfverdrifter och missbruk. Högst få voro de, som på allvar ville understödja drottningens sträfvanden till envåldets återinförande.

Mot partiet i dess helhet stod *rådspartiet* och i spetsen för detta kanslipresidenten *Carl Gustaf Tessin*, som visserligen, genom sin ombytlighet i åsigter och sin alltför mycket framträdande fåfänga, sedan han fått främsta platsen inom rådet förlorat icke så litet af det anseende, han egde under sina strafvanden till denna plats, men som dock genom sin vältalighet, sin nära kännedom så väl om hofvet som om regeringärendena, samt sina vidt utgrenade förbindelser var för hofvet en ganska fruktansvärd motståndare. De mest framstående inom rådet voro för öfrigt *Anders Johan von Höpken*, ovanligt rikt begåfvad, slug, fyndig, snillrik och kunskapsrik, *Clas Ekeblad*, allmänt aktad, klok, sansad, redbar och oegennyttig, samt *Nils Palmstjerna*, äfven en man med stor förmåga, men alltför djerf och hänsynslös. Utom rådet var generalmajoren grefve *Fredrik Axel von Fersen* partiets mest framstående man, till hvilken vi i det följande få flera tillfällen att återkomma. Andra till detta parti hörande högt ansedde män voro generalmajoren *Jakob Albrekt von Lantingshausen*, Fersens svåger, öfversten *Augustin Ehrensvärd*, Sveaborgs grundläggare, biskopen i Vesterås *Samuel Troilius*, m. fl. Partiet hade för öfrigt verksamt understöd från Frankrike, och äfven ryska regeringen, som i allmänhet visst icke var Hattarne bevågen, hade, när det vid Adolf Fredriks tronbestigning visade sig, att någon förändring i regeringssättet icke försöktes, låtit genom sitt härvarande sändebud, grefve *Panin*, tillkännagifva sin tillfredsställelse häröfver samt fann alltför mycket intresse att här upprätthålla det s. k. fria regeringssättet, för att understödja hofvets sträfvanden efter en utvidgad konungamakt.

Rådet visade emellertid under första tiden af Adolf Fredriks regering i flera hänseenden en viss undfallenhet för hans önskningar och tycktes undvika att låta det komma till någon brytning, innan båda partiernas ställning blifvit närmare bestämd vid den förestående riksdagen.

Denna öppnades i Stockholm den 16 September 1751, och första tvistefrågan blef såsom vanligt tillsättandet af landtmarskalk. Generalen von Ungern-Sternberg, som vid två föregående riksdagar fört landtmarskalksstafven, förordades nu af hofvet lika ifrigt, som han vid 1746 års riksdag varit från detta håll motarbetad. Rådspartiets kandidat åter var hofkanslern grefve Henning Gyllenborg, en brorson till kanslipresidenten Carl och till riksrådet Johan Gyllenborg. Genom deras och sin tredje farbroders, den i riksdagstaktiken djupt förfarne Fredrik Gyllenborgs förenade inflytande hade han under de föregående riksdagarne fått tillfälle att göra sig känd såsom en af Hattarnes ifrigaste och talföraste partimän, men var i sjelfva verket alltför hetsig och ombytlig till lynnet att rätt passa till landtmarskalk. Vid omröstningen blef emellertid *Henning Adolf Gyllenborg* med 554 röster vald till landtmarskalk, då endast 276 tillföllo Ungern-Sternberg. Preseståndets talman blef erkebiskopen *Henrik Benzelius*, borgareståndets Hattarnes från föregående riksdagar mycket kände partiman, numera handelsborgmästaren *Thomas Plomgren*, bondeståndets den likaledes från föregående riksdagar välbekante *Olof Håkansson*.

Äfven vid tillsättandet af ledamöterna i sekreta utskottet visade sig Hattarnes betydande öfvervigt hos adeln och borgareståndet, och äfven presteståndet tycktes vid denna riksdag närma sig Hattarne något mera än under de föregående. Striden gälde också nu icke egentligen Hattarnes och Mössornas olika partiåsigter, utan regeringssättets mer eller mindre begränsade frihet, och i detta hänseende visade det sig, att både Hattar och Mössor voro öfvervägande frihetsvänner samt att hofvet vid riksdagsvalen i allmänhet låg under.

Sedan riksrådet Johan August Meijerfelt 1747 nedlagt sina embeten samt Wilhelm Taube aflidit i Augusti 1750 och Jakob Cronstedt i Februari 1751, hade sålunda tre ledigheter uppstått inom rådet, hvilka i början af riksdagen skulle fyllas. Det visade sig likväl, att under dåvarande förhållanden rådsplatserna icke voro synnerligen begärliga, ty bland dem, som voro i fråga att uppföras på rådsförslag, undanbådo sig nio att derå upptagas; af de redan uppförda afsade sig sex de förslagsrum de erhållit, och af dem konungen utnämnt vägrade en, öfverste Carl Henrik Sprengtport, att antaga denna utnämning. De nya riksråden blefvo slutligen presidenten i Svea hofrätt friherre *Carl Gustaf Löwenhjelm*, som först tillhört Hattarne, men sedermera börjat närma sig hofpartiet; hofmarskalken grefve *Clas Stromberg*, som icke tagit någon framstående det i partistriderna, men dock i allmänhet ansågs omfatta Hattarnes politiska åsigter, samt svenske ministern vid franska hofvet friherre *Carl Fredrik Scheffer*, som stod högt i hatt-

partiets förtroende och var en ifrig förfäktare af den frihet, som grundade sig på 1720 års regeringsform.

Redan innan dessa utnämningar skedde hade kanslipresidenten Tessin begärt afsked från alla sina embeten, och i sekreta utskottet uppstod öfverläggning om detta afsked borde medgifvas eller icke. Många ansågo honom omistlig, såsom ett hufvudstöd för det rådande systemet, men flertalet ville dock ej att han, såsom förut Arvid Horn, skulle genom en offentlig deputation ombedjas att stanna qvar, utan skulle några bland mindre sekreta deputationens ledamöter söka öfvertala honom att stanna qvar I det af honom tagna steget fann man emellertid en bekräftelse på det gängse ryktet om en söndring mellan konungen och rådet, och den 10 Oktober blefvo riksråden nedkallade till utskottet för att lemna närmare upplysningar rörande denna fråga. *Tessin* förde härvid ordet å sina medbröders vägnar och förklarade i ett lysande tal de utspridda ryktena härleda sig från utländska hof för att sprida oro i landet. Så hade ryktet, att man vid tronskiftet ville bereda konungen större makt, kommit från ryska hofvet, som derom afgifvit en not, hvilken i afskrifter lupit kring landet. Vid samma tid hade från hofvet i Wien och från England hörts beskyllningar att rådet ville tillvälla sig större myndighet än förut. Det förra ryktet vederlades medelst en offentlig förklaring af dåvarande kronprinsen. »Den senare beskyllningen var alltför orimlig: rikets råd äro ständernas fullmäktige, men ej regerande i Sverige.» Efter denna inledning öfvergick talaren till en redogörelse för regeringens vigtigaste åtgärder sedan föregående riksdagen. Nya fästningar hade begynt uppföras, ehuru de ännu icke hunnit färdigbyggas. Hären hade blifvit förstärkt med två garnisonsregementen, de gamla regementena gjorda fullständiga, vargeringsmanskapet till större delen uppstäldt, ett ansenligt antal nya galerer anskaffadt. Medel härtill hade blifvit beredda genom de med Sverige förbundna makters understöd. Vid sista riksdagen voro Sveriges förbindelser med andra makter dels ofullbordade, dels ouppfylda, dels nära sitt slut. Från Danmark hördes ej annat än krigsrusthingar, hotande med fredsbrott från denna sida. Ej mindre hotande voro det ryska hofvets steg. Under förevändning att svenska regeringssättets frihet vore hotad, hade kejsarinnan låtit förklara, det hon beslutat låta trupper inrycka i Finland vid konung Fredriks död, för att värna denna frihet. Af denna förklaring hade svenska regeringen funnit sig föranlåten att skicka 8,000 man fotfolk till Finland. Inom landet hade missväxt tillstött i åtskilliga af dess landskap. Härtill kom ytterligare konungens sjukdom, hvarigenom allt bekymmer och ansvar stannat hos rådet, tills dödsfallet inträffade. Ännu samma afton hade konungaförsäkran blifvit af rådet tronföljaren förelagd, och inom 14 timmar var den nu regerande konungen stadfästad på sin tron, utan att något inträffat af hvad i flera år varit föremål för oro och fruktan. Sedermera hade misshälligheterna med Danmark upphört. Försvarsförbundet med detta rike var förnyadt och vägen banad till en när-

mare förening. Tvisten angående Holstein hade blifvit uppgjord och ett blodsband aftaladt mellan båda hofven genom ett giftermål mellan Sveriges kronprins och den äldsta danska prinsessan. Sedan riksdagens början hade emellertid ett stillestånd försports i alla underhandlingar med utrikes makter. Europa hade nu sina ögon fästade på svenska ständerna. Man vet, att vissa hofs planer gå ut på ny oro i norden. Det, som inom våra gränser kunde gifve anledning dertill, måste forst förqväfvas; eljest skulle den oenighet som herskar i landet, en gång draga oss i olycka. »Jag bedyrar inför Guds ansigte», så slutade talaren, »att jag anser enigheten för enda medlet att rädda riket och att det ej finnes någon uppoffring, hvilken rikets råd ej skulle vilja derför göra.»

Sekreta utskottet beslöt också tillstyrka ständerna att genom en stor deputation betyga kongl. maj:t sin tacksamhet och glädje öfver den lyckosamma ledningen af utrikes ärendena, hvarigenom freden blifvit bibehållen utan något offer af rikets värdighet. Tillika beslöts att en jemförelse skulle författas mellan rikets tillstånd, när ständerna åtskildes 1747 och när de åter samlades 1751. Memorialet härom uppsattes af Tessin och vittnar onekligen, att förhållandena till främmande makter under denna tid varit vårdade med ojemförligt mera klokhet och varsamhet än som röjt sig i Hattarnes sätt att behandla utrikes ärendena under den föregående tiden sedan 1738 års riksdag. Då förtjensten af denna varsammare ledning hufvudsakligen varit Tessins, beredde han sig sålunda sjelf ett ganska fördelaktigt, men tillika välförtjent vitsord öfver sin embetsutöfning.

Den enighet, hvilken Tessin så allvarligt förordat, skulle snart sättas på prof under öfverläggningarna om den konungaförsäkran Adolf Fredrik vid sin kröning hade att afgifva. Dess uppsättande hade blifvit öfverlemnadt åt »stora sekreta deputationen», d. v. s. åt sekreta utskottet, förstärkt med 25 bönder. Sedan förslaget blifvit utarbetadt af landtmarskalken, talmännen och några deputerade af stånden, tillkallades riksråden för att yttra sig om detta förslag och tillika uttala sina tankar om det förhållande, som borde ega rum mellan deras myndighet och konungens makt. Tessin förde härvid åter ordet för sina embetsbröder och afgaf en ganska märklig förklaring öfver grunddragen i frihetstidens statsskick. Enligt densamma voro *konung* och *ständer* de två delar, af hvilka statskroppen var sammansatt. *Konungen* tillkommer tronens besittning, på sätt hans afgifna försäkran innehåller, vidare konungslig arfsrätt och höghet samt undersåtarnes trohet, huldhet och vördnad, jemte rättigheten att efter lag bjuda och befalla, så att all verkställighet sker i hans namn och efter hans bud. *Ständerna* deremot äro den lagstiftande makt, som eger vårda sig om riket på sätt de säkrast och nyttigast finna, och en sådan deras rättighet är i grundlagen tydligen uttalad. Af dessa båda makter styres riket: den senare, ständerna, utstakar genom sina beslut den väg som skall följas, och den förra, konungen, sätter genom sin myndighet deras beslut i verket.

Men emedan ständerna ej alltid äro samlade för att biträda i styrelsen, hafva de i sitt ställe rådsherrar såsom sina fullmäktige, hvilkas pligt är att heligt bevaka den mellan konung och ständer ingångna öfverenskommelsen, så väl som både den förres och de senares rättigheter, samt derjemte att efter lag, ed och bästa förstånd biträda med sina underdåniga råd. Till detta allt behöfva rådsherrarne makt och myndighet, men denna är icke deras egen, utan ständernas; ty ehuru näst konungen de ypperste i landet, äro dock rådsherrarne ansvarige undersåtar och de ega väl makt att råda, men ej att regera. Ständerna ensamma innehafva den slutliga och afgörande makten och efter deras *råd* eger konungen att *regera*, d. v. s. att genom sin myndighet befordra deras beslut till verkställighet. Så betrakta rådsherrarne det svenska regeringssättet. De finna det vara ett konungsligt folkvälde, och i fall någon aristokrati skulle vilja tränga sig emellan, skulle den genast blifva förqväfd genom både konungens och ständernas makt och myndighet; och om rådsherrarne öfverskrede sina råmärken, kunde vid nästa riksdag en hvar uppfordra de maktegande ständerna att sådant beifra och bestraffa.

Enligt denna tolkning af grundlagarne tillhörde således all verklig makt i samhället ständerna, som utöfvade den omedelbart i lagstiftningen och i riksstyrelsen medelbart genom sina ombud riksråden, enligt dem gifna föreskrifter. Konungen förestälde samhällets höghet, men hans myndighet inskränktes till att låta verkställa de maktegandes beslut — en uppfattning, som dock ej rätt passade tillsammans med de i grundlagen honom tillerkända två röster inom rådet, hvilka han ej behöfde, om han endast egde att verkställa ständernas eller deras fullmäktiges, riksrådens, beslut.

Rådets förklaring blef emellertid af stora sekreta deputationen godkänd och fann genast sin tillämpning i förslaget till den nye konungens försäkran. Honom lemnades dock tillfälle att yttra sig öfver detta förslag; men då han insåg att någon större förändring i statsskicket ej under dåvarande förhållanden stod att vinna, inskränkte han sig till några få anmärkningar, som utan svårighet godkändes, utom i två punkter, af hvilka den ena rörde en grundsats, som fans uttalad i 1723 års riksdagsordning, men icke i regeringsformen, att alla konungens meddelanden till ständerna skulle ske med råds råde, hvilken grundsats stora deputationen upptagit i förslaget till konungaförsäkran och äfven skyndat att tillämpa genom att begära rådets yttrande öfver konungens till landtmarskalken och talmännen omedelbart öfverlemnade anmärkningar. Konungen hade befarat, att »detta stadgande kunde blifva ett hinder för den förtrolighet, som borde råda mellan honom och ständerna», men rådet anmärkte, att dess borttagande kunde »bana väg för grundlagsstridiga framställningar af en tillkommande konung», och deputationen, »som enhälligt ansåg saken för ett omistligt bålverk mot allehanda skadliga tillbud i en framtid», beslöt att förslaget skulle i denna punkt förblifva oförändradt.

Den andra punkten rörde sättet för kanslipresidents tillsättande, hvilket under konung Fredriks regering skett så, att ständernas förslag blott upptagit en person, och konungen följaktligen ej haft något val. Något stadgande att så skulle tillgå fans emellertid icke i grundlagarne och var ej heller af ständerna beslutadt, men hade nu blifvit af deputationen i förslaget till konungaförsäkran infördt. Konungen yrkade, att honom måtte lemnas frihet att välja mellan två eller tre riksråd, hvilket vore så mycket billigare, som kanslipresidenten vid åtskilliga tillfällen hade att föra ordet å konungens vägnar, och så mycket mindre kunde anses vådligt, som alla riksråd måste antagas ega ständernas förtroende. Detta yrkande vann understöd äfven inom stora sekreta deputationen, och konungen hänsköt denna punkts afgörande till ståndens plena, hvarföre frågan lemnades oafgjord i deputationens förslag och skulle bero af ett särskildt ständernas beslut under den pågående riksdagen.

Deputationens förslag till konungaförsäkran inkom till ståndens plena den 21 November och föranledde på riddarhuset genom hofpartiets motstånd ett så våldsamt uppträde, att landtmarskalken afbröt sammanträdet. Af de ofrälse stånden åter bifölls förslaget enhälligt, hvarefter äfven adelns bifall och konungens underskrift följde. Denna Adolf Fredriks konungaförsäkran grundade sig på konung Fredriks, på 1720 års regeringsform och 1723 års riksdagsordning, med några tillägg, hemtade från senare häfdvunna bruk eller ständernas beslut, enligt hvad närmare skall visas i öfversigten af svenska statsförfattningens utveckling under frihetstiden.

Dagen efter den, då konungaförsäkran blifvit underskrifven, firades den 26 November med stor prakt konungens och drottningens kröning, hvars ceremoniel framkallade en tvist mellan adeln och de öfriga stånden. Det innehöll nemligen, att adeln allena bland stånden skulle åtfölja konungen i procession, hvilket adeln påstod vara dess urgamla företrädesrätt; men borgareståndet hade icke funnit »sådant i sina tideböcker tecknadt», samt yrkade, att alla stånden, såsom lika maktegande, borde åtnjuta lika heder, och då adeln invände, att det icke var såsom riksstånd, utan såsom riddersmän, de skulle åtfölja konungen, svarade borgareståndet, att det också icke var som stånd, utan såsom borgersmän, de yrkade samma rättighet. Adeln gaf också vika. [1])

Kort efter kröningen återupptogs frågan om sättet för kanslipresidents tillsättande, särskildt föranledd af Tessins ännu alltid hvilande ansökning om afsked från detta embete. Den mindre sekreta deputationen, i hvilken det rådande partiet insatt sina största förmågor och som under denna riksdag tillvällade sig ledningen af det hela, aflät, ehuru utan något uppdrag att befatta sig med denna fråga, ett betän-

[1]) Till kröningen hade för drottningen en ny krona blifvit anskaffad, hvilken stod till beskådande å ett bord i drottningens rum. Bland andra skådelystne hade äfven en riksdagsbonde infunnit sig. Drottningen frågade honom huru mycket han trodde den nya kronan vara värd. Bonden svarade, att han ej förstod sig på att uppskatta dylika dyrbarheter; »men», tillade han, »den är väl ändå ej mera värd än ett vackert midsommarsregn.»

kande, hvari tillstyrktes att såsom lag för framtiden stadfästa det dittills vedertagna sättet, att endast ett riksråd skulle, på sekreta utskottets förslag, af ständerna framställas till utnämning af konungen. Detta embete fordrade sådana egenskaper, som sällan voro förenade, hvarföre ock sällan mer än en dertill passande person stode inom rådet att finna. Skulle flere föreslås och bland dessa den minst lämplige af konungen utnämnas, så vore felet icke hans, som endast utöfvat sin rätt att välja inom förslaget, utan rikets ständers, som upprättat detta. Man kunde för öfrigt icke förmoda, att, om ständerna föreslogo blott en person, denne skulle vara konungen misshaglig, »emedan hans maj:t vore för öm om sin gifna försäkran, för att icke anse rikets ständers förtroende såsom det yppersta medlet att vinna hans maj:ts nåd».

Betänkandet bifölls så väl af sekreta utskottet som af stora sekreta deputationen, från hvilken det öfverlemnades till stånden, då adeln begärde, att de öfriga stånden måtte dröja med afgörandet till dess adeln yttrat sig; men härtill visade dessa ingen håg. Bondeståndet afgjorde frågan till och med utan bordläggning och beslöt, att tre riksråd alltid skulle uppföras på förslaget. Borgareståndet åter godkände utan votering deputationens förslag, hvilket äfven af presteståndet gillades, dock först efter en het strid och anstäld omröstning med 31 röster mot 15. Ännu hetare blef striden inom adeln, der hofpartiet ifrigt och ihärdigt yrkade på bifall till konungens åsigt, men slutligen antogs äfven här deputationens förslag med 456 röster mot 222 och var sålunda genom tre stånds beslut af rikets ständer antaget. Det var den första allvarsammare sammandrabbningen mellan hof- och rådspartierna, och frågans utgång inom de särskilda stånden kan antagas temligen noggrant angifva dessa partiers förhållande till hvarandra inom desamma.

Det visade sig snart, att rådspartiets seger i denna fråga uppmuntrade rådet till nya försök att inskränka konungens myndighet. Adolf Fredrik hade nemligen till rådsprotokollet uttalat en önskan, att en viss summa måtte årligen anslås till bestridande af hans resekostnader, då han fann nödigt besöka några landsorter eller bevista några mönstringar. Rådet, som fann det mycket betänkligt, att konungen skulle kunna, när honom godt syntes, resa omkring i landsorterna och der mönstra krigsfolk, skyndade att uttala den förhoppning, att konungen skulle med råds råde öfverlägga om slika resor. Inom adeln fann man dock det gå alltför långt, att det skulle bero af rådet, om konungen finge bevista en mönstring eller resa omkring i sitt rike, hvilket konung Fredrik aldrig förmenats, och hofpartiet försummade icke att framhålla det alltför närgångna i en dylik anmärkning. Adeln beslöt ock, »med vördnad erkännande hans maj:ts faderliga sorgfällighet» att den äskade summan, 20 till 25,000 daler silfvermynt, skulle årligen uppföras i staten till reseomkostnader vid sådana tillfällen, som konungen omförmält.

Innan frågan förekom i de öfriga stånden, inföll julhelgen, med

omkring en månads uppehåll i ståndens sammanträden, hvilken tid rådet begagnade att i ett memorial till stora sekreta deputationen förklara, huru rådet aldrig åsyftat med sitt yttrande öfver konungens resor att inskränka hans rättighet till deras företagande, utan endast att kunna bereda rådet tillfälle att föreslå, huru de kunde ske lättast och beqvämligast så för konungen som landsorten, hvarjemte rådet beklagade sig öfver de förklenliga utlåtelser, hvarför det varit utsatt.

Förhållandet mellan rådet och konungaparet var också nu icke det bästa. Riksråden bemöttes i allmänhet med mycken köld, af drottningen någon gång med ohöflighet. Mellan den häftiga Lovisa Ulrika och den retlige, fåfänge Tessin föreföllo flera stormiga uppträden, hvilka sannolikt mer än något annat förmådde denne att stå fast vid sin önskan att frånträda de embeten, som bragte honom i närmare beröring med hofvet. Äfven konungen, som i början tagit flitig del i rådets öfverläggningar, visade nu alltmindre intresse för desamma och bevistade dem alltmera sällan. I stället höll han så mycket oftare öfverläggningar med andra rådgifvare, synnerligast Ungern-Sternberg, Stjerneld och Kalling, medan Erik Wrangel, Nils Bielke och Dalin, jemte härvarande preussiske ministern Rhode, utgjorde ett slags drottningens kabinettsråd, föga vänligt sinnadt mot konungens officiela rådkammare.

Rådets vänner inom sekreta deputationen underläto icke att framhålla dessa förhållanden, och mindre sekreta deputationen uppsatte nu ett betänkande, hvari de motsatta rykten, som voro i omlopp, att, å ena sidan konungen och, å den andra, rådet sökte utvidga sin myndighet utöfver regeringsformens gränser, förklarades ogrundade samt utspridda af Ryssland och dess vänner, för att genom inre oenighet göra riket vanmäktigt, och konungen uppmanades att icke lemna insteg åt ett misstroende mot rådet, hvaraf endast ryska regeringen skulle hafva nytta och måhända å nyo söka förevändning att uppträda såsom beskyddare af Sveriges regeringsform. Detta betänkande öfverlemnades af sekreta utskottet genom en deputation till konungen den 24 Januari 1752, då landtmarskalken tillika i ett tal uppmanade honom att hysa förtroende för riksråden, med försäkran att »riksens råds med lag likmätiga lydnad för öfverheten i alla tider varit svenske rådsherrars kännemärke», och att, »när konungens förtroende uppmuntrade dem att icke känna tyngden af sina embeten, när alla under lika barnarätt finge förspörja ett lika fadershjerta, då måste konungens omsorger omsider vinna sitt ändamål».

Några dagar efter denna sekreta utskottets beskickning till konungen gaf stora sekreta deputationen stånden del af rådets förklaring angående sin mening med förbehållet om konungens resor, äfvensom af rådets harm öfver de yttranden, som i stånden blifvit fälda, samt tillade, att rådet vore en förmur för friheten och ej utan dess rubbande kunde förringas, hvarföre det vore angeläget att bibehålla rådets myndighet i sin fulla kraft och att stånden ej måtte tillåta någon af sina ledamöter att muntligen eller skriftligen angripa riksens råd i deras embete

ANDERS JOHAN VON HÖPKEN.

och myndighet. Alla stånden förklarade ock sig instämma i de af stora deputationen uttalade tankar, men tillika instämde de tre ofrälse stånden i adelns beslut att anslå medel till konungens inrikes resor, utan att dervid göra honom beroende af rådets samtycke.

Under hela denna tid hade underhandlingar pågått med Tessin rörande hans begäran om afsked från sina embeten. Från sin föresats att lemna kanslipresidentsembetet hade han ej förmåtts att afstå, men visat mera tveksamhet i afseende å riksråds-embetet och guvernörskapet hos kronprinsen. Sedan en högtidlig deputation från alla fyra stånden den 29 Februari uppmanat honom att behålla alla sina embeten åtminstone till nästa riksdag och sedan konungen, af fruktan att någon ännu mindre behaglig person skulle utses till kronprinsens guvernör, bedt honom qvarstanna i denna befattning, förklarade han slutligen, att han icke kunde behålla kanslipresidentskapet, men att han ej ville undandraga sig riksrådsembetet och guvernörskapet, i fall han tidtals kunde få tjenstledighet, hvarefter ständerna den 13 Mars i ganska smickrande ordalag beviljade honom afsked från kanslipresidents-embetet samt ledighet, när han så behöfde, från sina båda öfriga embeten. Såsom ytterligare bevis på ständernas välvilja fick han nu särskild lön såsom guvernör åt kronprinsen, till lika belopp, 6,000 d. s., som riksrådslönen samt dessutom afgiftsfri besittning, för sin och sin hustrus lifstid af Leckö kungsgård, hvilken sistnämnda förmån Adolf Fredrik sarskildt föreslagit.

Redan dagen efter afskedets beviljande företogs den 14 Mars i sekreta utskottet valet af Tessins efterträdare såsom kanslipresident, då alla rösterna tillföllo riksrådet friherre *Anders Johan von Höpken*, hvilket val godkändes af stånden; men det var endast med mycken svårighet man kunde förmå Höpken att mottaga detta ansvarsfulla embete, och det skedde under uttryckligt vilkor, att riksrådet *Clas Ekeblad* skulle stanna qvar såsom rikskansliråd, hvartill denne ock samtyckte, utan att visa något missnöje öfver, att han, som länge varit Tessins närmaste man i kansliet, icke blifvit utsedd till hans efterträdare.

Den nye kanslipresidenten, mindre lysande än Tessin, men i sjelfva verket ännu rikare begåfvad, var för stolt att, såsom Tessin i början af sina förhållanden till hofvet, vilja vara en gunstling, men borde också derigenom undgå gunstlingars vanliga öde att slutligen falla i onåd, samt hyste för öfrigt en af fadern ärfd uppriktig tillgifvenhet för holsteinska huset. Konungen hade ock gifvit tillkänna sin önskan att få Höpken till kanslipresident, ehuru landtmarskalken icke meddelat utskottet denna önskan förr, än valet redan var gjordt, emedan han fann detta »mest öfverensstämmande med hans maj:ts faderliga ömhet om grundlagens noggranna iakttagande».

Bland öfriga ärenden, som vid denna riksdag sysselsatte ständerna, böra särskildt anmärkas de framställningar, som föranleddes af oviljan öfver de förra ingreppen i den lagliga rättsskipningens gång. Redan vid riksdagens början hade sekreta utskottet blifvit uttryckligen förbudet

att tillåta sig några sådana, och enligt adelns beslut, hvari de öfriga stånden instämde, förklarade ständerna i en skrifvelse till kongl. maj:t, att extra domstolar och kommissioner haft »mer en elak än önsklig verkan», hvarföre ständerna anhöllo, att »alla sådana domstolar och rättegångar, af hvad namn de vara månde, skulle alldeles afskaffas och aldrig mer anställas; att kansliratt ej skulle få befatta sig med andra mål, än enligt kansliordningen dit hörde, samt att ett under förskräckelsen för utländska stämplingar i November 1749 utfärdadt kungligt bref, som gaf landshöfdingarne makt att, i händelse af uppror å landsbygden, låta anställa ransakningar derom vid stadsrätt eller inom annan domsaga än brottet föröfvats, måtte till all kraft och verkan upphöra, så att ingen undersåte finge dragas från sin rätta domstol, utan der, enligt regeringsform och allmän lag, njuta alla laga rättegångsförmåner till godo. Då äfven blifvit anmärkt, att hemliga angifvelser mottagits, så att de anklagade icke fått veta af hvilka de blifvit angifne och derföre icke kunnat få upprättelse, sedan de blifvit frikände, anhöllo rikets ständer tillika, att kongl. maj:t måtte påminna alla vederbörande att ställa sig till noggrann efterlefnad lagens föreskrifter, att angifvaren skall yppas och stånda den anklagade till svars.

Allmänna meningen hade hos ständerna så bestämdt uttalat sig mot de utomordentliga domstolar och det angifvareväsen Hattarne under den föregående tiden så ofta och så hänsynslöst begagnat, att ingen af detta parti vågade uppträda till försvar derför, och Mössorna underläto icke heller att framhålla de begångna olagligheterna, för hvilka de yrkade på en efterräkning, hvilken ock af adeln beslöts; men då både preste- och borgarestånden förklarade sig emot en sådan, emedan den skulle förbittra sinnena och förlänga riksdagen, fick frågan härom förfalla.

För öfrigt visade det sig snart huru föga allvar ständerna hade med sina framställningar mot ingreppen i den vanliga rättsskipningen. Några få dagar efter det ständerna så enhälligt hade yttrat sig mot alla extra domstolar inträffade, att tullhuset i Norrköping en natt blifvit stormadt och uppbrutet samt en mängd i beslag tagna och der förvarade insmugglade varor bortförda. Genast funno både regeringen och sekreta utskottet nödigt att uppdraga ransakningen härom åt »en art af kommissorialrätt, som kunde få namn af extra ordinarie rådstugurätt», och stånden samtyckte härtill, ehuru en och annan erinrade, att detta var uppenbart stridande mot det nyss fattade beslutet. Vi skola ock i det följande finna, huru redan under nästa riksdag en ständernas kommission åter var i full verksamhet såsom utomordentlig domstol.

Ständernas framställningar mot särskilda domstolar och hemliga angifvelser hade emellertid innefattat ett klander af det system, som af det rådande partiet dittills blifvit följdt, och till ett sådant klander erbjöd sig snart äfven en annan anledning i den statsbrist af 62 $^1/_2$ tunnor guld, som beräknades uppstå för året 1753, hvarför en allvarsam efterräkning med rådet sattes i fråga, då den tycktes vittna om föga noggrann hushållning med statens medel.

Riksråden blefvo oroliga och sökte nu å nyo förmå konungen till en förklaring om sin tillfredsställelse med deras rådslag, hvilken de förut, med anledning af ryktena om rådande misshällighet mellan konungen och rådet, förgäfves sökt utverka. På en framställning af Tessin aflåto de till konungen en skrifvelse, hvari de klagade, att rikets belägenhet syntes vara sämre än vid riksdagens början. Bundsförvandterne visade misstroende, i följd af ryktet att hans maj:t vore missnöjd med riksens råd; inom landet beskyldes de att hindra konungen från att göra allt det goda, han kunde tillämna undersåtarne, att otroget och slösaktigt hafva förvaltat rikets kassor, att tillvälla sig mera myndighet, än dem tillkommer, att af enskildt hat hafva stält flera under inqvisition och till den ändan begagnat spioner; de nödgades derföre anhålla, att alla deras föregående tillgöranden måtte blifva riksens ständer allmänt kunniga och sanningen af dessa beskyllningar noga undersökas, men de vore det oaktadt beredda att nedlägga sina embeten, hvilka de efter ett så offentligt mot dem betygadt missnöje icke kunde med vederbörlig drift förvalta.

Konungen tog sig tre veckors betänketid, innan han besvarade denna skrifvelse, och när det slutligen skedde, var hans svar helt annat än rådet väntat. Det var rätt spetsigt affattadt och tydligen icke författadt af konungen sjelf. [1]) Hotet om afskedsansökan tycktes konungen icke lägga mycket på sinnet. Han förklarade, att om riksens råd icke funne annat medel öfrigt än att dermed oroa riksens ständer, så ville han icke lägga något hinder i vägen derför. Han hade dock sjelf gifvit ett annat föredöme och ådagalagt sin åstundan, att ständerna måtte få i ro sköta sina sysslor, i det han icke besvärat dem med någon föreställning om de äreförgätna rykten och omilda omdömen, för hvilka han varit utsatt. Hade riksrådens ömtålighet blifvit sårad genom omdömen, fälda hos rikets ständer, så kunde konungen mot sin konungaförsäkran så mycket mindre blanda sig i hvad under ständernas öfverläggningar förefallit, som det, enligt regeringsformen, uttryckligen tillhörde dem att efterhöra huru riksens råd stält sina rådslag. Ett yttrande af konungen om riksrådens oskuld skulle vara onödigt, då konungen aldrig gifvit dem något prof på ovilja eller misstroende, och obehörigt nu, då alla rådets protokoll och handlingar voro under ständernas skärskådande. Faran från utlandet, som sades vara öfverhängande, kunde konungen icke upptäcka i de omständigheter, af hvilka rådet velat bevisa den, och hvad den omtalade oenigheten inom landet beträffade, så kunde ledamöterne vid en riksdag väl vara skiljaktiga om medlen, utan att derföre vara det om ändamålet.

Detta konungens svar satte riksråden i icke ringa förlägenhet, men de hade nu gått för långt för att låta det stanna dervid, utan öfverlemnade frågan till sekreta utskottet, som svarade, att om rådet, såsom det klagade, blifvit förolämpadt genom några under ständernas rådplägningar fälda utlåtelser, så kunde utskottet ej dervid göra annat än

[1]) Eric Wrangel misstänktes vara den verklige författaren.

betyga sitt billiga missnöje. Utskottet hade förut visat, huru mycket rådets värdighet och heder lågo det om hjertat, och som utskottet vore fullt öfvertygadt om riksrådens nit för konungens och rikets bästa, så hyste det ock intet tvifvel, att icke äfven konungen instämde med ständerna i deras förtroende till rikets råd. Med denna sekreta utskottets förtroendeförklaring fingo riksråden åtnöja sig, såsom ersättning för någon sådan från konungen, och någon afskedsansökan kom derefter icke i fråga. Dock lät sekreta utskottet i riksdagsbeslutet införa en punkt om grundlösheten af de rykten, som blifvit utspridda, att dels konungen, dels rådet sökt utvidga sin myndighet i strid emot regeringsformen.

Genom det slags upprättelse, sekreta utskottet sålunda gifvit rådet, var emellertid frågan om statsbristens afhjelpande ej löst. Riksdagen närmade sig dock sitt slut, och något måste ovilkorligen göras för denna brists betäckande. Äfven detta blef nu sekreta utskottets omsorg. Det uppdrog åt nio sina ledamöter, hvilka tillika voro medlemmar af stats-, banko- och defensions-deputationerna, som hade att föreslå medel för statsverket, för banken och för försvarsväsendet, att inkomma med förslag till utvägar för statsbristens fyllande. Förslaget afgafs också redan följande dagen och innehöll, att afbetalningar å statsverkets skuld till banken måtte uppskjutas till bättre tider och ett nytt lån å 15 tunnor guld från banken upptagas mot säkerhet i riksens ständers kontors (rikgäldskontorets) fond, hvarjemte den beräknade inkomsten af bevillningen upptogs till 27 tunnor guld högre, än statsdeputationen ansett sig kunna göra, och åt kongl. maj:t samt de årliga statskommissionerna öfverlemnades att för 9 tunnor guld söka utvägar genom att »jemka requisitionerna efter tillgångarna». På detta sätt fingo de statsbristen betäckt, sedan de upptagit densamma till 10 tunnor guld för det löpande året och 54 för de tre följande. Förslaget mötte visserligen flera inkast, men då man ej hade någon bättre utväg att föreslå, bifölls detsamma dagen innan riksdagen afslutades.

I sammanhang med denna fråga pågick en ganska liflig strid inom och mellan stånden, rörande den nya bevillningsförordningen, hvilken ej kunde undertecknas förr än samma dag riksdagen slutade, då man ändtligen genom ömsesidiga medgifvanden kommit öfverens om den nya bevillningens särskilda bestämmelser.

Om dessa stridsfrågor nu lifligt sysselsatte ständerna, så hvilade deremot den, som under de föregående riksdagarne varit den vigtigaste — om den utländska politiken. Rysslands och Englands förhållanden till Sverige, å ena sidan, samt Frankrikes, å den andra, hade under de senast förflutna åren varit sådana, att någon anledning svårligen fans till att klandra eller ändra den politik konungen och rådet i afseende å dessa makter endrägtigt följt. I svaret på regeringens sekreta proposition om utrikes ärenden förklarades ock förbindelsen med Frankrike uttryckligen vara Sveriges naturliga med nödvändighet gifna system. Med Danmark önskade både Hattar och Mössor underhålla vänskap, och det 1749 förnyade förbundet med detta rike samt den afslutade

gränsregleringen mot Norge godkändes i sjelfva riksdagsbeslutet, der ständerna äfven uttalade sin tillfredsställelse och sin tacksamhet mot konungen för den ingångna öfverenskommelsen om framtida utbyte af det hertigliga Holstein. Hattpartiet hade ock haft goda, till och med klingande skäl att förklara Frankrike för Sveriges naturliga bundsförvandt. Franske ambassadören markis *d'Havrincourt* hade från sitt hof erhållit till riksdagsutgifter 475,000 livres, hvilka han användt till rådets och dess partis understöd, äfvensom han före riksdagens början sändt till franska regeringen en förteckning å »välsinnade» svenska officerare i fransk tjenst, med begäran att de skulle uppmanas resa hem, hvaremot permission skulle vägras de öfrige, hvilket ock skett. Detta förhållande var emellertid för Lovisa Ulrika ingalunda behagligt och gjorde henne hågad att söka utländsk hjelp från annat håll, då franska regeringen så bestämdt tagit rådets parti mot hofvet.

En ömtålig tvistefråga mellan Hattarne och hofvet var nu ock den om kronprinsens uppfostran, öfver hvilken regeringsformen lemnade ständerna högsta vården och tillsynen, medan denna likväl enligt naturens rätt tillhörde föräldrarne. Den mindre sekreta deputationen hade härom haft täta öfverläggningar med Tessin och slutligen uppgjort ett förslag till instruktion för guvernören, hvarigenom åt honom, såsom inför rikets ständer ansvarig för kronprinsens undervisning, också lemnades all dertill erforderlig myndighet, så att »kongl. maj:t med råds råde skulle gifva honom nödig handräckning i alla ärenden, som han anmälde». Innan detta förslag företogs af sekreta utskottet till afgörande, blef det konungen meddeladt och väckte hans synnerliga missnöje. Han lät säga utskottet, att han visserligen icke ville kränka ständernas rätt, men att han skulle med särdeles nådigt välbehag upptaga, om det lemnades till honom såsom fader att sörja för de kungliga barnens uppfostran. Han hade ock redan 1747 meddelat dåvarande sekreta utskottet sina tankar om en instruktion för guvernören och sedermera i öfverensstämmelse dermed utfärdat en sådan, hvilken han hoppades vara tillräcklig. Sekreta utskottet, som hvarken ville eftergifva ständernas rätt eller såra konungen, gillade nu den af honom författade instruktion, hvars tillvaro dittills varit utskottet obekant, och lät den af mindre sekreta deputationen föreslagna förfalla, dock med förbehåll för nästa sekreta utskott att »på denna af hans maj:t lagda grund efter tidernas omskiften meddela sina underdåniga råd».

Riksdagen afslutades den 4 Juni 1752. I *riksdagsbeslutet* omnämndes konung Fredriks bortgång och Adolf Fredriks uppstigande på tronen. Ständerna hade »med synnerlig glädje förnummit de förträffliga snillegåfvor och öfriga goda sinnesböjelser, som hos kronprinsen funnos och utvecklades». (Han var nu $5^1/_2$ år gammal). De hade förenat sig om en krönings- och begrafningshjelp att för året 1751 af undersåtarne utgöras med högst 10 daler och lägst 16 öre silfvermynt De gillade det förnyade försvarsförbundet med Danmark, den slutade

gränsregleringen på norska sidan samt den mellan konung Adolf Fredrik såsom hertig af Holstein och konungen af Danmark ingångna afhandling om ett eventuelt utbyte af den förres andel i hertigdömet Holstein mot grefskapet Oldenburg och Delmenhorst. Försvarsverket hade sedan sista riksdagen blifvit ansenligen förökadt och förbättradt i alla riktningar, äfvensom en sjökadett-kår blifvit inrättad. Så väl till dessa behof som eljest till rikets upprätthållande hade ständerna åtagit sig en allmän bevillning till och med det årets slut, då nästa riksdag ginge till ända. Löne- och betalnings-afgiften [1]) samt slottshjelpen [2]) skulle utgå efter samma grunder som dittills i hopp att rikets skuld nu snart vore afbördad och slottet fullbordadt. Hvad inrikes hushållningen beträffade, hade landet blifvit afmätt, folkstockens ökande befrämjadt, jordbrukets skötsel och bättre ans befordrade, nyttiga inrättningar och näringsfång ökade genom tjenliga förmåner och friheter samt fiskerierna utvidgade. Genomfarten vid Trollhättan vore snart fullbordad, fabrikernas tillverkningar i stigande godhet, handel och sjöfart med försigtighet styrda. Bankoverket hade vunnit en märklig styrka och tillväxt, och tullverket skulle, när arrendet lupit till ända, sättas under säker förvaltning samt nytt arrendekontrakt på de för kronan förmånligaste vilkor betingas. Tideräkningen enligt gamla stilen skulle upphöra från den 17 Februari 1753 och nya stilen antagas. [3]) Nästa riksdag skulle begynna i början af Oktober 1755.

Under den nu afslutade riksdagen hade hufvudsakligaste tvistefrågan rört förhållandet mellan konungens och rådets rättigheter. Riksdagens vigtigaste afdelningar, sekreta utskottet och sekreta deputationen, hade visserligen i denna fråga visat benägenhet att ställa sig på rådets sida och ytterligare inskränka konungamakten; men hos stånden hade ej samma benägenhet röjt sig. Snarare tycktes under riksdagens lopp adeln och bondeståndet allt mera närma sig hofvet, och i allmänhet tycktes ständerna ej vilja ytterligare försvaga hvarken konungens myndighet, i hvilken de sågo ett skydd mot ett aristokratiskt rådsvälde, eller rådets, i hvilket de sågo ett värn mot kungligt envälde. Också uppträdde man vid denna riksdag med mycken hofsamhet mot konun-

---

[1]) Beslutades vid 1723 års riksdag och medgafs vid hvarje följande att utgå till afbetalning å riksskulden och för att med half lön förse från fångenskapen hemkomna officerare samt tjenstlöse prester och civile tjenstemän. Den utgjordes med högst 45 daler silfvermynt årligen (af riksråd) och lägst 16 öre silfvermynt (af qvinnor bland allmogen).

[2]) Utgick alltsedan påbudet af den 18 December 1727, med en fjerdedel af lön- och betalningsafgiften, till slottsbyggnadens fullbordande.

[3]) I den af romerske diktatorn Julius Cæsar införda, efter honom så kallade Julianska kalendern beräknades årets längd — jordens omlopp kring solen — till 365 dagar 6 timmar, men utgör i sjelfva verket 365 dagar 5 timmar och 49 minuter. Denna tidsskilnad af 11 minuter årligen hade år 1582 uppgått till 10 dagar, som året blifvit för långt, och påfven Gregorius III införde då genom borttagande af 10 dagar i Februari månad en ny tideräkning kallad den Gregorianska efter nya tiden, hvilken efter hand antogs i de flesta europeiska länder och nu infördes äfven i Sverige genom kongl. förordningen den 24 Februari 1752.

gen och rådet. För öfrigt, om ock hattpartiets ledare inom rådet ej vid riksdagen vunnit någon ytterligare maktutvidgning, hade partiet dock i allt annat ej haft att beklaga sig. I afseende å förhållandet till utländska makter, näringslagstiftningen och maktställningen i allmänhet hade knappt något försök gjorts att rubba Hattarnes öfvermakt, och detta parti fortfor således att innehafva ledningen af de allmänna ärendena.

Riksdagen 1755, 1756.

Kort efter riksdagens slut företog konungen en resa till Finland, för att taga kännedom om förhållandena derstädes, samt åtföljdes af riksråden Ekeblad och Löwenhjelm, generalen Ungern-Sternberg och öfverste Stjerneld. De tre sistnämnde och synnerligast Löwenhjelm stodo nu högt i konungens förtroende. Deremot var generalmajoren *Augustin Ehrensvärd,* som fått sig uppdraget uppförandet af den nya fästningen Sveaborg vid Finlands sydkust, illa anskrifven vid hofvet, och man misstänkte, att resan till Finland blifvit företagen till en del för att genom anmärkningar vid denna fästningsbyggnad kunna få någon sak med Ehrensvärd. Denne var en af Hattarnes ypperste och mest inflytelserike ledare samt hade alltid visat sig otillgänglig för hofvets försök att vinna honom. Han hade en talrik personal under sitt befäl och kunde derigenom inverka på många äfven vid riksdagarne, hvarföre hofpartiet gerna ville se honom skild åtminstone från detta befal. Under det kungliga besöket tog man derföre en noggrann kännedom om fästningsbyggnads-arbetet, och i den berättelse, konungen vid hemkomsten aflät till rådet om sin resa, påstods att den af Ehrensvärd följda planen från början varit felaktig samt att den blifvit utförd illa, utan tillräcklig sparsamhet och riktig beräkning. Ehrensvärd blef ock hemkallad för att förklara sig öfver dessa anmärkningar, hvilket han gjorde så fullständigt och nöjaktigt, att alla anmärkningarna förföllo och han fick återvända med betryggad myndighet samt försedd med nya tillgångar till arbetets fullbordande. Detta Adolf Fredriks försök skadade sålunda icke den, mot hvilken det var riktadt, men väl honom sjelf.

Den allt sedan Adolf Fredriks tillträde till regeringen inträdda spänningen mellan honom och rådet fortfor, och flera nya anledningar förekommo att underhålla och öka densamma.

Så hade frågan om konungens rätt att tillsätta embeten och tjenster länge varit ett tvisteämne, som under dåvarande förhållanden var af icke ringa vigt. Denna rätts innehafvare kunde nemligen derigenom utöfva ett ganska betydligt inflytande ej blott på adeln, för hvars flertal kronans tjenster voro ett nödvändigt försörjningsmedel, utan äfven på preste- och borgareständen, bland hvilka likaledes funnos rätt många, för hvilka kronans tjenster kunde vara ett lockelsemedel. Detta hade man ock vid de nya grundlagarnes uppsättande insett och sökt afväga

hithörande stadganden så, att de ej skulle bidraga till återinförande hvarken af en enväldig konungamakt, hvilken man mest fruktade, eller af det allt för mäktiga adelsvälde, som varit rådande före envaldets införande. Man hade sålunda föreskrifvit, att till alla embeten och tjenster, som af kongl. maj:t tillsattes, skulle förslag uppsättas — till de högre, från öfverstegraden uppåt, af rådet; till de öfriga af vederbörande embetsverk eller embetsmän. I allmänhet borde å förslag uppföras tre personer, men för regementena gälde ännu en förordning af Carl XII, att chefen vid inträffande ledighet blott skulle föreslå en, den närmast i tur varande, så vida ej denne vore ovärdig eller oskicklig. Inom förslaget egde konungen utnämna hvilken han behagade, utom biskopar, superintendenter och sändebud hos främmande makter, hvilka skulle utses med råds råde. Utnämningen till de lägre tjensterna behöfde icke ens ske i rådskammaren, utan kunde försiggå i konungens kabinett. Konungen var ock vid embetens och tjensters tillsättande icke ovilkorligen bunden vid förslaget, utan kunde gå utom detsamma; men när sådant skedde, skulle rådet pröfva den utnämndes skicklighet och förtjenster i jemförelse med de föreslagnes samt hade rätt och pligt att genom omröstning hindra utnämningen, derest den var stridande mot lag eller »andra redliga undersåtares välfärd och förtjenst».

Under konung Fredriks tid hade också ganska ofta utnämningar, synnerligast militära, skett utan förslag, hvilket stundom funnits nödvändigt, för att icke skickligheten skulle få allt för mycket stå tillbaka för tjensteåldern; men i allmänhet ansågos hans utnämningar bestämmas af hans personliga gunstlingar, hvilka, och särdeles Erland Broman, deraf gjorde sig en inkomstkälla. Sedan Adolf Fredrik blifvit konung, var förhållandet visserligen bättre; men man beskylde honom att vid sina utnämningar fästa mera afseende vid de sökandes politiska tänkesätt än vid deras förtjenster i öfrigt.

I början af Adolf Fredriks regering hade rådet visat mycken undfallenhet vid konungens utnämningar, och ehuru det icke sällan funnit skäl tillstyrka, att konungen måtte hålla sig inom förslaget, hade rådet dock ej drifvit sitt motstånd längre, när konungen ej gjort afseende å dess föreställningar. Denna eftergifvenhet hade sekreta deputationen vid 1751 års riksdag icke godkänt, utan gjort anmärkning vid att rådet icke genom votering uteslutit de mindre förtjente, hvilket hade till följd, att rådet nu började göra bruk af sin utvoteringsrätt; men konungen rättade sig ej derefter, utan vägrade att nämna någon annan, än den han förut nämnt, hvilket ledde derhän, att tjensterne förblefvo otillsatta.

Ett annat tvisteämne mellan konungen och rådet var hans rättighet att bevilja tjenstledighet, hvilket ofta skett emot rådets afstyrkande, till dess man slutligen uppsökte en punkt i ett sekreta deputationens beslut vid 1739 års riksdag, der det hette, att konungen kunde bevilja permission »med råds råde», hvarefter rådet granskade och pröfvade

permissions-ansökningarna, innan de lemnades till konungen att bevilja eller afslå den begärda tjenstledigheten.

Ett tredje tvisteämne var, att konungen, som i början af sin regering flitigt bevistat rådets sammanträden, men sedermera der blifvit allt mera sällsynt, i stället att gemensamt med rådet pröfva regeringsärendena, företog denna pröfning, när han skulle underskrifva de af rådet beslutade skrifvelserna, hvilket föranledde ofta ganska lång tidsutdrägt med dessa skrifvelsers expedierande, så att till exempel ett kungligt bref af den 22 April 1752 ej undertecknades af konungen förr än den 14 Mars 1754. Någon gång vägrade han äfven ihärdigt att underteckna hvad rådet beslutat.

Till dessa allvarsamma näringsämnen för missämjan mellan konungen och rådet kommo andra af ringa betydenhet i sig sjelfva, men långt mera retsamma än de förra. Konungen och drottningen fortforo att taga rådets fiender till sin närmaste umgängeskrets. Riksråden rönte allt oftare prof på onåd och missaktning, deras vagnar hindrades att köra in på slottens borggårdar, de sjelfva tilltalades icke vid sina uppvaktningar, man gaf dem kullerstolar i stället för ryggstolar, man lät dem vänta timtals på företräde, medan man beviljade detta åt personer af långt lägre rang, o. s. v.

Mest känslig för ett sådant beteende och äfven genom sina embeten såsom öfverstemarskalk och kronprinsens guvernör mest utsatt derför var *Carl Gustaf Tessin*. Det var i synnerhet drottningen, som allt oftare och allt känbarare lät honom erfara sin ovilja, och slutligen kom det i Januari 1754 till en öppen brytning, hvilken hade till följd att Tessin nedlade båda dessa embeten och riksrådet *Clas Stromberg* förordnades i stället till kronprinsens guvernör, samt riksrådet *Clas Ekeblad* till öfverstemarskalk. Denna brytning väckte emellertid stort uppseende i landet och bidrog ej så litet att öka Hattarnes ovilja mot hofvet.

För att söka inverka på allmänhetens omdöme kringspriddes så väl om denna brytning som angående de öfriga tvisteämnena handskrifna berättelser, hvilka icke voro fördelaktiga för rådet, och konungens vanligen ganska väl skrifna anföranden till rådsprotokollet blefvo icke heller för allmänheten obekanta. Då föranstaltade kanslikollegium, för att sprida en närmare kunskap om de egentliga stridsfrågorna, att en samling af grundlagarne och konungens särskilda försäkringar blef tryckt och för billigt pris allmänheten tillhandahållen. Tillika uppstod nu för första gången i Sverige en politisk tidskrift kallad *Ärlig Svensk*, som i Februari 1755 begynte utgifvas med två ark i veckan och hvilken i samtalsform innehöll en utläggning af svenska grundlagarne och samhällsskicket i allmänhet i den af rådet omfattade riktningen. Också, när kanslikollegium tillstyrkt privilegium för den nya tidskriften, vägrade konungen sitt bifall dertill. Han menade, att »dylika skrifter medförde bland allmänheten mera konfusion och irring än gagn», och äfven denna fråga blef ett tvisteämne mellan konungen och rådet.

Kanslipresidenten *von Höpken* sökte i ett skriftligt anförande vederlägga konungens betänkligheter. Tryckfriheten, menade han, vore bästa medlet att gifva allmänheten den nödiga kunskapen, för att väl nyttja de rättigheter, som äro menniskan medfödda, och man måste vid hämmandet af dess missbruk gå till väga med största varsamhet, att icke friheten qväfves genom alltför stor stränghet mot ett sjelfsvåld, som ofta torde vara endast skenbart. Beskyddad af rådets flertal, fick också tidskriften fortfarande utgifvas.

Det visade sig dock snart nog, att rådet icke var lika nitälskande för tryckfriheten, när den användes mot detsamma. En vice landsfiskal Mannercrantz begärde nemligen att äfven få utgifva en veckoskrift under titel »Oveldig Svensk»; men då han i den till censor och kanslikollegium inlemnade handskriften dertill gifvit några temligen närgångna antydningar, såsom att de »illasinnade» kunde misstänka, det många af rådet med sina ringa inkomster icke skulle kunna lefva så stort, som de gjorde, »så framt icke någon tillgång vore till utrikes räntmästare», så ansåg kanslikollegium »högst vådligt att låta denna skrift komma i dagsljuset, då den var uppfyld af grofva felaktigheter, maliciösa förtydningar af grundlagarne, förgripliga utlåtelser mot riksens råd och oanständliga tillmälen mot Ärlig Svensk». Rådet tog till och med i öfvervägande om författaren, kunde undgå en formlig anklagelse, och först sedan han ödmjukt försäkrat att han hvarken utspridt eller ville lönligen utsprida sin skrift samt gerna ville återkalla hvad deri vore anstötligt, slapp han med en varning. Så olika tillämpade rådet den tryckfrihet det så högt prisat!

Förhållandet till utländska makter förblef under dessa år oförändradt. Alltsedan Adolf Fredriks uppstigande på tronen försiggått utan någon förändring i regeringssättet, hade ryska regeringen visat sig fredligt sinnad, dock utan något närmande till vänskap. Frankrike fortfor att betraktas såsom Sveriges naturlige bundsförvandt, och då Ryssland under vintern 1753 ifrågasatte ett förnyande af det år 1745 ingångna förbundet, långt innan den för detsammas fortfarande bestämda tid förgått, afböjdes detta för att icke väcka Frankrikes misstro; men deremot gjordes inga betänkligheter mot förnyandet af förbundet med Frankrike nära fem år innan detsamma gått till ända. Det förnyades den 17 Januari 1754 på tio år, räknade från den 10 November 1758 till samma dag 1768, med subsidier för hela denna tid. Konungen och drottningen visade sig lika angelägna som rådet om franska regeringens vänskap, och under ett jagtparti beredde sig drottningen tillfälle att för franske ambassadören d'Havrincourt framställa sina önskningar. Hon försäkrade, att det icke var hennes och konungens mening att söka omintetgöra det fria regeringssättet i Sverige, utan endast att hindra ytterligare inkräktningar i konungamakten från rådets sida, samt att hon och hennes gemål ansågo förbundet med Frankrike vara det enda för Sverige nyttiga. Ambassadören gaf emel-

lertid endast undvikande svar och nya samtal mellan drottningen och honom ledde lika litet till den påföljd hon önskade.

Från sin bror konung Fredrik II i Preussen tycktes Lovisa Ulrika med mera skäl bort kunna vänta bistånd; men han visade sig föga hågad derför, troligen emedan han alltför väl kände både sin syster och sin svåger, för att tilltro dem förmågan att med framgång genomföra en statshvälfning och emedan han, så väl som Sveriges öfriga grannar, fann för sig fördelaktigast att det dåvarande statsskicket förblefve oförändradt. Också lät han under sommaren 1755 försäkra franska hofvet, att hans sändebud i Stockholm icke skulle under den förestående riksdagen understödja konungens och drottningens planer.

Något utländskt biträde kunde konungaparet sålunda icke påräkna för sina planers genomförande vid den förestående riksdagen, men hofpartiet var emellertid icke overksamt, utan satte alla krafter i rörelse för att gå med seger ur den blifvande striden. Man sökte draga till sig de sedan gammalt mot Hattarne och således äfven mot det nuvarande rådet fiendtliga Mössorna, och då det visat sig, att Hattarne hade betydande öfvervigt inom adeln, sökte man vinna de ofrälse stånden genom att utmåla rådet såsom i förening med adeln traktande efter ett nytt adelsvälde, för att förtrycka både konung och folk. Också försäkrade man, att om man ville utvidga konungamakten, gälde detta endast förhållandet till rådet, men ingen inskränkning var afsedd i ständernas frihet. Under resor i landsorten sökte ock konungaparet göra sig personligen omtyckt så mycket som möjligt. Under sina mönstringsresor 1753 visade sig Adolf Fredrik särdeles nedlåtande och bjöd officerarne till sitt bord så ofta han kunde. Samma nedlåtenhet och sträfvande att göra sig behagliga för så många som möjligt röjde sig under en konungens och drottningens resa till södra landsorterna 1754 och till Dalarne sommaren 1755. Denna resa gaf ock rådet icke litet bekymmer, emedan det fruktade att dalkarlarnes gamla orolighetsanda skulle kunna uppviglas till nya utbrott. Riksrådet Stromberg, som med kronprinsen åtföljde hofvet, fick befallning att väl hålla ögonen öppna, och till yttermera säkerhet begaf sig Palmstjerna vid samma tid till Dalarne, under förevändning att der hålla en riddaresyn.

Utom konungaparet reste äfven åtskilliga bland hofpartiet omkring i landsorterna för att söka till hofvets fördel inverka på sinnesstämningen derstädes och värfva röster till riksdagen. I synnerhet visade partiets bästa hufvud, lagmannen *Erik Wrangel*, en synnerlig verksamhet i detta hänseende under en rundresa i landsorterna. Inom hufvudstaden voro öfversten grefve *Erik Brahe* och hofmarskalken *Gustaf Jakob Horn* de som mest sökte inverka på de högre samhällskretsarne samt fäktmästaren *Borath* (Porath) på yngre officerare, utom åtskilliga hofpartiets mera underordnade verktyg.

Genom åtskilliga skrifter sökte man äfven bearbeta sinnesstämningen i landet. *Dalin*, den tiden Sveriges mest omtyckte och således äfven mest läste skald, prisade i en mängd dikter, som flitigt spriddes,

så väl konungahuset i allmänhet som hvarje dess medlem i synnerhet. En af någon inom mösspartiet författad »Jemförelse mellan Sveriges belägenhet 1738 och 1755» framhöll med mycken skärpa allt hvad Sverige förlorat under Hattarnes styrelse, och i en uppsats kallad Constans Sincerus (Ståndaktig, uppriktig) och författad af Erik Wrangel, blef rådets tidskrift »Ärlig svensk» illa åtgången för sin partiskhet mot konungamakten, samt åtskilliga beskyllningar för mutbarhet och orättvisa framkastade mot riksråd och embetsmän i allmänhet, utan att dock anfalla någon särskildt. Den skickades i talrika afskrifter kring landet och väckte ganska mycket uppseende.

Rådspartiet underlät emellertid icke heller att rusta sig till den förestående riksdagen. Det hade den stora fördelen att kunna uppträda såsom försvarare af det bestående och att, såsom verklig innehafvare af makten, kunna använda de rika hjelpmedel den lade i partiets händer. Adolf Fredriks obetydlighet och Lovisa Ulrikas allmänt kända hersklystnad gjorde det ock lätt för rådspartiet att framställa hofpartiets sträfvanden såsom åsyftande att lägga makten i den högdragna, föga omtyckta drottningens händer och återinföra det förhatliga enväldet. Riksråden, samt synnerligast Tessin och Palmstjerna, reste ock sjelfva omkring i landsorterna för att framhålla hofpartiets bemödanden att omstörta statsförfattningen och bringa folket åter i träldom samt sina egna att försvara folkets frihet och den bestående ordningen. Röstvärfning bedrefs för öfrigt från rådets sida lika ifrigt och omfattande som någonsin från hofvets, och de begagnade härtill flera både skickliga och nitiska biträden. En bland dessa, som nu började ådraga sig allt större uppmärksamhet, var öfverstelöjtnanten *Carl Fredrik von Pechlin*, en son till förre holsteinske ministern i Sverige Johan von Pechlin och sedan 1749 gift med en dotter till Thomas Plomgren, hattpartiets bekante ledare inom borgareståndet, sedan 1751 naturaliserad svensk adelsman samt redan känd såsom en af sin tids skickligaste ränksmidare. Han hade ock nu blifvit franske ambassadörens mest anlitade penningeutdelare, sedan Fredrik Gyllenborgs ärlighet begynt blifva misstänkt, och visade snart att han i förmåga att värfva anhängare åt det parti, hvartill han slutit sig, väl kunde mäta sig med denne. En annan likaledes ganska verksam röstvärfvare var majoren *Hans Henrik Boije*, som i synnerhet idkade en både för honom sjelf och hans parti inbringande rörelse med uppköp och försäljning af fullmakter in blanco, af hvilka han äfven till denna riksdag medförde ett stort förråd. En tredje var den inom sitt stånd ganska inflytelserike bondeståndets förre talman *Olof Håkansson*, som nu vunnits helt och hållet för rådspartiet. Ännu vigtigare biträden hade rådspartiet i franske och danske härvarande ministrarne, af hvilka den förre med rika penningeutdelningar och den senare medelst åtskilliga förbindelser inom stånden arbetade för rådet och emot hofvet.

Riksdagen, för hvilken å ömse sidor gjordes så ifriga förberedelser, öppnades den 13 Oktober 1755 och såsom vanligt blef valet af landt-

marskalk första tillfället för båda partierna att mäta sina krafter. Hofpartiets och äfven Mössornas kandidat var grefve *Erik Brahe*, för hvilken mycket talade — hög börd, stor rikedom, behagligt umgängessätt, redbarhet, godt hjerta och godt förstånd samt redan vunnen vana vid landtmarskalksgöromålen, då han under föregående riksdag ofta, i följd af Henning Gyllenborgs sjuklighet, fått, såsom rikets förste grefve, leda adelns öfverläggningar. Hattpartiets åter var generalmajoren grefve *Fredrik Axel von Fersen*, som efter flera års anställning i fransysk tjenst, der han slutligen blifvit öfverste för ett af honom sjelf uppsatt regemente, emot Adolf Fredriks önskan befordrats till generalmajor i svenska hären 1750 och med stor rikedom förenade ett betydande anseende såsom modig och bepröfvad krigare, ett värdigt skick, rik erfarenhet och menniskokännedom, vana att ordna och leda, beslutsamhet, sjelfbeherskning, ett klart förstånd och vinnande vältalighet. Båda voro sålunda ganska framstående män, och stora ansträngningar gjordes å ömse sidor för att få valet efter det ena eller andra partiets önskan. Utgången var så mycket svårare att på förhand beräkna, som adeln vid denna riksdag infunnit sig ovanligt talrikt; den uppgick till öfver tusen personer, och det märktes väl, att starka bearbetningar varit i verksamhet. Vid valet den 17 Oktober blef emellertid grefve *Fredrik Axel von Fersen* med 591 röster mot 414, som tillföllo grefve Brahe, utsedd till landtmarskalk och rådspartiets öfvervigt inom adeln härigenom tydligen ådagalagd.

Till talman inom presteståndet valdes nästan enhälligt den 67-årige erkebiskopen *Henrik Benzelius*, som ansågs något luta åt hofvets sida. Vice talman blef biskopen i Vesterås Samuel Troilius, som tillhörde rådspartiet och nu, sedan biskopen i Åbo Johan Brovallius dött, hvilken förut varit Hattarnes ledare inom presteståndet, skulle öfvertaga denna befattning. Biskopen i Skara Engelbert Halenius var, jemte honom, Hattarnes pelare inom ståndet, medan erkebiskopen, gammal och sjuklig, föga ingrep i ärendenas behandling. Biskopen i Strengnäs Jakob Serenius, som förut med kraft och framgång fört Mössornas talan inom detta stånd, saknades nu, sedan hans val blifvit omtvistadt och af regeringen förklaradt ogiltigt. I stället stodo nu kyrkoherden i Kungsholms församling inom Stockholm, den såsom historieskrifvare bekante Olof Celsius, samt kyrkoherden i Clara församling Justus Christofer Hauswolf i spetsen för Hattarnes motståndare inom presteståndet.

Inom borgareståndet hade Hattarne förlorat sin mest framstående ledare Thomas Plomgren, som aflidit 1754, men hans gamle stridsbroder *Gustaf Kierman* återstod och var nu den främste bland hufvudstadens riksdagsmän. Hofvet sökte vid talmansvalet uppställa såsom hans medtäflare borgmästaren i Carlshamn Frans Cervin, men med föga framgång, ty vid valet den 14 Oktober fick Kierman 64 röster och Cervin endast 13.

Lika litet lyckades hofpartiet att i bondeståndet utestänga Olof Håkansson från talmansplatsen och i stället få Jan Persson från Tuna

dertill utsedd. Vid valet den 14 Oktober förklarade sig ståndet så enhälligt för *Olof Håkansson*, att de stora ansträngningar, hofvet under den föregående tiden gjort för att försäkra sig om bondeståndet, tycktes haft föga framgång.

Vid valen till ledamöter i sekreta utskottet visade sig Hattarnes öfverlägsenhet ännu tydligare än vid landtmarskalks- och talmansvalen. Från adeln inkom, med undantag af von Ungern-Sternberg, ingen af hofvets vänner i detta utskott, icke ens Erik Brahe, som dock haft öfver 400 röster vid landtmarskalksvalet, men deremot alla Hattarnes förnämste ledare. Lika uteslutande tog borgareståndet sina ledamöter i sekreta utskottet från hattpartiet. De från presteståndet voro visserligen mindre ensidigt valda, men betydde i alla fall föga mot Hattarnes öfvervigt inom utskottet i öfrigt.

Sedan riksdagen nu kommit i gång, skulle fyra riksrådsplatser tillsättas, hvilka blifvit lediga efter Johan Gyllenborg, som aflidit 1752, Carl Johan Stjernstedt 1753 samt Arvid Posse och Herman Cedercreutz 1754. Bland de föreslagne utnämnde konungen den 30 Oktober 1755 till riksråd amiralen *Gustaf Ruuth* och hofkansleren *Carl Otto Hamilton*, samt den 31 Oktober justitiekanslern *Carl Lagerberg*, en brorson till den här ofvan omnämnde, högt förtjente riksrådet Sven Lagerberg, och öfversten, svenske ministern vid danska hofvet friherre *Otto Fleming*, en brorson till den bekante landtmarskalken vid 1680 års riksdag Clas Fleming.

Sedan utgången af de hållna valen tydligen visat rådspartiets öfvervigt, inkom rådet till ständerna med ett af kanslipresidenten von Höpken författadt memorial, hvari den länge förda tvisten rörande konungens och rådets ömsesidiga rättigheter underställdes ständernas afgörande. Konungen hade blifvit bragt på de tankar, att rådsherrarnes utlåtanden vore blott rådgifvande, men icke bindande, och att konungen sålunda skulle ega rättighet att efter egen pröfning antingen följa eller frångå dem, hvilken tolkning, att konungen väl kunde höra sina rådsherrar, men att afgörandet berodde af honom ensam, öfverensstämde med det envälde, som infördes år 1680, då deremot, enligt tydliga ordalydelsen så väl i 1720 års regeringsform som i konungens afgifna försäkran, han skulle låta hos sig gälla den åsigt, de flesta riksråden gillat. Riksråden hade ock till åliggande att med kraft afböja och hindra allt, som kunde kränka ständernas frihet eller rubba det nu antagna regeringssättet, hvarföre de anhöllo, att ständerna måtte afgöra dessa frågor.

Memorialet, undertecknadt af samtliga i hufvudstaden närvarande riksråd, äfven af Löwenhjelm och Stromberg, meddelades konungen och öfverlemnades den 5 November af kanslipresidenten till landtmarskalken samt föredrogs följande dagen i sekreta utskottet.

Samma dag öfverlemnades af konungen i rådkammaren, dit alla ståndens talmän blifvit uppkallade, till dem en af Dalin eller, enligt andra uppgifter, af Erik Wrangel uppsatt skrift, framställande den

omtvistade frågan ur konungens synpunkt. Om rådets åsigter blefve gällande, så skulle konungen icke kunna skärskåda huruvida deras råd vore stridande mot hans konungaförsäkran, hans ed och hans samvete. Han skulle således få mindre rättigheter än den ringaste af rikets innebyggare, hvilken ingenting kan mot öfvertygelse och samvete påtvingas. För öfrigt anförde han en mängd bevis på det vacklande i rådets grundsatser vid embetens tillsättande; beklagade sig öfver de många och hårda tillvitelser, som blifvit honom gjorda och i hvarjehande skrifter, tryckta och otryckta, kring landet spridda, att han skulle handlat mot sin försäkran, gifvit anledning till våldsverkan på friheten, o. s. v., samt yttrade till slut: »Jag har af vördnad för Guds underbara skickelse till att bistå och styra detta rike öfvergifvit och uppoffrat mitt fädernearf och ganska kära förmåner; jag har på god tro förbundit mitt öde och min timliga välfärd med detta land; jag vågar också gerna för dess bästa allt hvad jag på jorden eger; men om jag, det Gud förbjude, blefve af ofvananförda svåra omständigheter satt ur stånd att fullgöra mitt rena uppsåt och hjertelag för Svea rike, så skall jag långt hellre vara beredd att återgifva en spira, den Gud och riksens ständers fria val mig anförtrott, än densamma föra med ängslan och utan konungslig värdighet».

I denna skrift hade konungen sålunda icke ingått i någon vederläggning af rådets uppfattning utaf sitt förhållande till konungen eller i någon granskning af de skäl, rådet derför andragit, utan inskränkt sig till att framhålla det vacklande i rådets grundsatser vid tjenstetillsättningar, hvilket varit det hufvudsakligaste tvisteämnet, samt för öfrigt så bevekande och vältaligt som möjligt vädjat till ständernas känslor och tillgifvenhet för sin konung.

Då konungen öfverlemnade sin skrift till talmännen, som erhöllo hvar sitt exemplar deraf, gjorde kanslipresidenten det förbehåll, att rådet måtte få inkomma med sina påminnelser, hvilket ock skedde redan den 7 November. Deri framhölls angelägenheten att nu undvika granskningen af särskilda twistefrågor, hvarigenom hufvudfrågan kunde bortblandas, som vore, att hans maj:t ansåge såsom en af sina rättigheter att skärskåda de råd, som af riksens råd gåfvos; att pröfva, om de voro enliga med hans ed och samvete, och att i följd deraf antaga eller förkasta dem. Vore detta hans maj:ts rätt, så vore konungens samvete Sveriges lag. Men samvete är grundadt på begrepp, och begrepp är skiljaktigt nästan hos hvar man. Derföre har Guds ord bundit menniskors samvete vid stadgar, och i politiska mål vore samveten bundna vid rikets lagar. Intet exempel funnes af något fritt folk, som bundit sitt öde vid en regents samvete, och hos oss vore icke stadgadt, att riket skulle styras efter konungens samvete, utan efter lag. Emellertid hade nu ständerna af hans maj:ts eget höga andragande inhemtat, hvilken fara riket öfverhängde, i det konungen icke, såsom lag sade, antoge de af riksens råd gifna råd, hvaraf hände, att beslut, som i rådet togos, blefve utan verkställighet, riket följaktligen

utan styrsel af riksens ständer sjelfva utan tillräcklig säkerhet, hvadan riksens råd å nyo antvardade denna rikets vådliga belägenhet åt riksens ständers ömma omvårdnad.

Likasom konungen i sin skrift gått förbi hufvudfrågan, i hvilken han onekligen hade orätt, och i stället framhållit tvistefrågan om tjenstetillsättningar, i hvilken han åtminstone i åtskilliga hänseenden hade rätt, så hade nu rådet i sina påminnelser halkat förbi denna fråga och i stället med mycken skärpa och skicklighet framhållit de svaga punkterna i konungens åsigter rörande hufvudfrågan.

Sekreta utskottet gjorde genast till stånden en framställning om »rikets mer än beklagliga tillstånd, då hufvud och lemmar icke tjente hvarandra till inbördes gagn och lagarne blefvo utan kraft och verkställighet», samt föreslog, att det vigtiga ärendet skulle först öfverväga i en stor sekret deputation, hvilket stånden biföllo och bestämde deputerades antal till 250 personer, sekreta utskottets och sekreta deputationens ledamöter häri inberäknade.

Under tiden hade konungen börjat inse, att han sträckt sina anspråk alltför långt, och han aflät nu en ny skrifvelse, hvari han förklarade, att han aldrig velat sätta sig emot rådets pluralitet, aldrig hindra verkställigheten utaf något af den fattadt beslut. Han fann nu, att regeringsform och konungaförsäkran voro tydliga deri, att flertalets utslag borde vid ansvar expedieras, antingen konungen dem underskrefve eller icke, hvarföre han ville begränsa sitt påstående derhän, att han borde skärskåda de skäl och tankar, som af rådet framställdes, för att, i fall han deruti skulle finna något, som han icke kunde förena med sin ed och försäkran, åtminstone kunna låta föra sina föreställningar derom till protokolls, fastän han hvarken ville eller kunde hindra expeditionen. Dock önskade han sig frihet att, om han emot förmodan skulle i något rådets beslut finna någonting stridande mot hans dyra förbindelse eller mot någon undersåtes rätt, icke behöfva underskrifva det.

Då konungen sjelf så nedsatt sina anspråk och frånträdt sjelfva hufvudfrågan, kunde han ej vänta, att ständerna skulle ställa sig på hans sida i tvisten mot rådet. Den stora deputationen blef ock snart färdig med sitt utlåtande till ständerna. Det slöt sig fullkomligt till rådets åsigt, att, om icke flertalet inom rådet finge bestämma besluten, så kunde friheten icke hafva bestånd. Då upphörde lagen och med lagen rådets ansvar; då blefve regentens öfvertygelse rikets lag och hans samvete undersåtarnes säkerhet. Väl hade konungen i sin senare skrifvelse förklarat sin mening icke hafva varit att bestrida giltigheten af flertalets beslut, men att han ville lemna till riksens råd att underskrifva sådana beslut, genom hvilka han funne någon undersåtes rätt kränkt; detta skulle åter leda till en mot lagen stridande pröfning af rådets råd, till en söndring mellan konung och råd, och om konungen vägrade sin underskrift vid sådana tillfällen, då rådet icke kunde underskrifva i hans ställe, såsom i fullmakter, kreditiv för ministrar vid

utländska hof, afhandlingar med främmande makter m. m., så blefve expeditionens verkställighet hindrad, och då kunde hans maj:t icke sägas hafva antagit hvad genom de flesta rösterna i rådet blifvit beslutadt.

I enlighet med dessa åsigter föreslog deputationen ett ständernas svar till konungen, att de med bedröfvade sinnen ur hans framställningar inhemtat den »vådliga belägenhet», hvari riket vore stadt, hvilken de funnit härröra af den tanke hans maj:t förklarat sig ega, att det vore hans rätt att pröfva de i rådet tagna beslut. Väl hade konungen sedermera behagat deråt gifva en annan uttydning, men saken låge dock för ögonen, enär hans maj:t lemnat embeten obesatta derför, att rådet uteslutit dem, hvilka konungen utom förslag utnämnt, och jemväl i andra mål vägrat sin underskrift. Häremot åberopades nu konungaförsäkrans och regeringsformens ord, hvarefter det hette: »Riksens ständer anhålla i underdånighet, det täcktes eders maj:t icke allenast *utan vidare uppskof* utnämna skickliga och förtjenta personer till de ännu lediga embeten, utan ock med dess höga underskrift de öfriga i rådet afgjorda mål. Då kunna riksens *allena maktegande* ständer under en *lagbunden* konung och kraftegande lag skrida till de öfverläggningar, riksens angelägenheter kräfva; då kunna de ock undersöka, om riksens råd trädt eders maj:ts höghet och i lagen grundade rättigheter för nära, och de i sådan händelse dragas till det strängaste ansvar, hvarvid riksens ständer försäkra, att detta skall blifva ett af deras angelägnaste göromål. Men det kan icke vara det första. Lagen måste först sättas i sin kraft och styrka, innan någons göromål efter den kan skärskådas. Emellertid kunna riksens råd icke skiljas från eders maj:ts förtroende. Det är en rättighet som de hafva genom lagen, icke blott för deras personers, utan för embetets och riksens ständers skull, såsom dessas fullmäktige».

Stora deputationens betänkande och förslag till skrifvelse, jemte utdrag ur rådsprotokollen, upptagande tvistefrågorna mellan konungen och rådet, föredrogs i stånden den 18 November, och redan samma dag lemnade *borgareståndet* sitt bifall till deputationens skrifvelseförslag. Hos *adeln* åter uppstod derom en häftig strid, som fortgick under fyra dagar, men som icke rörde sjelfva hufvudfrågan, ty att konungen icke hade någon rättighet att ändra flertalets inom rådet beslut, derom voro alla ense och det hade också konungen sjelf i sin senare skrifvelse erkänt, utan som uteslutande höll sig till sättet för ständernas framställning af denna fråga till konungen. Hofpartiet yrkade nemligen en skrifvelse i lenare ordalag och sparade icke på anmärkningar emot rådet; men slutet blef dock, att större delen af detta partis män aflägsnade sig, när de sågo sig komma att ligga under vid omröstningen, hvilken derefter utföll med 550 röster för deputationens förslag mot 86, som yrkade ett annat. Hos *preståndet* upptogo öfverläggningarna om denna fråga likaledes fyra dagar och rörde likaledes framställningssättet, utan att fästa sig vid hufvudfrågan, hvilken af alla ansågs så

tydlig, att den ej behöfde någon förklaring. Här slutade striden med tillvägabringandet af ett jemkningsförslag, innefattande åtskilliga ändringar i den af deputationen föredragna skrifvelsen, så att alla der förekommande stötande uttryck borttogos, utan att likväl hufvudsakliga innehållet förändrades, och detta af prestståndet godkända nya skrifvelseförslag antogs äfven af *bondeståndet* den 25 November.

Två stånd hade sålunda stannat mot två, men medelst deputationer mellan de tre ofrälse stånden och åtskilliga sammanjemkningar, på detta sätt tillvägabragta, förenade sig slutligen, den 28 November, dessa tre stånd om en skrifvelse, som sålunda blef rikets ständers och genom en af samtlige talmännen anförd deputation från alla fyra stånden blef den 29 November öfverlemnad till konungen. Hofpartiet hade gjort allt för att hindra denna sammanjemkning, så att all skrifvelse skulle komma att uteblifva i följd af ständernas skiljaktiga beslut, och samma dag, då deputationen skulle afgå, uppstod inom bondeståndet ett våldsamt uppträde för att förhindra den, då äfven ståndets talman och sekreterare voro nära att blifva utkastade, hvilket åter hade till följd att, på sekreta utskottets förslag, en ständernas kommission, bestående af 8 adelsmän, 4 prester, 4 borgare och 4 bönder tillsattes, för att döma öfver detta uppträde, »med allt hvad derutaf härflyter». Tvärt emot näst föregående riksdags beslut tillsattes sålunda nu åter en särskild domstol att ransaka och döma om politiska förbrytelser och till denna domstol hänvisades äfven åtskilliga vid de ordinarie domstolarne anhängiggjorda mål af likartad beskaffenhet. Ordförande i denna kommission var landshöfdingen friherre *Henrik Jakob Wrede*, som varit ordförande äfven i föregående kommissioner, och till åklagare utsågs borgmästaren i Arboga *Olof Renhorn*, en af Hattarnes häftigaste partimän, som gjorde allt för att gifva kommissionens verksamhet ett så förhatligt skaplynne som möjligt.

Emellertid hade rådspartiet nu vunnit en afgörande seger öfver hofvet och försummade också ej att låta detta erfara hvilken nu hade makten i händerna. Ett tillfälle härtill erbjöd frågan om tillsättande af guvernör för kronprinsen. Tessin, åt hvilken ständerna anförtrott detta uppdrag, hade nu i två år varit skild från utöfningen deraf, visserligen genom eget förvållande, ty han hade i harmen öfver konungaparets och särdeles drottningens honom visade ovilja först undandragit sig denna befattnings utöfvande och sedermera afsagt sig densamma; men han var en af det segrande partiets högt betrodde män och betraktades af detta som ett offer för hofvets fiendtlighet mot hvarje frihetsvän. Riksrådet Clas Stromberg, som efter Tessin öfvertagit guvernörsbefattningen, hade blifvit förordnad af konungen, hvilket redan var ett skäl för det rådande partiet att ej bibehålla honom, samt ansågs dessutom ej hafva de egenskaper, som fordrades för att motverka drottningens inflytande, och kronprinsens underguvernör grefve Nils Adam Bielke, så väl som hans lärare Dalin, hvilka båda tillhörde hofpartiet, misstänktes att, i förening med hans moder, uppfostra honom i hat till

rikets grundlag och till de män, som nu ledde regeringsärendena. Tessin skulle återinsättas i sitt guvernörsembete för att tydligen visa konungen, att han icke hade någon rättighet att tillsätta guvernör för sin son; men man insåg likväl att, efter hvad som tilldragit sig mellan konungaparet och Tessin, skulle dennes återinträde i guvernörstjenstgöring medföra alltför stora obehag å ömse sidor, och man öfverenskom derföre med honom att han skulle afsäga sig embetet, när det återgafs honom. Så skedde ock, men nu inkom konungen till rådet med en skrift, i hvilken han yttrade sig hafva väntat, att ständerna skulle i guvernörsbefattningen stadfästa och med fullmakt förse riksrådet Stromberg, hvilken konungen »med råds råde» förordnat och som nu i två år med största beröm förestått tjensten. Denna konungens skrift lemnades af rådet till sekreta utskottet, och så billig än konungens framställning i sig sjelf var, väckte den dock hos utskottet den häftigaste ovilja, hvilket bäst visar huru uppretad sinnesstämningen var hos det vid riksdagen rådande partiet och huru det äflades att förödmjuka konungen äfven i en fråga, der hans egenskap af fader väl ock bort något tagas i betraktande. Rådet fick en skarp tillrättavisning derför, att det utan anmärkning tillåtit ett så grundlagsvidrigt yttrande meddelas. Tessin var kronprinsens guvernör, så länge riksens ständer icke beviljat hans afsked; att dessförinnan uppkasta fråga om hans efterträdare, var att på det ömmaste såra rikets ständers rättigheter, och i alla fall kunde för deras göromål hvarken tid eller sätt föreskrifvas. Uppgiften, att Stromberg blifvit förordnad med råds råde, vore också ogrundad, då ingen omröstning hade egt rum. Ett sådant svar på en sådan framställning vittnar bäst, att konungens missnöje med det nu rådande partiet ingalunda var obefogadt, och att, om en stark spänning nu rådde mellan hofvet och dess motparti, felet visst icke var ensamt å det förras sida.

Såsom en inledning till de föregående förändringarna i kronprinsens handledning hade sekreta utskottet begärt att genom deputerade erhålla underrättelse om hans framsteg i studier, och konungen utsatte förhöret att hållas den 6 Februari 1756, då Tessin af sekreta utskottet anmodades att dervid vara tillstädes. Den tioårige kronprinsen förvånade alla närvarande med sina kunskaper och sin förståndsutveckling, så att äfven de afvogaste ej hade annat att anmärka, än att han nog tydligt föredrog Cæsar framför Pompejus, som dock var »en laglydig försvarare af republikens frihet», samt att han icke kände de blandade slagen af regeringssätt; men oaktadt man sålunda hade goda skäl till belåtenhet med resultaten af hans undervisning, stod man dock fast vid besluten att skilja honom från dem, som dittills handledt densamma. Tessin fick, på sekreta utskottets förslag, af ständerna sitt begärda afsked med uttryck af deras tacksamhet för hans oförtrutna omsorger. Dessutom läto ständerna honom behålla guvernörslönen såsom pension för hela sin och sin hustrus lifstid samt beslöto, att hans »Bref till en ung prins», hvilkas bekantgörande utan sitt dertill lemnade tillstånd ko-

nungen skarpt förebrått honom, såsom en sidvördnad mot de kungliga föräldrarne, nu skulle på statens bekostnad tryckas, »det allmänna till nytta och en så värdig författare till välförtjent heder» — men åter en förödmjukelse, den man beredde konungen. Stromberg, som till följd af en skrifvelse från sekreta utskottet nedlade sin befattning, erhöll en gratifikation af 10,000 d. s. såsom uttryck af ständernas välbehag. Bielke, som innehade en ny för tillfället af konungen tillskapad syssla, hvilken ej fans i stat och ej vidare ansågs behöflig, när ordinarie guvernör tillsattes, fick behålla sin underguvernörs-lön såsom pension, och Dalin skildes från sin lärarebefattning.

Sedan Tessin af ständerna erhållit afsked från sin guvernörsbefattning, blef riksrådet Carl Fredrik Scheffer af sekreta utskottet hos ständerna föreslagen till hans efterträdare, hvilket hos konungen anmäldes; men han svarade, att, ehuru han vore öfvertygad om Scheffers goda egenskaper, kunde han likväl icke till detta val gifva sitt samtycke eller det »nådiga behag», som regeringsformen fordrade, och då rikstens ständer utsett personer till hans söners undervisning och uppvaktning, fann konungen onödigt att vidare deröfver sig yttra. Utskottet skyndade att meddela stånden detta konungens yttrande med anmärkning dervid, att konungens *behag* icke kunde vara ett godtyckligt, hvilket vore mera ett envålds-behag än instämmande med rikets ständers rätt; och då hans maj:t förklarat sig instämma med sekreta utskottet angående riksrådet Scheffers egenskaper, så vore detta i sjelfva verket att förklara det »behag», som regeringsformen påsyftar, hvarföre sekreta utskottet vore öfvertygadt, att hans maj:t vid närmare eftersinnande skulle med nådigt välbehag anse hans val.

Denna utskottets grundlagstolkning mötte visserligen åtskilliga gensägelser inom stånden, men blef dock af dem godkänd, riksrådet *Carl Fredrik Scheffer* utnämndes af ständerna till kronprinsens guvernör, professorn i matematik vid Upsala akademi *Samuel Klingenstjerna* till hans lärare samt kaptenen friherre *Georg Gustaf Wrangel* och hofintendenten friherre *Fredrik Sparre* till kavaljerer hos prinsarne.

Sekreta utskottet hade äfven uppsatt ett förslag till instruktion för guvernören, hvilket hufvudsakligen åsyftade att inskärpa sådana åsigter, som en konung efter 1720 års regeringsform borde hysa, såsom att konungens värdighet hade sitt ursprung från folkets godtfinnande; att derföre folket hade en obestridlig rättighet till bibehållande af högsta makten så mycket, som det till sin egen och samhällets nytta pröfvade nödigt; att konungen hade all makt och myndighet att göra godt samt ensam hedern deraf, men att ansvaret fölle på rikets råd; att en svensk konung både enligt sin ed och för sin samt rikets säkerhet borde gifva sitt fulla förtroende åt rikseris råd, o. s. v. Guvernören bemyndigades att utfärda instruktion för prinsens lärare och att göra ombyte af dem, dock kunde hans maj:ts samtycke »med råds råde» förut inhemtas. Instruktionsförslaget åtföljdes af ett betänkande, hvari utskottet närmare utvecklade sina åsigter i samma riktning, som i förslaget antyddes,

hvarefter så väl betänkandet som instruktionen af ständen godkändes, utan att ens konungens tanke derom blifvit förut inhemtad, och då sådant i borgareståndet yrkades, påstods det vara lagstridigt!

Att ett så hänsynslöst och äfven i sig sjelft obilligt förfarande från rikets ständers eller rättare från det inom dem rådande partiets sida skulle hos konungen och ännu mera hos den stolta, högdragna drottningen väcka den djupaste förtrytelse, var väl icke att undra på. Det ingrepp, som det rådande partiet tillåtit sig i föräldrarnes rättigheter rörande sina barns uppfostran, var ock så mycket obilligare, som drottningen dittills nitiskt deltagit i kronprinsens uppfostran samt hvarken hon eller konungen underlåtit att bestraffa hans fel. Några anmärkningar mot den dittills varande ledningen af hans uppfostran hade också ej blifvit framstälda, utan tvärtom hade, vid det med prinsen anstälda förhör, hans kunskaper väckt en både för honom sjelf och hans lärare ganska smickrande uppmärksamhet. Hela denna i sig sjelf så ömtåliga fråga hade således blifvit behandlad endast som en partisak, och det segrande partiet hade tyckts företrädesvis afse att dermed förödmjuka konungaparet. De nye uppfostrarnes ställning blef också föga angenäm. Mot den nye guvernören iakttogs väl en viss yttre höflighet, men intet närmande för öfrigt, och så väl lärare som kavaljerer bemöttes af drottningen med öppet förakt, hvarvid hon gick så långt, att hon äfven hos kronprinsen inplantade ovilja och olydnad mot dem och sålunda försatte honom till sina lärare och handledare i förhållanden, hvilka ej voro utan inflytande på utvecklingen af hans karakter.

Förtrytelsen hos konungen, drottningen och hofpartiet i allmänhet öfver det rådande hattpartiets förfarande härutinnan synes bragt till mognad den tanke på en statshvälfning, som redan förut hos konungaparet och hofpartiet uppstått, men som troligen, åtminstone hos konungen, blifvit endast en tanke, utan något försök till dess verkliggörande, om han från ständerna rönt något mera tillmötesgående. Deras hänsynslösa beteende bemöttes emellertid af det kungliga paret med ett motsvarande, som icke heller var egnadt att tillvägabringa någon försoning. Midt i vintern flyttade hofvet ut till Ulriksdal, lemnande det nu färdigblifna praktfulla nya slottet, för att så litet som möjligt behöfva se riksråden och riksdagsmännen, och då dessa någon gång infunno sig på Ulriksdal, mottogos de kallt och onådigt. Sjelfva nyårsdagen 1756 afböjdes landtmarskalkens och talmännens uppvaktning, hvartill dock såsom anledning togs, att konungen kort förut fått underrättelse om sin moders frånfälle. Detta dödsfall gaf äfven förevändning åt en särskild beskickning från konungen till Petersburg. Öfversten grefve Adam Horn sändes nemligen att till kejsarinnan framföra tillkännagifvandet deraf, men hade tillika det hemliga uppdraget att söka förmå ryska regeringen på ett eller annat sätt bistå det svenska hofvet i striden mot ständerna. Adolf Fredrik såsom konung var sålunda nu villig att ikläda sig den egenskap af skyddsling, han 1746

såsom tronföljare med stolthet tillbakavisat, och att tacka för de »visa och helsosamma råd», hvilka han då afvisat såsom en förnärmelse. Enligt den Horn meddelade instruktion skulle han försäkra kejsarinnan om konungens åstundan att vårda vänskapen med henne, och om hans afsky för dem, som arbetat på dess afbrytande, äfvensom att han blott önskade bevara statsförfattningen okränkt samt försvara så väl sina egna som nationens rättigheter mot ett parti, som sökte inkräkta på båda. För öfrigt skulle Horn genom engelske ministern i Petersburg söka inleda förbindelser äfven med England. Med denna sjelfförnedring uträttade Adolf Fredrik likväl ingenting annat än att hos Hattarne öka misstankarne och förbittringen. Genom franske ministern i Petersburg, åt hvilken ryske vicekanslern Woronzow meddelat Horns instruktion och det bref han medfört från konungen till kejsarinnan, fick franske ambassadören i Stockholm d'Havrincourt del deraf, och genom honom Höpken; men någon hjelp erhöll hofvet hvarken från Ryssland eller England.

Då man sålunda kommit hofvets stämplingar på spåren, utvecklade den af ständerna tillsatta kommissionen allt större verksamhet. Redan i November 1755 hade åtskilliga häktningar skett, med anledning af oväsendet i bondeståndet, under ransakningen hvarom det visat sig, att flere af hofvets utskickade sökt inverka på bönderne och att äfven konungen sjelf haft samtal med riksdagsbönder, dem han mottagit garderobvägen. Den 12 November hade sekreta utskottet ställt 2,000 d. s. till landtmarskalkens förfogande för att användas till inhemtande af närmare kännedom om hofvets planer, och under riksdagens lopp växte den summa, som användes på kunskaperi i denna riktning, till 20,000 d. s. En af konungens lifdrabanter Isak Peter Silfverhielm häktades för det han om kongl. maj:t haft »förgripliga utlåtelser», bestående deri, att han önskat konungen större makt, och yttrat, att ständernas pluralitet vore köpt samt stora deputationens betänkande »en mölja». Silfverhielm hade för öfrigt varit ett af Erik Wrangels verksammaste biträden att värfva röster bland bönderne, och Wrangel var derföre angelägen att få honom åter försatt i frihet. Han fick också i början af Februari 1756 tillfälle att rymma ur fängelset samt gömdes sedermera än hos den ene, än hos den andre af Wrangels vänner. Genom en utlofvad belöning af 3,000 d. s. lyckades dock kommissionen slutligen få honom förrådd, och han häktades åter den 20 Februari just då han skulle smyga sig ur Stockholm. Några underofficerare af hufvudstadens garnison, som biträdt vid hans flykt och undandöljande, kommo då äfven under kommissionens domvärjo, och under förhören med dem upptäcktes, att Wrangel samt förmodligen äfven andre hofpartiets män sökt för en statshvälfning vinna underbefäl och manskap vid gardet och i synnerhet vid artilleriet, äfvensom att tal varit om penningar, dem man hoppades grefve Horn skulle hemföra från Petersburg. Wrangel hade emellertid, efter Silfverhielms nya arrestering, skyndat att sätta sig i säkerhet genom en flykt till

Norge, dit äfven några andra i hofpartiets planer invecklade togo sin tillflykt. Genom dessas flykt och andras häktande blefvo hofvets vänner vid riksdagen alltmera modfälda, så att det rådande partiet nu kunde företaga nya inskränkningar i konungamakten.

Frågan om konungens utnämningsrätt till rikets embeten och tjenster hade, såsom förut är nämndt, varit ett bland de hufvudsakligaste tvisteämnena mellan honom och rådet. Denna fråga sökte nu sekreta deputationen lösa genom ett betänkande af den 31 Mars, hvari deputationen anmärkte, att tjenstetillsättningar vore ett af de verksammaste medel för en konung att vinna anhängare och utvidga sin myndighet. Då det visat sig, att försök skett att få den rådet gifna rättighet till utvotering af sådana personer, hvilka det funnit icke vara på lagliga skäl af konungen utnämnde, underkastad hans pröfning och godtycke, vore det tid att »gripa till sådana botemedel, som kunna frälsa regeringssättet från våda och everdeligen stadga vår frihet». Detta kunde endast ske derigenom, att hvad grundlagarne stadgade i allmänhet blefve utfördt i sådana speciela stadgar om förslags uppsättande och konungens utnämning, att ingen tjenstsökande hvarken kunde lida orätt eller njuta oförtjent ynnest.

Till detta ändamåls vinnande föreslog deputationen en förordning, som skulle undanrödja all villrådighet vid bedömandet af de i grundlagarne stadgade befordringsgrunder: skicklighet, erfarenhet och förtjenst. Med *skicklighet* förstods teoretisk kunskap, förvärfvad vid högskolor eller på annat sätt och lämpad efter den sökta sysslan. Utöfningen af en sådan kunskap kallades *erfarenhet*, då någon haft rådrum att af sin skicklighet i offentlig tjenst visa prof. Erfarenhet och *förtjenst* vore således likbetydande och detsamma, som man med andra ord kallade tjensteår och meriter. När således någon först träder i kronans tjenst och då ej kan hafva erfarenhet och förtjenst att åberopa, blefve skickligheten eller den teoretiska kunskapen enda grunden till hans befordran; men denna i sig sjelf nog ovissa grund, som vore mycken tvetydighet och olika uttydning underkastad, borde derföre ensam ej sträckas längre än till begynnare-sysslor. Sedan åter någon genom verkligt tjenstgörande haft tillfälle visa, hvartill han duger, så blefve den tjenst han gjort det säkraste, ja, enda tillförlitliga vittnesbörd om hans skicklighet till en värdigare syssla, och tjensteåren den säkraste måttstocken, så att den, som deraf egde de mesta, måste ock ega mesta förtjensten. Den föreslagna förordningen innehöll för öfrigt en mängd föreskrifter rörande förslags upprättande, sättet för deras öfverklagande o. s. v. Konungens rätt att nämna utom förslag omtalades endast i afseende å officerstjenster från lägsta till och med majorsgraden samt inskränktes till att välja mellan två förslag, af hvilka det ena skulle uppsättas af regementschefen, som borde föreslå den inom regementet närmast i tur varande, och det andra af rådet, som egde urskilja hvilken bland andra sökande var den äldste och

anmäla honom hos konungen, som derefter hade att välja emellan de båda föreslagna. Konungens rätt att inom förslag, hvarpå flere än en vore uppförda, välja hvilken han ville godkändes, dock med den inskränkning, att, då någon tre gånger stått på förslag till samma syssla, utan att dertill blifva nämnd, skulle han erhålla karaktersfullmakt derå samt, när nästa ledighet inföll, utan förslag tillträda tjensten.

Deputationen hade sålunda, för att förebygga godtycklighet vid tjenstetillsättningar, lagt tjensteåldern till uteslutande grund derför och för att ur regeringsformen kunna få någon anledning härtill, gifvit ordet *skicklighet* en helt annan tolkning, än vid denna grundlags antagande varit afsedt. Ganska säkert hade man nemligen då ej förestält sig, att med detta ord betecknades endast det vitsord sökande förvärfvat genom undergången akademisk examen, utan äfven den framstående förmåga han utvecklat under föregående tjensteutöfning. Grundsatsen, strängt tillämpad, skulle slutligen leda derhän, att all verklig embetsmannaskicklighet, enligt detta ords vanliga och rätta betydelse, skulle upphöra, emedan den saknade all uppmuntran, då hvarje befordran berodde endast af den tidslängd man förut tjenstgjort, utan afseende på huru det skett, blott man undgått formlig anmärkning.

Deputationens »tjenstebetänkande» godkändes emellertid både af sekreta utskottet och stora sekreta deputationen samt inkom till stånden i början af Maj. Hos adeln uppbjöd hofpartiet alla sina krafter för att motarbeta detsamma, men det antogs icke desto mindre den 3 Maj med 476 röster emot 178, och i bondeståndet blef det utan svårighet bifallet; men inom preste- och borgareståndet underkastades det en så utförlig granskning i sina särskilda delar, att något beslut ännu icke var af dessa stånd fattadt, då vigtigare ärenden togo deras uppmärksamhet i anspråk. Följden blef, att detta betänkande först mot riksdagens slut blef af samtliga stånden gilladt och hos regeringen anmäldt genom ständernas skrifvelse den 21 Oktober 1756, hvarefter den kungliga förordningen i ämnet utfärdades den 26 November samma år samt har sedermera ända till nyaste tiden fått tjena till efterrättelse vid tjensteförslags upprättande, ehuru den i särskilda delar undergått flera förändringar.

I sammanhang med antagandet af detta betänkande förklarade sig dock ständerna afstå från rättigheten att sjelfva tillsätta tjenster, hvarvid de dock förbehöllo sig fortfarande rättigheten att »upprätta den lidande, som efter riksdagsordningen upprättelse söker; att belöna några synnerliga förtjenster mot riket; att vid nya inrättningar, hvilka riksens ständer sjelfva tillstyrkt, till en början föreslå de personer, som vid dem komma att brukas, samt att gifva sitt förord åt dem, som tjena vid deras egna verk och om hvilkas tjenster de närmaste kunskap ega». Förbehållen voro sålunda temligen omfattande och kunde blifva det ännu mera vid tillämpningen; men grundsatsen var åtminstone uttalad,

ehuru någon säkerhet icke fans, att de allena maktegande ständerna skulle framgent tillämpa densamma.

Om ständerna i detta fall röjt en viss hofsamhet i afseende å konungens rättigheter, var sådant visst icke förhållandet med ett annat af dem fattadt beslut. För att förekomma de långa dröjsmål vid regeringsbeslutens expedierande, som föranledts af konungens vägran att underteckna expeditionerna, föreslog sekreta deputationen att, i likhet med hvad som skett under konung Fredriks sjukdom, begagna en stämpel med konungens namn vid alla de tillfällen, då hans egenhändiga underskrift icke gafs efter rådets en eller två gånger gjorda föreställning, äfvensom att rådet skulle ega med namnstämpeln utfärda fullmakt för den äldste bland föreslagne, derest konungen dröjde med en utnämning eller underläte att utnämna någon annan, sedan rådet utvoterat den han utom förslag utnämnt. Äfven detta sekreta deputationens förslag antogs af alla fyra stånden och meddelades konungen genom en ständernas skrifvelse af den 26 Maj 1756.

Redan innan detta beslut, som i så hög grad var för konungen nedsättande, blifvit af rikets ständer fattadt, hade de gjort en annan framställning, som var ännu mera nedsättande för drottningen, men till hvilken hon dock sjelf gifvit anledning. I sin förtrytelse öfver ständernas beslut i fråga om prinsarnes uppfostran hade nemligen Lovisa Ulrika föresatt sig att med alla medel, äfven de våldsammaste, söka göra ett slut på ett statsskick, som gaf ett mot hofvet fiendtligt parti makt att bereda detta så många förödmjukelser. För en statshvälfnings genomförande behöfdes dock att kunna förfoga öfver betydande penningetillgångar, och hvarken konungen eller drottningen voro dermed försedda. Från ryska, engelska och preussiska hofven hade de ej heller kunnat erhållas, och drottningen beslöt derföre att på annat håll söka bereda sig de erforderliga medlen. Majoren grefve August Meijerfelt, som sändes till hertigen och hertiginnan af Braunschweig, drottningens svåger och syster, för att för dem tillkännagifva Adolf Fredriks moders död, hade tillika i uppdrag att försöka erhålla ett penningelån; men då hertigen ej ville lemna det utan pant, så utsändes drottningens kammartjenare med alla hennes och konungens juveler och nipper. Kanslipresidenten Höpken hade emellertid genom sina korrespondenter i Berlin och Hamburg fått kunskap om Meijerfelts låneunderhandling och om den fordrade panten samt derom underrättat sekreta utskottet, som genast föreslog ständerna en inventering af kronans regalier och klenoder. Sedan de bland dessa, som förvarades i räntekammaren eller voro lemnade till konungen, blifvit öfversedda, begärde utskottet den 6 April hos konungen underrättelse, när det kunde falla drottningen lägligt att låta uppvisa de rikets juveler, som blifvit lemnade till hennes vård och nyttjande. En sådan framställning väckte hos den stolta drottningen den häftigaste förbittring. Hon förklarade, att en sådan begäran innebure ett misstroende; att hon icke kunde underkasta sig en sådan eftersyn och att hon ville låta utbryta de juveler som tillhörde riket

samt återlemna dem till ständerna, ty »från den stunden hölle hon sig för god att bära dem». Af de juveler, hvilkas uppvisande nu fordrades, hade en del blifvit lemnad till drottningen af Tessin, vid hennes förmälning i Berlin, och det öfriga vid riksdagen 1747. De sistnämndes egenskap af riksjuveler var obestridlig och af drottningen erkänd; men de förra, ehuru vid inköpet 1744 förklarade för riksjuveler samt såsom sådana af Tessin mottagna och efter hans hemkomst redovisade, hade dock ej blifvit till dåvarande prinsessan öfverlemnade på sådant sätt, att denna deras egenskap gjorts för henne tydlig, hvarföre hon betraktade dem såsom sin enskilda egendom och vägrade att låta utskottet med dem taga någon befattning.

Då konungen i detsamma insjuknade, dröjde det en hel månad, innan denna fråga bragtes vidare, men derefter följde en ganska allvarsam skrifvelse från ständerna, hvari det rådande partiets känslor mot drottningen gåfvo sig luft. Der framhölls ock den ringa aktning drottningen visat riksråden och andra embetsmän, det menliga efterdöme deraf intrycktes i prinsarnes unga sinnen, hennes yttranden, att hon ansåge sig för god att hädanefter bära rikets juveler, o. s. v. »Hennes maj:t,» hette det bland annat, »är inkommen i riket att vara eders maj:ts gemål, men icke att öka regeringsbördan», och skrifvelsen slutade med följande ord: »Rikets ständer vilja ingen ändring i eders maj:ts sinnelag för dess gemål, men väl ändring i hennes maj:ts sinnelag för riket. De begära intet högre, än att eders maj:t må *ostörd* få göra sina undersåtar lyckliga.. De vilja vara tacksamme och derföre vilja de, att den, som så nära förenat sin välgång med eders maj:ts, måtte kunna ega deras vördnad och tillgifvenhet. De förtro sig härutinnan till eders maj:ts ömma omsorg, glade att icke behöfva *tillgripa de utvägar, hvilka Gud och deras rätt dem eljest tillagt.* Eders maj:ts förbindelse med riket är den första och angelägnaste förbindelsen. Riket måste undsättas, och då blifver eders maj:t befriad från många bekymmer.»

Så allvarsam och äfven hotande denna skrifvelse än var, ville drottningen dock ej gifva med sig, utan försvarade sig i en till konungen ställd skrifvelse, som af honom meddelades ständerna mot de henne gjorda tillvitelser och påstod fortfarande de henne i Berlin gifna juvelerna vara hennes enskilda egendom, hvilket framkallade en ny ständernas skrifvelse nästan ännu skarpare än den förra. Under tiden hade drottningen fått de till Tyskland afsända juvelerna tillbaka, och den 3 Juni gaf konungen tillkänna, att inventering af drottningens riksjuveler kunde ega rum, hvarefter äfven Berliner-juvelerna den 22 Juni inventerades och derpå, jemte de öfriga, lemnades till räntekammaren.

Under den förbittring, hvilken denna tvist med drottningan framkallat hos det vid riksdagen rådande partiet, och med särskild anledning tillika af konungens sjukdom föreslog sekreta deputationen, att, i händelse konungen aflede, innan kronprinsen hunnit myndig ålder, skulle, intill

dess sådant skett, riksstyrelsen föras af hela rådet »utan deltagande med någon annan», hvarigenom drottningen uteslöts från all befattning med regeringsärendena, oaktadt under de båda näst föregående förmyndarestyrelserna Carl Gustafs enkedrottning varit den främsta deri. Förslaget gillades af alla stånden den 28 Maj, och skrifvelse derom afgick till regeringen.

Den ena förödmjukelsen efter den andra hade sålunda träffat det kungliga paret, men, i stället att bryta drottningens mod, hade de ytterligare stegrat hennes ifver att med hvilka medel som helst befria sig från det tryckande välde, som utöfvades af det vid riksdagen rådande partiet. De till hofpartiet hörande delade visserligen hennes förtrytelse, men voro hvarken ense om målet eller om medlen. Den, som visade sig villigast att ingå på drottningens statshvälfningsplaner, var öfversten grefve *Johan Ludvig Hård*, som redan under våren 1756 uppgjorde en plan, enligt hvilken hela kungliga familjen skulle, under förevändning af en sjöfärd till Drottningholm, begifva sig till Upsala, hvarest skyndsamt skulle samlas Vestmanlands regemente under Stjerneld, Nerikes och Vermlands under Kalling, Uplands under Rudbeck och lifregementet under Brahe samt så mycket af gardet, som några hofvet tillgifna kompanichefer kunde föra med sig. I spetsen för dessa trupper och åtföljd af så många riksdagsmän, synnerligast inom adeln, som man hoppades skulle förena sig med hofvet, borde konungen rycka emot hufvudstaden och på samma gång utfärda proklamationer, i hvilka han skulle visa huru hans rättigheter blifvit af riksdagen kränkta.

Denna plan skall blifvit gillad af konungen, men dess utförande hindrades af hans sjukdom. Drottningen yrkade likväl allt ifrigare på nya våldsamma planer medelst upplopp, som skulle tillställas bland hufvudstadens talrikare folkklasser, och i synnerhet sökte man för hofvet vinna underbefälet och manskapet vid gardet och artilleriet, hvilket var så mycket lättare, som manskapet den tiden icke låg i kaserner, utan var inqvarteradt här och der i staden. Penningar och föreskrifter utdelades af Brahe, Hård, hofmarskalken Horn, m. fl. Kaptenerne Magnus Stålsvärd och Johan Puke, den förre vid fortifikationen och den senare vid artilleriet, der han dock endast var underofficer, ehuru han varit kapten i holländsk tjenst, voro äfven synnerligen verksamme, och man hade dessutom en mängd underordnade uppviglare, bland andra en f. d. löpare vid hofvet, Ernst Angel, numera värdshusvärd.

Sedan dessa förberedelser voro vidtagna, uppgjordes i medlet af Juni en ny plan, likaledes af Hård. På utsatt dag skulle mot aftonen hos Brahe, Hård och Horn genom bjudning från dem samlas sådane officerare, på hvilka man trodde sig kunna räkna, för att vara till hands när utbrottet under natten skedde, då man mellan dem skulle fördela ledningen af soldaterna och folket samt verkställandet af de särskilda åtgärderna. Sedan man satt sig i besittning af artillerigården, hvarvid man hoppades på biträde inom artilleriregementet, skulle alla samlas dit och konungen förmås att der infinna sig. Riksråden Rosen, Tessin,

Palmstjerna och Höpken, landtmarskalken, borgare- och bondeståndens talmän, Augustin Ehrensvärd, större delen af sekreta utskottets och ständernas kommissions ledamöter, m. fl., skulle arresteras, riksdagen afblåsas och en ny sammankallas till Vesterås eller Norrköping, samt Södermanlands, Uplands, Vestmanlands och lifregementet skyndsamt inkallas för att gifva stöd åt statshvälfningen. Brahe skulle draga försorg om skarpa patroners anskaffande åt manskapet, för hvilket ändamål han reste till sin egendom Rydboholm, der han, jemte Puke, tillverkade 800 patroner, hvilka på en vedbåt skulle föras till Stockholm.

Den 21 Juni, samma afton då dessa patroner väntades från Drottningholm, sammanträffade Stålsvärd, Puke, Ernst Angel och några andra om denna plan medvetande på ett kaffehus i hufvudstaden. Ernst, som sedan någon tid sökt värfva anhängare bland gardister, dalkarlar m. fl. och fruktade att när som helst blifva kallad inför kommissionen, der han redan varit anklagad såsom delaktig i Silfverhjelms flykt, yrkade att utbrottet borde ske redan samma natt, helst en officer, på hvilken man kunde räkna, nemligen en kapten Göös, nu förde befälet öfver högvakten. Stålsvärd och Puke voro ej deremot, utan begåfvo sig till Hård, der Brahe äfven träffades, samt underrättade dem om Ernsts förslag, hvilket åter de båda grefvarne alldeles ogillade, emedan de ännu icke hade allt i ordning att kunna med sina vänner understödja företaget. De bådo derföre Stålsvärd och Puke afstyra det tillämnade utbrottet denna natt, och samma uppmaning fick Stålsvärd strax derefter af Horn. De båda kaptenerne uppsökte derföre Ernst, hvilken de funno drucken och ännu ifrigare än förut att genast skrida till verket, hvartill han sade sig redan hafva några hundra man i beredskap, hvilka han skyndade att sätta i rörelse. Med denna underrättelse återvände Stålsvärd och Puke till Brahe, som bad dem framför allt söka få reda på Ernst och stänga honom inne, om ej annat hjelpte. En stund derefter träffade ock Puke på Norrbro Ernst, hvilken nu lät öfvertala sig att för denna natt inställa upploppet.

Under tiden hade en bland dem, hvilka Ernst satt i rörelse, en f. d. underofficer vid gardet, Christiernin, hvilken för visad försumlighet vid Silfverhjelms bevakning blifvit degraderad till simpel soldat, vändt sig till en korporal Schedvin och frågat honom, om hans manskap vore sinnadt att »göra sin skyldighet och vara sin konung troget, i fall det kommenderades att lägga an», och då Schedvin härtill jakat, gaf honom Christiernin några daler att undfägna sitt korporalskap med öl och bränvin samt bad honom hålla karlarne färdige, när trumman rördes under denna eller den följande natten, då de borde samlas på Ladugårdslandet med öfver- och undergevär; krut och kulor skulle de få på samlingsplatsen. Schedvin, som af sin löjtnant, grefve Lorens Vilhelm Creutz, hvilken någon tid förut öfvergått från hofpartiet till Hattarne och var ledamot af ständernas kommission, fått tillsägelse att vara uppmärksam på allt, som kunde tilldraga sig inom kompaniet, skyndade nu mellan kl. 1 och 2 på natten till Creutz och berättade hvad han

nyss fått höra af Christiernin, hvarefter Creutz genast begaf sig med denna underrättelse till landtmarskalken och till Ehrensvärd, som nu var chef för artilleriet, hvarjemte äfven andre pålitlige män, tillhörande deras parti, väcktes för att vara redo, om något skulle inträffa. Ehrensvärd skyndade att sätta tyghuset och artillerigården i säkerhet för hvarje öfverfall; men under den natten afhördes ingenting.

Följande dagen, den 22 Juni, reste hofvet ut till Ulriksdal, för att ej vara närvarande vid inventeringen af kronjuvelerna, som då skulle ske. Före afresan underrättades konungen af Stålsvärd om hvad som varit å färde och röjde dervid stor bestörtning. Stålsvärd, som nu befarade, att tillställningen ej längre skulle kunna hållas hemlig, begärde tillåtelse att få begifva sig utomlands och bad konungen om respenningar, men fick till svar, att konungen sjelf ej hade ett öre.

Under tiden hade Creutz kallat till sig Christiernin och med honom hållit förhör samt låtit arrestera honom, då han nekat till allt hvad Schedvin angifvit. Allt hölls emellertid hemligt, och först mot middagen fick rådet genom landtmarskalken underrättelse om hvad som blifvit upptäckt. Samtidigt afgaf Creutz sin berättelse inför ständernas kommission, som nu begynte undersökningen med Christiernin och tillika gaf sekreta utskottet del af angifvelsen, med förfrågan om hvad som borde göras. Utskottet öfverlemnade åt kommissionen att »på allt sätt» söka utforska sanningen, utan att dervid behöfva »binda sig vid den ordinarie processen», och öfverstarne för gardet och artilleriet, Per Gustaf Pfeiff och Augustin Ehrensvärd, anmodades sörja för allmänna lugnets upprätthållande.

Sålunda bemyndigad, gick kommissionen raskt till väga med undersökningen. En sergeant vid artilleriet, Lars Mozelius, som föregående afton varit på kaffehuset tillsammans med Stålsvärd, Puke och Ernst, hördes såsom vittne och hans vittnesmål föranledde dessa tre personers förekallande. Ernst nekade, men bragtes genom hotelse med rosenkammaren att afgifva en någorlunda fullständig bekännelse. Stålsvärd och Puke nekade likaledes, men höllos häktade, och tillika arresterades underofficerarne De la Chapelle, Escholin samt Gabriel Mozelius, en broder till Lars. Ransakningen fortsattes utan afbrott hela natten ända till fram på morgonen den 23 Juni.

Då kommissionen af hvad dittills förekommit ansåg det vara ådagalagdt, att de sammansvurne haft för afsigt ett uppror mot ständerna, med tillhjelp af stadens lägsta samhällsklasser, beslöt sekreta utskottet vidtaga åtskilliga utomordentliga säkerhetsåtgärder. Borgerskapets infanteri och kavalleri anmodades rycka ut för att bidraga till upprätthållande af lugnet inom hufvudstaden; amiralitetet skulle förstärka sina vakter och hålla vindbryggan till Skeppsholmen uppdragen; gardets officerare skulle hela natten igenom vara församlade, och Ehrensvärd ålades hålla artilleriets manskap och kanoner stridsfärdiga. Flere yngre adelsmän, anförde af Pechlin, redo omkring i särskilda delar af staden, för att upprätthålla ordningen, hvarföre de ock kallade sig »fädernes-

landets skyddsenglar». Äfven af stadens öfriga invånare deltogo flere sjelfmant i vakthållningen, och i allmänhet visade så väl borgerskapet som trupperne ett varmt nit för det dåvarande statsskickets upprätthållande samt en häftig förbittring mot hofvet.

Detta tillbragte dagen vid Ulriksdal, och då underrättelse kom, att Ehrensvärd låtit å artillerigården framdraga kanoner utan att dertill hafva begärt konungens tillåtelse, väckte detta icke ringa oro, som ytterligare ökades, då man på e. m. erfor, att Christiernin och Escholin blifvit arresterade. Drottningen föreslog, att den kungliga familjen skulle genast från Ulriksdal resa till Upsala, för att derifrån söka genomföra statshvälfningen enligt den första planen; men då härom ingenting nu var aftaladt med de i Stockholm varande partivännerna, måste man frånträda detta förslag och beslöt slutligen att återvända till hufvudstaden, der man kunde rådföra sig med de mera framstående inom partiet. Vid ankomsten till staden omkring kl. 10 på aftonen, möttes det kungliga paret af underrättelsen om Stålsvärds och Pukes arrestering, och staden hade nu ett rätt hotande utseende. Alla vakter voro fördubblade, på Norrmalms torg (nu Gustaf Adolfs) stodo kanoner, och talrika patruller syntes på alla hufvudgator. Landtmarskalken infann sig ännu samma afton hos konungen, att för honom anmäla de vidtagna anstalterna för ordningens upprätthållande. Han fann konungen mycket orolig och fullt öfvertygad, att dessa anstalter gingo ut på att hålla honom fången. »Jag ser väl», tillade han, »att det går mig som Carl Stuart; jag är dertill beredd och skall i mitt hus försvara mitt lif intill sista stund.» Fersen försäkrade honom, att ingen hyste några våldsamma tankar mot hans person, och lyckades slutligen lugna honom, men sedan Fersen aflägsnat sig, tillkallade konungen dock kapten Anrep, som förde befälet öfver gardesvakten inom slottet, och bad honom tillse, att vakten vore redo till hans försvar, om något anslag företoges mot hans person, och kl. 3 på natten gick han sjelf ned till högvakten för att förvissa sig det alla voro vakna.

Under tiden hade drottningen rådgjort med Brahe och Hård, utan att komma till något beslut, och hela natten förflöt utan att det kungliga paret gick till hvila eller kunde besluta sig för hvad som å deras sida borde iakttagas i anledning af de inträffade tilldragelserna.

På morgonen den 23 kom till dem en ny sorgepost — att hofmarskalken Gustaf Horn blifvit arresterad till följd af Ernsts bekännelse. Kommissionen fortsatte ock med största ifver ransakningen, och då Puke och Gabriel Mozelius ej ville bekänna, skickades de den 24 till rosenkammaren, der plågorna aftvungo Puke en bekännelse om kulstöpningen hos grefve Brahe på Rydboholm, hvilket gaf anledning till Brahes arrestering den 25. Mot Hård, sin vän och välgörare, hade Puke ingenting bekänt, och redan på morgonen den 25 skyndade Hård att sätta sig i säkerhet genom en flykt till Danmark, dit han ock lyckades undkomma samt ingick sedermera i preussisk tjenst, der han slutligen blef generallöjtnant.

Samma dag Brahe arresterades och Hård flydde, höllo alla stånden plena och underrättades af kommissionen om den upptäckta sammansvärjningen, hvilken skildrades såsom långt farligare och mera omfattande än den i sjelfva verket varit. Hofvets vänner höllo sig nu undan eller tego, och från alla håll hördes afsky öfver anläggningen samt glädje öfver upptäckten deraf. Sekreta utskottet föreslog och alla stånden biföllo, att tacksägelse öfver sammansvärjningens tillintetgörande skulle hållas från alla predikstolar i riket och sedermera årligen hvarje midsommardag förnyas, äfvensom att korporalen Schedwin skulle få 100,000 daler kopparmynt till inköp af ett fideikommiss för sig och sina afkomlingar, samt hos kunglig maj:t anmälas till erhållande af adelskap och löjtnantsfullmakt.

Kommissionen och sekreta utskottet hade nu öfvertagit vården om den allmänna säkerheten, och genom dem fingo öfverståthållaren samt öfverstarne för gardet och artilleriet sina förhållningsorder. Då sinnesstämningen inom gardet ansågs icke vara fullt pålitlig och öfverste Pfeiff, en äldre man, icke ega den kraft och beslutsamhet, som under dåvarande kinkiga förhållanden påkallades, förmåddes han att begära afsked, mot erhållande af en god pension och generallöjtnants värdighet. Tillika förordnade ständerna, att, till deras betryggande mot nya statshvälfningsförsök från konungens sida, de högsta befälhafvare-platserna inom hufvudstaden, öfverståthållaren, öfverstarne för gardet och artilleriet samt kaptenlöjtnanten vid lifdrabanterna, skulle tillsättas genom omröstning i rådet, utan afseende på ansökan, tur eller tjensteålder, och sedan detta beslut var fattadt, utnämndes landtmarskalken grefve *Fredrik Axel von Fersen* till öfverste för gardet, den 30 Juni.

Ett par dagar förut hade konungen, uppskrämd af den vändning händelserna tagit, sökt genom ett mycket klenmodigt anförande i rådet fritaga sig från delaktighet i den upptäckta anläggningen. »Han hade af den vederstyggliga stämpling, som blifvit upptäckt, funnit, att obetänkt och illa sinnadt folk nyttjat tillfället och förevändningen af den mindre sammanstämning, som en eller annan gång mellan honom och riksens råd sig yppat, att för egna afsigter och under ifrigt hopp att behaga honom uppväcka oro, uppror och våld. Af denna bedröfliga erfarenhet upplyst, ansåge han såsom en konungslig ära att erkänna den villfarelse han kunnat vara uti, förklarade mot riksens ständer sitt oinskränkta förtroende samt bedyrade å nyo och på det heligaste sig vilja hädanefter och allt framgent styra riket efter dess besvurna grundlagar samt skatta för sitt högsta nöje och sin yppersta sällhet att *återvinna* undersåtares kärlek, som torde genom hvad som förelupit vara förkolnad.»

Rådet utalade sin »besynnerliga hjertans fägnad» öfver denna förklaring, som genast meddelades sekreta utskottet, hvilket, så väl som Hattarne i allmänhet, väl kunde fägna sig åt, att konungen sålunda offentligen fördömde upprorsförsöket, härledde det ur hans tvister med

rådet, samt, utan all erinran om de inkräktningar man förut gjort i hans myndighet och de förödmjukelser man beredt honom, erkände, att han gjort sig skyldig till villfarelse och lofvade bättring för framtiden. Genom den klenmodiga förklaringen vann han emellertid ingenting annat att än spela en lika ömklig roll inför motpartiet, för hvilket han förödmjukade sig, som inför sitt eget, hvilket han förnekade.

Någon mildring i de häktades öde verkade icke konungens förödmjukelse. Brahe och Horn ansattes af kommissionen allt hårdare och hotades till och med att underkastas rosenkammarens pinoredskap, hvilket dock stannade vid blotta hotelsen. De bragtes emellertid efter hand att tillstå den andel de haft i upprorsförsöket, och den 3 Juli voro deras bekännelser i det närmaste fullständiga.

Brahe förnekade ända till sitt slut att hafva om Hårds plan haft fullständig kännedom. Patronerna hade han tillverkat på begäran af konungen, som af drottningen blifvit intalad, att riksdagens ledare förberedde något anfall mot honom, då han fruktade att sakna försvarsmedel, emedan gardet icke försågs med skarpa skott. Att han fått underrättelse om och ej angifvit Ernsts försök till upplopp, var den enda förbrytelse Brahe vidgick och hvarom han kunde öfverbevisas; men han anförde till sin ursäkt, att han gjort allt för att afstyra detta upplopp, och äfven lyckats deri. Mot hans uppgift, att konungen af honom begärt patronerna till sitt försvar, anmärkte emellertid kommissionen, att, genom en kunglig kungörelse af den 9 Juli, alla rykten, att någon farlig anläggning mot konungen varit å färde, hvilken de anklagade velat afvärja, förklarades för falska och högst förgripliga. Man hade aflockat den ömklige konungen denna kungörelse för att få sak med Brahe, och man hade lyckats!

Horn erkände, att han sett Hårds plan, och meddelade hvad han deraf kunde erinra sig, äfvensom han vidgick att hafva utdelt penningar och sökt utforska gardets tänkesätt mot konungen, samt att hafva egt kännedom om Ernsts tillämnade upplopp, hvilket han, så väl som Brahe, afstyrkt. Han tycktes hafva ingått i dessa planer egentligen af eftergifvenhet för drottningen, som ständigt manade till våldsamma företag, hvilka Horn dock synes hafva förestält sig skola stanna vid blotta planerna.

Stålsvärds och Pukes kunskap om och verksamhet för statshvälfningsplanen och särskildt för det upplopp, hvarmed den skulle begynna, ansågs tillräckligt bevisad genom deras egna och de öfriga tilltalades bekännelser, likasom äfven de underordnade medhjelparne Ernst, Christiernin, Gabriel Mozelius och Escholin voro öfverbevisade om att hafva sökt uppvigla en del af hufvudstadens befolkning och öfverlagt om utvägar att åstadkomma en statshvälfning.

Mot alla dessa åtta personer hade sålunda ganska besvärande omständigheter yppats, och innan domen fäldes, tillkommo ännu flera, hvilka på denna hade icke ringa inverkan.

Erik Wrangel, den verksammaste och uppfinningsrikaste ränksmidaren inom hofpartiet, hade äfven efter sin flykt ur landet visat största

ifver att arbeta för sitt partis syften. Knappt hade han hunnit öfver norska gränsen, innan han i Fredrikshall samlade flera andra förrymda svenskar och med deras tillhjelp upprättade ett slags kansli, hvarest författades en mängd till uppror manande skrifter, som skulle kringspridas i de närmaste svenska landskapen medelst utskickade från denna upprorsliga, hvilka, mot anvisningar på Brahe, fingo lyfta penningar för verkets bedrifvande. Wrangel hade uppsatt och lät i Christiania trycka en skrift, kallad »Sveriges rikes tillstånd år 1756, i kort begrepp framstäldt», hvilken, skickligt blandande sanning och dikt, innehöll mycket beröm öfver det kungliga paret och prinsarne, jemte mycket klander öfver riksråden. »Desse», hette det, »hade ökat folkets skatter och rikets skuld. De hade utmålat vördnad för öfverheten såsom böjelse för slafveri, fråntagit konungen all andel i regeringen, förolämpat honom och hans dygderika gemål samt till och med frampressat hans tårar. De hade i landsorterna låtsat mycken rättvisa och ömhet för folket, men i regeringen tillåtit sig att taga mutor, begå orättvisor samt förfölja sina vedersakare. De kunde liknas vid ett band spetsbofvar på en marknad, deras regering vid Christian Tyranns», och så vidare. För öfrigt innehöll denna skrift åtskilligt, beräknadt att särskildt slå an på allmogen, såsom, att »de höge och rike i sin makt och prakt förakta bönderne och anse dem icke bättre än skogens usla djur. I hafven dock en konung färdig att uppoffra sig för edert bästa. Hans mun är väl af herrarne tillsluten, men hans hjerta ropar efter eder hjelp och påminner om eder pligt mot honom, mot fäderneslandet och mot eder sjelfva.»

Skriften var undertecknad *J. Swedensköld*, som i andra upprorsskrifter uppgafs vara generalfältmarskalk, ehuru ett sådant namn eller en sådan värdighet ej fans inom svenska hären; men det lät storståtligt och borde slå an på allmogen. Man lät ock någon tid efteråt denna skrift åtföljas af en »budkafle», hvari det hette: »Hans excellens generalfältmarskalken Swedenskölds skrifvelse har öppnat våra ögon för de högst skadliga anslag, som förehafvas mot vår konung och mot vårt fosterland. Vi hafva likaledes sett, huru våra riksdags-ombud blifvit af rådet och af straffbara riksdagsbröder oförsvarligen misshandlade. Såsom hemmavarande och derföre verkligt maktegande ständer hafva vi fördenskull fattat det beslut, att man ur huset eller alla från 21 till 50 år gå till Stockholm och försvara vår allernådigste konung och våra riksdagsmän samt utrota det påfviska ogräs, som penningegirige och okristlige prester sökt här åter inplanta, för att qväfva vår rena evangeliska lära och beröfva oss vår eviga salighet, likasom de och adeln söka beröfva oss vår timliga frihet och lägga oss i samma slags lifegenskap, som brukligt är i Polen, Lifland och Sibirien. På detta vårt tåg till Stockholm skola vi sjelfva vara väpnade och medtaga ur kyrkorna våra fanor och trummor samt från rotarne våra soldater, men under anförande icke af officerare, utan af oss sjelfva, och vårt fältrop skall vara: *Med Guds hjelp!* Alla Svea och Göta

rikes invånare befallas att åtlyda detta uppbåd, vid straff att eljest häktas och som riksförrädare bestraffas. — Detta är af oss underskrifna befälhafvare på församlingen i Borås författadt och tryckt den 1 Juni 1756.» Härefter följde namnen, diktade eller verkliga, vet man ej med säkerhet, på de så kallade befälhafvarne, sju borgare i Vexiö, Varberg, Kungsbacka, Göteborg, Uddevalla och Kungelf, samt 22 bönder från Halland, Småland, Vestergötland och Bohus län.

Budkaflen, tryckt i patentform, skickades norr ut, för att genom det diktade föredömet af ett uppror inom Vestergötland locka allmogen i Vermland, Nerike och Dalarne till likartade rörelser. En annan budkafle af samma innehåll, men daterad från Falun samt med underskrifna namn af borgare och bönder från Dalarne, skickades söder ut, för att med föredömet af ett Dal-uppror locka allmogen i Vestergötland, Halland och Bohus län. Så väl den ena som den andra budkaflen spriddes i flera hundra exemplar inom de södra landskapen af några mutade bönder; i Vermland genom en bankrutterad köpman Jonas Hellberg från Köping, som för skuld rymt till Norge och der gjort bekantskap med Wrangel; i Nerike och Dalarne genom den afskedade, likaledes till Norge rymde löjtnanten Erik Sahlefelt från Vestergötland, som före riksdagen varit en af hofpartiets röstvärfvare i detta landskap och nu uppträdde under hvarjehanda förklädnader, hvarjemte man sökte locka Dal-allmogen genom förhoppning om den frihandel med Norge, hvilken den i alla tider önskat erhålla.

Medan dessa och andra hofpartiets verktyg voro som bäst sysselsatta med dessa, jemte åtskilliga andra upprorsskrifters spridande, kom underrättelsen om sammansvärjningens upptäckt och Brahes, Horns med fleres arrestering; men i stället att häraf låta sig afskräckas, sökte hofpartiets uppviglare i landsorterna så mycket mera påskynda uppresningens utbrott derstädes. På kyrkbackar och krogar utdelades hundratals exemplar af budkaflen, med följande tillägg: »Konungen och drottningen äro arresterade under fyrdubbel vakt, så att ingen får tala vid dem. Alla redliga riksdagsmän inom alla fyra stånden ligga i Smedjegården, smidda i bojor. Den socken i Dalarne, som först går ut och kommer till Stockholm, får af de häktade herrarne 150,000 daler kopparmynt och af konungen och drottningen stora timliga förmåner. Tiden är kort! Ut! ut! ut!»

Man hade sålunda gjort sitt bästa för att få allmogen i rörelse, och lyckades äfven åstadkomma någon jäsning inom Dalarne; men landshöfdingen fick snart underrättelse om förhållandet samt for omkring i socknarne och lugnade folket. Han sände också genast ett ilbud till sekreta utskottet, med berättelse om uppviglingsförsöken, jemte några exemplar af upprorsskriften och budkaflen, med dess sista tillägg. Äfven från andra landsorter kommo dylika underrättelser till utskottet och till kommissionen, hvarigenom de tilltalades sak betydligt förvärrades, emedan man trodde sammansvärjningen vida mera spridd och för samhällets lugn vådlig, än den i sjelfva verket var, och ansåg

sig derföre böra mot de tilltalade gå till väga med yttersta stränghet, för att afskrämma deras anhängare från dylika försök både nu och i framtiden.

De åtta här ofvan häktades öde blef också nu snart bestämdt, men deremot yppades bland hattpartiets ledare skiljaktiga åsigter om huru förfaras borde med öfrige i sammansvärjningen invecklade. Bekännelserna inom kommissionen hade nemligen varit rätt besvärande, framför allt för drottningen, såsom den egentliga anstifterinnan af alltsammans, men äfven för konungen, för Stjerneld, Kalling, Rudbeck, m. fl. De ifrigaste partimännen, Creutz, Ehrensvärd och Pechlin, yrkade att ingen borde skonas, utom naturligtvis konungen, som för öfrigt tydligen varit mera ledd än ledare. Äfven mot drottningen borde man förfara med yttersta stränghet, och de öfrige i sammansvärjningens deltagande borde dö, så väl som de åtta. Andra mera hofsamma åter, såsom Fersen, Lantingshausen, Fredrik Gyllenborg m. fl. och deribland sjelfve åklagaren Renhorn, afstyrkte att utsträcka förföljelserna och bestraffningarna till flera än de åtta häktade, emedan sådant skulle väcka alltför mycken oro och hos alltför många framkalla känslor af förbittring och hämnd.

Den 15 Juli fäldes af kommissionen och den 16 Juli afkunnades domen öfver Erik Brahe, Gustaf Jakob Horn, Magnus Stålsvärd, Johan Puke, underofficerarne Gabriel Moselius, Peter Christiernin och Israel Escholin samt förre löparen Ernst Angel. Den var enhälligt beslutad och lydde för dem alla att såsom riksförrädare mista lif, ära och gods. Den 17 Juli föredrogs domen hos stånden, och man hade gjort stora ansträngningar för att utverka benådning eller mildring i domen åtminstone för Brahe, som för sina många goda egenskaper mest beklagades och mot hvilken äfven bevisen voro minst besvärande.

När kommissionens dom höll på att uppläsas inför adeln, anmäldes att grefvinnan Brahe infunnit sig för att få tala vid landtmarskalken. Fersen gick då ut och fann grefvinnan, åtföljd af sin fader, den allmänt aktade presidenten grefve Carl Fredrik Piper, och åtskilliga andra sina slägtingar, alla i djup sorgdrägt. Grefvinnan föll på knä och anhöll om tillåtelse för sig och sina följeslagare att inför ridderskapet och adeln få bedja om nåd för sin olycklige make. Djupt rörd upplyfte Fersen henne och lofvade att inför adeln framställa hennes begäran, hvilket också genast skedde; men ståndet beslöt att först till slut afhöra kommissionens dom och sedermera taga i öfvervägande så väl grefvinnan Brahes anhållan som alla böneskrifterna. När nu både domen och dessa voro upplästa, erinrade Fersen om grefvinnan Brahes bön; men ingen anmälde sig till att tala, ehuru flere af Brahes forna vänner voro närvarande. Under de föregående öfverläggningarna om mildring i straffet hade man insett, att om han skonades, borde samma skonsamhet visas äfven mot de öfrige, och sinnesstämningen var nu så uppretad, att den fordrade blodiga offer. Fersen gaf dock ståndet ännu en stunds betänketid, innan han framstälde propositionen; men när ingen röst höjdes, frågade han: »Bifaller ridderskapet och

adeln kommissionens dom?» hvilken fråga besvarades med ja, utan något nej, och härmed var de dömdes öde af adeln afgjordt.

Äfven de öfriga stånden vägrade att lemna företräde åt grefvinnan Brahe och hennes anhöriga, men läto sina talmän mottaga henne, afhöra hennes böner och framföra dem till ståndet. Prestståndet var det enda, der någon benådning sattes i fråga. Det yrkades till och med af en kommissionens ledamot, prosten Hellstadius, och understöddes af kyrkoherden i Maria församling i Stockholm, doktor Forsskål, som ville förändra dödsdomen till landsflykt eller fängelse; men från andra sidan erinrades huru Erik Wrangel just nu från landsflykten utsändt sina upprorsmanande budkaflar, och fängelse var ej heller något straff, tillräckligt afskräckande från dylika företag, då det visat sig, att föregående statsfångar, såsom en Gyllenstierna och en Springer, lyckats derur befria sig och fortsätta sin verksamhet. Inom bondeståndet synes, likasom inom adeln, ingen diskussion hafva förefallit, och inom borgareståndet yttrades blott af några ledamöter en önskan, att ståndet måtte vänta med afgörandet till dess de andra stånden fattat sitt beslut. Af alla stånden stadfästes domen utan omröstning.

Man dröjde ock ej länge med dess verkställande. Redan den 23 Juli halshöggos Horn, Brahe, Stålsvärd och Puke. Tre dagar senare undergingo Mozelius, Christiernin, Escholin och Ernst Angel samma slags dödsstraff. Man litade så föga på sinnesstämningen hos de talrikare samhällsklasserna inom hufvudstaden, att man ej vågade låta föra fångarne den långa vägen till den vanliga afrättsplatsen utom Skanstull, utan på den öppna platsen å Riddarholmen framför kyrkan, några få steg från kommissionens fängelser, försiggick afrättningen under skydd af en talrik truppstyrka, och man anmärkte, att artilleriet, som ansågs mera pålitligt än gardet, var så uppställdt, att dess kanoner kunde bestryka gardets leder, i fall något försök till fångarnes befriande der skulle göras.

Horn var den förste som leddes till stupstocken. Han var försagd och motsträfvig, så att de honom åtföljande presterne endast med möda kunde förmå honom att nedböja hufvudet, hvilket han genast åter uppreste. Befälhafvande officern sade honom nu, att ingen nåd vore att förvänta, hvartill Horn svarade: »Jag begär ingen annan nåd än af Gud, men jag vill ännu göra en bön till honom». En sådan förrättade han ock nu ännu en gång tillsammans med presterne, hvarefter han nedlade hufvudet på stupstocken och dödshugget föll.

Efter honom kom Brahe, lugn, förtröstansfull och frimodig. Med hög och stadig röst talade han till de kringstående, läste sina böner och deltog i afsjungandet af en psalm, den han sjelf föreslagit. Vid begynnelsen af dess andra vers blottade han hufvud och hals, utropade med hög och stark röst: »Fader, jag befaller min anda i dina händer!» samt lade sig ned och mottog dödshugget.

Så framträdde med en viss häftighet Stålsvärd, som, utan att låna någon uppmärksamhet åt presternes ord, kastade hatten ifrån sig och

skyndade till stupstocken. Sist kom Puke, hvilken gick döden till mötes med orubbadt lugn och utan att ens skifta färg.

Så väl dessas som de några dagar senare afrättades lik fingo från afrättsplatsen afhemtas af deras tjenare, och ej långt derefter återskänktes åt arfvingarne deras, enligt domen, åt staten förverkade egodelar.

De politiska offrens antal under denna *frihetstid* (!) hade sålunda ökats med åtta nya. Äfven Erik Wrangel och Johan Ludvig Hård, som onekligen voro långt mera skyldige än de afrättade, hade blifvit dömda till döden, men lyckats sätta sig i säkerhet.

Mot dem kunde man sålunda icke tillämpa lagens stränghet. Mot drottningen, den mest skyldiga bland alla, emedan hon varit sjelfva upphofvet och anstiftarinnan af de våldsamma omstörtningsförsöken, vågade man det icke, ehuru hos många visst icke saknades god vilja dertill.

Lovisa Ulrika hade redan i flera år varit föremål för mångas ovilja och blifvit det ännu mera under den nu pågående riksdagen. Brahes och Horns bekännelser hade gifvit vid handen, att drottningen redan före riksdagen sökt vinna ändring i regeringssättet genom att väcka split inom rådet och att hon i synnerhet sökt åstadkomma oenighet mellan Höpken och Scheffer. Sedermera hade ständernas beslut om grundlagarnes tolkning och prinsarnes uppfostran stegrat hennes missnöje, så att hon sedan dess alltmera fäst sina tankar vid våldsamma utvägar och upprorsförsök, hvarom hon dagligen talat med Horn, Brahe, Hård, Wrangel och andra, så att sjelfva betjeningen haft kunskap derom. Än hade hon velat förmå konungen att sätta sig i spetsen för gardesvakten vid Ulriksdal, marschera till Stockholm och intaga artillerigården; än hade hon, vid en eldsvåda inom slottet, uppmanat konungen att gå ned för att uppvigla folket och, då han vägrade, sjelf velat försöka det; än hade hon haft för afsigt att resa till Upsala för att der söka begynna ett uppror, och dagen efter det misslyckade försöket till upplopp hade hon förebrått Brahe, att han afhållit Ernst från sin föresats. Allt detta vittnade om hennes afsigter, men man kunde dock ej lägga någon verklig brottslig handling henne till last och det var ej heller fullt bevisadt, att hon haft kännedom om Hårds plan. Ur de aflagda bekännelserna drog likväl kommissionen den slutsats, att upprorsförsöken både i Stockholm och sannolikt äfven i landsorterna haft sin första upprinnelse från drottningen, och till stöd för detta antagande sammanfattade kommissionen de särskilda bekännelserna i ett protokollsutdrag, som den 24 Juli öfverlemnades till sekreta utskottet.

Detta hade redan samma öfvertygelse och fann nu en ytterligare bekräftelse härå; men ständerna hade kort förut förklarat, att de ej ville veta af någon omedelbar beröring mellan sig och drottningen, och någon formlig rättegång mot henne ansåg man sig ej kunna anställa. Dock villa man ej låta det för henne aflöpa utan någon till-

rättavisning, och så tog, på landtmarskalkens begäran, prestståndet saken om hand samt beslöt att, icke såsom riksstånd, utan som Guds ords tjenare gifva drottningen en allvarsam föreställning.

Ståndets samtlige ledamöter undertecknade en föreställning till drottningen, i hvilken allt hvad de lifdömde om henne berättat förehölls henne såsom en sanning, hvilken de med sitt blod bekräftat. Deras bekännelser visade, att hon åsidosatt och förgätit den pligt, hon varit Gud, sin herre och gemål, sig sjelf och sina efterkommande samt Sveriges rike skyldig. Gud fordrade, att hvar och en bibehölles vid sina rättigheter, konungen vid de förmåner, hvilka folket honom frivilligt lemnat, folket vid de friheter det sig förbehållit. Då häremot handlades, brötes Guds och menniskors lag samt de heligaste förbindelser af ed och samvete, och då andra dertill uppretades, komme jemväl deras synd på anstiftarens hufvud, och de nyligen aflifvades blod ropade öfver dem, som varit anledning och orsak till deras brott. Den Högste hade förlänat drottningen många höga egenskaper, högt förstånd och vitter kunskap; presterskapet önskade, att han ock måtte inplanta i hennes hjerta, att Herrans fruktan är den enda sanna visheten, och att fly det onda, det är förståndighet.

Denna ganska allvarsamma föreställning framfördes till drottningen den 4 Augusti af erkebiskopen Henrik Benzelius och biskopen i Vesterås Samuel Troilius, hvilken uppläste den för drottningen, och den stolta Lovisa Ulrika måste icke allenast i konungens närvaro afhöra denna tillrättavisning, utan äfven i ett skriftligt svar betyga sitt »särdeles nöje» öfver presteståndets »mogna föreställningar» samt sitt »misshag för alla sådana anlagda och nu sist genom Guds nåd upptäckta stämplingar».

Ännu mera tyngdes dock hennes sinne af Horns och Brahes död, hvartill hon måste inse sig hafva varit vållande, då hon från början varit den egentliga själen i och anstiftarinnan af hela statshvälfningsplanen. Horns bekännelse vittnade omisskänligt, att han ingått i denna plan endast af eftergifvenhet för drottningen, som ständigt manade till våldsamma företag, samt att han aldrig af sig sjelf skulle kommit på några tankar ditåt. Hvad Brahe beträffar, hade han aldrig varit drottningens gunstling, för stolt att böja sig efter hennes vilja, men han hade varit konungens vän och förtrogne, och utan Lovisa Ulrikas ingifvelser hade Adolf Fredrik aldrig kommit att tänka på någon statshvälfning eller förmått Brahe att dervid vara honom behjelplig. Af båda öfvergafs emellertid Brahe i olyckans stund, och den ofvannämnda af konungen utfärdade kungörelsen, som förklarade, att han aldrig ansett sin personliga säkerhet hotad, hvaraf Brahe kunnat föranledas att vidtaga åtgärder för dess betryggande, hade tjenat såsom hufvudskäl för dödsdomen. Under intrycket af ett sådant beteende skref Brahe i fängelset ett testamente till sin minderårige son, hvilken han varnade att ingå i statens tjenst samt ålade att icke hålla sig till något parti i landet; att vara mån om frihetens och lagens bestånd; att ära konungen, men

icke söka öfverhetens förtroende, utan komma ihåg huru fadern stött sig på hoftrappornas falska halka. »Skulle», hette det vidare, »din öfverhet fråga dig något råd, så visa dem med underdånighet till dem, som rådsembetet bekläda. Frågas dig något olagligt, så påminn dig hvad lagen säger, att ej derutinnan ingå. Sker det ännu en gång, gif det vederbörligen tillkänna.» Detta testamente trycktes och lästes med mycken begärlighet samt bidrog icke så litet att vända sinnesstämningen mot det kungliga paret och för Brahe, såsom ett offer för den tillgifvenhet han visat detsamma. Hans många goda egenskaper hade ock gjort honom aktad och älskad af många, och så mycket allmännare beklagade man att en sådan man blifvit ledd från sin pligt genom drottningens hersklystnad.

Förfarandet mot drottningen var sålunda beslutadt och bragt till verkställighet, men svårare var för det herskande partiet att komma till något beslut, huru man borde gå till väga med konungen. Horns och Brahes bekännelser utvisade, att han alltid yttrat missnöje öfver drottningens våldsamma planer och att han sjelf icke velat deri taga någon del, ehuru han af fruktan för något emot honom sjelf tillämnadt anfall begärt patroner af Brahe och efter anläggningens upptäckt gifvit penningar åt Mozelius för att rädda sig medelst flykt. Deremot hade ransakningen öfver oväsendet i bondeståndet den 29 November 1756 gifvit vid handen, att konungen vid riksdagens början ofta stält sig i beröring med riksdagsmän af detta stånd; att hans uppmaningar och klagan icke litet bidragit att uppelda de i oväsendet deltagandes sinnen, samt att han efter detsamma låtit å Ulriksdal gömma och sedermera genom respenningar hulpit på flykten en af de då tilltalade. Allt detta, jemte de anledningar man hade för antagandet att konungen genom grefve Adam Horn och Erik Wrangel sökt utländska makters understöd för åstadkommande af en förändring i regeringssättet, sammanfördes af kommissionen i ett protokollsutdrag af den 5 Augusti, hvilket lemnades till sekreta utskottet. Detta ansåg emellertid hvarken sig sjelft berättigadt att i ett ämne af sådan vigt fatta beslut eller lämpligt att öppet afhandla det i stånden, utan föreslog att detsamma måtte i stora deputationen afgöras, hvilket ock af samtliga stånden bifölls.

Det var emellertid icke lätt att inom deputationen komma till något afgörande beslut. De mest förbittrade yrkade konungens afsättning samt hans och hans gemåls inspärrande eller förvisning, kronprinsens utropande till konung och inrättande af en förmyndarestyrelse eller af ett stort ständernas utskott, som skulle vara tillsammans äfven mellan riksdagarne och öfvervaka styrelsens förande. Man kom dock snart från dessa våldsamma utvägar, men det var först efter många och långa öfverläggningar som man slutligen förenade sig om följande åtgärder.

En s. k. »riksakt» uppsattes i rådets och alla ståndens namn, såsom ett riksdagsbeslut, och i densamma uppräknades alla afvikelser

från sin konungaförsäkran och från grundlagarne, hvartill konungen gjort sig skyldig. Derefter framhölls huruledes drottningen, enligt Horns och Brahes bekännelser, haft förnämsta andelen i deras mordiska sammangaddning och dertill varit upphofvet. Det hade icke varit nog för henne att hafva bemött riksens råd, ständer och nationen med förakt; att missbruka konungens förtroende och blanda sig i regerings- och riksdagssysslor; att vid de kungliga barnens uppfostran lägga för ständernas författningar alla möjliga hinder i vägen och gifva kronprinsen grundsatser stridande emot regeringssättet; att hafva påtänkt hvarjehanda försök till uppror, än med gardesvakten från Ulriksdal, än vid eldsvådan på slottet, m. m. — hon hade icke kunnat tillfredsställas förr än förenämnda sammangaddning skett till att bemästra sig artillerigården, fängsla åtskilliga riksråd och riksdagsmän, utgjuta oskyldigt blod, tillintetgöra riksdagen och kullkasta lag och frihet. Ehuru konungen icke velat uti detta taga direkt del, »hvartill äfventyret mer än något annat varit orsaken», så hade han dock derom haft kunskap, befalt Brahe förfärdiga patroner och gifvit penningar till att undanskaffa sådana, som varit i upproret delaktige. Riksens ständer hade alltså förenat sig i den tanke, att genom allt detta konungen brutit sin ed och försäkran, och att ständerna följaktligen vore berättigade att upplösa det band, som förenat öfverhet och undersåtar, men icke desto mindre hade riksens ständer velat låta det denna gång bero vid lindrigare utvägar, bevekta dertill af konungens förklaring den 28 Juni, af svenska folkets vanliga ömhet och ståndaktighet mot sin öfverhet och af förhoppning, att hans maj:t af faran upplyst, »hädanefter» skall låta rikets välfärd, lagar och regeringssätt vara sig om hjertat. Riksens ständer hade jemväl, »endast af tillgifvenhet för kongl. maj:t och i afseende på de kungliga barnen», icke velat förfara med drottningen så, som Guds och verldslig lag eljest gåfve dem rätt till. De förväntade deremot, att hans maj:t skulle bringa sin gemål till ett förhållande mera enligt med hennes pligt mot konungen och riket samt att, om drottningen vidare skulle finnas uti några anläggningar eller sådant, som lände riket till skada och förfång, konungen måtte ingå i de utvägar, som då måste vidtagas. Under sådan tillförsigt försäkrade riksens ständer hans maj:t om sin underdåniga trohet och vördnad att alldeles förgäta det framfarna; »men skulle hans maj:t fortfara i det förra uppsåtet, så förklarade riksens ständer genom denna akt, hvad hans maj:t i sin försäkran sjelf förklarat, att de i sådan händelse vore fria från deras tro och huldhetsed, då ock allt hvad nu händt skulle tjena riksens ständer till bevis, att de tvungne skrida till ett sådant steg att skilja sig vid en konung, hvilken de önskat såsom sitt hufvud och försvar vara med om möjligt vore öfver all mensklig ålder förenad».

Denna riksakt, der så mycket blifvit lagdt konungen till last, så bittra förebråelser uttalade mot drottningen, jemte antydan att konungen endast af feghet afhållit sig från deltagande i hennes anslag, blef

af de fyra talmännen till konungen öfverlemnad den 23 Augusti och i riksrådens närvaro för honom uppläst. Han var då sängliggande i feber och förskonades derföre från afgifvande af ett skriftligt svar, men yttrade efter aktens afhörande, att han »tog Gud till vittne, det han i alla dessa omtalta anläggningar var oskyldig». Man insåg emellertid, att denna akt icke var egnad att offentliggöras, utan lät densamma genast förseglas med konungens och alla talmännens sigill. Genom riksaktens uppsättande och föreläsande hade man således endast velat bereda sig nöjet att rätt grundligt förödmjuka den olycklige konungen, hvilket ock lyckats.

Efter detta uppträde, som åtminstone icke vittnar om några upphöjda tänkesätt hos det segrande partiets ledare, sökte man äfven komma till något praktiskt resultat genom att affordra konungen ett skriftligt svar, hvari han erkände sin konungaförsäkrans bindande kraft i alla de delar han dittills ifrågasatt. Följande dagen, den 24 Augusti, infunno sig derföre talmännen å nyo, men denna gång i spetsen för en deputation af alla fyra stånden, och nu förelästes konungen i riksrådens och denna deputations närvaro en ny akt, visserligen kortare och i mera hofsamma uttryck affattad, men dock äfven den rätt allvarsam, i hvilken väl ej så tydligt utsades att konungen förverkat kronan, men dock förehöllos honom så väl de före riksdagen försökta ingreppen i rikets grundlagar som i synnerhet upploppsanläggningen. Beskyllningarna riktades dock nu mera mot drottningen och mot hemliga rådgifvare än mot konungen sjelf, och skrifvelsen slutade med följande ord: »Riksens ständer tala å Guds och en hel menighets vägnar; de vänta, att eders maj:t bringar hennes maj:t drottningen till noga efterlefnad af hennes pligter mot riket; de vänta ock att en öppenhjertad sammanstämning å eders maj:ts sida med riksens ständers författningar gifver verkställande styrka och framgång, då grundlagarne blifva ett rättesnöre och ej ämne för öfverläggning.» Konungen afgaf härå ett skriftligt svar, som förut varit honom förelagdt och i hvilket han uttalade sin fasta föresats att styra riket efter dess lag och sin konungaförsäkran samt lofvade sitt biträde till lugnets och säkerhetens återställande, äfvensom han erkände »rådets på lag grundade myndighet och det förtroende, som rådet enligt grundlagarne af honom borde ega», samt försäkrade att både han och hans gemål »räknade för den yppersta förmån att ega och bibehålla ständernas och hela nationens vördnad och kärlek».

Härmed skulle nu den långvariga söndringen mellan konungen och ständerna eller det inom dessa rådande partiet vara slutad. Till konungens och rådets förfogande stäldes dock ett särskildt penningeanslag för åtgärders vidtagande i händelse af nya stämplingar mot statens säkerhet, och en ansenlig belöning utlofvades åt den, som bevisligen upptäckte dylika stämplingar, hvarjemte kongl. maj:t och rådet anmodades att till ransakning och dom öfver deltagarne i desamma

förordna en särskild kommission, på det dröjsmål deri ej måtte föranledas genom de vanliga domstolarnes långsamhet och lagbundenhet.

För öfrigt skedde nu ytterligare inskränkningar i konungens myndighet, i det rikets ständer yrkade, att inga beskickningar till främmande hof måtte ske från konungen utan rådets kännedom; att den, som till sådan beskickning brukades, skulle utses med råds råde och aflägga ed att icke åtaga sig andra ärenden än instruktionen innehölle eller i rådet blifvit framstälda; att konungen, när han skriftligen yttrade sin mening i regeringsärenden, måtte dertill bruka någon i kansliet och till ansvar bunden person; att konungen icke utan rådets pröfning egde företaga resor till aflägsnare orter än Carlberg, Ulriksdal och Drottningholm, samt att valet af de två riksråd, hvilka enligt regeringsformen skulle åtfölja konungen under hans resor inom landet, icke vidare finge bero af konungen, utan af en öfverenskommelse mellan riksråden. Tillika förklarade ständerna, att »ingen som lånade eller försträckte penningar eller gods till konungens, drottningens eller de kungliga barnens enskilda behof, någonsin måtte drista sig att derför begära betalning af rikets drätsel, efter som en sådan fordran aldrig skulle af rikets medel betalas», hvilken förklaring i riksdagsbeslutet infördes. Slutligen fick också konungen ett slags uppmaning till flitigare fullgörande af sitt kall, i det ständerna begärde att han, »när sjukdom icke hindrade, ville genom sin närvaro i rådkammaren gifva öfverläggningarna drift».

Med alla dessa förödmjukelser fingo konungen och drottningen umgälla sin andel i den misslyckade statshvälfningsplanen. Åtta af deltagarne deri hade fått plikta med lifvet och två andra endast genom sin flykt ur riket undgått ett lika öde; men äfven bland de mera underordnade deltagarne undergingo flere ganska stränga straff.

Striden mellan hofpartiet och det vid riksdagen rådande hattpartiet var sålunda utkämpad. Den hade slutat med fullständig seger för det senare, som ock gjorde det vidsträcktaste bruk af den vunna segern. Lika frikostigt det varit på förödmjukelser och bestraffningar åt motståndarne, var det äfven på belöningar åt egna anhängare. Riksråden fingo sina dittills innehafda löner, 6,000 d. s., fördubblade, kanslipresidentens taffelpenningar höjdes till 8,000 d. s., rikskansliрådet fick 3,000 d. s. i taffelpenningar, riksrådet Rosen, efter indragning af hans generalguvernörsembete i Finland, 6,000 d. s. årligen, landtmarskalken 72,000 d. s., preste- och borgareståndens talmän 30,000 d. s. hvardera, bondeståndens talmän 18,000 d. s. Fredrik Gyllenborg, som länge haft ledningen af Hattarnes riksdagstaktik, fick en hedersskänk af 60,000 d. s. »för det oförtrutna nit han haft om bankens förkofran, samt för hans outtröttliga och oförskräckta arbete för frihetens befästande», såsom det hette. De öfriga bankofullmäktige, »till hvilkas förtjenster utom verket man icke hade samma anledning att sträcka sina tankar», fingo åtnöja sig med tillsammans 36,000 d. s. att dem emellan fördelas af bankodeputationen. Adeln, preste- och borgareståndens ledamöter i stän-

dernas kommission fingo 3,000 och bondeståndets 1,000 d. s. hvardera. Kommissionens åklagare Renhorn erhöll 24,000 d. s. för sitt besvär, jemte nära 23,000 d. s. i ersättning för hafda kostnader. Ehrensvärd och Liewen erhöllo förhöjdt traktamente för tillsynen öfver fästningsbyggnaderna i Finland och Skåne. Flere andre bland Hattarnes ledare fingo likaledes hvarjehanda belöningar, och man gjorde allt för att uppmuntra till nit och trohet i partiets tjenst.

Detta slösande med statens medel för att belöna förtjenster mot partiet, så väl som den allt för långt drifna nedsättning af konungamakten Hattarne tillåtit sig, fann emellertid vedersakare äfven bland deras egna anhängare. Riksrådet Fabian Wrede, som genom sin redbarhet, sina omfattande kunskaper och sitt lugna hofsamma lynne gjort sig högt aktad af alla partier, kunde nu ej förmås att stanna längre i rådet, utan nedlade sitt embete under sommaren 1756 samt efterträddes i September samma år af landtmarskalken vid 1751 års riksdag grefve *Henning Gyllenborg*.

Hattarnes utrikes politik, som från början haft en krigisk riktning, hade nu fått en mera fredlig. I ett af Ulrik Scheffer uppsatt betänkande ogillade mindre sekreta deputationen den politik, Sverige en lång tid följt, i syftning att genom anfallskrig återfå sina till Ryssland afträdda besittningar. Nu åter förklarades rikets »sanna system» vara att söka befästa freden. Ett sådant system vore det naturligaste för fria folk, hvilka voro mera beqvämliga till handel och industri än till eröfringar, och ej intagna af ärelystnad, som mera vore envåldsherrars lott. Derföre borde man nu göra sig till godo de fördelaktiga handelsförhållanden, hvilka det uppkomna sjökriget mellan Frankrike och England erbjöd de deruti icke deltagande folken. Dessa åsigter godkändes af sekreta utskottet i Februari 1756 samt ledde till en konvention, som den 12 Juli 1756 afslöts med danska regeringen och i kraft hvaraf svenska och danska krigsskepp under sommaren samma år gemensamt skyddade de nordiska rikenas handelsfartyg å Nordsjön. I öfverensstämmelse med detta försvarssystem lades ock under denna riksdag mesta vigten på flottans och fästningarnas nybyggnad och iståndsättande, hvartill ökade anslag beviljades, äfvensom till skärgårdsflottans förstärkande, hvaremot landthären minskades.

När detta system antogs, var ock den politiska ställningen inom Europa derför gynsam, och alla Sveriges grannar visade sig fredligt sinnade; men innan riksdagens slut förändrades dessa förhållanden. Sveriges gamla bundsförvandt Frankrike, underlägset i sjökriget mot England, men såsom landtmakt öfverlägset denna sin fiende, sökte, då denne var oåtkomlig för dess härar, i stället taga hämnd på Englands bundsförvandt Holland, till hvars skydd England dels besoldade åtskilliga tyska furstar, dels med Ryssland underhandlade om en hjelpsändning af 55,000 man, äfvensom det räknade på Österrike, med hvilket det länge varit i förbund. Ett krig i norra Tyskland mellan fransmän, ryssar och österrikare ansåg dock konung Fredrik i Preussen allt för

hotande för hans rike och ingick derföre med England ett förbund att skydda Tysklands neutralitet och derifrån afhålla alla främmande härar. Då begagnade Österrike, länge förbittradt på Fredrik för Schlesiens förlust under ett föregående krig, tillfället att sluta sig till Frankrike, och äfven ryska regeringen, sedan lång tid tillbaka Österrikes vän och Preussens fiende, bröt nu med England samt förlikte sig med Frankrike. Preussen hotades sålunda af ett ganska mäktigt förbund, men Fredrik ville ej afvakta de tre stormakternas förenade anfall, utan bröt sjelf i slutet af Augusti 1756 in i Sachsen, för att bana sig väg in i Böhmen, och så begynte det s. k. sjuåriga kriget.

Till svenska regeringen skedde nu uppmaningar från dess ministrar både i Ryssland och Österrike, att tiden vore inne för återvinnande af dess förra ställning inom Tyskland. Sekreta deputationens och sekreta utskottets fredskärlek började ock redan svigta, men man ville dock ej fatta formligt beslut i en så vigtig fråga, utan sekreta utskottet öfverlemnade i sitt svar å kongl. maj:ts sekreta proposition, »alla af konjunkturen beroende mått i kongl. maj:ts vård, att med råds råde lämpa utvägarne derhän, att rikets anseende, förkofran och, om möjligt vore, tillväxt derigenom kunde erhållas», hvarjemte utskottet lemnade en förseglad anvisning på banken att på kongl. maj:ts anfordran försträcka 20 eller 30 tunnor guld till rikets försvar, utom ett annat kreditiv på 12 tunnor guld till hvarjehanda oförutsedda behof. Häri låg således ett nytt uppslag af Hattarnes gamla konjunkturpolitik.

Den långa riksdagen nalkades emellertid sitt slut, så mycket mera efterlängtadt, som nya tvister börjat uppstå mellan stånden, sedan de förenat sig om att inskränka konungens myndighet och förödmjuka honom personligen.

Riksdagen afslutades den 21 Oktober 1756 och i *riksdagsbeslutet* omnämndes den skiljaktighet, som yppats mellan konungens och rådets åsigter rörande åtskilliga vigtiga delar af grundlagarne, äfvensom upptäckten af »en förrädisk anläggning till att på våldsamt sätt kasta omkull grundlagarne samt dermed förstöra hvar mans fri- och rättigheter». Vidare anfördes, huru rikets ständer stadgat, att i händelse Sveriges konung under kronprinsens omyndiga år skulle med döden afgå, rikets samtliga råd, utan deltagande med någon annan, skulle förestå riksstyrelsen och strax efter dödsfallet låta utropa den unge konungen, hvarvid regeringsformen och öfriga stadgar borde tjena till rättesnöre. Ständernas nästa sammanträde utsattes till medlet af Oktober 1760.

Pomerska kriget 1757—1762.

Efter den långvariga riksdagens slut, under hvilken det hos ständerna och deras sekreta utskott rådande hattpartiet fört riksstyrelsen, utöfvades den till namnet åter af konungen och rådet, men i sjelfva verket var det nu rådet, som styrde riket. I början tycktes man vilja

undvika att begagna namnstämpeln, utan då konungen var af olika mening med rådets flertal, hvilket i synnerhet inträffade vid utfärdandet af befallningar, föranledda af ständernas kommissions domar, undertecknades expeditionerna af rådet samfäldt i stället för af konungen; men i några fall, då detta icke fans lämpligt, började man använda namnstämpeln, hvilket derefter skedde allt oftare. För öfrigt visade konungen ock nu allt mindre håg att deltaga i rådets öfverläggningar och blef der ännu mera sällsynt än förut.

En svår missväxt, som under året 1756 hemsökt landet, hade uttömt dess penningetillgångar och bragte regeringen i stor förlägenhet. Midt under bekymren härför uppmanades Sverige af både Frankrike och Österrike att, såsom löftesman för westfaliska freden, gemensamt med Frankrike afgifva en förklaring mot konungens af Preussen ingrepp i fredstillståndet inom tyska riket, genom hans infall i Sachsen, samt att med Pomerns röst i tyska riksförsamlingen understödja kejsarens mot honom utfärdade dekret. Å andra sidan påkallade konungen af Preussen Sveriges bemedling att skydda honom i besittningen af de länder, han i kraft af westfaliska freden innehade, och från Danmark föreslogs en närmare sammanslutning mellan de båda nordiska rikena, för att under det förestående kriget iakttaga och upprätthålla deras neutralitet.

Svenska regeringen, åt hvilken den senaste riksdagen öfverlemnat att bestämma rikets förhållanden till främmande makter, hade således nu att välja mellan att uppträda för eller emot Preussen eller iakttaga neutralitet. Det sista alternativet blef snart förkastadt, »ty», såsom kanslikollegium yttrade, »genom ombyte förlorar man gamla, men vinner nya vänner, genom neutralitet förlorar man allt, ända till aktning och konsideration». Att uppträda mot Preussen innebar en omkastning af den politik, Sverige följt alltsedan 1747 års riksdag, då Hattarne sjelfve ansett Preussen såsom Sveriges bästa bundsförvandt mot Ryssland. När konungen af Preussen 1741 anfallit Österrike och från detsamma tagit Schlesien, hade hvarken Sverige eller Frankrike af sin garanti för westfaliska freden funnit sig föranlåtna att uppträda emot honom, utan tvärtom understödt honom, och nu, då han börjat ett krig, i sjelfva verket till eget försvar, ehuru det till utseendet var ett anfallskrig, skulle svenska regeringen åberopa sin garanti för westfaliska freden, till fördel för makter, som icke tagit något steg till Sveriges förmån, då det beröfvades landskap, hvilka det på grund af denna fred egde. Westfaliska freden innebar ock skydd för protestanterna inom tyska riket, och Sverige, som genom denna fred blifvit de tyska protestanternas skyddsmakt, skulle nu biträda två katolska makter att kufva den mäktigaste af de protestantiska furstarne i Tyskland, endast för det Frankrike, som då stått på Sveriges sida emot Österrike, nu ombytt politik och gjort sig till Österrikes bundsförvandt.

Å andra sidan lofvade ett krig mot Preussen under de förhållanden, som nu inträdt, Sverige vigtiga fördelar. Preussen, angripet af så

mäktiga fiender, måste duka under, och då kunde Sverige, utan att hindras hvarken af Österrike, Ryssland eller Frankrike, icke allenast återfå sina förra tyska besittningar, utan möjligen äfven vinna nya. Det var nu också ett godt tillfälle att återupprätta Sveriges krigareära, som blifvit icke så litet nedsatt under sista finska kriget, samt att för alltid betaga den preussiske konungen lusten att åtkomma svenska Pomern, hvilket man väl visste han ifrigt eftertraktade. Dessutom misstänkte man, att han uppmuntrat och understödt sin syster i hennes bemödanden att kullkasta det svenska regeringssättet, och man kunde nu hämnas på Lovisa Ulrika genom att anfalla och förödmjuka hennes broder.

De öfvervägande skälen voro sålunda emot ett krig med Preussen, de öfvervägande fördelarne åter tycktes tala för ett sådant och, såsom vanligt, var det äfven nu de beräknade fördelarne, som bestämde beslutet.

I ett från kanslikollegium infordradt, af kanslipresidenten Höpken författadt utlåtande tillstyrktes, att svenska regeringen skulle förklara sig villig att afgifva en sådan förklaring, som Frankrike och Österrike begärt, mot vilkor att dessa båda makter skulle för all framtid garantera Sverige besittningen af Pomern enligt 1720 års fred och lofva att skaffa skadestånd af Preussen för hvad af detta fredsfördrag icke blifvit fullgjordt, samt tillika förbinda sig att, om Preussen för denna öfverenskommelses skull angrepe Sverige, icke nedlägga vapen förr, än Sverige återfått de delar af Pomern, hvilka det 1679 och 1720 nödgats till Preussen afträda.

Detta utlåtande bifölls af rådet den 13 December 1756, och Sveriges sändebud vid franska och österrikiska hofven fingo befallning att tydligen förklara, det Sveriges förpligtelser inskränkte sig till ett diplomatiskt uppträdande mot konungen af Preussen, men att dess stridskrafter icke medgåfvo att begynna något krig eller ens göra krigiska demonstrationer. De båda hofven tyckte visserligen att Sverige fordrade mer, än dess diplomatiska demonstration var värd, men läto sig dock tills vidare nöja med hvad det erbjöd och utfäste sig att, i händelse Sverige, i följd af dess afgifvande förklaring, blefve anfallet, återförskaffa det de gränser mot preussiska området, som genom freden 1679 blifvit bestämda.

Dessa underhandlingar höllos hemliga för konungen, emedan man fruktade, att Lovisa Ulrika i annat fall skulle få kunskap derom samt meddela dem åt sin broder, af hvars kända beslutsamhet man väl kunde befara en öfverrumpling af Stralsund, Sveriges enda fästning i Tyskland, hvilken sekreta utskottet ej varit betänkt på att sätta i försvarstillstånd och som icke ens hade fulltalig besättning. När Adolf Fredrik ändtligen i Februari 1757 underrättades om hvad som förehades, framstäldes det i en så fredlig dager som möjligt, och ehuru han nu uppsatte sina »tvifvelsmål» om riktigheten af den politik, Sverige var nära att välja, kunde han icke göra dem gällande och ville

icke ens infinna sig i rådkammaren för att höra riksrådens skäl, utan förklarade sig nöjd med det beslut, hvilket de tillstyrkte.

På ofvannämnda vilkor afslöts således mellan Sverige, Frankrike och Österrike den 21 Mars 1757 i Stockholm en konvention, till följd hvaraf Sverige, jemte Frankrike, vid tyska riksdagen i Regensburg afgaf en förklaring, att båda makterna skulle vinnlägga sig om att hejda de olyckor, som hotade Tyskland, skydda de katolska, lutherska och reformerta bekännelsernas rättigheter samt upprätthålla rikets frihet på grund af westfaliska fredsfördragen mot hvarje försök att rubba densamma. Denna konvention var Höpkens verk, och längre ville han ej sträcka Sveriges deltagande i de båda öfriga makternas planer mot Preussen. Den deri öfverenskomna förklaringen trodde han ock kunna afgifvas utan någon fara för Sverige, emedan konungen af Preussen svårligen kunde våga ett anfall mot Pomern under de förhållanden, som genom konventionen inträdt. Dock förstärktes Stralsunds försvarskrafter, så snart årstiden det medgaf.

Det dröjde dock ej länge, innan nya förslag gjordes svenska regeringen af den franska. Sverige skulle till Tyskland sända 30,000 man samt rustningskostnaderna bestridas af Frankrike och Österrike, som tillika skulle försäkra Sverige om hela Pomerns återvinnande. Den svenska hären skulle blifva en kärna, till hvilken de tyska furstar, som deltogo i kriget mot Preussen, kunde sluta sig, hvarefter denna rikshär skulle bevaka norra Tyskland, medan fransmännen eröfrade Magdeburg. Så snart detta skett, skulle Stettin belägras af de förbundna makterna för att öfverlemnas åt Sverige.

Dessa anbud funnos af åtskilliga inom rådet, såsom Rosen, Ekeblad, Palmstjerna och Carl Fredrik Scheffer, ganska lockande; men Höpken fann det högst vådligt för Sverige att från en diplomatisk demonstration öfvergå till verkligt krig, samt stödde sina betänkligheter hufvudsakligen på rikets inre förhållanden, af hvilka han lemnade en ganska mörk skildring.

Detta kanslipresidentens betänkande upplästes i rådet den 11 Maj, och öfverläggningen om den fråga det rörde fortsattes äfven följande dagen, då Höpken i följd af ett sjukdomsanfall nödgades aflägsna sig och sedermera någon tid uteblef från rådets sammanträden. Bland de öfriga riksråden voro de fleste krigiskt sinnade. Man borde icke åtnöja sig med en garanti, som bestod i blotta ord; icke ingifva främmande stater en nedrig tanke om Sveriges makt och mod; icke till nästa år uppskjuta truppernas öfversändande till Tyskland, ty under tiden kunde de öfriga förbundna makterna hafva tvungit Preussen till fred, och Sverige hade då ingen förtjenst att åberopa, följaktligen ej heller något ökadt område att vinna. Riksrådet *Rosen* hade uppgjort en beräkning, som utvisade, att kostnaderna för 15,000 mans öfverförande till Pomern, för deras förseende med beklädnad, utredning och ett fältartilleri om 32 kanoner samt för deras fälttraktamente och furage under 12 månader skulle uppgå till endast 3,423,730

daler silfvermynt, hvadan, då ständerna vid sista riksdagen anvisat ett kreditiv å 4,200,000 daler silfvermynt, denna summa, jemte de franska subsidierna, borde blifva fullt tillräcklig för första årets fälttåg. *Tessin* och *Carl Lagerberg* rådde dock till uppskof, åtminstone till följande året, och *Löwenhjelm* afstyrkte kriget i ett utförligt anförande, hvari han påminte om Sveriges svaghet och krigslyckans obeständighet, samt tillika yttrade sin farhåga, att kostnaderna torde blifva långt större än man beräknat. De öfriga närvarande riksråden voro emellertid för kriget, och riksrådet Ekeblad fick uppdrag att underrätta konungen, »huru som rådet hölle före, att i dessa konjunkturer det syntes vara högst nödigt, att armén blefve satt i ett rörligt stånd, så att densamma vid all påkommande händelse kunde vara nyttig».

Detta var allt hvad konungen tills vidare fick veta om den vigtiga fråga som nu förehades. Också anmärkte han, att, om några rustningar nu företogos, kunde det väcka uppmärksamhet hos rikets grannar, men förklarade sig dock nöjd, att armén gjordes rörlig. Inom rådet fortgingo öfverläggningarna emellertid. Flertalet var fortfarande för kriget, men *Höpken*, som den 25 Maj åter infann sig i rådkammaren, vidhöll sin åsigt, att Sveriges tillstånd icke medgaf att begagna konjunkturerna, hvilka han medgaf vara högst gynsamma. Med honom förenade sig Wrangel, Ehrenpreus, Lagerberg och Löwenhjelm, hvilken dessutom ansåg något krig emot regeringsformens uttryckliga stadganden ej kunna företagas utan riksens ständers sammankallande och erhållna samtycke, och i denna åsigt instämde äfven Lagerberg. Tessin åter gick så till vida från sin förra mening, att han under vissa vilkor biföll 17,000 mans ofördröjliga öfverförande till svenska Pomern. Riksråden Rosen, Palmstjerna, Ekeblad, Stromberg, Scheffer, Ruuth, Hamilton, Fleming, Gyllenborg och Seth röstade likaledes för truppers öfverförande till Pomern och Sveriges deltagande i kriget, hvilket sålunda med elfva röster mot fem blef rådets beslut. De öfverröstade riksråden öfvertalades ock efter hand att förena sig med flertalet, och slutligen lät äfven Höpken, ehuru med mycken svårighet, härtill förmå sig, så att rådets beslut blef enhälligt den 22 Juni. Äfven konungens samtycke erhölls, sedan Ekeblad förklarat meningen icke vara att anfalla någon, utan endast att hålla den tillbaka, som ville störa lugnet inom tyska riket. Dock förklarade konungen, att han icke ville hafva någon del i beslutet, i fall det utföll olyckligt för riket, samt åberopade för öfrigt de »tvifvelsmål» han framstält, då frågan om konventionen förevar.

Kriget var sålunda beslutadt, men det hade icke, såsom då det mot Ryssland begyntes 1741, något stöd i allmänna meningen, utan tvärtom voro icke allenast hofvet och dess vänner, utan äfven den större allmänheten emot detsamma, med hänseende till de kostnader det medförde och tillika för det stora anseende konung Fredrik af Preussen egde äfven inom Sverige såsom sin samtids främste härförare, med hvilken det ej vore rådligt att mäta sig. I sjelfva verket var

krigsföretaget en partimanöver för att gifva styrka åt Hattarnes välde, som i verkligheten ej var så fast, som det efter deras lysande seger vid sista riksdagen tycktes vara. Det sätt, hvarpå de då begagnade sin seger, hade hos många, äfven utom hofvet och hofpartiet, väckt förbittring och hämndbegär. Deras slöseri i statshushållningen och den förvirring, som i följd deraf inträdt i penningeväsendet, hade äfven framkallat ett ständigt växande missnöje, hvilket slutligen måste föranleda partiets störtande, om det icke genom ett lyckligt krig kunde förekomma alla efterräkningar, och att det nu beslutade kriget ej borde kunna utfalla annat än lyckligt för Sverige, med så mäktiga bundsförvandter som Frankrike, Österrike och Ryssland, derom voro alla, som röstat för kriget, fullt öfvertygade.

För att emellertid söka visa att det ej leddes af partisyften, föreslogo Hattarne inom rådet till öfverbefälhafvare för svenska krigsmakten i Tyskland deras förre motståndare, fältmarskalken *Matthias Alexander von Ungern-Sternberg,* ej blott emedan han var äldst bland fältmarskalkarne utan äfven för att söka afväpna Mössorna, till hvilka, ehuru till de mera hofsamma inom partiet, han sedan gammalt räknades. Han hade i sin ungdom under spanska arfföljdskriget deltagit i de berömda striderna vid Oudenarde och Malplaquet, sedermera stridt under Stenbock vid Helsingborg och under Carl XII i Norge, äfven, ehuru utan ökad krigsära, varit med i sista finska kriget, men hade aldrig fört något högre befäl samt var nu 68 år gammal och sjuklig, så att hans afresa till Pomern uppsköts den ena veckan efter den andra, medan han genomgick en brunnskur.

Under afvaktan af hans ankomst mottogos och ordnades de till Pomern afsända trupperna af generallöjtnanten *Jakob Albrecht von Lantingshausen,* som ännu var i sin kraftfulla ålder och under åren 1723—1746 tjenstgjort i franska hären samt således äfven senare än öfverbefälhafvaren deltagit i ett krig af större omfattning. Han gjorde ock sitt bästa samt röjde äfven både nit och skicklighet i utförandet af det honom anförtrodda uppdraget, som blef ganska kinkigt i anseende till oredan i rustningarna här hemma. Riksrådet grefve *Gustaf Fredrik von Rosen,* som hade högsta ledningen af dessa, hade i sin ungdom varit en tapper carolin, men var nu 69 år gammal och hade aldrig utmärkt sig såsom administratör. Han synes icke heller fått vederbörligt biträde från de honom underordnade, ty Lantingshausen klagade, att vid ankomsten till Pomern saknade ett regemente tält, ett annat kappor, ett tredje skor och strumpor, ett fjerde fältkittlar; att transportvagnarne öfverfördes så, att på ett fartyg voro inlastade vagnskorgarne, på ett annat hjulen, på ett tredje förspannen och på ett fjerde locken, så att en del af vagnen var qvar i Sverige, när den andra var i Pomern.

Medan trupperna öfverfördes, fortgingo underhandlingarna; men sedan de förbundna makterna väl fått svenska regeringen derhän, att den ej kunde rygga tillbaka, visade de sig ej så frikostiga, som deras

löften antydde. I enlighet med Rosens beräkningar hade rådet antagit att 20,000 man skulle kunna underhållas i Tyskland för en årlig summa, motsvarande 4,000,000 franska livres, hvilka således begärdes såsom årliga subsidier af franska regeringen; men denna beviljade detta belopp endast för första året och nedsatte subsidierna för hvartdera af de följande till 3,150,000 livres samt fordrade, att Sverige för detta subsidiebelopp skulle hålla i Tyskland en styrka af 20,000 man, Stralsunds besättning oberäknad, hvarom ock en ny öfverenskommelse undertecknades den 22 September 1757.

Fiendtligheterna hade då redan begynt. Den 8 Augusti hade befallning afgått till Lantingshausen att inrycka på preussiska området; men med endast 5,000 man fotfolk, som dittills anländt, utan kanoner, rytteri eller tross, kunde han ej genast fullgöra befallningen och under tiden anlände, i afvaktan att öfverbefälhafvaren slutat sin brunnskur, generallöjtnanten *Gustaf David Hamilton*, hvilken, såsom äldre i tjensten än Lantingshausen, öfvertog befälet.

Efter 1720 års fred utgjorde Peenefloden gränsen mellan svenska och preussiska delen af Pomern. Öfver denna flod förde två broar, den ena vid Demmin och den andra vid Anklam, hvilka båda städer lågo på preussiska sidan och voro befästade, ehuru deras försvarsverk voro förfallna och besättningarna svaga. Den 13 September öfvergick en svensk afdelning under *Lantingshausen* Peenefloden vid Anklam, hvilken stad med detsamma intogs. En annan afdelning, som utgjorde svenska härens högra flygel, under generallöjtnanten *Hans Henrik von Liewen*, besatte Demmin, och en tredje, som bildade venstra flygeln under generalmajoren *Augustin Ehrensvärd*, gick vid Wolgast öfver till ön Usedom samt började den 14 September belägringen af Peenemünde skans, som gaf sig den 23. Från mellersta afdelningen gingo den 14 September 800 man öfver till staden Usedom och intogo sedermera skansen Svinemünde. Intill slutet af månaden utbredde sig svenskarne öfver större delen af preussiska Pomern samt intogo äfven öarne Usedom och Wollin nästan utan att röna något motstånd.

Samma dag de svenska trupperna gingo öfver Peenefloden inlemnade svenske ministern vid tyska riksdagen i Regensburg en förklaring, att hans konung nödgats låta sina trupper inrycka å preussiska området, för att i egenskap af löftesman för westfaliska freden söka verka för återställande af fredstillståndet inom Tyskland, hvilket Preussens konung brutit genom sitt infall i Sachsen. Någon krigsförklaring utfärdades icke, emedan sådant skulle inneburit ett öfverträdande af regeringsformens stadgande, att intet krig fick begynnas utan med ständernas samtycke.

För konung Fredrik i Preussen såg det nu ganska bekymmersamt ut. Han hade visserligen den 6 Maj vunnit en lysande seger vid Prag, men derefter den 18 Juni lidit ett nederlag vid Kollin och i följd deraf nödgats utrymma Böhmen. En stark rysk här under fältmarskalken Apraxin hade inryckt i Ost-Preussen och den 30 Augusti vid Gross-

Jägerndorf slagit preussiske fältmarskalken Lehwald. I nordvestra Tyskland hade en fransk här under marskalk d'Estrées slagit hannoveranerne samt några andra engelska och preussiska hjelptrupper under hertigen af Cumberland vid Hastenbeck den 26 Juli, hvarefter hela landet ända till Elbe blifvit besatt af franska trupper, och den 8 September afslöt d'Estrées' efterträdare i befälet, hertigen af Richelieu, i Kloster-Zewen med hertigen af Cumberland en konvention om hela hannoverska områdets utrymmande. En annan fransysk här under marskalk Soubise, i förening med den tyska rikshären under prinsen af Hildburghausen, anryckte från Thüringen för att drifva preussarne ur Sachsen, medan österrikarne under fältmarskalken Daun sökte återtaga Schlesien. Till Pomerns försvar hade konung Fredrik således inga trupper öfriga. Kommendanten i Stettin, general Manteuffel, hade knappt 3,000 man att försvara de vidlyftiga fästningsverken, och någon synnerlig svårighet för svenska hären att intaga denna vigtiga fästning tycktes således ej vara för handen.

Så ofördelaktiga för preussarne och så gynsamma för svenskarne voro förhållandena, då Ungern-Sternberg den 10 Oktober ankom till Anklam och öfvertog befälet. I den för honom utfärdade instruktion ålades han att icke låta uppehålla sig af några mindre brister, utan skyndsamt uppsöka fienden och bringa honom till drabbning. En seger skulle lätteligen kunna tillskynda honom besittningen af Stettin. Droge fienden sig undan utan strid, finge fältmarskalken sjelf pröfva hvad vidare borde göras; men en hufvudsak vore, att vinterqvarteren toges i fiendens hand, ty eljest »blefve svenska Pomern och armén alldeles ruinerade och kongl. maj:ts kassor alldeles i fåfängan uttömda».

Vid ankomsten till hären fann ock Ungern-Sternberg densamma i fiendeland, der den indref kontributioner och sökte göra sig till godo så mycket den kunde. Den utgjorde ock nu omkring 20,000 man, men var illa försedd med erforderliga förnödenheter samt dessutom föga öfvad i krigsrörelser och vapenföring. Den saknade ock allt belägringsartilleri, och derföre kunde någon belägring af Stettin ej företagas, hvartill eljest nu varit så godt tillfälle. Någon företagsam man visade sig ock öfverbefälhafvaren ej vara, ty han stannade tills vidare vid Anklam, hvarifrån han uppbröt först den 26 Oktober vid underrättelsen om en preussisk styrkas anryckande, hvilket dock befans ogrundadt, samt framryckte till Ferdinandshof, der han åter stannade och tills vidare förblef.

Medan svenska hären der ännu låg qvar, kom underrättelse om den fullständiga seger konung Fredrik den 5 November vunnit öfver Soubise och Hildburghausen vid Rossbach, och tillika hade Apraxin, i stället att begagna sin seger vid Gross-Jägerndorf för ett framryckande mot Berlin, dragit sig tillbaka, så att Lehwalds här kunde dragas från Weichseln till Odern och således blifva farlig för svenskarne. Under sådana förhållanden, och då årstiden tillika var långt framskriden, de sjukes antal öfver 2,000 samt härens rörelser försvårades genom bristen

på tross, fann man i svenska högqvarteret rådligast att tåga tillbaka och intaga vinterqvarter bakom Peene, den närmaste försvarslinie man hade att tillgå.

Detta steg väckte hos rådet stor bestörtning och förtrytelse. Huru föga tillförlitliga Rosens beräkningar voro, hade redan visat sig. Mot slutet af November uppgingo utgifterna för svenska hären i Tyskland till 4 1/2 millioner d. s. och således till mera än Rosen beräknat för ett helt års fälttåg, och detta fastän hären ännu icke var fulltalig eller försedd med fullständig utredning. Nu skulle dertill trupperna födas hela vintern inom svenskt område, der inga kontributioner fingo utskrifvas, och svenska regeringen dessutom misstänkas för ljumhet eller oförmåga af franska hofvet, det enda från hvilket man hade att vänta några tillgångar för krigets fortsättande. Också fick Ungern-Sternberg en skarp tillrättavisning för det han handlat mot sin instruktion genom att taga qvarter inom svenskt område. Att derigenom göra kriget till ett försvarskrig vore stridande mot svenska regeringens förbindelser; att lefva på våra egna tillgångar vore omöjligt, och fältmarskalken ålades derföre att, så snart rytteriet hunnit någorlunda repa sig, i början af Januari eller förr bryta upp och tåga mot Berlin. Skulle en öfverlägsen fiende möta, borde han söka hålla reträtten öppen mot Elbe och den franska hären. Skulle den från Preussen kommande hären under Lehwald hinna fram före nämnda tid, borde fältmarskalkens uppbrott ske ännu tidigare, så att dess rörelser ej blefve hindrade af denna preussiska här.

Under tiden hade svenska hären, 27 bataljoner och 31 sqvadroner, den 14 November uppbrutit från Ferdinandshof samt dragit sig bakom Peene- och Trebelfloderna. Den fick snart annat att tänka på än ett tåg mot Berlin. Den 26 November återtog en preussisk styrka från Stettin ön Wollin och vid samma tid anlände Lehwald med sin här till Stettin samt framryckte derefter mot svenska gränsen. Hans styrka räknades till 26,000 man, af hvilka åtminstone 24,000 voro i stridfärdigt skick, hvaremot svenska hären, enligt ett generalförslag af den 25 November, väl skulle utgöra nära 22,000 man, men af hvilka, med frånräkning af sjuka och till garnisoner eller till tjenstgöring å skärgårdsflottan kommenderade, endast 9,029 voro närvarande. I utrustning och krigsvana stod den preussiska hären äfven vida öfver den svenska, och i synnerhet var det preussiska rytteriet så till antal som i öfriga hänseenden ojemförligt öfverlägset det svenska, hvarföre ock det för preussarne var lätt att inhemta kunskap om fiendens styrka och rörelser, hvaremot sådant var för svenskarne omöjligt.

Svenska hären drog sig nu närmare tillsammans mellan Grimma och Greifswald, för att derifrån kunna med samlad styrka tåga till hvilken punkt af försvarslinien vid Peene, som af fienden hotades. Dessutom hade starka besättningar blifvit qvarlemnade i Anklam och Demmin. I denna ställning fick Ungern-Sternberg regeringens befallning att draga mot Berlin eller söka förena sig med franska hären

under Richelieu. Det ena var nu lika omöjligt som det andra, då det förra skulle gifvit hela svenska hären till spillo, och en förening med Richelieus här blifvit overkställbar, sedan konventionen i Kloster-Zewen blifvit uppsagd samt de hannoverska och hessiska trupperna fått en utmärkt fältherre i prins Ferdinand af Braunschweig, som i början af December jagade de franska trupperna från Elbe. Dessa förhållanden framstälde Ungern-Sternberg för regeringen den 17 December och anhöll om bestämda order, antingen han skulle genom Mecklenburg söka en förbindelse med Richelieu, hvilket dock hade föga utsigt att lyckas, eller gå öfver Peene för att våga en strid mot Lehwald. Dock undanbad han sig i båda fallen allt ansvar för följderna.

När dessa Ungern-Sternbergs framställningar kommo fram till rådet, var han redan befriad från ytterligare ansvar, ty på Carl Fredrik Scheffers förslag skilde honom rådet från öfverbefälet den 20 December och uppdrog detsamma åt riksrådet *Gustaf Fredrik von Rosen*, som visserligen till en stor del var orsaken både till kriget och dess olyckliga utgång genom sina felaktiga kostnadsberäkningar och de många bristerna i härens utrustning, hvilken skett under hans inseende, men som dock var den ende inom rådet, hvilken såsom gammal carolin egde något krigarerykte samt för öfrigt tillhörde det rådande partiet, hvars syften han borde kunna befordra bättre än Ungern-Sternberg. Med stor raskhet gjorde sig den nye, nära sjuttioårige öfverbefälhafvaren färdig till afresan och fick sjelf framföra underrättelsen om sin utnämning.

Man hade tillika trott sig vara några upprorsanläggningar på spåren, och man visste missnöjet med kriget och dess bedröfliga följder vara sådant, att i händelse af ytterligare motgångar utbrott kunde befaras, rätt vådliga för upprätthållandet af Hattarnes välde. En kommission tillsattes derföre den 22 December att ransaka och döma rörande de förrädiska stämplingar, som möjligen kunde yppas. Till ordförande i denna kommission förordnades riksrådet *Palmstjerna*, åt hvilken uppdrogs att vaka öfver statens säkerhet, hvarföre penningar utan redovisningsskyldighet stäldes till hans förfogande; han bemyndigades att, när han så funne nödigt, låta kommissionen, hvars tillsättande tills vidare hölls hemligt, begynna sin verksamhet, och till honom lemnades förseglade order till befälhafvarne för trupperna i Stockholm att, när han begärde deras handräckning, lyda hans befallningar, såsom vore de kongl. maj:ts. Alla skrifvelser, som af dessa beslut föranleddes, undertecknades af riksråden i konungens namn och höllos för honom hemliga, emedan man befarade att stämplingarna skulle utgå från hofvet eller af det vinna understöd.

Under tiden hade Ungern-Sternberg, när en ovanligt tidig vinter inföll med stark frost, så att vattendragen vid Peene tillfröso och denna flod ej längre kunde betraktas såsom något skydd, beslutat, efter hållet krigsråd, att draga trupperna tillbaka i en ännu mera koncentrerad ställning mellan Richtenberg och Stralsund, för att ej afskäras från

denna fästning. Detta skedde den 28 och 29 December, dock ej utan oreda samt flera förluster af manskap och kanoner. Natten till den 29 December gick Lehwald mellan Anklam och Demmin öfver Peene och kringrände båda dessa städer. Den svenska besättningen i Anklam räddade sig, ehuru med förlust af 200 man, och den i Demmin under öfverste Wilhelm Carpelan måste efter ett tappert försvar kapitulera den 31 December, mot fritt aftåg. Ön Usedom återtogs likaledes af preussarne, med undantag af Peenemündes skans, som ännu innehade svensk besättning.

Det hade nu varit tillfälle att möta den anryckande fienden i en strid på öppna fältet, och Ungern-Sternberg visade äfven håg dertill; men fiendens öfverlägsenhet ansågs alltför betydande och man befarade, att ett nederlag skulle medföra förlusten af Stralsund, Sveriges enda fasta punkt i Tyskland, hvarföre i ett krigsråd, hvilka här, likasom under sista finska kriget, alltid röstade för de försigtigaste företagen, beslöts att draga trupperna dels in i Stralsund, dels öfver till Rügen, hvilket ock skedde de första dagarne af året 1758. Nästan allt rytteriet och ungefär hälften af fotfolket öfverfördes till Rügen, det öfriga, omkring 8,000 man, stannade i Stralsund, der förre landtmarskalken grefve Fersen blef öfverkommendant. Generallöjtnanten Hamilton fick befälet öfver trupperna på Rügen, och Lantingshausen fortfor att stå i spetsen för kommissariatet.

Vid fälttågets början tyckes man i svenska generalitetet icke förestält sig möjligheten af ett återtåg. Man hade samlat förråd i Anklam och Demmin, och de hade med dessa städer gått förlorade, tillika med 87 kanoner, som blifvit bortförda från Stralsund för att bestycka dessa städers fästningsverk. Stralsunds försvarsverk åt landssidan voro ock nästan alldeles förfallna; på krut var brist, och de muskötkulor, som kommit från Sverige, passade ej till gevären; spanmål fans ej tillräckligt, hö hade man nästan intet; penningebristen var stor, och staden full af folk, som flyttat dit från landsbygden.

Sådan var ställningen, då den nye öfverbefälhafvaren, grefve *Gustaf Fredrik von Rosen*, anlände den 7 Januari 1758. En svår tid började nu för de svenska trupperna, hvilka, sammanträngda i illa försedda qvarter, ledo alltmera af sjukdomar, ju längre vintern framskred, så att i slutet af Mars de sjukes antal uppgick till 4,384 och vakanserna till 2,368, hvarförutan 816 man voro fångna. Till lycka för svenskarne gjorde dock Lehwald intet allvarsamt försök att anfalla dem, utan åtnöjde sig att instänga Stralsund i en trång halfcirkel samt gick i qvarter inom svenska Pomern och Mecklenburg.

Svenska regeringen måste emellertid nu sörja för de i Stralsund och å Rügen varande truppernas underhåll, och svårigheten att dertill anskaffa nödiga medel blef allt större. Redan under hösten 1757 voro de af sekreta utskottet anvisade 3 millioner d. s. åtgångna och i December fick regeringen af banken ett lån å 2 millioner d. s., mot förbindelse att återbetala dem inom tre år. Under vintern erhölls ett

nytt lån från banken å 2 ½ millioner d. s., ehuru hvarken regeringen egde rätt att skuldsätta riket eller bankofullmäktige att bevilja lån utöfver hvad sekreta utskottet föreskrifvit, så att en svår efterräkning kunde förestå för båda.

Hären blef dock genom dessa tillgångar nödtorftigt försörjd, hvaraf Lantingshausen hade mesta förtjensten och hvarför han äfven måst anlita sin enskilda kredit. Stralsunds fästningsverk förbättrades under Ehrensvärds ledning, och lätta trupper började uppsättas, sedan man alltför känbart fått erfara olägenheterna af bristen derå. I fältutredningen infördes äfven åtskilliga förbättringar och manskapet öfvades flitigt, för att i vapenfärdighet kunna mäta sig med det preussiska. Andra krigsföretag förekommo dock ej under vintern, än att Peenemünde skans den 11 Mars anfölls af en preussisk styrka och måste gifva sig den 13, samt svenskarne den 4 och 5 April gjorde ett försök att genom öfverrumpling återtaga densamma, hvilket dock misslyckades. Konung Fredrik var ock så missnöjd med Lehwalds overksamhet, att han i början af Mars uppdrog öfverbefälet åt generallöjtnanten grefve Dohna.

Så litet svenskarne än dittills uträttat, hade dock deras uppträdande i Pomern qvarhållit en preussisk här, hvilken eljest kunnat förena sig med Ferdinand af Braunschweig och biträda honom att öfverväldiga fransmännen mellan Elbe och Rhen. I början af året 1758 föreslog derföre d'Havrincourt svenska regeringen att förstärka hären i Pomern med 10,000 man, emot nya subsidier, hvilket bifölls, mot 6 millioner livres för första året och 1,575,000 för hvartdera af de följande. Fördraget härom afslutades den 13 April 1758. Enligt detta fördrag skulle Sverige således i Tyskland underhålla 30,000 man, hvilket dock ej på långt när skedde. I stället för 10,000 öfverskickades endast något öfver 6,000 man, och Rosen underrättades tillika, att han icke före Juli månad kunde vänta någon förstärkning.

Närmaste frågan blef nu huru man under det förestående fälttåget skulle kunna bringa svenska härens rörelser i samband med någonderas af bundsförvandterna. Den franska här, som under Richelieus ledning stått emellan Elbe och Rhen, hade i Februari 1758 fått en ny anförare i grefven af Clermont, men hvilken kort derefter blifvit af Ferdinand af Braunschweig drifven öfver Rhen. Med denna här kunde någon förening således ej ifrågakomma. Deremot framträngde ryssarne nu allt närmare, sedan Apraxin för sin overksamhet blifvit afsatt samt den nye öfverbefälhafvaren grefve Fermor inryckt i Preussen och närmat sig Weichseln. Detta ryssarnes framryckande visade ock snart en betydande inverkan på ställningen i Pomern, emedan Dohnas här måste användas mot dem. Den 18 Juni upphäfdes blokaden af Stralsund, och vid slutet af månaden hade preussarne utrymt svenska Pomern.

Vid denna tid ombytte svenska hären å nyo öfverbefälhafvare. Rosen hade en längre tid varit sjuklig, och den 27 Juni underrättade han sina underlydande genom en dagorder, att han icke längre för-

mådde föra befälet, utan uppdragit det åt den äldste inom generalitetet, generallöjtnanten grefve *Gustaf David Hamilton*. Samma dag begärde han af regeringen sitt afsked, hvilket beviljades, och Hamilton stadfästades i befälet. Han var yngre än sina båda företrädare och hade äfven en nyare krigserfarenhet, emedan han varit i fransk tjenst under polska tronföljdskriget och i preussiska under andra schlesiska kriget, samt var för öfrigt lika behaglig i sitt umgänge som modig i striden.

Några nya krigsrörelser kunde han emellertid tills vidare icke företaga, emedan de sjuke långsamt tillfrisknade och de väntade förstärkningarna icke förr än i Juli och Augusti från Sverige anlände. Innan Hamilton började det nya fälttåget, ansåg han ock nödvändigt att inhemta regeringens föreskrift, antingen han skulle följa efter Dohnas här eller tåga emot Berlin, eller endast stanna i fiendens land, utpressa kontributioner samt afbida följderna af krigsrörelserna i Böhmen, Schlesien och vid Rhen. Härpå fick han till svar, att kongl. maj:t lemnade i hans eget skön att välja hvilken af de föreslagna planerna som syntes honom bäst, och att han egde utan fruktan för ansvar verkställa hvad sålunda blifvit lemnadt till hans eget afgörande.

Krigsföretagen begynte å svenska sidan med Peenemündes eröfring af Ehrensvärd den 27 Juli, hvarefter Hamilton i medlet af Augusti med omkring 17,000 man och 88 kanoner inryckte i preussiska Pomern. Snart mötte honom ett bud från Fermor, hvilken belägrade Küstrin och inbjöd svenskarne till samverkan. Hamilton riktade derföre sitt tåg mot Odern. I detsamma ankom underrättelse om en stor seger, hvilken konung Fredrik den 25 Augusti vid Zorndorff vunnit öfver ryssarne. Öfvertygad, att Dohna eller konung Fredrik sjelf nu skulle vända sig emot honom, gick Hamilton fienden modigt till mötes, men emellertid återvände konung Fredrik till Sachsen och Dohna stannade i trakten af Küstrin för att gifva akt på ryssarne, så att ingen strid med någondera för Hamilton kom i fråga. Deremot kom ett förslag från Wien, att svenska hären måtte förena sig med fältmarskalken Daun, som ämnade tåga mot Torgau. Detta ansågs vara enda utvägen för svenskarne att kunna uträtta någonting af vigt, och Hamilton tågade derföre öfver Rheinsberg till Neu-Ruppin, der han den 22 September intog en fast ställning för att afbida händelserna i Sachsen och kunna biträda Daun samt i förbifarten göra en påhelsning i Berlin. Konung Fredrik sände emellertid till sin hufvudstads skydd från Sachsen general Wedell med omkring 6,000 man, och Wedell dröjde ej att uppsöka svenskarne. Den 26 September föreföll en strid vid Tarnow, der Wedell lät sitt rytteri anfalla en furagerande svensk trupp. Ehuru svenskarnes ryttare voro ojemförligt underlägsne till antalet, anföllo de dock djerft och blefvo allesammans nedhuggne eller fångne, men fotfolket slog sig igenom. Två dagar derefter angrep Wedell med nästan hela sin styrka Fehrbellin, en obefästad stad, som innehades af vid pass 800 svenskar under befäl af De Carnall. De måste vika för preussarnes öfvermakt, men det skedde endast steg för steg under oupphörlig gatu-

strid, och de försvarade ännu bron öfver Rhin, då undsättning kom och Wedell i sin ordning måste utrymma Fehrbellin. Svenskarne hade således i denna strid gifvit nya prof af sin gamla tapperhet, men dock lidit icke ringa förlust, ty 13 officerare samt 382 underofficerare och soldater voro döde, sårade eller fångne.

Underrättelsen om Hamiltons framryckande hade väckt stor fröjd i Stockholm. Man hoppades nu, att svenska hären skulle uträtta något stort och i synnerhet, att man skulle slippa föda den öfver vintern; men svenskarnes ställning i Neu-Ruppin blef dagligen allt svårare, emedan de preussiske husarerne hindrade all tillförsel, afskuro alla förbindelser, borttogo alla till hären afsända foror o. s. v. Snart inlopp underrättelse, att konung Fredrik drifvit Daun tillbaka från Elbe mot böhmiska gränsen. Afsigten med Hamiltons tåg till Neu-Ruppin var sålunda förfelad. Stanna längre i det fiendtliga landet, utan någon fästning till stöd och afskuren från eget land, kunde han icke; ett tåg mot Berlin hade nu långt mindre utsigt att lyckas än några veckor förut, och således återstod blott att åter närma sig Odern samt söka förena sig med Fermor. I denna afsigt bröt Hamilton upp från Neu-Ruppin den 10 Oktober och tågade tillbaka samma väg han kommit. Återtåget var nödvändigt äfven derföre, att Hamilton måste åter sätta sig i förbindelse med Stralsund, för att kunna aflemna det stora antal sjuka, som fördes med hären. Fersen dref preussarne ur Anklam och Yckermünde, och redan förut hade Demmin blifvit återtaget af trupper från Stralsund under Stjernelds befäl. Någon samverkan med ryssarne kunde dock ej åstadkommas, emedan Fermor drog sig tillbaka ända till Weichseln för att der gå i vinterqvarter. För Hamilton återstod således endast att småningom draga sig tillbaka öfver Peene, sedan han så länge som möjligt sökt bereda sina trupper underhåll i fiendens land. Der skulle, enligt regeringens bestämda befallning, vinterqvarter tagas, men både Hamilton och krigskonseljen ansågo omöjligt att nu efterkomma denna befallning, och Hamilton begärde derföre af regeringen en bestämd föreskrift hvar han skulle taga vinterqvarter, i fall det icke tilläts honom att gå in i svenska Pomern. Denna begäran föranledde från kanslipresidenten till öfverbefälhafvaren ett bref, med alla stickord, som Höpken kunde åstadkomma. Förtrytelsen hos rådet öfver svenska härens återvändande till Pomern var nemligen lika stor, som glädjen kort förut varit öfver framryckandet i närheten af Berlin. Hamilton svarade med att begära afsked ej blott från öfverbefälet, utan äfven från krigstjensten, hvilket beviljades den 24 November, hvarefter öfverbefälet uppdrogs åt generallöjtnanten *Jakob Albrecht von Lantingshausen*, och regeringen nödsakades nu samtycka att hären skulle få taga vinterqvarter inom svenska Pomern.

I början af December gick således svenska hären öfver Peene. Den räknade då omkring 14,000 man under vapen. Efter Wedells aftåg till Sachsen hade general Manteuffel anfört den preussiska styrka, som oroade svenskarne, men i December kom fältmarskalken Dohna

med 12,000 man från Sachsen genom Mecklenburg, medan Manteuffel anryckte från Stettin. Svenskarne hotades sålunda från tvänne håll af en styrka, som uppgick till öfver 18,000 man och deribland 4,000 man rytteri, med hvilket det svenska hvarken i antal eller beskaffenhet kunde mäta sig. Den 28 December stod Dohna utanför Damgarten, som hade en besättning af endast ett par hundra man under en kapten Oertzen, hvilken, en mecklenburgare i svensk tjenst, kapitulerade redan den 1 Januari 1759, hvarefter Dohna hotade att afskära svenskarne från Stralsund. Tillika gingo preussiska trupper öfver från Usedom till Wolgast och öfverskredo Peene vid Stolpe. Svenska hären var således i yttersta fara att från alla håll angripas af öfverlägsna fiender, hvarföre Lantingshausen beslöt, efter hållet krigsråd, att föra hären till Stralsund. Besättningarna i Anklam och Demmin kunde dock ej dragas till den öfriga hären, utan måste, efter några dagars beskjutning och ett modigt försvar, gifva sig, den ena såsom fången och den andra mot förbindelse att under ett år icke tjena mot preussarne. På detta sätt förlorades 2,600 man. I Stralsund blef trängseln till en början ännu större än förra vintern, emedan det dröjde flera veckor, innan isen öfver till Rügen blef så stark, att en del af trupperna kunde dit öfverföras. Sjukligheten tilltog ock så, att i slutet af Januari de sjuke voro 5,673.

Förhållandena inom svenska hären voro således nu lika bedröfliga som vid början af föregående året, och i det hänseendet ännu sämre, att andan inom hären betydligt försämrats. Det bittra klandret från rådet hade väckt stor förtrytelse bland generalerna och missnöjet spridt sig allt vidare. En allvarsam söndring hade sålunda inträdt mellan krigsbefälet och rådet, och vid samma tid hade konung och råd åter blifvit så söndrade, att åtminstone rådet fruktade för en ny statshvälfning. Att kriget, hvilket afsåg lika mycket hofpartiets tillintetgörande som konungens af Preussen förödmjukande, skulle vara förhatligt för Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, Fredriks egen syster, derom kunde ingen tvifla. Också hade rådet ännu mer än författningarna medgåfvo uteslutit konungen från kännedom om hvad som förehades, och konungen å sin sida så tvetydigt som möjligt gifvit sitt samtycke till förbindelserna med Frankrike och det deraf föranledda kriget. I rådet tog man äfven för afgjordt, att drottningen funnit hemliga vägar att brefvexla med sin broder och att rikets hemligheter den vägen kommit till rikets fiender.

Hvad som ytterligare ökade rådets bekymmer var, att sjelfva den makt, på hvars bistånd det hade grundat sina beräkningar, började svika sina åtagna förbindelser. Vid slutet af år 1758 hade Sverige att fordra af Frankrike mer än 2,600,000 livres i obetalda subsidier. Dessas uteblifvande, i förening med Hamiltons återtåg, försatte svenska regeringen i ytterligt bekymmer, och i ett bref till Sveriges sändebud i Paris af den 4 November 1758 förklarade Höpken, att han för sin del önskade fred på hvilka vilkor som helst. De innestående subsidierna

förblefvo emellertid tills vidare obetalda och de framtida subsidierna betalades visserligen ordentligare än förut, men icke till sitt förra belopp.

Så kom från den nye franske utrikesministern hertigen af Choiseul ett förslag, som ytterligare väckte Höpkens harm. Det afsåg nemligen en landstigning i Skottland med 20,000 man och derefter en landstigning i det egentliga England med 50,000 man. Till denna plans utförande begärde Choiseul af Sverige 12,000 man, hvilka skulle på en svensk flotta öfverföras till Skottland; alla kostnader skulle Frankrike betala. Ett sådant förslag var alltför orimligt att af svenska regeringen kunna bifallas. Kriget mot Preussen hade begynt visserligen på svaga skäl, men dock med utsigt till framgång, hvaremot inga skäl funnos till ett krig mot England och lika litet någon utsigt till framgång, utan tvärtom skulle Sveriges handel derigenom blifva tillintetgjord, då England icke blott beherskade hafvet, utan ock var den förnämste köparen af Sveriges utförselvaror. Dessutom voro inga penningetillgångar till rådets förfogande och Frankrikes löften hade redan visat sig icke vara att lita på. Dessa betänkligheter framstälde Höpken med rådets bifall i en skrifvelse, som den 28 Februari 1759 sändes till Choiseul.

Under de öfverläggningar, som höllos i svenska rådet öfver Choiseuls nya krigsplaner och subsidiernas förminskning, hvarigenom penningetillgångarne blifvit ännu otillräckligare än förut, hade Lagerberg, Löwenhielm, Stromberg och Anton Wrangel yrkat på riksens ständers sammankallande, såsom enda utvägen, då regeringen lika litet kunde göra lån som pålägga skatter. De öfriga riksråden ville likväl icke foga sig häruti, och kanslipresidenten måste derför anstränga sin uppfinningsförmåga för att söka med så ringa utgifter som möjligt ställa bundsförvandterna någorlunda till freds. Han svarade Choiseul, att han beundrade hans plan och ville bidraga till dess utförande, men önskade, att saken tills vidare måtte blifva en hemlighet, hvilken han icke behöfde meddela de öfriga riksråden förr, än de nödiga förberedelserna blifvit gjorda. Under förevändning att skydda Sveriges kuster mot preussiska kapare skulle svenska trupper sammandragas i de vid hafvet liggande landskapen för att vara till hands att inskeppas till Skottland. Härmed var Choiseul nöjd och erbjöd nya subsidier; men Höpken svarade, att han icke utan konungens och rådets vetskap kunde begära eller mottaga sådana; dock vore utbetalningen af de innestående ett nödvändigt vilkor för de förberedande rustningarna. Genom denna framställning sökte Höpken vinna tid och utan klander uppbära subsidierna, under det han tillika fick rattighet att förminska hären i Tyskland.

Från krigets början hade besittningen af preussiska Pomern varit afsedd såsom belöning för Sveriges deltagande, och man hade hoppats att utan svårighet komma i besittning af detta landskap och dess hufvudfästning Stettin. Efter de föregående fälttågen hade ock den tanken

blifvit rådande i svenska högqvarteret, att eröfringen af Stettin vore det enda företag, som kunde leda till något mål, och att, om svenskarne icke mäktade utföra det ensamma, så borde man söka ryssarnes medverkan. Också erbjöd nu ryska kejsarinnan att lemna svenskarne artilleri och ammunition samt att förstärka belägringshären med 6,000 man, hvarjemte ryska trupper skulle betäcka belägringen och hindra preussarne att undsätta fästningen. Då detta kejsarinnans anbud i början af November 1758 meddelades regeringen i Stockholm, mottogs det med skenbar tillfredsställelse, men krigskollegium behöfde nära en månad för att uppgöra det från Ryssland begärda förslag öfver nödigt artilleri för belägringen, ehuru Ehrensvärd redan under föregående vintern insändt ett sådant. Med samma långsamhet fortgick underhandlingen i allt öfrigt. Höpken hade nemligen alltid yttrat misstroende mot Ryssland, som enligt hans mening ej kunde unna Sverige någon förstoring, hvarföre han också ogillat den af Hamilton föreslagna samverkan med ryska härar. Det nu gjorda anbudet betraktade han ock såsom ett slags handpenning för Sveriges medverkan till Rysslands förstoring vid det blifvande fredsslutet. Man kunde dock ej underlåta att åtminstone synas önska det företag, hvartill Ryssland erbjöd sin hjelp, och generalen grefve Liewen blef i slutet af Mars 1759 afsänd till Petersburg, för att underhandla om sättet för verkställandet. Vid öfverläggningen om hans affärdande uppstod likväl mycken tvekan, huruvida man skulle våga inlåta sig på ett företag, hvilket man visste sig icke ega krafter att utföra, emedan det förestående fälttåget skulle erfordra 50, kanske 60 tunnor guld, till hvilkas anskaffande man ännu icke funnit någon utväg. Lagerberg och Löwenhielm varnade för att utlofva omöjligheter och derigenom bedraga Ryssland; bättre vore att i tid låta talet om belägringen falla. Höpken instämde i viss mån med dem, men tillade, att här nu vore för Sverige tre partier att taga: antingen med fullt allvar tänka på Stettins belägring, eller uppriktigt säga åt Ryssland och öfriga bundsförvandter vår oförmåga, eller behändigt söka vältra skulden från oss på Ryssland. Det första vore omöjligt, det andra vore att afstå från våra förbindelser med Frankrike och deraf beroende subsidier; men om saken behandlades med den skicklighet, att våra bundsförvandter öfvertygades, det skulden icke vore vår, så befriades vi från de stora utgifterna för belägringen, så undvekes alla äfventyr och olägenheter af en förening med ryssarne och så fingo vi åtminstone behålla subsidierna, dem vi oundgängligen behöfva.

Höpkens mening segrade, ehuru både Ekeblad, Palmstjerna, Scheffer och Hamilton, hvilka icke gillade dubbelheten deri och äfven ansågo Stettins belägring icke vara omöjlig, satte sig deremot. Liewen reste alltså med uppdrag att låta underhandlingarna misslyckas, hvilket uppdrag ej blef svårt att fullgöra, ty ryssarne sjelfva gjorde så många svårigheter, att han icke behöfde framkomma med sina. De öfriga bundsförvandterne understödde icke heller förslaget, ty Choiseul ville

ej, att Sveriges stridskrafter skulle dragas från den tillämnade landstigningen i England, och Österrike önskade att dess här skulle gemensamt med den ryska angripa konung Fredrik i Schlesien.

Den svenska regeringen fann sig sålunda någorlunda fritagen från bundsförvandternes anspråk på dess verksammare uppträdande. De franska subsidierna för året utbetaltes, ehuru nedsatta från 7,846,000 till 5 millioner livres. Emellertid räknade man i början af 1759, att kriget redan kostat omkring 14 millioner daler silfvermynt utöfver subsidierna. Banken hade, utom förut beviljade lån, i December 1758 ytterligare fått utbetala de 12 tunnor guld, på hvilka sekreta utskottet gifvit kreditiv såsom en nödhjelp för statskontoret. Man hade försökt att genom ett statslotteri anskaffa penningar, men det hade gått trögt. Under våren 1759 sökte man genom löfte om stora fördelar förmå det ostindiska kompaniet att lemna ett lån af en million rdr, men det kunde icke erhållas. I saknad af någon utväg att skaffa penningar lät regeringen då genom kanslipresidenten gifva Lantingshausen i Maj 1759 en hemlig befallning att tills vidare inställa alla krigsföretag och icke inlåta sig i några förbindelser till samverkan med ryssarne.

Krigshändelserna under året 1759 voro också af föga betydenhet. I slutet af Mars började Manteuffel belägringen af Peenemünde skans, som efter ett tappert försvar måste gifva sig den 10 April. När sedermera ryssarnes antågande nödgade konung Fredrik att mot dem använda Dohnas här, blef inspärrningen af Stralsund upphäfd den 15 Maj och svenska Pomern inom några dagar utrymdt. Svenskarne besatte åter landet på andra sidan om Peene; men så väl den nyssnämnda befallningen som härens svaghet förbjöd Lantingshausen att tills vidare företaga någonting af vigt mot fienden. Högsommaren hann inträffa, innan förstärkningar anlände från Sverige, utan att dock krigsmakten i Pomern kunde uppbringas till fullt 20,000 man. Trött vid sin overksamhet, anhöll nu Lantingshausen att få företaga en eröfring af öarna Usedom och Wollin vid Oderns och Peenes mynningar, hvilken vore både möjlig att verkställa och ledande till hvad han ansåg för fälttågets hufvudändamål. Framställningen bifölls den 11 Juli och Lantingshausen fick befallning att öppna fälttåget, men inga penningar att anskaffa de oundgängligaste förråd. För att kunna betala officerarnes innestående aflöning m. m. måste Lantingshausen ännu en gång pantförskrifva sin enskilda egendom. Först mot slutet af Augusti lyckades regeringen från banken erhålla ett nytt lån af 30 tunnor guld. Emellertid hade svenska hufvudstyrkan under Lantingshausens befäl den 11—13 Augusti uppbrutit från Stralsund samt tågat till Loitz och den 18 Augusti sändes 8 bataljoner fotfolk med nödigt artilleri och rytteri eller omkring 4,000 man under Fersens befäl för att bemäktiga sig de båda öarna, hvilket ock lyckades. Båda öarna blefvo rensade från fiender, den preussiska flottan blef den 10 September förstörd af de svenska galererna, och Stettin kunde nu spärras från sjösidan. I de särskilda striderna till lands och sjös hade svenskarne tillfångatagit till-

sammans 60 officerare och ungefär 1,300 man landtrupper samt af sjöfolket 16 officerare, 66 underofficerare och 282 båtsmän, hvarjemte 9 fartyg och 152 kanoner fallit i deras våld. I allmänhet var detta företag det ärofullaste och bäst utförda under hela kriget. Efter dess utförande återvände Fersen med största delen af sin styrka till hufvudhären den 1 Oktober. Endast ett par bataljoner och några smärre fartyg qvarlemnades till öarnas försvar.

Under tiden hade Lantingshausen inryckt i fiendens land ända till Pasewalk, der han stannade till fram uti Oktober Sedan eröfringen af Usedom och Wollin lyckligen blifvit fullbordad, skref Lantingshausen till ryske öfverbefälhafvaren Soltikoff, att omständigheterna nu tycktes vara synnerligen gynsamma att företaga belägringen af Stettin. Soltikoff hade likväl ingen håg eller befallning härtill, utan började mot slutet af September att draga sig tillbaka mot Weichseln, i trakten hvaraf han ämnade taga vinterqvarter. Härigenom fick konung Fredrik åter rådrum att tänka på preussiska Pomerns försvar. General Manteuffel sändes ånyo mot svenskarne, men hade likväl endast 4,500 man under sitt befäl. Med denna styrka sökte han dock oroa svenskarne så mycket som möjligt, men mötte tappert motstånd. Mot slutet af Oktober blef emellertid trakten kring Pasewalk utäten, och då vintern nu nalkades, samt konung Fredrik, befriad från andra fiender, kunde mot svenskarne använda en större styrka, drog sig Lantingshausen tillbaka och lade sina trupper utefter den vanliga linien norr om Peene. Derjemte fingo svenskarne understöd af mecklenburgska trupper, som inqvarterades på Rügen. Några strider föreföllo sedermera icke förr än i Januari 1760, då svenskar och preussare kämpade mot hvarandra modigt vid Peene. Den 20 Januari 1760 gingo preussarne öfver floden och undanträngde generalmajor Kallings afdelning; men Lantingshausen sammandrog sin styrka vid Greifswald och gick fienden till mötes, då Manteuffel såg sig nödsakad att åter öfvergifva det svenska området. Då han icke efter uppmaning ville utrymma den på svenska sidan af Peene belägna förstaden till Anklam, lät Lantingshausen den 28 Januari storma densamma. Preussarne blefvo öfverrumplade, och svenskarne intogo ej blott förstaden, utan en del af Skaraborgs regemente förföljde de flyende fienderna öfver bron in i staden Anklam och tillfångatog under striden sjelfva preussiske öfverbefälhafvaren, general Manteuffel, samt förde honom med sig, då de måste vika tillbaka. Förstaden afbrändes och fienden förstörde sjelf bron öfver Peene.

Fiendtligheterna hvilade sedermera till fram på sommaren. Till följd af Lantingshausens sorgfälligare vård och kloka anstalter blef tropparnes helsovård under denna vinter bättre än under de förra fälttågen, ty man räknade denna gång som sjuka blott hvar tolfte eller trettonde man, i stället att förut ända till hvar tredje legat på sjukhus.

Inom Sverige var ock belåtenheten med detta fälttåg större än med de föregående, emedan med ringare styrka och knappare penn

tillgångar än de förra åren dock mera blifvit uträttadt. Ostindiska kompaniet, som före fälttåget icke velat låna penningar, lemnade efter detsamma en frivillig gåfva af 80,000 d. s. Penningar insamlades till utdelning bland det manskap, som mest utmärkt sig i striden, hvartill Stockholms borgerskap sammansköt 40,000, jernkontorets medlemmar 24,000 och tullsocietetens 36,000 d. s. Fälttåget för öfrigt hade varit olyckligt dels för preussarne, som blifvit slagne vid Kay och Kunersdorf, förlorat Dresden och vid Maxen en hel arméafdelning; dels för fransmännen, som lidit nederlag vid Minden, förlorat Quebec i Canada och fått sin flotta förstörd vid Lagos och Quiberon, i följd hvaraf Sveriges begärda deltagande i en landstigning å engelska kusten icke nu mera kunde komma i fråga. Både Preussen och Frankrike voro sålunda hågade för fred, och äfven i England funnos, oaktadt de stora framgångarna, många som önskade slut på kriget. De båda kejsarinnorna voro likväl så ifriga att fullfölja detsamma, att de förslag till en allmän fredsunderhandling, som från England och Preussen blifvit bragta å bane, strandade mot deras motstånd.

Kriget måste alltså fortsättas, men tillgångarne för Sverige att bestrida det nya fälttågets kostnader voro ytterst knappa. Vid slutet af året 1759 hade Sverige att fordra 4 $^1/_2$ millioner livres i obetalda subsidier och för det kommande året hade man icke att räkna på mer än 4 millioner livres. Regeringen vände sig ånyo till banken, begärande ett lån af 50 tunnor guld. Fullmäktige blefvo »mycket häpne» och öfvervägde saken i 5 veckor, hvarefter de gåfvo ett skriftligt svar, att de ej tilltrodde sig göra ytterligare lån förr än riksens ständer sammankommo. Detta skedde för att lugna den allmänna oron öfver bankens bestånd, men i hemlighet bifölls lånet på sådant sätt, att penningarne utlemnades åt vissa personer, af hvilka kanslipresidenten fick mottaga dem, utan att kronan syntes i räkenskaperna. På detta sätt försträcktes halfva den begärda summan före riksdagens början. I sin nöd skydde rådet icke ens att tillgripa uppenbar myntförfalskning, hvari för öfrigt konung Fredrik redan föregått med exempel, ty kopparn hade blifvit en allt större beståndsdel i hans silfvermynt, och dettas spridning i grannländerna gaf nu svenska regeringen förevändning att begagna samma föga hedrande utväg. Den lät i Stralsund slå mynt, som skulle försämras allt efter som den preussiska myntförsämringen fortgick. Oaktadt alla klagomål häröfver från de preussiska myndigheterna och hären, som fick sin aflöning i allt sämre mynt, ville regeringen icke afstå från en inkomstkälla, som intill slutet af året 1760 uppgick till 1,600,000 d. s.

Årets fälttåg kunde ej begynna förr än den 17 Augusti, emedan först i Juli och Augusti de förstärkningar och förråd, som dertill erfordrades, ankommo till Stralsund. Hären utgjorde då omkring 16,000 man och var bättre rustad än under något af de föregående åren. De preussiska trupper, den hade emot sig, voro svenskarne mycket underlägsna, och dessa framträngde följaktligen lätt nog samt togo det

ena fästet efter det andra. Ehrensvärd intog Anklam med en djerfhet, som förvärfvade honom mycket beröm, och när preussarne kort efteråt angrepo svenska hären vid Pasewalk, blefvo de af honom tillbakakastade, hvarefter svenskarne i början af September framträngde ända till Prenzlow, der de stannade en hel månad utan att företaga annat än några ströfverier i den kringliggande nejden. När så vintern nalkades och större preussiska stridskrafter väntades söder ifrån, uppbröt Lantingshausen från Prenzlow och återvände till svenska Pomern, der han intog och besatte de vanliga försvarslinierna bakom Peene och Trebel.

Vintern förflöt temligen lugnt och äfven nu var helsovården bättre än förut samt de sjukes antal följaktligen också ringare. Innan det nya fälttåget begynte, blef Lantingshausens flera gånger förnyade ansökning om entledigande från öfverbefälet i Juni 1761 af regeringen bifallen och generallöjtnanten *Augustin Ehrensvärd* utnämndes till hans efterträdare. Riksdag var då begynd i Sverige och öfver 270 officerare hade i anledning deraf fått tillstånd att på viss eller obestämd tid lemna hären.

Krigets fortsättning och dertill nödiga rustningar rönte hos de nu samlade ständerna mycket motstånd. En räkning, som framlades för riksdagen, visade att kriget intill slutet af år 1760 kostat Sverige, utom främmande subsidier och indrifna brandskatter, öfver 20 millioner d. s., och för denna stora summa hade man skördat hvarken vinst eller ära. Att för ett dylikt företags fortsättande underkasta sig nya uppoffringar syntes många så mycket orimligare, som alla försök att bekomma nya lån misslyckats, och sjelfva åtgärden att upptaga statslån var motbjudande i synnerhet för prester och bönder. Det rådande partiet deremot yrkade ifrigt att man fortfarande och kraftigt borde deltaga i kriget. Preussens hjelpkällor voro nemligen numera så tömda, att detta land tycktes omöjligen kunna uthärda ännu ett fälttåg. Det skulle således nödgas sluta fred på de vilkor fienderna föreskrefvo, och för att vid sådant tillfälle få sin andel af rofvet, borde Sverige hålla ut. Detta bestämde ock slutligen flertalet för krigets fortsättning och således äfven för dertill nödiga rustningar, hvilka dock ej kunde ske, innan lån hunnit erhållas; men i följe af svårigheten härvid samt i synnerhet bondeståndets ihärdiga motstånd dröjde härmed och följaktligen äfven med rustningarna så länge, att trupper och förråd icke hunno afsändas till Tyskland förr än i Juni månad.

Det hade varit först efter många och ganska allvarsamma föreställningar af den nye öfverbefälhafvaren, som man ändtligen beslutat till Pomern öfversända 3,800 man samt att till fyllande af härens behof lemna Ehrensvärd statsobligationer för 20 tunnor guld. Den 17 Juli uppbröto svenskarne, vid pass 15,000 man starke, från Stralsund, intogo Anklam och framträngde till Pasewalk, der de stannade under September och en del af Oktober. Under dessa månader föreföllo en mängd smärre strider, i hvilka mycket både mod och skicklighet ådaga-

lades, å ena sidan af preussiske generalen Belling, å den andra af de svenske befälhafvarne Hessenstein och Sprengtport.

Till sjös sökte svenskarne under detta, liksom under förra året, att hålla hafvet fritt från kapare, och en flotta af 6 krigsfartyg understödde ryska belägringen af Colberg; men när den kalla årstiden närmade sig, seglade flottan till Carlskrona och Ehrensvärd återvände till svenska Pomern, der hären fick gå i vinterqvarter. I slutet af December stördes likväl dessa genom djerfva anfall af Belling, hvarföre svenskarne i början af året 1762 åter ryckte ut och drefvo preussarne tillbaka inåt Mecklenburg, hvarefter Ehrensvärd återvände till svenska Pomern.

Ryska kejsarinnan Elisabeths död den 5 Januari 1762 föranledde i början af detta år nya politiska förhållanden. Man visste nemligen att hennes efterträdare, *Peter III*, var en varm beundrare utaf den preussiske konungen, hvarföre man kunde förutse en till hans fördel afgörande vändning i kriget vid den nye regentens uppträdande på Rysslands tron. Svenska regeringen blef derföre nu lika angelägen om fred, som konung Fredrik länge varit det. Drottning Lovisa Ulrika åtog sig att hos sin bror väcka fråga om fredsunderhandlingar, och den 4 Maj inträffade i Stockholm konung Fredriks svar på drottningens bref. Han antog med nöje förslaget om fredsunderhandling, och förre svenske ministern i Berlin von Olthof fick befallning att begifva sig till Hamburg för att underhandla med preussiske ministern Hecht. Han skulle begynna med att fordra bibehållandet af det preussiska område, som nu innehades af svenska trupper — Usedom, Wollin och Demmin — men dock ej vara envis häri, utan medgifva återställandet af gränserna enligt 1720 års fred. Tillika skulle han söka vinna rättelse i de punkter, i hvilka Preussen enligt svensk uppfattning hade före kriget brutit mot sistnämnda fredsfördrag. Dock hade underhandlingen knappt begynt, innan underrättelse kom att fred mellan Preussen och Ryssland blifvit afslutad den 5 Maj. Härefter blef den preussiske underhandlaren så omedgörlig, att Olthof ansåg säkrast att utan vidare påstående eller tidspillan underteckna freden, sådan den genast kunde fås. Den blef ock ett enkelt upplifvande af 1720 års fred, med alltings återställande i samma skick som före kriget. Den 22 Maj undertecknades fredsfördraget i Hamburg, och ratifikationerna utvexlades den 19 Juni. Sedan medlet af Januari hade inga fiendtligheter förefallit, och den 7 April hade stillestånd blifvit ingånget.

Så slutade detta krig, som kostat Sverige öfver 30,000 man och öfver 22 millioner d. s., utom nära 13 millioner d. s. från Frankrike erhållna subsidier och utom hvad vid krigets början fans i förråden — allt detta utan någon vinst för Sverige hvarken i område eller krigsära. Det hade från början varit endast en partimanöver af Hattarne för att befästa deras välde genom de eröfringar de hoppades med lätthet kunna vinna, då Preussen var anfallet af så många och så mäktiga fiender. Deremot ogillades kriget icke blott af hofvet och Mössorna,

utan äfven af ganska många andra rikets innebyggare. Det var olagligt, ty det började utan ständernas hörande; det klandrades af många såsom tillstäldt endast för att såra Lovisa Ulrika; för många var det ock motbjudande derföre, att svenskarne deri uppträdde såsom vapenbröder åt de hatade ryssarne och kämpade mot sin egen konungs svåger. Dertill kom en med hvarje fälttåg växande ovilja öfver de tunga gärderna och den ringa framgången. Dessa den fredliga befolkningens åsigter delades af mängden bland krigarne, både soldater och befäl, hvilka ogerna lemnade sina boställen för att draga ut i ett krig, hvilket de fleste ansågo onödigt, och i hvilket de blottstäldes för brist och sjukdomar samt inlade föga ära. Hären bestod visserligen af starkt och modigt folk, men så oöfvadt, att preussarne kallade soldaterne för »påklädda bönder» och officerarne »påklädda gårdsfogdar eller inspektorer». Utrustningen var ock, särdeles under de första fälttågen, bristfällig deri, att tillräckligt antal lätt rytteri saknades. Dessutom rådde bland officerarne mycken oenighet till följe af olika partiåsigter samt tillika mycken sjelfrådighet, till följe af deras föreställningar om den frihet, hvilken svenska regeringssättet tillade hvarje medborgare ej mindre i krigstid än under freden, hvarföre de också äfven under fälttågen fortsatte sin vid riksdagarne erhållna vana att djerft motsäga sina förmän och envist söka göra sina egna åsigter gällande. Också lämpade Höpken på detta förhållande en romersk häfdatecknares ord om ett dylikt, som varit rådande bland romarne, att »hären nyttjar tungan bättre än svärdet». Emellertid var regeringen sjelf icke så litet skyldig till motgångarna, först genom sin öfvermodiga inbillning, att kriget skulle snart och lätt utkämpas, samt genom den häraf föranledda brådskan att börja detsamma innan tillräckliga förberedelser hunnit vidtagas; likaså genom sin slapphet att pådrifva rustningarna till hvarje af fälttågen, hvarföre dessa också hvarje år alltför sent började; likaså genom sitt vankelmod och sin ombytlighet. Slutligen låg äfven hos svenska hofvet en del af skulden för krigets bedröfliga förande. Klandrande yttranden hördes ofta från det kungliga paret, så väl som från hela hofpartiet, och från ord torde detta parti ofta nog öfvergått till handling. Åtminstone trodde man allmänt, att konungen i Preussen genom sin syster fick noga kunskap om allt som i Sverige förehades. Kriget var emellertid nu slutadt och glädjen deröfver allmän. De ännu församlade ständerna beslöto att inför konungaparet förklara sin tacksamhet för den faderliga omvårdnad, Adolf Fredrik härvid ådagalagt, samt för den huldhet, hvarmed Lovisa Ulrika begagnat sina slägtförbindelser för fredens vinnande.

Riksdagen 1760—1762.

I riksdagsbeslutet 1757 hade ständernas nästa sammankomst blifvit utsatt till medlet af Oktober 1760. När kriget fans långt mera kost-

samt, än man beräknat, och det blef nödvändigt att upptaga nya lån, hade riksråden Löwenhjelm, Lagerberg, Stromberg och Anton Wrangel yrkat ständernas sammankallande, och äfven konungen hade lagt riksråden på hjertat deras pligt att icke skuldsätta riket utan ständernas medgifvande; men rådets flertal, som med skäl fruktade allvarsamma efterräkningar för sin obetänksamhet att kasta riket in i ett krig, hvilket bragt penningeväsendet i fullkomlig oreda, utan att medföra hvarken landvinning eller krigsära, hade ihärdigt satt sig deremot. När den vid förra riksdagen utsatta tiden för ständernas nästa sammanträde närmade sig, kunde likväl riksdagskallelsen ej längre uppskjutas, och ständerna kallades derföre att sammanträda den 15 Oktober 1760.

Det var med stor oro, som rådet motsåg denna riksdag. Söndring rådde nu icke allenast mellan de rådande Hattarne och deras motpartier, hofvets anhängare och Mössorna, utan äfven inom hattpartiet och inom sjelfva rådet. Utom de olika meningar, som förfäktades af de ofvannämnda fyra riksråden, hvilka aldrig varit för kriget, rådde äfven en viss spänning mellan kanslipresidenten och det öfriga rådet. Höpken, onekligen i snillegåfvor öfverlägsen sina embetsbröder, egde likväl icke den fasthet och beslutsamhet, som fordrades för att vid alla tillfällen bestämma rådets beslut, och när detta ej utföll enligt hans åsigt, sparade han ej på bitande klander, likasom han äfven mot sina embetsbröder visade en högdragenhet, så mycket mera stötande, som de fleste af dem voro äldre till åren och flere äfven äldre i rådet än han. Dessutom hade äfven en viss köld uppstått mellan Höpken och franske utrikesministern Choiseul, hvars stora fordringar och anspråksfulla ton mot Sverige Höpken ansåg föga motsvaras af de, dels nedprutade, dels mindre ordentligt utbetalda subsidierna. Den obenägenhet Höpken allt mera tydligt började visa Frankrike, som alltid varit Hattarnes stöd, väckte äfven hos de öfriga riksråden missnöje med och misstro mot Höpken.

Om sålunda söndring inträdt inom rådet, så visade den sig i ännu högre grad inom hattpartiet. Blott få inom detta parti ville numera i allo understödja rådet, hvilket, från att vara partiets medelpunkt, begynt allt mera förlora sitt välde öfver detsamma. Dels lade man riksråden till last att hafva öfverskridit gränserna för sin makt, dels harmades man öfver det illa beräknade och lamt utförda kriget, dels ansågo sig officerarne i allmänhet och generalerne i synnerhet blottstälda genom orimliga föreskrifter och sårade genom obilligt klander. Om således rätt många inom partiet voro missnöjda med rådet, voro likväl meningarna mycket skiljaktiga huru långt man borde sträcka den räfst, hvilken något hvar ansåg rådet förtjena. Några ville ställa rådet till ansvar för inblandningen i kriget, andra åter ville endast hålla sig till skuldsättningen och till begångna felaktigheter i inrikes angelägenheter, under det att ännu andra visade mesta förtrytelse öfver ett förbud, hvilket rådet utfärdat för de adliga ätternas hufvudmän vid pomerska hären att resa hem. Bland de missnöjde blef öfverstelöjtnanten *Carl*

Fredrik Pechlin den mest betydande. Han hade vid sista riksdagen spelat en framstående roll, icke så litet derigenom att de franska korruptionsmedlen till en stor del gått genom hans händer, men redan då skall han mot riksdagens slut blifvit missnöjd med partiets mest framstående män. Under kriget hade han ökat sitt anseende genom den tapperhet och drift, han vid flera tillfällen visat, samt tillika bland officerarne vunnit anseende såsom en oförfärad frihetsvän genom sitt käcka klander mot regering och generaler. Man ville visserligen derföre gerna aflägsna honom från riksdagen, men då öfversten för hans regemente råkat i preussisk fångenskap, var han såsom öfverstelöjtnant berättigad att vara regementets fullmäktig hos ständerna. Också kastade han sig nu med lif och själ in i riksdagsförberedelserna och blef en hufvudman för de missnöjda samt använde all sin slughet och vältalighet att resa en storm mot regeringen.

Hattarnes motståndare skilde sig, såsom förut, uti *hofpartiet,* som ville störta författningen och rådet såsom dess försvarare, samt *Mössorna,* som ville upprätthålla författningen, men undantränga rådet och Hattarne från ledningen af Sveriges utländska politik och inre hushållning.

Sedan ständerna på den utsatta dagen sammanträdt, blef, såsom vanligt, landtmarskalksvalet första tillfället till sammandrabbning mellan partierna. Det utföll emellertid med stor öfvervigt för Hattarnes kandidat, landtmarskalken vid 1756 års riksdag, grefve *Fredrik Axel von Fersen,* hvilken nu för andra gången valdes till landtmarskalk, med 571 röster mot 352, som tillföllo hofpartiets och Mössornas kandidat, grefve Adam Horn. Preseståndets talman blef *Samuel Troilius,* som efter Henrik Benzelius blifvit erkebiskop och länge varit en af Hattarnes ledare inom preseståndet. I borgareståndet fick *Gustaf Kierman,* handelsborgmästare i Stockholm, alla röster utom sin egen, och af bondeståndet återvaldes enhälligt *Olof Håkanson.*

Likasom vid talmansvalen segrade Hattarne äfven vid valen till sekreta utskottet. Adelns fleste ledamöter derinom voro Hattar, ehuru några Mössor, såsom Adam Horn och Ture Rudbeck, der fingo plats. Pechlin deremot utestängdes. Af preseståndets ledamöter voro nu också de fleste Hattar, men dock funnos åtskillige deribland som hörde till Hattarnes motparti. Borgareståndets ledamöter i utskottet voro åter endast Hattar.

Dessa val tycktes antyda och betrygga Hattarnes seger, men under riksdagens fortgång visade det sig, att den vunna framgången ej var så afgörande, som de segrande föreställt sig. Denna ännu mer än vanligt långvariga riksdag var nemligen rik på vexlingar, då än det ena, än det andra af de täflande partierna hade öfvervigten.

Under riksdagens *första skede,* från November 1760 till Mars 1761, hade rådet och Hattarne mot sig hof- och mösspartierna, som slutit sig tillsammans så väl med hvarandra som med de missnöjde under Pechlins ledning, hvilka med gemensamt namn kallades *landtpartiet,* emedan det till största delen utgjordes af landtadeln och i allmänhet

riksdagsmännen från landsorterna. De begagnade till vapen mot rådet och den del af Hattarne, som stannat på dess sida, hufvudsakligen den rådande oviljan mot krigets företagande och hvad derunder förefallit. Under detta skede var landtpartiet det mäktigaste och lyckades slutligen, i förening med hofpartiet och Mössorna, att ur rådet aflägsna Höpken, Palmstjerna och Scheffer.

Under *andra skedet*, från Mars till Augusti 1761, upplöste sig, efter vunnen gemensam seger, den ofvannämnda partiföreningen, då hvartdera partiet sträfvade efter sina egna syften. Det mål hofpartiet afsåg, en ökad konungamakt, var hvarken Mössornas eller landtpartiets, hvilka, utan någon förändring uti statsförfattningen, hufvudsakligen ville störta Hattarne, för att sjelfva intaga deras plats. Slutet blef att, sedan Pechlin blifvit mutad, så att han med en skara af sina anhängare öfvergick till Hattarne, fingo dessa derigenom så stor öfvervigt, att ständerna anmodade Höpken, Palmstjerna och Scheffer åter inträda i rådet.

Under det *tredje skedet*, från Augusti 1761 till vintern 1762, inträdde en ny sammansättning mot det till ny makt komna hattpartiet. Hofvet hade lyckats till deras bekämpande erhålla flera summor och vann derigenom flera riksdagsmän. Med hofvet förenade sig ock flere bland Mössorna af gammalt hat mot Hattarne, och likaså Höpken af personlig hämdlystnad mot Pechlin, hvilken nu i sin ordning blef utvoterad från riddarhuset, hvarefter hans inflytande försvagades och Hattarne förlorade sin nyss vunna makt.

Under *fjerde skedet*, från vintern 1762 till riksdagens slut i Juni samma år, inträffade en allmän partiernas upplösning, då tidtals än det ena, än det andra partiet vände sig till hofvet med förslag till förlikning och till betydliga eftergifter för konungaparets önskningar. Detta blef härigenom för tillfället mäktigare än det någonsin varit, också derigenom att det understöddes af den nye kejsaren i Ryssland, Peter III; men Lovisa Ulrika förstod ej begagna det lofvande tillfället, och det lyckades för Fersen och frihetsvännerna att afbryta riksdagen samt derigenom förekomma hvarje statshvälfning till förmån för konungamakten.

Inom hofpartiet, hviket, enligt hvad nyss nämndes, under riksdagens första skede slöt sig tillsammans med Mössorna och landtpartiet mot Rådet och de af Hattarne, som voro det tillgifne, var, såsom förut, *Lovisa Ulrika* den egentligen ledande samt hade nu såsom alltid konungamaktens utvidgning till hufvudsyfte och rådets störtande såsom förberedelse dertill. För detta ändamål tillgrepos de vanliga medlen att reta allmänheten mot rådet såsom en för både konung och folk vådlig aristokrati, hvarjemte man sökte inskränka det dåvarande sekreta utskottets makt, emedan rådets anhängare hade inom detsamma en afgjord öfvervigt. För dessa planers genomförande användes dels penningar, hvilka drottningen erhållit från sin broder, konungen i Preussen, förnämligast för att locka svenska riksdagen till snar fred, dels ock

hvarjehanda anledningar, hvilka rådet gifvit den större allmänheten till missnöje, såsom det började kriget och tilldragelserna derunder. Härvid biträddes hofpartiet, såsom äfven redan är nämndt, med mycket nit dels af Mössorna, hvilkas förnämsta ledare nu voro *Ture Rudbeck, Fredrik von Essen* och *Carl Johan Ridderstolpe*, dels och ännu verksammare af landtpartiet, i spetsen för hvilket stod *Pechlin*, som visade sig såsom en verklig mästare i riksdagsintriger, hvilka han ock tycktes hafva gjort till sin lefnadsuppgift, ty några bestämda politiska syften, dem han med sin rastlösa verksamhet skulle afsett att befordra, söker man förgäfves.

Vid riksdagens början hade han mottagit penningar för att vid landtmarskalksvalet understödja Hattarne, men använde en god del af dessa penningar till röstvärfning mot Hattarne och höll för samma ändamål öppet bord för ända till 60 personer, hvartill medel skola blifvit honom lemnade af svenska och preussiska hofven. Vid det förra stod han nu särdeles väl och hade i Januari 1761 blifvit af Adolf Fredrik befordrad till öfverste för Jönköpings regemente, ehuru han och hofvet fortfarande låtsades vara främmande för hvarandra.

Första anledningen till anfall mot rådet togs af dettas beslut att afskeda åtskillige officerare, som lemnat armén utan tillstånd för att kunna utöfva sina riksdagsmannarättigheter. En af dem uppträdde å riddarhuset den 27 Oktober med yrkande att adeln måtta afgöra, om han och hans kamrater gjort väl eller illa, då de rest hem för att utöfva sitt lagstiftarekall. De afskedade behöfde icke återfå sina tjenster såsom af nåd; de hade aldrig bort mista dem; de förtjenade belöning för sitt nit; en särskild deputation borde tillsättas för att döma dem, som varit nog djerfve att bryta grundlagarne genom att förbjuda ättehufvudmän att resa till riksdagen, o. s. v. Högst få af adelns ledamöter vågade några inkast häremot, och i enlighet med flertalets mening framstälde slutligen landtmarskalken den frågan, om de ättehufvudmän, som rest hem från krigshären, haft grund dertill uti sin riksdagsmannarätt, hvilken fråga besvarades med allmänt ja, och adeln beslöt hos kongl. maj:t anhålla om de afskedade officerarnes återställande i sina tjenster, »emedan ridderskapet och adeln skulle anse det för en alltför grannlaga omständighet, i fall det deltagande i riksdagsmannarätten, som dem efter lagarne tillkomme, nu och framgent skulle förbindas med svårigheten af tjensters nedläggande». Denna begäran framfördes af en deputation med Adam Horn till ordförande och blef genast af kongl. maj:t bifallen.

Under tvisterna härom hade åtskillige varnat för att ett stånd sålunda skulle ensamt göra framställningar hos kongl. maj:t, hvilket vore både olagligt och farligt. Man trodde sig kunna undgå förebråelsen härför genom att adelns deputation på vägen till slottet underrättade de andra stånden om sitt ärende. Dessa betraktade dock saken på annat sätt. Så snart borgareståndet erfarit, att adelns deputation gått upp till slottet, utan att afvakta de öfriga ståndens medgifvande,

sände det genast en deputation till preste- och bondestånden samt föreslog, att de gemensamt skulle hos kongl. maj:t begära, det adelns »förhastade» anhållan måtte hvila utan svar, till dess de andra stånden hunnit utlåta sig. Bondeståndet var villigt att förena sig häri, men presteståndet uppsköt saken, som också afgjordes af regeringen, utan att de öfriga stånden hördes. Dessa voro dock ingalunda hågade att hålla till godo hvad som skett. Borgareståndet förenade sig den 4 November om ett af Renhorn föreslaget protokollsutdrag, hvari ståndet förklarade sin lagliga rätt vara förminskad derigenom, att saken blifvit afslutad, innan man afgjort, huru riksdagsmannarätten förhöll sig till den ovilkorliga förpligtelse, hvartill alla rikets embetsmän voro förbundne, hvarföre ståndet yrkade, att detta ärende »till hela sin beskaffenhet» måtte upptagas i sekreta deputationen samt att det måtte blifva tydligen utstakadt, hvad rätt adliga ättehufvudmän egde att under tjenstgöring i krigstid resa till riksdag. I detta borgareståndets yttrande instämde både preste- och bondestånden, oaktadt erkebiskopen försökte afhålla sitt stånd från ett sådant instämmande.

Härmed var dock denna fråga ännu icke bragt till slut, ty det allmänna ogillande, som officerarnes hemresa och den åtgärd, adeln i anledning deraf tagit, väckt så väl inom de ofrälse stånden som utom riksdagen, föranledde frågans återupptagande på riddarhuset. Pechlin yrkade dess skärskådande i en särskild deputation, emedan vanrykte deraf torde födas, ridderskapet och adeln till last. Den 6 November beslöt ock adeln med 419 röster mot 415 att hänskjuta frågan till en särskild deputation, men de öfriga stånden vägrade att frångå sitt beslut om dess upptagande af sekreta deputationen, och adeln fogade sig slutligen häri. Innan frågan afgjordes af deputationen i Januari 1761, hade förhållandena vid riksdagen i flera hänseenden förändrat sig och deputationen ansåg nu tillräckligt att, i enlighet med den år 1743 stadgade grundsats, såsom lag föreskrifva, att ättehufvudmän, de måtte hafva militära eller civila tjenster, icke skulle afhållas från utöfvandet af sin riksdagsmannarätt, utan derest högsta angelägenheter för rikets tjenst och säkerhet det kräfde. Detta betänkande förekom hos adeln till afgörande först den 20 April och godkändes i allmänhet, men dock med det tillägg, att ättehufvudmännens riksdagsmannarätt finge hvila, när riket vore med härsmakt af fiender angripet.

Detta adelns beslut biföll af presteståndet, men borgareståndet, som i denna fråga från början skarpast uppträdt mot adeln, hade redan den 19 Februari fattat ett helt annat beslut. Det yrkade, att adelsmän, när de ingått i krigstjenst, borde lyda krigsartiklarna, hvilka uttryckligen innehöllo, att de icke aktade några privilegier, hvarjemte ståndet uttalade sitt klander deröfver, att rådet på ett enda stånds begäran tillstyrkt kongl. maj:t att ändra beslutet om de hemresta officerarnes afskedande; borgareståndet önskade återupplifvandet af det beslut, som rikets ständer 1741 fattat, att den officer, som i krig utan laggiltig orsak toge afsked, icke skulle få pension eller någonsin åter

få inträde i statens tjenst, samt ansåg för öfrigt nödigt, att under krig antalet af krigsbefälets ombud vid riksdagarne inskränktes. Så stodo i denna fråga adeln och borgareståndet skarpt emot hvarandra och följden blef, att den icke kom till något afgörande. Adelns beslut föredrogs icke i borgare- och bondestånden, borgareståndets icke i något annat stånd, och vid riksdagens slut var frågan ännu oafgjord. Den hade likväl betydligt bidragit att nedsätta adelns anseende och inflytande, emedan detta stånd allt för öppet visat sig föredraga sina riksdagsmannarättigheters utöfning framför pligterna mot fäderneslandet.

Långt innan denna fråga kommit till detta slut hade, under riksdagens första skede, flera angrepp blifvit riktade mot rådet och dess anhängare bland Hattarne. Då dessa i början af riksdagen beherskat valmansvalen, så ville landtpartiet gerna skjuta åsido ej blott de af dem valda utskott och deputationer, utan ock sjelfva valmännen. Derför påminte Pechlin om riksrådsval, hvilket borde ske strax i början af en riksdag, samt yrkade tillika, att valmännen till rådsplatserna icke skulle väljas af de förra valmännen, utan medelst nya val af bänkmännen. Ehuru detta var stridande mot bruket vid alla föregående riksdagar, beslöts det af adeln den 1 December med 474 röster mot 394, och då Pechlin beräknat att efter voteringen, hvilken, då så många voro närvarande på riddarhuset, upptog en tid af 6 till 7 timmar, de flesta aflägsnade sig, sedan de aflemnat sina röstsedlar, men hans parti, enligt erhållen föreskrift, stannat, yrkade han nu, att förhandlingarna måtte fortsättas och de nya valmännen genast utses. Landtmarskalken, som med skäl kallade detta för ett försök att öfverrumpla ståndet, vägrade emellertid all vidare föredragning, hvilket gaf kaptenlöjtnanten vid flottan Per Lilliehorn, en af Pechlins anhängare, anledning att skrifva ett memorial, som gick ut på ingenting mindre än att taga landtmarskalksstafven från Fersen. Denne lät dock ej häraf oroa sig, utan började nästa plenum med en berättelse om hvad som förelupit, tilläggande, att han »förväntade af ridderskapets och adelns rättvisa och ädelmod, att detta icke annorlunda måtte uttydas». Sjelfve Pechlin erkände denna hans förklaring för tillfredsställande. Äfven i de öfriga stånden gjordes samma försök att låta valmännen till rådsplatserna väljas omedelbart af ståndet, i stället för af de andra valmännen, men förslaget föll både inom preste- och borgarestånden, till följd hvaraf Hattarne kommo att bestämma valen i dessa båda stånd, men hos adeln valdes rådsvalmännen ur båda partierna. Följden blef emellertid, att Hattarne fingo mesta inflytandet på rådsförslagens upprättande.

I rådet voro tvänne ledigheter att fylla, efter Gustaf Ruuth, som afträdt i Augusti 1757, och Carl Didrik Ehrenpreus, som dött i Februari 1760. Båda förslagen uppsattes på en gång, och konungen utsåg den 5 December 1760 till riksråd generallöjtnanten grefve *Hans Henrik von Liewen* samt vice presidenten i Åbo hofrätt *Johan Lagerflycht*, hvilken dock skyndade att undanbedja sig detta förtroende.

Samma dag, som rådsvalet skedde, riktade Pechlin sitt hufvudanfall mot rådet. I ett särdeles väl skrifvet memorial uppräknade han alla de omständigheter, uti hvilka regeringen afvikit från grundlagens eller ständernas föreskrifter: ständerna hade vid sista riksdagen lagt fredens bibehållande till grund för rikets välfärd, men i stället vore riket nu inveckladt i ett anfallskrig; ständernas förordnande om fästningsbyggnader, om flottans och galerernas tillökning, om kanalarbeten m. m. hade blifvit åsidosatta och de dertill anslagna medlen använda på kriget, till hvars utförande ändock penningar blifvit upplånta, utan att man visste på hvilken grund; ständernas förbud mot bränvinstillverkningen och mot vissa öfverflödsvaror hade blifvit utsträckta vida öfver hvad ständerna beslutat; ständernas beslut om inrättande af en pensionskassa för civilstaten hade icke blifvit verkstäldt; det pomerska myntet hade blifvit försämradt emot regeringsformen och ständernas uttryckliga befallning; skriffriheten, ett fritt folks oförnekliga rättighet, hade blifvit inskränkt genom godtyckliga förbud o. s. v. Som genom allt detta grundlagarnes rätta förstånd blifvit tvifvelaktigt, deras verkställighet eftersatt och ständernas utstakade system till rikets välfärd uraktlåtet, men friheten icke kunde vara trygg utan lagarnes noggranna verkställighet mellan riksdagarne, så anhöll Pechlin, att ständerna måtte i en särskild stor deputation öfverlägga och afgöra dessa lagfrågor.

Pechlins memorial väckte stort uppseende och han fann tillika en mäktig bundsförvandt i Augustin Ehrensvärd, som nyss kommit hem från Pomern samt nu ifrigt kastade sig in i riksdagsärendena. Han understödde Pechlins yrkande, och på riddarhuset ansågs det nu fåfängt att sätta sig emot den begärda deputationen; men man tvistade, huruvida den skulle blifva en »stor deputation öfver grundlagarnes verkställighet», liknande den vid sista riksdagen, då således sekreta utskottet och sekreta deputationen skulle ingå deri, eller en »särskild deputation», hvars alla ledamöter skulle enkom härtill väljas. Det senare yrkades af Pechlin och segrade vid omröstningen med 487 röster mot 408, hvarefter Pechlin vid en ny omröstning den 15 December genomdref, att deputationen skulle väljas af rådsvalmännen och icke af de vanliga.

I preseståndet gjorde rådets vänner ett allvarsammare motstånd och yrkade att sekreta utskottets yttrande om kriget skulle afbidas, innan man tänkte på någon stor deputation; men när underrättelse kommit om adelns beslut, blef deputationen bifallen äfven af presterna, och det beslöts, att den icke skulle vara sekret samt att hela ståndet skulle deri deltaga. I bondeståndet bifölls förslaget likaledes; borgareståndet åter biföll endast en stor deputation af samma beskaffenhet som 1755, så att ståndet lät sina ledamöter af sekreta utskottet och sekreta deputationen ingå i den stora särskilda deputationen.

I instruktionen för denna insatte adeln, att den skulle »pröfva de skäl och orsaker, huru krig kunna börjas och fortsättas utan riksens ständers sammankallande»; men presterne ändrade detta så, att deputa-

tionen skulle »pröfva, om krig kan börjas och fortsättas utan riksens ständers sammankallande», genom hvilken förändring deputationens uppgift förändrades från en undersökning om hvad som händt till en undersökning om hvad som var lag. Bönderne förenade sig med presteståndet, men borgareståndet uppsköt behandlingen af instruktionen till efter julferierna, så att den icke kunde utfärdas eller deputationen träda i verksamhet förr än i medlet af Januari 1761.

Under hela denna tid hade sinnesstämningen hos adeln varit särdeles upphetsad. Flera våldsamma uppträden förefôllo, och vid ett tillfälle kunde ett par af de hetsigaste herrarne, kaptenlöjtnanten Lilliehorn och öfverste Fredrik Horn, endast med möda hindras att i sjelfva riddarhussalen draga värjorna emot hvarandra samt hade derpå följts åt för att under bar himmel utkämpa sitt envig. I de öfriga stånden gick det visserligen lugnare till, men äfven inom presteståndet hade landtpartiet gjort så stora framsteg, att det nära vägde jemnt vid omröstningarna. Endast inom borgareståndet hade Hattarne säker öfvervigt. Bondeståndet förhöll sig denna gång ovanligt stilla, och dess beslut bestämdes af talmannen Olof Håkansson samt sekreteraren Paléen.

Under dessa förhållanden hade utsigterna blifvit ljusare för hofvet. I öfverstelöjtnanten *Fredrik Carl Sinclair* hade Lovisa Ulrika funnit en anhängare, som i slughet och skicklighet för riksdagsränker öfvergick hennes öfriga politiska vänner samt äfven slutit sig närmare till hofvet än någon af dem. Tillika hade hon både från Preussen och England fått penningar för att hos riksdagen utverka, att Sverige måtte draga sig ifrån kriget, och dessa penningar blefvo nu ett verksamt korruptionsmedel i hofvets hand, så att hoppet om utvidgad konungamakt och upprättelse för tilldragelserna år 1756 nu kunde hos drottningen uppstå.

Någon utvidgning af konungamakten var likväl icke efter Pechlins sinne, och häruppå räknade hans förra vänner Hattarne. Underhandlingar mellan dem och honom hade i medlet af December beredt honom en plats i sekreta utskottet, och under julferierna uppgjordes en hemlig öfverenskommelse mellan honom, landtmarskalken och franske ambassadören, hvilken öfverenskommelse Ehrensvärd skall hafva bemedlat. Fersen och d'Havrincourt uppoffrade trenne af riksråden, Höpken, Palmstjerna och Scheffer, dock under förbehåll att intet annat straff än afsättning skulle drabba dem och att afsked skulle dem beviljas, om de sjelfva begärde det, samt att räfsten med rådet icke skulle sträckas längre än till dessa tre. Efter Höpken skulle Ekeblad blifva kanslipresident och de begge andres platser intagas af män, hvilka Fersen och d'Havrincourt erkände såsom »välsinnade». Sveriges utrikes politik skulle icke undergå någon förändring och inga traktater med främmande makter dragas under stora deputationens granskning. Om hofpartiet framkomme med några planer, sedan rådets öde blifvit afgjordt, skulle Pechlin öppet förklara sig deremot och förena sig med Hattarne. Intill dess skulle öfverenskommelsen hållas obrottsligen hemlig

och Pechlin fortfara i sina utfall mot Fersen, under det han i hemlighet skulle med honom rådgöra om allt, som borde göras. Slutligen åtog sig ambassadören att »hålla Pechlin skadeslös för sina omkostnader» eller med andra ord att hederligt betala honom för hans öfvergång, hvilket ock, enligt hvad han sjelf skall hafva uppgifvit, skett med en summa af 700,000 daler kopparmynt.

Verkningarna af denna öfverenskommelse röjde sig snart nog. När stånden åter sammanträdde, efter slutade julferier, den 12 Januari 1761, blef instruktionen för den stora särskilda deputationen stadfästad, sådan den var af preste- och bondestånden antagen. Adeln lät nöja sig dermed, och borgareståndet ensamt kunde icke deri införa några förändringar. Deputationen fick således sammanträda, men kom efter fjorton dagars öfverläggningar endast till en begäran hos stånden, att sekreta utskottet måtte få befallning att ofördröjligen ur rådsprotokollen lemna upplysningar om de skäl, hvilka föranledt riksens råd att tillstyrka krig utan riksens ständers vetskap. Sekreta utskottet begärde nu mindre sekreta deputationens utlåtande häröfver, och det blef, att deputationen tills vidare endast varit i tillfälle att undersöka de skäl, som bragt rådet till att icke tillstyrka riksens ständers sammankallande, innan fiendtligheterna började. De skäl, rådet hemtat ur svaret på sekreta propositionen vid förra riksdagen och ur regeringsformen, underkändes, ty i ingendera funnes någonting, hvarur man kunde härleda något bemyndigande att begynna krig, ständerna ohörda. Riksens råd hade dock ej alla varit lika felaktiga i detta mål. Några hade påstått, att de i stöd af regeringsformen kunde tillstyrka krig utan ständernas hörande. Andra hade först yrkat, att ständerna borde sammankallas, men sedan gått ifrån denna mening för att vinna ett enhälligt beslut; åter andra hade icke anfört några egna tankar härom, utan allenast bifallit dem, som tillstyrkt krig. Att med högsta stränghet beifra de mindre felen lika med de större vore obilligt; men å andra sidan fordrade lagens helgd, att icke alltsammans lemnades opåtaldt, och deputationen tillstyrkte derföre, att riksråden Palmstjerna och Scheffer, hvilka drifvit förstnämnda påstående, måtte förklaras icke längre bibehålla riksens ständers förtroende. Mot Höpken, den tredje bland riksråden, som skulle uppoffras, hade mindre sekreta deputationen icke i rådsprotokollen kunnat finna något skäl; men då deputationens utlåtande den 4 Februari föredrogs i sekreta utskottet, uppträdde Pechlin med ett ytterst häftigt anförande mot Höpken, såsom krigets egentlige upphofsman. Hade han fullgjort sin skyldighet såsom kanslipresident och ej förhållit sina embetsbröder de upplysningar han kunnat och bort meddela, så hade rådet troligen stannat i ett annat beslut. Han hade under afgörandet hållit sig borta, hade missbrukat sina stora naturgåfvor o. s. v. Pechlin yrkade derföre en kommission öfver Höpken, men flertalet vägrade att fatta något beslut öfver kanslipresidenten, innan han blifvit hörd, och saken förvisades till mindre sekreta deputationen att deröfver afgifva yttrande. Höpken, af landtmarskalken under-

rättad om hvad som förehades, inlemnade genast sin afskedsansökan, för hvilken han ej förebar annat skäl, än att han funne sig oförmögen att behörigen sköta de vigtiga sysslor, som blifvit honom anförtrodda. När ansökningen förekom i sekreta utskottet, ville borgarena icke skilja Höpkens sak från de öfriga riksrådens, men adelns och presteståndets ledamöter samtyckte till afskedsansökningen.

Flera och bland dem äfven franske ambassadören sökte nu förmå Palmstjerna och Scheffer att följa Höpkens exempel och frivilligt begära afsked för att ej blifva afskedade; men ingendera ville vika, utan de ingåfvo nya förklaringar till försvar för sina åtgärder.

När stånden den 9 Februari fingo dessa ärenden till afgörande, bifölls Höpkens afskedsansökan utan svårighet, men om de öfriga riksråden och om krigets början blefvo öfverläggningarna så mycket vidlyftigare. Sekreta utskottet hade i sitt betänkande härom förklarat sig vara ense med riksens råd, att garantien af westfaliska freden inneburit en förbindelse, som ej utan vanheder kunnat afslås, men rådet hade felat deruti, att det skridit till verkställighet utan att förut sammankalla ständerna, hvarföre sekreta utskottet ansåg, att Palmstjerna och Scheffer, som försvarat den mening, att sådant tillkommit riksens råd, derför borde förlora riksens ständers förtroende. För de öfrige riksrådens meningar lemnades ingen redogörelse. Då betänkandet nu förekom i stånden, inskränkte adeln och presteståndet propositionen till frågan om Palmstjernas och Scheffers afskedande, hvilket i båda stånden bifölls utan omröstning, och när bondeståndet fick kännedom om dessa stånds beslut, förenade det sig deri. Borgareståndet beslöt visserligen, att alla riksråden borde anses lika och ingen af dem särskildt uteslutas från riksens ständers förtroende, men detta kunde icke förhindra de öfriga ståndens beslut, och den 28 Februari afgick riksens ständers skrifvelse om Palmstjernas och Scheffers afskedande.

Med dessa båda riksråds uppoffrande tycktes sekreta utskottet vilja låta saken afstanna. I början af Mars utsatte dock adeln en viss dag, inom hvilken utskottet borde inkomma med den äskade berättelsen om riksråden, hvilken också afgafs, men inskränkte sig till deras förhållande i afseende på frågan om rättigheten att börja krig utan ständernas hörande. Häruti vore alla de qvarvarande riksråden i det närmaste lika felaktige. Huru de borde anses, ankomme på riksens ständers välbehag; men sedan de två mest felaktige, Palmstjerna och Scheffer, hvilka försvarat en mot lagen stridande mening, blifvit straffade med förlust af sina embeten, så vore utskottets tanke, att rikets väl hvarken kräfde eller tålte flera sådana bestraffningar. Utskottet föreslog alltså, att riksrådens begångna fel skulle med en allvarsam åtvarning tydligen dem förehållas, hvarom utskottet hoppades få uppdrag att föranstalta.

Detta sekreta utskottets betänkande afgjordes först i borgareståndet, som utan svårighet biföll detsamma. Af bondeståndet blef det likaledes bifallet, men Löwenhjelm och Lagerberg, som yrkat att krig utan ständernas medgifvande ej kunde företagas, blefvo undantagne från den

föreställning, som skulle tilldelas de öfriga riksråden. Presteståndet biföll likaledes betänkandet, men gjorde undantag för Löwenhjelm och för Tessin, hvilken man hört sägas icke så alldeles hafva instämt med de öfrige. Lagerberg tycktes ståndet hafva glömt. På riddarhuset blef striden långvarigast, och när den kom till afgörande den 19 Mars, hade de ofrälse stånden redan dagen förut fattat sina beslut. Äfven hos adeln blef nu, efter en häftig strid, sekreta utskottets hemställan bifallen utan undantag. Löwenhjelm, som fått två stånd för sig, blef den ende, som undgick tillrättavisningen. De öfriga riksråden fingo den 21 April mottaga en skriftlig föreställning, så skonsamt affattad, som sekreta utskottet förmådde. Den aflemnades genom deputerade, som icke stannade qvar, medan den för riksråden upplästes.

Härmed var riksdagens första skede slutadt. Den hade visat sig allt mera hotande för Hattpartiet och endast genom Pechlins öfvergång samt uppoffrandet af tre riksråd hade man lyckats behålla de öfriga qvar vid styret. Efter Henning Gyllenborg, som i December 1760 begärt och erhållit afsked från riksrådsembetet, samt Lagerflychts afsägelse af det honom erbjudna, hade två platser i rådet blifvit lediga, hvartill förslag uppgjordes i Januari 1761, och konungen hade den 19 Januari till riksråd utnämnt landshöfdingen i Vestmanlands län friherre *Fredrik von Friesendorff* samt generallöjtnanten grefve *Adam Horn*, en son till förre kanslipresidenten Arvid Horn.

Den vunna framgången, i förening med de penningesummor, som tillfallit hofvet från Preussen och England — Lovisa Ulrika hade nemligen från Preussen erhållit 50,000 rdr och från England 5,000 p:d st. för att förmå ständerna till en snar fred — hade gifvit betydlig lyftning åt hofvets planer. Räknande på ständernas fortfarande ovilja mot rådet, återupptog Lovisa Ulrika de förra planerna att utvidga konungamakten. Förgäfves varnades hon af sin broder, konungen i Preussen, att hålla sig stilla; hon använde en stor del af de till fredens befordrande gifna medlen dels för sina omstörtningsplaner, dels till betalande af några hennes enskilda skulder, dels till gåfvor åt sina anhängare. Förnämsta hindret för hennes planer var dock fortfarande hennes egen personlighet. Man sade, att hon räknade på allmänhetens hat mot rådet, men hatet mot henne sjelf var mycket mera både allmänt och starkt.

Hattarne hade länge varit hennes motståndare, men nu drogo sig äfven Mössorna tillbaka, så snart nya maktutvidgningsplaner från hofvets sida framskymtade. Adam Horn, som skulle vara de förenade hof- och mösspartiens förnämste ledare, skötte ej med nog påpasslighet dessas angelägenheter, och under en resa genom Östergötland, hvilken hofvet företog under sommaren 1761, fingo dess motståndare i Stockholm och vid riksdagen fritt spel samt begagnade med framgång det gynnande tillfället.

Sedan det lyckats sekreta utskottet att hos sig qvarhålla granskningen af rådets handlingar rörande kriget, var hufvudändamålet med

den särskilda deputationen förfeladt. Den hade dock tillika fått uppdrag att efterse grundlagarne och deras verkställighet, så i allmänhet som i anseende till de särskilda ståndens privilegier, att skärskåda lagfrågor rörande tjenstebetänkandet, tryckfriheten med mera; men dess verksamhet blef dock hvarken särdeles länge eller vidsträckt utöfvad och upphörde af sig sjelf ännu innan riksdagen slutat.

Efter Höpkens, Palmstjernas och Scheffers afgång skulle åter rådsval företagas. Ett förslag uppsattes till ett riksråds tillsättning i sender, och af de föreslagne utnämnde konungen den 9 April till riksråd presidenten i kommersekollegium friherre *Carl Rudenschöld*. Efter hans utnämning uppsattes nytt rådsförslag och konungen utnämnde den 24 April hofmarskalken grefve *Carl Fredrik Törnflycht*. Med tredje rådstillsättningen dröjde längre, emedan förslaget flera gånger ändrades, och först den 7 Oktober blef öfversten *Gustaf Adolf Hiärne*, yngste sonen till den i det föregående omnämnde ryktbare vetenskapsmannen Urban Hiärne, utnämnd till riksråd. Redan den 10 April hade efter Höpken grefve *Clas Ekeblad* blifvit kanslipresident, sedan sekreta utskottet enhälligt föreslagit honom dertill och stånden gillat valet, ehuru Ekeblad sjelf yttrade flera betänkligheter mot denna sin befordran. Efter Ekeblad utnämnde konungen riksrådet *Carl Otto Hamilton* till rikskansliråd och *Adam Horn* till öfverstemarskalk.

Af de tre riksråd, som i Februari nödgats afgå ur regeringen, hade Palmstjerna förbittrad dragit sig tillbaka till sina landtegendomar. Scheffer hade fått bibehålla sin befattning såsom guvernör för prinsarne och Höpken hade stannat i hufvudstaden under förhoppning att snart blifva återkallad till sin förra plats. Detta hopp försvann, då Ekeblad utnämndes till kanslipresident, och i förtrytelsen häröfver samt öfvertygad, att han blifvit uppoffrad af sina förra vänner, hade Höpken begynt närma sig hofvet och Mössorna, till stor oro för hattpartiets ledare, som väl kände hans öfverlägsna förmåga och nu gjorde allt för att åter vinna honom. I medlet af Juli, när man trodde upphetsningen mot de afskedade rådsherrarne hafva hunnit lägga sig, inkom sekreta utskottet till ständerna med en framställning, att Höpken, Palmstjerna och Scheffer måtte få behålla hälften af sina löneinkomster såsom pension. När detta föredrogs i preseståndet den 22 Juli, förklarade biskopen i Lund Olof Celsius, understödd af åtskilliga bland mösspartiet, det rikets närvarande omständigheter icke tilläte att pensionera personer, som förlorat ständernas förtroende, såsom Palmstjerna och Scheffer. Annorlunda vore förhållandet med Höpken; men hans utmärkta egenskaper kunde ännu länge gagna fäderneslandet, och skulle han uppbära inkomster af staten, borde det icke ske som pension, utan såsom lön, eller, med andra ord, han borde åter inträda i rådet. Förslaget mötte ingen motsägelse, utan bifölls genast af preseståndet och i dess beslut instämde äfven borgareståndet, hvarefter förslaget om Höpkens återinträde i rådet den 24 Juli bifölls äfven af adeln och bondeståndet, och Höpken var således nu åter riksråd.

Försöket att återinsätta de båda andra gick ej lika lätt. Borgareståndet biföll visserligen att de, jemte pension, skulle återfå ständernas förtroende, och häri förenade sig äfven bondeståndet; men efter en liflig tvist beslöt adeln väl att återgifva de båda rådsherrarne riksens ständers förtroende, dock utan att ifrågasätta deras återinträde i rådet, och presteståndet, som äfven samma dag, den 25 Juli, samtyckte att återgifva dem ständernas förtroende, gjorde dervid det uttryckliga förbehåll, att dermed ej skulle förstås rättighet att komma in i rådet. Det dröjde dock ej länge, innan hos adeln väcktes fråga, att de kunde återfå sina rådsplatser, för att bespara deras pensioner, och man beslöt Palmstjernas och Scheffers återinträde vid första inträffande ledighet, hvilket äfven bifölls af presteståndet; men der yrkades tillika, att äfven de år 1739 afskedade riksråden Bonde och Bielke borde återfå sina rådsplatser. Båda voro nu nära 80 år gamla, och då Palmstjerna och Scheffer skulle, när ledigheter inträffade, inträda i rådet före dem, var det föga sannolikt att de sjelfve någonsin skulle åter blifva riksråd, hvarföre ock förslaget rörande dem nu bifölls den 7 Augusti utan strid och omröstning.

När beslutet fattades att åter kalla Höpken i rådet, var ett riksråds-embete ledigt efter Stromberg, hvilken i början af Juni begärt att få nedlägga sitt embete, och något hinder mötte således ej för Höpken att genast åter inträda i sitt embete; men ehuru han stannade i Stockholm, tog han dock tills vidare icke inträde i rådet. Palmstjerna svarade på kallelsen att dit återinträda, att han aldrig förmodat sig skola ådraga sig riksens ständers missnöje och förlust af deras förtroende just då, när han som mest trodde sina rådslag hafva öfverensstämt med deras föreskrift och Sveriges lag. Numera hade han intet förtroende till sig sjelf; han torde göra som värst, då han efter sitt begrepp trodde sig göra som bäst, och han skulle alltid frukta för det tillkommande, då han påminde sig det framfarna. Han undanbad sig derföre den tillbjudna äran och försvann derefter från det offentliga lifvet. Scheffer åter inträdde verkligen ånyo i rådskammaren.

Sedermera förekom inom stånden en häftig strid rörande tillsättningen af landshöfdingembetet i Södermanlands län. När vid 1756 års riksdag rikets ständer upphäft underguvernörsembetet hos kronprinsen och derigenom försatt Nils Bielke ur tjenst, hade de tillika förordat honom hos kongl. maj:t till erhållande af någon lämplig befordran och sedermera begärt, att han skulle uppföras på förslag till något ledigt landshöfdingeembete, då han anmälte sig såsom sökande dertill; men när nu Södermanlands län blef ledigt, tyckte flere bland Hattarne, att detta län bättre kunde passa en af deras partimän, hofrättsrådet Olof Benjamin Ehrencreutz, hvarföre i borgareståndet föreslogs, att han skulle anmälas till erhållande af det lediga landshöfdingeembetet. Borgareståndet biföll genast, och bondeståndet biträdde detta beslut; men med detsamma gafs tillkänna, att förslaget redan samma dag, den 3 Augusti, skulle uppsättas i rådet, och då någon

underrättelse om de båda ståndens beslut i afseende å Ehrencreutz ännu icke dit inkommit, kunde han så mycket mindre uppsättas på förslaget, som han icke var sökande. Bielke deremot uppfördes, på grund af ständernas eget förord, samt blef genast af konungen utnämnd och fullmakten samma dag underskrifven — en högst ovanlig brådska, som tycktes antyda, att man ville göra hvarje försök till ändring omöjligt. Följande dagen inbjöd adeln de öfriga stånden till en gemensam deputation att hos kongl. maj:t begära uppskof med embetets tillsättande, men deputationen fick det svar, att embetet redan var bortgifvet.

Underrättelsen härom mottogs med stor förtrytelse af Hattarne, särdeles inom adeln och borgareståndet, och i synnerhet utfor å riddarhuset Pechlin med mycken häftighet mot rådet, hvilket han beskylde för intriger och missaktning mot riksens ständer samt yrkade, att det måtte få en skarp föreställning inför en talrik deputation från ständerna. Detta hans obetänkta utfall mot rådet togo nu hans talrika fiender inom hof- och mösspartierna till anledning att söka från riksdagen aflägsna den farlige mannen, som efter sitt affall var, i synnerhet af hofpartiet, lika bittert hatad, som han förut varit uppburen.

Öfverstelöjtnanten Carl Gustaf Boije, en gammal förfaren riksdagskämpe, började å riddarhuset den 10 Augusti anfallet mot Pechlin. Denne hade med skymfliga och obevisliga tillmälen angripit riksråden, och Boije yrkade derföre, att han så väl under denna som nästkommande riksdag måtte vara förlustig säte och stämma på riddarhuset. Sinclair erinrade, huru Pechlin ofta under öfverläggningarna angripit andra med hårda tillvitelser och eftersträfvat en myndighet, som kunde blifva farlig, såsom, bland andra, Cromwells exempel visade. Hattarne lyckades emellertid få frågans afgörande uppskjutet till den 24 Augusti, då den åter förekom. Pechlin hade nu inkommit med ett memorial, uti hvilket han framstälde Boijes yrkande såsom ett angrepp mot riksdagsmäns fria yttranderätt, samt anmärkte mot Sinclairs häntydning på Cromwell, att om *en* Cromwell frambringas på tusen år, så alstras tusen gunstlingar på *ett* år, ty intet yrke vore lättare än deras, och finge de tysta munnen på fritänkande män, så skulle de alla, hvar i sin vrå, blifva små Cromwellar. Friheten kunde hafva bestånd och trifvas lika väl, om en Pechlin aldrig funnits till, men hon skulle gå under, om icke hvarje riksdagsman finge njuta sin rätt att fritt tänka och fritt tala. Striden blef ganska häftig, men slutade med en omröstning, som utföll så, att Pechlin blef utvoterad med 397 röster mot 396 och således med en enda rösts pluralitet. Under de följande plena gjordes ock försök att få denna omröstning ogillad, men de nya omröstningarna utföllo allt mera emot honom, så att tydligen syntes, att flere bland hans motståndare blifvit tillkallade till förstärkning, hvarföre hans uteslutande också blef bekräftadt.

Härmed inträdde riksdagen i sitt fjerde skede, som i synnerhet utmärkte sig genom de hittills varande partiföreningarnas upplösning.

Hofvet och Mössorna började mer och mer skilja sig ifrån hvarandra, och äfven inom Hattarne i adeln och borgareståndet, i hvilka stånd de hittills varit öfvervägande, uppstodo nu söndringar af flera anledningar. Beröfvade sådana män som Palmstjerna och Höpken, Pechlin och Augustin Ehrensvärd, hvilken nu rest till hären, och slutligen äfven öfvergifna af Frankrikes penningeunderstöd, som börjat upphöra, blefvo Hattarne allt mera ur stånd att mäta sig med sina fiender.

Vid denna tid inkom Tessin med en ansökan att få nedlägga sina embeten. Att han i likhet med de öfrige riksråden fått en föreställning för beslutet om kriget, hade djupt sårat honom och stärkt hans beslut att draga sig ifrån de allmänna ärendena. Hans afgång ur rådet betraktades ock numera af Hattarne icke såsom någon förlust, i synnerhet som Scheffer skulle komma att intaga hans plats; men nu ville Mössorna försöka att hålla honom qvar och föreslogo, att riksens ständer genom en högtidlig beskickning skulle uppmana honom att återtaga sin ansökan, hvilket åter bestreds af Hattarne, dem han så länge tillhört, och det stannade dervid, att de fyra talmännen fingo uppdrag att söka öfvertala honom. Han vidhöll dock sin begäran och afskedet beviljades den 6 Oktober 1761, med de högsta loford öfver hans utmärkta förtjenster och med tillåtelse för honom att bibehålla hela rådslönen såsom pension, jemte den han förut uppbar såsom kronprinsens f. d. guvernör.

När Scheffer nu skulle inträda i ledigheten efter Tessin, föreslogo Mössorna, att äfven Bonde och Bielke skulle taga säte i rådet utan afvaktan af nya ledigheter, och ehuru Hattarne motsatte sig detta förslag, emedan regeringsformen icke visste af några öfvertaliga riksråd, genomdrefvo Mössorna det dock både hos adeln, preste- och bondeståndet. Borgareståndet åter lät frågan hvila till dess en ledighet åter uppkom genom Höpkens afskedstagande. Han hade den ena veckan efter den andra uppskjutit sitt återinträde i rådet, och när han märkte, att de, som skulle vara rådets vänner, och sjelfve franske ambassadören ansträngde alla sina krafter för att skydda Pechlin, mot hvilken Höpken var särskildt förbittrad och hvilken han kallade för »rådets belackare», kunde han ej förmå sig att återtaga sin plats i rådkammaren under sådana förhållanden. I slutet af September inlemnade han sin afskedsansökning, hvilken beviljades den 12 November, med erkännande af hans stora förtjenster, hvarefter Höpken allt mera skilde sig från sina forna vänner samt biträdde hofvet och Mössorna med sina råd. Borgareståndet hade nu icke längre någon anledning att låta frågan om Bondes och Bielkes återinträde i rådet hvila, i brist på ledighet, utan medgaf, att den ene af dem finge intaga den lediga platsen; men sedan borgareståndet nu yttrat sig, blef tre stånds beslut gällande. Den 8 December kunde ständerna ingå till kongl. maj:t med begäran om kallelsebref för de båda nämnde riksråden, och den 14 December inträdde grefve *Gustaf Bonde* och grefve *Ture Gabriel Bielke* åter i rådet.

Mössorna hade nu fått öfverhanden å riddarhuset, hvilket föranledde att adeln i vissa frågor kom i strid dels med sekreta utskottet, der Hattarne fortfarande voro rådande, och dels med borgareståndet, der likaledes Hattarne hade öfvervigten.

En sådan stridsfråga, som mycket sysselsatte riksdagen, var den om ständernas rättighet att tillsätta tjenster. Enligt regeringsformen var denna rättighet förbehållen konungen ooh rådet, och endast i händelse af klagomål öfver någon af dem begången orättvisa kunde befordringsärenden dragas till ständerna; men i detta, likasom i mycket annat, hade folkombuden mer och mer inkräktat på konungens och rådets rättigheter samt hos regeringen förordat en mängd personer till erhållande af understöd, befordran eller titlar, och det på ett sätt, som nästan tvang konung och råd att efterkomma dessa de maktegande ständernas önskningar. Flera gånger hade ständerna sjelfva erkänt olagligheten af detta sitt tilltag samt vid riksdagarne 1748 och 1756 utfärdat förbud mot hvarje dylikt försök, men fåfängt. Vid den nu pågående riksdagen hade missbruket stigit till en förut osedd höjd. Sedan de utländska makterna minskat det understöd, som förut blifvit bland ständerna utdeladt, började många bland dessa se sig om efter nya inkomstkällor, och så blef det snart en vana att genom mutor, gifna åt inflytelserika riksdagsmän, söka vinna ett eller annnt stånds förord till erhållande af enskilda fördelar. Flera hundrade fullmakter eller titlar blefvo på sådant sätt utverkade, och det var i synnerhet de ofrälse stånden, som tilläto sig dessa egennyttiga tilltag. Hos adeln väckte, synnerligast sedan Mössorna der blifvit rådande, dessa befordringar städse harm och klander, och efter Pechlins utvotering började man med allvar tänka på att hejda detta sjelfsvåld. Talmännen beslöto föreslå stånden att icke vidare upptaga några befordringsmål på förslag af enskilda riksdagsmän, samt att till säkerhet härför upprätta förteckningar på dem, som redan blifvit upptagna. Preste- och bondestånden biföllo detta genast, men hos borgareståndet mötte förslaget ihärdigt motstånd; dock instämde ståndet slutligen i det beslut, de andra stånden redan fattat, och i hvarje stånd upprättades förteckningar på de befordringsärenden, som redan voro upptagna till behandling, hvilka förteckningar meddelades de andra stånden, hvarefter adeln med stor pluralitet beslöt en föreställning till de ofrälse stånden, att icke alla de på förteckningarna upptagna mål måtte blifva af ständerna afgjorda, hvilket skulle innebära ett allt för stort ingrepp i regeringens myndighet enligt regeringsformen.

Denna adelns föreställning väckte mycken harm hos borgareståndet, som svarade att det var adeln, som begynt lägga hand vid tjenstetillsättningarna, hvilket dock ej innebure något intrång i kongl. maj:ts höga rätt, ty riksens ständer hade vid alla riksdagar utöfvat rättigheten att belöna förtjenta embetsmän. Borgareståndets mening vore derföre, att alla i något stånd upptagna befordringsmål borde så fort sig göra lät till afslutande företagas. Preste- och bondestånden åter uppsköto

tills vidare att yttra sig om adelns föreställning, samt afhöllo sig under tiden från att besluta om några befordringsmål, hvilket slutligen borgareståndet fann för godt att någorlunda iakttaga, och adelns motstånd hade således åtminstone verkat något uppehåll i det allt för långt drifna missbruket.

Äfven i några andra frågor stodo adeln och borgareståndet, inom hvilka Hattarne ditills haft sina flesta anhängare, nu fiendtligt emot hvarandra, och i allmänhet var Hattarnes ställning mot slutet af 1761 rätt betänklig. Pluraliteten på riddarhuset hade de förlorat, i preste- och bondestånden hade Mössorna alltid haft en viss öfvervigt samt erhöllo den nu ännu mera än förr, och slutligen hade sedan Oktober månad äfven understödet från Frankrike upphört.

Sådant var förhållandet mellan partierna ännu, när ständerna efter julferierna åter samlades den 22 Januari 1762. Partierna hade under tiden ansträngt sig till det yttersta för att samla alla sina krafter, och adeln var nu ännu talrikare än vid riksdagens första öppnande, så att omkring 1,000 personer voro samlade på riddarhuset; men hofvet och Mössorna hade öfverhanden, hvilket ock snart visade sig vid öfverläggningarna rörande kriget. Öfverste Fabian Löwen, en broder till riksrådet och generalguvernören i Pomern Axel Löwen, yrkade den 11 Februari att sekreta utskottet måtte få uttrycklig befallning att verka antingen för vinnande af fred eller för krigets kraftiga fortsättande, och adeln hänvisade ärendet till sekreta utskottet, med anmodan att antingen skyndsammast taga nödiga steg till en hugnelig fred eller ock till riksens ständer uppgifva osvikliga utvägar att kraftigare fortsätta kriget. Också begynte sekreta utskottet i början af Mars att med allvar tänka på åtgärder för att tillvägabringa en fredsunderhandling. Man vände sig till drottningen och begärde hennes biträde, hvilket hon villigt lemnade, och ett bref från henne till hennes broder, konungen i Preussen, med försäkringar om svenska regeringens benägenhet till fred, gaf uppslag till underhandlingarna härom, hvika, såsom här ofvan är visadt, slutade med freden i Hamburg.

Drottning Lovisa Ulrika hade önskat, att hennes broder skulle begagna fredsunderhandlingen att åstadkomma några för hofvet fördelaktiga förändringar i svenska regeringssättet; men konung Fredrik aktade sig att för systerns skull äfventyra afslutandet af den fred han sjelf så väl behöfde. Deremot fick drottningen förhoppning om kraftigt bistånd af den nye ryske kejsaren, Peter III, Carl XII:s systersons son, som fått i sitt hufvud att söka åter införa enväldet i Sverige, troligen närmast i beräkning att kunna lättare vinna Sveriges biträde att hämnas på Danmark för de oförrätter det så länge tillfogat holsteinska huset. Det stöd, hofvet sålunda erhöll af Rysslands mäktige herskare, och ännu mera den ständigt tilltagande söndringen mellan stånden och partierna bidrog allt mera att öka hofvets inflytande, hvilket äfven visade sig i ständernas betydligt ökade beredvillighet att gå konungaparets önskningar tillmötes. Till ersättning för de kostnader, hvilka

konungen fått vidkännas för en kadettskola, den han under de första åren efter sin ankomst till Sverige inrättat och hvartill ständerna förut ej velat bevilja några anslag, anvisade de nu en summa af 20,000 d. s. Dessutom lemnade de konungen »en särskild underdånig gåfva» af 280,000 d. s., att utgå under de följande fyra åren med 70,000 d. s. under hvartdera. Anslagen för prinsarne och prinsessan ökades. Till de af konungen och drottningen vid Drottningholm anlagda fabrikers underhåll och utvidgning anvisades 20,000 d. s. årligen. Hofhållningens skulder, uppgående till öfver 400,000 d. s., betalades och dess anslag ökades med 100,000 d. s. årligen. Detta anslag hade dittills stått under öfverstemarskalkens förvaltning, men nu städes beloppet till konungens eget förfogande, med rättighet att efter godtfinnande använda uppkommande besparingar derå. Man sökte ock så mycket som möjligt bringa i glömska och försoning de stränga åtgärderna mot hofvet och dess anhängare under näst föregående riksdag, och den då beslutade riksakten, så väl som alla handlingar i sammanhang dermed, förstördes.

Hattarne önskade nu så snart som möjligt sluta en riksdag, af hvilken de icke vidare kunde hoppas några fördelar för sitt parti, och äfven Mössorna voro icke obenägna att låta ständerna åtskiljas. De hade begynt blifva oroliga öfver ryske kejsarens vänskap för hofvet och fruktade hans försök att draga Sverige in i ett krig mot Danmark, hvarföre de förenade sig med Hattarne att öfverenskomma om riksdagens afblåsande så snart freden blifvit afslutad och bevillningen fastställd. Den 1 Juni kom underrättelsen till Stockholm att fredsfördraget blifvit undertecknadt, och nu gick det äfven lätt att få bevillningen fastställd, hvilket dittills mött många svårigheter.

Efter 20 månaders sammanvaro afslutades ändtligen riksdagen den 21 Juni 1762. Den hade icke bidragit att öka förtroendet till regeringssättet och aktningen för ständerna. Mellan stånden inbördes hade tvister förefallit, i hvilka de beskylde hvarandra för ingrepp i grundlagarne samt i hvarandras privilegier, och dessa beskyllningar hade i tryckta handlingar blifvit spridda kring landet. Framgången hade ofta vexlat i partiernas strid, och utslaget till fördel för än det ena, än det andra hade ofta vunnits med ytterst få röster, hvilket gifvit ökad trovärdighet åt rykten om röstköp, likasom den olaga inblandningen i tjenstetillsättningar tolkades såsom egennyttans verk, äfvensom krigets lama gång och officerarnes sjelfrådiga hemresa bevisade styrelsens vanmakt.

I *riksdagsbeslutet* omförmäldes Sveriges deltagande i kriget samt den vunna freden. Ständerna uttryckte sin belåtenhet med de framsteg kronprinsen gjort, hvarföre de, sedan han inträdt i sitt 17:de år, tillstyrkte upphörandet af alla för uppfostran inrättade embeten, samt att han måtte taga inträde i rådkammaren, i anledning hvaraf han ock, efter aflagd trosbekännelse och nattvardens begående, hade på rikssalen inför konungen i rådets och ständernas närvaro aflagt sin

tro- och huldhetsed. Likaledes hade ständerna med glädje förnummit de öfriga kungliga barnens förkofran. Till försvarsverkets befrämjande hade anstalter blifvit vidtagna, som skulle bidraga till fästningsverkens skyndsamma fullbordan, till flottans vidmakthållande och förökande samt till krigsmaktens beklädning och beväring. Ständerna hade åtagit sig att till och med nästa riksdag utgöra en bevillning till riksskuldens betalande m. m. Med löne- och betalningsafgiftens samt slottshjelpens erläggande skulle fortfaras. Till handelns och sjöfartens befrämjande, i synnerhet vid spanska och Medelhafskusterna, hade man sökt erhålla en säker fred med de folkslag, af hvilka svenska handeln på dessa farvatten kunde oroas. En ny oktroj hade blifvit beviljad för handelns fortsättande på Ostindien, när kompaniets privilegium år 1766 ginge till ända. Planteringen af allehanda färgegräs, mulbärsträd och tobak hade blifvit befordrad. Till hvarjehanda manufakturers tillväxt hade premier blifvit utsatta för anläggning af nya fabriker utom Stockholm. Ytterligare premier för inrikes fiskerier hade blifvit beviljade. Reduktions- och liqvidationsverket skulle med all skyndsamhet fullföljas. Ständernas nästa sammanträde utsattes till i Oktober månad 1765.

Riksdagen 1765, 1766.

Vid riksdagens slut var hattpartiet på flera sätt söndradt, och dess ställning hade blifvit allt mera osäker. Landtmarskalken hade under senare delen af riksdagen börjat hemliga underhandlingar med hofvet, om hvilka endast några få bland Hattarnes ledare, såsom Fersens svåger, kanslipresidenten Ekeblad, och riksrådet Scheffer, fått förtroende. Dessa underhandlingar sades gå ut på regeringssättets återförande till 1720 års regeringsform och borttagande af de inskränkningar i konungamakten, som tillkommit synnerligast under Hattarnes välde. Lovisa Ulrika försäkrade nu, att hon och hennes gemål på intet sätt eftersträfvade något envälde. Fersen och hans vänner åter ville hellre medgifva afskaffandet af de senare ingreppen i konungamakten, medan Adolf Fredrik ännu lefde, emedan de fruktade, att om tronen intoges af kronprinsen, som var fadern vida öfverlägsen i förståndsförmögenheter, skulle han begagna den fortfarande partisöndringen för att tillvälla sig långt större makt än frihetsvännerne ansågo för riket nyttigt.

Hvad som ytterligare försvårade ställningen var de bekymmersamma förhållandena till utländska makter. Väl hade farhågan för den nye ryske kejsarens fordran, att Sverige skulle deltaga i ett ryskt krig mot Danmark, försvunnit genom den statshvälfning, som i Juli 1762 beröfvade honom kronan och lifvet; men den nya ryska kejsarinnan, hans gemål *Katarina II*, som efterträdde honom, var Adolf Fredriks systerdotter och mottog med så mycken vänlighet öfverste Du Rietz, som af hofvet sändes att lyckönska den nya herskarinnan, att frihetsvännerne i Sverige började misstänka, det nya envåldsplaner från hofvets sida kunde finna stöd från Ryssland.

Tillika hade, efter freden med Preussen, franska regeringen visat den svenska allt större likgiltighet och varit allt mindre pålitlig i betalandet af subsidierna. Markis d'Havrincourt, som i 19 år varit fransk ambassadör i Sverige och kraftigt bidragit till Hattarnes välde, blef nu på egen begäran hemkallad och lemnade Sverige i Oktober 1762, hvarefter hans plats fick stå ledig öfver ett år. Upphörandet af de franska subsidiernas utbetalande var för svenska regeringen så mycket känbarare, som förvirringen i Sveriges penningeväsen och statshushållning nu nått en sådan höjd, att man såg inga utvägar till dess redande. Man gjorde derföre de ifrigaste försök att förmå Frankrike till att betala sin subsidie-skuld, hvarom svenske ministern i Paris, *Ulrik Scheffer*, gjorde trägna framställningar och förmådde slutligen franska regeringen att föreslå ett slags uppgörelse på det sätt, att en million livres skulle betalas inom årets slut och sedermera 1 1/2 million årligen under 10 år från 1764 års början, men på grund af en ny traktat och mot skyldighet för Sverige att i händelse af krig bistå Frankrike med 6 linieskepp och några fregatter. Detta förslag blef dock förkastadt, emedan svenska regeringen skulle derigenom afstå sin på föregående traktater grundade rätt och ikläda sig nya förbindelser endast för ett löfte om subsidier, hvilkas utbekommande icke kunde anses säkrare, än erfarenheten visat vara förhållandet med de föregående. Regeringen fortsatte derföre sitt yrkande på betalning af de förfallna subsidierna, med förklaring tillika, att, om den kurir, som till franska regeringen öfverförde detta svar, icke återkom med tillfredsställande besked rörande subsidierna, skulle riksens ständer genast sammankallas, emedan i sådant fall endast de kunde bereda någon utväg till räddning ur den rådande penningeförlägenheten. Inseende att en riksdag, sammankallad under sådana förhållanden, skulle göra slut på Frankrikes inflytande i Sverige, lät franska regeringen frågan om ett nytt fördrag falla och erbjöd Sverige icke desto mindre 1 million livres under åren 1763 samt 2 millioner under det följande.

Detta erbjudande fans visserligen af åtskilliga rådets ledamöter, såsom Löwenhielm, Horn och Friesendorff, icke fullt betryggande, men hos flertalet inom rådet, som hyste stor farhåga för en kommande riksdag, föranledde det ett beslut om uppskof med riksdagskallelsen, till dess statskommissionen kunde inkomma med fullständig öfversigt af statsverket för det följande året. Tillika återstäldes nu de diplomatiska förbindelsersna med England, som varit afbrutna sedan Guy-Dickens afresa 1748. Engelske ministern i Köpenhamn *Goodricke*, som sedan 1758 äfven haft befattning med de svenska angelägenheterna, blef i November 1763 erkänd såsom engelskt sändebud i Sverige, och friherre *Gustaf Adolf von Nolcken* utnämndes till svenskt sändebud i England. Äfven franska regeringen utnämnde nu en ny ambassadör, baron *de Breteuil*, som ankom till Stockholm i December 1763.

När statskommissionen om våren 1764 inkom med sin beräkning öfver årets stat, visade sig en statsbrist af 19 tunnor guld, ehuru till-

gångarna blifvit beräknade så högt som möjligt. Det lyckades väl statskontoret att upptaga några inrikes lån, men dock ej på långt när tillräckliga att fylla bristen, och då underhandlingarna med Frankrike drogo ut på tiden, utan att gifva någon förhoppning om rikligare eller skyndsammare betalning af subsidierna, kunde riksdagskallelsen ej längre uppskjutas, utan ständerna kallades att sammanträda i medlet af Januari 1765.

När Frankrike, som dittills varit Hattarnes förnämsta stöd i deras sträfvanden att förekomma hvarje utvidgning af konungamakten, börjat visa mera likgiltighet, hade de i stället vändt sig till Danmark, och danska regeringen, som hade största skäl att frukta en förändring i svenska regeringssättet, hvarigenom Danmarks hätska fiender, Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, skulle få större myndighet att förfoga öfver Sveriges stridskrafter, samt möjligen i förening med Ryssland använda dem mot Danmark, gick gerna Hattarnes önskningar till mötes.

Farhågan för understöd från Rysslands sida åt några envåldsplaner af svenska konungaparet visade sig dock snart vara ogrundad, emedan kejsarinnan Katarina fann det, lika mycket som danska regeringen, i sitt intresse att upprätthålla det dåvarande svenska regeringssättet, och dessutom drogs ryska regeringens uppmärksamhet nu åt ett helt annat håll. Polske konungen August III afled den 5 Oktober 1763, och kort derefter trädde Katarina i förbindelse med konung Fredrik i Preussen för att gemensamt inverka på de polska förhållandena. I det fördrag, som af dem ingicks den 11 April 1764 och som hufvudsakligen var riktadt på Polens undergång, intogs en hemlig artikel, genom hvilken de båda förbundna makterna lofvade hvarandra att gemensamt bekämpa det franska partiet inom Sverige, hvilket stört den genom regeringsformen grundlagda jemvigten mellan konung, råd och ständer samt oupphörligt sökte uppegga sina landsmän att blanda sig i alla utländska oroligheter. Skulle det icke lyckas genom de medel, hvilka båda makternas sändebud i Sverige kunde använda, att störta detta parti eller åtminstone hålla jemnvigten mellan det och dess motståndare, äfvensom och i synnerhet för den händelse, att regeringsformens fullständiga undergång vore att befara, skulle de båda bundsförvandterne träffa närmare öfverenskommelse om medlen att afvärja en så farlig tilldragelse och upprätthålla regeringsformen i hela dess vidd.

Medan detta aftalades i Petersburg, hade deremot den nye franske ambassadören Breteuil af sitt hof fått befallning att verka för konungamaktens utvidgning samt småningom och försigtigt leda sinnena derhän. Han hade dock ännu icke funnit rådligt att härom underrätta hvarken drottningen eller sina förtrogne bland Hattarne, och under tiden hade drottningen börjat förtroliga underhandlingar med engelske minstern Goodricke, hvilka underhandlingar verkat denna försigtighet hos den franske ambassadören, hvars sträfvanden att utvidga den svenske konungens myndighet endast hade till syfte att i honom kunna påräkna

en pålitlig befordrare af Frankrikes intressen, som nu stodo i öppen strid mot Englands.

Under dessa förhållanden hade en stor oreda uppstått både mellan och inom partierna i Sverige. Hattar och Mössor misstrodde ej blott hvarandra och hofvet, utan voro äfven söndrade inbördes i flera smärre flockar, som misstrodde hvarandra. Denna förvirring var till en stor del föranledd af drottningen, hvilken, förut allt för öppen och oförsigtig, nu, sedan Sinclair var hennes förtrogne rådgifvare, blifvit så mycket mer sluten och ogenomskådlig. Hon ville hålla alla vägar för sig öppna, dref underhandlingar, gaf försäkringar och låtsade förtrolighet åt alla håll; men som detta ej kunde döljas, så blef följden, att alla misstrodde henne och tillika alla dem, till hvilka hon syntes närma sig.

Under denna ovisshet och oreda fortgingo underhandlingarna med Frankrike om de innestående subsidierna. Under sommaren 1764 hade Frankrike bestämt sig för att bjuda Sverige 1 $^1/_2$ million livres om året till 1768, då förbundet af 1754 gick till ända, men med denna summa skulle subsidieskulden vara betald. Då detta förslag förekom i rådet, förenade sig alla med Löwenhielm att icke antaga ett anbud, som ej ens motsvarade hälften af hvad Sverige hade att fordra. Då kom i början af November ett nytt förslag. Frankrike kunde icke öka den årliga subsidiesumman, men ville fortsätta dermed i fyra år utöfver den fastställda tiden, eller till slutet af 1772, och skulle alltså under åtta år, 1765—1772, betala 12 millioner, under förutsättning att Sverige skulle fortfara i de tänkesätt, hvilka det dittills hyst emot Frankrike. Frågan om antagandet af detta anbud väckte inom rådet den häftigaste strid, icke så mycket, om man skulle åtnöja sig med 12 millioner, fastän man enligt traktaterna hade att fordra öfver 14, utan hufvudfrågan var, om man skulle medgifva en sådan förlängning af Sveriges beroende utaf Frankrike. Kanslikollegium tillstyrkte och trodde, att det icke vore den franska förklaringen af fördragets betydelse, utan den svenska regeringens svar, som blefve för Sverige bindande, hvaremot Adam Horn anmärkte, att det svenska svaret icke kunde blifva någon lag för den franska regeringen, hvilken tvärtom skulle åberopa sitt gjorda förbehåll såsom vilkor för subsidiernas utbetalande och Sverige således ända till slutet af 1772 hindras från att höra andra makters anbud. Som endast sju veckor återstodo till riksdagen, yrkade Horn, att frågan skulle uppskjutas för att gifva ständerna tillfälle att deröfver yttra sig; men Hattarne ville förvissa sig om Frankrikes stöd, medan de ännu hade makten, och tillstyrkte derföre, att det franska anbudet genast skulle antagas. De segrade vid omröstningen, men endast med en rösts öfvervigt, ty då kanslipresidenten Ekeblad samt riksråden Rosen, Seth, Scheffer, Hamilton, Fleming, Liewen, Rudenschöld och Hiärne röstade för anbudets omedelbara antagande, men riksråden Horn, Törnflycht, Friesendorff, Lagerberg, Löwenhielm och Bonde ville hänskjuta afgörandet till riksdagen, samt konungen förenade sina två röster

med dessa sex riksråds, så afgjordes sålunda frågan med 9 röster mot 8. Horn begagnade tillfället att uttala en allmän förkastelse öfver hela subsidieväsendet. Han önskade att framdeles Svea konungar aldrig måtte se sig i den bedröfliga belägenhet att i främmande subsidier söka sin och sitt rikes utkomst, och Adolf Fredrik förklarade nu, att han icke kunde minska eller bortgifva rikets på traktater grundade rätt, eller genom betalningssättet utsträcka förbindelserna utöfver den tid traktaten gälde.

Efter denna förklaring inträdde åter en brytning mellan hofvet och Hattarne, hvilka dittills hoppats att komma till förlikning med hofvet, men likväl hellre ville försaka denna än förbindelsen med Frankrike De måste emellertid nu påskynda sina förberedelser till riksdagen, hvilka de alltför länge försummat i hopp att vinna hofvet. Den franske ambassadören försträckte penningar, och de vanliga åtgärderna att skaffa fullmakter och varfva röster kommo åter i gång. De leddes af Fersen och Ulrik Scheffer, som nyligen hemkommit från Paris. Å andra sidan fingo äfven ryske och engelske ministrarne, Ostermann och Goodricke, betydande penningesändningar, så att de kunde inverka på Hattarnes motparti.

Hofvet hade nu slutit sig till Mössorna, men drottningen var orolig öfver att Englands och Rysslands sändebud icke kunde gifva något bestämdt svar om hvad deras hof ville göra för konungamakten i Sverige och klagade för Goodricke öfver Mössorna, att de icke ville befatta sig med hofvets fordringar. Hon ville derföre gerna återknyta förbindelsen med Hattarne, och Sinclair försäkrade Breteuil, att han mottagit Ostermanns penningar till utdelning endast för att hindra deras användande till främjande af Rysslands afsigter. Lovisa Ulrika ville nu verka på båda partierna, för att försvaga båda och på deras bekostnad stärka hofpartiet, men dubbelheten i hennes uppförande blef upptäckt på ett sätt, hvilket hon svårligan kunnat förutse. Engelska kabinettet hade nemligen medelst penningar förstått att skaffa sig kunskap om det franskas hemligheter, och sedan Oktober 1764 blef allt hvad Breteuil skref hem från London meddeladt Goodricke, som sålunda fick en temligen fullständig kännedom om drottningens och Sinclairs underhandlingar med Hattarne. England hade för egen del till ändamål för sitt sträfvande i Sverige endast att tillintetgöra Frankrikes inflytande, och då Englands önskningar i detta afseende voro desamma som Rysslands, så var det så mycket villigare att i Sverige samverka med denna makt, hvarföre också engelske ministern hänvisade sina vänner i Sverige att söka sitt förnämsta stöd i Ryssland. Det var ock först från denna tid, som Ryssland åter fick något mera betydande insteg i de svenska partistriderna, och derför hade det väsentligen att tacka England.

Under dessa förberedelser till den stundande riksdagen närmade sig tiden för ständernas sammanträdande alltmera, och riksrådet Löwenhielm uppsatte, på sina embetsbröders anmodan, regeringens proposition

till ständerna i inrikes ärenden. Löwenhielm hade aldrig varit någon verklig vän af Hattarnes system, och hans skildring af de förhållanden, som utbildat sig under dess utöfning, var ock så mörk som möjligt. Tillgångarne förslogo ej att bestrida statens behof, försvarsverket vore i stort förfall, näringsfången hotades med undergång. Rikets skuld steg till mer än 561 tunnor guld, hvaraf något öfver 19 tunnor guld utrikes. Till dess betalning funnos ingen annan tillgång än subsidierna, och ingen fond till att betäcka räntorna, som gingo till 22 tunnor guld årligen. Grundlagen hade fastställt 1696 års stat såsom normalstat, men den var nu tillökad, den ordinarie med 22 $^{1}/_{2}$, den extra ordinarie med 115 tunnor guld. »När kongl. maj:t måste anse rikets oundgängligaste tarfvor i alla delar brista; se, att fästningar och försvarsverk lutade till undergång; att hela armén var obeväpnad och icke ett enda regemente försedt med dess nödvändigaste behof; att de värfvade regementena snart sagdt icke mera funnos till, sedan all värfning blifvit omöjlig, då soldaten ej kunde lefva af sin sold; att försvarsverket till sjös var lika förfallet som till lands, då de gamla skeppen icke mer kunde underhållas, ännu mindre nya byggas, och inga medel funnos till utrustning och öfning; att en stor del af rikets betjening föga bättre än förginges af hunger och nöd, samt att ändock en så otillräcklig stat icke kunde med rikets inkomster bestridas — så hade kongl. maj:t icke längre kunnat uppskjuta att sammankalla riksens ständer, hvilka allena förmådde sätta kongl. maj:t i stånd att upphjelpa riket; men ehvad mått till rikets räddande komme att vidtagas, så måste de vid sjelfva lagstiftningen göras fasta och orubbliga, så att de missnöjde betoges allt hopp om snar förändring, samt det förakt, som för lagarne visades, och den allmänna klagan öfver lagarnes kraftlöshet måtte upphöra».

Så bedröflig denna teckning af styrelsens följder än var, hade ingen i rådet något att anföra deremot, utan tvärtom tackade kanslipresidenten Ekeblad, å de öfriges vägnar, Löwenhielm för den möda han haft »att så väl och grundligen sammanfatta sina och deras excellensers gemensamma tankar», äfvensom samtlige instämde deri, att denna proposition skulle öfverlemnas till ständerna, hvilka sålunda från sjelfva rådkammaren fingo de mest öfvertygande bevis om de olycksfulla följderna af det dittills iakttagna styrelsesystemet.

Den 15 Januari 1765 samlades ständerna, och att partiernas ställning inom dem nu var en helt annan än vid de näst föregående riksdagarne, visade sig genast vid talmansvalen. De företogos inom presteoch borgarestånden redan den 16 Januari. Till det förra ståndets talman utsågs utan omröstning *Magnus Beronius*, som i Juni 1764 blifvit erkebiskop efter Henrik Benzelius och sedan gammalt tillhörde mösspartiet. I borgareståndet åter blef striden ganska häftig. Af gammalt ansågs talmanskapet derigenom tillhöra den främste af Stockholms riksdagsmän, och denne var nu borgmästaren *Carl Fredrik Sebaldt*, hvilken 1746 varit bondeståndets sekreterare och då gjorde sig synnerligen förhatlig för Hattarne. Dessa satte sig också nu med yttersta häftighet

emot hans väljande, och tvisten fortgick med buller och oreda, skrik och knutna näfvar, till dess Hattarne, seende sig underlägsna, gingo sin väg, då de qvarstannande valde Sebaldt.

Den 17 Januari företogs talmansvalet i bondeståndet, der äfven en svår strid uppstod, som slutade med att Olof Håkansson, hvilken vid sju riksdagar varit ståndets talman, fick vika för *Josef Hansson* från Elfsborgs län, som under sista riksdagen med skärpa uppträdt mot Hattarne och nu valdes till talman med 103 röster mot 35, hvilka tillföllo Olof Håkansson.

Hårdast blef dock striden inom adeln, der landtmarskalksvalet skedde först den 21 Januari. Mot Fersen, som varit landtmarskalk vid de båda sista riksdagarne och obestridligen var en af Sveriges mest framstående och ansedde män, hade Mössorna och hofvet i förening uppstält såsom sin kandidat öfversten *Ture Gustaf Rudbeck*, äfven en ganska framstående man, med ståtligt utseende, lycklig talegåfva, redigt och klart omdöme, modigt och beslutsamt lynne, bepröfvad redbarhet och en oegennytta, som motstått alla frestelser. Han blef ock nu landtmarskalk med 532 röster mot 415, som tillföllo Fersen.

Vid talmansvalen inom alla flyra stånden hade således Hattarne legat under, och sjelfva riksdagspredikan, som hölls af biskop Serenius öfver texten: »Rättfärdighet upphöjer ett folk, men synd är ett folks förderf», blef en likpredikan öfver Hattarnes slutade välde.

Äfven valen af utskottsledamöter och valmän för riksråden bestämdes nu af Mössorna, och det stora flertalet af utskottsledamöter utgjordes af Mössornas och hofpartiets förnämsta män, ehuru äfven Fersen och några få andra bland Hattarne inkommo i sekreta utskottet. Mössorna hade länge yrkat, att detta utskotts makt skulle begränsas, och nu, då Hattarne lågo under, instämde äfven de gerna häri. Man kom derföre öfverens om en instruktion, som förbjöd utskottet att befatta sig med andra ärenden, än riksdagsordningen stadgade, samt uttryckligen förbehöll åt stånden att slutligen afgöra allt, som rörde förändringar i statsverket, författningar till betalning af rikets skuld, bankolån och alla andra ekonomiska mål, om hvilket allt sekreta utskottet endast egde att till stånden afgifva betänkande.

Kort efter utskottsvalen företogs riksrådsval. Sedan sista riksdagen hade de åttiårige riksråden Bielke, Anton Wrangel och Bonde aflidit, men då en af dem var öfvertalig, funnos endast två ledigheter, till hvilkas fyllande utsågos vice amiralen *Axel Lagerbielke* och generallöjtnanten *Per Kalling.* Den förre var en käck sjöman, som föga blandat sig i partistriderna. Kalling åter hade tagit verksam del i dessa. Först hade han tillhört Hattarne och biträdt dem genom sitt personliga inflytande hos konung Fredrik; men sedermera hade han slutit sig till det unga hofvet, då det skilde sig från Hattarne, och ansågs vara djupt invigd i dess planer vid den tillämnade statshvälfningen 1756, samt betraktades ännu såsom en hofvets man.

Riksdagens förhandlingar fortgingo i samma riktning, som dess

början angifvit. Hattarne hade nu förlorat den öfvervigt, de innehaft allt sedan 1738 års riksdag, och Mössorna voro de verklige innehafvarne af makten. Dessa Mössor voro dock ej alldeles samma parti som de med samma namn, hvilka varit rådande från 1719 till 1738. De *gamla* Mössorna voro öfverlefvor af den forna högadeln, som ville regera genom rådet, men som misslyckats, emedan de icke, såsom den förra högadeln, hade sitt stöd å riddarhuset, der den talrikare yngre tjensteadeln mer slöt sig till Hattarne. De *nya* Mössorna åter hade ingen högadlig karakter, utan räknade sina flesta anhängare inom de ofrälse stånden, synnerligast preste- och bondestånden, ehuru de visserligen äfven hade å riddarhuset under de senare åren fått allt flera vänner särdeles bland den godsegande landtadeln, medan Hattarne fortfarande hade för sig tjensteadeln och flertalet inom borgareståndet. Mössornas sträfvanden gingo i främsta rummet ut på att störta Hattarnes välde och intaga deras plats i rikets styrelse, samt vidare att från Hattarnes sträfvanden efter praktfull hofhållning, höga aflöningar, frikostiga understöd, lysande eröfringar och konstlade näringar återföra Sveriges inre och yttre styrelse till sparsamhet, fred och främjande af landets naturliga näringar. För öfrigt begagnade Mössorna lika väl som Hattarne utländskt stöd och utländska penningar, men stödde sig vid Ryssland och England, medan Hattarne hade sitt stöd i Frankrike.

Vid riksdagens början voro Mössorna förbundna med hofvet, hvilket nu, såsom alltid, sträfvade efter utvidgad konungamakt; men ju mer Mössorna ansågo sitt välde betryggadt, desto mindre visade de sig hågade att deraf dela med sig åt hofvet. De medgåfvo likväl den för hofvet tillfredsställande åtgärden att utplåna de sista minnena af 1756 års statshvälfningsförsök. Den årliga tacksägelsen på midsommardagen för upptäckten af detta försök blef nu upphäfd; de vid riksdagen 1756 lifdömde återstäldes till ära och gods, så att deras egendom återgafs åt arfvingarne; de landsförviste fingo frihet att återkomma och återfå alla medborgerliga rättigheter; likaså de, som för statsbrott vikit ur riket, de, som blifvit frånvarande dömde till döden eller lifstidsfängelse, samt de, hvilka förklarats förlustige sin rätt att vara riksdagsmän eller vistas å ort, der riksdag hölls. Om Mössorna i detta hänseende gått hofvets önskningar till mötes, så skedde det på intet sätt i afseende å någon utvidgning af konungamakten, hvilket låg hofvet och synnerligast drottningen mest om hjertat, och hennes harm häröfver blef så mycket större, som hon ansåg detta Mössornas beteende vittna om otack och trolöshet.

Hvad som ännu mera väckte hennes förbittring, var Rysslands hållning. De långvariga underhandlingarna mellan Ryssland och Danmark hade slutligen ledt till ett förbund, som ingicks den 11 Mars 1765, i hvilket de lofvade hvarandra att handla efter gemensamma rådslag vid de svenska riksdagarne samt att upprätthålla den svenska regeringsformen och jemvigten mellan de tre statsmakterna. Denna de båda hofvens öfverenskommelse blef icke länge en hemlighet i

Stockholm och väckte hos alla fosterlandsvänner den djupaste förtrytelse öfver att se Sveriges grannar upphäfva sig till dess förmyndare. Bittrast kändes förtrytelsen hos det kungliga paret. Både Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika voro af gammalt Danmarks fiender, och ju mer den tid närmade sig, då det aftalade äktenskapet mellan kronprinsen Gustaf och danska prinsessan Sofia Magdalena borde gå i fullbordan, desto större blef deras förbittring både öfver denna dem påtvingade förbindelse och öfver det af Danmark ingångna förbundet att med Ryssland upprätthålla en regeringsform, hvilken det svenska hofvet så gerna ville störta. Följden blef, att hofvet allt mera närmade sig Hattarne, och så väl Adolf Fredrik som Lovisa Ulrika och kronprinsen yttrade nu för Hattarnes ledare huru lifligt de kände förödmjukelsen af att ställas under ryskt förmynderskap.

Detta hofvets närmande till Hattarne blef icke obekant för ryska kejsarinnan, lika litet som de häftiga uttryck, hvilka synnerligast drottningen mot henne begagnat, och Katarina dröjde icke att låta den svenska drottningen känna sin vrede. Liksom Tessin 20 år förut af ryska hofvet utpekats såsom en stötesten för det goda förhållandet, så skedde det nu med Sinclair. Kejsarinnan skref till konungen af Preussen, att hennes bemödanden för svenska konungaparet motarbetades af en viss Sinclair, hvars falska råd och inflytande hos drottningen till slut torde uppreta hela landet mot henne och konungen samt sätta kejsarinnan ur stånd att vara dem nyttig, hvarföre hon bad den preussiske konungen använda sitt inflytande hos sin syster mot en man, som för visso skulle förderfva allt, derest han icke blefve aflägsnad från hofvet. Konung Fredrik skyndade att sända sin syster en afskrift af detta bref, åtföljd af åtskilliga hans egna förmaningar. Han underrättade henne, att den franske ambassadörens bref till sitt hof blifvit uppsnappade; att han sjelf läst dem; att man derigenom kände hennes förbindelser med Hattarne, men också att ambassadören afrådde från att sätta något förtroende till henne. Han besvor henne att icke ytterligare reta kejsarinnan samt skildrade faran så stor och så öfverhängande som möjligt. Lovisa Ulrika lät emellertid icke skrämma sig af några hotelser. Hon visade brefven för åtskilliga bland Hattarnes ledare och gaf dem härigenom så öfvertygande bevis på sin uppriglighet, att de icke längre kunde tvifla derpå. En öfverenskommelse blef ock nu, i medlet af Juni, ingången mellan Sinclair, Fersen och den franske ambassadören, med hofvets bifall. Sinclair och hans anhängare skulle icke öppet sluta sig till Hattarne, utan fortfarande bilda ett hofparti, som kunde draga till sig sådana, hvilka icke ville sluta sig till Hattarne; men hofpartiet skulle troget bistå Hattarne att försvara riksråden, mot hvilka ett anfall förestod, samt fullfölja den hittills iakttagna planen till rikets försvar medelst fästningar, skärgårdsflottans ökande, med mera. Vid regeringssättet skulle man dock tills vidare icke röra, utan afbida hvad Mössorna i det hänseendet kunde bringa å bane.

Under tiden hade statsdeputationen redan den 19 Februari inkommit med en på den sekreta propositionen grundad öfversigt af statsverkets tillstånd, hvilken innefattade en utförlig och ganska bedröflig skildring af Hattarnes statshushållning, till hvilken så väl som åtskilliga åtgärder, hvilka deraf föranleddes, vi återkomma i öfversigten af statshushållningen och penningeväsendet under frihetstiden. Rådsprotokollen för de förflutna åren blefvo tillika granskade och flera anmärkningar gjordes, på hvilka man grundade ett hufvudanfall mot rådet. I början af Augusti nalkades afgörandet. Den mindre sekreta deputationen hade till sekreta utskottet inlemnat sina anmärkningar rörande öfverenskommelsen med Frankrike angående subsidierna. Då ansågo Ekeblad och Scheffer sig böra undvika den hotande stormen och inlemnade sina afskedsansökningar, hvilka den 5 Augusti föredrogos i rådet och meddelades sekreta utskottet, jemte konungens förord för dem att erhålla pensioner. Utskottet svarade, att något hinder för afskedets beviljande icke mötte, men förbehöll sig att, efter fullbordad granskning af deras rådslag, uttala sitt omdöme öfver deras så väl som öfver de andra riksrådens förhållande, samt att till dess uppskjuta sitt utlåtande om pensionerna. Hvad sekreta utskottet sålunda yttrat godkändes af stånden.

Ekeblads och Scheffers afgång kunde dock ej afböja deras embetsbröders öde. Den i November 1764 ingångna öfverenskommelsen med Frankrike om subsidierna togs till hufvudsaklig anledning för anfallet emot rådet. Mindre sekreta deputationen lade rådet till last, dels att ständernas så nära förestående sammankomst icke blifvit afvaktad, dels att några millioner livres på Sveriges fordran blifvit afprutade; dels att, genom betalningsterminernas utsträckande till 1772, förbundet blifvit förlängdt och ett band lagdt på riket, utan motsvarande fördel; dels slutligen, att sjelfva fördraget icke blifvit med tillbörlig sorgfällighet uppsatt, hvarigenom Frankrike fått tillfälle att ytterligare innehålla en del af hvad det skolat betala. Deputationen ansåg för den skull de nio riksråd, som fattat beslutet, Rosen, Seth, Ekeblad, Scheffer, Hamilton, Fleming, Liewen, Rudenschöld och Hiärne, derigenom hafva förverkat riksens ständers förtroende. Af dem voro de sex förstnämnde desamma, som beslutat det sista kriget; de öfrige tre, Liewen, Rudenschöld och Hiärne, som ej förr än vid sista riksdagen inkommit i rådet, kunde förtjena något mera undseende.

Riksråden sökte i synnerhet grunda sitt försvar derpå, att det franska anbudet varit ovilkorligt och skulle hafva återtagits, derest det icke genast blifvit antaget. Detta kunde dock lika litet bevisas som vederläggas, och då mindre sekreta deputationens yttrande föredrogs i sekreta utskottet, framhöll man der, såsom hufvudsakligaste anledningen till riksrådens afskedande, de olika grundsatser, som varit följda efter och före 1738: eröfringsplaner, rådslag byggda på sannolikheter, statshushållningen grundad på imaginärt mynt, krig, började utan tillräckliga medel, o. s. v. I utskottet voro ock rådets försvarare alltför få,

och deputationens betänkande bifölls den 15 Augusti utan omröstning; men nu uppstod en annan fråga, huru beslutet skulle meddelas stånden. Man kunde icke anföra de skäl, på hvilka det grundade sig, emedan detta skulle vara att för Frankrike tillkännagifva, att det nu vid riksdagen rådande partiet fruktade en fortsatt förbindelse med detta rike. Man tog derföre saken såsom afgjord genom sekreta utskottets beslut, hvilket icke behöfde underställas ståndens pröfning, utan endast meddelas dem till underrättelse. Ett protokollsutdrag blef således utfärdadt af innehåll att sekreta utskottet vid granskningen af rådsprotokollen i utrikes ärenden funnit sådana felsteg vara af de här ofvan nämnda nio riksråden begångna, att utskottet ej kunnat undvika förklara dem hafva förlorat det förtroende, som från rådsembetet bör vara oskiljaktigt, hvarföre de blifvit från samma embete entledigade, hvilket beslut sekreta utskottet nu hos rikets ständer anmälde, men kunde dock ej underlåta att tillika anmäla, det de äldre bland dessa herrar gjort sig förlustige förtroendet i högre grad än riksråden Liewen, Rudenschöld och Hiärne, hvilka först vid sistlidne riksdag inträdt i rådet. De sistnämnde hade nemligen hvarken haft del i hela den kedja af olyckliga rådslag, som träffat land och folk, eller i sin början beredt de saker, vid hvilkas slut de sedermera med de andra lagt handen, hvilka mildrande omständigheter utskottet hemstälde till riksens ständers eget ömsinta bedömande.

Då af de nio riksråden Ekeblad och Scheffer redan afgått, och sekreta utskottet tycktes vilja bibehålla de tre i rådet sist inkomne, så inskränkte sig afsättningsfrågan egentligen till de fyra öfriga, Rosen, Seth, Hamilton och Fleming, af hvilka de två förstnämnde voro nära 80 år gamla och äfven de båda senare gamla och sjukliga. Drottningen tyckte också att det ej lönade mödan göra några stora ansträngningar för deras skull, sedan partiets förnämsta stöd inom rådet, Ekeblad och Scheffer, voro borta; men Hattarne, verksamt understödde af franske ambassadören, beslöto att strida för dem till det yttersta samt understöddes häri troget af hofpartiet. Striden blef ock ytterst förbittrad.

Den 17 Augusti företogs frågan i stånden. Hos *adeln* begynte man med loftal öfver riksråden och i synnerhet öfver Rosen. Han var den sista qvarlefvan af Carl XII:s hjeltar, hade tjenat fäderneslandet i 61 år och alltid, när man behöft honom, funnits redobogen att ställa sig i spetsen, der faran hotade. Seth hade tjenat i 56 år och alltid med utmärkelse; hvad kunde väl dessa herrar på sin höga ålderdom hafva förbrutit? Rikshistoriegrafen Anders Schönberg bestridde sekreta utskottets anspråk att afgöra ärendet; det vore ett ytterst farligt prejudikat, om embetsmän kunde dömas utan att deras förbrytelser gjordes bekanta; sådant kunde ske i en enväldsregering, men i ett fritt samhälle vore det dubbelt oväntadt och dubbelt farligt; det vore ståndens, icke sekreta utskottets förtroende, som tillsatte riksråd, hvarföre det ock fordrades ståndens, icke sekreta utskottets misstroende för att afsätta dem, och de måste följaktligen behålla riksens ständers förtroende, så

länge stånden icke kände deras brott. En mängd talare understödde Schönberg eller försvarade riksråden på annat sätt, och å andra sidan försvarades utskottet af flera bland Mössornas förkämpar. När debatten fortgått i sju timmar och proposition begärdes, vägrade landtmarskalken att göra någon annan, än om hederligt understöd åt Rosen och de tre sist blifna riksråden; de fyra äldre riksrådens entledigande ansågs nemligen vara af sekreta utskottet afgjordt. Fersen, hvilken såsom svåger med Ekeblad dittills hade afhållit sig från deltagande i striden, fordrade nu för adeln rätt att fritt rösta om propositionen, och hans anseende var så stort, att landtmarskalken gaf vika, hvarefter omröstningen, ehuru Fersen med öfriga slägtingar till riksråden icke deltog deri, utföll så, att adeln med 394 röster mot 327 beslöt taga sekreta utskottets utlåtande om alla sju riksråden i öfvervägande, hvilket var hvad Hattarne under debatten yrkat. Längre kom man ej å riddarhuset denna dag, ehuru plenum varat från kl. 8 på morgonen till kl. 2 på natten.

I *borgareståndet* blef likaledes hufvudfrågan om de fyra äldre riksrådens sak skulle anses vara af sekreta utskottet oåterkalleligen afgjord eller kunna af ståndet tagas i öfvervägande. Talmannen förklarade sig hindrad att göra proposition om annat än ett uppdrag åt sekreta utskottet att visa någon benägenhet mot de tre yngre riksråden, och hans mening blef efter en häftig strid slutligen godkänd genom votering, men med endast två rösters öfvervigt, hvarefter ståndet enhälligt beslöt återförvisa de sista riksrådens sak till sekreta utskottet.

I *presteståndet* striddes hela dagen, utan att man kom längre än att votera om förslag till voteringsproposition, och då denna votering utföll med lika många röster på hvardera sidan, åtskildes ståndet med oförrättadt ärende.

I *bondeståndet* hann man icke ens så långt, utan hela sammanträdet förspildes med gräl om ärendet skulle företagas eller hvila till nästa gång, och ståndet åtskildes utan att ens i detta hänseende hafva kommit till något beslut.

Den första dagens strider hade således icke bragt ärendet till afgörande hos flera än borgareståndet; men då det företogs ånyo den 19 Augusti beslöt *bondeståndet*, att stånden icke kunde befatta sig med sekreta utskottets beslut angående de fyra äldre riksråden, samt att äfven de tre andra skulle dela sina embetsbröders öde och afsättas. *Presteståndet* beslöt att till sekreta utskottet hänskjuta att yttra sig, om icke de tre yngre riksråden kunde behållas vid sina embeten samt Rosen få en skälig pension; *adeln* åter, att alla sju riksråden skulle återställas i riksens ständers förtroende. Denna Hattarnes åsigt hade segrat med 22 rösters öfvervigt.

I *borgareståndet* försökte man att få det förra beslutet upprifvet, och striden härom fortgick i tvänne plena med sådan oordning, att talmannen klagade: »Vi uppföra oss genom skrik och skrål mera såsom osjäliga kreatur än såsom menniskor». Slutet blef emellertid att, då Hattarne insågo intet annat återstå än att gifva vika, de fyra riks-

råden Rosen, Seth, Hamilton och Fleming den 27 Augusti till kongl. maj:t inlemnade en gemensam skrift, genom hvilken de nedlade sina embeten. Denna skrift öfverlemnades af konungen till sekreta utskottet, med förklaring att riksråden till hans nöje och rikets tjenst förvaltat sina embeten och att han gerna skulle ännu längre hafva nyttjat deras trogna råd, om de icke sjelfva åstundat att afgå; men utskottet unnade dem icke äran af ett frivilligt afsked, och riksens ständers svar på meddelandet af riksrådens afskedsansökan blef, att de så mycket mindre hade något deremot, som sekreta utskottet redan hade förklarat dem förlustiga förtroendet och entledigade från rådsembetet, hvarvid riksens ständer låtit bero.

Härmed var Hattarnes välde inom rådskammaren tillintetgjordt och tillträde för Mössorna der öppnadt. Deras första omsorg blef ock nu att tillsätta ny kanslipresident efter Ekeblad. Vid valet i sekreta utskottet den 22 Augusti fick Adam Horn de flesta rösterna, men han undanbad sig det ansvarsfulla embetet, hvarefter riksrådet grefve *Carl Gustaf Löwenhjelm* blef utsedd till kanslipresident af utskottet och, sedan detta val blifvit af standen godkändt, tillträdde han embetet den 9 September.

Till de lediga platserna i riksrådet utnämndes den 11 September landshöfdingen *Otto Wilhelm De Geer*, hvilken begynt sin politiska bana såsom ifrig anhängare af hattpartiet, men sedermera blifvit en ännu ifrigare partiman bland Mössorna; statssekreteraren *Carl Hermelin*, en son till Carl XII:s berömde statssekreterare Olof Hermelin och sjelf en duglig embetsman, men så föga hågad för inträde i rådet, att han enträget undanbedt sig rådsförslaget; landshöfdingen grefve *Göran Gyllenstierna*, som dittills gjort sig föga bemärkt vid riksdagarne; hofmarskalken *Esbjörn Christian Reuterholm*, som utmärkt sig såsom en oförfärad förfäktare af sparsamhet och ordning i statshushållningen; öfversten vid artilleriet friherre *Carl Funck*, en kunnig militär, som förestått generalfälttygmästareembetet och tagit verksam del i riksdagsstriderna, samt statskommissarien *Johan von Wallwijk*, en högst framstående man med grundlig förfarenhet rörande svenska statsverket, men hvilken dittills icke uppträdt såsom partiman. De nya riksråden voro i allmänhet bepröfvade män dels i rikets tjenst, dels i riksdagsstriderna, men ingen af dem kunde i snille eller lysande egenskaper mäta sig med de afgångne Hattarne Tessin, Höpken och Scheffer. Förändringen i styrelsepersonalen fulländades genom *Fredrik von Friesendorffs* utnämning till rikskansliråd den 25 September.

Mössorna hade således nu kommit i full besittning af styrelsen och visade det till en början genom att med Hattarnes statshushållning företaga en ganska allvarsam räfst, till hvilket vi återkomma i öfversigten af statshushållningen under frihetstiden.

Vid riksdagens början hade Mössorna uppträdt såsom hofvets bundsförvandter, men nu i besittning af makten visade de allt mindre håg att gå hofvets önskningar till mötes och röjde detta äfven i en

sak, som låg konungaparet och i synnerhet drottningen mycket om hjertat, nemligen frågan om kronprinsens giftermål. Förlofningen mellan honom och danske konungens dotter, Sofia Magdalena, hade redan för 15 år tillbaka blifvit mellan svenska och danska hofven aftalad och danske konungen hade alltid betraktat den såsom fullt bindande, men konung Adolf Fredrik och hans drottning hade visat allt större ovilja mot detta äktenskap, ju närmare de förlofvade nalkades den ålder, då deras förbindelse kunde blifva verklighet. Det danska hofvet beslöt nu begagna tillfället af ständernas sammanvaro för att bringa saken till afgörande. Inom Sverige hade förlofningen väckt allmän tillfredsställelse, och hvarken Hattar eller Mössor ville rygga den samt derigenom ådraga sig ansvaret för följderna af en brytning med Danmark och dess bundsförvandter. Lovisa Ulrika ville dock ej gifva med sig, oaktadt de lifligaste föreställningar såväl af Mössorna som af hennes egna anhängare, utan åberopade dels föräldrars naturliga rätt att öfva inflytande på barnens giftermål, dels kronprinsens motvilja mot sin danska brud. Detta sista skäl höll dock ej länge stånd, emedan kronprinsen, antingen för att få egen hofhållning och slippa det för honom icke sällan besvärliga beroendet af modern, eller emedan han bättre än hon insåg allt vidare motstånd vara fåfängt, i September 1765 förklarade, att han utan motvilja tänkte på sin trolofvade, samt, efter nya underhandlingar i Oktober samma år, att han numera önskade, det giftermålet måtte gå i fullbordan, hvarefter danske härvarande ministern Schack å embetets vägnar gjorde en framställning om äktenskapets fullbordande. Konungen svarade, att denna förbindelse vore honom mindre angenäm, till följd af de oförrätter, hvilka danska hofvet tillfogat det holsteinska huset, och häri instämde drottningen. När rådets föreställningar förblefvo fruktlösa, öfverlemnades ärendet till sekreta utskottet, hvilket den 4 Februari 1766 förklarade att äktenskapsaftalet vore fast och oryggligt och att dess fullbordande ej borde uppskjutas. På utskottets begäran företogs underhandlingen, äktenskapskontraktet uppgjordes och den 3 April 1766 blef förlofningen offentligen tillkännagifven både i Stockholm och Köpenhamn.

Förhållandet till utländska makter gjorde emellertid den nya styrelsen nu icke så litet bekymmer. Mössorna hade ständigt förebrått Hattarne deras alltför stora beroende af Frankrike, och det gälde nu att lossa Sverige derifrån; men den nye kanslipresidenten Löwenhjelm ville dock ingalunda stöta denna makt för hufvudet och gjorde sitt bästa att söka Englands och Rysslands vänskap, utan att försaka Frankrikes. Detta var dock en alltför svår uppgift, ty Frankrike ville ej tåla något närmande af Sverige till de makter, hvilka det betraktade såsom sina motståndare. Emellertid voro de båda hof, som förenat sig att omintetgöra det franska inflytandet i Stockholm, föga hågade att kosta subsidier på det nu så djupt sjunkna Sverige, utan ryska regeringen använde i stället sina penningar att vid svenska riksdagarne upprätthålla sitt inflytande. Den engelska regeringen visade sig visserligen villig att med den svenska

ingå ett förbund, som ock afslutades den 5 Februari 1766, men det innehöll icke för någondera makten hvarken några förpligtelser eller några fördelar. För svenska regeringen medförde det dock den påföljd, att Frankrike nu ansåg sig befriadt från alla förbindelser mot Sverige och genast instälde all utbetalning af de innestående subsidierna. Breteuil fick den 22 Februari befallning att ej befatta sig med de svenska riksdagsärendena vidare, än så vidt det gälde att afvärja förföljelser mot Frankrikes gamla vänner. Härefter följde en bitter skriftvexling mellan de båda forna bundsförvandterna, med ömsesidiga beskyllningar, till dess Frankrike slutligen förklarade traktaterna med Sverige för alltid upphäfna, hvarefter svenska regeringen beträdde en ny politisk bana, i hvilken fred och vänskap med grannarne utgjorde grundtanken. Följden blef emellertid, att det förra beroendet af Frankrike nu utbyttes mot ett dylikt af Ryssland.

Katarina II var vid denna tid lifligt sysselsatt med tillvägabringandet af ett stort förbund under Rysslands ledning, hvilket, jemte Preussen, Danmark och England, skulle omfatta Polen och Sverige. Sekreta utskottet ansåg, att Sverige icke utan största äfventyr skulle kunna söndra sig från det statsförbund, som sålunda stod färdigt att sluta sig tillsammans, och gaf derföre regeringen föreskrift att i alla politiska mål visa ett fullkomligt förtroende för Ryssland samt söka alla utvägar att med denna makt underhålla och utvidga en inbördes vänskap. Tillika borde man söka upprätta en närmare förbindelse med England, »i synnerhet om riket dervid kunde betinga sig ett lönande årligt understöd». Subsidier voro således äfven för Mössorna ett lockande mål, men från Ryssland hade man inga sådana att hoppas, och det högsta man af den nya vännen kunde utverka var, att den gamla subsidieskulden af 300,000 rubel från 1745 års traktat skulle utbetalas, men på 6 år och icke i penningar, utan i spanmål.

De inre förhållandena hotade emellertid att för Mössorna blifva icke mindre bekymmersamma än de yttre, då underrättelse kom att ett bonde-uppror utbrutit i Vestergötland. Allmogen i Vedens härad inom Elfsborgs län hade till riksdagsman valt en rusthållare vid namn Hofman, hvilken likväl vid riksdagens början icke blifvit af ståndet mottagen, emedan han för en af honom såsom fullmäktig förd rättegång blifvit af Göta hofrätt pliktfäld och förklarad oskicklig att föra andras talan. Vid ett nytt val fick han likväl åter de flesta rösterna, men blef äfven nu af bondeståndet förkastad. Han valdes likväl för tredje gången, och då kongl. maj:t under tiden till en del upphäft hofrättens utslag, tillstyrkte bondeståndets deputerade, vid fullmakternas granskning, att han skulle mottagas; men på talmannens och sekreterarens uppmaning blef han ånyo utesluten. Förbittrad häröfver, började han i sin hembygd, der han hade mycket inflytande, uppmana till uppror, för att åter införa envåldet, försäkrande allmogen, att, om den reste sig och tågade mot Stockholm, skulle kronprinsen komma dem till mötes. Det lyckades honom ock att samla en skara af omkring 600

man, af hvilka dock de fleste voro obeväpnade, och med dem drog han längre söder ut; men då han kommit utom sin egentliga hembygd, fick han intet vidare tillopp, och äfven hans förra anhängare började skingra sig. När nu underrättelse kom, att Elfsborgs regemente begynte sammandragas, sökte Hofman att rymma, men blef fasttagen och förd till Borås, der han, jemte de öfriga anstiftarne, öfverlemnades i myndigheternas händer den 15 Maj.

När underrättelsen om upproret kom till Stockholm den 16 Maj, var det således redan qväfdt; men det framkallade emellertid stor oro hos Mössorna, som genast yrkade på tillsättandet af en särskild kommission, ehuru de förut på det skarpaste klandrat, när sådana särskilda domstolar förordnades af Hattarne. Genom erinran härom förmådde Fersen adeln att afstå från kommissionens tillsättande, men de tre ofrälse stånden beslöto det icke desto mindre och ingingo till kongl. maj:t med framställning derom. Detta väckte hos adeln den största förbittring, och hela riksdagen hotade att falla sönder, då bondeståndet slutligen framkom med ett förlikningsförslag den 28 Maj, i hvilket yrkades, att kommissionen icke skulle ega att befatta sig med något annat än upproret och ej röra vid något, som eljest i ord eller gerning kunde vara förelupet. I denna förklaring instämde preste- och borgarestånden, och de tre ofrälse stånden uppmanade nu adeln att ej längre hindra kommissionens öppnande, hvartill adeln ock den 5 Juni gaf sitt bifall, sedan den vid ansvar ålagt sina ledamöter af kommissionen att genast i ståndet anmäla, om något försök skulle göras att i kommissionen upptaga saker, som ej hörde dit.

Under tiden hade regeringen, på sekreta utskottets hemställan, förordnat en extra hofrätt af lagfarne män, som sammanträdt i Borås och begynt ransaka om upproret. Man sökte på allt sätt förmå Hofman till bekännelse om förbindelsen med de missnöjda i Stockholm; men han vidblef enständigt, att han ej haft någon annan eggelse till sitt upprorsförsök än sin egen harm öfver lidet förtryck, och då han icke ens med pinliga medel kunde förmås till annan bekännelse, skickades han uti Augusti till Stockholm, der han kom i kommissionens våld. Han blef nu två gånger pinad i rosenkammaren, men hvad han bekände under plågorna återkallade han efteråt, och kommissionen sökte förgäfves komma någon större upprorsplan på spåren. Hofman sjelf och två hans förnämste medhjelpare dömdes till döden; 39 andra skraffades med spö, fästningsarbete, fängelse vid vatten och bröd o. s. v. Härmed upphörde kommissionens verksamhet, och dess tillsättande hade icke uträttat annat än att ytterligare förbittra sinnena.

Förföljelser mot det besegrade partiet uteblefvo dock icke. Rudenschöld, som bland de qvarblifne riksråden visat sig mest oböjlig, blef af sekreta utskottet anmäld till afskedande, och framställningen härom bifölls af de ofrälse stånden, hvarefter afskedandet följde den 4 Juni 1766. Åtskilliga förföljelser träffade äfven andra bland Hattarnes män, som gjort sig misshaglige för de nu rådande, såsom kammarrådet Josias

Carl Cederhielm, Augustin Ehrensvärd, presidenten Mathias von Hermansson, justitiekanslern Erik von Stockenström, m. fl.

Efter Rudenschöld hade öfversten friherre *Fredrik Ribbing* blifvit riksråd den 16 Juni 1766. Statssekreteraren friherre *Joachim von Düben* hade vid flera tillfällen varit uppförd i första rummet på rådsförslag, men alltid blifvit af konungen utesluten, och då detta äfven skedde vid Ribbings utnämning, uppfördes Düben ensam på nästa rådsförslag, hvilket inträffade derigenom att riksrådet Törnflycht blifvit af sjukdom förhindrad att förrätta sitt embete, då Düben utnämndes till riksråd den 7 Oktober 1766.

Vid riksdagens början hade både hofvet och Mössorna ansett förbättringar i statsförfattningen, lika väl som i statshushållningen och penningeväsendet, vara erforderliga, och stora deputationen hade fått i uppdrag att »efterse orsaken, hvarföre rikets goda lagar haft en så elak verkställighet»; men ju mera Mössorna funno sig befästade i makten, desto mindre håg visade de för några förändringar i statsskicket, och alltsammans slutade med ett »betänkande om orsakerna till våra goda lagars elaka verkställighet samt botemedlen deremot för framtiden», hvilket af den stora deputationen framlades i Augusti 1766 och till hvilket vi återkomma i öfversigten af svenska statsförfattningens utveckling under detta tidskifte.

Den långa riksdagen afslutades ändtligen den 15 Oktober 1766. I *riksdagsbeslutet* omnämndes den i rikets drätsel och statsverk befunna oreda samt de åtgärder för dess afhjelpande, hvilka rikets ständer vidtagit, såsom att ställa tullverket under kronans egen förvaltning, sedan arrendet numera tilländalupit; att föreskrifva stora sjötullens erläggande i speciemynt eller silfver; att förlägga riksens ständers kontor under och tillhopa med statskontoret, till afbördande af rikets och statsverkets skuld; att vidtaga åtskilliga förändringar i afseende å bankoverket o. s. v. Ett nytt och närmare vänskapsförbund hade blifvit upplifvadt mellan Sverige och England. I anledning af kronprinsen Gustafs beslutade giftermål med danska prinsessan Sofia Magdalena hade ständerna förenat sig om en bröllopsgärd, hvilken skulle utgå på lika sätt, som 1752 års bevillning till kröningshjelp, under tre år, hvarjemte en behörig stat blifvit för deras kongl. högheter anslagen. Jemväl hade ständerna anmält hvad som kunde erfordras till prinsarne Carls och Fredrik Adolfs samt prinsessan Sofia Albertinas tjenst och förnödenheter. Till afbördande af statsverkets betydliga skuld hade ständerna åtagit sig till nästa riksdag en särskild bevillning, äfvensom löne- och betalningsafgiften samt slottshjelpen skulle fortfara. Nästa riksdag utsattes att hållas i staden Norrköping i medlet af Oktober 1770.

Med skäl kunde Mössorna påstå, att den nu slutade riksdagens verksamhet i flera afseenden varit gagnelig. Arbetets och handelns frihet hade blifvit utvidgad; statens inblandning i näringsverksamheten förminskad; embetsmäns förmynderskap öfver menigheterna i någon mån inskränkt. Censuren hade blifvit afskaffad, statsförvaltningen förenklad

och uppsigten deröfver skärpt genom afskaffandet af de ständernas verk och deputationer, som under den föregående tiden blifvit satta vid sidan af kronans embetsmän, likasom äfven statshushållningen förenklats genom sammanförandet af en mängd särskilda kassor under statskontoret. Sparsamhet hade trädt i stället för slöseri, stränghet för slapphet, och de ständiga tvisterna om embeten och tjenster syntes vara väsentligen inskränkta genom förbudet för dem, som ansågo sig förbigångna, att deröfver klaga hos ständerna, likasom genom förbudet för riksdagsmän att väcka förslag om bortgifvande af embeten. Å andra sidan hade dock åtskilliga misstag i hushålls- och penningelagstiftningen blifvit begångna. Mössorna hade begagnat sin seger med icke mindre öfvermod, än förut Hattarne, och hade visat sig icke mindre tillgängliga för utländska penningar. England, Danmark och Ryssland hade vid denna riksdag utbetalt 500,000 rdr specie för att förnöja sina anhängares penningebegär, likasom Frankrike understödt de sina med mer än 300,000 rdr specie, så att ingendera sidan hade att berömma sig af oegennytta. På det hela hade visserligen åtskilliga förbättringar blifvit införda, men sjelfva samhällsskicket var föga förbättradt, ehuru det erhållit en annan ledning än förut.

Riksdagen 1769, 1770.

Den vid 1765 års riksdag inträdda förändring i ledningen af Sveriges styrelse hade äfven verkat en förändring i Frankrikes politik i afseende på Sverige. I en skrifvelse, hvilken franske utrikesministern, hertigen af *Choiseul*, i April 1766 aflät till franske härvarande ministern baron *de Breteuil*, yttrade han bland annat, att Frankrike begått ett fel i att uppegga och understödja det parti, som man kallade det patriotiska (Hattarne), för att genom detsamma fjettra konungamakten. Frankrike hade blandat sig i partiernas strid och kostat mycket penningar derpå, utan att besinna, att det var Sveriges krigshär, dess flotta och handel, som för Frankrike var af vigt, men icke om det patriotiska partiet eller drottningen hade öfverhanden. Erfarenheten hade visat, att det aristokratiska eller demokratiska Sverige aldrig skall blifva någon nyttig bundsförvandt samt att, om Frankrike skall hafva någon nytta af att bibehålla sina förbindelser med denna krona, måste man antingen öka den monarkiska makten, så att konungen finge ledningen af rikets krafter och af förbindelserna med främmande stater, eller också göra riksrådens ställning så fast, att de i intet fall kunde afsättas, och att de med konungen delade högsta makten, men ständerna endast sammanträdde för att bevilja och fördela skatterna samt göra föreställningar rörande de inre ärandena. Efter mogen öfverläggning hade derföre franska hofvet bestämt sig för ett nytt politiskt system inom Sverige, samt hade ansett det vara bäst att begagna den nuvarande oredan, för att återgifva åt Sveriges konung den makt, som föregående riks-

dagar fråntagit honom. Franske ambassadörens ständiga syfte skulle derföre vara, dels att genom Frankrikes inflytande återställa det monarkiska väldet i Sverige på säkra grundvalar, i hvilket hänseende han borde med konungen och drottningen af Sverige samt deras förtrogna öfverenskomma om en plan; dels att förmå Frankrikes vänner i Sverige till denna plans antagande samt föreställa dem en sådan statshvälfning såsom säkraste medlet att störta det herskande partiet och låta dem känna, att deras enskilda fördel, så väl som Frankrikes, låge i framgången af denna plan.

Efter mottagandet af denna skrifvelse höll Breteuil öfverläggningar synnerligast med Fersen och Scheffer, af hvilka den senare fullständigt öfvergifvit sina forna åsigter och nu var den ifrigaste kämpen för konungamaktens utvidgning, samt äfven Fersen efter Hattarnes fall förklarade sig anse konungamaktens återställande vara enda medlet till landets räddning, men dock visat sig vacklande, när det kom till verkliga förslag i denna syftning. Följden af bådas öfverläggningar med den franske ambassadören blef ett gemensamt betänkande af Fersen och Scheffer, hvilket den 17 Augusti 1766 af dem lemnades till Breteuil och hvari de erkände, att en förändring af statsförfattningen vore nödvändig samt att den icke, såsom man förut tänkt, borde uppskjutas till dess kronprinsen uppstigit på tronen, emedan faran af ett dröjsmål vore alltför öfverhängande, sedan Mössorna nu kullkastat de ekonomiska och politiska grundvalar, hvarpå rikets oberoende varit bygdt; men då Adolf Fredriks ålder, svaghet och ringa anseende gjorde en statshvälfning för tillfället omöjlig, så måste man hålla sig till de lagliga vägarna, med Frankrikes tillhjelp skaffa sig öfverhand vid nästa riksdag, afsätta Möss-rådet och genom sekreta utskottet eller stora deputationen föreslå ändringar i regeringsformen. Denna åsigt biträddes äfven af Breteuil, men Choiseul förklarade enda utvägen för Sverige att återvinna någon politisk betydenhet, hvarigenom det kunde lemna Frankrike ett kraftigare biträde, vara en statshvälfning, som inskränkte ständernas sjelfsvåld ungefär till likhet med den engelska statsförfattningen; dertill ville han lemna penningar, men icke till nya riksdagsintriger, som endast skulle störta ett parti, för att upphöja ett annat lika hersklystet. Under sommaren 1766 fick emellertid Breteuil befallning att försäkra drottningen och kronprinsen om Frankrikes hjelp, när de ansågo sig kunna försöka en statshvälfning; men så länge Adolf Fredrik innehade tronen, var på någon sådan icke att tänka, och kronprinsen blef från denna tid den, på hvilken Frankrike räknade.

Franska regeringen hade vid denna tid genom tilldragelserna i Polen en särskild anledning att söka inskränka det fria statsskickets missbruk i Sverige. Genom sådant missbruk hade det kommit derhän att Polen blifvit allt mer och mer beroende af Ryssland. Genom ryska penningar och vapen hade Katarina II i September 1764 fått sin forne älskare *Stanislaus Poniatowski* vald till konung i Polen, hvarefter den ryske ambassadören der blifvit den verkligt styrande. Ryskt

förtryck och öfvermod hade också framträdt allt mera öppet samt den ena anledningen efter den andra blifvit af ryska regeringen begagnad för att stärka dess inflytande i Polen. Bland annat hade Ryssland tagit i sitt beskydd de s. k. dissidenterne, anhängare af annan troslära än den katolska, som i Polen var statsreligion, och svenska regeringen hade af den ryska blifvit uppmanad att understödja sina förtryckta trosförvandter i Polen, hvilka äfven sjelfva begärt dess beskydd. Sekreta utskottet hade 1765 för besparings skuld indragit svenska beskickningen i Polen; men nu affärdades i Augusti 1767 *Henrik Jakob von Düben*, en broder till riksrådet, såsom minister i Polen och deltog med de öfriga protestantiska makternas sändebud i föreställningar till dissidenternas bästa. Svenska regeringen var visserligen angelägen, att han icke på något sätt skulle synas befrämja de ryska planerna; men det visade sig emellertid, att Sverige nu uppträdde i Polen i förening med Ryssland. Detta förhållande till Ryssland, i förbindelse med händelserna i Polen, nedsatte icke så litet mösspartiets anseende inom landet, på samma gång det hade att kämpa med många andra svårigheter.

De flesta högre embeten utom rådet hade under Hattarnes 26-åriga välde blifvit beklädda af personer tillhörande detta parti, och då Mössorna, sedan de kommit till väldet, visat alltför mycken benägenhet att klandra och ändra allt hvad den föregående styrelsen gjort, hade embetsmännen i allmänhet kommit i opposition mot Mössorna i rådet. Större delen af embetsmännen betraktade dessa nu styrande Mössor såsom ett illasinnadt, nästan fosterlandsförrädiskt motparti, hvilket de önskade och hoppades kunna störta. I spetsen för Mössornas fiender stodo ock nu konungen och kronprinsen, och det var icke lätt för Mössorna att reda sig med ett sådant motstånd.

Första sammandrabbningen mellan konungen och rådet föreföll kort efter riksdagens slut, då ständernas betänkande om lagarnes verkställighet den 26 November 1766 föredrogs för konungen, för att i hans namn utfärdas såsom lag. Kronprinsen åtföljde vid detta tillfälle sin fader i rådet och fick der, på hans befallning, uppläsa en af kronprinsen författad skrift, hvari konungen protesterade mot de nya inskränkningar i hans rättigheter, som genom den nu ifrågavarande förordningen skulle stadgas, och förklarade, att, ehuru han icke ville lägga hinder i vägen för verkställandet af riksens ständers beslut, kunde han dock ej dertill lemna sin underskrift.

Mot detta konungens anförande uppsatte Löwenhjelm, å sina embetsbröders vägnar, en vederläggning; men konungen vägrade afhöra den, under förklaring att hans anförande icke rörde riksråden och icke kunde blifva föremål för öfverläggning, än mindre för beslut. Förordningen fick också ej konungens underskrift, utan namnstämpeln måste begagnas.

Vid riksdagens slut hade Hattarnes ledare ordnat en öfver hela landet utgrenad verksamhet för att underblåsa missnöjet mot den nya styrelsen. Härtill begagnade de ock flitigt och skickligt den nya tryck-

friheten; men Mössorna försummade icke heller att nyttja tryckpressen och sparade icke smädelser mot sina motståndare. Den under riksdagen utfärdade öfverflödsförordningen, som på många sätt ingrep i det enskilda hvardagslifvet, hade blifvit allmänt förhatlig och redan i början af 1767 framkallat en mängd stridskrifter. Regeringen sökte nu lägga band på alla »förgripliga omdömen» genom en kunglig kungörelse af den 2 Mars 1767, i hvilken allmänheten varnades för alla ogrundade uttydningar, mörka utlåtelser och illvilligt tadel öfver hvad på riksdagar blifvit afhandladt», och en belöning af 2,000 d. s. utsattes för den, som kunde lägligen öfvertyga någon »vanartig tadlare eller osannfärdiga och skadliga ryktens utspridare», med allvarlig befallning till alla fiskaler och kronobetjenter att med flit efterspana förbrytelser af denna art. Fyra riksråd, Friesendorff, Hermelin, Reuterholm och Hiärne, afstyrkte dock denna kungörelses utfärdande, såsom afseende att genom belöning framlocka angifvelser af politiska förbrytelser och med dem instämde konungen, som i ett skriftligt anförande till protokollet fritog sig från allt ansvar hos Gud och efterverlden för de missbruk som genom angifvares egennytta till hans undersåtars osäkerhet af denna kungörelse kunde uppkomma. Knappt hade kungörelsen blifvit utfärdad, innan en mängd ansökningar inkommo att få lösa utdrag af rådsprotokollen i denna sak. Den nya tryckfrihetsförordningen medgaf nemligen en sådan offentlighet af rådets öfverläggningar, utom i hemliga ministeriella ärenden; men rådet beslöt nu, att »de förtroliga öfverläggningar, som kongl. maj:t i sin rådkammare plägade med dess och riksens råd, ej borde lemnas under andras skärskådande än riksens ständers», och de begärda rådsprotokollen blefvo icke utlemnade.

Flera fall inträffade härefter, i hvilka konungen afgaf skriftliga yttranden af annan mening än rådets, och detta afslog de många ansökningar, som gjordes om deras utfående till tryckning, förebärande såsom skäl, att offentliggörandet skulle gifva styrka åt det af illviljare in- och utomlands spridda ryktet om söndring mellan konungen och rådet, samt likasom inbjuda allmänheten till ett slags granskning af hans maj:ts enskilda tankar, hvilket måste anses såsom stridande mot den kungliga högheten. Konungen fann denna rådets ömhet om den konungsliga högheten ganska öfverflödig och i verkligheten illa ådagalagd, »då riksråden vägrade honom hvad lag och förordningar icke vägrade, och då deras godtycke skulle afgöra äfven hans rättigheter». För öfrigt förklarade han sig villig att sjelf meddela sina anföranden åt hvem det begärde, hvarigenom de blefvo spridda i en mängd afskrifter och rådets försök att undandölja dem blef således gjordt om intet.

Flera andra tvister uppstodo äfven mellan konungen och rådet, men den vigtigaste blef frågan om myntväsendets reglerande. Detta skulle, enligt sekreta utskottets mening vid 1766 års riksdag, ske genom förordningar, som faststälde sedelkursen för året, men denna föll långt hastigare än man beräknat, och den omstörtning af penningeväsendet, som häraf föranleddes, var så känbar för alla samhällsklasser, att man

mer och mer började tala om ständernas sammankallande för att finna utvägar till den allmänna förlägenhetens afhjelpande. Vid en sammankomst af Hattarnes ledare i början af Februari 1768 beslöts, att man skulle yrka på urtima riksdag och söka härtill vinna konungens medverkan, hvilken Fersen åtog sig att utverka och äfven lyckades. Den 9 Februari afgaf konungen i rådkammaren en skrift, i hvilken han yrkade riksens ständers sammankallande såsom enda botemedlet mot nöden; men Mössorna i rådet, hvilka icke önskade ständernas sammankomst under de nu rådande bedröfliga förhållandena, inkommo med ett betänkande, i hvilket ställningen afmålades mindre bedröflig och nödvändigheten att sammankalla ständerna för dess förbättrande bestreds, hvarföre ock rådet afslog konungens yrkande på riksdag. Hiärne var den ende af riksråden, som instämde med konungen. Löwenhjelm inskränkte sig att begära uppskof med riksdagskallelsen under fyra eller fem månader; men alla de öfrige riksråden afstyrkte. Kort efter denna strid i rådet afled Löwenhjelm hastigt den 7 Mars 1768. Han hade såsom kanslipresident icke utöfvat så stort inflytande, som man af hans ovanliga duglighet och insigt i alla allmänna ärenden kunnat vänta, hvartill väl orsaken legat deruti, att han ansågs icke vara oegennyttig, samt att han, med den försigtighet, som varit grunddraget i hans lynne, icke velat rätt sluta sig till någotdera af de stridande partierna, hvarföre han ock var misstrodd af båda. Rikskanslirådet *Fredrik von Friesendorff* fick derefter öfvertaga kanslipresidentsgöromålen.

Regeringen hade vid denna tid kommit i allvarsam tvist med kammarkollegium, der Mathias von Hermansson, en af Mössornas djerfvaste och verksammaste motståndare, i April 1767 blifvit president. En ryttmästare Cronacker hade 1762 förskaffat sig rättighet att för en viss penningesumma inlösa något kronans hemman, som skulle vara jemngodt med ett honom tillhörigt säteri, hvilket kommit under biskopssätet i Göteborg; men vid uppskattningen af det honom i utbyte lemnade hemmanets värde och förmåner hade Cronacker framstält vida högre anspråk än kammarkollegium, som hade att vårda kronans rätt, ville medgifva. Cronacker klagade hos regeringen, och då han i riksrådet Reuterholm fått en ifrig förespråkare inom rådet, gaf detta honom rätt och befalte kammarkollegium att ställa honom till freds. Då kollegium gjorde föreställningar häremot, med framdragande af flera betänkligheter, följde i April 1768 ett bannebref, i hvilket kollegium förebråddes att oförsynt hafva klandrat kongl. maj:ts befallning, att med osannfärdig berättelse och obehörigt åberopande af olämplig lag hafva sökt föra kongl. maj:t bakom ljuset, att hafva visat en märkvärdig obenägenhet mot Cronackers person, o. s. v.; »och emedan I», så slutade brefvet, »på en tid uti några edra skrifvelser yttrat ett dristigt och oanständigt afvikande från den underdåniga vördnad, som I oss, såsom eder öfverhet, vid alla tillfällen skyldige ären, så hafve vi pröfvat rättvist, att I för ett sådant edert förhållande lagligen bören

tilltalas samt till ansvar stånda, och till den ändan befalla vi nu vår justitiekansler verkställigheten deraf.» Konungen gillade icke detta bannebref; han förklarade sig icke finna något ondt eller förgripligt i kollegiets förfarande, utan snarare hade det visat nit i att försvara kronans rätt, och i alla händelser skickade det sig hvarken till konungslig höghet eller till värdigheten hos ett rikskollegium, att dess ledamöter ohörde och oförvunne utsattes för sådana förebråelser, likasom det ej heller vore med lagen öfverensstämmande, att kollegium först genom denna skrifvelse förklarades brottsligt och sedermera skulle af justitiekanslern anklagas. Konungen vägrade derföre att underskrifva bannebrefvet, så att namnstämpeln måste begagnas, hvarefter det genom trycket spriddes till allmänhetens kännedom.

Detta rådets försök att genom bannebref tysta ett embetsverk kunde dock ej qväfva den klagan, som från alla håll fördes både i tal och skrift, att näringarna gingo under och rörelsen afstannade i följd af sista riksdagens åtgärder. Denna klagan väckte inom rådet mycken förtrytelse och riksrådet *Funck* gaf uttryck deråt, då han i Augusti 1768 påkallade rådets uppmärksamhet på företeelser, hvilka syntes antyda vissa afsigter att väcka missnöje och oro inom riket. Då bergskollegium beskrifvit bruksrörelsens tillstånd, hade det talat om bergslagernas fullständiga undergång och ej anmält någon nöd förr, än det varit för sent att hjelpa; kongl. maj:ts befallningar hade med lamhet blifvit verkstälda, rykten hade blifvit utspridda om nödvändigheten af en urtima riksdag, och en mängd onda och förföriska skrifter fingo opåtaldt löpa landet omkring, fastän alla orter voro försedda med embetsmän och fiskaler samt i spetsen för dem stod en justitiekansler, hvars skyldighet att vaka öfver dylikt var i hans instruktion och embetsed utstakad; men då denna skyldighet efterläts, vore det icke underligt, om fördömliga afsigter finge styrka att verka skada och förderf. Funck tillstyrkte derföre, att kraftiga mått för rikets säkerhet borde skyndsamt tagas; men det stannade dock vid ett par tryckfrihetsåtal. Justitiekanslern *Erik von Stockenström* fann sig emellertid sårad af de förebråelser, som blifvit honom gjorda, och visade dem kraftigt tillbaka, så att rådet nu äfven råkat i delo med justitiekanslern.

Medan dessa tvister pågingo, hade frågan om en urtima riksdags sammankallande flera gånger kommit till tals. Sedan rådet afslagit konungens yrkande, hade tanken på ett statsstreck börjat uppstå, men härtill behöfdes Frankrikes bistånd, och efter Breteuils hemkallande i April 1767 hade franska hofvet icke skickat något nytt sändebud. Nu föreslog Carl Fredrik Scheffer konungen att skrifva ett egenhändigt bref till hertigen af Choiseul, i hvilket han bad honom att snart hitsända en skicklig minister, försedd med så vidsträckta instruktioner, som ställningen fordrade. Brefvet afgick den 17 Maj 1768 och besvarades af Choiseul med försäkran, att Frankrike med alla medel skulle understödja en förändring till konungamaktens återställande i Sverige, hvartill rätta tiden skulle blifva mot slutet af året, då man kunde

hoppas, att Rysslands vapen skulle blifva tillräckligt sysselsatta på annat håll, och således Sverige, utan fruktan för rysk inblandning, kunna fritt ordna sina inre angelägenheter.

Nu började lifliga öfverläggningar mellan hofvet, Hattarne och franske ministern. Man blef ense derom, att enväldet icke skulle återställas, och äfven Choiseul framstälde icke Frankrikes utan Englands statsförfattning såsom förebild för den blifvande svenska samt ville lemna beskattnings- och lagstiftningsrätten åt ständerna. Om sättet för statshvälfningens utförande yppades deremot skiljaktiga åsigter. Fersen ville, att den skulle verkställas genom ständerna sjelfva vid en riksdag; kronprinsen, att den skulle ske genom ett statsstreck medelst Stockholms garnison. Choiseul ansåg, att statshvälfningen borde gå förut, men en riksdag sammankallas sedermera, för att åt densamma vinna ständernas erkännande. Denna mening meddelades Fersen, men förkastades af honom, som ansåg det högst oklokt af konungen att, sedan han arresterat riksråden och deras förnämsta anhängare, någonsin sammankalla ständerna, hvilka alltid skulle vara måna att upprätthålla rådet i egenskap af sina fullmäktige. Fersens förnämsta skäl emot en våldsam statshvälfning låg dock i konungens och drottningens personliga egenskaper och föregående uppförande, som gjort honom föraktad samt henne hatad och fruktad. Carl Fredrik Scheffer hade icke heller någon fördelaktig tanke om konungaparet, men räknade på kronprinsens mod och snille för att öfvervinna alla svårigheter. Äfven Choiseul tyckte, att kronprinsens goda egenskaper kunde uppväga föräldrarnes brister, och ansåg för öfrigt det vara fåfängt att hoppas någon förändring af regeringssättet genom ständerna, så länge grannarne på dem öfvade inflytande genom penningar och vapen. Hufvudsaken vore att välja rätta tidpunkten för en statshvälfning, då Ryssland icke kunde blanda sig i saken eller skicka trupper till Finland, och den tidpunkten skulle vara inne, när turkarne förklarade Ryssland krig.

Sådana voro de åsigter, hvilka Choiseul meddelade det nya sändebudet grefve *de Modène* till ledning, då han i medlet af Oktober 1768 affärdades till Sverige. Der vann Choiseuls djerfva förslag i början icke bifall af andra än drottningen, kronprinsen och Scheffer. I September gjorde kronprinsen en resa till bergslagerna i Upland, Dalarne, Vermland och Vestmanland, hvarunder han mottog en mängd klagoskrifter öfver den rådande nöden. Efter sin hemkomst sysselsatte han sig ifrigt med förberedelser till en statshvälfning; men drottningen, som i början med mycken värma omfattat förslaget till en sådan, hade nu begynt hysa allt större betänkligheter deremot, emedan, om den misslyckades, den kunde leda till förnyande af 1756 års händelser och, om den lyckades, skulle göra kronprinsen till den mest betydande medlemmen af konungahuset samt fördunkla hennes eget inflytande. I stället ville hon nu, att man genom underhandlingar skulle förmå flertalet af riksråden att på eget bevåg och utan ständernas hörande tillägga

konungen ökad myndighet, hvilka underhandlingar hon trodde lättast kunna ske genom den franske ministern.

Den länge väntade grefve de Modène ankom ändtligen till Stockholm den 8 November samt hade redan samma natt ett långt och hemligt samtal med kronprinsen, som till honom framstälde drottningens förslag, men yttrade tillika att det vore orimligt och en statshvälfning den enda väg som kunde föra till målet, ehuru många svårigheter dervid mötte så väl från konungaparets som i synnerhet från Hattarnes sida. Den franske diplomaten instämde i kronprinsens åsigter så mycket hellre, som de öfverensstämde med de föreskrifter, hvilka han medfört hemifrån, och då i medlet af November underrättelse ankom, att turkarne förklarat Ryssland krig, tycktes tiden för en statshvälfnings tillvägabringande nu vara inne. Samtidigt med Modène hade dock äfven Fersen kommit till Stockholm och yttrade samma betänkligheter som förut mot hvarje statshvälfning, men påstod i stället det man borde vända alla sina bemödanden derhän att med allra första få ständerna sammankallade. Kronprinsen var dock ej nöjd härmed, utan yrkade fortfarande på en statshvälfning såsom enda utvägen att nå det önskade målet, och ville särskildt att Hattarne skulle afgifva en mera tydlig och bestämd förklaring, hvilka rättigheter de ville återställa åt konungen och hvilka de ville förbehålla åt ständerna.

Hattarnes ledare började nu också utarbeta förslag till ny regeringsform, men framför allt yrkade de på skyndsam riksdagskallelse, hvartill den rådande nöden i landet togs till anledning. Den hade ock mot hösten snarare ökats än minskats, och från alla håll inkommo till rådet klago- och böneskrifter, hvilka dock, långt ifrån att göra rådet beredvilligare för en riksdags sammankallande, snarare betraktades såsom nya bevis för sanningen af riksrådet Funcks påstående om tillvaron af en bestämd afsigt att väcka oro och missnöje i landet. Bland andra företeelser i sådan afsigt hade han äfven räknat bergskollegiets sätt att framhålla bergshandteringens behof af hjelp; men bergskollegium, som i detta riksrådets påstående, hvilket innefattades i ett rådsprotokoll, som blifvit tryckt och sålunda spridt kring landet, såg sin embetsberättelse ställd i sammanhang med brottsliga försök att störa det allmänna lugnet, inkom till kongl. maj:t med en ganska allvarsam skrifvelse, hvari kollegium beklagade sig öfver att sålunda, utan någon förklaring eller ransakning, hafva inför tronen blifvit afmåladt »med de ohyggligaste färger», samt begärde, att kongl. maj:t måtte förordna en noggrann undersökning af kollegiets göromål, på det dess ledamöter måtte blifva straffade, om de funnes skyldige, men i annat fall få njuta hägn och heder.

Från kammarkollegium kom likaledes en lika allvarsam skrifvelse till besvarande af det bannebref, som af rådet blifvit mot kollegium utfärdadt och som genom trycket meddelats allmänheten. Kollegium vidhöll nu och försvarade med utförlig bevisning sina förut af regeringen ogillade åsigter samt besvärade sig derefter, att kollegium genom

det kungliga brefvet blifvit förklaradt för brottsligt och såsom sådant utpekadt för hvar man, utan att förut hafva blifvit hördt och fått försvara sig, ett förfaringssätt, hvilket kollegiet temligen tydligt lät förstå vara stridande mot lag och regeringsform.

De båda kollegiernas försvarsskrifter, hvilka snart i tryck meddelades allmänheten, väckte inom rådet den häftigaste förbittring, som i främsta rummet vände sig mot kammarkollegium. Riksrådet *Reuterholm*, som hade bestämt regeringens föregående beslut i Cronackerska målet och nu såg alla sina skäl vederlagda af kammarkollegium, yrkade att detta skulle anklagas och dömas, såsom det der genom sin skrifvelse hade trädt kongl. maj:ts höga myndighet och rätt för nära, och att för detta ändamål en särskild division inom Svea hofrätt skulle bildas af ledamöter, hvilka Reuterholm nu föreslog, och som till en stor del voro kända såsom ifriga Mössor. De flesta rösterna inom rådet biföllo Reuterholms yrkande, och på Dübens förslag tillades, att åklagaresysslan skulle uppdragas åt generalauditören, emedan justitiekanslern var jäfvig, såsom broder till ett af kammarråden. Konungen förklarade sig vara af annan tanke och begärde handlingarna för att närmare besinna saken, hvarigenom beslutets formliga fastställande tillsvidare förhindrades. Det var ock i flera hänseenden anmärkningsvärdt, ty dels syntes det mindre lämpligt, att ett helt kollegium skulle dömas af hofrätten, med hvilken detta kollegium hade lika värdighet, och åtminstone hade det då bort ske af hela hofrätten, icke af en division; dels var denna division godtyckligt sammansatt af ledamöter, föreslagna af samma riksråd, som förut föranledt det bannebref, öfver hvilket kollegium klagat.

Det var den 8 December, som tillsättandet af denna domstol blifvit i rådet beslutadt, och redan följande dagen höllo Hattarnes förnämste ledare en öfverläggning i anledning deraf. De insågo, att om förföljelser begynte, skulle de icke stanna vid kammarkollegium, och de beslöto med ens afklippa hela saken genom att framtvinga en riksdagskallelse. Sättet huru detta skulle ske föreslogs af Carl Fredrik Scheffer och bifölls af de öfriga, hvarefter åt honom och Fersen uppdrogs att framlägga planen för konungen och söka vinna hans samtycke; hans tronafsägelse skulle nemligen vara det egentliga medlet. Både konungen och drottningen biföllo denna plan, och kronprinsen omfattade den med synnerlig värme, ty en riksdagskallelse, framtvingad emot rådets vilja genom en tronafsägelse, gaf vida mera lofvande utsigter till grundlagsförändringar genom ständerna, än en riksdagskallelse vunnen genom underhandlingar. Scheffer, Hiärne, Hermansson och Stockenström gåfvo ock nu ett skriftligt löfte att vid den kommande riksdagen söka få hela den verkställande makten uppdragen åt konungen samt ständerna inskränkta till beskattning och lagstiftning.

I enlighet med den träffade öfverenskommelsen infann sig konungen den 12 December i rådkammaren, der han först lät kronprinsen uppläsa ett skriftligt yttrande mot förslaget att »under titel af hofrätt

tillsätta en domstol, som icke kunde få namn af annat än extra rätt, om icke kommission». Han anmärkte alla olagligheterna dervid och protesterade mot detta steg, så mycket mera som sådana utomordentliga domstolar blifvit vid 1762 års riksdag af ständerna förbjudna. Härpå fick han icke annat svar, än att, som rådsprotokollet rörande det fattade beslutet ännu icke var justeradt, så kunde rådet nu icke utlåta sig öfver innehållet af konungens anförande. Då befalte konungen, att tjenstemännen vid alla kansliets expeditioner skulle inkallas, och kronprinsen uppläste ett nytt anförande, i hvilket konungen förnyade det yrkande på ständernas sammankallande, som han i Februari hade framstält. Den allmänna förlägenheten, långt ifrån att aftaga, hade sedan dess tillväxt; pålagorna måste utpressas genom ett tillförene aldrig hördt exekutionstvång; riksens ständer hade stadgat bevillningen efter det värde, som alla varor egde vid den tiden, då ständerna voro samlade; de hade förordnat, att kursen skulle fällas med några få mark om året; men nu hade den så fallit, att undersåtarne derigenom blifvit pålagdt att betala en tredjedel mer, än de sig åtagit, hvilket icke blott öfverginge deras förmåga, utan ock vore stridande mot den dyrbaraste delen af nationens frihet, den att få beskatta sig sjelf. Konungen äskade derföre ännu en gång, att riksens ständer måtte sammankallas och det så skyndsamt som möjligt. »Skulle», så slutade konungens anförande, »mot all min förmodan herrar riksens råd äfven nu detsamma afstyrka, så nödgas jag härmed förklara, att jag i den händelsen afsäger mig en regeringsbörda, som genom otaliga nödlidandes tårar och ett dagligt rikets försvagande blifver mig alldeles odrägligt; förbehållande mig, att, då en gång mina trogna rådgifvare, riksens ständer, inför mig samlade blifva, ännu vidare för dem yppa alla de skäl, som föranlåtit mig att intill den tiden mig med riksstyrelsen intet befatta. Jag förbjuder ock härmed allvarligen, att emellertid mitt namn icke uti något rådkammarens beslut brukas må.» Sedermera tillade konungen muntligen, att om riksens råd icke inom den 15 December afgåfve sitt utlåtande, skulle han anse det såsom ett afslag.

Rådet försattes härigenom i den brydsammaste förlägenhet, så mycket mera, som man var okunnig om de afsigter och förberedelser, hvilka kunde ligga bakom det tagna steget, ehuru man anade hvarthän det syftade. Då konungen grundat sitt yrkande om riksdag på den allmänna nöden, så borde svaret i första rummet hafva blifvit bestämdt deraf, huruvida den var af sådan beskaffenhet, att den ovilkorligt behöfde åtgärder från ständernas sida eller icke; men denna fråga sköto riksråden å sido och företogo sig i stället att så mycket grundligare behandla en annan, nemligen den, huruvida konungen egde rätt att mellan riksdagarne afsäga sig riksstyrelsen och sedermera återtaga densamma. Med undantag af Hiärne, som ansåg denna fråga kunna afgöras endast af ständerna, hvilka innehade den lagstiftande makten, voro de öfriga riksråden ense om, att en dylik afsägelse vore stridande mot regeringsformen. Konungen hade mottagit kronan af

riksens ständer och kunde alltså inför dem allena nedlägga den; riksens råd kunde ej mellan riksdagarne nedlägga sina embeten, mycket mindre passade det då för konungen. Konung och råd voro efter grundlagen oskiljaktige, och riksens ständer hade 1755 förklarat, att om konungen skulle söndra sig från rådet, så skedde tillika söndring från riksens ständer. Slutligen antydde rådet äfven att, så länge det hade den kungliga namnstämpeln till sitt förfogande, skulle ingen anse tronen helig.

Äfven konungen hade under tiden kommit att tänka på namnstämpeln, och hofkanslern grefve Carl Vilhelm von Düben infann sig i rådet med anmälan; att han fått konungens befallning att för honom uppvisa namnstämpeln, hvilken konungen sagt sig aldrig hafva sett; men eftersom stämpeln förvarades under försegling, som icke fick brytas utan skriftlig befallning för hvarje gång medelst utdrag af rådsprotokollet, så måste hofkanslern anmäla konungens åstundan i rådet. Detta ville dock ej släppa en så vigtig klenod ur sina händer, utan förklarade, att deras excellenser icke kunde sig utlåta öfver denna hofkanslerens anmälan, innan de närmare fört sig till minnes hvad riksens ständer angående denna stämpel och dess vårdande tillstyrkt.

Rådet skyndade ock att göra bruk af namnstämpeln, med hvilken undertecknades bref till samteliga landshöfdingar, konsistorier och regementschefer, som befaltes vaka öfver lugnets upprätthållande. Man hade begärt konungens underskrift, men han hade vägrat, förklarande, att han ansåge dylika bref skola göra mera ondt än godt i landsorterna.

När den utsatta dagen, den 15 December, inföll, infann sig konungen, åtföljd af kronprinsen, i rådkammaren. Der blef rådets föreställning, uppsatt enligt ofvan angifna grunder, för konungen uppläst, och efter dess afhörande svarade han genast, att som han uti herrar riksens råds yttranden ej kunde finna det svar, han begärt om riksens ständers sammankallande, så kunde han ej taga detsamma annorlunda än som ett afslag, hvarföre han förblef vid det anförande, han förut gifvit till protokollet, och skulle icke befatta sig med riksstyrelsen förr, än riksens ständer voro sammankallade.

Konungen och kronprinsen aflägsnade sig härefter ur rådet, och så snart konungen återkommit till sina rum, begaf sig kronprinsen till kanslikollegium, der han aflemnade ett tryckt exemplar af konungens anförande, hvari han fordrat ständernas sammankallande, samt uppläste tillika en befallning af konungen till kronprinsen att för samtliga rikets kollegier tillkännagifva, det konungen såge sig nödsakad att icke befatta sig med regeringsbördan, intill dess riksdag enligt hans yrkande sammankallades. Sedan denna befallning blifvit uppläst, fordrade kronprinsen i konungens namn, att namnstämpeln skulle till honom utlemnas. Riksrådet Friesendorff, som för tillfället var kansliets tjenstgörande chef och under tiden blifvit ditkallad från rådkammaren, svarade, att namnstämpeln icke stode under kanslikollegiets förfogande,

utan kunde framtagas endast på befallning medelst utdrag ut rådsprotokollet. Kronprinsen fick derföre åtnöja sig med upprepande af konungens befallning, att hans namn icke finge brukas vid de beslut rådet kunde taga, hvarken uti inledningen eller slutet af några skrifvelser, ej heller stämpeln på något sätt nyttjas, och skulle kanslikollegium derför vara kongl. maj:t och riksens ständer ansvarigt. Från kanslikollegium begaf sig kronprinsen till hofrätten, krigs-, kammar-, bergs- och kommersekollegierna, statskontoret och kammarrevisionen, samt aflemnade på alla ställen konungens anförande och uppläste den befallning han fått att tillkännagifva konungens beslut att nedlägga riksstyrelsen.

Under tiden hade rådet efter konungens bortgång fortsatt sin öfverläggning och kommit öfverens om att göra en ny föreställning hos konungen; men när underrättelse kom om kronprinsens besök i kanslikollegium och hvad dervid förefallit, lät rådet uppkalla öfverståthållaren och militärbefälhafvarne i hufvudstaden, för att ålägga dem vidtaga alla nödiga åtgärder till lugnets återställande. Nu återkommo de riksråd, som blifvit till konungen afsände, för att begära åtminstone några dagars rådrum, samt anmälde, att konungen förklarat sig redan hafva gifvit sina tankar tillkänna och numera ansåge sig skild från riksstyrelsen. Friesendorff hemstälde då till sina embetsbröder, om de icke nu, då konungens beslut tycktes vara oryggligt, skulle vilja företaga frågan om ständernas sammankallande, på hvilken allt berodde. Funck yttrade sig först och sade, att han nu nödgades tillstyrka riksdag, icke af de skäl konungen anfört, hvilka icke tycktes tillfyllestgörande, utan på grund af de faror, som syntes hota land och rike, sedan konungen afsagt sig all befattning med sitt konungsliga embete, och detta blifvit i alla kollegier kungjordt samt genom tryckningen af konungens anförande bragt till allmänhetens kännedom. Wallwijk, Lagerbielke, Horn, Friesendorff instämde och Hiärne hade redan förut tillstyrkt riksdag. Endast tre riksråd, Ribbing, De Geer och Kalling vidhöllo sin vägran. Flertalet af de närvarande hade emellertid bifallit riksdagskallelsen, och tvänne af riksråden sändes att derom underrätta konungen, som svarade, att, så snart han blefve förvissad om ständernas sammankallande, förfölle hans beslut att afsäga sig regeringen.

När rådet åtskildes klockan 3, ansågs saken således för afgjord; men sedan riksråden under eftermiddagen rådgjort med danska och ryska ministrarne, som manat dem till uthållighet och försäkrat Mössregeringen om deras hofs beskydd, förändrades sinnesstämningen, och då rådet följande morgonen, den 16 December, åter sammanträdde, beslöts, att man nu skulle försöka, om det ej läte sig göra att regera med namnstämpeln. Riksrådet Düben, som af sjukdom varit hindrad att deltaga i de föregående sammanträdena, hade yrkat, att rådet först skulle uppkalla presidenten och en ledamot från hvarje kollegium, för att höra dem om förloppet af kronprinsens besök och huru de tänkte

under dåvarande omständigheter förhålla sig. Detta förslag bifölls, och de efterskickade ledamöterne från embetsverken infunno sig i rådet samt afgåfvo den affordrade berättelsen. Öfverallt hade kronprinsen aflemnat konungens tryckta anförande och gifvit tillkänna hans beslut att icke befatta sig med regeringen förr, än riksdagskallelse utgått. Kronprinsens vagn hade under färden mellan embetsverken varit omgifven af hurrande folkhopar och en betydande jäsning tycktes råda bland hufvudstadens befolkning.

Rådet vidhöll emellertid sin sista föresats och utfärdade till en början ett protokollsutdrag till samtliga kollegierna, i hvilket de, med anledning af »den vådeliga och bedröfliga ställning, hvari riksstyrelsen råkat», påmindes, att inga andra befallningar borde lydas och verkställas, än de, som i kongl. maj:ts höga namn och med vederbörandes kontrasignation utgingo ur rådkammaren; »och droge kongl. maj:t till samtliga rikets embetsmän det förtroende, att de uti dessa de brydsammaste och farligaste omständigheter för frihet och folk skulle sig så uppföra, som de enligt regeringsformen inför Gud, kongl. maj:t och riksens ständer försvara kunde».

Både konungen och rådet hade sålunda vädjat till embetsverken, och på dem berodde alltså frågans utgång i första hand. På morgonen den 17 December sammanträdde krigs-, kammar- och bergskollegierna samt kammarrevisionen till gemensam öfverläggning, hvarvid man snart kom öfverens, att rådet icke kunde regera utan konung; att den konungsliga högheten var oskiljaktig från konungens person; att, när han nedlagt styrelsen, funnes ingen som kunde utöfva de rättigheter, hvilka regeringsformen tillagt konungen, ingen som egde benådningsrätten, ingen som kunde gifva främmande sändebud audiens, ingen, i hvars namn afhandlingar med utländska makter kunde föras, ingen, som af tyska riket erkändes för hertig af Pomern. Enligt regeringsformen utgjorde konungens höghet rådets myndighet samt ständernas rätt och frihet de tre väsentliga delarne i riksförfattningen, och när en af dem saknades, vore jemvigten borta. Skulle herrar riksens råd hos sig förena konungsliga högheten med rådets myndighet, så uppstode ett nytt regeringssätt, och det vore derföre så mycket nödvändigare, att riksens ständer komme tillsammans för att taga författningar om sig och riket. De hade i riksdagsordningen föreskrifvit, att riksdag skulle sammankallas, om någon oförmodad händelse inträffade, hvarpå rikets välfärd och ständernas frihet berodde; men någon mera oförmodlig eller äfventyrlig händelse än den närvarande, kunde icke inträffa. På grund häraf förenade sig de fyra kollegierna om en förklaring inför rådet, att grundlagarne försatte dem i fullkomlig overksamhet, så vida icke riksens ständer genast sammankallades, emedan riket icke kunde styras utan konung, lika litet som konungen kunde styra riket utan råds råde. Statskontoret gaf tillkänna, att det hyste samma åsigt, men att, som det för sina göromål hade särskilda föreskrifter, så kunde det icke deltaga i gemensam förklaring med de andra.

I hufvudstaden rådde under dessa dagar en stark jäsning; folkskockningar föreföllo här och der, och förbittringen mot rådet yttrade sig på åtskilliga sätt, så att man icke utan skäl kunde frukta ett våldsamt utbrott. Riksråden voro emellertid icke modfälde. De fleste af dem stodo fast vid sin åsigt om hvad grundlagen stadgade. Vid rådets sammanträde den 19 December infunno sig Gyllenstierna och Hermelin, som under förra veckan varit frånvarande, och Düben och Reuterholm, som fortfarande voro sjuka, insände skriftliga yttranden. Alla fyra instämde med flertalet, och Reuterholm yrkade dessutom, att Uplands regemente borde ofördröjligen inkallas samt en eller två af riksens råd taga öfveruppsigten öfver de militära anordningarna i hufvudstaden. Rådet kände sig nu tillräckligt starkt för att besluta en ny föreställning till konungen, men just då en statssekreterare blifvit afsänd till honom att begära företräde för de riksråd, som skulle framföra denna föreställning, anmäldes öfverstarne för gardet och artilleriet, Fersen och Carl Ehrensvärd, hvilka berättade, att de verkstält rådets befallning om förstärkt vakthållning, men tillika, att statskontoret förklarat sig icke vilja utbetala den dertill anordnade extra aflöning, hvilken kompanicheferne dock ville tills vidare förskjuta. De tillade, att då rikets kollegier förklarat sig ej kunna erkänna rådet för regerande utan konung, och då jäsning och oro bland menigheten i hufvudstaden vore att befara, så kunde de icke ansvara för sina truppers hållning, hvarföre de hemstälde till deras excellensers bepröfvande hvilka utvägar skyndsammast måste vidtagas till lugnets bibehållande bland allmänheten.

Efter de båda öfverstarne företrädde justitiekanslern, hvilken, såsom innehafvare af det embete, åt hvilket ständerna synnerligen anförtrott lagarnes vård, nu till rådsprotokollet förklarade, att då riksråden sjelfve i det till embetsverken utfärdade protokollsutdraget tillkännagifvit, att »riksstyrelsen råkat i en vådlig och bedröflig ställning samt i de brydsammaste och farligaste omständigheter», och då således det fall inträffat, i hvilket riksdagsordningen tydligen stadgat, att riksens ständer borde sammankallas; så ansåge han deras skyndsamma sammankallande vara oundgängligt och ej kunna vara annat än af folket efterlängtadt, hvilket ock inom hufvudstaden nogsamt gifvit sig till känna.

Efter justitiekanslern följde kanslikollegium och justitierevisionen, med samma förklaring om sin overksamhet, som de öfriga kollegierna förut afgifvit, och slutligen företrädde statskontoret, anförd af sin president, Johan Löwen, samt aflemnade ett utlåtande, att detta embetsverk icke tilltrodde sig anordna kronans medel till utgifter, påbjudna af rådet, sedan konungen nedlagt regeringen, emedan statskontoret under sådana förhållanden icke funnit något rum i regeringslagarne, efter hvilket det kunde rätta sig. Så snart riksens ständer blifvit sammankallade eller konungen återtagit regeringen, så skulle statskontoret åter kunna igenkänna rikets styrelse och på vanligt sätt efterkomma dess befallningar.

Kollegierna hade sålunda uppsagt sin tjenst, cheferne för den väpnade styrkan hade visat sig tvekande och slutligen äfven statens medel blifvit för rådet stängda. Då nu tillika från konungen återkom svar, att han icke ville mottaga någon ny föreställning om regeringens återtagande, insågo riksråden ändteligen, att ytterligare motstånd var omöjligt. Med förklaring, att de endast gåfvo vika för tvånget, och med »protest mot de härvid förefallna olagligheterna» gåfvo nu alla de närvarande riksråden sin tillstyrkan till ständernas sammankallande, hvarom konungen genast underrättades och svarade, att så snart riksdagskallelsen blifvit till hans underskrift framlagd, skulle han åter intaga sitt säte i rådkammaren.

Sedan den med så mycken svårighet framtvingade riksdagskallelsen blifvit den 20 December uppsatt och underskrifven, inträdde konungen och kronprinsen följande dagen i rådkammaren, då konungen förklarade, att han icke der ville besvara de skäl, hvilka riksråden trott sig finna i rikets lagar mot hans beslut att nedlägga regeringen, men förbehöll sig att inför riksens ständer ådagalägga, huru lagligt detta beslut varit och huru nödigt för att bibehålla nationens frihet och rätt.

Nu begynte åter de vanliga riksdagsförberedelserna med större ifver och större förbittring än någonsin. Hofvet och Hattarne understöddes af franske ambassadören grefve de Modène med stora summor, och icke mindre voro de penningebelopp, med hvilka Ryssland, England och Danmark sökte upprätthålla Mössornas välde. Tillika utgåfvos nu å ömse sidor en stor mängd partiskrifter, bland hvilka den, som väckte mesta uppseende, var en »Upplysning för svenska folket om anledningen, orsaken och afsigterna med urtima riksdagen 1769», hvilken ur Mössornas synpunkt med mycken skärpa framstälde det landsförderfliga i Hattarnes föregående styrelse, samt påstod, att riksdagskallelsen framtvungits icke af konungens tronafsägelse, utan af kollegiernas djerfva och lagstridiga beslut att uppsäga lydnad för rådets bud och befallningar, hvarigenom hela regeringsbandet blifvit lossadt och en fullkomlig anarki uppkommit.

I de särskilda ståndens sammansättning skedde nu stora förändringar. Stockholm skickade en helt och hållet ny uppsättning af riksdagsmän. I bondeståndet återvaldes alla, som med Olof Håkansson blifvit utvoterade 1765, och i presteståndet skedde ännu större förändringar. Äfven inom adeln hade förtrytelsen öfver de beskyllningar, hvilka rådet så ofta och så hänsynslöst utkastat mot embetsmän i allmänhet, framkallat stor förbittring hos den mängd embetsmän, som tillhörde detta stånd, och hvilka nu ifrigt biträdde hofvet och Hattarne vid deras röstvärfningar.

En stridsfråga, som nu uppstod mellan konungen och rådet, var den om riksdagens samlingsort och huru regeringsärendena skulle skötas, om denna, såsom vid senaste riksdagen blifvit af ständerna förordnadt, skulle vara Norrköping, dit embetsverken icke under riksdagen kunde förflyttas. Rådet beslöt, att ärendena skulle så fördelas

mellan Stockholm och Norrköping, att i Stockholm skulle åtta riksråd qvarstanna och anses utgöra den egentliga rådkammaren, der alla kollegiers och embetsmäns betänkanden skulle afgöras och alla riksvårdande ärenden företagas. Fåfängt hade Hiärne och Wallwijk sökt visa, att en sådan delning och konungens uteslutande från de vigtigaste ärendena icke stode att förena med grundlagarnes föreskrift. Då nu tillika underrättelse inlopp, att Danmark hastigt börjat företaga krigsrustningar, yrkade konungen, att riksdagen ej måtte hållas i Norrköping, dit vägen låg öppen för en fientdlig flotta. Danmark och Ryssland voro nemligen nu så nära förbundna att, då Ryssland för tillfället var upptaget af ett krig mot Turkiet, hade danska regeringen i stället åtagit sig att, äfven med väpnad hand om så fordrades, upprätthålla deras gemensamma intressen i Sverige. Rådet afslog dock konungens yrkande, men när underrättelserna från Köpenhamn icke lemnade något tvifvel om, att de danska rustningarna voro riktade Sverige, aflemnade konungen den 23 Mars 1769 till rådets protokoll ett nytt anförande, hvari han framhöll alla olägenheter, kostnader och faror af riksdagens förläggande till Norrköping samt i synnerhet olagligheten af rådkammarens delning. Detta steg utmärkte nemligen, att man velat tillegna rådet utan konungen en full rikets styrelse, hvarföre konungen nödgades förklara, att han ansåge sådant såsom ett uppenbart inbrott i rikets grundlag, såsom ett egenvilligt förkränkande af den konungsliga högheten och såsom ett sjelftaget herravälde öfver riket, hvilket nationen aldrig erkänt eller kunde erkänna, så länge konungamakten samt rikets ständers fri- och rättigheter egde bestånd.

Detta konungens anförande blef genast genom trycket meddeladt allmänheten, men verkade ingen förändring i rådets beslut, utan rådet svarade med ett annat anförande, som likaledes trycktes och som innefattade en anklagelseakt emot konungen, hvilken åter han besvarade med en ny skrift, som äfven trycktes. Så stodo konung och råd mot hvarandra med ömsesidiga anklagelser, vädjande till allmänhetens omdöme och till ständernas dom.

Under tiden hade Frankrike och dess bundsförvandt Spanien låtit danska hofvet veta, att de ej skulle likgiltigt åse någon våldsam inblandning från Danmarks sida i Sveriges angelägenheter, hvilket föranledde, att Danmarks rustningar inställdes och dess minister i Stockholm afgaf försäkringar om dess fredliga tänkesätt; men emellertid höllo Danmarks, Rysslands, Englands och Preussens härvarande sändebud öfverläggningar om upprätthållande af det svenska regeringssättet, ehuru de ej före riksdagens öppnande kunde komma öfverens om de ordalag, som skulle brukas i en förklaring härom.

Medan Sveriges grannar sålunda öfverlade om svenska regeringssättets bibehållande utan förändring, hade några af Hattarnes förnämsta ledare rådplägat med svenska hofvet om de förändringar, grundlagarne borde undergå, samt efter långa öfverläggningar i slutet af Januari 1769 blifvit ense om ett förslag till ny regeringsform. Den verkställande

makten skulle tillerkännas konungen, den lagstiftande ständerna. Rådet skulle blifva konungens rådgifvare, men ingenting mera. Ständerna skulle sammanträda hvart tredje år, för att bevilja och fördela skatter, uppgöra statsregleringen, bestämma hushållningen med banken och i öfrigt öfverlägga om de ärenden, hvilka konungen framstälde. De skulle ega att stifta lagar, dock med konungens samtycke, så att ingen ny lag kunde blifva gällande utan hans bifall. Konungen skulle styra riket, utnämna alla embetsmän, underhandla och ingå förbund med främmande makter o. s. v. Rådet skulle vara pligtigt att gifva sina råd, när de af konungen begärdes; men endast i lagskipningsfrågor skulle omröstning ega rum och konungen då endast hafva två röster. I alla andra ärenden skulle konungens beslut vara oberoende af rådets flertal. Riksråden skulle tillsättas af konungen och ständerna på sådant sätt, att konungen föreslog tre personer, af hvilka ständerna fingo utse en. De kunde afsättas endast med konungs och ständers ömsesidiga samtycke. Den punkt, om hvilken man haft svårast att komma till enighet, var den om rättigheten att börja krig, i hvilket afseende förslaget innehöll, att konungen icke egde begynna ett orättmätigt krig eller störa sina grannars ro, men väl att försvara sitt rike mot anfall. Konungen tillerkändes rätt att fullgöra de förbindelser, han ingått med främmande makter, men ständernas sammankallande förklarades nödvändigt för att bevilja krigsgärder. För den enskildes säkerhet var sörjdt genom föreskriften, att ingen kunde dömas annorlunda än af laga domstol och efter laga rättegångsordning, ingen i fängelse inmanas eller qvarhållas utan laga skäl.

Sådan var den regeringsform, till hvilken hofvet och Hattarne skulle med förenade krafter vinna ständernas bifall vid den riksdag, som i medlet af April 1769 samlades i Norrköping.

Till denna riksdag infann sig den kungliga familjen, och af rådet hade tjenstgörande kanslipresidenten *Friesendorff*, öfverstemarskalken *Horn*, samt riksråden *Kalling*, *Funck* och *Ribbing* blifvit utsedda att bilda rådsafdelningen i Norrköping. Från båda sidor ansträngde man sig till det yttersta att få öfverhanden. Kronprinsen försökte på bästa sätt utöfva sin förmåga att vinna menniskor, och å andra sidan voro Mössornas ledare icke mindre verksamma; men det visade sig snart, att detta parti nu hade allmänna meningen emot sig.

Landtmarskalks- och talmansvalen beredde nu åter partierna det första tillfället att mäta sina krafter. I borgareståndet skedde talmansvalet redan den 19 April, då den främste af Stockholms riksdagsmän, borgmästaren *Engelbert Gother*, som tillhörde Hattarne, valdes till talman med 95 röster mot 18, hvilka tillföllo Mössornas kandidat, borgmästaren i Carlshamn Frans Cervin. I presteståndet, der den nu 77-årige erkebiskopen Beronius icke infunnit sig, blef följande dagen äfven en Hattarnes anhängare, biskopen i Linköping *Petrus Filenius*, utan votering, utsedd till talman, och samma dag valde bondeståndet för åttonde gången till sin talman *Olof Håkansson*, med 98 röster

mot 52, som tillfallit Paul Jönsson från Skåne, hvilken Mössorna uppställt emot honom. Några dagar derefter utsågo talmännen till bondeståndets sekreterare lagmannen *Erik Johan Palén*, hvilken vid 1755 och 1760 årens riksdagar hade haft samma befattning till Hattarnes belåtenhet. Hos adeln täflade Rudbeck och Fersen om landtmarskalksstafven, och der föregick partistriden hårdast, men vid omröstningen den 22 April blef grefve *Fredrik Axel von Fersen* vald till landtmarskalk med 604 röster mot 370, som tillföllo Rudbeck.

Hattarne hade sålunda blifvit segrande vid alla talmansvalen och blefvo det äfven vid valen till ledamöter i sekreta utskottet. Der insattes af adeln ingen enda bland Mössornas ledare, men deremot alla Hattarnes främste män och äfven några de mest framstående bland hofvets anhängare. Äfven preseståndets ledamöter i utskottet tillhörde, med endast ett par undantag, hattpartiet, och borgareståndets togos uteslutande från detta parti.

Då dessa val utfallit så ogynsamt mot Mössorna och derigenom visat sig, att deras motparti nu var det rådande vid riksdagen, dröjde det icke länge, förr än anfall begynte mot de Mössor, som ännu sutto qvar i rådet. Friherre Lars Kagg, som med Erik Wrangel och några andra vid 1751 års riksdag med mycken häftighet uppträdt mot dåvarande riksråd, ingaf i ståndens plena den 29 April ett memorial, hvari han yrkade, att de riksråd, som »af egen tilltagsenhet stannat i Stockholm och der formerat en ny, äfvenså oformlig som hittills obekant regeringskropp», skulle genom ilbud få befallning att inom 24 timmar efter inhändigandet begifva sig derifrån och infinna sig hos sina principaler, riksens ständer. Detta memorial blef genast af de ofrälse stånden bifallet och i nästföljande plenum äfven af adeln, hvarefter »kungen i Stockholm», såsom man spefullt kallade de der qvarblifna riksråden, befaltes resa till Norrköping. Tre af dem, Düben, Reuterholm och Wallwijk, qvarhöllos af sjukdom; men de öfrige måste lyda.

Sinnesstämningen mot rådet var nu ytterligare upprörd af underrättelsen, att ej blott de danska rustningarna åter börjat fortsättas, utan äfven Ryssland begynt rustningar i Kronstadt och vid finska gränsen, under det försvarsanstalterna i Finland, enligt hvad Ehrensvärd intygade, befunno sig i ett så jämmerligt skick, att garnisonerna icke hade krut ens till fängpannorna, samt trupperna vid gränsen hade träflintor i gevären och inga kulor, inga tält, intet krut. Emellertid öfverlade Rysslands, Englands, Danmarks och Preussens sändebud om den förklaring de skulle afgifva för att skrämma Hattarne; men under deras öfverläggningar derom blefvo de förekomna af sekreta utskottet, för hvilket den tillämnade förklaringen icke blifvit någon hemlighet och som till alla främmande sändebud afgaf en uttrycklig försäkran, att endast inhemska ärenden föranledt den urtima riksdagen och att kongl. maj:t ville bibehålla ett fredligt förhållande med alla sina grannar,

genom hvilken försäkran man lyckades afböja den fruktade gemensamma förklaringen.

Det begynta anfallet mot rådet fortsattes emellertid inom sekreta utskottet. Af hofrättsrådet Christofer Rappe uppsattes ett anmärkningsmemorial, som af utskottet gillades, och i denna akt lades riksråden till last, att de, oaktadt de länge och från alla håll inlöpande underrättelserna om näringarnas förfall och landets nöd, likväl i December 1768 vägrat ingå på konungens förnyade fordran om ständernas sammankallande; att de, efter att hafva afslagit riksdagskallelsen, företagit sig att utan konung styra Sveriges rike, intill dess den lagtima riksdagen skulle inträffa, samt att de hade beslutat rådkammarens delning, påstående, att fastän fem riksråd voro i Norrköping och åtta i Stockholm, hvar på sin ort skötande särskilda ärenden, så vore ändock icke två rådkamrar, utan en, och kongl. maj:t, fastän frånvarande, likväl alltid i sin rådkammare närvarande, allenast han underskrefve dess beslut. Uti ett så vidunderligt regeringssätt kunde sekreta utskottet icke igenkänna det gamla svenska. Enligt regeringsformen tillhörde det rådet att råda, men icke att regera; enligt detta nya regeringssätt tillhörde det konungen att lyda och underskrifva. Enligt regeringsformen ålåg det konungen i synnerhet att vårda de vigtigaste ärenden och, när sådana föreföllo, sammankalla rådet in pleno samt låta dem i sin närvaro afgöras; men, enligt den nya fördelningen, skulle alla sådana mål konungen ovetande afgöras 18 mil från det ställe, der han vistades, 8 riksråd föreställa hela rådkammaren, jemte konungen, samt deras beslut ske äfven för den frånvarande konungens och de frånvarande riksrådens räkning, allt på den grund att rådkammaren ej kunde vara mer än en och att konungen aldrig kunde anses såsom derifrån skild. Allt skulle vara hulpet dermed, att konungen underskrefve, utan att känna sakerna, utan att hafva afhört öfverläggningarna eller sagt sin tanke och med sina två röster inverkat på besluten. Om en sådan mekanisk förrättning, som underskrift utan kännedom, gjorde tillfyllest, då kunde ock en namnstämpel göra till fyllest för konung i Sverige och rådet under skuggan af ett namn ständigt regera. Vidare anmärktes, att rådet, i trots af af riksens ständers tydliga förbud, tillsatt en kommission att döma kammarkollegium. Man hade väl ej kallat det en kommission, men det var en sådan genom de två egenskaper, som utgjorde kännemärket på en extra domstol, nemligen att den var förordnad till att döma öfver personer och mål, som enligt lag och rättegångsordning icke hörde dit, och bildad af ledamöter, som dertill blifvit godtyckligt valde. Kammarkollegium hörde icke under denna domstol, ty ett helt kollegium stode endast under konungen och riksens ständer till ansvar; men det ena kollegiet kunde ej vara det andras domare, och ledamöterne voro allesammans utnämnde af rådet. Till rådsmyndighetens befästande tycktes man hafva ansett nödvändigt att förklena konungens höghet och göra den misstänkt. De hårdaste ordalag mot konungen voro i rådsprotokollen brukade,

såsom att grundlagarne vore brutna, att riket och det fria regeringssättet genom konungens åtgärd vore i fara, med mera. Det vore obegripligt, huru rådet kunnat sammanpara ständernas sammankallande med frihetens förlust; hvilka kunde väl kraftigare försvara friheten än riksens ständer sjelfva? Äfven sedan ständernas sammankallande ändtligen blifvit beslutadt, hade rådets yttrande i anledning af rådkammarens fördelning varit icke en föreställning, utan en anklagelse, som gick ut på att visa, det konungen från första början af sin regering intill närvarande tid lefvat i split och oenighet med sitt råd och sina ständer.

Denna anmärkningsakt, hvilken således gick ut på att visa, det rådet sökt förvandla Sveriges regeringssätt samt kufva både konung och folk under rådets välde, meddelades den 6 Maj riksråden till förklarings afgifvande inom tre dagar. Horn, Kalling, Lagerbjelke, Hermelin, Gyllenstierna, Funck och Ribbing ansågo onödigt att ingå i något svaromål. Friesendorff, Düben och Wallwijk sökte rentvå sig från deltagande i den ena eller andra af de klandrade åtgärderna, endast Reuterholm försvarade hvad han gjort. Så snart förklaringarna inkommit, fattade utskottet den 12 Maj sitt beslut. Wallwijk, som sedan den 15 December 1768 skilt sig från de öfriga riksrådens åsigter, undantogs, men Friesendorff, Horn, Lagerbjelke, Kalling, Hermelin, Gyllenstierna, Reuterholm, Funck, Ribbing och Düben förklarades förlustiga sina embeten och riksens ständers förtroende. De Geer hade aflidit den 28 Mars.

I stånden förekom afsättningsfrågan den 23 Maj. Af *bondeståndet* bifölls sekreta utskottets framställning utan omröstning, ehuru en och annan inom ståndet yrkat, att riksråden tillika borde göra konungen och kronprinsen afbön samt ersätta kostnaden för riksdagens hållande i Norrköping. Inom *borgareståndet* sattes i fråga, att straffet borde skärpas med förlust af rådstiteln, ersättning af kostnaden för riksdagens flyttning från Norrköping till Stockholm och förpligtelse för de afsatte riksråden att ständigt förblifva inom den stad eller socken, de sjelfve valt till vistelseort, dock ej hufvudstaden; men äfven här blef slutligen utskottets framställning utan tillägg och utan omröstning godkänd. Af *presteståndet* skedde detta godkännande efter en skarp strid, med 39 röster mot 14. Skarpast och långvarigast var striden inom *adeln*, der flere uppträdde till riksrådens försvar, men äfven här godkändes slutligen utskottets framställning, med 522 röster mot 332.

I sammanhang med domen öfver rådet beslöto ständerna högtidligt uttala sin tacksamhet mot konungen, för hans ståndaktiga bemödanden att åstadkomma riksdag; mot kronprinsen, för hans »ömhet om nationen och fäderneslandet»; mot Hiärne, som ensam bland riksråden understödt konungen i fråga om riksdagskallelsen, samt mot de embetsmän, »som, genom sin vägran att lyda en rådkammare utan konung, hade påskyndat ständernas sammankallande och fullgjort den

hvarje svensk man åliggande pligt att hindra och afvärja en väsentlig ändring i regeringssättet.»

Redan före dessa riksråds afsättning hade de ledigheter inom rådet blifvit fylda, hvilka uppstått genom Carl Lagerbergs död i Mars 1767, Carl Gustaf Löwenhjelms i Mars 1768 och Otto Vilhelm De Geers i Mars 1769. Af de på rådsförslagen upptagne hade konungen den 5 Maj 1769 till riksråd utnämnt justitiekansleren *Erik von Stockenström*, som tagit en ganska verksam del i de sista händelserna och ofta uppträdt mot rådet; förre underguvernören hos kronprinsen grefve *Nils Adam Bielke*, den mest aktade af det egentliga hofpartiet, samt förre ministern i Paris, öfversten friherre *Ulrik Scheffer*, en yngre broder till riksrådet Carl Fredrik Scheffer och hvilken, likasom han, räknades till Hattarnes främste ledare.

Genom de tio riksrådens afsättning hade lika många nya ledigheter uppstått i rådkammaren, och för att fylla dessa anmodades de vid sista riksdagen afskedade rådsherrarne att åter inträda. Kallelsen antogs af de förra riksråden, grefve *Clas Ekeblad*, friherre *Carl Otto Hamilton* och friherre *Carl Rudenschöld*; men Rosen, Seth och Fleming undskylde sig med sin höga ålder, och Carl Fredrik Scheffer förklarade, att efter två misslyckade försök rådde försigtigheten honom att icke fresta det tredje. Förslag till de öfriga ledigheternas fyllande blefvo således upprättade, och den 27 Maj 1769 utnämndes till riksråd presidenten i kammarkollegium friherre *Mathias von Hermansson*, som stått i spetsen för kollegiernas motstånd mot rådet, samt landshöfdingen *Joachim Beckfriis*, hvilken, likasom Hermansson, varit utsatt för åtal under Mössornas styrelse. Vidare utnämndes den 4 Juli till riksråd presidenten i Wismarska tribunalet grefve *Jakob Filip von Schwerin*, som tillhörde hofpartiet; generalmajoren, landshöfdingen öfver Elfsborgs län friherre *Maurits Posse*; förre kavaljeren hos kronprinsen, öfversten grefve *Ulrik Barck*; öfversten friherre *Fredrik Carl Sinclair*, en af hofvets trognaste och skickligaste anhängare, samt schoutbynachten *Johan von Snoilsky*. Grefve *Clas Ekeblad* hade icke blott blifvit återkallad till sin riksrådsplats, utan anmodades äfven att återtaga sin förra plats såsom kanslipresident. Till kansliråd, hans närmaste man inom kansliet, utnämndes *Ulrik Scheffer*.

Sverige hade sålunda åter fått en regering af Hattar, jemte några hofvets anhängare, och nu skulle frågan om regeringsformens ändring företagas omedelbart efter det förra rådets afsättning; men häremot yttrade Fersen flera betänkligheter. Han ansåg farligt att låta ständerna vara tillsammans efter statsförfattningens förändring, i synnerhet om främmande makter skulle lägga sig i saken, och denna farhåga var icke ogrundad, ty ryska hofvet hade begärt, att Mössorna skulle protestera mot hvarje ändring i regeringsformen, för att gifva Ryssland och Danmark förevändning att uppträda till svenska regeringssättets skydd. Man borde derför först ordna penningeväsendet, så att ingenting skulle hindra riksdagens afslutande omedelbart efter grund-

lagsförändringen. Fersens skäl och ännu mer hans inflytande segrade, och första följden deraf blef, att riksdagen flyttades till Stockholm, hvilket föreslogs af sekreta utskottet och bifölls af ständerna. Stånden höllo sina plena för sista gången i Norrköping den 29 Maj och för första gången i Stockholm den 27 Juni.

Det dröjde emellertid allt mera med något förslag till ändringar i regeringsformen, och Choiseul var högeligen uppbragt både öfver Hattarne och öfver sitt eget sändebud, som icke kraftigare påyrkat ett sådant förslag. Choiseul hade redan före början af September stält icke mindre än 3 millioner livres till grefvens af Modène förfogande, och ändock kommo från Sverige endast undanflykter och framställningar om uppskof i det han ansåg för riksdagens vigtigaste ärende. Också skref han till Modène, att om grundlagsfrågan icke före September månads slut vore afgjord, skulle Frankrike för alltid lemna Sverige åt sitt öde, samt förbjöd Modène att framkomma med något förslag om ringaste ytterligare penningeutgift.

Innan detta bannebref ankom, hade Modène redan uppmanat landtmarskalken att ändtligen göra allvar af saken, med hotelse att han annars skulle indraga allt penningeunderstöd, i synnerhet som hans tillgångar ej kunde räcka längre än till slutet af September. Hattarne måste derföre nu taga i tu med grundlagsfrågorna, och till en början sökte Fersen genom underhandling vinna Mössornas godvilliga biträde. Han föreslog dem sådana jemkningar i styrelsesättet, som, utan att upphäfva regeringsformen, hvilken tvärtom borde återställas i sitt ursprungliga skick, endast skulle afskaffa senare tillägg samt gifva större stadga och kraft åt regeringen. Den enda utvidgning af konungamakten, han tillstyrkte, var ett uttryckligt erkännande, att konungens bifall fordrades vid förändring af lagar och privilegier, möjligen också vid förbunds ingående med främmande makter. Såsom vedergällning för Mössornas samtycke härtill erbjöd han dem fem platser i rådet och löfte, att icke något förbund med Frankrike skulle afslutas. Mössorna visade sig icke obenägna och underhandlingen fortgick i några veckor; men de utländska ministrar, som mest inverkade på Mössorna, ville icke någon förlikning mellan partierna och framför allt icke någon förbättring i konungens ställning. Äfven Pechlin, som nu åter var i full verksamhet, arbetade med vanlig slughet och ihärdighet mot hvarje utvidgning af konungamakten. Han hade med Hattarne och hofvet deltagit i anfallet mot rådet, men under det han deltog i Hattarnes rådplägningar och ej försmådde Frankrikes penningar, började han samla ett eget parti och var snart i underhandling med ryska, danska och engelska ministrarne. Med oförliknelig fräckhet framlade han för dem tre förslag, mellan hvilka han bjöd dem att välja: antingen att ändra det nuvarande sekreta utskottet och störta det nya rådet, eller tvinga Hattarne till en förlikning, så att några Mössor blefvo upptagna i rådet, eller endast upprätthålla regeringsformen mot alla ändringsförsök och hindra alla våldsamheter så väl inom landet som i den

utrikes politiken. Till genomförande af den första planen begärde han 120,000 pund sterling, till den andra 72,000, till den tredje 30,000. Ministrarne föredrogo den andra planen i ordningen, och från slutet af Juli 1769 var Pechlin, en af Mössornas ledare, med stora penningetillgångar till sitt förfogande, hvilka han ock förträffligt förstod att begagna.

Medan underhandlingen mellan Fersen och några af Mössornas ledare ännu fortgick, blef författningsfrågan offentligen bragt å bane hos ständerna. Carl Fredrik Höpken, en yngre broder till förre kanslipresidenten, yrkade å riddarhuset, att man borde till sekreta deputationen och justitiedeputationen hänvisa att gemensamt taga förordningen om lagarnes verkställighet i skärskådande och tillse, huru det för framtiden måtte förekommas, att regeringslagarne ändrades och ombyttes från den ena riksdagen till den andra. Mössorna satte sig med stor häftighet emot detta förslag, men det oaktadt bifölls det den 25 September af adeln, som med 414 röster mot 384 hänvisade ärendet till sekreta utskottet samt sekreta och justitiedeputationerna, hvarefter samma förslag väcktes och samma beslut fattades äfven af de öfriga stånden.

Efter långa öfverläggningar inom utskottet och deputationerna stannade man dock slutligen dervid att icke göra någonting för utvidgningen af konungens myndighet och uppfyllande af hofvets förhoppningar i öfrigt, utan enda frukten af de så mycket omtalade grundlagsändringsförslagen blef en »akt om personlig säkerhet samt säkerhet om eganderätten».

I denna s. k. säkerhetsakt, som sades hafva till ändamål att återställa grundlagarne i deras fulla kraft, stadgades, att ingen skulle kunna beröfvas lif, ära, frihet, embete eller tjenst utan laga ransakning och dom; att i brottmål ingen annan bevisning finge brukas, än den allmänna lagen gillade, således icke samtal mellan fyra ögon, enskilda bref, papper och räkenskaper, än mindre tortyr; att hvad lagen medgaf om svårare fängelse skulle i vanliga brottmål endast med ömmaste grannlagenhet användas, men aldrig i statsförbrytelser; att alla extra domstolar, kommissioner, deputationer med domsrätt, m. m., under hvad namn de vara måtte, skulle för eviga tider vara afskaffade, så under som mellan riksdagarne, med undantag likväl för hvad riksdagsordningen stadgade om riksrådets ansvar för brott i embetet, så vida ingen annan domstol för sådana brott gåfves än den, som af riksens ständer sjelfva förordnades. Till att betrygga säkerhet till lif och egendom vore dock nödigt, att lagstiftning och lagskipning ej sammanblandades, ty en sådan sammanblandning vore just hvad som utgjorde suveränetet, då den, som kunde både stifta och skipa lag, också med detsamma vore öfver lag och genom ingen lag bunden. Regeringsformen skilde lagstiftning och lagskipning, men i utöfningen hade de blifvit sammanblandade och botemedlet vore här att leda utöfningen af regeringsformen tillbaka till dess bokstafliga innehåll. Följaktligen borde den rätt, konung och råd egde att mellan riksdagarne göra för-

ordningar, icke utöfvas i andra fall, än då rikets välfärd sådant oundgängligen fordrade, och dylika förordningar sedermera vid nästa riksdag af ständerna antagas eller förkastas. Å andra sidan borde ständerna icke befatta sig med lagskipning på annat sätt än regeringsformen föreskrifvit, alltså visserligen undersöka huru lag och rätt vid justitierevisionen blifvit skipade, men aldrig sjelfva döma i justitiesaker. Så borde ock ständerna sörja för rikets hushållning, näringar och försvarsverk samt i allmänhet stadga, huru landet måtte förkofras och försvaras, men aldrig sjelfva gå in i verkställigheten häraf eller utstaka, huru hvar sak för sig skulle skötas och handteras. Lika litet borde ständerna gifva bort tjenster, döma om befordringssätt, utdela pensioner, gratifikationer eller belöningar, sluta kontrakt, meddela eller upphäfva privilegier på verk och inrättningar, sälja eller utarrendera kronans jord, eller på något sätt gå in i saker, som rörde enskilda personer eller deras angelägenheter, och som rikets ordentliga styrelse i längden skulle blifva omöjlig, om icke detta allt på det nogaste efterlefdes, så finge ingen förtydning eller förklaring af denna akt göras, så framt ej alla fyra stånden deruti instämde.

Säkerhetsakten innehöll således ingenting, som skulle ändra konungens förhållande till råd och ständer, utan sökte endast trygga enskildes säkerhet till person och egendom samt tillbakavisa ständernas sjelfsvåld i förhållande till konungen och rådet; men ändock mötte den sådant motstånd från Mössornas sida samt i synnerhet från Pechlin och hans anhängare, att den ej kunde genomdrifvas. Den 2 November förekom den i bondeståndet och förkastades utan omröstning. Borgareståndet förklarade sig hafva beslutat att vid denna riksdag icke vidröra någon fråga om grundlagarnes förbättring. Af presteståndet antogs visserligen säkerhetsakten den 4 November med 38 röster mot 14; men då densamma den 15 November förkastades af adeln med 457 röster mot 431, så hade sålunda denna fråga genom tre stånds beslut fallit.

Den ena af riksdagens hufvudfrågor var sålunda afgjord och den andra, som rörde ordnandet af penningeväsendet, bragtes äfven till slut. Det hade lyckats Pechlin att i dessa båda ärenden hindra de reformer, som varit föreslagna, och Hattarne funno nu, att ingenting väsentligt vidare var vid riksdagen att uträtta. Efter deras återinträde i makten hade emellertid Möss-styrelsens sparsamhet blifvit helt och hållet frånträdd. Alla riksråd, som före 1765 tagit afsked, hade af ständerna fått försäkran om pensioner; men icke desto mindre hade sekreta utskottet 1766 antingen helt och hållet eller till en del indragit dem. Då detta utskott likväl icke egde makt att sålunda upphäfva riksens ständers beslut, fordrade Hattarne, att dessa riksråd borde återfå sina pensioner, hvilket ock bifölls af ständerna; men nu yrkade Mössorna, att äfven deras vänner, de vid riksdagens början afsatta riksråden, skulle få pensioner, hvartill Hattarne samtyckte samt beviljade då äfven pensioner åt riksråden Seth och Fleming, som 1765 blifvit

afskedade och nu icke återgått i tjenst. Riksrådet Rudenschöld förklarades böra äfven för de förflutna åren uppbära rådslön, emedan en »irring förelupit i tillämpningen af de grunder, som föranlåtit hans afskedande, och han icke sjelf om afsked anhållit». Anslagen till det kungliga huset förhöjdes, medel beviljades prinsarne till utrikes resor, konungens och drottningens skulder betalades, ehuru de nu uppgingo till öfver tjugu tunnor guld, och äfven de skulder, hvilka de båda yngre prinsarnes guvernörer gjort för deras räkning, blefvo betalta, likväl med förklaring att ständerna hädanefter ej ville veta af sådana. Det tycktes som om Hattarne genom denna frikostighet mot konungahuset ville gifva det ett slags tröst för de försvunna förhoppningarna om utvidgad makt.

Den 30 Januari 1770 afslutades riksdagen med vanliga högtidligheter. I *riksdagsbeslutet* tackade ständerna konungen för det han, oaktadt det i rådkammaren mötta motstånd, icke låtit sig afvändas att visa ett rätt fadershjerta mot sitt nödlidande folk. Likaså omnämnde ständerna det berömliga och nitiska förhållande rikets hofrätter och kollegier samt flera andra embetsverk och embetsmän vid detta bekymmersamma tillfälle på ett för dem hedrande sätt ådagalagt. Vidare förklarade ständerna sin hugnad öfver fredens bibehållande, samt att de kungliga prinsarne och prinsessan lyckligen genomgått koppympningen, ett då ännu nytt skyddsmedel mot kopporna, äfvensom att nämnda kungliga personer dagligen utvecklade de största dygder, insigter och snillegåfvor, utgörande rikets hopp och glädje för framtiden. För öfrigt omnämndes en mängd vidtagna åtgärder till kristendomskunskapens spridande i Lappmarkerna, till lagskipningens förbättrande, till penningeväsendets ordnande, till landtbrukets upphjelpande, till handaslöjdernas förbättrande, till fiskeriernas befrämjande, m. m. Slutligen utsattes nästa riksdag till medlet af Oktober 1773.

I de anförda hänseendena hade sålunda icke så litet blifvit uträttadt, men deremot hade riksdagens hufvudfråga, som varit egentliga anledningen till ständernas sammankallande, blifvit helt och hållet förfelad. Hattarne hade knappast återkommit till väldet, innan de visade lika liten håg, som förut Mössorna under dylika förhållanden, att uppfylla sina förbindelser mot hofvet, och Choiseuls förutsägelse, att vid en riksdag ingenting vore att hoppas för konungamaktens utvidgning, hade fullständigt bekräftat sig.

Frankrike hade emellertid under de hotande företeelserna sommaren 1769 visat sig som en pålitlig bundsförvandt. Då ej blott de danska rustningarna fortforo, utan ock en rysk flotta gjordes färdig att utlöpa, hade Choiseul öppet förklarat att, om Sverige blefve anfallet af sina grannar, skulle Frankrike skynda till dess hjelp och ett allmänt europeiskt krig blifva följden deraf; men när faran var öfver och försöken att tillvägabringa en förändring i svenska statsförfattningen, sådan Frankrike önskat, alldeles misslyckats, voro ock alla försök af svenska regeringen att utfå de innestående subsidierna fruktlösa; för-

slaget om ett nytt subsidieförbund afböjdes och till och med korruptionsmedlen för riksdagen indrogos. Frankrike stod fast vid sin föresats att icke hafva något att göra med »det anarkiska Sverige». Deremot hade reformförsöken vid riksdagen förmått Sveriges grannar att sluta sig närmare tillsammans för att fortfarande göra det så anarkiskt som möjligt. Ryssland och Danmark förbundo sig under hösten 1769 genom formliga fördrag att äfven med vapenmakt upprätthålla svenska regeringsformen. Konungen af Preussen visade sig något mera hofsam och ville icke förbinda sig att gripa till vapen, utom för den händelse att konungamakten i Sverige blefve utvidgad ända till gränsen af envälde, i hvilket fall han skulle bemäktiga sig svenska Pomern. Danmark och Ryssland lofvade hvarandra, att om 1720 års regeringsform blefve ändrad i någon enda punkt till inskränkning af ständernas och utvidgning af konungens makt, skulle de genast gripa till vapen och icke nedlägga dem innan Danmark fått ersättning för sina krigskostnader eller lämplig landvinning genom eröfringar på norska sidan, hvilka Ryssland garanterade att det skulle få behålla.

Sträfvandena till utvidgad konungamakt under den nu slutade riksdagen hade således endast ledt till nya försök å grannarnes sida att utsträcka sitt förmynderskap öfver Sverige, och dessutom hade Ryssland, Danmark och England öfverenskommit att äfven för framtiden bestrida nödiga kostnader för att underhålla partistriderna vid de svenska riksdagarne, hvarvid de i Pechlin hade det verksammaste biträde.

Efter riksdagen inträffade emellertid hvad dittills icke händt under Adolf Fredriks hela regering, att ett godt förstånd rådde mellan konungen och rådet. Hattarne kände sig ännu icke så säkra om makten, att de vågade bryta med hofvet, och gjorde derföre allt för att söka öfvertyga konungen, att de gemensamt öfverenskomna ändringarna i regeringssättet icke genom deras förvållande misslyckats. För öfrigt hade konungen, som före riksdagen och i dess början uppeggat sig eller blifvit uppeggad till ovanlig verksamhet, nu återfallit i sin vanliga sorglöshet, och det var nu kronprinsen vid hvilken hofvets anhängare fäste sina förhoppningar, till icke ringa missbelåtenhet för drottningen, som fann sig af honom fördunklad och fruktade att se sitt inflytande alldeles upphöra. Förhållandet inom den kungliga familjen var således för kronprinsen icke det angenämaste, och det var derföre med synnerligt nöje, som han mot hösten 1770, i sällskap med sin yngste broder Fredrik Adolf och åtföljd af sin förre guvernör Carl Fredrik Scheffer, anträdde den utrikes resa, hvartill ständerna anvisat medel. Han var i Paris, då underrättelse ankom att Adolf Fredrik om aftonen den 12 Februari 1771 hastigt aflidit och att hans egen regering begynt [1]).

---

[1]) Jfr *Malmström*, Sveriges politiska historia, från Carl XII:s död till statshvälfningen 1772, IV—VI; *Geijer*, De Gustavianska papperen, samt de här ofvan anförda arbeten rörande frihetstiden.

Adolf Fredriks regering hade varit en fortsatt kedja af fruktlösa försök att erhålla en ökad konungamakt, den han ej egde erforderliga egenskaper hvarken att vinna eller utöfva. Han hade alltid mot det rådande partiet förbundit sig med det, som för tillfället låg under, men alltid blifvit besviken af detta, så snart det kommit till väldet, och icke desto mindre fortsatt samma försök med samma resultat. Under den sista riksdagen hade utsigterna varit mera lofvande än någonsin, men äfven då gått om intet. Dock hade han åtminstone fått den tillfredsställelsen att se sista året af sin regering lugnare än något af de föregående.

Statsförfattningen.

Vi hafva i det föregående berättat huru regeringsformen af den 21 Februari 1719 tillkom, samt huru den förändrades och konungamakten ytterligare inskränktes, då drottning Ulrika Eleonoras gemål upphöjdes på Sveriges tron 1720.

Sveriges dåvarande grundlagar voro:

1:o. »Hans kongl. höghets Fredriks, arfprinsens af Hessen-Kassel, försäkring till Svea rikes ständer, då hans kongl. höghet upphöjdes på den kongl. svenska tronen. Gifven Stockholm den 22 Mars 1720;»

2:o. »Sveriges rikes ständers förening, angående hans kongl. höghets Fredriks, arfprinsens af Hessen-Kassel, upphöjelse på den kongl. svenska tronen. Gjord och författad i Stockholm den 24 Mars 1720», samt

3:o. »Kongl. Maj:ts och riksens ständers faststälda regeringsform. Stockholm den 21 Maj 1720.»

Den första af dessa grundlagar, *försäkringsakten*, innefattade i 23 punkter den utsedde konungens försäkran att obrottsligt iakttaga alla de Sveriges konung i regeringsformen ålagda förpligtelser, hvilka i de särskilda punkterna anfördes, och bland annat att »alltid instämma med samtliga riksens ständer, såsom maktegande nu och framdeles att göra sådana beslut, stadgar och förordningar om sig och riket, som de pröfva tjenliga till det allmänna bästa samt deras säll- och trygghet»; med förklaring tillika, det ständerna skulle vara alldeles fria från deras huld- och trohetsed, i fall konungen å sin sida skulle finnas hafva öfverträdt den ed och försäkring, han riksens ständer gjort eller hvad ständerna vidare kunde pröfva nödigt till deras religions, välfärds och säkerhets bibehållande att fastställa.

Den andra grundlagen, *föreningsakten*, innehöll, att riksens ständer, enligt drottningens önskan, förenat sig om hennes gemåls upphöjelse på Sveriges tron, dock att, derest han skulle afgå med döden före sin gemål, regeringen då åter skulle af henne tillträdas. Arfsrätt till tronen tillerkändes för öfrigt bådas manliga bröstarfvingar, på det sätt, som 1650 års riksdagsbeslut innehåller; men i händelse af konungens och drottningens frånfälle utan manliga arfvingar, skulle den kungliga värdigheten åter vara förfallen till samtliga ständernas fria val. Vidare beter

det i denna föreningsakt: »Hans Kongl. maj:t tacke vi härjemte underdånigst, som ett alldeles rättvist misshag och en billig osmak för det oinskränkta konungsliga väldet behagat betyga, dess verkan vi på mångahanda sätt förfarit och funnit hafva förderfvat, förminskat och mycket försvagat riket, till allas vår obotliga afsaknad, skada och förfång. Som vi ock fördenskull, samtliga riksens råd och församlade ständer, af en sådan högst bedröflig erfarenhet varnade och förskräckte, med ett enhälligt mod och allvarsamt uppsåt härigenom nu och för tillkommande tider ett sådant skadligt envälde alldeles velat afskaffa, förqväfva och tillintetgöra; ty förklara vi härmed densamma vara den kungl. tronen förlustig och böra anses som en riksens fiende, den sig dertill upphäfva vill igenom hemliga förborgade stämplingar eller uppenbar makt, emedan ock den ibland oss, hög eller låg, inländsk eller främmande, hvilken på något sätt låter bruka sig till återinförande af slikt envåldsregemente, skall utan nåder anses och straffas som en landsens förrädare.»

Den tredje grundlagen, *regeringsformen*, förklarade likaledes det kungliga väldet för evärdeliga tider afskaffadt samt bestämde i 51 paragrafer konungens, rådets och ständernas rättigheter och skyldigheter.

Konungen tillhörde att skydda statsreligionen i enlighet med 1686 års kyrkoordning; lag, rätt och sanning styrka, älska och gömma, men vrångvisa och orätt förbjuda och nedertrycka; freda och frälsa den, som med späkt och lagom lefva vill, men näpsa och straffa den ostyrige och vrångvise; med råds råde i alla mål sanning utleta, gifva lejdebref, förklara lagen, stadga och förordna, der ingen lag finnes, samt »om till rikets oundgängliga välfärd så behöfves», mellan riksdagarne med råds råde göra stadgar, reglementen och förordningar, dock så att samtliga sålunda af konungen utfärdade författningar och lagförklaringar skulle vid nästa riksdag granskas och antagas för att vinna kraft af ständig lag; med råds råde möta fiendtligt anfall och i sådant afseende kunna utskrifva oundgänglig gärd, till dess ständerna kunna sammankomma, samt med råds råde afsluta fred och förbund, när ständerna ej äro tillsammans, dock att de vid nästa riksdag derom underrättas. Att slå mynt skulle vara kronans ensak, men skrot och korn finge ej ändras utan ständernas vetskap och samtycke. Utan sådant samtycke egde konungen ej heller resa ur riket. Regeringen finge ej tillträdas förr än konungen fylt 21 år, gifvit vid ständernas sammankomst sin försäkran, låtit sig krönas och gått sin ed efter Sveriges lag. Konungen egde styra riket med, således icke utan, än mindre mot riksens råds råde. Alla ärenden, som rörde rikets allmänna vård, så väl som justitieärenden, skulle afgöras i rådkammaren, och om skiljaktiga meningar dervid uppstodo, skulle omröstning företagas, hvarvid konungen egde två röster jemte afgörande rösten, i händelse rösterna voro lika delade; »men blifver en större olikhet uti rösterna, så antager kongl. maj:t alltid det rådet, som de fleste af riksens råd förklarat nyttigast».

Endast följande mål kunde konungen afgöra i sitt kabinett ensam, biträdd af två riksråd, hvilka dock dervid ej hade rösträtt, nemligen: 1) De mål, som angå enskilda personer och ej inbegripas i ärenden rörande rikets allmänna vård; 2) alla sådana enskilda angelägenheter, hvaröfver kollegierna eller andre vederbörande insändt underdånigt betänkande, dock så att, derest konungen vore sinnad frångå kollegiernas mening, skulle saken afgöras med råds råde; 3) tillsättandet af alla sådana embeten och beställningar, hvartill kollegierna eller andra vederbörande upprätta förslag; 4) tillsättandet af militärtjenster efter förslag af vederbörande öfverstar; 5) förordnandet af kykoherdar i regala pastorat; 6) tillsättandet af sådana magistratspersoner och tjenstemän vid landsstaterna, som med kunglig fullmakt benådas, efter förslag af vederbörande. Under resor och i fält skulle alltid två riksråd åtfölja konungen, för att biträda honom i dylika kabinettsärenden.

Alla högre embeten, från och med öfverstar till och med fältmarskalkar, samt deras vederlikar både inom det andliga och verldsliga ståndet, skulle af konungen tillsättas i sittande råd, dervid rådet väl egde göra påminnelser, men konungen ensam utnämna den han ansåge mest förtjent. Skulle dock en sådan persons befordran finnas strida mot Sveriges lag, regeringsform eller andre redelige undersåtares välfärd och förtjenst, skulle omröstning ske och kongl. maj:t göra afseende på de af riksens råd förebragta skäl samt nämna en annan, allt på rådets ansvar. Till alla andra tjenster skulle förslag på tre personer upprättas af vederbörande. Kollegier och andra myndigheter hade att sjelfva tillsätta lägre tjenster efter hvad förut varit vanligt. I afseende å kyrkliga embeten skulle kyrkoordningen lända till efterrättelse. Vid befordringar skulle afseende göras endast på kunskaper, skicklighet och erfarenhet, ej på börd eller stånd. Ingen utländning skulle i rikets tjenst få brukas. För öfrigt hade konungen rätt att utdela titlar, särdeles åt afskedstagande embetsmän, samt att försätta förtjente män i adeligt stånd; »men som uti Sverige redan är större myckenhet af adel, än landet kan tåla, så lärer hans maj:t vara så nådig inga flera med adelig sköld att benåda, än allenast några få vid dess kröning, hvilka medelst märkeliga tjenster för riket gjort sig dertill värdige, och blifva sedermera inga adelsmän gjorda, till dess riket sådant kan tillåta. Sammaledes bör ej heller någon med grefve- och friherrevärdighet behedras, innan han genom stora och besynnerliga förtjenster gjort sig dertill välförtjent.»

Riksråden skulle utses bland infödde svenske män och undersåtar på det sätt, att ett utskott af riksens ständer, 24 af adeln, 12 af preste- och 12 af borgareståndet, skulle uppföra tre skicklige och välförtjente män på förslag, hvilket, sedan det blifvit i stånden gilladt, skulle underställas konungen, som i sittande råd, dock utan omröstning, hade att utnämna en af de föreslagne. Mellan riksdagarne finge ledigt rådsembete ej tillsättas, utan endast skötas af vikarie. Riksrådens antal bestämdes till 16, oberäknadt generalguvernörerne i land-

skapen utom riket, hvilka jemväl skulle tillhöra rådet, men med inberäkning af kanslipresidenten och öfverste marskalken. Till presidenter i kollegierna och öfverståthållare i Stockholm skulle tagas skicklige män utom rådet. Riksrådens pligt var att, sjelfkräfde och utan att vänta till dess de blifvit tillsporde och kallade, påminna om rikets rätt, råda till det som var öfverheten och riket gagneligt, tillse att Sveriges grundlagar och allmänna författningar samt hvars och ens välfångna privilegier och rättigheter handhafvas och iakttagas, styrka undersåtare till trohet och lydnad samt vårda så väl konungens och rikets höghet som ständernas rättigheter. Minst sju riksråd skulle vara närvarande, när rikets ärenden företagas. För ärendenas behandling delades rådet i två afdelningar, af hvilka den ena skulle sköta justitie- och utrikes samt den andra krigs- och inrikes ärendena, hvilket likväl, vid 1726 års riksdag, förändrades så, att den ena afdelningen skulle handlägga utrikes och krigsärenden samt den andra justitie och inrikes. I vigtigare frågor skulle hela rådet träda tillsammans. Rådet skulle föra styrelsen under konungens frånvaro och sjukdom, äfvensom under tronledighet till dess ständerna hunne sammankomma.

Rikets ständer allena egde stifta så väl grundlag som allmän lag, utan att konungens samtycke dertill erfordrades. Likaså tillkom beskattningsrätten ständerna allena vid allmän riksdag. Utan ständernas samtycke fick konungen ej ålägga krigshjelp, gärder, tullar, utskrifningar eller några andra afgifter och ej heller upptaga sådana af ständerna beviljade längre än derföre bestämd tid. Utan ständernas samtycke fick konungen ej heller begynna krig eller under pågående riksdag sluta fred eller förbund med främmande makter, ej heller resa utom riket. Ständerna egde, med kongl. maj:ts nådiga behag, draga försorg för de kungliga barnens uppfostran i lutherska läran samt alla konungsliga dygder, seder och vetenskaper. De, åt hvilka denna uppfostran anförtros, skulle blifva ständerna derför ansvarige. Ständerna förbundo sig att ej göra intrång i konungens lagliga rättigheter, utan dem med nit, försorg och omvårdnad handhafva, försvara och styrka. Vid hvarje riksdag skulle hvad sedan den näst föregående i rikets styrelse förefallit granskas och rådets förhållande undersökas. För öfrigt innehöll regeringsformen åtskilliga stadganden rörande ständernas sammankomst, organisation och privilegier med mera, som sedermera närmare och utförligare bestämdes i riksdagsordningen, till hvilken vi komma här nedan.

Genom dessa grundlagar hade en fullständig omkastning af de förut varande förhållandena inträdt. Ständerna hade blifvit de maktegande och förbehållit åt sig allena icke blott beskattningsrätten, utan äfven hela den lagstiftande makten. Rådet hade blifvit gjordt beroende af ständerna och konungen af rådets flertal. Svårligen hade man fullständigare kunnat genomföra den regel, man i nyaste tiden velat göra gällande inom stater med parlamentariskt styrelsesätt, att konungen *regerar*, men icke *styrer*, ty, med undantag af vissa rättigheter vid

tjensttillsättningar och i några enskilda mål, inskränkte sig hans regerande hufvudsakligen till att inför främmande makter och deras härvarande sändebud upprätthålla rikets värdighet samt vara dess representant inför svenska folket, och ehuru de maktegande ständerna i hvarje skrifvelse kallade sig hans »underdånigste undersåtar,», fans denna underdånighet endast på papperet och dessa konungens så kallade undersåtar voro i sjelfva verket hans herrar. Vi hafva i det föregående berättat, huru konung Fredrik sökte vinna något mera verklig myndighet, och huru bönderne, som blifvit uteslutne från flera af de öfriga ståndens rättigheter, dervid gingo honom villigt till mötes, men huru dessa försök emellertid misslyckades och framkallade ytterligare inskränkningar i konungamakten. Fredriks personliga egenskaper voro ock ej sådana, att de kunde ingifva någon högre grad af aktning och förtroende, hvilket väl ock varit ett af skälen, hvarföre man tagit honom till konung. De, som befordrat hans val, insågo nemligen, att det med en sådan konung ej skulle blifva svårt att i hans namn styra riket.

Redan vid följande riksdagen tillkom en fjerde grundlag — *riksdagsordningen* af den 17 Oktober 1723, hvarigenom de maktegande ständerna ytterligare stadgade sin makt och gäfvo sig en fullständig organisation.

Der föreskrefs, att rikets ständer skulle hvart tredje år i medlet af Januari sammankomma i Stockholm eller å någon annan ort i riket, »derest högvigtiga orsaker sådant fordra», samt deremellan, antingen när de af konungen med råds råde kallas eller sjelfve i deras sist författade beslut en viss dag sig förbehållit. Konungen egde med råds råde utskrifva riksdag. I händelse af hans frånvaro, sjukdom eller död skulle riksdag utskrifvas af rådet, hvilket äfven, derest »någon annan oförmodelig händelse infaller, hvaruppå rikets välfärd och ständernas frihet beror», egde genast utskrifva riksdag. Skulle konungen eller rådet uraktlåta att kalla ständerna till den lagliga tiden för deras sammankomst, så blefve allt ogildt hvad konungen eller riksråden under tiden beslutat, och öfverståthållaren samt landshöfdingarne skulle vara pligtige att, så framt inom den 15 November året före det, då lagtima riksdag skulle sammankomma, ingen kallelse från konungen eller rådet blifvit utfärdad, sådant genast låta kungöra, på det ständerna må på utsatt tid sig infinna. Blefve tronen ledig till nytt val, skulle ständerna sjelfmant infinna sig i Stockholm på trettionde dagen efter konungens död.

Vid riksdagen skulle sig infinna:

af *ridderskapet och adeln*, en minst 24 år gammal medlem af hvarje greflig, friherrlig och adelig slägt; kunde ingen af slägten sig infinna, egde den välja från annan slägt en fullmäktig, som ej förde sin egen slägts talan;

af *presteståndet*, hvarje stifts biskop eller någon från konsistorium i hans ställe, samt en prestman från hvarje prosteri eller kontrakt,

vald af presterskapet derinom; dock kunde flera prosterier förena sig om en fullmäktig;

af *borgareståndet*, valde fullmäktige för hvarje stad, med tillåtelse för två eller högst tre af de minsta städerna att förena sig om en fullmäktig, samt

af *bondeståndet*, en från hvart härad der bofast, af allmogen vald bonde, »som tillförene icke i något annat stånd eller beställning stått hafver», med rättighet för flera härad att förena sig om en fullmäktig.

Alla riksdagsmannaval skulle afgöras af flesta rösterna, och den valde, som af dem, för hvilka han var fullmäktig, skulle förses med tillräckligt underhåll och respenningar, fick ej utan laga förfall afsäga sig förtroendet.

Hvarje stånd skulle öfverlägga på sitt rum och egde sjelf utse sin taleman. Omröstningar inom ståndet skulle ske per capita och med slutna sedlar. I alla mål, som icke rörde ständernas frihet eller ett stånds välförvärfvade privilegier, gälde tre stånds sammanstämmande mening såsom rikets ständers beslut, »hvaremot det stånd, som i skiljaktig mening varit, sedermera på intet sätt sig sätta må». Huru det skulle förhållas, när två stånd stannade emot två, stadgades ej i denna riksdagsordning. Adeln yrkade visserligen att i sådant fall ega afgörande rösten, men detta ville de öfriga stånden ej medgifva, och det blef slutligen stadgadt, att kongl. maj:t med råds råde fick upptaga och afgöra en sådan fråga, såsom om den aldrig hos ständerna förevarit.

Sekreterare hos adeln var riddarhus-sekreteraren, hos preståndet notarien i Stockholms konsistorium, hos borgareståndet Stockholms stads sekreterare eller notarie eller den ståndet kunde komma öfverens om. Bondeståndets sekreterare skulle utses af de fyra talemännen gemensamt; dock finge ingen emot hela bondeståndets vilja detsamma påtvingas. Det tillhörde honom, »jemte det han förer pennan och håller ett riktigt protokoll öfver allt det som afhandlas, icke allenast biträda talemannen, att allt hvad som förekommer må ordenteligen och skickeligen afhandlas, utan ock göra sina påminnelser vid det, som emot regeringssättet och rikets fundamental-lag, jemte samtliga ständernas fri- och rättigheter, kan försökas, hvilket uti protokollet införas och för ståndet uppläsas bör; vinnläggande sig derom, att riksens allmänna bästa med rättrådighet må kunna handhafvas, hvilket allt med förstånd och foglighet bör ske och utan att tillvälla sig någon stämma inom ståndet».

Vidare stadgas om ceremonielet vid riksdagens öppnande och konungens allmänna propositions uppläsande å rikssalen. Konungens propositioner skulle vara med råds råde utfärdade och vederbörligen kontrasignerade. Ständerna hade äfven propositionsrätt och egde att vid riksdagen afhandla allt hvad de finna angå rikets allmänna välfärd samt undersöka huru grundlag och konungaförsäkran blifvit handhafda och följda, huru rådet sig förhållit, huru lag och rätt blifvit i justitie-

revisionen skipade, huru rikets medel blifvit disponerade, om rikets klenodier och mobilier äro i behåll, huru ekonomien i landet varit förd, huru krigsmaktens, flottans och fästningarnas tillstånd var beskaffadt, huru rikstaten må inrättas, huruvida de sedan sista riksdagen utkomna förordningar och förklaringar må antagas som lag eller icke, huru kollegier och konsistorier sig förhållit, med mera. Skulle några enskilda personer sig besvära uti mål, »som ej stå annorstädes att rättas», det kunde ock ske inför ständerna, dock med äfventyr af straff, i fall klaganden ej kunde visa, det honom mot tydlig lag eller förordning vore för när skedt. Funnes, vid ofvan nämnda undersökning rörande rådets förhållande, något riksråd böra tilltalas, skulle sådant, så väl som hvad mot regeringsformen och ständernas friheter af hvem det vara må under eller emellan riksdagarne kunde försökas, till ransakande och afdömande upptagas antingen i sekreta utskottet, derest saken vore af beskaffenhet att ej böra blifva allmänt bekant, eller ock af annan deputation' eller af en särskild kommission, dertill af ständerna förordnad.

Till riksdagsärendenas behöriga utarbetande hade ständerna att tillsätta så många *deputationer* (utskott), som funnes nödiga, samt bestämma ledamöternes antal inom hvardera, med iakttagande att adeln egde förordna dubbelt antal ledamöter mot hvartdera af de öfriga stånden. Denna tillsättning skulle ske genom val, förrättade af hvarje stånds dertill utsedde, med ed förpligtade valmän, dock med rättighet för hvart stånd att antaga ett annat valsätt, om de funne det lämpligare. Ordförande i utskott och deputation var landtmarskalken, om han vore tillstädes, i annat fall den förste af adelns ledamöter eller hvilken deputationen bland dessa till ordförande utsåge. Inom hvarje deputation skulle omröstningarna ske ståndsvis, och tre stånds sammanstämmande mening gälla i alla frågor, som ej rörde ståndens enskilda rättigheter. Deputationerna hade att till stånden afgifva sina betänkanden.

Sekreta utskottet hade att »utarbeta och afsluta» konungens sekreta propositioner angående utrikes saker, fredsverket, krigsplaner, allianser och andra dylika ärenden, som i anseende till utrikes makter eller för rikets fördel böra hållas hemliga; vidare statsverkets angelägenheter, krigs- och amiralitetskollegiernas berättelser om fästningarnas, landthärens och flottans tillstånd, bankoverket samt hvad från ståndens plena till utskottet remitterades. De flesta ärenden afgjorde utskottet med rikets ständers rätt; andra åter skulle till stånden hänskjutas, men gränsen var obestämd och bestämdes merändels af utskottet sjelft. Det utgjorde sålunda mindre en förberedande än en beslutande afdelning af ständerna, en liten riksdag för sig, som bestämde den större riksdagens skaplynne och dels beslutade med dess rätt, dels i allmänhet hade en afgörande inverkan på dess beslut, hvarföre ock platserna derom voro de vigtigaste vid riksdagen och ifrigt eftersöktes af de täflande partierna. Vanligen bestod utskottet af 100 ledamöter, 50 från adeln,

25 från preste- och 25 från borgareståndet. Bondeståndet var från utskottet uteslutet, men yrkade för hvarje riksdag att få tillträde till detsamma, och vid vissa tillfällen lät man ock 25 bönder få i dess öfverläggningar deltaga. Ärendena inom utskottet bereddes af de s. k. *sekreta deputationerna*, af hvilka en hade att granska rådsprotokollen. Vid 1740 års riksdag tillsattes en *sekretissime-beredning* för att med utskottets makt behandla de hemligaste ärendena. Den utgjordes af två adelsmän, en prest och en borgare, enligt hvad i berättelsen om denna riksdags förhandlingar redan är nämndt.

Utom sekreta utskottet tillsattes vid hvarje riksdag en *urskiljnings-deputation*, för att pröfva hvilka till ständerna inkomna ärenden vore riksdags-ärenden eller icke och till sekreta utskottet eller vederbörande deputation hänvisa de förra, samt en *expeditions-deputation*, för att uppsätta riksdags-expeditionerna. För riksdagsbeslutets uppsättande skulle vissa personer af hvarje stånd utses, med åliggande att tillse, det ingenting blefve der inryckt, »som framdeles mot ständernas tanke och mening uttydas kan».

De sista af riksdagsordningens 25 paragrafer innehålla föreskrifter om riksdagsmäns frihet från ansvar för hvad de i sådan egenskap yttrat, om deras säkerhet i allmänhet, samt om formaliteterna vid riksdags afslutande.

Med denna riksdagsordning var det nya statsskicket fullfärdigt och sedermera vidtogos endast några smärre jemkningar deri.

I riksdagsordningen hade tiden för ständernas sammanvaro blifvit bestämd till tre månader, men 1723 års riksdag, då denna grundlag stiftades, varade i tio månader och den nästföljande i elfva. För att för framtiden förkorta riksdagarne, beslöto nu ständerna och konungen utfärdade den 4 Augusti 1727 en »förordning angående de ärenden, som hädanefter till riksdagarnes förkortande böra iakttagas», hvarigenom förbjöds att i sådana ärenden, hvilkas handläggning tillhörde kollegierna och kongl. maj:t, vända sig direkte till ständerna, samt vite bestämdes för den, som ginge urskiljnings deputationen förbi och direkte till stånden inlemnade ansökningar eller oskäligen besvärade sig öfver samma deputations resolutioner, hvarjemte stadgades, att i sådana mål, som skulle meddelas ständerna, borde fullständiga förslag före hvarje riksdag utarbetas, hvilket äfven gälde om riksstaten, samt att alla utlåtanden från stånden på inkomna ansökningar borde utfärdas af expeditions-deputationen. Nästa riksdag, år 1731, blef ock något kortare än de föregående, ty den varade endast i 5 månader, men de följande riksdagarne blefvo allt långvarigare, ju mera stånden fingo smak för riksdagsärendena och ju mera partistriderna utbildade sig.

Emellertid utfärdades under 1738 års riksdag en ny författning, angående ansökningars inlemnande till ständerna, då genom kongl. förordningen den 22 November 1738 stadgades, att, enär, enligt 1734 års riksdagsbeslut, part egde hos ständerna besvära sig i tre fall till och med öfver justitierevisionens domar, nemligen öfver felaktigheter i

processen eller om, emot klar lag eller förordning, i hufvudmålet någon för när skett, eller öfver vrångvisa, sådant borde ske inom viss i förordningen utsatt tid, och utsattes högt ansvar, till och med lifvets förlust, derest en slik klagan funnes obefogad.

Ständerna hade sålunda nu äfven tillvällat sig högsta domaremakten, och den 10 Maj 1748 gafs en instruktion för urskiljnings-deputationen, hvaraf tydligen inhemtas, att rikets ständer vore sista instansen i alla mål, som förut blifvit af konungen, kollegierna och »andra vederbörande» med utslag afgjorda, hvilket tillämpades särskildt med hänseende till tjensters bortgifvande, deröfver en och hvar, som ansåg sig förbigången, egde klaga inför ständerna, så framt icke den, som erhållit tjensten, stått på samma förslag jemte den klagande, i hvilket fall denne sistnämnde »vid ett annat tillfälle fick förvänta frukten af sin förtjenst». Vid 1746 års riksdag hade ock omkring 1,300 klagomål i befordringsfrågor inkommit till ständerna, och i synnerhet från och med 1747 afgjorde ständerna befordringarna under, samt konungen och rådet mellan riksdagarne.

Under 1738 års riksdag hade sekreta utskottet tillvällat sig ännu större myndighet än förut. Det föreskref nu, att alla meddelanden från kongl. maj:t till ständerna skulle lemnas till sekreta utskottet, så att »det sjelft skulle kunna urskilja och hos sig behålla de mål, som till detsamma hörde, hvarigenom utskottet gjorde sig till en mellanmakt mellan regeringen och ständerna. I alla mål, som rörde förhållandena till utländska makter, yrkade det att handla med rikets ständers myndighet, och detta utsträcktes till anspråk att, på grund af den utländska politik, som af regeringen iakttagits, förklara åtskilliga riksråd förlustiga ständernas förtroende, hvilket anspråk väl icke af ständerna erkändes såsom grundsats, men likväl genomdrefs vid tillämpningen. Ur denna sekreta utskottets myndighet i allt, som rörde utrikesärendena, härleddes vidare dess anspråk att hafva första rösten vid tillsättning af kanslipresident, jemte månget ingrepp i de rättigheter, som enligt regeringsformen och gammal häfd tillhörde kongl. maj:t, såsom att genom landtmarskalken underhandla med främmande makters sändebud, att utse svenska ministrar hos främmande makter, att omedelbart sända befallningar till Sveriges ministrar i utlandet, m. m. Det stannade dock ej ens härvid, utan sekreta utskottet utfärdade äfven omedelbara befallningar till embetsverken, gaf statskontoret föreskrifter om utbetalning af penningar, anordnade sådana utan ständernas vetskap dels för tillfälliga behof, dels till löneförhöjningar, arvoden, gåfvor m. m., samt inkräktade sålunda på ständernas rättigheter så väl som på konungens. Möjligheten af dessa inkräktningar i strid mot uttryckliga föreskrifter i utskottets instruktion af den 27 Maj 1738 låg i tysthetseden, som beröfvade ständerna laglig kännedom om hvad i utskottet föregick. Hattarne inom utskottet voro ock då så mäktige och så ofördragsamme att när prosten Serenius vågade sätta sig emot utskottets penninge-

anordningar och några andra dess åtgärder, blef han från utskottet skild.

Vid 1743 års riksdag bragtes den s. k. *principalatsfrågan* å bane, hvilken föranledde många strider både vid denna och följande riksdagen. Den riktning, regeringssättet hittills visat till all styrelsemakts underordnande under dem, från hvilka den ansågs nedifrån utgå, vände sig vid denna riksdag mot ständerna sjelfva, i det man yrkade, att likasom i enskilda värf en fullmäktig måste följa sin principals föreskrifter och inför honom redogöra, så vore äfven den valde riksdagsmannen skyldig att i riksdagsärenden inhemta sina »principalers», de väljandes, vilja och göra dem redo för sina åtgärder, och, likasom den enskildes fullmakt, kunde äfven riksdagsmans-fullmakten återtagas, när den fullmäktige ej längre egde sina principalers förtroende. De bedröfliga följderna af de föregående riksdagarnes åtgärder hade mer än vanligt fäst allmänhetens uppmärksamhet å riksdagsmännens göromål och de, som inom stånden mest ordade om det allmänna missnöjet, åberopade ofta de hemmavarandes önskningar såsom stöd för sina påståenden. I synnerhet hade i frågan om tronföljarevalet, som då väckte det allmännaste och lifligaste deltagande, flere bland borgare- och bondeståndens ledamöter ansett för sig tryggast att samråda med sina väljare och få deras föreskrifter. Det var ock under våren 1743 ganska vanligt, att menigheterna skriftligen eller genom beskickningar till bondeståndet tillkännagåfvo sin vilja och begärde upplysningar, synnerligast i afseende å tronföljarefrågan och ransakningen rörande det olyckliga kriget, och deras rätt dertill sattes aldrig i fråga. Stödjande sig på denna rätt, lät ock Stockholms borgerskap genom magistraten kalla sina riksdagsmän till sammanträden med deras principaler och fordrade af dem redogörelse för valfrågans ställning. En af stadens riksdagsmän, Thomas Plomgren, ville dock ej erkänna sig vara pligtig att utan ståndets samtycke lemna sina kommittenter någon upplysning om hvad under öfverläggningarna der förefallit eller huru han dervid yttrat sig, helst de icke kunde ega den insigt i allmänna ärenden som han och således ej heller vore i stånd att lemna honom några föreskrifter. Detta yttrande väckte stark förbittring, och en annan Stockholms-köpman, Christofer Springer, uppträdde med mycken häftighet emot honom. Vid ett nytt sammanträde, den 18 Juni, midt under oron öfver den upproriska dalahärens förestående ankomst till Stockholm förklarade Springer, att Plomgren, som utan samråd med sina valmän ingått på hattpartiets tronföljareval och vägrade redogöra för sina principaler, derigenom gjort sig ovärdig att vara riksdagsman, hvarföre valmännen borde utse en annan, i hvilket påstående också de närvarande med höga rop instämde. Magistraten utfärdade nu ett protokollsutdrag om Plomgrens skiljande från sitt riksdagsmannauppdrag, men borgareståndet gaf magistraten det svar, att då inga skäl för Plomgrens entledigande blifvit angifna, än mindre styrkta, kunde ståndet icke utesluta honom eller mottaga någon annan i hans ställe, hvarefter, på Springers för-

Adolf Fredriks regering hade varit en fortsatt kedja af fruktlösa försök att erhålla en ökad konungamakt, den han ej egde erforderliga egenskaper hvarken att vinna eller utöfva. Han hade alltid mot det rådande partiet förbundit sig med det, som för tillfället låg under, men alltid blifvit besviken af detta, så snart det kommit till väldet, och icke desto mindre fortsatt samma försök med samma resultat. Under den sista riksdagen hade utsigterna varit mera lofvande än någonsin, men äfven då gått om intet. Dock hade han åtminstone fått den tillfredsställelsen att se sista året af sin regering lugnare än något af de föregående.

Statsförfattningen.

Vi hafva i det föregående berättat huru regeringsformen af den 21 Februari 1719 tillkom, samt huru den förändrades och konungamakten ytterligare inskränktes, då drottning Ulrika Eleonoras gemål upphöjdes på Sveriges tron 1720.

Sveriges dåvarande grundlagar voro:

1:o. »Hans kongl. höghets Fredriks, arfprinsens af Hessen-Kassel, försäkring till Svea rikes ständer, då hans kongl. höghet upphöjdes på den kongl. svenska tronen. Gifven Stockholm den 22 Mars 1720;»

2:o. »Sveriges rikes ständers förening, angående hans kongl. höghets Fredriks, arfprinsens af Hessen-Kassel, upphöjelse på den kongl. svenska tronen. Gjord och författad i Stockholm den 24 Mars 1720», samt

3:o. »Kongl. Maj:ts och riksens ständers faststälda regeringsform. Stockholm den 21 Maj 1720.»

Den första af dessa grundlagar, *försäkringsakten*, innefattade i 23 punkter den utsedde konungens försäkran att obrottsligt iakttaga alla de Sveriges konung i regeringsformen ålagda förpligtelser, hvilka i de särskilda punkterna anfördes, och bland annat att »alltid instämma med samtliga riksens ständer, såsom maktegande nu och framdeles att göra sådana beslut, stadgar och förordningar om sig och riket, som de pröfva tjenliga till det allmänna bästa samt deras säll- och trygghet»; med förklaring tillika, det ständerna skulle vara alldeles frie från deras huld- och trohetsed, i fall konungen å sin sida skulle finnas hafva öfverträdt den ed och försäkring, han riksens ständer gjort eller hvad ständerna vidare kunde pröfva nödigt till deras religions, välfärds och säkerhets bibehållande att fastställa.

Den andra grundlagen, *föreningsakten*, innehöll, att riksens ständer, enligt drottningens önskan, förenat sig om hennes gemåls upphöjelse på Sveriges tron, dock att, derest han skulle afgå med döden före sin gemål, regeringen då åter skulle af henne tillträdas. Arfsrätt till tronen tillerkändes för öfrigt bådas manliga bröstarfvingar, på det sätt, som 1650 års riksdagsbeslut innehåller; men i händelse af konungens och drottningens frånfälle utan manliga arfvingar, skulle den kungliga värdigheten åter vara förfallen till samtliga ständernas fria val. Vidare heter

det i denna föreningsakt: »Hans Kongl. maj:t tacke vi härjemte underdånigst, som ett alldeles rättvist misshag och en billig osmak för det oinskränkta konungsliga väldet behagat betyga, dess verkan vi på mångahanda sätt förfarit och funnit hafva förderfvat, förminskat och mycket försvagat riket, till allas vår obotliga afsaknad, skada och förfång. Som vi ock fördenskull, samtliga riksens råd och församlade ständer, af en sådan högst bedröflig erfarenhet varnade och förskräckte, med ett enhälligt mod och allvarsamt uppsåt härigenom nu och för tillkommande tider ett sådant skadligt envälde alldeles velat afskaffa, förqväfva och tillintetgöra; ty förklara vi härmed densamma vara den kungl. tronen förlustig och böra anses som en riksens fiende, den sig dertill upphäfva vill igenom hemliga förborgade stämplingar eller uppenbar makt, emedan ock den ibland oss, hög eller låg, inländsk eller främmande, hvilken på något sätt låter bruka sig till återinförande af slikt envåldsregemente, skall utan nåder anses och straffas som en landsens förrädare.»

Den tredje grundlagen, *regeringsformen*, förklarade likaledes det kungliga enväldet för evärdeliga tider afskaffadt samt bestämde i 51 paragrafer konungens, rådets och ständernas rättigheter och skyldigheter.

Konungen tillhörde att skydda statsreligionen i enlighet med 1686 års kyrkoordning; lag, rätt och sanning styrka, älska och gömma, men vrångvisa och orätt förbjuda och nedertrycka; freda och frälsa den, som med späkt och lagom lefva vill, men näpsa och straffa den ostyrige och vrångvise; med råds råde i alla mål sanning utleta, gifva lejdebref, förklara lagen, stadga och förordna, der ingen lag finnes, samt »om till rikets oundgängliga välfärd så behöfves», mellan riksdagarne med råds råde göra stadgar, reglementen och förordningar, dock så att samtliga sålunda af konungen utfärdade författningar och lagförklaringar skulle vid nästa riksdag granskas och antagas för att vinna kraft af ständig lag; med råds råde möta fiendtligt anfall och i sådant afseende kunna utskrifva oundgänglig gärd, till dess ständerna kunna sammankomma, samt med råds råde afsluta fred och förbund, när ständerna ej äro tillsammans, dock att de vid nästa riksdag derom underrättas. Att slå mynt skulle vara kronans ensak, men skrot och korn finge ej ändras utan ständernas vetskap och samtycke. Utan sådant samtycke egde konungen ej heller resa ur riket. Regeringen finge ej tillträdas förr än konungen fylt 21 år, gifvit vid ständernas sammankomst sin försäkran, låtit sig krönas och gått sin ed efter Sveriges lag. Konungen egde styra riket med, således icke utan, än mindre mot riksens råds råde. Alla ärenden, som rörde rikets allmänna vård, så väl som justitieärenden, skulle afgöras i rådkammaren, och om skiljaktiga meningar dervid uppstodo, skulle omröstning företagas, hvarvid konungen egde två röster jemte afgörande rösten, i händelse rösterna voro lik delade; »men blifver en större olikhet uti rösterna, så antager ko maj:t alltid det rådet, som de fleste af riksens råd förklarat nytti

så rika 1756 års riksdag genom hvarjehanda grundlagsförklaringar inskränktes.

I rikets ständers betänkande, »*till befrämjande af lagarnes behöriga verkställighet bland rikets embetsmän och öfriga undersåtar*», af den 29 Oktober 1766, hvilket genom kongl. förordningen den 12 November samma år påbjöds till efterlefnad, sökte ständerna »orsakerna till våra goda lagars elaka verkställighet» i en vårdslösad uppfostran, i ett förvändt befordringssätt, i domares och embetsmäns strafflöshet samt i lagskipningens och förvaltningens långsamhet, mot hvilket allt botemedel föreslogos. Så tillstyrkte ständerna, att prokanslerer och rektorer vid högskolorna skulle anbefallas hålla hand deröfver, att professorer och öfrige lärare flitigt bevistade den allmänna gudstjensten, för att genom sådan helsosam föresyn hos ungdomen inplanta en sann gudsfruktan, samt för öfrigt hålla den nogaste tillsyn å de studerandes seder och lefnadssätt, så att allt tillfälle till yppighet samt vekliga nöjen och tidsfördrif förekommes. Ingen skulle tillåtas förestå domare-embete, innan han fylt 25 år. I afseende å befordringsväsendet ogillades den åsigt, som gjort tjensteåldern till måttstock på förtjensten; men ehuru de inskränkningar, tjenstebetänkandet gjort i de förslagsupprättande myndigheternas pröfningsrätt, sålunda i grundsatsen ogillades, bibehöllos och skärptes likväl inskränkningarna i konungens utnämningsrätt, och föreskriften i tjenstebetänkandet, att den, som tre gånger stått på förslag till ett embete, skulle fjerde gången vara sjelfskrifven dertill, utsträcktes nu äfven till riksråds-tillsättningar. Likaså upplifvades det ständernas beslut, hvarigenom, efter upptäckten af statshvälfningsförsöket 1756, rättigheten att utnämna öfverståthållaren och militärbefälhafvare i Stockholm blifvit tagen från konungen och öfverlemnad åt rådet. Justitiekanslern förvandlades också nu från en konungens embetsman till ständernas och skulle derefter af dem väljas från den ena riksdagen till den andra. Inom hären skulle alla befordringar från fänrik till öfverstelöjtnant ske inom regementet och ingen af annat regemente kunde föreslås eller utnämnas. Alla dessa ändringar i befordringslagarne inneburo sålunda lika många inskränkningar i konungens myndighet; dock förklarade ständerna tillika att de framgent skulle afhålla sig från all befattning med tjensters bortgifvande, ackord och dylikt, samt att klagomål öfver utnämningar och prejudis icke hos dem skulle få anföras. Likväl ville man ej utsträcka detta förbud till besvär öfver kongl. maj:ts utslag i rättegångs- och andra civila mål, och ständerna förbehöllo åt sig äfven rättigheten att med befordringsärenden taga den befattning, hvartill granskningen af rådsprotokollen kunde gifva anledning. Slutligen blef nu för statsförfattningens betryggande mot alla hastiga omskapningar stadgadt, att ingen förklaring eller förändring af grundlagarne skulle få antagas och blifva gällande vid samma riksdag, då förslag derom väcktes, utan först vid den nästföljande, då alla fyra våndens samtycke dertill erfordrades.

Vid 1766 års riksdag tillkom äfven en ny grundlag, *tryckfrihets-*

förordningen af den 2 December 1766, hvilken förklarades skola ega den fullkomliga trygghet, som en orygglig grundlag medförer. Under Hattarnes välde hade tryckfriheten visserligen de senare åren fått utöfvas mera obehindradt än förr, men dess bestånd var ovisst, så länge den var underkastad censur samt olika åsigter vid de särskilda riksdagarne, och det var Mössornas förtjenst, att de sökte trygga den genom en lagstiftning, som erhöll egenskap af grundlag. Sådan tryckfrihetsförordningen af ständerna antogs och efter riksdagens slut af kongl. maj:t till efterlefnad utfärdades, innefattade den en långt större frihet än förut, ehuru det fortfarande var förbjudet att i tryck bestrida den rena evangeliska läran och vissa väsentliga stadganden i grundlagarne; att bruka lastande och förklenliga omdömen om konungen och det kungliga huset, eller smädliga tillvitelser mot riksens råd och ständer; att skymfa rikets embetsmän och andra medborgare eller samtida regenter, samt att såra ärbarhet och kristlig sedelära. All censur var dock nu afskaffad och med de nämnda inskränkningarna lemnades största frihet ej blott att afhandla teologiska, politiska och andra ämnen, utan ock att offentliggöra öfverläggningarna hos stånd och deputationer, hos domstolar och embetsverk, ja, i sjelfva rådkammaren, med undantag af hemliga ministeriela ärenden. Tillika sökte man genom noggranna föreskrifter om rättegångssätt, laga domstol och straffbestämningar förebygga godtycklighet i tillämpningen. Detta ändamål blef visserligen icke fullständigt uppnådt, och Mössorna sjelfva, sedan de kommit till väldet, visade sig långt mindre vänner af tryckfriheten, än de varit vid dess tillvägabringande; men Sverige hade likväl den hedern att hafva varit det första land, i hvilket tryckfriheten blifvit förklarad ingå bland rikets grundlagar.

Under Adolf Fredriks regering hade emellertid de maktegande ständerna allmera trädt i utöfning af den högsta makten inom samhället, hvilken de åt sig förbehållit, och denna utöfning sträckte sig till alla grenar af styrelsen samt omfattades lika ifrigt af alla de särskilda riksstånden.

Vi öfvergå nu till förhållandena inom dessa under ifrågavarande tidskifte.

Adeln.

Vi hafva förut visat, huru grunddragen till det nya regeringssätt, som infördes efter Carl XII:s död, redan mot slutet af hans regering uppgjordes af några bland adelns ledamöter, som hoppades kunna åt den återvinna samma betydenhet, som före envåldets införande. I denna riktning var ock det första förslaget till den nya regeringsformen uppgjordt, men de aristokratiska grunddragen deri mildrades redan före dess framlemnande till ständerna, hvartill domprosten i Upsala Lars Molin och borgareståndets talman vid 1719 års riksdag, Anders Hylteen, skola väsentligt bidragit. Den sistnämnde varnade ock vid ett tillfälle

borgareståndet att icke gifva Ulrika Eleorora anledning till en tronafsägelse, hvarigenom »en stor oreda och buller kunde bringas å bane och det förra väsendet med de fem höga embeten och annat mera torde komma att införas, som äfven nu till en del varit i fråga», hvilket synes antyda, att man velat återinföra de aristokratiska stadgandena i 1634 års regeringsform — ett adelsvälde utöfvadt genom rådet. Den jemlikhetsanda, enväldet framkallat, var likväl tillräckligt stark att afböja de mest i ögonen fallande aristokratiska anspråken, men flera spår deraf framträdde dock i de första grundlagarne under frihetstiden. Enligt 1719 års regeringsform var adeln det enda stånd, som egde rätt att sjelft utse sin talman. Der bibehöllos ock riksråd såsom presidenter i hofrätter och kollegier, hvarigenom, i likhet med hvad enligt 1634 års regeringsform varit förhållandet, alla styrelsens grenar skulle förenas i rådet, taget uteslutande ur adeln, som sålunda skulle styra genom rådet. Man hade äfven sökt af drottningen utverka en bekräftelse på adelns företrädesrätt till så väl civila som militära tjenster, hvilken ofrälse stånden likväl lyckades få utesluten ur regeringsformen; men drottningen försäkrade sig dock till de ansenligare tjensterna främst vilja hafva adelsmän i åtanka.

Emellertid, om ock adeln nu var enig i sina bemödanden att söka återvinna sin förra betydenhet, så fortfor i öfrigt den förra söndringen mellan hög- och lågadeln, som mer än något annat bidragit att minska denna betydenhet. Vid Carl XII:s död räknade adeln 60 grefliga, 137 friherrliga och 1,576 adliga ätter. Före enväldet hade flertalet, åtminstone inom den betitlade adeln, utgjorts af gamla slägter med stora jordegendomar och stora minnen, medförande äfven stort anseende. Nu deremot var flertalet fattigt och utgjordes af uppkomlingar, som i enväldets tjenst vunnit sin värdighet. Enligt Gustaf Adolfs riddarhusordning indelades, såsom förut är nämndt, adeln i tre klasser, af hvilka den första, herreklassen, utgjordes af grefvar och friherrar, den andra, riddareklassen, af riksråds ättlingar, och den tredje, svenneklassen, af den öfriga adeln. Hvarje klass egde vid omröstning en röst, och de fåtaliga båda första klasserna kunde således, om de hölle tillsammans, öfverrösta den ojemförligt talrikare tredje. Genast vid början af 1719 års riksdag fordrade ock tredje klassen, att klassindelningen skulle upphäfvas och alla omröstningar ske per capita, emedan det vore orimligt, att de båda första klasserna, som tillsammans utgjorde endast omkring 200 ätter, skulle kunna öfverrösta de 1,500 ätter, som utgjorde tredje klassen, i synnerhet som klasserna numera ej hade något skiljaktigt intresse. »Häröfver vardt ett stort sorl och mycken disput», heter det, och klasserna höllo många öfverläggningar dels hvar för sig, dels med hvarandra; men efter några dagars underhandlingar ingicks den 27 Januari 1719 en »föreningsakt», hvarigenom klassindelningen upphäfdes; dock skulle, vid val till utskottsledamöter, en sjettedel utses bland grefvarne, en sjettedel bland friherrarne och en sjettedel bland den öfriga adeln, samt ingen ega röst i regerings-ärenden, som icke vore

fastighetsegare. Detta vilkor försvann dock snart, ty redan vid 1720 års riksdag förklarade adeln, att »den, som icke eger fast egendom, har icke desto mindre votum, sedan han som riddersman på riddarhuset intagen är». Härigenom fick adeln en demokratisk karakter och dess beslut bestämdes icke af en högre erfarenhet i allmänna värf eller ens af en större förmögenhet, utan gjordes beroende af en fattig, talrik och högljudd adels-menighet, som snart nog lärde att begagna sin rösträtt såsom en inkomst-källa.

Denna adels-menighet förfäktade emellertid lika ifrigt sitt stånds företrädes-rättigheter framför de öfriga stånden, och man lyckades genomdrifva, att i hvarje utskott och deputation adeln hade dubbelt så många ledamöter som hvartdera af de öfriga stånden. Dock förmådde man ej återupplifva adelns gamla anspråk att af de öfriga stånden ej kunna öfverröstas, ty prestesåndet genomdref, att alla omröstningar inom utskott och deputationer skulle ske ståndsvis, och i regeringsformen infördes, att tre stånds beslut skulle gälla såsom rikets ständers, utom i sådana frågor, som rörde ett stånds fri- och rättigheter.

Kort efter afslutandet af 1719 års riksdag lyckades äfven adeln aflocka drottningen underskrift å de nya adeliga privilegierna af den 26 Maj 1719, hvarigenom så vigtiga och omfattande företrädesrättigheter tillerkändes adeln, att de ofrälse stånden deraf föranleddes till ett gemensamt kraftigt motstånd mot de adeliga anspråken, hvilka ock i åtskilliga delar nedsattes uti de adeliga privilegier, som utfärdades den 16 Oktober 1723.

Enligt dessa privilegier skulle riksråds- samt andra »höga och angelägna embeten» besättas med adelsmän. En adelsman fick ej i häkte inmanas, derest han ej i uppenbart groft brott å färsk gerning eller å flyende fot gripes, om grof missgerning är öfverbevist, eller domaren efter lag och rättegångsordning pröfvat skäligt göra sig om hans person försäkrad. Angående sådana af adelsman begångna brott, som gälla förlust af lif, ära, adelig frihet och privilegier, gods och ärftelig rättighet, skulle ransakas vid underrätt, men dömas af hofrätt; i ringare brottmål både ransakas och dömas af underrätt. I frågor om arfskiften, förmynderskap, konkurs och boskilnad hade adelsman äfven hofrätten till domstol, men i andra mål underrätt. I de socknar, der adelsman bevisligen hade patronats-rätt, skulle han få tillgodonjuta denna förmån, men i annat fall deltaga i prestval med församlingens öfriga medlemmar.

Adelns sätesgårdar, med deras torp, skulle vara fria från rusttjenst, kronotionde, utskrifning, rotering, kronokörslor, skjutsning, durchtågs- och andra gärder, inqvartering, prestgårds-, tings- och gästgifvaregårds-byggnader, kontributioner och alla andra kronobesvär, undantagandes vägrödjning, kyrko- och kyrkogårds- samt brobyggnad. Adelns dåvarande rå- och rörshemman skulle njuta samma rättigheter som sätesgården, men landtbönderne betala lagmans-, häradshöfdinge- och tingsgästnings-penningar, samt svara till kyrko-, kyrkogårds- och preste-

gårds-byggnad, vägrödjning och brobyggnad, äfvensom vara underkastade inqvartering vid trängande nöd. I alla inqvarteringar, gärder och kronoskjutsningar skulle två frälsehemman räknas mot ett kronoskatte-, frälseskatte- och kronohemman. Samma beräkningssätt skulle iakttagas äfven i afseende å extra kontributioner och utskrifningar, hvilka dock ej skulle kunna påläggas adelns landtbönder och utsockne frälsehemman utan den landtgods egande adelns samtycke. Skattehemman, af hvilket frälseman egde frälseräntan, skulle blifva fullkomligt frälse, så snart han förvärfvat sig skatterättigheten deraf, och när sådant skattehemman säljes utom börd, skulle frälseman ega företrädesrätt till lösen. Adelsmäns hus, gårdar och frälsejord i städerna skulle vara fria från stadens tunga, undantagande tomtören, då de ligga på ofri grund, samt utgifter för brandvakt och gatläggning. De skulle ock hafva fri disposition öfver deras aflingefastighet i städerna. Brukade de borgerlig näring och handel, finge de vidkännas skatt derför.

Adeln var tillåtet att på sina egor anlägga bergverk, hamrar och andra dylika inrättningar, bygga mjöl- och sågqvarnar, inrätta krogar, bruka fiske, afverka skog och utöfva jagträtt, enligt derom gifna författningar, kunna genom två oveldige nämndemän utpanta räntor och utskylder, innestående hos frälsebönderne, dessa dock obetaget lagligen söka återvinning, om de förmenade sig vara för när skedt, och skulle husbonden hafva för ränta, uppbörd och husröta hos bönder och betjenter bättre rätt och företräde framför andra icke privilegierade fordringsegare. Vidare egde adelsmän anlägga manufakturverk, handla med vexlar, vara skeppsredare, idka grosshandel, in- och utrikes försälja afkastningen af sina frälsegods och bruk, dock med erläggande af tull och andra umgälder, samt idka »den vanliga oxhandeln», men icke »drifva landsköp».

Vapentjensten sattes till 580 marks ränta, och adelsfanan skulle ej få föras utom Sveriges och Finlands gränser. Intet frälsegods fick derefter komma under kronan. Blefve sådant gods indraget för efterräkningar, embetsförseelser eller dylikt, skulle detsamma lösas af slägtingar eller andra frälsemän. Dömdes adelsmans gods förverkadt under kronan, skulle detsamma efterlåtas någon af slägten, hvilken kongl. maj:t kunde finna godt det af gunst och nåd unna. Ofrälse man finge ej köpa säteri eller sådana frälsehemman, som egde ladugårds-, rå och rörs eller veckodags-frihet, och förbjödos domare att lemna ofrälse män uppbud och fasta å slikt gods. Dock kunde konungen åt förtjent ofrälseman gifva dispens i detta hänseende. Hade ofrälseman under förflutna tider kommit i besittning af sådant gods, finge detsamma, med bibehållande af sin natur, lagligen gå i arf; men ville egaren det sälja, skulle det ske till frälseman för det pris, hvarom de kunde åsämjas. Hade ofrälse bruksegare före dessa privilegiers utfärdande fått till sitt bruks understöd köpa sätesgård, finge den försäljas till hvem som helst, dock icke skild från bruket. Ofrälseman kunde för gifven försträckning erhålla inteckning i privilegieradt gods, men hvilken frälseman

som helst finge i sådant fall, med rätte egarens samtycke, lösa panten till sig, mot betalande af gälden. Frälse strögods och utsockne-hemman kunde af adeliga vederlikar (ofrälse civile eller militäre med konungens fullmakt försedde tjenstemän), äfvensom prester och borgare, köpas och besittas under frälsemannarätt. Byten med kronan voro tillåtna, men borde å riksdag stadfästas.

Gifte sig adelig enka eller jungfru med ofrälseman utan konungens och vederbörande giftomans samtycke, förpligtades hon att för sina sätesgods af närmaste anförvandter taga lösen efter mätismanna ordom eller såsom någon annan redeligen bjuder; men genom oloflig förbindelse med frälse eller ofrälse man hade hon förbrutit allt sitt fasta arf till närmaste arfvingar.

Adeln berättigades att försvara och hålla i sin tjenst allehanda handtverkare, som till dess eget behof vore erforderlige, dock utan förfång för städerna.

Skulle någon af adelns bönder, folk och betjenter eller någon annan, som å dess frälsejord någon förbrytelse begått, fällas till böter, finge frälsemannen behålla jordegandeandelen af alla sakören, äfvensom honom tillkom målsegande-rätten, om han i laga tid angifvit målet. Äfven hade frälseman makt sina bönder, enskilde betjenter för smärre förbrytelser, uppstudsigheter och försummelser tillbörligen aga och näpsa.

Adeln hade sålunda, äfven efter de jemkningar den nödgats medgifva särdeles med hänseende till sin ifrigt yrkade rätt att uteslutande besitta frälsejord, genom dessa privilegier vunnit eller bevarat ganska omfattande företrädesrättigheter samt åter intagit en högre ställning i förhållande till de öfriga samhällsklasserna, än under envåldet. Äfven dess antal hade ökats, ty under sin korta regering af ej fullt 15 månader hade Ulrika Eleonora utnämnt 13 grefvar, 39 friherrar och 129 adelsmän, hvilket föranledde de här ofvan anförda, i regeringsformen föreskrifna inskränkningar i konungens rättighet att utdela adeliga värdigheter. Men i trots af dessa inskränkningar tillkommo dock under konung Fredriks regering ytterligare 9 grefvar, 36 friherrar och 112 adelsmän. Många funno likväl detta allt för sparsamt, och vid 1742 års riksdag anmälde sig 28 personer formligen till erhållande af adelskap; men adeln började mer och mer undanbedja sig en dylik förstärkning, och under det sista årtiondet af Fredriks regering, så väl som under hela Adolf Fredriks, blef också adelskap högst sällan meddeladt.

För öfrigt utsträcktes genom 1720 års regeringsform rättigheten att åt sig utse talman äfven till de ofrälse stånden, och i denna regeringsform förbjöds uttryckligen att förunna ett stånd privilegier utan de öfrigas samtycke.

Vid 1723 års riksdag, då den nya riksdagsordningen faststäldes, väcktes förslag, att adeln, sedan utöfningen af dess riksdagsmannakall undergått en väsentlig förändring genom klassindelningens upphäfvande, borde, i likhet med de öfriga stånden, genom val utse ett visst antal

riksdagsmän. Tre förslag voro i detta hänseende å bane: ett, att adeln skulle utse riksdagsfullmäktige länsvis; ett annat, att adeln skulle välja 300 riksdagsmän och hvarje af de öfriga stånden 100; samt ett tredje, att adeln väl skulle infinna sig mangrant vid riksdagens början och afhöra propositionerna, men derefter åtskiljas, sedan ett utskott af 250 personer blifvit valdt för att handlägga riksdagsärendena. Intetdera af dessa förslag blef dock antaget. Man beslöt emellertid att utarbeta en ny riddarhusordning, och vid 1726 års riksdag blef frågan återupptagen genom ett förslag, att adeln skulle välja 200 riksdagsmän i förhållande till frälsegodsen inom hvarje län samt förse dem med underhåll, likaledes i förhållande till frälsehemmanen. Förslaget hänvisades till den deputation, som var sysselsatt med utarbetandet af den nya riddarhusordningen; men den obesutna adeln dröjde ej att motsätta sig detta förslag. Den hade redan lärt sig inse, att den sjelfskrifna riksdagsmannarätten icke blott innebar ökad politisk betydenhet för den obesutna adeln, utan äfven var en inkomstkälla, som under frihetstidens fortgång allt oftare anlitades. Förslaget mötte derföre ett bullersamt och ihärdigt motstånd samt måste slutligen nedläggas, ehuru dåvarande landtmarskalken, Arvid Horn, den tiden både adelns och Sveriges mest betydande man, understödde detsamma, hvarigenom han stötte sig med flera inom ståndet och synnerligast med embetsmannaadeln i Stockholm, hvilket sedermera ej blef utan inverkan på hans slutliga aflägsnande ur rådet.

Detta förslag hade sålunda fallit, men de anledningar, som framkallat detsamma — adelns allt för stora talrikhet och svårigheten för den mindre bemedlade adeln i landsorterna att infinna sig vid riksdagarne — föranledde åtskilliga nya förslag, såsom att grefiig, friherrlig och adelig värdighet skulle inom hvarje slägt gå i arf endast till den förstfödde sonen; att adeln i Skåne och Finland måtte få hålla sammankomster i sina landsorter för att öfverlägga om riksdagsärenden och sända ombud till riksdagarne, samt att dessa måtte hållas skiftevis i Svea rike, Göta rike och Finland. Alla dessa framställningar rönte dock samma öde att förkastas, och »den menige adeln» befästade mer och mer sitt välde å riddarhuset.

I samband med den hos adelns flertal rådande oviljan mot en adels-representation genom val stod det nu öfverhandtagande bruket, att hvarje ätts hufvudman var dess sjelfskrifne representant å riksdagen och ensam egde rätt befullmäktiga någon annan att företräda ätten, hvilket slutligen blef i 1762 års riddarhusordning uttryckligen föreskrifvet, hvaremot 1723 års riksdagsordning stadgade endast, att en hvar adelig familj egde å riksdagen infinna sig och att, i fall ingen af familjen kunde komma, var det tillåtet att välja fullmäktig af annan ätt.

Vid 1734 års riksdag togs ett nytt steg i den riktning, som röjt sig genom klassindelningens upphäfvande. Valen till landtmarskalk samt till ledamöter i utskott och deputationer skedde genom valmän, som utsågos af bänkmän, valde af hvar sin bänk å riddarhuset genom

öppen omröstning, hvarigenom valen inskränktes till ett mindre antal af de mest ansedda å hvarje bänk, och i synnerhet högre embetsmän kunde genom sina många underlydande väsentligen inverka på valen; men nu väcktes och genomdrefs, ehuru ej utan motstånd, det förslag, att hvarje bänk skulle med slutna sedlar välja tre personer, bland hvilka sedan genom lottning en skulle utses till bänkman. Härigenom blefvo olikheterna inom adeln ytterligare utjemnade, men det nya valsättet gaf tillika ett friare spelrum åt dem, som förstodo att i hemlighet leda valen efter sina önskningar.

Jemnlikheten inom adeln blef sålunda under detta tidskifte allt fullständigare genomförd, och tillika togos flera steg äfven af de öfriga stånden att vinna mera jemnlikhet med adeln, såsom här ofvan är visadt vid omnämnandet af ståndsstriderna vid de särskilda riksdagarne. Detta oaktadt bibehöll dock adeln alltid en viss öfverlägsenhet, grundad på dess egenskap af rikets första stånd, på dess många ärorika minnen, på dess högre politiska bildning och mångsidigare erfarenhet i allmänna ärenden samt dess i allmänhet mera vårdade uppfostran, hvilket i synnerhet gjorde sig gällande vid jemförelsen med borgareståndets och ännu mera med bondeståndets ledamöter, hvaremot presteståndet i allmänhet var i vetenskaplig bildning öfverlägset adelns flertal, ehuru underlägset detsamma i erfarenhet om allmänna ärendens handläggning. Man finner ock oftast i frågor om religion, statsförvaltning, näringar, offentlighet m. m. under detta tidskifte djupare insigter och friare åsigter ådagalagda hos adeln än hos de öfriga stånden. Den aktning och det förtroende, adeln genom de anförda företrädena åtnjöt i början af frihetstiden, minskades dock efter hand genom det opassande och bullersamma sätt, hvarpå öfverläggningarna å riddarhuset mer och mer fördes, samt kanske ännu mer genom den köpenskap med fullmakter och röster, som i detta stånd drefs ännu mera omfattande och öppet än i de öfriga, hvilket slutligen gick så långt, att Pechlin kunde med ryska, danska och preussiska ministrarne ingå en formlig öfverenskommelse om riksdagsförberedelserna från den ena riksdagen till den andra genom partiets sammanhållande under väl aflönade styresmän, fördelade öfver hela landet, genom uppköp af riddarhusfullmakter och genom stridskrifter för att bearbeta den allmänna meningen. Planen gillades af Mössornas tre skyddsmakter, hvilka ock förbundo sig att bestrida de dertill nödiga kostnaderna, och om denna plan kunnat fullständigt genomföras, skulle således adeln formligen kommit i dessa makters sold.

Ända från frihetstidens början hade adeln varit betänkt på utarbetandet af en ny riddarhusordning, för att ordna förhållandena inom ståndet och söka hämma de mer och mer tilltagande missbruken, hvilka, hvad särskildt beträffar köpenskapen med fullmakter, gått ända derhän, att samma fullmakt kunnat gå genom 6 eller 8, ja, ännu flera personers händer; en gång skall till och med en ledamot af ståndet på samma dag bytt om fullmakt 6 gånger. Det fans särskilda byråer för denna rörelse, der fullmakter skrefvos och sigill till deras bekräftande

tillhandahöllos, likasom äfven falska fullmakter der skola blifvit tillverkade. Dels drefs denna omsättning såsom en ren penningeaffär, dels sammanhängde den med uträkningarna att samla anhängare på vissa bänkar till ett förestående bänkmansval, eller att åt en lämplig man skaffa en hög nummer, för att göra honom till ordförande i något utskott. Alla, som ännu hyste intresse för ståndets anseende, sökte stäfja detta oskick, och så tillvägabragtes slutligen den *riddarhusordning*, som den 10 Augusti 1762 blef af konungen stadfästad. Den var indelad i fem artiklar, den första om adelns säte och stämma, och hvem dertill inlåtas bör; den andra om riksdagsmäns anteckning och fullmakters emottagande; den tredje om landtmarskalksval och voteringar; den fjerde om val af ledamöter till sekreta utskottet och andra deputationer, samt den femte om ordning i allmänhet. Deri stadgades, att ättens hufvudman utan särskildt val hade rätt att på riksdagarne representera sin familj. Med hufvudman förstods äldste sonen af äldste lefvande slägtlinien. Infunne sig ej hufvudman, stode det den fritt, som vore närmast af ätten och instälde sig, att utan fullmakt intaga ättens säte, hvartill han borde inom en månad efter riksdagens utblåsning sig anmäla. Kunde eller ville ingen af samma ätt sig infinna, hade hufvudmannen, men ej någon annan af ätten, rättighet att ställa fullmäktig; dock var ej ofrälse förmyndare berättigad att gifva fullmakt å sina adliga ynglingars vägnar. Den, som sjelf var hufvudman, fick ej vara fullmäktig för en annan ätt. Sedan hufvudman förordnat fullmäktig, hvilket borde ske inom en månad efter riksdagens början, egde han icke att sjelf vid den riksdagen intaga sin plats, ej heller antaga någon annan fullmäktig, såvida ej den förste dött eller rest utrikes; ej heller finge den, som en gång tagit plats för en ätt, sedermera under samma riksdag sitta för en annan. Voteringen skulle ske per capita, landtmarskalk utses genom direkt val och utskottsledamöter genom 24 valmän, hvilka åter skulle väljas af 58 bänkmän.

Presterskapet.

I allt, som rörde kyrkliga angelägenheter, hade under Carl XI:s regering en sträng, i åtskilliga fall småaktig ordning blifvit införd; men under Carl XII:s långvariga krig hade mångfaldiga oordningar åter uppstått. Presterne blefvo mer och mer utarmade, hvilket hindrade deras förkofran i studier. De hade ej råd att köpa nya böcker och föga tid att läsa dem de redan egde, ty fattigdom och bristen på drängar tvingade många bland dem att sjelfva deltaga i arbetena vid skötandet af deras boställen, och få voro ej heller de, som sökte i dryckenskap dränka sina bekymmer. Efter 1710 hade ock högskolorna i Pernau, Åbo och Greifswald blifvit alldeles och den i Lund tidtals upplösta, så att de ynglingar, som bildades för inträde i presteståndet, blefvo allt färre och prestlägenheter ofta måste anförtros åt okunnige

samt äfven i öfrigt dertill föga lämpliga personer, jemte det att kyrkans medel togos mer och mer i anspråk, till krigsbehofvens fyllande, genom hvilket allt presterskapets ställning vid slutet af Carl XII:s regering var ganska bedröflig.

Den nya regeringen åter vidtog flera åtgärder till införande af ett bättre skick. Många missbruk, som insmugit sig hos presterne, hos församlingsboerne och i gudstjensten blefvo afskaffade. Husförhör med byalagen och slutförhör med nattvardsungdomen blefvo alltmera allmänt införda. I stället att Carl XI med spöstraff och gatlopp belagt hvarjehanda förbrytelser mot kyrklig ordning, blef nu det redan 1714 påbjudna stockstraffet mera allmänt infördt. Mot det missbruk, hvartill flere kyrkoherdar gjort sig skyldige att åt legoprester anförtro vården af sitt embete och betunga sockenboerne med bidrag till dessa medhjelpares aflöning, utfärdade regeringen 1731 ett ganska allvarsamt förbud. För att undervisa lapparne om kristlig lära och borgerlig ordning, sändes flere i deras språk kunnige prester att resa omkring i de särskilda lappmarkerna. I allmänhet ifrade presterskapet både vid riksdagar och andra tillfällen för katekesens och bibelns spridande samt för en bättre kristendoms-undervisning i så väl hemmet som skolan. Mycken okunnighet rådde dock ännu länge, särdeles hos det lägre presterskapet, och från vidskepelse voro äfven de mera upplyste icke fria.

Preståndet förenade sig vid 1719 års riksdag villigt med adeln och borgareståndet att afskaffa enväldet och betydligt inskränka konungens myndighet, men ville dock härvid ej gå alldeles så långt som adeln. Mot de stadganden i regeringsformen, som beröfvade konungen rättigheten att vägra bekräftelse på ständernas beslut, hade preståndet ingenting att invända, och ej heller mötte afskaffandet af konungens rätt att fritt välja sina rådgifvare något synnerligt motstånd; men deremot ogillade ståndet den nyheten, att konungen skulle i sitt råd vara beroende af flertalet. Erkebiskopen anförde till presterskapet sin önskan, att hennes maj:ts votum blefve i alla händelser afgörande och ej blott när rösterna voro lika delade. Då hon ej kunde göra något utan råds råde, borde hon icke vara bunden att följa de flestes utan de bästes råd, helst ofta *en* rådsherre kunde gifva det bästa rådet, oaktadt de andra icke med honom instämde, »hvaremot ingen hade något att invända», tillägger protokollet. I denna åsigt förenade sig äfven borgare- och bondeståndet, hvarföre ock denna punkt i regeringsformen bort rättas derefter; men adeln hade då så mycket inflytande, att de öfriga stånden gåfvo vika, och preståndet åtnöjde sig med förklaringen, att, »om hennes maj:t funne sig härutinnan, vore det väl, men i annat fall borde saken komma till vidare öfverläggning.«

Vid ett annat tillfälle under samma riksdag visade preståndet en ännu större undfallenhet. Det hade gjort flera anmärkningar, till en del ej utan vigt, vid Ulrika Eleonoras försäkran, men då man upplyste, att, ehuru de fyra exemplaren af denna akt ännu icke blifvit af hennes maj:t underskrifna, voro de dock på pergament färdiga till underskrift

och kunde icke omskrifvas, »emedan pergamentet vore mäkta dyrt och numera icke ens till fångst», så lät preståndet härmed sig nöja, och dess anmärkningar fingo förfalla!

Preståndet var nu ock sysselsatt med utarbetandet af ett förslag till presterskapets privilegier ock vågade derföre ej sätta sig emot de adeliga, som vid samma riksdag äfven voro under arbete; men knappt voro dessa af drottningen stadfästade, innan preståndet gjorde gemensamt med borgare- och bondestånden sådana erinringar mot desamma, att deri infördes flera jemkningar, såsom förut är omtaladt.

Presterskapet erhöll ock sedermera sina privilegier på samma gång som adeln, den 16 Oktober 1723, hufvudsakligen af följande innehåll:

Den rena evangeliska läran efter Upsala mötens beslut 1593 och 1693 skall bibehållas och beskyddas såsom Sveriges statsreligion; akademier, gymnasier och skolor förses med dugliga lärare, hvilka böra iakttaga kyrkolag och skolordning samt i enlighet dermed befordras. Personer, tillhörande prediko-embetet, skola oförryckt njuta och behålla sina privilegier, indelningar, tionden, löneförmåner och lägenheter, af hvad namn de vara må, derå antingen är urminnes häfd eller som med andra lagliga skäl kunna bevisas till detta embete höra. Inga kyrko-, hospitals-, akademie-, gymnasii- eller skole-hemman kunna köpas till skatte utan kammarkollegiets och andre vederbörandes vetskap och samtycke. Äfven i städerna skola pastorer, skolmästare, kapellaner och klockare förses med bostäder eller penningehyror. Sådana boställen, så i stad som på landsbygden, äró fria från allmänna onera. Presterskapet befrias från utskrifningslängders uppsättande, äfvensom från all utskrifning och rotering för presteborden, prebende-hemman, kapellans- och klockaregårdar, som härtill äro rotefria och ej indelta. Presterskapets, akademie-, gymnasii- och skolebetjenters enskilda gårdar med sina egor inom städernas jurisdiktion äro befriade från all borgerlig tunga, så länge de bebos af egarne sjelfva, deras enkor och omyndiga barn, samt dessa ej någon borgerlig näring eller handtering drifva. Om prest köpt skattehemman, må ingen från kronan förvärfva sig räntan deraf. Rätta biskopssäten samt biskoparnes enskilda embetsgårdar, med deras egor å landet och i städerna, hafva frälsefrihet. Kyrkotionde-spanmålen bör af åboerna, som densamma utgöra, forslas till hvad ort lönetagaren bestämmer inom lagsagan.

Biskopar, superintendenter, teologie doktorer och andra meriterade män, som länge varit brukade vid akademien samt andra »förnäma tjenster», och sitt embete väl och troligen förestått, skall konungen hafva i nådig hugkommelse. Nådår tillförsäkras enkor och omyndiga barn efter dem, som till presterskapet höra. Presterskapet har gifto- och arfsrätt efter stadslag.

Med kyrkodisciplinen inom församlingarna förhålles efter 1686 års kyrkolag. Biskop och konsistorium, som böra tillse, att församlingarna erhålla dugliga och nitiska lärare, utnämna kyrkoherdar i konsistoriela pastorat efter föregående val af församlingen. Patronus

tillsätter prest i de socknar, der han lagligen har patronatsrätt. Regala pastorat tillsättas af konungen, sedan församlingen uppfört tre på förslag samt domkapitlet utlåtit sig deröfver. Husprester skola ej förordnas utan för vigtiga och nödvändiga orsaker. Hvarje stifts barn böra framför andra blifva efter sina meriter försörjda inom det stift, till hvars tjenst de blifvit ordinerade, dock vederbörandes rätt oförkränkt att äfven kalla prester från andra stift. Ingen får lägga sin gård från den församling, dit den af ålder hört, till en annan.

Prest får ej inmanas i häkte, derest han icke å färsk gerning gripes, blifvit till grof missgerning lagligen skyldig befunnen, eller vederbörande domare eller exekutor pröfvar saken vara af sådan beskaffenhet, att han om den brottsliges person bör göra sig försäkrad. Vid rättegångar i brottmål, som angå prestman, förordnar konsistorium en fullmäktig att vid rättegången, å konsistorii vägnar, göra de anmärkningar, som kunna finnas nödiga.

Presterskapet försäkras om att utgöra ett särskildt riksstånd, samt deras söner om befordran efter förtjenst i enlighet med regeringsformen. Landshöfdingar och andra embetsmän anbefaldes hålla hand deröfver, att privilegierna varda i verket stälda och efterlefda.

Preståndet förenade sig med adeln och borgareståndet så väl att förhindra konungens af bondeståndet understödda försök till vinnande af ökad myndighet som att motsätta sig bondeståndets yrkande att vinna inträde i sekreta utskottet. I frågan åter om de fem riksrådens afskedande, som vid 1738 års riksråd så lifligt sysselsatte ständerna, stodo preste- och bondestånden emot adeln och borgareståndet, samt yrkade på riksrådens bibehållande vid sina embeten. Sedermera vid 1740 års riksdag förklarade sig preseståndet mot kriget. Horns och de äldre Mössornas åsigter om nödvändigheten af fredens bibehållande, hvartill äfven de senare Mössorna slöto sig, voro ock sedermera rådande inom preseståndet, i följd hvaraf mösspartiet ock der hade öfvervigten, och i allmänhet var preseståndet bland alla riksstånden det mest konservativa och det som visade minsta håg för politiska hvälfningar och omkastningar.

Genom en kunglig förordning af den 16 September 1727 erhöllo kapellanerne rättighet att, om de så önskade, deltaga i riksdagsmannavalen för preseståndet samt äfven att till riksdagen sända någon af sina embetsbröder såsom sin fullmäktig, i hvilket fall de borde deltaga i kostnaderna för riksdagsmannaunderhållet, hvarifrån de eljest voro befriade, och genom kongl. brefvet den 15 December 1741 medgafs bildande inom stiftet af särskilda valdistrikt af två, tre eller flera prosterier, att utse riksdagsmän i preseståndet.

Redan vid 1720 års riksdag stadgades, att erkebiskop, biskopar och superintendenter, hvilka enligt 1686 års kyrkolag utnämndes af konungen utan att vara bunden af något förslag, skulle tillsättas med råds råde, sedan förslag blifvit upprättadt så, som ännu tillgår, och under detta tidskifte vidtogs för öfrigt i församlingarnas frihet att välja

sina själasörjare en inskränkning, som icke var till församlingarnas nytta och i sjelfva verket icke heller till presterskapets, ehuru den skedde på yrkande af presteståndet. Genom författningar, som utkommo åren 1731 och 1739, fråntog man nemligen stiftstyrelserna rättigheten att på förslag till ledigt pastorat uppföra och församlingarna att välja hvilken bland de sökande de ansågo skickligast och för hvilken de hyste mesta förtroende. I stället ålades nu stiftstyrelserna att på förslag uppsätta de tre äldste bland pastoratets sökande, mot hvilka särskildt klander ej blifvit anfördt, och inom detta förslag hade församlingen sedermera att välja sin själasörjare, ehuru långt skickligare och dertill mera passande kunnat finnas bland yngre sökande. Man tog således till grundsats och ledning icke församlingarnas rättighet att få den bäste själasörjaren, utan presternes anspråk att i tur vinna befordran. Åtgärden, åsyftande embetsmännens, icke allmänhetens fördel, stod i samband med och var en följd af det embetsmannavälde, som mer och mer utbildade sig under frihetstiden, ehuru den stod i strid mot den sjelfstyrelse, som var denna tids grundsats.

Inom det högre presterskapet under detta tidskifte böra, såsom mera framstående, omnämnas erkebiskoparne *Matthias Steuchius* (December 1714—Augusti 1730), presteståndets talman vid riksdagarne 1719 och 1720, »skötande sina embetssysslor vid stiftet och akademien i det yttersta med behaglig saktmodighet och trägen drift», såsom det heter i den öfver honom hållna likpredikan, stamfader för den adeliga slägten *Steuch; Jöns Steuchius* (November 1730—Juni 1742), den förres son och efterträdare, ståndets talman vid riksdagarne 1731, 1734 och 1738, »en from, fredälskande och försigtig man», som dock under förberedelserna till 1738 års riksdag, då Hattarne begagnade alla medel för att söka undantränga de äldre Mössorna, hvilka erkebiskopen tillhörde, fick utstå månget angrepp i utkomna smygskrifter; *Erik Benzelius,* utnämnd till erkebiskop och Upsala akademis prokansler den 20 September 1742, men afliden i Linköping redan den 23 September 1743, innan han ännu tillträdt erkebiskopsembetet, talman vid riksdagarne 1740 och 1742 — en man med stora kunskaper och stor förmåga i allmänhet, Sveriges störste bokkännare på sin tid och utgifvare af en mängd lärda arbeten, tillika verksamt deltagande i de politiska frågorna, i början uppträdande såsom ifrig frihetsman, men varsammare med tiden; tillhörande Hattarnes mest framstående ledare, men dock med mera foglighet än de fleste bland dessa; vid 1738 års riksdag erbjuden att blifva riksråd, hvilket han dock undanbad sig, såsom för exemplets skull icke rådligt, ty »släppen I oss in i rådet, torde det bli svårt nog att få oss ut»; såsom biskop i Linköping särdeles nitisk och verksam samt alltid i största endrägt med sina medbröder inom konsistorium; *Jakob Benzelius* (Mars 1744—Juni 1747), den förres yngre broder och efterträdare, förut biskop i Göteborg, talman vid 1746 års riksdag, en grundlig teolog och författare till en lärobok i teologien, som i öfver hundra år flitigt begagnades vid läro-

verken; såsom biskop och erkebiskop nitisk för lära och lefverne, såsom riksdagsman fridsam och hofsam; *Henrik Benzelius* (September 1747—Mars 1757), de båda föregåendes ännu yngre broder och, likasom de, en man med mycken lärdom, talman vid riksdagarne 1751 och 1755 samt såsom sådan lugn och sansad, utan något lifligare deltagande i partistriderna; *Samuel Troilius* (November 1757—Januari 1764), talman vid 1760 års riksdag och stamfader för adeliga ätten *von Troil* — en lärd man och lycklig talare, också en af sin tids störste predikanter, såsom erkebiskop allvarlig och sträng ordningsman, på riksdagarne en af Hattarnes mest betydande ledare inom sitt stånd, samt *Magnus Beronius* (Juni 1764—Maj 1775), god latinsk talare och skald, nitisk och verksam stiftsstyresman, talman vid 1765 års riksdag.

Vidare biskoparne i Linköping *Thorsten Rudeen* (September 1716—September 1729), preseståndets talman under riksdagarne 1723 och 1726, i det föregående omnämnd såsom framstående skald, för öfrigt berömd för djup gudsfruktan, klokt och försigtigt embetsnit, grundlig lärdom och älskvärdt umgängessätt, stamfader för adeliga och grefliga slägterna *Rudenschöld*; *Andreas Rhyzelius* (April 1743—Mars 1761), nitisk i styrelsen af sitt stift, flitig och aktad författare af så väl andliga som historiska skrifter, bland andra en biskopskrönika, samt lycklig latinsk skald; *Engelbert Hallenius*, (1753—1769), en af Sveriges utmärktaste teologer, men känd för mycken girighet och ifrigt deltagande i partistriderna, stamfader för adeliga ätten *Hallencreutz*, samt *Jakob Serenius*, (Mars 1763—Maj 1777), i det föregående ofta omtalad såsom en af Mössornas mest framstående ledare, lika som han var en af sin tids mest upplysta, verksamma och oförskräckta biskopar, om hvilken det heter, att han var »en man af sällsynt förstånd, starkt omdöme om menniskor och saker, med driftig hug för stora ting samt gåfva att röra likt och olikt för deras bedrifvande; mindre beifrande de fel, som begingos mot dess person än mot dess embete och tänkesätt; orörlig för hot och förföljelse, obeveklig af smicker och penningar, trogen undersåte, redlig medborgare, rättvis och lätt förman, god make, öm fader, fri och ärlig med hvar man»; i Strengnäs: *Daniel Lundius* (Mars 1729—December 1747), som på sin tid ansågs såsom en af Sveriges lärdaste teologer och var en väldig kämpe för sträng renlärighet; i Vesterås: *Matthias Iser* (April 1711—Februari 1725), mest känd såsom glad och angenäm sällskapsman, hvilken särdeles väl förstod att med lustiga historier muntra upp Carl XI, hos hvilken han ock stod i stor ynnest, för öfrigt känd såsom den rikaste biskop i Sverige alltsedan reformationen infördes, stamfader för adeliga slägten *Iserhjelm*, samt *Andreas Kalsenius* (November 1733—December 1750), berömd för sin allvarliga uppsigt så väl öfver skolväsendet som öfver ordning och skick i stiftets församlingar, stiftare af den teologiska profession vid Upsala akademi, som ännu bär hans namn.

Svenska kyrkan hade sålunda äfven under detta tidskifte flere framstående styresmän, dock färre än under Carl XI:s allvarliga tid, då de

mera uteslutande fingo egna sig åt tillsynen af sina stift, och deras tid mindre upptogs af riksdagsärenden och partistrider, hvilka under frihetstiden alltför mycket och för ofta drogo dem ifrån deras egentliga embetsutöfning.

Borgerskapet.

Under de sista åren af Carl XII:s regering hade borgerskapet lidit mer än någon annan samhällsklass. Dess skatter hade blifvit fördubblade, en för dem ruinerande tvungen sädeshandel dem ålagd, handeln förstörd genom kriget och kaperierna, näringarna i allmänhet i lägervall och äfven borgarena sjelfve, åtminstone i de mindre städerna, ofta nog tagna till soldater, matroser eller formän. I följd af allt detta hade ock borgerskapets antal högst betydligt aftagit och de fleste återstående borgarena råkat i fattigdom.

Vid 1719 års riksdag infann sig emellertid borgerskapet talrikt och intog under ledning af den skicklige och erfarne borgmästaren i Stockholm *Anders Hylteen*, en i allmänhet aktningsbjudande hållning. Det visade stor fasthet och ihärdighet i försvaret för egna verkliga eller förmenta rättigheter och intressen, ehuru det likväl icke alltid utgick segrande ur striden för dessa. Det tvekade icke heller att inlåta sig i striden rörande de allmänna frågorna och, ehuru borgareståndet visserligen lika ifrigt som adeln och presteståndet yrkade på enväldets afskaffande, ville det dock ej gå så långt som adeln i konungamaktens inskränkning. Särskildt yttrade ståndet sitt misshag öfver, att, då konungen endast skulle få två röster i rådet, nedsattes han i sjelfva verket till en blott president.

I de ekonomiska frågorna vid denna riksdag tog ståndet en liflig del och lyckades äfven genom öfverlägsna insigter i dessa frågor, särdeles i den ganska brydsamma om myntteckinens afskaffande och myntets reglering, i flera afseenden göra sin mening gällande. Det förfäktade ifrigt ett af kammar-, bergs- och kommersekollegierna gemensamt ingifvet förslag om afskaffande af de tvångsband, hvilka Görtz' finansoperationer ålagt den allmänna rörelsen, men bekämpade lika ifrigt ett af kommersekollegium uppgjordt förslag till fri minuthandel och till frimästares antagande.

Vid 1720 års riksdag rådde stark jäsning inom Stockholms borgerskap, hvilken bröt ut i ett slags myteri mot magistraten. Borgerskapet fordrade nemligen att dess ombud vid riksdagen skulle rådföra sig med sina principaler och bragte sålunda redan nu å bane den s. k. principalatsfrågan, som gjorde så mycket buller vid 1742 och 1746 årens riksdagar. Då dess fordran afvisades, bland annat, på den grund, att riksdagsmännen hade magistratens och ej borgerskapets fullmakt, väcktes häraf dettas motsträfvighet mot magistraten, hvilken för öfrigt var lika maktlysten som borgerskapet och lika litet hågad att gifva efter.

Första tvistefrågan blef antalet af Stockholms stads riksdagsmän. Enligt ständernas egen begäran vid föregående riksdag voro de kallade till denna i mindre antal än vanligt, så att riksdagskallelsen påbjöd endast en fullmäktig för hvar och en af de större städerna, och af de mindre kunde flera förena sig om ett ombud. Då antalet af Stockholms ej var utsatt, skedde en förfrågan hos regeringen af justitieborgmästaren, som fick till svar, att rådet ansett fyra tillräckligt, men drottningen medgifvit fem, nemligen justitieborgmästaren, magistratssekreteraren, en af magistraten, en köpman och en handtverkare, hvilken jemkning dock lemnades till de väljandes eget afgörande. Den tiden tillgick valet af hufvudstadens riksdagsmän så, att borgerskapet för sig, dock inför magistraten på allmän rådstuga, valde de handlande och handtverkare samt magistraten utnämnde de magistratspersoner, som skulle blifva stadens fullmäktige, bland hvilka justitieborgmästaren alltid och magistratssekreteraren vanligen betraktades såsom sjelfskrifven. Nu åter sammanträdde borgerskapet särskildt samt valde tre handlande och tre handtverkare, men när borgarena sedermera samlades på allmän rådstuga för att få fullmakten för de valde införd i protokollet, vägrade, till följe af drottningens beslut, magistraten att godkänna så många ombud för handlande och handtverkare, hvarefter borgerskapet inlemnade till drottningen en ansökan med 56 underskrifter, i hvilken begärdes att drottningen måtte bekräfta det hållna valet. Så skedde ock, hvarefter borgerskapet åter samlades på allmän rådstuga, då magistraten gaf tillkänna, att gemensam fullmakt skulle i vanlig form utfärdas för både de af magistraten utsedde och för de af borgerskapet valde riksdagsmännen, hvaremot då ingen anmärkning gjordes.

Redan vid borgareståndets första sammanträde den 14 Januari 1720 inlemnades emellertid en af 16 borgare på hela borgerskapets vägnar undertecknad skrift, innefattande en gemensam fullmakt för de sex af borgerskapet utsedde riksdagsmännen samt tillika en anhållan till rikets ständer, »att de täcktes icke allenast anamma och höra hvad de» (de sex riksdagsmännen) »å borgerskapets vägnar på riksdagen efter medgifven instruktion varda föredragandes, utan ock säkert tro, att ingen annan än ofvannämnde sex ega att tala för Stockholms borgerskap», hvilket sålunda innebar en protest så väl mot magistratens fullmakt som mot de af magistraten utsedde riksdagsmännen. Då Hylteen, som åter var borgareståndets talman, i anledning häraf frågade om borgerskapet på detta sätt tänkte alldeles söndra sig från magistraten, fick han till svar, att de af borgerskapet antagne riksdagsmännen icke kunde gå ifrån den instruktion och befallning de af sina medbröder undfått, hvilka de måste anse såsom principaler och deras mening framföra. Borgerskapet ville nu ej besvära justitieborgmästaren, sedan han inträdt i ett annat stånd — Hylteen hade nemligen redan 1714 blifvit adlad — hvarföre han väl egde tala för hela ståndet, men Stockholms stads riksdagsmän ämnade dock rätta sig endast efter den af borgerskapet dem gifna fullmakt. Hylteen förklarade denna fråga

mellan Stockholms borgerskap och dess magistrat icke höra under ståndets domsrätt, men hans egenskap af adelsman verkade dock så på ståndet, att omröstning verkstäldes, huruvida han i sådan egenskap kunde fortfara att vara ståndets talman eller icke, hvilken omröstning utföll med 50 nej mot 20 ja, i följd hvaraf nytt talmansval utsattes till följande dagen.

Härmed lät Hylteen sig dock ej nöja, utan påkallade drottningens skydd, och i följande dagens plenum, just som talmansvalet skulle försiggå, infann sig statssekreteraren Barck samt förklarade, det drottningen ingalunda kunde tillåta en sådan ändring i den gamla sedvanan att talmansbefattningen alltid tillhört hufvudstadens justitieborgmästare. Denna förklaring var dock långt ifrån att tysta oppositionen inom ståndet, som tvärtom allt ifrigare yrkade, att man nu borde visa »om ståndet vore fritt eller icke». Motståndet mot Hylteen blef ock sådant, att han anmälde sjukdomsförfall, hvilket ock tyckes varit verkligt, ty han afled redan i Januari 1721, och så snart han afstått från striden, kom ock en förklaring från drottningen, det »hennes vilja aldrig varit att betaga ståndet dess fria val».

Af denna framgång fann sig Stockholms borgerskap så uppmuntradt, att det företog sig att utse talman i Hylteens ställe, och ståndet lät vid detta egenmäktiga tilltag bero, emedan den af borgerskapet valde, rådmannen *Jakob Bunge*, var en allmänt ansedd man. Härefter yrkade borgerskapet äfven, att rådmannen Peter Aulævill, som af magistraten blifvit utsedd till riksdagsman, men icke af borgerskapet erhållit fullmakt, måtte förklaras obehörig att utöfva riksdagsmannakallet, hvilket ståndet äfven medgaf. Så hyllade borgareståndet den tiden principalatsgrundsatsen, hvilken det några och tjugo år senare så afgjordt förkastade.

Sedan borgareståndet genom Hylteens aflägsnande rensat sig från adel, ville det äfven söka förmå presteståndet dertill. Man erinrade sig, »huru samtliga biskoparne i sina fruar och barn voro adel», och fann detta ganska betänkligt, hvarföre borgareståndet i sitt memorial begärde, att »alla af det högvördiga presterskapet, som i sina fruar och barn voro adelsmän, icke måtte i sekreta utskottet admitteras». Hos presteståndet var likväl biskoparnes inflytande sådant, att borgareståndet icke ens fick något svar å sitt memorial, hvarföre det vände sig till sekreta utskottet med samma framställning, men med lika liten framgång.

Under hela riksdagen förstod emellertid borgareståndet att, genom ihärdighet och vaksamhet i försvaret af sina fördelar och förfäktandet af sina åsigter, vinna icke obetydligt inflytande. Det återvann och bibehöll godt förstånd med presterne och åtnjöt stort förtroende af bondeståndet, samt deltog med båda dessa stånd ifrigt i striden mot de adliga privilegierna, likasom med adeln och presteståndet i afvisandet af konungens försök att utvidga sin myndighet.

Vid 1723 års riksdag yrkade borgareståndet, såsom förut är be-

rättadt, att civila embeten i allmänhet skulle till halfva antalet besättas med ofrälse män, hvilket yrkande understöddes af preste- och bondestånden, men i följd af adelns ihärdiga motstånd fick förfalla, sedan likväl adeln nödgats medgifva, att dess företrädesrätt till civila tjenster, utom de högsta, ur de adeliga privilegierna uteslöts.

Vid 1731 års riksdag blef sättet för städernas riksdagsmannaval närmare bestämdt. Under det föregående århundradet hade magistraterne allena, utan borgerskapets deltagande, utsett städernas riksdagsombud, men efter hand hade borgerskapet börjat deltaga i valen dertill, dock utan att dess andel i förhållande till magistraten blifvit genom någon författning bestämd. Såsom här ofvan är nämndt, hade vid 1720 års riksdag borgerskapet i Stockholm yrkat att ensam få utse stadens riksdagsfullmäktige och äfven lyckats få ur ståndet skilde så väl justitieborgmästaren som en af magistraten vald rådman; men sjelfva hufvudfrågan om magistratens och borgerskapets inbördes rättigheter i nämnda hänseende hade dock blifvit oafgjord. Vid riksdagsmannavalet i Stockholm mot slutet af året 1730 yrkade borgerskapet att få välja ej blott sina egna, utan äfven magistratens ombud i sådant förhållande till hvarandra, som borgerskapet funne lämpligt, och påstod, att magistraten ej hade annan rätt vid riksdagsmannaval än att tillse det allt tillginge i laga ordning. Frågan anhängiggjordes hos regeringen, som tolkade grundlagarnes bud om »ett fritt val» i enlighet med borgerskapets påstående; men hos ständerna, till hvilkas afgörande saken derefter hänsköts, var embetsmannaintresset alltför betydande att så uteslutande medgifva borgerskapet den yrkade rättigheten, utan man förenade sig om en författning, som utfärdades den 23 Augusti 1731 och närmare bestämde så väl magistraternes som borgerskapets rättigheter i denna fråga. I Stockholm skulle 48 bland borgerskapet klassvis valda elektorer äfven klassvis välja 6 borgare till riksdagsmän samt föreslå 6 magistratspersoner, bland hvilka magistraten egde utse 4 till riksdagsmän. I de öfriga städerna skulle enahanda grunder följas, dock med frihet att välja utan elektorer, om borgerskap och magistrat derom förenade sig.

Från och med 1734 års riksdag blef hattpartiet mer och mer öfvervägande inom borgareståndet, hvartill flera orsaker samverkade. Hattarne gynnade bruksegare samt de stora handels- och manufakturbolagen, hvilka hade mycket inflytande vid riksdagsmannavalen och derföre gjorde allt för att upprätthålla Hattarnes välde, medan det lägre borgerskapet var alltför medellöst och okunnigt samt egde alltför ringa sammanhållning för att kunna motverka detta inflytande. Borgmästare och magistratspersoner, som utgjorde en stor del af borgareståndet, lockades af Hattarne, när desse kommit till makten, genom utsigter till ytterligare befordringar å embetsmannabanan, och Hattarne hade dessutom inom ståndet två ganska framstående ledare i grosshandlarne *Thomas Plomgren* och *Gustaf Kierman*, mot hvilka motpartiet hade inga i förmåga och anseende jemförlige att uppställa. Mot-

stånd saknades dock ej, dels af borgerskapet mot borgmästareinflytandet, dels af minuthandlarne mot de stora privilegierade handelskompanierna, dels af handtverkare och smärre fabriksidkare mot de likaledes privilegierade stora manufakturverken; men denna opposition kunde under hela återstående delen af detta tidskifte icke göra sig gällande mot Hattarnes öfverlägsenhet i ledningen af riksdagsmanövrerna. Det vore för öfrigt högst orättvist att tillskrifva denna Hattarnes öfvervigt inom borgareståndet endast egennyttiga bevekelsegrunder, ty tvifvelsutan funnos inom ståndet icke så få redbare och fosterlandsälskande män, som endast af öfvertygelse slutit sig till detta parti, hvilket de ansågo bättre än motpartiet häfda Sveriges värdighet och sjelfständighet samt bättre vårda dess industriela utveckling och ekonomiska förkofran.

Denna hade dock, hvad särskildt borgerskapet och städerna beträffar, icke gjort synnerliga framsteg. Af ett härvarande utländskt sändebud skildras 1739 tillståndet och dess orsaker på följande sätt: »Bland Sveriges hundra så kallade städer finnas ej mer än tre, Stockholm, Göteborg och Norrköping, som förtjena detta namn. De öfriga äro blott köpingar eller byar, bebodda af hökare, handtverkare, åkerbrukare och fiskare. Alla städerna tillhopa betala åt kronan 80,000 plåtar, hvaraf Stockholm ena hälften. Sistnämnda stad räknar 3,500 och hela riket tillhopa 17,500 borgare. Deras fattigdom är en följd dels af förra krigets pålagor och betryck, dels af inskränkande och besvärliga band på rörelsen, dels af en högfärd, som lockar rika borgare, fadern att låta adla sig och sönerna att blygas för yrket samt sträfva efter embetsmannautmärkelser och i synnerhet efter den att bära värja vid sidan.»

Dessa bedröfliga förhållanden synas under återstående delen af detta tidskifte blifvit föga förbättrade. Snarare försämrades de ytterligare genom det af Hattarne föranledda olyckliga kriget mot Ryssland. Emellertid fortfor borgerskapet, medan det vid riksdagarne ifrigt kämpade mot de adeliga företrädesrättigheterna, att deremellan så mycket mer söka utvidga sina egna. Så sökte Jönköpings borgare hindra grannskapets bergsmän att köpa sitt sädesbehof af landtmännen på stadens torg, utan detta skulle ske endast af borgarena, som sålunda skulle komma i tillfälle att lika mycket preja bonden vid inköpet, som bergsmännen vid försäljningen. Så ville borgerskapet i upp- och bergsstäderna hindra bergsmän och bruksegare att sig emellan sälja och köpa tackjern, hvilket, såsom en borgerlig näring, borde ske endast genom stadsboarne. Så ville borgerskapet i Skånes, Hallands, Blekinges och Smålands städer hindra bönderna att sälja sina oxar till hvem de ville, o. s. v. Den ofvan anmärkta fåfängan hos de förmögnare borgarena att söka adelskap eller gifta sina döttrar med adelsmän verkade äfven derhän, att derigenom under åren 1719—1769 öfver 150 tunnor guld (omkring 30 millioner kronor) öfverflyttades från borgerskapet till adeln. Vid riksdagarne åter uppträdde borgareståndet modigt och kraftigt, i förening med preste- och bondestånden,

formtidens band på trosöfvertygelse och andakts-
i förening med adeln och preseståndet mot böndernes kränka det fria regeringssättet, och i allmänhet visade tidskifte borgerskapet vid riksdagarne mera till sin förna förhållanden i öfrigt.

Allmogen.

bland allmogen vid slutet af Carl XII:s regering hafva vi del omtalat. Den var 1720 sådan, att regeringen måste menigheter upplåta rättigheten att å kronans skogar taga gerns tillande. Äfven riksdagsbönderne måste i början af i saknad af egna medel till sitt underhåll, stundom af reottaga en allmosa af några daler hvardera. Ännu 1739 samma utländska sändebud (saehsiske ministern Fitzkau), nde om svenska borgerskapet vid samma tid vi här ofvan mogen såsom sedlig, uppriktig, trogen och godhjertad, men g, trög, sömnaktig, rå samt så begifven på tobak och bränn ofta derpå slösade bort sin arbetsförtjenst i stället att antill förbättrande af sin belägenhet.

pet om rätt och orätt tyckes ock under detta tidskifte varit a allmogen föga utveckladt. Flerstädes drog den ej i bet plundra skeppsbrutna sjöfarande, likasom att olofligen till.orre eller mindre delar af kronans jord eller skogar. Olof.gge bedrefs ock i sådan grad, att om böterna derför blifvit kulle bönderne i hela härad blifvit utarmade, och så öfverallmogen hotade slå ihjel hvarje angifvare. Många riksbeslut i allmänna ärenden bestämdes äfven af penningefrukostar och middagar. Häri hade de också just ingen syn af de öfriga stånden, der korruptionen äfven blef alltn under fortgången af frihetstiden, likasom ock de tjenstehvilka de voro i mesta beröring, föga föregingo dem med exempel, utan tvärtom rätt ofta gjorde sig skyldige både till ar från kronan och till prejerier mot bönderna.

a allmogens låga sedliga ståndpunkt i vissa hänseenden, n stod ganska högt i andra — dess oärlighet mot kronan, af resande främlingar högeligen berömmes för sin ärlighet dess begifvenhet på bränvin, dess tröghet och mutbarhet, tillika prisas för enkelhet i lefnadssätt, arbetsamhet och udsfruktan — synes väsentligen varit föranledd af den råunnigheten, jemte det att de i vissa fall motsatta skildringarna de anmärkta felen icke varit allmänna. Att okunnigheten varit både stor och allmän, derom vittna alla underrät tid. Frukterna af Carl XI:s berömvärda bemödand

allmogens bildning hade försvunnit under det långvariga kriget, som medtog allmogens både tid och tillgångar samt genom ständigt förnyade utskrifningar bortryckte först en stor del af ungdomen och sedermera äfven många af dess lärare, hvaraf följden blef, att det uppväxande slägtet saknade ledare och tillfällen till bildning samt derigenom äfven förlorade håg dertill och sinne derför. Få kunde läsa i bok, ännu färre skrifva ens sitt namn. Också undanbådo sig bönderne deltagande i åtskilliga ärenden, dem de erkände sig ej kunna bedöma, och valde i början af frihetstiden stundom afskedade underofficerare till sina riksdagsombud, till dess 1723. års riksdagsordning föreskref, att dertill skulle tagas endast bofaste bönder. Kronobetjeningen hade emellertid till åliggande att vid kinkigare rättegångar biträda bönderna med råd och hjelp, och under riksdagarne var ståndets sekreterare pligtig att gå dem till handa med upplysningar om rikets grundlagar och allmänna författningar.

Denna låga bildningsståndpunkt och farhågan att bönderne i följd deraf lätt skulle kunna förledas att gå hofvets ärenden, föranledde, att de vid frihetstidens första riksdag uteslötos från de flesta af ständernas deputationer samt uttryckligen från sekreta utskottet, hvilket föreskrefs i både 1719 och 1720 års regeringsform. Somliga af ledarne inom adeln ville till och med frånkänna dem all talan, utom i beskattningsfrågor, och Conrad Ribbing påstod, att de icke ens i ekonomiska eller några slags politiska frågor borde hafva någon röst; men mot dylika nedsättningsförsök uttalade sig bönderne så allvarligt, slutligen äfven så hotande, att man vid 1720 års riksdag tillerkände dem långt större politiska rättigheter än 1719. Sedermera fick ståndet, enligt 1723 års riksdagsordning, insätta medlemmar i alla deputationerna, med undantag af sekreta utskottet och af den nämnd, som uppsatte rikrådsförslagen. Full jemlikhet med de öfriga stånden blef sålunda icke heller nu bondeståndet tillerkänd, och en sådan yrkade bönderne allt ifrigare och enträgnare, synnerligast hvad beträffar inträdet i sekreta utskottet, ju mer de började inse detta utskotts stora betydenhet. De tre öfriga stånden voro dock lika ihärdiga att afslå ett sådant inträde, och så söndrade dessa tre stånd voro i de flesta öfriga frågor, så eniga voro de i denna. Inom dessa stånd synes nemligen den öfvertygelse varit allmänt rådande, att bondeståndet alltför mycket saknade förmåga att bedöma och behandla kinkigare statsärenden. Man sökte emellertid ställa bönderna till freds genom löfte att vid alla angelägnare mål inhemta deras tanke, samt lät dem också ofta nog deltaga i tillfälliga kommissioner, i granskningen af rådsprotokollen, i den s. k. stora sekreta deputationen samt äfven i vissa frågor, som förekommo inom sekreta utskottet. Från i lag stadgadt deltagande i detta utskott förblef dock bondeståndet under hela frihetstiden utestängdt.

Denna de öfriga ståndens obenägenhet att bevilja bondeståndet full likställighet med dem bidrog emellertid att hos detta stånd väcka missbelåtenhet med det nya regeringssättet och önskan, att konungen

måtte återfå åtminstone den makt han egde före envåldets införande. Härtill medverkade ock åtskilliga andra orsaker. Allmogen var af gammalt van att betrakta konungen såsom sin beskyddare mot herremännen och ansåg sig med vida större säkerhet och framgång kunna påräkna detta skydd af en konung med myndighet öfver rådet än af en konung, bunden af rådets flertal och således beroende af herremännen. I föregående del är ock omtaladt huru Carl XII vid utskrifningen af sina tryckande gärder sökte i möjligaste mån skona allmogen, likasom äfven att dessa gärder ofta utskrefvos i rådets namn, hvaraf hos allmogen väcktes föreställningen, att de pålades mot konungens vetskap och vilja. Enväldet hade sålunda icke för allmogen blifvit så förhatligt som för de öfriga stånden, och adelsväldet var det långt mera. För öfrigt saknades nu icke heller förespeglingar från konung Fredrik och de som gingo hans ärenden, att allt, hvaröfver man nu klagade, skulle blifva afhulpet, blott konungen komme till mera makt. Försöken misslyckades emellertid, enligt hvad i det föregående är visadt, och gjorde de öfriga stånden så mycket mindre villiga att medgifva bönderna ökad myndighet vid riksdagsärendenas behandling.

Vid 1742 års oroliga riksdag erhöllo dock bönderne, såsom förut är berättadt, i följd af den starka jäsning, hvilket kriget och det förestående tronföljarevalet framkallat bland allmogen i flera delar af riket, ett visst öfvertag, hvilket de efter bästa förmåga begagnade att vinna vida större inflytande på riksdagsärendena än förut, men som upphörde med detsamma dalupproret kufvades. De hade dock 1741 fått till en del och fingo 1743 fullständigt inträde i sekreta utskottet, hvilket de äfven yrkade vid 1746 års riksdag, ehuru de nu åter rönte ihärdigt motstånd af de öfriga stånden, hvarefter de yrkade, att de under 1738 års riksdag afskedade riksråden måtte i rådet återinsättas samt yttrade för öfrigt öppet sitt missnöje med de nu rådande Hattarnes styrelse.

Hattarne sökte då söndra bondeståndet inom sig. Det hade under föregående riksdagen visat ett sjelfsvåld samt en tillgänglighet för mutor och trakteringar, som icke så litet nedsatt det i allmänna omdömet. I början af 1746 års riksdag uppträdde det emellertid med stor enighet under ledning af *Olof Håkanson*, som nu för fjerde gången var bondeståndets talman och såsom sådan så vid denna som föregående riksdagarne röjt en högst ovanlig förmåga, samt af ståndets sekreterare *Carl Fredrik Sebaldt*, som nu begynte sin politiska bana och sedermera gjorde sig ofta omtalad. Den nu rådande samdrägten mellan preste- och bondestånden hade äfven satt dessa båda stånd, der Mössorna voro öfvervägande, i tillfälle att hindra åtskilliga af Hattarnes planer. De båda stånden skulle derföre nu söndras från hvarandra samt talmannens och sekreterarens inflytande inom bondeståndet omintetgöras.

Härtill erbjöd sig ett tillfälle, som af Hattarne ej försummades. Föreskriften i regeringsformen och riksdagsordningen om kollegiers och konsistoriers redovisning inför rikets ständer hade vid 1734 års riksdag föranledt tillsättande af en »protokollsdeputation», till granskning af

dessa och många andra myndigheters protokoll. Presteståndet, som ogerna underkastade konsistoriernas förhandlingar en granskning af lekmän, hade icke varit någon vän af denna deputation och äfven vid 1742 års riksdag lyckats få den otillsatt, hvilket det också nu önskade, och bondeståndet instämde häri, för att befästa det goda förhållandet till presteståndet. Hattarnes utliggare lyckades emellertid inbilla åtskilliga bland bönderna, att man genom en protokollsdeputation skulle kunna bringa i dagen hvilka de egentlige upphofsmännen till dalupproret varit, för hvilka dittills endast bönder fått lida, äfvensom åtskilligt annat af särskildt intresse för bondeståndet. Desse af Hattarne vunna bönder yrkade nu bifall till protokollsdeputationen och tillika en af allmogen ofta ifrågasatt ändring i presterskapets aflöningssätt. En af dessa bönder, Olof Assarsson från Elfsborgs län, tillstälde flera gånger oväsen, »med hotelser och oanständiga åthäfvor, såsom näfvarnes knytande och stampande med fötterna», så att ståndet frånkände honom säte och stämma, hvarefter han vände sig till de öfriga stånden med klagoskrifter, innehållande grofva beskyllningar mot Olof Håkanson och »hans medhängare». Adeln begagnade sig häraf att från bondeståndet begära »en omständelig berättelse om allt hvad i detta mål förelupit», samt sände den ena deputationen efter den andra att yrka på protokollsdeputation och på redogörelse för Olof Assarssons uteslutande. Tillika begagnades åtskilliga andra medel att bringa ståndet i jäsning, hvilken ock yttrade sig mer än en gång, enligt hvad ståndets protokoll intyga, »i sorl och buller, utan att någon kunde veta hvad som sades eller hvarom det egentligen tvistades». När, vid ett sådant tillfälle, oväsendet gick alltför långt, föreslog Olof Håkanson att ståndet skulle åtskiljas, och gick sin väg, jemte sekreteraren. Detta lades, vid nästa sammanträde, dem till last, och några påstodo, att då de förra gången gått bort, kunde de nu icke längre qvarblifva i ståndet; man fattade sekreteraren i armen och ville leda ut honom, »hvarmedelst förorsakades ett ganska häftigt sorl och buller samt springande öfver bänkarne, rop på våld, m. m.»; med slutligen lyckades dock talmannen få så mycken ordning återstäld, att omröstning kunde anställas rörande protokollsdeputationen, hvilken utföll för dess tillsättande, hvarefter sinnena åter tycktes blifva något lugnare.

De hätskaste bland talmannens motparti nöjde sig dock ej härmed, utan gingo såsom ståndets deputerade till de öfriga stånden, anförande de hårdaste beskyllningar mot talmannen och sekreteraren samt yrkade deras ställande till rätta inför en ständernas kommission, hvilket föranlät flertalet inom bondeståndet att äfven sända en deputation, med förklaring att de förre icke varit af ståndet skickade. Adeln tog sig dock häraf anledning att yrka en deputation af alla tre de andra stånden för att ransaka om förhållandena inom bondeståndet; men till en sådan kränkning af ståndens jemnlikhet kunde hvarken preste- eller borgareståndet förmås, och det vida öfvervägande flertalet inom bondeståndet förklarade äfven, att det icke tog någon del i beskyllningarna mot tal-

mannen och sekreteraren, samt att ståndet icke samtyckte till adelns förslag, utan förbehöll sig att, såsom ett med de öfriga likberättigadt stånd, få sjelft afgöra sina ärenden efter de flesta rösterna, hvarefter adeln, i saknad af understöd från preste- och borgareständen, måste afstå från sitt försök.

Oron fortfor emellertid inom bondeståndet. Den utvisade Olof Assarssons vänner sökte med våld åter införa honom i ståndet, hvarvid handgripliga våldsamheter synas förefallit, ty ett par af bönderna klagade, att de blifvit knuffade och luggade, en riksdagsman hotade att slå en annan »på truten», o. s. v., hvilket allt vittnar föga fördelaktigt om det parlamentariska skicket hos bondeståndet vid denna tid.

Onekligen gjorde dock ståndet på det hela under frihetstiden betydande framsteg i politisk utveckling samt närmade sig mer och mer den fullständiga likställighet med de öfriga stånden, hvartill det enligt det nya statsskickets anda var berättigadt och hvarom ståndet gått miste hufvudsakligen till följd af en lägre bildningsståndpunkt än de öfriga ståndens, men hvilken likställighet det rättvisligen borde ernå, i samma mån det vann en motsvarande politisk utveckling, äfven oberoende af dess bildning i öfrigt.

I allmänhet hade under de långvariga riksdagarne de ofrälse stånden efter hand så stigit i politisk bildning, att de mer och mer kunde deri täfla med adeln, med hvilken de för öfrigt täflade äfven i korruption. Af detta frihetstidens skamligaste lyte har en svensk häfdatecknare, rikshistoriegrafen *Anders Schönberg*, som sjelf tagit en liflig del i de senaste riksdagarne under Adolf Fredriks regering, lemnat en skildring, som väl kan förtjena anföras, såsom det mest talande bevis, hvarthän ett så obegränsadt riksdagsvälde, som det svenska under frihetstiden, slutligen kan leda.

»Före riksdagen 1727», heter det i denna skildring, »har jag icke funnit spår, att penningar blifvit mera använda på riksdagarne. Åren 1719 och 1720, vid frederna i norden, vid drottning Ulrikas och konung Fredriks val, fingo väl några betydande män penningar, men den öfriga hopen hade ännu föga inflytande. Frankrike och England, förenade i Hannoverska alliansen, hitsände mycket penningar, då Sveriges accession syntes angelägen. Då köptes först fullmakter vid riksdagen. Till 1762 års slut ombyttes fullmakter ofta, så snart en ättehufvudman kom tillbaka till staden för att sälja sin fullmakt ånyo. Sedan riddarhusordningen blifvit utfärdad 1762 och fullmakterna blifvit mera bestämda, uppstegrades deras pris genast vid följande riksdagen, då Hattarne blefvo bedragne af den mellan dessa riksdagar skedda öfverenskommelsen att ej uppköpa, några fullmakter på båda sidor, men Mössorna emellertid handlade till sig sådana i tysthet. Att gifva 6,000 daler kopparmynt för en fullmakt ansågs då ännu för oskäligt pris, men vid riksdagen 1771 fick man icke många fullmakter under denna

summa, och mot riksdagens slut gåfvo Mössorna allmänt 12,000 daler. Det var således ett visst jordagods att var ättehufvudman. Man har sagt mig, att i en viss provins denna rättighet beräknades i ett sterbhus till kristligt pris för äldste sonen emot dess syskon. Några drogo vexel derpå, så att de togo afsked från sina sysslor och fingo vissa årliga pensioner af de hofs ministrar, som de voro tillgifna. Korruptionen till de öfriga våndens val fordrade ej mindre omåttliga summor. Till slut kostade mestadels hvar väljande prest 1,000 daler. När riksdagsmannavalen med oändlig möda voro besörjda, var det minsta vunnet, fastän ett parti ock fått pluraliteten. Det var ofta den bästa marknaden för det andra partiet att sedan köpa dem, som redan fått hvad de kunde vänta af den flock, till hvilken de först sålt sig, eller åtminstone måste det rådande partiet med nya omåttliga summor verka i alla stånd för att söka afvärja detta. Första attacken var till talmansvalen. Mesta penningarne gjorde merendels utslaget. Ingenstädes kostade rösterna mer än i preseståndet, för deras mindre antal. Vid 1771 års riksdag använde Mössorna tre tunnor guld i detta ståndet ifrån riksdagens utblåsning och tills de med en röst vunno talmansvalet. Korruptionen skedde för öfrigt ej endast med penningar. Andra gracer, tjenster, rättegångsmåls vinnande m. m. tjente till samma ändamål. Deraf kom det beständiga motståndet vid riksdagarne mot enskilda måls skiljande från riksdagsgöromålen, och det var ett af de stora syftemålen för patriotiska medborgare vid riksdagen 1769; man hoppades, om denna gren af riksdags-korruptionen kunde undanrödjas, som tillika ledde till allmänna säkerhetens beständiga förstöring, så skulle korruptionen med penningar fordra så dryga summor, att utländska makter omsider måste dervid uppttröttna. Rättvisa, embeten, allt såldes. Man talade sällan utan med öppna händer till dem, som hade något att söka. Adeln vann litet deraf i plenum, för dess stora mängd, men en del fann tillfällen att rikta sig i deputationerna. Borgareståndet skördade mest på denna åker. En del prester blefvo ej lottlösa och bönderne lärde af de öfriga. Utom alla de extra ordinära behof vid riksdagarne fordrades stora summor till bord, klubbar och det månatliga underhållet. Till slut var det icke många, som ansågo det under sin värdighet att taga sådant underhåll. För många var det nödvändigt, som eljest ej kunnat lefva vid de långa riksdagarne. Somliga ackorderade om en viss summa för hela riksdagen, andra togo stora summor under titlar af att hålla bord eller på annat sätt. Vi hade hunnit så långt, att en god sak måste drifvas med samma medel, som höra till en komplott. Man kunde knappt förmå dessa korrumperade styresmän att sluta en riksdag, utan att de köptes äfven att fatta beslutet om riksdagens slut. Så länge en utrikes makt, af stridigt intresse mot fäderneslandet, använde penningar vid våra riksdagar, kunde detta ej hindras utan med lika medel. Fransyska ministèren såg nog, att Sveriges styrka ej kunde ersätta de omåttliga summor, som måste kostas på oss; till slut ville Frankrike ej kasta bort

millioner utan nytta, och man hade ej kunnat vinna någon tillgång till utvägar mot Rysslands välde, om icke den förre konungen i Frankrike (Ludvig XV) af sin drottning fått en så hög grad af välvilja för Sverige. När man haft tillfälle känna all denna uselhet, så var det ej underligt, om revolutionen var det största fröjdeämne för alla patriotiska medborgare. Alla regeringar kunna hafva sina svagheter, men hurudana de ock må kunna blifva under denna regeringen [1]), så kunna de dock aldrig jemföras med all den jämmer, som riksdagsstyrelsen medförde».

Det s. k. fria regeringssättet, som så högt prisades af sina anhängare och äfven i en senare tid i vissa frihetsifrare funnit loftalare, hade sålunda bragt det derhän, att svenska folkets ombud öppet drefvo köpenskap med sina röster vid riksdagarne, stodo i främmande makters sold och underkastade sig det skydd för detta regeringssätt, hvilket Sveriges grannar, som hade särskildt intresse i dess bibehållande, tillvällat sig; att ständerna inkräktat alla grenar af styrelsen, så att under vexlingarna af partiernas välde äfven grunderna för försvarsverket, statshushållningen och penningeväsendet tidt och ofta omgjordes, samt att för dem, som hade det herskande partiet till fiende, ingen säkerhet fans hvarken till person eller egendom.

Rättsväsendet och förvaltningen.

Från de politiska förhållandena under frihetstiden, hvilka knappast kunna tecknas med nog mörka färger, öfvergå vi nu till en annan del af Sveriges inre historia under denna tid, hvilken visserligen också företer åtskilliga mörka sidor, men tillika flera ljusa, och hvaraf totalintrycket är vida fördelaktigare än af den förra.

I *rättsväsendet* inträdde, hvad *lagstiftningen* beträffar, en väsentlig förbättring genom införandet af den nya lagboken. Ännu vid frihetstidens början funnos i Sverige två särskilda, hvar för sig gällande lagböcker; en för landet, konung Christofers landslag af år 1442, och en för städerna, stadfästad 1618. Båda voro dock genom det föråldrade språket svåra att förstå, samt genom de många inträdda förändringarna i lefnads- och regeringssätt svåra att tillämpa. Behofvet af en ny och gemensam lagbok var också länge erkändt, och ända från Carl IX:s tid hade man sökt förbereda en sådan. Vid slutet af Carl XI:s regering var också verket nära färdigt, men under det följande långvariga kriget medhans icke fulländningen deraf, ehuru arbetet under hela tiden fortgick.

Vid början af frihetstiden visade man ingen synnerlig håg för det vigtiga arbetets fullbordande. Hvarken vid 1719 eller 1720 årens riksdagar förekom hos ständerna någon öfverläggning eller fattades något beslut rörande lagverket. En så upplyst och lagfaren man, som Conrad

---

([1] Skildringen är skrifven i början af Gustaf III:s regering.

mellan Stockholms borgerskap och dess magistrat icke höra under ståndets domsrätt, men hans egenskap af adelsman verkade dock så på ståndet, att omröstning verkställdes, huruvida han i sådan egenskap kunde fortfara att vara ståndets talman eller icke, hvilken omröstning utföll med 50 nej mot 20 ja, i följd hvaraf nytt talmansval utsattes till följande dagen.

Härmed lät Hylteen sig dock ej nöja, utan påkallade drottningens skydd, och i följande dagens plenum, just som talmansvalet skulle försiggå, infann sig statssekreteraren Barck samt förklarade, det drottningen ingalunda kunde tillåta en sådan ändring i den gamla sedvanan att talmansbefattningen alltid tillhört hufvudstadens justitieborgmästare. Denna förklaring var dock långt ifrån att tysta oppositionen inom ståndet, som tvärtom allt ifrigare yrkade, att man nu borde visa »om ståndet vore fritt eller icke». Motståndet mot Hylteen blef ock sådant, att han anmälde sjukdomsförfall, hvilket ock tyckes varit verkligt, ty han afled redan i Januari 1721, och så snart han afstått från striden, kom ock en förklaring från drottningen, det »hennes vilja aldrig varit att betaga ståndet dess fria val».

Af denna framgång fann sig Stockholms borgerskap så uppmuntradt, att det företog sig att utse talman i Hylteens ställe, och ståndet lät vid detta egenmäktiga tilltag bero, emedan den af borgerskapet valde, rådmannen *Jakob Bunge*, var en allmänt ansedd man. Härefter yrkade borgerskapet äfven, att rådmannen Peter Aulævill, som af magistraten blifvit utsedd till riksdagsman, men icke af borgerskapet erhållit fullmakt, måtte förklaras obehörig att utöfva riksdagsmannakallet, hvilket ståndet äfven medgaf. Så hyllade borgareståndet den tiden principalatsgrundsatsen, hvilken det några och tjugo år senare så afgjordt förkastade.

Sedan borgareståndet genom Hylteens aflägsnande rensat sig från adel, ville det äfven söka förmå presteståndet dertill. Man erinrade sig, »huru samtliga biskoparne i sina fruar och barn voro adel», och fann detta ganska betänkligt, hvarföre borgareståndet i sitt memorial begärde, att »alla af det högvördiga presterskapet, som i sina fruar och barn voro adelsmän, icke måtte i sekreta utskottet admitteras». Hos presteståndet var likväl biskoparnes inflytande sådant, att borgareståndet icke ens fick något svar å sitt memorial, hvarföre det vände sig till sekreta utskottet med samma framställning, men med lika liten framgång.

Under hela riksdagen förstod emellertid borgareståndet att, genom ihärdighet och vaksamhet i försvaret af sina fördelar och förfäktandet af sina åsigter, vinna icke obetydligt inflytande. Det återvann och bibehöll godt förstånd med presterne och åtnjöt stort förtroende af bondeståndet, samt deltog med båda dessa stånd ifrigt i striden mot de adliga privilegierna, likasom med adeln och presteståndet i afvisandet af konungens försök att utvidga sin myndighet.

Vid 1723 års riksdag yrkade borgareståndet, såsom förut är be-

rättadt, att civila embeten i allmänhet skulle till halfva antalet besättas med ofrälse män, hvilket yrkande understöddes af preste- och bondestånden, men i följd af adelns ihärdiga motstånd fick förfalla, sedan likväl adeln nödgats medgifva, att dess företrädesrätt till civila tjenster, utom de högsta, ur de adeliga privilegierna uteslöts.

Vid 1731 års riksdag blef sättet för städernas riksdagsmannaval närmare bestämdt. Under det föregående århundradet hade magistraterne allena, utan borgerskapets deltagande, utsett städernas riksdagsombud, men efter hand hade borgerskapet börjat deltaga i valen dertill, dock utan att dess andel i förhållande till magistraten blifvit genom någon författning bestämd. Såsom här ofvan är nämndt, hade vid 1720 års riksdag borgerskapet i Stockholm yrkat att ensam få utse stadens riksdagsfullmäktige och äfven lyckats få ur ståndet skilde så väl justitieborgmästaren som en af magistraten vald rådman; men sjelfva hufvudfrågan om magistratens och borgerskapets inbördes rättigheter i nämnda hänseende hade dock blifvit oafgjord. Vid riksdagsmannavalet i Stockholm mot slutet af året 1730 yrkade borgerskapet att få välja ej blott sina egna, utan äfven magistratens ombud i sådant förhållande till hvarandra, som borgerskapet funne lämpligt, och påstod, att magistraten ej hade annan rätt vid riksdagsmannaval än att tillse det allt tillginge i laga ordning. Frågan anhängiggjordes hos regeringen, som tolkade grundlagarnes bud om »ett fritt val» i enlighet med borgerskapets påstående; men hos ständerna, till hvilkas afgörande saken derefter hänsköts, var embetsmannaintresset alltför betydande att så uteslutande medgifva borgerskapet den yrkade rättigheten, utan man förenade sig om en författning, som utfärdades den 23 Augusti 1731 och närmare bestämde så väl magistraternes som borgerskapets rättigheter i denna fråga. I Stockholm skulle 48 bland borgerskapet klassvis valda elektorer äfven klassvis välja 6 borgare till riksdagsmän samt föreslå 6 magistratspersoner, bland hvilka magistraten egde utse 4 till riksdagsmän. I de öfriga städerna skulle enahanda grunder följas, dock med frihet att välja utan elektorer, om borgerskap och magistrat derom förenade sig.

Från och med 1734 års riksdag blef hattpartiet mer och mer öfvervägande inom borgareståndet, hvartill flera orsaker samverkade. Hattarne gynnade bruksegare samt de stora handels- och manufakturbolagen, hvilka hade mycket inflytande vid riksdagsmannavalen och derföre gjorde allt för att upprätthålla Hattarnes välde, medan det lägre borgerskapet var alltför medellöst och okunnigt samt egde alltför ringa sammanhållning för att kunna motverka detta inflytande. Borgmästare och magistratspersoner, som utgjorde en stor del af borgareståndet, lockades af Hattarne, när desse kommit till makten, genom utsigter till ytterligare befordringar å embetsmannabanan, och Hattarne hade dessutom inom ståndet två ganska framstående ledare i grosshandlarne *Thomas Plomgren* och *Gustaf Kierman*, mot hvilka motpartiet hade inga i förmåga och anseende jemförlige att uppställa. Mot-

går detta arbete den trenne hundratal äldre landslagen — en märklig företeelse under en nästan successiv förslappning».

Vid 1731 års riksdag hade för ständerna äfven blifvit framlagdt ett förslag till ny *kyrkolag*. Frågan om en förnyad revision af kyrkoförfattningarna hade vid 1723 års riksdag blifvit väckt och stod i samband med den då pågående pietistiska rörelsen. Ett förslag, som väcktes hos adeln, att en ecclesiastik-deputation måtte tillsättas för att upptaga åtskilliga mål rörande kyrkoväsendet, härledde sig från män tillgifna de åsigter, som uttalades emot dåvarande presterskaps lära och vandel, hvarföre preståndet motsatte sig detta förslag och tillstyrkte i stället det kongl. maj:t måtte förordna erkebiskopen att, jemte andra andlige, upptaga, undersöka och, så vidt dem tillkomme, afhjelpa de inom kyrkan uppkomna missbruk. De öfriga stånden beslöto emellertid den föreslagna deputationen, i hvilken preståndet dock ej ville utse några ledamöter af sitt stånd, men i November 1723 befalte kong. maj:t konsistorierna att inkomma med förslag på 8 personer af presterskapet, att vara bisittare i ecclesiastik-deputationen, och i Mars 1725 utnämnde kongl. maj:t de personer, hvilka Upsala konsistorium efter de flesta konsistoriernas valröster föreslagit. Ett af deputationens förnämsta syften blef att bringa kyrkolagen i öfverensstämmelse med det nya lagförslaget, och förslaget till ny kyrkoordning delgafs således lagkommissionen, hvilken uppsatte anmärkningar deröfver. I riksdagsbeslutet 1727 förklarade ständerna, att med kyrkoordningens utarbetande borde så skyndas, att så väl den som allmänna lagen kunde vid nästa riksdag blifva till öfverseende och stadfästande företagna. I Januari 1731 anmälde ock ecclesiastik-deputationen hos rikets då församlade ständer, att förslaget till ny kyrkoordning vore färdigt, uppgjordt i öfverensstämmelse med regeringsformen och rikets öfriga grundlagar, äfvensom att likhet sökts med allmänna lagen; men då icke ens alla de färdiga lagbalkarne hunno vid denna riksdag granskas, beslöto ständerna att kyrkoordningen skulle, likasom dessa, hvila till nästa riksdag. Ej heller vid 1734 års riksdag medgaf tiden att företaga kyrkoordningen, utan man beslöt endast att förslaget skulle tryckas, på det hvar och en måtte hafva tillfälle att detsamma granska och dervid göra sina anmärkningar. I följd af presterskapets motstånd uppsköts saken sedermera från den ena riksdagen till den andra, tills den slutligen förföll.

I *lagskipningen* sökte man äfven införa åtskilliga förbättringar. Till en början afskaffades redan 1719, på ständernas begäran, de förändringar rörande länsstyrelser, kronobetjening samt lagmans- och häradshöfdingesysslor, som under de sista åren af Carl XII:s regering blifvit införda, och dessa embetsverk och tjenster återstäldes i samma skick som under Carl XI:s regering. Dock bibehöllos den af Carl XII inrättade högste ombudsman, ehuru med förändrad benämning af *justitiekansler*.

Sverige hade under frihetstiden 68 och Finland 14 *häradsrätter*, från hvilka i tvistemål å landet vädjades till *lagmansrätterna*, som voro

18 i Sverige och 3 i Finland. Från häradsrätterna vädjades i brottmål och från lagmansrätterna i tvistemål till *Svea hofrätt* i Stockholm, *Göta hofrätt* i Jönköping och *finska hofrätten* i Åbo. I städerna vädjades i tvistemål från *kämnersrätterna* till *rådstufvurätterna* och från dessa till hofrätterna. I brottmål, som gingo å lif och ära, ransakades i kämnersrätt och dömdes i rådstufvurätt, hvarifrån vädjades till hofrätt, utom i Stockholm, der brottmål dömdes af kämnersrätt och vädjades direkte till hofrätt. Från hofrätterna vädjades till *justitierevisionen*. För justitiekanslern utfärdades instruktion den 17 Augusti 1739. Enligt 1720 års regeringsform skulle i hvarje hofrätt vara en president och en vicepresident, samt i Svea hofrätt de fyra äldre och i hvardera af de båda öfriga hofrätterna de två äldste assessorerna hafva titel af hofrättsråd. År 1752 förstärktes Svea hofrätt till tre divisioner samt Göta och finska hofrätten till två divisioner hvardera, och 1769 tillkom en ytterligare division i hvarje hofrätt.

I regeringsformen af år 1720 ifrades mot vrånghet, slummeraktighet, flathet och otidig barmhertighet i lagskipningen, och i allmänhet fordrade allmänna tänkesättet en snabb och sträng lagskipning. Visserligen blef, på borgare- och bondeståndens yrkande, gatuloppstraffet förvandladt till spöstraff, men icke såsom en mildring i straffet, utan såsom skäl anfördes, att allmogen blef genom tjenstgöring vid gatuloppen alltför ofta hindrad i sitt arbete och att oanständigt vore, det en bonde, som ena året hedrades med att vara riksdagsman, skulle andra året tvingas att med spöet i hand deltaga i dessa afstraffningar. För öfrigt yrkade bondeståndet på stränga åtgärder mot landstrykare och bedragare samt anmälde formliga klagomål deröfver, att tjufvar, som begått grofva stölder och flera gånger blifvit derom öfverbevisade, icke blifvit straffade till lifvet, till följe af hvilken efterlåtenhet stöld och tjufveri skulle alltför mycket taga öfverhanden. Stränga straff blefvo också endast alltför ofta och äfven icke sällan alltför orättvist på politiska förbrytelser tillämpade af de särskilda kommissionerna, som voro en egen art af lagskipningen under frihetstiden, hvarå vi i det föregående anfört flera exempel och som i allmänhet utgöra en af de mörkaste sidorna i frihetstidens historia.

Likasom lagskipningen, återstäldes äfven *förvaltningen* vid frihetstidens början i det närmaste i samma skick som under Carl XI:s regering. Mot slutet af Carl XII:s hade embetsmännen och embetsverken råkat i nöd genom förminskning eller förlust af anslagna löner och i villervalla dels genom konungens frånvaro och misstroende till rådet, samt dels genom de nya embetsverk han efter hemkomsten inrättat bredvid de gamla, utan att närmare bestämma gränserna mellan bådas göromål. Redan vid 1719 års riksdag upphäfdes både de nya embetsverken och det införda nya aflöningssättet och, hvad aflöningen beträffade, förbehöllo sig ständerna att den skulle utbetalas af kronans inkomster samt att de andra dertill nyligen uppfunna utvägarne måtte alldeles afskaffas.

Till följe af de många och stora förändringar embetsverken undergått hade dock mycket kommit så i olag, att de icke kunde genast och blott medelst återställande af förhållandet under Carl XI:s regering åter bringas i ordning. Till missbrukens afhjelpande utvecklade emellertid den nya regeringen mycken verksamhet. Redan 1719 tillsattes en nämnd, hvilken skulle uti landsorterna undersöka och beifra de olagligheter, som under de sista åren blifvit af kronans embetsmän föröfvade mot undersåtarne och synnerligast mot allmogen, som var lättast att bedraga. Regeringen utfärdade äfven nya och utförligare instruktioner och reglementen för de flesta embetsverk och embetsmän, samt sökte gifva bindande kraft åt dessa föreskrifter genom att strängt hålla efter dem, som icke iakttogo desamma. Det embetsmannaförtryck, som under Carl XI:s envälde uppväxt och under Carl XII:s frånvaro ytterligare tilltagit, kunde emellertid ej så lätt afskaffas, och ännu förekommo rätt ofta bittra klagomål öfver embetsmän, som för mutor eller af andra brottsliga bevekelsegrunder rubbade lagens och rättvisans gång.

Embetsmännen hade dock under den närmast föregående tiden blifvit så behandlade, att de deri kunde hafva någon ursäkt för sina försök att på mindre lagligt sätt bereda sig inkomster, då de ej af staten utfingo sin lagliga rätt. Det fans knappast någon bland dem, som icke egde stora fordringar för löner, hvilka antingen lemnats obetalta eller utgått i nödmynt, hvars värde nu nästan alldeles upphört. Dessa fordringar nedflyttades dock af ständerna ända i åttonde klassen af de rikets skulder, som borde godtgöras, och någon större afbetalning derå skedde först efter 1726, då deras belopp likväl nedprutades ofta med en fjerdedel och stundom med ännu mera. En stor skara lönlösa embetsmän, särdeles sådana som ej stannat i de af ryssarne intagna landskapen, utan begifvit sig till Sverige, påkallade äfven statens understöd, hvartill ock utbetalades stora summor, uppgående under åren 1719—1762 till öfver en million d. s.

Hvad de särskilda embetsverken beträffar, så erhöll *kanslikollegium*, som redan af Ulrika Eleonora fått en ny kansliordning, kort efter konung Fredriks uppstigande på tronen åter en sådan ordning af den 14 Juni 1720, hvarvid dock den förra väsentligen bibehölls. Kansliet indelades fortfarande i en revisionsexpedition, med två revisionssekreterare för justitieärenden, samt tre statsexpeditioner, en för utrikes ärendena, en för krigsmakten till lands och vatten, samt en för civilväsendet uti riket, hvardera under en statssekreterare. I spetsen för kansliet stodo för öfrigt ett riksråd, såsom kanslipresident, ett rikskansliråd, hans närmaste man, samt hofkanslern, justitiekanslern och fyra kansliråd.

Enligt 1720 års regeringsform skulle *kammarkollegium* hafva en president och fyra kammarråd; *statskontoret*, en president och två statskommissarier; *bergskollegium*, en president, två bergsråd och fyra assessorer; *kommerskollegium*, en president, två kommerseråd, fyra asses-

sorer och två kommissarier, samt *kammarrevisionen* en president och sex assessorer. Kammarkollegium erhöll ny instruktion den 16 Oktober 1723 och den 11 Oktober 1734, statskontoret den 26 Juni 1720, bergskollegium den 16 Oktober 1723 och kammarrevisionen den 26 Juni 1720. För landtmätarne utfärdades en instruktion den 20 April 1725 och en ny landtmätareförordning den 20 November 1766.

I allmänhet var det nu reglementerandets och kollegialstyrelsens gyllene tid. Ärendena sköttes grundligt, men långsamt, och om man ofta klagade öfver det senare, hade man sällan anledning att klaga öfver brist i förra hänseendet.

Statshushållningen.

I afseende å *statshushållningen* följdes under frihetstiden två motsatta system: *Mössornas*, som företrädesvis gick ut på att i möjligaste mån inskränka statsutgifterna, betala statsskulden och i allmänhet iakttaga sträng och noggrann hushållning, samt *Hattarnes*, som företrädesvis afsåg beredandet af ökade inkomstkällor, men också ej skydde ny skuldsättning, för bestridande af de mer och mer ökade statsutgifterna. Det förra systemet följdes från 1719 till 1738, hvarefter Hattarne voro rådande till 1765, då Mössorna återkommo till väldet, men fingo redan 1769 åter vika för Hattarne.

Carl XII efterlemnade vid sin död en statsskuld af något öfver 64 millioner daler silfver mynt, motsvarande ungefär 86 millioner kronor efter nuvarande myntvärde. Alla besittningar utom det egentliga Sverige, äfven Finland, voro i fienders våld, landet utarmadt af ett adertonårigt krig samt nästan alla reda penningar försvunna och ersatta af ett nödmynt, med åsatt varde 96 gånger större än dess verkliga. Dessutom skulle utgifter beredas för krigets fortsättande och afslutande, för uppbyggande af nya gränsfästningar och nya örlogsfartyg, för anskaffande af understöd åt en stor mängd tjenstlöse embetsmän, åt plundrade eller ödelagda orter, åt flere Carl XII:s utländska anhängare och skyddslingar, med mera. Högst sällan har väl någon regering haft att vårda ett rikes hushållning under så svåra förhållanden, och att de män, som vid frihetstidens början öfvertogo ledningen af Sveriges styrelse, kunde, ehuru visserligen med anlitande af åtskilliga våldsamma utvägar, likväl på det hela lyckas häri, länder denna styrelse till högsta beröm, framför allt *Arvid Horn*, dess egentlige ledare, men också *Sven Lagerberg*, hvilken dels såsom president i statskontoret och dels såsom riksråd ledde statsverket på ett sätt, som tillskyndade honom de högsta loford både af landsmän och utländingar, samt presidenten i kammarkollegium *Otto Reinhold Strömfelt*, som likaledes gjorde sig högt förtjent om ledningen af den del utaf statshushållningen, som tillhörde hans embete.

En af den nya styrelsens angelägnaste omsorger blef att inlösa

de mynttecken, som vid Carl XII:s död voro utelöpande till ett värde af 24,568,386 daler silfvermynt samt de myntsedlar, som äfven voro i omlopp till ett värde af 2,600,000 daler silfvermynt. Båda dessa nödmynt hade redan före konungens död sjunkit djupt i förtroende och värde; men emedan nästan inga tillgångar funnos för anskaffande af redbart mynt, påbjöd den nya styrelsen, att mynttecken skulle fortfarande preglas och, likasom de förut preglade, gå och gälla på samma sätt, som under konungens lifstid, dock blott tills de hunnit indragas och mot redbart mynt utbytas. I April 1719 hade ock mynttecknens värde stigit till 25,368,000 daler silfvermynt; men under den nu pågående riksdagen beslöts dessa nödmynts indragning, och för sakens utredning förordnades en nämnd, bestående af 8 adelsmän, 4 prester och 4 borgare. Efter långa öfverläggningar medgaf borgareståndet omöjligheten för staten att inlösa hela denna summa samt framlade ett förslag, som gillades af nämnden och sedermera af riksdagen. Det innehöll, att preglandet af mynttecken skulle genast upphöra; att värdet af hvarje daler silfvermynt i mynttecken eller myntsedlar, hvilket var åsatt till 1 daler eller 32 öre silfvermynt, nedsattes till 16 öre silfvermynt; att af de sålunda på hvarje daler silfvermynt återstående 16 öre skulle mynttecknet gälla 2 öre silfvermynt och myntsedlarne utbytas mot 2 öres-sedlar, hvilka likaledes gälde 2 öre silfvermynt för hvarje myntsedlarnes daler silfvermynt, samt att för de på hvarje daler mynttecken eller myntsedlar återstående 14 öre skulle åt innehafvarne utfärdas så kallade 14 öres-sedlar, hvilka framdeles, likasom 2 öres-sedlarne, skulle af kronan till utsatt värde inlösas. Åtgärden var i sig sjelf en statsbankrutt, som genom den våldsamma omstörtning i penningeförhållandena, hvilken den innebar, medförde högst känbara förluster för många af rikets inbyggare och i synnerhet för allmogen, hvilken man dock sökte bereda åtskilliga lindringar vid denna myntrealisations verkställighet. Sedermera föllo mynttecknen ytterligare i värde, så att regeringen 1724 såg sig nödsakad att nedsätta detta till metallvärdet af ett öre kopparmynt. Derefter blefvo de under åren 1720—1738 fjorton- och tvåöres-sedlar inlösta till ett värde af något öfver 4 millioner och under åren 1739—1762 af nära 6 millioner daler silfvermynt.

För mynttecknens och myntsedlarnes indragning samt räntornas betalande på de vigtigare skulderna inrättade ständerna redan under våren 1719 ett *riksens ständers kontor*, hvilket sedermera blifvit kalladt riksgäldskontoret och från 1720 såsom ett fristående embetsverk fick uppdrag att mottaga och förvalta de medel, ständerna anslagit till skuldernas gäldande, samt tillika att, enligt gifna föreskrifter, betala dessa skulder. Verkets styrelse utgjordes af 3 personer, en å adelns, en å prestståndets och en å borgareståndets vägnar. Bondeståndet hade lika litet något ombud i detta verks styrelse som i bankens.

De medel, som till riksskuldens gäldande under åren 1719—1738 af ständerna ställdes till kontorets förfogande, voro: en så kallad *lön-*

och betalningsafgift, lämpad efter undersåtarnes samhällsställning och förmodade tillgångar samt uppgående till ungefär 400,000 daler silfvermynt årligen, och en *licent*, en i tullafgiften beviljad förhöjning uppgående till omkring 300,000 daler silfvermynt årligen, hvilken fick betalas med fjorton- och tvåöres samt löningssedlar, således med kronans gamla skuldförbindeler, som på sådant sätt till en del afbördades. Dessutom voro åtskilliga andra inkomstkällor för ifrågavarande ändamål anvisade och deribland från fienden tagna kanoner och gevär med mera, hvilka under åren 1723—1726 såldes för en summa af omkring 330,000 daler silfvermynt. Många statens fordringsegare och i synnerhet embetsmän måste, för att snarare utfå betalning, nedsätta sina fordringar stundom ända till hälften af ursprungliga beloppet, och genom sådana nedprutningar befriades kronan under åren 1727—1738 från en skuld af nära 2 millioner daler silfvermynt. Summan af de medel, riksens ständers kontor hade under åren 1719—1738 att använda, utgjorde nära 24 millioner daler silfvermynt och summan af dess utgifter under samma år steg till något öfver 22 millioner daler silfvermynt, hvaraf nära 11 millioner utgjorde afbetalning å riksskulden samt något öfver 4 millioner användes till inlösen af tvåöres-, fjortonöres- och lösningssedlar, äfvensom försäkrings- och myntsedlar. Skulderna indelades i elfva klasser, enligt hvilken ordning fordringsegarne skulle godtgöras, alla inom hvarje klass på en gång och med lika rätt.

Utom detta rikets ständers kontor, som hade att förvalta de medel, hvilka blifvit anslagna till riksskuldens betalande, och *statskontoret*, som hade förvaltningen af rikets ordinarie inkomster och utgifter, var en *slottsbyggnads-deputation* tillsatt att hafva högsta ledningen af det kungliga slottets återuppbyggande och vården af dertill beviljade medel, den så kallade slottshjelpen, som årligen uppgick till omkring 100,000 daler silfvermynt, samt en *deputation öfver landshjelpen*, hvilken landshjelp var en gärd, utgående med en åttondedel af lön- och betalningsafgiften, samt anvisad till manufakturernas understöd.

Under de första 20 åren efter freden var i riket infördt ett ordnadt myntväsen. Sedan mynttecknens namnvärde blifvit nedsatt till deras metallvärde, återkom silfret i rörelsen. Det blef dock icke ensamt mynt, utan äfven kopparn användes såsom sådan och blef det allmännaste myntet, men ett ganska ovigt och besvärligt. Af ett skeppund koppar myntades 90 plåtar, hvardera till ett värde af 6 daler kopparmynt, motsvarande 2 daler silfvermynt eller $^2/_3$ rdr specie. En summa af t. ex. 6 rdr specie utgjorde således 9 plåtar i koppar och vägde 2 lispund. Då det var omöjligt att föra med sig någon större summa af detta mynt eller skicka det från en ort till en annan, föranleddes deraf införandet af pappersmynt såsom laga betalningsmedel. Allt sedan 1701 hade banken utgifvit sedlar, men som endast voro bevis om verkliga insättningar, hvilka bevis genom skriftlig påteckning kunde öfverlåtas från man till man och derföre kallades transportsedlar. Genom en kunglig förordning af den 1 Januari 1726 be-

stämdes, att dessa transportsedlar, hvilka ej fingo gifvas på mindre summa än 50 daler kopparmynt, skulle såsom redbart mynt mottagas i statens uppbörd och alla allmänna kassor, hvarigenom sedlarne blefvo så begärliga, att de i början gingo med 3 procents uppgäld mot silfver, och kopparplåtarne ingingo till banken, för att utbytas mot sedlar, i så stor myckenhet, att bankens förråd deraf, som 1725 utgjorde 5 millioner daler kopparmynt, uppgick 1737 till $13^{1}/_{2}$ millioner. Pappersmyntet, som ökats i samma förhållande, bibehöll dock sitt värde, emedan det motsvarades af metallförrådet och när som helst kunde invexlas i banken.

Redan 1668 hade banken blifvit ställd helt och hållet under ständernas ledning och var således oberoende af regeringen, så att de lån, hvilka den senare önskade erhålla, blefvo formligen begärda hos ständernas bankofullmäktige och af dessa beviljade eller afslagna. När frihetstidens statsskick inträdde och ständerna blefvo de regerande, blefvo de med detsamma i afseende å banken både den makt, som i egenskap af regering begärde och som i egenskap af folkombud beviljade lån ur banken, ett förhållande, som likväl under Mössornas styrelse, hvilken iakttog noggrann hushållning, ej medförde någon större olägenhet, men som sedermera under Hattarnes slösande statsförvaltning blef så mycket betänkligare. Redan 1731 hade banken efter en långvarig tillslutning åter blifvit öppnad till utlåning, men blott på lösörepanter och lånebankosedlar till de »nödlidandes och anlitandes hjelp», som det heter i riksdagsbeslutet; men 1734 beslöts, att banken skulle gifva lån på fast egendom och på vågfördt jern, hvilket var början till den hushållning, som gjorde banken till förläggare åt först jordbruk och bergshandtering samt sedermera åt manufakturer och öfriga näringar.

När Mössorna 1739 lemnade styrelsen, var bankens ställning ganska fördelaktig: dess tillgångar stego till nära 7 millioner daler silfvermynt; dess transportsedlar hade samma kurs som silfvermynt och hela verket åtnjöt allmänt förtroende. Genom rådsombytet detta år kom banken under Hattarnes ledning. År 1741 blef verkets styrelse mera beroende af sekreta utskottet och i synnerhet af sekreta bankodeputationen, hvilka 1743 började att vid riksdagens slut efterlemna ett slags banko-testamenten, som för tiden till nästa riksdag föreskrefvo, huru verket skulle skötas, huru stora förskott skulle i vissa fall åt regeringen gifvas o. s. v. Redan under de första veckorna infördes betydliga förändringar, vittnande om den nya styrelsens bemödanden att genom frikostighet utmärka sig framför den föregåendes sparsamhet samt derigenom vinna nya vänner. Bankolån på lös och fast egendom lättades genom att nedsätta den erforderliga säkerheten. Banken ansågs ock ega långt större tillgång på koppar än som behöfdes, hvarföre utskeppning af kopparplåtar, som förut varit belagd med en rekognitions-afgift af $^{1}/_{8}$ procent, nu uppmuntrades genom denna

afgifts borttagande; men redan 1740 fann man sig dock föranlåten af den starka utförseln att åter införa densamma.

Hattarne tycktes anse bankens tillgångar outtömliga, ty redan 1739 uppsades till återbetalning åt sina egare en tredjedel af der insatta karoliner, och 1741 uppsades ytterligare en tredjedel, hvarjemte man nedsatte räntan på flera banklån från 6 till 5 eller 4$^1/_2$ procent, för att underlätta lånen från banken. Till understöd vid finska krigets utförande skänkte banken en million d. s. och under loppet af året 1742 ytterligare nära 2 millioner, samt beviljade följande året i lån åt enskilda personer öfver 2 millioner. Följderna af dessa åtgärder begynte likväl mer och mer framträda. Förtroendet började sjunka, kursen å det klingande myntet stiga och detta alltmera försvinna. Utförseln af kopparplåtar hade varit så stark, att föga deraf återstod, och nu, fastän för sent, utfärdade regeringen ett strängt förbud mot denna förut uppmuntrade rörelse. År 1744 skänkte banken Lovisa Ulrika en silfverservis värderad till nära 124,000 daler k. m. och hade under åren 1741—1744 lånat kronan nära 6 millioner d. s., så att dennas skuld till banken, inbegripen den från Carl XII:s tid, steg till omkring 12 millioner d. s.

Det finska kriget hade för öfrigt lemnat efter sig en oreda i rikets penningeväsen, som icke var lätt att afhjelpa och som hotade att rubba alla förmögenhets-förhållanden. Genom de stora lån, banken lemnat i synnerhet till kronan, hade en högst betydande mängd sedlar inkommit i rörelsen, och då denna sedelmassa öfversteg hvad som för omsättningen behöfdes, hade deraf följt, att man sökte i banken invexla sedlarne mot klingande mynt, att detta utfördes och att man begynte betala prisskilnad mellan detta och sedlar, så att kursen å det klingande myntet allt mera steg. Då, efter metallvärde och författningar, en svensk rdr specie eller silfver var lika med 1 rdr hamburger banko, det i vår utländska handel mest förekommande mynt, samt med 36 mark k. m., så fick man 1743 betala 40 mark och i Mars 1745 nära 47 mark för rdr specie eller hamb. banko, när betalningen skedde i sedlar. Det starka fallet i sedlarnes värde gjorde, att de i så mycket större mängd strömmade till banken, och det var ej svårt förutse, att medel till deras invexling snart skulle saknas. Dessa naturliga följder af en oriktig hushållning sökte man hämma genom förbud och tvångsåtgärder. Man började med att vid stränga straff förbjuda utförsel ur riket af guld- och silfvermynt, snart äfven af myntade kopparplåtar. Derpå följde förbud mot prisskilnad mellan sedlar och plåtar, och i Mars 1745 utfärdades en kunglig förordning, som stadgade ett visst pris, 40 mark för 1 rdr hamb. banko, hvarutöfver vexlar icke skulle få stegras. I Okt. 1745 förordnades, att, på det banken icke genom hastigt öfverlopp af sina kreditorer skulle för mycket utblottas på plåtar och derigenom blifva föranlåten på en gång infordra alla sina utlånta kapital, skulle tills vidare ej utlemnas mer i plåtar, än som nödvändigt behöfdes till skiljemynt, och på det rörelsen derigenom icke måtte

hindras, hade banken åtagit sig att utgifva mindre sedlar, som i bankens kassa skulle inlösas med skiljemynt.

Det i den dagliga mindre rörelsen gängse betalningsmedlet hade dittills varit silfver- och kopparmynt. Bankens transportsedlar hade dertill varit otjenliga, dels emedan de lydde å minst 50 daler k. m., dels emedan de borde af hvarje innehafvare genom påskrift öfverlåtas åt en ny, och för öfrigt voro väl kronans uppbördsmän, men ingen enskild, förpligtad att mottaga dem; men nu fick, genom kungörelsen af den 23 Okt. 1745, banken rättighet att utgifva sedlar på 6, 9 och 12 daler k. m., hvilka skulle ovägerligen af alla mottagas såsom reda penningar och vara betalbara i hvar mans hand. Följden blef, att sedlar snart utträngde det redbara myntet ur rörelsen och blefvo, jemte kopparskiljemyntet, det vanliga omsättningsmedlet, i följd hvaraf alla affärsförhållanden, de smärre lika väl som de större, fingo erfara skiftningarna uti pappersmyntets pris i förhållande till silfvermyntet.

Då denna kungörelse utfärdades, sökte man tillika lugna allmänheten med den försäkran, att bankoverket i sig sjelft var uti bättre och förmögnare tillstånd än det någonsin varit. Dermed förhöll sig dock så, att bankens fordringar visserligen öfverstego dess skulder med mer än $5^1/_2$ millioner daler s. m., hvilket öfverskott var större än någonsin tillförene; men då fordringarna, af hvilka nära 12 millioner innestodo hos kronan och utredningskommissionen samt andra 3 millioner hos rikets ständers kontor och manufakturkontoret, icke kunde med någon säkerhet påräknas inflyta, så utgjorde bankens sedlar och öfriga förbindelser, som skulle vid anfordran inlösas, en summa af nära 10 millioner, för hvilkas gäldande banken i metalliskt mynt endast egde 1,150,000 daler s. m., hvaremot denna tillgång vid slutet af Mössornas styrelse uppgått till 6,300,000 d. s. Således var i sjelfva verket den metalliska valutan mindre än den någonsin varit, och det var dess oupphörliga minskning, som nu mer och mer hotade banken med bankrutt.

Rikets penningeställning hade sålunda blifvit ganska bekymmersam. Utgiftsstaten för 1747 öfversteg den för 1746 med mer än $3^1/_2$ millioner d. s. Att fylla så stora behof under det allmänna betryck, hvari näringarne sig befunno, var en ganska svår uppgift och föranledde nya strider, i hvilka de båda stora partierna, i följd af sina olika grundsatser rörande statshushållningen i allmänhet, delade sig lika bestämdt som i fråga om de politiska åsigterna. Hattarne, som innehade makten, önskade rikliga tillgångar för statens behof och sina partivänners belöning. Mössorna åter voro föga benägna att åtaga sig bördor för en styrelse, hvars riktning de ogillade, och för behof, hvilkas omfattning och nödvändighet höllos hemliga.

Sekreta utskottet tillsatte nu af sina medlemmar en finansdeputation att föreslå statsinkomsterna, och *Anders Johan von Höpken*, som var ledamot af denna deputation, uppsatte om orsakerna till rikets medellösa tillstånd ett betänkande, som sedermera i sekreta utskottets namn

framlades för stånden. Att tillståndet var högst bekymmersamt, medgafs och likaså att det kunde tyckas vara påskyndadt af de senare årens näringslagstiftning, som gått ut på att aflägsna de utländska kapital, hvilka förut tjenat såsom förlag för Sveriges handel och näringar, samt i stället låta banken blifva förläggare åt den inhemska företagsamheten. Det var denna öfvergång, som gjorde den närvarande svårigheten. Det vore visserligen möjligt att för en kort tid bringa mera mynt in i landet, lägre vexelkurs och öfverflöd på varor till lägre pris, så framt rikets ständer ville tillintetgöra sina förr tagna författningar, återkalla främmande kapital och med dem den forna hushållningen, då rikets inbyggare voro utländningarnes kommissionärer i handel samt fogdar på deras bruk och egendomar; men detta skulle vara ett våldsamt ingrepp i rikets välfärd, som tvärtom fordrade att vidmakthålla de redan gjorda dyrbara beredningar till en förnuftig hushållning. Derföre borde rikets ständers omsorg gå ut på en sådan hushållning med banken, att landets närande inbyggare af den erhöllo den hjelp, de förut måst söka hos utländningen. Till att qväfva utländska varors införsel och uppmuntra inhemsk idoghet borde förnuftiga sparsamhets-förordningar utgifvas och med allvar handhafvas, samt de nyttiga och ännu späda näringarna så mycket som möjligt förskonas från svåra pålagor, med hvilka man deremot borde på det högsta betunga sådant, som utgjorde lockelser till yppighet och afund mellan de särskilda samhällsklasserna.

I detta betänkande finner man Hattarnes statshushållningslära i korthet angifven. Banken skulle blifva förläggare för de inhemska näringarna och genom lån på billiga vilkor sätta dessa i tillfälle att täfla med de utländska, i hvilket afseende de äfven skulle hägnas genom höga skyddstullar och stränga förbud mot införsel af utländska öfverflödsvaror. Sedan näringarna härigenom uppblomstrat, skulle de bilda nya inkomstkällor för staten och rikligen återgälda hvad de kostat denna.

Banken blef således förläggare för de inhemska näringar man ville uppmuntra. Belåningsrätten blef utvidgad, lånesummorna ökade, räntan för lån på jern nedsatt till 4 procent, ej blott den enskilda hushållningen, utan ock staten fick nya lån, och vid riksdagens slut gaf sekreta utskottet regeringen ett kreditiv att i banken lyfta 2 eller 3 millioner, »om sådan nödhjelp funnes oundgänglig till försvarsanstalter mot yttre fiender».

Denna hjelpsamhet blef möjlig derigenom, att banken fortfarande befriades från skyldigheten att inlösa sina sedlar, och smärre plåtar på 1 och på $^1/_2$ d. s. samt slantar voro det enda hårda mynt, som från banken utlemnades. Emellertid, ju mera sedlarnes antal ökades och hunno uttränga silfvermyntet, desto mera föllo de i värde, hvilket tydligast märktes, när det blef fråga om att liqvidera utländska skulder. För en rdr hamb. banko, som författningsenligt var lika med 36 mark svenskt mynt, fick man 1747 betala $47^1/_2$ mark, och tillika stego med

vexelkursen äfven varuprisen, så att alla, hvilkas inkomster voro bestämda i penningar, började allt högljuddare klaga, att dessa penningar dag från dag förlorade i värde, och att således, utan löntagarnes eget förvållande, deras inkomster blefvo helt och hållet otillräckliga för lefnadsbehofven.' Regeringen hade visserligen försökt att genom förbud hindra kursens stigande; men då detta ingenting uträttat, hade förbudet blifvit upphäfdt och i stället försökte man med konst styra kursen. Efter långa öfverläggningar härom mellan regeringen, bankofullmäktige och sekreta utskottets deputerade kom man till den åsigt, att »ingen säkrare utväg fans att fälla kursen, än att kronan och de handlande kombinerade sin styrka», och som framgången berodde derpå, att de medel, som användes, skulle hållas hemliga, så uppdrog sekreta utskottet åt några få deputerade att derom underhandla. Dessa ingingo då i Dec. 1747 ett kontrakt med ett bolag af sex personer, hvilka åtogo sig att inom vissa tider fälla kursen till 42, 41 och 40 mark, mot det att de fingo indraga subsidierna, jemte alla andra kronans tillgångar i utlandet, begagna räntefria förskott i banken ända till 300,000 d. s. samt uppbära 150,000 d. s. årligen såsom ersättning för sitt äfventyr och de förluster, hvilka de måste vidkännas genom att sälja vexlar till lägre pris än det gångbara. Så tillkom det s. k. *vexelkontoret*, som sedermera länge spelade en vigtig rol i den tidens penningeväsen.

Genom lyckliga handelsförhållanden, som med år 1750 inträdde, föll kursen, men under året 1755 inträffade väsentliga rubbningar i handels- och penningeförhållandena, i följd af de utbrytande fiendtligheterna mellan England och Frankrike, hvarigenom svenska myntväsendet åter kom i oreda. Kursen steg i början af året 1756 från 38 mark till 41 $^1/_2$ och vexelkontoret var icke i stånd att hejda stigandet samt måste begära hjelp för att kunna fullgöra sina förbindelser utom landet. Slutligen nödgades vexelkontoret uppsäga sitt kontrakt och ett nytt ingicks med ett annat bolag, hvilket likväl icke heller länge kunde fullgöra sina förbindelser, utan genom underhandlingar med ledamöterna i det gamla vexelkontoret inrättades ett nytt i Juni 1758 på ännu drygare vilkor för kronan än det förra. Utom 230,000 d. s. årligen beviljades nu 400,000 d. s. för én gång, emot det att bolagsmännen åtogo sig från utgången af Juni månad till årets slut hålla kursen vid 50 mark. Det skedde också ända till Sept. 1759, men, sedan banken vid den tiden gifvit kronan ett nytt lån på 30 tunnor guld, steg kursen oupphörligt, så att den i Dec. 1760 uppgick ända till 75 mark. Tillika hade sedelstocken, som i slutet af året 1755 utgjorde nära 50 millioner daler k. m., vid slutet af år 1760 stigit till 118 millioner samma mynt.

Följderna af sedlarnes värdefall voro nu högst känbara, till skada för de flesta, men också till oskälig vinst för några. Tjenstemän, med bestämda löner, kapitalister, som skulle lefva af sina räntor och öfver hufvud alla, hvilkas inkomster bestodo i penningar, sågo sig beröfvade

hälften af sina tillgångar. De som hade fordringar utestående för gjorda lån, för sålda egendomar, för borgade varor, sågo sina kapital försvinna, utan att kunna rädda dem. Å andra sidan riktades alla låntagare och egendomsköpare, som finge afbörda sig sina skulder i ett sämre mynt än det, i hvilket de gjort dem. Från alla delar af riket hördes en bitter klagan af dem, som funno sig utan eget förvållande beröfvade sin rättmätiga egendom och harmades häröfver så mycket mera, som de ansågo andra draga fördel af den allmänna förvirringen.

Emellertid växte sedelmassan med allt större hastighet, ej blott genom de lån, hvilka banken måste gifva åt statsverket, som i följd af det pomerska kriget råkat i allt större betryck, utan ock genom utlåning till enskilda, ty då man började förutse, att lånerätten skulle komma att inskränkas, tillströmmade lånesökande för att få sina fastigheter eller varor belånade. Man insåg emellertid nödvändigheten att sätta en gräns härför, så mycket mera som den alltför stora myckenheten af utelöpande sedlar gjorde det omöjligt att återställa ett skäligt förhållande mellan sedlar och redbart mynt. Bankodeputationen yrkade nu en stark indragning af sedlarne såsom enda medlet att åter höja dem i värde. I Februari 1762 beslöt också sekreta utskottet att tillsvidare inställa all utlåning från banken; men icke desto mindre utlemnades dock sedermera betydliga lån derifrån till Fersen, Kierman, Lefebure m. fl. Tillika hade vid riksdagens slut banken fått fylla statsbristen, och följden af allt detta blef, att i Oktober 1762 sedelstocken steg till 150 millioner daler k. m. eller tre gånger så mycket som dess belopp sju år förut. I samma mån steg också kursen, så att från 80 mark i Juni 1762 steg den i Oktober till 108 mark eller tre gånger det lagliga beloppet, och sedlarne hade således sjunkit ned ända till en tredjedel af sitt namnvärde. På bankofullmäktiges begäran utfärdades nu en kungörelse, hvarigenom påbjöds, att å lån på fastigheter skulle årligen afbetalas 4 procent, men att alla lån på lösörepanter skulle inom viss tid tillfullo inbetalas. Genom dessa åtgärder och andra inträffade gynsamma förhållanden föll kursen åter, dock utan att vinna någon stadga, så att den under de båda följande åren än var nere ända till 73 och än höjde sig ända till 103 mark.

Sedan Mössorna vid 1765 års riksdag kommit till väldet, följdes ett helt nytt system i statshushållningen, röjande lika mycken sparsamhet och bemödande att minska sedelstocken, som Hattarnes att öka både statsutgifterna och sedelmassan. Dels indrog man flera särskilda embeten och äfven hela embetsverk, eller nedsatte deras löner och stater; dels indrogos eller förminskades de pensioner, understöd och nådegåfvor, som till allt för stort antal och belopp blifvit gifna; dels nedsattes de understöd eller lån, som varit lemnade åt hvarjehanda näringar eller andra företag, hvilka ansågos medföra allmän nytta; dels minskades anslagen till konungahuset samt till armén och flottan, så att, genom alla dessa åtgärder, statens utgifter påstodos hafva blifvit minskade och dess inkomster ökade med ett sammanlagdt värde af

nära 16 millioner d. s. Äfven sedelmyntets mängd blef betydligt nedsatt och i allmänhet ett nytt system infördt äfven i penningeväsendet.

Vexelkontoren träffades ock nu af en svår efterräkning. De beskyldes att icke hafva motarbetat kursen längre, än att de af staten gifna tillskott öfverstego den vinst, bolagsmännen kunde hemta af kursens stegring, samt att genom vexelvingleri hafva på rikets och det allmännas bekostnad oskäligen riktat sig sjelfva. En formlig anklagelse anhängiggjordes mot bolagsmännen, hvilka dömdes till återbäring af betydande summor samt fängelse och böter dessutom.

Efterräkning hölls emellertid icke blott med vexelkontoren, utan äfven med rikets ständers eget kontor. Undersökningen verkstäldes af bankodeputationen, som påstod, att af de 306 tunnor guld, hvilka kontoret utbetalt under åren 1738—1764, hade mer än 78 tunnor guld utgifvits öfver stat och reglemente, hvarföre dessa utgifter borde återkräfvas, hvilket, oaktadt Fersens och flere andra Hattars ihärdiga motstånd, blef ständernas beslut. Tillika beslöts, att kontoret skulle upphöra såsom särskildt verk och dess göromål öfverflyttas på statskontoret. Ständernas fullmäktige inom kontoret afskedades och det ställdes, med namn af *riksgäldskontoret*, under statskontorets styrelse samt fick tillika en förändrad uppgift: det skulle nemligen derefter använda sina tillgångar jemväl till att betala den i senare tiden åsamkade skulden och tills vidare endast i inskränktare mån göra afbetalningar på den gamla gälden, för hvars liqviderande det ursprungligen blifvit inrättadt och fått medel anslagna.

Den åtgärd, som blifvit vidtagen med ständernas kontor, tillämpades derefter såsom allmän grundsats, så att de särskilda förvaltningar, som blifvit tillsatta under styrelse af ständernas deputerade, såsom manufakturkontoret, förvaltningen af slottsbyggnaden i Stockholm, af dockbyggnaden i Carlskrona m. m., nu afskaffades och deras värf hänvisades till vederbörande embetsverk.

För myntväsendet blef nu äfven en ny plan uppgjord. Kursen skulle långsamt och jemt fällas med 4 mark om året, till dess man 1775 skulle hinna ned till den ursprungliga af 36 mark; men i stället att man förut tänkt på utvägar att bringa mera silfver i rörelsen, sökte man nu så hastigt som möjligt indraga sedelstocken. Ej blott tullafgifterna skulle få erläggas genom vexlar med någon förhöjning, utan ock de af kronan till bankens förnöjande anvisade inkomster af hammarskatts- och tiondejern m. m. skulle kunna försäljas mot vexlar, hvarigenom banken skulle få en betydande tillgång på sådana, genom hvilkas återförsäljning till köpmän, som införskrefve nödvändighetsvaror, ej blott vexelvingleriet lättare skulle kunna motarbetas, utan ock en större mängd sedlar inflyta i banken. Man ansåg nemligen sedelindragning vara det naturligaste medel till kursens fällande. Att hopa silfver i bankens hvalf, vore onödigt; att utsläppa det i rörelsen, innan sedelstocken blifvit tillräckligt förminskad, skulle endast leda till att åter jaga det ur landet; först sedan kursen genom sedelindragning och förord-

ningar blifvit fäld till det ursprungliga beloppet, blefve det tid för banken att inlösa sina ännu utelöpande sedlar.

Med de vidtagna förändringarna i penningeväsendet stod statsregleringen i nära samband. Ständerna hade vid riksdagens början funnit statsverket belastadt med en skuld af 561 tunnor guld, som, i fall de deri ingående summor af redbart mynt beräknades efter gällande kurs, skulle stiga till 600 tunnor guld. Häraf var dock endast något öfver 19 tunnor guld utländskt lån; den största delen, 382 tunnor guld, utgjorde skuld till banken; det öfriga var upptaget inrikes, dels i några allmänna kassor, dels hos enskilda. Till bankens förnöjande anslogos några bland statens redbaraste inkomster, såsom stora sjötullen, kopparräntan, kammarskattsjernet m. m., hvilka erlades i silfver eller i varor, som utan svårighet kunde i silfver förvandlas. För den utländska skuldens gäldande beslöt sekreta utskottet att upptaga ett lån i Genua på 400,000 rdr specie. Detta oaktadt beräknade man riksskulden för de fyra följande åren till 85 tunnor guld, för hvilkas gäldande man sökte afpressa vexelkontoren och andra kronans gäldenärer så stora belopp som möjligt.

Jemte det man sålunda sökte öka kronans inkomster, gjorde man äfven allt för att minska dess utgifter. Genom indragningar inom landthären besparades årligen 880,000 d. s. samt genom indragningar vid artilleriet och flottan 733,500. Slottsbyggnadsstaten minskades med 80,000 och allmänna byggnadsstaten med 680,000 d. s. Genom indragning af löner och pensioner besparades årligen nära 141,000 d. s. genast och för framtiden, i den mån innehafvarne afgingo med döden eller befordrades, 92,000 d. s. Vid detta tillfälle beslöts ock, att endast 4 riksrådspensioner, hvardera på 4,000 d. s., skulle gifvas, hvilka nu tillades Samuel Åkerhjelm, Carl Gustaf Tessin, Henning Gyllenborg och Gustaf Fredrik Rosen. De pensioner af 6,000 d. s. hvardera, hvilka Tessin och Carl Fredrik Scheffer uppburit såsom kronprinsens förre guvernörer, indrogos och likaledes de, som varit beviljade flere bland prinsarnes förre lärare och kavaljerer. Äfven i anslagen för hofvet skedde åtskilliga indragningar. Under hösten 1765 hade konungen i sin penningenöd sett sig tvungen att lemna landtmarskalken en förteckning på sina och drottningens skulder, uppgående till nära 1,330,000 d. s.; men denna förteckning vågade man icke ens meddela ständerna. Dessa medgåfvo dock, att 400,000 d. s., hvilka konungen och drottningen voro skyldiga Kiermanska vexelkontoret, fingo gå i afbetalning å dettas skuld till staten, och likaså eftergafs ett förskott från statsverket till hofhållningen af 200,000 d. s. Sekreta utskottet lade dock dervid konungen på hjertat, huru nödvändigt det var att hushålla ordentligt, så mycket mer som det i framtiden otvifvelaktigt skulle blifva nödigt att åter nedsätta anslagen, när den oreda i penningeväsendet hunnit botas, som genom varuprisens stegring gifvit anledning till förhöjningarna i staten. Det måste nemligen erkännas, att det icke varit endast genom misshushållning, utan äfven genom stegrade varupris, i

följd af sedelmyntets värdefall, som anslagen för hofvet funnits otillräckliga.

Svårigheten att reglera myntvärdet röjde sig emellertid fortfarande. Vid 1766 års riksdag hade blifvit beslutadt, att kursen för hvarje år skulle fastställas till 4 mark lägre än det föregående årets. Den hade för 1766 blifvit bestämd till 70 mark och bestämdes således för 1767 till 66 mark; men detta kursens fällande med 4 mark om året höjde sedlarnes värde så mycket och så fort, att den förkofran, ett kapital derigenom kunde vinna, blef att föredraga framför afkastning af någon rörelse. Följaktligen ville ingen utlägga penningar på några nya företag, och de, som hade fordringar utestående, skyndade att indraga dem. Å andra sidan vågade ingen, som kunde undvika det, göra lån i en myntsort, som vid betalningstiden skulle vara mycket mera värd än vid lånets mottagande. När dertill kom sedelstockens fortgående förminskning genom inbetalningarna på bankolånen, så inträdde en allmän penningebrist, och kursen föll långt hastigare än man väntat, så att den från 66 mark, som den ännu utgjorde i Maj 1767, hade i slutet af Augusti fallit till 42, hvilken hastiga omstörtning af penningevärdet väckte, ehuru i en annan riktning, lika stora bekymmer, som kursens hastiga stigande förut framkallat.

Äfven vid 1769 års riksdag var penningeväsendet ett af de hufvudsakligaste öfverläggningsämnena, och det visade sig vara ytterst svårt att åstadkomma ett finansbetänkande, som af ständerna godkändes. Först mot riksdagens slut kunde bankodeputationen föreslå ett sådant, som af sekreta utskottet åtminstone i hufvudsaken gillades. Man beslöt nu att utländskt lån till ett belopp af 3 millioner rdr skulle af kronan upptogas och i afräkning å dess skuld aflemnas till banken, för att användas till underlättande af bankofullmäktiges bemödanden att styra kursen. Realisationen uppsköts, till dess banken hunne samla nödigt förråd af silfver, hvilket man beräknade kunna inträffa till 1777 års slut, samt till dess den utrikes handeln vore bragt i det stånd, att man icke behöfde befara det redbara myntets utströmmande för betalning af utländska varor. För att under tiden, till dess realisationen kunde ske, hålla sedlarne i stadigt värde, skulle den utelöpande sedelstocken förblifva till sin storlek oförändrad. Dock skulle banken få utlåna nya 40 tunnor guld, mot säkerhet i sådana egendomar, som ännu icke häftade för lån, hvilka nya bankosedlar man hoppades kunna indraga derigenom, att statskontoret skulle upptaga ett inrikes lån till samma belopp, hvilket skulle lemnas till banken i afräkning på kronans skuld. Till bergsbrukets understöd skulle äfven lemnas ett lån å 10 tunnor guld och banken dessutom å nyo öppnas till lån på vågfördt jern, koppar m. m.

Detta finansbetänkande närmade sig således åter Hattarnes statshushållningsåsigter, men blef emellertid af ständerna antaget, emedan olägenheterna af Mössornas starka sedelindragning och strypsystem i afseende å näringarna ännu voro alltför känbara. Det visade sig

emellertid snart nog, att med de fördelar, Hattarnes system i vissa hänseenden erbjöd, följde ock de olägenheter, man förut öfverklagat och som väsentligt bidragit att vid den föregående riksdagen gifva Mössorna öfvervigten. Det då beslutade inrikes lån af 40 tunnor guld kunde knappast till en tiondedel erhållas; men deremot ökades genom nya utlåningar från banken den utelöpande sedelstocken under loppet af året 1770 med nära 6 millioner d. s., och med detsamma steg åter kursen så, att den från 48 mark vid årets början uppgick till 67 vid dess slut. En ny omkastning i penningevärdet hade sålunda nu inträdt och tycktes förebåda återinträdandet af all den förvirring och det vingleri, som förut röjt sig i Hattarnes statshushållningssystem.

Emellertid, om ock detta nu från flera håll blef föremål för bittert klander, hade Mössornas varit det icke mindre. Genom den alltför starka och brådstörtade minskningen i sedelstocken hade en tryckande penningebrist uppstått, i följd hvaraf många förluster tillskyndats både enskilda och det allmänna; flera näringar, hvilka med ens blifvit beröfvade det understöd från statens sida, de fortfarande behöfde för att hålla sig uppe, hade råkat i förfall; genom de stränga, i flera fall orättvisa indragningarna hade en mängd personer blifvit lidande, och slutligen hade icke ens de beräkningar, man grundat på dessa våldsamma åtgärder, visat sig vara riktiga. Redan vid 1769 års ingång fann man en statsbrist af 9 $^1/_2$ tunnor guld, utan någon utväg att fylla den, och saknade dessutom tillgångar att inlösa statskontorets obligationer från 1759, som nu voro förfallna till ett belopp af mer än 11 tunnor guld, ur hvilken sistnämnda svårighet den då ännu bestående mössregeringen visserligen räddade sig genom att helt enkelt tvinga obligationernas innehafvare att utbyta dem med nya, som först längre fram förföllo till betalning; men de öfriga svårigheterna kunde icke lika knapphändigt undanrödjas, och den nya skuldsättning, Hattarne vid sitt återinträde i styrelsen måste besluta, var sålunda till icke ringa del föranledd af Mössornas felaktiga beräkningar.

I allmänhet företer statshushållningen under frihetstiden samma hvälfningar, i följd af de täflande partiernas olika åsigter, som de politiska förhållandena, utan att man i afseende å den förra, lika litet som å de senare, någonsin kom till ett stadigt, för landet fruktbärande system, och båda partierna åtnöjde sig att bittert klandra hvarandras misstag, utan att låta dem tjena sig till ledning för undvikande af egna.

Handeln och näringarna.

I nära samband med statshushållningen stod under frihetstiden den större eller mindre vård ständerna och styrelsen egnade handeln och näringarna, i afseende hvarå äfven följdes olika system, allt efter som Mössorna eller Hattarne innehade makten.

Sveriges *handel* var vid frihetstidens början i djupaste förfall, i följd af det långvariga kriget, kaperierna, en mängd tryckande författ-

ningar, utfärdade i slutet af Carl XII:s regering, samt de svenska köpmännens ringa kapitalstyrka och beroende af utländingar. Den nya styrelsen gjorde likväl sitt bästa för denna vigtiga näringsgrens upphjelpande, och äfven i detta hänseende hade Arvid Horn samt de män, som jemte honom stodo i spetsen för Sveriges styrelse, en stor förtjenst om landets förkofran. I följd af den rådande åsigten, att ett lands rikedom bestod i reda penningar, hvilka bäst förvärfvades derigenom att man sålde mer än man köpte, ansågo sig ständerna och regeringen både berättigade och pligtiga att öfver svenska handeln utöfva ett noggrant förmynderskap, och till en början åtminstone var detta onekligen till dess nytta, ehuru det visserligen ofta nog allför mycket ingrep i enskilda förhållanden.

Så utfärdades den 3 Juli 1720, för att minska införseln af främmande varor, en öfverflöds-förordning, hvarigenom ett visst mod faststäldes för både mans- och fruntimmerskläder, med 200 daler silfvermynt böter för den, som införde eller brukade något annat, och 100 daler silfvermynt böter eller 14 dagars fängelse vid vatten och bröd för den skräddare eller sömmerska, som i sitt arbete vågade afvika från modellen, hvarjemte fransar, broderier, spetsar m. m. af guld, silfver eller silke i allmänhet, samt sidentyg för »tjenste- och annat gement folk» förbjödos. Förordningen förnyades flera gånger, hvilket bäst visade, att den föga åtlyddes, såsom vanligen är fallet med dylika i det enskilta lifvet ingripande lagstiftningsåtgärder.

Vigtigare för handelns befordrande var, att 1722 åt Stockholm, Carlskrona och Göteborg beviljades nederlagsfrihet, hvilket följande året utsträcktes till alla stapelstäder; att man 1723, för att kunna utrusta krigsfartyg till handelssjöfartens beskydd, begynte grundlägga den så kallade konvoy-fonden genom en särskild pålaga på alla inkommande och utgående varor, samt i synnerhet att man genom »produktplakatet» af den 10 November 1724, bildadt efter den bekanta engelska navigationsakten, förbjöd utländska fartyg att till Sverige införa andra varor än sitt eget lands, samt att drifva någon slags fraktrörelse svenska hamnar emellan. För öfrigt sökte man, genom ett år 1729 ingånget fördrag med deyen i Algier och deri bestämda årliga afgifter till honom, skydda svenska handelsfartyg å Medelhafvet mot de algierska sjöröfvarnes plundringar, och genom regeringens omsorger samt de handlandes drift förkofrades sjöfarten så, att redan 1734 främmande handelsfartyg å Östersjön ej voro flera än Sveriges. Värdet af införda förtullade varor uppgick 1724 till nära 5 millioner och 1738 till nära 7 millioner daler silfvermynt; värdet af utförda 1724 till omkring $5^{1}/_{2}$ millioner samt 1738 till något öfver 7 millioner daler silfvermynt.

Dock drefs lurendrejeri och tullförsnillning i sådan omfattning, att man 1724 beräknade de in- och utlurendrejade varornas värde till öfver 4 millioner daler silfvermynt, och kostnaderna till förekommande af lurendrejeri och tullförsnillning blefvo så dryga, att man ansåg lämp-

ligast att utarrendera tulluppbörden, för att försäkra kronan om en bestämd inkomst deraf. Kontrakt härom upprättades, å kronans vägnar, af kammar- och kommerskollegierna samt statskontoret med en general-tullarrendesocietet år 1726, hvilket förnyades vid hvardera af de följande riksdagarne, till dess ständerna 1752 beslöto upprättande af nytt arrende-kontrakt på tio år, mot högre inkomst för kronan än förut. Sedan detta arrende lupit till ända, beslöts vid 1765 års riksdag, att tullarne skulle från och med 1766 års ingång för kronans räkning förvaltas af en kunglig direktion, hvars första ledamöter utsågos af ständerna, som tillika förbehöllo sig att framdeles ombyta dem. Tulldirektionen skulle dock ej vara ett riksens ständers verk, utan fick en ställning i jembredd med kollegierna och skulle vara icke blott ständerna, utan äfven kongl. maj:t ansvarig för sin förvaltning.

Fördelaktigast för Sverige var handeln på England, som tog största delen af Sveriges jern, under det införseln af engelska varor till Sverige mer och mer minskades. Antalet af svenska handelsfartyg, som seglade till utländska orter och som 1719 beräknades till omkring 100, hade 1724 stigit till 240 och 1733 till 1,200.

Sedan tyske kejsaren Carl VI i Ostende, en belgisk hamn, som då tillhörde Österrike, inrättat ett ostindiskt handelskompani, hvilket han af England, Frankrike och Holland förmåddes att 1731 upplösa, hade detta kompanis bolagsmän sökt en ny plats för fortsättande af sin verksamhet. Grosshandlaren i Göteborg *Nikolaus Sahlgren*, som vid denna tid vistades i granskapet af Ostende, omfattade detta tillfälle att, biträdd af svenske ministern i London Carl Sparre, inleda underhandlingar med ifrågavarande bolagsmän om ett nytt kompanis förläggande till Göteborg, och för denna åsigt vunnos Carl Gyllenborg samt presidenten i kommerskollegium, Daniel Niklas von Höpken, hvilka emot de härvarande engelske, franske och holländske ministrarnes föreställningar samt äfven emot Arvid Horns betänkligheter slutligen lyckades genomdrifva, att ständerna vid 1731 års riksdag gillade förslaget, och så blef *ostindiska handelskompaniet* i Göteborg upprättadt med oktroj för 15 år. En rik handlande i Stockholm, *Henrik König*, blef 1731 den förste direktören för ostindiska kompaniet, hvilken befattning sedermera från 1733 till 1768 innehades af Nikolaus Sahlgren. Aktierna voro 5,000 och aktiekapitalet 3 millioner daler silfvermynt. De fleste aktieegarne voro utländningar. Handeln drefs vanligen så, att man från Göteborg medförde jern, kanoner, smiden, kläder m. m., till ett värde af något öfver 200,000 daler silfvermynt, hvilket allt såldes i Cadiz mot piastrar, ett den tiden allmänt gängse silfvermynt, med hvilket man sedermera seglade till Kina och der inköpte té, porslin, silke och siden, hvilka varor såldes vid återkomsten. Tullafgiften för hvarje fartyg uppgick till omkring 40,000 daler silfvermynt, ehuru deri voro medgifna åtskilliga nedsättningar. Kompaniets första fartyg afseglade 1732, och då det återkom, lemnade det en utdelning af $25\frac{1}{2}$ procent, hvilket betydligt höjde förtroendet för detta företag. Följande

året blef dock kompaniets andra skepp förföljdt samt dess å Coromandelkusten af indiska halfön anlagda faktori Porto-Nuovo taget och utplundradt, båda delarne genom engelska och fransyska kompaniernas tillställningar, hvilka på detta sätt ville afskrämma den nye medtäflaren om deras handel på Indien. Saken blef dock bilagd, och svenska ostindiska kompaniet fortfor att årligen sända ett fartyg till Indien, hvaraf skördades en vinst vanligen af 25, någon gång af ända till 50 procent å förlagskapitalet. Kompaniet befordrade tillika skeppsbyggeriet genom byggandet af stora skepp, och under dessas långväga resor erhöllo ett icke litet antal svenska sjömän större öfning. Det betalade 25 procent af sina varors värde i tull, och kronans årliga inkomst af kompaniet beräknades 1747 till 150,000 daler silfvermynt.

Allt detta framhölls såsom stora fördelar af kompaniets vänner; men det saknades icke heller vedersakare. Kramhandlarne klagade öfver intrång i deras rörelser, fabrikanterne öfver införsel af sidentyg och andra varor, på hvilkas tillverkande de fått privilegium och användt sina kapital. När således kompaniets oktroj 1746 skulle förnyas, mötte detta häftigt motstånd vid riksdagen, och det var endast med yttersta svårighet, som Tessin, Carl Gyllenborg, Sven Lagerberg och några andra slutligen kunde utverka ny oktroj från 1746 till 1766, då kompaniet förband sig att för hvarje lyckligen hemkommet fartyg till staten erlägga 50,000 daler silfvermynt. När denna oktroj närmade sig sitt slut, anmälde sig vid 1762 års riksdag ett nytt bolag, som för rättigheten att få öfvertaga den ostindiska handeln erbjöd stora afgifter och lofvade att dels såsom förskott å dessa, dels såsom lån lemna kronan 30 tunnor guld. Härom uppstod vid riksdagen en häftig strid, hvilken dock slutade så, att det nya kompaniets anbud blef af samtliga stånden antaget. Generalmajoren *Fabian Löwen*, en yngre broder till riksrådet Axel Löwen, hade i synnerhet fört det nya kompaniets talan, och kommerserådet *Robert Finlay* stod i spetsen för detsamma.

Af mindre vigt och långvarighet än det Ostindiska blef *Levantiska handelskompaniet*, som i början af 1738 erhöll oktroj för 10 år, med uteslutande rättighet att handla på alla orter öster om Morea. Aktiernas antal utgjorde 400, hvardera på 1,500 daler kopparmynt, och i spetsen för detta företag stod Hattarnes bekante ledare inom borgareståndet *Gustaf Kierman*. Kompaniet gynnades också ifrigt af Hattarnes mest framstående män, såsom Carl Gyllenborg, Daniel Niklas von Höpken, m. fl., samt erhöll åtskilliga friheter i afseende å tullumgälder både vid ut- och införseln; men oaktadt dessa friheter voro så stora, att de beräknades hafva under hela tiden af kompaniets tillvaro stigit till 700,000 daler kopparmynt, kunde dock företaget icke vinna någon varaktigare framgång, och bolaget upplöstes 1757.

Man sökte äfven främja handeln genom nya privilegierade handelskompanier på Vestindien, på Canarieöarna, samt på hval-, sill- och torskfiskerierna, äfvensom genom handelsförbund med Frankrike, Neapel

och Tripolis, samt genom upprättandet af ett sjöförsäkringsbolag, för att trygga sjöfarten och inom riket qvarhålla den vinst af dylika inrättningar, som förut stannat hos utländingen. I allmänhet gjorde dock handeln icke särdeles stora framsteg. Den led genom tunga skatter, genom för småaktig reglementering och äfven genom åtskilliga stadgar, som, till uppmuntrande af inhemsk näringsflit och inhemska handaföljder, förbjödo införseln af en mängd sådana varor, som man ville hafva inom Sverige tillverkade, hvilka förbud i samma mån minskade köpmännens rörelse med utländska orter. Såsom ytterligare hinder för svenska handelns förkofran anfördes äfven nu de gamla orsakerna, nemligen att söner af rika köpmän icke uppfostrades till fortsättande af faderns yrke samt till ökande af husets förmögenhet och rörelse, utan till embetsmannabanan, på hvilken den genom handelsrörelsen förvärfvade förmögenhet vanligen förskingrades. Det hette äfven i en härvarande utländsk ministers bref: »Svenske köpmannen skadar sig genom öfvermod. Han nöjes icke med en vinst af 12, utan jagar efter 50 procent; han vill ej heller arbeta utan lysa, och så snart han fått egen bod, köper han ock ett grant åkdon, håller ett läckert bord och vill dricka champagne, och handtverksmästaren sitter på källarn eller i ett gladt lag, i stället för att på verkstaden sjelf sköta och leda sin rörelse».

Det visade sig ock, vid jemförelse mellan rikets in- och utförsel, att, tvärtemot förhållandet under åren 1724—1738, man under Hattarnes styrelse började lida af en ständigt ökad undervigt i handeln, så att införseln slutligen öfversteg utförseln med ända till 5 millioner d. s., såsom orsak hvartill uppgafs en stark införsel af spanmål, hvilken landet ännu icke kunde producera till fyllandet af egna behof, samt af råämnen för fabrikerna, äfvensom af en mängd öfverflödsvaror, såsom socker, kaffe och viner m. m. vid hvilka folket vant sig.

Bemödanden att lätta rörelsen saknades emellertid icke, och bland annat ville man nu öppna två nya handelsvägar. Den ena skulle, medelst vattendrag, kanaler och slussar, förbinda Vettern med Östersjön, hvilket förslag uppgjordes af dåvarande domprosten, sedermera biskopen i Linköping, Andreas Rhyzelius, som vid flera riksdagar arbetade för dess antagande. Kostnaden beräknades till omkrig 290,000 d. s., men till följe af den rådande penningebristen kunde planen icke bringas till verkställighet. Den andra tillämnade farleden var mellan Göteborg och Venersborg, hvilket företag redan af flera föregående regeringar varit påtänkt. Det af Polhem under Carl XII:s sista år påbörjade försöket hade 1719 blifvit afbrutet, till följd af en vid de uppförda byggnaderna inträffad olycka och i synnerhet af den då rådande penningebristen; men företagets fullföljande sattes dock sedermera vid flera tillfällen i fråga, och vid 1747 års riksdag beslöto ständerna att med allvar sätta det i verket. Man inrättade ett bolag, hvari kronan ingick för 50,000 och enskilda personer för 200,000 d. s., det senare bidraget likväl såsom ett lån, på hvilket staten skulle åt delegarne betala under

byggnadstiden 6, och sedan kanalen blifvit färdig 12 procent. Arbetet stäldes under öfverintendenten Carl Hårlemans öfverinseende och begyntes 1749.

Till förmån för Stockholm, Gefle och Åbo hade det länge varit förbjudet alla norr om dem belägna städer att idka utrikes handel. Hela ut- och införseln rundt omkring Bottniska viken måste således gå öfver de nämnda tre städerna, till stor vinst för deras köpmän, men till många olägenheter för de norrländska och norra finska landskapen. Vid flera tillfällen hade ansökningar blifvit gjorda af krigsbefäl, borgerskap och allmoge, att åtminstone en stad på hvardera sidan af Bottniska viken måtte få stapelfrihet; men dessa ansökningar hade alltid blifvit afslagna. Hattarne hade så väsentligt stöd af Stockholms borgerskap, hvilket genom sina mest framstående medlemmar, Thomas Plomgren, Gustaf Kierman, m. fl., ledt borgareståndet till understödjande af Hattarnes planer, att de icke vågat genom något angrepp mot detta borgerskaps fördelar reta dessa sina oumbärliga bundsförvandter. Vid 1761 års riksdag väcktes emellertid frågan åter af bondeståndet, som beslöt, att tre städer i Österbotten, Vasa, Gamla Carleby och Uleåborg, skulle få stapelstadsrätt, hvarefter samma yrkande framstäldes i borgareståndet af dessa städers fullmäktige, och äfven för Hernösand samt någon af städerna i Vesterbotten yrkades samma rätt. Presteståndet biföll båda förslagen, men borgareståndet satta sig på det häftigaste deremot, under åberopande af sina privilegier, och ehuru adeln instämt med preste- och bondeståndet, lyckades det dock borgareståndet att slutligen förmå presterne och bönderne hänskjuta saken till kongl. maj:ts och rådets pröfning, hvilket alltså blef riksens ständers beslut. Stockholms-intresset var ännu inom rådet så mäktigt, att denna ständernas framställning afslogs i början att året 1765; men vid det årets riksdag blef frågan åter upptagen och, i följd af Mössornas nu öfvervägande inflytande, beslöts, att de fem städerna vid Bottniska viken, så väl som Björneborg, skulle få »aktiv» stapelrätt, d. v. s. rätt att segla till alla utrikes orter, men icke att i sina hamnar mottaga utländska fartyg. De öfriga finska och norrländska sjöstäderna skulle med sina fartyg få utföra sina orters produkter till de vid Östersjön belägna utrikes hamnar och derifrån hemta vissa nödvändighetsvaror samt hos stapelstäderna få upplagsplatser för sina utförselvaror; om hvilket allt ett kungligt bref utfärdades den 3 December 1765.

En annan strid mellan stapelstäderna och det öfriga landet gälde handeln med salt. För att förvissa riket om ständig tillgång på denna nödvändighetsvara hade ett saltkontor år 1750 blifvit inrättadt i Stockholm och till dess upprätthållande en pålaga af 1 daler k. m. blifvit utan ständernas hörande lagd på hvarje inkommande tunna salt, utom franskt och lüneburgst, mot förbindelse för kontoret att hålla saltet till salu för ett bestämdt lindrigt pris. Emellertid hade tillgången börjat allt mindre svara emot behofvet och i följd deraf samt af pappersmyntets fall hade en betydlig stegring i priset uppstått. I synnerhet

hade förlägenheten varit stor på Bohusländska kusten, der ymnigt sillfiske betydligt ökat förbrukningen af salt till den rika fångstens förvarande. Oaktadt borgareståndets ihärdiga motstånd beslöto ock de öfriga stånden vid 1761 års riksdag att under vissa vilkor frigifva salthandeln i Bohuslän och tillåta främmande fartyg att införa salt, hvarjemte ständerna beslöto, att afgiften till saltkontoret skulle upphöra och detta åläggas redovisa för hvad det under de förflutna åren uppburit.

Man började sålunda att åtminstone i någon mån frigöra sig från handelstvånget; men under loppet af året 1763 inträffade en svår handelskris, hvaraf svenska handeln länge hade känning. Under den genom riklig tillgång på bankolån framkallade rörligheten och stegringen i varu- och fastighetspris hade vexelvingleri drifvits i ganska stor skala, och dess idkare i Sverige hade funnit villiga kreditgifvare och vexelbytare i Hamburg och Amsterdam, hvilket hade till följd, att när de stora handelshusen i dessa städer, efter det omslag sjuåriga krigets slut gjorde i de öfverdådiga spekulationerna, måste inställa sina betalningar, drogo de med sig en mängd svenska handelshus. Dessa bestormade regeringen med böner om hjelp och skydd mot sina in- och utländska fordringsegare, om uppskof tills vidare med tillämpningen af vexelstadgan och om inrättandet af en liqvidationskammare att upptaga vexeltvister och utreda hvars och ens verkliga skulder; men ehuru kommerskollegium i hufvudsak understödde dessa ansökningar, blefvo de dock af regeringen afslagna. Krediten var emellertid skakad, rörelsen i följd deraf på många håll förlamad, och den penningetillgång, som förut varit beredd genom vexelrytteri, måste nu åtminstone till största delen upphöra. Ännu vid slutet af Adolf Fredriks regering hade svenska handelsrörelsen icke hunnit hemta sig från följderna af denna kris så väl som af det ständiga vacklandet i penningeväsendet och statshushållningen i allmänhet.

Jordbruket, rikets vigtigaste hufvudnäring, var likasom Sveriges handel, vid frihetstidens början i yttersta förfall, i följd af det långvariga kriget, som borttagit en ganska betydande del af den arbetsföra befolkningen och genom de tryckande gärderna utarmat jordbrukarne. I allmänhet hade under Sveriges storhetstid, som tillika var de stora krigens tid, jordbruket mer och mer förfallit, emedan arbetskrafter och kapital drogos från detsamma dels omedelbart till krigen, dels till näringar, hvilka gåfvo sådan afkastning, som lättast och säkrast kunde till krigets behof i reda penningar förvandlas, företrädesvis bergsbruket. Krig och bergshandtering blefvo således i högre grad än jordbruket Sveriges hufvudnäringar, och spanmål, som före de stora krigen producerades utöfver landets behof, måste nu i allt större myckenhet införas utifrån. Åtskilliga försök till jordbrukets uppmuntran skedde visserligen i början af frihetstiden, så att jemkningar i den gamla skattläggningen blefvo dels i allmänhet utlofvade, dels medgifna åt särskilda kronobönder, och de sjelfständiga skatteböndernes antal förökades genom

försäljning af kronohemman; men deremot afslogs böndernes begäran om grundskatternas förvandling till en fast penningeränta, ehuru denna vigtiga omskapning af skatteväsendet under Carl XII:s tid varit nära att fullbordas, och ingen förändring skedde i de gamla förordningarna mot landsköp eller i det år 1686 utfärdade förbud att på hvarje hemman hysa mer än ett bestämdt antal tjenstehjon, bondens egna barn inberäknade, hvarigenom icke blott hans företagsamhet inskränktes, utan man äfven ingrep i hans familjelif. Man fortfor äfven att företrädesvis gynna sådana företag, som lofvade stor och snar vinst, såsom fabriker och handelskompanier; men Arvid Horn och hans vänner sökte också gynna landtbruket genom frihetsår på återupptagna ödeshemman, genom nedsatta skatter på nyodlingar, genom uppmaningar att odla hampa samt bygga och begagna rior, genom införandet af potates-odling, genom inrättandet af brandstodsföreningar m. m. Redan 1719 blefvo ock socknarna befriade från den börda, som 1718 blifvit dem pålagd, att ansvara för utlagorna på alla derefter uppkommande ödeshemman. Genom dessa och dylika åtgärder äfvensom till följe af freden och af den numera tryggade egande- och sjelfbeskattnings-rätten samt af den från 1731 inträdda förminskningen i utlagorna, började förhållandena för jordbruket att i någon mån förbättras, ehuru dess framsteg på det hela voro allt för ringa under ett så långt fredslugn. Ännu 1731 klagades vid riksdagen öfver den skada, landtmannens boskap led genom vargar, björnar och andra rofdjur, hvilkas antal under kriget betydligt ökat sig i de mer och mer ödeblifna orterna, och ännu 1734 funnos icke mindre än 1,058 ödeshemman och lägenheter inom Sverige och Finland. Ännu år 1738 infördes öfver 270,000 tunnor säd i riket, och landtbruket hade sålunda under åren 1719—1738 gjort ganska långsamma framsteg. Flera orsaker sammanverkade härtill: brist på arbetskrafter, det utarmade tillstånd, hvari landtbefolkningen nedsjunkit ända derhän, att den saknade håg och kraft till en lifligare företagsamhet; de tunga gärderna och bevillningarna, som länge borttogo en betydlig del af jordens afkastning, men som voro nödvändiga för att betala rikets skuld och återupprätta dess försvar; slutligen ock den missaktning för fredliga yrken, som under krigsåren hos många ståndspersoner utbildat sig. Under de första åren efter krigets slut såg man sällan någon adelsman med större flit och omtanke sköta sin landtegendom, ty han ville ej förnedra sig att blifva en »landtjunkare», utan tillbragte hellre tiden med jagt, ridter och andra »ridderliga» sysselsättningar, såsom de kallades. Vanvården af frälsegodsen gick så långt och var så bekant, att bönderne vid inträffade missvärtår brukade säga, att »deras åkrar sågo ut som herrgårds-gärden».

Under Hattarnes styrelse egnade man företrädesvis uppmuntran åt handeln och fabrikerna, hvilka ansågos långt vigtigare än jordbruket, hvars alster icke troddes kunna i samma mån inbringa penningar från den utländska marknaden. En af Hattarnes mera framstående män, landshöfding Theodor Ankarkrona, tillerkände dock i ett tal inom

vetenskapsakademien 1744 landtbruket företräde framför alla öfriga näringar, och det fick äfven efter hand bland Hattarne flera varma försvarare och idkare. Den stora spanmålsinförseln, som betydligt tyngde på handelsvågen, manade också till omtanke att höja jordbruket. Dertill användes samma medel som på andra näringar: offentlig tillsyn, statsunderstöd och skydd för täflan. Ett kungligt bref af år 1742 påbjöd, på ständernas begäran, att en eller flere »landthushållare» skulle väljas inom hvarje socken, hvilka ej allenast skulle genom råd och samtal leda sina socknemän till landtbrukets förbättring, utan ock efterse, huru hvar och en efterlefvat och verkstält hvad honom ålegat, samt hos landshöfdingen anmäla, »der något hinder vore i vägen». Vid 1747 års riksdag ville man ytterligare utsträcka detta förhållande, och adeln inkom till regeringen med ett förslag, som kan förtjena anföras såsom karakteristiskt för tiden. Det innehöll, att den som uppbyggde stenhus till 10,000 d. s. värde, eller uppodlade 40 tunnland jord, eller planterade 80 tunnland skog, eller underhöll 400 engelska eller spanska får, eller 100 kor, skulle få titel af *landtråd*, med lagmans rang; att hälften af ofvannämnda förtjenster skulle berättiga till titel af *ekonomiråd*, med assessors; fjerdedelen till titeln af *landtmästare*, med landssekreterares, samt tjugondedelen till titeln af *hushållsman*, med länsmans värdighet. Regeringen fann dock ej skäligt att på detta sätt uppmuntra jordbruket och titelsjukan.

En bättre uppmuntran för jordbruket var den rikare tillgång på rörelsekapital, som lemnades af banken såsom lån på jordegendom. Sedan räntan på dessa lån år 1756 blifvit nedsatt till 4 procent, växte utlåningen betydligt; men följden deraf blef förnämligast en liflig handel med jordegendomar till ständigt stegrade pris. Tillika skyddades den inländska sädesodlingen genom tull på utländsk spanmål; men det vigtigaste steget till denna närings förkofran var befrämjandet af s. k. storskiften, genom hvilka de gamla byalagens egor delades till sjelfständiga gårdsbruk. Den vigtiga reformen vann 1756 rikets ständers bifall och dess framgång betryggades genom grundsatsen, att den granne i by egde vitsord, som ville dela i storskifte. Den kungliga förordningen härom utkom den 5 April 1757, och derefter blefvo storskiften så begärliga, att landtmätarne flerstädes icke hunno förrätta allt det arbete, som af dem åstundades.

Den länge öfverklagade bristen på arbetare för jordbruket försökte man afhjelpa genom de nya tjenstehjonsordningarna af 1723 och 1739, då taxor bestämdes för drängars och pigors löner och man äfven sökte fastställa dagsverkspriset för dagakarlar. Föreskrifterna om ett bestämdt högsta antal drängar på hvarje bondgård upprepades samt utsträcktes 1723 äfven till de qvinliga hjonen, och det blef nu uttryckligen förklaradt, att dessa föreskrifter äfven gälde bondens egna arbetsföra barn, så att dessa inräknades i det tillåtna antalet. I 1739 års författning tillades, att, om bonden begagnade sina egna barn i sin tjenst, skulle han väl få behålla hemma en son och en dotter

utöfver det antal tjenare, stadgan eljest medgaf; men om han hade ännu flera arbetsföra barn, skulle dessa vara förpligtade att begifva sig ut i tjenst hos andra, så vida de icke egnat sig åt studier eller andra yrken.

Nyttigare än dessa tvångsåtgärder blef likväl den frihet, som vid 1765 års riksdag beviljades hvarje landtman att inom riket få afyttra sina tillverkningar och varor när, hvar och hur han ville. Förut hade i flera fall allmogen och i synnerhet tjenstefolket icke haft rättighet att flytta från det ena landskapet till det andra; men nu afskaffade ständerna dessa förbud och förklarade, att »svenska kronans samtliga trogna undersåtar af allmogen i Sverige och Finland skulle obehindradt få nyttja den ett fritt folks tillständiga fri- och rättigheten att inom rikets gräns söka deras lofliga näring och utkomst i hvad ort och landskap, de sådant lättast och för sig behagligast finna».

Oaktadt dessa friheter, hvartill vid 1766 års riksdag ytterligare kom den, att landtmännen berättigades idka sjöfart till alla orter inom riket, för att der afsätta sina jordbruksalster, fortfor dock spanmålsinförseln utrikes ifrån att stiga till omkring 500,000 tunnor årligen, hvartill den mer och mer tilltagande bränvinsbränningen ansågs väsentligen vållande.

Vi hafva i det föregående omtalat Carl XII:s författning till inskränkning och ordnande af bränvinstillverkningen i riket, och huru denna både i sedligt och ekonomiskt hänseende nyttiga författning upphäfdes kort efter hans död, för att gå allmogens önskningar till mötes — en eftergifvenhet, hvilken man sedermera under frihetstiden ofta fick ångra och vid flera tillfällen sökte komma ifrån. Äfven i denna fråga röjde sig olika åsigter hos de täflande partierna: Mössorna, som i allmänhet hatade allt näringstvång, förfäktade jordbrukarnes naturliga frihet att efter eget omdöme göra sig till godo hvad deras jordbruk frambragte; Hattarne åter, för hvilka statens förmynderskap öfver näringarna var en stående grundsats, hyste ingen tvekan att tillämpa den på en näring, som, jemte dess skadliga inverkan på helsa och seder, tillika i så väsentlig mån bidrog till Sveriges undervigt i utrikes handeln, i följd af den ökade spanmålsinförseln. Sedan Hattarne kommit till väldet, blef derföre, vid 1741 års riksdag, gränsen mellan bränning till husbehof och till salu noga bestämd, den förra lemnad endast åt jordbrukare, den senare endast åt gästgifvare, krögare och i Stockholm åt bryggare, bränningstiden inskränkt, en hög afgift tillverkningen pålagd samt allt forslande af bränvin från en ort till en annan förbjudet. Detta förhållande varade dock ej längre än till följande riksdag, då, under Hattarnes förlägenhet i följd af det olyckliga finska kriget och böndernes hotande missnöje, bränvinstillverkningen åter lemnades större frihet och husbehofsbränningen för hemmansbrukare af alla stånd blef tillåten utan någon afgift. I början af året 1746 förmåddes regeringen af den då rådande spanmålsbristen att göra åtskilliga inskränkningar i bränvinsbränningen, men knappt

hade ständerna under hösten detta år sammanträdt, förr än bönderne genomdrefvo fri husbehofsbränning af skämd säd. Man beräknade nu, att den spanmål, som årligen förbrändes, uppgick till 436,000 tunnor, under det att årliga spanmålsinförseln utgjorde omkring 500,000 tunnor, och man kunde således antaga, att om bränvinsbränningen icke vore, skulle spanmålsinförseln kunna till största delen blifva obehöflig. Stora sekreta deputationen föreslog derföre, att, till bränvinstillverkningens förminskning och ökande af statens inkomster, all bränvinsbränning skulle öfverlemnas till kronan för att sedermera bortarrenderas till enskilde, hvilket ock, oaktadt bondeståndets ihärdiga motstånd, beslöts af de tre öfriga ståndens ombud inom deputationen; men då frågan kom till ståndens plena, trädde presterne, som alltid önskade bibehålla godt förstånd med bönderne, på dessas sida, hvaremot adeln och borgareståndet förenade sig om stora deputationens förslag, och då således två stånd stannade mot två, måste frågan falla. Deremot kom man öfverens om ett förslag, som visserligen mer än femtondubblade den inkomst, staten förut haft af bränvinstillverkningen, men som, i stället att minska, måste ytterligare öka åtminstone husbehofsbränningen, hvilken nu tilläts alla jordbrukare, emot en afgift, som utgick efter hemmantalet, antingen rättigheten att bränna begagnades eller icke, hvaremot salubränning endast tilläts i större brännerier. Vid följande riksdagen föreslogs en bränvinsförbrukningsafgift af hvarje mansperson öfver 15 år, antingen han nyttjade bränvin eller icke, hvaremot husbehofsbränningen frigafs. Förslaget förkastades af adeln och borgareståndet, men antogs af preste- och bondestånden samt blef äfven slutligen af riksens ständer antaget. Vid 1756 års riksdag utverkades ett bränvinsbränningsförbud under ett års tid, i anseende till en inträffad svår missväxt, samt att, efter förbudstidens utgång, bränvin endast under tre månader af året skulle få tillverkas och då mot förhöjd afgift. Vid de följande riksdagarne frigafs husbehofsbränningen på landsbygden, men bränvinsförsäljning derstädes belades med åtskilliga afgifter och för städerna stadgades vissa spanmålsqvantiteter såsom de högsta, som till bränvinsbränning finge användas. I allmänhet var bränvinslagstiftningen ännu mera vacklande, än näringslagstiftningen i öfrigt, samt på det hela föga egnad att befordra jordbrukets förkofran.

Bergsbruket, näst jordbruket rikets vigtigaste hufvudnäring, hade under de sista åren af Carl XII:s regering i hög grad lidit af då vidtagna tvångsåtgärder, hvilka också genast efter det nya statsskickets inträdande blefvo aflysta, så att bergsmän och bruksegare fingo större frihet både att tillverka och sälja. Åt under kriget nedbrända jernverk lemnade ständerna flera eller färre frihetsår samt anslogo sedermera både åt dem och åt andra likartade anläggningar betydliga lån eller understöd. Också började nu tillverkningarna ökas och förbättras samt nya bruk anläggas, så att ständerna 1734 med loford omtalade regeringens hithörande författningar och dessas lyckliga följder. Ännu låg dock en stor del af rörelsen i utländingars händer, hvilka försköto

de nödiga medlen, men ock togo drygaste vinsten. Ett bland de största hindren för svenska brukshandteringens förkofran ansågs komma från engelsmännen, hvilka till följe af större både erfarenhet och tillgångar hade bemäktigat sig en betydande del af rörelsen och nu sökte på hvarjehanda sätt hålla Sveriges bruksidkare och bergsmän i ett tillstånd af fortfarande omyndighet. Bemödandet underlättades deraf, att engelsmännen icke blott försköto de nödiga medlen, utan ock uppköpte en betydande del, någon gång ända till två tredjedelar af hela tillverkningen, hvarföre de genom att hvarken gifva förskott eller köpa varan kunde när som helst bringa svenska bergs- och brukshandteringen i största förlägenhet, åtminstone för tillfället. Man insåg ock i England, att den engelska hade i denna en farlig medtäflare och i en 1738 inom engelska parlamentet utdelad skrift påstods, att det var endast till följe af »Carl XI:s tyranni och Carl XII:s raseri», som engelska jernhandeln kunnat hålla sig uppe bredvid den svenska — ett uttryck, som hos svenska regeringen väckte så mycken harm, att den begärde upprättelse derför hos engelska styrelsen.

Under detta tidskifte upptäcktes och bearbetades Sveriges första *guldgrufva*. Upptäckten gjordes af bergmästaren *Anton Swab* 1738 och Ädelfors guldverk anlades 1741, då första smältningen skedde. Sedan det bolag, som först egde verket, blifvit upplöst, drefs det för kronans räkning, och under åren 1741—1773 slogos 12,000 dukater af det vid Ädelfors funna guldet. Tillverkningen var dock föga lönande och nedlades helt och hållet 1805.

Silfvertillverkningen var i aftagande. Vid Sala silfvergrufva steg den årligen till 1,500 à 1,800 marker. År 1741 öfverlemnade kronan detta verk till den enskilda företagsamheten, men ett 1747 inträffadt grufras gjorde mycken skada, så att tillverkningen ytterligare aftog. De öfriga silfververken voro af föga betydenhet.

Koppartillverkningen bibehöll sig vid ungefär 6,000 skeppund årligen i hela riket, af hvilken qvantitet Falu grufva ensam lemnade omkring 5,400 skeppund. Utförseln vexlade mellan 500 och 1,200 skeppund, utmyntningen mellan 2,000 och 3,000; återstoden förbrukades inom riket.

Jerntillverkningen gjorde betydande framsteg. Den utgjorde 1719 knappast 150,000 skeppund, men hade 1740 stigit till nära 400,000, hvaraf ungefär 100,000 förbrukades inom landet och det öfriga utskeppades, med årlig vinst för riket af omkring 4 millioner daler k. m. Sveriges jerntillverkning utgjorde då nära hälften af hela Europas, som beräknades till 1 million skeppund, af hvilka England näst Sverige tillverkade den största qvantiteten eller ungefär 224,000 skeppund. Beroendet af England hindrade dock svenska jernhandteringens ännu rikare utveckling, emedan engelsmännen af det årliga rörelsekapitalet, omkring 6 millioner daler s. m., försköto två tredjedelar och deraf skördade i årlig vinst nära 400,000 d. s., hvilka således gingo ur landet, hvarförutan de, såsom både förskottsgifvare och förnämsta afnämare,

kunde godtyckligt bestämma prisen. Jernutförseln skall emellertid inbringat omkring 4 millioner d. s. årligen och utgjort nära fyra femtedelar af värdet å hela Sveriges utförsel.

Bergs- och bruksrörelsen styrdes af bergskollegium i Stockholm, under hvilket stodo 10 bergmästare i Sverige och 1 i Finland, samt dessutom flere bergsfogdar och bergsfiskaler, de förre för uppbörden inom bergslagerna och de senare för att bevaka kronans rätt. Årliga kostnaden för bergsstaten uppgick till mellan 43,000 och 58,000 d. s. i Sverige, men i Finland till endast omkring 800 d. s.

För bergsnäringens ytterligare upphjelpande sökte man dels inskränka jernbrukens antal eller mängden af deras tillverkningar, hvarigenom man trodde sig kunna höja jernprisen och förekomma bristande koltillgång; dels genom lån från banken göra bruksegarne oberoende af England, i hvilket hänseende dessa erhöllo lånerätt mot pant af vågfördt jern och mot en ränta, som slutligen nedsattes ända till 4 och i vissa fall till 3 procent, hvilket hade till följd, att bruksegarne skuldsatte sig i banken för flera millioner d. s., utan att dock jerntillverkningen i betydligare mån förbättrades, ehuru den visserligen ökades; dels ock i öfrigt bereda mindre förmögna bruksegare billiga inhemska förskott för att göra dem oberoende af utländske förläggare, i hvilket afseende *jernkontoret* inrättades 1747 och fick sig såsom tillgång anvisad en afgift af 1 daler k. m., som af köparen skulle erläggas för hvarje skeppund stångjern, hvilket å stapelstadsvåg uppvägdes. Hvarje svensk undersåte blef ock nu berättigad att i banken pantsätta sitt jern till $^7/_8$ af värdet, mot 4 procents ränta, hvilket af jernkontoret ersattes, antingen jernet stått längre eller kortare tid i pant. Härigenom sattes så väl bruksegarne som de, hvilka drefvo handel med jern, i tillfälle att behålla det jern de tillverkat eller uppköpt, till dess priset i utlandet blef sådant, att jernet kunde med större fördel afyttras. Kontoret öppnades vid 1748 års ingång, och till dess förste direktör valdes då varande justitiekanslern, sedermera riksrådet *Carl Gustaf Löwenhielm*, som i flera år innehade detta förtroende.

Den nya inrättningen fans ock för bruksrörelsen fördelaktig, ty jernets medelpris steg från 40 till 50, några år ända till 80 daler k. m. skeppundet, och i allmänhet var jerntillverkningen den näring, som visade bästa resultaten af frihetstidens näringsverksamhet.

Deremot hördes under hela detta tidskifte ständiga klagomål öfver skogarnes vanvård och förminskning, hvartill den ökade jerntillverkningen icke så litet bidrog, i synnerhet som man vid kolning vanligen gick till väga utan någon omtanke för skogens vård. En utförlig skogsordning blef visserligen utfärdad 1734, men dermed uträttades dock på det hela icke mycket, och allmogen yttrade så stort missnöje öfver den nya författningen, att regeringen måste vid dess handhafvande iakttaga mycken skonsamhet. Årliga utförseln af svenska *skogsprodukter* steg emellertid till omkring 50,000 tolfter bräder och ungefär 4,000 läster tjära, hvaraf det mesta gick till Holland, Spanien och Portugal.

Fabriker och *handtverk* voro, särdeles under Hattarnes styrelse, föremål för ständernas och regeringens synnerliga omvårdnad. De voro, likasom rikets alla näringar, vid frihetstidens början i stort lägervall, och man sökte nu på flera sätt lifva företagsamheten. Det myckna reglerandet under Carl XI:s och de många tvångsåtgärderna under Carl XII:s regering hade, vid det nya statsskickets inträdande, ledt tänkesättet åt motsatt håll, så att man nu ville införa grundsatsen af fri och öppen täflan näringsidkare emellan. I allmänhet yrkade ock, såsom redan är anmärkt, Mössorna, hvilka till 1738 voro de rådande, en större frihet för näringarna, hvaremot Hattarne trodde sig befordra deras förkofran genom ett omsorgsfullt förmynderskap å statens sida. Kommersekollegium, hvars åsigter vid 1719 års riksdag omfattades af adeln, preste- och bondestånden, sökte upphäfva skråtvånget, hvarföre ock de s. k. »frimästarne» blefvo år 1719 tillåtna; men borgareståndet arbetade ifrigt och ihärdigt mot denna åsigt och lyckades äfven under de följande riksdagarne utverka den ena inskränkningen efter den andra, till dess näringsfriheten måste lemna rum för den gamla inrättningen af slutna skrån, med ett visst för hvarje yrke fastställdt antal mästare.

Det var emellertid tydligt, att det förfall, hvari Sveriges fabriker och handtverk sjunkit, i förening med landets utarmade tillstånd i öfrigt, gaf föga hopp om snar förbättring, i fall dessa näringar lemnades helt och hållet åt egna krafter. Af sådan orsak beslöt regeringen tvänne verksamma åtgärder, den ena utfärdandet af det här ofvan omnämnda produktplakatet, den andra att, till återupplifvande af svensk fabriksrörelse, understödja den enskilda företagsamheten härutinnan.

Vid denna tid hade *Jonas Alström*, sedermera 1751 adlad med namnet *Alströmer*, hvarunder han är mest bekant, börjat de vidt omfattande fabriksanläggningar, som begynte ett nytt skede inom svenska näringarna. Dessa anläggningar i och omkring Alingsås erhöllo 1724 formliga privilegier. De afsågo i synnerhet ylleväfnader och kommo häri så långt, att slutligen ej mindre än 100 väfstolar voro i gång. Arbetare hade Alströmer dels införskrifvit från utlandet, dels inöfvat bland svenskarne, och en finare ull erhölls genom den likaledes af honom anskaffade bättre fårafveln. För att äfven i afseende å färgstofterna vara oberoende af utlandet hade han låtit i stora trädgårdar kring Alingsås plantera åtskilliga bland söderns vigtigaste färgväxter, såsom krapp, safflor och vejde. Tillika anlades verkstäder för linne-, flors- och bandväfnader, för tobaksspinnerier, för piptillverkning och för åtskilliga metallarbeten. Man beräknade slutligen, dock först 1761, att dessa verkstäder sysselsatte 18,000 personer och att årliga utförseln af svenska slöjdalster steg till 50 tunnor guld, hvaraf två tredjedelar antogos vara landets behållna vinst.

Jemte dessa anläggningar uppstodo åtskilliga andra, såsom väfstolar för flor, kattun, linne och kläde, samt några sockerbruk, Rörstrands porslinsfabrik samt jernförädlingsverket vid Vedevåg. Till upphjelpande af dessa nya eller förbättrade anläggningar beviljades åtskil-

liga skatte- och tullfriheter samt tillika vid 1726 års riksdag dels den s. k. »landshjelpen», som utgick med en åttondel af löne- och betalningsafgiften, men som upphörde redan 1731; dels en »femprocentshjelp», en införseltull, beräknad efter 5 procent af en mängd utländska fabriksvarors värde, hvilken skyddstull allt framgent utgick. Den var för de nya anläggningarna på dubbelt sätt fördelaktig, dels derigenom, att den höjde priset på utländska och således lättade försäljningen af inhemska slöjdalster, dels derigenom, att de så bekomna tullmedlen anslogos till de inhemska fabrikernas understöd. Båda afgifterna inbringade under åren 1727—1738 öfver en million d. s., som utlemnades såsom gåfvor, eller som räntefria eller mot låg ränta beviljade lån till fabriksanläggningars uppmuntran.

Detta allt genomdrefs hufvudsakligen af Hattarne, men dock icke utan mycket motstånd af Mössorna, som företrädesvis gynnade jordbruket och Sveriges öfriga naturliga näringar; af köpmännen, som befarade minskad införsel och således minskad handelsförtjenst; af handtverkarne, samt befarade minskad sysselsättning och således minskad arbetsförtjenst, som äfven af bondeståndet, som betraktade många bland de nya fabriksvarorna såsom onödigt öfverflöd. Oaktadt alla dessa insagor ökades dock vid 1734 års riksdag den till hjelp åt fabrikerna anslagna tullförhöjningen från 5 till i vissa fall 16 procent, för att kunna ytterligare öka detta understöd, och sedan Hattarne vid 1738 års riksdag kommit till styret, blefvo fabrikerna rikligen försedda med nya hjelpmedel.

Till de beviljade understödens förvaltning inrättades 1739 ett särskildt verk, kalladt *manufakturkontoret*, under styrelse af ständernas egna fullmäktige, och för att ännu mera utvidga kontorets verksamhet fick det ett lån i banken af 200,000 d. s. Kontoret använde sina tillgångar dels till uppköp af råämnen, dels till införskrifvande af utländska arbetare, dels till premier för vissa tillverkningar, dels till understöd, lån och förskott åt näringsidkare och andra, hvilkas verksamhet ansågs för näringarna gagnelig. Tillika inrättades särskilda domstolar, *hallrätter*, att i första instans döma i mål som rörde manufakturer och deras idkare, utöfva uppsigt öfver tillverkningarna, värdera och stämpla varor m. m.

Till manufakturs- och fabriksidkares ytterligare uppmuntran erhöllo de nu ganska fördelaktiga privilegier. Alla, vare sig infödde eller utländingar, som ville anlägga fabriker, skulle till anläggningen få jord af staden eller kronan, samt äfven byggnader, der sådana funnos, som utan synnerlig afsaknad för det allmänna kunde umbäras, äfvensom från kronans skogar byggnadsvirke samt ek, bok eller annat virke till maskiner och redskap utan betalning. Dessutom skulle utländingar af manufakturfonden utan återbetalningsskyldighet få byggnadshjelp i mån af den tillämnade anläggningens kostnad, hvarjemte utländske manufakturidkare eller kapitalister, som i riket inflyttade, skulle få ersättning för rese- och flyttningskostnader samt dessutom en gåfva, motsvarande

4 à 5 procent af deras i riket införda förmögenhet. Alla fabriksidkare och deras arbetare skulle vara fria från utskrifning och värfning, båtsmanshåll m. m.; alla införskrifna råämnen, maskiner och redskap voro tullfria, alla inhemska tillverkningar fria från utförseltull o. s. v. Vid konkurser skulle fabriksidkare och manufakturister för sina fordringar ega förmånsrätt framför alla, som ej genom lag voro privilegierade eller i egendomen intecknade. För att försäkra de inhemska tillverkningarna om afsättning, förbjödos en mängd utländska varor, som antingen kunde tillverkas i landet eller ansågos öfverflödiga. Staten förband sig att af de inhemska fabrikerna upphandla allt, som hörde till munderingar och dylikt, samt afskaffa sådant, som ej kunde inom riket tillverkas, och i sjelfva riksdagsbeslutet utfäste sig ständerna att efter en viss tids förlopp ej bära annan klädedrägt än af sådana varor, som voro tillverkade inom riket.

Verkan af dessa författningar till näringarnas uppkomst prisades mycket vid följande riksdagen. Ett stort antal klädesarbetare och andra handtverkare hade på manufakturkontorets bekostnad blifvit införskrifna. Värdet af tillverkningarna från Oktober 1739 till slutet af 1740 vid alla fabriker, som njutit understöd, uppgafs till något öfver 2,200,000 d. s, och genom att afdraga en tredjedel deraf för råämnenas värde, kom man till den slutsatsen, att under denna korta tid genom manufakturerna vunnits en »nationel besparing» af nära 1 $^1/_2$ million d. s.

Vid 1742 års riksdag visade sig dock redan belåtenheten med fabriksväsendet icke synnerligen stor. Utländska tyg hade genom en författning af den 17 April 1742 blifvit så strängt förbjudna, att ej blott den, som sålde eller köpte sådana, utan äfven den skräddare eller sömmerska, som deraf förfärdigade något klädesplagg, var förfallen till orimligt höga böter. De inhemska fabrikerna, till hvilkas fördel förbudet skett, kunde emellertid hvarken i tillverkningarnas godhet eller mängd fylla behofvet, och frukten af de stora omkostnader staten gjort på manufakturerna, hade varit, att allmänheten för dåliga varor fick betala ett allt högre pris. Hela beräkningen af den »nationella besparingen» visades hvila på lösa grunder; den årliga tillverkningen af kläden och ylletyg uppgick till föga mer än en tredjedel af hvad som under åren 1724—1734 årligen blifvit infördt, och, jemte det att tillgången således icke på långt när motsvarade förbrukningen, var en del deraf osäljbar till följd af sin dåliga beskaffenhet. Fyllnaden måste tagas af det ostindiska kramet, och Ostindiska kompaniet hade således största vinsten af införselförbuden. Dessa anmärkningar, jemte flera andra, som af sekreta handels- och manufaktur-deputationen framstäldes mot manufakturkontorets förvaltning af de fonder, hvaröfver det hade att förfoga, ledde dock under Hattarnes fortfarande välde till ingen annan påföljd, än att detta kontor befaltes för framtiden föra bättre uppsigt öfver användandet af gifna förskott. För öfrigt förklarade ständerna, att ingen ändring i de till manufakturernas förkofran ut-

färdade författningar nu eller framdeles skulle tillåtas, och hvarje förslag till rubbning deraf förbjöds vid 1,000 d. s. vite.

Vid 1736 års riksdag fortsattes den angifna riktningen. Nya pålagor eller förbud träffade utländska öfverflödsvaror och utförselpremier för svenska fabriksvaror beviljades, hvarjemte hvarje kramhandlare ålades att afyttra ett visst belopp af inhemska manufakturvaror.

Missnöjet med det rådande näringstvånget hade likväl blifvit så allmänt, att regeringen redan vid 1755 års riksdag, ehuru utan påföljd, gjort framställning om lättnad i detta tvång, och vid början af 1760 års riksdag hade regeringen så bestämdt omfattat friare grundsatser, att den nu antog, att ju flera händer sysselsattes med idkande af en slöjd, desto mer måste industri, omtanke och flit uppmuntras, samt en fri täflan blifva det kraftigaste medlet ej mindre att drifva tillverkningen till den yppersta godhet, än äfven att åstadkomma de billigaste pris, på grund hvaraf regeringen föreslog, att hvar och en, utan inskränkning till något visst antal, måtte vara oförhindrad att efter råd och ämne med allehanda gagneliga manufakturer, handaslöjder och andra inrättningar sig nära och försörja. Dessa regeringens frisinnade åsigter blefvo dock lifligt bekämpade af kommersekollegium och manufaktur kontoret, som fingo afgifva utlåtanden, i hvilka de ifrigt förordade det gamla tvånget och reglementerandet. Det stannade slutligen vid några ständernas föreskrifter om beifran af varors och arbetslöners oskäliga stegring. Dock gjordes ett försök att medelst understöd af flyttningspremier och anläggningshjelp sprida fabriksnäringar från hufvudstaden till aflägsnare landsorter, der de troddes kunna drifvas för billigare pris. Tillika uttalade ständerna sitt ogillande af den vårdslöshet, hvarmed statens medel blifvit bortslarfvade på anläggningar, som icke blifvit verkstälda, och sin föresats att icke vidare låta undfångna förskott afskrifvas. Senare vid riksdagen skedde ock en icke obetydlig förminskning i de penningeunderstöd, som hittills blifvit gifna eller åtminstone utlofvade åt fabrikerna.

Sedan Mössorna vid 1765 års riksdag kommit till väldet, skedde en väsentligare omkastning i ständernas och regeringens förhållande till näringarna. Manufakturkontoret afskaffades och underkastades tillika en granskning, som ådagalade, att mycken misshushållning, slöseri och mannamån egt rum vid förvaltningen af manufakturmedlen. För öfrigt hade det rådande partiet omfattat den åsigt att genom kraftiga åtgärder mot yppigheten vända handelsvågen till rikets fördel, så att Sveriges jern och öfriga utförselvaror skulle betalas med utländskt silfver i stället för öfverflödsvaror. En öfverflödsförordning utarbetades derföre under riksdagen, genom hvilken förbjöds ej blott införsel utan ock allt nyttjande af kaffe, chokolad, arrak, punsch, de flesta vinsorter och deserter. Likaså förbjödos släp och garneringar på fruntimmerskläder, styfkjortlar, spetsar öfver en tum breda, plymer, sammet och siden till kläder åt manspersoner eller till möbler, utländska porsliner, dyrbara likkistor och svepningar, löpare och hejdukar i enskild tjenst, samt

lakejer öfver ett visst antal, som bestämdes efter husbondens rang o. s. v. Ansenliga böter stadgades för öfverträdelser, och i allmänhet visade denna öfverflödsförordning, att den icke, såsom Hattarnes, var riktad blott mot införseln af utländska varor, utan mot öfverflödet i allmänhet. Den ingrep ock mera än någon föregående i det enskilda lifvets förhållanden och väckte så allmänt missnöje, att detta väsentligen bidrog till Mössornas fall vid 1769 års riksdag.

Då upphäfdes förbudet mot kaffe, liksom man äfven afstod från försöket att styra moderna och föreskrifva snitt och prydnader för fruntimmerskläder. Ständerna funno ock då slöjdnäringarna i ett ganska betryckt tillstånd. Nästan alla hade gått tillbaka och de mest, som förut njutit största uppmuntran. Handels- och manufaktur-deputationen, sammansatt af Hattar, framlade för ständerna en ganska dyster målning af tillståndet samt tillstyrkte en mängd understöd, lån, förskott och tillverkningspremier, hvilka också af stånden beviljades. I sjelfva verket blef dock skilnaden mellan denna och den föregående riksdagens penningeunderstöd åt näringarna icke så väsentlig, som man af de olika åsigterna och det högt uttalade klandret skulle kunnat förmoda, emedan Hattarne nu af bristande tillgångar nödgades inställa det understöd åt särskilda personer, som Mössorna företrädesvis ogillat, hvaremot båda partierna voro villiga att genom allmänna premier uppmuntra slöjderna.

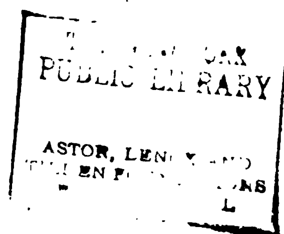
På det hela hade visserligen under frihetstiden, i följd af de rika understöd och den kraftiga uppmuntran äfven i öfrigt, som Hattarne gifvit näringarna, en ganska betydande verksamhet i detta hänseende utvecklat sig; men denna de svenska näringarna uppblomstring hade blifvit tillvägabragt med alltför konstlade medel för att blifva varaktig, och tillika hade näringslagstiftningen lagt så våldsamma och tryckande band på en mängd förhållanden i det enskilda lifvet, att landets inbyggare i allmänhet funno sig alltför dyrt betala den uppmuntran, som förunnades näringsidkare, hvarföre ock ett sådant system ej länge kunde ega bistånd.

Krigsväsendet.

Sveriges *landthär*, som vid slutet af Carl XI:s regering utgjorde ungefär 65,600 man, uppgick, sedan regementena efter det långa krigets slut åter blifvit fulltaliga, år 1729 till 45,857 man, hvaraf 7,857 voro kavalleri till största delen indelt, 3,700 indelta dragoner, samt 26,500 indelt och 7,800 värfvadt fotfolk, hvartill dessutom kommo omkring 3,000 man artilleri. Vid början af frihetstiden infördes den s. k. vargerings-inrättningen, som bestod deri, att efter utbrottet af ett krig tvänne rust- eller rotehållare skulle vara skyldige att såsom ersättning för lidna förluster under krigets lopp uppsätta en man, men sedan icke flera. Vargeringens styrka motsvarade således hälften af de indelta soldaternes antal och utgjorde följaktligen omkring 18,000 man.

AUGUSTIN EHRENSVÄRD.

PUBLIC LIBRARY
ASTOR, LEN
EN F

Vid samma tid uppgafs Ryssland ega en landtmakt af 555,000 man, hvaribland 262,000 man fotfolk, 46,000 ryttare, 22,000 dragoner samt 225,000 tatarer och kosacker, och Danmarks landthär räknade 41,609 man fotfolk, 6,815 ryttare samt 1,800 man artillerister. Sveriges krigsmakt, som länge varit den starkaste och mest fruktade i norden, var således nu svagare, än någondera af grannrikenas. Svenska artilleriet, Carl Cronstedts skapelse, ansågs dock ännu alltid såsom det bästa i norden, kanske i Europa.

På landtförsvarets utbildande och förbättring arbetade Adolf Fredrik med mycken ifver och företog i sådan afsigt flera resor, mönstringar och undersökningar, samt grundlade 1748 på egen bekostnad en kadettskola. Till underhållande af soldaternes vapenfärdighet infördes de s. k. kyrkparaderne, hvilka fortfarit ända till början af vårt århundrade. Indelningsverket fulländades genom åtskilliga jemkningar och förbättringar; men mot detsamma anmärktes, att officerare och soldater, ofta äldre män, funno sig bäst på sina boställen och derföre voro mindre hågade för, mindre användbara i krig. Hela inrättningen var emellertid alltför nära införlifvad med de svenska förhållandena att rubbas af dessa anmärkningar, och några vigtigare förändringar i Sveriges rörliga landtförsvar träffade således icke under frihetstiden, utan de ökade anslag, som vid riksdagarne för landtförsvaret beviljades, afsågo hufvudsakligen byggandet af nya gränsfästningar.

Sedan Sveriges äldre gränsfästningar mot Ryssland gått förlorade under Carl XII:s krig, måste man efter detta krigs slut vara betänkt på uppförandet af nya. Sådana anlades vid Fredrikshamn och Villmanstrand, hvarjemte de äldre fästningsverken vid Nyslott och Kajaneborg förbättrades; men genom det olyckliga finska kriget förlorades de båda förstnämnda af dessa fästningar, så väl som Nyslott, hvarefter man frånträdde försöket att åstadkomma en fästningslinie längs gränsen, utan sökte i stället tillvägabringa ett på en enda punkt samladt och derigenom starkare försvar. Man valde härtill öarna utanför Helsingfors vid Finlands södra kust, der man hade lättaste samfärdseln sjöledes med Sverige, och till arbetets ledning utsågs dåvarande öfversten Augustin Ehrensvärd, som alltifrån denna tid tillvann sig en allt större uppmärksamhet.

Augustin Ehrensvärd, född i September 1710, var äldste son af dåvarande kaptenen, sedermera öfversten Johan Jakob Schæffer, som 1717 adlades med namnet Ehrensvärd. Sonen röjde tidigt en brinnande håg för studier och särskildt för de matematiska vetenskaperna samt betraktade under sin studietid en akademisk lärostol i dessa såsom målet för sin ärelystnad; men att uteslutande egna sig åt »den lärda vägen» ansågs ej rätt passande för hans adliga börd, och så ingick han redan vid 16 års ålder vid artilleriet, der han blef officer 1734. Hans ovanliga kunskaper väckte uppmärksamhet, och han erhöll understöd af statsmedel till företagande af en utrikes studieresa. Under åren 1736 och 1737 besökte han Danmark, Tyskland, Nederländerna, Frank-

rike och England, bevistade flitigt fältöfningar och militärskolor, gjorde bekantskap med lärde och konstnärer samt lärde sig i Paris graveringskonsten. Vid hemkomsten utnämndes han 1739 till kapten-mekanikus vid det nyss förut inrättade kadettkompaniet och kort derefter till ledare af kadettskolan. År 1745 företog han åter en utrikes resa, deltog i preussarnes fälttåg i Böhmen och återkom följande året till Sverige, försedd med rekommendationer af Fredrik II. Han befordrades nu till major, så till öfverstelöjtnant och slutligen 1749 till öfverste vid artilleriet, gjorde sig vid riksdagarne känd såsom en af Hattpartiets mest framstående ledare, blef generalmajor 1756, deltog derefter verksamt i pomerska kriget, befordrades 1759 till general-löjtnant, fick följande året öfverbefälet öfver svenska hären i Pomern, utnämndes 1764 till general af kavalleriet och friherre samt blef 1771 grefve och 1772 fältmarskalk, men afled redan i Oktober detta år. Han var en ovanligt rikt utrustad natur: skald, målare, med anlag för nästan all slags vetenskap och konst, samt var för öfrigt lika ovanlig genom sin oegennytta, så att, ehuru millioner gingo genom hans hand, han lefde och dog fattig. I allmänhet var han en af frihetstidens mest framstående män.

De båda värf, som mest grundlagt Ehrensvärds rykte hos efterverlden, äro skapandet af arméns flotta, hvartill vi återkomma här nedan, samt anläggningen af *Sveaborg*, såsom den nya finska hufvudfästningen kallades. Arbetena härå begynte 1749, men rönte genast mycket motstånd, dels genom Hans Henrik von Liewens afund mot Ehrensvärd och Adolf Fredriks eftergifvenhet för Liewen; dels genom Rysslands ovilja mot hvarje ny finsk försvarsanstalt. Flera försök gjordes att afbryta hela företaget, men genom Ehrensvärds förbindelser med det ännu alltid rådande Hattpartiet fick arbetet fortgå och tillika anlades något längre bort å Svartholmen äfven åtskilliga försvarsverk, likasom till en förpost mot fienden. Under Ehrensvärds hela lefnad förblefvo arbetena på Sveaborg hans älsklingsföretag, och dit fördes äfven hans lik, hvaröfver en minnesvård restes, med inskriften: »Här hvilar Ehrensvärd bland sina arbeten och sin flotta.»

Utom dessa fästningsverk i Finland förbättrades de vid Vaxholmen, och vid Oxdjupet, det andra stora inloppet till Stockholm, började man redan 1724 uppföra Fredriksborg, som på sin tid och i sitt slag ansågs såsom ett bland de starkaste verk i Europa. Dessutom skedde under Hans Henrik von Liewens ledning åtskilliga arbeten för att göra Landskrona till en starkare fästning; men redan 1749 blef detta arbete i det närmaste öfvergifvet, dels af brist på penningar, dels emedan man just vid samma tid lyckades åstadkomma en försoning med danska hofvet. Vid 1756 års riksdag voro ock fästningar och flotta, såsom landets hufvudsakliga försvarsmedel, företrädesvis föremål för sekreta utskottets omvårdnad, hvaremot, då äfven Hattarne nu omfattat en fredspolitik, landthären minskades genom att låta 25 ryttare och soldater på hvarje kompani hållas vakanta.

Nu inrättades ock *arméns pensionskassa*, ur hvilken alla officerare, underofficerare och civile tjenstemän vid armén skulle vid afskedstagande efter en viss tjenstetid undfå pension. Då nu tillika hvarje embete betraktades såsom välförvärfvad egendom, så ansågs ingen behöfva afstå en sådan förmån utan full ersättning. Derföre uppskattades hvarje officers-beställning till en viss summa, hvilken innehafvaren, om han frivilligt afgick, förklarades berättigad att undfå af sin efterträdare och alla andra, som genom hans bortgång vunno befordran. Det var dock endast den afskedstagande officeren, som åtnjöt denna afträdessumma, hvaremot den, som dog i tjensten, hade ingen rätt dertill, lika litet som hans arfvingar. En klok officer, som hyste omtanke för de sina, borde derföre i fred framför allt sköta sitt boställe, i tid taga afsked och noga akta sig att våga sitt lif. Sådan blef följden af detta ackordsystem, som sedermera så länge fortfor och blef så mycket öfverklagadt, men som tillkommit för att göra officerskåren mera tjenstbar genom större omsättning derinom.

För denna kår hade början af frihetstiden varit en svår pröfvotid. Carl XII hade, för att kunna bättre inöfva och i striden leda soldaterne, vid hvarje regemente ökat officerarnes antal emot hvad förut varit vanligt, och af dessa talrika officerare hade en stor del blifvit fångna i Ryssland och Danmark. När dessa efter krigets slut återkommo, funno de sina platser upptagna, ehuru de fleste ibland dem, utarmade under den långa fångenskapen, icke hade något att lefva utaf, utom sin aflöning. Åt de sålunda hemkomne anslogo ständerna till en början tillfälliga understöd, som under åren 1719—1727 utgingo med 402,000 d. s., hvilken summa dock var föga tillräcklig för de många understödsbehöfvande. Man beslöt nu att på en gång och i ett sammanhang företaga, undersöka och efter en gemensam grundsats afgöra alla anspråk på befordringar, ersättningar eller understöd. Utförandet anförtroddes åt en nämnd, hvilken kallades *krigskommissionen* och i Maj 1722 trädde i verksamhet under ledning af fältmarskalken *Carl Gustaf Dücker*; men de många frågornas pröfning mötte så stora svårigheter, att ständerna i början af 1723 års riksdag tillsatte för samma ändamål en ny nämnd, den s. k. *placeringskommissionen*, bestående af 24 adelsmän, 12 prester, 12 borgare och 12 bönder, hvilka gemensamt valde lagmannen *Conrad Ribbing* till ordförande. Sedermera fortgick verket berömligen och samvetsgrant; men så många anspråk voro att tillfredsställa, att ännu 1735 qvarstodo 364 officerare på exspektans-stat, och ännu 1733 fann sig Stockholms polis föranlåten förbjuda officerare att »genom tiggeri på stadens gator vanhedra sitt förra embete».

De talrika officerarne voro under sina sträfvanden efter befordran ett verksamt stöd för Hattarnes krigslystnad, och detta parti sökte också efter bästa förmåga ställa dem tillfreds, hvarpå det här ofvan omnämnda medgifvandet af tjensteackord utgör ett bevis. Under krigen voro för öfrigt dessa officerare lika talföre och anspråksfulle som vid riksdagarne,

och blefvo för öfverbefälet ofta högst besvärlige, så mycket mera som de alltid kunde hoppas på stöd af det rådande partiet.

När Mössorna vid 1765 års riksdag kommo till väldet, erkände de visserligen, att den försvarsplan, som i synnerhet vid 1747 och 1756 årens riksdagar blifvit faststäld och utbildad, nemligen att Sverige med 40 linieskepp och motsvarande antal fregatter skulle beherska Östersjön, med en stark skärgårdsflotta skydda sina kuster samt med en landthär af 50,000 man och med 6 hufvudfästningar trygga landet, var »med Sveriges nytta och säkra försvar öfverensstämmande», men förklarade tillika, att den i rikets dåvarande tillstånd icke kunde verkställas, utan anstalterna måste lämpas efter tillgången på penningar och manskap. Den nu inträdda vänskapen med Ryssland ansågs ock göra fästningsarbetena i Finland mindre behöfliga, hvarföre anslagen derför nedsattes och Ehrensvärd, Hattarnes hos Mössorna illa anskrifne ledare, förlorade inseendet deröfver. När Hattarne vid följande riksdagen åter blefvo de styrande, förändrades dessa förhållanden, arbetena på Sveaborg och Svartholm drefvos åter med större kraft och Ehrensvärd fick åter öfverinseendet öfver de samma. Så blefvo äfven rikets försvarsanstalter under frihetstiden beroende af partihvälfningarna.

Svenska *flottan* var vid Carl XII:s död i ännu större förfall än landthären. Den bestod visserligen vid krigets slut ännu af 30 linieskepp och fregatter, 4 skottpråmar och 24 galerer, men alla dessa fartyg voro mer eller mindre bristfälliga. År 1722 föreslog amiralitetskollegium, att rikets sjömakt, för att kunna motväga den ryska, borde ökas till 36 linieskepp, 10 fregatter, 6 bombkitzar, 6 brännare, 6 proviantskepp, 6 brigantiner, 12 skottpråmar, 70 galerer, 70 skärbåtar och 6 dubbla slupar, hvilka fartyg fordrade en bemanning af omkring 16,000 matroser och 14,700 soldater. En så betydlig förökning i svenska sjömakten kunde dock af brist på tillräckliga medel ej åstadkommas; men genom subsidier från utländska makter lyckades man efter hand någorlunda sätta flottan i stånd, så att redan 1725 voro 16 linieskepp, 19 fregatter samt några briggar och skottpråmar i brukbart skick. År 1744 utgjordes flottan af 23 linieskepp, 13 fregatter och 40 mindre örlogsfartyg; men sedermera blef den åter mera försummad, så att 1769 blott 9 linieskepp voro brukbara och 3 på stapeln. Dock beslöto ständerna, att linieskeppens antal skulle uppbringas till 21 och fregatternas till 8.

Den skada, Rysslands galèrflotta under åren 1714—1721 tillfogat Sverige, visade nödvändigheten af en sådan äfven för Sverige, tillräckligt stark att skydda dess skärgårdar. Häruppå arbetades ock så mycket tillgångarne medgåfvo. År 1725 funnos 19 brukbara galerer och 1734 uppgjordes för svenska galèrflottan en fullständig plan, hvilken dock ej kunde fullföljas. Denna flotta räknade emellertid 40 galerer år 1744, och under åren 1747—1751 byggdes dessutom 42 nya. Från 1747 hade Ehrensvärd fått uppdrag att uppgöra en plan för inrättande af en s. k. *arméns flotta* till Finlands försvar, och 1756 skildes galèrflottan

från amiralitetet samt ställdes, med alla dess inrättningar, under en generalsperson, hvilken skulle ega säte och stämma i krigskollegium. Ehrensvärd, då öfverste vid artilleriet, utnämndes till generalmajor och chef för denna flotta, hvilken skulle bestå af 2 eskadrar, en i Stockholm och en i Sveaborg, utom 10 galerer vid Göteborg. Galèrflottan i Stockholm skulle utgöras af 40 helgalerer, 4 halfgalerer, 5 hästgalerer, 3 pråmar och 2 djupgående fregatter, samt den i Finland af 30 helgalerer, 5 hästgalerer, 2 pråmar, 4 rekognoscerslupar och 4 djupgående fregatter. Till alla dessa fartygs bemannande erfordrades 22,300 soldater och omkring 6,000 båtsmän. Äfven denna plan kunde dock i brist på tillgångar endast till en del utföras, men efter pomerska krigets slut utvecklade Ehrensvärd en synnerlig verksamhet vid ordnandet af finska sjöförsvaret. Nu byggdes flera skärgårdsfartyg af ny konstruktion och erhöllo sina benämningar efter de finska namnen på åtskilliga af Finlands landskap. Det största af dessa skärgårdsfartyg kallades *Hemmema* (finska namnet på Tavastland), med 20 par åror och 250 mans besättning, samt med en bestyckning af 24 stycken 36 pundiga och 2 st. 12-pundiga kanoner. De öfriga voro: *Turuma* (Åbo län), med 19 par åror och 140 mans besättning, samt förande 24 st. 18-pundiga kanoner och 16 st. 3-pundiga nickor; *Udema* (Nyland), med 18 par åror, samt förande 4 st. 12-pundiga kanoner midskepps och 2 st. 8-pundiga bogkanoner, samt *Poyema* (Österbotten), med 16 par åror, 4 st. 24-pundiga kanoner och 12 st nickor. Vid 1765 års riksdag, då mösspartiet blef rådande, beslöto rikets ständer, att den 1756 bestämda planen för arméns flotta skulle till det mesta förändras och galérflottan ställas på samma fot som före 1756; men vid följande riksdagen, då Hattarne åter kommo till styret, fullföljdes ånyo Ehrensvärds plan och hañ sjelf fick vaka öfver dess utförande. Vid hans död 1772 räknade ock arméns flotta 7 turuma, 2 udema, 3 poyema, 5 jakter samt 15 barkasser och smärre roddfartyg.

Under ftihetstiden blefvo för öfrigt många förbättringar i svenska sjöförsvaret införda och flera verk fulländade. Nya dockbyggnaden i Carlskrona afsynades 1724. Nya undersökningar af farvatten gjordes och nya sjökort utgåfvos. En skeppsgosseskola inrättades, och flottans manskap fick tillfälle att äfven under fredstid inhemta öfning och sjövana, emedan det erhöll tillåtelse att tjenstgöra på ostindiska kompaniets fartyg, hvarjemte seglingen tillsammans med engelska flottan åren 1719—1721 ansågs hafva bibringat Sveriges örlogsmän ny erfarenhet oeh ökade kunskaper i yrket.

I allmänhet kan man icke säga, att krigsväsendet under frihetstiden försummades af någotdera bland de täflande partierna, ehuru visserligen Mössorna, mera hushållsaktige och mindre krigslystne, äfven mera litande på Rysslands vänskap, visade mindre nit för krigsmaktens förkofran än Hattarne. De under frihetstiden förda krig, så väl det finska som det pomerska, visade emellertid mera öfvertygande än någonting annat, att Sveriges storhetstid var förbi och att dess krigsmakt icke

så litet sjunkit från den höga plats, den så länge intagit bland de europeiska staternas härar.

Kyrkan och undervisningsverken.

Svenska kyrkan hade länge gjort sig känd för sträng renlärighet, hvilken nådde sin höjdpunkt under Carl XI:s regering, då hela svenska folket vid stränga straff tillhölls att uppfatta hvarje punkt af trosläran och förrätta hvarje del af gudstjensten på det sätt och på de tider, som konungen och hans kyrkolag föreskrifvit. Dessa stränga föreskrifter, som medelst böter, landsförvisning, spöslitning och gatlopp sökte upprätthålla gudstjenstens helgd och troslärans enhet, måste väcka ovilja hos hvar och en, som sjelf läste bibelns ord och som ville och förmådde om dess innehåll bilda sig en sjelfständig öfvertygelse. Härtill kommo de på en gång fria och varma åsigter, hvilka under namn af *pietism* utbredde sig i Tyskland och snart framträngde äfven till Sverige. Längtan efter sjelfständigare verksamhet i andliga ting började småningom utbreda sig, så mycket mera som presterskapets bildning och anseende under Carl XII:s långvariga krig mer och mer aftagit.

Vi hafva i det föregående omtalat pietismens första insteg i Sverige och huru konungen uppträdde fiendtligt deremot. De voro ock då ännu af föga betydenhet, men när genom det nya statsskicket, som inträdde 1719, friheten blef större i kyrkligt hänseende så väl som i politiskt, började äfven pietismen att här finna en större utbredning. Grundtankarna i den svenska pietismen utgjordes af åtskilliga från dess tyska trosbröder lånade satser, såsom att statskyrkan lagt för stor vigt på trons och bekännelsens, men för liten på gerningarnas och lefvernets renhet; att man följaktligen borde fordra en varmare, samvetsgrannare och trägnare utöfning af kristendomens både föreskrifter och andaktsöfningar, samt att för sistnämnda ändamål borde andeliga sammankomster eller s. k. konventiklar få hållas äfven af lekmän samt oberoende af presterskapets och af kyrkolagens föreskrifter. I åtskilligt voro dessa fordringar af omständigheterna påkallade och i sig sjelfva billiga, hvarföre de ock, särdeles i början, vunno mycket bifall. I sin utveckling företedde emellertid pietismen, så väl i afseende å kyrkans lärosatser som i synnerhet å den form statskyrkan gifvit läran, åtskilliga satser, hvilka funnos ganska betänkliga äfven af sådana, som icke i sin helhet gillade statskyrkans — såsom att Kristi gudom förnekades; att menniskan förmådde hålla Guds lag, blott hon det allvarligen ville; att döpelsen var blott ett utvärtes bruk, till åtskilnad från judar och hedningar, och sakramenten i allmänhet icke några salighetsmedel, utan blott yttre kännetecken på en kristen; att den offentliga gudstjensten var förkastlig, emedan den lade band på vår andliga frihet; att förut öfvertänkta predikningar dugde lika litet som kyrkans

faststälda psalmer och bönesätt, ty andan skall för tillfället ingifva hvad talas och bedjas bör; att all inbillad förståndets vishet borde afklädas och afsägas, för att främja viljans förbättring, och att man således borde glömma allt, hvad man vid skolor och akademier läst; att skolor och akademier voro onödiga, ja, skadliga, ty verldslig lärdom vore menlig för det andeliga lifvet; all verldens s. k. oskyldiga nöjen och tidsfördrif, t. ex. dans, skådespel, kortspel och umgänget i större sällskap m. m., borde undvikas, såsom icke oskyldiga, utan ledande till evigt förderf; att skådespelare och de, som idka kortspel, borde hvarken få åtnjuta nattvarden eller begrafvas i kyrkogård; att de fromme, de pånyttfödde behöfde ingen yttre gudstjenst, ingen lag, ingen öfverhet; att den verldsliga öfverheten var ett satans verk och att andans barn icke behöfde lyda öfverhet eller husbönder; att gemensamhet af all egendom skulle åter införas, sådan den var i kristendomens första tid o. s. v.

Sådana satser omfattades visserligen icke af alla pietister, hvilka i allmänhet icke hade någon fullt utbildad troslära; men de förekommo dock i pietistiska skrifter, och åtskilliga deribland voro af beskaffenhet att väl kunna påkalla den verldsliga maktens ingripande, hvilket för öfrigt ifrigt yrkades af presterskapet. Sedan hos regeringen blifvit anmäldt, att konventiklar hållits dels i Umeå, dels vid Sickla i hufvudstadens granskap, ansågos åtgärder böra vidtagas att förekomma de vådor, som befarades af dylika andeliga sammankomster i en annan riktning än statskyrkan gillade. Riksråden Hans Henrik von Liewen och Nicodemus Tessin anmärkte likväl, huru oformligt det var att förbjuda sammankomster till Guds lof och ära, men tillåta dem, som på krogar och källare höllos till dans, sång, spel och dryckenskap. Resultatet af rådets öfverläggningar blef emellertid utfärdandet af »konventikel-plakatet» den 12 Januari 1726, i hvilket, vid straff af böter, fängelse eller landsförvisning, förbjöds, att, »uti enskilda hus man- och qvinkön, gamla och unga, kända och okända, få eller flere, tillhopakomma, under förevändning att bruka sin andakt och enkannerliga gudstjenst, medelst predikningar, sånger och nya bönesätt». Deremot tilläts och uppmuntrades husandakten, hvarjemte presterskapet anmanades att besöka sina församlingsbor i deras hem, förhöra dem i deras kristendom och sålunda äfven utom den allmänna gudstjensten gifva dem tillfälle att erhålla nödig undervisning om den rätta salighetens grund.

Samma år detta plakat utfärdades, väcktes en ny religiös rörelse genom *Johan Conrad Dippel*, som då ankom till Sverige. Han var en tysk lärd, som fördjupat sig i religiös mysticism och uppträdde mot de protestantiska bekännelserna i allmänhet, talade med ett visst förakt om »det skrifna Guds ord» samt satte i dess ställe »ett i menniskan inneboende gudomligt ljus», genom hvilket skriften först kunde rätt fattas och förstås. För öfrigt förkastade han den då antagna läran om rättfärdiggörelsen, ansåg sakramenten för onödiga och för-

klarade den sanna kyrkan vara »de frommas gemenskap», samt att judar, hedningar och turkar kunde, lika väl som de kristne, genom det inre ljusets uppväckelse vara medlemmar af denna kyrka. För sina kätterska läror hade han öfver allt, dit han kommit, blifvit förföljd af presterskapet och derföre irrat omkring från det ena landet till det andra, sysselsatt än med läkarepraktik, än med guldmakeri och i synnerhet med polemiskt skriftställeri. Slutligen kom han äfven till Sverige och kallades under 1726 års riksdag till Stockholm af konung Fredrik, som anlitade honom såsom läkare. Här blef han välvilligt mottagen af flera riksdagsmän, synnerligast inom adeln, som närmat sig pietistiska åsigter eller i allmänhet sökte lossa på de tryckande band, statskyrkan lagt på lärosatserna och andakten. Så mycket värre anskrifven blef han nu hos presterne, och bland dessa uppträdde såsom hans kraftigaste motståndare dåvarande professorn, sedermera biskopen i Lund Andreas Rydelius, hvilken grundligen afslöjade Dippels kätterska villomeningar, hvarefter oviljan mot denne blef så allmän och så stark, att han, till följe af de tre ofrälse ståndens beslut, måste lemna riket.

Hans uppträdande hade emellertid föranledt en rättegång mot den såsom predikant och själasörjare allmänt omtyckte och högt värderade *Erik Tollstadius*. Denne hade redan såsom pastorsadjunkt i Stockholm varit högt uppburen för sina stora gåfvor såsom andelig talare och i synnerhet för den värma, innerlighet och hjertlighet, hvarmed han förkunnade Guds ord samt hänförde sina åhörare, hvarföre det ock alltid var ett stort tillopp till hvarje kyrka, der han predikade. I de pågående andeliga rörelserna inom svenska kyrkan tog Tollstadius parti för pietisterne och uppträdde offentligen till deras försvar i en 1723 hållen predikan, hvarför han anklagades i konsistorium, men slapp med en varning att för framtiden iakttaga mer varsamhet i sitt predikosätt och blef några månader derefter utnämnd till kyrkoherde i Skeppsholms församling. Under utöfningen af denna befattning vann han stort anseende för sina predikningar och sitt embetsnit; men då han kort efter Dippels ankomst började flitigt umgås med dennes anhängare och till många yttrade sin öfvertygelse om sanningen af Dippels åsigt rörande rättfärdiggörelsen, blef han ånyo kallad för konsistorium, och en särskild kommission tillsattes af regeringen 1729 att närmare undersöka förhållandet. Tollstadius försvarade sig dock så väl och var äfven för sina presterliga egenskaper i allmänhet så högt aktad, att han slutligen frikändes i November 1731, sedan han tydligen lagt i dagen, att han ej omfattat Dippels öfriga läror. Några år senare anklagades han likväl åter att hafva drifvit calvinistiskt-dippelska läror om altarets sakrament, men blef äfven nu frikänd 1744 och tyckes sedermera hafva försonat sig med statskyrkan. Han dog 1759 såsom kyrkoherde i Jakobs och Johannis församlingar i Stockholm.

Mot slutet af 1730-talet började den pietistiska rörelsen i Sverige att småningom upphöra, men i dess ställe inkom, likaledes från Tysk-

land, *herrnhutismen*, som i vissa afseenden undanträngde pietismen. En grefve *Nicolaus Ludvig von Zinzendorf*, född i Dresden år 1700, hade blifvit uppfostrad i Halle under vård af Francke, en af den pietistiska rörelsens stiftare. Likasom sin lärare fann han sig otillfredsställd af den strängt lutherska renlärighetens stelnade former, men slöt sig ej heller till pietisterna, hvilka i en senare tid omfattat en mängd satser, dem hvarken han eller Francke gillade. Egare till ett stort landtgods i Lausitz, beslöt han att der upprätta ett kyrkosamfund, fritt från både renlärighetens och pietismens ensidigheter. Ett lägligt tillfälle att förverkliga denna plan erhöll han år 1722, då några böhmiska och mähriska bröder, lemningar af hussiter-samfundet, genom svåra förföljelser från katolikerna blifvit tvungna att lemna sina hemorter och hos Zinzendorf begärde att på hans område få bosätta sig. Det bifölls, och så uppstod det s. k. Herrnhut, såsom bostad och medelpunkt för en ny församling, hvilken 1727 formligen konstituerade sig under namn af »den förnyade brödraförsamlingen». Sjelf lät Zinzendorf 1734 viga sig till prest; men sachsiska regeringen betraktade den nya församlingen med stort misstroende och dömde 1736 Zinzendorf till landsförvisning. I Berlin lät han nu viga sig till biskop och gjorde sedan långa resor inom Europa och nya verlden. Under tiden rönte hans verk stor framgång. Herrnhutiska församlingar bildade sig i Tyskland, Holland och England, hvarjemte missionärer utsändes till åtskilliga hedniska länder. År 1747 återtogs af sachsiska regeringen landsförvisningsdomen öfver Zinzendorf, och då församlingen nu formligen erkände den augsburgiska bekännelsen, erhöll den i Chursachsen erkännande af staten. Zinzendorf dog i Herrnhut 1760, hvarefter vården om hans församling öfvertogs af biskop *Spangenberg*, som närmare utvecklat herrnhutarnes lärobegrepp och äfven i öfrigt inlagt stora förtjenster om brödraförsamlingen.

Den styres och representeras ytterst af den tid efter annan sammanträdande generalsynoden, som eger konstituerande makt. Då brödraförsamlingens utmärkande karakter ligger deri, att hon vill utgöra likasom en enda stor familj, hvars alla medlemmar stå i närmaste förbindelse inbördes och skola uppfostra hvarandra till lefvande fromhet, så gå alla hennes inrättningar ut derpå, att församlingens lif i alla riktningar må kunna öfvervakas, och hennes medlemmar ömsesidigt befordra hvarandras uppfostran till sant troende kristna. Derföre äro församlings-medlemmarne efter olika stånd, åldrar och kön indelade i s. k. chörer, med hvar sin föreståndare för själavårdens och kyrkotuktens handhafvande. Gudstjensten är anlagd på att lifligt anslå den religiösa känslan, och från den äldsta kyrkan återupptogos såsom kyrkliga handlingar de s. k. kärleksmåltiderna, fottvagningen och broderkyssen. Hvad sjelfva lärosatserna beträffar, framhöll Zinzendorf allt för ensidigt läran om Guds son samt ifrade emot det vanliga religiösa föreställningssättet, såsom en falsk »Gud Faders-religion». I sammanhang med detta åskådningssätt, hvarigenom Sonens dyrkan nära nog

uteslöt dyrkan af Gud Fader, stod äfven den ensidigheten, att Zinzendorf uteslutande fästade sig vid Christi blodiga försoningsdöd samt hvarken åt hans lära och vandel eller åt hans uppståndelse och förhärligande gaf någon synnerlig betydelse. I motsats mot pietisterne, som allt för uteslutande predikade lagen, förkunnade Zinzendorf lika uteslutande evangelium, och det var mindre viljans omvändelse än den fromma kärlekskänslans väckelse, hvarpå Zinzendorf och hans anhängare lade vigt. Herrnhutismen var och förblef derföre en ensidig känsloteologi, som ansåg fromheten hufvudsakligen bestå i ljufliga känsloförnimmelser af Guds nåd och kärlek. Allt var anlagdt på att framkalla ett slags religiös känslosamhet, och dessa känslorörelser ansågos såsom osvikligt tecken till verklig bättring och sinnesändring.

Det dröjde ej länge, innan Zinzendorf sökte förskaffa sig anhängare äfven i Sverige. Sjelf skref han 1735 till konung Fredrik ett vidlyftigt bref, innehållande hans och hans samfunds trosbekännelse. En svensk, *Arvid Gradin*, som gjort en resa till Herrnhut och der ingått i brödraförsamlingen, skickades, jemte tysken *Dober*, af Zinzendorf till Sverige 1741; men då de kommo till Stockholm, funno de i öfverhofpredikanten *Samuel Troilius*, som vid denna tid var ordförande i Stockholms stads konsistorium, en kraftig motståndare, hvilken med sådant nit och allvar uppträdde emot dem, att de funno rådligast med oförrättade ärenden draga sig tillbaka. Gradin återkom likväl 1748 samt sökte på nytt göra proselyter, och saken väckte nu stor uppmärksamhet. Erkebiskopen Henrik Benzelius vände sig till regeringen med anklagelse mot Gradin, och följden blef, att denne slutligen 1749 under bevakning fördes ur riket. Oaktadt detta motstånd hade likväl herrhutismen i Sverige fått många vänner, och temligen talrika herrnhutar-församlingar bildade sig i Stockholm, Göteborg, Uddevalla och Carlskrona, hvilka bibehållit sig ända till våra dagar.

Från statskyrkans sida fortfor man emellertid att betrakta den nya rörelsen med fientliga ögon, hvilket i synnerhet visade sig i den förföljelse, som träffade en då mycket bekant prestman *Andreas Carl Rutström*, författare till flera utgifna predikningar och till »Zions nya sånger», hvilka röja hans anhängighet för herrnhutismen och i känslosamhet öfvergå sjelfva de Zinzendorfska förebilderna. Han egde emellertid flera mäktiga gynnare bland Hattarne och hade genom deras inflytande blifvit utan församlingens hörande insatt till kyrkoherde i Ladugårdslands församling inom Stockholm, men der fått till komminister en annan ryktbar predikant, ehuru i motsatt riktning, *Peter Murbeck*, hvilken icke sällan företog sig att i aftonsången vederlägga hvad kyrkoherden föredragit i högmessan. Rutström blef snart misstänkt för herrnhutiska villfarelser och stäldes 1757 derför under tilltal inför Svea hofrätt; men genom en kunglig befallning blef undersökningen 1760 afbruten och målet nedlagdt på det visserligen icke ogrundade skälet, att dylika rättegångar kunde åstadkomma ett större ondt, än det man med dem velat afhjelpa. Detta ingrepp i lagskipningens gång

blef likväl 1762 af ständerna ogilladt, och hofrätten fick befallning att åter upptaga och afdöma målet. Men dettas handläggning drog dock så långt ut, att dom ännu icke var fäld, när 1765 års riksdag begynte. Nu voro Mössorna rådande, och Rutström saknade sina förra beskyddare. Också förklarades han i December 1765 af hofrätten förlustig sitt kyrkoherde-embete, och denna dom skärptes i rådet så, att han såsom affälling från vår rätta religion dömdes till landsförvisning. Vid 1769 års riksdag, sedan Hattarne återkommit till makten, blef Rutström visserligen återkallad, men erhöll dock ej någon presterlig anställning, och under det man öfverlade om en lämplig plats för honom, bortrycktes han af döden 1772, samma dag som Gustaf III började sin revolution.

Under detta tidskifte begynte för öfrigt äfven fritänkeriet vinna insteg i Sverige. Lovisa Ulrika, syster till Fredrik II, hvilken inom Tyskland var det dit införda fransyska fritänkeriets beskyddare, inverkade i sin mån på dess utbredande i hennes nya fädernesland, genom den ton, som hon gjorde rådande vid hofvet, och som inverkade äfven på de högre samhällskretsarne. Till dessa var emellertid fritänkeriet tills vidare hufvudsakligen inskränkt, men dröjde icke att under Lovisa Ulrikas sons regering ytterligare utbreda sig.

I allmänhet röjde sig under frihetstiden mera än under de föregående tidskiftena en riktning att söka lossa på de band, hvilka statskyrkan lagt på den religiösa öfvertygelsen så väl som på kyrkobruken; derföre kunde ock nu, i trots af presterskapets motstånd, i de för Alingsås manufakturi den 28 December 1724 utfärdade privilegier förunnas fri religionsutöfning åt der anstälda arbetare af den reformerta läran, hvarefter genom kungliga brefvet af den 27 Augusti 1741 religionsfrihet medgafs åt alla bekännare af den engelska och reformerta kyrkan, antingen de i riket sig redan nedsatt eller vore sinnade sig här nedsätta, och de fingo tillika rättighet att i sjöstäderna, med undantag af Carlskrona, få uppföra egna kyrkor.

För kristendomskunskapens utbredande i Lappmarkerna vidtogos flera verksamma åtgärder. Genom kollekter samlades medel till flera skolors upprättande bland lapparne, och i synnerhet verkade *Per Fjellström*, kyrkoherde i Lycksele, såsom lapparnes nitiske och kärleksfulle apostel. Han öfversatte på lappska och lät trycka en abc-bok, evangelierna och epistlarne, flera psalmer, lilla katekesen samt nya testamentet, hvarjemte han utarbetade en språklära och en ordbok på lappska språket. År 1739 förordnades en kunglig direktion att hafva öfverinseende öfver ecklesiastikverket i Lappmarken, äfvensom der anstälde prester genomströfvade Lappmarkerna i alla riktningar och uträttade mycket för kristendomskunskapens spridande i dessa aflägsna bygder.

Under detta tidskifte kommo genom presterskapets försorg husförhören i allmänt bruk och blefvo genom kungliga förordningen den 18 Januari 1743 lagligen ålagda. Äfven blef nu nattvardsbarnens konfirmation i den svenska kyrkan införd. Den såsom Mössornas ledare

i presteståndet bekante *Jakob Serenius* hade som legationspredikant i London lärt känna den inom engelska kyrkan brukliga konfirmationen och införde densamma i sin församling, sedan han 1735 blifvit utnämnd till kyrkoherde i Nyköping, hvarefter han, 1763 befordrad till biskop i Strengnäs, föreskref såsom gällande ordning för sitt stift anställande af offentligt förhör med ungdomen, innan den första gången admitterades till Herrans nattvard, och denna anordning förordades i ett kungligt bref af den 19 Februari 1768 såsom ländande till uppbyggelse och allmän nytta. Sedermera började man äfven i flera andra stift införa så väl det offentliga förhöret som sjelfva konfirmationsakten.

Undervisningsverken stodo fortfarande i nära förbindelse med kyrkan, men voro vid början af frihetstiden i allmänhet i ett särdeles bedröfligt skick, i följd af det långvariga kriget, som medtagit både lärjungar och inkomster. Den nya regeringen hade visserligen, för bristande tillgångar, icke mycket att använda på undervisningsanstalternas förbättrande, men gjorde dock hvad den kunde till högskolornas upphjelpande. Den i Lund fick en ny profession i fysiken, en anatomisal, en ridskola samt bättre rum för biblioteket, hvarjemte betydliga akademiska anslag, hvilka sedan 1690 varit borttagna till truppers underhåll, blefvo 1735 återlemnade. För de öfriga akademierna synes från ständernas och regeringens sida icke mycket blifvit gjordt, men enskilda personer anslogo dock betydliga gåfvor till dessa läroverks förbättrande och till understöd åt deras lärjungar. I allmänhet utvecklade högskolorna under denna tid ett lif och en vetenskaplighet, långt större, än deras små tillgångar tycktes lofva.

För upphjelpandet af gymnasier och lärdomsskolor beslöto ständerna redan 1719 utarbetandet af en förbättrad skolordning, hvilken påbjöds 1724 och sedermera bibehölls ända till 1807. Likasom skolordningarna och tidsandan från det föregående århundradet, afsåg den förnämligast bildandet af statens embetsmän och i främsta rummet af dess presterskap. Emedan de skrifter, som den tiden för det mesta begagnades, så väl läroböcker som vetenskapliga arbeten, voro författade på latin, blef inlärandet af detta språk första vilkoret för all bildning och således det första samt nära nog uteslutande föremålet för all undervisning. Först sedan lärjungen hade i den s. k. trivialskolan inhemtat detta kunskapsmedel, kunde och skulle de egentliga vetenskaperna honom meddelas; men till följe af ofvannämnda riktning lade man äfven i gymnasierna mesta vigt på de lärostycken, som ansågos tillhöra embetsmannen och i synnerhet presten. Ännu den tiden var bland vetenskaperna teologien den, som mest sysselsatte sinnena, hvarföre ock bland de sju lärare, som voro anstälde vid fullständiga gymnasier, två undervisade i teologi, en i logik och metafysik, stundom ock i fysik, en i moralfilosofi och historia, en i grekiska, en i latin och en i matematik, hvilken sistnämnde nu blef tillagd utöfver det förut befintliga lärare-antalet.

Folkskolorna återfingo de, som ännu voro i lifvet, af de klockare

och andra skollärare, hvilka blifvit till krigstjenst utskrifne, och i allmänhet visade både regeringen och presterskapet ett berömvärdt nit för allmogens förbättrade undervisning.

Från flera läroverk klagade man emellertid att lärjungarnes antal minskades och i synnerhet, att adeln alltför sällan sände sina barn till de allmänna skolorna, utan föredrogo att för dem hålla enskilda lärare. Orsaken härtill låg väl hufvudsakligen deri, att de offentliga läroverken voro alltför uteslutande afsedda för prestbildning samt äfven med hänseende till seder och skoltukt lemnade mycket öfrigt att önska. I allmänhet synas de lägre läroverken föga motsvarat den ganska lifliga vetenskapliga verksamheten vid högskolorna.

Vetenskaperna.

Sedan Sveriges krigiska och politiska storhetstid försvunnit, inträdde en vetenskaplig storhetstid, som utgör den ljusaste sidan af den i öfrigt nog mörka tafla, hvilken den del af Sveriges historia, som blifvit kallad frihetstiden, företer. Under denna tid nådde vetenskaperna och vitterheten här en blomstring, så mångartad och lysande, att Sverige sällan haft någon dermed jemförlig.

I det föregående hafva vi omtalat det vetenskapliga förbund, som i Upsala 1710 stiftades af *Erik Benzelius*, samt huru detta 1728 erhöll kunglig stadfästelse och benämning af *Upsala vetenskapssocietet*. Dess stiftare, Erik Benzelius, tjenstgjorde länge i egenskap af dess ordförande, men längre fram valdes till hederspresident Arvid Horn och sedermera Gustaf Bonde. Från och med 1720 utgaf detta samfund en tidskrift på latin, som innehöll granskningar af nyutkomna böcker, lefvernesbeskrifningar öfver lärde män samt allehanda uppsatser i historia, naturkunskap, läkarekonst och språkvetenskap, författade af Erik eller Henrik Benzelius, Anders Celsius, Johan Ihre m. fl. den tidens vetenskapliga utmärktheter. Det var den första litterära tidskrift, som i Sverige utkommit, och den bidrog i hög grad till spridande af lifligare håg för vetenskaplig sysselsättning. Det var ock detta samfund, som i vårt fädernesland införde bruket af regelbundna meteorologiska anteckningar, som 1732 bekostade Linnæi resa till Lappland, som 1738 uppdrog åt Johan Ihre att utarbeta en ordbok öfver Sveriges språk, och som 1740 uppmuntrade Erik Tuneld till författande af en geografi öfver Sverige, hvilka båda sistnämnda arbeten länge varit de främsta i sin väg.

Ett ännu ryktbarare och mera omfattande vetenskapligt samfund tillkom 1739, då *Vetenskaps-akademien* inrättades. Första tanken derpå hade utgått från den då 27-årige kanslijunkaren, slutligen riksrådet och kanslipresidenten *Anders Johan von Höpken*, som under sina utrikes resor blifvit i Marseille intagen i en dervarande vetenskapsakademi och derigenom kommit att tänka på nyttan af en dylik stiftelse äfven för Sverige. Under riksdagen åren 1738 och 1739 rådgjorde han derom med

den på sin tid ryktbare mekanikern Mårten Triewald, den redan såsom vetenskapsman berömde Carl Linnæus och med Jonas Alströmer, handaslöjdernas bekante befordrare i Sverige. Sammankomsterna höllos vanligen hos denne eller hos Fredrik Gyllenborg, och snart deltogo äfven deri de unge friherrarne Sten Carl Bjelke och Carl Wilhelm Cederhjelm, som båda hyste ett lifligt intresse för vetenskapliga sysselsättningar. Dessa sex beslöto nu instiftandet af ett vetenskapligt samfund och utfärdade kallelsebref till dess blifvande ledamöter. Den 2 Juni 1739 öppnade denna vetenskapsakademi sina ordentliga sammanträden, fick efter några månader privilegium på utgifvandet af sina handlingar och 1741 bekräftelse på sina stadgar. Sveriges störste vetenskapsman *Carl Linnæus* blef dess förste ordförande; men Höpken, som var dess förste sekreterare, tyckes varit den nya stiftelsens ledande personlighet. För att undvika alla rangtvister beslöt man, att ledamöternas platser skulle bestämmas genom lottning och icke efter rang, samt att alla skulle inom akademien betraktas såsom jemlikar. Då erfarenheten visat, att de handlingar, hvilka Upsala vetenskapssocietet utgaf på latin, blifvit i följd deraf föga kända af den större allmänheten, beslöt den nya vetenskapsakademien att för sina egna skrifter begagna modersmålet. Den blef ock genast omfattad med mycken välvilja och erhöll flera penningegåfvor samt af regeringen fribrefsrättighet och tillika privilegium på utgifvande af almanackor, hvarigenom den fick en stadgad och icke obetydlig inkomst, hvarjemte staten tid efter annan anslagit stora summor till inköp eller uppförande af de byggnader akademien behöft för sina sammankomster och ständigt växande samlingar.

Föremålen för akademiens undersökningar och verksamhet voro matematik, astronomi, mekanik, fysik, kemi, naturalhistoria, läkarekonst, handel, slöjder, manufakturer, landtbruk samt alla slags ekonomiska rön och företag, hvaremot akademien sökte afhålla sig från sådana ämnen som kunde stå i sammanhang med politiska frågor och förhållanden. Utan all inverkan af den politiska partisöndringen var den dock icke, ty från dess början anmärkte man hos akademien en påtaglig förkärlek för hattpartiet och en lika påtaglig afvoghet mot Mössorna. I det hela af sin verksamhet leddes emellertid akademien af rent vetenskapliga åsigter och har derigenom blifvit i flera riktningar välgörande för fäderneslandet. Den har genom sina skrifter och presidietal meddelat allmänheten kunskap om de vigtigaste upptäckter och förbättringar, som in- eller utrikes blifvit gjorda med hänseende till landtbruk, slöjder och allehanda näringsförslag, jemte anvisningar till dessa upptäckters begagnande. Den har understödt företagandet af flera vetenskapliga resor inom fäderneslandet och utgifvandet af flera nyttiga arbeten. Den har, på regeringens eller embetsverkens begäran, afgifvit utlåtanden i en mängd frågor, som fordra vetenskaplig utredning. Den har på sina årliga högtidsdagar lemnat allmänheten öfversigter af de förnämsta rön och upptäckter, som under årets lopp blifvit inom hvarje vetenskap gjorda. Den har genomdrifvit uppförandet af Stockholms astronomiska

observatorium, det första fulländade i Sverige, samt har genom sina rika samlingar, som gjorts för allmänheten tillgängliga, väsentligt bidragit till spridande af kunskapen om naturföremålen, likasom den i allmänhet haft ett betydande inflytande på vetenskaplighetens utveckling inom fäderneslandet.

Hvad de särskilda vetenskaperna beträffar, ansågs ännu alltid *teologien* stå främst och var mest omhuldad, hvilket äfven visade sig genom lärarnes antal inom de särskilda fakulteterna vid universiteten, så att t. ex. den teologiska i Upsala räknade fem professorer, medan den juridiska och den medicinska måste nöja sig hvardera med två, och den så vidt omfattande filosofiska med tio. Den teologiska vetenskapliga verksamheten röjde sig emellertid egentligen dels i några stridsskrifter mot pietister, dippelianer och herrnhutare; dels i åtskilliga läroböcker, bland hvilka en på latin af *Jakob Benzelius* (född 1683, erkebiskop 1744, död 1747) och en på svenska, »Sammandrag af den kristna salighetsläran», af *Samuel Johansson Alnander* (född 1731, teologie lektor i Carlskrona 1767, död 1772), bibehållit sig såsom skolböcker ända till vår tid; dels i predikosamligar, af hvilka några varit mycket spridda och funnit långt flera läsare än någon af de öfriga teologiska skrifterna från denna tid. Sådana predikosamlingar af *Anders Båld* (född 1679, slutligen kyrkoherde i Katarina församling i Stockholm, död 1751); af *Sven Bælter* (född 1713, domprost i Vexiö 1750, död 1760) och af *Anders Nohrborg* (f. 1725, hofpredikant 1765, d. 1767), hafva vunnit stort beröm såsom tillhörande det bästa vi i denna väg ega, och räknas ännu bland våra mest spridda andaktsböcker.

Filosofien hade äfven under detta tidskifte flera svenska idkare, bland hvilka *Andreas Rydelius*, som i det föregående blifvit omtalad, bör nämnas främst, emedan han, ehuru utgående från Cartesii system, likväl i flera hänseenden omfattat sjelfständiga åsigter, hvaremot de öfrige författarne af filosofiska skrifter endast återgåfvo utländska filosofers satser. Likasom den cartesianska filosofien undanträngt den aristoteliska, blef den nu i sin ordning undanträngd af de system, som blifvit uppstälda af de tyska filosoferna *Gottfried Wilhelm von Leibnitz* (f. 1646, d. 1715) samt dennes lärjunge *Christian von Wolf* (f. 1679, d. 1754), och som till Sverige öfverfördes synnerligast af *Nils Wallerius* (f. 1706, professor i logik och metafysik vid Upsala universitet 1748, d. 1764). Då han först bekantgjorde Wolfs nya filosofiska system, fick han sådant tillopp af den studerande ungdomen i Upsala, att han redan kl. 2 på mornarne lemnade privata lektioner; men ifvern för den nya läran varade dock ej särdeles länge. Mången tyckte, att »man kunde rätt så gerna bibehålla de gamla gissningarna, som antaga de nya», och dels började den engelske filosofen *John Lockes* empiriska system här vinna anhängare, dels begynte man, särdeles mot slutet af detta tidskifte, betrakta allt filosoferande öfver föremål, rörande hvilka man ej kan komma till något visst och bestämdt vetande, såsom ändamålslöst.

Inom *lagkunskapens* område var den nya lagboken, hvars tillkomst och utfärdande vi här ofvan omtalat, naturligtvis det vigtigaste arbetet under frihetstiden; men under denna tid utkommo äfven i öfrigt en stor mängd juridiska arbeten, hvilka dock i allmänhet röjde en mera praktisk än rent vetenskaplig riktning.

I *kriminal-* och *civillag* var *David Nehrman* den mest framstående författaren. Född i Malmö 1695, blef han 1721 professor i allmän lagfarenhet vid Lunds universitet och var, jemte Andreas Rydelius och Sven Lagerbring, detta universitets utmärktaste man under 18:de århundradet. Den juridiska vetenskapen, före hans tid föga bearbetad i Sverige såsom vetenskap, vann under hans mer än 30-åriga verksamhet en utbildning, som blef af största betydelse för dess senare utveckling. Hans föreläsningar utmärkte sig för en sällsynt förening af grundlighet och klarhet, och de många juridiska arbeten han utgaf äro ännu högt värderade. Han adlades 1746 med namnet *Ehrenstråle* och afled i Maj 1769. En annan berömd lärare i juridik var *Olof Rabenius*, född 1730 i Vestmanland och professor i juridiken vid Upsala universitet 1766, död i Maj 1772. Han ansågs såsom den utmärktaste jurist i Sverige på sin tid och såsom en af de yppersta juridiska skriftställare Sverige frambragt, hvarföre ock hans inflytande på studiet af denna vetenskap var ganska betydande. Genom sin 1765—1770 utgifna »Inledning till svenska krigslagfarenheten» gjorde sig äfven *Henrik Frosterus* (f. 1727, professor i logik vid Upsala högskola 1771, d. 1773) berömd såsom juridisk författare.

Laghistorien behandlades af *Jakob Wilde*, till hvilken vi återkomma vid omnämnandet af Sveriges historiska författare under denna tidrymd; *Isak Perman*, född 1681, adlad 1719 med namnet *Olivecrona*, hofrättsråd i Svea hofrätt 1738, död 1764; *Johan Henrik Hochschild*, född i Viborg 1711, rådman i Stockholm 1761, död 1776, m. fl.

I *kameralvetenskapen* var *Anders Bachmanson* den flitigaste författaren. Född i Jemtland 1697, egnade han sig tidigt åt handeln och vistades en längre tid i London, der han flitigt studerade de engelska handels- och näringsförhållandena. Återkommen till Sverige 1724, sysselsatte han sig med mekaniska arbeten, samt förfärdigade ett pumpverk för dockan i Carlskrona och ett dylikt för ryska statens räkning, hvilket i Petersburg väckte stor uppmärksamhet. Vid 1726 års riksdag var han riksdagsman för Sundsvall och gjorde sig bemärkt inom borgareståndet genom sina memorialer, så väl som genom ett större arbete öfver hushållningen och handeln, hvilket väckte sådant uppseende, att han 1731 skickades såsom svensk konsul till Lissabon, hvarifrån han på egen begäran återkallades 1736, adlades 1743 med namnet *Nordencrantz*, blef kommerseråd 1747, från hvilken befattning han 1762 erhöll afsked, och afled i Stockholm i Juli 1772. Han hade onekligen en vidsträckt kännedom om handels- och finansväsendet, hvari han utgaf en mängd arbeten, som väckte stort uppseende, och vid 1765 års riksdag spelade han äfven en betydande politisk roll,

ehuru den då antagna finansplanen ej i allt genomfördes efter hans anvisningar. Svårligen har någon inom Sverige utvecklat en så omfångsrik litterär verksamhet i allt hvad som rörer finanser, statsekonomi, politik och lagstiftning som Nordencrantz. Han utgaf omkring trettio större och mindre arbeten, hvilka för efterverlden äro en hufvudkälla för kunskapen om detta tidehvarfs invecklade finansförhållanden; men man har tillika anmärkt att, i följd af det tunga, tröglästa språket, deras författare är en ledsagare, hvars sällskap hörer till de minst angenäma och trefliga.

Andra mera bekanta författare inom kameralvetenskapen under denna tid äro *Anders Berch*, född i Dalarne 1711, den förste professorn i ekonomilagfarenhet och statsekonomi, hvilken lärostol för hans räkning inrättades vid Upsala akademi 1741, död i December 1774; *Anders Botin*, hvilken vi skola återfinna bland de svenska historieskrifvarne och som genom sitt berömda arbete, »Beskrifning om svenska hemman och jordagods», hvilket utkom 1755, intog ett ganska framstående rum bland svenska författare i kameralvetenskapen; *Anders Leffler*, öfverinspektor vid tullen i Göteborg, författare till en stor mängd arbeten om finanser, myntet, vexelkursen och åtskilliga tidens politiska förhållanden m. fl.

Författnings-samlingar, hvarigenom kunskapen om lagar och förordningar betydligt underlättades för den större allmänheten, och hvilka äfven gifva häfdeforskare en god ledning för bedömande af det nya statsskickets utveckling i dess särskilda riktningar, utgåfvos under frihetstiden till stort antal af kanslirådet *Anders Anton von Stiernman*, af kansliråde*t Reinhold Gustaf Modée*, af *Johan Juslèen*, af assessorn *Per Johan Höppener*, af *Sigfrid Lorens Gahm*, m. fl.

För *svenska historien* började med den friare forskningen under frihetstiden ett helt nytt skede. De vidunderliga läror rörande nordens äldsta historia, hvilka Olof Rudbeck framstält i sin Atlantica och som af en falsk fosterlandskänsla blifvit omfattade af de flesta, som sedermera behandlade Sveriges forntid, fingo nu vika för en grundligare forskning och nya sundare åsigter.

Jakob Wilde har hufvudsakliga förtjensten af att i detta hänseende hafva gifvit uppslaget. Född i Kurland 1679, blef han 1704 professor vid det då ännu svenska universitetet i Pernau, hvarifrån han, vid Ryssarnes infall i Liffland 1710, begaf sig till Stockholm och utnämndes 1713 till professor i Greifswald; men då Pomern vid denna tid hotades med en öfversvämning af fiender, kunde han ej tillträda sin lärostol, utan gjorde i stället några utrikes resor och förordnades efter sin hemkomst af Ulrika Eleonora 1719 till rikshistoriograf, hvilken befattning han bibehöll till sin död i April 1755. Han var den förste, som underkastade vår äldre historia en oveldig kritisk behandling och visade det ogrundade i en mängd uppgifter, som deri inkommit. I detta hänseende utgjorde han ett märkligt undantag från samtida historieskrifvare, som i allmänhet röjde fria politiska åsigter, att han sökte ursäkta och till och med försvara det kungliga enväldet.

Olof von Dalin, hvilken vi skola återfinna såsom den mest berömde af frihetstidens skalder, var äfven en af de mest framstående bland dess häfdatecknare. I sin »Svea rikes historia från dess begynnelse till våra tider» (den går dock ej längre än till Carl IX:s död), utgifven 1746—1762, antog han, att de nordiska hafvens yta fordom öfvertäckt hela den skandinaviska halfön, med undantag af de högsta bergen, hvilkas ur vattnet uppstickande spetsar bildat ett slags skärgård, som mer och mer hopväxt till ett fastland, i samma mån vattnet sjunkit undan och de mellanliggande bottensträckorna kommit i dagen. I följd af detta antagande ansåg han ock Sveriges historia långt yngre än vanligen uppgifvits och allt hvad föregående häfdatecknare anfört om svenska folkets äldre öden böra såsom sagor utmönstras. Detta hans antagande har visserligen blifvit ur naturvetenskaplig synpunkt vederlagdt, men emellertid hade dock hans historia för sin tid ganska stora förtjenster, emedan den undanröjde en mängd villosatser, införda af Rudbeck och hans anhängare, samt lemnade svenska folket för första gången en på svenska skrifven utförlig och åtminstone vida mer än sina föregångare pålitlig öfversigt af fäderneslandets öden. Den var ock affattad i ett rent och behagligt språk, hvarigenom den erhöll ett stort antal läsare och i sjelfva verket blef det första populära arbete i svenska historien, så att Dalin icke utan skäl erhållit namn af svenska häfdateckningens fader.

En annan berömd häfdatecknare från denna tid är *Olof Celsius*, son af professorn i österländska språken med samma namn och född i Upsala 1716, slutligen biskop i Lund 1777, vald till ledamot af vetenskapsakademien 1745 och af svenska akademien vid dess stiftelse 1786, död i Februari 1794. Hans »Konung Gustaf I:s historia» utkom 1746—1753 och »Konung Erik XIV:s historia» 1774, hvilka båda arbeten snart öfversattes både på franska och tyska och genom framställningssättets behag ännu tillhöra de yppersta historiska arbeten på svenska språket.

Anders af Botin bör äfven nämnas såsom en bland frihetstidens mest framstående historieskrifvare. Han föddes i Södra Möre af Kalmar län 1724, blef kammarråd 1762, adlad 1767, ledamot af vetenskaps-akademien 1770, af vitterhets-akademien 1773. af svenska akademien 1786, död 1790. Hans »Utkast till svenska folkets historia», 1757—1764, lästes med stort nöje af hans samtida och inger ännu ett ganska fördelaktigt begrepp både om författarens kunskaper och om hans framställningsgåfva.

Sven Bring, år 1769 adlad med namnet *Lagerbring*, hvarunder han är mest känd, intager bland de svenska häfdatecknarne under denna tid det främsta rummet med hänseende till vetenskaplig forskning, ehuru han i stilistiska förtjenster är underlägsen både Dalin, Celsius och Botin. Han var född i Skåne 1707, der fadern Ebbe Bring var kyrkoherde, blef professor i historien vid universitetet i Lund 1743, ledamot af vitterhetsakademien 1754, erhöll kansliråds titel 1770, och

SVEN LAGERBRING.

afled i December 1787. Af hans stora verk »Svea rikes historia» utkom första delen 1769, och den fjerde, som sträcker sig till början af Christian I:s regering, 1783. Tillika utgaf han 1772 ett »Sammandrag af Svea rikes historia», hvilket öfversattes på franska och blef derigenom för det öfriga Europa en hufvudkälla till kunskap om Sveriges historia. För denna hafva ock Lagerbrings historiska arbeten varit af stor vigt och äro ännu högt värderade.

Bland den mängd författare, som i öfrigt under frihetstiden behandlade särskilda delar af Sveriges historia, bör nämnas *Gustaf Adlerfelt*, som åtföljde Carl XII från 1701 ända till slaget vid Pultawa, der Adlerfelt stupade, men efterlemnade en utförlig dagbok, som innehåller en mängd upplysningar om konungens fälttåg och underhandlingar; *Göran Nordberg*, född 1677, en lång tid biktfader åt Carl XII, hvars historia han utgaf i två delar 1740, död 1744, samt *Anders Anton von Stiernman*, född i Stockholm 1695, kunglig bibliotekarie 1732, kansliråd 1747, död 1765, utgifvare af en stor mängd omfattande historiska arbeten.

Sveriges *fornkunskap* blef äfven under detta tidskifte bearbetad af åtskilliga författare, hvilka höllo troget fast vid de Rudbeckska föreställningarna, men hvilkas arbeten emellertid i öfrigt visst icke sakna värde. Sådane författare voro: *Erik Julius Björner*, född 1696, assessor i antiqvitets-kollegium 1738, död 1750, *Johan Göransson*, född i Vermland 1712, kyrkoherde i Gillberga 1755, prost 1764, död 1769, *Nils Reinhold Brocman*, född i Norrköping 1751, kongl. bibliotekarie 1762, död 1770, m. fl.

Sveriges *geografi* bearbetades och förbättrades under frihetstiden genom hvarjehanda mätningar, kartor, resor och resebeskrifningar, hvaribland flera på allmän bekostnad verkstälda och tryckta. Redan under Carl XII:s tid hade man begynt och fortfor nu med ökad ifver att utgifva anteckningar och beskrifningar om särskilda städer och landskap; men största förtjensten om spridande af en närmare kunskap rörande Sveriges särskilda delar måste rättvisligen tillerkännas *Erik Tuneld*, född i Vestmanland 1709, e. o. kanslist i riksarkivet 1738, men aldrig befordrad till ordinarie tjenst, död 1788. Hans »Geografi öfver Sverige», som utkom i 4 delar 1741—1773, erhöll redan under hans lifstid fem nya upplagor och efter hans död två ytterligare, hvilket väl bevisar arbetets behöflighet och värde, åtminstone för sin tid.

Flera beskrifningar om resor i särskilda delar af Sverige utkommo äfven under detta tidskifte, såsom *Carl Linnæi* Öländska och Gothländska resa 1741; hans Vestgötha resa 1746, hans Skånska resa 1749; *Arvid Ehrenmalms* Resa genom Vesternorrland till Åsele lappmark 1741; *Pehr Kalms* Vestgöta och Bohuslänska resa 1742; *Carl Hårlemans* Dagbok öfver en ifrån Stockholm igenom åtskilliga rikets landskap gjord resa 1749, hvilken blef på tyska öfversatt; *Abraham Hülphers* Dagbok öfver en resa genom Dalarne 1757, m. fl.

Beskrifningar om utrikes resor saknades icke heller. Så utgaf *Jonas Apelblad* Resebeskrifningar öfver Pomern och Brandenburg 1757, samt öfver Sachsen 1759; *Johan Brelin* Beskrifning om en resa till Ostindien 1758, och »Tvänne Svenska herrars resebeskrifningar ifrån Cypern till Asien, Förlofvade landet, Jerusalem och Christi graf», af *Carl Fredrik von Höpken* och *Edvard Carlsson*, som utkom 1768 och sedermera erhållit en mängd upplagor, har blifvit svensk folkbok.

Naturvetenskaperna erhöllo under frihetstiden en ny riktning och en högre betydelse, icke blott inom Sverige, utan i hela den bildade verlden, genom stora svenska vetenskapsmän, bland hvilka Svedenborg och Linné blifvit så verldsberömda, att de icke äro okända för någon bildad, hvilket folk han än må tillhöra. Båda förtjena ock en långt utförligare teckning, än utrymmet medgifver att här egna dem.

Emanuel Swedenborgs ungdomsöden hafva vi i det föregående omtalat. Jemte sina syskon blef han adlad 1719, då hans forna namn Svedberg förändrades till Swedenborg, och af Carl XII hade han redan 1716 fått fullmakt att vara assessor i bergskollegium; men han ville icke tillträda denna befattning och dermed förenad aflöning, innan han skaffat sig säker kunskap om det praktiska bergsbruket, hvarföre han först tog noggrann kännedom om de förnämsta svenska bergsbruken och sedermera under sommaren 1721 anträdde en resa till Danmark, Holland, Belgien, Harzbergen, Sachsen, Österrike och Ungern, vid hvars grufvor och smältverk han uppehöll sig nära ett år. Flera af honom utgifna skrifter i astronomi, fysik, mekanik, hydrostatik, kemi och ekonomi vittnade under denna tid både om hans flit och om hans framsteg i vetenskaperna. Redan 1719 utgaf han ett förslag att i mynt, mått och mål m. m. införa decimalsystemet, »för att derigenom lätta alla räkenskaper och undvika de besvärliga bråken» — åter en framtidstanke, som först i vår tid gått i fullbordan, likasom de redan förut af honom antydda uppfinningarna af ångkraften, luftbalongen, kulsprutan och torpedon. Geologien var då en så godt som ny vetenskap, men genom sin 1719 utgifna skrift »Om vattnets höjd och förra verldens starka ebb och flod» var, enligt hvad Berzelius förklarat, Swedenborg den förste, som byggt den afhandlade frågan på egentliga geologiska forskningar. Sina nya rön i afseende å mineralier, metaller, stalaktiter m. m. utgaf Swedenborg åren 1721 och 1722 i Holland och Tyskland, samt blef härigenom, enligt hvad en berömd fransk kemist, Jean Baptiste Dumas, intygat, första uppfinnaren af en ny vetenskap, kristallografien, hvilken sedermera blifvit af andra berömda vetenskapsmän utbildad.

Efter ett och ett fjerdedels års frånvaro återkom Swedenborg mot slutet af året 1722 till fäderneslandet och började sin tjenstgöring i bergskollegium, der han 1724 blef ordinarie assessor samt egnade sig nu med stor ifver åt sina tjensteåligganden. Samma år kallades han att »till nytta för ungdomen och prydnad för akademien» mottaga den vid Upsala akademi ledigblifna professorsplatsen i matematik, men af-

böjde denna kallelse. Sedan vetenskaps-societeten i Upsala, i hvars föregående Swedenborg verksamt deltagit, fått kunglig stadfästelse 1728, kallades Swedenborg till ledamot deraf, likasom han 1734 blef ledamot af kejserliga akademien i Petersburg och 1741 af svenska vetenskaps-akademien.

Den förut så produktive författaren utgaf under tolf års tid från 1722 intet nytt arbete, men att denna tid icke gått förlorad för hans vetenskapliga studier, vittnade det stora verk, som i 3 folioblad, med 155 kopparstick, trycktes i Leipzig och Dresden på Swedenborgs gynnares och beundrares, hertig Ludvig Rudolfs af Braunschweig bekostnad 1734, samt mer än något af hans föregående arbeten gjorde Swedenborg berömd inom hela den vetenskapliga verlden. Dess första band innehöll naturfilosofiens grunder och försök att filosofiskt förklara elementarverldens fenomen. De båda öfriga banden åter handla företrädesvis om alla metoder för metallförädling så väl i Europa som i Amerika. Särskilda delar af detta stora på latin författade verk hafva blifvit öfversatta på flera europeiska språk, och ännu så sent som 1847 utkom en engelsk öfversättning af första bandet. I de båda senare har man funnit en mängd utförliga, goda och lärorika anvisningar rörande behandlingen af metaller i allmänhet och jernet i synnerhet; men första bandet, innefattande Swedenborgs naturfilosofiska system, har dock företrädesvis blifvit föremål för senare vetenskapsmäns uppmärksamhet.

Man har beundrat detta system såsom en skön, djerf, väl genomtänkt skapelse af menniskosnillet, förtjent att ställas vid sidan af de naturfilosofiska grunder Newton angifvit, likasom man i detta Swedenborgs arbete funnit en storartad naturåskådning, rik på stora framtidsidéer. Så har inom astronomiens område Swedenborg angifvit tillvaron af den sjunde planet (Uranus), hvilken 40 år senare upptäcktes af Herschel. Likaså var han den förste, som antydt den sedermera af Herschel utbildade hypotesen om nebulosornas utveckling från kaotiska massor till fasta himlakroppar, äfvensom han först framstält den sedermera af Buffon, Kant och La Place fullständigare utvecklade teorien om planeternas och planetmånarnas ursprung från solen. Hans iakttagelser inom fysikens område hafva sedermera bekräftats genom upptäckterna af ljusets polaritet samt galvaniska stapeln och dess magnetiska verkningar, likasom han tidigare än någon annan anat magnetismens stora betydelse och att magnetism och elektricitet utgöra särskilda yttringar af samma kraft, samt äfven gjort iakttagelser rörande luftens och vattnets beskaffenhet, som sedermera besannats af Watt, Priestly, Cavendish och Lavoisier samt ansetts af dem upptäckta. Så har, inom geologiens område, Swedenborg först framstält läran om den skandinaviska vallens höjning, i sammanhang hvarmed han redan 1719 fäste uppmärksamheten på de stora snäckskals-samlingarna vid Uddevalla, på fynd af skeppsvrak högt öfver den nuvarande hafsytan och på tillvaron af åtskilliga hafsdjur i våra insjöar, antydande dessas forna

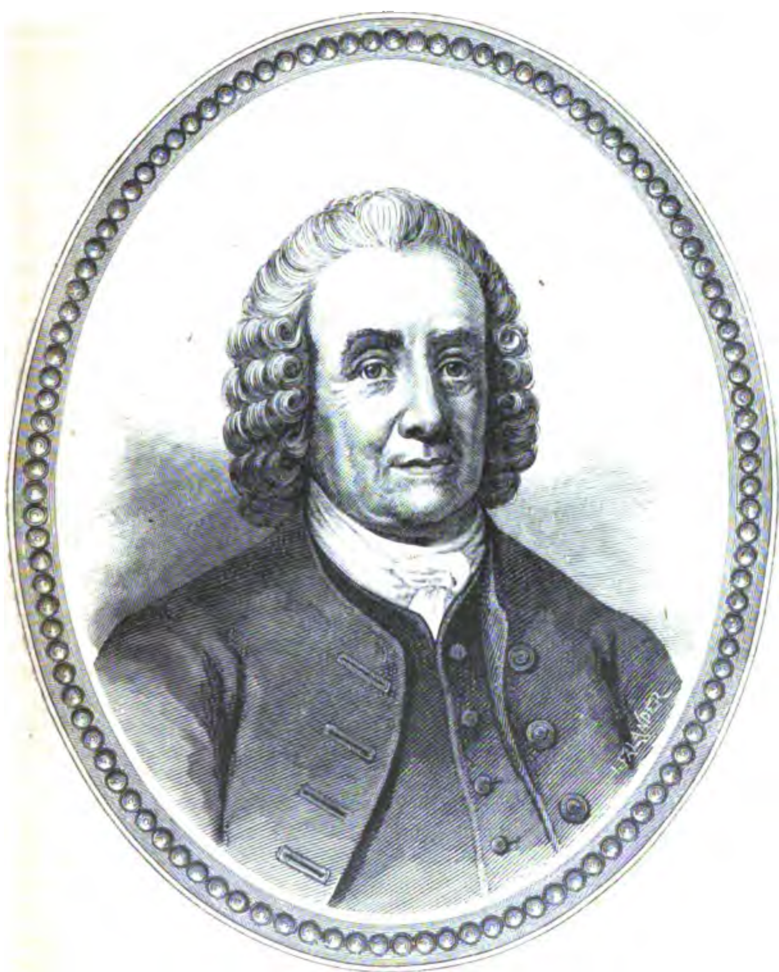
förbindelse med hafvet; likasom han äfven genom sina anmärkningar om rullstenafnes form samt rullstensåsarnas och jättegrytornas bildning gifvit anledning till Berzelii och Säfströms bekanta teori om rullstensfloden.

Kort efter det stora verk, som innefattade alla dessa antydningar och upptäckter, utgaf Swedenborg 1734 ett filosofiskt arbete, i hvilket han sökte närmare utreda grunderna för själens och kroppens samverkan, hvilket utgör öfvergången till de fysiologiska studier, som under de följande åren ifrigt sysselsatte honom och hvilkas resultat han framlagt i sin »Djurrikets ekonomi», som trycktes i två stora qvartband i Amsterdam 1740 och 1741, samt »Djurriket», tre stora band, tryckta i Haag och i London 1744 och 1745. Likasom hans vetenskapliga arbeten i allmänhet, voro äfven dessa författade på latin och innehöllo en mängd nya snillrika iakttagelser. Han uppstälde i dem en filosofisk anatomi, slutande med bevis för själens odödlighet. »Jag har», säger han, »genomgått läran om menniskokroppen, för att uppdaga själen.» Sveriges mest berömde anatom, Anders Retzius, har ock vitsordat »den otroliga lärdom, de djupa insigter, den genomträngande blick och det omfattande snille, som uppenbaras i detta arbete», och har uttryckt sin förundran öfver, att ingen rörelse i vetenskapen följt deraf, då det väl förtjenar att anses såsom klassiskt i fysiologien.

Innan dessa nya arbeten utkommo, hade Swedenborg 1736 företagit en längre utländsk resa, först till Holland, så till Paris, der han dröjde halftannat år, hvarefter han 1738 besökte Turin, Venedig, Verona, Mantua, Ferrara, Florens och Rom, der han stannade nära ett år, troligen under annat namn, emedan hans filosofiska arbeten der voro förbjudna. Sedermera reste han hem öfver Genua, Tyskland, Holland och England 1741; men 1744 var han åter i Amsterdam, Haag och London samt utgaf i London 1745 ett arbete, afhandlande jordens ursprung, paradiset, den första menniskans skapelse, hennes oskyldighetstillstånd m. m., hvilket kan betraktas såsom öfvergången från hans vetenskapliga till hans religiösa författareskap.

Detta år, 1745, utgjorde ock en vigtig vändpunkt i Swedenborgs lefnad, emedan det var då han ansåg sitt umgänge med andeverlden hafva begynt. Han hade nu en längre tid med synnerlig ifver egnat sig åt forskningar rörande själens väsende, hvarigenom han trodde sig kunna komma till upptäckter af största vigt för menskligheten både i religiöst och vetenskapligt hänseende, men hvilka forskningar synas slutligen hafva framkallat någon rubbning i hans egna själsförmögenheter. Allt oftare hade han besynnerliga drömmar, öfver hvilka han redan 1736 började föra en dagbok och hvilka han mer och mer betraktade såsom gudomliga uppenbarelser, med hvilkas tydning han ifrigt sysselsatte sig. Enligt ett intyg af hans husvärd i London skall han under sommaren 1744 haft ett anfall af sinnesrubbning, men genom läkarevård blifvit återstäld, så att han kunnat å nyo sköta sig sjelf.

Hvad han ansåg såsom sin första uppenbarelse i vakande tillstånd

EMANUEL SVEDENBORG.

har han i April 1745 beskrifvit på följande sätt: »På ett spisqvarter i London och som vanligt i enskildt rum åt jag min middag och med stark matlust. Efter måltidens slut utbreddes ett töcken för mina ögon, men jag såg golfvet betäckt med ohyggliga kräldjur, ormar, paddor m. m. Jag blef förskräckt, ty jag var vaken och vid fullt medvetande. Mörkret skingrades derpå, och jag såg då i ett hörn sitta en purpurklädd man, som sade: »Ät icke så mycket!» hvarvid åter en dimma bredde sig öfver mina ögon, och när den försvann, var ock mannen försvunnen. Natten derpå instälde han sig åter och sade: »Jag är Gud, Herren, verldens skapare och återlösare. Jag har utvalt dig att för jordens folk utlägga den Heliga skrifts andeliga mening, och jag skall sjelf förestafva hvad du skall skrifva.» Från denna stund öppnades min själs ögon att också vid fullt vakande tillstånd kunna se hvad i andra verlden förehades, och jag fick tillåtelse tala med englar och andar.»

Denna beskrifning å den första uppenbarelsen gifver ett slags klav till de öfriga. Att den inträffade efter en stark middag och började med ett töcken, som bredde sig öfver andeskådarens ögon, antyder tillräckligt, att denne då ej var i fullt vakande tillstånd, ehuru han sjelf trodde det, och uppenbarelsens fortsättning under följande natten var omisskänneligen en dröm. Den verkade emellertid så lifligt på Swedenborgs inbillning, att han från denna stund ansåg sig vara af Gud utsedd att meddela menskligheten de högsta och vigtigaste sanningar, hvilka dittills varit för menniskorna dolda, samt att han för detta ändamål blifvit utrustad med den särskilda förmågan af omedelbart umgänge med andeverlden. Sjelf var han fullt öfvertygad om verkligheten både af denna förmåga och af de andesyner, hans till ytterlighet stegrade inbillning dagligen för honom framstälde. Enligt hans egen uppgift var detta andeskåderi tvåfaldigt. Ena slaget af detsamma bestod deri, att hans ande kunde besöka de dödes boningar, de saliges såväl som de osaliges, samt af hvad han der förnam inbemta höga och öfvernaturliga kunskaper. Det andra åter bestod i andarnes eller englarnes besök hos honom. Sådana besök trodde sig Swedenborg ofta få mottaga och äfven till viss grad ega makt att tillkalla aflidne personers andar, för att af dem erhålla kunskap om hvarjehanda ting. Enligt hans lära stodo alla menniskor i lika innerlig förbindelse med andeverlden, men utan att sjelfva känna det, och skilnaden mellan honom och andra var blott den, att hans innersta var öppnadt, så att han, redan under sitt jordiska lif, såg sig i englarnes sällskap och af dem betraktades såsom sådan. Menniskan hade ett yttre och ett inre minne. Det förra egde hon såsom hörande till den yttre verlden, det senare i kraft af sitt sammanhang med andeverlden. I detta inre minne förvarades äfven allt som försvunnit ur det yttre, och intet ginge förloradt af menniskans alla föreställningar. Efter döden utgjorde erinringen om allt, som någonsin kommit i menniskans själ, till och med om det, som fordom varit dunkelt för henne sjelf, hennes lifs fullständiga bok. An-

darnes närvaro gjorde väl intryck blott på menniskans inre sinne; men detta intryck verkade dock, att hon tror sig se dem utom sig, och det under mensklig form. Andarnes språk var ett omedelbart meddelande af idéer, men hade dock sken af det språk menniskan vanligen talar. Anden läste i en annan andes minne de föreställningar denne med klarhet eger, och derföre sågo andarne hos Swedenborg hans föreställningar om denna verlden, samt hade samma begär att hos honom åskåda verldens närvarande tillstånd, som han att i deras minne, likasom i en spegel, betrakta andeverldens under. Hvarje menniskosjäl hade redan under detta lifvet sin plats i andeverlden och hörde till något visst samhälle, som alltid vore enligt med det godas och sannas eller viljans och förståndets inre tillstånd hos henne, hvarföre ock, när menniskan dör, själen ej förändrade sin plats, utan funne sig blott på den, der hon i förhållande till andra andar redan varit i detta lifvet.

Öfvertygad om de nya synernas verklighet och derigenom förvissad om sin höga framtida kallelse, beslöt Swedenborg nu, vid 57 års ålder, åt denna kallelse egna hela sitt återstående lif. Han var i tur att befordras till bergsråd och dertill föreslagen, men undanbad sig denna befordran, såväl som sjelfva titeln, samt anhöll i stället om afsked, med bibehållande af halfva lönen i pension, hvilken anhållan beviljades, och afskedet blef i berömmande ordalag för honom utfärdadt i Juni 1747. Han lade nu för det mesta bort alla de vetenskapliga studier, hvilka han förut med så mycken kärlek och framgång idkat, samt sysselsatte sig nära nog uteslutande med andliga, religiösa och öfvernaturliga föremål, rörande hvilka han utgaf en stor mängd arbeten.

Af hans andelära hafva vi nyss anfört sjelfva hufvudgrunderna, men i nära samband dermed stod hans s. k. *korrespondenslära* eller hvad han betraktade såsom den rätta tolkningen af bibelordet, hvilken han påstod sig hafva af englarne inhemtat. Denna korrespondensläras innehåll var, att bibelns ord äfven i de minsta enskildheter hade en trefaldig betydelse; först en bokstaflig, hvilken menniskorna dittills vanligen antagit; för det andra en andlig, hvilken blott andarne, och för det tredje en himmelsk, hvilken blott englarne förstodo. I de båda sistnämnda betydelserna, sade han, innehåller gamla testamentet angående Gud, himmelen, församlingen och trosbekännelsen så vigtiga underrättelser, att utan deras kännedom bibelordet vore en blott död bokstaf, ehuru visserligen äfven den bokstafliga meningen vore nyttig att känna. Det var denna högre betydelse af bibelordet han meddelade i sitt stora verk Arcana Coelestia eller »De himmelska hemligheterna», som tillika innefattar grunddragen af hans religionslära och som, med många djuptänkta och högst sublima framställningar, tillika innehåller en mängd besynnerligheter och trivialiteter, allt för litet vittnande om ett himmelskt ursprung.

En stor mängd nya arbeten, alla på latin, alla i religiös syftning och alla röjande Swedenborgs fasta öfvertygelse, att de läror, han förkunnade, voro honom meddelade genom hans förbindelser med ande-

verlden, utkommo under de återstående 27 åren af hans lefnad. De hafva föranledt bildandet af en ny religiös sekt, som år 1866 räknade i England omkring 3,600 medlemmar, fördelade i 55 församlingar, och inom Nordamerikas Förenta stater omkring 3,700 i 72 församlingar. Om dessa religiösa skrifter och de uppenbarelser, som deri åberopades såsom stöd för de nya lärornas sanning, betydligt bidragit att sprida Swedenborgs rykte såsom religionsstiftare och andeskådare, hafva de emellertid varit lika mycket menliga för hans anseende såsom vetenskapsman, och i allmänhet har man visat alltför mycken benägenhet att för andeskådaren glömma den store vetenskapsmannen. Ur vetenskaplig synpunkt måste man ock beklaga, att Swedenborg öfvergifvit sin vetenskapliga verksamhet för hvad han sjelf betraktade såsom en långt högre och vigtigare, hvartill den förra varit endast en inledning, men som emellertid hindrade honom från att för naturvetenskaperna blifva hvad en Newton, Linné, Berzelius och andra vetenskapsmän af högsta ordningen blifvit samt att såsom sådan erkännas af efterverlden. Äfven Swedenborgs religiösa skrifter röja emellertid flerstädes ett snille af första ordningen; men det gör dock ett sorgligt intryck att i dessa arbeten i allmänhet, likasom i det vigtigaste ibland dem, de »Himmelska hemligheterna», vid sidan af de sublimaste sanningar, de mest öfverraskande snilledrag, finna endast alltför många bevis, att detta snille förlorat förmågan att beherska sig sjelft.

Hos Swedenborg såsom andeskådare röjde sig för öfrigt intet spår till hemlighetsmakeri eller charlataneri. Sina möten och samspråk med varelser från andra verlden omtalade han ofta öppet och lugnt, såsom om det varit fråga om lefvande menniskor. Carl Gustaf Tessin, som besökte honom i han boning vid Hornsgatan i Stockholm, der han ofta mottog besök i ett lusthus, omgifvet af blomsteranläggningar, fann »en 73-årig gubbe, till det yttre alldeles lik fadern, biskop Svedberg, fryntlig, glad och språksam, nöjsam i umgänge, vänlig, höflig, öppenhjertad; ingalunda envis, snarsticken eller inbilsk, utan dömande väl om både tider och folk, tydande allt till det bästa». Samtalet angick förnämligst andeverlden, hvarvid Swedenborg berättade, att hvarje gång han fann sig allena kommo englar och aflidne till honom, men de senare under föga mer än ett halft års tid, ty efter hand glömde de detta timliga och förblefvo i sina himmelska hemvist. När Tessin tog afsked, yttrade Swedenborg till honom, att han troligen äfven i andra verlden skulle komma att tillhöra rådet, hvarför Tessin betackade sig och försäkrade, att han haft nog deraf i denna.

En borgare i Amsterdam, Joh. Chr. Cuno, som ofta sammanträffade med Swedenborg under hans vistande derstädes, berättar i sina för icke längesedan utgifna »Anteckningar om Swedenborg», att den då 81-årige gubben »såg så innerligt from ut, och då jag blickade in i hans leende himmelsblå ögon, dem han fäste på mig, förekom det mig alltid som talade sanningen sjelf från hans läppar. Jag har sedan ofta med förvåning sett, då jag följde honom i större sällskap, dit äf-

ven spefoglar kommit för att göra narr af den gamle andeskådaren, att, när han, oförbehållsamt som ett uppriktigt barn, begynte omtala de underligaste saker från andeverlden, glömde spefoglarne både att skratta och drifva gäck, utan sutto lyssnande med öppen mun. Det var, som hade ensamt hans blick egt förmåga att bjuda dem tystnad».

Också har man aldrig beskylt Swedenborg att bedraga med diktade andesyner, huru många olika förklaringar man än gifvit öfver dessa. Den sannolikaste, så väl som den bäst uttryckta, är väl den, som blifvit framstäld af Herder, hvilken, sjelf skald och religionstolk af hög ordning, äfven bäst bort kunna uppfatta och bedöma den svenske siaren. »Swedenborg», säger Herder, »tänkte i bild såsom alla skalder och konstnärer. Hans mäktiga inbillning skänkte färg och gestalt åt hans inre föreställningar, som derigenom framträdde lefvande. Han var sjelfbedragen, hans själs innersta tankar framstodo, honom omedvetet, i symbolisk drägt; hans andeverld utgjordes af dessa tankebilder, flyttade utom honom, såsom hägringar och lätta luftgestalter från fantasiens himmel.»

Om Swedenborgs personlighet har man flera beskrifningar. Enligt dem hade han ett särdeles behagligt yttre. Växten var medelstor och magerlagd, men starkt byggd, hufvudskålen välbildad, ansigtsfärgen något mörk, ansigtsuttrycket tankfullt, men vänligt, ögonen blå, lifliga, icke sällan strålande, i synnerhet när han trodde sig tala med andar; drägten i hvardagslag en beqväm nattrock, i sällskap en lång ljusblå eller gredelin sammetsrock, med manchetter, svarta tafts-knäbyxor, silkesstrumpor och skor med stora guldspännen, dertill värja vid sidan och en käpp med guldknapp i handen. Till lynnet var han glad och förnöjsam, utom efter samtal med onda eller olyckliga andar, då hans ansigte bar tydliga spår af deltagande och sorg. Mot sin omgifning var han mild och öfverseende samt välvillig mot alla, jemte det han var i hög grad samvetsgrann och ordhållig. Långt skild från envishet och rätthafveri, undvek han tvister och gjorde inga ansträngningar för att vinna anhängare. Han var ingen folkskygg enstöring, utan mottog både besök och bjudningar, äfven till hofvet, samt deltog i umgänget med lättheten och behaget af en bildad sällskapsman. Han talade något långsamt, emedan han började stamma, om han talade fort, men alla lyssnade uppmärksamt till de väl lagda orden. Han älskade musik och trifdes gerna i bildade fruntimmers sällskap. I sin ungdom hade han, under vistandet i Polhems hus, fattat en liflig böjelse för dennes 14-åriga dotter Emerentia, till hvilken han ock friade, och både fadern och Carl XII gynnade hans frieri. Till sådana förespråkare vågade hon icke säga nej, men ett annat tycke kom henne att sörja öfver denna förbindelse så djupt, att lynne och helsa deraf ledo. När Swedenborg upptäckte förhållandet, frisade han henne från det gifna löftet, lemnade Polhems hus och ingick sedermera aldrig någon ny kärleksförbindelse.

År 1770, vid 82 års ålder, företog Swedenborg åter en utländsk

CARL VON LINNÉ.

resa, för att i Amsterdam låta trycka sitt sista arbete, »Den sanna kristna religionen, innehållande den Nya församlingens lära om Herran», hvilket utkom 1771, hvarefter Swedenborg reste till London, der han julaftonen samma år fick ett slaganfall, efter hvilkét uppenbarelserna upphörde, hvilket icke litet oroade honom. Svenske legationspredikanten Ferelius tillkallades och frågade honom, om icke, då många trott den nya läran hafva tillkommit för att bereda sin upphofsman namnkunnighet, han nu ville återkalla densamma eller någon del deraf, samt uppmanade honom i den Guds namn, inför hvilken han snart skulle framträda, att nu bekänna sanna förhållandet. Då satte sig den halft förlamade upp i sängen, lade ena handen på bröstet och sade: »Så sant ni ser mig framför eder, så sant är ock allt hvad jag skrifvit, och ni skall sjelf en gång i evigheten få bekräftelse derpå.» Ferelius frågade då, om han ej ville begå nattvarden, hvartill Swedenborg svarade: »Jag behöfver det ej, ty jag är redan medlem af andra verlden; men ni menar väl, och för att visa sambandet mellan himlen och jorden vill jag med glädje anamma sakramentet», hvilket ock skedde under djup andakt. Efter några veckor tycktes hans tillstånd förbättras, men snart lades han åter på sjuksängen och afled den 29 Mars 1772 samt blef begrafven i Lutherska kyrkan i London.

Om andeskådaren Swedenborg icke så litet hos efterverlden nedsatt den store vetenskapsmannens rykte, så har hans yngre samtida *Linné* erhållit ett så mycket allmännare erkännande såsom en vetenskaplig storhet af första ordningen.

Carl Linnæus föddes på Råshults kaplansboställe inom Stenbrohults församling i Småland den 23 Maj 1707. Fadern Nils Linnæus, komminister i denna församling, älskade mycket blommor och hade, genast efter tillträdet af sitt boställe, der anlagt en blomsterträdgård, hvarest äfven hans adertonåriga nygifta hustru bäst trifdes. Deras förstfödde son Carl föddes ock midt i blomstermånaden och med blommor prydde föräldrarne ofta hans vagga. Redan följande årets sommar fick gossen ofta ligga i gräset med några blommor i handen att leka med och visade alltid deröfver den största förnöjelse. År 1708 flyttade föräldrarne till Stenbrohult, der fadern nu blifvit kyrkoherde. Äfven här anlade han en trädgård, och sonen fann sin största glädje i att der med honom få gräfva och plantera. Snart kände han alla trädgårdsväxterna och började äfven samla vildt växande blommor, så väl hemma som vid Vexiö skola, dit han kom 1717 och der han för sin kännedom om växterna stod särdeles väl hos sin rektor Lannærius, som sjelf var en stor älskare af örtkunskapen. Den unge Linnæus, bibehöll och utbildade ytterligare sitt barndomstycke för naturkunskaperna och företog den ena utvandringen efter den andra för att samla örter, insekter och stenarter, men eftersatte derför öfriga kunskapsämnen, och när han 1724 blifvit uppflyttad på gymnasium, försummade han preststudierna så, att lärarne 1826 rådde fadern i tid sätta sin son i något handtverk, »emedan han med boken ingenting kunde

uträtta». Föräldrarne sörjde djupt vid denna underrättelse, ty deras högsta önskan hade varit, att sonen snart måtte blifva prest och sin faders medhjelpare. Troligen hade Carl Linnæus dock, såsom hans lärare rådt, blifvit satt i något handtverk, ty föräldrarnes knappa tillgångar gjorde för dem ytterst svårt att bekosta sonens undervisning; men provinsialläkaren doktor Rothman, hvilken lärt känna ynglingen och insett hvartill han af naturen var kallad, åtog sig honom nu, sedan han sagt fadern, att lektorerne väl hade rätt deruti, att gossen aldrig kunde blifva prest, men deremot vore Rothman sjelf öfvertygad, att han med tiden kunde blifva en namnkunnig läkare, hvilken kunde föda sig rätt så bra som någon prest. Rothman tog honom nu i sitt hus, föreläste för honom de första grunderna af medicinen, hvilka den unge Linnæus fort och med nöje fattade, meddelade honom äfven undervisning i botanik och lät honom läsa Plinii skrifter öfver naturalhistorien, hvarigenom latinet, hvari Linnæus dittills gjort föga framsteg, nu blef honom så kärt, att han både i skrift och tal kunde med lätthet uttrycka sig på detta språk, hvilket i framtiden blef honom till stor fördel. Mer och mer mognade emellertid ynglingens föresats att icke blifva prest utan läkare, och förslaget vann snart bifall både af Rothman och Lannærius. Det var likväl icke lätt för den unge Linnæus att underrätta föräldrarne om ett beslut, som var så stridande mot deras egna önskningar; men då han vid ett besök i hemmet hörde fadern yttra, huru »lust och lycka vanligtvis följas åt, så att det man har lust till, det får man ock lycka till», frågade sonen fadern om han verkligen trodde, att lyckan följde med lusten. »Ja», svarade denne, »såvida lusten vänder sig till något godt.» Då inföll sonen: »Min far, bed mig då aldrig blifva prest, ty dertill har jag platt ingen lust», och på faderns fråga, hvad han då ville blifva, svarade sonen, att han ville slå sig på läkarekonst och botanik. Fadern påminte om sin fattigdom, som icke tillät beträdandet af en så lång och kostsam lärdomsbana, men sonen genmälte: »Får jag lyckan lika stor som lusten, så går det nog bra, och Gud förser väl offret.» Med tårfylda ögon gaf då fadern sitt bifall, men för modern vågade man ännu icke på ett helt år omtala den beslutade förändringen i sonens lefnadsbana, och när det slutligen skedde, var hon nära nog att få slag af bestörtning och grämelse, ty hon kunde ej lida, att hennes son skulle, »i stället för prest, blifva fältskär».

Den tjuguårige Carl Linnæus skulle emellertid nu afgå till Lunds akademi, men det var intet fördelaktigt vitsord han dit medförde från gymnasium. Då ingenting varit att anmärka mot hans seder, ville man dock så skonsamt som möjligt uttrycka sin missbelåtenhet med hans studier och gaf derföre betyget följande lydelse: »Som ungdomen vid skolorna kan liknas vid små träd uti en trädskola, der under tiden händer, fast sällan, att unga träd, ehuru man på dem användt största flit, icke arta sig, utan på allt sätt likna vilda stammar, men då de ändteligen blifvit omsatta och omplanterade, förändra sin vilda art,

blifva sköna träd och gifva behagelig frukt; så och i ingen annan afsigt afsändes nu denne yngling till akademien, der han kanske kunde komma i det klimat, som gynnade hans tilltagande i växten» — hvilket, säkerligen utan någon aning å författarens sida, innebar en förutsägelse, som i framtiden gick rikeligen i fullbordan.

Med detta betyg och med en mycket klen kassa infann sig Linnæus i Lund, der han hoppades vinna understöd af en slägting, domprosten Humerus; men då han, vid ankomsten till stadens tullport, hörde det ringas från kyrktornen och frågade hvilken ringningen gälde, fick han till svar, att det var för Humeri begrafning, och med detsamma voro ock hans unge slägtings förhoppningar begrafna. Genom sin förre lärares Gabriel Höks försorg blef han likväl 1727 vid akademien inskrifven, utan att behöfva uppvisa sitt afgångsbetyg, och genom sina botaniska kunskaper blef han omtyckt af den lärde professorn Kilian Stobæus, i hvars hus han blef upptagen. Här studerade han naturvetenskaperna med sådan ifver, att han dertill använde en stor del äfven af nätterna. Stobæi moder, som såg ljus brinna i den unge studentens rum till långt in på nätterna, varnade sin son för »småländningen, som hvarje natt somnade från ljuset och snart kunde sätta hela huset i äfventyr». Linnæus fick ock kort härefter helt oförmodadt ett besök midt i natten af professorn sjelf, som ville öfvertyga sig, om han verkligen somnat från ljuset, men som fann honom sysselsatt med läsning af Stobæi egna arbeten, då han anmanade honom att »förfoga sig till sängs om nätterna som annat folk»; men redan följande dagen fick Linnæus fritt tillträde till professorns bibliotek, och Stobæus sökte derefter på allt sätt omhulda ynglingen.

Under ett besök i hemmet följande sommar blef emellertid Linnæus af sin förra gynnare Rothman uppmanad att lemna Lunds akademi och resa till Upsala, der han med långt mera fördel kunde studera medicin och botanik under de berömde professorerne Roberg och Olof Rudbeck den yngre och hvarest dessutom fans »ett ståtligt bibliotek samt en vacker akademisk trädgård». Med föräldrarnes bifall begaf sig ock Linnæus under hösten 1728 till Upsala, der han ifrigt fortsatte sina älsklingsstudier, men hade en svår strid att uthärda med fattigdomen, som icke sällan kom honom att lida brist på det nödvändigaste. Då nu, efter ett års förlopp, hans far ej längre var i tillfälle att bispringa honom, utan enträget bad honom komma hem för att åtminstone göra ett försök att inträda i det andliga ståndet, fann sig Linnæus tvingad att efterkomma denna uppmaning och beslöt resa hem; men han ville dock ännu en gång taga afsked af den akademiska trädgården, som blifvit honom så kär, och då han der fick syn på en sällsynt, nyss utslagen blomma, ville han taga den med sig som ett kärt minne. Härifrån afhölls han dock af en myndig röst, som manade honom att lemna blomman orörd, och då han vände sig om, stod framför honom domprosten Olof Celcius den äldre, hvilken gaf sig i samspråk med honom och förvånades öfver hans kun-

skaper i botaniken. Underrättad om hans torftiga vilkor, tog domprosten honom i sitt hus, lemnade honom fritt tillträde både till sitt bord och sitt bibliotek, samt blef från denna stund hans gynnare.

Till honom lemnade Linnæus mot slutet af året 1729 sitt första vetenskapliga arbete, en helt kort uppsats »om växternas kön», hvilken emellertid blef utgångspunkten för hans vetenskapliga storhet.

Botaniken var vid denna tid ännu en vetenskap i linda. Hvarken hos grekerne eller romarne hade man lyckats upptäcka någon allmänt giltig grund för växternas ordnande till ett sammanhängande system, och ännu mindre skedde det under medeltiden. Slutligen gjordes dock ett försök af en italiensk vetenskapsman, Cesalpini, född 1519, hvilken ordnade växterna i klasser och underafdelningar efter blomkronans och blomfodrets olika förhållanden samt fruktens olikheter. Vid tillämpningen befans dock hans system medföra många svårigheter, hvarföre senare örtkännare uppstälde andra grunder, hvilka dock ingen bland dem förmådde göra allmänt gällande. Största ryktet bland dessa försökare fick fransmannen Tournefort, född 1656, hvilken till indelningsgrund tog blomkronan och dess form; men äfven detta system befans både otillräckligt och osäkert, emedan klasser och underafdelningar gingo så in i hvarandra, att man ofta nog omöjligen kunde afgöra till hvilkendera en växt egentligen hörde. Man sökte derföre nya grunder och började äfven alltmera inse vigten af sjelfva fröberedningen. En fransysk vetenskapsman Vaillant, född 1669, framlade några gissningar angående ett könsförhållande hos växterna, i någon mån liknande djurens, men förmådde dock ej gifva denna sin gissning den vetenskapliga utveckling, som behöfdes för att göra den gällande. Under läsandet af en tysk tidskrift, som vidrörde dessa Vaillants åsigter, fick Linnæus 1729 första tanken på det s. k. sexualsystemet, hvilket han sedermera fullständigt utbildade, nemligen att hos växterna verkligen förefunnes någonting motsvarande könen i djurriket och att vissa delar deraf kunde kallas deras hanar och honor, samt att på dessa delars antal kunde grundas växtrikets indelning i klasser efter hanarne och i ordningar efter honorna.

Linnæi uppsats, som likväl endast innebar ett slags aning om detta system, väckte dock hos Celsius sådan uppmärksamhet, att han lemnade den till dåvarande professorn i botaniken Olof Rudbeck den yngre, hvilken härigenom gjorde Linnæi närmare bekantskap och fattade för honom sådant förtroende, att han tog honom till lärare för sina söner och ett par år senare föreslog den då blott 24-årige studenten att under Rudbecks tjenstledighet bestrida de botaniska föreläsningarna. Dessa lyckades öfver all förmodan, ty när professorerne vanligen räknade högst 80 åhörare, hade Linnæus ända till 400, och hans rykte började nu spridas ikring fäderneslandet. Föräldrarne och i synnerhet modern, som förut ansett honom föga bättre än en förlorad son, blefvo nu förvånade och förtjusta, men kunde i sin fattigdom föga bidraga till hans underhåll i Upsala. Vid denna tid fick han dock först ett

litet stipendium och sedermera ett anbud från vetenskapssocieteten i Upsala att på dess bekostnad företaga en botanisk resa till Lappland. Den skedde till häst under våren och sommaren 1732, då han genomströfvade Lappmarkerna och tog återvägen genom Finland samt mot hösten begaf sig från Åbo öfver Grisslehamn till Upsala, der han afgaf en berättelse öfver sin lyckligt fulländade äfventyrliga resa, hvilken kostat 112 daler silfvermynt, som nu af det lärda samfundet utbetalades till Linnæus. Hans skörd af vetenskapliga både föremål och iakttagelser hade varit ganska betydande, och den storartade naturen i de höga nordanlanden hade på den unga resandens sinne gjort det djupaste intryck.

Efter hemkomsten gaf Linnæus 1733 föreläsningar i proberkonsten inför ett ansenligt antal studenter och förtjenade sig derigenom medel till sitt uppehälle. Fattigdomen fortfor dock att för honom vara tryckande och gick ända derhän, att han måste hålla moderns död hemlig, ty han hade ej råd att köpa sorgkläder. Andra motgångar tillkommo. Hans hastigt växande rykte hade väckt afund, och några, som i honom befarade en farlig medtäflare, lyckades 1734 utverka en förordning, att offentliga föreläsningar icke skulle få hållas af någon annan än den, som sjelf i ämnet aflagt vederbörligt prof, samt att således ingen, som icke sjelf var medicine doktor, skulle få förrätta tjensten för en medicine professor. Då Linnæus ännu icke var promoverad doktor, fick han således ej fortsätta tjenstgöringen för Rudbeck. Akademiadjunkten Nils Rosén, hvilken äfven sedermera vann stort vetenskapligt rykte, fick i Linnæi ställe öfvertaga föreläsningarna, och vistandet vid akademien, der Linnæus nu var stängd från tjenstgöring, blef honom allt mindre behagligt, hvarföre han emottog landshöfdingen Reuterholms kallelse att fortsätta en förut begynt undersökning af bergverken i Dalarne. Här beredde han sig några inkomster dels såsom läkare, dels genom föreläsningar i mineralogi, samt blef förlofvad med dottern till stadsläkaren i Falun Johan Moræus. Både han och hans vänner insågo emellertid att, för vinnande af en mera sjelfständig verksamhet, måste han blifva medicine doktor och för detta ändamål företog han i början af året 1735 en utrikes resa, hvartill han lyckats anskaffa nödiga medel.

Öfver Helsingborg och Helsingör kom han till Hamburg och Harderwyk, der han i Juni samma år erhöll doktorsgraden och reste derefter till Leyden, der den ryktbare Boerhave då var professor i medicin. För att höra hans föreläsningar fördröjde Linnæus sin hemresa, ehuru hans reskassa var så medtagen, att han måste bo i ett vindsrum och föra det torftigaste lif. Han vann emellertid här flera vänner, bland hvilka Johan Fredrik Gronov, en då berömd botaniker, bekostade tryckningen af Linnæi Systema Naturæ, i hvilket denne på 14 foliosidor framstält grunddragen till ett storartadt system, omfattande naturens alla riken. I företalet till en senare upplaga af detta arbete yttrade Linnæus: »Jag såg skuggan af det högsta väsendet skrida förbi mig, och jag intogs

af vördnad och beundran. Jag letade efter dess spår i sanden — hvilken kraft, hvilken vishet! Jag såg djuren vara till endast genom växterna, växterna genom de liflösa partiklarna, och dessa åter bilda jorden. Jag såg solen och stjernor utan tal hänga fria i rymden, hållna i handen af varelsernas varelse, det stora mästerstyckets konstnär.» Den korta grundritning af naturens tre riken, Linnæus här uppdragit, väckte sådan uppmärksamhet, att sjelfva Boerhave, hvars tid var så upptagen, att han skall låtit czar Peter vänta flera timmar på ett samtal, inbjöd den unge svensken till ett besök på ett landtställe utanför Leyden, der den store läkaren för tillfället vistades och der han pröfvade Linnæus samt var så nöjd med profvet, att han sökte öfvertala honom stanna i Holland för alltid, och då Linnæus svarade, att hans torftiga vilkor tvingade honom med det snaraste öfver Amsterdam anträda hemresan, gaf Boerhave honom ett till botanices professorn derstädes Burmann ställdt bref af sådan lydelse, att denne, till Linnæi förvåning, genast bjöd honom bo och gästa hos sig, hvilket anbud Linnæus med tacksamhet antog.

Ej långt derefter blef Linnæus äfven af Boerhave rekommenderad hos den rike borgmästaren i Amsterdam Georg Clifford, som mellan Harlem och Leyden hade ett landtgods Hartekamp, med en praktfull trädgård, hvari odlades en stor mängd växter från södra Europa, så väl som från de öfriga verldsdelarna, hvilken Linnæus nu fick ordna och beskrifva. Här var han i sitt rätta element, hade fullt upp af allt hvad han behöfde och fick äfven på Cliffords bekostnad göra en resa till England, för att öka Cliffords samlingar med åtskilliga nordamerikanska växter, som odlades i Londons granskap. Till den berömde engelske naturforskaren Hans Sloane, sedermera stiftare af British Museum, medförde Linnæus från Boerhave ett rekommendationsbref i följande ordalag: »Linnæus, som öfverlemnar detta bref, är ensam värd att få se er och af er blifva sedd. Den, som ser er båda tillsammans, han skådar två män, hvilkas like verlden knappast eger.» Så förordad af en sådan man, fann Linnæus Englands rikaste naturaliesamlingar för sig öppnade och drog äfven stor nytta för sin vetenskap af vistandet i detta rike. Sedan han återvändt till Hartekamp och fullständigt ordnat så väl dess trädgård som dess samlingar, samt genom ett par vetenskapliga arbeten om denna trädgård och dess samlingar visat sin tacksamhet mot sin gynnare, skildes han från denne, oaktadt Clifford gjorde allt för att hålla honom qvar. Linnæus fann Hollands dammiga luft menlig för sin helsa, och dessutom drog kärleken till hans fästmö och till fäderneslandet honom dit. Han gjorde dock först ett besök i Paris, der han rönte det vänligaste och mest smickrande mottagande af dervarande berömda vetenskapsmän, samt tog återvägen genom Leyden, för att taga ett sista farväl af sin välgörare, den nu döende Boerhave. Med djup känsla af vördnad och tacksamhet kysste Linnæus vid afskedet den döendes hand, och denne tryckte då, med ansträngningen af de ringa krafter, som återstodo honom, Linnæi hand

till sina läppar, såsom ett erkännande af lärjungens storhet, och sade: »Jag har lefvat min tid och gjort hvad jag förmått. Gud bevare dig, för hvilken detta återstår. Hvad verlden af mig äskat, har hon fått, men af dig har hon långt mera att vänta.» Tårar afbröto talet, så att han endast kunde tillägga: »Farväl, min älskade Linnæus!»

I September 1738 återkom denne till fäderneslandet; men han, som utomlands blifvit så firad och öfver allt mottagen såsom en vetenskaplig storhet, rönte nu föga erkännande af sina landsmän och började se sig nödsakad att åter begifva sig utrikes, för att mottaga något af de flera fördelaktiga anbud han redan erhållit, då han lyckligen bevarades åt fäderneslandet genom Carl Gustaf Tessin, med hvilken den som mekaniker ryktbare Mårten Triewald gjort honom bekant och som till en början erbjöd honom rum och bord i sitt eget hus samt sedermera utverkade åt honom af ständerna ett årligt arvode af 100 dukater, mot förbindelse att om somrarne hålla föreläsningar i botanik på riddarhuset och om vintrarne öfver bergskollegiets mineraliesamlingar. Genom Tessins förord blef Linnæus äfven 1739 förordnad till amiralitetsläkare i Stockholm samt i Maj 1741 professor i medicin vid Upsala högskola, hvilken professors-plats han följande året fick, genom byte med sin förre medtäflare och numera nära vän Nils Rosén, lemna åt denne och sjelf öfvertaga Roséns profession i botaniken, då båda fingo hvar sin rätta plats.

Redan 1739 hade Linnæus gift sig med sin trolofvade, Maria Elisabeth Moræus, »och efter den tiden kom honom aldrig mera i hågen att lemna Sverige». Här steg han ock för hvarje år i rykte och anseende, och den ena utmärkelsen tillföll honom efter den andra. Han hade 1739 varit en af vetenskaps-akademiens stiftare och blef dess förste ordförande. Åren 1746, 1758, 1764 och 1780 slogos medaljer till hans ära, 1747 fick han titel af arkiater, 1753 blef han riddare af Nordstjerneorden och var den förste svenske lärde, som dermed hedrades, samt adlades 1757, då han antog namnet *von Linné*, som blifvit det mest verldsberömda någon svensk man burit. Genom ett stort antal vetenskapliga arbeten, som icke allenast gjorde botaniken till en helt ny vetenskap och tillika till hans samtids älsklings-studium, utan äfven hade en betydande inverkan på naturvetenskaperna i allmänhet, spriddes hans rykte icke blott till Europas alla länder, utan äfven till andra verldsdelar. En stor mängd unge män från Finland, Ryssland, Norge, Danmark, England, Holland, Schweiz, ja, ända från Amerika, strömmade till Upsala för att höra den berömde mannens föreläsningar, och studenternes antal i Upsala, som förut varit omkring 500, steg 1759, då Linné var rektor, till 1,500. Konungen i Spanien ville kalla honom till Madrid, erbjöd honom spansk adelig värdighet, 2,000 piaster i lön och fri religionsöfning. Kejsarinnan Katarina II i Ryssland gjorde honom äfven de mest smickrande anbud; men han afböjde de ena så väl som de andra. Franska vetenskaps-akademien, hvars utländska ledamöters antal ej fick öfverstiga 8, tilldelade Linné denna

utmärkelse 1762, och han var den förste svensk som dermed hedrades. En mängd andra lärda samfund täflade äfven att få räkna Linné bland sina ledamöter.

Linné har för öfrigt icke allenast spridt ett helt nytt ljus öfver naturvetenskaperna, utan hade äfven stora förtjenster om den medicinska vetenskapen och undervisningen i Sverige, enligt hvad en af våra senare mest framstående läkare visat [1]), samt var tillika kanske den ypperligaste ungdomslärare Sverige egt. Den kärlek, hvarmed han omfattade, den klarhet, hvarmed han öfverskådade hvarje ämne, meddelade sig åt både föredrag och åhörare, som alltid till dittills aldrig sedd myckenhet fylde hans lärosal och bland hvilka funnos utländingar till större antal, än någonsin varit händelsen i Sverige. Han bildade ock många ryktbara lärjungar, hvilka han beredde tillfälle till vetenskapliga utflykter i långt aflägsna länder och af hvilka han derföre fordrade, att de skulle meddela honom sina samlingar. Främmande lärde gåfvo hans namn åt naturhistoriska lärdomssällskap och en bland nordens täckaste, i dess skogar doftande blommor, *Linnæa borealis*, har blifvit uppkallad efter honom.

Sitt yttre och sitt lynne har Linné sjelf beskrifvit i sina anteckningar. »Linnæus», heter det der, »var intet stor, intet liten, mager, brunögd, lätt, hastig, gick fort, gjorde allting promt, tålte ej sent folk, var sensibel, blef snart rörd, arbetade kontinuerligen och kunde ej spara sig. Han åt gerna god mat och drack goda drycker, men var aldrig öfverflödig. Han brydde sig litet om exteriören, utan trodde, att karlen borde pryda kläderna, men ej tvärtom. Konsistorium var ej hans nöje eller göromål, ty han var till annat slagen och annat tänkte på, än sådana saker, som der förehafvas och afgöras.»

Hans själsegenskaper företedde en ovanlig förening af ett skarpsinne, som såg på en gång fort, djupt och långt, hvarigenom han ock genast insåg de likheter och olikheter, som utgöra de särskilda naturalstrens känne- och skiljetecken, samt tillika en klarhet i uppfattningen, hvarigenom han bragte ordning och reda i alla ämnen han behandlade. Jemte dessa egenskaper egde han en högst ovanlig förmåga att meddela andra hvad han upptäckt och göra det för dem lika klart, som det var för honom sjelf; ett minne, hvilket troget bevarade hvarje föremål, som väckt hans uppmärksamhet, samt med allt detta en aldrig tröttnande flit och kärlek till arbete. Han hade ärft sin mors häftiga lynne, men var lätt försonad, för öfrigt uppriktig och skämtsam, godlynt och välgörande, ehuru han i vården om sina enskilda angelägenheter var sparsam och hushållsaktig. Hushållsbestyren lemnade han dock åt sin hustru, som i många år öfverlefde honom och dog 1806, vid 94 års ålder. Sjelfkänsla saknade han icke. Han trodde sig af Gud enkom kallad och utrustad att »få titta in i Herrans hemliga rådkammare och verkstad». En djup och varm gudsfruktan var ock hos honom ett ganska framstående drag. Fast och orubblig var hans tro

[1]) *P. H. Malmsten*, Minnesord öfver Carl von Linné, Stockholm 1878.

på en styrande försyn, hvars rättvisa domar förr eller sedare skulle gå i fullbordan. I en skrift kallad Nemesis divina (Guds hämnande rättfärdighet), uppteckn̈ade han en mängd samtida händelser, i hvilka han tyckte sig igenkänna straffdomar öfver brottslingen och upprättelse åt oskulden. I förtröstan på en dylik rättvisa ville han ock aldrig inlåta sig i vetenskapliga strider, utan sade endast: »Har jag rätt, så får jag rätt».

Linné hade i allmänhet en god helsa, men efter ett slaganfall i Maj 1774 blefvo både själs- och kroppskrafterna betydligt försvagade, och den 10 Juni 1778 slutades hans dagar. Hans frånfälle väckte stort uppseende öfver hela den bildade verlden, och Gustaf III underrättade ständerna derom som en nationalförlust. Hans bröstbild har blifvit uppstäld i många vetenskapliga samfund och lärosalar, så utländska som svenska, och en minnesstod har nu äfven åt honom blifvit rest i Sveriges hufvudstad. Hans son, med samma namn som fadern, blef hans efterträdare såsom professor i botanik, men dog redan 1783. En af Linnés fyra döttrar lefde ända till 1839, då hon afled vid 90 års ålder.

Linné var för naturvetenskaperna det stora ordnande snillet och gaf dem tillika den praktiska riktning, som alltsedan fortgått och medfört så många vigtiga resultat. Han utsände ock till flera verldstrakter ett stort antal lärjungar, hvilka äfven blefvo berömda vetenskapsmän, ehuru de voro snarare samlare än ordnare.

Så företog *Fredrik Hasselqvist,* född i Östergötland 1722, en resa till Smyrna 1749, besökte derefter Egypten, der han anstälde flera forskningar, hvilka han ytterligare fortsatte i Palestina, hvarigenom han spred ett nytt ljus öfver flera förut mörka ställen i bibeln. Efter en utflykt till Cypern återkom han i Augusti 1751 till Smyrna, men insjuknade just som han ämnade besöka Libanons bergstrakter, och dog i Februari 1752. Hans rika samlingar, som voro nära att säljas för hans fordringsegares räkning, räddades åt Sverige af Lovisa Ulrika, som betalade hans skulder och hitförskaffade samlingarna, hvilka Linné kallades till Drottningholm att bese och ordna. Han beskref dem ock sedermera i »Fredrik Hasselqvists Resa till det Heliga Landet», som utgafs 1757.

Så sändes *Per Löfling,* född i Gestrikland 1729, af Linné, på vetenskapsakademiens bekostnad, 1751 till Portugal och Spanien för vetenskapliga ändamål, samt åtföljde 1754 såsom botanist en spansk vetenskaplig expedition till Amerika, men insjuknade under en resa till Guyana och dog i Februari 1756, hvarefter Linné 1758 utgaf hans »Resa till spanska länderna uti Europa och Amerika».

En annan Linnés lärjunge, *Per Forskål,* född i Helsingfors 1736, fick 1761 följa en dansk vetenskaplig expedition till Orienten, försedd med instruktion af Linné. Flera af de grekiska öarne besöktes så väl som Konstantinopel, Alexandria, Kairo, öfra Egypten och Arabien, der Forskål afled i staden Jerim i Juli 1763. Han hade under resan slutit

sig till en dansk fortifikationsofficer, Karsten Niebuhr, som gjorde sig ryktbar genom sin beskrifning om denna resa samt äfven samlade och utgaf Forskåls anteckningar 1775.

Bland Linnés öfriga lärjungar reste *Fernström* 1745 till Ostindien och några andra delar af Asien; *Lars Montin* 1749 till Luleå Lappmark; *Mårten Köhler* 1753—1757 till Frankrike och Italien; *Daniel Rolander* 1755 till Surinam; *Daniel Solander* 1757 till norska Lappmarkerna, hvarefter han af Linné sändes till England för att der sprida de naturhistoriska studierna och fick 1768—1771 för vetenskapliga ändamål göra en resa kring jorden. *Roland Martin* reste 1758 till Spetsbergen. *Clas Alströmer*, en son till de svenska handaslöjdernas befordrare Jonas Alströmer, företog 1760 en resa till Spanien, Italien Frankrike och flera andra europeiska länder. *Torén* reste samma år till Malabarkusten af Ostindien — allt i vetenskapliga ändamål, och ehuru deras resebeskrifningar icke blifvit särskildt utgifna, bidrogo de likväl genom sina bref till den gemensamme läraren och sina samlingar att ytterligare rikta de naturhistoriska studierna.

Botaniken bearbetades för öfrigt äfven af andra Linnés lärjungar än de, hvilka genom sina resor bidrogo till dess utveckling. Så blef *Peter Jonas Bergius*, född i Småland 1730, död i Stockholm 1790, den förste professor i medicin och pharmaci inom hufvudstaden 1762 samt skänkte till vetenskapsakademien sina rika botaniska bok- och örtsamlingar, jemte en botanisk trädgård och ett kapital till dess vårdande och till föreläsningars hållande derstädes, samt utgaf äfven flera arbeten i botanik. Likasom *Anders Johan Retzius*, född i Christianstad 1742, stiftare af Fysiografiska Sällskapet i Lund 1771, professor i naturvetenskaperna derstädes 1795, död i Stockholm 1821, hvilken för öfrigt efterlemnat arbeten icke blott i botanik, utan äfven i zoologi, mineralogi, kemi, ekonomi och paläontologi samt i allmänhet, ehuru egentligen först under tidskiftet efter frihetstiden, utvecklat, både såsom skriftställare, akademisk lärare och ledare af unga förmågor, en verksamhet af stor betydelse för de naturvetenskapliga studierna i Sverige.

Inom *zoologien* voro, utom Linné och hans lärjungar Hasselqvist, Forskål och Retzius, de mest framstående författarne ichtyologen *Peter Artedi*, född i Ångermanland 1705, död i Leyden 1735, förtrogen vän till Linné, som ock utgaf hans efterlemnade handskrifter, samt entomologerne *Carl Clerck*, född 1710, kommissarie i Stockholm, död 1765, och *Carl De Geer*, född 1720, hofmarskalk, död 1778.

Författare i *mineralogi* och *kemi* voro: *Henrik Teophil Scheffer*, född i Stockholm 1710, ledamot af vetenskapsakademien 1746, myntproberare 1752, död 1759; *Johan Gottskalk Vallerius*, född i Nerike 1709, den förste professorn i kemi och metallurgi vid Upsala akademi, hvilken lärostol inrättades 1750, död 1785, den siste mera framstående förfäktaren af de äldre åsigterna i kemien och mineralogien, hvilka vetenskaper genom hans efterträdare i den kemiska lärostolen, *Torbern Olof Bergman*, fingo ett helt nytt skick. Denne, född i Vestergötland

1735, väckte redan vid 21 års ålder Linnés uppmärksamhet genom en entomologisk afhandling, hvilken Linné skickade till vetenskapsakademien, med påskrift: »Vidi et obstupui» (Jag har sett och förvånats). Redan vid 32 års ålder blef ock Bergman, då Wallerius 1767 för sjuklighet begärde afsked, hans efterträdare såsom professor i kemien och gjorde sig snart känd såsom en af universitetets yppersta lärare. Hans lefvande, innehållsrika och lättfattliga föredrag lockade talrika åhörare till hans föreläsningar, och vid dessa, likasom vid Linnés, infunno sig många äfven från främmande länder. Genom en ansenlig mängd vetenskapliga arbeten vann han tillika stort rykte inom hela den vetenskapliga verlden samt blef genom vigtiga upptäckter både i fysik och kemi, så väl genom den nya belysning han gaf dessa vetenskaper, en af sin tids främsta vetenskapliga storheter. Hans djupa gudsfruktan, hans oegennytta, hans välvilja mot alla, hans intagande och förbindliga sätt gjorde honom äfven i öfrigt aktad och omtyckt. Genom sitt outtröttliga nit för vetenskaperna, hvilket kom honom att arbeta mer än hans krafter tilläto, ådrog han sig en mer och mer tilltagande sjuklighet, som lade honom i grafven redan vid 49 års ålder i Juli 1784.

Bland kemister och mineraloger, som under detta tidskifte gjorde sig kända, böra för öfrigt, utom *Swedenborg*, som äfven i detta hänseende var ganska framstående, nämnas *Magnus von Bromell*, född 1679, præses i collegium medicum 1724, död 1731; *Axel Fredrik Cronstedt*, f. 1722, bergmästare i Öster- och Vesterbergslagen 1758, d. 1765; *Per Adrian Gadd*, f. 1727, den förste kemie-professorn vid Åbo akademi 1761, d. 1797; *Anders Johan Retzius*, hvilken vi här ofvan omnämnt bland botanikerne, m. fl.

Bergsvetenskapen behandlades af *Göran Wallerius*, f. 1683, assessor i bergskollegium 1730, en bland stiftarne af vetenskaps-societeten i Upsala, ledamot af vetenskaps-akademien 1742, d. 1744; *Georg Brandt*, f. 1694, bergsråd 1756, d. 1768; *Anton von Swab*, f. i Falun 1702, bergsråd 1767, d. 1768, upptäckare och grundläggare af Ädelfors guldgrufva samt i allmänhet en af dem, som gjort sig mest förtjente om svenska bergsbruket; *Daniel Tilas*, f. 1712, bergsråd 1755, friherre 1766, en bland de första ledamöterna af vetenskapsakademien, d. 1772; *Jakob Johan Anckarström*, f. 1729, öfverste-löjtnant 1767, d. 1777, m fl.

I *fysik* utkommo, utom Swedenborgs och Torbern Bergmans hithörande arbeten, endast några läroböcker och åtskilliga smärre skrifter öfver särskilda delar af denna vetenskap, hufvudsakligen i praktisk riktning. *Johan Browallius*, född 1706, professor i naturalhistorien vid Åbo akademi 1734, biskop i Åbo 1749 och såsom sådan ifrig deltagare i partistriderna vid riksdagarne, död 1755, samt *Johan Carl Wilcke*, född i Wismar 1732, professor i experimental-fysiken i Stockholm 1759, vetenskapsakademiens sekreterare från 1780 till sin död 1796, voro, jemte de båda förstnämnde, de mest framstående svenska författare i denna vetenskap under ifrågavarande tidskifte.

I allmänhet var det nu naturvetenskapernas gyllene tid. De om-

fattades med det lifligaste intresse, bearbetades med stor framgång och erhöllo ny belysning af en mängd framstående män, bland hvilka icke saknades vetenskapliga storheter af högsta ordningen. För Sverige inträdde i detta hänseende en ny storhetstid, med rika vetenskapliga eröfringar, som voro långt mindre omtvistade och blefvo långt mera fruktbärande än de krigiska under den förra storhetstiden varit.

Äfven *läkarevetenskapen* erhöll under detta tidskifte en långt rikare utbildning, än den hittills i Sverige kunnat vinna. Utom de i det föregående omnämnde berömde läkarne Lars Roberg, Johan Jakob von Döbeln och Magnus von Bromell, som nu fortsatte sin redan under Carl XII:s regering började verksamhet, hade äfven *Linné*, enligt hvad här ofvan är visadt, en betydande inverkan på denna vetenskaps utbildning. Framstående läkare eller författare i medicin under frihetstiden voro för öfrigt; *Abraham Bäck*, f. 1713, arkiater och præses i collegium medicum 1752, d. 1795; *Eberhard Rosén*, f. 1714, professor i medicin vid Lunds universitet 1744, adlad 1770, då han antog namnet *Rosenblad*, d. 1796: *Johan Haartman*, f. 1725, medicine-professor i Åbo 1763, d. 1787; *Roland Martin*, f. 1726, anatomie och kirurgie professor i Stockholm 1756, d. 1788; *David Schultz*, f. 1732, professor i barnförlossningskonst i Stockholm 1761, adlad med hamnet *von Schultzenheim* 1770, orförande i sundhetskollegium 1713, d. 1823, m. fl.

Såsom kirurger gjorde sig särskildt berömde *Herman Schützer*, född 1713, arkiater 1753, »öfverdirektör öfver kirurgien i riket» 1758, adlad 1769 med namnet *Schützercrantz*, död 1802, samt *Olof Acrel*, född 1717, öfverkirurg 1752, generaldirektör för sjukhusen och lazaretterna i riket 1776, adlad med namnet *af Acrel* 1780, död 1806, på sin tid Sveriges mest berömde kirurg, samt såsom djurläkare *Peter Hernqvist*, f. 1726, Sveriges förste veterinärläkare, hvilken här införde och meddelade undervisning i denna del af läkarekonsten, död 1808.

Största förtjensten om läkarevetenskapens utbildande under detta tidskifte hade dock Linnés medtäflare *Nils Rosén*, son till kyrkoherden i Sexdräga församling inom Vestergötland Erik Rosenius och äldre broder till ofvannämnde Eberhard Rosén. Han föddes i Sexdräga kyrkoherdeboställe i Febr. 1706 och röjde redan tidigt en afgjord böjelse för läkarekallet, hvilket han dock ej vågade yppa för föräldrarne. Dessa ville nemligen, alldeles som Linnés, ovilkorligen hafva sonen till prest, då han kunde efterträda fadern, och, likasom förhållandet varit med Linné, hindrade bristande tillgångar äfven Roséns föräldrar att bekosta den dyra medicinska undervisningen. Vid 18 års ålder fick han försörja sig sjelf samt erhöll 1724 plats såsom lärare åt arkiater Ribens son och några andra ynglingar i hufvudstaden. I Ribens boksamling fick han rik näring för sina medicinska studier, och under de fyra år, han tillbragte i Stockholm, gjorde han sådana framsteg i dessa, att ryktet derom spridt sig till Upsala och förmådde dervarande professorn i anatomi och botanik, Olof Rudbeck den yngre, att 1728 erbjuda den 22-årige studenten en ledig adjunktur inom den medicinska fakulteten.

Nu först upptäckte denne för föräldrarne sin förändrade lefnadsbana och vann deras samtycke dertill. Följande året fick Rosén såsom lärare åt en ung friherre Maurits Posse, en stjufson till riksrådet Gustaf Cronhjelm, företaga en utländsk resa, hvarunder han besökte de förnämsta medicinska läroanstalter i Tyskland, Schweiz, Frankrike och Holland samt promoverades till medicine doktor i Harderwyk. Vid sin återkomst till Upsala våren 1731 tillträdde han sin adjunkts-befattning och förordnades 1734 att förestå Rudbecks professorsplats, hvilket förordnande då fråntogs Linné. Hvad dervid kunnat komma Rosén till last godtgjorde han genom det högst utmärkta sätt, hvarpå han utöfvade sin lärare-syssla. Han blef ock efter Rudbecks död 1740 hans efterträdare. Redan året förut hade han vid vetenskaps-akademiens stiftelse blifvit kallad till dess ledamot och 1743 bytte han profession med Linné samt öfvertog i dennes ställe undervisningen i anatomi, fysiologi, terapi och kemi, jemte prefekturen öfver sjukhuset. En nära vänskap hade nu efterträdt den förra misshälligheten mellan de båda utmärkte männen. I 40 års tid verkade sedermera Rosén vid universitetet, under oafbrutet arbete, men också med ständigt växande rykte och framgång både såsom lärare och praktiserande läkare. Flera utmärkelser blefvo ock honom tilldelade. Han blef arkiater 1747, riddare af nordstjerneorden 1757, adlad 1762, då han antog namnet *Rosén von Rosenstein*, samt stod i högt anseende så inom som utom Sverige. Såsom vetenskapsman utmärkte sig Rosén icke mycket genom nya upptäckter och läror, utan snarare genom skarpsinnigt bedömande och tillämpande af äldre och nyare rön. Framför allt hade han den stora förtjensten att söka i möjligaste mån göra sin vetenskap tillgänglig för den större allmänheten. Så införde han bruket af kinabarken i frossfebrar, äfvensom en ny och förbättrad behandling af masksjukdomar, samt bidrog väsentligt till koppympningens befordrande. Roséns bröstdroppar, ammpulver och barnpulver äro ännu allmänt begagnade läkemedel, och hans afhandling »Om barnsjukdomar och deras begagnande» samt hans »Hus- och rese-apotek», hvilka båda utkommo 1765 och sedermera erhållit flera upplagor, hafva blifvit folkböcker, som länge hos omtänksamma husmödrar intagit en plats bredvid psalmboken, nya testamentet och kokboken. Han afled i Upsala den 16 Juli 1773.

Likasom naturvetenskaperna vunno äfven de *matematiska vetenskaperna* under frihetstiden en betydande utbildning genom flera framstående författare, såsom *Samuel Klingenstierna*, född i Östergötland 1698, professor i matematik vid Upsala universitet 1728, lärare åt kronprinsen Gustaf 1755—1764, kansliråd 1756, titulerad statssekreterare 1762, död i Oktober 1765, hvars förtjenster såsom vetenskapsman hufvudsakligen bestodo deri, att han med ovanlig klarhet, djup och bestämdhet uppfattade de stora matematiska och fysiska sanningar, hvilka på hans tid uppdagades synnerligast af Newton, och att han på en mängd särskilda förhållanden mera enkelt, tydligt och träffande än flertalet af hans samtida tillämpade dessa upptäckter; *Mårten Strömer*,

f. 1707, astronomie professor i Upsala 1734, d. 1770, utgifvare af flera matematiska arbeten, bland hvilka hans öfversättning af Euklides' Elementer, som utkom 1744, erhållit otaliga upplagor och blifvit en allmänt känd skolbok; *Per Elvius*, f. 1710, Klingenstiernas och Strömers lärjunge, ledamot af vetenskaps-akademien från dess stiftelse 1739, dess sekreterare 1746, d. 1749; *Fredrik Palmqvist*, f. 1720, major vid fortifikationen 1747, d. 1771; *Nils Schenmarck*, f. 1720, professor i matematik vid Lunds universitet 1763, d. 1788, m. fl.

Såsom författare i *astronomi* gjorde sig berömde, utom åtskilliga af de ofvan uppräknade matematikerne, *Anders Celsius*, f. 1701, astronomie professor i Upsala 1731, der han utverkade uppförandet af ett astronomiskt observatorium 1740, berömd genom flera vigtiga astronomiska upptäckter och beräkningar, d. 1744; *Olof Hiorter*, f. 1696, astronomie observator i Upsala under Celsius 1746, d. 1750, upptäckare af norrskenets inverkan på magnetnålen och berömd för sina noggranna beräkningar af en mängd orters polhöjd; *Peter Wilhelm Wargentin*, född i Jemtland 1717, vetenskapsakademiens sekreterare 1749—1783, d. 1783, särskildt berömd för sina observationer rörande planeten Jupiters månar; *Daniel Melander*, f. 1726, astronomie professor i Upsala efter Strömer 1761, adlad med namnet *Melanderhjelm* 1778, d. 1810, en af sin tids mest framstående astronomer; *Fredrik Mallet*, f. i Stockholm 1728, astronomie professor i Upsala 1761, bekant för sina observationer öfver planeten Venus' gång förbi solen 1769, d. 1797, m. fl.

I *mekaniken* var *Christofer Polhem*, hvilken vi i det föregående omtalat, ända till sin död 1751 den mest framstående både uppfinnaren och författaren. En annan ryktbar mekaniker under frihetstiden var *Mårten Triewald*, f. i Stockholm 1691, kapiten-mekanikus och ledamot af vetenskaps-akademien från dess stiftelse 1739, d. 1747, berömd så väl för sina mycket besökta föreläsningar i fysik och mekanik på riddarhuset som för flera vigtiga mekaniska uppfinningar.

Arbeten i *krigsvetenskap* utgåfvos under frihetstiden af flera författare, bland hvilka *Augustin Ehrensvärd*, Sveaborgs grundläggare och arméns flottas skapare, är den mest berömde. Bland de öfriga förtjena att omtalas: *Jakob Richardson*, f. i Halmstad 1687, assessor i antiqvitets-arkivet 1734, d. 1759; *Jakob von Eggers*, f. i Dorpt 1704, öfverste vid fortifikationen i Stralsund 1755, slutligen generalmajor och friherre 1772, d. 1773; *Axel Magnus von Arbin*, hvilken, f. 1717, vid flera tillfällen utmärkte sig under pomerska kriget och slutligen blef generallöjtnant 1782, d. 1791; *Magnus Stålsvärd*, f. 1724, kapten vid fortifikationen 1750, i det föregående omtalad såsom en af deltagarne i statshvälfningsförsöket 1756, hvarföre han afrättades i Juli samma år, m. fl.

I *sjövetenskap* uppträdde såsom författare *Thomas Rayalin*, f. i Finland 1673, viceamiral 1741, d. samma år; *Gustaf Fredrik Leijonanckar*, f. i Stockholm 1686, vice amiral 1755, d. 1756; *Christofer*

Falkengrén f. 1722, viceamiral 1769, friherre 1771, riksråd 1772, president i amiralitets-kollegium 1776, d. 1789, m. fl.

I allmänhet röjde sig under frihetstiden en ganska liflig och tillika ganska mångsidig vetenskaplig verksamhet, som utgör den vackraste sidan af detta tidskifte, ehuru äfven då icke så litet trycktvång var rådande, hvilket dock hade mindre inflytande på den egentliga vetenskapliga verksamheten än på sådana frågor, som på något sätt kunde utgöra föremål för partistriderna och således framför allt på de politiska. Detta trycktvång röjde sig ock mera i afseende å vitterheten, så vida den hade någon politisk färg, än å vetenskapliga arbeten, och vi skola i sammanhang med det vittra politiska skriftställeriet dertill återkomma.

Vitterhet och konst.

Svenska språket inträdde under frihetstiden i ett nytt skede, då det genom en mängd framstående författare i alla riktningar vann betydligt både i renhet, genom utrensning af en stor myckenhet från tyskan eller fransyskan lånade ord, hvarmed det förut var besväradt, och i regelbundenhet, genom ett mera språkriktigt och följdriktigt genomfördt böjnings- och stafningssätt, samt i böjlighet och välljud genom flera förtjenstfulla skalder och talare. Det erhöll ock nu en vetenskaplig behandling af en man så utmärkt i detta hänseende, att han väl förtjenar en närmare bekantskap.

Johan Ihre, son af dåvarande teologie professorn i Lund, sedermera domprosten i Linköping Thomas Ihre och Brita Steuch, dotter till d. v. biskopen i Lund, sedermera erkebiskopen Matthias Steuchius, var född i Lund 1707. Efter fulländade skolstudier i Linköping och akademiska i Upsala anträdde han 1730 en resa till Tyskland, Frankrike, Holland och Danmark, hvarunder han besökte universiteten i Göttingen, Halle, Jena, Utrecht, Leyden, Oxford, Paris och Köpenhamn, gjorde bekantskap med de fleste dervarande vetenskapsmän samt forskade flitigt i de akademiska boksamligarna. Särskildt egnade han i Köpenhamn sin uppmärksamhet åt de talrika der befintliga fornnordiska handskrifterna. Efter treårigt vistande utrikes återkom han till Upsala 1733 och blef kort derefter antagen till sekreterare hos vetenskaps-societeten derstädes, befordrades 1737 till poeseos professor och blef året derpå skytteansk professor, hvilken lärostol han sedermera i 42 år innehade.

Såsom universitets-lärare egde Ihre stort inflytande. I katedern, så väl som i sina skrifter och i sitt umgänge, röjde han ett ovanligt förråd af kunskaper, i förening med lekande qvickhet och ett fint behagligt umgängessätt. Hans föreläsningar utmärkte sig genom mycken klarhet både i tankar och språk, hvarföre de ock voro flitigt besökta, likasom äfven hans disputations-akter, hvilka, utmärkta af samma egenskaper som hans föreläsningar, tillika kryddades af en mängd spelande infall.

Hvad som emellertid egentligen gjort Ihre verldsberömd, är hans stora arbete Glossarium Sviogothicum (Sveogöthisk ordbok), hvartill 1756 af allmänna medel anslogs ett understöd af 10,000 d. s. och som fullständigt utkom 1769. I inledningen till detta sitt mästerverk belyser Ihre de språk, som hafva större eller mindre gemenskap med det svenska, visar hvarifrån orden i vårt språk leda sitt ursprung, samt förklarar med egna och närbeslägtade exempel deras egentliga, så väl som tillfälliga bemärkelser. Arbetet har för öfrigt ett stort värde äfven derigenom, att det väsentligen bidragit till att sprida ljus öfver våra fornhäfder, gamla lagar, rimkrönikor och andra medeltidshandlingar samt att skingra många oriktiga föreställningar, som i afseende härå varit rådande.

Samtidigt med utarbetandet af detta stora verk utgaf Ihre 1766 ett »Svenskt dialekt-lexikon» samt har för öfrigt utgifvit en mängd smärre filologiska afhandlingar. Af vitterhets-akdemien blef han ledamot vid dess instiftande 1753, erhöll 1757 kansliråds titel och adlades 1758. Han afled i Upsala den 1 December 1780.

Svenska *vitterheten* vann, likasom svenska språket, en rik utbildning under frihetstiden, då den idkades flitigt och med framgång af en mängd författare, hvilka dels utgjorde återstoden af den skaldeskola, som begynt med Stjernhielm och sedermera i åtskilliga riktningar utbildat sig under Carl XI:s och Carl XII:s regeringar; dels med Dalin begynte en ny skola, som under Gustaf III:s regering hade sin rikaste blomstringstid.

Bland författarne ur den förra skolan nämna vi främst, såsom äldst till åren, friherre *Gustaf Palmfelt*, hvilken vi här ofvan omtalat bland riksrådets ledamöter. Såsom vitterhetsidkare gjorde han sig företrädesvis känd genom metriska öfversättningar af Virgilii Ekloger och början af hans Georgica, i hvilken han tillämpade nya prosodiska regler för sin metrik och på detta sätt kom att stå i spetsen för den nya svenska hexameter-skolan, hvilken sedermera fullständigare utbildades af Adlerbeth.

Anders Nicander, född 1707, kontrollör vid stora sjötullen i Vestervik 1739, packhusinspektor 1760, titulerad professor 1761, död 1777, utbildade ytterligare Palmfelts metrik. Han ifrade så för hexameterns allmännare införande i vår vitterhet, att han påstod den vara den enda tjenliga svenska versarten, och ville utdöma alla de rimmade verslagen, emedan

»ofta orimmelig ord för rim skull rimmare bruka.»

På Palmfelts anmodan uppsatte Nicander sina »oförgripliga anmärkningar öfver svenska skaldekonsten», hvilka han utgaf 1737 tillika med »Skaldeprof af svenska heroiska verser efter latinska prosodien inrättade». Sedermera utgaf han en mängd arbeten »på heroisk vers», så att det visst icke var Nicanders fel, om icke den heroiska versen blef mera spridd inom vår literatur. Olyckligtvis voro hans skaldestycken, om de

ock röjde mycket prosaiskt förstånd, likväl allt för mycket blottade på poetisk inspiration, för att vinna någon framgång hos allmänheten, och den tidens kritik gjorde sig ofta lustig öfver hans försök att skrifva »orimlig vers».

Jakob Frese, född i Viborg 1691, förordnad till sekreterare vid amiral Lillies eskader 1714, anstäld vid den då nyss inrättade civilexpeditionen 1719, död 1729, var en af de få, som förtjena namn af verklig skald under den period af vår litteraturhistoria, som ligger emellan Stjernhjelm och Dalin. Hans dikter, hvilka utgåfvos under åren 1726—1728 och af hvilka ett urval utkom 1826, äro af dels religiöst, dels verldsligt innehåll. Genom hans sånger, som i allmänhet utmärka sig för naturlighet, täckhet och ett oskuldsfullt behag, går en grundton af mild klagan, from försakelse och längtan från jorden, men som äfven röjer ett sinne, som älskade henne med ett barns kärlek. Hvad som äfven i väsentlig grad höjer Frese öfver mängden af sina samtida är hans vårdade språk, hvari så väl som i känslans innerlighet han kan anses såsom en föregångare för sina senare vida mer berömda landsmän Creutz och Franzén.

Carl Johan Lohman, född i Stockholm 1694, prest 1717 och extra ordinarie bataljonspredikant vid lifgardet, predikade för Carl XII i lägret vid Fredrikshall första söndagen i adventet 1718 — den sista predikan hjeltekonungen hörde, ty han blef skjuten på aftonen samma dag. Denna predikan vann i så hög grad hans bifall, att han genast befalte utfärdandet af en hofpredikants-fullmakt för Lohman. Denne tjenstgjorde sedermera dels såsom notarie i hof-konsistorium, dels såsom regementsprest vid lifdrabanterna, blef kyrkoherde i Tierp 1731 och dog derstädes 1759. Han uppträdde äfven såsom skald, med åtskilliga stycken för det mesta af religiöst innehåll, hvilka röja att han tagit Spegel till sitt mönster. Det mest framstående deribland är en »Dödsbetraktelse», hvilken omisskänligt röjer en verklig skaldenatur och ej obetydligt påminner om Wallins »Dödens engel».

Carl Gustaf Cederhjelm, född 1694, brorson till riksrådet Josias Cederhjelm och holsteinsk minister i Paris, der han genom sitt slösande lefnadssätt ådrog sig så stora skulder, att han 1723 insattes i bysättningshäktet Châtelet, hvarest han efter 12-årig fångenskap afled 1740, var en författare af helt annat lynne än den näst föregående. Han författade en mängd epigram, förde en poetisk brefvexling med Dalin, utgaf i Paris 1740 en öfversättning från Voltaire under titel »Kärleks-balk», med en rätt orginel och gladlynt dedikation »Till Sveriges värda fruntimmer», samt skref för öfrigt under sin långa fångenskap i bysättningshäktet ett ganska stort antal både franska och svenska verser, hvilka i talrika afskrifter spriddes kring Sverige och Frankrike. Instämmande i det gyckel med religiösa föremål, som redan börjat komma i bruk bland den lättsinniga ungdomen i Frankrikes hufvudstad, skref han sina mest uppsluppna stycken till psalmmelodier, hvilket genom kontrasten mellan innehållet och melodien gjorde så

mycket löjligare verkan. I allmänhet var Cederhjelm en af de qvickaste, men också en af de lättsinnigaste svenska vitterhetsidkare under frihetstiden.

Carl Rudenschöld, född 1698, riksråd 1761, död 1783, till hvilken vi återkomma vid skildringen af riksråden under detta tidskifte, var äfven författare både på vers och prosa, ehuru mera berömd i det senare hänseendet än i det förra.

Ulrik Rudenschöld, den förres yngre broder, född 1704, kommerseråd 1746, död 1765, har i flere små dikter ådagalagt en långt mera afgjord skaldegåfva än den äldre brodern.

Johan Gustaf Hallman, född mot slutet af 1600-talet, kyrkoherde i Ladugårdslands församling inom Stockholm 1737, död 1757, har genom flera skaldestycken, utmärkta af frisk lifligher och genialisk fyndighet i liknelser, intagit ett aktadt rum bland den tidens vitterhetsidkare, likasom han äfven genom några smärre historiska skrifter ådagalagt flit i forskning och ledighet i framställningssättet.

Vid slutet af 1600-talet föddes äfven *Olof Carelius*, som 1738 blef kyrkoherde i Huddinge församling och afled 1758, samt genom sin »Hönsgummans visa», hvilken skrefs med anledning af konung Adolf Fredriks kröning och trycktes första gången 1751, blifvit en af de populäraste svenska visförfattare, ehuru detta stycke är det enda man af honom känner.

Anders Odel, född i Vestergötland 1718, direktör i hall- och manufakturrätten i Stockholm 1757, död 1773, har äfven gjort sig ett stort rykte genom den på sin tid gränslöst populära »Sinclairs-visan», hvilken blef hattpartiets poetiska krigsförklaring mot Ryssland 1739 och genom sin inflytelse på sinnesstämningen i landet ganska mycket bidrog att kriget blef beslutadt. Detta stycke eger ock flera utmärkta egenskaper: en fyndig uppfinning, en lefvande framställning, och i synnerhet en skildring af Carl XII, som gjorde det lifligaste intryck på hjeltekonungens beundrare. Odel gjorde sig för öfrigt känd genom en mängd politiska och vittra skrifter, af hvilka dock ingen ökat hans rykte hos efterverlden.

De nu uppräknade vitterhetsidkarne kunna anses såsom de siste af den Stjernhjelmska skolan; men under frihetstiden uppstod en ny, hvars stiftare påkallar en närmare uppmärksamhet, såsom både den mångsidigaste och den rikast begåfvade af den tidens vittra författare.

Olof Dalin var född den 29 Augusti 1708 i Vinbergs församling i Halland, der hans fader Jonas Dalin var kyrkoherde. Hans anlag för vitterheten röjde sig redan i barnaåren genom åtskilliga småstycken och tillfällighetsverser, och i Lund, under ledning af hans berömde slägting, dåvarande professorn, sedermera biskopen Anders Rydelius, sjelf lycklig skald både på latin och svenska, erhöllo dessa Dalins anlag den bästa riktningen. På förord af Rydelius blef han redan vid 18 års ålder 1726 antagen till lärare för dåvarande kammarrådet, sedermera landshöfdingen friherre Carl Rålambs söner. Under vistandet

OLOF von DALIN.

i dennes hus i hufvudstaden anstäldes Dalin 1731 vid riksarkivet och följande året i kanslikollegium.

I slutet af detta år började han ett literärt företag, som lade grunden till hans författarerykte. Han utgaf nemligen en tidskrift, kallad »Den svenska Argus», hvilken fortsattes under åren 1733 och 1734 samt utkom med ett tryckt ark i veckan. Den var bildad efter en den tiden mycket berömd engelsk tidskrift »The Spectator», och innehållet var icke egentligen politiskt eller literärt, utan bestod för det mesta af moraliska anmärkningar öfver hvarjehanda i enskilda lifvet gängse fel och fördomar, jemte några uppsatser om statshushållning och näringar. Loford öfver konungaparet och hofvet saknades icke heller, omvexlande med åtskilliga slängar åt enskilda samhällsklasser och åt ständerna. Tonen var för det mesta lätt och lekande, men icke sällan rätt uddig, dock utan bitterhet. Nu för tiden förefaller visserligen ganska mycket af dess innehåll obetydligt, platt och alldagligt, men då var publicisteriet någonting helt nytt i Sverige; man var ej van vid sådan renhet i språket, redighet i tankegången och behag i versen, ej heller att finna allmänna angelägenheter så öppet och fritt behandlas, eller se nästans fel och svagheter med så stor fritalighet och dock med så liten bitterhet framdragas. Hvarje gång posten ankom, rycktes alla om det efterlängtade bladet, och hela den läsande allmänheten erfor en känsla af saknad, när detsamma upphörde vid slutet af året 1734.

Författaren hade hållit sig okänd, men tidskriften väckte så mycket uppseende, att man vid 1734 års riksdag ville åt den obekante författaren utverka förord eller belöning af ständerna. Det bifall, Argus förvärfvat, var dock ingalunda odeladt. Horns parti, de äldre Mössorna, tyckte sig der finna benägenhet för Hattarnes åsigter, frihetsmännen för hofvets och presterne, så väl som pietisterne, för fritänkeriet. Äfven inom stånden hade tidskriften flera vedersakare. I någon bland de der förekommande fabler hade adeln blifvit liknad vid hästar, presterne vid oxar, borgarena vid getter samt bönderne vid svin, och de båda stånd, som hade minsta skäl till belåtenhet med de representanter författaren gifvit dem, prester och bönder, motsatte sig förslaget om belöningen. Man lyckades dock få ett förord från ständerna, och nu gaf sig Dalin tillkänna. Så snart Rålamb fick kunskap om, att den snillrike författaren var läraren för hans barn, reste han genast upp på slottet samt förestälde Dalin för konung Fredrik och Ulrika Eleonora, då Dalin erhöll af konungen en gulddosa och af drottningen 3,000 daler kopparmynt samt befordrades 1737 till kunglig bibliotekarie.

Följande året fick Dalin med en af sina lärjungar företaga en utländsk resa, då vägen togs genom Tyskland till Holland, der han någon tid stannade i Leyden, hvarefter han reste till Paris, der Tessin mottog honom med största välvilja och presenterade honom för franske premierministern kardinal Fleury, på hvars befallning Dalin erhöll tillträde till alla bibliotek och lärda samlingar.

Vid återkomsten till Sverige 1740 fann Dalin många förändringar hafva inträffat under hans frånvaro. Hattpartiet hade kommit till välde, Carl Gyllenborg var kanslipresident och krig med Ryssland var dagens lösen. Nu utgaf Dalin »Sagan om hästen», som väckte ett ofantligt uppseende och bifall samt framkallade en stor mängd efterhärmningar. Med mycken humor framstälde författaren i denna saga under bilden af en häst det svenska folkets öden från unionstiden ända till Carl XII:s död samt gaf deri luft åt sin varma beundran för hjeltekonungen, likasom ökad fart åt den då rådande sinnesstämningen att från Ryssland utkräfva hämd för hvad det beröfvat Sverige. Ett annat arbete af honom, kalladt »Aprilverk om vår härliga tid», i särdeles lediga verser och innefattande ett qvickt skämt öfver då rådande förhållanden, väckte likaledes ett oerhördt uppseende. Den beryktade Sinclairs-visan hade under tiden i hög grad bidragit att sätta massans sinnen i krigisk jäsning, och Dalin saknade icke heller entusiasm för svenska vapnens ära, men uttalade den dock ej förr än efter slaget vid Villmanstrand, hvilket gaf honom anledning till ett skaldestycke i varmt, kraftfullt språk.

Det poetiska arbete, i hvilket Dalin företrädesvis uttalade sina åsigter om sin samtids politiska förhållanden och sitt fäderneslands dåvarande författning, var emellertid den länge såsom hans mästerstycke ansedda episka dikten »Svenska friheten», i fyra sånger, hvilken då utan jemförelse intog höjden af svensk skaldekonst. Den kom också i särdeles laglig tid för Hattarne, hvilka då befunno sig i yttersta förlägenhet, i följd af den jemmerliga utgången på deras krigsställning. Nu blef Dalins arbete ett väckelserop till de modfälde och en kraftig maning till nya ansträngningar för att värna Sverige och upprätthålla dess stora minnen. Det mottogs ock med allmän hänryckning och gaf ständerna en ny anledning att utmärka författaren. De gåfvo honom det här ofvan omnämnda uppdraget att skrifva Sveriges historia, och denna utmärkelse följdes snart af flera andra. Han blef 1751 genom Tessins förord utsedd till lärare åt Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas äldste son, dåvarande arfprinsen, sedermera konung Gustaf III, samma år tillika adlad, då han antog namnet *von Dalin*, samt 1753 kansliråd.

Hans ställning vid hofvet var emellertid till en början ingalunda behaglig, emedan han hade svårt att sätta sig in i den lekmetod, Tessin infört för prinsens uppfostran, och ännu svårare att öfvervinna den motvilja Lovisa Ulrika mot honom hyste. Båda delarne lyckades dock efter hand, och han vann icke allenast sin lärjunges synnerliga tillgifvenhet, utan såg äfven moderns ovilja öfvergå till afgjord bevågenhet. Sjelf öfvergick Dalin ock nu från Hattarne till hofpartiet och var, såsom i det föregående är omtaladt, så verksam för detta parti, att han vid 1756 års riksdag förlorade sin lärarebefattning och förbjöds, vid strängaste ansvar, att visa sig vid hofvet eller ens nalkas de ställen, der de kungliga personerna vistades.

Det var emellertid icke ensamt genom sitt politiska författareskap, hvilket han under dessa år egnade åt hofvets tjenst, som han ådragit sig denna ständernas onåd. Han hade särskildt retat presterskapet genom sina »kalott-predikningar», i hvilka han, till Lovisa Ulrikas stora förlustelse, med ord, åtbörder och röst parodierade vissa samtida presters föredrag, likasom han äfven ganska bitande gisslade det presterliga lycksökeriet under form af två prestmäns bref till en grefvinna angående ett patronelt sacellani.

Under den tid han vistades vid hofvet strödde han omkring sig en oändlig mängd småvers öfver alla möjliga ämnen, ofta de mest obetydliga, hvilket äfven icke så sällan röjde sig i sjelfva verserna. Dessa otaliga namnsdags-, födelsedags-, bröllops-, barnsöls-, begrafnings- och ännu mångfaldiga andra slags tillfällighetsverser hafva icke så litet skadat Dalins poetiska rykte hos efterverlden; men det vore likväl orättvist att bedöma Dalins skaldevärde efter dessa tillfällighetsstycken. Med Dalins förvisning från hofvet upphörde ock hans tillfällighetspoesi och han använde i stället sin förvisningstid på fortsättningen af sitt historiska arbete. Den politiska storm, hvaraf han träffats, hade emellertid sin öfvergång. Hattarne hade 1756 med allt för stort öfvermod begagnat sin seger, att icke en reaktion skulle inträffa, som gaf nya förhoppningar åt hofvet och dess vänner. År 1761 upphäfde sekreta utskottet Dalins förvisningsdom, och han fick åter inträda i sitt förtroliga umgänge med de kungliga personerna, ehuru Klingenstierna fortfor att vara kronprinsens lärare. Dalin, som redan, då vitterhetsakademien 1753 stiftades af Lovisa Ulrika, blifvit dess sekreterare, blef nu efter sin återförening med hofvet 1761 utnämnd till riddare af nordstjerneorden och 1763 till hofkansler. Konungen hade äfven ämnat upphöja honom till riksråd, men med detsamma gjorde döden slut på vidare befordringar. Efter en kort sjukdom afled Dalin den 12 Augusti 1763 på Drottningholm och blef begrafven i en särskildt åt honom och Klingenstierna af Lovisa Ulrika uppförd grafvård på Lofö kyrkogård.

Af hans minnestecknare, biskop Carl Gustaf Nordin, skildras på följande sätt Dalins personlighet. »Han var lång till växten, bleklagd och mager, pannan tillbakaliggande och upphöjd öfver de eldiga ögonen; näsan stor och krokig. Han hade ej samma lätthet att tala som att skrifva, var af naturen tystlåten och böjd för stilla lefnad; sinnet, fromt, sökte och fann vänskap, som aldrig saknade beständighet från hans sida; ädelmodig mot vänner och ovänner, försonlig och älskare af frid.»

Om svenska språket hade Dalin stora förtjenster, hvilka länge öfverlefde honom och högst fördelaktigt inverkade på dess behandling efter hans tid. Oegentliga uttryck, sjelfsvåldiga talesätt, tunga, inkrånglade meningar, oriktiga eller långsläpiga gammaldags-böjningar — allt sådant försvann efter hand, i följd af det föredöme Dalin gifvit. Äfven i sitt skaldskap öfverträffade han sina föregångare genom en mera ledig och regelbunden versbyggnad, genom en större skicklighet att lämpa formen efter innehållet och genom den finare takt, med hvilken

han undvek tillkonstlade prydnader. Hans skämtsamma dikter utmärkte sig genom fyndighet och en ofta lekande, stundom stickande qvickhet, de allvarligare genom högsinta tankar och värdig hållning, hvaremot tankens djup, känslans värme och inbillningens rikedom voro hos honom mindre framstående. Hans föredöme verkade för öfrigt äfven derigenom, att det understöddes af flera skrifter, i hvilka han både genom framställning af grundsatserna och genom granskning af andras arbeten sökte inpregla reglerna för ett mera rent och felfritt skrifsätt, så bundet som obundet, och genom allt detta har det icke varit oförtjent, som han erhållit namn af »svenska skaldekonstens och kritikens fader».

Dalins inverkan röjde sig redan hos en hans yngre samtida, som näst honom gjort sig mest berömd inom svenska vitterheten under frihetstiden, skaldinnan *Hedvig Charlotta Nordenflycht*, som kan anses utgöra öfvergången från den gamla till den nya skaldeskolan, emedan hennes ungdomsdikter bära pregeln af den förra och hennes dikter vid mognare år af den senare.

Hon föddes i Stockholm den 28 November 1718 och var dotter af kamereraren i kammarkollegium Anders Nordbohm, 1727 adlad med namnet Nordenflycht. Redan tidigt röjde hon stor vetgirighet och mycken böjelse för läsning, i synnerhet af poetiska arbeten. Då hon var på sitt sextonde år, dog hennes fader 1734, och på sin sotsäng förlofvade han henne med en mekanikus Tidemand, en grundligen bildad man, för hvars kunskaper och karakter hon hyste mycken vördnad, men hvilken, puckelryggig och äfven i öfrigt af en afskräckande fulhet, ej kunde vinna den svärmande sextonåriga flickans hjerta. Det tålamod, hvarmed han bar hennes skygghet, den grannlagenhet, hvarmed han undvek att göra sina rättigheter gällande, och det tysta lidande, som röjde sig i hela hans väsende, väckte slutligen fästmöns djupa medlidande, så att hon lofvade att uppfylla sin faders löfte; men det var dock för henne icke liten lättnad, då hon befriades från detta löfte genom hennes fästmans död 1737.

Hon behöfde likväl ännu handledning i franska språket, hvilket dittills blifvit försummadt, och till lärare deri rekommenderades hos henne en ung prest, *Jakob Fabricius*, som någon tid tjenstgjort vid franska församlingen i Stockholm. Han var en ung man af synnerligen lyckliga naturgåfvor, dem han genom grundlig uppfostran gjort fruktbärande. För öfrigt förenade han med ett fördelaktigt utseende ett intagande sätt att vara, och genom alla dessa egenskaper vann han snart sin unga lärjunges hjerta. Hennes ömhet för honom blef ock besvarad; men deras förbindelse mötte ett ihärdigt motstånd af hennes slägt, som, ehuru så nyligen upphöjd i adeligt stånd, fann henne allt för god att blifva hustru åt en ofrälse prest. Först efter fyra års förlopp, sedan Fabricius blifvit amiralitetspastor i Carlskrona, firades 1741 deras bröllop, i trots af slägten, hvarefter de nygifta nedflyttade till Carlskrona. Deras äktenskapliga sällhet blef dock ej lång-

varig, ty redan sju månader derefter afled Fabricius och lemnade sin unga enka i en sorg, hvilken hon sjelf på det mest rörande sätt beskrifvit.

Efter sin mans död och sedan hon öfvervunnit den första häftigheten af sin sorg, återvände hans enka, hvilken såsom sådan återupptog sitt adeliga familjenamn, till Stockholm, det hon likväl i sin dåvarande sinnesförfattning fann allt för bullersamt, hvarföre hon valde sin bostad i ett torp på Lidingön, der hon ostörd fick rufva öfver sin bittra sorg. Här uppstod den samling af dikter, som under namn af »Den sörjande turturdufvan» först ådrog henne en allmännare uppmärksamhet.

Efter ett års förlopp nödgades hon emellertid, i följd af iråkad sjuklighet, återvända till Stockholm för att söka läkarevård. Här utgaf hon från 1744 till 1753 flera dikter, och denna tid utgör första perioden af hennes författareskap, medan hon ännu qvarstod på den äldre svenska skaldeskolans grund och innan hon mottagit någon märkbarare inverkan af de franska mönstren och af Dalinska skolan.

Fru Nordenflycht hade nu blifvit helt och hållet författarinna, som lefde af sin penna. En vändpunkt i hennes poetiska lif och verksamhet inträffade 1753, då hon kom i beröring med en krets af samtida, men yngre litteratörer, för hvilka hon snart blef den sammanhållande medelpunkten. De mest framstående bland dessa voro de sedermera så berömde skalderne grefvarne Creutz och Gyllenborg, af hvilka den senare gifvit en ganska anslående skildring af detta poetiska samlif. Ur fru Nordenflychts umgängeskrets hade bildat sig ett vittert sällskap, i hvilket, berättar Gyllenborg, »äfven Creutz och jag ingått, för att vinna något anseende hos allmänheten, och vi anhöllo hos den svenska sånggudinnan att vilja åtaga sig sällskapets öfverinseende. Fru Nordenflycht kunde ej neka denna uppmuntran för unga vitterhetsidkare, men önskade att sällskapet ville samlas hos henne. I hennes hus reviderades ock våra arbeten, och jag kan aldrig glömma de roliga stunder vi derunder tillbragte. Vi ansågo hvarandras snillefoster såsom våra egna, logo åt våra misstag och voro de första som erkände dem. Rättelser meddelades utan högmod och antogos med nöje och utan förödmjukelse. Våra sammankomster slutade med en souper hos vår värdinna, dervid hon visade sig likaså behaglig, som hon varit det vid skrifbordet, alltid intagande sitt rätta ställe, hvarhelst man kunde henne finna. Timmarne försvunno under ett roligt skämt och infall, som icke voro studerade, och kretsen af min varelse utvidgades så väl i anseende till känslan som tankarne.»

De dikter, fru Nordenflycht författade vid denna tid, röja omisskänligt det nya inflytande, under hvilket hon stält sig. De båda grefvarne fullbordade, hvad Fabricius begynt, att inviga sin vittra värdinna i den franska litteraturen, och hennes dikter från denna tidpunkt vittna icke allenast om en vidsträckt bekantskap med Frankrikes då mest populära filosofiska och estetiska skrifter, utan äfven om en lyckad

sträfvan att tillegna sig dess skalders framställningssätt. Hennes poetiska stil blef mera klar och korrekt, men fick tillika en viss anstrykning af fransk retorisk affektation, hvilken man allt sedan återfinner i större och mindre grad hos hela den s. k. klassiska skolan af vår vitterhet.

Det sällskap, Gyllenborg omtalar, hade först det något sökta namnet af »Tankebyggare-orden», men kallade sig sedermera Utile Dulci, af hvilket en filialafdelning inrättades i Upsala under namn af Apollini sacra samt en i Åbo under namn af *Aurora-förbundet*. Det fortfor i sin verksamhet ända till 1786, då den nu inrättade svenska akademien tillegnade sig dess förnämsta ledamöter.

I början af 1760-talet flyttade fru Nordenflycht ånyo på landet, hvars friskare luft ansågs nödvändig för hennes helsa. Hon hade fått arrendera på lifstid en liten under Skokloster hörande gård, hvilken hon kallade Lugnet. Här fann hon ock slutligen dödens lugn, hvilket dock hos henne föregicks af en storm, som säkert förkortat hennes lefnad, om ock ej på det sätt, som man vanligen uppgifvit, att hon nemligen skulle förälskat sig i den unge, sedermera äfven såsom författare bekante Johan Fischerström, och då han ej besvarat hennes kärlek, kastat sig i en bäck, ur hvilken hon visserligen upptogs med lifvet, men afled tre dagar derefter. Hennes gamle vän grefve Gyllenborg har dock gifvit en annan skildring af dessa förhållanden. Äfven han omtalar hennes kärlek för Fischerström och hennes svartsjuka samt ett häftigt uppträde som i anledning deraf förefallit mellan henne och Fischerström, men tillägger: »Fru Nordenflycht, hvars lifskrafter blifvit medtagna af den våldsamma scenen, föll i en tärande sjukdom, som bådade hennes upplösning, när jag besökte henne. Sådant är verkliga förloppet af en händelse, som gifvit anledning till så många osanna rykten och alla de försmädelser, som blifvit utspridda mot den svenska Sappho» Hon dog den 28 Juni 1763 och är begrafven i Skoklosters kyrka.

I fru Nordenflychts dikter finner man ett känslans djup och en idyllisk innerlighet, hvaraf man dittills träffar få spår inom vår vitterhet, och i synnerhet utmärka sig i detta hänseende hennes elegier; men hon förmådde dock ej frigöra sig från de band, det ännu hårda och ej fullt utbildade språket ålade henne, hvarföre plattheter och spår af rimnöd hos henne icke saknas.

Inom den nya vittra skola, för hvilken Dalin stod i spetsen, voro de mest framstående för öfrigt de här ofvan omnämnde grefvarne *Gustaf Filip Creutz* och *Gustaf Fredrik Gyllenborg*, hvilka redan under detta tidskifte gjorde sig berömde såsom skalder; men då deras vittra verksamhet ytterligare utvecklade sig under Gustaf III:s regering, skole vi i nästa del till dem återkomma.

En bland de närmaste följderna af det nya intresse, Dalin genom sina skrifter väckt för vitterheten, var stiftandet af åtskilliga sällskap i ändamål att genom gemensamma öfningar rikta litteraturen med

poetiska alster i den nya skolans anda. Vi hafva redan omtalat det sällskap, som bildades af fru Nordenflychts vittra krets. Ungefär samtidigt stiftades äfven ett annat af *Olof Bergklint*, som tillvunnit sig ett aktadt namn både såsom skald och granskare. Han föddes 1733 i Vesterås, der fadern var stadskassör, och fick, såsom så många andra medellösa ynglingar, genom undervisning åt andra bereda sig tillgångar till egna studier. En af hans lärjungar var den sedermera så berömde skalden Johan Gabriel Oxenstierna, på hvars skaldeanlags utveckling hans lärares ledning hade icke så litet inflytande. Bergklint blef docent i Upsala 1764, notarie i hofkonsistorium 1770, kyrkoherde i Gladsax och Tomerups församlingar af Lunds stift 1783, teologie doktor 1793 och dog 1805. Hans vittra arbeten utgåfvos 1837 och vittna om verklig skaldebegåfning, likasom hans i åtskilliga tidskrifter införda recensioner om klar och fördomsfri åskådning samt en upphöjd estetisk smak. Som talare öfverträffade han de flesta af sina samtida, och i allmänhet är hans prosa flärdfri och manlig. Han var ännu endast student, då han föranledde stiftandet af sällskapet *Vitterlek*, som 1760 började utgifva sina arbeten under titel: »Öfningar af sällskapet Vitterlek», hvilkas innehåll var omvexlande poesi och prosa. Näst Bergklint voro den som andlig talare berömde Johan Mikael Fant och hans brorson historikern Erik Mikael Fant de mest kända af detta samfund. Det upphörde 1766, då Bergklint och några andra dess ledamöter öfvergingo till fru Nordenflychts Utile Dulci.

Redan förut hade, genom Lovisa Ulrikas föranstaltande, Adolf Fredrik den 20:de Mars 1753 utfärdat stadgar för en *Vitterhets-akademi*, hvars förste ledamöter voro kanslipresidenten Anders Johan von Höpken, akademiens förste direktör, riksråden Clas Ekeblad, Carl Fredrik Scheffer och Gustaf Bonde, statssekreteraren Carl Rudenschöld, kanslirådet Olof von Dalin, akademiens sekreterare, kanslirådet Carl Reinhold Berch, professorn Johan Ihre och professorn Sven Bring (Lagerbring). Akademien upphörde efter hofvets förödmjukelser 1756, men upplifvades efter revolutionen 1772. Vid Lovisa Ulrikas död 1782 upphörde akademiens verksamhet ånyo, tills den 1786 återlifvades under namn af *Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-akademien.*

Svenska *dramatiken* vann under frihetstiden en utveckling, som utgjorde ett vackert förebud till hvad den blef under Gustaf III:s regering. En egentlig svensk teater uppstod först 1737, då den öppnades med en af dåvarande riksrådet, sedermera kanslipresidenten grefve *Carl Gyllenborg* författad komedi, »Svenska sprätthöken», hvilken såsom den första svenska originalkomedi i modern mening väckte på sin tid stort uppseende. Uppfinningen, liksom utförandet, påminner emellertid i flera hänseenden om Molière och i synnerhet om Holberg. Också är idén hemtad från en fransk komedi, men handlingen lokaliserad i Sverige och för öfrigt sjelfständigt behandlad.

Äfven *Dalin* uppträdde såsom dramatisk författare. Hans »Bry-

nilda eller den olyckliga kärleken, tragoedia i tre öppningar», som uppfördes i November 1738 och utgafs följande året, vann på sin tid stort bifall. Han har äfven skrifvit en komedi, »Den afundsjuke», en karaktersmålning af temligen karrikerad beskaffenhet, som mycket påminner om Holberg, samt för öfrigt ett »Herdaspel i tre öppningar», till firande af konung Adolf Fredriks återkomst från Finland 1752, hvilket har sin märkvärdighet egentligen för den politiska betydelse, man fästade dervid och som äfven lades författaren till last i den mot honom några år senare anstälda rättegång, då han anklagades för ingenting mindre än högförräderi. Det uttryck i herdaspelet, hvilket ständerna togo så illa, var emellertid endast, att herdarne yttrade, det »Herren sjelf borde köra sitt fyrspann», hvilket var mer, än den tidens myndiga ständer kunde smälta. Herdaspelet uppfördes på Drottningholms slott den 11 Augusti 1752.

För öfrigt böra såsom dramatiska författare från detta tidskifte omnämnas riksrådet friherre *Erik Wrangel*, författare till ett par sorgespel och till en komedi »Missförståndet i kärleken», der ämnet är hemtadt från Rom under Tarqvinii regering; *Olof Celsius*, den här ofvan omnämnde häfdatecknaren, som i sin ungdom författat ett sorgespel »Ingeborg», hvilket 1739 uppfördes af studenter i Upsala; *Anders Hesselius*, född 1714, en längre tid engelsk språklärare i Upsala, död 1762, som utgifvit ett par sorgespel, hvilka dock ej höjt hans författares anseende; *Erik Brander*, född 1722, svensk konsul i Algier 1743, adlad 1767, då han antog namnet *Skjöldebrand*, kommerseråd 1769, död 1814, författare till åtskilliga sorgespel, i allmänhet tillhörande det ledsamma slaget.

Christian Ehrenfried Charisius von Olthoff, född i Pomern 1691, regeringsråd derstädes 1744, död 1751, har författat en komedi, kallad »Plutus eller Mammon», som dock var en efterbildning från fransyskan, men inlade större förtjenst om svenska dramatiken genom inrättandet af en svensk teater under hans öfverinseende. Den öppnades i Oktober 1737, med den här ofvan omnämnda komedien »Svenska sprätthöken», hvarefter der gåfvos flera öfversättningar af Holbergs så väl som Molières lustspel, tillika med åtskilliga svenska original eller efterbildningar.

Den rika utbildning, svenska språket erhöll under frihetstiden, röjde sig icke blott i poetiska, utan ännu mer i prosaiska arbeten af flera slag.

Vältaligheten, hvilken dittills varit hos oss föga odlad, åtminstone såsom konst, fick under det fria statsskicket ökad betydenhet och äfven rikare tillfällen att framträda, hvarföre ock frihetstiden företer flere framstående talare än något förestående tidskifte i vår historia.

Främst bland de svenska vältalarne under nu ifrågavarande tiderymd bör nämnas grefve *Carl Gustaf Tessin*, hvilken kan sägas hafva

började ett nytt skede inom svenska vältaligheten, likasom Dalin inom svenska skaldekonsten. Hans stil är alltid angenäm, ledig, korrekt, men ofta mer än behöfligt ordrik, och i allmänhet var han rikare på fraser än på djupare tankar. Han beträdde författarebanan på ett ganska lysande sätt, då han under 1723 års riksdag tillsammans med riksrådet Josias Cederhielm fick utarbeta sekreta utskottets mindre deputations svar på konungens sekreta proposition, med anledning af freden i Nystad. Detta svar, till hvilket hufvudgrunderna skola blifvit angifna af Cederhielm, men som utarbetades af Tessin, tecknar i osökta och kraftiga drag bilden af det sönderstyckade fosterlandet samt är, åtminstone för sin tid, ett verkligt stilistiskt mästerstycke. Vid följande riksdagen uppträdde han med ett vältaligt försvar för fadern, som då aflägsnades från hofvet, och under 1738 års riksdag hade han som landtmarskalk många tillfällen att lemna lysande prof af sin vältalighet. I anledning af ryske ministern von Korffs beskyllningar höll Tessin den 31 Mars 1747 ett tal till ständerna, hvilket ansågs såsom ett mästerprof af den tidens talarekonst. Hans författarerykte ökades ytterligare af hans »Tal om svenska språkets rykt och uppodlande», 1747, och af de bref han, såsom guvernör för kronprinsen, skref till sin höge lärjunge, af hvilka ett urval trycktes 1756 under titel: »En gammal mans bref till en ung prins», i hvilka man finner många sunda tankar och vackra vältaliga uppmaningar, blandade dels med allt för mycket joller, dels med en falsk pathos, som icke så litet minskar intrycket af förmaningarna. Dessa brefs förtjenster öfverväga likväl vida deras brister, och de blefvo, såsom mönster i sitt slag, öfversatta på tyska, fransyska, italienska, engelska och holländska, hvilket dittills icke händt något svenskt litterärt arbete. Alltifrån 1756, då han nedlade sin befattning vid hofvet, förde Tessin en dagbok, i hvilken han vid lediga stunder nedskref sina minnen och sina betraktelser öfver de ämnen, som utgjorde föremål för hans tankeverksamhet. »Man förvånas», säger en af hans minnestecknare, »när man af denna dagbok ser, huru förtrogen han var med de mest skiljaktiga tankeämnen, bibelforskning, Roms klassiska författare, den äldre och nyare historien, rättslära och statskonst, naturvetenskap, fornforskning och myntkunskap, byggnadskonst, målning, bildhuggeri och grafstickelns skapelser, de berömdaste mönster i engelsk, italiensk, fransk, tysk, dansk och svensk vitterhet, äldre och nyare rön i handel och sjöfart, åkerbruk, bergverk och handaslöjder.» En rikare och mångsidigare bildning har man väl sällan funnit hos en vitterhetsidkare; men den var också mera mångsidig än djup, hvilket äfven i allmänhet röjer sig i Tessins skrifter.

Anders Johan von Höpken, Tessins efterträdare i kanslipresidentsembetet, var, likasom han, en af de mest framstående talarne under frihetstiden, och såsom hans mästerstycke betraktas det minnestal, han den 25 Mars 1771 höll i vetenskaps-akademien öfver den året förut aflidne Tessin. Hans sista arbete var den inför vitterhets-akademien

1777 upplästa minnesteckningen öfver riksrådet Ekeblad, och af stort intresse äro i synnerhet de blickar den gamle statsmannen här kastar tillbaka på den föregående frihetstiden.

Bland politiska talare af den äldre skolan böra nämnas kanslipresidenterne *Arvid Horn* och *Carl Gyllenborg*, landtmarskalkarne *Sven Lagerberg*, *Mathias Alexander von Ungern-Sternberg*, *Fredrik Axel von Fersen* och *Ture Gustaf Rudbeck*, bland hvilka i synnerhet Fersen äfven såsom talare var högt ansedd.

Under frihetstiden fick Sverige äfven sin förste romanförfattare, *Jakob Henrik Mörk*, född i Stockholm 1714 och son af spanmålshandlaren Henrik Mörk. Sedan han genomgått sina studier i Vesterås skola och gymnasium samt vid Upsala akademi, vistades han från 1739 till 1742 i Bohuslän såsom informator hos en baron Köhler. Här utarbetade han den första svenska romanen »Adalrik och Göthilda», hvilken utkom 1742 och gjorde stort uppseende i synnerhet hos det täcka könet. Samma år blef äfven Mörk prestvigd och nämndes redan vid 30 års ålder 1744 till kyrkoherde i Bro och Lossa pastorat i Upland samt utgaf under de följande åren åtskilliga nya vitttra arbeten. Han dog i Juni 1763. Såsom romanförfattare egde Mörk i synnerhet förtjensten af nyhetens behag, ehuru visserligen från en strängare kritisk synpunkt mycket kan vara att anmärka. Hans »Adalrik och Göthilda», som genom sitt fosterländska sceneri i hög grad anslog allmänheten, är emellertid allt för planlöst affattad för att utgöra något verkligt konstverk. En stor förtjenst eger för öfrigt Mörk i rent stilistiskt hänseende. Enstaka skildringar i hans romaner kunna, i följd af framställningens renhet och skönhet, ännu i dag läsas med nöje, ehuru hans målningar i allmänhet äro nog långsläpiga, så att intresset icke litet mattas, innan man hinner deras slut.

Svenska *tidningslitteraturen* erhöll under frihetstiden en betydande utveckling. Post-tidningarna, Sveriges äldsta tidning, utkommo fortfarande under hela detta tidskifte. De kallades 1720 »Stockholmiska Posttidender», 1722 »Stockholmske post-tidningar» och från 1735 »Stockholms post-tidningar.» Flera landsortsstäder fingo äfven vid denna tid sina egna tidningar. Så utkom i Åbo »Angenämt sjelfsvåld», i Göteborg »Veckolistan», »Göteborgska magasinet» och »Hvad nytt i staden.» Likaså hade Carlskrona, Lund, Nyköping och Norrköping sina tidningar, och i Linköping och Vesterås började man mot frihetstidens slut utgifva stiftstidningar. Den, som gjorde mesta uppseende bland frihetstidens tidningar, var den här ofvan omnämnda af Dalin 1732—1734 utgifna »Svenska Argus». En annan tidning, som äfven i det föregående blifvit omtalad och på sin tid väckte mycket uppseende, var »Ärlig svensk», det rådande partiets organ på 1750-talet, utgifven af *Niklas von Oelreich*, sedermera kansliråd och censor. »Lärda tidningar» började utgifvas 1742 af den här ofvan omnämnde häfdatecknaren *Olof*

Celsius samt fortsattes af *Lars Salvius* under hela detta tidskifte. Der anmäldes de vigtigaste skrifter, som utkommo i Sverige, någon gång äfven utländska.

Den verksammaste publicisten under frihetstiden var emellertid *Carl Christofer Gjörwell*, född i Skåne 1731, anstäld vid kungliga biblioteket 1755 och slutligen titulerad kunglig bibliotekarie, död i Aug. 1811. Han utgaf tid efter annan en stor mängd periodiska skrifter.

Tryckfriheten under frihetstiden var ej på långt när sådan, som man bort vänta af det fria statsskicket. Tvärtom bibehölls enväldets stränga trycktvång äfven under Mössornas styrelse, ehuru dessa likväl icke med så stor stränghet som föregående och efterföljande styrelser tillämpade trycktvångs-lagarne, utan snarare vidtogo några åtgärder till befordrande af större offentlighet. Så föreskrefs 1734, att alla riksdagsbeslut samt kungliga påbud och kungörelser borde för allmogen uppläsas så väl vid tingen som i kyrkorna, samt derefter förvaras både i häradskistan och i kyrkan, för att kunna af hvem som helst rådfrågas, och 1735 lemnades tillåtelse att, ehuru med några undantag, genom trycket bekantgöra hvarjehanda rättegångshandlingar, hvilket förut varit förbjudet.

Dessa förberedelser till en större offentlighet blefvo afbrutna, när hattpartiet 1739 kom till väldet. I riksdagsbeslutet 1741 inrycktes en varning mot dem, »som af okunnighet eller illvilja tadlade ständernas beslut och derigenom kränkte ständernas rättigheter samt på vederstyggligt sätt uppväckte misstroende och osämja mellan svenska män», hvilken förgripelse hotades med lagligt straff. Redan 1743 ställdes tidningarna under noggrannare uppsigt, hvarjemte man förbjöd flera misshagliga skrifter, och när författaren ej kunde åtkommas, sökte man straffa boktryckaren. År 1748 medgafs väl en viss tryckfrihet för skrifter rörande vetenskaper, finanser, handel, åkerbruk och handteringar m. m.; men redan 1750 undantogs härifrån allt, som berodde på regeringens verkställande och vidtagna författningar, och i allmänhet förekommo under Hattarnes välde, 1739—1766, ganska talrika förföljelser mot både tal- och tryckfriheten. Vid mösspartiets återinträde i styrelsen 1766 inträdde äfven en större tryckfrihet och, enligt hvad förut är nämndt, tillkom då såsom grundlag den nya tryckfrihetsförordningen, hvilken visserligen af de då rådande Mössorna icke särdeles noggrant tillämpades och lika litet af den vid 1769 års riksdag inträdande hattstyrelsen, men som likväl medgaf större laglig frihet för tryckpressen, än dittills någonsin i Sverige varit fallet.

Konsten i Sverige höjde sig under frihetstiden efter hand från det djupa förfall, hvari den råkat under Carl XII:s krig. Det skedde likväl, i följd af den rådande fattigdomen, endast helt långsamt. Några bland de till främmande länder utvandrade konstnärerne återvände

emellertid, och 1735 stiftade Carl Gustaf Tessin en *målnings- och bildhuggare-akademi*, i ändamål att uppmuntra dem och deras verksamhet.

Mesta framstegen röjde sig inom *byggnadskonsten*, och eget nog fullbordades Sveriges vackraste och praktfullaste byggnad, det kungliga slottet i Stockholm, just på en tid, då konungamakten här var som mest nedsatt, och man således minst skulle väntat, att, under den tillika rådande penningenöden, någon del af de ytterst knappa tillgångarna skolat användas på uppförandet af en konungaboning. Så skedde emellertid. Redan vid 1723 års riksdag beslöto ständerna återupptaga det sedan 1708 afstannade byggnadsarbetet, och vid 1726 års riksdag beviljades en för detta ändamål afsedd »slottshjelp», motsvarande en fjerdedel af »lön- och betalningsafgiften» samt uppgående till omkring 100,000 d. s. årligen. I Mars 1728 kunde arbetet å nyo begynna, och då *Nicodemus Tessin*, som uppgjort ritningarna och planen till det stora verket samt förut ledt dess utförande, afled redan i April 1728, öfvertogs ledningen af hans son, dåvarande öfverintendenten *Carl Gustaf Tessin*, samt under honom af dåvarande hofintendenten *Carl Hårleman*, som efter Tessins inträde i rådkammaren 1741 blef öfverintendent och sedermera fulländade den ståtliga byggnaden. Han var ock, näst Nicodemus Tessin, Sveriges mest framstående arkitekt under frihetstiden. Född i Stockholm 1700, hade han tidigt röjt afgjorda anlag för de sköna konsterna och genom Nic. Tessins bemedling erhållit af ständerna ett anslag för studier i utlandet samt hade en längre tid vistats i Rom, då han hemkallades 1727 för att biträda vid tillsynen öfver byggnadsarbetena å Stockholms slott. Sedan han fått högsta ledningen häraf, var hans andel af slottsbyggnaden de båda östra flyglarna samt inredningen af det hela, hvilken han 1753 hade fulländat, så att hofvet då kunde inflytta i den nya konungaboningen. Andra byggnadsarbeten, hvartill han uppgjort ritningarna, äro flyglarne till Drottningholms slott, konsistoriehuset i Upsala, observatoriebyggnaden i Stockholm, tornen å Upsala domkyrka, å kyrkorna i Strengnäs, Linköping m. fl. Han tillhörde för öfrigt hattpartiet, blef friherre 1747 och afled i Febr. 1753.

En annan framstående arkitekt var *Carl Fredrik Adelcrantz*, född 1716, öfverintendent 1757, friherre 1766, död 1796, som äfven hade befattning med slottsbyggnaden, uppbyggde kansli-flygeln, ordnade Lejonbacken och ombesörjde slottets dekorering samt för öfrigt uppgjort ritningar till Adolf Fredriks kyrka, operahuset i Stockholm, det gent deremot liggande palatset m. m.

Målarekonsten idkades flitigt och med framgång, ehuru någon sjelfständig svensk skola ej utbildade sig, utan den franska smaken här var öfvervägande. De mest framstående konstnärerne voro: *Gustaf Lundberg*, den i det föregående omnämnde David von Kraffts lärjunge, f. 1693, d. 1786, berömd pastell- och porträttmålare; *Johan Pasch*, f. 1706, d. 1769, bland hvars arbeten takmålningarna i slottskapellet förtjena att särskildt omnämnas; *Lorens Pasch*, Johans son, f. 1733, d. 1805, stor porträttmålare; *Carl Gustaf Pilo*, f. 1713, d. 1793, berömd

historie- och porträttmålare; *Per Krafft*, f. 1720, d. 1793, porträttmålare; *Jakob Filip Hackert*, f. 1737, d. 1807, landskaps- och djurmålare, m. fl.

Såsom skulptörer gjorde sig fransmännen *Jakob Filip Bouchardon* och *l'Archeveque* mest kända. Den senares förnämsta arbeten, Gustaf I:s och Gustaf Adolfs statyer i Stockholm, fulländades dock först under nästa tidskifte.

Sveriges mest berömde *gravör* var *Johan Carl Hedlinger*, f. 1718, d. 1745, hvilken äfven hade europeiskt rykte såsom sådan.

Musiken hade under frihetstiden i *Johan Helmik Roman*, f. 1694, hofkapellmästare 1727, d. 1758, den förste svenske idkare, som gjort sig ett namn, hvarföre man ock kallat honom »den svenska musikens fader».

I allmänhet hade de sköna konsterna under frihetstiden att glädja sig af ett verksamt och nitiskt beskydd först af Carl Gustaf Tessin, så långt hans inflytande sträckte sig, och sedermera af Lovisa Ulrika, hos hvilken Sverige i detta hänseende står i stor tacksamhetsskuld.

Seder och lefnadssätt.

I slutet af Carl XII:s regering lefde den kungliga svenska familjen högst indraget, i följd af den rådande nöden och nedslagna sinnesstämningen. Sedan Ulrika Eleonora kommit till regeringen och fred blifvit ingången med rikets fiender, antog visserligen umgänget inom konungaborgen ett något gladare skick, särdeles som konung Fredrik älskade prakt och vällefnad; men hans böjelse härför hindrades dels af drottningens lynne, landets fattigdom och ständernas knappa anslag, dels ock genom exemplen af Carl XI:s och Carl XII:s enkla lefnadssätt. Också var konung Fredriks hofhållning föga lysande. Middagsmåltiden intogs klockan 1 af konungen och drottningen gemensamt, då rätterna vanligen voro tio eller tolf och gästerna ungefär lika många, men hvilka snart efter måltiden aflägsnade sig. Kl. 5 e. m. samlades hofvet åter till aftonbön, då ljusen i sällskapsrummen tändes och drottningen tog sitt spelparti, medan konungen gick fram och åter genom rummen under samtal om sina fälttåg och om sin hjelte, prins Eugène. Två eller tre gånger i veckan öppnades rummen till allmän mottagning, då man roade sig med kortspel, musik och dans. Kl. 9 e. m. intogo de kungliga personerna sin aftonmåltid, till hvilken närvarande herrar af tromans värdighet och derutöfver vanligen med sina fruar blefvo bjudna. De öfriga gästerne bespisades vid hofftöknarnas taffel, hvarefter sällskapskretsen åtskildes vid pass kl. 10. Till vinterbostad begagnades det s. k. kungshuset å Riddareholmen. Under somrarne vistades hofvet för det mesta på Ekolsund eller Drottningholm, men allrahelst på Carlberg.

Undersåtarnes lefnadssätt rättade sig någorlunda efter hofvets, så

vidt tillgångarne medgåfvo. På många förnäma personers bord sågos blott talgljus eller vid högtidligare tillfällen gula vaxljus. Rådsherrar och generaler buro länge de från Carlarnes tider bekanta blåa rockarne med sina stora messingsknappar. Kollegiernas tjenstemän voro samlade på embetsrummen kl. 8—12 f. m. och kl. 3—5 e. m. Rätta timmen för afläggandet af besök var mellan 6 och 7 e. m. Efter Carl XII:s hemkomst från Turkiet hade kaffet kommit i allmännare bruk, men likväl ej så som det från Holland inkomna téet.

Från krigstiderna bibehöll sig mycken råhet. Det hände icke så sällan, att öfverstar och generaler samt äfven högt uppsatte civile embetsmän råkade med hvarandra i strid på öppen gata. Vid en stor middag på engelska flottan utanför Stockholm 1719 sågos svenskar och engelsmän under inflytandet af den rikliga välfägnaden på det vänskapligaste sätt rycka af hvarandra hattar, peruker och kragar m. m. samt kasta dem i sjön.

Hos medelklasserna och de lägre samhällsklasserna var, i följd af den rådande fattigdomen, lefnadssättet föga kostsamt, men man önskade dock införa än större tarflighet. Man lade afgifter på kort, vagnar, styfkjortlar m. m. Då man vid konung Fredriks kröning fann ett öfverflöd af guld-, silfver- och sidenprydnader, som gjorde ett allt för bjert afbrott mot landets fattigdom och mot förra konungars tarfliga lefnadssätt, beslöto ständerna en ganska sträng öfverflödsförordning. Den förbjöd, med få undantag, bruket af guld orh silfver, så väl arbetadt som inväfdt; likaså för de lägre samhällsklasserna bruket af siden, halfsiden, finare lärfter m. m. Vissa modeller faststäldes för både mans- och qvinnodrägter, och den, som bröt häremot, skulle plikta, egaren 200 och tillverkaren 100 daler silfvermynt. Tillika bestämdes huru många gäster skulle få bjudas och huru många dagar användas till bröllop, graföl, o. s. v.

Efter Adolf Fredriks förmälning blef genom Lovisa Ulrika lefnadssättet i de högre samhällsklasserna betydligt omskapadt. De råa tidsfördrifven förädlades till högre njutningar af skådespel, af de fria konsternas mästerstycken, af vetenskapliga forskningar och vittra arbeten, hvarföre ock framstående vetenskapsmän och vitterhetsidkare, såsom Linné och Dalin, ofta blefvo till hofvet inbjudna. I detta hänseende har Lovisa Ulrika och Tessin, som troget bistod henne i dessa hennes sträfvanden, utöfvat stort inflytande först på sin närmaste omgifning och sedermera i ständigt vidgade kretsar på hela allmänheten. Detta var den vackra sidan af hennes inflytande, men den hade ock en mindre vacker i det slöseri och den böjelse för öfverflöd, som härigenom infördes hos allmänheten samt motverkade det enskilda och allmänna välstånd, som bort framkallas af det långvariga fredstillståndet. Man sökte stäfja det onda medelst nya öfverflödsförordningar, skatter, förbud och böter; man nedsatte äfven en sparsamhets-kommission, som skulle föreslå medel till den gamla tarflighetens återinförande; men öfverhetens exempel verkade med större kraft än öfverhetens lagbud, och

synnerligast under Hattarnes styrelse efter den tid, då det nya hofvets inverkan började röja sig, tilltog praktlystnaden och yppigheten allt mera.

Hos allmogen var bränvinssuperiet i sådant tilltagande, att man insåg nödvändigheten af kraftiga åtgärder till dess motarbetande, och man bör göra Hattarne den rättvisan, att de med berömlig ifver sökte motarbeta denna last. De återupptogo derföre, såsom i det föregående är visadt, en redan af Carl XII och Görtz följd plan att genom stränga förordningar rörande bränvins tillverkning och försäljning åtminstone försvåra tillgången dertill eller skaffa staten betydliga inkomster deraf, och redan 1740 utfärdades allvarsamma förbud mot enskild bränvinsbränning. De politiska förhållandena motverkade dock dessa goda afsigter. Hattarne funno sig föranlåtne till betydliga eftergifter för att vinna bondeståndets bifall till ryska kriget. Sedan detta var öfverståndet och partiet under 1746 års riksdag hunnit stadga sitt välde, sökte Hattarne åter att göra bränvinsbränningen till en uteslutande rättighet för kronan, hvaraf man väntade en statsinkomst af $1\,^1/_2$ million daler silfvermynt. Adeln biträdde härvid villigt Hattarne, men hos de andra stånden och i synnerhet hos bönderna möttes ihärdigt motstånd. Bland allmogen spriddes ett rykte, att Lovisa Ulrika ämnade borttaga alla bränvinspannor, för att sälja kopparn och derigenom skaffa sig medel att underhålla en fransk skådespelartrupp. Också var böndernes motstånd så envist och häftigt, att man icke vågade genomföra förslaget i dess ursprungliga skick, men lyckades dock genomdrifva en förordning, som sökte på en gång öka kronans inkomster och minska varans missbruk genom att stadga en betydlig afgift på så väl tillverkning som förtäring. För att icke allt för mycket stöta bönderna, nedsattes den förra afgiften för dem till hälften af hvad herremännen hade att erlägga, men detta oaktadt väckte den nya förordningen mycket missnöje, hvilket i trakten kring Vimmerby gick ända till ett upplopp och i allmänhet icke så litet bidrog till underhållande af den mot hattpartiet fiendtliga sinnesstämning, som röjde sig hos allmogen. För öfrigt synes äfven bland de högre samhällsklasserna mycken dryckenskap hafva förekommit, ehuru, utom hvad bränvinssupandet beträffar, inga särskilda åtgärder vidtogos för dess stäfjande.

Medan sålunda seder och lefnadssätt öfvergingo från råare till mera förfinade, men tillika den förra enkelheten och tarfligheten till yppighet och öfverflöd hos de bildade, och dryckenskapslasten mer och mer tilltagit hos de obildade, företedde äfven tänkesättet åtskilliga förändringar, som i icke ringa mån voro framkallade af det nya statsskicket.

Svenska folket hade under Carlarnes styrelse vant sig att högt skatta redbarhet och rättvisa samt afsky ränker och falskhet. Under det nya regeringssättet åter, då allt inflytande berodde af flertalet inom ständerna och man således hade många att vinna, hvilka också måste vinnas på olika vägar, var det icke lätt och visade sig äfven snart nog föga fruktbärande att gå ärligt och öppet till väga. Det blef nu de

politiska ränkernas gyllne tid och deri täflade båda de stridande partierna. Hattarne gjorde sig visserligen i detta hänseende skyldige till första steget under sina sträfvanden att störta Horns styrelse, hvilken ännu bibehållit mycket af den förra redbarheten; men under de följande partistriderna gåfvo Mössorna visst icke Hattarne efter i ränker och stämplingar af alla slag, likasom båda partierna täflade i mutbarhet. Under Adolf Fredriks regering och Lovisa Ulrikas inflytande deltog för öfrigt äfven hofvet lika ifrigt som dessa båda partier i de politiska ränkerna, och det var intet lofvärdt exempel som i detta hänseende gafs från de mest upphöjda i samhället.

Följderna visade sig vid förberedelserna till och förhandlingarna under de långa riksdagarne, som förete en fortgående väfnad af ränker, genom hvilka hofvet, Hattar och Mössor sökte öfverlista hvarandra och under hvilka det nya statsskickets största skamfläck, korruptionen, mer och mer utbildades och tilltog. Egennyttan hade nu blifvit det stora drifhjulet i statsmaskinen och sant fosterländska tänkesätt blefvo allt mera sällsynta.

Å andra sidan bör likväl erkännas, att samtliga riksstånden under denna tiderymd betydligt tilltogo i politisk bildning, samt att i detta hänseende sundare och riktigare begrepp utbildade sig. I stället att förut krigarens yrke betraktats såsom det förnämsta i samhället och krigareäran såsom den mest eftersträfvansvärda, började man nu högt skatta äfven fredliga yrken samt egna vetenskaperna och vitterheten, så väl som dessas idkare, en uppmärksamhet och en uppskattning, som under ingen föregående tiderymd i Sveriges historia så märkbart framträdt. I stället för smickret och den blinda lydnaden för envåldsherrskaren och dess vilja framträdde mer och mer en känsla af menskligt och medborgerligt värde. Mer och mer utbildade sig ock begreppet om menniskans rättighet till samvetsfrihet i andliga ting, till forskningsfrihet i vetenskapliga frågor, till jemlikhet i medborgerliga rättigheter och till delaktighet i ledningen af fäderneslandets allmänna angelägenheter, oberoende af bördsförhållanden.

Frihetstidens statsskick hade sålunda sina prisvärda följder, lika väl som sina klandervärda. De förra utvecklades ur den medborgerliga frihet, som låg till grund för det nya samhällsskicket; de senare ur öfverdriften och missbruken af denna frihet, hvilka voro sådana, att de väl kunde afskräcka från fria statsförfattningar i allmänhet, men som likväl i sjelfva verket endast visade, att äfven den medborgerliga friheten kan sträckas så långt, att den blifver förderflig för samhället i dess helhet.

Adolf Fredrik.

Adolf Fredrik hade ett ganska fördelaktigt yttre. Har var af medelmåttig längd, välväxt, med kastanjebrunt hår, hvilket likväl gömdes

af en peruk, fylligt ansigte, vacker mun, krokig näsa, ögon, icke lifliga, men uttryckande godhet och välmening, likasom hela hans personlighet. Sådant var ock hans lynne, men någon gång kunde han, retad till vrede, blifva ytterst häftig. Sådana utbrott förekommo dock sällan och gingo snart öfver. Vanligen var det också han, som först och helst räckte handen till försoning och var beredd att gifva efter, dels i följd af en verklig hjertats godhet, dels ock af stor obenägenhet för hvarje kraftansträngning och misstroende till egen förmåga. Mönstringar, jagter och i synnerhet svarfstolen voro hans mest älskade tidsfördrif, hvaremot de vittra och vetenskapliga nöjen, hvilka drottningen vid hofvet införde, ingalunda voro i konungens smak. Under de långa sorgespelen såg man honom grundligen gäspa, men dock beskedligt och tåligt stanna qvar till slutet. I vetenskapsakademiens sammankomster deltog han sällan, men anskaffade dock betydliga samlingar af naturalster, likasom äfven af kopparstick och taflor, hvaribland flera af stort värde. I sin klädsel iakttog han gerna en viss prydlighet, och om han i början röjde någon böjelse för dryckeslag, så förmådde honom Lovisa Ulrika snart nog att derifrån afstå.

Till lynne och tänkesätt var han, sig sjelf lemnad, mild, rättvis och redbar, så att han för egen del hvarken ville eller behöfde tillgripa olagliga eller klandervärda medel. Vid flera tillfällen visade han ett ömt deltagande för lidande menniskor; vid andra åter en nog småaktig snålhet, som väckte åtlöje. Så t. ex. mötte han en gång en tiggare, som bad om almosa, men sade sig ej kunna gifva honom någon, emedan han ej hade på sig mindre mynt än dukater. »Om ers maj:t», inföll en grefve Hamilton, som åtföljde konungen, »behagade lemna mig en bland dem, så torde tiggaren kunna vexla och gifva tillbaka.» Samme Hamilton fick ock vid ett tillfälle, såsom bevis på konungens bevågenhet, en af honom sjelf svarfvad trädosa, och Lovisa Ulrika sökte framhålla värdet af denna skänk, såsom ett kungligt arbete, hvilket Hamilton förklarade sig med all undersåtlig vördnad och tacksamhet erkänna, men kunde dock ej återhålla den önskan, att hans maj:t måtte hellre hafva valt guldsmeds- än svarfvare-yrket.

Adolf Fredriks själsförmögenheter voro i intet afseende ovanliga, men han hade dock ett sundt och redigt förstånd, som inom en mera begränsad krets röjde en klar uppfattning och godt omdöme, jemte en betänksamhet, som förekom förhastanden, visade mycken benägenhet att höra och äfven följa goda råd samt var redbar och välmenande, så ofta han fick följa sitt hjertas ingifvelser. Hans uppförande som kronprins före sin förmälning var ock i flera hänseenden berömvärdt. Hans arbetsamhet, hans intresse för de allmänna ärendena, hans villiga lyssnande till riksrådens yttranden, hans rena seder — allt detta gjorde ett högst fördelaktigt afbrott mot konung Fredriks lojhet, eftergifvenhet för enskilda gunstlingar och lösaktiga lefnadssätt. Till sin olycka fick Adolf Fredrik i Lovisa Ulrika en gemål, som både i förståndsförmögenheter och viljekraft var honom vida öfverlägsen samt snart öfver ho-

nom vann sådant välde, att han i de flesta fall lydigt följde hennes ledning. En och annan gång hände det visserligen, när någon svårare brytning föranleddes af hennes ingifvelser, att han klagade huru hon skilde från honom hans gamla vänner och ådrog honom nya fiender, tvister och obehag; men vanligen rättade han sig efter hennes föreskrifter äfven när det skedde ogerna. Sedan han uppläst i rådet något hotande anförande eller tillåtit sig någon annan af henne ålagd kraftyttring, vände han helt obekymrad tillbaka till sin svarfstol samt lät sin gemål och längre fram sin äldste son bäst de kunde utkämpa den började striden.

Han hade ingen stark helsa. Redan vid 40 års ålder började han lida af svindel, hufvudvärk och magplågor. Genom begagnande af Loka gyttjebad blef visserligen hans helsa något förbättrad, men aldrig fullt återstäld, i synnerhet som han gerna åt mycket och stark mat samt ofta begick dietfel. Ett sådant var ock närmaste orsaken till hans död. Han hade den 12 Februari 1771 intagit en stark middag, med en blandning af rätter, den han ej kunde fördraga. Under eftermiddagen röjde sig emellertid ingen förändring i hans vanliga lugna och godlynta sätt; men kl. 1/2 9 på aftonen fick han vid spelbordet ett häftigt slaganfall, blef blodröd i ansigtet, lutade hufvudet mot väggen, kramade Fersens hand och dog inom 10 minuter efter anfallets början och innan läkare han infinna sig.

Begrafningen firades den 30 Juli med stor högtidlighet och prakt. Likpredikan hölls af biskopen i Linköping Petrus Filenius och författandet af personalierna uppdrogos åt kanslirådet Berch, som derför erhöll 600 d. s. i arfvode; men Gustaf III skref sjelf en annan lefnadsteckning, som upplästes vid begrafningen och finnes i första bandet af hans 1806 utgifna skrifter. Den ansågs på sin tid såsom ett mästerstycke både till språk och innehåll samt utgör ock onekligen ett af de vackraste bevisen på både Gustaf III:s stora förmåga att behandla svenska språket och äfven på hans sonliga tillgifvenhet, som på ett särdeles tilltalande sätt förstod att framhålla den aflidnes vackra sidor och undanhålla de svagare.

Denne blef ock, för sin mildhet och välmening, långt mera saknad af sina undersåtar, än man kunnat vänta af hans obetydlighet i öfrigt, och ingen fann någon öfverdrift i de loford sonen egnat honom.

Lovisa Ulrika.

Lovisa Ulrika, dotter till konung Fredrik Vilhelm I i Preussen och Sofia Dorothea, en dotter af konung Georg I i England, var född i Berlin den 24 Juli 1720. Fadern var bekant för sin sparsamhet, sitt ordningssinne, sitt temligen råa umgängessätt, sina tobaks-kollegier och sin vurm för långa soldater. Lovisa Ulrikas barndom och första ungdom vårdades af modern och af en fru Blaspiel, för hvilken prin-

sessan allt framgent yttrade mycken tillgifvenhet. Bland sina många syskon var hon mest fästad vid den ett par år yngre, milde och medgörlige August Vilhelm, hvaremot hon, oaktadt allt sitt sjelfförtroende, hyste en viss skygghet för den i själsegenskaper äfven henne öfverlägsne äldste brodern, den sedermera så ryktbare konung Fredrik II.

Så snart han blifvit konung, kallade han till sitt hof en mängd snillen, vetenskapsmän och konstnärer, då äfven hofvets sysselsättningar och nöjen fingo en härmed öfverensstämmande riktning. Lovisa Ulrika, vacker, qvick, snillrik, med lifligt tycke för vittra sysselsättningar, sköna konster och muntert sällskapslif, var nu hofvets mest firade skönhet, deltog i alla dess förströelser, afhörde eller uppläste de berömde författarnes dikter samt beträdde äfven skådebanan med både behag och bifall. Ryktet om hennes utmärkta personlighet spridde sig till alla Europas hof. Som friare anmälde sig dåvarande prinsen af Asturien, sedermera konung Carl III i Spanien; men hennes ännu då lefvande fader, som var protestantiska läran varmt tillgifven, afböjde en förbindelse, som skulle föranleda dotterns öfvergång till katolska läran. En annan friare var pfalzgrefven af Birkenfeld, en af Adolf Fredriks medtäflare vid svenska tronföljarevalet; men äfven detta anbud rönte ingen framgång.

Huru hon slutligen blef Adolf Fredriks gemål, är i det föregående berättadt, likasom hennes första uppträdande härstädes, det välde hon vann öfver sin gemål, hennes sträfvande efter ökad makt åt honom och större inflytande för egen del, samt de motgångar och förödmjukelser hon i följd deraf lidit, utan att dock låta häraf varna sig från ingående i nya stämplingar, som vittnade om ett oroligt, hersklystet, företagsamt lynne, men tillika om alltför mycken brist på besinning och mogen öfverläggning, hvarföre ock alla hennes planer rönte föga framgång.

I sjelfva verket var hon ock mera snabb- än djuptänkt, mera tilltagsen än ihärdig, mera qvick än klok, likasom äfven hennes bildning var mera rik än djup och hon hade mer beläsenhet än grundliga kunskaper. Den djupa gudsfruktan, som dittills i allmänhet utmärkt det svenska konungahuset, betraktades af henne som en föråldrad fördom. Hon yttrade öppet sin ringaktning både af presterna och de läror de predikade, hvarföre hon ock med synnerligt nöje lyssnade till Dalins »kalottpredikningar». Hennes sedlighet var emellertid fläckfri, och i allmänhet var andan vid hennes hof långt mera sedlig än både vid den föregående och den nästföljande regentens. Hon älskade nöjen, men ädla, förfinade, som mera tilltalade själen än sinnena. I brist på andra tidsfördrif kunde hon visserligen, följande den vid hofven då i allmänhet rådande seden, sysselsätta sig med kortspel, men det skedde utan något synnerligt intresse. Någon gång deltog hon äfven i jagter och sköt 1750 under en sådan 3 elgar och 4 harar.

Vittra eller vetenskapliga sysselsättningar voro dock Lovisa Ulrikas förnämsta nöjen. Gerna hörde hon utmärkta författares arbeten före-

läsas och var sjelf en mästarinna i konsten att föredraga dem. Det lifliga deltagande, hon egnade vetenskap, vitterhet och sköna konster, utgör ock den vackraste sidan af hennes verksamhet. Å Drottningholm upprättade hon en för den tiden ganska vacker samling af mineralier, koraller, snäckor, insekter, fiskar, foglar och djur, hvilka ordnades och beskrefvos af Linné. Der bildade hon äfven ett myntkabinett och ett bibliotek samt tröttnade aldrig vid afhörandet af framstående författares arbeten, äfven de mera vetenskapliga och svårfattliga. Genom Katarina II:s bekante korrespondent i Paris, baron Grimm, skaffade hon sig ock fortgående underrättelse om de förnämsta litterära tilldragelserna i Frankrike. På Drottningholm ordnade hon dessutom ett galleri af nära 400 taflor, några, såsom Ehrenstrals arbeten, der förut befintliga, men de flesta inköpta från Frankrike eller Holland eller från Tessins samlingar. Emellanåt gjorde hon besök i Upsala, någon gång äfven i Lund, der man då till hennes nöje anstälde disputations-öfningar, hvilka hon med stort intresse öfvervar.

Drottningholm med sin vackra belägenhet, sina ståtliga byggnader, sina rika mångartade samlingar, var hennes älsklingsort. Har blef ock under hennes ledning sällskapslifvet i hög grad angenämt genom omvexlande nöjen och fester, skådespel och landtliga utflygter samt särskildt genom de deri deltagandes rika bildning och fina sällskapston. Häri, så väl som genom skönhet och behag, utmärkte sig, bland damerna, grefvinnan Eva Ribbing, född Löwen, grefvinnan Ulrika Lovisa Fersen, född De la Gardie, grefvinnan Charlotta Tessin, född Sparre, m. fl. likasom, bland de manliga deltagande, Tessin, så länge han var i gunst, visade en ovanlig förmåga att på det angenämaste sätt leda och sammanhålla hofkretsen och dess nöjen, samt Dalin med sin outtömliga tillgång på tillfällighetspoesi gaf de särskilda tillställningarna äfven ett vittert intresse.

I Canton invid Drottningholm anlade Lovisa Ulrika tillverkningar för finare smiden och spetsknyppling samt för linne- och sidenväfnader, för hvilken sistnämndas behof hon lät plantera mullbärsträd till silkesmaskars uppfödande. De flesta af dessa inrättningar råkade dock efter Adolf Fredriks död i förfall. De vittna emellertid om Lovisa Ulrikas intresse för handaslöjders befordran, och i sådan syftning lät hon äfven 1751 slå en medalj, med konungaparets bilder på ena sidan och följande inskrift å den andra:

»Till heder för den qvinna,
Som fint och snällt kan spinna.»

Den skulle nemligen utdelas bland allmogen såsom belöning för dem, som utmärkt sig genom finare spånad.

Uppfödd i ett tarfligt och sparsamt konungahus och drottning i ett land med ringa penningetillgångar, kunde hon likväl aldrig lära sig att rätta sina utgifter efter inkomsterna, utan var ständigt skuldsatt, och ehuru hennes skulder flera gånger af ständerna betalades, dröjde

hon icke att åsamka sig nya. Det skedde dels för ökande af hennes vetenskapliga, vittra och konstsamlingar, dels för fortsättande af det yppiga hoflifvet och dels till icke ringa del för befordrande af hennes politiska planer, samt beredde henne för öfrigt många bittra stunder.

Hennes utseende skildras såsom ganska fördelaktigt. Växten var ej hög, men välbildad, hår och ansigtsfärg mera ljusa än mörka, »de Brandenburgska ögonen» stora och mörkblå, stundom milda, men oftare skarpa, alltid fulla af lif, näsan liten, men välbildad, munnen vacker, leendet behagligt, men andedrägten tvärtom, tänder och hy mycket angripna, men helsan i allmänhet god.

Sin gemål var hon uppriktigt tillgifven, så mycket hon än kände och begagnade sin öfverlägsenhet öfver honom. Hon visade också den häftigaste sorg öfver hans död, hvilken ock för henne medförde icke allenast förlusten af den, vid hvilken hennes hjerta varit fästadt, utan äfven beröfvade henne det inflytande, hon så högt skattade och hvilket hon väl visste att hennes son ej skulle låta henne behålla. Till förhållandet mellan henne och honom återkomma vi i nästa del [1]).

Rådet.

När Adolf Fredrik i Mars 1751 blef Sveriges konung, utgjordes rikets råd af följande personer: friherre Axel Löwen, generalguvernör i Pomern, friherre Gustaf Fredrik von Rosen, generalguvernör i Finland, grefve Arvid Posse, friherre Carl Didrik Ehrenpreus, friherre Anton Johan Wrangel, grefve Carl Gustaf Tessin, kanslipresident, grefve Johan Gyllenborg, friherre Herman Cedercreutz, friherre Carl Johan Stjernstedt, friherre Anders Johan von Höpken, friherre Fabian Wrede, friherre Nils Palmstierna, grefve Clas Ekeblad och friherre Gabriel von Seth. Om några bland dessa äro i det föregående biografiska uppgifter meddelade och vi återkomma nu till de ibland dem, hvilka äfven under Adolf Fredriks regering utöfvat en mera framstående verksamhet.

Härvid bör i första rummet nämnas grefve *Carl Gustaf Tessin*, kanslipresident sedan 1747, samt både genom detta embete och sitt personliga inflytande den främste inom rådet vid Adolf Fredriks anträde till regeringen. Vi hafva i det föregående omtalat hans uppträdande under 1751 års riksdag, hans afträdande från kanslipresidentsembetet 1752, hans onåd vid hofvet och nedläggande af guvernörsplatsen hos kronprinsen 1756 samt huru han 1761 trädde ur rådet.

Brytningen mellan honom och konungaparet utgjorde en vändpunkt i Tessins lefnad och anledningen dertill har blifvit på olika sätt förklarad. Det sannolikaste är väl hans fortfarande tillgifvenhet för det rådande regeringssystemet, under hvilket han uppstigit till makt och

---

[1]) *Fryxell*, Berättelser, XXXVII: 15—17; XLIII: 1—15.

anseende och hvilket han trott sig kunna förena med förtroendet hos ett hof, hvilket styrdes af den lika skarpsynta som hersklystna Lovisa Ulrika. Han trodde sig allt framgent kunna åtnjuta en hofmans förmåner utan att behöfva uppoffra sina grundsatser såsom en bland ledarne i en aristokratiskt-republikansk styrelse, som oupphörligen beredde konungafamiljen nya förödmjukelser. Detta förhållande kunde dock fortfara endast så länge, som hofvet föreställde sig, att en man, med Tessins skenbara tillgifvenhet för konungahuset och fulländade hofmannaegenskaper i öfrigt, borde blifva en afgjord anhängare af en stark konungamakt och en befordrare af alla medel att vinna ett sådant ändamål. När slutligen denna föreställning under händelsernas lopp skingrades, blef hofvets och i synnerhet Lovisa Ulrikas förbittring mot Tessin så mycket större, ju lifligare förhoppningar man gjort sig om den inflytelserike mannens medverkan.

Med många förtjenster förenade Tessin äfven åtskilliga fel, bland hvilka de mest i ögonen fallande var det redan anmärkta af en ganska långt drifven egenkärlek, som röjde sig i den ifrigaste lystnad efter utmärkelser, ett brinnande begär att vid alla tillfällen synas, bemärkas, beprisas. Han var i sjelfva verket gudfruktig, menniskoälskande och försonlig, men utöfvade dessa dygder ofta nog på ett sätt, som skulle mindre de sjelfva än deras framhållande varit hufvudsaken. Samma utmärkelselystnad förledde honom ock att i tal och handlingar ständigt inblanda sin egen personlighet, samt urartade icke sällan till en barnslig fåfänga, som dref honom att söka visa sig och sitt snille äfven i en hop småsaker, som voro mindre passande för hans ålder och värdighet. Så uppträdde han, ehuru varande rikets högste embetsman, ofta nog som versmakare och rolighetsminister vid hofvets nöjen, hvarjemte han sökte utmärka sig genom högt drifven prakt så i kläder som lefnadssätt.

Med denna fåfänga och praktlystnad kunde inkomsterna för Tessin aldrig blifva tillräckliga. Han hade ärft en betydlig förmögenhet efter fadern och äfven efter svärfadern, hade redan tidigt erhållit lönande befattningar och äfven af sina politiska vänner blifvit rikligen belönad för sina tjenster, så att, då han 1761 nedlade sina embeten, erhöll han såsom riksrådspension 12,000 d. s. årligen, hvilket var dubbelt mot hvad som vanligen bestods ett riksråd, samt uppbar dessutom en årlig pension af 6,000 d. s. såsom f. d. guvernör för kronprinsen, äfvensom Leckö slott och kungsgård, 5 hela hemman med 36 torp, blifvit lemnade åt honom och hans grefvinna i lifstids-förläning, samt äfven hon uppbar särskild pension; men oaktadt dessa stora inkomster ökades för hvarje år hans skulder. Redan 1738 började han sälja den ena efter den andra af sina ärfda egendomar och hade slutligen qvar endast Åkerö i Södermanland, der han tillbragte hela senare delen af sin lefnad allt sedan sin onåd vid hofvet. Han skref visserligen här tidt och ofta både i sin dagbok, hvilken han förde ganska utförligt, så att den vid hans död utgjorde 29 folioband, och i bref till sina

vänner om den lycka, han nu ändtligen åtnjöt, skild från stora verldens buller; men att han oupphörligen återkom till detta ämne, visar bäst, att hans belåtenhet med det landtliga lugnet ej var så stort, som han gerna ville låta påskina. Den stördes för öfrigt äfven af ekonomiska bekymmer. Skulderna växte; redan före sin onåd hade han nödgats sälja äfven sina vackra, med stor möda och kostnad bildade samlingar, myntkabinettet 1746 åt Lovisa Ulrika, mineraliekabinettet 1752 till Danmark, biblioteket 1753 till kronprinsen samt handteckningarna till Adolf Fredrik. Efter sitt afskedstagande hade han bort kunna föra ett mera indraget lefnadssätt, då hans pension och afkastningen af Åkerö bort vara fullt tillräckliga för hans utgifter; men sådant låg icke i hans lynne. Hans ekonomiska ställning blef för hvarje år alltmera bekymmersam, så att vissa år räntan på hans skuld öfversteg hela beloppet af hans inkomster för året. Nu måste han sälja äfven de sista återstoderna från sin välmaktstid, och ännu ytterligare ökades nöden, då Mössorna vid 1766 års riksdag indrogo förläningen af Leckö, fråntogo honom den pension af 6,000 d. s. han haft såsom kronprinsens f. d. guvernör samt nedsatte hans riksråds-pension från 12,000 till 4,000 d. s., och då han, under sin ständiga penningeförlägenhet, deraf i förskott uppburit halfva beloppet, lemnade honom endast 2,000 daler d. s. i behåll.

Till dessa ekonomiska bekymmer kom ett för honom ännu svårare slag, då hans grefvinna, Lovisa Ulrika Sparre, med hvilken han i 41 år varit förenad och som både egde och väl förtjenade att ega hans varma tillgifvenhet, afled i December 1768, hvarefter den 73-årige gubben, nedtryckt af sorg och fattigdom, var ensam på sitt Åkerö, från hvilket han ej ville skiljas, oaktadt några af hans vänner erbjödo honom att hos dem i lugn tillbringa slutet af sin lefnad.

En solglimt från förra lyckliga dagar upplefde han likväl, då hofvet under resan från Norrköping till Stockholm 1769, enligt kronprinsens önskan, tog en omväg till Åkerö och der besökte den förre gunstlingen. Äfven Lovisa Ulrika bemötte nu med alla tecken till huldhet och förtroende den hårdt pröfvade gamle, som ock mycket gladde sig häråt. Kronprinsen visade också ett lifligt deltagande för sin förre guvernör och sökte vid riksdagen utverka för honom återfående af de vid den föregående indragna pensionerna; men innan beslutet hunnit fattas, voro Tessins dagar slutade. Han afled å Åkerö den 7 Januari 1770, barnlös och slöt sålunda sjelf sin grefliga ätt.

Han hade ett behagligt yttre, ädel hållning, ett synnerligen intagande umgängessätt, en ovanlig förmåga att behandla och åtminstone för tillfället vinna menniskor, så att man sade, att ingen gick ifrån honom utan att känna sig mera nöjd både med sig sjelf och med honom; vidare en liflig bildningsgåfva, ett särdeles godt minne, en lycklig snarfyndighet och intagande talegåfva; men deremot saknade han ihärdighet både i åsigter och arbetsförmåga, så att, ehuru han hade alla egenskaper att *blifva* en stor statsman, kunde han i följd af denna

brist icke *förblifva* en sådan, likasom äfven hans fåfänga och egen kärlek utesluta honom från kretsen af verkligt store män, ehuru han onekligen var en af de mest lysande.

Hans förtjenster och brister såsom talare och författare hafva vi i det föregående omnämnt, men böra tillägga, att han äfven mycket sysselsatte sig med författareskap i den s. k. stenstilen, innefattande förslag till inskrifter å offentliga byggnader, grafvar eller andra minnesvårdar. Till en sådan inskrift öfver sig sjelf hade han äfven uppgjort ett temligen vidlyftigt förslag; men när han kände döden nalkas, lät han i sitt rum inbära den i beredskap stående likkistan och skref på locket med en bit krita endast orden: Tandem felix (ändtligen lycklig).

Anders Johan von Höpken, Tessins efterträdare såsom kanslipresident 1752, var ock, sedan Tessin lemnat skådeplatsen, i sjelfva verket hattpartiets hufvudman, så väl i följd af sitt embete som i följd af sina personliga egenskaper. Hans erfarenhet i ärendenas handläggning så väl som hans diplomatiska skicklighet voro allmänt erkända. Såsom prof på denna berättas bland annat att, då ryske ambassadören Bestuscheff före 1741 års krig begärde ett kategoriskt svar, huruvida Sverige ville bestämma sig för krig eller fred, fick Höpken uppsätta ett sådant, som, sedan det blifvit gilladt af rådet, öfverlemnades till ambassadören. Denne genomläste det flera gånger, men kunde dock icke förstå dess mening, utan skickade efter uppsättaren för att begära närmare upplysning. Höpken svarade med största artighet, att han beklagade, det han ej fått befallning att gifva någon ytterligare upplysning, än den som redan funnes i det skriftliga yttrandet. »Men jag har studerat er skrift i hela två timmar», invände ambassadören, »och ändock icke kunnat blifva invigd i rådets hemlighetsfulla mening», hvartill Höpken svarade: »Kan väl eders excellens begära att på två timmars tid kunna utveckla hvad som kostat mig flera dagar att inveckla.»

Höpken var onekligen ovanligt rikt begåfvad, men uträttade likväl såsom statsman långt mindre, än man till följd af hans stora själsförmögenheter kunnat vänta, och orsaken härtill låg hufvudsakligen hos honom sjelf. Hans person och umgänge voro ej på långt när så behagliga som Tessins. Han kunde väl, när han så ville, visa sig angenäm och förekommande, men var af naturen kall, fåordig, sluten och, såsom många tyckte, stel och högdragen, samt vann aldrig några rätt tillgifna och förtrogna vänner, utan i stället uppsökte man gerna den öfverlägsne och stolte mannens fel samt påstod, att de lysande snillegåfvorna blifvit för högt uppskattade, till följd af hans sätt att både i tal och skrift begagna korta, djerfva, men något sväfvande uttryck, hvilka gåfvo honom ett sken af större djupsinnighet, än den han onekligen egde. I sjelfva verket låg hans styrka mer i tanke än i handling, mer i planers uppgörande än i deras utförande, och hans lystnad efter makt var icke åtföljd af motsvarande förmåga att använda

densamma. Om Tessin var mera sällskapsman än statsman, var Höpken mera tänkare och passade mindre för det verksamma embetslifvet. Han var derjemte vacklande i åsigter och ombytlig i planer, hvilket kastade öfver honom en viss skugga af dubbelhet och opålitlighet, som gjorde honom mindre passande att stå i spetsen för styrelsen. Härtill kom ock, att han ej var fri från misstanken att mottaga vängåfvór, hvilket ännu mer nedsatte hans inflytande. Frankrike skall på honom offrat stora summor, och Lovisa Ulrika påstod att han af denna makt uppbar årlig pension, äfvensom han misstänktes att hafva lemnat franska hofvet underrättelse om allt hvad regeringen i Stockholm förehade.

Han tycktes ock sjelf hafva känt det falska och oangenäma i sin ställning samt hade i allmänhet ingen rätt trefnad vid de ofta bråkiga och tråkiga embetsgöromålen, hvarföre han ock flera gånger yttrade sin önskan att undan statslifvets stormar draga sig tillbaka till det enskilda lifvets lugn.

Efter sin fader hade han ärft tillgifvenhet för hattpartiet och slöt sig derföre tidigt till Carl Gyllenborg, hvilken han kallade sin fosterfader. Längre fram tycktes han dock i några fall hafva närmat sig Mössornas åsigter, såsom i fråga om större handelsfrihet och i uttalandet af sin beundran för deras hjelte, Carl XI, samt sitt ogillande af Hattarnes, Carl XII. Han var för öfrigt en ifrig anhängare af det fria statsskicket från 1720 och hade ämnat skrifva frihetstidens historia, försvarade tryckfriheten och beklagade, att den engelska jury-inrättningen ej blifvit i Sverige införd. Oaktadt sin tillgifvenhet för det i Sverige på hans tid rådande statsskicket, har han likväl gifvit en ganska mörk skildring af dess följder: »En konung utan myndighet, frihet utan säkerhet, kyrka utan religion, adel utan adliga seder, prester utan moral, borgare utan förmögenhet, bönder herrar. Mina samtida måste erkänna detta vara sanning; jag önskade, att efterkommande måtte anse denna beskrifning endast som en satir.» [1])

I allmänhet såg han förhållandena gerna från den mörka sidan och sparade icke på färgläggningen. Han hade emellertid onekligen en stor stilistisk förmåga, utbildad genom trägen läsning af romerska författare, synnerligast Tacitus, hvars sammanträngda, tankerika stil han tycktes tagit till mönster. Hans skrifter, som icke voro många, men alla af högt värde, hafva i det föregående blifvit omnämnda.

Det är ock visadt, huru Höpken i Februari 1761 afgick från riksråds- och kanslipresidents-embetena och huru han i Augusti samma år återinträdde i rådet, men den 12 November å nyo nedlade sitt embete. Han hade 1760 blifvit Upsala akademis kansler och 1761 grefve, men nedlade kanslers-embetet 1764 och tillbragte derefter sin mesta tid på sin vackra egendom Ulfåsa i Östergötland och i sitt rika bibliotek, der han ytterligare riktade sitt redan förut rika

1) Se Handlingar rörande Skandinaviens historia, III: 266.

kunskapsförråd och gjorde anteckningar af hvarjehanda slag. Han hade, som redan är nämndt, varit vetenskaps-akademiens stiftare och förste sekreterare 1739 samt gifvit planen till vitterhets-akademien och varit dess förste direktör 1753. Han blef äfven, vid dess förnyande 1786, dess förste president, likasom han af Gustaf III erhöll första platsen inom svenska akademien vid dess inrättande samma år. För öfrigt var han ledamot af musikaliska akademien sedan 1774, likasom han äfven var kallad till ledamot af flera utländska vetenskapliga samfund. Efter regerings-sättets förändring blef han ännu en gång riksråd 1773 och bibehöll detta embete till i November 1780, då ålderdomskrämpor förmådde honom att begära afsked. Han afled vid 77 års ålder den 9 Maj 1789 och var då det äldsta riksrådet, den äldste serafimerriddaren samt den äldste ledamoten inom vetenskaps- och vitterhets-akademierna.

Clas Ekeblad har äfven i det föregående blifvit vid flera tillfällen omnämnd. Riksråd sedan December 1746, rikskansliråd sedan 1747, öfverste marskalk sedan 1751, blef han efter Höpkens afgång ur rådet hans efterträdare såsom kanslipresident i April 1761. Han var sjelf på intet sätt hågad att öfvertaga detta ansvarsfulla embete; men i sekreta utskottet blef han enhälligt dertill utsedd, och då alla stånden gillade valet, måste hans betänkligheter vika för det allmänna förtroendet. Han lemnade då öfverstemarskalksembetet, som öfvertogs af riksrådet Adam Horn, men valdes följande året till Åbo akademis kansler. Vi hafva förut omtalat huru och af hvilken anledning han i Augusti 1765 nedlade så väl riksråds- som kanslipresidents-embetet samt huru han i maj 1760 återinkallades och återtog båda dessa embeten, hvilka han bibehöll till dess döden den 9 Oktober 1771 träffade honom å sjelfva embetsrummet.

Höpken, som i vitterhets-akademien, af hvilken Ekeblad varit ledamot sedan dess stiftelse 1753, höll minnestalet öfver honom, yttrar deri, att »han var utan motsägelse den ärligaste man som bland menniskor kunde träffas. Redlighet styrde alla hans gerningar, och om den villfarelse ännu vore till, att politik grundar sig på Machiavellistiska satser, hade han dertill varit den oskickligaste. Han hyste religiositet utan skrymteri, ofördragsamhet och vidskepelse, och fördrog intet skämt med det heliga. Hans yttre väsende vittnade om köld; men detta var en följd af sjelfbeherskning, då hans sinnesrörelser voro häftiga. Han hade lätt att arbeta, lätt att fatta, lätt att tänka. Han skref väl och med smak, hvilket hans tryckta tal intyga. Han målar sig sjelf uti sitt skrifsätt, som var jemnt och lugnt. Uti umgänge var han nöjsam, munter och till sinnet så ledig, som hade han haft hvarken sysslor eller bekymmer. Han hade till sig sjelf, till sina gåfvor och till sin skicklighet en sällsynt misströstan, och dermed gjorde han den största orätt, ty till ingens omdöme kunde man tryggare lita, och deruti låg egentligen hans styrka».

Bland de riksråd, som tillsattes under Adolf Fredriks regering, voro följande de mest framstående:

Carl Gustaf Löwenhielm, född den 5 Jan. 1701. Hans fader, Gudmund Nordberg, blef slutligen hofrättsråd och adlad med namnet Löwenhielm. Sonen utmärkte sig genom flit och snillegåfvor, så att han redan vid 18 års ålder efter aflagd akademisk examen blef anställd i statens tjenst och fick det ena uppdraget efter det andra samt redan vid 28 års ålder en domsaga. Vid 1738 års riksdag blef han ledamot utaf sekreta utskottet, der hans ovanliga egenskaper ådrogo honom en större uppmärksamhet. Härefter följde ock den ena befordran snart på den andra. Han blef revisionssekreterare 1741, justitiekansler 1747, friherre samma år, president i Svea hofrätt 1750 och riksråd i Okt. 1751. Derefter blef han serafimerriddare samma år, president i lagkommissionen 1761, Lunds akademis kansler 1762, grefve samma år och kanslipresident i Sept. 1765.

Dessa befordringar till höga embeten föranleddes af ovanligt många och framstående egenskaper, snille, skarpsinne, vältalighet, kunskaper, kraft, flit, mod och ihärdighet. Den sans, den eftertänksamma klokhet, hvarmed han i de flesta fall ledde ärendena och alltid sökte hejda hvarje obetänksamhet eller öfverdrift hos sitt parti, vare sig att detta utgjordes af hofvet, Hattarne eller Mössorna, ty han räknades än till det ena, än till det andra, förtjenar ock allt beröm, likasom äfven den ifver, med hvilken han sökte afskaffa öfverflöd bland ståndspersoner, bränvinssupande bland allmogen samt extra domstolar vid riksdagarne, men deremot främja förbättrade läroanstalter, lofliga näringar och i synnerhet jernhandteringen. Välgörande var ock den vård, han såsom Lunds akademis kansler egnade denna samt afskaffade flera oordningar, missbruk och försnillningar.

Med dessa stora förtjenster förenade han dock flera icke mindre stora fel. För tillfredsställande af sin äre- och penningelystnad drog han ej i betänkande att använda hvarjehanda medel, som icke alltid voro lofliga. Han har allmänt varit beskyld att taga mutor från alla håll, från England, från Frankrike, från Ryssland, från svenska hofvet, från enskilda korporationer, ja, äfven från enskilda rättsökande, för att inverka på hans åtgärder äfven såsom domare. Att han, oaktadt alla voro öfvertygade härom, likväl icke blott höll sig uppe, utan steg allt högre på embetsmannabanan, visar bäst hans ovanligt stora förmåga och användbarhet. Också har knappast under hela frihetstiden framstått någon man med en så sällsynt förening af snille och klokhet, kraft och sans, mod och beräkning.

Löwenhielm höll sig aldrig ihärdigt till ett parti, utan valde alltid det som han ansåg för sig fördelaktigast. Vid sitt första uppträdande under 1738 års riksdag, då Hattarne blefvo segrande, var han ifrig anhängare af dem. Han ville dock icke 1747 deltaga i deras förföljelser mot Samuel Åkerhielm, men öfvergick dock ej till Mössorna, utan till hofvet, till det unga tronföljareparet, som 1751 under stora

förhoppningar besteg tronen. Han var under åren 1751—1756 nästan dess ende anhängare inom rådkammaren, men sedan revolutionsplanen 1756 misslyckats och hofvets makt och anseende blifvit nedsatta, samt likaså Hattarnes efter det misslyckade pomerska kriget, öfvergick Löwenhielm 1764 till Mössorna, hvilka 1765 gjorde honom till kanslipresident. Vi hafva i det föregående visat huru han såsom sådan ej blef så inflytelserik, som man af hans många framstående egenskaper kunnat vänta. Han innehade ock ej länge detta embete, ty han afled hastigt den 7 Mars 1768.

Carl Fredrik Scheffer till Tyresjö, son af d. v. landshöfdingen, sedermera presidenten i Svea hofrätt, friherre Peter Scheffer och sonson af den i det föregående omnämnde ryktbare juristen och fornforskaren Johannes Schefferus, var född i Nyköping 1715 och utmärkte sig genom öfverlägsna själsförmögenheter så tidigt, att han redan vid 17 års ålder erhöll förtroende att föra rådsprotokollet. Sedermera fick han under fyraåriga utländska resor öka sina kunskaper och sin verldskännedom, deltog i 1738 års riksdag och ansågs redan då såsom en af de mest lofvande framtidsmännen, sändes 1743 vid 28 års ålder såsom svensk minister till Paris, blef kansliråd 1746 och riksråd i Okt. 1751. Under striden mellan konungen och rådet 1751—1756 var Scheffer en af rådspartiets ifrigaste anhängare, hvarföre han ock af konungaparet betraktades såsom en afgjord motståndare, men af rådet och ständerna såsom en frihetens och fosterlandets kraftige, vältalige och frimodige försvarare. Öfvertygelsen härom förmådde ock ständerna vid 1756 års riksdag att utse Scheffer till kronprinsens guvernör i stället för den af konungen förordade Stromberg. I denna befattning var han särdeles ovälkommen för konungen och i synnerhet för Lovisa Ulrika, som gjorde allt för att äfven meddela sonen sin ovilja mot den nye guvernören. Denne förstod likväl efter hand alltmera vinna den unge prinsens förtroende, och under Scheffers ledning blef prinsen märkbart uppmärksammare än förut samt bortlade åtskilliga oarter, hvilka man hos honom anmärkt. Det förtroende, Scheffer nu hos honom vann, bibehöll sig ock så, att sedan Gustaf III blifvit konung, hade under de första åtta åren af hans regering ingen så stort inflytande hos honom som hans förre guvernör.

Scheffer hade likväl då för länge sedan frånträdt sin förkärlek för frihetstidens statsskick. Omvändelsen inträffade under 1760—1762 årens riksdag, då han först i Febr. 1761 nödgades träda ut ur rådet och sedermera i Juli samma år dit åter inkallades. I April 1762 nedlade han sin befattning såsom kronprinsens guvernör och kort derefter äfven den enahanda befattning han haft hos kronprinsens yngre bröder Carl och Fredrik Adolf. Vid 1765 års riksdag måste Scheffer för andra gången lemna sin rådsplats och ehuru han 1769 anmodades återtaga densamma, kunde han härtill ej förmås. Han hade nu blifvit en bestämd anhängare af konungahuset och dess maktutvidgnings-planer samt ifrig förfäktare af en stark konungamakt, ehuru han ej ville drifva den

ända till envälde. Efter 1772 års revolution försäkrade han ock, att intet folk i verlden fått hugna sig af en sådan grundlag som den då antagna, »hvilken visserligen skall göra svenska folket så lyckligt, som menskligheten tål vid».

I allmänhet var Scheffer nog mycket ombytlig i sina åsigter och visade alltför mycken benägenhet för allt nytt. Så var han i sina statshushållningsgrundsatser än frihandlare, än prohibitist och, jemte sina embetsgöromål, sysselsatte han sig ifrigt med en stor mängd företag, såsom silkesodling, fiskerier, saltsjuderier, lotterier, koppympning, luftballonger m. m., samt skötte dessutom en mycket vidlyftig brefvexling och utgaf en stor mängd arbeten i ganska skiljaktiga ämnen. För öfrigt skildras han af nästan alla samtida såsom en man med ovanlig arbetsförmåga, skarpsinnig, godmodig, oegennyttig och välgörande, med gladt och vänligt lynne, ledigt umgängessätt och ganska omfattande kunskaper. Han afled vid 71 års ålder i Aug. 1786.

Carl Rudenschöld, son af Torsten Rudén, då kyrkoherde i Åbo, sedermera biskop i Linköping, var född i Åbo 1698, idkade i Upsala, under inseende af domprosten Olof Celsius, sina studier till 1719, då han fick följa sin fader till riksdagen i Stockholm och begynna sin bana som embetsman. Samma år erhöll ock fadern adelskap för sina barn, som antogo namnet Rudenschöld, och redan samma år fick Carl Rudenschöld åtfölja riksrådet Ture Gustaf Bielke på dennes beskickning till Wien, hvarefter han erhöll åtskilliga diplomatiska uppdrag på egen hand, blef 1732 förordnad till svenskt sändebud i Polen och insattes efter sin återkomst till Sverige i sekreta utskottet 1738, förordnades följande året till svenskt sändebud i Berlin och blef friherre, samt utnämndes 1756 till hofkansler och 1758 till president i kommersekollegium. Vid 1751 och 1760 årens riksdagar var han åter ledamot af sekreta utskottet. Ehuru han slutit sig till hattpartiet, hade han icke deltagit i dess öfverdrifter, och genom sitt giftermål med en dotter till riksrådet Ture Gustaf Bielke 1756 hade han kommit i personliga förbindelser till mösspartiet. Han utnämndes till riksråd i April 1761, men aflägsnades derifrån 1765, blef likväl 1769 åter inkallad i rådet och 1770 grefve, men tog icke såsom sådan introduktion å riddarhuset. Sedan Gustaf III uppstigit på tronen, öfvertog Rudenschöld efter honom kanslersembetet vid Upsala akademi, afgick ur rådet för andra gången 1772 och afled i Stockholm den 10 Juni 1783, vid 85 års ålder. Framstående äfven såsom vitterhetsidkare både på vers och prosa, var han för öfrigt en af de ädlaste män under frihetstiden och bland denna tids statsmän den, som står mest fläckfri inför efterverlden.

Per Kalling till Myrö, son af assessorn Peter Kalling, var född i Stockholm 1700. Redan vid 17 års ålder ingick han i krigstjenst och deltog såsom fänrik vid lifgardet i belägringen af Fredrikshall 1718. Efter Carl XII:s död begaf sig Kalling till Frankrike, fick anställning i dess krigstjenst och deltog i åtskilliga fältslag samt blef efter sin

hemkomst löjtnant vid gardet 1737. Härefter gick det raskare med hans befordringar, så att han nio år senare var chef för Nerikes och Vermlands regemente, blef friherre 1751 och generalmajor 1757. Såsom sådan deltog han någon tid i pommerska kriget och utnämndes efter dess slut till generallöjtnant 1763. Han hade för öfrigt tagit en ganska verksam del i de politiska rörelserna. Först slöt han sig till Hattarne och understödde deras inflytande hos konung Fredrik. Sedermera följde han det unga hofvet, då det skilde sig från Hattarne, var djupt invigd i dess planer och påräknades såsom deltagare i den tillämnade statshvälfningen 1756. Vid 1765 års riksdag var han ledamot af sekreta utskottet och blef riksråd i Februari samma år, hvarefter han, från att vara hofvets anhängare, blef en af dess bittraste motståndare. Han hade ock ett stort inflytande inom mösspartiet, hvarföre han, när Hattarne vid 1769 års riksdag blefvo segrande, afsattes från sitt rådsembete, men inkallades å nyo i rådet i Augusti 1771 och blef grefve samma år. Han betraktades under detta års riksdag såsom den mäktigaste man i landet, blef under statshvälfningen 1772 arresterad, jemte de öfriga riksråden, samt skildes af Gustaf III från rådet och användes icke vidare i rikets tjenst. Han afled vid 95 års ålder i Mars 1795.

Ulrik Scheffer, en yngre broder till riksrådet Carl Fredrik Scheffer, var född 1716 och anställdes vid 17 års ålder såsom auskultant i kommerskollegium 1733; men vid finska krigets utbrott utbytte han den civila tjenstgöringen mot den militära, var adjutant hos öfverbefälhafvaren grefve Lewenhaupt och ingick efter krigets slut i fransk tjenst samt deltog i fransmännens fältåg 1744—1751, under hvilka han vid flera tillfällen utmärkte sig och slutligen befordrades till öfverste. Tillika hade han 1750 blifvit generaladjutant i svenska hären, och sedan han 1751 trädt ur franska tjensten, ådrog han sig under 1752 års rikdag, då han var ledamot af mindre sekreta deputationen, sådan uppmärksamhet, att han utsågs till sin äldre broders efterträdare såsom svensk minister i Frankrike. Han tog likväl en vigtig del äfven i den följande riksdagens förhandlingar, men återtog efter dess slut sin diplomatiska verksamhet, hvarmed han fortfor till dess han af Mössorna vid 1766 års riksdag skildes från sin minister-post, hvarefter han återgick till sin militära tjenstgöring och blef samma år öfverste för Vestgöta-Dals regemente, men var vid följande riksdagen åter verksam på riddarhuset och insattes af de nu segrande Hattarne i rådet i Maj 1769, blef kort derefter rikskansliråd och 1771 grefve, trädde ur rådet i Maj 1772, men blef af Gustaf III efter statshvälfningen åter dit inkallad i Augusti samma år samt utnämndes tillika till kanslipresident, i hvilken egenskap han tog en vigtig del i ledningen af Sveriges utrikes politik i början af Gustaf III:s regering, vid framställningen hvaraf vi få flera tillfällen att till honom återkomma.

Mathias von Hermanson, född i Lund 1716, son af professorn i juridiken derstädes Johan Hermanson, anställdes i kanslikollegium 1734

och fick 1738 åtfölja friherre von Nolcken under hans beskickning till Petersburg, hvarunder Hermanson så vann sin förmans förtroende, att Nolcken vid hemkomsten på det varmaste rekommenderade honom i rikets tjenst »öfverallt, der den mesta förmåga äskas». Sedermera blef han andre sekreterare vid fredsunderhandlingen i Åbo 1742, adlades 1744, åtföljde ambassaden till Ryssland samma år, blef kansliråd 1756, statssekreterare för utrikes ärendena 1759, friherre 1762, president i kammarrevisionen 1765 och genom tjenstebyte i kammarkollegium 1767. Han hade tagit den lifligaste del i riksdagarnes förhandlingar, redan 1751 varit ledamot af sekreta utskottet och mindre sekreta deputationen, samt gjort sig ännu mera bemärkt vid 1756 års riksdag, då han åter var ledamot af sekreta utskottet och utgaf den första riksdagstidningen i Sverige, deri han med mycken skärpa uppträdde mot hofvet, men kom i så mycken större gunst hos hattpartiet, hvilket han hade att tacka för sina följande befordringar. Sedermera förde han 1762 den underhandling mellan Lovisa Ulrika och Fersen, som slutligen ledde till en försoning mellan hofvet och Hattarne. Då Mössorna blifvit segrande vid 1765 års riksdag, förflyttades Hermanson till den nyssnämnda presidentbefattningen och uppträdde sedermera såsom en af de verksammaste motståndare till mössregeringen, hvarföre han ock inkallades i rådet i Maj 1769, sedan Hattarne återkommit till väldet, blef grefve 1771, men skildes i Maj 1772 ur rådet, dit han i Augusti samma år efter statshvälfningen af Gustaf III åter inkallades. Sedermera blef han åter president i kammarkollegium i December 1777 och afled i Stockholm i Juli 1789. Han var en af Sveriges utmärktaste embetsmän, så väl genom förmågan att hålla andra till arbete som genom egen arbetsifver och ordningssinne. Som embetsman hade han äfven den förtjensten att i embetsstilen införa ett nyare och lättare uttryckssätt, och det var i följd af dessa »snillegåfvor, förvarade i rikets handlingar», som Gustaf III gaf Hermanson en plats i svenska akademien. För öfrigt gjorde sig Hermanson särskildt känd för sin ovanliga fetma, hvilken gifvit anledning till flera lustbara anekdoter. [1])

Fredrik Carl Sinclair till Landbohof i Östergötland, son af öfversten Carl Anders Sinclair, var född 1723, anstäldes redan vid 15 års ålder såsom volontär vid fortifikationen 1738, ingick i fransk tjenst

---

[1]) Så, då han såsom president inträdde i kammarkollegium, fastnade han i presidentstolen, till stor förlustelse för de närvarande kammarråden; men Hermanson lät sig ingenting bekomma, utan yttrade endast: »Jag vågade knappt hoppas att så väl fylla min plats.»

Då han en dag gick förbi högvakten å Norrmalms (nu Gustaf Adolfs) torg, halkade han, föll omkull och kunde ej sjelf hjelpa sig upp. Posten räckte honom en hjelpsam hand, men då han i detsamma fick syn på serafimerbandet, släppte han honom genast åter, ropade »I gevär!» och hela vakten skyldrade för den liggande excellensen, som af en särskildt detacherad pluton åter bragtes på benen och sedermera förklarade, att han aldrig mottagit någon hedersbetygelse under så obeqväma förhållanden.

1745 och deltog i österrikiska arfföljdskriget, blef efter hemkomsten kapten vid östgöta infanteri 1747 och öfvergick såsom major vid detta regemente till Pomern 1757, hvarefter han under pomerska kriget gjorde sig känd såsom skicklig och modig krigare, blef öfverstelöjtnant vid östgöta regemente 1760 och öfverste i armén 1762 samt anstäldes samma år såsom kavaljer hos kronprinsen. Från denna tid vann han så väl Lovisa Ulrikas som kronprinsens synnerliga förtroende, var en af hofpartiets främste ledare under den då pågående riksdagen samt visade sig i hög grad förstå konsten att värfva anhängare och leda intriger, hvarföre han ock med synnerlig bitterhet hatades och smädades af motpartiet; men om han i hög grad var en politisk intrigör, kan man dock ej beskylla honom för politiskt vingleri, såsom en Pechlin och dylika, ty han höll sig troget till det parti han en gång valt och arbetade oaflåtligt på konungamaktens utvidgning. Inkallad i rådet i Juli 1769, blef han grefve 1771 (sedan 1766 var han friherre), undgick den afsättning, som i Maj 1772 träffade de fleste 1769 i rådet inkomne Hattarne, men misstroddes nu af alla, äfven af den nye konungen, och aflägsnades från riksdagsintrigernas skådeplats genom sin utnämning till generalguvernör i Pomern och Greifswalds akademis kansler. Tillika erhöll han öfverinseendet öfver hela amiralitetet samt skulle upprätta reglementen så väl för dess hushållning som för dess militäriska organisation, hvilket arbete han med stor drift fullföljde ända till sin död. Denna inträffade ock i Carlskrona den 20 Juni 1776, just som han fulländat dessa båda reglementen. Såsom generalguvernör i Pomern hade han äfven utvecklat mycken förmåga, ehuru hans styrelse derstädes ej var fri från anmärkningar. När hans företrädare grefve Liewen lemnade denna befattning, var all Pomerns särskilda skuld betald, och Sverige behöfde icke öfversända några penningar till pomerska statens underhåll, hvilken lönade sig sjelf, oaktadt ett husarregemente mer än förut der underhölls, och när Sinclair mottog embetet, fans i kassan en behållning af 80,000 rdr, ehuru alla löntagare uppburit ett qvartals lön i förskott. Under Sinclairs förvaltning åter tömdes kassan och Sverige måste åter sända penningar till Pomern.

En Sinclairs samtida [1]) har om honom uttalat följande omdöme: »Riksrådet Sinclair är en ibland de få personer, som, invecklade i partivinglerier, efter dessas slut gjort mycken nytta, erhållit stora insigter och användt dem till det allmännas gagn. Om man icke önskar en sådan arbetande partiman, är att önska sådana rådsherrar och sådana embetsmän. Riksrådet Sinclair gjorde ensam sin lycka. Hvarken slägt eller penningar förde honom uppåt i verlden. Hans driftiga genie banade under oroligheterstider dess väg. Han hade mera slughet än förstånd, mera försigtighet än djerfhet, mycken uppriktighet i sitt tal, mindre i sina gerningar, mera drift än arbetsamhet och mera arbetsamhet än kunskaper, me rauppförande än belefvenhet, mera represen-

[1]) *Gustaf Johan Ehrensvärd,* Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof. Stockholm 1877, I: 49.

tation än höghet, mera allvarsamhet än munterhet, mera munterhet än qvickhet, mera slöseri än gifmildhet. Med mera rikedomar eller mindre egna behof hade han gjort mera välgerningar och blifvit mindre klandrad. Han beskyldes för egennytta, men han var satt i det tillstånd att ha många behof, många utgifter och få rätta tillgångar. Det är förhända statens fel, som felat emot honom, att han felat mot staten. Han hade mera anseende af sin figur än af sitt lefnadssätt. Han lefde i stora verlden utan att finna sig väl derstädes. Han umgicks i stora sällskap med tvång; han nyttjade nöjen öfverflödigt, men sökte dem der nöjen förlora i sitt värde. Han älskade penningen, men penningen flydde ur hans gömmor, och det är både besynnerligt och berömvärdt, att den, som med så mycken misstanke egt hand öfver millioner, dör med gäld, utan att hafva lefvat mycket stort och slösat med stora summor.»

De öfrige riksråden gjorde sig ej så bemärkta att här böra särskildt omnämnas.

Återblick.

Vi hafva i det föregående visat, huru Sveriges storhet, Gustaf Adolfs skapelse, föll med Carl XII. Den hade för det ojemförligt öfvervägande flertalet af svenska folket varit ganska dyrköpt, då den framkallat adligt förtryck först och kungligt förtryck sedan. Adeln, som kraftigt biträdt Gustaf Adolf i denna storhets skapande och Oxenstierna i dess upprätthållande, hade ock skördat största fördelarna deraf. Sverige hade blifvit en eröfrande krigarestat, som derföre måste underhålla en krigsmakt, hvilken ej stod i något efter dess tillgångar afpassadt förhållande. Kronans gods och räntor hade derföre måst försäljas eller förpantas och adeln hade på båda sätten blifvit innehafvare deraf, likasom äfven kronogods och kronoräntor allt frikostigare blifvit den tilldelade såsom belöning för lysande förtjenster. Så hade större delen af Sveriges jord kommit i adelns händer, och det visade sig allt tydligare, huru den sträfvade att blifva ensam innehafvare deraf. Christina, som alltför frikostigt och alltför besinningslöst befordrat dessa sträfvanden, insåg dock, att adeln blefve henne alltför mäktig, och beredde derföre, genom dess omåttliga ökande, i den nya tjensteadeln en motvigt mot den gamla börds- och godsegareadeln, samt uppmuntrade tillika vid 1650 års riksdag de ofrälse ståndens yrkanden på en reduktion, hvars nödvändighet blef alltmera ögonskenlig. Sjelf undandrog hon sig dock striden med adeln, i det hon, jemte kronan, lemnade denna strids utkämpande åt Carl Gustaf; men äfven han åtnöjde sig med en begränsad reduktion, för att någorlunda tillfredsställa de ofrälse ståndens fordringar utan att gå adeln för nära, och föredrog sedermera att föra adeln mot yttre fiender framför en allvarsam strid med densamma om makten inom riket. Så inträdde under förmyndarestyrelsen efter hans

död ett adelsvälde, ännu mera hotande för de öfriga samhällsklasserna än det under den förra förmyndarestyrelsen, utan att i lysande förtjenster ega något berättigande. Tvärtom hade, under detta senare adelsvälde, Sverige sjunkit alltmera både i yttre anseende och inre välbefinnande, och sedan förmyndarestyrelsens okloka statskonst invecklat Sverige i ett ganska äfventyrligt krig med dess grannar, i hvilket dess unge konung uppträdde med en kraft och beslutsamhet, som gjorde honom till hela svenska folkets älskling, lyckades det honom att, biträdd af tjensteadeln och de ofrälse stånden, göra slut på högadelns välde.

Förmyndareräfsten och reduktionen voro medlen härtill; rådet, som länge varit högadelns målsman vid tronens sida och som öppet uppträdde med anspråk att vara medlare mellan konung och ständer, förlorade nu all betydenhet och på adelsväldet följde det kungliga enväldet. Carl XI utöfvade det ofta hänsynslöst, stundom äfven hårdt och orättvist, men dock på det hela till landets synnerliga båtnad. Alla grenar af förvaltningen ordnades, försvarsverket sattes i ett aktningsbjudande skick, och en varsam, men tillika sjelfständig statskonst följdes, som frånträdde den förra eröfringspolitiken, så väl som det för riket förnedrande subsidiesystemet, och endast gick ut på att befästa freden och bevara hvad genom de föregående krigen vunnits.

Vid Carl XI:s död tycktes också Sveriges ställning såsom Nordens hufvudmakt betryggad; men det hade under sin eröfringstid förfarit alltför hårdhändt mot sina grannar att kunna påräkna ett ostördt bevarande af sina eröfringar. Dess tre mäktigaste grannar slöto sig tillsammans att anfalla det med ett krig, som visserligen var för tillfället i hög grad orättvist, men dock framkalladt af Sveriges föregående, föga mera rättmätiga eröfringskrig. Mot de anfallande uppträdde Carl XII på ett sätt, som med ens återgaf Sverige den ställning det intagit under sin mest lysande tid. Danmark tvangs till fred, ryssar och sachsare besegrades, och det hade nu berott af segraren att äfven med dessa fiender ingå fred, hvilken dock efter all anledning ej blifvit långvarig, ty den mäktigaste bland hans fiender, czar Peter, hade både alltför stort intresse att för sitt vidsträckta rike vinna tillträde till Östersjön och äfven alltför stor personlig öfverlägsenhet att icke göra allt för att vinna detta mål. Han skulle således otvifvelaktigt icke hafva hållit den ingångna freden längre, än han dertill ansett sig tvungen; men Carl XII vårdade sig ej ens att påtvinga honom någon fred, utan vände sig i stället mot August samt förde krig i Polen och Sachsen, under det czaren för hvarje år utsträckte sina eröfringar och stärkte sina krafter, till dess han slutligen blef sin förre besegrare öfvermäktig. Nederlaget vid Pultawa och i ännu högre grad Carl XII:s långvariga qvardröjande i Turkiet samt hans orubbliga föresats att bibehålla Sveriges område oförminskadt bragte det, under de sista åren af hans regering, ända till branten af sin undergång, och det kungliga enväldet, som under Carl XI varit tryckande egentligen endast för högadeln, blef det nu i allt högre grad för hela svenska folket.

Om ock tyngden af det kungliga enväldet kändes djupt af alla samhällsklasser, var det dock adeln, som nu sökte ett botemedel deremot i en förändring af regeringssättet, hvilken skulle betaga konungen makten att ensam bestämma rikets öden och tillika åt adeln återgifva dess förra maktställning och företräden. Konungens hemkomst korsade de planer, som den tiden voro å bane i denna riktning, men de framträdde så mycket mera öppet efter hans död. De gynnades då ock af särskilda förhållanden. Carl XII hade icke bestämt hvilken skulle blifva hans efterträdare å Sveriges tron. Hans båda systrar hade genom sina giftermål, ingångna utan rikets ständers uttryckliga samtycke, förverkat sin arfsrätt, och äfven under antagande, att ständerna, derest tronen skulle återbesättas genom val, komme att hålla sig inom konungahuset, var det tvifvelaktigt om valet borde falla på den aflidna äldre systerns son eller på den efterlefvande yngre systern. Härtill kom, att denna yngre syster hyste en länge närd ovilja mot sin systerson och skulle hellre underkasta sig hvilka uppoffringar som helst än se den hatade systersonen på Sveriges tron.

Häraf förstodo de män, som efter Carl XII:s död trädt i spetsen för de allmänna angelägenheternas ledning, förträffligt att begagna sig. Görtz och de öfriga holsteinarne hade mot slutet af Carl XII:s regering gjort allt hvad holsteinskt var förhatligt i Sverige, och den unge hertigen var hvarken för sin person omtyckt eller egde de egenskaper, som fordrades för att under så kinkiga förhållanden intaga Sveriges tron; men han kunde dock särdeles väl användas att skrämma Ulrika Eleonora till hvilka eftergifter som helst, och så tillkom 1719 års regeringsform, som åt rikets ständer inrymde i det närmaste samma obegränsade välde, konungen förut innehaft.

Det stannade dock ej ens härvid. Drottningens snart framträdande önskan att få sin gemål till medregent eller till honom öfverlemna regeringen begagnades såsom medel att tillvägabringa ytterligare inskränkningar i konungamakten. Ett *holsteinskt* parti, som ville försäkra hertigen af Holstein om tronföljden efter Ulrika Eleonora, hade uppstått i opposition mot det *hessiska* eller hofpartiet, som, enligt drottningens önskan, ville öfverflytta kronan på hennes gemål. Han fick köpa den med nya eftergifter, och så tillkom, genom hans konungaförsäkran och 1720 års regeringsform, det för Sverige nya statsskick, då det fick »en konung utan myndighet och frihet utan säkerhet», såsom detta statsskick karakteriserades af Höpken.

För att framtvinga dessa inskränkningar i konungamakten hade adeln slutit sig närmare till preste- och borgareständen och derföre nödgats afstå från en del af sina anspråk, men bibehöll eller återvann emellertid flera vigtiga företrädesrättigheter och utöfvade alltid vid riksdagarne ett öfvervägande inflytande, föranledt så väl af dess samhällsställning i allmänhet som af dess större vana vid behandlingen af allmänna ärenden. Dock vunno också de öfriga stånden under de allt långvarigare riksdagarne allt större politisk bildning, och äfven bonde-

ståndet, som från början blifvit alltför mycket tillbakasatt, uppträdde allt kraftigare till förfäktande af politisk jemnlikhet med de andra stånden, samt gjorde sig äfven genom tilltagande politisk utveckling alltmera berättigadt dertill.

Detta stånd, af gammalt vant att i konungen se sin naturlige beskyddare mot herremännen och dessutom förbittradt öfver att genom de nya grundlagarne uteslutas från åtskilliga politiska rättigheter, dem de öfriga stånden egde, stälde sig i början af detta tidskifte på konungens sida, vid hans försök att utvidga sin makt. Dessa försök misslyckades genom de öfriga ståndens kraftiga motstånd, understödt tillika af det holsteinska partiet, som bibehållit sig äfven efter Fredriks uppstigande på tronen samt vunnit ökad betydenhet genom ryskt beskydd.

Man hade under de närmaste åren efter Carl XII:s död kastat sig i Englands armar och med afträdelser af svenskt område åt Hannover och Preussen köpt Englands bistånd, för att kunna vinna en billigare fred med Ryssland; men detta bistånd hade varit så föga verksamt, att de fredsvilkor, hvarpå svenska regeringen slutligen nödgats ingå, voro ännu hårdare, än de blifvit, om man genast beslutat sig för fred med denna Sveriges mäktigaste fiende. Rysslands kejsare hade ock genom att gynna hertigen af Holstein och göra honom till sin måg beredt sig ett tillfälle att kunna inverka äfven på Sveriges inre förhållanden och uppträda såsom beskyddare åt en af svenska folket förskjuten medlem af svenska konungahuset.

Det nya statsskicket hade under tiden kommit till stadga och de nye maktegande trädt i utöfning af högsta myndigheten inom samhället. Det var nu vid riksdagarne, som ledningen af svenska folkets öden bestämdes, och under hela frihetstiden blef Sveriges historia dess riksdagars.

Vid 1719 års riksdag hade kronan blifvit gifven åt *Ulrika Eleonora*, sedan hon frånträdt sina anspråk på arfsrätt dertill och på envåldet. Riket hade tillika fått nya grundlagar, högsta makten blifvit öfverflyttad från konungen till ständerna, och Görtz hade blifvit den nya frihetens första politiska offer.

Vid 1720 års riksdag antogo ständerna *Fredrik* till konung mot nya inskränkningar i konungamakten samt inskränkte tillika rådets myndighet i förhållande till ständerna, medan de ökade den i förhållande till konungen. Rådet blef ständernas fullmäktige, de ofrälse stånden protesterade mot de privilegier, adeln efter den föregående riksdagens afslutande förstått aflocka drottningen, bönderne hade yrkat på konungamaktens utvidgande, och stånden åtskildes under inbördes oenighet. Fred hade blifvit ingången med Hannover och Preussen samt förbund med England 1719. Fred ingicks med Danmark 1720 och med Ryssland 1721, sedan svenska kusterna under alla tre dessa år blifvit härjade af ryska flottor. Alla dessa freder hade ock slutats med förluster för Sverige.

Vid 1723 års riksdag yrkade bönderne å nyo konungamaktens utvidgande, samt att sjelfve få ökade politiska rättigheter till likhet med

de öfriga stånden. De adeliga privilegierna framkallade ny tvedrägt mellan adeln och de ofrälse stånden, hvilken slutade med eftergifter å adelns sida samt stadfästandet af dess jemkade privilegier och af nya för presterskapet. En ny grundlag, riksdagsordningen, tillkom och ordnade sättet för utöfningen af ständernas rättigheter. Det holsteinska partiet hade tilltagit i betydenhet, men detta partis skyddsvakt, Ryssland, uppträdde så hotande och öfvermodigt, att alla fosterlandsvänner drogo sig från partiet och slöto sig närmare till den varsamme, men tillika beslutsamme förfäktaren af Sveriges sjelfständighet och värdighet, *Arvid Horn*, hvars anseende och inflytande i samma mån steg och som genom Sveriges anslutning till den mellan Englund, Frankrike och Preussen ingångna Hannoverska alliansen 1726 sökte trygga det mot Ryssland.

Vid 1726 års riksdag störtades det holsteinska partiet och Maurits Wellingk blef ett nytt politiskt offer. Horn blef nu allrådande och fortfor att med säker hand föra statsrodret; men redan vid nästa riksdag, den år 1731, i allmänhet den minst betydande under frihetstiden, började ur qvarlefvorna af det holsteinska partiet en opposition att mot honom bilda sig, och i följd af konungens kärleksförbindelse med fröken Taube, hvaröfver Horn uttalat sitt ogillande, hade en spänning uppstått mellan honom och konungen.

Vid 1734 års riksdag fick oppositionen mot Horn ökad styrka. Ett krigsparti bildade sig, uppmuntradt af Frankrike, hvars guld började utöfva allt starkare inverkan på de svenska ständerna. Ett förbund med Frankrike blef ock 1735 ingånget, och då Horn tillika förnyade det 1724 med Ryssland afslutade förbundet, för att mot det franska krigspartiet kunna upprätthålla freden, togs detta till anledning att vid 1738 års händelserika riksdag anfalla honom och hans vänner. Frankrikes och krigspartiets inflytande hade nu så stigit, att Horn måste vika derför, sex af hans vänner aflägsnades ur rådet, och *Carl Gyllenborg*, krigspartiets hufvudman, blef Horns efterträdare såsom kanslipresident, medan partiets mest lysande medlem, riksdagens landtmarskalk *Carl Gustaf Tessin*, sändes till Frankrike att närmare tillknyta förbindelsen med denna makt. Partinamnen *Hattar* och *Mössor* uppstodo nu, och de förre berömde sig af att upprätthålla Sveriges värdighet och sjelfständighet samt hoppades, under ett med Frankrikes hjelp utfördt krig mot Ryssland, äfven kunna återupprätta Sveriges storhet, medan Mössorna varnade för ett så äfventyrligt försök och i stället sökte sitt stöd i Ryssland, för att såmedelst kunna säkrare bibehålla freden.

En till större delen ny rådspersonal betryggade emellertid Hattarnes välde. Utsigterna blefvo alltmera krigiska, och vid 1740 års riksdag vunnos äfven ständerna för kriget, som då förklarades, men fördes så illa och så olyckligt, att icke allenast ingen af Sveriges förlorade besittningar återtogs, utan äfven Finland nu gick förloradt. Ständerna måste åter sammankallas, och vid 1742 års riksdag tycktes en svår efterräkning hota hattpartiet, men det räddade sig genom uppoffring af

generalerne Lewenhaupt och Buddenbrock, som fört öfverbefälet under kriget och nu ökade de politiska offrens antal. En mängd officerare, som skyndat från kriget till mera lönande riksdagsbragder, förstärkte ock Hattarne på riddarhuset så, att, emot all förmodan, detta parti slutligen blef det vid riksdagen segrande. Denna seger köptes likväl med nya förödmjukelser för Sverige. För att söka förmå ryska kejsarinnan till en billigare fred valde man hennes systerson, Carl XII:s systersons son, den unge hertigen af Holstein, till svensk tronföljare, men möttes, vid anmälan härom, af underrättelsen, att kejsarinnan redan utsett honom till sin efterträdare, och man hade således förödmjukat sig förgäfves. Kejsarinnan begagnade emellertid tillfället att sjelf tillsätta svensk tronföljare, i det hon gjorde till ett vilkor för återlemnandet af större delen utaf Finland, att hennes systersons frände, hertig Adolf Fredrik, skulle försäkras om tronföljden i Sverige. Äfven denna förödmjukelse underkastade sig det rådande partiet, och af tre stånd valdes Adolf Fredrik, för att vinna ett någorlunda drägligt slut på det så obetänksamt började och så oefterrättligt förda kriget. Endast bondeståndet, som med sitt val fallit på Danmarks kronprins, stod fast vid detta val, och en upprorisk dalallmoge tågade till Stockholm för att genomdrifva det. Först när detta uppror var kufvadt, gaf äfven bondeståndet sitt samtycke till Adolf Fredriks val, genom hvilket man emellertid nu hotades med krig från Danmark, och vid den rådande söndringen inom landet nödgades svenska regeringen underkasta sig den ytterligare förödmjukelsen att påkalla rysk hjelp mot ett fruktadt danskt anfall.

I trots af alla dessa genom Hattarnes obetänksamma och äfventyrliga statskonst Sverige ådragna förödmjukelser fortfor icke desto mindre detta parti att vara det rådande, förstärkte sig ytterligare vid 1746 års riksdag, der de politiska offrens antal ökades med nya. *Carl Gustaf Tessin*, partiets hufvudman efter Carl Gyllenborgs död, blef efter honom kanslipresident samt förstod äfven att för sig och sitt parti vinna den nye kronprinsen och hans preussiska gemål, den snillrika och herskiystna Lovisa Ulrika, som snart beherskade sin vida mindre begåfvade gemål och visade sig allt otåligare att äfven herska öfver Sverige. Hattarnes ledare synas gjort tronföljare-paret förespeglingar om utvidgad konungamakt åt Adolf Fredrik vid hans uppstigande på tronen; men när partiet fann sin ställning såsom maktens innehafvare betryggad, visade det sig föga hågadt att afstå någon del af sin myndighet, i följd hvaraf spänning uppstod mellan hattpartiet och det unga hofvet, hvilket nu bildade ett tredje parti, *hofpartiet*, som alltmera skilde sig från Hattarne och i stället började närma sig Mössorna.

Sådan var ställningen vid konung Fredriks död. Han hade under de sista åren af sin regering varit ännu mindre betydande än förut och saknades föga. I det nya statsskicket var ock åt konungen inrymd så liten myndighet, att ett regentombyte utöfvade ringa inverkan på förhållandena. Dessa voro nu föga hugnande. De maktegande ständerna voro söndrade i partier och till en stor del antingen i Frank-

rikes eller Rysslands sold. Sveriges anseende bland de europeiska makterna var ock i förhållande härtill. Ingen öfverlägsen förmåga stod i spetsen för det hela. Misstroende rådde mellan ständerna och de styrande, så väl som mellan dessa inbördes, och missnöje öfver allt.

När Adolf Fredrik i Mars 1751 uppsteg å Sveriges tron, hade han att välja emellan att *antingen* troget och uppriktigt sluta sig till det bestående, under 32 års tillvaro fullt utbildade statsskicket, förena sig med det vid riksdagarne rådande partiet, representeradt genom flertalet inom rådet, somt för öfrigt söka genom en mild och rättvis styrelse inom det omfång af makt, som var honom lemnadt, göra sig så älskad af sitt folk och så aktad af sina medregenter inom rådet, att han åtminstone borde kunna afstyra för samhället i dess helhet eller särskilda samhällsmedlemmars välfärd vådliga yttringar af partiyran — *eller*, skickligt begagnande den rådande partisöndringen att störta det ena partiet genom det andra, söka grunda konungaväldet på bådas fall. För det förra valet hade han af naturen fått alla erforderliga egenskaper, för det senare inga; men till hans och äfven till Sveriges olycka förmåddes han af sin i själsförmögenheter vida öfverlägsna, men ränkfulla, hersklystna gemål att välja det senare, och så blef hela hans regering en följd af misslyckade försök att vinna ökad konungamakt, hvilka dock ledde endast till ytterligare inskränkningar deri samt tillika till ökad bitterhet mellan partierna, ökad fälhet hos de maktegande ständerna och ökad förnedring för riket.

Vi hafva i det föregående visat, huru Adolf Fredrik genast efter sitt tillträde till regeringen började tvister med rådet om rätta förståndet af åtskilliga grundlagsbud, som rörde konungens och rådets ömsesidiga rättigheter, och huru vid den nästföljande riksdagen åren 1751 och 1752 ständerna gåfvo rådet rätt emot konungen. *Carl Gustaf Tessin,* kanslipresident, kronprinsens guvernör och chef för hofstaten, var nu den inflytelserikaste man i riket, men han hade dock mera lysande än verkligt öfverlägsna egenskaper och sedan han förgäfves sökt förena högsta inflytandet inom rådet och vid hofvet, båda lika maktlystna och lika benägna att inkräkta på hvarandras rättigheter, nedlade han kanslipresidentskapet för att stanna vid hofvet, der han likväl ej kunde bibehålla något förtroende längre än man trodde sig kunna vinna honom för planerna till konungamaktens utvidgning. Sedan detta misslyckats, inträdde ock en öppen brytning mellan honom och konungaparet, och det dröjde sedermera icke länge innan Tessins politiska roll var utspelad.

Hans efterträdare i kanslipresident-embetet, *Anders Johan von Höpken,* var i själsförmögenheter honom öfverlägsen, men egde, kall, sluten, högdragen, vida mindre förmåga att vinna tillgifvenhet och stå i spetsen för ett parti, var äfven mera tänkare än statsman, hvartill han saknade tillräcklig beslutsamhet, likasom han ej heller var höjd öfver misstanken att låta utländskt guld inverka på sina statsmanna-åtgärder. Äfven han, ehuru rikt begåfvad, kunde således, lika litet som före honom Carl

Gyllenborg och Tessin, utöfva en sådan ledning af det hela, som fordom Axel Oxenstierna och senare Arvid Horn.

Detta visade sig ock vid den följande händelserika 1755 och 1756 årens riksdag, der hufvudpersonen icke var kanslipresidenten, utan landtmarskalken *Fredrik Axel von Fersen*, som då på ett högst lysande sätt begynte sin politiska bana. Det hade nu kommit till en öppen brytning mellan konungen och rådet, och då ständerna togos till skiljedomare, visade det sig snart, att rådets parti hos dem var vida starkare än hofvets. Konungen underkastades den ena förödmjukelsen efter den andra, likasom det ena ingreppet efter det andra i sina rättigheter både såsom konung och som fader. Äfven för den foglige, eftergifvande, föga företagsamme Adolf Fredrik gick detta slutligen för långt, och han samtyckte att inlåta sig i den statshvälfningsplan, hvilken hans hersklystna gemål för honom hade i beredskap. Den blef i förtid upptäckt och vållade konungaparet nya förödmjukelser, nya inskränkningar i konungamakten. Partiilskan fick nu fritt spelrum. De i statshvälfningsplanen mest invecklade, så väl som flera bland deras underordnade verktyg, fingo pligta med lifvet, och förföljelser anstäldes mot alla för det rådande partiet misshagliga, så vidt de kunde åtkommas. Att de icke ytterligare utsträcktes och ännu flera blodiga offer föllo, var egentligen Fersens förtjenst, ehuru han, å andra sidan, synes saknat tillräcklig vilja eller förmåga att afstyra de maktmissbruk, hvilka det rådande partiet tillåtit sig så väl före som efter statshvälfningsförsökets upptäckt.

Dessa maktmissbruk framkallade emellertid flerstädes i riket en så fiendtlig sinnesstämning mot den rådande hattstyrelsen, att denna ej ansåg sig så säker om makten som den föregående riksdagens händelser tyckts angifva. En djerf partimanöver skulle derföre betrygga dess välde, och så inleddes Sverige i pomerska kriget, som skulle förskaffa det ökade subsidier från Frankrike samt återställa dess krigsära och utvidga dess tyska besittningar. Utgången blef likväl en helt annan. Subsidierna funnos snart ej på långt när tillräckliga att betäcka krigskostnaderna, statsskulden växte för hvarje år, och krigsäran ökades lika litet som området, ty om ock enskilda prof af mod och krigaredugliget visst icke saknades, visade dock krigföringen i dess helhet, att Sverige nu mera blifvit en föga fruktansvärd fiende.

Så öppnades 1760 en ny riksdag, under sådana förhållanden af Hattarne motsedd med stor oro. Den blef lika långvarig som rik på vexlingar. Genom skickliga manövrer och fransyska penningar lyckades Hattarne vinna öfverhand vid talmans- och utskottsvalen, och Fersen, deras främste man, blef åter landtmarskalk; men partiförbittringen var nu större än någonsin. Äfven inom Hattarne hade en söndring uppstått, i det en mängd missnöjde Hattar skilt sig från de öfriga, utan att sluta sig hvarken till Mössorna eller hofvet. Man hade sålunda nu fyra partier: *hofvet*, som ville störta statsförfattningen och utvidga konungamakten; *Mössorna*, som ville upprätthålla statsförfattningen, men

FREDRIK AXEL VON FERSEN.

störta Hattarne och med ett nytt politiskt system träda i deras ställe; de *missnöjde Hattarne*, som ville bibehålla hattpartiets politiska system i allmänhet, men aflägsna ur rådet några bland partiets dervarande ledare, synnerligast Höpken, Palmstierna och Scheffer, samt de *trogne Hattarne*, som ville utan förändring upprätthålla den dåvarande styrelsen. Mot dessa förenade sig till en början de tre öfriga partierna och lyckades äfven aflägsna de trenne misshagliga riksråden. *Clas Ekeblad* blef Höpkens efterträdare såsom kanslipresident, men, ehuru en utmärkt duglig embetsman, erfaren, kunnig, hofsam, omutlig och oegennyttig, egde han dock ej det öfverlägsna snille eller den kraftfulla beslutsamhet, som fordrades för att leda det hela. Huru statsskicket urartat visade sig tillräckligen deraf, att en ökänd ränksmidare och politisk vinglare såsom Carl Fredrik Pechlin, hvilken stod i spetsen för de missnöjde Hattarne, kunde under en stor del af riksdagen blifva dess mest betydande man och vid flera tillfällen bestämma besluten. Genom hans väl betalda öfvergång till de trogne Hattarne vunno dessa åter öfvervigten, och de ur rådet aflägsnade riksråden blefvo dit återkallade; men nu slöto sig hofvet och Mössorna närmare till hvarandra, engelska och preussiska penningar användes, och man lyckades få Pechlin utvoterad från riddarhuset, hvarefter utsigterna för hofvet syntes ljusna och Hattarnes fall tycktes nära förestående, hvilket dock afböjdes genom riksdagens afslutande, sedan den varat inpå tredje året och alla börjat tröttna dervid.

Hattarne, alltmera osäkra om sitt välde, hade redan innan riksdagens slut börjat närma sig hofvet och, enligt dess önskan, ingått fred med Preussen. Efter ständernas åtskiljande visade äfven Hattarnes ledare någon benägenhet att gå konungens önskningar till mötes i afseende å hans rättigheter; men då konungen icke ville förena sig med dem om att genom ett nytt subsidiefördrag ytterligare för en längre tid binda sig vid Frankrikes politik, följde mot slutet af året 1764 en ny brytning, hvarefter hofvet åter mer närmade sig Mössorna.

Kort derefter, i Januari 1765, begynte en ny riksdag, under hvilken Mössorna kommo till väldet, men visade derefter ingen håg att villfara hofvets önskningar, hvarföre detta åter slöt sig till Hattarne, synnerligast som Mössorna både i maktlystnad och sparsamhetsifver visade sig vara långt mera hårdhändta motståndare än Hattarne varit. Styrelsens både personal och riktning blefvo emellertid nu förändrade. *Carl Gustaf Löwenhjelm* blef kanslipresident, en man med stor förmåga och i ovanligt hög grad förenande de egenskaper, som fordras för att blifva en stor statsman. Att han icke blef det och ej på långt när vann sådant inflytande, som man kunnat vänta af hans framstående egenskaper och vidsträckta erfarenhet, föranleddes af två väsentliga brister — å fasthet i grundsatser och å redbarhet. Han var dessutom nu gammal och sjuklig samt beklädde endast något öfver två år det vigtiga embetet. Han hade tillhört alla partierna, allt efter som han fann med sin fördel öfverensstämmande, och iakttog alltid en viss hof-

samhet mot sina förra vänner, äfven sedan han öfvergått till deras motståndare. Samma hofsamhet iakttog han äfven nu mot hofvet; men de fleste öfrige inom möss-styrelsen följde häri föga kanslipresidentens föredöme. Häftiga tvister uppstodo mellan konungen och rådet. Hattarne visade sig nu långt villigare än förut att understödja hofvets planer till konungamaktens utvidgning och dessa erhöllo äfven ett verksamt stöd från franska regeringen, som insett att, så länge det dåvarande statsskicket fortfore, måste Sverige blifva en bundsförvandt af ringa värde, hvaremot Sveriges grannar, Ryssland, Danmark och Preussen, visade sig så mycket angelägnare att upprätthålla ett statsskick, som qvarhöll Sverige i sitt politiska förnedringstillstånd. Hofvet och Hattarne voro sålunda öfverens om en förändring i regeringssättet; men deremot yppades skiljaktiga åsigter om huru den skulle tillvägabringas. Kronprinsen, som redan vunnit den betydenhet, att man hyste större förhoppningar till honom än till någon annan bland den kungliga familjen, ville, likasom franska regeringen, utföra regementsförändringen genom en statshvälfning; men drottningen satte sig ihärdigt häremot, dels återhållen af minnen från 1756, dels af en föga moderlig afund mot kronprinsen, hvilken skulle spela främsta rollen vid statshvälfningens verkställande och äfven skörda mesta äran af framgången. Hon yrkade derföre, att Mössorna i rådet borde köpas att bifalla förändringen. Hattarnes ledare ansågo den kunna tillvägabringas endast vid en riksdag, hvars snara sammankallande de derföre yrkade. Härom förenade man sig slutligen, och en riksdagskallelse aftvingades rådet genom Adolf Fredriks nedläggande af regeringen samt kollegiernas vägran att lyda ett råd utan konung.

Så inträdde 1769 års riksdag. Mössorna hade redan, under den korta tid de innehaft makten, hunnit genom våldsamma omstörtningar i näringarna och penningeväsendet, hvilka ingrepo i en mängd enskilda förhållanden och medfört mångas ekonomiska undergång, göra sig ännu mera hatade än Hattarne förut varit, och så följde en reaktion mot mössregeringen, hvilken nu i sin ordning störtades och efterträddes af en hattstyrelse. Men så snart Hattarne åter kommit till väldet, visade de lika liten håg, som förut Mössorna, att uppfylla sina förbindelser mot hofvet, mot hvilket de likväl icke gjorde öppet motstånd, utan åtnöjde sig att icke med nog kraft uppträda mot dess motståndare, hvilka således fingo bära skulden för misslyckandet af hofvets planer, och Adolf Fredrik hade åtminstone under sitt sista regeringsår den tillfredsställelsen att icke vara i strid med sitt råd.

Att han allt dittills varit det, var emellertid hufvudsakligen hans eget fel, eller snarare hans gemåls, ty hade han icke låtit sig af henne intalas att ständigt söka utvidga sina konungsliga rättigheter utöfver hvad regeringsformen medgaf, så hade han kunnat regera i allt lugn och äfven i sjelfva verket uträtta långt mera än nu skedde. Ingendera af regenterna under frihetstiden förstod att rätt uppfatta sin ställning och gjorde den derigenom sämre, än den kunnat blifva. Ulrika

Eleonora visade under sin korta regering så mycken sjelfrådighet, att derigenom i väsentlig mån framkallades de inskränkningar i konungamakten, som infördes i 1720 års regeringsform. Fredriks stämplingar till utvidgande af sin myndighet, så väl som Adolf Fredriks försök i samma riktning, beredde båda nya inskränkningar äfven i den makt de lagligen egde, jemte flera förödmjukelser, som eljest uteblifvit. Det var således icke ensamt ständernas och rådets maktlystnad, som vållade dessa inskränkningar på konungamaktens område; men sjelfva regeringsformen hade dock det grundfel, att den lade all makt inom samhället i ständernas händer, likasom den förut legat i konungens, utan någon motvigt, som kunde återhålla maktmissbruk. Sådana uteblefvo också ej samt voro fullt ut lika många och lika förderfliga under ständernas envälde som under det kungliga. Den enväldige Carl XI hade gifvit riket en inre styrka och i flera hänseenden äfven ett inre välstånd, större än det dittills någonsin egt. Den enväldige Carl XII hade fört det till branten af sin undergång genom en oriktig uppfattning af sina konungsliga pligter, hvarigenom han förmåddes att hellre äfventyra det hela än afstå någon del åt roflystna grannar. Ständernas envälde visade sig välgörande för riket, så länge en man framstod, med tillräcklig öfverlägsenhet att kunna leda detta envälde i en för det hela välgörande riktning; men när denne man undanträngdes och partierna fingo fritt verka mot hvarandra, bragtes äfven riket slutligen till en politisk förnedring, djupare och vidrigare än det någonsin upplefvat. Detta folk, utarmadt, utmattadt, förblödande, men ändock trofast slutande sig till sin oböjlige, olycksbringande, men ridderlige till sitt innersta väsende fosterländske konung, var ännu stort i sin olycka; men när dess ständer, de enda maktegande i samhället, sålt sig, halfva antalet åt Ryssland och den andra hälften åt Frankrike, samt söndringen inom dem blifvit sådan, att de hellre förbundo sig med rikets naturliga fiender än slöto sig tillsammans för att upprätthålla dess sjelfständighet — då var all storhet försvunnen och tillståndet så mycket olyckligare, som det bar pregeln af den djupaste icke blott politiska, utan äfven sedliga förnedring, och tycktes antyda, att all fosterlandskärlek äfven var slocknad.

Partisöndringen var ock frihetstidens största olycka och en källa till alla öfriga. Den blef så mycket större, som ingen myndighet fans tillräcklig stark att återhålla den eller stäfja dess missbruk, och det var det nya statsskickets största fel, att det, af fruktan för enväldet, så inskränkt konungamakten, att konungen icke stod utom, utan blifvit gjord beroende af partierna, så att han antingen, för att kunna något uträtta, måste sluta sig till det rådande partiet och således var beröfvad all sjelfständighet, eller om han sökte visa en sådan, kom i opposition mot de rådande och således utsatte sig för nya inskränkningar i sin myndighet, såsom fallet ock blef både med Fredrik och Adolf Fredrik.

Partisöndringens förderflighet visade sig för öfrigt i alla riktningar. I politiskt hänseende ledde den till den skamligaste korruption

och till ett nesligare beroende af utländska makter, än svenska maktegande dittills någonsin underkastat sig; inom den inre styrelsen till veld och orättvisa vid befordringar och tjenstetillsättningar, emedan verkliga förtjenster ofta fingo stå tillbaka för partimeriter; inom lagskipningen till politiska mord och förföljelser af alla slag, hvartill man i de af det rådande partiet tillsatta kommissioner fann villiga verktyg; i statshushållningen till motsatta system, som än röjde sig i ett hejdlöst slöseri med statens medel, för att vinna nya anhängare eller bibehålla de förut varande, än i en alltför långt drifven sparsamhetsanda, som i synnerhet tillämpades mot partiets motståndare, i vissa afseenden äfven inskränkte rikets försvarskrafter; än i frikostiga statsbidrag till näringarnas uppmuntran och i en näringslagstiftning, som drygt beskattade det ojemförliga flertalet af rikets inbyggare för att uppmuntra vissa näringars uppkomst och vissa partiet tillgifna näringsidkare, än åter i ett motsatt system, genom hvars brådstörtade tillämpning dessa näringar bragtes till undergång; än i sedelmyntets omåttliga ökande och kostsamma försök att styra vexelkursen, än åter i ett strypsystem, för att genom sedelmyntets indragning höja dess värde, genom hvilka hastiga omkastningar af system oräkneliga enskildes välfärd förstördes, under det några få, som anlagt och genomdrifvit dessa finansplaner, riktade sig.

Det statsskick, under hvilket sålunda ingen trygghet fans för enskilda medborgares personliga frihet, näringsverksamhet eller affärsförhållanden, kan svårligen kallas ett fritt, och den tid, hvarunder det var rådande, har mycket oegentligt blifvit kallad frihetstiden, emedan dess statsskick i sjelfva verket icke var annat än ett utbyte af en kunglig despotism emot en ständernas, med ännu större svårighet för den enskilde medborgaren att värna sig mot den senare än mot den förra.

Jemte sina många mörka sidor har dock detta tidskifte äfven en ljus och tilltalande — den lifliga utveckling, hvilken då röjde sig i den vetenskapliga verksamheten, i svenska språkets behandling och i svenska vitterheten. Denna utveckling kan likväl svårligen tillskrifvas det nya statsskicket, om den ock till en del stod i visst samband med detta. De båda framstående vetenskapsmän under frihetstiden, som äfven tillhörde det föregående tidskiftet, Polhem och Swedenborg, rönte långt mera personlig uppmuntran af Carl XII än af någon maktegande under frihetstiden, och man har all anledning för antagandet, att Carl XII, som hade långt mera sinne för vetenskaplighet än någon af dem, hvilka sedermera blefvo styrande, skulle gifvit den vetenskapliga verksamheten en långt kraftigare uppmuntran, än den rönte under det nya statsskicket, om han blott kunnat få slut på det långa kriget. Det var ock fredstillståndet vida mer än frihetstidens statsskick, som befordrade den vetenskapliga utvecklingen, och de stora snillen, som gåfvo sådan glans åt den vetenskapliga verksamheten i Sverige under frihetstiden, stodo icke i något samband med det då rådande statsskicket, likasom äfven vetenskapsakademien, som onekligen mycket befordrade

den vetenskapliga utveecklingen, var en enskild inrattning, icke framkallad hvarken af styrelsen eller ständerna.

Svenska språkets utveckling och den inverkan deraf, som röjde sig i svenska vitterheten under frihetstiden, stod åter onekligen i samband med det fria samhällsskicket så till vida, som i synnerhet talekonsten och äfven skriftställeriet i allmänhet fick ett friare och rikare spelrum; men detta hade blifvit följden af hvilken fri samhällsförfattning som helst, och utvecklingen hade bort kunna blifva långt rikare, om mera verklig yttrande-frihet funnits under detta s. k. fria statsskick, än som var förhållandet. Trycktvång fortfor nemligen att råda under hela frihetstiden, äfven sedan en tryckfrihetsförordning blifvit införd bland rikets grundlagar, och kändes ofta ganska tryckande. Någon synnerlig uppmuntran från de maktegandes sida rönte också ej vitterheten, ty det var mera såsom enskild medlem af styrelsen än å dess vägnar, som Tessin befordrade smaken för vitterhet, och Lovisa Ulrika, vitterhetsidkarnes mest framstående beskyddarinna, tillhörde aldrig de maktegande, huru mycket hon än sträfvade derefter.

Frihetstidens statsskick kan således icke rättvisligen tillskrifvas ens förtjensten af det enda i frihetstidens historia, hvarvid man gerna dröjer, och i sin helhet utgör detta statsskick ett lika afskräckande exempel på folkmaktens missbruk, som slutet af Carl XII:s regering på konungamaktens.

Emellertid, om man också icke har någon anledning att prisa det statsskick, som under frihetstiden utbildade sig, vore det orättvist att icke erkänna svenska folket hafva, väl icke genom, men dock under detta statsskick, vunnit en vida rikare förkofran, så väl i vetenskapligt och litterärt hänseende som i industrielt och materielt i allmänhet, än under det kungliga enväldet och äfven under Sveriges storhetstid i dess helhet. Fredliga värf rönte nu långt mera aktning och omfattades med långt mera allmänt och lifligt intresse än under den föregående tiden, då den krigiska riktningen var alltför öfvervägande och äfven måste vara det, om Sveriges genom krig vunna storhet skulle kunna upprätthållas. Adeln hade vunnit mest på denna storhet, och de öfriga samhällsklasserna hade fått betala den ganska dyrt; men äfven sedan eröfringarnas tid var förbi och konungaväldet efterträdt adelsväldet samt under Carl XI mycket blifvit gjordt för landets förkofran både i materielt välstånd och i bildning, förblef dock Sverige en krigarestat, som måste anstränga alla sina krafter för att mot afundsamma, fiendtligt sinnade grannar försvara de eröfringar det från dem tagit. De flesta af dessa eröfringar gingo under Carl XII:s krig förlorade, och den krigiska storhetens tid var nu förbi; men äfven minnet deraf verkade menligt, emedan det föranledde nya krig, för att söka återtaga det förlorade, och förmådde utländska makter att söka köpa dessa krigare, som en lång tid varit ansedda såsom de främsta i Europa. Det behöfdes två så ömkliga krig som det finska och det pomerska för att skingra denna föreställning och öfvertyga så väl de krigslystne

inom landet som de frammande makterna, att Sverige icke längre var någon fruktansvärd krigaremakt och att det genom krig kunde skörda hvarken ära eller vinning. Den mer och mer vaknande öfvertygelsen härom var onekligen till Sveriges båtnad, ty den kraft, som förut offrades åt krigiska värf, egnades nu åt fredliga, och en vetenskaplig storhetstid efterträdde i Sverige den krigiska, likasom man genom fredliga eröfringar inom handeln och näringarna sökte ersätta de förlorade krigiska. Äfven de båda krig, som till Sveriges skam och skada fördes under frihetstiden, slutades innan de hunnit blifva så förderfliga som Carl XII:s, hvilka aldrig kunnat fortsättas så länge, om ett fritt statsskick då funnits i Sverige.

Införandet af ett fritt statsskick var således obestridligen en lycka för Sverige, men införandet af *det* fria statsskick, som utbildade sig under frihetstiden, hade för Sverige kunnat blifva en ännu större olycka än den, som vållades af konungamaktens missbruk. Svenska folket var, såsom redan är anmärkt, vid envåldstidens slut ännu stort och ädelt i sin olycka; men vid frihetstidens slut var dess sedliga förnedring, åtminstone hvad de maktegande beträffar, föga mindre än dess politiska. Till lycka för Sverige sträckte sig dock denna sedliga förnedring föga utom de maktegande ständerna; men hade detta statsskick fått länge fortfara, så hade troligen den skamliga korruption, som för hvarje riksdag blef allt mera allmän, slutligen blifvit utsträckt till hela svenska folket och detta sålunda kommit i samma sedliga förnedringstillstånd som dess representanter.

För hvar och en, som fäster hufvudsaklig vigt mindre vid den litterära, vetenskapliga och materiela förkofran än vid folkets sedliga ståndpunkt, dess fosterlandskänsla, dess sinne för sitt lands sjelfständighet och anseende, företer, ur denna synpunkt, frihetstiden ett så vidrigt skådespel, att man tycker sig lättad från en tyngd, när man hunnit slutet deraf.

HS